

ગુજરાતી લિપિની આવૃત્તિ ૩ ૭
 એકંદરે આવૃત્તિ ૫ મી
 પ્રત ૩,૦૦૦

આ ગ્રંથ વિષેથી કોઈ પણ વિષય, લેખ વા વચન પ્રકાશકની
 અનુમતિ વિના પ્રગટ ન કરવાં, અથવા પર્યાયાંતર ન કરવાં.

Copyright Reserved.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar
 Press, 26-28, Kolbhat Street, Bombay.

Jankarshi Mehta, at 108, Jhaveri
 'stad Building, Bombay 2

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વર્ષ ૩૩ મુ.

સંવત ૧૯

નિવેદન.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લેખોની પાંચમી આવૃત્તિનો આ બીજો વિભાગ અહાર પાડીએ છીએ. પહેલા વિભાગમાં તેમના લેખોમાં આવતો આધ્યાત્મિક ભાગ ખંડ ૧-૨ માં આપવામાં આવ્યો છે.

આ બીજા વિભાગમાં શ્રીમદ્ના લેખોનો બાકીનો ભાગ જુદા જુદા પાંચ ખંડોમાં વહેંચણું કરી આપ્યો છે:—

ખંડ ૩ નો:—“ઉપદેશ-છાયા.” શ્રીમદ્ની ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં સ્થિતિ વેળાએ તેમણે આપેલ ઉપદેશ અને તેમને પુછેલ પ્રશ્નોના ઉત્તર આ ખંડમાં તેના વિષયાનુક્રમ સાથે આપ્યા છે. આ પૂર્વેની આવૃત્તિમાં આ ઉપદેશ-છાયા વાળો ભાગ ‘ઉપદેશ-છાયા,’ ‘વ્યાખ્યાનસાર-સંક્ષેપ’ અને ‘આવશ્યક-વચનસાર’ તરીકે આપેલ છે.

ખંડ ૪ થો:—“અંગત અને વ્યક્તિગત લેખો.” શ્રીમદે લખેલા પત્રો કે લેખો જે વ્યાવહારિક, અંગત, વ્યક્તિગત અને અન્યના લખાણ સંબંધેના છે, તે આ ખંડમાં આપ્યા છે. આ પત્રો-લેખો-શ્રીમદ્ની આભ્યંતરદશા સૂચવે છે. આ લેખોના વિષયોનો અનુક્રમ આપી શકાયો નથી.

ખંડ ૫ મો:—“આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર.” શ્રીમદે લખેલ ‘આત્મસિદ્ધિ’ તરીકેનાં મૂળ પદો તેના વિવેચન સાથે અને તે પદોને અંગે લખેલ પત્રો-લેખો-સાથે આ ખંડમાં આપ્યાં છે; જેમાં મૂખ્યપણે આત્માના છ પદ: ‘આત્મા છે,’ ‘તે નિત્ય છે,’ ‘તે કર્મનો કર્તા છે,’ ‘તે કર્મનો ભોક્તા છે,’ ‘મોક્ષ છે,’ અને ‘મોક્ષનો ઉપાય છે.’ આ સંબંધે ચર્ચા છે.

ખંડ ૬ થો:—“ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા.” શ્રીમદે પોતાની ૧૬ વર્ષની વયે આ ગ્રંથ બાલજીવે અર્થે બાર ભાવના અને મોક્ષમાર્ગ સંબંધે ત્રણ દીવસમાં રચ્યો હતો; જે તેમની હયાતીમાં જ બહાર પડ્યો હતો; તે આ ખંડમાં આપ્યો છે.

ખંડ ૭ મો:—“કાવ્યો-પદો.” શ્રીમદે જુદે જુદે સમયે લખેલ ‘કાવ્યો-પદો’ જેટલાં મળી શક્યાં અને જે શ્રીમદ્ના પોતાનાં જ રચેલાં છે એવી ખાત્રી થઈ તે આ ખંડમાં આપ્યા છે.

આ બીજે વિભાગ અને પહેલો વિભાગ મળીને શ્રીમદ્નું અત્યાર સુધીમાં બહાર પડેલું બધું લખાણ આવી ન્તય છે; તેમજ દેટલોક નવો ભાગ પણ ઉમેરવામાં આવ્યો છે.

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ની પંચમાવૃત્તિનું સંશોધન કરવાનું કાર્ય મારી શક્તિ ઉપરાંતનું હતું; છતાં તે કરવાનું મેં સાહસ કર્યું. મારું જીવન વ્યાપાર-વ્યાવહારમાં પસાર થયેલું એટલે આ કાર્યમાં મારી માહિતી ન જ કહી શકાય. નાનપણથી જ મામાને ત્યાં જ રહેલો એટલે પરમ પૂજ્ય શ્રી રાયચંદલાઈનો અને મુરબી મનસુખલાઈનો સહવાસનો લાભ છેવટ સુધી મને મળેલો. મું મનસુખલાઈને સાહિત્યકારનું કામ કરતા જોએલા એટલે તેવું કરવાની પ્રેરણા થઈ, અને સંશોધન કરવાનું શરૂ કર્યું. મારે તો પ્રથમની આવૃત્તિઓ પરથી જ સંશોધન કરવાનું હતું, તેમ નવું ઉમેરવાનું કે કાઢી નાંખવાનું નહોતું, ફક્ત વ્યવસ્થિત મૂકવાનું હતું એટલે મું મનસુખલાઈને જ પગલે ચાલ્યો; પછી હુદરતે પણ મદદ કરી અને કાર્ય પૂર્ણ થયું. આ કાર્ય કરવામાં મારી લાવના એ જ હતી કે શ્રીમદ્ જેવા વ્યાપાર-વ્યવહારમાં રહેલા પણ અતરમાં ઉચ્ચ કોટિની સાધુ દશાને પામેલા પુરુષને લોકો ઓળખે; અને તેમના નિષ્કવાય લેખોના સંગ્રહને અભ્યાસ કરવામાં સરળતા થાય તેવી રીતે ગોઠવી સરિત ક્રિમતે લોકોને આપવો જેથી ઘણાં જીવો તેનો લાભ લઈ શકે અને ઉપકારનું કારણ થાય. સાક્ષરદૃષ્ટિએ અને છાપાકળાની દૃષ્ટિએ આ સંશોધનમાં ઘણાં દોષો જેવામાં આવશે; જે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે. બનતું શુદ્ધિપત્રક પાછળ આપ્યું છે, છતાં તે શિવાય કંઈ પણ અશુદ્ધિ દોષ રહી ગયા હોય તે સુધારી વાંચવા નમ્ર વિનંતિ છે.

શુદ્ધિપત્રક કરવામાં જીનાગઢના એક મુમુક્ષુભાઈએ સારી મદદ કરી છે.

ઘાટકોપર,
અક્ષયવૃત્તીયા,
સં. ૧૯૯૭. }

હેમચંદ ટોકરસી મહેતા.

શ્રીમદ્નું જીવન ચરિત્ર.

શ્રીમદ્નું જીવનચરિત્ર આપવાની ખાસ અગત્ય છતાં તે સંબંધમાં મુરબ્બી મનમુખલાઈ પ્રથમાવૃત્તિના નિવેદનમાં લખે છે કે “શ્રીમદ્નું જીવન પ્રથમ યથેચ્છ જીવનની પ્રબલ ઇચ્છા વળા જનાસુઓની છે, તથાપિ તે છજાને અનુકુળ થતું શક્ય જણાય નથી; કેમકે તેઓશ્રીનું જીવન મજબૂરી આબ્ય-તર દશાનો વિષય છે, અને તેવી આબ્યતર દશાનું ચિત્ર આલેખવું તે વિશેષ નહીં તો તથાસ્થ દશા અને સામર્થ્યને ધારક મહાગયોનું કાર્ય છે, સામાન્ય બુદ્ધિનું નથી” વળી તેઓ રાજ-જયતિ વ્યખ્યાનોમા લખે છે કે; “શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રના વિચારોના પૃથક્કરણપૂર્વક દ્વાદો ચોધવા માટે અને પછી તેને એક જીવનવ્રતના ઘાટમા મૂકવા માટે તેઓના સમાગમમા આવેલા કોઈ કોઈ સજ્જનોએ યત્નો કરી જોયા છે, તથાપિ તેઓને તે કાર્ય પોતાની શક્તિ ઉપગતનું અનુભવવામા આવતા તેઓએ પોતાના પ્રયત્નો અત્યારમુધી તો પડતા મૂક્યા છે” આવાપ્રકારની સ્થિતિ હોનાથી અમે શ્રીમદ્નું જીવન ચરિત્ર આપી શક્યા નથી, પણ ખડ ૧-૭ માં નીચે ટિપ્પણીમા આવેલ વખાણુમાથી તેમ ખડ ૪ માં આપેલા પનો-વેખો-માથી તેમનું આતરિક જીવન જાણી શકાય તેવું છે

શ્રીમદ્નો જન્મ સંવત ૧૯૦૪ ના કાર્તિક શુદ્ધિ પુર્ણિમાના ગેજ શ્રી વવાણીઆ (મોરબી-કાઠિઆવાડ-તાળે) મા થયો હતો સં ૧૯૪૩ ના મહાશુદ્ધ ૧૦ ના રોજ તેઓશ્રીએ ગ્રહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ કર્યો હતો. સં ૧૯૪૬ ના મહા મહિનામા તેઓશ્રીએ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિમા પ્રવેશ કર્યો હતો. સં ૧૯૫૬ ની સાવામા કરેલા ચોખાના બહોળા વેપારને અગે વળો શ્રમ પડેવો અને ત્યારથી તેઓશ્રીની શરીર પ્રકૃતિ બગડી હતી સં ૧૯૫૭ ના ચૈત્ર વદ ૫ ના રોજ શ્રી રાજકોટમા તેઓશ્રીનો દેહોત્સર્ગ થયો હતો દેહો-ત્સર્ગ સમયે તેમના માતા, પિતા, પત્નિ, બે પુત્રો, બે પુત્રી, એક ભાઈ અને ચાર બહેનો હયાત હતા —સંશોધક.

અંતિમ સંદેશો.

- હરેહરે જે જોગી જન, અનંત સુખ સ્વરૂપ,
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ. ૧.
- આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલખન આધાર,
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાશ. ૨.
- જિનપદ નિજપદ ઐક્યતા, ભેદ ભાવ નહીં કાઈ.
લક્ષ થવાને તેહનો, કલ્યાણ શાસ્ત્ર સુખદાઈ. ૩.
- જિનપ્રવચન દુર્ગમ્યતા, ઘાટે અતિ મતિમાન
અવલખન શ્રી સદ્ગુણ, સુગમ અને સુખ ખાણ. ૪.
- ઉપાસના જિનચરણની, અતિશય ભક્તિ સહીત
મુનિજન અગતિ રતિ અતિ, ચંચલ યોગ ઘટીત. ૫.
- ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, ગ્હે અતર્બુધ યોગ,
પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુણવડે, જિન દર્શન અનુયોગ. ૬.
- પ્રવચન સમુદ્ધ ઈન્દ્રિયા, ઉલટી આવે એમ,
પૂર્વ ચૌદની લબ્ધિન, ઉદાહરણ થણુ તેમ. ૭.
- વિષય વિકાશ સહીત જે, રહ્યા મતિના યોગ
પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ. ૮.
- મદ વિષય ને સરળતા, મદ આજ્ઞા સુવિચાર.
કમળા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાવ. ૯.
- ગોકચા શબ્દાદિક વિષય, સચગ માધન રાગ,
જગત્ ધણ નહીં આત્મથી, મધ્ય પાત્ર મહાભાગ્ય. ૧૦.
- નહીં તૃપ્તિ છાવ્યા તણી, મગ્ન યોગ નહીં ફોલ,
મહા પાત્ર તે માર્ગના, પગ્મ યોગ જિતલોભ. ૧૧.
- આવ્યે બહુ સમ દેશમા, છાયા જય સમાઈ,
આવ્યે તેમ સ્વભાવમા, મન સ્વરૂપ પાણુ વાઈ. ૧૨.
- ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ અસાર,
અતર્બુધ અવલોકના, વિશ્વય થતા નહીં વાર. ૧૩.

સુખ ધામ અનંત ચુચંત ચંદિ, દિનગત ગ્હે તં ધ્યાન માર્ગિ,
પ-ગાન્તિ અનન સુધામય જે પ્રાપ્તિ પદ તે વગ તે જયતે.

વિષયાનુક્રમ.

ખંડ ૩ જો.*

અ

અપગુણવાગ, ૧૦૫-૭
અધ્યત્માગ, ૩૫-૬
અતર્કસિ, ૧૨૭-૮
અંતઃકર્મા, ૩-૧
અદ્વૈત, ૮-૧૦
અવારે દેખાડુ, ૧૦૬-૧
અવમાધમ પુરુષ, ૬-૩
અધવસાયકાય, ૭૮-૩
અચાત્મ, ૭૭ ૫
—જ્ઞાન-પોષુ, ૬૮-૪
અચાત્મી શુક, ૪૪ ૧
અનતકાળસ્વરૂપ, ૭૫ ૪
અનતાનુમધી પ્રધાય, ૭૩ ૮,
—માન, ૧૬-૧
—હૃદયે ત્રિધિતિ, ૧૫-૪
અનુભવ મે પ્રગ્ન દીવો, ૭૨-૬
—સિદ્ધ સિદ્ધાંત ૭૨-૧
અનુક્રમાનુદિ, ૧૮-૧૦

અનુગ્રાનત્યાગ, ૨૪-૪
અપ્રતિગુણ્યાનક, ૧૧૩-૨
અમત્ય, ૫૦-૧, ૧૨૪-૬, ૧૩૫-૬
અનિમાન, ૨૩-૩
અગ્નિમાન, ૨૧-૬
અરવિજ્ઞાન-મન પર્યવસાન, ૧૨૮-૧૪
આનમન-વિચારવાનને, ૩૨-૪
અર્થ તિપ્પણ, ૮-૩, ૪
અસખ્યાતાના ભેદ, ૮૧-૨, ૩
અસદ્ગુણી પરિભ્રમણ, ૬૧-૫
અમયમ, ૧૮-૧
'અટપ્રાપ્ત' કુદકુદાચાર્યનો, ૧૦૮-૧
મુદ્ધાગ, ૨૦-૨, ૫૭ ૭, ૫૮-૫,
૬૧-૭ ૬૨-૧૦, ૬૩-૨, ૬૪-૫, ૭
અજ્ઞાન એ જ ખ, ૨૮-૧, ૩૧-૧
—ના વક્ષણો, ૧૬-૧
અજ્ઞાનીની ક્રિયા, ૨૮-૧, ૬૨-૮
—ની પ્રવૃત્તિથી અપચાણ, ૪૫-૧
—૧૦૮ે ઉપદેશો, ૪૮-૩

*આ ખરેખર આગે ૧ 'ઉપદેશ છાયા' એ શ્રીમદ્દને પૂરેલા પૃથક પૃથક પ્રશ્નોના કુલ ઉત્તરનું ટાંચણ છે તેમા આત્માર્થ મળ્યે મુખ્ય ચર્ચા છે આ નોંધ શ્રોતાએ બહુ જ સમૃપમા રી છે તેમા કેટલાક તો ગળદાર્થ જ છે, તેમ તેનો કાઈ પણ અનુક્રમ નથી એટલે તેના વિષયોનું અનુક્રમ આપતું આવડે છે, છતાં યથાશક્તિ તે આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કેટલાક ભાગના વિષય નહીં થઈ શક્યા નથી તે એમને એમ રહેવા દીધા છે આ વિષયો મૂળ વખાણુમાથી ઉત્પન્ન કરી આપેલ છે વિષયને છેડે લે આ છે તે 'પૃષ્ઠ' છે અને તે પછી કેમ મૂળ લે આક છે તે, તે પૃષ્ઠનો 'પેરા' મૂલ્ય છે 'શબ્દાર્થ'ના છેડે પૃષ્ઠ જ માખ્યા છે—અસોધક દે ટો

આત્મહત્યાગ-હુંદિયા-તપાદિનો, ૧૪-૯
 આચાર્યો, ૧૨૮-૯
 આત્મશુભ પ્રકટે સ્થિતિ, ૮-૨, ૧૨૨-૭
 —ધર્મમાં એય, ૧૧૦-૩
 —ધર્મવિચાર અનાદિનો, ૧૦૫-૧૦
 —નિર્મળતા, ૧૩૬-૭
 —પ્રતીતિ, ૧૨૪-૪
 —પ્રાંતિ, ૩૮-૨
 —સક્ષ હ્યારે ? ૨૨-૨
 —શાંતિ, ૧૧૭-૪
 —સ્વરૂપ, ૩૨-૭, ૫૦-૨
 —સિદ્ધિ અર્થે શાંતપણું, ૧૦૮-૭
 —હિતાર્થે પુરુષાર્થ, ૧૧૭-૧
 —જ્ઞાન, ૩૬-૩, ૫, ૪૨-૩
 —જ્ઞાન ચર્ચા, ૪૧-૩
 —જ્ઞાનીપણું, ૬૭-૧
 —જ્ઞાન દબાય શાથી, ૧૩-૬
 આત્મા અબંધ, ૩૪-૧
 —એક-અનેક, ૨૨-૮, ૪૧-૬
 —ઉચ્ચલ, ૩૫-૨, ૩૯-૨, ૭૦-૨
 —ક્રિય-અક્રિય, ૪૧-૬
 —ના દોષાપણા માટે દૃષ્ટાંત, ૧૧૨-૩
 —યં ઇચ્છાએ સ્થિતિ, ૫૭-૨
 —નુભવે પ્રતીતિ, ૪-૪, ૮૪-૫
 —નું જ્ઞાન, ૩૬-૩
 —નું સ્વરૂપ, ૧૦૫-૧૦
 —ને નિદવો, ૫૬-૩
 —નો ઉર્વસ્વભાવ, ૧૦૫-૯
 —નો સનાતનધર્મ, ૧૦૬-૬
 —માં આદી સૂતર દૃષ્ટાંતે, ૪૦-૬
 —રૂપી સિદ્ધને બંધન, ૭૨-૫
 —વિરક્ત-નિર્ભય, ૧૦૬-૯
 —લક્ષગત થવો, ૩૬-૪

આત્મા-સહજ, ૨૬-૬
 આત્મેચ્છાવાનની સ્થિતિ, ૬૩-૭
 આનંદધનજી, ૧૧૫-૧૩, ૧૧૬-૧
 આયુષ્ય કર્મબંધ, ૩૨-૩, ૩૬-૧,
 ૧૦૬-૧૧, ૧૦૭-૧ થી ૭, ૧૩૨-૩, ૪
 —કુંક-તરવો સસાર, ૨૮-૧
 —બ્યય, ૧-૨, ૬૨-૭, ૮
 આરાધનાર્થે શ્રુતજ્ઞાન, ૧૧૮-૪, ૧૨૯-૨
 આવરચકના છ પ્રકાર, ૨૫-૫
 આવરણુ એતાં દિગ્ગં માત્ર, ૧૦૧-૬
 આરાય-હાદસાંગીનો, ૧૦૬-૮
 આરાંકામોહનીય, ૨૬-૫
 આસ્થા વિચારસહિત, ૧૦૧-૬
 આશ્રય-સંવર, ૧૧૯-૭
 આહાર-વિહાર ચર્ચા લ્યાગ, ૫૮-૪
 એકાકારતા હ્યારે ? ૨૩-૨
 એકદિયાદિકમાં જ્ઞાનસ્વભાવ, ૪૧-૬
 એકાવતારીપણું-આ કાળે, ૧૦-૩
 ઓસવાલ ? ૧૦૫-૧૪
 ઓળખાણુ થયે પ્રેમ, ૨૦-૮
 ઔષધિ, વૈદ્ય નિમિત્તરૂપ, ૧૨૭-૫

ઇ

ઇદ્રિયભોગ અને મુક્તિ, ૧૦૬-૧૩
 ઇદ્રિયો વશ કર્યે અંતરવક્ષા, ૫-૮, ૨૧-૮,
 ૨૨-૫, ૪૮-૩
 ઇદ્રિયો મનવડે, ૧૨૪-૪

ઈ

ઈશ્વરકોગી મુદ્દમભાવ વર્ણવે, ૬૮-૭
 ઈશ્વરપણું, ૧૧૬-૨

ઉ

ઉત્કર્ષ-અપકર્ષ મંકમાણુ, ૧૦૫-૧૨
 ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ, ૬૦-૬
 ઉત્સર્ગમાર્ગ, ૧૧૬-૪, ૫

ઉદયકર્મે પ્રિયતિ, ૧૫-૬, ૧૦૬-૧૦
 ઉપદેશ આપતા ઉપયોગ, ૧૬-૭
 —ક્યારે સ્ત્રી શકાય? ૧-૧, ૧૨૮-
 —કેમ ન પરિણામે, ૩૮-૨
 —કેવી રીતે સામજીવો, ૫૦-૧
 —ના ચાર અનુયોગ, ૮૮ થી ૧૦૦
 —નુ ક્ષણ, ૩૧-૧
 —પરિણામવો, ૫૮-૬, ૧૨૭ ૭
 —વિચારે દોષ પટે, ૩૫-૬
 —જ્ઞાન-પુસ્તકજ્ઞાનમા ભેદ, ૪૧-૧
 ઉપયોગ, ૨૮-૩, ૩૬-૧
 —કવળીનો, ૭-૧, ૮૨-૫
 —સ્વરૂપાકાર, ૫૦-૪
 —ઉપાધિ-સમાધિમા, ૧૩૮-૩
 —થી આશ્રના તે પરિશ્રવા, ૧૮-૩
 —અમ્યક્ થયે દશા, ૫૭-૬
 ઉપવાસ-પૌષ્ઠ, ૨૨-૧, ૪૮-૩, ૬૪-૨
 ઉપરામસમ્યક્, ૪૦-૧, ૫૦-૪ ૧૧૭ ૧
 ઉપાદાનમાગણ, ૨૬-૧
 ઉપાગ બાગ-નો સાર, ૬-૧
 ઉદ્ધાસપરિણામે જ્ઞાન, ૧૮ ૪

ક

કદાચદ્વલ્યાગ, ૧૪ ૨, ૫, ૧૬-૧, ૩૬-૬

ક

કર્મે-અતરાય ક્ષય ચારે? ૫૦-૪
 —પરમાણુ કોને દૃશ્ય? ૮૮ ૩
 —નિર્જરા, ૨૦-૪, ૫ ૨૧-૪, ૨૫-૪,
 ૩૨-૧, ૩૪-૨, ૪૫-૪, ૬૨-૧,
 ૭૬-૬, ૧૨૦-૧
 —બધ, ૫-૬, ૩૨-૩, ૩૩-૨, ૩૪-૧૧,
 ૪૧-૬, ૬૧-૬, ૬૪ ૪, ૭૧-૨,
 ૭૨-૬, ૮૧-૧, ૨, ૮૩-૨, ૮૭ ૧, ૨,
 ૮૭-૩, ૧૦૩-૩, ૧૦૪-૩,

કર્મેબંધ, ૧૧૬-૬, ૮, ૧૨૦-૮, ૧૦, ૧૨૪-
 ૬, ૧૦, ૧૨૬-૧૫, ૧૩૬-૩, ૪, ૭
 —વેદનીય, ૫૨-૪, ૧૨૦-૬, ૧૨૪-૫ ૭,
 ૧૭૭-૩, ૧૨૮-૧૨, ૧૩૧-૪
 કર્ણના પ્રકાર, ૮૮-૫, ૧૦૭-૫
 કર્ણાનુયોગ, ૧૨૭-૩, ૪, ૧૩૮-૬, ૭
 કલ્યાણમાર્ગ, ૩૩-૫, ૬, ૩૪-૫, ૮૭-૧,
 ૩૮-૨, ૩, ૪૧-૧, ૬, ૬૦-૫, ૬૧-૨
 ૬૬-૨, ૬૮-૭, ૭૦-૧
 કપાય-કોધાદિ, ૩૪-૮, ૫૫-૨, ૬૧-૬
 ૬૨-૧, ૭૩-૭, ૧૦૩-૨, ૧૩૬-૮,
 ૧૫૭ ૧

કાર્મણશરીર, ૬૬-૫, ૧૦, ૧૨૬-૧૧
 કામાદિ ત્યાગ, ૧૧૭-૨
 કાળાણુદ્રવ્ય, ૮૦-૬, ૭, ૮, ૧૦૪-૫
 કાન્તાદૃષ્ટિ, ૧૧૪-૧૫
 ક્રિયા, ૧૮-૬, ૨૬-૬, ૪૬-૧, ૫૧-૩,
 ૭૮-૧, ૮૮-૪, ૫, ૮૯-૧, ૧૧૭-૫,
 ૧૨૫-૧૨

કુદુબસુખ, ૬૩-૭

કુળધર્મમત્તવ, ૧૬-૧, ૩૩-૬, ૩૪-૧૧,
 ૩૭-૩, ૫૩-૫

કુચુર, ૨૮-૬, ૫૩-૧

કેવળજ્ઞાન, ૧૬-૪, ૩૮-૨, ૪૦-૭,
 ૫૦-૪, ૫૩-૩, ૫૬-૬, ૭૧-૬,
 ૭૪ ૩, ૪, ૫, ૭૫-૧, ૨, ૩, ૮૨-૩ ૫
 ૧૦૧-૭ ૮, ૧૨૬-૩ થી ૭
 કેવળીનો ઉપયોગ, ૨-૧, ૮૨-૫
 કશીસ્વામીનો બોધ, ૧૮-૫

ગ

ગમ્યાદિ ભેદ, ૩૩-૪, ૮૬-૬
 ગ્રધિ ભેદ, ૪૦-૧, ૬૦-૫, ૧૧૩-૬
 ગુણ અને ગુણી, ૮૨-૪

આત્મહયાગ-કુંઠિયા-તપાદિનો, ૬૪-૮
 આચાર્યો, ૧૨૮-૯
 આત્મગુણ પ્રગટે રિયતિ, ૮-૨, ૧૨૨-૭
 —ધર્મમા શ્રેય, ૧૧૦-૩
 —ધર્મવિચાર અનાદિનો, ૧૦૫-૧૦
 —નિર્ભયતા, ૧૩૬-૭
 —પ્રતીતિ, ૧૨૪-૪
 —પ્રાપ્તિ, ૩૮-૨
 —લક્ષ વ્યારે ? ૨૨-૨
 —સાતિ, ૧૧૭-૮
 —સ્વરૂપ, ૩૨-૭, ૫૦-૨
 —સિદ્ધિ અર્થે ગાતપણ, ૧૦૮-૭
 —દિતાર્યે પુરુષાર્થ, ૧૧૭-૧
 —જ્ઞાન, ૩-૩, ૫, ૪૨-૩
 —જ્ઞાન ચર્ચા, ૪૧-૩
 —જ્ઞાનીપણ, ૬૭-૧
 —જ્ઞાન દબાય સારી, ૬૩-૬
 આત્મા અખંડ, ૬૪ ૧
 —એ-અનેક, ૨૭-૮, ૪૧-૬
 —ઉત્તમ, ૩૫-૨, ૩૮-૨, ૭-૨
 —ક્રિય-અક્રિય, ૪૧-૬
 —ના દોષાપણા માટે દૃષ્ટાન, ૧૧૭-૩
 —યં હચ્છાએ રિયતિ, ૫૭-૨
 —નુભવે પ્રતીતિ, ૪-૪, ૮૪-૫
 —નું જ્ઞાન, ૩૬-૩
 —નું સ્વરૂપ, ૧૦૫-૧૦
 —ને નિદલો, ૫૬-૩
 —નો ઉર્વસ્વભાવ, ૧૦૫-૩
 —નો સનાતનધર્મ, ૧૦૦-૬
 —મા આગી સૂતર દૃષ્ટાંતે, ૪૦-૮
 —રૂપી સિદ્ધને બંધન, ૭૨-૫
 —વિરક્ત-નિર્ભય, ૧૦૬-૬
 —વશમત યવો, ૩૬-૪

આત્મા-સદ્ગુણ, ૭૧-૬
 આત્મેચ્છાવાનની રિયતિ, ૬૩-૭
 આનંદધનજી, ૧૧૫-૧૩, ૧૧૬-૧
 આયુષ્ય કર્મબંધ, ૩૩-૩, ૩૮-૧,
 ૧૦૬-૧૧, ૧૦૭-૧ થી ૭, ૧૩૨-૩, ૪
 —કુક-તત્ત્વો સસાર, ૨૮-૧
 —બચ, ૧-૨, ૬૨-૭, ૮
 આરાધનાર્થે શ્રુતજ્ઞાન, ૧૧૮-૪, ૧૦૬-૨
 આવરયકના છ પ્રકાર, ૨૫-૫
 આવરણ શ્રેતાં હિંમં માન્ય, ૧-૧-૬
 આરાધ્ય-દાદશાગીનો, ૧૦૮-૮
 આરાકોમોહનીય, ૨૬-૫
 આસ્થા વિચારસહિત, ૧૦૧-
 આશ્રવ-સંવર, ૧૧૬-૭
 આહાર-વિહાર ચર્ચા ત્યાગ, ૫૮ ૪
 એ-મા રતા ક્યારે ? ૨૩-૨
 એકેન્દ્રિયાક્રિયા જ્ઞાનસ્વભાવ, ૪૧-૬
 એવાવતારીપણ-આ કાળે, ૧૦-૩
 એસવાલ ? ૧૦૫ ૧૪
 ઓળખાણ થયે પ્રેમ, ૨૦-૮
 ઓપધિ, વેદ નિમિત્તરૂપ, ૧૮૭-૫

ઇ

ઇદ્રિયભોગ અને મુશ્મિ, ૧૦૬ ૧૩
 ઇદ્રિયો વશ કર્યે અનરવસ, ૫-૮, ૨૧-૮,
 ૭૨-૫, ૪૮-૩
 ઇદ્રિયો મનવડે, ૧૨૪-૪

ઈ

ઈશ્વરકોપી મુશ્મભાવ વર્ણવે, ૮૮-૭
 ઈશ્વરપણ, ૧૧૬-૨

ઉ

ઉત્તર્ધ-અપકર્ધ મહામાન, ૧૦૫-૧૨
 ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ, ૬૦-૬
 ઉત્સાહમાને, ૧૧૬-૪, ૫

ઉદયકર્મે રિયતિ, ૧૫-૬, ૧૦૬-૧૦
 ઉપદેશ આપતાં ઉપયોગ, ૧૬-૨
 —ક્યારે કરી શકાય? ૧-૧, ૧૨૮-૮
 —કેમ ન પરિણમે, ૩૬-૨
 —કેવી રીતે સાંભળવો, ૫૦-૧
 —ના આર અનુયોગ, ૯૬ થી ૧૦૦
 —નું ફળ, ૩૧-૧
 —પરિણમાવવો, ૫૮-૬, ૧૨૭-૭
 —વિચારે દોષ ધટે, ૩૫-૬
 —જ્ઞાન-પુસ્તકજ્ઞાનમાં ભેદ, ૪૧-૧
 ઉપયોગ, ૨૮-૩, ૩૬-૧
 —કેવળીનો, ૨-૧, ૬૨-૫
 —સ્વરૂપાકાર, ૫૦-૪
 —ક્રપાધિ-સમાધિમાં, ૧૩૮-૩
 —થી આશ્રયા તે પરિશ્રયા, ૧૬-૩
 —સમ્યક્ થયે દર્શા, ૫૭-૬
 ઉપવાસ-પૌષ્ઠ, ૨૨-૧, ૪૮-૩, ૬૪-૨
 ઉપરામસમ્યક્ત્વ, ૪૦-૧, ૫૦-૪, ૧૧૭-૧
 ઉપાદાનકારણ, ૨૬-૧
 ઉપાંગ-બ્યાર-નો સાર, ૬-૧
 ઉક્લાસપરિણામે બાળ, ૧૮-૪

ક

કદાચહત્યાગ, ૧૪-૨, ૫, ૧૬-૧, ૩૯-૬

ક

કર્મે-અતરાય ક્ષત્ર ક્યારે? ૫૦-૪
 —પરમાણુ કોને દૃશ્ય? ૯૮-૩
 —નિર્જેરા, ૨૦-૪, ૫, ૨૧-૪, ૨૫-૪,
 ૩૨-૧, ૩૪-૨, ૪૫-૪, ૬૨-૧,
 ૭૬-૬, ૧૨૦-૧
 —બંધ, ૫-૬, ૩૨-૩, ૩૩-૨, ૩૪-૧૧,
 ૪૧-૬, ૬૧-૬, ૮, ૬૪-૪, ૭૧-૨,
 ૭૨-૬, ૮૧-૧, ૨, ૮૩-૨, ૮૭-૧, ૨,
 ૮૭-૩, ૧૦૩-૩, ૧૦૪-૩,

કર્મેબંધ, ૧૧૬-૬, ૮, ૧૨૦-૯, ૧૦, ૧૨૪-
 ૯, ૧૦, ૧૨૬-૧૫, ૧૩૬-૩, ૪, ૭
 —વેદનીય, ૫૨-૪, ૧૨૦-૬, ૧૨૪-૫, ૭,
 ૧૨૭-૩, ૧૨૮-૧૨, ૧૩૧-૪
 કંજના પ્રકાર, ૯૮-૫, ૧૦૭-૫
 કરણાનુયોગ, ૧૨૨-૩, ૪, ૧૩૮-૬, ૭
 કલ્યાણમાર્ગ, ૩૩-૫, ૬, ૩૪-૬, ૩૭-૧,
 ૩૯-૨, ૩, ૪૧-૧, ૬, ૬૦-૫, ૬૧-૨,
 ૬૬-૨, ૬૬-૭, ૭૦-૧.
 કથાય-કોધાદિ, ૩૪-૮, ૫૫-૨, ૬૧-૬,
 ૬૨-૧, ૭૩-૭, ૧૦૩-૨, ૧૩૬-૮,
 ૧૩૭-૧

કાર્મણસીર, ૯૬-૬, ૧૦, ૧૨૬-૧૧
 કામાદિ ત્યાગ, ૧૧૭-૨
 કાળાણુંદ્રવ્ય, ૯૦-૬, ૭, ૮, ૧૦૪-૫
 કાન્તાદૃષ્ટિ, ૧૧૪-૧૫
 ક્રિયા, ૧૬-૬, ૨૧-૬, ૪૬-૧, ૫૧-૩,
 ૭૮-૧, ૮૮-૪, ૫, ૮૯-૧, ૧૧૭-૫,
 ૧૨૫-૧૨
 કુદૃષ્યસુખ, ૬૩-૭
 કુળધર્મેમમત્વ, ૧૬-૧, ૩૩-૬, ૩૪-૧૧,
 ૩૭-૩, ૫૩-૫.

કુચુકે, ૨૮-૬, ૫૩-૧

કેવળજ્ઞાન, ૧૬-૪, ૩૮-૨, ૪૦-૭,
 ૫૦-૪, ૫૩-૩, ૫૬-૬, ૭૧-૬,
 ૭૪-૩, ૪, ૫, ૭૫-૧, ૨, ૩, ૯૨-૩, ૫,
 ૧૦૧-૭, ૮, ૧૨૬-૩ થી ૭
 કેવળીનો ઉપયોગ, ૨-૧, ૬૨-૫
 કેશસ્વામીનો બોધ, ૧૮-૫

ગ

ગચ્છાદિ ભેદ, ૩૩-૪, ૬૬-૬
 ગંધિ ભેદ, ૪૦-૧, ૬૦-૫, ૧૧૩-૬
 ગણ અને ગણી, ૯૨-૪

ગુણીનસંગ, ૧૬-૧
 ગુણ પ્રકટાવવા કર્તવ્ય, ૮૬-૩
 ગુણશિષ્યપણું, ૧૨૬-૪, ૭
 ગુણસ્થાન, ૬-૬, ૫, ૪૦-૧, ૪૦-૨,
 ૫૭-૬, ૭૧-૪, ૫, ૭૨-૩, ૭૬-૫,
 ૭૮-૬, ૯૪ થી ૯૬, ૧૦૧-૬, ૫,
 ૧૦૬-૬, ૧૦૬-૩, ૧૧૬-૧, ૧૨૬-૬
 ગુણ સ્વાર્થથી અસ્તમાણ, ૬૬-૪
 —પાસે-માગતી, ૧૪-૧
 —બો-પંચમજાળના, ૨૭-૩
 ગૌતમ અને કેશીસ્વામી, ૧૧-૩, ૨૪-૩
 ગૌતમ અને બાનંદ આનંદ, ૧૧-૫
 ગૌતમ અને મદ્વાવીરસ્વામી, ૧૫-૧
 ઘ
 ચ-જ્ઞાનુયોગ, ૧૩-૭
 વક્તુ-જ્ઞાન-વર્મ, ૧૦૭-૬
 ચારિત્રમોહ, ૨૬ ૨, ૧૦૪-૧
 ચિતાથી રાગી વળન થટે, ૧૩૫-૩
 ચેતનાના ત્રણ પ્રકાર, ૧૦૪-૧
 ચેતન્ય, ૪૧-૧, ૫ ૬, ૧૦૪-૮
 ઘ
 હમમ્ય, ૧૦૫-૫
 હાલપટ ધર્મમા, ૧૦૫-૧૨
 હાલ્ય કથારે ? ૬૦-૫, ૬૪-૬
 ઘ
 જાનવર્ણન શા માટે ? ૬૬-૭
 જનવિદેહી, ૩૦-૬
 જનચિત્તિએ વિપરીતતા પોરે ? ૨૩-૭,
 —૫-૮
 જનપણું, ૩૭-૬
 જનિરેનશ્રમજ્ઞાન, ૬૮-૬, ૧૧૨-૧, ૨
 જનનાં જવાનો દેવ, ૬૫-૧
 જિનપિપ, ૧૦૩-૧૧

જિન પુત્ર, ૧૦૩-૮
 —પ્રતિબિંબ, ૮૨-૬
 —માર્ગે કર્મક્ષય, ૭૬-૩
 —મુદ્રા, ૧૧૫-૧૦
 જીવ અનત, ૮૪-૫
 —અજીવમા બધા લાવ, ૮૪-૧, ૩
 —અવિકાસી, ૪૦-૧
 —આદિ નવનત્વ, ૬૧-૧, ૮૪-૧
 —કિઆગ દુષ્ટાતે, ૮-૫
 —કપાય માથી ? ૧૧૩-૩
 —રખાઈ સાથી ? ૨૬-૩, ૫૬-૭
 —મુન, ૪૧-૪
 —નિરર્થન, ૪૧-૬
 —ને મોક્ષની શ્રદ્ધા, ૭-૮
 —ની અપવિત્રતાએ શોષ થટે, ૮૬-૧
 —ના સ્વાત્વબૂત છ આવ, ૧૧૫-૪
 —ના બેદ-મિદ્ધ-સંસારી, ૧૧૧-૬, ૭
 —નું મંથી બેદે પદોચ્છ, ૭૬-૪
 —ને પાપબંધ, ૮૮-૧
 —નિખાગી-લતોરી, ૬૦-૩
 —મા મુકોચ-વિસ્તર ર શક્તિ, ૮૬-૧
 —યોગ્યમુમુક્ષુ, ૪૪-૧૦
 —લોકિશાવમા કથારે ? ૨૨-૨
 —રત્ન, ૫૬-૨
 —સ્વરૂપ પ્રતીતિએ મોક્ષમાર્ગ, ૮૦-૫
 —સક્રિય અભેદ ? ૧૧૩-૮
 જીવે હરના કઈ ન મળવી, ૨૭-૨
 —કેમ વર્તે ? ૪૦-૬
 —જનના મૂળ ઉદય, ૨૦-૬
 જીવું જોવવામા પાપના પ્રકાર, ૨૩-૪
 જોનની દાવની રિપણિ, ૪૩-૨, ૪૪-૨
 —પણ કયે માર્ગે ? ૬૨-૬, ૭
 —માર્ગ મુ ? ૬૬-૧

તૈન કોણ? ૬૭-૧

—ધર્મેમાં ઉત્કૃષ્ટિદયા, ૧૮-૨, ૧૩૦-૮
ઝેર-અમૃત સરખાં કઈ અપેક્ષાએ? ૫૧-૨

ત

તપના પ્રકાર, ૪૬-૫, ૪૭-૧

—તું અભિમાન કેમ ધટે? ૬૯-૫

—માં સ્વાસ્થ્યદશા, ૧૨૨-૬

તપશ્ચર્યા, ૧૪-૫, ૧૭-૧, ૩૦-૬

ત્યાગમહાત્મ-તીર્થકર દૃષ્ટાંતે, ૧૦૧-૧૦

—બાહ્ય-અર્થાંતર, ૧૦૨-૧ થી ૫

—વસ્ત્રનો પરલૌકિક કારણ, ૧૧૩-૭

તરવાનો કામી, ૪૯-૩, ૬

તિથિઆમહ, ૨૫-૧, ૨૬-૪, ૩૧-૫

તીર્થ, ૧૧૫-૧૨

તીર્થકર અતિશય, ૧૨૬-૮

—કયા ગુણુપધાનક ન સ્પર્ષે, ૧૦૬-૭

—ને દર્શન અને જ્ઞાન, ૧૩૪-૧૦

—ને પરિણામધારા, ૧૦૬-૮

—માર્ગ-વૈષ્ણવ-કુલધર્મ, ૬૬-૪

નૃપયા, ૫૪-૩, ૬૧-૮, ૬૬ ૪, ૧૦૭-૭

તેજસ શરીર, ૬૯-૬, ૧૨૬-૧૦

દ

દયા આદિ સાધનો ગા માટે? ૪૨-૧

દશવૈઃશિક્ષિકા પહેલ્લી ગાથા, ૧૦૬-૫

દશા કયાદિ બદલે? ૫૬-૫

દર્શન છએ એક ઈતિમા, ૧૦૮-૧૧, ૧૨

દર્શનાવરણીય કર્મ, ૧૦૬-૧

દ્રવ્ય અને ભાવ, ૨૫-૬

—ના અનંતા ધર્મ, ૬૧-૧

—પર્યાય ભલે ચિકલ્પ મટે, ૧૦૮-૩

દ્વાદશાંગિનો સાર, ૧૦૬-૧૧

દિગ્ગંજર-જેતાગંજરહતિ, ૧૧૫-૮

દિક્ષાહતિ, ૧૫-૮

દુઃખનું કારણ, ૩૬-૩, ૬૦-૫

દુરાચલત્યાગ, ૪-૮, ૧૬-૧

દેવ, ગુરુ, ધર્મેના પ્રકાર, ૧૨૮-૮

—ગુરુ, હરિ, સાચા કોણ? ૬૦-૪, ૫

દેવાદિ ગતિ સાચી? ૭૨-૭

દેહ કેવો છે? ૬૩-૫

—સાગ નણ ક્યારે? ૧૨૨-૭

—શરવાનો ભય, ૧૩૦-૨

—ની ચિંતા એક ભવિને, ૪૬-૧

—ને વિષે નિબિડતા, ૮૫-૨

—સ્થિતિ પૂર્ણ કેમ થાય? ૧૦૫-૧૩

દેહાત્મભુક્ષિ ટંગે સમ્યક્ત્વ, ૬૮-૧

દેહાદ્યે આકુળતા એ અજ્ઞાન, ૬૭-૨

દોષ કેમ જતા નથી? ૩૭-૬, ૪૨-૧

ધ

ધર્મગુરુઓ-હિંદુ-મુસલમાનમાં, ૩૭-૩

—ના ચાર આગ, ૧૦૦-૭

—ની પ્રથમ ભૂમિકા, ૧૨૫-૧૨

—નું તાત્પર્ય, ૪૨-૧

—શાસ્ત્રો-આપણા, ૬૬-૩

—સંન્યાસ, ૫૬-૧

ધ્યાનના પ્રકાર, ૨૮-૬

ન

નયવિચાર, ૪૫ ૨, ૫૭-૬, ૫૮-૪, ૬૧-૭

ન્યૂનતા કેમ ધટે? ૩૭-૫

ન્યાય કયા શાસ્ત્રમાં ન હોય? ૪૦-૧

નવતત્ત્વ, ૧૧૧-૬

નવપૂર્વજ્ઞાનથી મુક્તિ? ૧૧૬-૮

નાક એક ખાતર લગાઈ, ૬૩-૪

નામકર્મબંધ, ૮૭-૪

નિકાચિતકર્મબંધ, ૭૧-૧

નિમોદવિચાર, ૮૪-૪, ૮૫-૩, ૧૦૬-૬

નિર્ગ્રંથ, ૧૨-૩, ૧૧૩-૬

નિર્ણયશકમ, ૫૮-૩, ૭૩-૧ થી ૪, ૮૧-૨,

બ

૧૨૮-૨, ૧૩

નિદામિનો લૌકિક અર્થ, ૪૪-૩

નિમિત્ત, ૫-૫

નિયમ, ૩૪-૧૧

નિવિકલ્પપણું, ૨૮-૩

નિવેરો, ૩૬-૫

નિસંગપણું, ૧૧૩-૧

પ

પચ્ચખામુ-અંતરંગ, ૬૮-૪

પદાર્થધર્મ, ૯૦-૫, ૯૮-૪

પર્વાય, ૧૦૬-૧, ૨, ૧૨૪-૩

પરિમદ, ૧-૧, ૨૪-૧, ૪૦-૨, ૬૧-૮,
૬૨-૩

પરમાણુ, ૭૦-૭, ૮૫-૩, ૪, ૯૯-૮,
૧૦૬-૪, ૧૨૬-૧૩, ૧૨૯-૧૦.

પરમાત્મપ્રકાશ, ૧૨૨-૫

પરમેશ્વર, ૧૨૧-૫

પરમાત્માપણું, ૩૮-૭

પરાદૃષ્ટિ, ૧૧૫-૧

પરમાવધિમાન, ૧૨૯-૧

પરિણામના પ્રકાર, ૧૧૮-૭

પરનાવાનું આદેશ ૫૭-૭

પ્રતિબંધ, ૩૧-૫, ૧૩૧-૬, ૧૩૬-૩

પ્રમાદ, ૧૬-૨, ૩૧-૫, ૭૦-૭, ૧૨૩-૩

પ્રતિક્રિયા, ૧૧૭-૧

પ્રાકૃત-૫, ૧૩૭-૬

પાતાંજલયોનના કાર્તી, ૧૧૫-૨

પાપક્રિયાબંધ, ૪૦-૫, ૮૮-૨, ૯૦-૨

પીશાબાસામ, ૩૭-૩

પુનઃ, ૧૨૦-૭, ૧૨૩-૬

પ્રકાશ, ૧૭-૪, ૩૨-૧, ૫૧-૪, ૮,
૫૭-૨, ૭, ૧૧૦-૮

બનારસીદાસ, ૧૧૪-૧૨

અક્ષયર્થ, ૨-૪, ૪૨-૩, ૬૨-૪, ૧૩૮-૮

બાહુબલિજી અને કેવળજ્ઞાન, ૩૬-૬

બુદ્ધિદેવ, ૧૨૭-૬

બોધઅસર, ૩૪-૬

બોધ અને અહિંસા, ૧૩૧-૨

બ

બાકિન, ૪-૩

બાગવાનરવરૂપ, ૫૩-૨

બગવતીઆરાધના, ૧૧૬-૩, ૬, ૧૧૮-૬

૧૨૨-૨

ભય-અજ્ઞાન, ૨૮-૨, ૨૬-૨

ભાગ્યન પ્રમાણે વસ્તુ, ૧૧૮-૨

બૂવ ઉપર લક્ષ, ૫૭-૬

ભૂમિતિ-ઉપર નીચેની, ૯૭-૬

બેદવિમાન, ૩૭-૩, ૧૨૭-૫

મ

મતબેદ, ૧૬-૧, ૩૩-૫, ૫૮-૭, ૭૧-૧

૯૬-૩, ૪, ૧૧૬-૧.

મનુષ્યદેહ, ૫૭-૧, ૬૧-૪, ૬૭-૧

મન, ૩૬-૧, ૪૭-૨

મનઃપર્થવજ્ઞાન, ૭૧-૧ થી ૪

મદાતીર, ૧૦-૧, ૨, ૧૫-૧, ૪૩-૧,

૪૮-૪, ૬૫-૨, ૩

મંગળાચરણ, ૮૨-૧

માર્ગ સંચાર, ૩૪-૧, ૩૧-૫, ૩૭-૫,

૪૨-૨, ૧૪-૬, ૧૬-૩, ૧૬-૩, ૭,

૭૩-૫, ૬

માડી મતિ, ૪૫-૧

માન-મગામદર્શ, ૧૦૦-૬

માસપણું ન્યાય, ૫૪-૩

મ વા, ૧૪-૩, ૨૬-૭, ૩૬-૩

મિથ્યાત્વ, ૧૪-૪, ૧૫-૫, ૧૬-૫,
૧૭-૩, ૧૮-૮, ૨૩-૩, ૨૭-૪,
૨૮-૫, ૩૪-૬, ૧૦, ૩૭-૧, ૩૮-૬,
૫૬-૫, ૬૨-૫, ૭૦-૩, ૧૨૫-૧૧,
૬૮-૫, ૧૦૦ થી ૧૦૧, ૧૦૮-૪

મિથ્યાદૃષ્ટિ, ૧૭-૫, ૨૦-૪, ૬૮-૫,
૧૦૮-૪

મિરાબાઈ, ૨૧-૩

મુમુક્ષુ, ૩૫-૧, ૬૭-૭

મુનિ, ૨૩-૬, ૧૨૪-૨

મુખા-સત્યથી લાભદાનિ, ૧૨૫-૧૫

મોક્ષ, ૫-૭, ૨૩-૨, ૨૮-૧, ૩૭-૪,
૩૮-૫, ૪૧-૨, ૫, ૪૫-૧, ૬૮-૩,
૪૮-૧, ૫૧-૧, ૫૫-૩, ૬૦-૬, ૬૪-૮,
૭૦-૪, ૭૮, ૭૩-૧૦, ૭૭-૨, ૧,
૮૨-૨, ૮૩-૭, ૮૭-૧, ૩, ૮૮-૧,
૧૦૫-૮, ૧૧૦-૪, ૫, ૧૧૬-૪
૧૧૭-૮, ૧૧૮-૩, ૧૧૮-૩, ૧૨૧-૧
૧૨૨-૧, ૧૨૩-૧, ૧૨૩-૧૩

મોહનીયપ્રકાર, ૪-૧, ૨૮-૧, ૩૪-૧૦
૫૫-૧, ૬૦-૨, ૮૮-૫, ૧૨૩-૧,
૧૩૩-૪

અ

યોગ, ૧૧૫-૪, ૧૨૩-૨, ૫

યશોવિજયજી, ૧૧૮-૫

ર

રાગદ્વેષ, ૨૦-૬, ૪૬-૫, ૬૨-૨, ૮૩-૬,
૧૧૩-૧, ૧૦

રાત્રિસોજન, ૧૮-૮, ૬૧-૧

રામ અને વસિષ્ઠજી, ૩૦-૬

રૂચકપ્રદેશ-આત્માના, ૧૨૬-૧૨

રોગાદિ ઉદયે સ્થિતિ, ૬૧-૨

રોડુ ક્યારે? ૫૬-૩

ઋષભદેવની કહેણા, ૨૪-૨

લ

લોકિક લાય, ૨૪-૫, ૩૨-૧, ૫૧-૧,
૬૦-૧, ૧૩૭-૯

લઘ્વિ-સિદ્ધિ, ૧૮-૧, ૧૨૮-૮

વ

વન્તા અને તીર્થસ્થ ગોળ, ૧૧૮-૧

વક્તાને અનત સંસાર, ૧૧૭-૧૦

વન્તા-ઓવા, ૧૨૫-૧૩

વરવોટાદિ ખર્ચ, ૨૮-૧

વસ્તુસ્વરૂપ મતિષ્ઠિત જેની રીતે? ૮૦-૩

વજ્ર ત્યાગ શા અર્થે? ૧૧-૭

—આરંભસ્થ-ધૂમાકારૂપ, ૩૬-૬

વ્રત-નિયમ, ૩૫-૩, ૪૦-૨, ૪૬-૨,
૫૮-૩, ૪,

વ્યવસ્થા-વસ્તુઓ, ૧૧૦-૬

વ્યાખ્યાનની રીત, ૫૮-૫

વાચવામા ચિત્ત કેમ ન ચાટે? ૫૧-૬

વાચન કેડુ જોઈએ, ૫૮-૭

વાટા-મા અકલ્યાણ, ૬૫-૪

વાસનાક્ષય, ૪૮-૧, ૪, ૫

વિચાર પ્રમાણે સ્થિતિ, ૪૧-૬

વિચાર જે કે સાચે માર્ગે જુદાય, ૬૪-૬

વિચારવાન, ૩૫-૫, ૩૮-૧

વિદ્યાભ્યાસપ્રથા-હિંદુસ્થાનની, ૧૩૧-૩,

વિલાપ, ૧૬-૩, ૫૮-૧, ૬૨-૧૦, ૧૦૪-૪

વિરતિ-અવિરતિ, ૮૭-૫, ૮૮-૩, ૮૮-૬

વિષયો ક્ષય કરવા લક્ષ, ૧૧૦-૭

વીતરાગ વચનો, ૧૦૮-૭

વીર્ય પ્રવર્તવાવાળા પ્રકાર, ૧૩૩-૧

વૃત્તિસંક્ષેપ, ૬-૨, ૭-૧, ૮, ૫, ૪૦-૪,
૫૪-૨, ૫૫-૧

વૃત્તિસ્થિતતાએ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ, ૮૫-૫, ૬
વેદપુરાણાદિ ગ્રંથો, ૧૮-૩

પરમર્થિ—૧૩૫
 પરમાવગાહ—૧૩૦
 પરિણામધાગ—૧૧૪
 પ્રચુર—૧૩૦
 પ્રતિહાર—૧૩૪
 પ્રતિક્રમણ—૧૧૭
 પ્રદેશોદય—૧૧૪
 પ્રમાદ—૧૩૭
 પ્રાત્યન્ય—૧૩૭
 પ્રાકાન્તાર—૧૩૪
 પાર્થિક પાત્ર—૧૨૫
 પૂજા—૧૧૭
 પ્રાપ્ત—૪
 બધ—૧૩૬
 બ્રહ્મર્ષિ—૧૫
 ભજના—૧૩૬
 ભયત્રાણ—૧૧૪
 બ્રાતિ—૨૮
 મત્યસ્થ—૧૩૫
 મનન—૧ ૭
 મુનિ—૧૩૫
 મોક્ષ—૧૩૬
 યતિ—૧૩૫
 યોગ—૧ ૭
 યોગપયડિપરેણા—૧૨૦
 રાજર્ષિ—૧૧૮
 રાસભવૃત્તિ—૧૧૮
 ઋષિ—૧ ૫
 વચ્ચ—૧૩૬
 વિપાત્ર—૧૩૬
 વિવર—૧૨૩
 વિશિષ્ટ—૧૩૨
 વિધમ—૧૧૪, ૧ ૪

ગ્રથ—૧૩૦
 વોસિરામિ રજ—
 રામ—૭
 શિષિ—૧૧૩
 ગિરમોર—૧૩૦
 સ્વયંવાદ—૧૩૫
 સત્તાગત—૧૨૫
 મત્તાસમુદ્રત—૧૩૪
 સ્થવિર—૧૩૦
 સ્થનિરકલ્પ—૧૩૦
 સ્થૂળ—૧૫
 સમિતિ—૧૨૫
 સરળ—૧૨૬
 સચમ—૧૩૬
 સાધુ—૧૩૫
 સાપેક્ષ—૧૨૫
 સાપેક્ષત્વ—૧૨૫
 સામાયિ—૧૨૫
 સૂન્યવાદ—૧૩૫
 મૂર્ક્ષ—૧૩૪
 શ્રમણ ભગવાન્—૧૨૫
 શ્રવણ—૧૩૭
 શ્રાવ—૧૩૦
 ક્ષોપશમ—૨

ન

સત્ દેવ-ગુરુ ધર્મ ૭૮-૪
 સત્પુરુષ જોણ ૧૬૧ ૫
 —વચનો શરેપતિજીમે ૪૨ ૨૬૦ ૧,
 ૬૮-૧
 —ઉપદેશ નિષ્કામ મરણામે ૧૫ ૨
 —બોધ વિચારે જ્ઞાન, ૮-૨ ૫-૨
 —વચનનુ ૧૧૫, ૪૦ ૭
 —કેમ આજીવ્યા ૪ ૮

સત્યરૂપ બોધ કોને લાગે, ૩૮-૧
 —રસ્તો બતાવે, ૩૯-૩
 —માર્ગ બતાવે મહત્વ ફળ, ૪૦-૩
 —સત્ત્વ કયો? ૮૭-૨
 —ની આસા આરાધની, ૫૭-૧
 —મ 'તત્ત્વ' ચારે? ૧૬-૧
 સત્ત્વ ગિરિ માણે દાસજી, ૨૦-૫
 —થી ગુણ પ્રકટે, ૫૭-૭
 સત્યથી આત્મા રક્તિકમય, ૧૨-૮૦
 —બોનવાનુ મત, ૫૭-૮૦
 સદ્ગુણ આશયે સાવન, ૧૭-૧
 —અને અસદ્ગુણ, ૧૩-૧
 —મા સનુદેવ-કેવલી સમાય, ૧૨-૨
 —બોળખાયે સાચુ સમ નય, ૬૦-૪
 સદાચાર ગેવન, ૩૪-૩, ૫૮-૫, ૬૪-
 સમમાન ગું વિચારે? ૫-૧, ૭૫-૨
 સમય-ગેના, ૭૪-૪
 સમજાન વૈરાગ્ય, ૨૩-૫
 સમાધિના પ્રમાણ, ૫૨-૧
 સમ્યક્ત્વ, ૪-૭, ૨૬-૩, ૩૪ ૭, ૧૦,
 ૩૬-૩, ૩૮-૩, ૪૦-૭, ૪૪-૪,
 ૪૮-૩, ૫૦-૪, ૫૨-૪, ૬૧-૫
 ૬૭-૧, ૬૮-૫, ૭૬-૧, ૮, ૭૭-૧,
 ૮૪-૬
 —મયે નિઘ્યાત્વ નિવૃત્તિ, ૫૭-૭
 —મહાત્મ્ય સમયે બોધ, ૮૧-૫, ૬,
 ૬૭-૭
 —જગજીવ પ્રતિભા, ૬૭ ૮
 —કપાલમ, ૧૦૭-૮
 —પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થાય, ૩-૩, ૭૧-૬
 —નાદ-અવગાહ, ૧૨૮-૩
 —તે દેરા ચારિત્ર, ૪૫-૧
 —દુરિયા-નિપાપખામા નથી, ૭૭-૭

મમ્યક્ત્વ સત્યરૂપ વચન વિચારે, ૭૦-૪
 —મહત્ત્વપણામા, ૬૦-૬
 —બોળખાયે બધુ બોળખાય, ૩૮-૬
 —નિશ્ચયથી હોવુ, ૭૭-૫
 —ના લક્ષણો, ૩૪-૪, ૪૪-૫, ૮૦-૪
 —અને બનાવસીદાસજી, ૮૦-૧, ૨
 —સામ્બાદાન, ૧૨-૩, ૫૦-૪
 —જ્ઞાનોપરામ-વેદક, ૧૦૬-૫, ૧૧૭-૧
 —જ્ઞાયક, ૫૦-૪, ૧૧૭-૧
 સમ્યક્દૃષ્ટિની પ્રવૃત્તિ, ૧૦૭-૮
 મમ્યક્દૃષ્ટિ મહત્ત્વ, ૧૨૮-૧૦
 —તે દેરાજ્ઞાન, ૪૫-૨
 —હૃદયે ગુ વિચારે? ૧૩૮-૨
 સમકિલીની સ્થિતિ, ૫૨-૨, ૮૦-૩,
 ૬૧-૨, ૩
 —નિઘ્યાત્વીની વાણી, ૬૮-૧
 સમિતી, કેવળજ્ઞાની, સિદ્ધ, ૪૫-૩
 સમ્યક્દર્શન, ૬૦-૬
 —જ્ઞાન, ૧૧૧-૪
 મગ્ગવતિ, ૧૧૪-૧૧
 સ્વજ્ઞાન, ૧૫-૨, ૧૭-૨,
 —મહાત્મા ગુ ૨૨૩ ૧ ૮૬-૫
 સ્વજ્ઞે નિવૃત્તતા પડવાપણુ, ૭-૭
 સ્વરોપ જોડા, ૩૬-૧
 સ્વરૂપ માર્ગ કેવુ છે? ૬૨-૬
 —કારે સમ નય? ૨૦-૭
 —ગિયના, ૫૦-૪
 —સમયે બૂન બાગે, ૨૧-૨, ૭
 સ્વમાન પનિખામી જ્ઞાન, ૫૦-૪
 મંત્રામદિ કાપાદિ બાવે ૭૩-૭
 મમાર પરિબ્રમણ કલાયથી, ૧૦૩-૧
 —પ્રપચ સાથી? ૧૧૪-૧૨
 —શુદ્ધિ સાથી, ૭૪-૧

મંમાર અનંતથી મુક્તિ ક્યારે? ૭૩-૧૦
 —મા માતામા ગુણુસ્થાને સ્થિતિ, ૧૧૩-૪
 —મા કેમ રહેતું? ૬૪-૧
 મપ્રદાયમોહ, ૫૫-૪
 મુનમલદ્રાચાર્ય? ૧૦૧-૨
 સજ્ઞા-ચાર-વિચાર, ૧૦૪-૨
 મલ્લેખના ક્યારે કરવી? ૧૨૭-૪
 મયમના પ્રકાર, ૨૯-૩
 નાચાપુરુષ, ૬૧-૫
 નાચો બંધન-એક દૃષ્ટાન્ત, ૪૧-૪
 સાધનો ઉપકારક ક્યારે? ૩૭-૬
 —સત્ય-દયા આદિથી સમીપતા, ૩૭-૬
 —ગા માટે? ૩૮-૫, ૪૦-૩
 —વપશ્યાર્થાદિ આત્મસાધનાર્થે, ૮૪-૪
 નાનુ ને સ્ત્રીયાદિ પ્રસંગ, ૧-૩
 —એ આહારાદિ કેમ લેવાં? ૬૬-૩,
 ૬૬-૨
 —અને જ્ઞાની આજ્ઞા? ૧૧-૪
 —નો ગિધ્યાદિ મોહ, ૬૦-૨
 —પાત્ર ક્યારથી જણાય, ૨૧-૩
 —આત્મ દગાએ કોણ? ૬૯-૨
 —જ્ઞેનનામા સમકિત, ૬૧-૨
 —વાનો સંગ કરવો? ૬૦-૬
 આમાયિક? ૨૫-૩, ૨૬-૪, ૩૩-૭,
 ૪૭-૨, ૭૭-૭, ૮, ૧૧૭-૬
 —એ મમતા, ૬૪-૫
 —પુ ક્યારે કહેનાય? ૪૮-૩
 મામર્ય સિદ્ધનુ-મસારીનુ, ૧૯-૫
 આવક કોને પ્લેવા? ૮૪-૩
 નિયતિ-અનુભાગ, ૧૨૦-૬
 નિયરાદૃષ્ટિ, ૧૧૫-૧
 નિયવિરતરિપ-નિનકલ્પિ-દશા ૧૨૩-૧૩
 સિદ્ધત્વ સાધિકભાવે, ૧૩૩-૩

મિદ્ધ પંદર કોટે ૬૪-૮
 મિદ્ધાતની સ્થિતિ, ૧૬-૧, ૫૫-૫,
 ૮૩ થી ૯૪, ૧૧૫-૭, ૧૩૮-૫
 —બાધો, ૭-૩, ૩-૧
 —અને ચતિઓ, ૩-૭
 —ફળત્વ ક્યારે? ૭૯-૨, ૯૭-૪
 મુખ-દુઃખ? ૫૪-૧, ૧૧૧-૧, ૭, ૩,
 ૧૦૦-૫
 સુત અનુદાદિ કેમ ફળતા નથી? ૭૯-૨
 —જ્ઞાન આશ્વખન અર્થે, ૧૨૯-૨
 અતિનો ઉપદેશ કોને અર્થ? ૪૧-૬
 શ્રેણિક ની નરમા સ્થિતિ, ૮-૪
 શ્રોતા વક્તા ક્યારે થવાય? ૧૨૪-૧૩
 ૪
 પદ્મજન, ૩૩-૧, ૩૮-૨
 ‘પદ્મજન સમુચ્ચય’ ૧૩૫-૪

૬
 હરિભદ્રમૂરિ નાને ચરોવિજયજી, ૧૧૫-૩
 હેમચદ્રાચાર્ય, ૧૧૪-૮
 હિંદુમા-યજ્ઞાદિ-સ્વાર્થ સુદ્ધિએ, ૧૩૧-૨
 ૬૧
 ક્ષાધિક આરિત્ર ૧૦૬-૬
 ક્ષેત્રસમામમા શ્રદ્ધા, ૮૩-૩

૭
 જ્ઞાન ક્યારે પ્રકટે? ૨૨-૭, ૨૯-૬, ૩૧-૩,
 ૮૭-૬, ૧૦૮-૬
 —ત્રિવાદે અજ્ઞાન રજો, ૯૯-૬
 —સ્ત્રી-પુરુષપણે સરખું, ૭૧-૩
 —એ દોરો પોરેવ સોય, ૧૩૩-૬
 —વેરાચ સાથે હોય, ૧૦૫-૧
 —મિથ્યાત્વ સહિત ક્યુ? ૮૩-૪
 —મતિશુદ્ધ આદિ, ૮૨-૫
 —પ્રયોજનભૂત ક્યુ? ૯૨-૬

જ્ઞાનનું કૃત્ય શું? ૧૨૧-૧

—ને આવરણ સ્થાપી, ૧-૧

—સાચું ક્યારે? ૩૨-૫

—ના બે પ્રકાર ૩૨-૬

—કોને કહેવું? ૧૧-૩, ૬૬-૧

—મદ ક્યારે થાય, ૪૮-૨

—દર્શન, આચિત્ર, ૪૭-૨, ૭૭-૩

જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રતિષ્ઠાઓ, ૧૩૨-૮

જ્ઞાનીની યોગબાણે સ્થિતિ, ૯-૧, ૧૧-૭

—ની આજ્ઞાએ મોક્ષ, ૨૪-૩, ૧૧૭-૭

—દેહ ઉક્ષાસથી લ્યાગે, ૧૨૦-૪

—અબધ કેમ? ૧૨૦-૨

—આશય કયા મુધી? ૧૧૦-૧

—વચનનું કૃત્ય, ૧૦૫-૩

—ની વાણીમા નિશ્ચયપણે શ્રદ્ધા? ૮૦-૧

જ્ઞાની વાણી કોને સમજાય, ૪૭-૨

—કેવું ઉપદેશે? ૯-૮, ૭૦-૧

—ને ‘ધરિય પંથ’ની ક્રિયા લાગે? ૮૮-૧

—નું લખાણ સ્પષ્ટ હોય, ૧૩૩-૫

—જેવા ક્યારે કહેવાય? ૯-૬

—આશય સમાપ્તિ અર્થે, ૩૦-૭

—ની ભૂલ ન જોવી, ૧૧૦-૨

—અજ્ઞાનીમા ભેદ, ૮-૧, ૨૦-૧, ૨૫-૭,
૩૧-૩

—ગૃહાવાસમાં શુ ન કરે? ૩૧-૨

—થી કલ્યાણનો માર્ગ, ૩૩-૪, ૫

—ને ભેદ વિજ્ઞાનથી નાશતિ, ૧૨૦-૩

—અને સાવનનો નિષેધ, ૧૦-૪

—અને લોકકૃષ્ટિમા ભેદ, ૧૫-૩

—ની વાણી-‘બુઝો,’ ૮૦-૪

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

વર્ષ ૨૩ મુ

સપ્ત ૧૮૪૭

.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૩ ને .

ઉપદેશ-છાયા

•

આ પુસ્તક
વાંચવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં
'અશુદ્ધિ સુધારી લેવા
વિનંતિ છે.

ખંડ ૩ ને.

ઉપદેશ-છાયા.*

કવિહા શ્રાવણ વદ ૨, સં ૧૯૫૨.

શ્રી, પુત્ર, પરિચ્છાદિ ભાવો પ્રત્યે મૂળ જ્ઞાન થયા પછી જે એવી ભાવના રહે કે 'જ્યારે ઇચ્છીશ ત્યારે આ ત્રિયાદિ પ્રસંગ ત્યાગી શકીશ તો ને મૂળ જ્ઞાનથી વમાવી દેવાની વાત સમજવી, અર્થાત્ મૂળ જ્ઞાનમાં જે કે ભેદ પડે નહીં, પણ આવરણરૂપ થાય. વળી શિષ્યાદિ અથવા ભક્તિના કરનારાઓ માર્ગથી પડશે અથવા અટકી જશે એવી ભાવનાથી જ્ઞાનીપુરુષ પણ વર્તે તો જ્ઞાનીપુરુષને પણ નિરાવરણજ્ઞાન તે આવરણરૂપ થાય અને તેથી જ વર્ણમાનાદિ જ્ઞાનીપુરુષો અનિદ્રાપણે સાડાબારવર્ષમુધી રહ્યા; સર્વથા અસગપણ જ શ્રેયસ્કર દીકુ; એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાનું પણ મથાર્થ દીકુ નહીં, સાવ નિરાવરણ, વિભોગી, વિભોગી અને નિર્ભયીજ્ઞાન થયા પછી ઉપદેશકાર્ય કર્યું માટે આને આમ કહીશુ તો ઠીક અથવા આને આમ નહીં કહેવાય તો ખોટુ એ વગેરે વિકલ્પો સાધુમુનિઓએ ન કરવા

હાલના વખતમાં મનુષ્યોનું કેટલુંક આયુષ્ સ્ત્રીપાસે જાય, કેટલુંક નિદ્રામાં જાય, કેટલુંક ધધામાં જાય અને સહેજ રહે તે હુગુરુ લૂટી લે. એટલે મનુષ્યભવ નિરર્થક ચાલ્યો જાય

* સવત ૧૯૫૨ ના શ્રાવણ-ભાદ્રપદ માસમાં આજુબ આસપાસ કાવીઠા, રાજજ, વડવા આદિ ક્ષેત્રે શ્રીમદ્ભુ નિવૃત્તિ અર્થે સ્થેતું થયેલુ આ વખતે તેમના સમીપવાસી લાઈ અખાલાલ લાલચદને જે પ્રસ્તાવિક ઉપદેશ વિચારોનું શ્રવણ થયેલુ તેની છાયામાત્ર તેઓની રમૂતિમાં રહી ગયેલી તે ઉપરથી તેમણે સક્ષિપ્તપણે તે છાયાનો સાર પૃથક્ પૃથક્ રચ્યો ઘણી અપૂર્ણ અને અન્યવચિત્ત રચિતિમાં લખી લીધેનો તે અને આખીએ છીએ —સરોધક

કાવિઃ. શ્રાવણ વદ ૩, સં. ૧૯૫૨.

પ્ર. — કેવલજ્ઞાનીએ સિદ્ધાંતો પ્રરૂપ્યાં તે ‘પરઉપયોગ’ કે ‘સ્વઉપયોગ’ ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કેવલજ્ઞાની સ્વઉપયોગમાં જ વર્તે.

ઉ. — તીર્થંકર કોઈને ઉપદેશ દે તેથી કરી કાંઈ ‘પરઉપયોગ’ કહેવાય નહીં. ‘પરઉપયોગ’ તેને કહેવાય કે જે ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ, હર્ષ, અહંકાર થતાં હોય. જ્ઞાનીપુરુષને તો તાદાત્મ્યસંબંધ હોતો નથી જેથી ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ ન થાય. રતિ, અરતિ થાય તે ‘પરઉપયોગ’ કહેવાય. પણ તેમ નથી, કારણ તેને વિષે રતિપણું-અરતિપણું નથી.

સિદ્ધાંતના આધારિણે એમ સમજવું કે આપણી યુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ છે એમ ન કહેવું; કારણ કે જેને તમે અસત્ કહો છો, તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે જીવ, અજીવ એવું કહેતા શીખ્યા છો, અર્થાત્ તે જ શાસ્ત્રોને આધારે જ તમે જે કાંઈ જાણો છો તે જાણ્યું છે; તો પછી તેને અસત્ કહેવાં તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા. તેથી તે સિદ્ધાંત વિષે જાણુતા હતા. મહાવીરસ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણાં છે માટે અસત્ કહેવાં તે દોષ ગણાય.

જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્તતા એવા ભદ્રિક મુમુક્ષુ જીવને ‘અક્ષયર્થ પાળવું એટલે ત્રિયાદિકના પ્રસંગમાં ન જવું’ એવી આજ્ઞા ગુરુએ કરી હોય તો તે વચનપર દ્રઢ વિશ્વાસ કરી તે તે સ્થાનકે ન જાય; ત્યારે જેને માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી મુમુક્ષુતા થઈ હોય, તેને એમ અહંકાર રદ્યા કરે કે ‘એમાં તે શું જીતવું છે?’ આવી ઘેલછાના કારણથી તે તેવા ત્રિયાદિકના પ્રસંગમાં જાય. કદાચ તે પ્રસંગથી એકવાર બેવાર બચે, પણ પછી તે પદાર્થ પ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં ‘આ ઠીક છે’ એમ કરતાં કરતાં તેને તેમાં આનંદ થાય અને તેથી સ્ત્રિયો સેવે.

જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે જાળો ભોળો જીવ તો વર્તે; એટલે તે ખીલ વિકટપો નહીં કરતાં તેવા પ્રસંગમાં ન જ જાય. આ પ્રકારે જે જીવને ‘આ સ્થાનકે જવું યોગ્ય નથી’ એવાં જે જ્ઞાનીનાં વચનો તેનો દ્રઢ વિશ્વાસ છે તે અક્ષયર્થવતમાં રહી શકે છે. અર્થાત્ તે આ અકાર્યમાં પ્રવૃત્ત ન થાય. ત્યારે જ્ઞાનીના આજ્ઞાકિત નથી એવા માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો વાંચી થયેલા મુમુક્ષુઓ અહંકારમાં ફર્મા કરે અને માન્યા કરે કે એમાં તે શું જીતવું છે ?

આવી માન્યતાને લઈને આ જીવ પડી જાય છે અને આગળ વધી શકે નહીં. આ ક્ષેત્ર છે તે નિવૃત્તિવાળું છે, પણ જેને નિવૃત્તિ થઈ હોય તેને તેમ છે. તેમ ખરા જ્ઞાની છે તે શિવાયને તો અગ્રહ્યર્યવશ ન થવાય એમ કહેવામાત્ર છે. જેમ જેને નિવૃત્તિ થઈ નથી તેને પ્રથમ તો એમ થાય છે કે ‘આ ક્ષેત્ર સારું છે, અહીં રહેવા જેવું છે,’ પણ પછી એમ એમ કરતાં વિશેષ પ્રેરણા થવાથી ક્ષેત્રાકારવૃત્તિ થઈ જાય. જ્ઞાનીની વૃત્તિ ક્ષેત્રાકાર ન થાય; કારણ કે ક્ષેત્ર નિવૃત્તિવાળું છે અને પોતે પણ નિવૃત્તિભાવ પામેલા છે, એટલે બન્ને યોગ અનુકૂળ છે. શુદ્ધજ્ઞાનીઓને પ્રથમ તો એમ અભિમાન રહ્યા કરે કે એમાં શું જીતવું છે? પણ પછી ધીમે ધીમે સ્ત્રિયાદિ પદાર્થોમાં સપડાઈ જાય છે; બ્યારે ખરા જ્ઞાનીને તેમ થતું નથી.

હાલ સિદ્ધાંતોનો જે બાંધો બેવામાં આવે છે તે જ અક્ષરોમાં અનુક્રમે તીર્થંકરે કહ્યું હોય એમ કાંઈ નથી. પણ જેમ કોઈ વખતે કોઈ એ વાચના, પ્રચ્છણા, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા સંબંધી પુછ્યું તો તે વખતે તે સંબંધી વાત કહી. વળી કોઈ એ પૂછ્યું કે ધર્મકથા કેટલા પ્રકારે તો કહ્યું કે ચાર પ્રકારે:—અક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, નિવેદણી, સંવેગણી. આવા આવા પ્રકારની વાત થતી હોય તે તેમની પાસે જે ગણધરો હોય તે ધ્યાનમાં રાખી લે અને અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે. જેમ અહીં કોઈ વાત કરવાથી કોઈ ધ્યાનમાં રાખી અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે તેમ. બાકી તીર્થંકર જેટલું કહે તેટલું કાંઈ તેઓના ધ્યાનમાં ન રહે, અભિપ્રાય ધ્યાનમાં રહે. વળી ગણધરો પણ શુદ્ધિવાન હતા એટલે તે તીર્થંકરે કહેલાં વાક્યો કાંઈ તેમાં આવ્યાં નથી એમ પણ નથી.

સિદ્ધાંતોનો બાંધો એટલો બધો સખત છે છતાં ચતિલોકોને તેથી વિરુદ્ધ આચરણ કરતા દેખીએ છીએ. દાખલા તરીકે, કહ્યું છે કે સાધુઓએ ધુપેલ નાંખવું નહીં, છતાં તે લોકો નાંખે છે. આથી કાંઈ જ્ઞાનીની વાણીનો દોષ નથી; પણ જીવની સમજણશક્તિનો દોષ છે. જીવમાં સદ્શુદ્ધિ ન હોય તો પ્રત્યક્ષયોગે પણ તેને અવળું જ પરિણમે છે અને જીવમાં સદ્શુદ્ધિ હોય તો સવળું બાસે છે.

મુમુક્ષુ માત્ર સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ સમજવા નહીં. જીવને બૂલવણીનાં સ્થાનક ઘણાં છે. માટે વિશેષ વિશેષ જાગૃતિ રાખવી; મુંઝવું નહીં; મંદતા ન કરવી. પુરુષાર્થધર્મ વર્ધમાન કરવો.

ગ્રામ=જ્ઞાન પામેલો પુરુષ. આત્મ=વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય પુરુષ.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ મળવો દુર્લભ છે. અપારમાર્થિક ગુરુને જો પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં જાય તો તાવ ચઢે છે. પારમાર્થિક ગુરુને ‘આ મારો શિષ્ય છે’ એવો ભાવ હોતો નથી. દોઢ હુગુરુઆશ્રિત જીવ બોધશ્રવણ-અર્થે સદ્ગુરુપાસે એક વખત ગયો હોય અને પછી તેના તે હુગુરુપાસે જાય, તો તે હુગુરુ તે જીવને અનેક વિચિત્ર વિકલ્પો બેસાડી દે છે, કે જેથી તે જીવ ફરી સદ્ગુરુપાસે જાય નહીં. તે જીવને જિયારાને તો સત્, અસત્ વાણીની પરીક્ષા નથી એટલે ભોળવાઈ જાય છે અને સાચા માર્ગથી પડી જાય છે.

રાજજ. શ્રાવણ વદ ૬ રાત્રિ ૧૬૫૨.

લક્ષ્મિ એ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. લક્ષ્મિથી અહંકાર મટે, સ્વછંદ ટળે અને સીધા માર્ગે આત્મ્ય જવાય; અન્ય વિકલ્પો મટે. આવો એ લક્ષ્મિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે.

પ્ર૦—આત્મા કોણે અનુભવ્યો કહેવાય ?

ઉ૦—તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢવાથી જેમ જીદી માલમ પડે છે, તેમ દેહથી આત્મા સ્પષ્ટ જૂદો બતાવે છે તેણે આત્મા અનુભવ્યો કહેવાય.

દૂધ ને પાણી ભેળાં છે તેવી રીતે આત્મા અને દેહ રહેલા છે. દૂધ અને પાણી ક્રિયા કરવાથી જીદાં પડે ત્યારે જીદાં કહેવાય. તેવી રીતે આત્મા અને દેહ ક્રિયાથી જીદા પડે ત્યારે જીદા કહેવાય. દૂધ દૂધના અને પાણી પાણીના પરિણામ પામે ત્યાંસુધી ક્રિયા કહેવી આત્મા જાણ્યો હોય તો પછી એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપસુધીની શ્રાંતિ થાય નહીં. પોતાના દોષ ઘટે, આવરણ ટળે તો જ જાણ્યું કે જ્ઞાનીનાં વચનો સાચા છે. આપણે ભલ્ય અભલ્યની ચિંતા ન રાખતાં, હાલ તો ઉપકાર થાય તેવો લાભનો ધર્મ-આપાર કરવો.

જ્ઞાન તેનું નામ કે જે હર્ષ શોક વખતે હાજર થાય; અર્થાત્ હર્ષ, શોક થાય નહીં. સમ્યક્દષ્ટિ હર્ષ શોકાદિ પ્રસંગમાં એકાકાર થાય નહીં તેમનાં નિર્ધ્વંસ પરિણામ થાય નહીં; અજ્ઞાન ઉણુ થાય કે જાણવામાં આવ્યે તરત જ દાબી દે; બદ્ધ જ જાગૃતિ હોય. ભય અજ્ઞાનનો છે. જેમ સિંહજીને સિંહ આડ્યો આવતો હોય અને ભય લાગતો નથી; પણ જાણે તે કૂતરો આડ્યો આવતો હોય તેમ સિંહજીને લાગે છે; તેવી રીતે જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સયોગ સમજે છે. રાજ મળ્યે આનંદ થાય તો તે અજ્ઞાન.

જ્ઞાનીની દશા બદ્ધ જ અદ્ભુત છે. યથાતથ્ય ઉડયાણુ સમજાયું નથી તેણે ઝરિણુ જ્ઞાનને આવરણુ ઝરનાર દુરાચિહ્નલાવ-કલાય રહ્યા છે. દુરાચિહ્ન-

લાવને લીધે મિથ્યાત્વ શું છે તે સમજાય નહીં; દુરાચરને મૂકે તો મિથ્યાત્વ દૂર ખસવા માટે કલ્યાણને અકલ્યાણ અને અકલ્યાણને કલ્યાણ સમજે તે મિથ્યાત્વ દુરાચરહાદિ લાવને લીધે જીવને કલ્યાણનું સ્વરૂપ બતાવ્યા છતાં સમજાય નહીં કપાય દુરાચરહાદિ મૂકાય નહીં તો પછી તે વિશેષ પ્રકારે પીડે છે. કપાય સત્તાપણે છે, નિમિત્ત આવે ત્યારે ઉભા થાય છે, ત્યામુધી ઉભા થાય નહીં.

પ્ર૦—શું વિચાર કર્યે સમભાવ આવે ?

ઉ૦—વિચારવાનને પુદ્ગલમાં તન્મયપણુ-તાદાત્મ્યપણુ થતું નથી. અજ્ઞાની પૌદ્ગલિક સયોગના હર્ષનો પત્ર વાચે તો તેનું મોઢું ખુશીમાં દેખાય અને ભયનો કાગળ આવે તો ઉદાસ થઈ જાય.

સર્વ દેખી આત્મવૃત્તિમા ભયનો હેતુ થાય ત્યારે તાદાત્મ્યપણુ કહેવાય તન્મયપણુ થાય તેને જ હર્ષ, શોક થાય છે. નિમિત્ત છે તે તેનું કાર્ય કર્યા વગર રહે નહીં.

મિથ્યાદૃષ્ટિને વચમા સાક્ષી (જ્ઞાનરૂપી) નથી

દેહને આત્મા બને જુદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડ્યો છે. જ્ઞાનીને વચમા સાક્ષી છે જ્ઞાન-ભગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના વેગે કરી, જે જે નિમિત્ત મળે તેને પાછું વાળી શકે.

જીવ વિકાસ પરિણામમા વર્તે તે વખતે કર્મ બાધે અને સ્વભાવ પરિણામમા વર્તે તે વખતે કર્મ બાધે નહીં

સ્વજીવ ટળે તો જ મોક્ષ થાય સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિના આત્માર્થી જીવનાં આમોઝજ્ઞાસ શિવાય બીજું ન આલે એવી જિનની આજ્ઞા છે.

પ્ર૦—ખાત્ર ઇન્દ્રિયો શી રીતે વશ થાય ?

ઉ૦—વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી ફૂલ મુકાવાથી તેની મુગધી થોડીવાર રહી નાશ પામે છે, ને ફૂલ કરમાઈ જાય છે અને તેથી કાઈ સતોષ થતો નથી; તેની પેઠે તુચ્છભાવ આવવાથી ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં લુપ્તતા થતી નથી ખાત્ર ઇન્દ્રિયોમા જીહ્વાઇન્દ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો સહેજે વશ થાય છે.

પ્ર૦—જ્ઞાનીપુરુષને શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું, ‘ જ્યારે ઉપાગ તો બહુ ગહન છે અને તેથી મારાથી સમજી શકાય તેમ નથી, માટે જ્યારે અગનો સાર જ બતાવો કે જે પ્રમાણે વર્તે તો મારું કલ્યાણ થાય ’

૭૦—સદ્ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો, ‘માર ઉપાંગનો સાર તમને કહીએ છીએ કે વૃત્તિઓને ક્ષય કરવી.’

આ વૃત્તિઓ બે પ્રકારની કહી: એક બાહ્ય અને બીજી આંતર. બાહ્ય વૃત્તિ એટલે આત્માથી બહાર વર્તવું તે. આત્માની અંદર પરિણમવું—તેમાં ધમાવું તે આંતરવૃત્તિ પદાર્થનું તુચ્છપણું બાસ્તવમાન થયું હોય તો આંતરવૃત્તિ રહે. જેમ અદૃષ્ટ કિંમતનો એવો જે માટીનો ઘડો તે કુટી ગયો અને પછી તેનો ત્યાગ કરતાં આત્માની વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી, કારણ કે તેમાં તુચ્છપણું સમજાયું છે. આવી રીતે જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ બાસ્તવમાન કે. જ્ઞાનીને એક રૂપિયાથી માંડી સુવર્ણ દરિયાદિક પદાર્થમાં સાવ માટીપણું ન લાગે છે.

શ્રી એ હાડમાંસનું પૂતળું છે એમ સ્પષ્ટ બણ્યું છે તેથી વિચારવાનની વૃત્તિ ત્યાં ક્ષોભ પામતી નથી, તોપણ સાધુને એવી આશા કરી છે કે હજારો દેવાંગનાથી ન ચળી શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેટેથી એવી જે સો વરસની વૃદ્ધ શ્રી તેની સમીપ પણ રહેવું નહીં; કારણ કે તે વૃત્તિને ક્ષોભ પમાડે જ એવું જ્ઞાનીએ બણ્યું છે. સાધુને તેટલું જ્ઞાન નથી કે તેનાથી ન જ ચળી શકે; એમ ધારી તેની સમીપ રહેવાની આશા કરી નથી. એ વચન ઉપર જ્ઞાનીએ પોતે વિશેષ ભાર મૂક્યો છે; એટલા માટે બે વૃત્તિઓ પદાર્થોમાં ક્ષોભ પામે તો તરત ખેંચી લઈતેવી બાહ્યવૃત્તિઓ ક્ષય કરવી.

ચૌદ ગુણસ્થાનક છે તે આત્માના અંશે અંશે ગુણ બતાવ્યા છે અને છેવટે તે કેવા છે તે જણાવ્યું છે. જેમ એક હીરો છે તેને એક એક કરતાં ચૌદ પેહેલ પાડો તો અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ કાન્તિ પ્રગટે અને ચૌદ પેહેલ પાડતાં છેવટે હીરાની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ કાન્તિ પ્રગટે. આ જ રીતે સંપૂર્ણ ગુણ પ્રગટવાથી આત્મા સંપૂર્ણપણે પ્રગટે.

ચૌદપૂર્વધારી ત્યાંથી (અચ્યારમંથી) પાછો પડે છે તેનું કારણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદના કારણથી તે એમ જાણે કે ‘હવે મને ગુણ પ્રગળ્યો.’ આવા અભિમાનથી પહેલે ગુણસ્થાનકે જઈ પડે છે અને અનંતકાળનું ભ્રમણ કરવું પડે છે. માટે જીવે અવશ્ય ભ્રમત રહેવું; કારણ કે વૃત્તિઓનું પ્રાપ્ત્ય એવું છે કે તે હરેક પ્રકારે છેતરે છે.

અગીઆરમા ગુણસ્થાનકેથી જીવ પડે છે તેનું કારણ એ કે વૃત્તિઓ પ્રથમ જાણે છે કે ‘હમણાં આ સ્થાનમાં છે એટલે આવડું બધું ચાલવાનું

નથી' અને તેથી ચુપ થઈ બધી દબાઈ રહે છે. 'કોઈથી છેતરાશે નહીં,' માનથી પણ છેતરાશે નહીં; તેમ માયાનું બળ ચાલે તેવું નથી' એમ વૃત્તિએ જાણ્યું કે તરત ત્યાં લોભ ઉદયમાન થાય છે. 'મારામાં કેવાં રિદ્ધિ, સિદ્ધિ અને ઐશ્વર્ય પ્રગટ થયાં' એવી વૃત્તિ ત્યાં આગળ ચર્તા તેનો લોભ થવાથી ત્યાંથી જીવ પડે છે અને પહેલે ગુણુસ્થાનકે આવે છે.

આ કારણથી વૃત્તિઓને ઉપશમ કરવા કરતાં ક્ષય કરવી; એટલે ફરીથી ઉદ્ભવે નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષ ત્યાગ કરાવવાને માટે કહે કે આ પદાર્થ ત્યાગી દે ત્યારે વૃત્તિ બૂલવે છે કે ઠીક છે, હું બે દિવસ પછી ત્યાગીશ. આવા બૂલાવામાં પડે છે કે વૃત્તિ બાલુ છે કે ઠીક થયું, અણીનો ચૂક્યો સો વર્ષ જીવે. એટલામાં શિથિલપણનાં કારણો મળે કે 'આ ત્યાગવાથી રોગનાં કારણો થશે; માટે હમણા નહીં પણ આગળ ત્યાગીશ.' આ રીતે વૃત્તિઓ છેતરે છે.

આ પ્રકારે અનાદિકાળથી જીવ છેતરાય છે. કોઈનો વિશ વર્ષનો પુત્ર મરી ગયો હોય, તે વખતે તે જીવને એવી કડવાશ લાગે કે આ સંસાર ખોટો છે. પણ બીજે જ દિવસે એ વિચાર બાહ્યવૃત્તિ વિસ્મરણ કરાવે છે કે 'એનો છોકરો કાલસવારે મોટો થઈ રહેશે; એમ થતું જ આવે છે; શું કરીએ?' આમ થાય છે; પણ એમ નથી થતું કે તે પુત્ર જેમ મરી ગયો, તેમ હું પણ મરી જઈશ, માટે સમજીને વૈરાગ્ય પામી ચાલ્યો જઈ' તો સારું. આમ વૃત્તિ થતી નથી. ત્યાં વૃત્તિ છેતરે છે.

જીવ એમ માની બેસે છે કે 'હું પંડિત છું, શાસ્ત્રવેત્તા છું, કાશી છું, ગુણવાન છું, લોક મને ગુણવાન કહે છે,' પણ તેને જ્યારે તુચ્છ પદાર્થનો સંયોગ થાય છે ત્યારે તરત જ તેની વૃત્તિ ખંચાય છે. આવા જીવને જ્ઞાની કહે છે કે તું વિચાર તો ખરો કે તે તુચ્છ પદાર્થની કિંમત કરતાં તારી કિંમત તુચ્છ છે. જેમ એક પાઈની ચાર બીડી મળે છે; અર્થાત્ પા પાઈની એક બીડી છે. તેવી બીડીનું બે તને વ્યસન હોય તો તું અપૂર્વ જ્ઞાનીનાં વચનો સાંભળતો હોય તોપણ બે ત્યાં ક્યાંયથી બીડીનો ધૂમાડો આવ્યો તો તારા આત્મામાંથી ધૂમાડો નીકળે છે અને જ્ઞાનીનાં વચનો ઉપરથી પ્રેમ જ તો રહે છે. બીડી જેવા પદાર્થમાં, તેની ક્રિયામાં વૃત્તિ ખંચાવાથી વૃત્તિશોભ નિવૃત્ત થતો નથી. પા પાઈની બીડીથી બે એમ થઈ જાય છે તો વ્યસનીની કિંમત તેથી પણ તુચ્છ થઈ; એક પાઈના ચાર આત્મા થયા, માટે દરેક પદાર્થમાં તુચ્છપણું વિચારી વૃત્તિ બહાર જતી અટકાવવી અને ક્ષય કરવી.

અનાથદાસેજીએ કહ્યું છે કે, ‘એક અજ્ઞાનીના કોટિ અભિપ્રાયો છે અને કોટિ જ્ઞાનીનો એક અભિપ્રાય છે.’

ઉત્તમ ભક્તિ, આર્ય ક્ષેત્ર, ઉત્તમ કૃણ, અને સત્સંગ એ આદિ પ્રકારથી આત્મગુણ પ્રગટ થાય છે. તમે માન્યો છો તેવો આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી; તેમ આત્માને કમો કાંઈ સાવ આવરી નાંખ્યો નથી. આત્માના પુરુષાર્થધર્મનો માર્ગ સાવ ખુલ્લો છે.

બાજરા અથવા ઘઉંનો એક દાણો લાખ વર્ષ રાખી મૂક્યો હોય (સડી જાય તે વાત અમારા ધ્યાનમાં છે) પણ જો તેને પાણી, માટી આદિનો સંયોગ ન મળે તો ઉગવનો સંભવ નથી, તેમ સત્સંગ અને વિચારનો યોગ ન મળે તો આત્મગુણ પ્રગટ થતો નથી.

ત્રેણિકરાલ નરકમાં છે, પણ સમભાવે છે-સમક્રિતિ છે, માટે તેને દુઃખ નથી.

ચાર કઠિયારાના દૃષ્ટાંતે ચાર પ્રકારના છવો છે:—

ચાર કઠિયારા જંગલમાં ગયા. પ્રથમ સર્વેએ કાષ લીધાં. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે મુખડ આવી. ત્યાં ત્રણે મુખડ લીધી. એક કહે ‘એ જાતનાં લાકડાં ખપે કે નહીં, માટે મારે તો લેવાં નથી, આપણે રોજ લઈ એ છીએ તે જ મારે તો સારાં.’ આગળ ચાલતાં સોનું રૂપું આવ્યું. ત્રણમાંથી ત્રેએ મુખડ નાંખી દઈ, સોનું રૂપું લીધું, એકે ન લીધું. ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા કે રત્નચિંતામણિ આવ્યો. બેમાંથી એકે સોનું નાંખી દઈ રત્નચિંતામણિ લીધો; એકે સોનું રહેવા લીધું.

૧. આ જગોએ એમ દૃષ્ટાંત ઘટાવવું કે જેણે લાકડાં જ લીધાં અને ખીજું ન લીધું તે પ્રકારના એક છવ છે; કે જેણે લોકિક કમો કરતાં જ્ઞાની-પુરુષને ઓળખ્યા નહીં; દર્શન થયું કયાં નહીં; એથી તેનાં જન્મ મરણ પણ દૈન્ય નહીં; ગતિ પણ સુધરી નહીં.

૨. મુખડ લીધી અને કાષ મૂકી દીધાં ત્યાં દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જેણે સહેજે જ્ઞાનીને ઓળખ્યા, દર્શન કર્યો તેથી તેની ગતિ સારી થઈ.

૩. સોનું આદિ લીધું તે દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જેણે જ્ઞાનીને તે પ્રકારે ઓળખ્યા માટે તેને દેવગતિ પ્રાપ્ત થઈ.

૪. રત્નચિંતામણિ જેણે લીધો તે દૃષ્ટાંત એમ ઘટાવવું કે જે છવને જ્ઞાનીની યથાર્થ ઓળખાણ થઈ તે છવ ભવમુક્ત થયો.

ઝોક વન છે. તેમાં મહાત્મ્યવાળા પદાર્થો છે. તેનું જે પ્રકારે ઝોળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે અને તે પ્રમાણમાં તે યદે. આ રીતે જ્ઞાનીપુરુષરૂપી વન છે; તે જ્ઞાનીપુરુષનું અગમ્ય, અજોયર મહાત્મ્ય છે. તેનું જેટલું ઝોળખાણ થાય તેટલું મહાત્મ્ય લાગે અને તે તે પ્રમાણમાં તેનું કલ્યાણ થાય.

સાંસારિક ખેદનાં કારણો ભેઈ, જીવને કડવાશ લાગતાં છતાં તે વૈરાગ્ય ઉપર પગ દઈ ચાલ્યો જાય છે, પણ વૈરાગ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

લોકો જ્ઞાનીને લોકદૃષ્ટિએ દેખે તો ઝોળખે નહીં. ✓

આહારાદિ વર્ગેમાં પણ જ્ઞાનીપુરુષની પ્રવૃત્તિ બાહ્ય વર્તે છે. કેવી રીતે જે, ઘડો ઉપર (આકાશમાં) છે અને પાણીમાં દૃષ્ટિ રાખી, બાણ સાધી તે (ઉંચેનો ઘડો) વીંધવો છે; લોક જાણે છે કે વીંધનારની દૃષ્ટિ પાણીમાં છે; પણ વાસ્તવિક રીતે ઘડો વીંધવાનો છે; તેનો લક્ષ કરવા માટે વીંધનારની દૃષ્ટિ આકાશમાં છે. આ રીતે જ્ઞાનીની ઝોળખાણ કોઈ વિચારવાનને હોય છે.

દ્રઢ નિશ્ચય કરવો કે વૃત્તિઓ બહાર જતી ક્ષય કરવી; અવશ્ય એ જ જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે.

સ્પષ્ટ પ્રીતિથી સંસાર કરવાની ધમ્મજા થતી હોય તો સમજવું કે જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી. જે પ્રકારે પ્રથમ સંસારમાં રસસહિત વર્તતો હોય તે પ્રકારે, જ્ઞાનીનો યોગ થયા પછી વર્તે નહીં એ જ જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ.

જ્ઞાનીને જ્ઞાનદૃષ્ટિથી-અંતરદૃષ્ટિથી જોયા પછી સ્ત્રી બેઈને રાગ ઉત્પન્ન થાય નહીં; કારણ કે જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ વિષયસુખ કલ્પનાથી ભ્રમું છે. અર્નત સુખ જાણ્યું હોય તેને રાગ થાય નહીં અને જેને રાગ થાય નહીં તેણે જ જ્ઞાનીને જોયા અને તેને જ જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન કર્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે લાસ્યાવિના રહે નહીં; કારણ કે જ્ઞાનીનાં વચનો મથાર્થ રીતે સાચાં જાણ્યાં છે. જ્ઞાનીની સમીપ દેહ અને આત્મા ભ્રુદો પૃથક્ પૃથક્ જાણ્યો છે તેમ દેહ બાદ કરી આત્મા લિન્ન લિન્ન લાસે અને તેથી સ્ત્રીનાં શરીર અને આત્મા ભ્રુદાં લાસે છે. તેણે સ્ત્રીનું શરીર માંસ, માટી, હાડકાં આદિનું પુતળું જાણ્યું છે એટલે ત્યાં રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી.

આખા શરીરનું બળ-ઉપર નીચેનું-અન્ને કમર ઉપર છે. જેની કમર લાંગી ગઈ છે તેનું બધું બળ ગયું. વિષયાદિ જીવની વૃષ્ટિ છે. સંસારરૂપી શરીરનું બળ આ વિષયાદિરૂપ કેડ-કમર-ઉપર છે. જ્ઞાનીપુરુષનો બોધ લાગ-

વાથી વિષયાદિરૂપ કેડનો લંગ થાય છે. અર્થાત્ વિષયાદિનું તુચ્છપણું લાગે છે અને તે પ્રકારે સંસારનું બળ ઘટે છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષના બોધમાં આવું સામર્થ્ય છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ બહુ જ, પ્રાણત્યાગ થતાં વાર ન લાગે તેવા પરિપક્વ દીધા, ત્યાં કેવી અદ્ભુત સમતા ! ત્યાં તેઓએ વિચાર્યું કે જેનાં દર્શન કરવાથી કટયાણુ થાય, નામ સ્મરવાથી કટયાણુ થાય તેના સંગમાં આવીને અનંત સંસાર વધવાનું આ જીવને કારણુ થાય છે ! આવી અનુકંપા, આવવાથી આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. કેવી અદ્ભુત સમતા-પારકી દયા કેવી રીતે ઢગી નીકળી હતી ? તે વખતે મોહરાજાએ જે જરા ધક્કો માર્યો હોત તો તો તરત જ તીર્થંકરપણું સંભવત નહીં; પણ જે કે દેવતા તો ભાગી જત. મોહનીયના મળને મૂળથી નાશ કર્યો છે અર્થાત્ મોહને જીત્યો છે તે મોહ કેમ કરે ?

શ્રી મહાવીરસ્વામી સમીપે ગોશાલાએ આવીએ સાધુને ખાળી નાંખ્યા ત્યારે જે જરા ઐશ્વર્યપણું કરીને સાધુની રક્ષા કરી હોત તો તીર્થંકરપણું ફરી કરવું પડત; પણ જેને ‘હું ગુરુ છું, મારા શિષ્ય છે’ એવી ભાવના નથી તેને તેવો કોઈ પ્રકાર કરવો પડતો નથી. ‘શરીરરક્ષણનો દાતાર નથી, ફક્ત ભાવહિપ્તેશનો દાતાર છું; જે હું રક્ષા કરું તો મારે ગોશાલાની રક્ષા કરવી જોઈએ, અથવા આખા જગતની રક્ષા કરવી ઘટે’ એમ વિચાર્યું. અર્થાત્ તીર્થંકર એમ મારાપણું કરે જ નહીં.

વેદાંતવિષે આ કાળમાં ચરમશરીર કલા છે. જિનના અભિપ્રાયપ્રમાણે પણ આ કાળમાં એકાવતારી જીવ થાય છે. આ કાંઈ થોડી વાત નથી; કેમકે આ પછી કાંઈ મોક્ષ થવાને વધારે વાર નથી. સદેજ કાંઈ ખાટી રહ્યું હોય-રહ્યું છે તે પછી સદેજમાં ચાલ્યું જાય છે. આવા પુરુષની દશા વૃત્તિઓ કેવી હોય ? અનાદિની ઘણી જ વૃત્તિઓ શમાઈ ગઈ હોય છે અને એટલી બધી શાન્તિ થઈ ગઈ હોય છે કે રાગ દ્વેષ બધા નાશ પામવાયોગ્ય થયા છે, - ઉપગાંત થયા છે.

સદ્વૃત્તિઓ થવા માટે જે જે કારણો-સાધનો બતાવેલાં હોય છે તે નહીં કરવાનું જ્ઞાની કહેતા જ નથી જેમ રાત્રે ખાવાથી હિંસાનું કારણ દેખાય છે, એટલે જ્ઞાની આજ્ઞા કરે જ નહીં કે તું રાત્રે ખા. જે જે અદંભાવે આચરણુ કર્યું હોય અને રાત્રિજોગનથી જ અથવા ‘આ કૃતાણુથી જ મોક્ષ થાય,

અથવા આમાં જ મોક્ષ છે,' એમ દુરાચરથી માન્યું હોય તો તેવો દુરાચર મૂકાવવાને માટે જ્ઞાનીપુરુષો કહે 'મૂકી દે; જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞાએ તેમ (રાત્રિકોજનત્યાગાદિ) કર' અને તેમ કરે તો કલ્યાણ થાય. અનાદિ-કાળથી દિવસે તેમ જ રાત્રે ખાધું છે, પણ જીવનો મોક્ષ થયો નથી !

આ કાળમાં આરાધકપણાનાં કારણો ઘટતાં બંધ છે અને વિરાધક-પણાનાં લક્ષણો વર્ધમાનતા પામતાં બંધ છે.

કેશીસ્વામી મોટા હતા અને પાર્શ્વનાથસ્વામીના શિષ્ય હતા, તો પણ / પાંચ મહાવ્રત અગીકાર કર્યાં હતાં.

કેશીસ્વામી અને ગૌતમસ્વામી મહા વિચારવાન હતા, પણ કેશીસ્વામીએ એમ ન કહ્યું 'હું દિક્ષાએ મોટો છું માટે તમે મારી પાસે ચારિત્ર લ્યો.' વિચારવાન અને સરળ જીવ જેને તરત કલ્યાણયુક્ત થઈ જવું છે તેને આવી વાતનો આચર હોય નહીં.

કોઈ સાધુ જેણે પ્રથમ આચાર્યપણે અજ્ઞાનઅવસ્થાએ ઉપદેશ કર્યો હોય અને પછી તેને જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ થતાં તે જ્ઞાનીપુરુષ જે આજ્ઞા કરે કે જે સ્થળે આચાર્યપણે ઉપદેશ કર્યો હોય ત્યાં જઈ એક ખુલ્લું છેવાડે એસી બધા લોકોને એમ કહે કે મેં અજ્ઞાનપણે ઉપદેશ આપ્યો છે, માટે તમે ભૂલ ખાશો નહીં; તો તે પ્રમાણે સાધુને કર્યાં વિના છૂટકો નહીં. જે તે સાધુ એમ કહે 'મારાથી એમ થાય નહીં; એને બદલે આપ કહો તો પહાડ ઉપરથી પડતું મૂકું, અથવા બીજું ગમે તે કહો તે કરું; પણ ત્યાં તો મારાથી નહીં જવાય.' જ્ઞાની કહે છે 'કદાપિ તું લાખ વાર પર્વતથી પડે તોપણ કામનું નથી. અહીં તો તેમ કરશે તો જ મોક્ષ મળશે. તેમ કર્યાંવિના મોક્ષ નથી; માટે જઈને ક્ષમાપના માગે તો જ કલ્યાણ થાય.'

ગૌતમસ્વામી ચાર જ્ઞાનના ધર્તા હતા અને આનંદશ્રાવક પાસે ગયા હતા. આનંદશ્રાવકે કહ્યું 'મને જ્ઞાન ઉપજ્યું છે.' ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું 'ના, ના એટલું બધું હોય નહીં, માટે આપ ક્ષમાપના લ્યો.' ત્યારે આનંદશ્રાવકે વિચાર્યું કે મારા ગુરુ છે, કદાચ આ વખતે ભૂલ ખાય છે, તોપણ ભૂલ ખાઓ છો એમ કહેવું યોગ્ય નથી; ગુરુ છે માટે શાન્તિથી કહેવું યોગ્ય છે એમ ધારી આનંદશ્રાવકે કહ્યું કે મહારાજ ! સદ્ગત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કં' કે અસદ્ગત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કં ?' ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે, અસદ્ગત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કં.' ત્યારે આનંદશ્રાવકે કહ્યું

‘મહારાજ’ હું ‘મિત્થામિ દુક્કડ’ લેવાને ચોખ્ખી નથી’ એટલે ગૌતમ સ્વામી આજ્ઞા ગયા અને જઈને મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું (ગૌતમસ્વામી તેનું સમાધાન કે તેવા હતા, પણ છતે ગુરુએ તેમ કરે નહીં જેથી મહાવીરસ્વામી પાસે જઈ દક્ષીકત કહી) મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું ‘હે ગૌતમ’ હા, આન દેએ છે એમ જ છે અને તમારી જૂલ છે, માટે તમે આન પાસે જઈ ક્ષમાપના લ્યો’ ‘તહત’ કહી ગૌતમસ્વામી ક્ષમાવવા ગયા જે ગૌતમસ્વામીમા મોહ નામનો મહા સુબટ પરાસવ પામ્યો ન હોત તો ત્યાં જાત નહીં અને કદાપિ ગૌતમસ્વામી એમ કહેત કે મહારાજ! આપના આટલા બધા શિષ્ય છે તેમની હું ચાકરી કરું, પણ ત્યાં તો નહીં જાઉં, તો તે વાત કબૂલ થાત નહીં. ગૌતમસ્વામી પોતે ત્યાં જઈ ક્ષમાવી આપ્યા.

‘સાસ્વાદાનસમકિત’ એટલે વધી ગયેલું સમકિત, અર્થાત્ જે પરીક્ષા થયેલી તેને આવરણ આવી જાય તોપણ મિથ્યાત્વ અને સમકિતની કિંમત તેને લુટીને લુટી લાગે જેમ, છાશમાથી માખણ વડોવી લીધું, ને પછી પાછું છાશમા નાખ્યું માખણને છાશ પ્રથમ જેવા એકએક હતા તેવા એક એક પછી થાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વની સાથે એકએક થાય નહીં હીરામણિની કિંમત થઈ છે, પણ કાચની મણિ આવે ત્યારે હીરામણિ સાક્ષાત્ અનુભવમા આવે તે દૃષ્ટાંત પણ અને ઘટે છે.

સદ્ગુરુ સતદેવ, કેવળીનો પ્રરૂપેયો ધર્મ તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યું, પણ સતદેવ અને કેવળી એ બે સદ્ગુરુમા શમાઈ ગયા.

નિર્ણયગુરુ એટલે પૈસારહિત ગુરુ નહીં, પણ જેની અધિ છેદાઈ છે એવા ગુરુ સદ્ગુરુની ઓળખાણ થાય ત્યારે બ્યવહારથી અધિ છેદવાનો ઉપાય છે જેમ, એક માણસે કાચની મણિ લઈ ધાર્યું કે, ‘મારી પાસે સાચી મણિ છે આવી ક્યાઈ પ્રાપ્ત થતી નથી’ પછી તેણે એક વિચારવાન પામે જઈને કહ્યું ‘મારી મણિ સાચી છે’ પછી તે વિચારવાને તેથી સારી, તેથી સારી, એમ વધતી વધતી કિંમતની મણિ જતાવીને કહ્યું કે જે ફેર લાગે ૨ અરા બર બેળે, ત્યારે તેણે કહ્યું ‘હા ફેર લાગે છે’ પછી તે વિચારવાને ઝુમર જતાવી કહ્યું જે તારા જેવી તો હજારો મળે છે આખું ઝુમર જતાવ્યા પછી સાચી મણિ જતાવી ત્યારે તેને તેની બરોબર કિંમત થઈ, પછી લુટીને લુટી જાણી મૂકી દીવી પછી કોઈકે સગ મળવાથી તેણે કહ્યું કે તં આ મણિ જે સાચી જાણી છે એવી તો ઘણી મળે છે આવા આવરણથી વ્હેમ આવી

જવાથી ભૂલી જાય, પણ પછી જુઠી દેખે જે પ્રકારે સાચાની કિમત થઈ હોય તે પ્રકારે, તે તરત ભગતિમા આવે કે સાચી ઝાઝી હોય નહીં, અર્થાત્ આવરણ હોય, પણ પ્રથમની ઓળખાણ ભૂલાય નહીં આ પ્રકારે વિચારવાન સદ્ગુરુનો યોગ મળતા તત્ત્વપ્રતીતિ થાય, પણ પછી મિથ્યાત્વીના સગથી આવરણ આવતા રાકા થઈ જાય, જે કે તત્ત્વપ્રતીતિ ભય નહીં પણ તેને આવરણ આવી જાય આનુ નામ 'સાસ્વાદાનસમ્યક્ત્વ'

સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુમા રાતદિવસ જેટલો અંતર છે

એક અંબેરી હતો વેપાર કરતા ઘણી ખોટ જવાથી તેની પાસે કાંઈ પણ દ્રવ્ય રહ્યું નહીં મરણ વખત આવી પહોંચ્યો, એટલે બરા છોકરાનો વિચાર કરે છે કે મારી પામે કાંઈ દ્રવ્ય નથી, પણ જે હાલ કલીશ તો છોકરો નાની ઉંમરનો છે તેથી દેહ છૂટી જશે સ્ત્રીએ સામુ બેસુ ત્યારે કહ્યું કે કાંઈ કહો છો ? પુરુષે કહ્યું 'શુ કહું ?' સ્ત્રીએ કહ્યું કે મારુ અને છોકરાનુ ઉદર પોષણ થાય તેવુ બતાવો ને કંઈ કહો, ત્યારે પેલાએ વિચાર કરીને કહ્યું કે ઘરમા અંબેરાતની પેટીમા કિમતી નગની દાખડી છે તે જ્યારે તારે અવશ્યની જરૂર પડે ત્યારે કાઢીને મારા ભાઈબિંધ પાસે જઈને વેચાવજે, ત્યાં તને ઘણુ દ્રવ્ય આવશે આટલુ કહીને પેલો પુરુષ કાળધર્મ પામ્યો ડેટલાક દિવસે નાણા પિના ઉદરપોષણ માટે પીડાતા બણી, પેલો છોકરો તેના બાપે પ્રથમ કહેલ અંબેરાતના નગ લઈ, તેના કાકા (પિતાનો ભાઈબિંધ અંબેરી) પાસે ગયો ને કહ્યું કે મારે આ નંગ વેચના છે તેનુ દ્રવ્ય જે આવે તે મને આપો ત્યારે પેલા અંબેરીભાઈએ પૂછ્યુ 'આ નગ વેચીને શુ કરવુ છે ?' 'ઉદર ભરવા પૈસા લઈએ છીએ' એમ પેલા છોડરાએ કહ્યુ ત્યારે તે અંબેરીએ કહ્યુ 'સો પચાસ રૂપિયા બેઈએ તો લઈજા ને રોજ મારી દુકાને આવતો રહેજે અને ખર્ચ લઈ જજે આ નગ હાલ રહેવા દે' પેલા છોડરાએ પેલા ભાઈની વાત સ્વીકારી અને પેલુ અંબેરાત પાછુ લઈ ગયો પછી રોજ અંબેરીની દુકાને જતા અંબેરીના સમાગમે તે છોકરો હીરા, પાના, માણેક, લીલમ બધાંને ઓળખતા શીખ્યો ને તેની તેને કિમત થઈ પછી પેલા અંબેરીએ કહ્યુ 'તું તારુ જે અંબેરાત પ્રથમ વેચવા લાગ્યો હતો તે લાવ, હવે વેચીએ' પછી ઘેરથી છોડરાએ પોતાના અંબેરાતની દાખડી લાવીને બેસુ તો નંગ ખોટા લાગ્યા, એટલે તરત ફેંકી દીધા ત્યારે તેને પેલા અંબેરીએ પૂછ્યુ કે તે નાખી કેમ દીધા ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે સાવ ખોટા છે માટે નાખી

દીધા છે. જે પેલા બાઈએ પ્રથમથી જ ખોટા કહ્યા હોત તો તે માનત નહીં, પણ જ્યારે પોતાને વસ્તુની કિંમત આવી ને ખોટાને ખોટારૂપે જાણ્યા ત્યારે ઝંઝેરીને જહેવું પડ્યું નહીં કે ખોટા છે. આ જ રીતે પોતાને સદ્ગુણની પરીક્ષા થતા અસદ્ગુણને અસત્ જાણ્યા તો પછી તે તરત જ અસદ્ગુણ વર્જિત સદ્ગુણના ચરણમા પડે, અર્થાત્ પોતામા કિંમત કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ.

ગુરુ પાસે રોજ જઈ એકંદ્રિયાદિક જીવોના સર્વધર્મા અનેક પ્રકારની શકાઓ અને કલ્પનાઓ કરી પૂછ્યા કરે. પણ કોઈ દિવસ એમ પૂછતો નથી કે એકંદ્રિયથી માટી પચેંદ્રિયને જાણવાનો પરમાર્થ શી? એકંદ્રિયાદિ જીવો સખથી કલ્પનાઓથી કાંઈ મિથ્યાત્વથી છેલ્લાય નહીં એકંદ્રિયાદિ જીવોનું સ્વરૂપ જાણવાનું કઈ રૂળ નથી, વાસ્તવિક રીતે તો સમક્ષિત પ્રાપ્ત કરવાનું છે, માટે ગુરુપાસે જઈ નકામા પ્રશ્નો કરવા કરતા ગુરુને કહેવું કે એકંદ્રિય દિકની વાત આજે જાણી, હવે તે વાત કાલ કરશો નહીં, પણ સમક્ષિતની ચોક્કસ કરજો. આજ કહે તો કોઈ દહાડો એનો નીવડો આવે. પણ રોજ એકંદ્રિયાદિની કડાકટો કરે તો એનું કલ્યાણ ક્યારે થાય?

સમુદ્ર છે તે અરો છે એકંત્ર તો તેની ખાશાશ નીકળે નહીં તેને માટે આ પ્રકારે ઉપાય છે કે તે સમુદ્રમાંથી એકેક વહેળા લેવા અને તે વહેળામાં જોયે તે પાણીની ખાશાશ મટે, અને મીકાશ થાય એવો ખાર નાખવો; પણ તે પાણી શોષાનાના પ્રકાર છે એક તો સૂર્યનો તાપ, અને બીજા જમીન, માટે પ્રથમ જમીન તૈયાર કરવી અને પછી નીકોઢારાએ પાણી લઈ જવું અને પછી ખાર નાખવો કે તેથી ખાશાશ મટી જશે. આ જ રીતે મિથ્યાત્વરૂપી સમુદ્ર છે, તેમા કદાચદાદિરૂપ ખાશાશ છે, માટે હુણધર્મરૂપી વહેળાને ચોમ્યતારૂપ જમીનમાં લઈ સદ્બોધરૂપી ખાર નાખવો એટલે સત્પુરુષરૂપી તાપથી ખાશાશ મટી જશે.

દુર્ભાગ દેહ ને માસ ઉપવાસી, જે છે માચારમ દે,
તોપણ ગમે અનન્ન લેશે, ખોડે બીજા અન્ન દે.

જોઈથી શાન્તિ વધારે તેટલું વધારે મૌથી નોગે રોગ મિથ્યાત્વ

જે જે વખતે તપશ્ચર્યા કરવી તે તે વખતે સ્વજીવી ન કરવી આત્મ-
હારથી ન કરવી લોહને લીધે ન કરવી શ્વે જે કાઈ કરતું તે સ્વજીવે ન
કરતું 'હું કાશો છું' એનું માન રાખતું તે ક્યા બલને માટે? 'હું કાશો નથી'
એનું ચમત્ક્રમ તે મોઢે ગય. છે મુખ્યમા મુખ્ય વિશ્વ સ્વજીવ છે તેનો

દુરાચલ છેદાયો તે લોકોને પણ પ્રિય થાય છે, કદાચલ મૂક્યો હોય તો બીજાને પણ પ્રિય થાય છે, માટે કદાચલ મૂકાયાથી બધા ફળ થવા સમ્ભવે છે

ગૌતમસ્વામીએ મહાવીરસ્વામીને વેદના ગ્રંથો પૂછ્યા તેનું સર્વ દોષનો ક્ષય કર્યો છે એવા તે મહાવીરસ્વામીએ વેદના દાખલા દર્શિ સમાધાન (સિદ્ધતા) કરી આપ્યું

બીજાને ઉઘ્યા ગુણે ચળવવા, પણ કોઈની નિંદા કરવી નહીં કોઈને સ્વછંદે કાઈ કહેવું નહીં કહેવાયોગ્ય હોય તો અહકારરહિતપણે જહેવું પરમાર્થદૃષ્ટિએ રાગદ્વેષ ઘણો હોય તો ફલીભૂત થાય, ચળટારથી તો લોળા જીવોને પણ રાગદ્વેષ મોળા પડે તો કટયાણુનો હેતુ છે

મોટા પુરુષોની દૃષ્ટિએ ભેતા સઘળા દર્શન સરખા છે જૈનમા વિશ્વાખ જીવો મતમતાતરમા પડ્યા છે । સાનીની દૃષ્ટિએ સેદાભેદ હોય નહીં

જે જીવને અનંતાનુબંધીનો ઉદય છે તેને સાચા પુરુષની વાત પણ ગમે નહીં, અથવા સાચા પુરુષની વાત સામળવી ગમે નહીં

મિથ્યાત્વની ગ્રંથિ છે તેની આત્મ પ્રકૃતિ છે માત્ર આવે એટલે સાતે આવે, તેમા અનંતાનુબંધીની આર પ્રકૃતિ ચક્રવર્તિ સમાન છે તે કોઈરીતે ગ્રંથીમાથી નીકળવા દે નહીં મિથ્યાત્વ રખવાળ (ગ્રંથપાળ) છે આપ્ત જગત્ તેની સેવા ચાકરી કરે છે

પ્ર૦—ઉદયકર્મ કેને જહીએ ?

ઉ૦—અશ્વર્યપ૦ પ્રાપ્ત થતા તેને ધ જે મારીને પાછું કાઢે છે આ મારે ભેદિતુ નથી, મારે આને શું કરવું છે ?' કોઈ રાજા પ્રધાનપણુ આપે તોપણુ પોતે લેવા ઇચ્છે નહીં મારે એને શું કરવું છે ? ઘરસખવીની આટલી ઉખાલિ થાય તો ઘણું છે ' આવી રીતે ના પાડે અશ્વર્યપદની નિરિચ્છા છતા રાજા ફરીફરી આપવા ઇચ્છે તેને લીધે આવી પડે, તો તેને વિચાર થાય કે 'જે તારે પ્રધાનપણુ હશે તો ઘણું જીવોની દયા પળાશે, હિંસા ઓછી થશે, પુસ્તક શાળાઓ થશે, પુસ્તકો છપાવાશે ' એવા ધર્મના કેટલાક હેતુ બાપીને વૈરા ચલાવનાએ વેદે તેને ઉદય કહેવાય ઇન્દ્રિયમહિત ભોગવે અને ઉદય કહે તે તો શિથિલતાના અને સસાર રજળવાના હેતુ થાય

કેટલાક જીવો મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી અને કેટલાક દુ ખગર્ભિત વૈરાગ્યથી દિક્ષા લે છે 'દિક્ષા લેવાથી સારા સારા નગરે, ગામે ફરવાનું થશે દિક્ષા લીધા પછી સારા સારા પદાર્થો ખાવાને મળશે, ઉઘાડા પગે તડકે ચાલવું

પડશે તેટલી મુશ્કેલી છે, પણ તેમ તો સાધારણ એકાંતો કે પાટીદારો પણ તકકામાં કે ઉઘાડે પગે ચાલે છે, તો તેની પેરે સહજ થઈ રહેશે; પણ ખીચ રીતે દુઃખ નથી અને કલ્યાણ થશે.' આવી ભાવનાથી દિક્ષા લેવાનો જે વૈરાગ્ય થાય તે 'મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય' પૂનેમને દહાડે ઘણા લોકો ઠાકોર લય છે, પણ કોઈ એમ વિચારતું નથી કે આથી આપણું કલ્યાણ શું થાય છે? પૂનેમને દહાડે રણછોડજીનાં દર્શન કરવા આપદાદા જતા તે ભેઈ છોકરાં લય છે, પણ તેનો હેતુ વિચારતાં નથી. આ પ્રકાર પણ મોહગર્ભિત વૈરાગ્યનો છે. જે સાંસારિક દુઃખથી સંસારત્યાગ કરે છે તે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય સમજવો.

જ્યાં જ્યાં ત્યાં કલ્યાણની વૃદ્ધિ થાય તેવી દ્રઢ મતિ કરવી, હુળ-ગમ્મનો આગ્રહ મૂકાવવો એ જ સત્સંગનું મહાત્મ્ય સાંભળ્યાનું પ્રમાણ છે. મતમનાંતરાદિ ધર્મના મોટા મોટા અર્નતાનુર્ણવી પર્વતની ફાટની માફક મળે જ નહીં. કદાચહ કરવો નહીં, ને કદાચહ કરતાં હોય તેને ધીરજથી સમજવીને મૂકાવવા ત્યારે સમજ્યાનું કળ છે. અર્નતાનુર્ણવી માન કર્યાણુ થવામાં આડા સ્વંભરૂપ કહેણ છે જ્યાં જ્યાં ગુણી મનુષ્ય હોય ત્યાં ત્યાં તેનો સંગ કરવાનું વિચારવાનું જીવ કહે અજ્ઞાનીનાં લક્ષણો લૌકિક ભાવનાં છે. જ્યાં જ્યાં દુરાચહ હોય ત્યાં ત્યાંથી ધૂટું 'અને મારે ભેઈતાં નથી' એ જ સમજવાનું છે.

રાજાજી. બાદરવા શુદ્ધ ૬ શનિ, સં. ૧૬૫૨.

પ્રમાદથી યોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અજ્ઞાનીને પ્રમાદ છે. યોગથી અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું હોય, તો જ્ઞાનીને વિષે પણ સભવે માટે જ્ઞાનીને યોગ હોય, પણ પ્રમાદ હોય નહીં.

'સ્વભાવમાં રહેતું, વિભાવથી મૂખનું' એ જ મુખ્ય તો સમજવાનું છે. આવજીનો સમજવાત્ર મિદ્ધાંતોના મોટા ભાગનું વર્તુન જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યું છે. કોઈ ઉપર રોષ કરવો નહીં, તેમ કોઈ ઉપર રાજ થતું નહીં આમ કરવાથી એક શિષ્યને બે ઘડીમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું એમ શાસ્ત્રમાં વર્ણન છે.

જેટલો રોગ હોય તેટલી દવા કરવી પડે છે. જીવને સમજતું હોય તો સહજ વિચાર પ્રગટે; પણ મિથ્યાત્વથી મોટો રોગ છે તેથી સમજવા માટે ઘણો કાળ જવો ભેઈએ. શાસ્ત્રમાં જે સોળે રોગ કહ્યા છે તે સદગા આ જીવને છે એમ સમજવું.

જે સાધન બતાવ્યાં છે તે સાવ સુલભ છે. સ્વછંદથી, અહંકારથી, લોકલાજથી, કુળધર્મના રક્ષણ અર્થે તપશ્ચર્યા કરવી નહીં, આત્માર્થે કરવી. તપશ્ચર્યા બાર પ્રકારે કહી છે. આહાર નહીં લેવો એ વગેરે બાર પ્રકાર છે. સતસાધન કરવા માટે જે કાંઈ બતાવ્યું હોય તે સાચા પુરુષના આશ્રયે કરવું. પોતાપણે વર્તવું તે જ સ્વછંદ છે એમ કહ્યું છે. સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિના શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા શિવાય બીજું કંઈ કરવું નહીં. સાધુએ લઘુશંકા પણ ગુરુને કહીને કરવી એવી જ્ઞાનીપુરુષોની આજ્ઞા છે.

સ્વછંદાચારે શિષ્ય કરવો હોય તો આજ્ઞા માગે નહીં અથવા કલ્પના કરે. પરોપકાર કરવામાં માઠી સંકલ્પના વર્તતી હોય અને તેવા જ ઘણા વિકલ્પો કરી સ્વછંદ મૂકે નહીં તે અજ્ઞાની આત્માને વિદ્ય કરે. તેમ જ આવા બધા પ્રકાર સેવે અને પરમાર્થનો રસ્તો બાદ કરીને વાળી કરે. આ જ પોતાનું ઉહાપણુ અને તેને જ સ્વછંદ કહેલ છે.

બાહ્યતઃ વધારે લેવાથી મિથ્યાત્વ ગાળીશું એમ જીવ ધારે પણ તેમ બને નહીં, કેમકે જેમ એક પાડો જે હજારો કડબના પૂળા બાઈ ગયો છે તે એક તણુબલાથી બીએ નહીં, તેમ મિથ્યાત્વરૂપી પાડો જે પૂળારૂપી અનંતાનુબંધી કપાયે અનંતા ચારિત્ર બાઈ ગયો તે તણુબલારૂપી બાહ્યતઃથી કેમ ડરે ? પણ જેમ પાડાને એક બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આંધીન થઈ જાય, તેમ મિથ્યાત્વરૂપી પાડાને આત્માના બળરૂપી બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આંધીન થાય; અર્થાત્ આત્માનું બળ વધે ત્યારે મિથ્યાત્વ ઘટે.

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે જેટલો કાળ ગયો તેટલો કાળ મોક્ષ થવા માટે જોઈ એ નહીં, કારણ કે પુરુષાર્થનું બળ કમોં કરતાં વધુ છે. કેટલાક જીવો જે ઘડીમાં કલ્યાણ કરી ગયા છે ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ ગમે ત્યાંથી આત્માને ઊંચો લાવે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ આવ્યે જીવની દૃષ્ટિ ફરી જાય.

મિથ્યાદૃષ્ટિ સમકિતિ પ્રમાણે જપતપાદિ કરે છે, એમ છતાં મિથ્યા-દૃષ્ટિનાં જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થતાં નથી, સંસારના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિનાં જપતપાદિ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે. સમકિતિ દંભરહિત કરે છે, આત્માને જ નિદે છે, કમોં કરવાનાં કારણોથી ખાછે હડે છે. આમ કરવાથી તેના અહંકારાદિ સહેજે ઘટે છે. અજ્ઞાનનાં બધાં જપતપાદિ અહંકાર વધારે છે અને સંસારના હેતુ થાય છે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે લઘિધઓ ઉપજે છે. જૈન ને વેદ જન્મથી જ લડતાં આવે છે પણ આ વાતો બંને જણા કબૂલ કરે છે; માટે સભવિત છે. આત્મા સાક્ષી પૂરે છે ત્યારે આત્મામાં ઉદાસપરિણામ આવે છે.

હોમહવનાદિ લૌકિક રીવાજ ઘણો ચાલતો બોધ તીર્થંકર ભગવાને પોતાના કાળમાં દયાનું વર્ણન ઘણું જ સૂક્ષ્મ રીતે કર્યું છે જૈનના જેવા દયાસખધીના વિચારો કોઈ દર્શન કે સપ્રદાયવાળાઓ કરી શક્યા નથી, કેમકે જૈન ધર્મદ્રિયનો ઘાત તો ન કરે, પણ તેઓએ એકંદ્રિયાદિમાં જીવ હોવાનું વિશેષ દ્રઢ કરી દયાનો માર્ગ વર્ણવ્યો છે.

આ કારણે ચારવેદ, અઠાર પુરાણ આદિનાં જેણે વર્ણન કર્યાં છે તેણે અજ્ઞાનથી, સ્વછંદથી, મિથ્યાત્વથી, સશયથી કર્યાં છે એમ કહ્યું છે આ વચનો બહુ જ ભારે નાખ્યાં છે, ત્યાં આગળ ઘણો જ વિચાર કરી પાછું વર્ણન કર્યું છે કે અન્ય દર્શનો-વેદાંતાદિ-ના ગ્રંથો છે તે બે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ વાચે તો સમ્યક્રીતે પરિણમે અને જિનના અથવા ગમે તેવા ગ્રંથો મિથ્યાદૃષ્ટિ વાચે તો મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે.

જીવને જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે તેમના અપૂર્વ વચનો સાંભળવાથી અપૂર્વ ઉદ્ધાસપરિણામ આવે છે, પણ પછી પ્રમાદી યતાં અપૂર્વ ઉદ્ધાસ આવતો નથી. જેમ અગ્નિની સગડી પાસે બેઠા હોઈએ ત્યારે ટાંઢ વાય નહીં અને સગડીથી વેગળા ગયા એટલે પાછી ટાંઢ વાય, તેમ જ્ઞાનીપુરુષ સમીપ તેમના અપૂર્વ વચનો સાંભળ્યા ત્યારે પ્રમાદાદિ લય અને ઉદાસપરિણામ આવે, પણ પછી પ્રમાદાદિ ઉત્પન્ન થાય. બે પૂર્વના સસ્કારથી તે વચનો અંતર્પરિણામ પામે તો દિનદિનપ્રતિ ઉદાસપરિણામ વધતા લય અને યથાર્થ રીતે જ્ઞાન થાય અજ્ઞાન મધ્યે બધી બૂઝ મટે, સ્વરૂપ ભગ્નતમાન થાય બહારથી વચન સાંભળીને અંતર્પરિણામ થાય નહીં, તો જેમ સગડીથી વેગળા ગયા એટલે ટાંઢ વાય તેની પેઠે હોય ઘટે નહીં.

કેશીસ્વામીએ પરદેશી રાજને બોધ દેતી વખતે ‘જરુ જેવો,’ ‘મૂઢ જેવો,’ કહ્યો હતો તેનું કારણ પરદેશીરાજને વિષે પુરુષાર્થ જગાડવા માટેનું હતું જરૂરણું, મૂઢખણું મટાડવાને માટે ઉપદેશ દીવો છે જ્ઞાનીના વચનો અપૂર્વ પરમાર્થ શિવાય બીજા દેતુએ હોય નહીં. આવજીવો એમ વાતો કરે છે કે છદ્મરથપણાથી કેશીસ્વામી પરદેશીરાજપ્રત્યે તેમ બોલ્યા હતા, પણ એમ નથી તેમની પરમાર્થ અર્થે જ વાણી નીકળી હતી

જડપદાર્થને લેવા મૂકવામાં ઉન્માદથી વર્તે તો તેને અસંયમ કહ્યો; તેનું કારણ એ છે કે ઉતાવળથી લેવા મૂકવામાં આત્માનો ઉપયોગ ચૂકી જઈ તાદાત્મ્યપણું થાય. આ હેતુથી ઉપયોગ ચૂકી જવો તેને અસંયમ કહ્યો.

અહંકારે આચાર્યપણું ધારી દંભ રાખે અને ઉપદેશ દે તો પાપ લાગે. આત્મવૃત્તિ રાખવા માટે ઉપયોગ રાખવો.

શ્રી આચાર્યાંગસૂત્રમધ્યે કહ્યું છે કે ‘આસવા તે પરિસવા,’ ને જે ‘પરિસવા તે આસવા.’ આસવ છે તે જ્ઞાનીને મોક્ષના હેતુ થાય છે અને જે સંવર છે છતાં તે અજ્ઞાનીને બંધના હેતુ થાય છે, એમ પ્રગટ કહ્યું છે. તેનું કારણ જ્ઞાનીને વિષે ઉપયોગની ભગૃતિ છે અને અજ્ઞાનીને વિષે નથી. ઉપયોગ એ પ્રકારે કહ્યા:—

૧. દ્રવ્યઉપયોગ. ૨. ભાવઉપયોગ.

જેવું સિદ્ધનું સામર્થ્ય છે તેવું સર્વ જીવનું ધર્મ શકે છે. માત્ર અજ્ઞાન-વંડે કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી. વિચારવાન જીવ હોય તેણે તો તે સંબંધી નિત્ય વિચાર કરવો.

જીવ એમ સમજે છે કે હું જે ક્રિયા કરું છું એથી મોક્ષ છે. ક્રિયા કરવી એ સારી વાત છે, પણ લોકસંસારે કરે તો તેને તેનું ફળ હોય નહીં.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, પણ જો તેની તેને ખબર ન પડે તો નિષ્ફળ છે. જો ખબર પડે તો સફળ છે. તેમ જીવને ખરે-ખરા જ્ઞાનીની ઓળખ પડે તો સફળ છે.

જીવની અનાદિકાળથી ભૂલ ચાલી આવે છે. તે સમજવાને અર્થે જીવને જે ભૂલ મિથ્યાત્વ છે તેને મૂળથી છેદવી જોઈએ. જો મૂળથી છેદવામાં આવે તો તે પાછી ઉગે નહીં. નહીં તો તે પાછી ઉગી નીકળે છે; જેમ પૃથ્વીમાં મૂળ રહ્યું હોય તો ઝાડ ઉગી નીકળે છે તેમ. માટે જીવની મૂળ ભૂલ શું છે તે વિચારી-વિચારી તેથી છૂટું થવું જોઈએ. ‘મને શાથી બંધન થાય છે?’ ‘તે કેમ ટળે?’ એ વિચાર પ્રથમ કર્તાવ્ય છે.

રાત્રિભોજન કરવાથી આળસ, પ્રમાદ થાય; ભગૃતિ થાય નહીં; વિચાર આવે નહીં, એ આદિ દોષના ઘણા પ્રકાર રાત્રિભોજનથી થાય છે, મૈથુન, દિપરાત્ર, ખણુ, બીજા, ઘણુ, રોષ, થાય છે.

કોઈ લીલોતરી મોંઘણું હોય તો અમારાથી તો જોઈ શકાય નહીં. તેમ આત્મા ઉન્નવળતા પામે તો ઘણી જ અનુકંપાશુદ્ધિ વર્તે છે.

જ્ઞાનમાં સવળું ભાસે; અવળું ન ભાસે. જ્ઞાની મોહને પેસવા દેતા નથી. તેઓનો જાગૃત ઉપયોગ હોય છે. જ્ઞાનીનાં જેવાં પરિણામ વર્તે તેવું કાર્ય જ્ઞાનીને થાય. અજ્ઞાનીને વર્તે તેવું અજ્ઞાનીને થાય. જ્ઞાનીનું ચાલવું સવળું, ઓલવું સવળું અને બધું જ સવળું જ હોય છે. અજ્ઞાનીનું બધું અવળું જ હોય છે; વર્તનના વિકલ્પ હોય છે.

મોક્ષનો ઉપાય છે. ઓછલાં બે ખજાર હશે, વિચારલાં બે ત્રીસ આશરે.

અજ્ઞાની ચોતે દરિદ્ર છે. જ્ઞાનીની આજ્ઞાથી ક્રમક્રોધાદિ ઘટે છે. જ્ઞાની તેના વૈદ્ય છે. જ્ઞાનીના હાથે ચારિત્ર આવે તો મોક્ષ થાય. જ્ઞાની જે જે પ્રતિ આપે તે તે ઠક લઈ જઈ પાર ઉતારનાર છે. સમકિત આત્મા પછી આત્મા સમાધિ પામશે, કેમકે સાચો થયો છે.

રાજજ. સાદરવા શુદ્ધ ૯, સં. ૧૯૫૨.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનથી કર્મ નિર્જરે ખરાં ?

ઉં—સાર બધુવો તે જ્ઞાન. સાર ન બધુવો તે અજ્ઞાન. કંઈ પણ પાપથી આપણે નિવર્તીએ, અથવા કલ્યાણમાં પ્રવર્તીએ તે જ્ઞાન. પરમાર્થ સમજીને કરવો. અહંકારરહિત, લોકસંસારરહિત, આત્મામાં પ્રવર્તવું તે ‘નિર્જરા.’

આ જીવની સાથે રાગદ્વેષ વળમેલા છે; જીવ અનંતજ્ઞાનદર્શનસહિત છે, પણ રાગદ્વેષવડે તે વિનાનો છે, તે જીવને ધ્યાનમાં આવતું નથી.

સિદ્ધને રાગદ્વેષ નથી. જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું જ સર્વ જીવનું સ્વરૂપ છે. માત્ર જીવને અજ્ઞાને કરી ધ્યાનમાં આવતું નથી; તેટલા માટે વિચારવાને સિદ્ધના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એટલે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય.

એક માણસના હાથમાં ચિંતામણિ આવ્યો હોય, ને તેની તેને ખજાર (ઓળખાણ) છે તો તેના પ્રત્યે તેને ઘણો જ પ્રેમ આવે છે, પણ જેને ખજાર નથી તેને કંઈ પણ પ્રેમ આવતો નથી.

આ જીવની અનાદિકાળની જે જૂલ છે તે લાંબી છે. લાંબાવાસારું જીવની મોટામાં મોટી જૂલ શું છે તેનો વિચાર કરવો, ને તેનું મૂળ છેલ્લા લાણી લક્ષ રાખવો. જ્યાંમુઘી મૂળ રહે ત્યાંમુઘી વધે.

‘મને શાથી બંધન થાય છે ?’ અને ‘તે શાથી ટળે ?’ એ બંધનવાસારું શાસ્ત્રો કરેલાં છે, લોકોમાં પૂતળવાસારું શાસ્ત્રો કરેલાં નથી.

આ જીવનું સ્વરૂપ શું છે ?

થયા છે

જીવનું સ્વરૂપ જ્યાંસુધી જાણવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી અનંતા જે. તો મરણ કરવા પડે. જીવની શું જૂલ છે તે હજીસુધી ધ્યાનમાં આવતું નથી.

જીવનો કલેશ લાંગશે તો જૂલ મટશે. જે દિવસે જૂલ લાંગશે તે જ દિવસથી સાધુપણું કહેવાશે. તેમ જ શ્રાવકપણા માટે સમજવું.

કર્મની વર્ગણા જીવને દૂધ અને પાણીના સંયોગની પેઠે છે. અગ્નિના પ્રયોગથી પાણી ચાલ્યું જઈ દૂધ બાકી રહે છે તે રીતે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી કર્મવર્ગણા ચાલી જાય છે.

દેહને વિષે ‘હું’ પણું મનાએલું છે તેથી જીવનીજૂલ લાંગતી નથી. જીવ દેહની સાથે લગી જવાથી એમ માને છે કે ‘હું વાણીઓ છું,’ ‘બ્રાહ્મણ છું,’ પણ શુદ્ધ વિચારે તો તેને ‘શુદ્ધ સ્વરૂપમય છું’ એમ અનુભવ થાય. આત્માનું નામ કામ કે કાંઈ નથી એમ ધારે તો કોઈગાળો વગેરે દે તો તેથી તેને કંઈ પણ લાગતું નથી.

જ્યાં જ્યાં જીવ મારાપણું કરે છે ત્યાં ત્યાં તેની જૂલ છે. તે ટાળવા-સારું શાસ્ત્રો કહ્યાં છે.

ગમે તે કોઈ મરી ગયું હોય તેનો જો વિચાર કરે તો તે વૈરાગ્ય છે. જ્યાં જ્યાં ‘આ મારા લાઈલાંડું’ વગેરે લાવના છે ત્યાં ત્યાં કર્મબંધનો હેતુ છે. આ જ રીતે સાધુ પણ ચેલા પ્રત્યે રાખે, તો આચાર્યપણું નાશ પામે. નિર્દોષપણું, નિરહંકારપણું કરે તો આત્માનું કલ્યાણ જ થાય.

પાંચ ઇન્દ્રિયો શી રીતે વશ થાય ? વસ્તુઓ ઉપરતુચ્છલાવ લાવવાથી. ફૂલના દુધાંતે—ફૂલમાં સુગંધ હોય છે તેથી મન સંતુષ્ટ થાય છે; પણ સુગંધ થોડીવાર રહી નાશ પામી જાય છે અને ફૂલ કરમાઈ જાય છે, પછી કાંઈ મનને સંતોષ થતો નથી; તેમ સર્વ પદાર્થને વિષે તુચ્છલાવ લાવવાથી ઇન્દ્રિયોને પ્રિયતા થતી નથી અને તેથી ક્રમે ઇન્દ્રિયો વશ થાય છે. વળી પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં પણ જીહ્વાઈન્દ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો સહેજે વશ થાય છે. તુચ્છ આહાર કરવો, કોઈ રસવાળા પદાર્થમાં દોરાવું નહીં, બલિષ્ઠ આહાર ન કરવો.

એક ભાજનમાં લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડું, વીર્ય, મગ્ગ, મૂત્ર એ સાત ધાતુ પડી હોય અને તેના પ્રત્યે કોઈ જોવાનું કહે તો તેના ઉપર અરુચિ થાય, ને શુંકવા પણ જાય નહીં. તેવી જ રીતે સ્ત્રીપુરુષનાં શરીરની

કરવાની આજ્ઞા કરી છે તે માત્ર ઇદ્રિયોને વશ કરવા માટે. એકલા ઉપવાસ કરવાથી ઇદ્રિયો વશ થતી નથી; પણ ઉપયોગ હોય તો, વિચારસહિત થાય તો-વશ થાય છે. જેમ લક્ષ્મણરત્ન બાણ નકામું લય છે, તેમ ઉપયોગ વિનાનો ઉપવાસ આત્માએ થતો નથી.

આપણે વિષે કોઈ ગુણ પ્રગલ્ભો હોય અને તે માટે બે કોઈ માણસ આપણી સ્તુતિ કરે અને બે તેથી આપણો આત્મા અહંકાર લાવે તો તે પાછો હટે. પોતાના આત્માને નિંદે નહીં, અભ્યંતર દોષ વિચારે નહીં, તો જીવ લૌકિક ભાવમાં આડ્યો લય; પણ બે પોતાના દોષ જુએ, પોતાના આત્માને નિંદે, અહંભાવરહિતપણું વિચારે, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી આત્મજ્ઞ થાય.

માર્ગ પામવામાં અનંત અંતરાયો છે. તેમાં વળી ‘મં આ કર્યું,’ ‘મં આ કેવું સરસ કર્યું’ એવા પ્રકારનું અભિમાન છે. ‘મં કંઈ કર્યું જ નથી’ એવી દૃષ્ટિ મૂકવાથી તે અભિમાન દૂર થાય.

લૌકિક અને અલૌકિક એવા બે ભાવ છે. લૌકિકથી સસાર અને અલૌકિકથી મોક્ષ.

બાહ્યઇદ્રિયો વશ કરી હોય, તો સત્પુરુષના આશ્રયથી અંતર્લક્ષ થઈ શકે. આ કારણથી બાહ્યઇદ્રિયો વશ કરવી તે શ્રેષ્ઠ છે. બાહ્યઇદ્રિયો વશ હોય અને સત્પુરુષનો આશ્રય ન હોય, તો લૌકિકભાવમાં જવાનો સંભવ રહે.

ઉપાય કર્યા વિના કંઈ દરદ મટતું નથી. તેમ જીવને લોભરૂપી દરદ છે તેનો ઉપાય કર્યા વિના તે ન લય. આવા દોષ ટાળવા માટે જીવ લગભગ માત્ર ઉપાય કરતો નથી. બે ઉપાય કરે તો તે દોષ હાલ લાગી લય. કારણ ઉંચું કરો તો કાર્ય થાય. કારણ વિના કાર્ય ન થાય.

સાચા ઉપાય જીવ શોધતો નથી. જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો સાંભળે તો સારું પ્રતીતિ નથી. ‘મારે લોભ મૂકવો છે’ એવી બીજાનું લાગણી થાય તો દોષ ટળી જઈ અનુક્રમે ‘બીજાનું’ પ્રગટે.

પ્ર૦—આત્મા એક છે કે અનેક છે ?

ઉ૦—જો આત્મા એક જ હોય તો પૂર્વે રામચંદ્રજી મુક્ત થયા છે અને તેથી સર્વની મુક્તિ થવી જોઈએ; અર્થાત્ એકની મુક્તિ થઈ હોય તો સર્વની મુક્તિ થાય; અને તો પછી બીજાને સત્શાસ્ત્ર, સંકુરુ આદિ સાધનોની જરૂર નથી.

પ્ર૦—મુક્ત થયા પછી એકાકાર થઈ જાય છે ?

ઉ૦—જો મુક્ત થયા પછી એકાકાર થઈ જતું હોય, તો સ્વાનુભવ આનંદ અનુભવે નહીં. એક પુરુષ અહીં આવી બેઠો અને તે વિદેહમુક્ત થયો. ત્યાર પછી બીજો અહીં આવી બેઠો. તે પણ મુક્ત થયો. આથી કરી કાંઈ ત્રીજો મુક્ત થયો નહીં. એક આત્મા છે તેનો આશય એવો છે કે સર્વ આત્મા વસ્તુપણે સરખા છે; પણ સ્વતંત્ર છે. સ્વાનુભવ કરે છે. આ કારણથી આત્મા પ્રત્યેક છે. ‘આત્મા એક છે, માટે તારે બીજી કાંઈ બ્રાંતિ રાખવાની જરૂર નથી. જગત્ કાંઈ છે જ નહીં એવા બ્રાંતિરહિતપણાસહિત વર્તવાથી મુક્તિ છે’ એમ જે કહે છે તેણે વિચારવું જોઈએ કે તો એકની મુક્તિએ સર્વની મુક્તિ થવી જ જોઈએ. પણ એમ નથી થતું માટે આત્મા પ્રત્યેક છે. જગત્ની બ્રાંતિ ટળી ગઈ એટલે એમ સમજવાનું નથી કે ચંદ્ર સૂર્યાદિ ઉંચેથી પડી જાય છે, આત્માને વિષેથી બ્રાંતિ ટળી ગઈ એમ આશય સમજવાનો છે. રુઢીએ કાંઈ કહ્યાણુ નથી. આત્મા શુદ્ધ વિચારને પામ્યા વિના કહ્યાણુ થાય નહીં.

માયા કપટથી જૂઠું બોલવું તેમાં ઘણું પાપ છે. તે પાપના બે પ્રકાર છે. માન અને ધન મેળવવા માટે જૂઠું બોલે તો તેમાં ઘણું પાપ છે. આજીવિકા અર્થે જૂઠું બોલવું પડયું હોય અને પશ્ચાત્તાપ કરે, તો પ્રથમવાળા કરતાં કાંઈક ઓછું પાપ લાગે.

આપ પોતે પચાશ વર્ષનો હોય, અને તેનો છોકરો વિશ વર્ષનો મરી જાય તો તે આપ તેની પાસેના જે દાગીના હોય તે કાઢી લે છે ! પુત્રના દેહાંતકાલે જે વૈરાગ્ય હતો તે સ્મશાન વૈરાગ્ય હતો.

કંઈ પણ પદાર્થ બીજાને આપવાની મુનિને લગવાને આજ્ઞા અશ્મી નથી. દેહને ધર્મસાધન ગણી તેને નિભાવવાને માટે જે કાંઈ આજ્ઞા આપી છે તે આપી છે; બાકી બીજાને કાંઈ પણ આપવાની લગવાને આજ્ઞા આપી નથી. આજ્ઞા આપી હોત તો પરિચ્છંદ વધત અને તેથી કરી અનુક્રમે અન્ન, પાણી વગેરે લાવીને હુંડુંબુંડું અથવા બીજાનું પોષણ કરીને દાનેશ્વરી થાત. માટે

મુનિએ વિચારવું કે તીર્થંકરે જે કાંઈ રાખવાની આજ્ઞા આપી છે તે માત્ર તારા પોતાને માટે અને તે પણ લૌકિક દૃષ્ટિ મૂકાવી સયમમા બેઠવાને આપી છે

✓ મુનિ ગૃહસ્થને સાથી એક સૌય લાવ્યા હોય અને તે ખોવાઈ જવાના કારણથી પણ પાછી ન આપે તો તેણે ત્રણ ઉપન્યાસ કરવા એવી જ્ઞાનીપુરુષોએ આજ્ઞા કરી છે, તેનું કારણ એ છે કે તે ઉપયોગશન્ય રહ્યો જે આટલો અધી ઓળે ન મૂક્યો હોત, તો બીજી વસ્તુઓ લાવવાનું મન થાત અને કાળે કરી પરિચલ વધારી, મુનિપણ ખોઈ બેસત જ્ઞાનીએ આવો આકરો માર્ગ પ્રસ્થાપ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે તે જાણે છે કે આ શુભ નિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી કારણ કે તે પ્રાણિવાળો છે જે છૂટ આપી હશે તો કાળે કરી તેવા તેવા પ્રકારમા વિશેષ પ્રવર્તશે, એવું જાણી જ્ઞાનીએ સૌય જેવી નિર્લવ વસ્તુના સર્પધમા આ પ્રમાણે વર્તવ ની આજ્ઞા કરી છે લોકની દૃષ્ટિમા આ વાત સાધારણ છે પણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમા તેટલી છૂટ પણ મળતી પાડી દે તેવી મોટી લાગે છે

ઋષભદેવજીની પાસે અઘાણુ પુત્રો 'અમને રાજ આપો' એમ કહેવાના અભિપ્રાયથી આવ્યા હતા, ત્યાં તો ઋષભદેવે ઉપદેશ દઈ અઘાણુમને મૂડી દીધાં ! જુઓ મોટા પુરુષની કરુણા !

કેશીસ્વામી અને ગૌતમસ્વામી કેવા સરળ હતા ! બન્નેનો એક માર્ગ જાણવાથી પાંચ મહામત મહણુ કર્યો આજના કાળમા જે પક્ષને સેગુ થવું હોય તો તે બંને નહીં તેમા કેટલોક કાળ બચ તેમા કાંઈ છે નહીં પણ અસરજતાને લીધે બંને જ નહીં

સતપુરુષો કાંઈસદ્ અનુદાનનો ત્યાગ કરાવતા નથી, પણ જે તેનો આશલ થયો હોય છે તો આશલ દૂર કરાવવા તેનો એકવાર ત્યાગ કરાવે છે, આશલ મળ્યા પછી પાછું તેને તે ચલણુ કરવાનું કહે છે

ચક્રવર્તિ રાજાઓ જેવા પણ નર થઈ આવ્યા ગયા છે ! ચક્રવર્તિ રાજા હોય તેણે રાજ્યનો ત્યાગ કરી દિક્ષા લીધી હોય અને તેની કાંઈ બૂલ હોય અને તે ચક્રવર્તિરાજ્યપણના વખતના સમયની દામીનો છોકરો તે બૂલ લાગી શકે તેમ હોય તો તેની પાસે જઈ તેનું કહેલું ચલણુ કરવાની આજ્ઞા કરી છે જે તેને દાસીના છોકરા પાસે જતાં એમ રહે કે, 'મારાથી દાસીના છોકરા ખાણે કેમ જવાય' તો તેને રમણી મરવડું છે આજના કાલ

જુમાં લોકલાજ છોડવાનું કહ્યું છે; અર્થાત્ આત્માને ઉચ્ચો લાવવાનું કારણ હોય ત્યાં લોકલાજ ગણી નથી. પણ કોઈ મુનિ વિષય ધ્વંષાથી વેશ્યાશાળામાં ગયો; ત્યાં જઈને તેને એમ થયું કે ‘મને લોક દેખશે તો મારી નિંદા થશે. માટે અહીંથી પાછું વળવું.’ તો ત્યાં લોકલાજ રાખવી એમ કહ્યું છે, કેમકે આ સ્થળે લોકલાજનો ડર ખાવાથી બ્રહ્મચર્ય રહે છે; જે ઉપકારક છે.

હિતકારી શું છે તે સમજવું જોઈએ. આઠમની તકરાર તિથિઅર્થે કરવી નહીં; પણ લીલોતરીના રક્ષણુઅર્થે તિથિ પાળવી. લીલોતરીના રક્ષણુઅર્થે આઠમાદિ તિથિ કહી છે. કાંઈ તિથિને અર્થે આઠમાદિ કહી નથી. માટે આઠમાદિ તિથિનો કદાચહ મટાડવો. જે કાંઈ કહ્યું છે તે કદાચહ કરવાને કહ્યું નથી. આત્માની શુદ્ધિથી જેટલું કરશો તેટલું હિતકારી છે. અશુદ્ધિથી કરશો તેટલું અહિતકારી છે; માટે શુદ્ધતાપૂર્વક સદૃત સેવવાં.

અમને તો બ્રાહ્મણ, વૈશ્યવ ગમે તે સમાન છે. જૈન કહેવાતા હોય અને મતવાળા હોય તો તે અહિતકારી છે; મતરહિત હિતકારી છે.

સામાયિક, શાસ્ત્રકારે વિચાર કર્યો કે કાયાને સ્થિર રાખવાની હશે, તો પછી વિચાર કરશે; બંધ નહીં બાંધ્યો હોય તો બીજાં કામે વળગશે એમ જાણી તેવા પ્રકારનો બંધ બાંધ્યો. જેવાં મન પરિણામ રહે તેવું સામાયિક થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય તો કર્મબંધ થાય. મનના ઘોડા દોડતા હોય અને સામાયિક કર્યું હોય તો તેનું ફળ તે કેવું થાય ?

કર્મબંધ થોડે થોડે છોડવા ધ્વંષે તો છૂટે. જેમ કોઠી ભરી હોય, પણ કાણું કરી કાઢે તો છેવટે ખાલી થાય. પણ દ્રઢ ધ્વંષાથી કર્મ છોડવાં એ જ સાર્યું છે.

આવશ્યકના છ પ્રકાર:—સામાયિક, ચોવીસશ્લોક, વંદના, પ્રતિકમણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન. સામાયિક એટલે સાવધ યોગની નિવૃત્તિ.

વાચના (વાંચવું); પૃચ્છના (પૂછવું); પરિવર્તના (ફરિ ફરી વિચારવું.) ધર્મકથા (ધર્મવિષયની કથા કરવી) એ ચાર દ્રવ્ય છે અને અનુપ્રેક્ષા એ લાવ છે. પ્રથમ ચાર જો અનુપ્રેક્ષા ન આવે તો દ્રવ્ય છે.

‘અજ્ઞાનીઓ આજ કેવલજ્ઞાન નથી;’ ‘મોક્ષ નથી’ એવી હીનપુરુષાર્થની વાતો કરે છે. જ્ઞાનીનું વચન પુરુષાર્થ ગ્રેરે તેવું હોય. અજ્ઞાની શિથિલ છે તેથી એવા હીનપુરુષાર્થનાં વચનો કહે છે. પંચમ કાળની,

ભવસ્થિતિની, કે આયુષ્યની વાત મનમાં લાવવી નહીં અને એવી વાણી પણ સાંભળવી નહીં.

કોઈ હીનપુરુષાર્થી વાતો કરે કે ઉપાદાનકારણું શું કામ છે? ખૂબે અશોચ્યાકેવલી થયા છે. તો તેવી વાતોથી પુરુષાર્થહીન ન થવું. સતસંગ ને સત્યસાધન વિના કોઈ કાળે પણ કલ્યાણ થાય નહીં. જો પોતાની મેળે કલ્યાણ થતું હોય તો માટીમાંથી ઘડો યવો સંભવે. લાખ વર્ષ થાય તોપણ ઘડો થાય નહીં. તેમ ઉપાદાનકારણુ વિના કલ્યાણ થાય નહીં. તીર્થંકરનો યોગ થયો હશે એમ શાસ્ત્રવચન છે છતાં કલ્યાણ થયું નથી તેનું કારણ પુરુષાર્થ વિના જેમ તે યોગ નિષ્ફળ ગયા, તેમ જ્ઞાનીયોગ મળ્યો છે ને પુરુષાર્થ નહીં કરો તો આ યોગ પણ નિષ્ફળ જશે. માટે પુરુષાર્થ કરવો અને તો જ કલ્યાણ થશે. ઉપાદાનકારણુ શ્રેષ્ઠ છે.

એમ નિશ્ચય કરવો કે સતપુરુષના કારણુ-નિમિત્ત-થી અનંત જીવ તરીકે ગયા છે. કારણુ વિના કોઈ જીવ તરે નહીં. અશોચ્યાકેવલીને પણ આગળ પાછળ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થયો હશે. સતસંગ વિના આશું જગત્ દૂષી ગયું છે !

મિરાંબાઈ મહાભક્તિવાન હતાં.

મુંદર રીતભાતવાળા મુંદર સમાગમથી સમતા આવે. સમતાની વિચારણાએ જે ઘડિતું સામાયિક કરવું કહ્યું છે. સામાયિકમાં મનના મનોરથ અવળા સવળા ચિંતે તો કાંઈ પણ ફળ થાય નહીં સામાયિક મનના ઘોડા દોડતા અટકાવવા સારું પ્રરુપેલ છે. સંવત્સરિના દિવસ સંબંધી એક પક્ષ ચોથની તિથિનો આશ્રહ કરે છે અને બીજો પક્ષ પાંચમની તિથિનો આશ્રહ કરે છે, આશ્રહ કરનાર બન્ને મિથ્યાત્વી છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ તિથિઓની મર્યાદા આત્માર્યે કરી છે. જો એકસ દિવસ નિશ્ચિત ન કર્યો હોત, તો આવશ્યક વિધિઓનો નિયમ રહેત નહીં. આત્માર્યે તિથિની મર્યાદાનો લાભ લેવો. બાકી તિથિભિતિનો ભેદ મૂકી દેવો, એવી કટપના કરવી નહીં, એવી ભંગ-જાળમાં પડવું નહીં.

આનંદધનજીએ કહ્યું છે કે,

..... ફળ અનેકાંત લોચન ન દેખે,

ફળ અનેકાંત કિરિયા કરી બાપડા, રડવડે ચાર અભિમાંતી લેખે."

એટલે જો ક્રિયા કરવાથી અનેક ફળ થાય તે ક્રિયા મોટાર્યે નહીં; અનેક ક્રિયાનું ફળ એક મોટું થયો તે હોવું જોઈએ. આત્માના અંશો પ્રગટ

થવા માટે ક્રિયાઓ વર્ણવી છે. જે ક્રિયાઓનું તે કૃણ ન થયું તો તે સર્વ ક્રિયા સંસારના હેતુઓ છે.

‘નિદામિ, ગરિહામિ, અપ્પાણં વોસિરામિ’ એમ જે કહ્યું છે તેનો હેતુ કપાયને વોસરાવવાનો છે, પણ લોકો તો બિચારાં સચોટો આત્મા વોસરાવી દીએ છે !

જીવે દેવગતિની, મોક્ષના સુખની, અથવા બીજી તેવી કામનાની ધુણ ન રાખવી.

પંચમકાળના ગુરુઓ કેવા છે તે પ્રત્યે એક સન્યાસીનું દૃષ્ટાંત. એક સન્યાસી હશે તે પોતાના શિષ્યને ત્યાં ગયો. ટાઢ ઘણી હતી. જમવા બેસવા વખતે શિષ્યે નહાવાનું કહ્યું ત્યારે ગુરુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે ‘ટાઢ ઘણી છે, અને નહાવું પડશે.’ આમ વિચાર કરી સન્યાસીએ કહ્યું કે ‘મેં તો જ્ઞાનગંગાજળમાં સ્નાન કર્યું છે.’ શિષ્ય વિચક્ષણ હોવાથી સમજી ગયો અને તેને શિખામણ મળે તેમ રસ્તો લીધો. શિષ્યે ‘જમવા પધારો’ એવા માનસદિત બોલાવી જમાડ્યા. પ્રસાદ પછી ગુરુમહારાજ એક ચોરડામાં સૂઈ રહ્યા. ગુરુને તૃષા લાગી એટલે શિષ્યપાસે જળ માંચું; એટલે તરત શિષ્યે કહ્યું: ‘મહારાજ, જળ જ્ઞાનગંગામાંથી હત્યો.’ જ્યારે શિષ્યે આવો સખત રસ્તો લીધો ત્યારે ગુરુએ કબુલ કર્યું કે ‘મારીપાસે જ્ઞાન નથી, દેહની શતાને અર્થે ટાઢમાં મેં સ્નાન નહીં કરવાનું કહ્યું હતું !’

મિથ્યાદૃષ્ટિનાં પૂર્વનાં જપ તપ હજીમુધી એક આત્મહિતાર્થે થયાં નથી !

આત્મા મુખ્યપણે આત્મસ્વભાવે વર્તે તે ‘અધ્યાત્મજ્ઞાન.’ મુખ્યપણે જેમાં આત્મા વર્ણવ્યો હોય તે ‘અધ્યાત્મશાસ્ત્ર.’ અક્ષર (શબ્દ) અધ્યાત્મીનો મોક્ષ નથી થતો. જે ગુણો અક્ષરોમાં કલા છે તે ગુણો જે આત્મામાં પ્રવર્તે તો મોક્ષ થાય. સત્પુરુષમાં ભાવઅધ્યાત્મ પ્રગટ છે. માત્ર વાણી સાંભળવાની ખાતર વચનો સાંભળે તે શબ્દઅધ્યાત્મી કહેવા. શબ્દઅધ્યાત્મીઓ અધ્યાત્મની વાતો કરે અને મહા અનર્થકરક પ્રવર્તન કરે; આ કારણથી તેઓને જ્ઞાનદંધ કહેવા. આવા અધ્યાત્મીઓ શુદ્ધ અને અજ્ઞાની સમજવા.

જ્ઞાનીપુરુષરૂપી સૂર્ય પ્રગટ થયા પછી ખરા અધ્યાત્મીઓ શુદ્ધ રીતે પ્રવર્તે નહીં, ભાવઅધ્યાત્મમાં પ્રગટપણે વર્તે. આત્મામાં ખરેખરા ગુણો

ઉત્પન્ન થયા પછી મોક્ષ થાય આ કાળમાં દ્રવ્યઅધ્યાત્મીઓ, જ્ઞાનદેવો ઘણા છે દ્રવ્યઅધ્યાત્મી દેવળના ધડાની પેઠે

મોહાદિ વિચાર એવા છે કે સમ્યક્દૃષ્ટિને પણ જોવાયમાન કરી નાખે છે, માટે તમારે તો સમજવું કે મોક્ષમાર્ગ પામવામાં તેવા વિદ્ધો ઘણા છે આયુષ્ થોડું છે અને કાર્ય મહાભારત કરવાનું છે જેમ હોડી નાની હોય અને મોગે મહાસાગર તરવાનો હોય તેમ આયુષ્ થોડું છે અને સસારરૂપી મહાસાગર તરવો છે જે પુરુષો પ્રભુના નામથી તર્યા છે તે પુરુષોને ધન્ય છે અજ્ઞાની જીવને ખબર નથી કે ફલાણી જમ્યા પડવાની છે, પણ જ્ઞાની ઓએ તે જોએ તો છે 'અજ્ઞાનીઓ-દ્રવ્ય અધ્યાત્મીઓ-કહે છે કે મારામાં ક્યાય નથી, સમ્યક્દૃષ્ટિ ચૈતન્ય સયોગે છે

એક મુનિ ગુફામાં ધ્યાન કરવા જતા હતા ત્યાં સિંહ મળ્યો તેમના હાથમાં લાકડી હતી સિંહ સામી લાખડી ઉગામી હોય તો સિંહ ચાત્યો જાય એમ મનમાં થતા મુનિને વિચાર આવ્યો કે 'હું આત્મા અમર, અમર છું, દેહ પ્રેમ રાખવાયોજ્ય નથી, માટે હે જીવ' અહીં જ ઉભો રહે સિંહનો ભય છે તે જ અજ્ઞાન છે દેહમાં મૂછાને લઈને ભય છે' આવી ભાવના ભાવતા એ ઘડીચુધી ઉભા રહ્યા તો કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું માટે વિચારદશા વિચારદશા વચ્ચે ઘણો જ ફેર છે

ઉપયોગ જીવ વગર હોય નહીં જડ અને ચૈતન્ય એ બન્નેમાં પરિણામ હોય છે દેહધારી જીવમાં અધ્યવસાય વર્તાય, સકટપ વિકટપ ઉભા થાય, પણ જ્ઞાનથી નિર્વિકટપપણુ થાય. અધ્યવસાયનો ક્ષય જ્ઞાનથી થાય છે ધ્યાનનો હેતુ એ જ છે ઉપયોગ વર્તતો હોવો ભોઈએ

ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાન ઉત્તમ કહેવાય આર્ત, રોદ્ર, એ ધ્યાન માફા કહેવાય બહાર ઉપાધિ એ જ અધ્યવસાય ઉત્તમ લેશ્યા હોય તો ધ્યાન કહેવાય અને આત્મા સમ્યક્પરિણામ પામે

માણેકદાસજી એક વેદાત્મી હતા તેઓએ એક ત્રયમાં મોક્ષ કરતા સત્સંગ વધારે યથાર્થ ગણ્યો છે કહ્યું છે કે,

નિજદાનસે નાનિવે, દીરો વૈકુઠ ધામ,

સત્કૃપાસે પાઈએ, સો દરિ સખસે કામ.

કુશુરુ અને અજ્ઞાની પાખડીઓનો આ કાળમાં ખાર નથી

મોટા વરઘોડા ચઢાવે, ને નાણાં ખર્ચે; એમ બાણીને કે મારું કહ્યાણુ થશે. આમ સમજી હબરો રુપિયા ખર્ચી નાંખે. એક પૈસો ખોટું બોલી લેગો કરે છે, ને સામટા હબરો રુપિયા ખર્ચી નાંખે છે ! જુઓ જીવનું કેટલું બધું અજ્ઞાન ! કંઈ વિચાર ન આવે !

આત્માનું જેવું છે તેવું જ સ્વરૂપ તે જ ‘યથાખ્યાતચારિત્ર’ કહ્યું છે. લય અજ્ઞાનથી છે. સિંહનો લય સિંહણને થતો નથી. નાગણીને નાગનો લય થતો નથી. આનું કારણ એ પ્રકારનું તેને અજ્ઞાન દૂર થયું છે.

સમ્યક્ત્વ ન પ્રગટે ત્યાંસુધી મિથ્યાત્વ અને મિશ્રગુણસ્થાનકનો નાશ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ કહેવાય. અજ્ઞાનીઓ બધા પહેલા ગુણસ્થાનકે છે.

સત્શાસ્ત્ર-સદ્ગુણઆશ્રયે જે સંયમ તેને ‘સરાગસંયમ’ કહેવાય. નિવૃત્તિ-અનિવૃત્તિસ્થાનક ફેર પડે ત્યારે સરાગસંયમમાંથી ‘વીતરાગસંયમ’ થાય. તેને નિવૃત્તિ અનિવૃત્તિ-બરાબર છે. સ્વછંદે કલ્પના તે બ્રાંતિ છે. ‘આ તો આમ નહીં; આમ હશે’ એવો જે ભાવ તે ‘શંકા.’ સમજવા માટે વિચાર કરી પૂછવું તે ‘આશંકા’ કહેવાય.

પોતાથી ન સમજાય તે ‘આશંકામોહનીય.’ સાચું જાણ્યું હોય છતાં ખરેખરો ભાવ આવે નહીં, તે પણ ‘આશંકામોહનીય.’ પોતાથી ન સમજાય તે પૂછવું. મૂળ જાણ્યા પછી ઉત્તર વિષય માટે આનું કેમ હશે એવું જાણવા આકાંક્ષા થાય તેનું સમ્યક્ત્વ જાય નહીં. અર્થાત્ તે પતિત હોય નહીં. ખોટી બ્રાંતિ થાય તે શંકા. ખોટી પ્રતીતિ તે અનંતાનુભંધીમાં શમાય. અણુસમ-જણે દોષ જુએ તો મિથ્યાત્વ. ક્ષયોપશમ એટલે નાશ અને શમાઈ જવું.

રાજજની ભાગોળે, વડનિચે, બપોરે બે વાગ્યે.

જ્ઞાનમાર્ગ આરાધે તો અને રસ્તે ચાલે તો જ્ઞાન થાય. સમજાય તો આત્મા સહજમાં પ્રગટે; નહીં તો જીદગી જાય તોય પ્રગટે નહીં. મહાત્મ્ય સમજવું જોઈએ. નિષ્કામશુદ્ધિ અને ભક્તિ જોઈએ. અતઃકરણની શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાન એની મેળે થાય. જ્ઞાનીને ઓળખાય તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય. કોઈ જીવ યોગ્ય દેખે તો જ્ઞાની તેને કહે કે બધી કલ્પના મૂકવા જેવી છે, જ્ઞાન લે. જ્ઞાનીને ઓઘસંસાર એ ઓળખે તો યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી.

જ્યારે જ્ઞાનીનો ત્યાગ, દ્રઢત્યાગ આવે અર્થાત્ જેવો જોઈએ તેવો યથાર્થ ત્યાગ કરવાનું જ્ઞાની કહે ત્યારે માયા ભૂલવી દે છે; માટે બરાબર જાગૃત

રહેવું અને માયાને દૂર કરતા રહેવું જ્ઞાનીના ત્યાગ-જ્ઞાનીએ બતાવેલ ત્યાગ-માટે ભેઠ બાધી તૈયાર રહેવું

સત્સંગ થાય ત્યારે માયા વેગળી રહે છે અને સત્સંગનો યોગ મળ્યો કે પાછી તૈયાર ને તૈયાર ઉભી છે માટે બાહ્યઉપાધિ ઓછી કરવી તેથી સત્સંગ વિશેષ થાય છે આ કારણથી બાહ્યત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે

જ્ઞાનીને દુઃખ નથી અજ્ઞાનીને દુઃખ છે સમાધિ કરવાસારુ સત્ત્વ ચરણ સેવવાના છે ખોટા રંગ તે ખોટા રંગ છે સાચો રંગ સત્ત્વ રહે છે જ્ઞાનીને મળ્યા પછી દેહ છૂટી ગયો, (દેહ ધારણ કરવાનું ન રહે) એમ સમજવું જ્ઞાનીના વચનો મધ્યમ કડવા લાગે છે, પણ પછી જણાય છે કે જ્ઞાની પુનઃ સસારના અર્નત દુઃખો મટાડે છે એમ ઓસડ કડવું છે, પણ ઘણા વખતનો રોગ મટાડે છે તેમ

ત્યાગ ઉપર હમેશા લક્ષ રાખવો ત્યાગ મોળો રાખવો નહીં શ્રાવણે ત્રણ મનોરથ ચિંતવવા સત્યમાર્ગને આરાધન કરવા માટે માયાથી દૂર રહેવું, ત્યાગ કર્યા જ કરવો માયા કેવી રીતે ભૂલવે છે તે પ્રત્યે દૃષ્ટાંત

ઢોઈએક સન્યાસી હશે તે એમ કહ્યા કરે કે ‘હું માયાને ગરવા દઉં જ નહીં નમ્ર થઈને વિચરીશ’ ત્યારે માયાએ કહ્યું કે ‘હું તારી આગળને આગળ ચાલીશ’ ‘જગતમા એકનો વિચરીશ’ એમ સન્યાસીએ કહ્યું ત્યારે માયા કહે કે, ‘હું સામી થઈશ’ સન્યાસી પછી જગતમા રહેતા અને કાંકરા કે રેતી બેઠે સરખા છે એમ કહી રેતીપર સૂતા પછી માયાને કહ્યું કે ‘હું ક્યા છે’ માયાએ બપ્પુ કે આને ગર્વ બદુ ચક્ર્યો છે એમ કહ્યું કે ‘મારે આવવાનું શું કામ છે’ મારો મોટો પુત્ર અહકાર તારી હજીરમા મૂકેલો હતો’

માયા આ રીતે છેતરે છે માટે જ્ઞાની કહે છે કે, ‘હું બધાથી ન્યારો છું સર્વથા ત્યાગી થયો છું અવધત છું નમ્ર છું, તપશ્ચર્યા કરું છું મરી વાત અગમ્ય છે મારી દશા બદુ જ સારી છે માયા અને નમ્ર નહીં’ એવી માત્ર કદપનાએ માયાથી છેતરાવું નહીં.

અજ્ઞમા અહમ્મર છે રાગ દ્રેષ જતા નથી ત્યામુધી તપશ્ચર્યા કરી તેનું ફળ શું ? ‘જનકવિદેહીમા વિદેહીપણુ હોય નહીં ક પના છે મસારમા વિદેહીપણુ રહે નહીં’ એમ ચિંતવતું નહીં ખોતાપણું મટે તેનાથી રહેવાય જનકવિદેહીની દશા બરોબર છે વસિષ્ઠજીએ રામને ઉપદેશ દીધો ત્યારે

રામે ગુરુને રાજ અર્પણ કરવા માંડ્યું; પણ ગુરુએ રાજ લીધું જ નહીં. શિષ્ય અને ગુરુ આવા જોઈએ.

અજ્ઞાન ટાળવાનું છે. ઉપદેશથી પોતાપણું મટાડવું છે. અજ્ઞાન ગયું તેનું દુઃખ ગયું.

જ્ઞાની ગૃહસ્થાવાસમાં બાહ્ય ઉપદેશ, મત દે નહીં. ગૃહસ્થાવાસમાં હોય એવા પરમજ્ઞાની માર્ગ ચલાવે નહીં; માર્ગ ચલાવવાની રીતે માર્ગ ચલાવે નહીં; પોતે અવિરત રહી મત અદરાવે નહીં; કેમકે તેમ કરવાથી ઘણાં કારણોમાં વિરોધ આવે.

સકામ ભક્તિથી જ્ઞાન થાય નહીં. નિષ્કામ ભક્તિથી જ્ઞાન થાય. જ્ઞાનીના ઉપદેશને વિષે અદ્ભુતપણું છે. તેઓ નિરિચ્છાપણે ઉપદેશ દે છે. સ્પૃહા-રહિત હોય છે. ઉપદેશ એ જ્ઞાનનું મહાત્મ્ય છે. મહાત્મ્યને લઈને ઘણાં જીવો જુએ છે.

અજ્ઞાનીનો સકામ ઉપદેશ હોય છે; જે સંસારફળનું કારણ છે. જગત્માં અજ્ઞાનીનો માર્ગ વધારે છે. જ્ઞાનીને મિથ્યાભાવનો ક્ષય થયો છે; અહંભાવ મટી ગયો છે; માટે અમૂલ્ય વચનો નીકળે. બાલજીવોને જ્ઞાની અજ્ઞાનીનું ઓળખાણ હોય નહીં.

આચાર્યજીએ જીવોનો સ્વભાવ પ્રમાદી બહુ, અને ત્રણ ત્રણ દિવસને આંતરે નિયમ પાળવાની આજ્ઞા કરી છે. તિથિઓને માટે ખોટા કદાચહ ન રાખતાં, મૂકવા. કદાચહ મૂકાવવા અર્થે તિથિઓ કરી છે તેને બદલે તે જ દિવસે કદાચહ વધારે છે. હાલમાં ઘણાં વર્ષો થયાં પર્યુષણમાં તિથિઓની શ્રાન્તિ ચાલે છે. તિથિઓનો વાંધો કાઢી તકરાર કરે છે તે મોક્ષે જવાનો રસ્તો નથી. કવચિત્ પાંચમનો દિવસ ન પળાયો અને છઠ પાળે અને આત્મામાં ક્રોધગતા હોય તો તે ફળવાનું થાય. જેથી ખરેખરું પાપ લાગે છે તે રોકવાનું પોતાના હાથમાં છે, પોતાથી અને તેવું છે તે રોકતો નથી; ને બીજી તિથિ આદિની ભલતી ફીકર કયે બંધ છે. અનાદિથી શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ ને સ્પર્શનો મોહ રહ્યો છે. તે મોહ અટકાવવાનો છે. મોટું પાપ અજ્ઞાનનું છે.

અવિરતિના પાપની ચિતા થતી હોય તેનાથી જગ્યામાં રહેવાય કેમ ?

પોતે ત્યાગ કરી શકે નહીં, અને બહાનાં કાઢે કે ત્યારે અંતરાયો ઘણાં છે. ધર્મનો પ્રસંગ આવે ત્યારે 'ઉદય' છે એમ કહે. 'ઉદય ઉદય' કહ્યા

કરે, પણ કાંઈ કુવામા પડતો નથી ગાડામા બેઠો હોય અને ઘાય આવે તો સાચવી સભાળીને ચાલે તે વખતે ઉદય જૂવી જાય અર્થાત્ પોતાની શિથિલતા હોય તેને જાદને ઉદયનો દોષ કાઢે છે

લૌકિક અને લોકોત્તર ધુવામો જૂનો હોય છે ઉદયનો દોષ કાઢવો એ લૌકિક ધુવાસો છે અનાદિકાળના કર્મો બે ઘડીમા નાશ પામે છે, માટે કર્મનો દોષ કાઢવો નહીં. આત્માને નિંદવો ધર્મ કરવાની વાત આવે ત્યારે પૂર્વકર્મના દોષની વાત આગળ કરે છે પુરુષાર્થ કરવો શ્રેષ્ઠ છે પુરુષાર્થ પહેલો કરવો મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, અશુભયોગ મૂકવા

કર્મ ટાળ્યાવગર ટળવાના નથી તેટલા માટે જ જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રો વર્ણવ્યા છે શિથિલ થવાને સાધનો બતાવ્યા નથી પરિણામ ઉંચા આવવા નેહીએ કર્મ ઉદય આવશે એવું મનમા રહે તો કર્મ ઉદયમા આવે । બાકી પુરુષાર્થ કરે, તો તો કર્મ ટળી જાય ઉપકાર થાય તે જ લક્ષ રાખવો

વડવા ભાદ્રપદ સુદ ૧૦ ગુરુ, સં ૧૮૫૨ સવારે ૧૧ વાગ્યે કર્મ ગણી ગણીને નાશ દરાતા નથી જ્ઞાનીપુરુષ તો સામગે ગોટો વાગી નાશ કરે છે

નિચારવાને બીજા આલબનો મૂઝી દઈ આત્માના પુરુષાર્થનો જય થાય તેનું આવબન લેવું કર્મપ્રધનનું આવબન લેવું નહીં આત્મામા પરિણામ પામે તે અનુપ્રેક્ષા

માટીમા ઘડો થવાની સત્તા છે, પણ દડ ચક્ર કુભારાદિ મળે તો થાય, તેમ આત્મા માટીરૂપ છે તેને સદ્ગુરુ આદિ સાધન મળે તો આત્મજ્ઞાન થાય જે જ્ઞાન થયું હોય તે પૂર્વે થઈ ગએલા જ્ઞાનીઓએ સંપાદન કરેલું છે તેને પૂર્વાપર મળતું આવવું બોઈએ અને વર્તમાનમા પણ જે જ્ઞાનીપુરુષોએ જ્ઞાન સંપાદન કરેલું છે તેના વચનોને મળતું આવવું બોઈએ, નહીં તો અજ્ઞાનને જ્ઞાન માન્યું છે એમ કહેવાય

જ્ઞાન બે પ્રકારના છે—એક બીજજૂત જ્ઞાન અને બીજું વૃક્ષજૂત જ્ઞાન પ્રતીતિએ બન્ને સરખા છે તેમા ભેદ નથી વૃક્ષજૂત, કેવળ નિરાવરણ થાય ત્યારે તે જ ભવે મોક્ષ થાય અને બીજજૂત જ્ઞાન થાય ત્યારે છેવટે પદર ભવે મોક્ષ થાય

આત્માઅરૂપી છે, એટલે વર્ણગંધરસસ્પર્શરક્તિ વસ્તુ છે, અવસ્તુ નથી.

પરદર્શન જેલે આંધ્યાં છે તેલે બહુ જ ડહાપણું વાપર્યું છે.

ખંધ ઘણી અપેક્ષાએ થાય છે; પણ મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે, તે કર્મની આંટી ઉકેલવા માટે આઠ પ્રકારે કહી છે.

આયુષ્કર્મ એક જ બવનું ખંધાય. વિશેષ બવનું આયુષ્ ખંધાય નહીં. બે ખંધાતું હોય તો કોઈને કેવલજ્ઞાન ઉપજે નહીં.

જ્ઞાનીપુરુષ સમતાથી કલ્યાણનું જે સ્વરૂપ બતાવે છે તે ઉપકારને અર્થે બતાવે છે. જ્ઞાનીપુરુષો માર્ગમાં ભૂલા પડેલા જીવને સીધો રસ્તો બતાવે છે. જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલે તેનું કલ્યાણ થાય. જ્ઞાનીના વિરહ પછી ઘણો કાળ જાય એટલે અંધકાર થઈ જવાથી અજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થાય અને જ્ઞાની-પુરુષોનાં વચનો ન સમજાય; તેથી લોકોને આવળું ભાસે. ન સમજાય તેથી લોકો ગમ્મળના ભેદ પાડે છે. ગમ્મળના ભેદ જ્ઞાનીઓએ પાડ્યા નથી. અજ્ઞાની માર્ગનો લોપ કરે છે. જ્ઞાની થાય ત્યારે માર્ગનો ઉઘોત કરે છે. અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનીની સામા થાય છે. માર્ગસન્નિપત્તિ થતું જોઈએ.

બાલ અને અજ્ઞાની જીવો નાની નાની બાબતોમાં ભેદ પાડે છે. ચાંડલા અને મુખપટ્ટી વગેરેના આશ્રદમાં કલ્યાણ નથી. અજ્ઞાનીને મતભેદ કરતાં વાર લાગતી નથી. જ્ઞાનીપુરુષો રુઢીમાર્ગને બદલે શુદ્ધ માર્ગ પ્રરૂપતા હોય તોય જીવને જીદુ ભાસે અને બાલે કે આપણો ધર્મ નહીં. જે જીવ કદાચરહિત હોય તે શુદ્ધ માર્ગ આદરે. વિચારવાનોને તો કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય. અજ્ઞાનમાર્ગના અનંત પ્રકાર છે.

જેમ પોતાનું છોકરું કુળદુ હોય અને બીજાનું છોકરું ઘણું આપણું હોય, પણ રાગ પોતાના છોકરાપર આવે ને તે સારુ લાગે; તેવી જ રીતે જે કુળધર્મ પોતે માન્યા છે તે ગમે તેવા દુષણવાળા હોય તોપણ સાચા લાગે છે. વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ, ત્રેતામ્બર, દ્વિગમ્બર જેનાદિ ગમે તે હોય, પણ જે કદાચરહિતપણે શુદ્ધ સમતાથી પોતાના આવરણો ઘટાડશે તેનું જ કલ્યાણ થશે.

(કાયાની) સામાયિક કાયાનો યોગ રોકે; આત્માને નિર્મળ કરવા માટે કાયાનો યોગ રોકવો. રોકવાથી પરિણામે કલ્યાણ થાય કાયાની સામાયિક કરવા કરતાં આત્માની સામાયિક એકવાર કરો. જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો સાંભળી-સાંભળીને ગાઢે બાંધો તો આત્માની સામાયિક થશે. મોક્ષનો ઉપાય અનુભવગોચર છે. જેમ અબ્યાસે-અબ્યાસે કરી આગળ જવાય છે તેમ મોક્ષને માટે પણ છે.

જ્યારે આત્મા કંઈ પણ ક્રિયા કરે નહીં ત્યારે અર્ણવ કહેવાય.

પુરુષાર્થ કરે તો કર્મથી મુક્ત થાય. અનંતકાળનાં કર્મો હોય અને જો
યથાર્થ પુરુષાર્થ કરે તો કર્મ જોમ ન કહે કે હું નહીં જાઉં. જે ઘડીમાં અનંત
કર્મો નાશ પામે છે. આત્માની ઝોળખાણ થાય તો કર્મ નાશ પામે.

પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ શાથી પ્રગટે ?

ઉ૦—આત્માનો યથાર્થ લક્ષ થાય તેથી. સમ્યક્ત્વના બે પ્રકાર છે.—

૧. વ્યવહાર અને ૨. પરમાર્થ. સદ્ગુણનાં વચનોનું સાંભળવું, તે વચ-
નોનો વિચાર કરવો; તેની પ્રતીતિ કરવી; તે ‘વ્યવહારસમ્યક્ત્વ.’ આત્માની
ઝોળખાણ થાય તે ‘પરમાર્થસમ્યક્ત્વ.’

અતઃકરણની શુદ્ધિ વિના જોષ અસર પામતો નથી; માટે પ્રથમ અંત-
કરણમાં ક્રોમળતા લાવવી. વ્યવહાર અને નિશ્ચય જો આદિની મિથ્યાચર્યામાં
નિરાચર રહેવું—મધ્યસ્થલાવે રહેવું; આત્માના સ્વભાવને જો આવરણ તેને
જ્ઞાનીઓ ‘કર્મ’ કહે છે.

સાત પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રગટે. અનંતાનુર્ણમી ચાર
કપાય; મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, સમક્ષિતમોહનીય એ સાત ક્ષય
થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રકટે.

પ્ર૦—કપાય તે શું ?

ઉ૦—સત્પુરુષો મળ્યે જીવને તે જતાવે કે તું જે વિચાર કર્યા વિના
કર્યે જાય છે તેમાં કટયાણ નથી, છતાં તે કરવા માટે દુરાચર રાખે તે.

ઉન્માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માને અને મોક્ષમાર્ગને ઉન્માર્ગ માને તે ‘મિથ્યાત્વ-
મોહનીય’ ઉન્માર્ગથી મોક્ષ થાય નહીં, માટે માર્ગ બીજો હોવો જોઈએ
એવો જે લાવે તે ‘મિશ્રમોહનીય’ ‘આત્મા આ હશે?’ તેવું જ્ઞાન થાય તે
‘સમ્યક્ત્વમોહનીય’ ‘આત્મા છે’ એવો નિશ્ચયલાવે તે ‘સમ્યક્ત્વ’

નિયમથી જીવ ક્રોમળ થાય છે. દયા આવે છે. મનનાં પરિણામો ઉપ-
યોગસહિત જો હોય તો કર્મ ઝોળાં લાગે. ઉપયોગરહિત હોય તો કર્મ
વધારે લાગે. અંતઃકરણ ક્રોમળ કરવા—શુદ્ધ કરવા—મતાદિ કરવાનું કલ્પ છે
સ્વાદ્યુદ્ધિ ઝોળી કરવા, નિયમ કરવા કુળધર્મ જ્યાં જ્યાં જોઈએ છીએ
ત્યાં ત્યાં આગે આવે છે.

લૌકિક દૃષ્ટિમાં વૈરાગ્ય લાગતું નથી; પુરુષાર્થ કરવાનું અને સત્ત્વ રીતે
વર્તવાનું ધ્યાનમાં જ આવતું નથી. તે તો જૂલી જ ગયાં છે.

માણસો વરસાદ આવે ત્યારે પાણી ટાકમાં ભરી રાખે છે, તેમ મુમુક્ષુ જીવો આટલો-આટલો ઉપદેશ સાંભળીને જરાય ચઢણ કરતા નથી, તે એક આશ્ચર્ય છે. તેને ઉપકર કેવી રીતે થાય?

જ્ઞાનીઓ દોષ ઘટાડવા માટે અનુભવના વચનો કહે છે; માટે તેવા વચનોનું સ્મરણ કરી બે તે સમજવામાં આવે-શ્રવણ મનન થાય-તો સહજે આત્મા ઉત્ત્વલ થાય તેમ કરવામાં કાંઈ બહુ મેહેનત નથી તેવા વચનોનો વિચાર ન કરે, તો કોઈ દિવસ પણ દોષ ઘટે નહીં

મદાચાર સેવવા બેઈએ જ્ઞાનીપુરુષોએ દયા, સત્ય, અદત્તાદાન, બ્રહ્મચર્ય, પરિચ્છેદપ્રમાણ વગેરે સદાચાર કહેવા છે જ્ઞાનીઓએ જે સદાચારો સેવવા કહેવ છે તે યથાર્થ છે, સેવવાયોગ્ય છે. વગર સાક્ષીએ જીવે મત નિયમ કરવા નહીં

વિષયકપાયદિ દોષ ગયા વિના આમાન્ય આશયવાળા દયા વગેરે આવે નહીં, તો પછી ઉંડા આશયવાળા દયા વગેરે ક્યાથી આવે? વિષયકપાય-મહિત મોક્ષે જવાય નહીં. અત કરણની શુદ્ધિ વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. ભક્તિ એ સર્વ દોષને ક્ષય કરવાવાળી છે, માટે તે સર્વોત્કૃષ્ટ છે

જીવે વિકટપના વ્યાપાર કરવા નહીં વિચારવાન અવિચારણા અને અકાર્ય કરતા ક્ષોભ પામે અકાર્ય કરતા જે ક્ષોભ ન પામે તે અવિચારવાન અકાર્ય કરતા પ્રથમ જેટલો ત્રાસ રહે છે તેટલો બીજા ફેરે કરના રહેતો નથી માટે પ્રથમથી જ અકાર્ય કરતા અટકવું, દ્રઢ નિશ્ચય કરી અકાર્ય કરવું નહીં

સત્પુરુષો ઉપકારઅર્થે જે ઉપદેશ કરે છે તે શ્રવણ કરે ને વિચારે તો જીવના દોષો અવશ્ય ઘટે પારસમણિનો સગ થયો ને લોહાનું સુવર્ણ ન થયું તો કાતો પારસમણિ નહીં અને કાતો ખરું લોહું નહીં તેવી જ રીતે ઉપદેશથી સુવર્ણમય આત્મા ન થાય તો કાતો તે ઉપદેશ સત્પુરુષ નહીં અને કાતો સામો માણસ-યોગ્ય જીવ-નહીં યોગ્ય જીવ અને ખરા સત્પુરુષ હોય તો ગુણો પ્રગટ્યા વિના રહે નહીં

લૌકિક આશ્વજન ન જ કરવા જીવ પોતે બને તો બધા વિપરીત કારણો મટી જાય જેમ કોઈ પુરુષ ઘરમાં નિદ્રાવશ થવાથી તેના ઘરમાં દૂતરા, મિત્રાડાં વગેરે પેસી જવાથી નુકસાન કરે અને પછી તે પુરુષ ભગ્યા પછી નુકસાન કરનારા એવા જે દૂતરા આદિ પ્રાણીઓ તેનો દોષ કાઢે, પણ

પોતાનો દોષ કાટનો નથી કે હું ઉઘી ગયો તો આમ થયું, તેમ છવ પોતાના દોષો જોતો નથી પોતે જાગૃત રહેતો હોય, તો અધા વિપરીત કારણો મટી જાય, માટે પોતે જાગૃત રહેવું

છવ એમ કહે છે કે મારા ટૂંણા, અહકાર, લોભ આદિ દોષો જતા નથી અર્થાત્ છવ પોતાનો દોષ કાઢતો નથી અને દોષોનો વાક કાઢે છે જેમ સૂર્યનો તાપ બહુ પડે છે અને તેથી બહાર નીકળતું નથી, માટે સૂર્યનો દોષ કાઢે છે, પણ છત્રિ અને પગરખા સૂર્યના તાપથી રક્ષાણુઅર્થે બતાવ્યા છે તેનો ઉપયોગ કરતો નથી તેમ જ્ઞાનીપુરુષોએ લૌકિક બાવ મૂઝી દઈ જે વિચારથી પોતાના દોષો ઘટાડેવા-નાશ કરેલા-તે વિચારો અને તે ઉપાયો જ્ઞાનીઓ ઉપદેશઅર્થે કહે છે તે અવલું કરી આત્મામા પરિણામ પામે તેમ કરવું

કયા પ્રકારે દોષ ઘટે? છવ લૌકિક બાવ ક્યાં કહે છે, ને દોષો કેમ ઘટતા નથી એમ કહ્યા કરે છે!

મુમુક્ષુઓએ જાગૃત-જાગૃત થઈ વૈરાગ્ય વધારવો જોઈએ સત્પુરુષનું એક વચન સાબળી પોતાને વિષે દોષો હોવા માટે જલ્દ જ ખેદ રાખશે અને દોષ ઘટાડશે ત્યારે જ બુદ્ધિ પ્રગટશે. સત્સંગસમાગમની જરૂર છે બાકી સત્પુરુષ તો, જેમ એક વટેમાર્ગી બીજા વટેમાર્ગીને રસ્તો બતાવી આપ્યો જાય છે તેમ, બતાવી આપ્યા જાય છે શિષ્યો કરવા માટે સત્પુરુષની હજી નથી દુગમ્ભ મળ્યો તેને આત્માનું બાન થાય છે આન્તિ જાય તો તમ્ભ મમ્ભદ્ત્વ થાય

બાહ્યગ્રસ્થિએ જેમ કેવલજ્ઞાન પામે-અગરૂમા-હવું કાઈ બહાર નહોતું, તિમ સમ્ભદ્ત્વ પોતાની પામે જ છે

છવ અહકાર રાખે છે, અસત્ જોયે છે, બાન્તિ રાખે છે, તેનું તેને જાગારે જ્ઞાન નથી એ જ્ઞાન થયા વિના નિવેડે આવવનો નથી.

ચરવીર વચનોને બીજા એકે વચનો પહોંચે નહીં છવને સત્પુરુષનો એક શબ્દ પણ સમજાયો નથી મોટાઈ નડતી હોય તો મૂઝી દેવી કદા એકમા કઈ જ હિત નથી ચરક્તન કરીને આચ્છ-કદામદથી દૂર રહેવું, પણ વિરોધ કરવો નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીપુરુષો થાય છે ત્યારે મતભેદ, કદામદ ઘટાડી દે છે જ્ઞાની અનુકંપાઅર્થે માર્ગ જોધે છે. અન ની કુમુક્ષુઓ મનભેદ કામ કામ વધારી કદામદ ચોકમ કહે છે

સાચા પુરુષ મળે ન તેઓ જે કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે તે જ પ્રમાણે જીવ વર્તે તો અવશ્ય કલ્યાણ થાય. માર્ગ વિચારવાનને પૂછવો. સત્પુરુષના આશ્રયે સારાં આચરણો કરવાં, ખોટી શુદ્ધિ સદુને હેરાનકર્તા છે; પાપની કર્તા છે. મમત્વ હોય ત્યાં જ મિથ્યાત્વ. શ્રાવક સર્વે દયાળુ હોય. કલ્યાણનો માર્ગ એક જ હોય; સૌ બસો ન હોય. અંદરના દોષો નાશ થશે અને સમપરિણામ આવશે તો જ કલ્યાણ થશે.

મતભેદને છેદે તે જ સાચા પુરુષ. સમપરિણામને રસ્તે ચઢાવે તે સાચો સંગ. વિચારવાનને માર્ગનો ભેદ નથી.

હિંદુ અને મુસલમાન સરખાં નથી. હિંદુઓના ધર્મગુરુઓ જે ધર્મ-બોધ કહી ગયા હતા તે બહુ ઉપકાર અર્થે કહી ગયા હતા. તેનો બોધ પીરાણા મુસલમાનનાં શાસ્ત્રોમાં નથી. આત્માપેક્ષાએ કણબી, વાણીઓ, મુસલમાન નથી. તેનો જેને ભેદ મટી ગયો તે જ શુદ્ધ-ભેદ બાસે તે જ અનાદિની ભૂલ છે. હુળાચાર પ્રમાણે જે સાચું માન્ય તે જ કપાય છે.

પ્ર૦—મોક્ષ એટલે શું?

ઉ૦—આત્માનું અન્યત શુદ્ધપણું તે, અજ્ઞાનથી છૂટી જવું તે, સર્વ કર્મથી મુક્ત થવું તે ‘મોક્ષ’ યથાતથ્ય જ્ઞાન પ્રગલ્ભે મોક્ષ. પ્રાપ્તિ રહે ત્યાંમુધી આત્મા જગત્માં છે અનાદિકાળનું એવું જે ચેતન તેનો સ્વભાવ જાણપણું જ્ઞાન છે, છતાં ભૂલી જાય છે તે શું? જાણપણામાં ન્યૂનતા છે. યથાતથ્ય જાણપણું નથી. તે ન્યૂનતા કેમ મટે? તે જાણપણારૂપી સ્વભાવને ભૂલી ન જાય—તેને વારંવાર દ્રઢ કરે—તો ન્યૂનતા મટે.

જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનું અવલબન લેવાથી જાણપણું થાય. સાધન છે તે ઉપકારના હેતુઓ છે. અધિકારિપણું સત્પુરુષના આશ્રયે લે તો સાધનો ઉપકારના હેતુઓ છે. સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ચાલવાથી જ્ઞાન થાય છે. સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામ પામ્યે મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, અશુભ-યોગ વગેરે બધા દોષો અનુક્રમે મોળા પડે. આત્મજ્ઞાન વિચારવાથી દોષો નાશ થાય છે. સત્પુરુષો પોકારી-પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવને લોક-માર્ગમાં પડી રહેવું છે અને લોકોત્તર કહેવરાવવું છે ને દોષ કેમ જતા નથી એમ માત્ર કહ્યા કરવું છે. લોકનો ભય મૂંઝી સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામવે તો સર્વ દોષ જાય. જીવે મારાપણું લાવવું નહીં. મોટાઈને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામવો કઠણ છે.

વેનાતશાઓ વર્તમાનમા સ્વછદથી વાચવામા આવે છે ને તેથી શુદ્ધ પણ તેવું થઈ જાય છે પરદર્શનમા ઝગડો નથી, પણ આત્માને કેવલ મુખ દૃષ્ટિએ જોતા તીર્થકરે લાખો વિચાર કર્યો છે મૂળ લક્ષ્યગત થવાથી ને જે વક્તા (સત્પુરુષો)એ કહ્યું તે ચથાર્થ છે એમ જાણશે

આત્માને આરેય પણ વિકાર ન ઉપજે, તથા રાગદ્વેષપરિણામ ન થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન કહેવાય પરદર્શનવાળાએ જે વિચાર કર્યા છે તેથી આત્માનુ તેમને જ્ઞાન થાય છે, તારતમ્યપણામા ફેર પડે પરદર્શન પોતાની સમજણે બેગાડે તો દોષવાર બેસે નહીં તે બેસતું સત્પુરુષના આશ્રયે થાય જોણે આત્મા અસંગ-અક્રિય-વિચાર્યો હોય તેને બ્રાન્તિ હોય નહીં-મગ્ય હોય નહીં-આત્માના હોવાપણા સર્વધર્મા પ્રશ્ન રહે નહીં

૩૦—સમ્યક્ત્વ કેમ જણાય?

ઉ૦—માલીથી દશા ફરે ત્યારે સમ્યક્ત્વની ખબર એની મેગે પડે સતદેવ એટલે રાગદ્વેષ ને અજ્ઞાન જેના ક્ષય થયા છે તે સદ્ગુરુ કોણ કહે વાય? મિથ્યાત્વપ્રધિ જેની છેદાણી છે તે સદ્ગુરુ એટલે નિર્થેય સત્ધર્મ જ્ઞાનીપુરુષોએ બોધેલો જે ધર્મ આ ત્રણે તત્ત્વ ચથાર્થ ગીતે જાણે ત્યારે સમ્યક્ત્વ થયું ગણાય

અજ્ઞાન ટાળવા માટે કારણો (સાધનો) જતાંબ્યા છે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જ્યારે જાણે ત્યારે મોક્ષ થાય

પરમવૈદર્ભી સદ્ગુરુ મળે અને ઉપદેશરૂપી દવા આત્મામા પરિણામ પામે ત્યારે રોગ જાય પણ તે દવા અતર્મા ન ઉતારે, તો તેનો કોઈ કાળે રોગ જાય નહીં જીવ ખરેખર સાધન કરતો નથી જેમ આખા જીવને ઓળખવું હોય તો પહેલા એક જણને ઓળખે તો બધાની ઓળખાણ થાય, તેમ પહેલા સમ્યક્ત્વનું ઓળખાણ થાય ત્યારે બધા આત્માના ગુણોરૂપી હૃદયનું ઓળખાણ થાય સમ્યક્ત્વ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન કહ્યું છે બહારની વૃત્તિઓ અતર્ પરિણામ કરે, તો સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આવે ચાલતા ચાલતા ગામ આવે, પણ વગર સાચે ગામ ન આવે જીવને ચથાર્થ સત્પુરુષોની પ્રતીતિ થઈ નથી

બહિરાત્મામાથી અતરાત્મા થયા પછી પરમાત્માપણુ પ્રાપ્ત થવું જોઈએ દૂધ ને પાણી ભુદા છે એમ જ્ઞાન થાય, અતર્મા પોતાના આત્માનુભવ રૂપે, જેમ દૂધ ને પાણી ભુદા થાય તેમ દેહ અને આત્મા ભુદા થાને ત્યારે

પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય. જેને આત્માના વિચારરૂપી ધ્યાન છે, સતત નિરંતર ધ્યાન છે, આત્મા જેને સ્વપ્નમાં પણ જુદો જ લાગે, કોઈ વખત જેને આત્માની ધ્રાન્તિ થાય જ નહીં તેને જ પરમાત્મપણું થાય.

અંતરાત્મા નિરંતર કપાયાદિ નિવારવા પુરુષાર્થ કરે છે. ચૈદમા ગુણ-સ્થાનક સુધી એ વિચારરૂપી ક્રિયા છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમ વર્તતો હોય તેને જ વિચારવાન કહીએ. આત્માઓ મુક્ત થયા પછી સંસારમાં આવતા નથી. આત્મા સ્વાનુભવ છે, તે અશ્રુથી દેખાતો નથી, ઇન્દ્રિયથી રહિત એવું જે જ્ઞાન તે બાંહે છે. આત્માનો ઉપયોગ મનન કરે તે મન છે. વળગણ છે તેથી મન જુદું કહેવાય સંકલ્પ વિકલ્પ મૂઝી દેવોનો ‘ઉપયોગ.’ જ્ઞાનને આવરણ કરનારું નિકૃત્તિતકર્મ ન બાંધ્યું હોય તેને સત્પુરુષોનો બોધ લાગે. આયુષ્નો બંધ હોય તે રોકાય નહીં.

જીવે અજ્ઞાન ગ્રહ્યું છે તેથી ઉપદેશ પરિણમે નહીં. કારણ, આવરણને હીધે પરિણમવાનો રસ્તો નથી. જ્યાંસુધી લોકના અભિનિવેષની કટપના કર્યા કરો ત્યાંસુધી આત્મા જ્યો આવે નહીં અને ત્યાંસુધી કલ્યાણ પણ થાય નહીં. ઘણા જીવો સત્પુરુષનો બોધ સાંભળે છે, પણ તેને વિચારવાનો યોગ બનતો નથી.

ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહનું ન હોવાપણું, કુળધર્મનો આચર, માન—‘ક્ષાણી કામના, અમધ્યસ્થપણું એ કદાચર છે. તે કદાચર જ્યાંસુધી જીવ ન મૂકે ત્યાંસુધી કલ્યાણ થાય નહીં. નવ પૂર્વ લાગ્યો તોય રખડ્યો! ચૈદ રાજલોક ભણ્યો પણ દેહમાં રહેલો આત્મા ન ઓળખ્યો માટે રખડ્યો! જ્ઞાનીપુરુષ બંધી શંકાઓ ટાળી શકે છે; પણ તરવાનું કારણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ ચાલતું તે છે અને તો જ દુઃખ મટે. આજ પણ પુરુષાર્થ કરે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તેનાથી કલ્યાણ થાય નહીં.

વ્યવહાર જેનો પરમાર્થ છે તેવા આત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્યે આત્મા સક્ષગત થાય; કલ્યાણ થાય.

આત્મજ્ઞાન સહજ નથી. ‘પંચીકરણ,’ ‘વિચારસાગર’ વાંચીને કથનમાત્ર માન્યાથી થાય નહીં. જેને અનુભવ થયો છે એવા અનુભવીના આશ્રયે તે સમજી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે તો જ્ઞાન થાય. સમજ્યા વિના રસ્તો ભારે વિકટ છે. હીરો કાઢવા માટે ખાણ ખોદવી તે મહેનત છે, પણ હીરો લેવો તેમાં મહેનત નથી. તે જ પ્રમાણે આત્માસંબંધી સમજણ આવતી

વેદાંતશાસ્ત્રો વર્તમાનમાં સ્વછંદથી વાંચવામાં આવે છે ને તેથી શુદ્ધ-
પણા જેવું થઈ જાય છે. પદ્દર્શનમાં ઝગડો નથી; પણ આત્માને કેવલ મુક્ત-
દૃષ્ટિએ જોતાં તીર્થંકરે લાંબો વિચાર કર્યો છે. મૂળ લક્ષ્ય તથાથી જે જે
વક્ત્રા (સત્પુરુષો)એ કત્યું તે સત્ય છે એમ જણાશે.

આત્માને ક્યારેય પણ વિકાર ન ઉપજે, તથા રાગદ્વેષપરિણામ ન થાય
ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન કહેવાય. પદ્દર્શનવાળાએ જે વિચાર કર્યા છે તેથી
આત્માનું તેમને બાન થાય છે, તારતમ્યપણામાં ફેર પડે. પદ્દર્શન પોતાની
સમજણે બેસાડે તો કોઈવાર બેસે નહીં તે બેસવું સત્પુરુષના આશ્રયે થાય.
જેણે આત્મા અસંગ-અક્રિય-વિચાર્યો હોય તેને બ્રાન્તિ હોય નહીં-સંગય
હોય નહીં-આત્માના હોવાપણા સંબંધમાં પ્રશ્ન રહે નહીં.

પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ કેમ જણાય?

ઉ૦—માંદીથી દશા ફરે ત્યારે સમ્યક્ત્વની ખબર બેની મેળે પડે.
સત્ત્વેવ એટલે રાગદ્વેષ ને અજ્ઞાન જેનાં ક્ષય થયાં છે તે. સદ્ગુરુ કોણ કહે-
વાય? મિથ્યાત્વમંધિ જેની છેદાણી છે તે. સદ્ગુરુ એટલે નિર્ચય. સત્ત્વર્મ
જ્ઞાનીપુરુષોએ બોધેલો જે ધર્મ. આ ત્રણે તત્ત્વ સત્ય સત્ય રીતે જાણે ત્યારે
સમ્યક્ત્વ થયું ગણાય.

અજ્ઞાન ટાળવા માટે કારણો (સાધનો) જતાવ્યાં છે. જ્ઞાનનું સ્વરૂપ
જ્યારે જાણે ત્યારે મોક્ષ થાય.

પરમવૈદરૂપી સદ્ગુરુ મળે અને ઉપદેશરૂપી દવા આત્મામાં પરિણામ
પામે ત્યારે રોગ જાય; પણ તે દવા અંતરમાં ન ઉતારે, તો તેનો કોઈ કાળે
રોગ જાય નહીં. જીવ ખરેખરું સાધન કરતો નથી. જેમ આખા હૃદયને
ઓળખવું હોય તો પહેલાં એક જણને ઓળખે તો બધાની ઓળખાણ થાય,
તેમ પહેલાં સમ્યક્ત્વનું ઓળખાણ થાય ત્યારે બધા આત્માના ગુણરૂપી
હૃદયનું ઓળખાણ થાય. સમ્યક્ત્વ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન કત્યું છે. બહારની
વૃત્તિઓ અંતર પરિણામ કરે, તો સમ્યક્ત્વનો માર્ગ આવે. આજ્ઞતાં આજ્ઞતાં
ગામ આવે, પણ વગર આલ્યે ગામ ન આવે. જીવને સત્ય સત્પુરુષોની
પ્રતીતિ થઈ નથી.

બહિરાત્મામાંથી અંતરાત્મા થયા પછી પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થયું જોઈએ.
દૂધ ને પાણી જુદાં છે એમ જ્ઞાન થાય, અંતરમાં પોતાના આત્માનુભવ-
રૂપે, જેમ દૂધ ને પાણી જુદાં થાય તેમ દેહ અને આત્મા જુદાં જાય ત્યારે

પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય. જેને આત્માના વિચારરૂપી ધ્યાન છે, સતત નિરંતર ધ્યાન છે, આત્મા જેને સ્વપ્નમાં પણ જુદો જ લાગે, કોઈ વખત જેને આત્માની પ્રાપ્તિ થાય જ નહીં તેને જ પરમાત્મપણું થાય.

અંતરાત્મા નિરંતર કપાયાદિ નિવારવા પુરુષાર્થ કરે છે. ચૌદમા ગુણ-સ્થાનક સુધી એ વિચારરૂપી ક્રિયા છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમ વર્તતો હોય તેને જ વિચારવાન કહીએ. આત્માઓ મુક્ત થયા પછી સંસારમાં આવતા નથી. આત્મા સ્વાનુભવ છે, તે ચક્ષુથી દેખાતો નથી, ઇન્દ્રિયથી રહિત એવું જે જ્ઞાન તે જાણે છે. આત્માનો ઉપયોગ મનન કરે તે મન છે. વળગણ છે તેથી મન જુદું કહેવાય સંકલ્પ વિકલ્પ મૂઢી દેવોનો 'ઉપયોગ.' જ્ઞાનને આવરણ કરનારું નિકાચિતકર્મ ન બાંધ્યું હોય તેને સત્પુરુષોનો ઓધ લાગે. આયુષનો બંધ હોય તે રોકાય નહીં.

જીવે અજ્ઞાન ગ્રહ્યું છે તેથી ઉપદેશ પરિણમે નહીં. કારણ, આવરણને હીધે પરિણમવાનો રસ્તો નથી. જ્યાંસુધી લોકના અભિનિવેષની કલ્પના કર્યા કરો ત્યાંસુધી આત્મા જીવો આવે નહીં અને ત્યાંસુધી કલ્યાણ પણ થાય નહીં. ઘણા જીવો સત્પુરુષનો ઓધ સાંભળે છે, પણ તેને વિચારવાનો યોગ બનતો નથી.

ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહનું ન હોવાપણું, કુળધર્મનો આગ્રહ, માન-લાઠાની કામના, અમધ્યસ્થપણું એ કદાચ છે. તે કદાચ જ્યાંસુધી જીવ ન મૂકે ત્યાંસુધી કલ્યાણ થાય નહીં. નવ પૂર્વ જાણ્યો તોય રખજ્યો! ચૌદ રાજલોક જાણ્યો પણ દેહમાં રહેલો આત્મા ન ઝોળખ્યો માટે રખજ્યો! જ્ઞાનીપુરુષ બંધી શંકાઓ ટાળી શકે છે; પણ તરવાનું કારણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ આવડતું તે છે અને તો જ દુઃખ મટે. આજ પણ પુરુષાર્થ કરે તો આત્મજ્ઞાન થાય. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તેનાથી કલ્યાણ થાય નહીં.

બ્યવહાર જેનો પરમાર્થ છે તેવા આત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્ત્યે આત્મા લક્ષ્યગત થાય; કલ્યાણ થાય.

આત્મજ્ઞાન સહજ નથી. 'પંચીકરણ,' 'વિચારસાગર' વાંચીને કથનમાત્ર માન્યાથી થાય નહીં. જેને અનુભવ થયો છે એવા અનુભવીના આશ્રયે તે સમજી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે તો જ્ઞાન થાય. સમજ્યા વિના રસ્તો ભારે વિકટ છે. હીરો કાઢવા માટે ખાણ ખોદવી તે મેહેનત છે, પણ હીરો લેવો તેમાં મેહેનત નથી. તે જ પ્રમાણે આત્માસંજ્ઞા સમજણ આવવી

દુર્લભ છે; નહીં તો આત્મા કંઈ દૂર નથી. બાન નથી તેથી દૂર લાગે છે. છવને કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું બાન નથી અને પોતાપણું રાખવું છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે એધિએક થાય. અગીઆરમેથી પડે છે તેને 'ઉપશમમમ્યદ્રવ્ય' કહેવાય. લોભ ચારિત્રને પાડનારો છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે ઉપશમ અને ક્ષાયિક બન્ને હોય. ઉપશમ એટલે સત્તામાં આવરણનું રહેવું. કલ્યાણનાં ખરેખરાં કારણો છવને ધાર્યામાં નથી. જે ગાત્રો વૃત્તિને સંકેપે નહીં, વૃત્તિને સંકેપે નહીં પરંતુ વધારે તેવાં શાસ્ત્રોમાં ન્યાય ક્યાંથી હોય?

જત આપનારે અને જત લેનારે બન્નેએ વિચાર તથા ઉપયોગ રાખવા. ઉપયોગ રાખે નહીં ને દ્યાર રાખે તો નિકાચિતકર્મ બંધાય. 'ઓછું કરવું,' (પરિગ્રહમર્યાદા કરવી) એમ જેના મનમાં હોય તે શિથિલ કર્મ બાધે પાપ કયે કંઈ મુક્તિ હોય નહીં. એક જત માત્ર લઈ અજ્ઞાનને કાઢવા હચ્છે છે તેવાને અજ્ઞાન કહે છે કે તારાં કંક ચારિત્ર હું બાઈગયો છું; તેમાં તે શું મોટી વાત છે?

જે સાધનો બતાવે તે તરવાનાં સાધનો હોય તો જ ખરાં સાધન. બાકી નિષ્ફળ સાધન છે. બ્યવહારમાં અનંતા ભાંગા ઉઠે છે, તો કેમ પ્રાર આવે? કોઈ માત્રુસ ઉતાવળો બોલે તેને કપાયી કહેવાય, કોઈ ધીરજથી બોલે તેને શાન્તિ દેખાય, પણ અંતર્પરિણામ હોય તો શાંતિ કહેવાય.

જેને સુવાની એક પથારી લેઈએ તે દશ ઘર એકળાં રાખે તો તેવાની વૃત્તિ ક્યારે સંકોચાય? વૃત્તિ રોકે તેને પાપ નહીં કેટલાક લોકો એવા છે કે વૃત્તિ ન રોકાય એવા કારણો લેમાં કરે, આથી પાપ રોકાય નહીં.

ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૫, સં. ૧૯૫૨.

ચૌદ રાજલોકની કામના છે તે પાપ છે. માટે પશ્ચિમ જેવા. ચૌદ રાજલોકની ખબર નથી એમ કહાય કહો, તોપણ જેટલું ધાર્યું તેટલું તો નક્કી પાપ થયું મુનિને તજબજ પછે એકવાની છૂટ નથી શુદ્ધ એટલું થશે તો તેટલું તેને પાપ છે.

જડ ને આત્મા તન્મયપણે થાય નહીં. મુતરની આંટી મુતરથી કંઈ છુટી નથી, પણ આંટી કાઢવી તેમાં વિકટતા છે; જે કે મુતર ઘટે નહીં ને વધે નહીં. તેવી રીતે આત્મામાં આંટી પડી ગઈ છે.

સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્ર એ બ્યવહાર કંઈ કટિપન નથી. સદ્ગુણ સત્શાસ્ત્રરૂપી બ્યવહારથી સ્વરૂપ શુદ્ધ થાય ત્યારે કેવલ વર્તે. પોતાનું સ્વરૂપ

જાણવું તે સમકિત. સત્પુરુષનું વચન સાંભળવું દુર્લભ છે, શ્રદ્ધવું દુર્લભ છે, વિચારવું દુર્લભ છે તો અનુભવવું દુર્લભ હોય તેમાં શી નવાઈ?

ઉપદેશજ્ઞાન અનાદિનું ચાલ્યું આવે છે. એકલાં પુસ્તકથી જ્ઞાન થાય નહીં. પુસ્તકથી જ્ઞાન થતું હોય તો પુસ્તકનો મોક્ષ થાય! સદ્ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એમાં ભૂલી જવાય તો પુસ્તક અવલગનભૂત છે. ચૈતન્યપણું ગોળે તો ચૈતન્યપણું પ્રાપ્ત થાય; ચૈતન્યપણું અનુભવ-ગોચર થાય તે. સદ્ગુરુનું વચન શ્રવણ કરે, મનન કરે, ને આત્મામાં પરિણમાવે તો કલ્યાણ થાય.

જ્ઞાન અને અનુભવ હોય તો મોક્ષ થાય. વ્યવહારને નિષેધવો નહીં. એકલા વ્યવહારને વળગી રહેવું નહીં.

આત્મજ્ઞાનની વાત સામાન્ય થઈ જાય એવી રીતે કરવી ઘટે નહીં. આત્મજ્ઞાનની વાત એકાંતે કહેવી. આત્માનું હોવાપણું વિચારવામાં આવે તો અનુભવવામાં આવે; નહીં તો તેમાં શકા થાય છે. જેમ એક માણસને વધારે પડળથી દેખાતું નથી તેમ આવરણની વળગણાને લીધે આત્માને થાય છે. ઉઘમાં પણ આત્માને સામાન્યપણે ભગૃતિ છે. આત્મા કેવળ ઉઘે નહીં; તેને આવરણ આવે; આત્મા હોય તો જ્ઞાન થાય. જડ હોય તો જ્ઞાન કોને થાય?

પોતાને પોતાનું જ્ઞાન થવું—પોતે પોતાનું જ્ઞાન પામવું—તે જીવન્મુક્ત થવું. ચૈતન્ય એક હોય તો બ્રાન્તિ કોને થઈ? મોક્ષ કોનો થયો? અધા ચૈતન્યથી જાતિ એક; પણ પ્રત્યેક ચૈતન્યનું સ્વતંત્રપણું જુદું ચૈતન્ય છે. ચૈતન્યનો સ્વભાવ એક છે. મોક્ષ સ્વાનુભવગોચર છે. નિરાવરણમાં ભેદ નથી. પરમાણુ ભેજાં થાય નહીં એટલે કે આત્માને પરમાણુનો સંબંધ નહીં ત્યારે મુક્તિ, પરરૂપમાં નહીં મળવું તે મુક્તિ.

કલ્યાણ કરવું, ન કરવું તેનું જ્ઞાન નથી; પણ જીવને પોતાપણું રાખવું છે. બંધ ક્યાંમુઘી થાય? જીવ ચૈતન્ય ન થાય ત્યામુઘી. એકદ્રિયાદિક યોનિ હોય તોપણ જીવનો જ્ઞાનસ્વભાવ કેવળ લોપાઈ જાય નહીં, અશે ખુલ્લો રહે છે. અનાદિ કાળથી જીવ બંધાયો છે. નિરાવરણ થયા પછી બંધાતો નથી. ‘હું જાણું છું’ એવું અભિમાન તે ચૈતન્યનું અશુદ્ધપણું. આ જગતમાં બંધ ને મોક્ષ ન હોત તો શ્રુતિનો ઉપદેશ કોને અર્થે? આત્મા સ્વભાવે કેવળ અક્રિય છે; પ્રયોગે ક્રિય છે. જ્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ત્યારે જ અક્રિયપણું

કહ્યું છે. નિર્વિવાદપણે વેદાંત વિચારવામાં અડચણ નથી. આત્મા અર્હંત-પદ વિચારે તો અર્હંત થાય. સિદ્ધપદ વિચારે તો સિદ્ધ થાય. આત્માર્થપદ વિચારે તો આત્માર્થ થાય. ઉપાધ્યાયનો વિચાર કરે તો ઉપાધ્યાય થાય. સ્ત્રીરૂપ વિચારે તો આત્મા સ્ત્રી, અર્થાત્ જે સ્વરૂપને વિચારે તે રૂપ ભાવાત્મા થાય. આત્મા એક છે, કે અનેક છે તેની ચિંતા કરવી નહીં. આપણે તો એ વિચારવાની જરૂર છે કે 'હું એક છું' જગતને ભેળવવાની શી જરૂર છે? એક-અનેકનો વિચાર ઘણી આઘી દશાએ પહોંચ્યા પછી વિચારવાનો છે. જગતને આત્મા સ્વપ્ને પણ એક જાણીશો નહીં. આત્મા અચળ છે; નિરાવરણ છે. વેદાંત સાંભળીને પણ આત્માને ઓળખવો. આત્મા સર્વ-વ્યાપક છે, કે આત્મા દેહને વિષે છે તે અનુભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય છે.

બધા ધર્મનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્માને ઓળખવો. બીજાં બધાં સાધન છે તે જે ઠેકાણે ભેઈએ (ઘટે) તે જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વાપરતાં અધિકારી હવને ફળ થાય. દયા વગેરે આત્માને નિર્મલ થવાનાં સાધનો છે.

મિશ્રિત્વ, પ્રમાદ, અમત, અશુભયોગ, એ અનુક્રમે જય તો સત્પુરુષનું વચન આત્મામાં પરિણામ પામે. તેથી બધા દોષો અનુક્રમે નાશ પામે. આત્મજ્ઞાન વિચારથી થાય છે. સત્પુરુષ તો પોકારી-પોકારીને કહી ગયા છે, પણ હવ લોકમાર્ગે પડ્યો છે ને તેને લોકોત્તરમાર્ગ માને છે. આથી કરી કેમેય હોય જતા નથી. લોકનો જય મૂઢી સત્પુરુષોનાં વચનો આત્મામાં પરિણામ પામે તો સર્વ હોય જય. હવે આરાપણું લાવવું નહીં; મોટાઈ અને મહત્તા મૂઢ્યા વગર સમ્યક્માર્ગ આત્મામાં પરિણામ પામે નહીં.

બ્રહ્મચર્યવિષે.—પરમાર્યહેતુ માટે નદી ઉતરવાને ટાઢા પાણીની મુનિને આજ્ઞા આપી, પણ અબ્રહ્મચર્યની આજ્ઞા આપી નથી ને તેને માટે કહ્યું છે કે અદ્ય આહાર કરજે, ઉપવાસ કરજે, એકાંતર કરજે, છેવટે ઝેર ખાઈને મરજે, પણ બ્રહ્મચર્ય બાંઝીશ નહીં. દેહની મૂર્છા હોય તેને કહેવાતું કેમ લાસે? સૂર્ય કરડે ને જય ન થાય ત્યારે સમજવું કે, આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્યું છે. આત્મા અજર અમર છે. 'હું' મરવાનો નથી; તો મરણનો જય શો? જેને દેહની મૂર્છા ગઈ તેને આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય.

પ્રશ્ન—હવે કેમ વર્તવું?

સમાધાન—સત્સંગને યોગે આત્માનું શુદ્ધપણું પ્રાપ્ત થાય તેમ. પણ સત્સંગનો સદા યોગ નથી મળતો. અને ધોન્ય થવા માટે હિંસા કરવી નહીં;

સત્ય જોલવું; અદત્ત લેવું નહીં; શ્રદ્ધાચર્ય પાળવું; પરિગ્રહની મર્યાદા કરવી; રાત્રિજોગન કરવું નહીં એ આદિ સદાચરણ શુદ્ધ અંતઃકરણે કરવાનું જ્ઞાની-ઓએ કહ્યું છે; તે પણ જો આત્માને અર્થે લક્ષ રાખી કરવામાં આવતાં હોય તો ઉપકારી છે; નહીંતો પુણ્યયોગ પ્રાપ્ત થાય. તેથી મનુષ્યપણું મળે, દેવતા-પણું મળે, રાજ મળે, એક બવનું મુખ મળે, ને પાછું ચાર ગતિમાં રજ-ળવું થાય; માટે જ્ઞાનીઓએ તપ આદિ જે ક્રિયા આત્માને ઉપકાર અર્થે અહંકારરહિતપણે કરવા કહી છે, તે પરમજ્ઞાની પોને પણ જગતના ઉપકારને અર્થે નિશ્ચય કરી સેવે છે.

મહાવીરસ્વામીએ કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી ઉપવાસ કર્યા નથી, તેમ ક્રૌંઠ કોઈ જ્ઞાનીએ કર્યા નથી, તથાપિ લોકોનાં મનમાં એમ ન આવે કે જ્ઞાન થયા પછી ખાવું-પીવું સરખું છે; તેટલા માટે છેલ્લી વખતે તપની આવશ્ય-કતા બતાવવા ઉપવાસ કર્યા. દાનને સિદ્ધ કરી આપ્યું. માતાપિતાની સેવા સિદ્ધ કરી આપી. દિક્ષા નાની વયમાં ન લીધી તે ઉપકાર અર્થે. નહીંતો પોતાને કરવા, ન કરવાનું કાંઈ નથી જે સાધન કહ્યાં છે તે આત્મલક્ષ કર-વાને માટે છે. પરના ઉપકારને અર્થે જ્ઞાની સદાચરણ સેવે છે.

હાલ જૈનમાં ઘણો વખત થયાં અવાવરુ કુવાની માફક આવરણ આવી ગયું છે; કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ છે નહીં. કેટલોક વખત થયાં જ્ઞાની થયા નથી; કેમકે, નહીંતો તેમાં આટલા અધા કદાચહ થઈ જત નહીં. આ પંચમ-કાળમાં સત્પુરુષનો જોગ મળવો દુર્લભ છે; તેમાં હાલમાં તો વિશેષ દુર્લભ જોવામાં આવે છે; ઘણુંકરી પૂર્વના સસ્કારી જીવ જોવામાં આવતા નથી. ઘણા જીવોમાં કોઈક ખરો મુમુક્ષુ-જ્ઞાસુ-જોવામાં આવે છે. જાકી તો ત્રણ પ્રકારના જીવો જોવામાં આવે છે; જે બાહ્યદૃષ્ટિવાળા છે:—

૧. ‘ક્રિયા કરવી નહીં, ક્રિયાથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય; બીજું કાંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી. જેથી ચાર ગતિ રજળવાનું મટે તે ખરું.’ એમ કહી સદા-ચરણ, પુણ્યના હેતુ બાણી, કરતા નથી અને પાપનાં કારણો સેવતાં અટ-કતા નથી. આ પ્રકારના જીવોએ કાંઈ કરવું જ નહીં અને મોટી મોટી વાતો કરવી એટલું જ છે. આ જીવોને ‘અજ્ઞાનવાદી’ તરીકે મૂકી રાકાય.

૨. ‘એકાંતક્રિયા કરવી; તેથી જ કલ્યાણ થશે.’ એવું માનનારાઓ સાવ વ્યવહારમાં કલ્યાણ માની કદાચહ મૂકતા નથી. આવા જીવોને ‘ક્રિયા-વાદી’ અથવા ‘ક્રિયા જડ’ ગણવા. ક્રિયાજડને આત્માનો લક્ષ હોય નહીં.

કહ્યું છે નિર્વિવાંપસે વેદાત વિચારવામા અડચતુ નથી આત્મા અર્હત પદ વિચારે તો અર્હત થાય સિદ્ધપદ વિચારે તો સિદ્ધ થાય આચાર્યપદ વિચારે તો આચાર્ય થાય ઉપાધ્યાયનો વિચાર કરે તો ઉપાધ્યાય થાય શ્રીરૂપ વિચારે તો આત્મા શ્રી, અર્થાત્ જે સ્વરૂપને વિચારે તે રૂપ ભાવાત્મા થાય આત્મા એક છે, કે અનેક છે તેની ચિંતા કરવી નહીં. આપણે તો એ વિચારવાની જગત છે કે 'હું એક છું' જગતને ભેળવવાની શી જગત છે? એક-અનેકનો વિચાર ઘણી આધી દશાએ પહોંચ્યા પછી વિચારવાનો છે જગતને આત્મા સ્વપ્ને પણ એક બહુશો નહીં આત્મા અચળ છે, નિરાવરણ છે વેદાત સાલણીને પણ આત્માને ઓળખવો આત્મા સર્વ વ્યાપક છે, કે આત્મા દેહને નિષે છે તે અનુભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય છે.

અધા ધર્મનુ તાત્પર્ય એ છે કે આત્માને ઓળખવો બીજા અધા સાધન છે તે જે ઠેકાણે જોઈએ (ઘટે) તે જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વાપરતા અત્રિકાંતી જીવને કૃણ થાય. દયા વગેરે આત્માને નિર્ભય થવાના સાધનો છે

મિથ્યાત્વ, પ્રમાદ, અમત, અશુભયોગ, એ અનુક્રમે જાય તો સત્પુરુષનુ વચન આત્મામા પરિણામ પામે તેથી અધા દોષો અનુક્રમે નાશ પામે આત્મજ્ઞાન વિચારથી થાય છે. સત્પુરુષ તો પોકારી-પોકારીને કહી ગયા છે, પણ જીવ લોકમાર્ગે પડ્યો છે ને તેને લોકોત્તરમાર્ગ માને છે આથી કરી કેમેય દોષ જતા નથી લોકનો લય મૂકી સત્પુરુષોના વચનો આત્મામા પરિણામ પામે તો સર્વ દોષ જાય જીવે મારાપણુ લાવવું નહીં, મોટાઈ અને મહત્તા મૂક્યા વગર સમ્યક્માર્ગ આત્મામા પરિણામ પામે નહીં

અશ્રયર્યવિષે —પરમાયદેહુ માટે નદી ઉતરવાને ટાકા ખાણીની મુનિને આજ્ઞા આપી, પણ અશ્રયર્યવની આજ્ઞા આપી નથી ને તેને માટે કહ્યું છે કે અદપ આહાર કરજે, ઉપવાસ કરજે, એકાતર કરજે, છેવટે જેર ખાઈને મરજે, પણ અશ્રયર્ય લાગીશ નહીં દેહની મૂર્છા હોય તેને કહ્યાણુ કેમ લાસે? મર્ષ કરડે ને લય ન થાય ત્યારે સમજવું કે, આત્મજ્ઞાન પ્રગટ્ય છે આત્મા અજર અમર છે 'હું' મરવાનો નથી, તો મરણનો લય થો? જેને દેહની મૂર્છા ગઈ તેને આત્મજ્ઞાન થયું કહેવાય

પ્રશ્ન—જીવે કેમ વર્તવું?

સમાધાન—સત્સમને યોગે આત્માનુ શુદ્ધપણુ પ્રાપ્ત થાય તેમ પણ અત્સગનો સદા યોગ નથી મળતો જીવે યોગ્ય થવા માટે દિંસા કરવી નહીં.

મત્સ્ય ળોલવુ, અદત્ત લેવુ નહીં, બ્રહ્મચર્ય પાળવુ, પરિચહની મર્યાદા કરવી રાત્રિભોજન કરવુ નહીં એ આદિ સદાચરણ શુદ્ધ અત કરવું કરવાનુ જ્ઞાની ઓએ કહ્યુ છે, તે પણ બે આત્માને અર્થે વશ રાખી કરવામા આવતા હોય તો ઉપકારી છે, નહીંતો પુણ્યયોગ પ્રાપ્ત થાય તેથી મનુષ્યપણુ મળે દેવતા પણુ મળે, ગત્ર મળે એક બવનુ મુખ મળે ને પાછુ ચાર ગતિમા રજ ળવુ થાય માટે જ્ઞાનીઓએ તપ આદિ બે ક્રિયા આત્માને ઉપકાર અર્થે અહકારરહિતપણે કરવા કહી છે, તે પરમજ્ઞાની પોને પણુ જગત્ના ઉપકારને અર્થે નિશ્ચય કરી સેવે છે

મહાવીરસ્વામીએ કેવળજ્ઞાન ઉપજ્ઞા પછી હિપવાસ કર્યા નથી, તેમ ક્રેઈ કોઈ જ્ઞાનીએ કર્યા નથી, તથાપિ લોભેના મનમા એમ ન આવે કે જ્ઞાન થયા પછી ખાવુ-પીવુ સરખુ છે, તેટલા માટે છેલ્લી વખતે તપની આવશ્ય કતા બતાવના ઉપવાસ કર્યા દાનને સિદ્ધ કરી આપ્યુ માતાપિતાની સેવ સિદ્ધ કરી આખી દિક્ષા નાની વયમા ન લીધી તે ઉપજાર અર્થે નહીંતો પોતાને કરવા, ન કરવાનુ કાઈ નથી બે સાધન કહ્યા છે તે આત્મવશ કર વાને માટે છે પરના ઉપકારને અર્થે જ્ઞાની સદાચરણ સેવે છે

હાલ જૈનમા ઘણો વખત થયા અવાવરુ હુવાની માફક આવરણુ આવી ગયુ છે, કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ છે નહીં કેટલોક વખત થયા જ્ઞાની થયા નથી, કેમકે, નહીંતો તેમા આટલા બધા કદાચહ થઈ બત નહીં આ પ્રયત્ન કાળમા સત્પુરુષનો જોગ મળવો દુર્લભ છે, તેમા હાલમા તો વિશેષ દુર્લભ બેવામા આવે છે, ઘણુંકરી પૂર્વના સસ્કારી જીવ બેવામા આવતા નથી ઘણા જીવોમા કોઈક ખરો મુમુક્ષુ-જ્ઞાસુ બેવામા આવે છે બાકી તો ત્રણ પ્રકારના જીવો બેવામા આવે છે, બે બાહ્યદૃષ્ટિવાળા છે —

૧ ‘ક્રિયા કરવી નહીં, ક્રિયાથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય બીજુ કાઈ પ્રાપ્ત થતું નથી જેથી ચાર ગતિ રજળવાનુ મટે તે ખરુ’ એમ કહી સદા ચરણ, પુણ્યના હેતુ બાળી, કરતા નથી અને પાપના કારણો સેવતા અટ કતા નથી આ પ્રકારના જીવોએ કાઈ કરવુ જ નહીં અને મોટી મોટી વાતો કરવી એટલુ જ છે આ જીવોને ‘અજ્ઞાનવાદી’ તરીકે મૂકી શકાય

૨ ‘એકાતક્રિયા કરવી, તેથી જ કન્યાણુ થશે’ એવુ માનનારાઓ સાવ વ્યવહારમા કટ્યાણુ માની કદાચહ મૂકતા નથી આવા જીવોને ‘ક્રિયા વાદી’ અથવા ‘ક્રિયા જડ’ ગણવા ક્રિયાજડને આત્માનો લક્ષ હોય નહીં.

૩. ‘અમને આત્મજ્ઞાન છે. આત્માને ધ્વાનિ હોય જ નહીં; આત્મા કર્તાય નથી; ને ભોક્તાય નથી; માટે કાંઈ નથી.’ આવું બોલનારાઓ ‘શુદ્ધ અધ્યાત્મી,’ પોતા જ્ઞાની થઈ બેસી અનાચાર સેવતાં અટકે નહીં.

આવા ત્રણ પ્રકારના જીવો હાલમાં બેવામાં આવે છે. જીવે જે કાંઈ કરવાનું છે તે આત્માના ઉપકાર અર્થે કરવાનું છે તે વાત તેઓ ભૂલી ગયા છે. હાલમાં જૈનમાં ચોરાસીથી સો ગચ્છ થઈ ગયા છે. તે બધામાં કદાચકો થઈ ગયા છે; છતાં તેઓ બધાં કહે છે કે ‘જૈનધર્મ અમારો છે.’

‘પરિણામિ, નિર્દામિ’ આદિ પાકનો લૌકિકર્મા હાલ એવો અર્થ થઈ ગયો જણાય છે કે ‘આત્માને વોસરાવું છું.’ એટલે જેનો અર્થ, ઉપકાર કરવાનો છે તેને જ—આત્માને જ—ભૂલી ગયા છે. જેમ જાન ભેડી હોય અને વિધ વિધ વૈજવ વગેરે હોય, પણ બે એક વર ન હોય તો ન શોભે અને વર હોય તો શોભે; તેવી રીતે ક્રિયા વૈરાગ્યાદિ બે આત્માનું જ્ઞાન હોય તો શોભે; નહીં તો ન શોભે. જૈનમાં હાલમાં આત્માનો ભૂલાવો થઈ ગયો છે.

સૂત્રો, ઔદપૂર્વનું જ્ઞાન, અનિપણું, શ્રાવકપણું, હજારો જાતનાં સદાચરણ, નપથ્યાં આદિ જે જે સાધનો જે જે મેહેનતો જે જે પુરુષાર્થ કહ્યાં છે તે એક આત્માને ઓળખવા માટે. તે પ્રયત્ન બે આત્માને ઓળખવા માટે—શોધી કાઢવા માટે—આત્માને અર્થ થાય તો સફળ છે; નહીંતો નેષ્ઠ છે; બે કે તેથી બાકા ફળ થાય; પણ ચર ગતિનો હેતુ થાય નહીં. જીવને સંતપુરુષનો ભેગ થાય અને લક્ષ થાય, તો તે સહેજે યોગ્ય જીવ થાય અને પછી સદ્ગુણી આસ્થા હોય, તો સમ્યક્ત્વ થાય.

શમ—કોપાદિ પાતળાં પાટવાં તે.

‘સંવેગ—મોક્ષમાર્ગ સિવાય બીજી કોઈ દિગ્ધા નહીં તે.

નિવેદ—સંસારથી થાકી જવું તે—સંસારથી અટકી જવું તે.

આસ્થા—સાચા ગુણની—સદ્ગુણની આસ્થા થવી તે.

અનુકંપા—સર્વે પ્રાણીપર સમભાવ રાખવો તે—નિર્વેરશુદ્ધિ રાખવી તે.

આ ગુણો સમક્રિતી જીવમાં સહેજે હોય. પ્રથમ સાચા પુરુષનું ઓળખાણ થાય, તો પછી આ ચાર ગુણો આવે. વેદાંતમાં નિચાર અર્થે પણ સંપત્તિ બતાવી છે. વિવેક વૈરાગ્યાદિ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થયા પછી જીવ યોગ્ય, મુમુક્ષુ કહેવાય.

સમજિન છે તે દેશચારિત્ર છે દેશે ેવલજ્ઞાન છે શાસ્ત્રમા આ કાળમા મોક્ષનો સાવ નિષેધ નથી જેમ આગગાડીનો રસ્તો છે તેની માર રૂતે વહેલા જવાય, ને પગરસ્તે મોડા જવાય તેમ આ કાળમા મોક્ષનો રસ્તો પગરસ્તા જેવો હોય તો તેથી ન પહોંચાય એમ કાઈ નથી વહેલા ચાને તો વહેલા જવાય કાઈ રસ્તો બધ નથી આ રીતે મોક્ષમાર્ગ છે તેનો નાશ નથી અજ્ઞાની અકટ્યાણુના માર્ગમા ઠટ્યાણુ માની સ્વછટે કટપના ુરી, છોનોને તરવાનુ બધ કરાવી દે છે અજ્ઞાનીના રાગી બાળાલોળા છોનો અજ્ઞાનીના કલ્લાપ્રમાણે ચાલે છે અને તેવા કર્મના બાધેલા બન્ને માઠી ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે આપો કુટારો જૈનમા નિશેષ થયો છે •

નય આત્માને સમજવા અર્થે કલ્પા છે પણ છવો તો નયવદમા ગુચ વાઈ જાય છે આત્મા સમજાવવા જતા નયમા ગુચવાઈ જવાથી તે પ્રયોગ અવળો પડ્યો સમકિતદૃષ્ટિ છવને 'ેવનજ્ઞાન' કહેવાય વર્તમાનમા ભાન થયુ છે માટે 'દેશકેવલજ્ઞાન' થયુ કહેવાય બાકી તો આત્માનુ ભાન થયુ એટલે ેવલજ્ઞાન તે આ રીતે કહેનાય સમકિતદૃષ્ટિને આત્માનુ ભાન થાય ત્યારે તેને કેવનજ્ઞાનનુ ભાન પ્રગટયુ અને ભાન પ્રગટયુ એટલે કેવલજ્ઞાન અવશ્ય થવાનુ માટે આ અપેક્ષાએ સમકિતદૃષ્ટિને કેવનજ્ઞાન કહ્યુ છે સમ્યક્ત્વ થયુ એટલે જમીન ખેડી ઝાડ વાવ્યુ ઝાડ થયુ ફળ થયા, ફળ થોડા બાધા ખાતા ખાતા આયુષ્ પુરુ થયુ તો પછી બીજે લવ ફળ ખવાય માટે 'ેવલ જ્ઞાન' આ કાળમા નથી-નથી એવુ અવળુ માની લેવુ નહી અને કહેવુ નહીં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતા અનતા લવ મટી એક લવ આડો રહ્યો માટે સમ્યક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ છે આત્મામા કેવનજ્ઞાન છે પણ આવરણુ ટળ્યે કેવન જ્ઞાન હોય આ કાળમા સપૂર્ણ આવરણુ ટળે નહીં, એક લવ બાકી રહે એટલે જેટલુ કેવનજ્ઞાનાવરણીય જાય તેટલુ કેવનજ્ઞાન થાય છે સમકિત આવ્યે માઠી-અતરમા દશા ફરે ેવનજ્ઞાનનુ બીજ પ્રગટ થયુ સદ્ગુરુ વિના માર્ગ નથી એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યુ છે આ ઉપદેશ વગર કારણે કર્યો નથી સમકિતી એટને મિથ્યાત્વમુક્ત કેવનજ્ઞાની એટલે ચારિત્રાવરણથી સપૂર્ણપણે મુન્ન અને સિદ્ધ એટલે દેહાદિથી સપૂર્ણપણે મુન્ન

પ્રશ્ન—કર્મ ઓછા કેમ થાય ?

ઉત્તર—ક્રોધ ન કરે, માન ન કરે, માયા ન કરે લોભ ન ુરે તેથી કર્મ ઓછા થાય

બાલક્રિયા કરીશ ત્યારે મનુષ્યપણુ મળશે અને કોઈ દિવસ સાચા પુરુષનો જોગ મળશે

પ્રશ્ન—વ્રતનિયમ કરવા કે નહીં ?

ઉત્તર—વ્રત નિયમ કરવાના છે તેની સાથે કચ્છળા કકાસ, છોકરા છંયા અને ઘરમા મારાપણુ કરવું નહીં ઉગ્ની દશાએ જવા માટે વ્રત નિયમ કરવા

સાચા ખોટાની પરીક્ષા કરવી તે ઉપર એક સાચા લક્ષણુ દૃષ્ટાંત — એક રાજા બહુ લક્ષિણી હતો અને તેથી લક્ષ્મીની સેવા બહુ કરતો ઘણા લક્ષ્મીનુ અન્ન વસ્ત્રાદિથી પોષણુ ઝરતા ઘણા લક્ષ્મી સેવા થયા પ્રધાને બહુ યુ કે રાજા ભોળો છે, લક્ષ્મી ઠગી ખાનારા છે, માટે તેની રાજને પરીક્ષા કરા વવી, પણ હાલ રાજને પ્રેમ બહુ છે તેથી માનશે નહીં, માટે કોઈ અવસરે વ્રત એમ વિચારી કેટલોક વખત ખમી જતા કોઈ અવસર મળવાથી તેણે રાજને કહ્યું ‘આપ ઘણો વખત થયા બધા લક્ષ્મીની સરખી સેવા ચાકરી કરો છો, પણ તેમા કોઈ મોટા હશે, કોઈ નાના હશે માટે બધાને ઓળખીને લક્ષ્મી કરો’ ત્યારે રાજાએ હા કહી કહ્યું, ‘ત્યારે કેમ કરવું ?’ રાજાની ગતિ લઈ પ્રધાને બે હંતર લક્ષ્મી હતા તે બધાને ભેગા કરી કહેવ રાજ્ય કે તમે દરવાજા બહાર આવજો, કેમકે રાજને જરૂર હોવાથી આજે લખતેલ કાઢવું છે તમે બધા ઘણા દિવસ થયા રાજાનો માત્રમસાયો ખાઓ છો, તો આજે રાજાનું આટલું કામ તમારે કરવું જ જોઈએ ઘાણીમા ઘાણી તેલ કાઢવાનું સામગ્રી કે બધા લખોએ તો લાગવા માણુ અને નાસી ગયા એક સાચો લક્ષ્મી હતો તેણે વિચાર કર્યો કે રાજાનું નિમક-હુણુ-ખાણુ છે તો તેના પ્રત્યે નિમકહરામ કેમ થવાય ? રાજાએ પરમાર્થ બહુ અંગ દીધું છે, માટે રાજા ગમે તેમ કરે તેમ કરવા દેવું આમ વિચારી ઘણી પાસે જઈ કહ્યું કે ‘તમારે લક્ષ્મીને કાઢવું હોય તો કાળે’ પછી પ્રધાને કહ્યું ‘જુઓ, તમે બધા લક્ષ્મીની સેવા કરતાં હતા, પણ સાચા ખોટાની પરીક્ષા ન હોતી’ જુઓ, આ રીતે, ગાયા છવો તો વિરલા જ હોય અને તેવા નિરવ સાચા સદ્ગુણી લક્ષ્મી શ્રેયકર છે સાચા સદ્ગુણી લક્ષ્મી મન, વચન અને કામાએ કરવી

એક વ્રત મગનય નહીં ત્યામુધી બીજી વ્રત સાલજવી શુ કામની ? સાલજેલું જુલું નહીં એકવાર જમ્યા તે જમ્યાવચર બીજું ખાવું નહીં તેની

પેઠે તપ વગેરે કરવા તે કાઈ મહાભારત વાત નથી માટે તપ કરનારે અહ-
કાર કરવો નહીં તપ એ નાનામા નાનો ભાગ છે જુએ મરવુ ને ઉપવાસ
કરવા તેનું નામ તપ નથી માહીથી શુદ્ધ અત કરણ થાય ત્યારે તપ કહે
વાય અને તો મોક્ષમતિ થાય બાહ્ય તપ શરીરથી થાય તપ છ પ્રકારે -
૧ અતર્વૃત્તિ થાય તે ૨ એક આસને કાયાને બેસાડવી તે ૩ ઓછો
આહાર કરવો તે ૪ નીરસ આહાર કરવો અને વૃત્તિઓ ઓછી કરવી તે
૫ સહીનતા ૬ આહારનો ત્યાગ તે

તિથિને અર્થે ઉપવાસ કરવાના નથી, પણ આત્માને અર્થે ઉપવાસ
કરવાના છે આ પ્રકારે તપ કહ્યા છે તેમા આહાર ન કરવો તે તપ જહ્વા
ઇન્દ્રિય વશ કરવાનો ઉપાય બહુને કહ્યો છે જહ્વાઇન્દ્રિય વશ કરી, તો બધી
ઇન્દ્રિયો વશ થવાનું નિમિત્ત છે ઉપવાસ કરો તેની વાત બહાર ન કરો,
બીજાની નિંદા ન કરો ક્રોધ ન કરો જે આવા હોયો ઘટે તો મોટો લાભ
થાય તપાદિ આત્માને અર્થે કરવાના છે લોકને દેખાડવા અર્થે કરવાના
નથી કનાય ઘટે તેને 'તપ' કહ્યો છે. લૌકિક દૃષ્ટિ જૂલી જવી

સદ્ગુ સામાયિક ઢરે છે ને કહે છે કે જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરું સમ
કિત હશે કે નહીં તે પણ જ્ઞાની સ્વીકારે તે ખરું પણ જ્ઞાની સ્વીકારે શું ?
અજ્ઞાની સ્વીકારે તેવું તમારું સામાયિક જ્ઞાત અને સમકિત છે ! અર્થાત્
વાસ્તવિક સામાયિક જ્ઞાત અને સમકિત તમારા નથી મન, વચન અને કાયા
વ્યવહારસમતામા સ્થિર રહે તે સમકિત નહીં જેમ ઉદમા સ્થિર યોગ
માનુષ્ય પડે છે છતાં તે વસ્તુતઃ સ્થિર નથી અને તેટલા માટે તે સમતા
પણ નથી મન, વચન કાયા ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય મન તો કાર્ય
કર્તાગર બેસતું જ નથી કેવલીના મનયોગ ચપળ હોય, પણ આત્મા
ચપળ હોય નહીં આત્મા ચોથે ગુણસ્થાનકે ચપળ હોય, પણ સર્વથા નહીં
'જ્ઞાન' એટલે આત્માને યથાતથ્ય બહુવો તે 'દર્શન' એટલે આત્માની
યથાતથ્ય પ્રતીતિ તે 'ચારિત્ર' એટલે આત્મા સ્થિર થાય તે આત્મા ને
સદ્ગુ એક જ સમજવા આ વાત પિયારથી ચહણુ થાય છે તે વિચાર એ
કે દેહ નહીં અથવા દેહને લગતા બીજા ભાવ નહીં, પણ સદ્ગુનો આત્મા
એ સદ્ગુ છે જેણે આત્મસ્વરૂપ લક્ષણથી ગુણથી અને વેદનથી પ્રગટ
અનુભવ્ય છે અને તે જ પશિષ્ણમ જેના આત્માનું થયું છે તે આત્મા અને

સદ્ગુરુ એક જ એમ સમજવાનું છે. પૂર્વે જે અજ્ઞાન હોયું કર્યું છે તે ખસે તો જ્ઞાનીની અપૂર્વ વાણી સમેતય.

ખોટી વાસના—ધર્મના ખોટા સ્વરૂપને ખરું બણવું તે.

તપ આદિક પણ જ્ઞાનીની કસોટી છે. શાતાશીલ્યું વર્તન રાખ્યું હોય, અને અશાતા આવે, તો જ્ઞાન મંદ થાય છે.

વિચારવગર ઇદ્રિયો વશ થવાની નથી. અવિચારથી ઇદ્રિયો દોડે છે, નિવૃત્તિ માટે ઉપવાસ બતાવ્યા છે. હાલમાં કેટલાક અજ્ઞાની જીવો ઉપવાસ કર્યો હોય ત્યારે દુકાને બેસે છે અને તેને પૌષ્ઠ કરાવે છે. આવા કદિખત પૌષ્ઠ જીવે અનાદિ ક્ષણથી કર્યાં છે. તે બધા જ્ઞાનીઓએ નિષ્કળ કરાવ્યા છે. સ્ત્રી, ઘર, છોકરાં હૈયાં બૂલી જવાય ત્યારે સામાયિક કર્યું કહેવાય. વ્યવહારસામાયિક બહુ નિપેધવા જેવું નથી; જે કે સાવ જડ વ્યવહારરૂપ સામાયિક કરી નાંખેલ છે. તે કરનારા જીવોને ખખર પણ નથી હોતી કે આથી કંટાળુ શું થશે? સમ્યક્ત્વ પહેલું બોધ્યો. જે વચન સાંભળવાથી આત્મા સ્થિર થાય તે સત્પુરુષના વચન શ્રવણ થાય તો પછી સમ્યક્ત્વ થાય. સામાન્ય વિચારને લઈને, ઇદ્રિયો વશ કરવા છ કાયનો આરંભ કાયાથી ન કરતાં વૃત્તિ નિર્મળ થાય ત્યારે સામાયિક થઈ શકે.

બવસ્થિતિ, પંચમકાળમાં મોક્ષનો અભાવ આદિ શંકાઓથી જીવે બાલ વૃત્તિ કરી નાંખી છે. પણ જે આવા જીવો પુરુષાર્થ કરે, ને પંચમકાળ મોક્ષ થતાં હાથ ઝાલવા આવે ત્યારે તેનો ઉપાય અમે લઈશું. તે ઉપાય કાંઈ હાથી નથી, જળહળતો અમ્મિ નથી મક્તનો જીવને લડકાવી દીધો છે. જીવને પુરુષાર્થ કરવો નથી અને તેને લઈને બહાનાં કાઢવાં છે. આ પોતાનો વાંક સમજવો. સમતાની, વૈરાગ્યની વાતો સાંભળવી, વિચારવી. બાલ વાતો જેમ બને તેમ મૂટી દેવી. જીવ તરવાનો કાગી હોય, ને સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વતે, તો બધી વાસનાઓ જતી રહે.

સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં બધાં સાધનો સમાઈ ગયા. જે જીવો તરવાના કાગી હોય છે તેમાં બધી વાસનાનો નાશ થાય છે. જેમ કોઈ સો પચાસ ગાઉ વેગળો હોય, તો જે ચાર દિવસે પત્તુ ઘર ભેગો થાય, પણ લાખો ગાઉ વેગળો હોય તે એકદમ ઘર ભેગો ક્યાંથી થાય? તેમ આ જીવ કંટાળાત્મકથી યોગે વેગળો હોય, તો તો કોઈક દિવસ કંટાળા પામે; પત્તુ ન્યાં સાવ ઉધે રસ્તે હોય ત્યાં ક્યાંથી પાર પામે?

દેહાદિનો અભાવ થવો-મૂર્છાનો નાશ થવો-તે જ મુક્તિ. એક ભવ બેને ખાટી રહ્યો હોય તેને દેહની એટલી બધી ચિતા ન બેઠીએ અજ્ઞાન ગયા પછી એક ભવ કાંઈ વિશાતમાં નથી. લાખો ભવ ગયા ત્યારે એક ભવ તો શું હિસાબમાં ?

હોય મિથ્યાત્વ ને માને છઠ્ઠું કે સાતમું ગુણસ્થાનક, તેનું શું કરવું ? ચોથા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ કેવી હોય ? ગણધર જેવી મોક્ષમાર્ગની પરમ પ્રતીતિ આવે (એવી).

તરવાનો કામી હોય તે માથું કાપીને આપતાં પાછો હઠે નહીં. શિથિલ હોય તે સહેજે હલક્ષણ હોય તે પણ મૂકી શકે નહીં વીતરાગ જે વચન કહેતાં ડર્યા છે તે અજ્ઞાની સ્વછંદે કરી કહે છે; તો તે કેમ છૂટશે ?

મહાવીરસ્વામીના દિક્ષાના વરઘોડાની વાતનું સ્વરૂપ બે વિચારે તો વૈરાગ્ય થાય. એ વાત અદ્ભુત છે. તે ભગવાન અપ્રમાદી હતા. તેઓને આરિત્ર વત્તેલું હતું, પણ જ્યારે બાહ્યારિત્ર લીધું ત્યારે મોક્ષે ગયા.

અવિરતિ શિષ્ય હોય તો તેની સરભરા કેમ કરાય ? રાગદ્વેષ મારવા માટે નીકળ્યો અને તેને તો કામમાં આપ્યા ત્યારે રાગદ્વેષ ક્યાંથી જાય ? જિનનાં આગમનો જે સમાગમ થયો હોય, તે તો પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે થયો હોય, પણ સદ્ગુરુના ભોગ પ્રમાણે ન થયો હોય. સદ્ગુરુનો ભોગ મળ્યે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે આલ્યો તેનો ખરેખરો રાગદ્વેષ ગયો.

ગંભીર રોગ મટાડવા માટે ખરી દવા તરત ફળ આપે છે. તાવ તો એક બે દિવસે પણ મટે.

માર્ગ અને ઉન્નિર્માર્ગનું ઓળખાણ થવું બેઠીએ. તરવાનો કામી એ શબ્દ વાપરો ત્યાં અસંવ્યનું પ્રશ્ન થતું નથી. કામીમાં પણ ભેદ છે.

પ્રશ્ન—સત્પુરુષ કેમ ઓળખાય ?

ઉત્તર—સત્પુરુષો તેમનાં લક્ષણોથી ઓળખાય. સત્પુરુષોનાં લક્ષણો:—તેઓની વાણીમાં પૂર્વાપર અવિરોધ હોય, તેઓ ક્રોધનો જે ઉપાય કહે તેથી ક્રોધ જાય, માનનો જે ઉપાય કહે તેથી માન જાય. જ્ઞાનીની વાણી પરમાર્થ-રૂપ જ હોય છે. તે અપૂર્વ છે. જ્ઞાનીની વાણી બીજા અજ્ઞાનીની વાણીની ઉપર ને ઉપર જ હોય. જ્યાંસુધી જ્ઞાનીની વાણી સાંભળી નથી, ત્યાંસુધી સૂત્રો પણ છાશખાકણો જેવાં લાગે. સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનું ઓળખાણ, સોનાની અને પીતળની કંઠીના ઓળખાણની પેઠે થવું બેઠીએ. તરવાના

કામી હોય અને સદ્ગુરુ મળે, તો કર્મ ટળે સદ્ગુરુ કર્મ ટાળવાનું કારણ છે કર્મો બાધવાના કારણે મળે તો કર્મ બંધાય અને કર્મ ટાળવાના કારણે મળે તો કર્મ ટળે તરવાના કામી હોય તે ભવસ્થિતિ આદિના આલ્પન ખોટા કહે છે તરવાના કામી કોને કહેવાય? જે પદાર્થને જ્ઞાની જેર કહે તેને જેર બહુ મૂકે અને જાનીની આજ્ઞા આરાધે તેને તરવાના કામી કહેવાય.

ઉપદેશ સાબળવાની ખાતર સાબળવાના કામીએ કર્મરૂપ ગોઠુ ઓઠપ છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી લાગતી નથી તરવાના કામી હોય તેણે ધોતીઆરૂપ કર્મ ઓઠ્યા છે તેથી ઉપદેશરૂપ લાકડી પહેલી લાગે શાસ્ત્રમા અભવ્યના તાર્યાતરે એમ કહ્યું નથી ચોબગીમા એમ અર્થ નથી ટુઢિયાના ધર મશી નામના મુનિએ એની ટીકા કરી છે પોને તાર્યા નથી ને જીનને તારે છે એનો અર્થ આધળો માર્ગ બતાવે તેવો છે. અસદ્ગુરુએ આવા ખોટા આલ્પન દે છે

“જ્ઞાનાપેશાએ ભવવ્યાપક, અત્યંત આનંદ એવો હું આત્મા એકદુ એમ વિચારવું, ધ્યાવતું નિર્મળ, અત્યંત નિર્મળ, પરમ શુદ્ધ ચૈતન્યધન પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ છે સર્વને બાદ કરતા-કરતા જે અબાધ અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે જે સર્વને બાળે છે તે આત્મા છે જે સર્વ જ્ઞાવને પ્રકાશે છે તે આત્મા છે ઉપયોગમય આત્મા છે આબ્યાબાધ સમાધિસ્વરૂપ આત્મા છે”

“આત્મા છે આત્મા અત્યંત પ્રગટ છે, કેમકે સ્વસર્વેદન પ્રગટ અનુભવમા છે અનુત્પલ અને અમીવન સ્વરૂપ હોવાથી આત્મા નિત્ય છે જ્ઞાતિ પ્રણે પ્રગભાવનો કર્તા છે તેના કૃણનો ભોક્તા છે જ્ઞાન થયે સ્વભાવિપરિણામી છે સર્વથા સ્વભાવપરિણામ તે મોક્ષ છે સદ્ગુરુ, સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને સંયમાદિ તેના સાધન છે આત્માના અસ્તિત્વથી માટી નિર્વાણ સુધીના પંચ સાચા છે—અત્યંત સાચા છે—કેમકે પ્રગટ અનુભવમા આવે છે જ્ઞાતિપણે આત્મા પરભાવનો કર્તા હોવાથી શુભાશુભ કર્મ આત્મા ભોગવે છે માટે, ઉત્કૃષ્ટ શુભથી ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સુધીના સર્વ ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગવવારૂપ ક્ષેત્ર અવશ્ય છે”

“નિત્યસ્વભાવ-જ્ઞાન-મા કેવળ ઉપયોગે તન્મયાકાર સહજ સ્વભાવે નિર્વિકલ્પપણે આત્મા પરિણમે તે સમ્યક્ત્વ છે નિર્નર તે પ્રતીતિ વત્થા કરે તો તેને ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ જ્યોતિ મદ, જ્યોતિ તીન,

દ્વચિત્ વિસર્ગન, ક્વચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયોપશમ-સમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તે પ્રતીતિને સત્તાગત આવરણ ઉદય આબ્યા નથી ત્યાં મુધી ઉપશમસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. આત્માને આવરણ ઉદય આવે ત્યારે પ્રતીતિથી પડી બંધ તેને સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. અત્યંત પ્રતીતિ થવાના યોગમાં સત્તાગત અલ્પ પુદ્ગલનું વેદનું જ્યાં રહ્યું છે તેને વેદકસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ. તથારૂપ પ્રતીતિ થયે, અન્યભાવસંબંધી અહં-મમત્વાદિ ઈર્ષ, શોક ક્રમે કરી ક્ષય થાય. મનરૂપ યોગમાં તારતમ્યસહિત જે કોઈ ચારિત્ર આરાધે તે સિદ્ધિ પામે છે અને જે સ્વરૂપસ્થિરતા ભળે તે સ્વભાવસ્થિતિ પામે છે. નિરંતર સ્વરૂપલાભ, સ્વરૂપાકાર ઉપયોગનું પરિણામન એ આદિ સ્વભાવ અંતરાય કર્મેના ક્ષયે પ્રગટે છે. કેવળ સ્વભાવપરિણામી જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે.”

‘જંબુદ્વીપપ્રસન્નિ’ નામના જૈનસૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે આ કાળમાં મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મિથ્યાત્વનું ટળવું અને તે મિથ્યાત્વ ટળવારૂપ મોક્ષ નથી. મિથ્યાત્વ ટળવારૂપ મોક્ષ છે; પણ સર્વથા એટલે આત્યંતિક દેહરહિત મોક્ષ નથી. આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે સર્વ પ્રકારનું દેવલજ્ઞાન હોય નહીં, બાકી સમ્યક્ત્વ હોય નહીં એમ હોય નહીં. આ કાળમાં મોક્ષના નહીં હોવાપણાની આવી વાતો કોઈ કહે તે સાંભળવી નહીં. સત્પુરુષની વાત પુરુષાર્થને મંદ કરવાની હોય નહીં, પુરુષાર્થને ઉત્તેજન આપવાની હોય.

ઝેર ને અમૃત સરખાં છે એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું હોય તો તે અપેક્ષિત છે. ઝેર અને અમૃત સરખાં કહેવાથી ઝેર ચઢણ કરવાનું કહ્યું છે એમ નથી. આ જ રીતે શુભ અશુભ બન્ને ક્રિયાના સંબંધમાં સમજવું. ક્રિયા, શુભ અને અશુભનો નિષેધ કહ્યો હોય તો મોક્ષની અપેક્ષાએ છે. તેથી કરી શુભ અને અશુભ ક્રિયા સરખી છે એમ ગણી લઈ શુભ ક્રિયા કરવી નહીં, એવું જ્ઞાનીપુરુષનું કથન હોય જ નહીં. સત્પુરુષનું વચન અધર્મમાં ધર્મનું સ્થાપન કરવાનું હોય જ નહીં.

જે ક્રિયા કરવી તે નિર્દોષપણે, નિરહંકારપણે કરવી; ક્રિયાના ફળની આકાંક્ષા રાખવી નહીં. શુભ ક્રિયાનો કાંઈ નિષેધ છે જ નહીં, પણ જ્યાં જ્યાં માત્ર બાહ્ય ક્રિયાથી જ મોક્ષ માન્યો છે ત્યાં ત્યાં નિષેધ છે.

શરીર હીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ મન હીક રહે તે પણ એક જાતની સમાધિ સહજસમાધિ એટલે બાહ્યકારણો વગરની સમાધિ તેનાથી પ્રમાદાદિ નાશ થાય જેને આ સમાધિ વર્તે છે તેને કોઈ લાખ રૂપીઆ આપે તો આનં થાય નહીં કે કોઈ પડાવી લે તો ખેદ થાય નહીં. જેને શાતા અશાતા બંને સમાન છે તેને સહજસમાધિ કહી સમકિતદૃષ્ટિને અર્થ હર્ષ, અદર્ષ શોક કવચિત્ થઈ આવે પણ પાછા સમાવેશ પામી જાય, અગનો હર્ષ ન રહે, ખેદ થાય તેવો ખેંચી લે તે 'આમ થવું ન ઘટે' એમ વિચારે છે અને આત્માને નિંદે છે હર્ષ શોક થાય તોપણ તેનું (સમકિતનું) મૂળ જાય નહીં સમકિતદૃષ્ટિને અરે સહજ પ્રતીતિ પ્રમાણે સદાય સમાધિ છે કનૂકવાની દોરી જેમ હાથમા છે તેમ સમકિતદૃષ્ટિના હાથમા તેની વૃત્તિરૂપી દોરી છે

સમકિતદૃષ્ટિ જીવને સહજસમાધિ છે સત્તામા કર્મ રહ્યા હોય, પણ પોતાને સહજસમાધિ છે બહારના કારણોથી તેને સમાધિ નથી આત્મા માથી મોહ ગયો તે જ સમાધિ છે પોતાના હાથમા દોરી નથી તેથી મિથ્યા દૃષ્ટિ બહારના કારણોમા તદાકાર અર્થજ્યોતે રૂપ અર્થ જાય છે

સમકિતદૃષ્ટિને બહારના દુઃખ આવ્યે ખેદ હોય નહીં જો કે રોગ આવે એવું ધ્રુવે નહીં, પણ રોગ આવ્યે રાગદ્વેષપરિણામ થાય નહીં

શરીરનો ધર્મ, રોગાદિ જે હોય તે કેવલીને પણ થાય, કેમકે વેદનીય કર્મ છે તે તો સર્વેએ ભોગવવું જ બોધે સમકિત આવ્યા વગર કોઈને સહજસમાધિ થાય નહીં. સમકિત થવાથી સહેજે સમાધિ થાય સમકિત થવાથી સહેજે આસક્તભાવ મટી જાય બાકી આસક્તભાવને અમસ્થી ના કહેવાથી બંધ રહે નહીં સત્પુરુષના વચન પ્રમાણે તેની આસા પ્રમાણે વર્તે તેને સમકિત અરે થયું

બીજી બધા પ્રકારની કટપનાઓ મૂકી પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની આસાએ વચન સાલળવા તેની સાચી શ્રદ્ધા કરવી, તે આત્મામા પરિણમાવવા તો સમકિત થાય શાસ્ત્રમા કહેવ મહાવીરસ્વામીની આસાથી દરેક જીવ વર્તે તેવા પ્રકારના જીવો હાલમા નથી માટે પ્રત્યક્ષસાની બોધે કાળ વિકરાળ છે હુગુરુઓએ લોકને અવળો માર્ગ જતાવી બૂલાવ્યા છે, મનુષ્યપણુ લુટી લીધું છે, એટલે જીવ માર્ગમા કેમ આવે? જો કે હુગુરુઓએ લુટી લીધા છે, પણ તેમા તે બિચારાઓનો વાક નથી, કેમકે તેને માર્ગની ખબર નથી મિથ્યાત્વ

રૂપી બરોળની ગાંઠ મોટી છે, માટે બધો રોગ ક્યાથી મટે? જેની અધિ છેદાઈ તેને સહજસમાપ્તિ થાય, કેમકે જેનું મિથ્યાત્વ છેદાયું તેની મૂળ ગાંઠ છેદાઈ અને તેથી બીજા ગુણો પ્રગટે જ.

સાચા પુરુષનો ઘોષ પ્રાપ્ત થવો તે અમૃત પ્રાપ્ત થવા બરોબર છે. અજ્ઞાની ગુરુઓએ બિચારા મનુષ્યોને લૂટી લીધા છે. કોઈ જીવને ગમ્મનો આચક કરાવી, કોઈને મતનો આચક કરાવી, ન તરાય એવા આલંબનો, દર્ધને સાવ લૂટી લઈ મૂંઝવી નાંખ્યા છે—મનુષ્યપણુ લૂટી લીધું છે.

સમોવસરણથી ભગવાનની ઓળખાણ થાય એ બધી કડાકૂટ મૂઢી દેવી લાખ સમોવસરણ હોય, પણ જ્ઞાન ન હોય તો કહ્યાણુ થાય નહીં જ્ઞાન હોય તો કહ્યાણુ થાય ભગવાન માણસ જેવા માણસ હતા તેઓ ખાતા, પીતા, બેસતા, ઉઠતા એવો ફેર નથી ફેર બીજો જ છે. સમોવસરણાદિના પ્રસંગો લૌકિક લાવના છે ભગવાનનું સ્વરૂપ એવું નથી ભગવાનનું સ્વરૂપ સાવ નિર્મળ આત્મા સપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ્યે છે તેવું છે સપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટે તે જ ભગવાનનું સ્વરૂપ વર્તમાનમાં ભગવાન હોત તો તમે માનત નહીં ભગવાનનું મહાત્મ્ય જ્ઞાન છે ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાથી આત્મા જ્ઞાનમાં આવે, પણ ભગવાનના દેહથી જ્ઞાન પ્રગટે નહીં. જેને સપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટે તેને ભગવાન કહેવાય જેમ ભગવાન વર્તમાન હોત અને તમને ખતાવત તો માનત નહીં, તેમ વર્તમાનમાં હોય તો મનાય નહીં સ્વધામ પહોંચ્યા પછી કહે કે એવા જ્ઞાની થવા નથી પછવાડેથી જીવો તેની પ્રતિમાને પૂજે, પણ વર્તમાનમાં પ્રતીત ન કરે જીવને જ્ઞાનીનું ઓળખાણુ વર્તમાનમાં થતું નથી.

સમકિતને ખરેખર વિચારે તો નવમે સમયે કેવલજ્ઞાન થાય, નહીં તો એક લવમા કેવલજ્ઞાન થાય, છેવટે પદરમે ભવે કેવલજ્ઞાન થાય જ. માટે મમકિત સર્વોત્કૃષ્ટ છે જુદા જુદા વિચારસેહો આત્મામાં લાલ થવા અર્થે કહ્યા છે, પણ મેદમાં જ આત્માને ઘૂમાવવા કહ્યા નથી દરેકમાં પરમાર્થ હોવો જોઈએ.

સમકિતીને કેવલજ્ઞાનની ઇચ્છા નથી!

અજ્ઞાની ગુરુઓએ લોકોને અવળે માર્ગે ચલાવી દીધા છે અવળું ઝલાવી દીધું છે, એટલે લોકો ગમ્મ, કુળ આદિ લૌકિક લાવમાં તદાકાર થઈ ગયા છે અજ્ઞાનીઓએ લોકને સાવ અવળો જ માર્ગ સમજાવી દીધો છે.

તેઓના સંગથી આ કાળમાં અંધકાર થઈ ગયો છે. અમારી કહેલી દરેક દરેક વાત સલારી-સલારી પુરુષાર્થ વિશેષપણે કરવો. ગચ્છાદિના કદાચલો મૂકી દેવા જોઈએ. જીવ અનાદિ કાળથી રખજો છે. સમકિત થાય તો સહેજે સમાધિ થાય અને પરિણામે કલ્યાણ થાય. જીવ સત્પુરુષના આશ્રયે જો આરાદિ ખરેખર આરાધે-તેના ઉપર પ્રતીત આણે-તો ઉપકાર થાય જ.

એક તરફથી ચૌદ રાજલોકનું સુખ હોય અને બીજી તરફ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ હોય તોપણ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ અનંત થઈ જાય. વૃત્તિને ગમે તેમ કરી રોકવી; જ્ઞાનવિચારથી રોકવી; લોકલ્લાજથી રોકવી; ઉપયોગથી રોકવી; ગમે તેમ કરીને પણ વૃત્તિને રોકવી. મુમુક્ષુઓએ કોઈ પદાર્થ વિના ચાલે નહીં એવું રાખવું નહીં.

જીવ મારાપણું માને છે તે જ દુઃખ છે, કેમકે મારાપણું માન્યું કે ચિંતા થઈ કે કેમ થશે ? કેમ કરીએ ? ચિંતામાં જે સ્વરૂપ થઈ જાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. વિચારથી કરી-જ્ઞાને કરી-જોઈએ, તો કોઈ મારું નથી એમ જણાય. જો એકની ચિંતા કરો, તો આખા જગતની ચિંતા કરવી જોઈએ. માટે દરેક પ્રસંગે મારાપણું થતું અટકાવવું; તો ચિંતા-કલ્પના-પાતળી પડશે. તૃષ્ણા જેમ અને તેમ પાતળી પાડવી. વિચાર કરી કરીને તૃષ્ણા ઓછી કરવી. આ દેહને પચાસ રૂપીઆનો ખર્ચ જોઈએ તેને બદલે હજારો લાખોની ચિંતા કરી તે અગ્નિએ આખો દિવસ જળ્યા કરે છે. બાકી ઉપયોગ તૃષ્ણાની વૃદ્ધિ થવાનું નિમિત્ત છે. જીવ મોટાઈને લીધે તૃષ્ણા વધારે છે. તે મોટાઈ રાખીને મુક્તપણું થતું નથી જેમ અને તેમ મોટાઈ-તૃષ્ણા-પાતળાં પાડવાં. નિર્મન કોણ ? ધન માગે-ધરૂં છે-તે નિર્ધન; જે ન માગે તે ધનવાન છે. જેને વિશેષ લક્ષ્મીની તૃષ્ણા તેની દુઃખધા, બળત્રા છે; તેને જરા પણ સુખ નથી. લોક જાણે છે કે શ્રીમંત સુખી છે, પણ વસ્તુતઃ તેને રોમે રોમે બળત્રા છે. માટે તૃષ્ણા ઘટાડવી.

આહારની વાત એટલે ખાવાના પદાર્થોની વાત તુચ્છ છે. તે કરવી નહીં વિહારની એટલે ક્રીડાની વાત ઘણી તુચ્છ છે. નિહારની વાત તે પણ ઘણી તુચ્છ છે. શરીરનું શાતાપણું કે દીનપણું એ અર્ધી તુચ્છપણાની વાત કરવી નહીં આહાર વિષ્ણ છે. વિચારો કે ખાધા પછી વિષ્ણ થાય છે. વિષ્ણ ગાય ખાય તો દૂધ થાય છે ને વળી એતરમાં ખાતર નાંખતાં અનાજ થાય છે. આવી રીતે દિપન્ન થયેલ અનાજનો જે આહાર તેને વિષ્ણતુલ્ય જાણી, તેની ચર્ચા ન કરવી. તે તુચ્છ વાત છે.

સામાન્ય જીવોથી સાવ મૌનપણે રહેવાય નહીં ને રહે તો અતર્ની કટપના મટે નહીં અને જ્યાસુધી કટપના હોય ત્યાસુધી તેને માટે રસ્તો કાઢવો જ જોઈએ એટલે પછી લખીને કટપના બહાર કાઢે પ્રમાર્થ કામમા બોલવું વ્યવહારકામમા પ્રયોજન વગર લવારી કરવી નહીં જ્યા કડાર્ટ થતી હોય ત્યાથી દૂર રહેવું, વૃત્તિ ઓછી કરવી

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મારે પાતળા પાડવા છે એવો જ્યારે લક્ષ્ય થશે-જ્યારે તેનો થોડો થોડો પણ લક્ષ્ય વત્તાશિ-ત્યારે પછી સહજે થશે આત્માને આવરણ કરનાર દરેક દુષણ જાણવામા આવે ત્યારે તેને ખસેડવાનો અભ્યાસ કરવો ક્રોધાદિ થોડે થોડે પાતળા પાડ્યા મઠી સહજરૂપે થશે પછી નિયમમા લેવા માટે જેમ અને તેમ અભ્યાસ રાખવો અને વિચારમા વખત ગાળવો ક્રોધના પ્રસંગથી ક્રોધાદિ ઉપજવાનું નિમિત્ત થાય તો તેને ગણુઝરવું નહીં, કેમકે પોતે ક્રોધ કરીએ તો થાય જ્યારે પોતાના પ્રત્યે ક્રોધ ક્રોધ કરે, ત્યારે વિચાર કરવો કે તે બિચારાને હાથ તે પ્રકૃતિનો ઉદય છે, એની મેળે ઘડીએ બે ઘડીએ શાત થશે માટે જેમ અને તેમ અતર્ વિચાર કરી પોતે સ્થિર રહેવું ક્રોધાદિ કપાયને હમેશા વિચારી વિચારી પાતળા પાડવા વૃણા ઓછી કરવી, કારણકે તે એકાત દુ ખદાયી છે જેમ ઉદય હશે તેમ જનશે માટે વૃણા અવશ્ય ઓછી કરવી બાહ્ય પ્રસંગો જેમ અને તેમ ઓછા કરવા

ચેલાતીપુત્ર કોઈનું માથું કાપી લાવ્યો હતો ત્યાર બાદ જ્ઞાનીને મળ્યો અને કહ્યું કે મોક્ષ આપ, નહીં તો માથું કાપી નાખીશ પછી જ્ઞાનીએ કહ્યું કે 'જરાજર નક્કી કહે છે? વિવેક (સાચાને સાચું સમજવું), શુભ (બધા ઉપર સમભાવ રાખવો) અને ઉપશમ (વૃત્તિઓને બહાર જવા દેવી નહીં અને અતર્વૃત્તિ રાખવી) વિશેષ વિશેષ આત્મામા ખનિલુમાવવાથી આત્માનો મોક્ષ થાય છે'

કોઈ એક સપ્રદાયના જા એમ કહે છે કે વેદાતવાળાની મુક્તિ કરતા-એ ભ્રમદશા કરતા-ચાર ગતિ સારી, સુખદુ ખનો પોતાને અનુભવ તો રહે

સિદ્ધમા સમ્બર કહેવાય નહીં, કેમકે ત્યા કર્મ આવતું નથી એટલે પછી રોકવાનું પણ હોય નહીં મુક્તને વિષે સ્વભાવ સભાવે, એક ગુણથી-અશથી તે સર્પૂર્ણ સુધી સિદ્ધદશામા સ્વભાવસુખ પ્રગટયું કર્મના આવરણો મટ્યા, એટલે સમ્બર, નિર્જરા હવે કોને રહે? ત્રણ યોગ પણ હોય નહીં

મિથ્યાત્વ, અમત, પ્રમાદ, કષાય, યોગ બધાથી મૂકાણા તેને કર્મ આવતા નથી, એટલે તેને કર્મ રોકવાના હોય નહીં એક હનરની રકમ હોય અને પછી થોડે થોડે પૂરી કરી દીધી એટલે ખાતું બધ થયું, તેની પેઠે પાત્ર કારણો કર્મના હતા તે સમ્બર, નિર્જરાથી પૂર્ણ કર્યા એટલે પાત્ર કારણોથી ખાતું બધ થયું, એટલે પછી ફરી કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય જ નહીં

ધર્મસન્યાસ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દોષો છેવા તે

જીવ તો મદાય જીવતો જ છે તે કોઈ વખત ઉઘતો નથી કે મરતો નથી, મરવો સહવતો નથી સ્વભાવે સર્વ જીવ જીવતા જ છે જેમ શ્વામો છાસ વિના કોઈ જીવ હોવામા આવતો નથી, તેમ જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્ય વિના કોઈ જીવ નથી

આત્માને નિંદવો અને એવો ખેદ કરવો કે જેથી વૈરાગ્ય આવે, સસાર ખાટો લાગે ગમે તે મરણ પામે, પણ જેની આખમાથી આત્મ આવે, સસાર અસાર નહીં જન્મ, જરા, મરણ મહા ભયકર નહીં વૈરાગ્ય પામી આત્મ આવે તે ઉત્તમ છે પોતાનો છોકરો મરણ પામે ને રૂવે તેમા કાંઈ નિશેષ નથી, તે તો મોહનું કારણ છે

આત્મા પુરુષાર્થ કરે તો શુ ન થાય? મોટા મોટા પર્વતોના પર્વતો છેદી નાખ્યા છે અને કેવા કેવા વિચાર કરી તેને રેલ્વેના કામમા લીધા છે! આ તો બહારના કામ છે છતા જય કર્યો છે આત્માને વિચારવો એ કાંઈ બહારની વાત નથી અજ્ઞાન છે તે મટે તો જ્ઞાન થાય

અનુભવી વૈદ્ય તો દવા આપે, પણ દરદી બે ગળે ઉતારે તો ગેગ મટે, તેમ સદુર અનુભવ કરીને જ્ઞાનરૂપ દવા આપે, પણ અમુક મહા કર્વારૂપ ગળે ઉતારે ત્યારે મિથ્યાત્વરૂપ રોગ ટળે

બે ઘડી પુરુષાર્થ કરે, તો કેવલજ્ઞાન થાય એમ કહ્યું છે રેલ્વે આદિ ગમે તેવો પુરુષાર્થ કરે, તોપણ બે ઘડીમા તૈયાર થાય નહીં, તો પછી કેવલ જ્ઞાન કેટલું સુલભ છે તે વિચારો

જે વાતો જીવને મદ કરી નાખે-પ્રમાદી કરી નાખે-તેવી વાતો સાખ જવી નહીં એથી જ જીવ અનાદિથી રખડ્યો છે ભવસ્થિતિ, કાળ આદિના આગળન લેવા નહીં એ બધા બહાના છે

જીવને સસારી આલ્સનો-વિટબનાઓ-મૂકવા નથી ને ખોટા આવ બન લઈને કહે છે કે કર્મના દળીઆ છે એટલે મારાથી કાંઈ બની શકતું

નથી આના આલખનો લઈ પુરુષાર્થ કરતો નથી ને પુરુષાર્થ કરે, ને ભવ સ્થિતિ કે કાળ નડે ત્યારે તેનો ઉપાય કરીશુ, પણ પ્રથમ પુરુષાર્થ કરવો

સાચા પુરુષની આજ્ઞા આરાધે તે પણ પરમાર્થરૂપ જ છે તેમા લાલ જ જ થાય એ વેપાર લાલનો જ છે

ને માણસે લાખો રૂપીઆ સામુ પાછુ વાળીને બેયુ નથી, તે હવે હજારના વેપારમા બહાના કાઢે છે, તેનુ કારણ અતરથી આત્માર્થની ઇચ્છા નથી ને આત્માર્થી થયા તે પાછુ વાળીને સામુ બેતા નથી પુરુષાર્થ કરી સામા આવી જાય છે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે આવરણ, સ્વભાવ ભવસ્થિતિ પાકે ક્યારે ? તો કહે કે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે

પાય કારણો મળે ત્યારે મુક્ત થાય તે પાચે કારણો પુરુષાર્થમા રહ્યા છે અનંતા ચોથા આરા મળે, પણ પોતે ને પુરુષાર્થ કરે તો જ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય શુભે અનંતા કાળથી પુરુષાર્થ કર્યો નથી બધા ખોટા આલખનો લઈ માર્ગ આડા વિતો નાખ્યા છે કટ્યાણુવૃત્તિ ઉગે ત્યારે ભવસ્થિતિ પાકી જણવી શરૂાતન હોય તો વર્ષનુ કામ બે ઘડીમા કરી શકાય

પ્રશ્ન—વ્યવહારમા ચોથા ગુણસ્થાનકે કયા કયા વ્યવહાર લાગુ પડે ? શુદ્ધ વ્યવહાર કે ખીજ ખરા ?

ઉત્તર—ખીજ બધાય લાગુ પડે ઉપયોગી શુભાશુભ વ્યવહાર છે અને પરિણતિએ શુદ્ધ વ્યવહાર છે

પરમાર્થથી શુદ્ધ કર્તા કહેવાય પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની ખપાવ્યા છે મોટે શુદ્ધ વ્યવહારના કર્તા છે નયના પ્રકાર ઘણા છે, પણ જે પ્રકારવડે આત્મા જિયો આવે-પુરુષાર્થ વર્ધમાન થાય-તે જ પ્રકાર વિચારવો પ્રત્યેક કાર્ય કરતા પોતાની ભૂલ ઉપર લક્ષ રાખવો એક સમ્યક્ ઉપયોગ થાય, તો પોતાને અનુભવ થાય કે કેવી અનુભવદશા પ્રગટે છે !

સત્સંગ હોય તો બધા ગુણો સહેજે થાય દયા, સત્ય અદત્ત, બ્રહ્મ ચર્ય, પરિગ્રહમર્યાદા આદિ અહકારરહિત કરવા લોકોને અતાવવા અર્થે કાઈ પણ કરવુ નહીં મનુષ્યઅવતાર મળ્યો છે ને સદાચાર નહીં સેવે, તો પસ્તાવનુ થશે મનુષ્યઅવતારમા સત્પુરુષનુ વચન સાલળવાનો-વિચારવાનો-યોગ મળ્યો છે

સત્ય બોલવુ એ કાઈ મૂશ્કેલ નથી, સાવ સહેજ છે જે વેપારાદિ સત્યવડે થાય તે જ કરવા બે છ મહિના મુઠી એમ વર્તાય તો પછી સત્ય

બોલવું સહજ થઈ જાય છે. સત્ય બોલતા કદાચ યોગે વખત પ્રથમ યોગી
નુકશાન, પણ પછી અર્નન ગુણનો ધવી જે આત્મા તે આખો લૂટાઈ જાય
છે તે લૂટાતો ણધ પડે સત્ય બોલતા ધીમે ધીમે સહજ થઈ જાય છે
અને થયા પછી મત લેવું અભ્યાસ રાખવો, કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પશ્ચિમવળા
આત્મા વિરવા છે.

શ્રવ જે લૌકિક ભયથી ભય પામ્યો તો તેનાથી કાંઈ પણ થાય નહીં.
લોક ગમે તેમ યોગે તેની દરકાર ન કરના આત્મહિત જેનાથી થાય તેવા
સાધ્યારણ સેવવા.

જ્ઞાન જે કામ કરે છે તે અહુત છે. સત્પુરુષના વચન વગર વિચાર
આવતો નથી, વિચાર વિના વૈરાગ્ય આવે નહીં, વૈરાગ્ય વગર જ્ઞાન આવે નહીં
આ કારણથી સત્પુરુષના વચનો વારવાર વિચારવા.

ખરેખરી આગ્રહા ટળે તો નિર્નશ થાય છે. શ્રવ જે સત્પુરુષનો માર્ગ
લગુનો હોય, તેનો તેને વારવાર બોધ થતો હોય તો ઘણું ફળ થાય.

સાત નય અથવા અનંત નય છે, તે બધા એક આત્મા જ છે અને
આત્માર્થ તે જ એક ખરો નય નયનો પરમાર્થ શ્રવથી નીકળે તો ફળ થાય,
છેવટે ઉપશમભાવ આવે તો ફળ થાય, નહીં તો શ્રવને નયનુ જ્ઞાન જળરૂપ થઈ
પડે અને તે વર્ગી અહકાર વધવાનું કેસણ છે. સત્પુરુષના આશ્રમે જળ ટળે.

વ્યાખ્યાનમાં ભગવાન રાગ (સ્વર) કાઢી સંભળાવે છે, પણ તેમાં
આ માર્થ નથી. જે સત્પુરુષના આશ્રમે કષાયાદિ મોગા પડે તે સાધ્યાર
સેવી અહકારરહિત થાઓ, તો તમારું અને બીજાનું હિત થાય દલરહિત,
આત્માર્થ સાધ્યાર સેવવા, જેથી ઉપકાર થાય.

ખાગી જમીન હોય ને તેમાં વરસાદ પડે તો શું કામ આવે? તેમ
જ્યામુધી આત્મામાં ઉપદેશ પરિણમે નહીં તેવી સ્થિતિ હોય ત્યામુધી તે શું
કામનો? જ્યામુધી ઉપદેશવાન આત્મામાં પરિણમે નહીં ત્યામુધી ફરિ ફરી
સામળવી, વિચારવી, તેનો કેડો મૂકવો નહીં, કાયર થવું નહીં કાયર થાય
તો આત્મા ઉચ્ચો આવે નહીં જ્ઞાનનો અભ્યાસ જેમ બને તેમ વધારવો,
અભ્યાસ ગણવો તેમાં કૃતિલતા કે અહકાર રાખવા નહીં.

આત્મા અનંત જ્ઞાનમય છે. જેટલો અભ્યાસ વધે તેટલો ઓછો છે
'મુદરવિશ્વાસ' વગેરે વાચવાનો અભ્યાસ રાખવો ગચ્છના કે મતમનાતરના
પુસ્તકો હાથમાં લેવા નહીં. પરપત્તે પણ કદાચક આઓ, તો શ્રવ

પાછો માર્યો જાય; માટે મતોના કદાચહની વાતોમાં પડવું નહીં. મતોથી છેટે રહેવું; દૂર રહેવું. જે પુસ્તકથી વૈરાગ્ય-ઉપશમ થાય તે સમકિતદૃષ્ટિનાં પુસ્તકો છે. વૈરાગ્યવાળા પુસ્તકો વાંચવાં.

દયા, સત્ય, આદિ જે સાધનો છે તે વિભાવને ત્યાગવાનાં સાધનો છે. અંતરૂપશં તો વિચારને મોટો ટેકો મળે છે. અત્યારસુધીનાં સાધનો વિભાવના ટેકા હતા; તેને સાચાં સાધનોથી જ્ઞાનીપુરુષો હલાવે છે. કદ્યાણુ કરવાનું હોય તેને સત્ય સાધન અવશ્ય કરવાનાં છે.

સતસમાગમમાં જીવ આવ્યો ને ઇન્દ્રિયોનું લુબ્ધપણું ન જાય તો સતસમાગમમાં આવ્યો નથી એમ સમજવું. સત્ય જ્યેષ્ઠ નહીં ત્યાંસુધી ગુણ પ્રગટે નહીં. સત્પુરુષ હાથે જાલીને વ્રત આપે ત્યારે લ્યો. જ્ઞાનીપુરુષ પર-માર્થનો જ ઉપદેશ આપે છે. મુમુક્ષુઓએ સાચાં સાધનો સેવવાં યોગ્ય છે.

સમકિતનાં મૂળ બાર વ્રતઃ—સ્થૂલપ્રાણાતિપાત; સ્થૂલ મૃધાવાદ; સ્થૂળ કહીવાનો હેતુ. જ્ઞાનીએ આત્માનો ઓર જ માર્ગ સમજાવ્યો છે. વ્રત બે પ્રકારનાં છે:—૧. સમકિતવગર બાહ્યવ્રત છે. ૨. સમકિતસહિત અંતરૂવ્રત છે. સમકિતસહિત બાર વ્રતનો પરમાર્થ સમજાય તો ફળ થાય.

બાહ્યવ્રત અંતરૂવ્રતને અર્થે છે; જેવી રીતે એકડો શીખવા માટે લીટોડા છે તેમ. પ્રથમ તો લીટોડા કરતા એકડો વાંકો ચૂંકો થાય અને એમ કરતાં કરતાં પછી એકડો બરાબર થાય.

જીવે જે જે સાંભળ્યું છે તે તે અવળું જ ચઢણ કર્યું છે. જ્ઞાની મિચ્છારા શું કરે? કેટલુંક સમજાવે? સમજાવવાની રીતે સમજાવે. મારીકૂટીને સમજાવ્યે આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. આગળ જે જે વ્રતાદિ કર્યાં તે તે અફળ ગયાં, માટે હવે સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ પરમાર્થ સમજાવે કરો. એક ને એક વ્રત હોય પણ મિથ્યાદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ બંધ છે અને સમ્યક્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ નિર્જરા છે. પૂર્વે જે વ્રતાદિ નિષ્ફળ ગયાં છે તે હવે સફળ થવાયોગ્ય સત્પુરુષનો ભોગ થયો છે; માટે પુરુષાર્થ કરવો; સદાચરણ ટેકસહિત સેવવાં, મરણ આવ્યે પણ પાછા હઠવું નહીં. જ્ઞાનીનાં વચનો શ્રવણ થતાં નથી; મનન થતાં નથી; નહીં તો દશા બદલ્યા વિના કેમ રહે?

આરંભપરિગ્રહનું સંક્ષેપપણું કરવું. વાંચવામાં ચિત્ત ચોંટે નહીં તેનું કારણ નીરસપણું લાગે છે. જેવી રીતે માણસ નીરસ આહાર કરી બેસે તો પછી ભાવે નહીં તેવી રીતે.

જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે તેથી જીવ અવળો ચાલે છે, એટલે સત્પુરુષની પાણી ક્યાંથી પરિણામ પામે ? લોકવાન આદિ શબ્દ છે એ શબ્દને લઈને જીવનું પાણી લબકતું નથી તે શબ્દને સત્પુરુષના વચનરૂપી ટાકરો કરી તડ પડે તો પાણી લબકી ઉઠે જીવના શબ્દ હજારો દિવસના જાતિયોગને લઈને ન ટળે, પણ સત્સગનો યોગ એક મહિના મુધી થાય, તો ટળે ને રમ્તે જીવ ચાલ્યો જાય

કેટલાક હજુકર્મો મસારી જીવોને છોકરા ઉપર મોહ કરતા જેટલો અરેરાટ આવે છે તેટલો પણ હાવના કેટલાક સાધુઓને શિષ્યો ઉપર મોહ કરતા આવતો નથી !

૮૧ વૃષ્ણવાળો જીવ નિત્ય બીજારી, સતોષવાળો જીવ સદા મુખી

સાચા દેવનું, સાચા ગુરુનું, સાચા ધર્મનું ઓળખાણ થતું બહુ મૂશ્કેલ છે સાચા ગુરુનું ઓળખાણ થાય, તેનો ઉપદેશ હોય તો દેવ, સિદ્ધ, ધર્મ એ બધાનું ઓળખાણ થાય બધાનું સ્વરૂપ સદૃશમા સમાય

સાચા દેવ અર્હત, સાચા ગુરુ નિર્ગેય, સાચા હરિ રાગદ્વેષ જેના ગયા છે તે અધિરહિત એટલે ગાહરહિત મિથ્યાત્વ તે અતરયથિ છે પરિચય તે બાહ્યથિ છે મૂળમા અવ્યતરથિ ન છેદાય ત્યાંમુધી ધર્મનું સ્વરૂપ સમ જાય નહીં જેની થથિ ગઈ છે તેવા પુરુષ મળે તો ખરેખર કામ થાય તેમા વગી સત્સમાગમ રહે, તો વિશેષ કન્યાણુ થાય જે મૂળ ગાહ છેદવા શાસ્ત્રમા કહ્યું છે તે સદુ બૂધી ગયા છે ને બહારથી તપશ્ચર્યા કરે છે હુ ખ સહન કરતા છતા મુક્તિ ચતી નથી તો હુ ખ વેદવાનુ કરણુ જે વૈરાગ્ય તે બૂધી ગયા હુ ખ અજ્ઞાનનું છે અદરથી છૂટે ત્યારે બહારથી છૂટે, અ રથી છૂટ્યા વગર બહારથી છૂટે નહીં એકલુ બહારથી છોડે તેમા કામ થાય નહીં આત્મસાધન વગર કન્યાણુ થતું નથી

બાહ્ય અને અતર બને સાધન જેને છે તે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ છે અને માટે તે શ્રેષ્ઠ છે. જે સાધુના સગથી અતર્ગુણ પ્રગટે તેનો સગ કરવો કલ્પનો અને ચાટીનો રૂપીઓ સરખો કહેવાય નહીં કલ્પ ઉપર સીંદ્રો પાડો પણ તેની રૂપીઆની કીમત થાય નહીં જ્યારે ચાટી છે તેના ઉપર સીંદ્રો ન પાડો તોપણ તેની કીમત જાય નહીં તેવી જ રીતે મૃદસ્થપણમા સમકિત હોય તો તેની કીમત જાય નહીં મદુ કહે છે કે અમારા ધર્મથી મોથ છે આત્મામા રાગ દ્વેષ ગમે જ્ઞાન પ્રગટે ગમે ત્યા વેગ ને ગમે તે સ્થિતિમા

મોક્ષ થાય, પણ રાગદ્વેષ જાય તો મિથ્યાત્વ ને અહંકાર ગયા વગર રાજપાટ છોડે, ઝાડની માફક સૂકાઈ જાય, પણ મોક્ષ થાય નહીં મિથ્યાત્વ ગયા પછી સદુ સાધન સફળ થાય આટલા માટે સમ્યક્દર્શન શ્રેષ્ઠ છે

સસારમા મોહ છે, સ્ત્રીપુત્રમા મારાપણુ થઈ ગયુ છે ને કપાયનો ભરેલો છે તે રાત્રિભોજન ન કરે તોપણુ શુ થયુ ? જ્યારે મિથ્યાત્વ જાય ત્યારે તેનુ ખરુ ફળ થાય

હાલમા જૈનના બેટલા સાધુ કરે છે તેટલા બધાય સમકિતી સમ જવા નહીં, તેને દાન દેવામા હાનિ નથી, પણ તેઓ આપણુ કટયાણુ કરી શકે નહીં વેશ કટયાણુ કરતો નથી જે સાધુ એકલી બાહ્યક્રિયાઓ કર્યા કરે છે તેમા જ્ઞાન નથી

જ્ઞાન તો તે કે જેનાથી બાહ્યકૃતિઓ રોકાય છે, સસારપરથી ખરે ખરી પ્રીતિ ઘટે છે, સાચાને સાચુ જાણે છે જેનાથી આત્મામા ગુણુ પ્રગટે તે જ્ઞાન મનુષ્યઅવતાર પામીને રણવામા અને સ્ત્રીપુત્રમા તદાકાર થઈ આત્મ નિયાર કર્યો નહીં, પોતાના દોષ જોયા નહીં, આત્માને નિંદો નહીં, તો તે મનુષ્યઅવતાર, રત્નચિંતામણિરૂપ દેહ વૃથા જાય છે

જીવ ખોટા સગથી અને અસદ્ગુરુથી અનાદિકાળથી રખડ્યો છે, માટે સાચા પુરુષને ઓળખવા સાચા પુરુષ કેવા છે ? સાચા પુરુષ તો તે કે જેનો દેહપરથી મમત્વ ગયો છે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ છે આવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ વર્તે તો પોતાના દોષ ઘટે અને કપાયાદિ મોળા પડે પરિણામે સમ્યક્ત્વ થાય

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ખરેખરા પાપ છે તેનાથી બહુ કર્મ ઉપાર્જન થાય હબ્બર વર્ષ તપ કર્યું હોય પણ એક એ ઘડી ક્રોધ કરે, તો બધુ તપ નિષ્ફળ જાય

‘છ ખડના લોકતા રાજ મૂકી ચાલી ગયા અને હું આવા અટપ વ્યવહારમા મોટાઈ અને અહંકાર કરી બેઠો છુ’ એમ કેમ વિચારતો નથી ?

આયુષના આટલા વર્ષો ગયા તોપણુ લોભ કાઈ ઘટ્યો નહીં ને કાઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ નહીં ગમે તેટલી તૃપ્તિ હોય પણ આયુષ પૂર્ણ થાય ત્યારે જરા પણ કામ આવે નહીં ને તૃપ્તિ કરી હોય તેથી કર્મ બંધાય અમુક પરિચ્છેદ મર્યાદા કરી હોય, જેમ કે દશ હબ્બર રૂપીઆની, તો સમતા આવે આટલુ મળ્યા પછી ધર્મધ્યાન કરીશુ એવો વિચાર પણ રાખે તો નિયમમા અવાચ

કોઈ ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં જેમ રાત્રિભોજન ત્યાગ કર્યું છે તેમ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અસત્ય આદિ છોડવાને પ્રયત્ન કરી માંગા પાડવાથી પગિણામે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય વિચાર કરે તો અનતા કર્મો માંગા પડે અને વિચાર ન કરે, તો અનતા કર્મો ઉપાર્જન થાય

રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્ત્રી છોડરા છેલા, ભાઈ કે કોઈ પણ રોગ લઈ શકતા નથી !

સતોષ કરી ધર્મ ધ્યાન કરવું, છોડરા છેલા વગેરે અન્યની ન ભેદતી ચિંતા કરવી નહીં એક સ્થાનદે જેસી, વિચારી, સત્પુરુષના સંગે, જ્ઞાનીના વચન સાલગી વિચારીને ધન આદિની મર્યાદા કરવી

બ્રહ્મચર્ય મથાતથ્ય રીતે તો કોઈ વિરલા જીવ પાળી શકે છે, તોપણ લોકલાજથી બ્રહ્મચર્ય પળાય તો તે ઉત્તમ છે

મિથ્યાત્વ મયુ હોય તો ચાર ગતિ ટળે સમકિત ન આવ્યું હોય અને બ્રહ્મચર્ય પાળે તો દેવલોક મળે

વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પશુ, પુરુષ, સ્ત્રીઆદિ કટપનાએ કરી 'હું વાણીઓ, બ્રાહ્મણ, પુરુષ, સ્ત્રી, પશુ છું' એમ માન્યુ છે, પણ વિચાર કરે તો પોતે તેમાનો કોઈ નથી 'મારું' સ્વરૂપ તેથી જુદું જ છે

સૂર્યના ઉદ્યોતની પેઠે દિવસ આદ્યો જ્ઞય તેમ અજ્ઞાનજલની માફક આયુષ આદ્યુ જ્ઞય

લાકડું કરવતથી વહેરાય તેમ આયુષ આદ્યુ જ્ઞય છે, તોય મૂર્ખ પરમાર્થ સાધતો નથી ને મોહના જથ્થા ભેળા કરે છે

'બધા કરતા હું જગત્મા મોગે થાઉં' એવી મોટાઈ મેળવવાની તૃષ્ણામાં, પાપ દ્વિધોને વિષે લયથીન, મઘ પીધો હોય તેની પેઠે ઝાઝવાના પાણીની માફક સસારમાં જીવ લમે છે અને ફળ, ગામ, ગતિઓને વિષે મોહના નચાવવાથી નાચ્યા કરે છે' આધજો વણે ને વાછડે આવે તેની પેઠે અરાનીની ક્રિયા નિષ્ફળ જ્ઞય છે

'હું કર્તા,' 'હું કરુ છું,' 'હું કેવું કરુ છું?' આદિ જે વિશાવ છે તે જ મિથ્યાત્વ અહકારથી કરી સસારમાં અનંત દુખ પ્રાપ્ત થાય ચારે ગતિમાં રજગે

કોઈનું દીધું દેવાતું નથી કોઈનું લીધું લેવાતું નથી, જીવ ફેકટ કટપના કરી રજગે છે જે પ્રમાણે કર્મ ઉપાર્જન કરેલા હોય તે પ્રમાણે વાત,

અલાલ, આયુષ્, શાતા, અશાતા મળે છે. પોતાથી કાંઈ અપાતું લેવાનું નથી. અહંકારે કરી 'મેં આને સુખ આપ્યું;' 'મેં દુઃખ આપ્યું;' 'મેં અન્ન આપ્યું' એવી મિથ્યા ભાવના કરે છે ને તેને લઈને કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. મિથ્યાત્વે કરી ખોટો ધર્મ ઉપાર્જન કરે છે.

જગતમાં આનો આ પિતા, આનો આ પુત્ર એમ કહેવાય છે; પણ કોઈ કોઈનું નથી. પૂર્વના કર્મના ઉદયે સઘળું જન્યું છે.

અહંકારે કરી જે આવી મિથ્યાશુદ્ધિ કરે છે તે ભૂલ્યા છે. ચાર ગતિમાં રજળે છે અને દુઃખ ભોગવે છે.

અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણો:—સાચા પુરુષને દેખી તેને રોષ ઉત્પન્ન થાય; તેનાં સાચાં વચન સાંભળી નિંદા કરે છે; ખોટી શુદ્ધિવાળાને દેખી રોષ કરે; સરળને મૂર્ખ કહે, વિનય કરે તેને ધનના ખુશામતીઆ કહે; પાંચ ઇંદ્રિયો વશ કરી હોય તેને ભાગ્યહીન કહે; સાચા ગુણવાળાને દેખી રોષ કરે; સ્ત્રી પુરુષનાં સુખમાં લયલીન. આવા જીવો માઠી ગતિને પ્રાપ્ત થાય. જીવ કર્મને લઈને, પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનથી અધ છે; તેને જ્ઞાનની ખબર નથી.

એક નાકને માટે, મારુ નાક રહે તો સારુ એવી કલ્પનાને લીધે પોતાનું શૂરવીરપણું દેખાડવા લડાઈમાં ઉતરે છે; નાકની તો રાખ થવાની છે !

દેહ કેવો છે ? રેતીના ઘર જેવો. મસાણુની મઢી જેવો. પર્વતની ગુફાની માફક દેહમાં અધારું છે. ચામડીને લીધે દેહ ઉપરથી રૂપાળો લાગે છે. દેહ અવગુણની ઓરડી, માયા અને મેલને રહેવાનું ઠેકાણું છે. દેહમાં પ્રેમ રાખવાથી જીવ રખજો છે. તે દેહ અનિત્ય છે. બદલેલની ખાણ છે. તેમાં મોહ રાખવાથી જીવ ચારે ગતિમાં રજળે છે. કેવા રજળે છે ! ઘાણીના બળદની માફક. આંખે પાટો બાંધે છે; તેને ચાલવાના માર્ગમાં સંકડાઈ રહેલું પડે છે; છૂટવાનું મન થાય પણ છૂટી શકાય નહીં. ભૂખ્યા તરસ્યાનું કહેવાય નહીં. શ્વાસોચ્છાસ નિરાંતે લેવાય નહીં. તેની પેઠે જીવ પરાધીન છે. જે સંસારમાં પ્રીતિ કરે છે તે આવા પ્રકારનું દુઃખ સહન કરે છે.

ધુમાડા જેવાં લૂગડાં પેહેરી તેઓ આડુંબર કરે છે, પણ તે ધુમાડાની માફક નાશ પામવાયોગ્ય છે. આત્માનું જ્ઞાન માયાને લઈને દબાઈ રહે છે.

જે જીવ આત્મેચ્છા રાખે છે તે નાણાને નાકના મેલની પેઠે ત્યાગે છે. માખી ગળપણમાં વળગી છે તેની પેઠે આ અમાગીઓ જીવ હુંડુંબના સુખમાં વળગ્યો છે.

વૃદ્ધ, જુવાન, બાળ એ સર્વ સસારમા જૂઠ્યા છે, જળના મુખમા છે, એમ લય રાખવો તે લય રાખીને સસારમા ઉદાસીનપણે રહેવું

સો ઉપવાસ કરે, પણ જ્યામુધી માહીથી ખરેખરા દોષ લય નહીં ત્યામુધી રૂળ થાય નહીં

શ્રાવક કોને કહેવા ? જેને સતોષ આવ્યો હોય, કષાય પાતળા પડ્યા હોય, માહીથી ગુણ આવ્યા હોય, સાચો સગ મળ્યો હોય તેને શ્રાવક કહેવા આવા જીવને ઓધ લાગે, તો બધું વળણુ ફરી જાય, દશા ફરી જાય સાચો સગ મળવો તે પુણ્યનો ભેગ છે

જીવો અવિચારશી બૂલ્યા છે, જરા કોઈ કહે કે તરત ખોટું લાગે, પણ વિચારે નહીં કે મારે શું ? તે કહેશે તો તેને કર્મ બંધારે

સામાયિક સમતાને કહેવાય જીવ અહકાર કરી બાહ્યક્રિયા કરે છે, અહકારથી માયા ખર્ચે છે તે માહી ગતિના કારણે છે સાચા સગ વગર આ દોષ ઘટે નહીં

જીવને પોતાને કાલા કહેવરાવવું બહુ ગમે છે વગર ઓલાવ્યે કહાપણુ કરી મોટાઈ લે જી જીવને વિચાર નહીં તેનો આરો નહીં બે વિચાર કરે અને સાચા માર્ગે ચાલે તો છૂટવાનો આરો આવે

અહકારથી, માનથી કેવલ પ્રગટ થતું નથી તે મોટા દોષ છે અજ્ઞાનમા મોટા નાનાની કલ્પના છે બાહ્યબલિજીએ વિચાર્યું કે હું અકુશ વગરનો છું માટે

આણંદ ભા વ ૧૪ સોમ ૧૮૫૨

પદર ભેદે સિદ્ધ કલા તેનું કારણ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન જેના ગયા તેનું ગમે તે વેરે, ગમે તે જગોએ ગમે તે જિને ક'યાણુ થાય તે છે

સાચો માર્ગ એક જ છે, માટે આગદ રાખવો નહીં ફલ છો દુઢિયો છે, ફલાણો તપ્યો છે એવી કલ્પના રાખવી નહીં દયા, સત્ય આદિ સર્વ ચરણ મુજિના રસ્તા છે માટે સદાચરણ સેવવા

લોચ કરવો શા માટે કહ્યો છે ? રાગીરની મમતાની તે પરીક્ષા છે માટે (માથે વાળ) તે મોહ વધવાનું કારણ છે નહાવાનું મન થાય આરીસો લેવાનું તેમા મોટું બેવાનું મન થાય અને એ ઉપરાંત તેના સાધનો માટે ઉપાધિ કરવી પડે આ કારણથી જ્ઞાનીઓએ લોચ કરવાનું કહ્યું છે

જનાએ જવાનો હેતુ એક તો એ છે કે ગૃહવાસની ઉપાધિથી નિવૃત્તિ^૫ લેવાય; સો ખસો રૂપીઆ ઉપરથી મૂચ્છા ઓછી કરાય; પરદેશમાં દેશાટન કરતાં, કોઈ સત્પુરુષ શોધતાં જડે તો કલ્યાણ થાય. આ કારણથી જના કરવાનું બતાવ્યું છે.

જે સત્પુરુષો બીજા જીવોને ઉપદેશ દઈ કલ્યાણ બતાવે છે તે સત્પુરુષોને તો અનંતો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે. સત્પુરુષો પરજીવની નિષ્કામ કરુણાના સાગર છે. વાણીના ઉદય પ્રમાણે, તેમની વાણી નીકળે છે. તેઓ કોઈ જીવને દીક્ષા લે તેવું કહે નહીં. તીર્થકરે પૂર્વે કર્મ બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે બીજા જીવનું કલ્યાણ કરે છે; બાકી તો ઉદય પ્રમાણે દયા વર્તે છે. તે દયા નિષ્કારણ છે, તેમ તેઓને પારકી નિર્જરાએ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરવાનું નથી. તેમનું કલ્યાણ તો થયેલું જ છે. તે ત્રણ લોકના નાથ તો તરીને જ બેઠા છે. સત્પુરુષ કે સમકિતીને પણ એવી (સકામ) ઉપદેશ દેવાની ઇચ્છા હોય નહીં. તે પણ નિષ્કારણ દયાની ખાતર ઉપદેશ દે છે. મહાવીર-સ્વામી ગૃહવાસમાં રહેતા છતાં પણ ત્યાગી જેવા હતા.

હજારો વર્ષના સંયમી પણ જેવો વૈરાગ્ય રાખી શકે નહીં તેવો વૈરાગ્ય લગવાનનો હતો. જ્યાં જ્યાં લગવાન વર્તે છે, ત્યાં ત્યાં બધા પ્રકારના અર્થ પણ વર્તે છે. તેઓની વાણી ઉદય પ્રમાણે શાંતિપૂર્વક પરમાર્થહેતુથી નીકળે છે, અર્થાત્ તેમની વાણી કલ્યાણ અર્થે જ છે. તેઓને જન્મથી મતિ, શ્રુત, અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં, તે પુરુષના ગુણશામ કરતાં અનંતિ નિર્જરા છે, જ્ઞાનીની વાત અગમ્ય છે. તેઓનો અભિપ્રાય જણાય નહીં. જ્ઞાનીપુરુષની ખરી ખુબી એ છે કે તેમણે અનાદિથી નહીં ટળેલાં એવાં રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાન તેને છેદી નાંખ્યાં છે. એ લગવાનની અનંત કૃપા છે. તેને પચીસો વર્ષ થયાં; છતાં તેમનાં દયા આદિ હાલ વર્તે છે. એ તેમનો અનંતો ઉપકાર છે. જ્ઞાની આડંબર દેખાડવા અર્થે વ્યવહાર કરતા નથી. તેઓ સહજ સ્વભાવે ઉદાસીનપણે વર્તે છે. જ્ઞાની દોષ પાસે જઈ દોષ છેદી નાંખે છે; જ્યારે અજ્ઞાની જીવ દોષ છોડી શકતા નથી. જ્ઞાનીની વાત અદ્ભુત છે.

વાડામાં કલ્યાણ નથી; અજ્ઞાનીના વાડા હોય. જેમ લોહું પોતે તરે નહીં અને બીજાને તારે નહીં તેમ. વીતરાગનો માર્ગ અનાદિનો છે. જેના રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન ગયા તેનું કલ્યાણ; બાકી અજ્ઞાની કહે કે મારા ધર્મથી રાજ-કામ-૩૫૦ ૫

કહ્યાણુ છે તો તે માન્યું નહીં; એમ કહ્યાણુ હોય નહીં. હુંડિયાપણું કે તપ્પાપણું માન્યું તો કપાય ચઢે. તપ્પો હુંડિયા સાથે બેડો હોય તો કપાય ચઢે અને હુંડિયો તપ્પા સાથે બેડાં કપાય ચઢે; આ અજ્ઞાની સમજવા. બંને સમજ્યા વગર વાડા બાંધી કર્મ ઉપાર્જન કરી રખડે છે. વહોરાના નાડાની માફક મતાચઢ પકડી બેઠા છે. મુમ્તિ આદિનો આચર મૂકી દેવો.

જૈન માર્ગ શું? રાગ દોષ અને અજ્ઞાનનું જતું તે. અજ્ઞાની સાધુઓએ જોળા શ્વોને સમજાવી તેને મારી નાંખ્યા જેવું કર્યું છે. પોતે બે પ્રથમ વિચાર કરે કે મારા દોષ શું ઘટ્યા છે? તો તો જણાય કે જૈનધર્મ તો મારાથી વેગળો રહ્યો છે. શ્વ અવળી સમજણ કરી પોતાનું કહ્યાણુ ભૂલી જઈ, બીજાનું અકહ્યાણુ કરે છે. તપ્પા હુંડિયાના સાધુને અને હુંડિયા તપ્પાના સાધુને અન્ન પાણી ન આપવા માટે પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપે છે. હુગુરુઓ એક બીજાને મળવા દેતા નથી; એક બીજાને મળવા દે તો તો કપાય ઓછા થાય, નિંદા મટે.

શ્વ નિરાપેક્ષી રહેતા નથી. અનાદિથી પક્ષમાં પડ્યા છે અને તેમાં રહીને કહ્યાણુ ભૂલી જાય છે.

બાર હુળની ગૌચરી કહી છે તેવી કેટલાક મુનિઓ કરતા નથી. તેમને હુગડાંઆદિ પરિમહનો મોહ મટયો નથી. એકવાર આહાર લેવાનું કહ્યું છતાં બે વાર લે છે. જે જ્ઞાનીપુરુષના વચનથી આત્મા ઉચ્ચો આવે તે સાચો માર્ગ—તે પોતાનો માર્ગ. સાચો ધર્મ પુસ્તકમાં છે, પણ આત્મામાં ગુણ પ્રગટે નહીં ત્યાંસુધી કંઈ ફળ આપે નહીં. ‘આપણો ધર્મ’ એવી કલ્પના છે. આપણો ધર્મ શું? મહાસાગર કોઈનો નથી; તેમ ધર્મ કોઈના આપનો નથી. જેમાં દયા, સત્ય આદિ હોય તે પાળો. તે કોઈના આપનાં નથી. અનાદિ, કાળનાં છે; શાશ્વત છે. શ્વે ગાંડ પકડી છે કે આપણો ધર્મ છે, પણ શાશ્વત માર્ગ શું? શાશ્વત માર્ગથી સદુ મોક્ષે ગયા છે. રબેદરણો, દોરો કે મુમતિ, કપડાં કોઈ આત્મા નથી. વહોરાના નાડાની માફક શ્વ પક્ષનો આચર પકડી બેડો છે એવી શ્વની મૂઠતા છે. ‘આપણા જૈનધર્મના શાસ્ત્રમાં બધું છે. શાસ્ત્રો આપણી પાસે છે.’ એવું મિથ્યાભિમાન શ્વ કરી બેડો છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપી ચોર રાતદિવસ માલ ચોરી લે છે તેનું ભાન નથી.

તીર્થંકરનો માર્ગ સાચો છે. દ્રવ્યમાં બદામ સરણી પણ રાખવાની આજ્ઞા નથી. વૈષ્ણવના હુળધર્મના હુગુરુઓ આરંભ પરિમહ મૂક્યા વગર

લોકોપાસેથી લક્ષ્મી ચઢણ કરે છે અને તે રૂપી વેપાર થઈ પડ્યો છે. તે પોતે અગ્નિમાં બળે છે; તો તેનાથી બીજાનો અગ્નિ શી રીતે શાંત થાય? જૈનમાર્ગનો પરમાર્થ સાચા ગુરુથી સમજવાનો છે. જે ગુરુને સ્વાર્થ હોય તે પોતાનું અકલ્યાણ કરે ને શિષ્યોનું પણ અકલ્યાણ થાય.

જૈનલિંગધારીપણું ધરી જીવ અનંતિ વાર રખાયો છે. બાલવર્તિ લિંગધારી લૌકિક વ્યવહારમાં અનંતિ વાર રખાયો છે. આ ઠેકાણે જૈનમાર્ગને નિવેધતા નથી; જેટલા અંતરંગે સાચો માર્ગ બતાવે તે 'જૈન.' બાકી તો અનાદિકાળથી જીવે ખોટાને સાચું માન્યું છે અને તે જ અજ્ઞાન છે. મનુષ્ય-દેહનું સાર્થક ખોટા આશ્લ-દુરાશ્લ-મૂઝી કલ્યાણ થાય તો છે. જ્ઞાની સવળું જ બતાવે. આત્મજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે જ આત્મજ્ઞાનીપણું માનવું, ગુણ પ્રગટ્યા વગર માનવું જ ભૂલ છે. ઝવેરાતની કીમત બાણુવાની શક્તિ વગર ઝવેરીપણું માનવું નહીં. અજ્ઞાની ખોટાને સાચું નામ આપી વાડા બંધાવે છે. સત્યનું ઓળખાણ હોય તો કોઈ વખત પણ સાચું ચઢણ થશે.

આણંદ. લા. વદ ૦)) મંગળ. ૧૯૫૨.

જે જીવ પોતાને મુમુક્ષુ માનતો હોય, તરવાનો કામી માનતો હોય, તેણે દેહને વિષે રોગ થતી વખત આકુળવ્યાકુળપણું થતું હોય, તો તે વખત વિચારવું કે તારું મુમુક્ષુપણું, હઠાપણું ક્યાં ગયાં? જે તરવાનો કામી હોય તો તો દેહને અસાર બાણું છે, દેહને આત્માથી જુદો બાણું છે, તેને આકુળતા આવવી જોઈએ નહીં. દેહ સાચવ્યો સચવાતો નથી; કેમકે તે ક્ષણમાં લાંબી નય છે,—ક્ષણમાં રોગ, ક્ષણમાં વેદના થાય. દેહના સંગે દેહ દુઃખ આપે છે માટે આકુળવ્યાકુળપણું થાય છે તે જ અજ્ઞાન છે. શાસ્ત્ર શ્રવણ કરી રોજ સાંભળ્યું છે કે દેહ આત્માથી જુદો છે, ક્ષણભંગુર છે; પણ દેહને વેદના આવ્યે તો રાગદ્વેષપરિણામ કરી જૂમ પાડે છે. દેહ ક્ષણભંગુર છે એવું તમે શાસ્ત્રમાં સાંભળવા શું કરવા બાણું છે? દેહ તો તમારી પાસે છે તો અનુભવ કરો. દેહ પ્રગટ માટી જેવો છે; રાખ્યો રખાય નહીં. વેદના વેદતાં ઉપાય ચાલે નહીં. ત્યારે શું સાચવે? કંઈ પણ બની શકતું નથી. આવો દેહનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે, તો તેની મમતા કરી કરવું શું? દેહનો પ્રગટ અનુભવ કરી શાસ્ત્રમાં કહ્યું કે તે અનિત્ય છે; દેહમાં મૂર્ચ્છા ક્યાં જેવું નથી.

ત્યાંસુધી દેહાત્મશુદ્ધિ ટળે નહીં ત્યાંસુધી સમ્યક્ત્વ થાય નહીં. જીવને સાચા ક્યારેય આવ્યું જ નથી; આવ્યું હોત તો મોક્ષ થાત. ભલે સાધુપણું, આવકપણું અથવા તો ગમે તે લ્યો, પણ સાચા વગર સાધન તે વૃથા છે. જે દેહાત્મશુદ્ધિ મટાડવા માટે સાધનો બતાવ્યાં છે તે દેહાત્મશુદ્ધિ મટે ત્યારે સાચા આવ્યું સમજાય. દેહાત્મશુદ્ધિ થઈ છે તે મટાડવા, મારાપણું મૂકાવવા સાધનો કરવાનાં છે. જો ન મટે તો સાધુપણું, આવકપણું, શાસ્ત્ર-શ્રવણ કે ઉપદેશ તે વગડામાં પોક મૂક્યા જેવું છે. જેને એ ભ્રમ ભાંગી ગયો છે, તે જ સાધુ, તે જ આચાર્ય, તે જ જ્ઞાની. જેમ અમૃતસીજન જમે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં, તેમ જ્ઞાતિ મટે તે કાંઈ છાનું રહે નહીં.

લોક કહે છે કે સમકિત છે કે નહીં તે કેવળજ્ઞાની જાણે; પણ પોતે આત્મા છે તે કેમ ન જાણે? કાંઈ આત્મા ગામ ગયો નથી; અર્થાત્ સમકિત થયું છે તે આત્મા પોતે જાણે. જેમ કોઈ પદાર્થ ખાવામાં આવ્યે તેનું ફળ આપે છે તેમ જ સમકિત આવ્યે-જ્ઞાતિ મળ્યે-તેનું ફળ પોતે જાણે. જ્ઞાનનું ફળ જ્ઞાન આપે જ, પદાર્થનું ફળ પદાર્થ, લક્ષણ પ્રમાણે આપે જ. આત્મા-માંથી કર્મ જવું જવું થયાં હોય તેની પોતાને ખબર કેમ ન પડે? અર્થાત્ ખબર પડે જ. સમકિતીની દશા છાની રહે નહીં. કલ્પિત સમકિત માને તે પીતળની હીરાકંઠીને સોનાની હીરાકંઠી માને તેની પેઠે.

સમકિત થયું હોય તો દેહાત્મશુદ્ધિ મટે; જો કે અલ્પ યોધ, મધ્યમ યોધ, વિશેષ યોધ જેવો હોય તે પ્રમાણે પછી દેહાત્મશુદ્ધિ મટે. દેહને વિષે રોગ આવ્યે જેનામાં આકુળવ્યાકુળતા માલમ પડે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જણાવા.

જે જ્ઞાનીને આકુળતા વ્યાકુળતા મટી ગઈ છે તેને અંતરંગ પચ્ચખાણુ જ છે. તેને બધા પચ્ચખાણુ આવી જાય છે. જેને રાગદ્વેષ મટી ગયા છે, તેને વિશ વર્ષનો છોકરો મરી જાય, તોપણ ખેદ થાય નહીં. શરીરને વ્યાધિ થવાથી જેને વ્યાકુળપણું થાય છે અને જેનું કલ્પના માત્ર જ્ઞાન છે તે પોતું અધ્યાત્મજ્ઞાન માનવું. આવા કલ્પિત જ્ઞાની તે પોલા જ્ઞાનને અધ્યાત્મ જ્ઞાન માની અનાચાર સેવી બહુ જ રખડે છે. જે શાસ્ત્રનું ફળ !

આત્માને પુત્ર પણ ન હોય અને પિતા પણ ન હોય. જે આવી કલ્પનાને સાચું માની બેઠા છે તે મિથ્યાત્વી છે. ખોટા સંગથી સમજાવું નથી; માટે સમકિત આવતું નથી. સત્પુરુષના સંગથી જોય જીવ હોય તો સમ્યક્ત્વ થાય.

સમકિત ને મિથ્યાત્વની તરત ખબર પડે તેવું છે સમકિતીની અને મિથ્યાત્વની વાણી ઘડીએઘડીએ જુદી પડે છે જ્ઞાનીની વાણી એક જ ધારી, પૂર્વાપર મળતી આવે અતરંગ ગાઠ મટે ત્યારે જ સમ્યક્ત્વ થાય રોગ જાણે, રોગની દવા જાણે, પથ્ય જાણે અને તે પ્રમાણે ઉપાય કરે તો રોગ મટે રોગ જાણ્યા વગર અજ્ઞાની જે ઉપાય કરે તેથી રોગ વધે પથ્ય પાળે ને દવા કરે નહીં, તો રોગ કેમ મટે ? ન મટે તો આ તો રોગે કાઢીને દવાય કાઢી શાસ્ત્ર તો જ્ઞાન કહેવાય નહીં જ્ઞાન તો માહીથી ગાઠ મટે ત્યારે જ કહેવાય તપ સયમાદિ માટે સત્પુરુષના વચન સાલજવાનું બતાવ્યું છે.

જ્ઞાની લગવાને કહ્યું છે કે સાધુઓએ અચેત આહાર લેવો આ કહેવું તો કેટલાક સાધુઓ ભૂલી ગયા છે દૂધ આદિ સચેત ભારે ભારે પદાર્થો લઈ જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પગ દઈ ચાલે તે કલ્યાણનો રસ્તો નહીં લોક કહે છે કે સાધુ છે, પણ આત્મદશા સાધે તે સાધુ

નરસિંહમેહતો કહે છે કે અનાદિ કાળથી આમને આમ ચાલતા કાળ ગયો, પણ નિવેડો આવ્યો નહીં આ માર્ગ નહીં, કેમકે અનાદિ કાળથી ચાલતા ચાલતા પણ માર્ગ હાથ આવ્યો નહીં જે માર્ગ જ હોય તો હજી સુધી કાંઈએ હાથમા આવ્યું નહીં એમ બને નહીં માટે માર્ગ જુદો જ હોવો જોઈએ

તૃષ્ણા કેમ ઘટે ? લૌકિક ભાવમા મોટાઈ મૂઝી દે તો, 'ઘરકુટુંબ આદિને મારે શું કરવું છે ? લૌકિકમા ગમે તેમ હોય, પણ મારે તો મોટાઈ મૂઝી ગમે તે પ્રકારે તૃષ્ણા ઘટે તેમ કરવું છે,' એમ વિચારે તો તૃષ્ણા ઘટે, મોળી પડે

તપનું અભિમાન કેમ ઘટે ? ત્યાગ કરવો તેનો ઉપયોગ રાખવાથી 'મને આ અભિમાન કેમ થાય છે ?' એમ રોજ વિચારતા અભિમાન મોળું પડશે જ્ઞાની કહે છે તે કૃત્યરૂપી જ્ઞાન વિચારે, તો અજ્ઞાનરૂપી તાણુ ઉઘડી જાય, કેટલાય તાણા ઉઘડી જાય, કૃત્ય હોય તો તાણુ ઉઘડે, બાકી પહોળા માય તાણુ સાગી જાય

'કલ્યાણ શું હશે ?' એવો જીવને ભામો છે તે કાંઈ હાથી ઘોડો નથી જીવને આવી પ્રાપ્તિને લીધે ક'લાણુની કૃત્યો સમજાતી નથી સમજાય તો તો સુગમ છે જીવની પ્રાપ્તિઓ દૂર કરવા માટે જગતનું વર્ણન બતાવ્યું છે જે જીવ હમેશના અધ માર્ગથી થાકે તો માર્ગમા આવે

જ્ઞાની પરમાર્થ-સમ્યક્ત્વ હોય તે જ કહે. ‘કથાય ઘટે તે કહ્યાણુ.’-
‘જીવનાં રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન જાય તેને કહ્યાણુ કહેવાય’ એવું લોક કહે છે કે
અમારા ગુરુઓય કહે છે; ત્યારે સત્પુરુષો જુદું શું બતાવો છો?’ આવી
આડી કલ્પનાઓ કરી જીવને પોતાના દોષ મટાડવા નથી.

આત્મા અજ્ઞાનરૂપી પથ્થરે કરી દબાઈ ગયો છે. જ્ઞાની જ આત્માને
હિયો લાવશે. આત્મા દબાઈ ગયો છે એટલે કહ્યાણુ સૂજતું નથી. જ્ઞાની
સદ્વિચારોરૂપી સહેલી કુંચીઓ બતાવે તે કુંચિઓ હજારો તાળાંને લાગે છે.

જીવને માંહીથી અજીર્ણ મટે ત્યારે અમૃત લાવે, તે જ રીતે બ્રાતિ-
રૂપી અજીર્ણ મલ્લે કહ્યાણુ થાય; પણ જીવને અજ્ઞાની ગુરુએ ભડકાવી
માયા છે એટલે બ્રાતિરૂપ અજીર્ણ કેમ મટે? અજ્ઞાની ગુરુઓ જ્ઞાનને બદલે
તપ બતાવે; તપમાં જ્ઞાન બતાવે; આવી રીતે અવજનું અવજનું બતાવે તેથી
જીવને તરવું બહુ મુશીબતવાળું છે. અહંકારાદિ રહિતપણે તપાદિ કરવાં.

કદાચહ મૂંઝીને જીવ વિચારે, તો માર્ગ જુદો છે. સમકિત સુલભ છે,
પ્રત્યક્ષ છે, સહેલું છે. જીવ ગામ મૂંઝી આઘો ગયો છે તે પાછો ફરે ત્યારે
ગામ આવે. સત્પુરુષનાં વચનોનું આસ્થાસહિત શ્રવણ મનન કરે તો
સમ્યક્ત્વ આવે. તે આવ્યા પછી યત પચ્ચખાણુ આવે, ત્યાર પછી પાંચમું
ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય.

સાચુ સમજાઈતેની આસ્થા થઈતે જ સમ્યક્ત્વ છે. જેને ખરા
ખોટાની કીમત થઈ છે, તે ભેદ જેને મટ્યો છે તેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય.

અસદ્ગુરુથી સત્ સમજાય નહીં. દયા, સત્ય, અદત્ત ન લેવું એ આદિ
સદાચાર એ સત્પુરુષની સમીપ આવવાનાં સત્ સાધન છે. સત્પુરુષો જે
કહે છે તે સૂત્રના સિદ્ધાંતના પરમાર્થ છે. અનુભવથી કહીએ છીએ, અનુ-
ભવથી શંકા મટાડવાનું કહી શકીએ છીએ. અનુભવ પ્રગટ દીવો છે ને સૂત્ર
કાગળમાં લખેલ દીવો છે.

દુઢિયાપણું કે તપ્યાપણું કર્યા કરે તેથી સમકિત થવાનું નથી. ખરે-
ખરું સાચુ સ્વરૂપ સમજાય, માંહિથી દયા ફરે તો સમકિત થાય. પરમા-
ર્થમાં પ્રમાદ એટલે આત્મામાંથી બહાર વૃત્તિ તે. ઘાતિકર્મ ઘાત કરે તેને
કહેવાય. પરમાણુ આત્માથી નિરપેક્ષ છે, પરમાણુને પક્ષપાત નથી, જે રૂપે
પરિણમવાવે તે રૂપે પરિણમે.

નિકાચિત કર્મમાં સ્થિતિર્બંધ હોય તો બરોબર બંધ થાય છે. સ્થિતિ-કાળ ન હોય અને વિચારે-પશ્ચાત્તાપે જ્ઞાન વિચારે-તો નાશ થાય. સ્થિતિ-કાળ હોય તો ભોગવ્યે છૂટકો.

ક્રોધાદિક કરી જે કર્મો ઉપાર્જન કર્યા હોય તે ભોગવ્યે છૂટકો. ઉદય આવ્યે ભોગવવું જ લેઈએ, સમતા રાખે તેને સમતાનું ફળ. સહુ સહુના પરિણામ પ્રમાણે કર્મ ભોગવવાં પડે છે.

જ્ઞાન સ્ત્રીપણમાં, પુરુષપણમાં સરખું જ છે. જ્ઞાન આત્માનું છે.

* * *

* પહેલે ગુણસ્થાનકે શ્રેય છે તેનું ભેદન કર્યા વિના આત્મા આગળના ગુણસ્થાનકે જઈ શકતો નથી. ભોગાનભોગ મળવાથી અકામનિર્જરા કરતો જીવ આગળ વધે છે ને શ્રેયભેદ કરવાની નજીક આવે છે. અહીં આગળ શ્રેયનું એટલું બધું પ્રબલપણું છે કે તે શ્રેયભેદ કરવામાં મોળો પડી જઈ-અસમર્થ થઈ જઈ-પાછો વળે છે; હિમ્મત કરી આગળ વધવા ધારે છે; પણ મોહનીયના કારણથી રૂપાન્તર સમજાઈ પોતે શ્રેયભેદ કરે છે એમ સમજે છે અને ઉલટું તે સમજવારૂપ મોહના કારણથી શ્રેયનું નિગિડપણું કરે છે. તેમાંથી કોઈકે જ જીવ ભોગાનભોગ પ્રાપ્ત થયે અકામનિર્જરા કરતાં અતિ બળવાન થઈ તે શ્રેયને મોળી પાડી અથવા પોતી કરી આગળ વધી જાય છે. જે અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિનામા ચોથું ગુણસ્થાનક છે; જ્યાં મોક્ષમાર્ગની મુપ્રતીતિ થાય છે. આનું બીજું નામ ‘બોધબીજ’ છે. અહીં આત્માના અનુભવની શરૂઆત થાય છે અર્થાત્ મોક્ષ થવાનું બીજ અહીં રોપાય છે.

આ ‘બોધબીજ’ ગુણસ્થાનક (ચોથા ગુણસ્થાનક) થી તેરમા ગુણ-સ્થાનક સુધી આત્મઅનુભવ એકસરખો છે; પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયકર્મની નિરાવરણતાનુસાર જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા ઓછી અદકી હોય છે, તેના પ્રમાણમાં અનુભવનું પ્રકાશનું કહી શકે છે.

જ્ઞાનાવરણનું સર્વ પ્રકારે નિરાવરણ થવું તે ‘કેવલજ્ઞાન’ એટલે ‘મોક્ષ’ જે બુદ્ધિબળથી કહેવામાં આવે છે એમ નથી; પરંતુ અનુભવગમ્ય છે.

* શ્રીમદ્ભગવદ્ ગે-૧૯૫૪-૫૫ ના શ્રી મોરબીના આગમન પ્રસંગના વ્યાખ્યાનના જે મુદ્દાઓ યથારાજિ રમૂનિમાં ગણી ચલાવકારો પોતાના ક્ષયોપશમાનુસાર એક શ્રોતાએ પૃથક્ પૃથક્ સ્થળે અભ્યવરિયન પાલે લખી લીધેલા તેનો સમગ્ર આ રથને આપીએ છીએ—સંશોધક.

બુદ્ધિબળથી નિશ્ચય કરેલો સિદ્ધાંત તેથી વિશેષ બુદ્ધિબળ અથવા તર્કથી વખતે ફરી શકે છે, પરંતુ જે વસ્તુ અનુભવગમ્ય (અનુભવસિદ્ધ) થઈ છે તે તો કાળમાં ફરી શકતી નથી.

હાલના સમયમાં જૈનદર્શનને વિષે અવિરતિસમ્યક્બુદ્ધિનામાં ચોથા ગુણસ્થાનકથી અપ્રમત્તનામાં સાતમાં ગુણસ્થાનકસુધી આત્મઅનુભવ સ્પષ્ટ સ્વીકારેલ છે.

સાતમાંથી સયોગીકેવલીનામાં તેરમાં ગુણસ્થાનકસુધીનો કાળ અત્યંત મૂંઝવણનો છે. તેરમાંનો કાળ વખતે લાંબો પણ હોય છે. ત્યાંસુધી આત્મ અનુભવ પ્રતીતિરૂપ છે.

આ કાળને નિર્ણય મોક્ષ નથી એમ માની જીવ મોક્ષહેતુભૂત ક્રિયા કરી શકતો નથી અને તેથી માન્યતાને લઈને જીવનુ પ્રવર્તન બીજા જ રીતે થાય છે.

પાંચરામાં પુરેલો આયુષના કારણથી અથવા સઘનજ્વાલિ અન્ય સાધનોના અભાવે આત્મારૂપી સિદ્ધ કર્મરૂપી પાંચરામાંથી બહાર આવી શકતો નથી એમ માનવામાં આવે તો તે માનવ સકારણ છે.

આ અસાર એવા સસારને વિષે મુખ્ય એવી ચાર ગતિ છે, જે કર્મ બંધથી પ્રાપ્ત થાય છે. બંધ નિના તે ગતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. અબંધ એવું જે મોક્ષસ્થાનક તે બંધથી થનારી એવી જે ચાર ગતિ તે રૂપ સસારને વિષે નથી. સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્રથી બંધ થતો નથી એ તો ચોક્કસ છે, તો પછી ગમે તે કાળમાં સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્ર પામે ત્યાં તે સમયે બંધ નથી અને જ્યાં બંધ નથી ત્યાં સસાર નથી.

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રમાં આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ છે, તથાપિ તે સાથે મન, વચન, શરીરના શુભભોગ પ્રવર્તે છે તે શુભભોગથી શુભ બંધ થાય છે. તે બંધને લઈને દેવાદિ ગતિ એવો જે સસાર તે કરવો પડે છે. પરંતુ તેથી વિપરીત જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર જોટલે અશે પ્રાપ્ત થાય છે તેટલે અશે મોક્ષ પ્રગટ થાય છે, તેનું કૃણ દેવાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થઈ તે નથી. દેવાદિ ગતિ જે પ્રાપ્ત થઈ તે ઉપર જતાવેલા મન, વચન, શરીરના શુભભોગથી થઈ અને અબંધ એવું જે સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર પ્રગટ થયું છે તે કાયમ રહીને ફરી મનુષ્યપણું પામી ફરી તે ભાગને બોડાઈ મોક્ષ થાય છે.

ગમે તે કાળમાં કર્મ છે, તેનો બંધ છે અને તે બંધની નિર્જરા છે અને સંપૂર્ણ નિર્જરા તેનું નામ 'મોક્ષ' છે.

નિર્જરાના બે લેદ છે: એક સકામ, એટલે સહેતુ (મોક્ષના હેતુભૂત) નિર્જરા અને બીજી અકામ એટલે વિપાકનિર્જરા.

અકામનિર્જરા ઉદયિક ભાવે થાય છે. આ નિર્જરા જીવે અનતિવાર કરી છે અને તે કર્મબંધનું કારણ છે.

સકામનિર્જરા ક્ષાયોપશમિક ભાવે થાય છે. જે કર્મના અબંધનું કારણ છે. જેટલે અંશે સકામ નિર્જરા (ક્ષાયોપશમિક ભાવે) થાય તેટલે અંશે આત્મા પ્રગટ થાય છે. જો અકામ (વિપાક) નિર્જરા હોય તો તે ઉદયિક ભાવે હોય છે અને તે કર્મબંધનું કારણ છે. અહીં પણ કર્મનું નિર્જરવું થાય છે; પરંતુ આત્મા પ્રગટ થતો નથી.

અનતિવાર ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાથી જે નિર્જરા થઈ છે તે ઉદયિક ભાવે (જે ભાવ અબંધક નથી) થઈ છે; ક્ષાયોપશમિક ભાવે થઈ નથી. જો તેમ થઈ હોત તો આ પ્રમાણે રખડવું બનત નહીં.

માર્ગ બે પ્રકારે છે: એક લૌકિકમાર્ગ અને બીજો લોકોત્તરમાર્ગ; જે એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે.

લૌકિકમાર્ગથી વિરુદ્ધ જે લોકોત્તરમાર્ગ તે પાળવાથી તેનું ફળ તેથી વિરુદ્ધ એવું જે લૌકિક તે હોય નહીં. જેવું કૃત્ય તેવું ફળ.

આ સંસારને વિષે અનંત એવા કોટિ જીવોની સંખ્યા છે. બ્યવહારાદિ પ્રસંગે ક્રોધાદિ વર્તણૂક અનંત જીવો ચલાવે છે. ચક્રવર્તિ રાજા આદિ ક્રોધાદિ ભાવે સંસાર ચલાવે છે અને લાખો મનુષ્યનો ઘાત કરે છે તોપણ તેઓમાંનાં કોઈ કોઈનો તે જ કાળમાં મોક્ષ થયો છે.

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની ચોકડીને કપાય એવા નામથી જીવો, ખવામાં આવે છે. આ કપાય છે તે અત્યંત ક્રોધાદિવાળો છે. તે જો અનંત સંસારનો હેતુ હોઈને અનંતાનુબંધિકપાય થતો હોય તો તે ચક્રવર્ત્યાદિને અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થવી જોઈએ અને તે હિસાબે અનંત સંસાર બ્યતીત થયા પહેલાં મોક્ષ થવો શી રીતે ઘટે? એ વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

જે ક્રોધાદિથી અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય તે અનંતાનુબંધિ કપાય છે, એ પણ નિશંક છે. તે હિસાબે ઉપર બતાવેલા ક્રોધાદિ અનંતાનુબંધિની ચોકડી બીજી રીતે સંભવે છે.

સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણેની એક્યતા તે 'મોક્ષ' તે સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એટલે વીતરાગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર

આ કાળને વિષે જ્ઞાન ક્ષીણ થયું છે અને જ્ઞાન ક્ષીણ થવાથી મતભેદ ઘણા થયા છે. જેમ જ્ઞાન ઓછું તેમ મતભેદ વધારે અને જ્ઞાન વધુ તેમ મતભેદ ઓછા. નાણાંની પેઠે. જ્યાં નાણું ઘટયું ત્યાં કંકાશ વધારે અને જ્યાં નાણું વધ્યું ત્યાં કંકાશ ઓછા હોય છે.

જ્ઞાન વિના સમ્યક્ત્વનો વિચાર સૂજતો નથી. મતભેદ ઉત્પન્ન નથી કરવો એવું જેના મનમાં છે તે જે જે વાંચે અથવા સાંભળે તે તે તેને ક્રોધે છે. મતભેદાદિ કારણને લઈને સ્વતઃશ્રવણાદિ કૃણતાં નથી.

વાટે ચાલતાં એક ક્ષણિયું કાંટામાં ભરાયું અને રસ્તાની મુસાફરી હજી છે, તો બની શકે તો કાંટા દૂર કરવા, પરંતુ કાંટા કાઢવાનું ન બની શકે તો તેટલા સારું ત્યાં રોકાઈ રાત ન રહેવું; પણ ક્ષણિયું મૂઝી દઈ ચાલી નીકળવું. તેવી જ રીતે જિનમાર્ગનું સ્વરૂપ તથા તેનું રહસ્ય શું છે તે સમજ્યા વિના, અથવા તેનો વિચાર કર્યા વિના અટપ અટપ શંકાઓ માટે બેસી રહી આગળ ન વધવું તે ઉચિત નથી. જિનમાર્ગ ખરી રીતે જોતાં તો જીવને કર્મક્ષય કરવાનો ઉપાય છે, પણ જીવ પોતાના મતથી ગુંચાઈ ગયેલ છે.

જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી નીકળી મંથિભેદમુખી અનંતિવાર આવ્યો ને ત્યાંથી પાછો વળી ગયો છે.

જીવને એવો ભાવ રહે છે કે સમ્યક્ત્વ અનાયાસે આવતું હશે; પરંતુ તે તો પ્રયાસ (પુરુષાર્થ) કર્યા વિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

કર્મપ્રકૃતિ ૧૫૮ છે. સમ્યક્ત્વ આવ્યા વિના તેમાંની કોઈ પણ પ્રકૃતિ સમૂળગી ક્ષય થાય નહીં. અનાદિથી જીવ નિર્જરા કરે છે, પરંતુ મૂળમાંથી એક પણ પ્રકૃતિ ક્ષય થતી નથી ! સમ્યક્ત્વમાં એવું સામર્થ્ય છે કે તે પ્રકૃતિને મૂળમાંથી ક્ષય કરે છે. તે આવી રીતે કે:-અમુક પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી તે આવે છે અને જીવ બળીઓ થાય તો આસ્તે આસ્તે સર્વ પ્રકૃતિ ખપાવે છે.

સમ્યક્ત્વ સર્વને ન જણાય એમ પણ નહીં, તેમ કોઈને પણ ન જણાય એમ પણ નહીં. વિચારવાનને તે જણાય છે.

જીવને સમજાય તો સમજાયા પછીથી બહુ મુગ્ધ છે; પણ સમજવા સારું જીવે આજીવિસ મુખી ખરેખરો લક્ષ આપ્યો નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાના જીવને જ્યારે જ્યારે ભ્રમ બન્યા છે ત્યારે ત્યારે બરાબર ધ્યાન આપ્યું નથી, કારણ કે જીવને અંતરાય ઘણું છે. કેટલાક અંતરાયો તો પ્રત્યક્ષ છે,

છતાં જાણવામાં આવતા નથી. જે જાણવાનાર મળે તોપણ અંતરાયના જોગથી ધ્યાનમાં લેવાનું બનતું નથી. કેટલાક અંતરાય તો અવ્યક્ત છે કે જે ધ્યાનમાં આવવા જ મુશ્કેલ છે.

સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ માત્ર વાણીયોગથી કહી શકાય; જે એકદમ કહેવામાં આવે તો ત્યાં આગળ જીવને ઉલટો લાવ લાસે; તથા સમ્યક્ત્વ ઉપર ઉલટો અલાવ થવા માંડે; પરંતુ તે જ સ્વરૂપ જે અનુક્રમે જેમ જેમ દશા વધતી જાય તેમ તેમ કહેવામાં અથવા સમજાવવામાં આવે તો તે સમજવામાં આવી શકવાયોગ્ય છે.

આ કાળને વિષે મોક્ષ છે એમ બીજા માર્ગમાં કહેવામાં આવે છે. જૈન-માર્ગમાં આ કાળને વિષે અમુક ક્ષેત્રમાં તેમ થવું જે કે કહેવામાં આવતું નથી; છતાં તે જ ક્ષેત્રમાં આ કાળને વિષે સમ્યક્ત્વ થઈ શકે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રણે આ કાળને વિષે છે. પ્રયોજનભૂત પદાર્થનું જાણપણું તે 'જ્ઞાન,' તેને લઈને સુપ્રતીતિ તે 'દર્શન' અને તેથી થતી ક્રિયા તે 'ચારિત્ર' છે. આ ચારિત્ર આ કાળને વિષે જૈનમાર્ગમાં સમ્યક્ત્વ પછી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી પ્રાપ્ત કરી શકવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

સાતમાસુધી પહોંચે તોપણ મોટી વાત છે.

સાતમાસુધી પહોંચે તો તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાઈ જાય છે અને જે ત્યાંસુધી પહોંચે તો તેને ખાતરી થાય છે કે આગલી દશાનું કેવી રીતે છે ! પરંતુ સાતમાસુધી પહોંચ્યા વિના આગલી વાત ખ્યાલમાં આવી શકતી નથી.

વધતી દશા થતી હોય તો તેને નિષેધવા જરૂર નથી અને ન હોય તો માનવા જરૂર નથી. નિષેધ કર્યા વિના આગળ વધતા જવું.

સામાયિક છ, આઠ કોટીનો વિવાદ મૂઝી દીધા પછી નવ વિના નથી થતું અને છેવટે નવ કોટિએ વૃત્તિ મૂક્યા વિના મોક્ષ નથી.

૧૧ પ્રકૃતિ ખપાવ્યા વિના સામાયિક આવે નહીં. સામાયિક થાય તેની દશા તો અદ્ભુત થાય. ત્યાંથી છ, સાત અને આઠમા ગુણસ્થાનકે જાય ને ત્યાંથી જે ઘડીમાં મોક્ષ થઈ શકે છે.

મોક્ષમાર્ગ કરવાળની ધાર જેવો છે, એટલે એક ધારો (એક પ્રવાહ-રૂપે) છે. ત્રણે કાળમાં એક ધારાએ એટલે એકસરખો પ્રવર્તે તે જ મોક્ષ-માર્ગ;—વહેવામાં ખંડિત નહીં તે જ મોક્ષમાર્ગ.

છે. તેનાથી જ અનંત સંસારથી મુક્તિપાવું પમાય છે. આ વીતરાગજ્ઞાન કર્મનો અર્થબદ્ધ છે. વીતરાગના માર્ગે ચાલવું અથવા તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એ પણ અર્થબદ્ધ છે. તે પ્રત્યે જે ક્રોધાદિ કષાય હોય તેથી વિમુક્ત થવું તે જ અનંત સંસારથી અત્યંતપણે મુક્ત થવું છે; અર્થાત્ મોક્ષ છે. મોક્ષથી વિપરીત એવો જે અનંત સંસાર તેની વૃદ્ધિ જેનાથી થાય છે તેને અનંતાનુબંધિ કહેવામાં આવે છે અને છે પણ તેમ જ. વીતરાગના માર્ગે અને તેમની આજ્ઞાએ ચાલનારાનું કલ્યાણ થાય છે. આવો જે ઘણા જીવોને કલ્યાણકારી માર્ગે તે પ્રત્યે ક્રોધાદિ લાવ (જે મહા વિપરીતના કરનારા છે) તે જ અનંતાનુબંધિ ક્રાપ છે.

જે કે ક્રોધાદિલાવ લોકિકે પણ અફળ નથી; પરંતુ વીતરાગે પ્રકૃષ્ણ વીતરાગજ્ઞાન અથવા મોક્ષધર્મ અથવા તો સત્ધર્મ તેનું ખંડન અથવા તે પ્રત્યે ક્રોધાદિલાવ તીવ્ર મંદાદિ જેવે ભાવે હોય તેવે ભાવે અનંતાનુબંધિ કષાયથી બંધ થઈ અનંત એવા સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે.

અનુભવનો કોઈ પણ કાળમાં અભાવ નથી. શુદ્ધિબળથી મુકરર કરેલ વાત જે અપ્રત્યક્ષ છે તેનો કવચિત્ અભાવ પણ થવો ઘટે.

‘દેવજ્ઞાન એટલે જેનાથી કંઈ પણ જાણવું અવશેષ નથી તે, કે આત્મપ્રદેશનો જે સ્વભાવભાવ છે તે?’—

(અ) આત્માએ ઉત્પન્ન કરેલ વિભાવભાવ અને તેથી જડપદાર્થનો ઘયેલો સંયોગ તે રૂપે થયેલા આવરણે કરી જે કંઈદેખવું—જાણવું—થાય છે તે હૃદયની સહાયતાથી થઈ શકે છે, પરંતુ તે સંબંધી આ વિવેચન નથી. આ વિવેચન ‘દેવજ્ઞાન’ સંબંધી છે.

(આ) વિભાવભાવથી થયેલો જે પુદ્ગલાસ્તિકાયનો સંબંધ તે આત્માથી પર છે. તેનું તથા જેટલા પુદ્ગલનો સંયોગ થયો તેનું યથાન્યાયથી જ્ઞાન અર્થાત્ અનુભવ થાય તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે અને તેને લઈને લોક-સમસ્તના જે પુદ્ગલ તેનો પણ એવો જ નિર્ણય થાય તે શુદ્ધિબળમાં સમાય છે. જેમ, જે આકાશપ્રદેશને વિષે અથવા તો તેની નજીક વિભાવી આત્મા સ્થિત છે તે આકાશપ્રદેશના તેટલા ભાગને લઈને અચ્છેદ્ય અભેદ એવું જે અનુભવાય છે તે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે અને તે ઉપરાંતનો જાકીનો આકાશ જેને દેવજ્ઞાનનીએ પોતે પણ અનંત (જેનો અંત નહીં એવો) કહેલ

છે, તે અનંત આકાશનો પણ તે પ્રમાણે ગુણ હોવો જોઈએ એવું બુદ્ધિબળે નિર્ણય કરેલું હોવું જોઈએ.

(ઇ) આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અથવા તો આત્મજ્ઞાન થયું, એ વાત અનુભવગમ્ય છે. તે આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી આત્મઅનુભવ થવા ઉપરાંત શું શું થવું જોઈએ એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે બુદ્ધિબળથી કહેલું, એમ ધારી શકાય છે.

(ઈ) ઇન્દ્રિયના સંયોગથી જે કંઈ દેખવું જાણવું થાય તે જો કે અનુભવગમ્યમાં સમાય છે ખરું, પરંતુ અહીં તો અનુભવગમ્ય આત્મતત્ત્વને વિષે કહેવાનું છે; જેમાં ઇન્દ્રિયોની સહાયતા અથવા તો સંબંધની જરૂર છે નહીં, તે શિવાયની વાત છે. દેવલજ્ઞાની સહજ દેખી જાણી રહ્યા છે; અર્થાત્ લોકના સર્વ પદાર્થને અનુભવ્યા છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તેમાં ઉપયોગનો સંબંધ રહે છે; કારણ કે દેવલજ્ઞાનીના ૧૩ માં અને ૧૪ માં ગુણસ્થાનક એવા બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેમાં ૧૩ માં ગુણસ્થાનકવાળા દેવલજ્ઞાનીને યોગ છે એમ સ્પષ્ટ છે અને જ્યાં એ પ્રમાણે છે ત્યાં ઉપયોગની ખાસ રીતે જરૂર છે અને જ્યાં ખાસ રીતે જરૂર છે ત્યાં બુદ્ધિબળ છે એમ કહ્યા વિના આલે તેમ નથી અને જ્યાં એ પ્રમાણે કહે છે ત્યાં અનુભવ સાથે બુદ્ધિબળ પણ કહે છે.

(ઉ) આ પ્રમાણે ઉપયોગ કરવાથી આત્માને જે જડપદાર્થ નજીક છે તેનો તો અનુભવ થાય છે; પણ જે નજીક નથી અર્થાત્ જેનો યોગ નથી તેનો અનુભવ થવો એમ કહેવું એ મુશ્કેલીવાળું છે અને તેની સાથે છેદેના પદાર્થનો અનુભવ ગમ્ય નથી એમ કહેવાથી કહેવાતા દેવલજ્ઞાનના અર્થને વિરોધ આવે છે, તેથી ત્યાં બુદ્ધિબળથી સર્વપદાર્થનું, સર્વ પ્રકારે, સર્વકાળનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહે છે.

એક કાળના કલ્પેલા સમય જે અનંત છે તેને લઈને અનંતકાળ કહેવાય છે. તેમાંના વર્તમાનકાળ પહેલાના જે સમય વ્યતીત થયા છે તે ફરીથી નથી એ વાત ન્યાયસપ્ત છે; તે સમય અનુભવગમ્ય શી રીતે થઈ શકે એ વિચારવાનું છે. અનુભવગમ્ય જે સમય થયા છે તેનું જે સ્વરૂપ તે છે તથા તે સ્વરૂપ શિવાય તેનું બીજું સ્વરૂપ થતું નથી અને તે જ પ્રમાણે અનાદિ અનંત કાળના બીજા જે સમય તેનું પણ તેનું જ સ્વરૂપ છે; એમ બુદ્ધિબળથી નિર્ણય થયેલું જણાય છે.

અગાઉ બે વખત કહેવામાં આવ્યું છે છતાં આ ત્રીજી વખત કહેવામાં આવે છે કે ક્યારેય પણ બાદર અને બાહ્યક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે અમારા આત્માને વિષે તેવો ભાવ કોઈ દિવસ સ્વપ્નેય પણ ઉત્પન્ન થાય તેમ છે નહીં.

રુદીવાળી ગાંઠ, મિથ્યાત્વ અથવા કપાયને સૂચવનારી ક્રિયાના સંબંધમાં વખતે કોઈ પ્રસંગે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું હોય, તો ત્યાં ક્રિયાના નિષેધ અર્થે તો નહીં જ કહેવામાં આવ્યું હોય; છતાં કહેવાથી બીજી રીતે સમજવામાં આવ્યું હોય, તો તેમાં સમજનારે પોતાની ભૂલ ધઈ છે એમ સમજવાનું છે.

જેણે કપાયભાવનું ઉચ્છેદન કરેલું છે તે કપાયભાવનું સેવન થાય એમ કહી પણ કહે નહીં.

અમુક ક્રિયા કરવી એવું ન્યામુધી અમારા તરફથી કહેવામાં નથી આવતું ત્યાંમુધી એમ સમજવું કે તે કારણ સહિત છે ને તેથી કરી ક્રિયા ન કરવી એમ કરતું નથી.

હાલ અમુક ક્રિયા કરવી એમ કહેવામાં બે આવે અને પાછળથી દેશકાળને અનુસરી તે ક્રિયાને બીજા આકારમાં મૂકી કહેવામાં આવે તો શ્રોતાના મનમાં શંકા આણવાનું કારણ થાય કે એક વખત આમ કહેવામાં આવતું હતું ને બીજી વખત આમ કહેવામાં આવે છે; એવી શંકાથી તેનું શ્રેય થવાને બદલે અશ્રેય થાય.

બારમાં ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયમુધી પણ શાંતિની આશા પ્રમાણે આલવાનું થાય છે. તેમાં સ્વછંદપણું વિલય થાય છે.

સ્વછંદે નિવૃત્તિ કરવાથી વૃત્તિઓ શાંત થતી નથી, પણ ઉન્મત્ત થાય છે અને તેથી પડવાનો વખત આવે છે અને જેમ જેમ આગળ ગયા પછી બે પડવાનું થાય છે, તો તેમ તેમ તેને પછાટ વધારે લાગે છે, એટલે ઘણો તે જાગે જાય છે; અર્થાત્ પહેલામાં જઈ ખુંચે છે, એટલું જ નહીં પરંતુ તેને ત્યાં ઘણા કાળમુધી બેરની પછાટથી ખુંચ્યા રહેવું પડે છે.

હજી પણ શંકા કરવી હોય તો કરવી; પણ એટલું તો ચોક્કસપણે શ્રદ્ધાવું કે જીવથી માંડી મોક્ષ મુધી છે અને મોક્ષનો ઉપાય પણ છે; તેમાં કાંઈ પણ અસત્ય નથી. આવો નિર્ભય કરવા પછી તેમાં તો કોઈ દિવસ શંકા કરવી નહીં અને એ પ્રમાણે નિર્ભય થયા પછી ઘણુંકરીને શંકા થતી નથી.

જો કદાચ શંકા થાય તો તે દેશશંકા થાય છે ને તેનું સમાધાન થઈ શકે છે. પરંતુ મૂળમાં એટલે જીવથી માંડી મોક્ષ સુધી અથવા તેના ઉપાયમાં શંકા થાય તો તે દેશશંકા નથી પણ સર્વશંકા છે ને તે શંકાથી ઘણુંકરી પડવું થાય છે અને તે પડવું એટલા બધા બેરમાં થાય છે કે તેની પછાટ અત્યંત લાગે છે. આ જો શ્રદ્ધા છે તે જો પ્રકારે છે: એક ‘ઓઘે’ અને બીજી ‘વિચારપૂર્વક.’

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી જો કંઈ જાણી શકાય છે તેમાં અનુમાન સાથે રહે છે, પરંતુ તેથી આગળ અને અનુમાન વિના શુદ્ધપણે જાણવું એ મન:પર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે; એટલે મૂળ તો મતિ, શ્રુત અને મન:પર્યવજ્ઞાન એક છે, પરંતુ મન:પર્યવમાં અનુમાન વિના મતિની નિર્મલતા શુદ્ધ જાણી શકાય છે.

મતિની નિર્મલતા થવી એ સંયમ વિના થઈ શકે નહીં; વૃત્તિને રોકવાથી સંયમ થાય છે અને તે સંયમથી મતિની શુદ્ધતા થઈ શુદ્ધ પર્યાયનું જો જાણવું (અનુમાન વિના) તે મન:પર્યવજ્ઞાન છે.

મતિજ્ઞાન એ લિંગ એટલે ચિહ્નથી જાણી શકાય છે અને મન:પર્યવજ્ઞાનમાં લિંગ અથવા ચિહ્નની જરૂર રહેતી નથી.

મતિજ્ઞાનથી જાણવામાં અનુમાનની આવશ્યકતા રહે છે અને તે અનુમાનને લઈને જાણેલું ફેરફારરૂપ પણ થાય છે. જ્યારે મન:પર્યવને વિષે તેમ (ફેરફારરૂપ) થતું નથી, કેમકે તેમાં અનુમાનના સહાયપણાની જરૂર નથી. શરીરની ચેષ્ટાથી ક્રોધાદિ પારખી શકાય છે, પરંતુ તેનું (ક્રોધાદિનું) મૂળસ્વરૂપ ન દેખાવા સારુ શરીરની વિપરિત ચેષ્ટા કરવામાં આવી હોય તો તે ઉપરથી પારખી શકવું (પરીક્ષા કરવી) એ દુર્ઘટ છે; તેમ જ શરીરની ચેષ્ટા કોઈ પણ આકારમાં ન કરવામાં આવી હોય છતાં, તદ્દન ચેષ્ટા જોયા વિના તેનું (ક્રોધાદિનું) જાણવું તે અતિ દુર્ઘટ છે, છતાં તે પ્રમાણે પરભારું થઈ શકવું તે મન:પર્યવજ્ઞાન છે.

લોકોમાં ઓઘસંસાએ એમ માનવામાં આવતું કે ‘આપણને સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવલી જાણે, નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે એ વાત તો કેવલી-ગમ્ય છે.’ ચાલતી રુઢી પ્રમાણે એમ માનવામાં આવતું; પરંતુ બનારસીદાસ અને બીજા તે દશાના પુરુષો એમ કહે છે કે અમને સમ્યક્ત્વ થયું છે એ નિશ્ચયથી કહીએ છીએ.

શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે કે શી રીતે તે કેવળી બાલો' તે વાત અમુક નયથી સત્ય છે. તેમ કેવલજ્ઞાની શિવાય પણ બનારસીદાસ વગેરેએ મોઘમપણે એમ કહ્યું છે કે 'અમને સમ્યક્ત્વ છે, અથવા પ્રાપ્ત થયું' તે વાત પણ સત્ય છે, કારણ 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ' છે તે દરેક રહસ્યના પર્યાયસહિત કેવળી બાલો શકે છે, અથવા દરેક પ્રયોજનશૂત પર્યાયના હેતુ અહેતુ સંપૂર્ણપણે બાલુવા એ કેવળી શિવાય બીજાથી બની શકતું નથી, ત્યાં આગળ 'નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ' કેવળીગમ્ય ઝહ્યું છે તે પ્રયોજનશૂત પર્યાયના સામાન્યપણે અથવા સ્થળપણે હેતુ અહેતુ સમજી શકાય એ બનવાયોગ્ય છે અને તે કારણને લઈને બનારસીદાસ વગેરેએ પોતાને સમ્યક્ત્વ છે એમ કહેલું છે

'સમયસાર' માં બનારસીદાસે કરેલી કવિતામાં 'અમારે હૃદયને વિષે બોધમીજ થયું છે' એમ કહેલું છે, અર્થાત્ પોતાને વિષે સમ્યક્ત્વ છે એમ કહ્યું છે

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી વધારેમાં વધારે ૫૨ બવની અદર મુક્તિ છે અને જો ત્યાંથી તે પડે છે તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનકાલ ગણાય અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનકાલ ગણાય તોપણ તે સાદિસાતના લાગામાં આવી જાય છે, એ વાત નિ શક છે

સમ્યક્ત્વના લક્ષણો — કયામનુ મદપણ અથવા તેના રસનુ મોળાપણુ મોક્ષમાર્ગ તરફ વળણુ સસાર બંધનરૂપ લાગે અથવા સસાર ખારો ઝેર લાગે સર્વ પ્રાણી ઉપર દયાભાવ, તેમાં વિશેષે કરી પોતાના આત્મા તરફ દયાલાવ સત્કેવ, સત્કર્મ, સદ્ગુણ ઉપર આસ્થા

આત્મજ્ઞાન અથવા આત્માથી પર એવું જે કર્મસ્વરૂપ, અથવા પુદ્ગલ લાસ્તિકાય વગેરેનું જે સ્વરૂપ જુદા જુદા પ્રકારે, જુદે જુદે પ્રસંગે, અતિ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અને અતિ વિસ્તારવાળું જ્ઞાનીથી પ્રકાશનું થયું છે, તેમાં કઈ હેતુ સમાય છે કે શી રીતે ? અને સમાય છે તો શું ? તે વિષે વિચાર કરવાથી સાત કારણો તેમાં સમાયેલા છે એમ માલુમ પડે છે મહુતાર્થપ્રકાશ, તેનો વિચાર, તેની પ્રતીતિ, જીવસરશ્ચુ વગેરે તે સાતે હેતુનું કળ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે છે તેમ જ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો જે માર્ગ તે આ હેતુથી સુપ્રતીત રૂપ થાય છે

કર્મ અનંત પ્રકારનાં છે. તેમાં મુખ્ય ૧૫૮ છે. તેમાં મુખ્ય આઠ કર્મપ્રકૃતિ વર્ણવવામાં આવી છે. આ બધાં કર્મમાં મુખ્ય એવું મોહનીય છે; જેનું સામર્થ્ય બીજાં કરતાં અત્યંત છે અને તેની સ્થિતિ પણ સર્વ કરતાં વધારે છે.

આઠ કર્મમાં ચાર ઘનઘાતિ છે, તે ચારમાં પણ મોહનીય અત્યંત પ્રબલ-પણે ઘનઘાતિ છે. મોહનીયકર્મ શિવાય સાત કર્મ છે તે મોહનીયકર્મના પ્રતાપથી પ્રબલપણે થાય છે. જે મોહનીય ખસે તો બીજાં નિર્બલ થઈ જાય છે. મોહનીય ખસવાથી બીજાંઓનો પગ ટકી શકતો નથી.

કર્મબંધના ચાર પ્રકાર છે. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ અને રસબંધ. તેમાં પ્રદેશ, સ્થિતિ અને રસ એ ત્રણ બંધનાં સર્વાંગાનું નામ પ્રકૃતિ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રદેશબંધ છે તે આત્માના પ્રદેશની સાથે પુદ્ગલનો જમાવ અર્થાત્ જોડાણ છે. ત્યાં તેનું પ્રબલપણું હોતું નથી; તે ખેરવવા આહો તો ખરી શકે તેમ છે. મોહને લઈને સ્થિતિ તથા રસનો બંધ પડે છે અને તે સ્થિતિ તથા રસનો બંધ છે તે જીવ ફેરવવા ધારે તો ફરી જ શકે એમ બનવું અશક્ય છે. આવું મોહને લઈને એ સ્થિતિ તથા રસનું પ્રબલપણું છે.

સમ્યક્ત્વ અન્યોક્તરીતે પોતાનું દૂપણ બતાવે છે:—

‘મને ચંદણ કરવાથી ચંદણ કરનારની ઇચ્છા ન થાય તોપણ મારે તેને પરાણે મોક્ષ લઈ જવો પડે છે; મારે મને ચંદણ કરવા પહેલાં એ વિચાર કરવો કે મોક્ષે જવાની ઇચ્છા ફેરવવી હશે તોપણ કામ આવવાની નથી. મને ચંદણ કરવા પછી નવમે સમયે તો મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો જોઈએ. ચંદણ કરનાર કદાચ શિથિલ થઈ જાય તોપણ બને તો તે જ લાવે અને ન બને તો વધારેમાં વધારે પદ્મ લાવે મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો જોઈએ. કદાચ મને છોડી દઈ મારાથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે અથવા પ્રબલમાં પ્રબલ એવા મોહને ધારણ કરે તોપણ અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનની અંદર મારે તેને મોક્ષે પહોંચાડવો એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે’ !

અર્થાત્ અહિં સમ્યક્ત્વની મહત્તા બતાવી છે.

‘સમ્યક્ત્વ કેવલજ્ઞાનને કહે છે: ‘હું જીવને મોક્ષે પહોંચાડું એટલેસુધી કાર્ય કરી શકું છું અને તું પણ તે જ કાર્ય કરે છે;—તું તેથી કાંઈ વિશેષ કાર્ય કરી શકતું નથી; તો પછી તારા કરતાં મારામાં ન્યૂનતા શાની ? એટલું જ નહીં, પરંતુ તને પામવામાં મારી જરૂર રહે છે.’ !

થથાદિ વાચવાનું શરૂ કરતા પ્રથમ મગવાચરણ કરવું અને તે થથ ફરીથી વાચતા અથવા ગમે તે ભાગથી તે વાચવાનું શરૂ કરતા પ્રથમ મગવા ચરણ કરવું એવી શાસ્ત્રપદ્ધતિ છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે બાહ્યવૃત્તિ-ભાથી આત્મવૃત્તિ ઝરવી છે, માટે તેમ કરવામા પ્રથમ શાતપણું કરવાની જરૂર છે અને તે પ્રમાણે પ્રથમ મગવાચરણ કરવાથી શાતપણું પ્રવેશ કરે છે વાચવાનો અનુક્રમ જે હોય તે બનતામુઘી ન જ તોડવો જોઈએ, તેમા 'જ્ઞાનીનો દાખવો લેવા જરૂર નથી

આત્મઅનુભવમય અથવા આત્મજનિત સુખ અને મોક્ષસુખ તે એક જ છે માન શબ્દ જુદા છે

કેવલજ્ઞાની શરીરને લઈને નથી કે બીજાના શરીર કરતા તેમનું શરીર તક્ષવતવાળું જોવામા આવે વગી તે કેવલજ્ઞાન શરીરથી કરી નીપજવેલ છે એમ નથી તે તો આત્માવડે કરી પ્રગટ કરવામા આવ્યું છે, તેને લીધે શરીરથી તક્ષવત લાલુવાનું કારણ નથી અને શરીર તક્ષવતવાળું લોકોના જોવામા નહીં આવવાથી લોકો તેનું મહાત્મ્ય બહુ જાણી શકતા નથી

જેને મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાનની અસે પણ ખબર નથી તે જ કેવલ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જાણવા છુટે તે શી રીતે બની શકવા યોગ્ય છે ? અર્થાત્ બની શકવા યોગ્ય નથી

મતિ સ્વરૂપમાન થઈ જણાયેનું જે જ્ઞાન તે 'મતિજ્ઞાન' અને શ્રવણ થવાથી થયેલું જે જ્ઞાન તે 'શ્રુતજ્ઞાન' અને તે શ્રુતજ્ઞાનનું મનન થઈ પ્રગમ્યુ સ્વારે તે પાછું મતિજ્ઞાન થયું અથવા તે 'શ્રુતજ્ઞાન' પ્રગમ્યાથી બીજાને કહેવામા આવ્યું સ્વારે તે જ કહેનારને વિષે મતિજ્ઞાન અને સાલજનારને માટે શ્રુતજ્ઞાન થાય છે તેમ 'શ્રુતજ્ઞાન' મતિ વિના થઈ શકતું નથી અને તે જ મતિ પૂર્વે શ્રુત હોયું જોઈએ એમ એક બીજાને કાર્ય કારણનો સંબંધ છે તેના ઘણા કોદ છે, તે સર્વે કોદને જેમ જોઈએ તેમ હેતુસહિત જલ્પ્યા નથી (હેતુ સહિત જાણવા સમજવા એ દુર્વટ છે) અને સ્વારપછી આગળ વધતા અવધિજ્ઞાન જેના પણ ઘણા કોદ છે ને જે સઘળા રૂપી પદાર્થને જાણવાના વિષય છે, તેને અને તે જ પ્રમાણે મન પર્યવના વિષય છે, તે સઘળાઓને કઈ અસે પણ જાણવા સમજવાની જેને શક્તિ નથી એવા મનુષ્યો પર અને અનુષ્યો પદાર્થના સઘળા જાણને જાણનારુ એવું જે 'કેવલજ્ઞાન' તેના વિષે જાણવા, સમજવાનું પ્રશ્ન કરે તો તે શી રીતે સમજી શકે ? અર્થાત્ ન સમજી શકે

જ્ઞાનીના માર્ગને વિષે ચાલનારને કર્મબંધ નથી; તેમ જ તે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારને પણ કર્મબંધ નથી, કારણ કે ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિનો ત્યાં અભાવ છે અને તે અભાવના હેતુએ કરી કર્મબંધ ન થાય. તોપણ ‘ધરિયા પંથ’ને વિષે વેહેતાં ‘ધરિયા પંથ’ ની ક્રિયા જ્ઞાનીને લાગે છે અને જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારને પણ તે ક્રિયા લાગે છે.

જે વિદ્યાર્થી જીવ કર્મ બાંધે છે, તે જ વિદ્યાર્થી જીવ કર્મ છોડે છે. તે જ વિદ્યા સંસારી હેતુના પ્રયોગે વિચાર કરવાથી કર્મબંધ કરે છે અને તે જ વિદ્યાર્થી દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવાના પ્રયોગથી વિચાર કરે છે ત્યાં કર્મ છોડે છે.

‘ક્ષેત્રસમાસ’માં ક્ષેત્રસંબંધાદિની જે જે વાર્તા છે, તે અનુમાનથી માનવાની છે. તેમાં અનુભવ હોતો નથી; પરંતુ તે સઘળું કારણોને લઈને વર્ણવવામાં આવે છે. તેની શ્રદ્ધા વિશ્વાસપૂર્વક રાખવાની છે. મૂળ શ્રદ્ધામાં ફેર હોઈને આગળ સમજવામાં ઠંઠ સુધી જૂલ ચાલી આવે છે. જેમ ગણિતમાં પ્રથમ જૂલ થઈ તો પછી તે જૂલ ઠંઠસુધી ચાલી આવે છે તેમ.

જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. તે જ્ઞાન જો સમ્યક્ત્વ વિનાનું મિથ્યાત્વસહિત હોય તો ‘મતિ અજ્ઞાન’ ‘શ્રુત અજ્ઞાન’ અને ‘અવધિ અજ્ઞાન’ એમ કહેવાય. તે મળી કુલ આઠ પ્રકાર છે.

મતિ, શ્રુત અને અવધિ મિથ્યાત્વ સહિત હોય, તો તે ‘અજ્ઞાન’ છે, અને સમ્યક્ત્વ સહિત હોય તો ‘જ્ઞાન’ છે. તે શિવાય બીજે ફેર નથી.

રાગાદિ સહિત જીવ કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનું નામ ‘કર્મ’ છે;—શુભ અથવા અશુભ અધ્યવસાયવાળું પરિણમન તે ‘કર્મ’ કહેવાય અને શુદ્ધ અધ્યવસાયવાળું પરિણમન તે કર્મ નથી પણ ‘નિર્જરા’ છે.

અમુક આચાર્ય એમ કહે છે કે દિગમ્બરના આચાર્ય એમ સ્વીકાર્યું છે કે:—‘જીવનો મોક્ષ થતો નથી, પરંતુ મોક્ષ સમન્વય છે; તે એવી રીતે કે જીવ શુદ્ધસ્વરૂપી છે; તેને બંધ થયો નથી તો પછી મોક્ષ થવાપણું ક્યાં રહે છે? પરંતુ તેણે માનેલું છે કે હું બંધાણો છું તે માનવાપણું વિચારવડીએ કરી સમન્વય છે કે મને બંધન નથી, માત્ર માન્યું હતું; તે માનવાપણું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમન્વયાથી રહેતું નથી; અર્થાત્ મોક્ષ સમન્વય છે.’ આ વાત ‘શુદ્ધનય’ની અથવા ‘નિશ્ચયનય’ની છે. પર્યાયાર્થી નયવાળાઓ એ નયને વળગી આચરણ કરે તો તેને રખડી મરવાનું છે.

‘દાષ્ટાંગસૂત્ર’માં કહેવામાં આવ્યું છે કે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ પદાર્થ સદ્ભાવ છે, એટલે તેના ભાવ છતાં છે, કદપવામાં આવ્યા છે એમ નથી

વેદાંત છે તે શુદ્ધન્યાયાસી છે શુદ્ધન્યાયાસમનવાળા ‘નિશ્ચયનય’ શિવાય ખીલ નયને એટલે ‘વ્યવહારનય’ને અહણ કરતા નથી નિન અનેકાતિક છે, અર્થાત્ તે સ્વાદ્વાદી છે

કોઈ નવ તત્ત્વની, કોઈ સાત તત્ત્વની, કોઈ પદ્મની, કોઈ પદ્મની, કોઈ બે રાશિની વાત કહે છે, પરંતુ તે સઘળું જીવ, અજીવ એવી બે રાશિ અથવા એ બે તત્ત્વ અર્થાત્ દ્રવ્યમાં સમાય છે

નિગોદમાં અનંતા જીવ રહ્યા છે એ વાતમાં તેમ જ કદમૂલમાં સોયની અણી ઉપર રહે તેટલા નાના ભાગમાં અનંત જીવ રહ્યા છે, તે આશંકા કરવા પાછું છે નહીં જ્ઞાનીએ જેવું સ્વરૂપ દીકું છે તેવું જ કહ્યું છે આ જીવ બે સ્થૂળ-હ્રસ્વમાં યર્ષ રહ્યો છે અને જેને પોતાના સ્વરૂપનું હણ બણ પાછું નથી થયું તેને એવી જીલ્લી વાત સમજવામાં ન આવે તે વાત ખરી છે, પરંતુ તેને આશંકા કરવાનું કારણ નથી, તે આ રીતે —

ચોમાસાના વખતમાં એક ગામના પાદરમાં તપામીએ તો ઘણી લીયોતરી બેવામાં આવે છે અને તેવી થોડી લીયોતરીમાં અનંતા જીવો છે, તો એવા ઘણા ગામનો વિચાર કરીએ તો જીવની સંખ્યાના પ્રમાણ વિષે અનુભવ નથી થયો છતાં બુદ્ધિજળથી વિચાર કરતાં અનંતપણું સલાવી શકાય છે કદમૂલ આદિમાં અનંતપણું સભવે છે ખીજી લીયોતરીમાં અનંતપણું સભવતું નથી પરંતુ કદમૂલમાં અનંતપણું ઘટે છે કદમૂલનો અમુક થોડો ભાગ બે વાવવામાં આવે તો તે ઉએ છે તે કારણથી પણ ત્યાં જીવનું વિશેષપણું ઘટે છે, તથાપિ બે પ્રતીતિ ન ચતી હોય તો આત્માનું ભવ કરવો, આત્માનુભવ થવાથી પ્રતીતિ થાય છે જ્યાંમુધી આત્માનુભવ નથી થતો, ત્યાંમુધી તે પ્રતીતિ થવી મુશ્કેલ છે, માટે બે તેની પ્રતીતિ કરવી હોય તો પ્રથમ આત્માના અનુભવી થવું

જ્યાંમુધી જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ નથી થયો, ત્યાંમુધી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાની દૃષ્ટા રાખનારે તે વાતની પ્રતીતિ સખી આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરવું

જીવમા સકોચ વિસ્તારની શક્તિરૂપ ગુણ રહે છે તે કારણથી તે નાના મોટા ગરીરમા દેહપ્રમાણુ સ્થિતિ કરી રહે છે આ જ કારણથી ન્યા યોગા અવકાશને વિષે પણ મકોચપણુ વિશેષપણે કરી શકે છે ત્યા જીવો તેમ કરી રહેલા છે

જેમ જેમ જીવ કર્મપુદ્ગલ વધારે ચઢતુ કરે છે, તેમ તેમ તે વધારે નિખિડ થઈ નાના દેહને વિષે રહે છે

પર્યાયને વિષે અચિન્ત્ય શક્તિ છે દરેક પાર્ય પોતપોતાના ધર્મને ત્યાગતા નથી એક જીવે પરમાણુરૂપે ચઢેલા એવા જે કર્મ તે અનત છે તેવા અનતા જીવ જેની પાસે કર્મરૂપી પરમાણુ અનત અનત છે તે સ્વભાવ નિર્ગો-આશ્રયી યોગા અવકાશમા રહેલા છે, તે વત પણ ગકા કરવાયો-ન્ય નથી સાધારણ ગણુનિ પ્રમાણુ એક પરમાણુ એક આકાશપ્રદેશ અવગાહે છે, પરંતુ તેનામા અચિન્ત્ય સામર્થ્ય છે, તે સામર્થ્યધર્મે કરી યોગા આકાશને વિષે અનતા પરમાણુ રહ્યા છે એક આરિસો છે તે સામે તેથી ઘણી મોટી વસ્તુ મૂકવામા આવે, તો પણ તેવડો આકાર તેમા સમાઈને રહે છે આખ એક નાની વસ્તુ છે છતા તેવી નાની વસ્તુમા સૂર્ય ચંદ્રાદિ મોટા પાર્યોનુ સ્વરૂપ જોવામા આવે છે તે જ રીતે આકાશ જે ઘણું વિશાળ ક્ષેત્ર છે તે પણ એક આખને વિષે દેખાવારૂપે સમાય છે મોટા મોટા એવા ઘણા તરો તેને નાની વસ્તુ એવી જે આખ તે જોઈ શકે છે યોગા આકાશમા જે અનત પરમાણુ અચિન્ત્ય સામર્થ્યને લીધે ન સમાઈ શકતા હોય તો, આખથી કરી પોતાના કદ જેવડી જ વસ્તુ જોઈ શકાય, પણ વધારે મોઠે ભાગ જોઈ ન શકાય, અથવા આરિસામા ઘણા ઘરો આદિ મોટી વસ્તુનુ પ્રતિબિંબ પડે નહીં આ જ કારણથી પરમાણુનુ પણ અચિન્ત્ય સામર્થ્ય છે અને તેને લઈને યોગા આકાશને વિષે અનતા પરમાણુ સમાઈ રહી શકે છે

આ પ્રમાણુ પરમાણુ આદિ દ્રવ્યનુ સૂક્ષ્મભાવથી નિરૂપણુ કરવામા આવ્યું છે, તે જો કે પરલાવનુ વિવેચન છે, તોપણુ તે કારણસર છે અને સહેતુ કરવામા આવેલું છે

ચિત્ત સ્થિર કરવા સારુ, અથવા વૃત્તિને બહાર ન જવા દેતા અત રગમા લઈ જવા સારુ પરદ્રવ્યના સ્વરૂપનુ સમજવું કામે લાગે છે

પરદ્રવ્યનુ સ્વરૂપ વિચારવાથી વૃત્તિ બહાર ન જતા અતરગને વિષે રહે છે અને સ્વરૂપ સમજ્યા પછી તેના થયેલા જ્ઞાનથી તે તેનો વિષય થઈ

રહેતા અથવા અમુક અંશે સમજવાથી તેટલો તેનો વિષય થઈ રહેતા, વૃત્તિ પાધરી બહાર નીકળી પરપદાર્થો વિષે રમણ કરવા દોડે છે, ત્યારે પરદ્રવ્ય કે જેનું જ્ઞાન થયું છે તેને સૂક્ષ્મભાવે ફરી સમજવા માડતા વૃત્તિને પાછી અતરંગમા લાવવી પડે છે અને તેમ લાવ્યા પછી વિશેષપણે સ્વરૂપ સમજાયાથી જ્ઞાનેકરી તેટલો તેનો વિષય થઈ રહેતા વળી વૃત્તિ બહાર દોડવા માંડે છે, ત્યારે જાણ્યું હોય તેથી વિશેષ સૂક્ષ્મભાવે ફરી વિચારવા માડતા વળી પણ વૃત્તિ પાછી અતરંગને વિષે ટ્રેસાય છે એમ કરતા કરતા વૃત્તિને વારંવાર અતરંગલાવમા લાવી શાંત કરવામા આવે છે અને એ પ્રમાણે વૃત્તિને અતરંગમા લાવતા લાવતા આત્મજ્ઞનો અનુભવ વખતે થઈ જાય છે અને જ્યારે એ પ્રમાણે થાય છે ત્યારે વૃત્તિ બહાર જતી નથી, પરંતુ આત્માને વિષે શુદ્ધ પરિણતિરૂપ થઈ પરિણમે છે અને તે પ્રમાણે પરિણમવાથી બાહ્યપદાર્થનું દર્શન સદૃશ થાય છે આ કારણથી પરદ્રવ્યનું વિવેચન ક્રમનું અથવા હેતુરૂપ થાય છે

જીવ પોતાને જે અવપરજ્ઞાન હોય છે તેના વડે મોટો એવો જે જેય પદાર્થ તેનું સ્વરૂપ જાણવા જાય છે, તે ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ ન થઈ શકે જેયપદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનું ન થઈ શકે ત્યાં આગળ પોતાના અવપરજ્ઞાનથી ન સમજવાનું કારણ ન માનતા તેથી મોટો જેયપદાર્થ તેને વિષે દોષ જાહે છે, પરંતુ સવળીએ આવી પોતાના અવપરજ્ઞાનથી ન સમજાયા વિષેનું કારણ માનતો નથી

જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી, તો પછી પરંતુ સ્વરૂપ જાણવા ઇચ્છે તે તેનાથી શી રીતે જાણી (સમજી) શકાય? અને જ્યાંસુધી ન સમજવામા આવે ત્યાંસુધી ત્યાં રહી મુચાર્ધ જેળાયા કરે છે એમકારી એવું જે નિજસ્વરૂપનું જ્ઞાન તે જ્યાંસુધી પ્રગટ નથી કર્યું ત્યાંસુધી પરદ્રવ્યનું ગમે તેટલું જ્ઞાન મેળવે તોપણ તે કશા કામનું નથી માટે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે બીજી બધી વાતો મુકી દઈ પોતાના આત્માને એળખવા પ્રયત્ન કરવો જે સારજૂત છે તે બેવાસારુ આ 'આત્મા સદ્ભાવનાનો છે,' 'તે કર્મનો કર્તા છે,' અને તેથી (કર્મથી) તેને બંધ થાય છે, 'તે બંધ શી રીતે થાય છે?' 'તે બંધ કેવી રીતે નિવૃત્ત થાય?' અને 'તે બંધથી નિવૃત્ત થયું એ મોક્ષ છે,' એ આદિ સખધી વારંવાર અને ઘણે ઘણે વિચાર કરવો યોગ્ય છે અને એ પ્રમાણે વારંવાર વિચાર કરવાથી વિચાર વૃદ્ધિને પામે છે ને

તેને લીધે નિજસ્વરૂપનો અંશે અંશે અનુભવ થાય છે. જેમ જેમ નિજસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યનું જે અચિંત્ય સામર્થ્ય તે તેના અનુભવમાં આવતું જાય છે. તેને લઈને ઉપર બતાવેલી એવી જે ગંકાઓ (જેવી કે, થોડા આકાશમાં અનંત જીવનું સમાવું, અથવા અનંત પુદ્ગલ પરમાણુનું સમાવું) નું કરવાપણું રહેતું નથી અને તે યથાર્થ છે એમ સમજાય છે. તે છતાં પણ જે માનવામાં ન આવતું હોય તો અથવા શકા કરવાનું કારણ રહેતું હોય તો જ્ઞાની કહે છે કે ઉપર બતાવેલો પુરુષાર્થ કરવામાં આવ્યેથી અનુભવસિદ્ધ થશે.

જીવ કર્મબંધ જે કરે છે, તે દેહસ્થિત રહેતો જે આકાશ તેને વિષે રહેવાં જે સૂદમ પુદ્ગલ તેમાંથી ચઢીને કરે છે. બહારથી લઈ કર્મ બાંધતો નથી.

આકાશમાં ચૈદ્ર રાજલોકને વિષે મદા પુદ્ગલ પરમાણુ ભરપૂર છે; તે જ પ્રમાણે શરીરને વિષે રહેલો જે આકાશ ત્યાં પણ સૂદમ પુદ્ગલ પરમાણુનો સમૂહ ભરપૂર છે. ત્યાંથી સૂદમ પુદ્ગલ જીવ ચઢી, કર્મબંધ પાડે છે.

એવી આશકા કરવામાં આવે કે શરીરથી લાગે (ફર) એટલે ઘણું છેટે એવા કોઈકોઈ પદાર્થ પ્રત્યે જીવ રાગ, દ્વેષ કરે તો તે ત્યાંના પુદ્ગલ ચઢી બધ બાધે છે કે શી રીતે? તેનું સમાધાન એમ થાય છે કે તે રાગદ્વેષરૂપ પરિણતિ તો આત્માની વિભાવરૂપ પરિણતિ છે અને તે પરિણતિ કરનાર આત્મા છે અને તે શરીરને વિષે રહી કરે છે, માટે ત્યાં આગળ એટલે શરીરને વિષે રહેલો એવો જે આત્મા, તે જે ક્ષેત્રે રહેલાં એવાં જે પુદ્ગલ પરમાણુ તેને ચઢીને બાધે છે. બહાર ચઢવા જતો નથી.

યશ અપયશ કીર્તિ જે નામકર્મ છે, તે નામકર્મસબંધ લઈને છે તે શરીર રહે છે ત્યારુધી ચાલે છે; ત્યાંથી આગળ ચાલતા નથી. જીવ સિદ્ધપણાને પ્રાપ્ત થાય અથવા વિરતિપણુ પ્રાપ્તે ત્યારે તે સંબંધ રહેતો નથી સિદ્ધપણાને વિષે એક આત્માશિવાય બીજું કંઈ નથી અને નામકર્મ એ એક જાતનું કર્મ છે, ત્યાં યશ અપયશ આદિનો સબંધ શી રીતે ઘટે? અવિરતિપણાથી જે કઈ પાપક્રિયા થાય છે તે પાપ આત્મુ આવે છે.

‘વિરતિ’ એટલે ‘મુક્તવું,’ અથવા રતિથી વિરુદ્ધ એટલે રતિ નહીં. તે. અવિરતિમા ત્રણ શબ્દનો સંબંધ છે અ+વિ+રતિ=અ નહીં+વિ=વિરુદ્ધ+રતિ=પ્રીતિ-મોહ, એટલે પ્રીતિ-મોહ વિરુદ્ધ નહીં તે ‘અવિરતિ’ છે. તે

લોભા ગ્રહાવનાર એટલે અણ્વગણિ જેણે વીર પર છે તે પ્રત્યે પ્રીતિ તેનું નિવૃત્તિપણ આપા આવતું નથી, ત્યાંથી વિરનિ શી ગીને ગણી શકાય? તેનું મમાધ ન-પ થઈ ગયું અને છતાં મનથી જે વિરનિ કરવી છે તેનું જે વિરનિપણ છે તેમા અણ્વગણિની વિરનિ આવી જાય છે

પૂર્વે જ્ઞાનીની વાળી આ જીવે નિશ્ચયપણે કદિ માનગી નવી અથવા તે વાળી મન્યક પ્રકારે માથે ચડાવી નવી એમ સર્વર્થાંએ કહ્યું છે

સુદુરુહિયદિષ્ટ ચયોપ સયમને પાળના એટલે સુદુરુહિ આજ્ઞાએ વર્તના પાપચક્રી વિરમતુ થાય છે અને અસેષ એવા સસાર સમુદ્રનું તરતુ થાય છે

વસ્તુસ્વરૂપ કેટલાક સ્થાનકે આજ્ઞાવગીએ પ્રતિષ્ઠિત છે અને કેટલાક સ્થાનકે સદ્વિચાર પૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત છે પરતુ આ દુષ્કર્મ કાળનું પ્રભવપણ એટલું બહુ છે કે હવે પછીની ક્ષણે પણ વિચારપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિતને માટે તે કેમ પ્રવર્તે તે લાલુવાની આ કાળને વિષે શબ્દિ જણાતી નથી, માટે ત્યાં આગળ અજ્ઞાપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત રહેવું એ યોગ્ય છે

જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કે 'ભુજો! કેમ ભુજતા નથી? ફગી આવો અવસર આવવો હુર્લભ છે'

લોકને નિરે જે પાર્થ છે તેના ધર્મ દેવાધિદેવે પોતાના જ્ઞાનમા બાસ વાધી જેમ દત્તા તેમ વર્ણવ્યા છે પણ તે ધર્મથી બહાર જઈ પ્રવર્તતા નવી અર્થાત્ જ્ઞાની મહારાજે પ્રકાશ્યુ તેથી બીજી રીતે પ્રવર્તતા નથી તેથી તે જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તે છે એમ કહ્યું છે કારણ કે જ્ઞાનીએ પાર્થના જેવા ધર્મ દત્તા તેવા જ તેના ધર્મ કલ્યા છે

કાળ મૂળ દ્રવ્ય નથી, ઉપચારિક દ્રવ્ય છે અને તે જીવ તથા અજીવ (અજીવમા સુખ્યત્વે પુદ્ગલાસ્તિમયમા વિશેષપણે સમજાય છે) માથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અથવા જીવાજીવની પર્યાય અવસ્થા તે માળ છે દરેક દ્રવ્યના અનંતા ધર્મ છે તેમા ધર્મપ્રત્યય અને પ્રત્યય એવા બે ધર્મ છે

દરેક દ્રવ્યના અનંતા ધર્મ છે તેમા કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત છે, કેટલાક અવ્યક્ત છે કેટલાક સુખ્ય છે, કેટલાક સામાન્ય છે, કેટલાક વિશેષ છે

અસખ્યાતાને અસખ્યાતા ગુણ કરતા પણ અસખ્યાત થાય, અર્થાત્ અમખ્યાતના અસખ્યાત ભે- છે

એક આગુત્તમા અસખ્યાત ભાગ-અશ-પ્રદેશ-તે એક આગુત્તમા અમખ્યાત છે લોકના પણ અસખ્યાત પ્રદેશ છે ગમે તે દિશાની ગમ શ્રેણિએ અસખ્યાત થાય છે તે પ્રમાણે એક પછી એક, બીજી, ત્રીજી ગમ શ્રેણિનો સર્વાંગો કરતા જે સર્વાંગો થાય તે એક ગુણ, બે ગુણ ત્રણ ગુણ, ચાર ગુણ થાય પણ અસખ્યાત ગુણ ન થાય, પરંતુ એક સમશ્રેણિ જે અમખ્યાત પ્રદેશવાળી છે તે સમશ્રેણિની દિશાવાળી સઘળી સમશ્રેણિઓ જે અસખ્યાત ગુણી છે તે દરેક અસખ્યાતીએ ગુણતા, તેમ જ બીજી દિશાની સમશ્રેણિ છે તેનો પણ ગુણાકાર કરતા તે પ્રમાણે કરતા, ત્રીજી દિશાની છે તેનું પણ તે પ્રમાણે કરતા અસખ્યાત થાય એ અસખ્યાતના ભાગને જ્યાંમુઘી એક બીજાનો ગુણાકાર કરી શકાય ત્યાંમુઘી અસખ્યાત થાય અને તે ગુણાકારથી કોઈ ગુણાકાર કરવો બાકી ન રહે ત્યારે અસખ્યાત પુનઃ થઈ તેમા એક ઉભેરતા જઘન્યમા જઘન્ય અનંતુ થાય

નય છે તે પ્રમાણનો અશ છે જે નયની જે ધર્મ કહેવામા આ થો છે ત્યાં તેટલું પ્રમાણ છે એ નયથી જે ધર્મ કહેવામા આવ્યો છે તે શિવાય વસ્તુને વિષે બીજા જે ધર્મ છે તેનો નિષેધ કરવામા આવ્યો નથી એટલી વખતે વાણીદ્વારાએ બધા ધર્મ કહી શકાતા નથી તેમ જ જે જે પ્રસંગ હોય તે તે પ્રસંગે ત્યાં મુખ્યપણે તે જ ધર્મ કહેવામા આવે છે ત્યાં ત્યાં તે તે નયથી પ્રમાણ છે

નયના સ્વરૂપથી આવે જઈ કહેવામા આવે છે તે નય નહીં, પરંતુ નયાભાસ થાય છે અને નયાભાસ ત્યાં મિથ્યાત્વ ઠરે છે

નય સાત માન્યા છે તેના ઉપનય સાતસો, અને વિશેષ સ્વરૂપે અનંતા છે, અર્થાત્ જે વાણી છે તે સઘળા નય છે

એકાતિગ્પણુ ગ્રહવાનો સ્વછદ જીવને વિશેષપણે હોય છે અને એકાતિગ્પણુ ગ્રહવાથી નાસ્તિગ્પણુ થાય છે તેને ન થવા માટે આ નયનું સ્વરૂપ કહેવામા આવ્યું છે, જે સમજવાથી જીવ એકાતિગ્પણુ ગ્રહતો અટકી મધ્યસ્થ રહે છે અને મધ્યસ્થ રહેવાથી નાસ્તિકતા અવકાશ પામી શકતી નથી

નય જે કહેવામાં આવે છે તે નય પોતે કંઈ વસ્તુ નથી, પરંતુ વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવા તથા તેની સુપ્રતીત થવા પ્રમાણનો અંશ છે.

અમુક નયથી કહેવામાં આવ્યું ત્યારે બીજા નયથી પ્રતીત થતા ધર્મની અસ્તિ નથી એમ ઠરતું નથી.

દેવલજ્ઞાન એટલે માત્ર જ્ઞાન જ, તે શિવાય બીજું કંઈ જ નહીં અને જ્યારે એમ છે ત્યારે તેને વિષે બીજું કશું સમાતું નથી. સર્વથા સર્વ પ્રકારે રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય ત્યારે જ દેવલજ્ઞાન કહેવાય. જે કોઈ અંશે રાગદ્વેષ હોય તો તે ચારિત્રમોહનીયના કારણથી છે. જ્યાં આગળ જેટલે અંશે રાગદ્વેષ છે ત્યાં આગળ તેટલે અંશે અજ્ઞાન છે, જેથી દેવલજ્ઞાનમાં તે સમાર્ધ શક્તિ નથી, એટલે દેવલજ્ઞાનમાં તે હોતાં નથી, તે એક બીજાનાં પ્રતિપક્ષી છે. જ્યાં દેવલજ્ઞાન છે ત્યાં રાગદ્વેષ નથી, અથવા જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં દેવલજ્ઞાન નથી.

ગુણ અને ગુણી એક જ છે, પરંતુ કોઈ કારણે તે પરિચિત્ત પણ છે. સામાન્ય પ્રકારે તો ગુણનો સમુદાય તે ‘ગુણી’ છે; એટલે ગુણ અને ગુણી એક જ છે, જુદી જુદી વસ્તુ નથી. ગુણીથી ગુણ જુદો પડી શકતો નથી. જેમ સાકરનો કટકો છે તે ‘ગુણી’ છે અને મિકાશ છે તે ગુણ છે. ‘ગુણી’ જે સાકર અને ગુણ જે મિકાશ તે બંને સાથે જ રહેલ છે; મિકાશ કંઈ જુદી પડતી નથી, તથાપિ ‘ગુણ,’ ‘ગુણી’ કોઈ અંશે ભેદવાળા છે.

દેવલજ્ઞાનીનો આત્મા પણ દેહવ્યાપકક્ષેત્રઅવગાહિત છે; છતાં લોકાલોકના સઘળા પદાર્થો જે દેહથી દૂર છે તેને પણ એકદમ જાણી શકે છે.

સ્વ પરને જુદા પાડનાર જે જ્ઞાન તે જ્ઞાન આ જ્ઞાનને પ્રયોગનમૂત, કહેવામાં આવ્યું છે. આ શિવાયનું જ્ઞાન તે ‘અજ્ઞાન’ છે. શુદ્ધઆત્મદશા-રૂપ શાંત જિન છે. તેની પ્રતીતિ જિનપ્રતિબિંબ સૂચવે છે. તે શાંત દશા પામવા સારૂ જે પરિણતિ, અથવા અનુકરણ અથવા માર્ગ તેનું નામ ‘જૈન;’ જે માર્ગે ચાલવાથી જૈનપણ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ માર્ગ આત્મગુણરોધક નથી, પણ બોધક છે, એટલે આત્મગુણ પ્રગટ કરે છે, તેમાં કશો સંશય નથી. આ વાત પરોક્ષ નથી, પણ પ્રત્યક્ષ છે. ખાત્રી કરવા ઇચ્છનારે પુરવાર્થ કરવાથી સુપ્રતીત થઈ પ્રત્યક્ષ અનુ-અવગમ્ય થાય છે.

સૂત્ર અને સિદ્ધાંત એ બે જુદાં છે. સાચવવા સારુ સિદ્ધાંતો સૂત્રરૂપી પેટીમાં રાખવામાં આવ્યા છે. દેશ, કાળને અનુસરી સૂત્ર રચવામાં એટલે ગુંથણી કરવામાં આવે છે. તે સિદ્ધાંતો ગમે તે કાળમાં, ગમે તે ક્ષેત્રમાં ફરતા નથી; અથવા ખંડિતપણાને પામતા નથી અને જો તેમ થાય તો તે સિદ્ધાંત નથી.

સિદ્ધાંત એ ગણિતની માફક પ્રત્યક્ષ છે તેથી તેમાં કોઈ જાતની ભૂલ કે અધુરાપણું સમાતું નથી. અક્ષર બોડીઆ હોય તો મુધારીને માણસો વાંચે છે, પરંતુ આંકડાની ભૂલ થાય તો તે હિસાબ ખોટો કરે છે માટે આંકડા બોડીઆ હોતા નથી. આ દૃષ્ટાંત ઉપદેશમાર્ગ અને સિદ્ધાંતમાર્ગને વિષે ઘટાવતું.

સિદ્ધાંતો ગમે તે દેશમાં, ગમે તે ભાષામાં ગમે તે કાળમાં લખાણું હોય, તોપણ અસિદ્ધાંતપણાને પામતા નથી. દાખલા તરીકે, બેને બે ચાર થાય. પછી ગમે તો ગુજરાતી, કે સંસ્કૃત, કે પ્રાકૃત, કે ચીની, કે અરબી, કે પર્યેન કે ઇંગ્લિશ ભાષામાં લખાયેલ હોય. તે આંકડાને ગમે તે સંસ્થામાં ઓળખવામાં આવે તોપણ બે ને બેનો સર્વાળો ચાર થાય એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. જેમ નેવે નેવે એકાશી તે ગમે તે દેશમાં, ગમે તે ભાષામાં અને ધોળા દિવસે કે અંધારી રાત્રિએ ગણવામાં આવે તોપણ ૮૦ અથવા ૮૨ થતા નથી, પરંતુ એકાશી જ થાય છે આ જ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનું પણ છે.

સિદ્ધાંત છે એ પ્રત્યક્ષ છે, જ્ઞાનીના અનુભવગમ્યની બાબત છે, તેમાં અનુમાનપણું કામ આવતું નથી. અનુમાન એ તર્કનો વિષય છે; અને તર્ક એ આગળ જતાં કેટલીકવાર ખોટો પણ પડે, પરંતુ પ્રત્યક્ષ જો અનુભવગમ્ય છે તેમાં કાંઈ પણ ખોટાપણું સમાતું નથી.

જેને ગુણાકાર અથવા સર્વાળાનુ જ્ઞાન થયું છે તે એમ કહે કે નેવે નેવે એકાશી; ત્યાં આગળ જેને સર્વાળા અથવા ગુણાકારનું જ્ઞાન થયું નથી, અર્થાત્ ક્ષયોપશમ થયો નથી તે અનુમાનથી અથવા તર્ક કરી એમ કહે કે ‘૮૮ થતા હોય તો કેમ ના કહી શકાય?’ તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે નહીં, કેમકે તેને જ્ઞાન ન હોવાથી તેમ કહે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જો તેને ગુણાકારની રીત ઓડી (છૂટી છૂટી કરી) એકથી નવ મુઠ્ઠી આંકડા બતાવી નવવાર ગણાવ્યું હોય તો એકાશી થતાં અનુભવગમ્ય થવાથી તેને સિદ્ધ થાય છે. કદાપિ તેના મંદ ક્ષયોપશમથી એકાશી, ગુણાકારથી અથવા

સર્વાળાથી ન સમજાય તોપણ એકાથી થાય એમાં ફેર નથી. એ પ્રમાણે સિદ્ધાંત, આવરણના કારણથી ન સમજવામાં આવે તોપણ તે અસિદ્ધાંત-પણાને પામતા નથી એ વાતની ચોકસ પ્રતીતિ રાખવી. છતાં ખાતરી કરવા જરૂર હોય તો તેમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કરવાથી ખાતરી થતાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ-ગમ્ય થાય છે.

જ્યાંસુધી અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી સુપ્રતીતિ રાખવા જરૂર છે અને સુપ્રતીતિથી કંમે કરી અનુભવગમ્ય થાય છે.

સિદ્ધાંતના દાખલા:—

(૧) ‘દાગદ્વેષથી બંધ થાય છે.’

(૨) ‘બંધનો ક્ષય થવાથી મુક્તિ થાય છે.’

આ સિદ્ધાંતની ખાતરી કરવી હોય તો રાગદ્વેષ સર્વ પ્રકારે છૂટે તો આત્માનો સર્વ પ્રકારે મોક્ષ થાય છે. આત્મા બંધનના કારણથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. બંધન છૂટ્યું કે મુક્ત છે. બંધન થવાનું કારણ રાગદ્વેષ છે. રાગદ્વેષ સર્વથા પ્રકારે છૂટ્યો કે બંધથી છૂટ્યો જ છે. તેમાં કશો સવાલ કે શંકા રહેતાં નથી.

જે સમયે સર્વથા પ્રકારે રાગદ્વેષ ક્ષય થાય, તેને બીજે જ સમયે ‘દેવસંજ્ઞાન’ છે.

જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી આગળ જતો નથી; આગળ જવા વિચાર કરતો નથી. પહેલાથી આગળ શી રીતે વધી શકાય, તેના શું ઉપાય છે, કેવી રીતે પુરુષાર્થ કરવો, તેનો વિચાર પણ કરતો નથી અને વાતો કરવા બેસે ત્યારે એવી કહે કે તેરમું આ ક્ષેત્રે અને આ કાળે પ્રાપ્ત થતું નથી. આવી આવી ગહન વાતો બે પોતાની શક્તિ બહારની છે તે તેનાથી શી રીતે, સમજી શકાય? અર્થાત્ પોતાને ક્ષયોપશમ્ હોય તે ઉપરાંતની વાતો કરવા બેસે તે ન જ સમજી શકાય.

અંધિ પહેલે ગુણસ્થાનકે છે તેનું ભેદન કરી આગળ વધી ચોથા સુધી સંસારી જીવો પહોંચ્યા નથી. કોઈ જીવ નિર્જરા કરવાથી ઉંચા બાવે આવતાં, પહેલામાંથી નીકળવા વિચાર કરી, અંધિભેદની નજીક આવે છે ત્યાં આગળ ગાંઠનું એટલું બધું તેના ઉપર ભેર થાય છે કે અંધિભેદ કરવામાં શિથિલ થઈ જઈ અટકી પડે છે અને એ પ્રમાણે મોંઝો થઈ પાછો વળે છે. આ પ્રમાણે અંધિભેદ નજીક અનતિવાર આવી જીવ પાછો ફર્યો છે. કોઈ જીવ પ્રબલ

પુરુષાર્થ કરી નિમિત્ત કારણનો ભેગ પામી કરેલીઆં કરી મંથિભેદ કરી, આગળ વધી આવે છે અને જ્યારે મંથિભેદ કરી આગળ વધ્યો કે ચોથામાં આવે છે અને ચોથામાં આવ્યો કે વેદેલામોઝે મોશ્વ થશે, એવી તે જીવને છાપ મળે છે.

આ ગુણસ્થાનકનું નામ 'અવિરનિસમ્યક્દૃષ્ટિ' છે; જ્યાં વિરતિપણા વિના સમ્યક્જ્ઞાનદર્શન છે.

કહેવામાં એમ આવે છે કે તેરમું ગુણસ્થાનક આ કાળ ને આ ક્ષેત્રથી ન પમાય; પરંતુ તેમ કહેનારા પહેલામાંથી ખસતા નથી. ભે તેઓ પહેલામાંથી ખસી, ચોથા મુધી આવે અને ત્યાં પુરુષાર્થ કરી સાતમું જે અપ્રમત્ત છે ત્યાંમુધી પહોંચે તોપણ એક મોટામાં મોટી વાત છે. સાતમા મુધી પહોંચ્યા વિના તે પાછીની દશાની મુપ્રતીતિ થઈ શકવી મુશ્કેલ છે.

આત્માને વિષે પ્રમાદ રહિત ભગૃતદશા તે જ સાતમું ગુણસ્થાનક છે. ત્યાંમુધી પહોંચવાથી તેમાં સમ્યક્ત્વ સમાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકે જીવ આવીને ત્યાંથી પાંચમું 'દેશવિરતિ,' છઠું 'સર્વવિરતિ' અને સાતમું 'પ્રમાદરહિત વિરતિ' છે ત્યાં પહોંચે છે. ત્યાં આગળ પહોંચ્યેથી આગળની દશાની અંશે અનુભવ અથવા મુપ્રતીતિ થાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનકાળે જીવ સાતમા ગુણસ્થાનકને પહોંચનારની દશાનો ભે વિચાર કરે તો તે કોઈ અંશે પ્રતીત થઈ શકે. પણ તેનો પહેલા ગુણસ્થાનકવાળો જીવ વિચાર કરે તો તે શી રીતે પ્રતીતિમાં આવી શકે? કારણ કે તેને ભણવાનું સાધન જે આવરણ રહિત થવું તે પહેલા ગુણસ્થાનકવાળાની પાસે હોય નહીં.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલ જીવની દશાનું સ્વરૂપ જ જુદું હોય છે. પહેલા ગુણસ્થાનકવાળા જીવની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ છે તેના કરતાં ચોથું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરનારની દશાની જે સ્થિતિ અથવા ભાવ તો જુદાં ભેવામાં આવે છે, અર્થાત્ જુદી જ દશાનું વર્તન ભેવામાં આવે છે.

પહેલું મોજું કરે તો ચોથે આવે એમ કહેવા માત્ર છે; ચોથે આવવામાં જે વર્તન છે તે વિષય વિચારવાભેગ છે.

આગળ ૪, ૫, ૬ અને ૭ મા ગુણસ્થાનકમુધીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે કહેવા માત્ર, અથવા સાંભળવા માત્ર જ છે એમ નથી, પરંતુ સમજીને વારંવાર વિચારવાયોમ્ય છે.

અની શકે તેટલો પુરુષાર્થ કરી આગળ વધવા જરૂર છે.

ન પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી ધીરજ, સઘયણ, આયુષની પૂર્ણતા ઇત્યાદિના અભાવથી કદાચ સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપરનો વિચાર અનુભવમા ન આવી શકે, પરંતુ સુપ્રતીત થઈ શકવાયોગ્ય છે

સિંહના દાખવાની માફક—સિંહને લોહાના જખરગસ્ત પાજરામાં પુરવામાં આવ્યો હોય તો તે અદર રથો પોતાને સિંહ સમજે છે પાજરામાં પુરાયવો માને છે અને પાજરાની બહારની ભૂમિકા પણ જુવે છે, માન લોહાના મજજીત સળિયાની આડ્યને લીધે બહાર નીકળી શકતો નથી આ જ રીતે સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપરનો વિચાર સુપ્રતીત થઈ શકે છે

આ પ્રમાણે છતાં જીવ મતભેદાદિ કારણોને લઈને રોકાઈજઈ આગળ વધી શકતો નથી મતભેદ અથવા રુઢી આદિ નજીવી બાબત છે, અર્થાત્ તેમા મોક્ષ નથી માટે ખરી રીતે સત્યની પ્રતીતિ કરવાની જરૂર છે

શુભાશુભ, અને શુદ્ધાશુદ્ધ પરિણામ ઉપર બધી આધાર છે અદ્ય અદ્ય બાબતમા પણ દોષ માનવામા આવે ત્યાં મોક્ષ થતો નથી લોકરુઢીમા અથવા લોકવ્યવહારમા પડેલો જીવ મોક્ષતત્ત્વનું રહસ્ય જાણી શકતો નથી તેનું કારણ તેને વિષે રુઢીનું અથવા લોકસંચાનું મહાત્મ્ય છે આથી કરી બાદર ક્રિયાનો નિષેધ કરવામા આવતો નથી જે કાંઈ પણ ન કરતા તદન અનર્થ કરે છે તે કરતા બાદર ક્રિયા ઉપયોગી છે તોપણ તેથી કરી બાદર ક્રિયાથી આગળ ન વધવું એમ પણ કહેવાનો હેતુ નથી

જીવને પોતાના હાહાપણ અને મરજી પ્રમાણે ચાલવું એ વાત મન ગમતી છે, પણ તે જીવનું બૂદુ કરનાર વસ્તુ છે આ દોષ મટાડવાસારૂ પ્રથમ તો કોઈને ઉપદેશ દેવાનો નથી પણ પ્રથમ ઉપદેશ લેવાનો છે એ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ છે જેનામા સમદ્વેષ ન હોય, તેવાનો સંગ થયા વિના સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકવું નથી સમ્યક્ત્વ આવવાથી (પ્રાપ્ત થવાથી) જીવ ફરે છે (જીવની દશા ફરે છે), એટલે પ્રતિકૂલ હોય તો અનુકૂલ થાય છે જિનની પ્રતિમા (શાતપણા માટે) જેવાથી સાતમા ગુણસ્થાનને વર્તના એવા જ્ઞાનીની જે શાન દશા છે તેની પ્રતીતિ થાય છે

જૈનમાર્ગમા હાવમા ઘણા ગરજ પ્રવ્રત છે જેવા કે તપગરજ, અચ લગરજ, હુકમગરજ, ખરતરગરજ ઇત્યાદિ આ દરેક પોતાથી અન્ય પક્ષ વાળાને મિથ્યાત્વી માને છે તેવી રીતે બીજા વિભાગ છ કોટિ, આઠ કોટિ ઇત્યાદિ દરેક પોતાથી અન્ય કોટિવાળાને મિથ્યાત્વી માને છે બાજબી રીતે

નવ કોટિ જોઈએ. તેમાંથી જેટલી ઓછી તેટલું ઓછું અને તે કરતાં પણ આગળ જવામાં આવે તો સમજાય કે છેવટે નવ કોટિએ છોડ્યા વિના રસ્તો નથી.

તીર્થંકરાદિ મોક્ષ પામ્યા તે માર્ગ પામર નથી. રૂઢીનું થોડું પણ મુકતું એ અત્યંત આકરું લાગે છે; તો મહાન અને મહાભારત એવો મોક્ષમાર્ગ તે શી રીતે આદરી શકશે ? તે વિચારવાયોગ્ય છે.

મિથ્યાત્વપ્રકૃતિ ખપાવ્યા વિના સમ્યક્ત્વ આવે નહીં. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેની દશા અદ્ભુત વર્તે. ત્યાંથી ૫, ૬, ૭ અને ૮ મેં જઈ બે ઘડીમાં મોક્ષ થઈ શકે છે. એક સમ્યક્ત્વ પામવાથી અદ્ભુત કાર્ય બને છે ! આથી સમ્યક્ત્વની ચમત્કૃતિ અથવા તેનું મહાત્મ્ય કોઈ અંશે સમજી શકાય તેમ છે.

દુઃધર પુરુષાર્થથી પામવાયોગ્ય મોક્ષમાર્ગ તે અનાયાસે પ્રાપ્ત થતો નથી. આત્મજ્ઞાન અથવા મોક્ષમાર્ગ કોઈના શાપથી અપ્રાપ્ત થતો નથી કે કોઈના આશિર્વાદથી પ્રાપ્ત થતો નથી. પુરુષાર્થ પ્રમાણે ચાય છે માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે.

સૂત્ર-સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રો સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના ફળતાં નથી. ભેદ બે છે તે વ્યવહારમાર્ગમાં છે. મોક્ષમાર્ગ તો અભેદ છે, એક જ છે. તે પ્રાપ્ત કરવામાં શિથિલપણું છે તેનો નિપેધ કરવામાં આવ્યો છે ત્યાં આગળ શૂર-વીરપણું અહણ કરવાયોગ્ય છે. જીવને અમૂર્છિત કરવો એ જ જરૂરનું છે.

વિચારવાન પુરુષે વ્યવહારના ભેદથી મુંઝાવું નહીં.

ઉપરની ભૂમિકાવાળા નીચેની ભૂમિકાવાળાની જરોજર નથી, પરંતુ નીચેની ભૂમિકાવાળાથી ઠીક છે પોને જે વ્યવહારમાં હોય તેથી બીજાનો ઉંચો વ્યવહાર જોવામાં આવે તો તે ઉંચા વ્યવહારનો નિપેધ કરવો નહીં, કારણ કે મોક્ષમાર્ગને વિષે કશો ભેદ છે નહીં. ત્રણે કાળમાં ગમે તે ક્ષેત્રમાં, એક જ સરખો જે પ્રવર્તે તે જ મોક્ષમાર્ગ.

અદ્યમાં અદ્ય એવી નિવૃત્તિ કરવામાં પણ જીવને ટાઢ વજ્રુટે છે, તો તેવી અનંત પ્રવૃત્તિથી કરી જે મિથ્યાત્વ થાય છે તેથી નિવર્તવું એ કેટલું દુઃધર થઈ પડવું જોઈએ ? મિથ્યાત્વની નિવૃત્તિ તે જ ‘સમ્યક્ત્વ.’

જીવાજીવની વિચારરૂપે પ્રતીતિ કરવામાં આવી ન હોય અને બોલવા-માત્ર જ જીવાજીવ છે એમ કહેવું તે સમ્યક્ત્વ નથી. તીર્થંકરાદિએ પણ પૂર્વે આરાધ્યું છે તેથી પ્રયમથી જ સમ્યક્ત્વ તેમને વિષે છે, પરંતુ બીજાને તે કંઈ અમુક કુળમાં, અમુક નાતમાં, કે જાતમાં, કે અમુક દેશમાં અવતાર લેવાથી જન્મથી જ સમ્યક્ત્વ હોય એમ નથી.

વિચાર વિના જ્ઞાન નહીં. જ્ઞાન વિના મુપ્રતીતિ એટલે સમ્યક્ત્વ નહીં. સમ્યક્ત્વ વિના ચારિત્ર ન આવે અને ચારિત્ર ન આવે ત્યાંમુધી કેવલજ્ઞાન ન પામે અને જ્યાંમુધી કેવલજ્ઞાન ન પામે ત્યાંમુધી મોક્ષ નથી; એમ જોવામાં આવે છે.

દેવનું વર્ણન. તત્ત્વ. જીવનું સ્વરૂપ.

કર્મરૂપે રહેલા પરમાણુ કેવલજ્ઞાનીને દૃષ્ય છે તે શિવાયને માટે ચોક્કસ નિયમ હોય નહીં. પરમાવધિવાળાને દૃશ્ય થવા સંભવે છે અને મનઃપર્યવ-જ્ઞાનીને અમુક દેશે દૃશ્ય થવા સંભવે છે.

પદાર્થને વિષે અનંતા ધર્મે (ગુણાદિ) રહ્યા છે. તેના અનંતમાં ભાગે વાણીથી કહી શકાય છે. તેના અનંતમાં ભાગે સૂત્રમાં ગુંથી શકાય છે.

યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ ઉપરાંત યુંજનકરણ અને ગુણકરણ છે. યુંજનકરણને ગુણકરણથી ક્ષય કરી શકાય છે.

યુંજનકરણ એટલે પ્રકૃતિને યોગવી તે. આત્મગુણ જે જ્ઞાન, ને તેનાથી દર્શન, ને તેનાથી ચારિત્ર, એવા ગુણકરણથી યુંજનકરણનો ક્ષય કરી શકાય છે. અમુક અમુક પ્રકૃતિ જે આત્મગુણરોધક છે તેને ગુણકરણે કરી ક્ષયકરી શકાય છે.

કર્મપ્રકૃતિ, તેના જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાવ, તેનાં બંધ, ઉદય, ઉદીરણ, સંક્રમણ, સત્તા અને ક્ષયભાવ જે બતાવવામાં આવ્યા છે (વર્ણવવામાં આવ્યા છે) તે પરમ સામર્થ્ય વિના વર્ણવી શકાય નહીં. આ વર્ણવનાર જીવકોટિના પુરુષ નહીં, પરંતુ ઇશ્વરકોટિના પુરુષ બોધએ એવી મુપ્રતીતિ થાય છે.

કઈ કઈ પ્રકૃતિનો કેવા રસથી ક્ષય થયેલો હોવો બોધએ ? કઈ પ્રકૃતિ સત્તામાં છે ? કઈ ઉદયમાં છે ? કઈ સંક્રમણ કરી છે ? આ આદિની રચના કહેનારે, ઉપર મુગ્ધ પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ માપીને કહ્યું છે, તે તેમના પરમ-જ્ઞાનની વાત બાળુએ ગુડીએ તોપણ તે કહેનાર ઇશ્વરકોટિનો પુરુષ હોવો બોધએ એ ચોક્કસ થાય છે.

ભતિરુમરણજ્ઞાન એ મતિજ્ઞાનના ‘ધારણા’ નામના ભેદમાં સમાય છે. તે પાછલા ભવ ભણી શકે છે. તે જ્યાંમુધી પાછલા ભવમાં અસંસીપણું ન આવ્યું હોય ત્યાંમુધી આગળ યાત્રી શકે છે.

(૧) તીર્થકરે આરા ન આપી હોય અને જીવ પોતાના શિવાય પર-વસ્તુનું જે કાંઈ ચઢણ કરે તે પારકું લીધેયું, ને તે અદત્ત ગણાય. તે અદત્ત-માંથી તીર્થકરે પરવસ્તુ જેટલી ચઢણ કરવાની છૂટ આપી છે, તેટલાને અદત્ત ગણવામાં નથી આવતું.

ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનાનો અનુભવ જીવ કરે છે, પરંતુ વેદના થવી તે કાર્મણુ-શરીરને લઈને થાય છે. કાર્મણુ શરીર એ જીવનું અવલંબન છે.

ઉપર જણાવેલ ચાર અનુયોગનું તથા તેના સૂક્ષ્મભાવનું જે સ્વરૂપ તે જીવે વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે; જાણવાયોગ્ય છે. તે પરિણામે નિર્જરાના હેતુ થાય છે, વા નિર્જરા થાય છે. ચિત્તની સ્થિરતા કરવા માટે સઘળું કહેવામાં આવ્યું છે; કારણ કે એ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જીવે બે કાંઈ જાણ્યું હોય તો તેને વાસ્તે વારંવાર વિચાર કરવાનું બને છે અને તેવા વિચારથી જીવની બાહ્યવૃત્તિ નહીં થતાં અંદરની અંદર વિચારતાંમુધી સમાયેલી રહે છે.

અંતર્વિચારનું સાધન ન હોય તો જીવની બાહ્યવસ્તુ ઉપર વૃત્તિ જઈ અનેક ભંતના ઘાટ ઘડાય છે. જીવને અવલંબન બોઈએ છીએ. તેને નવરો બેસી રહેવાનું કીક પડતું નથી. એવી જ ટેવ પડી ગઈ છે; તેથી બે ઉપલા પદાર્થનું જાણપણું થયું હોય તો તેના વિચારને લીધે સદ્ચિત્તવૃત્તિ બહાર નીકળવાને બદલે અંદર સમાયેલી રહે છે અને તેમ થવાથી નિર્જરા થાય છે.

પુનઃ પરમાણુ અને તેના પર્યાયાદિનું સૂક્ષ્મપણું છે તે જોટલું વાણી-ગોચર થઈ શકે તેટલું કહેવામાં આવ્યું છે. તે એટલા સારું કે એ પદાર્થો મૂર્તિમાન છે; અમૂર્તિમાન નથી. મૂર્તિમાન છતાં આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ છે તેના વારંવાર વિચારથી સ્વરૂપ સમજાય છે અને તે પ્રમાણે સમજવાથી તેથી સૂક્ષ્મ અરૂપી એવો જે આત્મા તે સંબંધી જાણવાનું કામ સંદેહ થાય છે.

માન અને મતાચ્છેદ એ માર્ગ પામવામાં આડા સ્થંભરૂપ છે. તે મૂકી શકાતાં નથી, અને તેથી સમજાતું નથી સમજવામાં વિનય લક્ષિની પહેલી જરૂર પડે છે. તે લક્ષિ માન મતાચ્છેદના કારણથી આદરી શકાતી નથી.

૧. વાંચવું. ૨. પૂછવું. ૩. વારંવાર ફેરવવું. ૪. ચિત્તને નિશ્ચયમાં આણવું. ૫. ધર્મકથા. વેદાંતમાં પણ શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન એમ ભેદ બતાવ્યા છે.

ઉત્તરાધ્યયનમાં ધર્મનાં ગુપ્ત ચાર અંગ કહ્યાં છે.

૧. મનુષ્યપણું. ૨. સત્પુરુષના વચનનું શ્રવણ. ૩. તેની પ્રતીતિ. ૪. ધર્મનું પ્રવર્તવું. આ ચાર વસ્તુ દુર્લભ છે.

મિથ્યાત્વના બે ભેદ છે. (૧) વ્યક્ત. (૨) અવ્યક્ત. તેના ત્રણ ભેદ પણ ક્યાં છે. (૧) ઉત્કૃષ્ટ, (૨) મધ્યમ, (૩) જ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ હોય ત્યાંમુધી પહેલા ગુણસ્થાનકમાંથી બહાર નીકળતો નથી. ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ હોય ત્યાંમુધી તે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ન ગણાય. ગુણસ્થાનક એ જ આશ્રયી છે.

મિથ્યાત્વવડે કરી મિથ્યાત્વ મોળું પડે છે અને તે કારણથી તે જરા આગળ ચાલ્યો કે તરત તે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકમા આવે છે

ગુણસ્થાનક એ આત્માના ગુણને લઈને છે

મિથ્યાત્વમાવી સાવ ખસ્યો ન હોય પણ થોડો ખસ્યો હોય તોપણ તેથી મિથ્યાત્વ મોળું પડે છે આ મિથ્યાત્વ પણ મિથ્યાત્વે ઠગીને મોળું પડે છે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે પણ મિથ્યાત્વનો અશ કષાય હોય તે અશથી પણ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક કહેવામા આવે છે

પ્રયોજનભૂત જ્ઞાનના મૂળમા-પૂર્ણ પ્રતીતિમા તેવા જ આકારમા મળતા આવતા અન્ય માર્ગની સરખામણીના અશે સંરખાપણાનુપ પ્રતીત થતુ તે મિથ્યાગુણસ્થાનક છે પરતુ ફલાણુ દર્શન સત્ય છે અને ફલાણુ દર્શન પણ સત્ય છે એવી બંને ઉપર સરખી પ્રતીતિ તે મિથ્યા નહીં, પણ મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક છે અમુકથી અમુક દર્શન અમુક અશે મળતુ આવે છે એમ કહેવામા સમ્યક્ત્વને બાધ નથી કારણ કે ત્યાં તો અમુક દર્શનની બીજા દર્શનની સરખામણીમા પહેલું દર્શન સર્વાંગે પ્રતીતિનુપ થાય છે

પહેલેથી બીજે જવાતું નથી પરતુ ચોથેથી પાછા વળતા પહેલે આવવામા રહેતો વચ્ચે અમુક કાળ તે બીજુ છે તેને જો ચોથા પછી પાચમુ ગણવામા આવે તો ચોથાથી પાચમુ ચડી જાય અને અહીં તો સાસ્વાદાન ચોથાથી પતિત થયે ન માનેલ છે એટલે તે ઉતરતુ છે, તેથી પાચમા તરફ ન મુકી શકાય પણ બીજા તરફ મુકતુ એ બરાબર છે

આવરણુ છે એ વાત નિ સદેહ છે જે શ્વેતામ્બર તથા દિગમ્બર બન્ને કહે છે, પરતુ આવરણુને સાથે નઈ કહેવામા થોડું એક એક બીજાથી તફાવતવાળુ છે

દિગમ્બર કહે છે કે કેવલજ્ઞાન સત્તાનુષે નહીં, પરતુ શક્તિનુષે રહ્યુ છે જો કે સત્તા અને શક્તિનો સામાન્ય અર્થ એક છે, પરતુ વિશેષાર્થ પ્રમાણે કઈક ફેર રહે છે

દ્રઢપણે ઓઘ આસ્થાથી વિચારપૂર્વક અભ્યાસથી, 'નિચારસહિત આસ્થા' થાય છે

તીર્થંકર જેવા પણ સમારપણે વિશેષ સમૃદ્ધિના ધણી હતા છતાં તેમને પણ ત્યાગ કરવાની જરૂર પડી હતી તો પછી અન્ય જીવોને તેમ કરવા શિવાય છૂટકો નથી

ત્યાગના બે પ્રકાર છે — એક બાહ્ય, અને બીજો અભ્યંતર. તેમાંનો બાહ્યત્યાગ તે અભ્યંતર ત્યાગને સહાયકારી છે (ત્યાગ સાથે વૈરાગ્ય ભેડાય છે, કારણ કે વૈરાગ્ય થયે જ ત્યાગ થાય છે)

હવે એમ માને છે કે હું કાંઈક સમજું છું અને બ્યારે ત્યાગ કરવા ધારીશ ત્યારે એકદમ ત્યાગ કરી શકીશ, પરંતુ તે માનવું ભુલભરેલું થાય છે. જ્યાંમુઘી એવો પ્રસંગ નથી આવ્યો, ત્યાંમુઘી પોતાનું બેર રહે છે. બ્યારે એવો વખત આવે છે ત્યારે ગિથિલ પગિણામી થઈ માંજો પડે છે, માટે આખરે આસ્તે તપાસ કરવો તથા પરિચય કરવા માંડવો કે ત્યાગતી વખત પરિણામ કેવા શિથિલ થઈ જાય છે ?

આખર, હાથાદિ ઇન્દ્રિયોની એકેક આગળ નેટલી જગો છતવી જેને મુશ્કેલ થઈ પડે છે, અથવા છતવું અસંભવિત થઈ પડે છે, તેને મોટું ક્ષેત્ર છતવાનું કામ સોંપ્યું હોય તો તે શી ગીતે બની શકે? એકદમ ત્યાગ કરવાનો વખત આવે ત્યારેની વાત ત્યારે એ વિચાર તરફ લક્ષ રાખી હાલ તો આસ્તે આસ્તે ત્યાગની કસરત કરવાની જરૂર છે તેમાં પણ શરીર અને શરીર સાથે સંબંધ ગણતા મગા સંબંધીઓના સંબંધમાં પ્રથમ અજમાયશ કરવી અને શરીરમાં પણ આખર, હાલ અને ઉપરથી એ ત્રણ ઇન્દ્રિયોના વિષયના દેશે દેશે ત્યાગ તરફ પ્રથમ ભેડાણું કરાવવાનું છે અને તેના અભ્યાસથી એકદમ ત્યાગ સુગમતાવાળો થઈ પડે છે.

હાલ તપાસ હાખલ, અથે અથે નેટલો નેટલો ત્યાગ કરવો તેમાં પણ મોજાશ ન રાખવી તેમ જ નહીંને અનુસંગી ત્યાગ કરવો એમ પણ નહીં. જે કાંઈ ત્યાગ કરવો તે શિથિલપણારહિત તથા બાગીબારણારહિત કરવો, અથવા બારીબારણા રાખવા જરૂર હોય તો તે પણ ચોક્કસ આકારમાં ખુટી રીતે રાખવા, પણ એવા ન ગણવા કે તેનો અર્થ બ્યારે જેવો કરવો હોય તેવો થઈ શકે. બ્યારે જેની જરૂર પડે ત્યારે તેનો ઈચ્છાનુસાર અર્થ થઈ શકે તેવી ગોઠવણ જ ત્યાગને વિષે રાખવી નહીં. જે અચોક્કસપણે એટલે જરૂર પડે ત્યારે મનગમતો અર્થ થઈ શકે એવા આકારમાં ગોઠવણ રાખવામાં આવે તો શિથિલપરિણામી થઈ ત્યાજેલું બધું બગાડી મૂકે છે.

અથે પણ ત્યાગ કરવો તેની પ્રથમથી જ ચોક્કસપણે બ્યાખ્યા બાવી, સક્ષી રાખી ત્યાગ કરવો, તથા ત્યાગ કરવા પછી પોતાને મનગમતો અર્થ કરવો નહીં.

સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર ક્રોધ, માન, માયા, લોભની ચોકડી-રૂપ કપાય છે. તેનું સ્વરૂપ પણ સમજવાયોગ્ય છે. તેમાં પણ અનંતાનુબંધિ જે કપાય છે તે અનંત સંસાર રખડાવનાર છે. તે કપાય ક્ષય થવાનો ક્રમ સામાન્ય રીતે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ પ્રમાણે છે અને તેનો ઉદય થવાનો ક્રમ સામાન્ય રીતે માન, લોભ, માયા, ક્રોધ એ પ્રમાણે છે.

આ કપાયના અસંખ્યાત ભેદ છે. જેવા આકારમાં કપાય તેવા આકારમાં સંસારપરિભ્રમણને માટે કર્મબંધ જીવ પાડે છે. કપાયમાં મોટામાં મોટો બંધ અનંતાનુબંધિ કપાયનો છે. જે અંતર્મુહૂર્તમાં સીત્તેર કોડાકોડિ સાગરોપમનો બંધ પાડે છે તે અનંતાનુબંધિનું સ્વરૂપ પણ જળરજસ્ત છે; તે એવી રીતે કે મિથ્યાત્વમોહરૂપી એક રાજને બરાબર જળવણથી સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં રાખી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર તેની રક્ષા કરે છે અને જે વખતે જેની જરૂર પડે છે તે વખતે તે વગર બોલાવ્યા મિથ્યાત્વ-મોહની સેવા બજાવવા મંડી પડે છે. આ ઉપરાંતનો કપાયરૂપ બીજો પરિવાર છે, તે કપાયના આગળના ભાગમાં રહી મિથ્યાત્વમોહની ચોટી ભરે છે, પરંતુ એ બીજા સઘળા ચોકિયાતો નહીં જેવા કપાયનું કામ કરે છે. રખડપાટ કરાવનાર કપાય છે અને તે કપાયમાં પણ અનંતાનુબંધિ કપાયના ચાર યોદ્ધાઓ બહુ મારી નાંખે છે. આ ચાર યોદ્ધાઓ મધ્યેથી ક્રોધનો સ્વભાવ બીજા ત્રણ કરતાં કાંઈક ભોળો માલમ પડે છે; કારણ કે તેનું સ્વરૂપ સર્વ કરતાં વહેલું જણાઈ શકે છે. એ પ્રમાણે જ્યારે જેનું સ્વરૂપ વહેલું જણાય ત્યારે તેની સાથે લડાઈ કરવામાં ક્રોધીની ખાત્રી થયેથી લડવાની હિમ્મત થાય છે.

ઘનઘાતી એવાં ચાર કર્મ મોહનીય, જ્ઞાનવરણીય, દર્શનાવરણીયા અને અંતરાય, જે આત્માના ગુણને આવરનારાં છે, તે એક પ્રકારે ક્ષય કરવાં સહેલાં પણ છે. વેદનીયાદિ કર્મ જે ઘનઘાતી નથી તોપણ તે એક પ્રકારે ખપાવવાં આકરાં છે. તે એવી રીતે કે વેદનીયકર્મનો ઉદય પ્રાપ્ત થાય તે ખપાવવા સારૂ ભોગવવાં બેઈએ; તે ન ભોગવવાં એવી ઇચ્છા થાય તોપણ ત્યાં તે કામ આવતી નથી; ભોગવવાં જ બેઈએ અને જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય હોય તે યત્ન કરવાથી ક્ષય થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક શ્લોક જે જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયથી યાદ ન રહેતો હોય તે બે, ચાર, આઠ, સોળ, બત્રીશ, ચોસક, સો અર્થાત્ વધારેવાર ગોખવાથી જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ અથવા ક્ષય થઈ યાદ રહે છે; અર્થાત્ બળવાન થવાથી તે તે જ ભવમાં અમુક અંશે ખપાવી

શકાય છે. તેમ જ દર્શનાવરણીય કર્મના સંબંધમાં સમજવું. મોહનીયકર્મ જે મહા ભેરાવર તેમ ભોજું પણ છે, તે તરત ખપાવી શકાય છે. જેમ તેની આવણી (વેણુ) આવવામાં જળ્મર છે, તેમ તે જલદીથી ખસી પણ શકે છે. મોહનીયકર્મનો તીવ્ર બંધ હોય છે, તોપણ તે પ્રદેશબંધ ન હોવાથી તરત ખપાવી શકાય છે. નામ આયુષ્યાદિ કર્મ જે પ્રદેશબંધ હોય છે તે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી પણ છેડા સુધી ભોગવવાં પડે છે. જ્યારે મોહનીયાદિ ચાર કર્મ તે પહેલાં ક્ષય થાય છે.

‘ઘેલછા’ એ આરિત્રમોહનીયનો વિશેષ પર્યાય છે. કવચિત્ હાસ્ય, કવચિત્ શોક, કવચિત્ રતિ, કવચિત્ અરતિ, કવચિત્ ભય અને કવચિત્ છુગુષ્સારુપે તે જણાય છે. કંઈ અંશે તેનો જ્ઞાનાવરણીયમાં પણ સમાસ થાય છે. સ્વપ્નમાં વિશેષપણે જ્ઞાનાવરણીયપર્યાય જણાય છે.

‘સંજ્ઞા’ એ જ્ઞાનનો ભાગ છે. પણ ‘પરિચલ્લસંજ્ઞા’ ‘લોભપ્રકૃતિ’માં સમાય છે, ‘મૈથુનસંજ્ઞા’ ‘વેદપ્રકૃતિ’માં સમાય છે, ‘આહારસંજ્ઞા’ ‘વેદનીય’માં સમાય છે અને ‘ભયસંજ્ઞા’ ‘ભયપ્રકૃતિ’માં સમાય છે.

અનંત પ્રકારનાં કર્મો મુખ્ય આઠ પ્રકારે ‘પ્રકૃતિ’ના નામથી ઓળખાય છે. તે એવી રીતે કે અમુક અમુક પ્રકૃતિ, અમુક અમુક ‘ગુણસ્થાનક’ સુધી હોય છે. આલું માથ તોળીને જ્ઞાનીદેવે બીજાઓને સમજાવવા સારુ સ્થૂલ સ્વરૂપે તેનું વિવેચન કર્યું છે; તેમાં બીજાં કેટલીક જાતનાં કર્મ અર્થાત્ ‘કર્મપ્રકૃતિ’ સમાય છે. અર્થાત્ જે પ્રકૃતિનાં નામ ‘કર્મશ્રેય’માં નથી આવતાં, તે તે પ્રકૃતિ ઉપર જતાવેલી પ્રકૃતિના વિશેષ પર્યાય છે; અથવા તે ઉપર જતાવેલી પ્રકૃતિમાં સમાય છે.

‘વિભાવ’ એટલે ‘વિરુદ્ધભાવ’ નહીં, પરંતુ ‘વિશેષભાવ’ આત્મા આત્મારૂપે પરિણમે તે ‘ભાવ’ છે, અથવા ‘સ્વભાવ’ છે. જ્યારે આત્મા તથા જડનો સંયોગ થવાથી આત્મા સ્વભાવ કરતાં આગળ જઈ ‘વિશેષભાવે’ પરિણમે તે ‘વિભાવ’ છે. આ જ રીતે જડને માટે પણ સમજવું.

‘કાળ’ના ‘અણુ’ લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત છે. તે ‘અણુ’માં ‘રુક્ષ’ અથવા ‘સ્નિગ્ધ’ ગુણ નથી; તેથી તે દરેક અણુ એકબીજામાં મળતાં નથી અને દરેક પૃથક્ પૃથક્ રહે છે. પરમાણુપુદ્ગલમાં તે ગુણ હોવાથી મૂળ સત્તા કાયમ રક્ષા છતાં તેનો (પરમાણુપુદ્ગલનો) ‘સ્કંધ’ થાય છે.

અશાઠ શુદ્ધ ૪ રવિ, ૧૬૫૬.

* જ્ઞાન વૈરાગ્ય સાથે, અને વૈરાગ્ય જ્ઞાન સાથે હોય છે; એકલાં ન હોય.

વૈરાગ્ય શૃંગાર સાથે ન હોય અને શૃંગાર સાથે વૈરાગ્ય ન હોય.

વીતરાગવચનની અસરથી ઇન્દ્રિયમુખ નીરસ ન લાગ્યાં તો જ્ઞાનીનાં વચનો કાને પડ્યાં જ નથી એમ સમજવું.

જ્ઞાનીનાં વચનો વિષયનું વિરેચન કરાવનારાં છે.

છદ્મસ્થ એટલે આવરણયુક્ત.

શૈલેશિકરણ, તેમાં (શૈલ=પર્વત ઇશ=મોટો)=પર્વતોમાં મોટો મેરુ,

તેના જેવું અચલ, અડગ.

અકુપ શુભવાળા=મન વચન કાયાના યોગની સ્થિરતાવાળા.

મોક્ષમાં આત્માના અનુભવનો જો નાશ થતો હોય તો તે મોક્ષ શા કામનો ?

આત્માનો બિર્ધ્વ સ્વભાવ છે તે પ્રમાણે પ્રથમ જયો જાય અને વખતે સિદ્ધિશિલાએ ભટકાય; પણ કર્મરૂપી જોળે હોવાથી નીચે આવે જેમ ડુબેલો માણસ ઉછાળાથી એક વખત ઉપર આવે છે તેમ.

અશાઠ શુદ્ધ ૫ સોમ ૧૬૫૬.

જૈન એ આત્માનું સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપ (ધર્મ)ને પ્રવર્તાવનાર પણ મનુષ્ય હતા જેમકે, વર્તમાન અવસર્પિણીકાળમાં ઋષભાદિ ધર્મ પ્રવર્તાવનાર હતા. આથી કરી કંઈ અનાદિ આત્મધર્મનો વિચાર નહોતો એમ નહોતું

આશરે બે હજાર વર્ષ ઉપર જૈનયતિ શિખરસૂરિ આચાર્યે વંશ્યને ક્ષત્રિય સાથે ભેળવ્યા.

ઉત્કર્ષ, અપકર્ષ અને સક્રમણ એ સત્તામા રહેલી કર્મપ્રકૃતિનાં ચર્ધ શકે છે, ઉદયમાં આવેલી પ્રકૃતિના ચર્ધ શકે નહીં.

આયુઃકર્મનો જે પ્રકારે બધ હોય તે પ્રકારે દેહસ્થિતિ પૂર્ણ થાય.

‘ઓસવાળ’ તે ‘ઓરપાક’ જાતના રજપૂત છે.

* સવન ૧૬૫૬ ની શ્રીમદ્ભી મોતબીની ક્ષિતિ વેળાએ તેઓના તરફથી જે બાઈ વચનો કહેવામાં આવતા તેમાંથી જે વચનોના સુદાયો સ્મૃતિમાં રહ્યા હતા તેમાંથી જે લખી રાખવાની એક ઓળખે બચ્ચર હતી તેનું સદ્વિષ્ણ ટાચણ ચધાનકારાનુસાર તે ઓળખે કરી લીધેલું તે અગ્રે આપીએ છીએ -સસીવક

અધારામા ન દેખવું એ એકાત દર્શનાવરણીય કર્મ ન કહેવાય, પણ મદ દર્શનાવરણીય કહેવાય તમસનુ નિમિત્ત અને તેજસનો અભાવ તેને લઈને તેમ બને છે

દર્શન રોકાયે જ્ઞાન રોકાય

જેય જાણવા માટે જ્ઞાનને વધારવું જોઈએ વજન તેવા કાટલા

જેમ પરમાણુની શક્તિ પર્યાયને પામવાથી વધતી જાય છે, તેમ ચૈતન્યદ્રવ્યની શક્તિ વિશુદ્ધતાને પામવાથી વધતી જાય છે કાય, ચસમા, દુર્ભિન આદિ પહેલા (પરમાણુ)ના પ્રમાણ છે અને અવધિ, મન પર્યવ, કેવલજ્ઞાન, લઘિધ, તડોલે વગેરે બીજા (ચૈતન્યદ્રવ્ય)ના પ્રમાણ છે

અશાઢ સુદ ૬ લોમ ૧૬૫૬

ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વને વેદકસમ્યક્ત્વ પણ કહેવામા આવે છે પરંતુ ક્ષયોપશમમાથી ક્ષાયિક થવાના સમિના વખતનું જે સમ્યક્ત્વ તે વાસ્તવિક રીતે વેદકસમ્યક્ત્વ છે

પાત્ર સ્થાવર એકેદ્રિય બાદર છે, તેમ જ સૂક્ષ્મ પણ છે વનસ્પતિ શિવાય બાકીના ચારમા અસખ્યાત સૂક્ષ્મ કહેવામા આવે છે નિગોદસૂક્ષ્મ અર્નત છે અને વનસ્પતિના સૂક્ષ્મ અર્નત છે, ત્યાં નિગોદમા સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ થઈ છે

શ્રીતીર્થંકર અગિયારમું ગુણસ્થાનક સ્પર્શ નહીં, તેમજ ૧ હ, ૨ જી તથા ૩ જી પણ ન સ્પર્શ

વર્જમાન, હીયમાન, અને સ્થિત એવી જે ત્રણ પરિણામની ધારા છે તેમા હીયમાન પરિણામની ધારા સમ્યક્ત્વઆશ્રયી (દર્શનઆશ્રયી) શ્રી તીર્થંકરદેવને ન હોય અને ચારિત્રઆશ્રયી બનના

ક્ષાયિકચારિત્ર છે ત્યાં મોહનીયનો અભાવ છે અને જ્યાં મોહનીયનો અભાવ છે ત્યાં ૧ હ, ૨ જી, ૩ ત્રીજી અને ૧૧ મુ એ ચાર ગુણસ્થાનકના સ્પર્શપણનો અભાવ છે

ઉદય બે પ્રકારનો છે એક, પ્રદેશોદય અને બીજો વિપાકોદય વિપાકોદય બાહ્ય (દેખીતી) રીતે વેદાય છે અને પ્રદેશોદય અદરથી વેદાય છે.

આયુષ્યકર્મનો જાંબ પ્રકૃતિ વિના થતો નથી, પણ વેદનીયનો થાય છે

આયુષપ્રકૃતિ એક જ ભવમાં વેદાય છે. બીજી પ્રકૃતિઓ તે ભવમાં વેદાય અને અન્યભવમાં પણ વેદાય.

જીવ જે ભવની આયુષપ્રકૃતિ ભોગવે છે તે આખા ભવની એક જ બંધપ્રકૃતિ છે. તે બંધપ્રકૃતિનો ઉદય આયુષની શરૂઆત થઈ સ્વાર્થી ગણાય. આ કારણથી તે ભવની આયુષપ્રકૃતિ ઉદયમાં છે તેમાં સંક્રમણ, અપકર્ષાદિ થઈ શકતાં નથી.

આયુષ્યકર્મની પ્રકૃતિ બીજા ભવમાં ભોગવાતી નથી.

ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ, સંબંધ, અવગાહ (શરીરપ્રમાણ) અને રસ અમુક જીવે અમુક પ્રમાણમાં ભોગવવાં તેનો આધાર આયુષ્યકર્મ ઉપર છે. જેમકે, એમ માણસની સો વર્ષની આયુઃકર્મપ્રકૃતિનો ઉદય વર્તે છે; તેમાંથી તે ઝંસીમે વર્ષે અધુરે આયુષે મરણ પામે તો બાકીનાં વિશ વર્ષ ક્યાં અને શી રીતે ભોગવાય? બીજા ભવમાં ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ, સંબંધાદિ નવેસરથી છે; એકાશીમા વર્ષથી નથી; તેથી કરીને આયુષઉદયપ્રકૃતિ અધવચથી ત્રુટી શકે નહીં. જે જે પ્રકારે બંધ પડ્યો હોય, તે તે પ્રકારે ઉદયમાં આવવાથી કોઈની નજરમાં કદાચ આયુષ ત્રુટવાનું આવે; પરંતુ તેમ બની શકતું નથી.

સંક્રમણ અપકર્ષ ઉત્કર્ષાદિ કરણનો નિયમ આયુઃકર્મવર્ગણા સત્તામાં હોય ત્યાંસુધી લાગુ થઈ શકે; પણ ઉદયની શરૂઆત થયા પછી લાગુ થઈ શકે નહીં.

આયુઃકર્મ પૃથ્વીસમાન છે અને બીજાં કર્મો ઝાડસમાન છે. (જે પૃથ્વી હોય તો ઝાડ હોય.)

આયુષના બે પ્રકાર છે:—(૧) સોપક્રમ અને (૨) નિરૂપક્રમ. આમાંથી જે પ્રકારનું બાંધ્યું હોય તે પ્રકારનું ભોગવાય છે.

ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ક્ષયોપશમ થઈ ક્ષાયિક થાય; કારણ કે ઉપશમ સત્તામાં છે એટલે તે ઉદય આવી ક્ષય થાય.

ચક્ષુ બે પ્રકારે:—(૧) જ્ઞાનચક્ષુ અને (૨) ચર્મચક્ષુ. જેમ ચર્મચક્ષુ વડે એક વસ્તુ જે સ્વરૂપે દેખાય છે તે વસ્તુ દુર્ભિન્ન સૂક્ષ્મદર્શકાદિ યંત્રોથી જુદા જ સ્વરૂપે દેખાય છે; તેમ ચર્મચક્ષુવડે જે સ્વરૂપે દેખાય છે તે જ્ઞાનચક્ષુવડે કોઈ જુદા જ સ્વરૂપે દેખાય; ને તેમ કહેવામાં આવે તે આપણે પોતાના ડહાપણે (અહંપણે) ન માનવું તે યોગ્ય નથી.

અશાક મુદ ૭ ભુધ ૧૮૫૬

શ્રીમાન હુદહુદાચાર્યે અષ્ટપાદુક (અષ્ટપ્રાભુત) રચે-૧ છે પ્રાભુત લેદ-દર્શનપ્રાભુત, જ્ઞાનપ્રાભુત, ચારિત્રપ્રાભુત, ભાવપ્રાભુત ઇત્યાદિ દર્શન પ્રાભુતમા જિનભાવનુ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે અન્યભાવો અમે તમે અને દેવાવિદેવસુદ્ધાએ પૂર્વે ભાવ્યા છે અને તેથી કાર્ય સર્જું નથી એટલા માટે જિનભાવ ભાવવાની જરૂર છે જે જિનભાવ શાત છે, આત્માનો ધર્મ છે અને તે ભાવ્યેથી જ મુક્તિ થાય છે

ચારિત્રપ્રાભુત

દ્રવ્ય અને તેના પર્યાય માનવામા નથી આવતા ત્યાં વિકલ્પ થવાથી ગુચ્ચનાઈ જવું થાય છે પર્યાય નથી માનેવા તેનું કારણ તેટલે અશે નહીં પહોંચવાનું છે

દ્રવ્યના પર્યાય છે એમ સ્વીકારવામા આવે છે ત્યાં દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવામા વિકલ્પ રહેતો હોવાથી ગુચ્ચનાઈ જવું થાય છે અને તેથી જ રખડવું થાય છે

સિદ્ધપદ એ દ્રવ્ય નથી પણ આત્માનો એક શુદ્ધ પર્યાય છે તે પહેલા મનુષ્ય વા દેવ હતો ત્યારે તે પર્યાય હતો એમ દ્રવ્ય શાશ્વત રહી પર્યાયાતર થાય છે

શાન્તપણુ પ્રાપ્ત કરવાથી જ્ઞાન વધે છે

આત્મસિદ્ધિ માટે દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન જાણવું ઘણું વખત લાય જ્યારે એક માત્ર શાન્તપણુ સેવાથી તરત પ્રાપ્ત થાય છે

પર્યાયનું સ્વરૂપ સમજાવવા અર્થે શ્રી તીર્થંકરદેવે ત્રિપ (ઉત્પાદ, વ્યય, અને પ્રોચ) સમજાવ્યા છે

દ્રવ્ય ક્રુવ (સનાતન) છે

પર્યાય ઉત્પાદવ્યયવત છે

છએ દર્શન એક જૈનદર્શનમા સમાય છે તેમા પણ જૈન એક દર્શન છે

બૌદ્ધ-શ્વેતિકવાદી-પર્યાયરૂપે 'સત્' છે વેદાન્ત-સનાતન=દ્રવ્યરૂપે 'સત્' છે

યાનાક-નિરીશ્વરવાદી જ્યામુખી આત્માની પ્રતીતિ યઈ નથી ત્યામુખી તેને જોળખવારૂપે 'સત્' છે

(આત્મા) પર્યાયના બે ભેદ છે - જીવપર્યાય (સસારાવસ્થામાં) અને સિદ્ધપર્યાય સિદ્ધપર્યાય સૌ ટચના સોનાતુલ્ય છે અને જીવપર્યાય કથિર-સહિત સોનાતુલ્ય છે

વ્યવનપર્યાય અર્થપર્યાય

વિષયનો નાશ (વેદનો અભાવ) ક્ષાયિકચારિત્રથી થાય છે ચોથે ગુણુ-સ્થાનકે વિષયની મદતા હોય છે ને નવમા ગુણુસ્થાનકમુધી વેદનો ઉદય હોય છે.

જે ગુણુ પોતાને વિષે નથી તે ગુણુ પોતાને વિષે છે એમ જે કહે અથવા મનાવે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જાણવા

જિન અને જૈન શબ્દનો અર્થ

ઘટ ઘટ ગતરૂ જિન બમે, ઘટ ઘટ અતરૂ જૈન,

મત મદિરાં પાનસે, મતરાગ સમનૈ ન (સમયસાર)

આત્માનો સનાતનધર્મ શાત થયું, વિરામ પામ્યું તે છે, આખી દ્વાદશાગીનો સાર પણુ તે જ છે તે વડ્ડર્શનમાં સમાય છે અને તે વડ્ડર્શન જૈનમાં મમાય છે

વીતરાગના વચનો વિષયનું વિરચન કરાવનારા છે

જૈનધર્મનો આશય, દિગમ્બર તેમ જ ચેતામ્બર આચાર્યોનો આશય ને દ્વાદશાગીનો આશય માત્ર આત્માનો સનાતનધર્મ પમાડવાનો છે અને તે જ સારરૂપ છે આ વાતમાં કોઈ પ્રકારે જ્ઞાનીઓને નિકટપ નથી તે જ ત્રણેકાળમાં જ્ઞાનીઓનું કહેવું છે, હતું અને થશે

બાહ્ય વિષયોથી મુગ્ધ થઈ જેમ જેમ તેનો નિચાર કરવામાં આવે તેમ તેમ આત્મા નિરજ્ઞ થતો જાય નિર્મળ થતો જાય

લગજળમાં પડ્યું નહીં માન આત્માની શાંતિનો વિચાર કરવો ઘટે છે જ્ઞાનીઓ બે કે વાણીઆ જેવા હિસાળી છે (વાણીઆની પેઠે રેસ ન ખાય તેવા છે—અર્થાત્ સૂક્ષ્મપણે શોધન કરી તત્ત્વો સ્વીકારનારા છે) તોપણુ છેવટે લોક જેવા લોક (ખેડુતાદિ, એજ સારજૂત વાત પકડી રાખનાર માધારણુ રીતે કહેવાય છે) થાય છે અર્થાત્ છેવટે ગમે તેમ થાય પણુ એક શાંતપણુને મૂકતા નથી અને આખી દ્વાદશાગીનો સાર પણુ તે જ છે.

જ્ઞાની ઉદયને જાણે છે, પણુ શાંતા અશાંતામાં તે પરિણમતા નથી

ઇદ્રિયોના ભોગસહિત મુગ્ધપણુ નથી ઇદ્રિયોના ભોગ છે ત્યાં સસાર છે ને સસાર છે ત્યાં મુગ્ધપણુ નથી

બારમા ગુણસ્થાનકમુધી જ્ઞાનીનો આશ્રય લેવાનો છે; -જ્ઞાનીની આશાએ વર્તવાનું છે.

મહાન આચાર્યો અને જ્ઞાનીઓમાં દોષ તથા ભૂલ હોય નહીં. આપણાથી ન સમજાય તેને લીધે આપણે ભૂલ માનીએ છીએ. આપણાથી સમજાય તેવું આપણામાં જ્ઞાન નથી માટે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે જે જ્ઞાનીનો આશય ભૂલવાળો લાગે છે તે સમજાયે એવી લાવના રાખવી. એક બીજા આચાર્યોના વિચારમાં કોઈ જગોએ કંઈ ભેદ લેવામાં આવે તો તેમ થવું ક્ષયોપશમને લીધે સંભવે છે, પણ વસ્તુત્વે તેમાં વિકલ્પ કરવા જેવું નથી.

જ્ઞાનીઓ ઘણા કાશ્ચા હતા. વિષયમુખ ભોગવી બાજુતા હતા. પાંચે ઇન્દ્રિયો પૂર્ણ હતી; (પાંચે ઇન્દ્રિયો પૂર્ણ હોય તે જ આચાર્યપદવિને યોગ્ય થાય.) છતાં આ સંસાર અને ઇન્દ્રિયમુખ નિર્માલ્ય લાગવાથી તથા આત્માના સનાતનધર્મને વિષે શ્રેયપાત્રું લાગવાથી તેઓ વિષયમુખથી વિરમી આત્માના સનાતનધર્મમાં જોડાયા છે.

અનંતકાળથી શુભ રખડે છે, છતાં તેનો મોક્ષ થયો નહીં. જ્યારે જ્ઞાનીએ એક અંતર્મુર્ત્તમાં મુક્તપણું જતાવ્યું છે.

શુભ જ્ઞાનીની આશા પ્રમાણે શાંતપણામાં વિચરે તો અંતર્મુર્ત્તમાં મુક્ત થાય છે.

અમુકવસ્તુઓ વ્યવચ્છેદ ગઈ એમ કહેવામાં આવે છે; પણ તેનો પુરુષાર્થ કરવામાં આવતો નથી તેથી વ્યવચ્છેદ ગઈ કહે છે, યદ્યપિ જો તેનો સાચો (જેવો જેઈએ તેવો) પુરુષાર્થ થાય તો તે ગુણો પ્રગટે એમાં સંશય નથી. અંત્રેજેએ ઉઘમ કયો તો હુલરો તથા રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા અને હિંદુસ્થાનવાળાએ ઉઘમ ન કયો તો પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહીં, તેથી વિદ્યા (જ્ઞાન) વ્યવચ્છેદ ગઈ કહેવાય નહીં.

વિષયો ક્ષય થયા નથી છતાં જે શુભો પોતાને વિષે વર્તમાનમાં ગુણો માની બેઠા છે તે શુભોના જેવી ભ્રમણા ન કરતાં વિષયો ક્ષય કરવા બાળી લક્ષ આપવું.

અશાસ્ત્ર શુદ્ધ ૮ ગુરુ. ૧૯૫૬.

ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ત્રણથી ચઢી-આતો મોક્ષ. મોક્ષઅર્થે બાકીના ત્રણે છે.

સુખરૂપ આત્માનો ધર્મ છે એમ પ્રતીત થાય છે. તે સોનામાફક શુદ્ધ છે.

કર્મવડે સુખ દુઃખ સહન કરતાં છતાં પરિચલ ઉપાર્જન કરવા તથા તેનું રક્ષણ કરવા સૌ પ્રયત્ન કરે છે. સૌ સુખને ચાહે છે; પણ તે પરતંત્ર છે. પરતંત્રતા પ્રશંસાપાત્ર નથી.

તે માર્ગ (મોક્ષ) રત્નત્રયની આરાધનાવડે સર્વ કર્મનો ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાનીએ નિરૂપણ કરેલાં તત્ત્વોનો ઓધ થવો તે 'સમ્યક્જ્ઞાન.'

જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ એ તત્ત્વો છે. (અત્રે પુણ્ય, પાપ આશ્રવમાં ગણેલાં છે).

જીવના બે ભેદ: સિદ્ધ અને સંસારી:—

સિદ્ધ: સિદ્ધને અનંત જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય સુખ એ સ્વભાવ સમાન છે; છતાં અનંતર પરંપર પંદર ભેદ આ પ્રમાણે કલા છે:—(૧) તીર્થ, (૨) અતીર્થ, (૩) તીર્થકર, (૪) અતીર્થકર, (૫) સ્વયંબુદ્ધ, (૬) પ્રત્યેકબુદ્ધ, (૭) બુદ્ધબોધિત, (૮) સ્ત્રીલિંગ, (૯) પુરુષલિંગ, (૧૦) નપુંસકલિંગ, (૧૧) અન્યલિંગ, (૧૨) જૈનલિંગ, (૧૩) શૃદ્ધસ્થલિંગ, (૧૪) એક, (૧૫) અનેક.

સંસારી: સંસારી જીવો એક પ્રકારે બે પ્રકારે ઇલાદિ અનેક પ્રકારે કલા છે. એક પ્રકારે સામાન્યપણે 'ઉપયોગ' લક્ષણે સર્વ સંસારી જીવો છે. બે પ્રકારે ત્રસ, સ્થાવર અથવા વ્યવહારરાશિ, અવ્યવહારરાશિ. સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી એક વખત ત્રસપણું પામ્યા છે તે 'વ્યવહારરાશિ.' અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી કોઈ દિવસ ત્રસપણું પામ્યા નથી તે 'અવ્યવહારરાશિ.' ત્રણ પ્રકારે સચત, અસચત અને સંચતાસંચત અથવા સ્ત્રી, પુરુષ ને નપુંસક. ચાર પ્રકારે ગતિ અપેક્ષાએ. પાંચ પ્રકારે ઇન્દ્રિય અપેક્ષાએ, છ પ્રકારે પૃથ્વી, અપ્, તેજસ્, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ. સાત પ્રકારે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુકલ અને અલેશી. (ચૌદમા ગુણુસ્થાનકવાળા લેવા પણ સિદ્ધ ન લેવા, કેમકે સંસારી જીવની વ્યાખ્યા છે.) આઠ પ્રકારે અંડજ, પોતજ, જરાયુજ, સ્વેદજ, રસજ, સન્મૂર્ધન, ઉદ્ધિજ અને ઉપપાદ. નવ પ્રકારે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય. દશ પ્રકારે પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, સંસી તથા અસંસી પચેન્દ્રિય. અગીઆર પ્રકારે સૂક્ષ્મ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિયમાં જલચર, સ્થલચર, નભચર, મનુષ્ય, દેવતા, નારક. બાર પ્રકારે છકાયના

પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત. તેર પ્રકારે ઉપદ્રા બાર ભેદ સંવ્યવહારિક તથા એક અસંવ્યવહારિક (સૂદમ નિગોદનો). ચૌદ પ્રકારે ગુણુસ્થાનક આશ્રી, અથવા સૂદમ, બાદર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તથા સંસી, અસંગી એ સાતના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. એમ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ સિદ્ધાંતને અનુસરી જીવના અનેક ભેદ (છતાં ભાવના ભેદ) કલા છે.

અસાદ શુદ્ધ ૬ શુક. ૧૯૫૬.

‘જાતિસ્મરણ જ્ઞાન’ વિષે જે શંકા રહે છે તેનું સમાધાન આ ઉપરથી થશે.—જેમ બાદ્યાવસ્થાને વિષે જે કાંઈ જોયું હોય અથવા અનુભવ્યું હોય તેનું સ્મરણ વૃદ્ધાવસ્થામાં કેટલાકને થાય ને કેટલાકને ન થાય, તેમ પૂર્વ-ભવનું જ્ઞાન કેટલાકને રહે, ને કેટલાકને ન રહે. ન રહેવાનું કારણ એ છે કે પૂર્વદેહ છોડતાં બાહ્ય પદાર્થોને વિષે જીવ વળગી રહી મરણ કરે છે અને નવો દેહ પામી તેમાં જ આસક્ત રહે છે. આથી ઉલટી રીતે પ્રવર્તનારને (અવકાશ રાખ્યો હોય તેને) પૂર્વનો જીવ અનુભવવામાં આવે છે.

‘જાતિસ્મરણ જ્ઞાન’ એ મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. પૂર્વપર્યાય છોડતાં વેદનાના કારણને લઈને, નવો દેહ ધારણ કરતાં ગર્ભાવાસને લઈને બાહ્યપણામાં મૂઢપણાને લઈને અને વર્તમાન દેહમાં અતિ ચિત્રતાને લઈને પૂર્વપર્યાયની સ્મૃતિ કરવાનો અવકાશ જ મળતો નથી; તથાપિ જેમ ગર્ભાવાસ તથા બાહ્યપણુ સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતાં એમ નથી, તેમ ઉપરનાં કારણોને લઈને પૂર્વપર્યાય સ્મૃતિમાં રહે નહીં તેથી કરી તે નહોતા એમ કહેવાય નહીં. જેવી રીતે આંખા આદિ વૃક્ષોની કલમ કરવામાં આવે છે તેમાં સાનુકૂળતા હોય તો થાય છે, તેમ જો પૂર્વ પર્યાયની સ્મૃતિ કરવાને સાનુકૂળતા (યોગ્યતા) હોય તો ‘જાતિસ્મરણ જ્ઞાન’ થાય. પૂર્વ સંસાર કાયમ હોવી જોઈએ. અસંસારીનો જીવ આવવાથી ‘જાતિસ્મરણ જ્ઞાન’ ન થાય.

આત્મા છે. આત્મા નિત્ય છે. પ્રમાણો:—

(૧) બાલકને ધાવતાં ખટખટાવવાનું કોઈ શીખવે છે? તે પૂર્વાભ્યાસ છે.

(૨) સૂર્ય અને મોરને; હાથી અને સિંહને; હિંદર અને બિલાટીને સ્વાભાવિક વૈર છે. તે કોઈ શીખડાવતું નથી. પૂર્વજીવના વૈરની સ્વાભાવિક સંસાર છે,—પૂર્વજ્ઞાન છે.

નિઃસંગપણું એ વનવાસીનો વિષય છે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહેલ છે તે સત્ય છે. જેનામાં એ વ્યવહાર (સાંસારિક અને અસાંસારિક) હોય તેનાથી નિઃસંગપણું થાય નહીં.

સંસાર છોડ્યા વિના અપ્રમત્તગુણસ્થાનક નથી. અપ્રમત્તગુણસ્થાનકની સ્થિતિ અંતર્મુહર્તની છે.

‘અમે સમન્વ્યા છીએ,’ ‘શાન્ત છીએ’ એમ કહે છે તે તો ઠગાય છે.

સંસારમાં રહી સાતમા ગુણસ્થાનકની ઉપર વધી શકાતું નથી, આથી સંસારીને નિરાશ થવાનું નથી; પણ તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

પૂર્વે સ્મૃતિમાં આવેલી વસ્તુ ફરી શાંતપણે સંભાળે તો યથાસ્થિત સાંભરે.

અથિના બે ભેદ છે:—એક દ્રવ્ય, બાહ્ય ગ્રંથિ (ચતુષ્પદ, દ્વિપદ, અપદ ઇત્યાદિ); બીજી ભાવ, અભ્યન્તર ગ્રંથિ (આઠ કર્મ ઇત્યાદિ). સમ્યક્પ્રકારે બન્ને ગ્રંથિથી નિવર્તે તે ‘નિર્ગ્રંથ.’

મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ આદિ ભાવ જેને છોડવા જ નથી તેને વસ્ત્રનો ત્યાગ હોય, તોપણ તે પારલૌકિક કલ્યાણ શું કરે?

સક્રિય જીવને અર્બંધનું અનુષ્ઠાન હોય એમ બને જ નહીં. (ક્રિયા છતાં અર્બંધ ગુણસ્થાનક હોતું નથી.)

રાગાદિ દોષોનો ક્ષય થવાથી તેનાં સહાયકારી કારણોનો ક્ષય થાય છે. જ્યાંસુધી ક્ષય સંપૂર્ણપણે થતો નથી, ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ જીવ સંતોષ માની બેસતા નથી.

રાગાદિ દોષ અને તેનાં સહાયકારી કારણોના અભાવે અર્બંધ થતો નથી. રાગાદિના પ્રયોગે કરી કર્મ હોય છે. તેના અભાવે કર્મનો અભાવ સર્વ સ્થળે જાણવો.

આયુઃકર્મ:—

(અ) અપવર્તન=વિશેષકાળનું હોય તે કર્મ થોડા કાળમાં વેદી શકાય. તેનું કારણ પૂર્વનો તેવો બંધ હોવાથી તે પ્રકારે ઉદયમાં આવે, ભોગવાય.

(આ) ‘ત્રુટયું’ શબ્દનો અર્થ ‘બે ભાગ થવા’ એમ કેટલાક કરે છે; પણ તેમ નથી. જેવી રીતે ‘દેવું ત્રુટયું’ શબ્દનો ‘દેવાનો નિકાલ થયો, દેવું દર્દીદીધુ’ ના અર્થમાં વપરાય છે તેવી રીતે ‘આયુષ્ ત્રુટયું’ શબ્દનો આશય જાણવો.

(ઇ) ‘સોપકમ,’ શિથિલ=એકદમ ભોગવી લેવાય તે.

(ઈ) નિરુપક્રમ=નિકાચિત. દેવ, નારક, યુગલ, ૬૩ શલાકા પુરુષ ને ચરમ શરીરિને તે હોય છે.

(ઉ) પ્રદેશોદય=પ્રદેશને મોઢા આગળ લઈવેદ્યું તે 'પ્રદેશોદય.' પ્રદેશોદયથી જ્ઞાનીઓ કર્મનો ક્ષય અંતર્મૂર્તિમાં કરે છે.

(જી) 'અનપવર્તન;' અને 'અનુદીરણા' એ બેનો અર્થ મળતો છે; તથાપિ તદ્વાવત એ છે કે 'ઉદીરણા'માં આત્માની શક્તિ છે અને 'અપવર્તન'માં કર્મની શક્તિ છે.

(એ) આયુષ્ વટે છે, એટલે થોડા કાળમાં ભોગવાય છે.

'અશાતાના ઉદયમાં જ્ઞાનની કસોટી થાય છે.

પરિણામની ધારા એ 'ચરમોમીટર' સમાન છે.

અશાઠ શુદ્ધ ૧૦ રાત્રિ. ૧૯૫૬.

અસમંજસતા=અમળતાપણું (અસ્પષ્ટતા). ૨. વિષમ=જેમ તેમ.

૩. આર્ય=ઉત્તમ. 'આર્ય' શબ્દ શ્રી જિનેશ્વરને, મુમુક્ષુને તથા આર્યદેશના રહેનારને માટે વપરાય. ૪. નિક્ષેપ=પ્રકાર, ભેદ, વિભાગ.

ભયંત્રાણુ=ભયથી તારનાર; શરણુ આપનાર.

હેમચંદ્રાચાર્ય એ ધુધુકના મોઢ વાણીઆ હતા. તે મહાત્માએ હુમાર પાંચ રાજપાસે પોતાના હુકુમને માટે એક ક્ષેત્ર પલ્લ માગ્યું ન હોતું, તેમ પોતે રાજઅનકોળીઓ લીધી નહોતો એમ શ્રી હુમારપાસે તે મહાત્માના અશિદાહ વખતે કહ્યું હતું. તેઓના ગુરુ દેવચન્દ્રસૂરી હતા.

અશાઠ શુદ્ધ ૧૧ રાત્રિ. ૧૯૫૬.

સરસ્વતી=જિનવાણીની ધારા.

(૧) બાંધનાર, (૨) બાંધવાના હેતુ, (૩) બંધન અને (૪) બંધનના ફળથી આખા સંસારનો પ્રપંચ રહ્યો છે એમ શ્રી જિનેન્દ્રે કહ્યું છે.

બનારસીદાસ એ શ્રી આચારના દશા શ્રીમાત્રી વાણીઆ હતા.

અશાઠ શુદ્ધ ૧૨ સોમ. ૧૯૫૬.

શ્રી યશોવિજયજીએ 'યોગદૃષ્ટિ' યંચમાં—

છટ્ટી 'કાન્તાદૃષ્ટિ'ને વિષે જતાવ્યું છે કે વીતરાગસ્વરૂપ શિવાય બીજે ક્યાંય સ્થિરતા થઈ શકે નહીં; વીતરાગમુખ શિવાય બીજું કુખ નિઃસત્વ લાગે છે, આરુંબરૂપ લાગે છે.

પાંચમી 'સ્થિરાદૃષ્ટિમાં' જતાવ્યું છે કે વીતરાગમુખ પ્રિયકારી લાગે. આઠમી 'પરાદૃષ્ટિમાં' જતાવ્યું છે કે 'પરમાવગાઢ સમ્યક્ત્વ' સંભવે, જ્યાં દેવજ્ઞાન હોય.

પાતાંજલયોગના કર્તાને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નહોતું, પણ હરિભદ્ર-સૂરિએ તેમને માર્ગાનુસારી ગણેલ છે.

હરિભદ્રસૂરિએ તે દૃષ્ટિઓ અધ્યાત્મપણે સંસ્કૃતમાં વર્ણવી છે અને તે ઉપરથી યશોવિજયજી મહારાજે ઢાળરૂપે ગુજરાતીમાં કરેલ છે.

યોગદૃષ્ટિમાં છએ લાવ (ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ક્ષાયિક, પારિણામિક, અને સાન્નિપાતિક) નો સમાવેશ થાય છે. એ છ લાવ જીવના સ્વતત્ત્વભૂત છે.

જ્યાંમુધી યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંમુધી મૌન રહેવું ઠીક છે. નહીં તો અનાયારહોષ લાગે છે. આ વિષયપરત્રે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં 'અનાયાર' નામે અધિકાર છે.

જ્ઞાનીના સિદ્ધાંતમાં ફેર હોઈ શકે નહીં.

સૂત્રો આત્માનો સ્વધર્મ પ્રાપ્ત કરવા માટે કરવામાં આવ્યાં છે; પણ તેનું રહસ્ય યથાર્થ સમજવામાં આવતું નથી તેથી ફેર લાગે છે.

દિગમ્બરનાં ત્રીજ વચનોને લીધે કઈ રહસ્ય સમજી શકાય છે. શ્વેતામ્બરની મોળાશને લીધે રસ ઠડાતો ગયો.

'શાદમક્ષિ વૃક્ષ,' નરકને વિષેની અશાતા દર્શાવવા આ શબ્દ વપરાય છે. ખીજડાને મળતું તે વૃક્ષ થાય છે. લાવથી સંસારી આત્મા તે વૃક્ષરૂપ છે. આત્મા પરમાર્થે (અધ્યવસાય વર્જતા) નંદનવન સમાન છે.

ગ્રિનમુદ્રા બે પ્રકારે છે;—કાયોત્સર્ગ અને પદ્માસન. પ્રમાદ ટાળવાને બીજા ઘણાં આસનો કયાં છે, પણ મુખ્યત્વે આ બે આસનો છે.

પ્રશમરસનિમગ્નં દષ્ટિયુગ્મં પ્રમજ્જં, વદનકમલમંક- કામિનીસંગશૂન્ય-; કરયુગમપિ યત્તે શ્લેષસંબંધવંધ્યં, તદસ્તિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્વમેવ.

ચૈતન્યલક્ષ કરનારની બહિહારી છે !

તીર્થ=તરવાનો માર્ગ.

અરનાથ પ્રભુની સ્તુતિ મહાત્મા આનંદઘનજીએ કરેલ છે. શ્રી આનંદઘનજીનું બીજું નામ 'લાલાનંદજી' હતું. તેઓ તપગચ્છમાં થયા છે.

વર્તમાનમાં લોકોને જ્ઞાન તથા શાંતિ સાથે સંબંધ રહ્યો નથી. મતા-
ચાર્યે મારી નાખ્યાં છે.

આશય આનંદવનતલ્લો, અતિ ગંભીર ઉદાર;

બાલક બાંધ પસારીને, કહે દર્દધિ વિસ્તાર.

ત્રણ પ્રકારે ઈશ્વરપણું જણાય છે:—(૧) જડ તે જડાત્મકપણે વર્તે
છે. (૨) ચૈતન્ય—સંસારી જીવો વિભાવાત્મકપણે વર્તે છે. (૩) સિદ્ધ-
શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મકપણે વર્તે છે.

અશાક શુદ્ધ ૧૩ ભોમ. ૧૯૫૬.

‘ભગવતી આરાધના’ જેવાં પુસ્તકો મધ્યમઉત્કૃષ્ટલાવના મહાત્મા-
ઓને તથા મુનિરાજોને યોગ્ય છે. એવા ગ્રંથો તેથી ઓછી પદવિ (યોગ્યતા)
વાળા સાધુ, શ્રાવકને આપવાથી કૃતજ્ઞ થાય છે; તેઓને તેથી ઉલટો અલાભ
થાય છે. ખરા મુમુક્ષુઓને જ એ લાલકારી છે.

મોક્ષમાર્ગ એ અગમ્ય તેમ જ સરળ છે.

અગમ્ય—માત્ર વિભાવદશાને લીધે મતભેદો પડવાથી કોઈ સ્થળે
મોક્ષમાર્ગ સમન્વય તેવું રહ્યું નથી અને તેને લીધે વર્તમાનમાં અગમ્ય છે.
માણસ મરી ગયા પછી અજ્ઞાનવડે નાક ઝાલીને વેદાં કરવાનાં ફળની બરાબર
મતભેદ પડવાનું ફળ થયું છે અને તેથી મોક્ષમાર્ગ સમન્વય તેમ નથી.

સરળ:—મતભેદની કડાકૂટ જવા દઈ, જે આત્મા અને પુદ્ગલ વચ્ચે વહે-
તલ્લી કરી, શાંતપણે અનુભવવામાં આવે તો મોક્ષમાર્ગ સરળ છે; અને દૂર નથી.

અનેક શાસ્ત્રો છે. તે એકેક વાંચ્યા પછી તેનો નિર્ણય કરવા માટે
બેસવામાં આવે તો તે દિસાને પૂર્વાદિકનું જ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન કેમે પ્રાપ્ત
થાય નહીં અર્થાત્ કોઈ દિવસ પાર આવે નહીં; પણ તેની સંકલ્પના છે ને તે
શ્રી ગુરુદેવ જતાવે છે કે અંતર્મુદર્તમાં મહાત્માઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ જીવે નવપૂર્વમુધી જ્ઞાન મેળવ્યું તોપણ કાંઈ સિદ્ધિ થઈ નહીં તેનું
કારણ વિમુખદશાએ પરિણમવાનું છે. જે સન્મુખદશાએ પરિણમ્યા હોય તો
તત્ક્ષણ મુક્ત થાય.

પરમગાંત રસમય ‘ભગવતી આરાધના’ જેવા એક જ શાસ્ત્રનું સારી
રીતે પરિણમન થયું હોય તો બસ છે.

આ આરા (કાળ)માં સંઘયણ સારાં નહીં, આયુષની કાંઈ નિશ્ચય-પૂર્વક સ્થિતિ નથી, માટે જેમ અને તેમ આત્મહિતની વાત તરત જ કરવી. મુલતવી રાખવાથી ભૂલથાપ ખાઈ બેસાય છે. આવા સાંકડાં સમયમાં તો છેક જ સાંકડો માર્ગ (પરમ શાંત થવું તે) ગ્રહણ કરવો. તેથી જ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકલાવ થાય છે.

કામાદિ કોઈક જ વાર આપણાથી હારી જાય છે; નહીં તો ઘણીવાર આપણને થાપ મારી દે છે. એટલા માટે બનતાંમુઘી જેમ અને તેમ ત્વરાથી તેને તજવાને અપ્રમાદી થવું, જેમ વહેલું થવાય તેમ થવું. શૂરવીરપણાથી તેમ તરત થવાય છે.

વર્તમાનમાં દૃષ્ટિરાગાનુસારી માણસો વિશેષપણે છે.

જો ખરા વૈદ્યની પ્રાપ્તિ થાય તો દેહનો વિધર્મ સહેજે ઔષધિવટે વિધર્મમાંથી નીકળી સ્વધર્મ પકડે છે. તેવી રીતે જો ખરા ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય, તો આત્માની શાંતિ ઘણી જ મુગમતાથી અને સહેજમાં થાય છે.

ક્રિયા કરવામાં તત્પર એટલે અપ્રમાદી થવું, પ્રમાદ કરીને ઉલટા કાયર થવું નહીં.

સામાયિક=સંયમ. પ્રતિક્રમણ=આત્માની ક્ષમાપના, આરાધના. પૂજ=ભક્તિ.

જિનપૂજ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ કેવા અનુક્રમે કરવાં તે કહેતાં એક પછી એક પ્રશ્ન ઉઠે અને તેનો કેમે પાર આવે તેમ નથી. જ્ઞાનીની આરા પ્રમાણે જ્ઞાનીએ બતાવ્યા પ્રમાણે ગમે તે ક્રિયામાં વર્તે તોપણ તે મોક્ષના માર્ગમાં છે.

અમારી આજ્ઞાએ વર્તતાં જો પાપ લાગે તો તે અમે અમારે શિર ઓઢી લઈએ છીએ; કારણ કે જેમ રસ્તા ઉપર કાંટા પડ્યા હોય તે કોઈને વાગશે એમ જાણી માર્ગે ચાલતાં ત્યાંથી ઉપાડી લઈ કોઈને જ્યાં ન લાગે તેવી બીજી એકાંત જગોએ કોઈ મૂકે તો કાંઈ તેણે રાજ્યનો ગુન્હો કેયો કહેવાય નહીં; તેમ મોક્ષનો શાંત માર્ગ બતાવતા પાપ કેમ સંભવે ?

જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ ચાલતાં જ્ઞાનીગુરુએ ક્રિયાઓથી યોગ્યતાનુસાર કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય અને કોઈને કાંઈ બતાવ્યું હોય તેથી મોક્ષનો માર્ગ અટકતો નથી.

યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અથવા પોતે જો બોલે છે તે પરમાર્થ

યથાર્થ છે કે કેમ તે લાપ્ત્યા વિનાં; સમજ્યા વિના જે વજ્રા થાય છે તે ઝનન સંસારને વધારે છે, માટે ત્યાંમુધી આ સમજવાની શક્તિ થાય નહીં ત્યાંમુધી મૌન રહેવું સારું છે.

વજ્રા થઈ એક પક્ષુ છવને યથાર્થ માર્ગ પચાડવાથી તીર્થદરઓત્ર બંધાય છે અને તેથી ઉલટું કરવાથી મહામોહનીય કર્મ બંધાય છે.

જે કે હમણાં જ તમો સર્વને માર્ગે ચઢાવીએ, પણ સાજનના પ્રમાણમાં વસ્તુ મૂકાય છે. નહીં તો જેમ હમણાં વાસણમાં બારે વસ્તુ મૂકવાથી વાસણનો નાશ થાય, તેમ થાય.

તમારે કોઈ પ્રકારે ડરવા જેવું નથી; કારણ કે તમારે માથે અમારા જેવા છે. તો હવે તમારા પુરુષાર્થને આધીન છે. જો તમે પુરુષાર્થ કરશો તો મોક્ષ થવો દૂર નથી. મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તે બધા મહાત્મા પ્રથમ આપણા જેવા મનુષ્ય હતા અને દેવવજ્રાન પામ્યા પછી પણ (સિદ્ધ થયા પહેલાં) દેહ તો તેનો તે જ રહે છે; તો પછી હવે તે દેહમાંથી તે મહાત્માઓએ શું કાઢી નાખ્યું તે સમજીને કાઢી નાખવાનું કરવાનું છે. તેમાં ડર શાનો? વાદવિવાદ કે મતભેદ શાનો? માત્ર ચાંતપણે તે જ ઉપાસવાયોગ્ય છે.

અશાઠ શુદ્ધ ૧૪ સુધ. ૧૯૫૬.

પ્રથમથી આયુધ બાંધતાં ને વાપરતાં શીખ્યા હોઈએ તો લડાઈ વખતે તે કામ આવે છે; તેમ પ્રથમથી વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત કરી હોય તો અવસર આવ્યે કામ આવે છે; આરાધના થઈ શકે છે.

યશોવિજયજીએ એંથો રચતાં એટલો ઉપયોગ રાખ્યો હતો કે તે પ્રાયઃ કોઈ ઠેકાણે ચૂક્યા ન હોતા. હોદસો ગાથાના સ્તવન મધ્યે અર્થકર્તાએ 'રાસલવૃત્તિ' એટલે પશુતુલ્ય ગણેલ છે; પણ તેનો અર્થ તેમ નથી. 'રાસલવૃત્તિ' એટલે ગધેડને સારી કેળવણી આપી હોય તોપણ નતિસ્વલાવને લીધે રખ્યા દેખીને લોટી જવાનું તેને મન થાય છે; તેમ વર્તમાન-કાળે બોલતાં સવિખ્યાકાળમાં કહેવાનું બોલી જવાય છે તે.

‘ભગવતી આરાધના’ મધ્યે લેરયાના અધિકારે દરેકની સ્થિતિ વગેરે સારી રીતે બતાવેલ છે.

પરિણામ ત્રણ પ્રકારનાં છે; હીયમાન, વર્ધમાન અને સમવસ્થિત. પ્રથમનાં એ છદ્મસ્થને હોય છે અને છેવું સમવસ્થિત (અચળ અકંપ શૈલ-શીકરણ) કેવલજ્ઞાનીને હોય છે.

તેરમે ગુણસ્થાનકે લેશ્યા તથા યોગનું ચલાયલપણું છે, તો સમવ-
સ્થિત પરિણામ કેમ સંભવે તેનો આશય:-સક્રિય જીવને અર્બંધ અનુષ્ઠાન
હોતું નથી. ૧૩ મા ગુણસ્થાનકે કેવલીને પણ યોગને લીધે સક્રિયતા છે અને
તેથી બંધ છે; પણ બંધ અર્બંધબંધ ગણાય છે. ૧૪ મા ગુણસ્થાનકે આત્માના
પ્રદેશ અચલ થાય છે. પાંજરામાંહેના સિંહના દૃષ્ટાન્ત:-જેમ પાંજરામાં
સિંહ જાળીને અડતો નથી અને સ્થિર થઈ બેસી રહે છે ને કાંઈ ક્રિયા કરતો
નથી, તેમ અક્રિય છે. જ્યાં પ્રદેશનું અચલપણું છે ત્યાં અક્રિયતા ગણાય.

‘ચલઈ સો બંધે,’ યોગનું ચલાયમાન થવું તે ‘બંધ;’ યોગનું સ્થિર
થવું તે અર્બંધ.

જ્યારે અર્બંધ થાય ત્યારે મુક્ત થયા કહેવાય.

ઉત્સર્ગમાર્ગ એટલે યથાખ્યાતચારિત્ર, જે નિરતિચારવાળું છે.

ઉત્સર્ગમાં ત્રણ ગુણિ સમાય છે; અપવાદમાં પાંચ સમિતિ સમાય છે.

ઉત્સર્ગ અક્રિય છે. અપવાદ સક્રિય છે. ઉત્તમ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે ને તેથી જે
ઉત્તરતો તે અપવાદ છે. ચૌદમું ગુણસ્થાનક ઉત્સર્ગ છે; તેથી નીચેનાં ગુણ-
સ્થાનકો એક બીજાની અપેક્ષાએ અપવાદ છે.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય ને યોગથી એક પછી એક અનુ-
ક્રમે બંધ પડે છે.

મિથ્યાત્વ એટલે યથાર્થ ન સમજાય તે. મિથ્યાત્વથી વિરતિપણું ન
થાય, વિરતિને અભાવે કપાય થાય, કપાયથી યોગનું ચલાયમાનપણું થાય
છે. યોગનું ચલાયમાનપણું ‘આશ્રવ’ અને તેથી હિલટું તે ‘સંવર.’

દર્શનમાં જૂલ થવાથી જ્ઞાનમાં જૂલ થાય છે. જેવા રસથી જ્ઞાનમાં જૂલ
થાય તેવી રીતે આત્માનું વીર્ય સ્કુરાય અને તે પ્રમાણે પરમાણુ ગ્રહણ કરે
ને તેવોજ બંધ પડે અને તે પ્રમાણે વિપાક ઉદયમાં આવે. બે આંગળીના
આંકડીઆ પાડ્યા તે રૂપ ઉદય ને તે મરડવા તે રૂપ જૂલ, તે જૂલથી દુઃખ
થાય છે એટલે બંધ બંધાય છે. પણ મરડવારૂપ જૂલ જવાથી આંકડા સહેજે
વિપાક આપી નિર્જરે છે અને નવો બંધ થતો નથી.

દર્શનમાં જૂલ થાય તેનું ઉદાહરણ:-જેમ દીકરો બાપના જ્ઞાનમાં તેમ જ
બીજાના જ્ઞાનમાં દેહઅપેક્ષાએ એક જ છે, બીજી રીતે નથી; પરંતુ બાપ તેને
પોતાનો દીકરો કરી માને છે, તે જ જૂલ છે. તે જ દર્શનમાં જૂલ અને તેથી બે
કે જ્ઞાનમાં ફેર નથી તો પણ જૂલ કરે છે ને તેથી ઉપર પ્રમાણે બંધ પડે છે.

જે ઉદયમાં આવ્યા પહેલાં રસમાં મોળાશ કરી નાખવામાં આવે તો આત્મપ્રદેશથી કર્મ ખરી જઈ નિર્જરા થાય, અથવા મદ રસે ઉદય આવે.

જ્ઞાનીઓ નવી ભૂલ કરતા નથી, માટે તે અખંધ થઈ શકે છે.

જ્ઞાનીઓએ માનેલું છે કે દેહ પોતાનો નથી; તે રહેવાનો પણ નથી; જ્યારે ત્યારે પણ તેનો વિયોગ થવાનો છે. એ ભેદવિજ્ઞાનને લઈને હમેશાં નગારાં બાગતાં હોય તેવી રીતે તેના કાને પડે છે અને અજ્ઞાનીના કાન બહેરા હોય છે એટલે તે ભૂલતો નથી.

જ્ઞાની દેહ જવાનો છે એમ સમજી તેનો વિયોગ થાય તેમાં ખેદ કરતા નથી. પણ જેવી રીતે કોઈની વસ્તુ લીધી હોય ને તેને પાછી આપવી પડે તેમ દેહને ઉદ્ધાસથી પાછો સોંપે છે; અર્થાત્ દેહમાં પરિણમતા નથી.

દેહ અને આત્માનો ભેદ પાડવો તે 'ભેદજ્ઞાન.' તે જ્ઞાનીનો તેજભ છે. તે તેજભથી દેહ અને આત્મા જુદા પડી શકે છે. તે વિજ્ઞાન થવા માટે મહાત્માઓએ સકળ શાસ્ત્રો રચ્યાં છે. જેમ તેજભથી સોનું તથા કથિર જુદાં પડે છે, તેમ જ્ઞાનીના ભેદવિજ્ઞાનરૂપ તેજભથી સ્વાભાવિક આત્મદ્રવ્ય અગુરુલ્લુપ્ત સ્વભાવવાળું હોઈને પ્રયોગી દ્રવ્યથી જુદું પડી સ્વધર્મમાં આવે છે.

ખીલ ઉદયમાં આવેલાં કર્મોનું આત્મા ગમે તેમ સમાધાન કરી શકે, પણ વેદનીયકર્મમાં તેમ થઈ શકે નહીં ને તે આત્મપ્રદેશે વેદનું જ જોઈએ ને તે વેદતાં મુશ્કેલીનો પૂર્ણ અનુભવ થાય છે. ત્યાં જો ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રગટ થયું ન હોય તો આત્મા દેહાકારે પરિણમે, એટલે દેહ પોતાનો માની લઈ વેદે છે અને તેને લઈને આત્માની શાંતિનો લગ થાય છે. આવા પ્રસંગે જેમને ભેદજ્ઞાન સંપૂર્ણ થયું એવા જ્ઞાનીઓને અશતાવેદની વેદતાં, નિર્જરા થાય છે ને ત્યાં જ્ઞાનીની કસોટી થાય છે. એટલે ખીલ દર્શનોવાળા ત્યાં તે પ્રમાણે ટકી શકતા નથી ને જ્ઞાની એવી રીતે માનીને ટકી શકે છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યની દરકાર રાખવામાં આવે તોપણ જ્યારે ત્યારે આદ્યું જવાનું છે અને જે પોતાનું નથી તે પોતાનું થવાનું નથી; માટે લાચાર થઈ દીન બનવું તે શા કામનું ?

‘યોગાયયડિપયેશા,’—યોગથી પ્રકૃતિ ને પ્રદેશ બંધાય છે.

સ્થિતિ તથા અનુભાગ કપાયથી બંધાય છે.

આક વિધ, સાત વિધ, છ વિધ, ને એક વિધ એ પ્રમાણે બધ બંધાય છે.

અશાઢ શુદ્ધ ૧૫ ગુરુ. ૧૯૫૬.

જ્ઞાનદર્શનનું કૃણ યથાખ્યાતચારિત્ર અને તેનું કૃણ નિર્વાણ અને તેનું કૃણ અવ્યાખ્યાધ સુખ.

અશાઢ વંદ ૧ શુક. ૧૯૫૬.

દેવાગમસ્તોત્ર જે મહાત્મા સંમત્તાલદ્રાચાર્યે (જેના નામનો શબ્દાર્થ 'કૃદ્યાણુ જેને માન્ય છે,' એવો થાય છે) બનાવેલ છે અને તેના ઉપર દિગમ્બર તથા શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ ટીકા કરી છે. એ મહાત્મા દિગમ્બર આચાર્ય છતાં તેઓ કૃત ઉપરનું સ્તોત્ર શ્વેતામ્બર આચાર્યોને પણ માન્ય છે. તે સ્તોત્રમાં પ્રથમ નીચેનો શ્લોક છે:—

દેવાગમનમોયાનચામરાદિવિભૂતયઃ,

માયાવિષ્ણ્વપિ દ્વયંતે, નાતસ્ત્વમસિ નો મહાન્.

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એવો છે કે દેવાગમન (દેવતાઓનું આવવું થતું હોય), આકાશગમન (આકાશગમન થઈ શકતું હોય), આમરાદિ વિભૂતિ (આમર વગેરે વિભૂતિ હોય—સમવસરણુ થતું હોય એ આદિ) એ બધાં તો માયાવીઓનામાં પણ જણાય છે, (માયાથી અર્થાત્ યુક્તિથી પણ થઈ શકે) એટલે તેટલાથી જ આપ અમારા મહત્તમ નથી. (તેટલા ઉપરથી કાંઈ તીર્થંકર વા જિનેન્દ્રદેવનું અસ્તિત્વ માની શકાય નહીં. એવી વિભૂતિ આદિનું કાંઈ અમારે કામ નથી. અમે તો તેનો લાગ કર્યો છે.)

આ આચાર્યે કેમ જાણે શુક્રામાંથી નીકળતાં તીર્થંકરનું કાંઈ પકડી ઉપર પ્રમાણે નિરપેક્ષપણે વચનો કહ્યાં હોય એવો આશય આ સ્થળે બતાવવામાં આવ્યો છે.

આપનાં અથવા પરમેશ્વરનાં લક્ષણો કેવાં હોવાં જોઈએ તે સંબંધી 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'ની ટીકામાં પહેલી ગાથા નીચેપ્રમાણે છે:—

મોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં, મેતારં કર્મમૂઢતામ્,

જ્ઞાતારં વિચિત્રત્ત્વાના, વંદે તદ્ગુણલબ્ધયે.

સારભૂત અર્થ:—

'મોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં,' (મોક્ષમાર્ગે લઈ જનારને) એમ કહેવાથી 'મોક્ષ'નું 'અસ્તિત્વ,' માર્ગ, અને લઈ 'જનાર' એ ત્રણ વાત સ્વીકારી. જો મોક્ષ છે તો તેનો માર્ગ પણ જોઈએ અને જો માર્ગ છે તો તેનો દૃષ્ટા

પણુ જોઈએ અને જે દ્રષ્ટા હોય તે જ માર્ગે લઈ જઈ શકે. માર્ગે લઈ જવાનું કાર્ય નિરાકાર ન કરી શકે, પણ સાકાર કરી શકે, અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ સાકાર ઉપદેશ એટલે દેહસ્થિતિએ જેણે મોક્ષ અનુભવ્યો છે એવા કરી શકે. ‘લેતારં કર્મબૃહતાં’ (કર્મરૂપ પર્વતને ભેદવાવાળા) અર્થાત્ કર્મરૂપી પર્વતો તોડ્યાથી મોક્ષ હોઈ શકે; એટલે જેણે દેહસ્થિતિએ કર્મરૂપી પર્વતો તોડ્યા છે તે સાકાર ઉપદેશ છે; તેવા કોણ? વર્તમાનદેહે જે જીવન્મુક્ત છે તે. જે કર્મરૂપી પર્વતો તોડી મુક્ત થયા છે તેને ફરી કર્મનું હોવાપણું ન હોય; માટે દેહલાક માને છે, તેમ મુક્ત થયા પછી દેહ ખારણુ કરે એવા જીવન્મુક્ત ન જોઈએ. ‘જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વનાં’ (વિશ્વતત્ત્વના જાણનાર) એમ કહેવાથી એમ દર્શાવ્યું કે આત્મ કેવા જોઈએ કે જે સમસ્ત વિશ્વના જાયક હોય ‘વંદે તદ્ગુણબધયે’ (તેના ગુણની પ્રાપ્તિને અર્થે તેને વંદના કરું છું). અર્થાત્ આવા ગુણવાળા પુરુષ હોય તે જ આત્મ છે અને તે જ વંદન યોગ્ય છે.

મોક્ષપદ બધા ચૈતન્યને સામાન્ય જોઈએ. એક જીવ આશ્રયી નહીં. એટલે એ ચૈતન્યનો સામાન્ય ધર્મ છે. એક જીવને હોય અને બીજા જીવને ન હોય એમ બને નહીં.

‘ભગવતી આરાધના’ ઉપર શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ ટીકા કરેલ છે તે જ નામે કહેવાય છે.

કરણાનુયોગ કે દ્રવ્યાનુયોગમાં દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર વચ્ચે તફાવત નથી. માત્ર બાહ્ય વ્યવહારમાં તફાવત છે.

કરણાનુયોગમાં ગણિતાકારે સિદ્ધાન્તો મેળવેલા છે. તેમાં તફાવત હોવાનો સંભવ નથી. કર્મેચ્છન્ન મુખ્યપણે કરણાનુયોગમાં સમાય.

‘પરમાત્માપ્રકાશ’ દિગમ્બર આચાર્યનો બનાવેલો છે. તે ઉપર ટીકા થઈ છે. નિરાકુળતા એ મુખ્ય છે. સંકલ્પ એ દુઃખ છે.

કાયકલેશ તપ કરતાં છતાં મહામુનિને નિરાકુળતા અર્થાત્ સ્વસ્થતા જોવામાં આવે છે. મતલબ જેને તપાદિકની આવશ્યકતા છે અને તેથી તપાદિક કાયકલેશ કરે છે, છતાં સ્વાસ્થ્યદશા અનુભવે છે; તો પછી કાયકલેશ કરવાનું રહ્યું નથી એવા સિદ્ધ ભગવાનને નિરાકુળતા કેમ ન સંભવે?

દેહ કરતાં ચૈતન્ય સાવ સ્પષ્ટ છે. દેહગુણધર્મ જેમ જોવામાં આવે છે, તેમ આત્મગુણધર્મ જોવામાં આવે તો દેહ ઉપરનો રાગ નહ થઈ જાય.

આત્મવૃત્તિ વિશુદ્ધ થતાં બીજા દ્રવ્યને સંયોગે આત્મા દેહપણે (વિભાવે) પરિભ્રમ્યાનું જણાઈ રહે.

અત્યત ચૈતન્યનું સ્થિર થવું તે 'મુક્તિ.'

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ એના અભાવે અનુક્રમે યોગ સ્થિર થાય છે.

પૂર્વના અભ્યાસને લીધે જે ઝોફું આવી જાય છે તે 'પ્રમાદ.'

યોગને આકર્ષણ કરનાર નહીં હોવાથી એની મેળે સ્થિર થાય છે.

રાગ અને દ્વેષ એ આકર્ષણ.

સંક્ષેપમાં જ્ઞાનીનું એમ કહેવું છે કે પુદ્ગલથી ચૈતન્યનો વિયોગ કરાવવો છે; એટલે કે રાગદ્વેષથી આકર્ષણ મટાડવું છે.

અપ્રમત્ત થવાય ત્યાંસુધી જગૃત જ રહેવાનું છે.

જિનપૂલદિ અપવાદમાર્ગ છે.

મોહનીયકર્મ મનથી છૂટાય, પણ વેદનીયકર્મ મનથી છૂટાય નહીં; તિર્થંકરઆદિને પણ વેદનું પડે ને બીજાના જેવું વસમુ પણ લાગે. પરંતુ તેમાં (આત્મધર્મમાં) તેમના ઉપયોગની સ્થિરતા હોઈને નિર્જરા થાય છે અને બીજાને (અજ્ઞાનીને) બધ પડે છે. ક્રુધા, તૃષ્ણા એ મોહનીય નહીં પણ વેદનીયકર્મ છે.

જે પુમાન પરધન હરે, સો અપરાધિ અક્ષ;

જે અપનો ધન વિવહરે, સો ધનપતિ ધર્મજ — શ્રીખનારસીદામ

પ્રવચનસારોદ્ધાર અન્યના ત્રીજા ભાગમાં જિનકલ્પનું વર્ણન કર્યું છે. એ અન્ય શ્વેતામ્બરી છે. તેમાં કહ્યું છે કે એ કલ્પ સાધનાર નીચેના ગુણવાળો મહાત્મા હોવો જોઈએ —

૧. સઘયણ. ૨. ધીરજ. ૩. શ્રુત. ૪. વીર્ય. ૫. અસંગતા.

દિગમ્બરદૃષ્ટિમાં આ દશા સાતમાં ગુણસ્થાનકવર્ત્તીની છે. દિગમ્બરદૃષ્ટિ પ્રમાણે સ્થિરિરકલ્પી અને જિનકલ્પી એ નક્ક હોય અને શ્વેતામ્બર પ્રમાણે એટલે સ્થિરિર નક્ક ન હોય. એ કલ્પ સાધનારને શ્રુતજ્ઞાન એટલું બધું બળવાન હોવું જોઈએ કે વૃત્તિ શ્રુતજ્ઞાનાકારે હોવી જોઈએ, વિષયાકારે વૃત્તિ થવી ન જોઈએ. દિગમ્બર કહે છે કે નાગાનો એટલે નક્ક સ્થિતિ-

૧ પન્ધન=જડ, પરસમય અપનો ધન=પોતાનું ધન, ચેતન, સ્વસમય. વિવહરે=ચવહાર કરે, વહેંચાણ કરે, વિવેક કરે.

વાળાનો મોક્ષમાર્ગ છે, બાકી તો ઉન્નતમાર્ગ છે. ‘નગ્નાએ મોખમગ્નો, શેષાય ઉમગ્ગયા સન્વે.’ વળી ‘નાગો એ બાદશાહથી આધો’ એટલે તેથી વધારે ચઢિયાતો એ કહેવત પ્રમાણે એ સ્થિતિ બાદશાહને પૂજ્ય છે.

ચેતના ત્રણ પ્રકારની.—૧. કર્મફળચેતના—એકેન્દ્રિય જીવ અનુભવે છે. ૨. કર્મચેતના—વિકલેન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિય અનુભવે છે. ૩. જ્ઞાનચેતના—સિદ્ધપર્યાય અનુભવે છે.

મુનિઓની વૃત્તિ અલૌકિક હોવી જોઈએ; તેને બદલે હાલ લૌકિક જોવામાં આવે છે.

અશાક વદ ૨ શનિ. ૧૬૫૬.

પર્યાયાલોચન—એક વસ્તુને બીજી રીતે નિચારવી તે.

આત્માની પ્રતીતિ મારે સંકલનાપ્રત્યે દૃષ્ટાંતઃ—ઇદિયોમાં મન અધિષ્ઠાતા છે અને બાકીની પાંચ ઇદિયો તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર છે અને તેની સંકલના કરનાર પણ એક મન જ છે. મન જો ન હોત તો કોઈ કાર્ય બનત નહીં. વાસ્તવિક રીતે કોઈ ઇદિયનું કાંઈ વળતું નથી. મનનું સમાધાન થાય છે; તે એ પ્રમાણે કે એક ચીજ આંખે જોઈ, તે લેવા પડે આવવા માંડ્યું, ત્યાં જઈ હાથે લીધી ને ખાધી છલ્લાદિ. તે સઘળી ક્રિયાની સમાધાન મને કર્યું છતાં એ સઘળાનો આધાર આત્મા ઉપર છે.

જે પ્રદેશે વેદના વધારે હોય તે મુખ્યપણે વેદ છે અને બાકીના ગૌણપણે વેદ છે.

જગતમાં અભવ્યના જીવ અનંતગુણ છે. તેથી અનંતગુણ પરમાણુ એક સમયે એક જીવ ચઢણ કરે છે.

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને જાણે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિણુમતાં પરમાણુ જે ક્ષેત્રે વેદનારૂપે ઉદયમાં આવે ત્યાં એકલા ચઢ ત્યાં તે રૂપે પરિણુમે અને ત્યાં જોવા પ્રકારનો બંધ હોય તે ઉદયમાં આવે. પરમાણુઓ માથામાં એકલા થાય તો ત્યાં માથાના દુઃખાવાને આકારે પરિણુમે છે, આંખમાં આંખની વેદનાના આકારે પરિણુમે છે.

એનું એ જ ચૈતન્ય સ્ત્રીને સ્ત્રીરૂપે અને પુરુષને પુરુષરૂપે પરિણુમે છે અને ખોરાક પણ તથાપ્રકારના જ આકારે પરિણુમી પુષ્ટિ આપે છે.

પરમાણુ પરમાણુને શરીરમાં લડતાં કોઈએ જોયાં નથી; પણ તેનું પરિણુમવિશેષ જાણવામાં આવે છે. તાવની દવા તાવ અટકાવે છે એ જાણી

શકીએ છીએ, પણ અંદર શું ક્રિયા થઈ તે જાણી શકતા નથી, એ દૃષ્ટાન્તે કર્મ બંધ થતો જોવામાં આવતો નથી, પણ વિપાક જોવામાં આવે છે.

અનાગાર=જેને મતને વિષે અપવાદ નહીં તે.

અણુગાર=ઘરવિનાના.

સમિતિ=સમ્બદ્ધપ્રકારે જેની મર્યાદા રહી છે તે મર્યાદાસહિત, યથા-સ્થિતપણે પ્રવર્તવાનો જ્ઞાનીઓએ જે માર્ગ કહ્યો છે તે માર્ગ પ્રમાણે માપ સહિત પ્રવર્તવું તે.

સત્તાગત=ઉપશમ.

શ્રમણુ લગવાન=સાધુ લગવાન અથવા મુનિ લાગવાન,

અપેક્ષા=જરૂરિયાત; ઇચ્છા.

સાપેક્ષ=ખીલ કારણ, હેતુની જરૂરિયાત ઇચ્છે છે તે.

સાપેક્ષત્વ અથવા અપેક્ષાએ=એક ખીલને લઈને.

અશાઢ વદ ૩ રવિ. ૧૬૫૬.

પાર્થિવપાક=સત્તાએ થયેલો.

અનુપપન્ન=નહીં સંભવિત; નહીં સિદ્ધ થવાયોગ્ય.

રાત્રે.

શ્રાવકઆશ્રયી, પરસ્ત્રીત્યાગ તથા ખીલ અણુમત વિષે.

જ્યાંસુધી મૃષા અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવામાં આવે નહીં ત્યાંસુધી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ છે; ત્યાંસુધી આત્મામાં છળ કપટ હોવાથી ધર્મ પરિણુમતો નથી. ધર્મ પામવાની આ પ્રથમ ભૂમિકા છે.

જ્યાંસુધી મૃષાત્યાગ અને પરસ્ત્રીત્યાગ એ ન હોય ત્યાંસુધી વક્ષા તથા શ્રોતા હોઈ શકે નહીં.

મૃષા જવાથી ઘણી અસત્ય પ્રવૃત્તિ ઓછી થઈ નિવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે છે. સહજ વાતચિત કરતાં પણ વિચાર કરવો પડે.

મૃષા ખોલવાથી જ લાલ ચાય એવો કાંઈ નિયમ નથી. જો તેમ હોય તો સાચા ખોલનારા કરતાં જગતમાં અસત્ય ખોલનારા ઘણા હોય છે તો તેઓને ઘણો લાલ થવો જોઈએ; તેમ કાંઈ જોવામાં આવતું નથી; તેમ અસત્ય ખોલવાથી લાલ થતો હોય તો કર્મ સાવ રદ થઈ બચ અને શાસ્ત્ર પણ ખોટાં પડે.

સત્યનો જય છે. પ્રથમ મુશ્કેલી જણાય, પણ પાછળથી સત્યનો પ્રભાવ થાય ને તેની અસર સામા માણસ તથા સબધમાં આવનાર ઉપર થાય. સત્યથી મનુષ્યનો આત્મા સ્ફટિક જેવો જણાય છે.

અશાઠ વદ ૪ સોમ. ૧૮૫૬.

દિગમ્બરસંપ્રદાય એમ કહે છે કે આત્મામાં 'કેવળજ્ઞાન' શક્તિ રૂપે રહ્યું છે.

ત્રેતામ્બરસંપ્રદાય કેવળજ્ઞાન સત્તારૂપે રહ્યાનું કહે છે.

'શક્તિ' શબ્દનો અર્થ 'સત્તા'થી વધારે ગૌણ થાય છે.

શક્તિરૂપે છે એટલે આવરણથી રોકાયું નથી, જેમ જેમ શક્તિ વધતી જાય એટલે તેના ઉપર જેમ જેમ પ્રયોગ થતા જાય, તેમ તેમ જ્ઞાન વિશુદ્ધ થતું જઈ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય.

સત્તામાં એટલે આવરણમાં રહ્યું છે એમ કહેવાય.

સત્તામાં કર્મપ્રકૃતિ હોય તે ઉદ્યમમાં આવે એ શક્તિરૂપે ન કહેવાય.

સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય અને આવરણમાં ન હોય એમ ન બને.

ભગવતી આરાધના બેશો.

કાન્તિ, દીપ્તિ, શરીરનું બળવું, ખોરાકનું પાચન થવું, લોહીનું ફરવું, ઉપરનાં પ્રદેશોનું નીચે આવવું, નીચેનાં ઉપર જવું (વિશેષ કારણથી સમુદ્ઘાતાદિ), રતાશ, તાવ આવવો, એ બધી તેજસ્ પરમાણુની ક્રિયાઓ છે. તેમ જ સામાન્ય રીતે આત્માના પ્રદેશો જ્યાં નીચા થયા કરે એટલે કંપાયમાન રહે તે પણ તેજસ્ પરમાણુથી.

કાર્મણશરીર તે જ સ્થળે આત્મપ્રદેશોને પોતાના આવરણના સ્વભાવ બતાવે.

આત્માના આઠ રોચક પ્રદેશ પોતાનું સ્થાન ન બદલે. સામાન્ય રીતે સ્થૂળ નયથી એ આઠ પ્રદેશ નાખિના કહેવાય; સૂક્ષ્મપણે ત્યાં અસખ્યાતા પ્રદેશ કહેવાય.

એક પરમાણુ એક પ્રદેશી છતાં છ દિશાને સ્પર્શે. (ચાર દિશા તથા એક ઉર્ધ્વ અને બીજી અધો એ મળી છ દિશા.)

નિયાણું એટલે નિવાન.

આઠ કર્મ બધાં વેદનીય છે; કારણ કે બધાં વેદાય છે; પરંતુ લોક-પ્રસિદ્ધ વેદનું થતું નહીં હોવાથી લોકપ્રસિદ્ધ વેદનીયકર્મ જુદું ગણ્યું છે.

કાર્મણ, તૈજસ, આહારક, વૈક્રિય અને ઔદારિક એ પાંચ શરીરના પરમાણુ એકનાએક એટલે સરખા છે; પરંતુ તે આત્માના પ્રયોગ પ્રમાણે પરિણમે છે.

અમુક અમુક મગજમાંની નસો દાળવાથી ક્રોધ, હાસ્ય, દેવદા ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થળો જીભ, નાશિકા, ઇત્યાદિ પ્રગટ જણાય છે તેથી માનીએ છીએ, પણ આવાં સૂક્ષ્મ સ્થાનો પ્રગટ જણાતાં નથી એટલે માનતા નથી; પણ તે જરૂર છે.

વેદનીયકર્મ એ નિર્જરાકાર છે, પણ દવા ઇત્યાદિ તેમાંથી લાંગ પડાવી જાય.

જ્ઞાનીએ એમ કહ્યું છે કે આહાર લેતાંય દુઃખ થતું હોય અને છોડતાંય દુઃખ થતું હોય ત્યાં સંલેખના કરવી. તેમાં પણ અપવાદ હોય છે. જ્ઞાનીએ કાંઈ આત્મઘાત કરવાની ભલામણ કરી નથી.

જ્ઞાનીએ અનંત ઔષધિ અનંતા ગુણોસંયુક્ત બોધ છે, પરંતુ મોત મટાડી શકે એવી ઔષધી કોઈ બેવામાં આવી નહીં. વૈદ્ય અને ઔષધિ એ નિમિત્તરૂપ છે.

શુદ્ધદેવને રોગ, દરિદ્રતા, વૃદ્ધાવસ્થા અને મોત એ ચાર બાબત ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો.

અશાઠ વદ પ ભીમ. ૧૯૫૬.

ચક્રવર્તિને ઉપદેશ કરવામાં આવે તો તે ઘડીકમાં રાજ્યનો ત્યાગ કરે. પણ શિક્ષકને અનંતિ તૃષ્ણા હોવાથી તે પ્રકારનો ઉપદેશ તેને અસર કરે નહીં.

જો એક વખત આત્મામાં અંતર્વૃત્તિ સ્પર્શી જાય તો અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન રહે એમ તીર્થંકરાદિએ કહ્યું છે. અંતર્વૃત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે. અંતર્વૃત્તિ થવાનો આભાસ એની મેળે (સ્વભાવે જ) આત્મામાં થાય છે અને તેમ થવાની ખાત્રી પણ સ્વાભાવિક થાય છે. અર્થાત્ આત્મા ‘ચરમોમીટર’ સમાન છે. તાવ હોવાની તેમ તાવ ઉતરી જવાની ખાત્રી ‘ચરમોમીટર’ આપે છે. જો કે ‘ચરમોમીટર’ તાવની આકૃતિ બતાવતું નથી, છતાં તેથી પ્રતીતિ થાય છે. તેમ અંતર્વૃત્તિ થવાની આકૃતિ જણાતી નથી, છતાં અંતર્વૃત્તિ થઈ છે એમ આત્માને પ્રતીતિ થાય છે. ઔષધ કેવી રીતે તાવ ઉતારે છે તે કાંઈ બતાવતું નથી, છતાં ઔષધથી તાવ ખસી જાય છે, એમ પ્રતીતિ થાય છે. એ જ રીતે અંતર્વૃત્તિ થવાની એની મેળે જ પ્રતીતિ થાય છે. આ પ્રતીતિ તે ‘પરિણામપ્રતીતિ’ છે.

વેદનીય કર્મ-†

નિર્જરાનો અસંખ્યાતગુણો ઉત્તરોત્તર ક્રમ છે, સમ્યક્દર્શન પામેલ નથી એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ છવ કરતાં સમ્યક્દૃષ્ટિ અર્નતગુણી નિર્જરા કરે છે.†

તીર્થંકરાદિને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પર્વતાં છતાં ‘ગાઠ’ અથવા ‘અવગાઠ’ સમ્યક્ત્વ હોય છે.

‘ગાઠ’ અથવા ‘અવગાઠ’ એક જ કહેવાય.

કેવળીને ‘પરમાવગાઠ સમ્યક્ત્વ’ હોય છે.

ચોથે ગુણસ્થાનકે ‘ગાઠ’ સમ્યક્ત્વ અથવા સમ્યક્ત્વ હોય છે.

દ્વાયિક સમ્યક્ત્વ અથવા ગાઠ અવગાઠ સમ્યક્ત્વ એક સરખું છે.

દેવ, ગુરુ, તાત્ત્વ, અથવા ધર્મ અથવા પરમાર્થને તપાસવાના ત્રણ પ્રકાર છે:-(૧) કસ, (૨) છેદ અને (૩) તાપ. એમ ત્રણ પ્રકારે કસોટી થાય છે. સોનાની કસોટીને દૃષ્ટાન્તે. (ધર્મબિંદુ અન્ધમાં છે.) પહેલા અને બીજા પ્રકારે કોઈમાં મળતાપણું આવે, પરંતુ તાપની વિશુદ્ધિ કસોટીએ શુદ્ધ જણાય તો તે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ખરા ગણાય.

શિષ્યની જે ખામીઓ હોય છે તે જે ઉપદેશકના ધ્યાનમાં આવતી નથી તે ઉપદેશકતાં ન સમજવો આવ્યાર્યો એવા બોધે છે કે શિષ્યનો અંતઃ કોષ પણ તલ્લી શકે અને તેનો મયાસમયે બોધ પણ આપી શકે.

સમ્યક્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થ એવા હોવા બોધે છે કે જેની પ્રતીતિ દુશ્મનો પણ કરે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. તાત્પર્ય કે એવા નિષ્કલક ધર્મ પાળ નારા હોવા બોધે છે.

રાત્રે.

અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાન વચ્ચે તફાવત. ‡

† શ્રોતાની નોંધ:-વેદનીય કર્મની હૃદયમાન પ્રકૃતિમા આત્મા હર્ષ, ધરે છે, તો કેવા બાવમાં આત્મા જાનિત રહેવાથી તેમ થાય છે એ વિષે સ્વાત્માશ્રયી વિચારવા શ્રીમદે કેહુ.

‡ એમ અર્નત ગુણનિર્જરાનો ચઢિઆલો ક્રમ ચૌદમા ગુણ સ્થાનક મુધી શ્રીમદે બતાવ્યો અને સ્વાનિકર્મતંત્રની રાખ આપી.

‡ અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાન સંબંધી ‘નંદિપુર’માં જે વાંચવામાં આવેલ તેથી નુતન થએલ અભિપ્રાય પ્રમાણે ‘બ્રમચરી આરાધના’માં વાંચવામાં આવ્યાનું શ્રીમદે જણાવ્યું પહેલા (અવધિ) જ્ઞાનના કટકા થાય છે, દીપમાન હતાદિ ચોથે ગુણસ્થાનકે પણ દોષી રહે; સ્મૃત છે; એટલે મનના સ્મૃત પર્યાય જ્ઞાની ગણે અને બીજું (મન પર્યવ) જ્ઞાન સ્વંત્ર, ખાસ મનના પર્યાય સંબંધી ગર્ભવિરોધને લઈને એક નુતન તાલુકાની માફક છે; તે અખંડ છે, અપ્રમતને જ થઈ ગઈ હતાદિ મુખ્ય મુખ્ય તફાવત કહી બતાવ્યો.

પરમાવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવસાનથી પણ ચઢી જાય છે અને તે એક અપવાદરૂપે છે.

અશાઢ વદ ૭ શુધ. ૧૯૫૬.

આરાધના થવા માટે સઘળાં શ્રુતજ્ઞાન છે અને તે આરાધનાનું વર્ણન કરવા શ્રુતકેવલી પણ અશક્ય છે.

જ્ઞાન, લબ્ધિ, ધ્યાન અને સમસ્ત આરાધનાનો પ્રકાર પણ એવો જ છે. ગુણનું અતિશયપાણું જ પૂજ્ય છે અને તેને આધીન લબ્ધિ, સિદ્ધિ ઇત્યાદિ છે અને ચારિત્ર સ્વચ્છ કરવું એ તેનો વિધિ છે.

દશવૈકાલિકમાં પહેલી ગાથા,

ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં, મહિસા સંયમો તવો;

દેવાવિ તં નમસંતિ, જસ ધમ્મે સયા મણો.

એમાં સર્વ વિધિ સમાઈ જાય છે. પણ અમુક વિધિ એમ કહેવામાં આવેલ નથી તેથી એમ સમજવામાં આવે છે કે સ્પષ્ટપણે વિધિ બતાવ્યો નથી.

(આત્માના) ગુણાતિશયમાં જ ચમત્કાર છે.

સંવૌત્કૃષ્ટ શાન્ત સ્વભાવ કરવાથી પરસ્પર વૈરવાળાં પ્રાણીઓ પોતાનો વૈરભાવ છોડી દઈ શાન્ત થઈ બેસે છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો અતિશય છે.

જે કાંઈ સિદ્ધિ, લબ્ધિ ઇત્યાદિ છે તે આત્માના જગૃતપણામાં એટલે આત્માનો અપ્રમત્ત સ્વભાવમાં છે. તે બધી શક્તિઓ આત્માને આધીન છે. આત્મા વિના કાંઈ નથી. એ સર્વનું મૂળ સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

અત્યંત લેશ્યાશુદ્ધિ હોવાને લીધે પરમાણુ પણ શુદ્ધ હોય છે, સાત્ત્વિક અસાત્ત્વિક ઝાઝ નીચે બેસવાથી જણાતી અસરના દૃષ્ટાન્તે.

લબ્ધિ સિદ્ધિ સાચી છે અને તે અપેક્ષા વગરના મહાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે, ભોગી વૈરાગી એવા મિથ્યાત્વીને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમાં પણ અનંત પ્રકાર હોઈને અપવાદ છે. એવી શક્તિઓવાળા મહાત્મા જાહેરમાં આવતા નથી; તેમ બતાવતા પણ નથી. જે કહે છે તેની પાસે તેવું હોતું નથી.

લબ્ધિ ક્ષોભકારી અને ચારિત્રને શિથિલ કરનારી છે. લબ્ધિ આદિ, માર્ગેથી પડવાનાં કારણો છે. તેથી કરી જ્ઞાનીને તેનો તિરસ્કાર હોય છે. જ્ઞાનીને જ્યાં લબ્ધિ, સિદ્ધિ આદિથી પડવાનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં તે પોતાથી વિશેષ જ્ઞાનીનો આશ્રય શોધે છે.

આત્માની યોગ્યતા વગર એ શક્તિ આવતી નથી. આત્માએ પોતાનો અધિકાર વધારવાથી તે આવે છે.

દેહ છૂટે છે તે પર્યાય છૂટે છે; પણ આત્મા આત્માકારે અખંડ ઉભો રહે છે; પોતાનું કાંઈ જતું નથી; જે બચે છે તે પોતાનું નથી એમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય નહીં ત્યાંસુધી મૃત્યુનો બચ લાગે છે.

“ગુરુ ગણધર ગુણધર અધિક, પ્રચુર પરપર ઔર;”

“મતનપ ધર, તણ નગન ધર, બંદો વૃષ શિરમોર—સ્વામિકાર્તિક.”

પ્રચુર=છુટકે છુટકે; વિરલા વૃષ=વન. શિરમોર=માથાના મુકુટ.

અવગાઠ=મજબૂત. પરમાવગાઠ=ઉત્કૃષ્ટપણે મજબૂત. અવગાઠ=એક પરમાણુ પ્રદેશ રોકે તે, વ્યાપ્તું. આવક=જ્ઞાનીના વચનના ઓતા; જ્ઞાનીનું વચન શ્રવણ કરનાર, દર્શન જ્ઞાન વગર, ક્રિયા કરતાં છતાં શ્રુતજ્ઞાન વાંચતાં છતાં આવક સાધું હોઈ શકે નહીં. ઉદયિક લાવે તે આવક સાધું કહેવાય. પારિણામિકલાવે કહેવાય નહીં. સ્થવિર=સ્થિર, જામેલ.

સ્થવિરકટપ=જે સાધું વૃદ્ધ થયેલ છે તેઓને શાસ્ત્રમર્યાદાએ વર્તવાનો, આજવાનો જ્ઞાનીઓએ મુકરર કરેલો, બાંધેલો, નક્કી કરેલો માર્ગ, નિયમ.

જિનકટપ=એકાકી વિચરનારા સાધુઓને માટે કટપેલો અર્થાત્ બાંધેલો—મુકરર કરેલો—જનમાર્ગ વા નિયમ.

અશ્વાઠ વદ ૮ ગુરુ. ૧૬૫૬.

સર્વ ધર્મ કરતાં જૈનધર્મ ઉત્કૃષ્ટ દયાપ્રણીત છે. દયાનું સ્થાપન જેવું તેમાં કરવામાં આવ્યું છે, તેવું બીજા કોઈમાં નથી. ‘માર’ એ શબ્દ જ ‘મારી’ નાખવાની સબળક છાપ તીર્થંકરોએ આત્મામાં મારી છે. એ જગોએ ઉપદેશનાં વચનો પણ આત્મામાં સર્વોત્કૃષ્ટ અસર કરે છે. શ્રી જિનની છાતીમાં જીવહિંસાના પરમાણુ જ ન હોય એવો અહિંસાધર્મ શ્રી જિનનો છે. જેનામાં દયા ન હોય તે જિન ન હોય. જૈનને હાથે ખુન થવાના બનાવો પ્રમાણુમા અટપ હશે. જૈન હોય તે અસત્ય બોલે નહીં.

જૈન શિવાય બીજા ધર્મોને મુકાબલે અહિંસામાં બૌદ્ધ પણ ચઢી જાય છે. બ્રાહ્મણોની ચત્તાદિ હિંસક ક્રિયાનો નાશ પણ શ્રી જિને અને શુદ્ધ કર્યો છે, જે હજી સુધી કાયમ છે.

બ્રાહ્મણો યજ્ઞાદિ હિંસક ધર્મવાળા હોવાથી શ્રી જિને તથા શ્રી બુદ્ધે સખત શબ્દો વાપરી ધિક્કાર્યા છે, તે યથાર્થ છે.

બ્રાહ્મણોએ સ્વાર્થબુદ્ધિથી એ હિંસક ક્રિયા દાખલ કરી છે. શ્રી જિને તેમ જ શ્રી બુદ્ધે બંને વૈલવલ્યાગ કરેલો હોવાથી તેઓએ નિસ્વાર્થ બુદ્ધિએ દયાધર્મનો ઉપદેશ કરી હિંસક ક્રિયાનો વિચ્છેદ કર્યો. જગત્સુખમાં તેઓની સ્પૃહા નહોતી.

હિંદુસ્થાનના લોકો એક વખત એક વિદ્યાનો અભ્યાસ એવી રીતે છોડી દે છે કે ફરીને તે ગ્રહણ કરતાં તેઓને કંટાળો આવે છે. યુરોપિયન પ્રજામાં તેથી ઉલટું છે, તેઓ તદ્દન છોડી દેતા નથી, પણ ચાલુ જ રાખે છે. પ્રવૃત્તિના કારણને લઈને વધતોઓછો અભ્યાસ થઈ શકે એ વાત જુદી.

રાત્રે.

વેદનીય કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય બાર મુદ્દતની છે; તેથી ઓછી સ્થિતિનો બંધ પણ કષાય વગર એક સમયનો પડે, બીજે સમયે વેદે, ત્રીજે સમયે નિર્જે.

ધર્માપધિક્ષી ક્રિયા=આલવાની ક્રિયા.

એક સમયે સાત, અથવા આઠ પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે, ખોરાક તથા વિષયનાં દૃષ્ટાન્તે. જેમ ખોરાક એક જગોએથી લેવામાં આવે છે પણ તેનો રસ દરેક ધન્દ્રિયને પહોંચે છે ને દરેક ધન્દ્રિયો જ પોતે પોતાની શક્તિ-પ્રમાણે ગ્રહી તે રૂપે પરિણમે છે, તેમાં તફાવત પડતો નથી. તેવી જ રીતે વિષ લેવામાં આવે અથવા સર્પદંશ થાય તો તે ક્રિયા તો એક જ ઠેકાણે થાય છે, પરંતુ તેની અસર એકરૂપે દરેક ધન્દ્રિયને જુદે જુદે પ્રકારે આપે શરીરે થાય છે. આ જ રીતે કર્મ બાંધતી વખત મુખ્ય ઉપયોગ એક પ્રકૃતિનો હોય છે, પરંતુ તેની અસર અર્થાત્ વહેંચણુ બીજી સર્વ પ્રકૃતિઓને અન્યોઅન્યના સંબંધને લઈને મળે છે. જેવો રસ તેનું ગ્રહણ કરવું થાય. જે ભાગમાં સર્પદંશ થાય તે ભાગ કાપી નાંખવામાં આવે, તો એર ચઢતું નથી; તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવામાં આવે તો બંધ પડતો અટકે છે અને તેને લીધે બીજી પ્રકૃતિઓમાં વહેંચણુ થતી અટકે છે. બીજા પ્રયોગથી જેમ ચઢેલું એર પાછું ઉતરે છે, તેમ પ્રકૃતિનો રસ મંદ કરી નાંખવામાં આવે તો તેનું બળ ઓછું થાય છે. એક પ્રકૃતિ બંધ કરે કે બીજી પ્રકૃતિઓ તેમાંથી ભાગ લે; એવો તેમાં સ્વભાવ રહેલો છે.

મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય થયો ન હોય ત્યાંમુધી ઉત્તર કર્મપ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ થયો હોય તોપણ તેનો બંધ મૂળ પ્રકૃતિમાં રહેલા રસને લીધે પડી શકે છે, તે આશ્ચર્ય લેવું છે.

અનંતાનુબંધી કર્મપ્રકૃતિની સ્થિતિ ૪૦ કોડાકોડિની અને મોહનીય (દર્શનમોહનીય)ની ૭૦ કોડાકોડિની છે.

અશાઢ વદ ૯ શુક. ૧૯૫૬.

આયુનો બંધ એક આવતા ભવનો આત્મા કરી શકે. તેથી વધારે ભવનો ન કરી શકે.

કર્મચંચળના બંધચક્રમાં આદે કર્મપ્રકૃતિ જે જતાવી છે તેની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ એક જીવઆશ્રયી અપવાદ સાથે બંધ ઉદયાદિમાં છે, પરંતુ તેમાં આયુ અપવાદરૂપે છે. તે એવી રીતે કે મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકવર્ત્તી જીવને બંધમાં ચાર આયુની પ્રકૃતિનો (અપવાદ) જણાવ્યો છે. તેમાં એમ સમજવાનું નથી કે આલતા પર્યાયમાં ચારે ગતિના આયુનો બંધ કરે; પરંતુ આયુનો બંધ કરવા માટે વર્તમાનપર્યાયમાં એ ગુણસ્થાનકવર્ત્તી જીવને ચાર ગતિ ખુદી છે. તેમાં ચારમાંથી એક એક ગતિનો બંધ કરી શકે. તે જ પ્રમાણે જે પર્યાયમાં જીવ હોય તેને તે આયુનો ઉદય હોય. મતલબ કે ચાર ગતિમાંથી વર્તમાન એક ગતિનો ઉદય હોઈ શકે; ને ઉદીરણ પણ તેની જ હોઈ શકે.

જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં હોય તે શિવાય બીજી પ્રકૃતિની ઉદીરણ કરી શકે ન તેટલો વખત ઉદયમાન પ્રકૃતિ રોકાઈલય ને પછી ઉદયમાં આવે.

કોડાકોડિનો મોટામાં મોટો સ્થિતિબંધ છે. તેમાં અસંખ્યાતા ભવ થાય. વળી પાછો તેવો ને તેવો ક્રમે ક્રમે બધ પડતો લય. એવા અનંત બંધની અપેક્ષાએ અનંતાભવ કહેવાય; પણ અગાઉ કદા પ્રમાણે જ ભવનો બંધ પડે.

અશાઢ વદ ૧૦ રાત્રિ. ૧૯૫૬.

વિશિષ્ટ=મુખ્યપણે: મુખ્યપણાવાચક શબ્દ છે.

સાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાય એ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉપશમ-ભાવમાં હોઈ શકે જ નહીં, ઘયોપશમલાભે જ હોય. એ પ્રકૃતિ જે ઉપશમ-ભાવે હોય તો આત્મા જડવત્ મઈલય અને ક્રિયા પણ કરી શકે નહીં

અથવા તો તેનાથી પ્રવર્તન પણ થઈ શકે નહીં. જ્ઞાનનું કામ જાણવાનું છે, દર્શનનું કામ દેખવાનું છે અને વીર્યનું કામ પ્રવર્તવાનું છે.

વીર્ય બે પ્રકારે પ્રવર્તી શકે છે:—૧. અલિસંધિ. ૨. અનલિસંધિ.

અલિસંધિ=આત્માની પ્રેરણાથી વીર્યનું પ્રવર્તવું થાય તે. અનલિસંધિ=કપાયથી વીર્યનું પ્રવર્તવું થાય તે. જ્ઞાનદર્શનમાં જૂલ થતી નથી. પરંતુ ઉદય-ભાવે રહેલા દર્શનમોહને લીધે જૂલ થવાથી એટલે જૌરનું તૌર જણાવાથી વીર્યની પ્રવૃત્તિ વિપરીતપણે થાય છે, જે સમ્યક્પણે થાય તો સિદ્ધપર્યાય પામે. આત્મા કોઈ પણ વખતે ક્રિયા વગરનો હોઈ શકતો નથી. જ્યાં સુધી યોગો છે ત્યાંસુધી ક્રિયા કરે છે તે પોતાની વીર્યશક્તિથી કરે છે. તે ક્રિયા જોવામાં આવતી નથી; પણ પરિણામ ઉપરથી જાણવામાં આવે છે. ખાધેલો ખોરાક નિદ્રામાં પચી જાય છે એમ સવારે ઉઠતાં જણાય છે. નિદ્રા સારી આવી હતી ઇત્યાદિક બોલીએ છીએ તે થયેલી ક્રિયા સમજાવાથી જોવામાં આવે છે. આળીશ વર્ષની ઉંમરે આંકડા ગણતાં આવડે તો શું તે પહેલાં આંકડા નહોતા એમ કાંઈ કહી શકાશે ? નહીં જ. પોતાને તેનું જ્ઞાન નહોતું તેથી એમ કહે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શનનું સમજવાનું છે. આત્માનાં જ્ઞાન દર્શન અને વીર્ય થોડાં ઘણાં પણ ખુલાં રહેતાં હોવાથી આત્મા ક્રિયામાં પ્રવર્તી શકે. વીર્ય અળાચળ હમેશાં રહ્યા કરે છે. કર્મચંદ્ર વાંચવાથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. આટલા ખુલાસાથી બહુ લાભ થશે.

પારિણામિકલાવે હમેશા જીવત્વપણું છે; એટલે જીવ જીવપણે પરિણામે અને સિદ્ધત્વ ક્ષાયિકલાવે હોય, કારણ કે પ્રકૃતિએનો ક્ષય કરવાથી સિદ્ધપર્યાય પમાય છે.

મોહનીયકર્મ ઉદયિકલાવે હોય.

વાણિયા અક્ષર બોડા લખે છે, પણ આંકડા બોડા લખતા નથી. ત્યાં તો બહુ સ્પષ્ટપણે લખે છે. તેવી રીતે કથાનુયોગમાં જ્ઞાનીઓએ વખતે બોલું લખ્યું હોય તો ભલે. બાકી કર્મપ્રકૃતિમાં તો ચોક્કસ આંકડા લખ્યા છે. તેમાં જરા તફાવત આવવા નથી દીધો.

અશાઠ વદ ૧૧ રવિ. ૧૯૫૬.

જ્ઞાન એ દોરો પરોવેલ સોય જેવું છે એમ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં કહેલું છે. દોરો પરોવેલ સોય ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાન હોવાથી સંસારમાં જૂલું પડતું નથી.

અચાક વદ ૧૨ સોમ. ૧૯૫૬.

પ્રતિહાર=તીર્થંકરનું ધર્મરાજ્યપણું બતાવનાર. પ્રતિહાર=દરવાન.

સ્થૂળ, અટપ સ્થૂળ, તેથી પણ સ્થૂળ, દૂર, દૂરમાં દૂર, તેથી પણ દૂર; એમ જણાય છે. અને તે ઉપરથી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ આદિનું જ્ઞાન કોઈકને પણ હોવાનું સિદ્ધ થઈ શકે છે.

‘નમ્ર’ એ ‘આત્મમમ્ર’

ઉપહત=હણાયલા. અનુપહત=નહીં હણાયલા. ઉપહંતજન્ય=આધારભૂત. અલિધેય=વસ્તુધર્મે કહી શકાય એવો. પાદાંતર=એક પાડની જગોએ બીજો પાડ આવે તે. અર્થાંતર=કહેવાનો હેતુ બદલાઈ જાય તે. વિષમ=યથા-યોગ્ય નહીં, ફેરફારવાળું, વસ્તુઓનું. આત્મદ્રવ્ય એ સામાન્ય વિશેષ ઉક્ત-આત્મક સત્તાવાળું છે. સામાન્ય ચૈતનસત્તા એ દર્શન. સવિશેષ ચૈતનસત્તા એ જ્ઞાન.

સત્તાસમુદ્ભૂત=સમ્યક્મકારે સત્તાનું ઉદયભૂત થવું, પ્રકાશવું, સ્ફુરવું, જણાવું તે.

દર્શન=જગતના કોઈ પણ પદાર્થનું લેદરૂપ રસગંધરહિત નિરાકાર પ્રતિબિંબિત થવું, તેનું અસ્તિત્વ જણાવું; નિર્વિકટપણે કાંઈ એમ આર-સીના જળકારાની પેઠે સામા પદાર્થનો બાસ થવો એ ‘દર્શન.’ વિકલ્પ થાય ત્યાં ‘જ્ઞાન’ થાય.

દર્શનાવરણીય કર્મેના આવરણને લઈને દર્શન અવગાઢપણે અવરાણ હોવાથી, ચૈતનમા મૂઢતા થઈ ગઈ, અને ત્યાંથી શૂન્યવાદ શરૂ થયો.

દર્શન રોકાય ત્યાં જ્ઞાન પણ રોકાય.

દર્શન અને જ્ઞાનની વહેંચણુ કરવામાં આવી છે. જ્ઞાન દર્શનના કાંઈ કટકા થઈ જુદા પડી શકે એમ નથી. એ આત્માના ગુણો છે. રૂપિયાના એ અર્ધાં તે જ રીતે આઠ આના દર્શન, અને આઠ આના જ્ઞાન છે.

તીર્થંકરને એક સમયે દર્શન અને તે જ સમયે જ્ઞાન એમ બે ઉપયોગ દિગમ્બરમત પ્રમાણે છે, શ્વેતામ્બરમત પ્રમાણે નથી. ૧૨ મા ગુણસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એમ ત્રણ પ્રકૃતિનો ક્ષય એક સાથે થાય છે અને ઉત્પત્ત થતી લબ્ધિ પણ સાથે થાય છે. જો એક સમયે ન થવું હોય તો એકબીજી પ્રકૃતિએ ખમવું જોઈએ. શ્વેતામ્બર કહે છે કે જ્ઞાન સત્તામાં રહેવું જોઈએ, કારણ એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય; પણ દિગમ્બરની તેથી જુદી માન્યતા છે.

શૂન્યવાદ=કાંઈ નથી એમ માનનાર, એ બૌદ્ધ ધર્મનો એક ફાટો છે. આયતન=કોઈ પણ પદાર્થનું સ્થળ, પાત્ર કૂટસ્થ=અચળ, ન ખસી શકે એવો તટસ્થ=કાંઠે, તે સ્થળે મધ્યસ્થ=વચ્ચમા

અશાઠ વદ ૧૩ સોમ ૧૯૫૬.

ચયોપચય=જવુ જવું, પણ પ્રસંગવશાત્ આવવુ જવુ, ગમનાગમન. માણસના જવા આવવાને લાગુ પડે નહીં શ્વાસોચ્છ્વાસ ઇત્યાદિ સૂક્ષ્મ ક્રિયાને લાગુ પડે. ચયવિચય=જવુ આવવું.

આત્માનુ જ્ઞાન જ્યારે ચિંતામાં રોકાય છે ત્યારે નવા પરમાણુ ચઢણ થઈ શકતા નથી ને જે હોય છે તેનુ જવુ થાય છે તેથી શરીરનુ વજન ઘટી જાય છે.

શ્રી આચારાગસૂત્રના પહેલા અધ્યયન શસ્ત્રપરિણામા અને શ્રી ૫૨-દર્શનસમુચ્ચયમા મનુષ્ય અને વનસ્પતિના ધર્મની તુલના કરી વનસ્પતિમાં આત્મા હોવાનુ સિદ્ધ કરી બતાવ્યુ છે, તે એવી રીતે કે બન્ને જન્મે છે, વધે છે, આહાર લે છે, પરમાણુ લે છે, મૂકે છે, મરે છે, ઇત્યાદિ

શ્રાવણુ શુદ્ધ ૩ રવિ ૧૯૫૬.

સાધુ=સામાન્યપણે ચઢવાસ લાગી મૂળગુણના ધારક તે યતિ=ધ્યાનમા સ્થિર થઈ શ્રેષ્ઠિ માડનાર મુનિ=જેને અવધિ, મન પર્યવ જ્ઞાન હોય તથા કેવળજ્ઞાન હોય તે ઋષિ=બહુ ઋદ્ધિ ધારી હોય તે ઋષિના ચાર લેદ ૧ રાજ્ય ૨ ધ્વજ ૩ દેવ ૪ પરમ રાજર્ષિ=ઋદ્ધિવાળા ધ્વજર્ષિ=અક્ષીણ મહાન્ ઋદ્ધિવાળા દેવર્ષિ=આજ્ઞાશામી દેવ પરમર્ષિ=કેવળજ્ઞાની.

શ્રાવણુ શુદ્ધ ૧૦ સોમ ૧૯૫૬

અભવ્ય જીવ એટલે જે જીવ ઉત્કટ રસે પરિણમે અને તેથી કર્મો બાધ્યા કરે અને તેને લીધે તેનો મોક્ષ ન થાય ભવ્ય એટલે જે જીવનુ વીર્ય શાતરસે પરિણમે ને તેથી નવો કર્મબંધ ન થતા મોક્ષ થાય જે જીવનો વળાક ઉત્કટ રસે પરિણમવાનો હોય તેનુ વીર્ય તે પ્રમાણે પરિણમે તેથી જ્ઞાનીના જ્ઞાનમા અભવ્ય લાગ્યા, આત્માની પરમશાત દશાએ 'મોક્ષ', અને ઉત્કટ દશાએ 'અમોક્ષ' જ્ઞાનીએ દ્રવ્યના સ્વભાવની અપેક્ષાએ ભવ્ય અભવ્ય કદા છે જીવનુ વીર્ય ઉત્કટ રસે પરિણમતા સિદ્ધપર્યાય પામી શકે નહીં એમ જ્ઞાનીએ કહેલુ છે ભજના=અશે, હોય વા ન હોય વચક=(મન, વચન, કાયાએ) છેતરનાર

શ્રા. વદ ૮ શતિ. ૧૯૫૬

કમ્મ દવંહિ સમ્મમ્, સંજોગો જો હોઈ જીવસ્સ;

મો વંધો નાયવ્વો, તસ વિયોગો મવે મોસો.

અર્થ:-કર્મદ્રવ્યની એટલે પુદ્ગલદ્રવ્યની સાથે જીવનો સંબંધ થવો તે બંધ. તેનો વિયોગ થવો તે મોક્ષ.

સંભ્રમ=સારી રીતે સંબંધ થવો, ખરેખરી રીતે સંબંધ થવો, જેમ તેમ કલ્પના કરી સંબંધ થવાનું માની લેવું તેમ નહીં.

પ્રદેશ અને પ્રકૃતિબંધ મન વચન કાયાના યોગવડે થાય. સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ ક્ષાયવડે થાય.

વિપાક એટલે અનુભાગવડે ફળપરિપક્વતા થાય છે તે, સર્વ કર્મનું મૂળ અનુભાગ છે, તેમાં જેવો રસ તીવ્ર તીવ્રતર મંદ મંદતર પડ્યો, તેવો ઉદયમાં આવે છે. તેમાં ફેરફાર કે બૂલ થતી નથી. ફુલડીમાં પૈસા, રૂપિયા, સોનામોહોર, આદિને દૃષ્ટાંતે. જેમ એક ફુલડીમાં ઘણા વખત પહેલાં રૂપિયા, પૈસા, સોનામોહોર નાખી હોય તે જ્યારે કાઢો ત્યારે તેને તે ઠંકાણે તે જ ધાતુરૂપે નીકળે છે તેમાં જગોની તેમ જ તેની સ્થિતિનો ફેરફાર થતો નથી. એટલે કે પૈસા રૂપિયા થતા નથી, તેમ રૂપિયા પૈસા થઈ જતા નથી. તે જ પ્રમાણે બાંધેલું કર્મ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવ પ્રમાણે ઉદયમાં આવે છે.

આત્માના હોવાપણા વિષે જેને શંકા પડે તે ‘આર્વાક’ કહેવાય.

તેરમે ગુણુસ્થાનકે તીર્થિકરાદિને એક સમયનો બંધ હોય. મુખ્યત્વે કરી વખતે અગીઆરમે ગુણુસ્થાનકે અકષાયીને પણ એક સમયનો બંધ હોઈ શકે.

પવન પાણીની નિર્મળતાનો ભંગ કરી શકતો નથી; પણ તેને અલાયમાન કરી શકે છે. તેમ આત્માના જ્ઞાનમાં કાંઈ નિર્મળતા ઓછી થતી નથી, પણ યોગનું અલાયમાનપણું છે તેથી રસ વિના એક સમયનો બંધ કલ્પો. જો કે કષાયનો રસ પુણ્ય તથા પાપરૂપ છે તોપણ તેનો સ્વભાવ કડવો છે.

પુણ્ય પણ ખારાશમાંથી થાય છે. પુણ્યનો ચોક્કાણિયો રસ નથી, કારણ કે, એકાંત શાતાની ઉદય નથી.

કષાયના ભેદ બે. ૧ અશસ્તરાગ. ૨ અપ્રશસ્તરાગ. કષાયવગર બંધ નથી.

આર્તધ્યાનનો સમાવેશ મુખ્યકરીને કષાયમાં થઈ શકે, ‘પ્રમાદ’નો ‘ચારિત્રમોહ’માં અને ‘યોગ’નો ‘નામકર્મ’માં થઈ શકે.

શ્રવણ એ પવનની લહેર માફક છે. તે આવે છે, અને ચાલ્યું જાય છે. મનન કરવાથી છાપ બેસે છે, અને નિદિધ્યાસન કરવાથી ગ્રહણ થાય છે. વધારે શ્રવણ કરવાથી મનનશક્તિ મંદ થતી બેવામાં આવે છે. પ્રાકૃતજન્ય એટલે લોકમાં કહેવાનું વાક્ય, જ્ઞાનીનું વાક્ય નહીં.

આત્મા સમય સમય ઉપયોગી છતાં અવકાશની ખામી અથવા કામના ખોળને લઈને તેને આત્માસંબંધી વિચાર કરવાનો વખત મળી શકતો નથી એમ કહેવું એ પ્રાકૃતજન્ય ‘લૌકિક’ વચન છે. બે ખાવાનો, પીવાનો, ઊંઘવા ઇત્યાદિનો વખત મળ્યો ને કામ કર્યું તે પણ આત્માના ઉપયોગ વિના નથી થયું, તો પછી ખાસ બે સુખની આવશ્યકતા છે, જે બે મનુષ્યજન્મનું કર્તવ્ય છે તેમાં વખત ન મળ્યો એ વચન જ્ઞાની કોઈ કાળે સાચું માની શકે નહીં. એનો અર્થ એટલો જ છે કે બીજાં ઇન્દ્રિયાદિક સુખનાં કામો જન્મરનાં લાગ્યાં છે અને તે વિના દુઃખી થવાના ડરની કલ્પના છે. આત્મિક સુખના વિચારનું કામ કયાં વિના અનતો કાળ દુઃખ ભોગવવું પડશે અને અનંત સંસાર ભ્રમણ કરવો પડશે એ વાત જન્મરની નથી લાગતી. મતલબ આ ચૈતન્યે કૃત્રિમ માન્યું છે, સાચું માન્યું નથી.

સમ્યક્દૃષ્ટિ પુરુષો કયાં વિના ચાલે નહીં એવા ઉદયને લીધે લોક-આવહાર નિર્દોષપણે લગ્નજયમાનપણે કરે છે. પ્રવૃત્તિ કરવી બેઈએ તેથી શુભાશુભ જેમ બનવાનું હશે તેમ બનશે એવી દ્રઢ માન્યતાની સાથે ઉપલક્ષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે.

ખીજ પદાર્થો ઉપર ઉપયોગ આપીએ તો આત્માની શક્તિ આવિર્ભાવ થાય છે; તો સિદ્ધિ, લબ્ધિ આદિ શકાને પાત્ર નથી. પ્રાપ્ત થતી નથી તેનું કારણ આત્મા નિરાવરણ નથી કરી શકતો એ છે. એ શક્તિ બધી સાચી છે. ચૈતન્યમાં ચમત્કાર બેઈએ, તેનો શુદ્ધ રસ પ્રગટવો બેઈએ. એવી સિદ્ધિવાળા પુરુષો અશાતાની શાતા કરી શકે છે, તેમ છતાં તેની અપેક્ષા કરતા નથી. તે વેદવામાં જ નિર્ભય સમજે છે.

તમ જીવોમાં ઉદાસમાન વીર્ય કે પુરુષાર્થ નથી, વીર્ય મંદ પડ્યું ત્યાં ઉપાય નથી.

અશાતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે કામ કરી લેવું એમ જ્ઞાનીપુરુષોએ જીવનું અસામર્થ્યવાનપણું બેઈને કહેલું છે; કે જેથી તેનો ઉદય આવ્યે થયે નહીં.

સમ્યક્દૃષ્ટિ પુરુષને નાશુદાની માફક પવન વિરુદ્ધ હોવાથી વહાણ મરડી રસ્તો બદલવો પડે છે તેથી તેઓ પોતે લીધેલો રસ્તો ખરો નથી એમ સમજે છે, તેમ જ્ઞાનીપુરુષો ઉદયવિશેષને લઈને વ્યાવહારમાં પણ અતરાતમ દૃષ્ટિ સુકતા નથી.

ઉપાધિમાં ઉપાધિ રાખવી સમાધિમાં સમાધિ રાખવી અથએની માફક કામટાણે કામ, અને આરામટાણે આરામ એક યીતને સેળસેળ કરી દેવા ન જોઈ એ.

વ્યાવહારમાં આત્મકર્તાવ્ય કરતા રહેવું સુખ, દુઃખ ધનપ્રાપ્તિઅપ્રાપ્તિ એ શુભાશુભ તથા લાભાતરાયના ઉદય ઉપર આધાર રાખે છે. શુભના ઉદયની સાથે અગાઉથી અશુભના ઉદયનું પુસ્તક વાચ્યુ હોય તો શોક ન થાય. શુભના ઉદય વખતે શત્રુ મિત્ર થઈ જાય છે, અને અશુભના ઉદય વખતે મિત્ર શત્રુ થઈ જાય છે. સુખદુઃખનું ખરું કારણ કર્મ જ છે. કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષામાં કહ્યું છે કે કોઈ માણસ કરજ લેવા આવે તેને કરજ સુકવી આપ્યાથી માથા ઉપરથી બોલે ઓછો થતા કેવો હર્ષ થાય છે? તે પ્રમાણે પુત્રલ દ્રવ્યરૂપી શુભાશુભ કરજ બે કાળે ઉદયમાં આવે તે કાળે સમ્યક્-પ્રજ્ઞારે વેદી સુકવી દેવાથી નિર્જરા થાય છે ને નવું કરજ શત્રુ નથી, તો જ્ઞાની પુરુષે કર્મરૂપી કરજમાંથી સુકત થવાને હર્ષાયમાનપણે તૈયાર થઈ રહેવું જોઈએ, કારણ તે દીધા વગર છૂટકો થવાનો નથી.

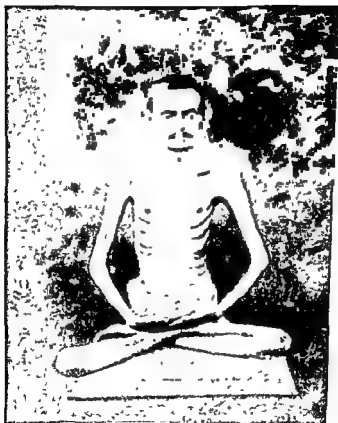
સુખદુઃખ બે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ બાવે ઉદય આવવાનું હોય તેમાં હંદ્રાદિ પણ ફેરફાર કરવાને શક્તિવાન નથી.

કરણાનુયોગમાં જ્ઞાનિએ અતર્કુર્ત્ત આત્માનો અપ્રમત્ત ઉપયોગ માન્યો છે.

કરણાનુયોગમાં મિદ્ધાન્તનો સમાવેશ થાય છે.

ચરણાનુયોગમાં વ્યાવહારમાં આચરી શકે તેનો મમાવેશ કર્યો છે.

સર્વવિરતિમુનિને શ્રદ્ધાચર્યવ્રતની પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાની આપે છે તે ચરણાનુયોગની અપેક્ષાએ પણ કરણાનુયોગની અપેક્ષાએ નહીં. કારણ કે કરણાનુયોગ પ્રમાણે નવમાં શુભસ્થાનકે વેનેયનો હાય થઈ શકે છે, ત્યાંથી થઈ શકતો નથી.

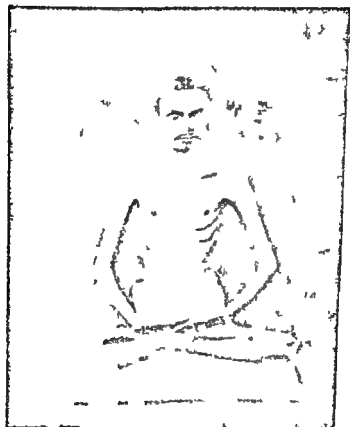
श्रीमद् राजवर्द्ध
वर्ष ३३ भुं. संवत् १८५६.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૪ થો

અંગત અને વ્યક્તિગત

લખાણુ

श्रीमान् गजय्यड

वर्ष ३४ भु

संवत् १८५६

ખંડ ૪ થો. અંગત અને વ્યક્તિગત.

૩૭

હજી મારા દર્શનને જગતમાં પ્રવર્તન કરવાને કેટલોક વખત છે હજી હું સંસારમાં તમારી ધારેલી કરતા વધારે મુક્ત રહેવાનો છું જીન્દગી સંસારમાં કાઢવા અવશ્ય પડશે, તેમ કરીશું હાલ તો એથી વધારે મુક્ત રહેવાનું જાની શકશે ધર્મસંબંધી તમારા વિચાર દર્શાવવા પરિશ્રમ લીધો તે ઉત્તમ મ્યું છે. પ્રવર્તન કરવામાં મંચમ કાળમાં જે જે ચમત્કારો ભોઈ એ છીએ, તે એકત્ર છે અને યતા નય છે હમણા એ સઘળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ શુભ રાખે

તમારા ગૃહને માટે તેમ જ દર્શનસાધના ધર્મ છં સંબંધી વિચારો સમાગમે દર્શાવીશ હું થોડા વખતમાં સસારી થવા ત્યા આવવાનો છઉં *

મુબઈ, સંવત્ ૧૮૪૩

વિં રાયચંદ.

તમારી પત્રિકા પહોંચી હતી વૈરાગ્યને લીધે ભેઈતા ખુલાસા લખી શક્યો નથી હું કેનજ હૃદય ત્યાગી છઉં થોડી મુદતમાં અર્ધુત કરવાને તત્પર છઉં સંસારથી કટાઈયો છઉં

કુનિયા[માં] મતભેદના બધનથી તત્વ પામી શકતા નથી સાચું મુખ અને સત્ત્વ આનંદતેઓમાં નથી તે સ્થાપન થવા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ સંપન્નાયુ છે

મુબઈ ૧૮૮૭

ત્યાગીના ચથાં

૩૭ અ

શ્રીના સંબંધમાં મારા વિચાર — “અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું કે શુદ્ધ-જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ મુખ રહ્યું છે, તથા ત્યા જ પરમ સમાધિ રહી છે” શ્રી એ સંસારનું સર્વોત્તમ મુખ માત્ર આર્વાણિકદૃષ્ટિથી કટપાયુ છે, પણ તે તેમ નથી જ શ્રીથી જે સયોગમુખ બોગવવાનું ચિહ્ન તે વિવેકથી દૃષ્ટિગોચર કરતા વખત, કરવાને યોગ્ય ભૂમિકાને પણ યોગ્ય રહેણ નથી જે જે પદાર્થોપર જુગુપ્સા રહી છે, તે તે પદાર્થો તો તેના શરીરમાં રહ્યા છે, અને તેની તે જન્મભૂમિકા છે વળી એ

* શ્રીમદે સંવત્ ૧૯૪૪ મા મહા શુ. ૧૨ ને તોજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો

—સરોધક મ ર.

ખંડ ૪ થો.

અંગત અને વ્યક્તિગત.

૩૭

હજી મારા દર્શનને જગતમાં પ્રવર્તન કરવાને કેટલોક વખત છે હજી હું સંસારમાં તમારી ધારેલી કરતા વધારે મુદત રહેવાનો છું જીન્દગી સંસારમાં કાઢવા અવશ્ય પડશે, તેમ કરીશું હાલ તો એથી વધારે મુદત રહેવાનું જની શકશે. ધર્મસંબંધી તમારા વિચાર દર્શાવવા પરિશ્રમ લીધો તે ઉત્તમ કર્યું છે. પ્રવર્તન કરવામાં પંચમ કાળમાં જે જે ચમત્કારો નોઈ એ છીએ, તે એકત્ર છે અને યતા ન્ય છે. હમણા એ સઘળા વિચારો કેવળ પવનથી પણ ગુપ્ત રાખજો

તમારા ગૃહને માટે તેમ જ દર્શનસાધના ધર્મ છં સંબંધી વિચારો સમાગમે દર્શાવીશ હું થોડા વખતમાં સંસારી થવા લા આવવાનો છઉં *

મુખર્ષિ, સવત્ ૧૮૪૩

ધિ. રાયચંદ.

તમારી પત્રિકા પહોંચી હતી વૈરાગ્યને લીધે નોઈતા ખુલાસા લખી શક્યો નથી હું કેવળ હૃદય લાગી છઉં થોડી મુદતમાં અદ્વૈત કરવાને તત્પર છઉં સંસારથી નંદાઈયો છઉં

હુનિયા[માં] મતભેદના બંધનથી તત્વ પામી શકતા નથી સાચું મુખ અને સત્ય આનંદ તેઓમાં નથી તે સ્થાપન થવા એક ખરો ધર્મ ચલાવવા માટે આત્માએ હોપ્યાંયુ છે

મુખર્ષિ ૧૮૮૭

ત્યાગીના ચથા૦

૩૭ અ

શ્રીના સંબંધમાં મારા વિચાર —“અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું કે શુદ્ધ-જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ મુખ રહ્યું છે, તથા ત્યાં જ પરમ સમાધિ રહી છે” શ્રી એ સંસારનું સર્વોત્તમ મુખ માત્ર આવલિંકદૃષ્ટિથી કદપાયું છે, પણ તે તેમ નથી જ શ્રીથી જે સયોગમુખ ભોગવવાનું ચિદ્ધ તે વિવેકથી દૃષ્ટિઓચર કરતા વખત કરવાને યોગ્ય ભૂમિકાને પણ યોગ્ય રહેલું નથી જે જે પદાર્થો પર જીગૃહ્સા રહી છે, તે તે પદાર્થો તો તેના શરીરમાં ગ્રહા છે, અને તેની તે જન્મભૂમિકા છે વળી એ.

* શ્રીમદે સવત્ ૧૯૪૪ આ મહા શુક ૧૨ ને રોજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો

—સંશોધક મ. ર.

સુખ ક્ષણિક, ખેદ અને ખસના દૃષ્ટ્યે જ છે તે વેળાનો દેખાવ હૃદયમાં ચિત્રાઈ રહી દસાવે છે, કે શી આ ભૂવવણી ? દુઃખમાં કહેવાનું કે તેમાં કંઈ પણ સુખ નથી, અને સુખ હોય તો તેને અપરિચ્છેદરૂપે વર્ણવી જુઓ એટલે માત્ર મોહદશાને લીધે તેમ માન્યતા થઈ છે, એમ જ જણાશે અહીં હું સ્ત્રીના અવયવાદિ ભાગનો વિવેક કરવા બેઠો નથી; પણ ત્યાં ફરી આત્મા ન જ ખેંચાય એ વિવેક થયો છે, તેનું સહજ સૂચવન કર્યું સ્ત્રીમાં હોય નથી, પણ આત્મામાં હોય છે, અને એ હોય જવાથી આત્મા જે તુએ છે તે અહુત આનંદમય જ છે; માટે એ હોયથી રહિત થઈ, એ જ પરમ જ્ઞાસા છે.

“શુદ્ધ ઉપયોગની જે પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે સમયે સમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહ-નીધને ભરમીભૂત કરી શકશે. આ અનુભવગમ્ય પ્રવચન છે.”

✓ પણ પૂર્વોપાર્જિત હેતુ સુધી મૂને પ્રવર્તે છે, ત્યાંથી મારી શી દશાથી શાંતિ થાય ? એ વિચારતાં મને નીચે પ્રમાણે સમાધાન થયું

સ્ત્રીના સંબંધમાં કંઈ પણ રાગ, દ્વેષ-રાખવા મારી અંસ માત્ર ઇચ્છા નથી, પણ પૂર્વોપાર્જનથી ઇચ્છાના પ્રવર્તનમાં અટક્યો છું. [*અપૂર્ણ]

[મં ૧૬૪૫ સં નિં ૦]

૪૦.

ચાતુર્થનાથ પરમાત્માને નમસ્કાર.

“જગતને રૂઢું દેખાડવા અનંતવાર પ્રયત્ન મ્યું; તેથી રૂઢું થયું નથી કેમકે પરિભ્રમણ અને પરિભ્રમણના હેતુઓ દલ્હુ પ્રત્યક્ષ મ્લા છે એક ભવ જે આત્માનું રૂઢું ધાય તેમ વ્યતીત કરવામાં જશે, તો અનંતમયનું સાદું વળી રહેશે,” એમ હું હાપુત્વભાવે સમજ્યો છઉં, અને તેમ કરવામાં જ મારી પ્રવૃત્તિ છે. “આ મદા બંધનથી રહિત થવામાં જે જે સાધન, પદાર્થ એક લાગે, તે મદવા” એ જ માન્યતા છે, તો પછી તે માટે “જગતની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા શું જોવી ? તે મને તેમ જોડે પણ આત્મા જે બંધનરહિત થતો હોય, સમાધિમય દશા પામતો હોય તો તેમ કરી લેવું એટલે છર્તિ-અપક્ષર્તિથી સર્વભાગને માટે રહિત થઈ શકાશે.”

અન્યારે એ વગેરે એમના પસના લોકોના જે વિચારે મારે માટે પ્રવર્તે છે, તે મને ધ્યાનમાં રમૂત છે, પણ વિરમૂત કરવા એ જ શ્રેયસ્કર છે તમે નિર્નય રહેજો મારે માટે કોઈ કંઈ કહે તે સામળી મોન રહેજો, તે-જોને માટે કંઈ સોં-દાં કરશો નહીં જે પુરુષપર તમાને પ્રસન્ન રાગ છે, તેના દૃષ્ટદેવ “પરમાત્મા જિન, નદાથોર્ગદ પાશનાયાદિકનું રમજી રાખજો” અને “જેમ જને તેમ નિર્મોટી થઈ મુક્ત દશાને ઇચ્છજો જીવિન-જ કે જાનપૂર્ણતા સંજોથી કંઈ નહકપ વિપપ

* [] અથા ચિન્હમાં મુદ્રેલ જાન મૂન લખાણનો નહી

સં નિં-સમય નિર્ણય-રૂપોપક

કરશે નહીં ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા આ જગતના મધ્ય-વિકલપને બૂધી જલે,”
 “પાર્શ્વનાથાદિક યોગીશ્વરની દશાની સ્મૃતિ કરજે, અને તે જ અભિવાધા રાખ્યા
 રહેજે,” એ જ તમને પુન પુન આશીર્વાદપૂર્વક મારી શિક્ષા છે આ અલપદ
 આત્મા પણ તે પદનો અભિવાધી અને તે પુરુષના ચરણકમળમા તહીન થયેલો દીન
 શિષ્ય છે તમને તેની શ્રદ્ધાની જ શિક્ષા દે છે “વીરસ્વામીનું બોધેતુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
 કાળ અને ભાનથી સર્વસ્વરૂપ થયાવધ છે, એ બૂનસો નહીં તેની શિક્ષાની કોઈ
 પણ પ્રકારે વિરાધના થઈ હોય, તે માટે પશ્ચાત્તાપ કરજે આ કાળની અપેક્ષાએ
 મન, વચન, કાયા આત્મભાવે તેના બોળામા અર્પણ કરો, એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે
 જગતના સધળા દર્શનની-મતની શ્રદ્ધાને બૂધી જલે, જૈન સંબધી સર્વ ખ્યાલ બૂની
 જલે, માત્ર તે સંતપુરુષોના અદ્વૃત, યોગસ્ફુરિત ચરિત્રમાં” જ ઉપયોગને પ્રેરશે”

આ તમારા માનેવા ‘મુગ્ધબી’ માટે કોઈ પણ પ્રકારે હર્ષ-રોક કરશે નહીં;
 તેની ઇચ્છા માત્ર સમ્ય-વિકલપથી રહિત થવાની જ છે, તેને અને આ વિચિત્ર
 જગતને કઈ લાગતુ વળગતુ કે લેવા દેવા નથી એટલે તેમણી તને માટે ગમે તે
 વિચારો બંધાય કે બોલાય, તે ભણી હવે જવા ઇચ્છા નથી જગતમાથી જે પરમાત્મ
 પૂર્વકાગે લેવા કર્યા છે, તે હજવે હજવે તેને આપી દઈ મક્ષા મુક્ત થવું, એ જ તેની
 સદા સહયોગી, વહાલી, શ્રેષ્ઠ અને પરમ જિજ્ઞાસા છે, બાકી તેને કંઈ આવડતું
 નથી, તે બીજું કંઈ ઇચ્છતો નથી, “પૂર્વ કર્મેના આધારે તેનું સધળું વિચરવું છે;
 એમ સમજ પરમ સ્તોષ રાખજે,” આ વાત ગુપ્ત રાખજે, ‘કેમ આપણે માનીએ
 છીએ, અથવા કેમ વસિએ છીએ? તે જગતને દેખાડવાની જરૂર નથી, પણ
 આત્માને આટલું જ પૂજાની જરૂર છે, કે જે મુખિને ઇચ્છે છે તો મધ્ય-વિકલપ,
 રાગ-દ્વેષને મૂક અને તે મુકનામા તને કંઈ બાધા હોય તો તે કહે તે તેની મેજે
 માની જશે અને તેની મેજે મૂકી દેશે જ્યાં ત્યાંથી રાગ-દ્વેષ રહિત થવું એ જ
 મારો ધર્મ છે,” અને તે તમને અલારે બોધી જઈ છડે પરસ્પર મળીશું ત્યારે હવે
 તમને કઈ પણ આત્મત્વ સાધના બતાવાશે તો બતાવીશ બાકી ધર્મ મેં ઉપર કત્યો
 તે જ છે અને તે જ ઉપયોગ રાખજે “ઉપયોગ એ જ માધના છે વિરોધ સાધના
 તે માત્ર સંતપુરુષના ચરણકમળ છે,” તે પણ મ્હી જઈ છડે

“આત્મભાવમા સવળુ રાખજે, ધર્મધ્યાનમા ઉપયોગ રાખજે, જગતના
 કોઈપણ પદાર્થ, સગા, કુટુંબી મિત્રનો કઈ હર્ષ-રોક કરવો યોગ્ય જ નથી પરમ-
 શાંતિપદને ઇચ્છીએ એ જ આપણો સર્વસમ્મતવર્મ છે અને એ જ ઇચ્છામા ને
 ઇચ્છામા તે મળી જશે, માટે નિશ્ચિત રહો હું કોઈ ગત્થા નથી, પણ આત્મામાં
 છું, એ બૂનસો નહીં”

“દેહ જેનો ધર્મોપયોગ માટે છે, તે દેહ રાખવા જે પ્રયત્ન કરે છે, તે પણ
 ધર્મને માટે જ છે”

૪૨.

મારા ભણી મોહશ્યા નહીં ગળો હું તો એક અદ્ય ગતિવાળું પામર મનુષ્ય છઉં. "સુષ્ટિમા અનેક સત્પુરુષો ગુપ્તરૂપે રહ્યા છે, [પાઠાન્ વિહિતમા પણ રહ્યા છે] તેમના શુભને સ્મરો તેઓનો પવિત્ર સમાગમ કરો, અને આત્મિક લાભપટે મનુષ્ય ભવને સાર્થક કરો," એ મારી નિરંતર પ્રાર્થના છે.

માર્ગ ૧ વદી ૭, ભોમ, ૧૮૪૫.

લીન્ રાયચંદના મણિમ વાંચશો.

૪૩

“સત્પુરુષોને નમસ્કાર.”*

આત્માની એ દશાને જેમ બને તેમ અટકાવી ચોક્કસતાને આધીન થઈ, તે સર્વેના મનનું સમાધાન કરી, આ મગતને ઇચ્છો અને આ સગન કે આ પુરુષ તે પરમાત્મવત્ત્વમા લીન રહે એ આશીર્વાદ આપ્યા જ કરો “તન-મન-વચન આત્મસ્થિતિને ભળવશો” ધર્મધ્યાન ધ્યાવન કરવા લલામણુ છે

મહા વદ ૧, ૧૯૪૫, વવાણીઆ.

વિન્ રાયચંદના મણિમ.

૪૪

“સત્પુરુષોને નમસ્કાર.”

મુત્ત-વૈરાગ્યમગીના મારા આત્મવર્તન વિષે પૂછો છો તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કયા શબ્દોમા લખું? અને તેને માટે તમને પ્રમાણ શું આપી મગીશ? તો પણ હુંકામાં જેમ જ્ઞાનીનું જે માન્ય કહેવું (તત્ત્વ?) સમ્મત કરીએ, કે ‘દૃશ્ય આવેલા પ્રાચીન કમો ભોમવર્તા, નૂતન ન બંધાય એમાં જ આપણુ આત્મદિવ છે’ એ શ્રેણીમાં વર્તન કરવા મારી પ્રપૂર્ણ આમંક્ષા છે, પણ તે જ્ઞાનીગમ્ય દોવાથી બાહ્ય-પ્રવૃત્તિ હજી તેનો એક અણ પણ વર્ષ સમ્પત્તી નથી આવડુ-પ્રવૃત્તિ અને તેટલી નિરાગચેતુ બણી વળતી હોય પણ બાહ્યને આધીન હજી બહુ વર્તવું પડે એ દેખીતુ છે-ખોલતા, આવતા, ખેડતા, હડતા અને કાઈ પણ કામ કરતાં લૌકિક શ્રેણિને અનુસરીને ચાલવું પડે, જો એમ ન થઈ શકે તો લોક કુળકંમા જ ભય, એમ મને સંભવે છે. તો પણ કંઈક પ્રવૃત્તિ ફરતી રાખી છે તમારા સરજાઓનું માનવું મારી (વૈરાગ્યમયી) વર્તનાને માટે કાઈ વાધા બરેકુ છે, તેમ જ મેઈનું માનવું મારી તે શ્રેણીમાટે શંકા બરેકુ પણ હોય, એટલે તમે ઇલાદિ વૈરાગ્યમા જતો અટકાવવા પ્રયત્ન કરો અને સમાવાગા તે વૈરાગ્યના ઉપેક્ષિત વર્ષ નણકાને નહીં, એથી ખેદ પામી સસારની વૃદ્ધિ કરવી પડે, એથી માત્ર માન્ય એમ જ છે, કે સત્ય અવ કરણ દર્શાવવાની પ્રાયે ૦૦૦ ભૂમિ તમે બહુ જ થોડી જગ્યાએ સંભવે છે જેમ છે તેમ આત્માનું આત્મામાં સમાવી જીવન થયેત સમાધિસાવ સંપૂર્ણ રહે, તો પડી

* “ = આવા ચિન્હમાં મૂકેલ લખાણનો ભાગ અંક ૧-૨ મા આવી ગયો છે પાઠાન્-પાઠાન્-વદિ અનેક ભાગ એવી આદિ (જ ૧૭૦૧ ડિપ્રિની બીન્) માનો છે — સુધોપક.

સંસારલણીના તે ખેટમાં પડવું જ નહીં. હમણા તો તમે જીઓ છો તેમ છઈ. સંસારી પ્રવર્તન થાય છે, તે કરું છઈ. ધર્મસંબંધી મારી વર્તના તે સર્વજ્ઞ પરમાત્માના જ્ઞાનમાં દૃશ્ય થતી હોય તે ખરી. પૂછતી નેઈતી નહોતી. પૂછતાં કહી શકાય તેવી પણ નથી. સહજ ઉત્તર આપવો ઘટે તે આપ્યો છે. શું થાય છે ? અને પાત્રતા ક્યાં છે ? એ નેઈ છઈ. ઉદ્ય આવેલાં કર્મો ભોગવું છઈ, ખરી સ્થિતિમાં હજી એકાદ અંશ પણ આવ્યો હોઈ એમ કહેવું તે આત્મપ્રસંસારૂપ જ સંભવે છે.

“બનતી પ્રબુલક્રિ, સત્સંગ, સત્યવ્યવહારની શાયે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરતા રહો. પ્રયત્ને જેમ આત્મા ઉર્ધ્વગતિનો પરિણામી થાય તેમ કરો.”

“સમય સમય જીવનની ક્ષણિક વ્યતીતતા છે, ત્યાં પ્રમાદ કરીએ છીએ એ જ મહામોહનીયનું બળ છે.”

વવાણીઆ બંદર, મહા વદ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૫, વિક્રમ.

વિં શાયચંદના સત્પુરુષોને નમસ્કાર સહિત પ્રણામ.

૪૬.

વિં,—તમારા બનેનાં પત્રો મળ્યાં સ્વાદ્વાદર્શનસ્વરૂપ પામવા માટે તમારી પરમ જ્ઞાસાથી સતોષ પામ્યો છું. પણ આ એક વચન અવશ્ય સ્મરણમાં રાખશો, કે “શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે. મર્મ કહ્યો નથી મર્મ તો સત્પુરુષના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે.” એ માટે મેળાપે વિરોધ અર્થી શકાય.

“ધર્મનો રસ્તો સરળ, સ્વચ્છ અને સહજ છે; પણ તે વિરક્ત આત્માઓ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.”

માગેલી કાવ્યો પ્રસંગ લઈને મોહીશ. હોહરાના અર્થ માટે પણ તેમ જ. હમણા તો આ ચાર ભાવના ભાવશો:—ઐત્રી (સર્વ જગત્ ઉપર નિર્વેર બુદ્ધિ); અનુકંપા (તેમનાં દુઃખ ઉપર કરુણા), પ્રમોદ (આત્મશુભ દેખી આનંદ); ઉપેક્ષા નિસ્પૃહી બુદ્ધિ). એથી પાત્રતા આવશે.

મોરબી, ચૈત્ર વદ ૧૦, ૧૮૮૬. [સં ૧૯૪૫]

૫૫

[પાઠાં ઉપાધિનું પ્રબળ વિરોધ રહે છે. જીવનકાળમાં એવો કોઈ યોગ આવવાનો નિર્મિત હોય ત્યાં મૌનપણે—હદાસીનભાવે પ્રવૃત્તિ કરી લેવી એ જ શ્રેયસ્કર છે.] ભગવતીના પાઠ સંબંધમાં કુંકો ખુલાસો નિચે આપ્યો છે.

સુદ્ધ જોગં પદુચં અણારંમી, અસુદ્ધજોગં

પદુચં અચારંમી, પરાંરંમી, તદુચચારંમી.

શુદ્ધ યોગની અપેક્ષાએ અનારંભી; અશુદ્ધયોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી, પરાંરંભી; તદુચચારંભી (આત્મારંભી અને અનારંભી).

અહીં શુભનો અર્થ પારિણામિક શુભથી લેવો જોઈએ, એમ મારી દૃષ્ટિ છે. પારિણામિક એટલે જે પરિણામે શુભ વા જેવું હવ તેવું રહેવું છે તે.

અહીં યોગનો અર્થ મન, વચન અને કાયા છે. [પાઠાં મારી દૃષ્ટિથી]

સાસ્ત્રકારનો એ વ્યાખ્યાન આપવાનો મુખ્ય હેતુ યથાર્થ દર્શાવવાનો અને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો હતો, એમ હું માનું છઉં. પાઠમાં બોધ ધણો મુંદર છે.

[પાઠાં તમે મારા મેળાપને ઇચ્છો છો; પણ આ કંઈ અનુચિત કાળ હત્ય આબ્યો છે. એટલે તમને મેળાપમાં પણ હું શ્રેયસ્કર નીવડું એવી ધોડી જ આસા છે]

“યથાર્થ ઉપદેશ જેમણે કર્યો છે, એવા વીતરાગના ઉપદેશમાં પરાયણ રહો,” એ મારી વિનયપૂર્વક તમને બન્ને ભાઈઓને અને બીજાઓને બહામણ છે.

મોહાધીન એવો મારો આત્મા બાહ્યોપાધિથી કેટલે પ્રકારે ઘેરાયો છે તે તમે જાણો છો, એટલે અધિક શું લખું?

હાલ તો “તમે જ તમારાથી ધર્મસિદ્ધા લ્યો. ચોચ પાત્ર થાઓ” હું પણ ચોચ પાત્ર થાઉં. આગળ વધારે જોઈશું

મુબદ્, તા. ૨૨, ૬, ૯૦, [અસાડ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૪૫]

ચિં રાયચંદના મણામ.

૫૮.

“નિરાબાધપણે જેની મનોવૃત્તિ વશા કરે છે; સંકલ્પ-વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે, પંચ વિધયથી વિરક્ત બુદ્ધિના અંકુરો જેને કુટયા છે; કલેશનાં કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યા છે; અનેકાંતદૃષ્ટિયુક્ત એકાંતદૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એ જ શુદ્ધવૃત્તિ છે, તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વર્તો” આપણે તેવા થવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ.

[સં ૧૯૪૫ સં નિં]

૫૯.

આજે આપનું એક પત્ર મળ્યું; અત્ર સમય અનુરૂપ છે તે લાક્ષીની સમય કુરાળતા ઇચ્છું છઉં.

આપને જે પત્ર પાઠવતું મારી ઇચ્છામાં હતું, તે પત્ર અધિક વિસ્તારથી લખવાની અવશ્ય હોવાથી, તેમજ તેમ કરવાથી તેનું ઉપયોગીપણું પણ અધિક ઠરવું હોવાથી, તેમ કરવા ઇચ્છા હતી, અને હવે પણ છે. તથાપિ કાર્યોપાધિનું એક સબળ રૂપ છે કે એટલો સાંત અવકાશ મળી શકતો નથી, મળી શક્યો નહીં, અને હવે થોડો વખત મળવો પણ સંભવિત નથી આપને આ સમયમાં એ પત્ર મળ્યું હોત તો વધારે ઉપયોગી થાત, તોમણ હવે પછી પણ એનું ઉપયોગીપણું તો અધિક જ આપ પણ માની શકશો; આપની જાણાસાના કંઈક સમાચારે કેંડું તે પત્રનું વ્યાખ્યાન આપ્યું છે.

આપના પહેલાં આ જન્મમાં હું લગભગ એ વર્ષથી કંઈક વધારે કાળથી ગૃહાશ્રમી થયો છઉં, એ આપનાં આજ્ઞાસા છે ગૃહાશ્રમી જેને લઈને કરી શકાય છે, તે

વસ્તુ અને મને તે વખતમા કઈ ઘણો ખરિયય પડ્યો નથી, તોપણ તેનું ધનડ માયિન્ વાચિન્ અને માનસિક વલાણુ મને તેથી ઘણુ-ખરુ સમજાયુ છે, અને તે પરથી તેનો અને મારો મળધ અસતોષપાત્ર થયો નથી એમ જણાવવાનો હેતુ એનો છે કે શુદ્ધાશ્રમનું વ્યાખ્યાન સહજ માત્ર પણ આપતા તે સબધી વધારે અનુભવ ઉપયોગી થાય છે, મને ઈકે સારકારિક અનુભવ ઉગી નીકળવાથી એમ મ્હો શકુ છઉં કે મારો શુદ્ધાશ્રમ અત્યાર મુધી જેમ અસતોષપાત્ર નથી, તેમ ઉચિત સતોષપાત્ર પણ નથી તે માત્ર મધ્યમ છે, અને તે મન્યમ હોવામા પણ મારી ઈટ લીક ઉદાસીનવૃત્તિની સહાયતા છે

તત્ત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત ગુરૂના દર્શન લેતા શુદ્ધાશ્રમથી વિરક્ત થવાનું અધિકતર સૂચ્ય છે, અને ખચિત તે તત્ત્વજ્ઞાનનો વિવેક પણ આને ઉચ્ચો હનો, કાળના બા વત્તર અનિદ્રપણાને લીધે, તેને યથાયોગ્ય મમાધિમગની અપ્રાપ્તિને લીધે, તે વિવેકને મહાખેદની સાથે ગૌણુ કરવો પડ્યો, અને ખરે ને તેમ ન થઈ શકયુ હોત તો, તેના જીનનનો ખાત આવત [તેના એટરે આ પત્ર લેખકના]

જે વિવેકને મહાખેદની સાથે ગૌણુ કરવો પડ્યો છે તે વિવેકમા જ ચિત્તવૃત્તિ પ્રસન્ન રહી ન્થ છે તેની બાહ્ય પ્રાધાન્યના નથી રાખી શા ત્તી એ માટે અકથ્ય ખેદ થાય છે, તથાપિ ન્યા નિરુપાયતા છે ત્યા સહનતા મુખદાયક છે, એમ માન્યતા હોવાથી મૌનતા છે

મેઈ કોઈ વાર સગીઓ અને પરસગીઓ તુચ્છ નિમિત્ત થઈ પડે છે, તે વેળા તે વિવેકપર કોઈ જાતિનું આવરણ આવે છે ત્યારે આત્મા બહુ જ મુકાય છે, જીવ નરહિત થવાની-દેહલ્યાગ કરવાની કુ ખદ સ્થિતિ કરતા તે વેળા ભયકર સ્થિતિ થઈ પડે છે, પણ એકુ ઝાઝો વખત રહેલુ નથી અને એમ ન્યાઝે રહેશે ત્યારે, ખચિત દેહલ્યાગ કરીશ, પણ અસમાધિથી નહીં વર્તું એની અત્યારમુધી પ્રતિજ્ઞા કાયમ આની આવી છે [મં ૧૮૪૫ સં નિં ૫ાકાં મુખઈ વૈશાખ વદ ૧૨ ૧૮૪૬]

૧૨

“દુખિયા મનુષ્યોનું પ્રદર્શન કરનામા આવ્યુ હોય તો ખચિત તેના શિરો જ્ઞાગમા હુ આવી શકુ”

“આ મારા વચનો વાચીને કોઈ વિચારમા પડી જઈ, બિન્ન બિન્ન કલ્પનાઓ કરશે અને કા તો વ્રમ ગણી વાજશે, પણ તેનું સમાધાન અહીં જ ટપકાવી દઉં છુ”

‘તમે મને સ્ત્રી સબધી કઈ કુ ખ લેખસો નહીં, લક્ષ્મી સબધી લેખસો નહીં, પુત્ર સબધી લેખસો નહીં કીર્તિ સબધી લેખસો નહીં ભય મબધી લેખસો નહીં કાયા મબધી લેખસો નહીં, અથવા સર્વથી લેખસો નહીં મને કુ ખ બીજી રીતિનું છે તે દરદ વાનનું નથી કર્કનું નથી કે પિત્તનું નથી તે શરીરનું નથી, વચનનું નથી કે મનનું નથી ગણુ તો બધાયનું છે અને ન ગણુ તો એકેનું નથી, પરતુ મારી વિજ્ઞા પના તે નહીં ગણુના માટે છે કાતલ એમા કોઈ ઓર મર્મ રહ્યો છે”

“તમે જરૂર માનવો, કે હું વિનાશવાનાપણે આ કલમ ચલાવું છું રાયચંદ્ર નામથી ઓળખાતો વવાણીઆ નામના નાના ગામનો, લક્ષ્મીમા સાધારણ એવો પણ આર્ય તરીકે ઓળખાતો દર્રાશીમાળી વૈદ્યનો પુત્ર મહાકુંડ હું આ દેહમા મુખ્યે એ લવ કર્યા છે, અમુખ્યનો હિસાબ નથી”

“નાનપણની નાની સમજણમા કોણ જાણે ચાથીએ મોગી કલ્પનાઓ આવતી મુખની જિજ્ઞાસા પણ ઓછી નહોતી અને મુખમા પણ મહાલય બાગ, બગીચા, લાગવાડીના કઈક માન્યા હતા, મોગી કલ્પના તે આ બધું શું છે? તેની હતી તે ક પનાતું એક વાર એણે રૂપ દીકું કે, પુનર્જન્મે નથી પાપે નથી, પુણ્યે નથી, મુખે રહેવું અને સસાર ભોગવવો એ જ કૃતકૃત્યતા છે એમાથી બીજી પચાતમા નહીં પડતા, ધર્મની વાસનાઓ કાઢી નાખી કોઈ ધર્મે માટે ન્યૂનાધિક કે શ્રદ્ધાભાવપણું રહ્યું નહીં થોડો વખત યિયા પછી એમાથી ઓર જ ચલ્યું”

‘જે થવાનું એ કલ્પ્યું નહોતું તેમ તે માટે મારા ખ્યાલમા હોય એવું કઈ મારું પ્રયત્ન પણ નહોતું છતાં અચાનક ફેરફાર થયો કોઈ ઓર અનુભવ થયો અને જે અનુભવ પ્રાપ્તે શાસ્ત્રમા લેખિત ન હોય, જદ વારીઓની કલ્પનામા પણ નથી, તેવો હતો તે કંમે કરીને વચો, વધીને અત્યાદે એક ‘શુદ્ધિ શુદ્ધિ’ નો નામ કરે છે’

હવે અહીં સમાધાન થઈ જશે આગળ જે મળ્યા નહીં હોય, અથવા અથા દિક હશે તેથી દુ ખ હશે તેણે કઈ નથી એમ ખચિત સમજશે સ્ત્રી શિવાય બીજે મોઈ પદાર્થ ખાસ કરીને અને સોડી રાકતો નથી-બીજા કોઈ પણ સસારી સાધને મારી પ્રીતિ મેળવી નથી તેમ મોઈ ભયે અને બળનતાએ થેયો નથી સ્ત્રીના મંજુલમા જિજ્ઞાસા ઓર છે અને વર્તના ઓર છે એક પછે તેણે કેટલાક કાળ સુધી સેવન કરવું સમ્મત કર્યું છે તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ-અપ્રીતિ છે પણ દુ ખ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી છતાં પૂર્વકર્મે કા ઘેર છે? એટલેથી પતલ નથી, પણ તેને લીધે નહીં ગમતા પદાર્થોને જોવા મુખવા, રૂપવા પડે છે અને એ જ કારણથી પ્રાપ્તે ઉપાધિમા બેસવું પડે”

મહારાજ મહાપરિશદ ક્રોધ માન, માયા, લોભ કે એણે તેણે જગન્મા કઈ જ નથી એમ વિરમ લુપ્તવાન કરવાથી પરમાત્મ રહે છે તેને ઉપરના કારણથી જોવા પડે છે, એ મહા ખેદ છે અતરંગચર્યા પણ મોઈ ગ્યને બોળી રાકાડી નથી. એવા પાત્રોની હૃદયના અને થઈ પગ એ જ મહા દુખમતા પડો

[સં ૧૬૪૫ સં ૧૦]

૬૩

અત્રે કુરાવતા છે આપના તરફની ઇચ્છા શું આજે આપનું જિજ્ઞાસુ પત્ર મળ્યું તે જિજ્ઞાસુ પત્રના ઉત્તર બદલ જે પત્ર મોકલ્યું એઈએ તે પત્ર આ છે

આ પત્રમા શ્રદ્ધાશ્રમખખી મારા કેવાક વિચારો આપની સમીપ મૂક્યું છે એ મૂકવાનો હેતુ માત્ર એટલો જ કે, કોઈ પણ પ્રકારના ઉત્તર કેમમા આપનું જીવન-

વલણ થાય; અને તે ક્રમ ન્યારથી આરંભવો બોધ્યે તે કાળ હમણા જ આપની પાસે આરંભાયો છે; એટલે તે ક્રમ જણાવવાનો ઉચિત સમય છે; તેમ જણાવેલા ક્રમના વિચારો ઘણા સાંસ્કારિક હોઈને પત્ર વાંચે નીકળ્યા છે; આપને તેમ જ કોઈ પણ આત્મોન્નતિ વા પ્રસસ્ત ક્રમને ઇચ્છનારને તે ખચિત વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે. એમ માન્યતા છે.

“તત્ત્વજ્ઞાનની ઉડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો, ત્યાં નેપથ્યમાંથી એવો ધ્વનિ જ નીકળશે કે, તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? કેમ આવ્યા છો? તમારી સમીપ આ સંઘનું શું છે? તમારી તમને પ્રતીતિ છે? તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ ત્રિશી છો? એવાં અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ કરશે; અને એ પ્રશ્નોથી ન્યાં આત્મા ઘેરાયો ત્યાં પછી ખીન્ન વિચારોને બહુ જ યોડો અવકાશ રહેશે; ચદિ એ વિચારોથી જ છેવટે સિદ્ધિ છે; એ જ વિચારોના વિવેકથી જે અવ્યાખ્યાય સુખની ઇચ્છા છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ વિચારોના મનનથી અનંત કાળનું મુંઝન ટળવાનું છે; તથાપિ તે સર્વને માટે નથી વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેને છેવટે સુધી પામનારા પાત્રોની ન્યૂનતા બહુ છે; કાળ ફરી ગયો છે; એ વસ્તુનો અધીરાઈ અથવા અશીયતાથી અંત લેવા જતાં હેર નીકળે છે; અને તે ભાગ્યહીન અપાત્ર બન્ને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે; એટલા માટે અત્યુક્ત સતોને અપવાદરૂપ માની બાકીનાઓને તે ક્રમમાં આવવા, તે ગુફાનું દર્શન કરવા, ઘણા વખત સુધી અભ્યાસની જરૂર છે; કદાપિ તે ગુફા દર્શનની તેની ઇચ્છા નહોય, તોપણ પોતાના આ ભવનાં સુખને અર્થે પણ જન્મ્યા તથા મુખ્યાની વચ્ચેનો ભાગ કોઈ રીતે ગાળવા માટે પણ એ અભ્યાસની ખચિત જરૂર છે; એ કથન અનુભવગમ્ય છે; ઘણાને તે અનુભવમાં આવ્યું છે; ઘણા આર્થ સંતુષ્ટપો તે માટે વિચાર કરી ગયા છે; તેઓએ તે પર અધિકાધિક મનન કર્યું છે. “આત્માને શોધી, તેના અપાર માર્ગમાંથી થયેલી પ્રાપ્તિના ઘણા ભાગ્યશાળી ધવાને માટે, અનેક ક્રમ બાંધ્યા છે” તે મહાત્મા જયવાન હો! અને તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર હો.”

આપણે થોડીવાર તત્ત્વજ્ઞાનની ગુફાની વિસ્મરણા કરી, આર્થોએ બોધેલા અનેક ક્રમપર આવવા માટે પરાયણ છીએ, તે સમયમાં જણાવી જવું યોગ્ય જ છે કે, પૂર્ણાન્દ્રાદકર જેને માન્યું છે, પરમ સુખકર, હિતકર અને હૃદયમય જેને માનેલ છે, તેમ છે; અનુભવગમ્ય છે. તે તો તે જ ગુફાનો નિવાસ છે;—અને નિરંતર તેની જ જિજ્ઞાસા છે. અત્યારે કંઈ તે જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થવાનાં ચિહ્ન નથી, તોપણ ક્રમે, એમાં લેખકનો જ્ય થશે એવી તેની ખચિત શુભાકાંક્ષા છે;—અને તેમ અનુભવગમ્ય પણ છે. અત્યારથી જ જો યોગ્ય રીતે તે ક્રમની પ્રાપ્તિ હોય તો, આ પત્ર લખવા બેટલી ખોટી [ઢીલ] કરવા ઇચ્છા નથી; પરંતુ કાળની કઠિનતા છે; ભાગ્યની મંદતા છે; સંતોષી દૃષ્ટિ દૃષ્ટિજેતર નથી; સંતોષની ખામી છે; ત્યાં કંઈ ન —

તોપણ તે ક્રમનું ખીજ હૃદામાં અવશ્ય રોપાયું છે, અને એ જ સુખકર થયું છે. સૃષ્ટિના રાજથી જે સુખ મળવા આશા નહોતી, તેમ જ કોઈ પણ રીતે ગમે

તેવા ઔપધથી સાધનથી, સ્ત્રીથી, પુત્રથી, મિત્રથી કે બીજા અને ઉપચારથી જે અંતર્યાતિ થવાની નહોતી તે થઈ છે નિરતરની-અવિવ્યકાગની-ક્ષીતિ ગઈ અને એક સૌધારણ ઉપગ્રનના પ્રવર્તતો એવો આ તમારો મિત્ર એને જ લઈને હવે છે, નર્મી તો હવવાની ખચિત ગણ જ હતી, વિશેષ જ કહેવું ? આ ભ્રમણા નથી, વહેમ નથી, ખચિત સત્ય જ છે એ ત્રિકાગ્રમા એક જ પરમપ્રિય અને હવનચમ્પુની પ્રાપ્તિ, તેનું બીજ-રોપણ કેમ વાગેવા પ્રકારથી થયા એની વ્યાખ્યાનો પ્રસંગ અહીં નથી, પરંતુ ખચિત એ જ મને ત્રિકાગ્ર સમ્મત હો ! એટલું જ કહેવાનો પ્રમગ છે, કારણ લેખસમય બહુ દુર્લભ છે

એ પ્રિયજનન સર્વ પામી નય, સર્વ એને ચોચ હોય, મર્વને એ પ્રિય લાગે, સર્વને એમા રુચિ થાય, એવ સૂતકાળે બન્યું નથી, વર્તમાનમાગે બનવું નથી અને અવિવ્યકાળે પણ બનવું અમનવિત છે, અને એ જ નરણુથી આ જગતની વિચિત્રતા ત્રિકાગ્ર છે !

મનુષ્ય શિવાયની પ્રાણીની બીજ નતિ જોઈએ છીએ, તેમા તો એ વચ્ચુનો વિવેક જણાતો નથી, હવે જે મનુષ્ય રહ્યા, તે સર્વ મનુષ્યમા પણ તેમ દેખી શકશો નહીં

[અપૂર્ણ સં ૧૯૪૫ સં નિં]

૬૪

“સુવત ૧૮૨૪ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી બારીસ વધે પુરો થયા બારીસ વધની અવપવચમાં મેં અને રગ આત્મા સબધમા, મન સબધમા, વચન સબધમા, તન સબધમા અને ધન સબધમા દીકા છે નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારના મસારી મોજ, અનવરુ બહુ મૂળ, એ બધાનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે મમર્થ તત્વજ્ઞાની બોએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે તે ભતિના અનેક વિચારો તે અપવચમાં મેં કરેલા છે મહાન્ ચક્રવર્તિએ કરેલા તૃપ્તાના વિચાર અને એક નિરપૃટી મહાત્માએ કરેલા નિરપૃટાના વિચાર મેં કર્યા છે અમરતવની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકતવની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે આ પવધમા મહાન્ વિચારો કરી નાખ્યા છે મહાન્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે એ સધળું બહુ અશીરભાવથી આજે દુઃકૃષ્ટિ દઈ જોઈ છું તો પ્રથમની મારી ઉગતી વિચારએભિ, આત્મદસા અને આત્મે આકાશ-પાતાળનું અતર છે, તેનો છડો અને આનો છડો કોઈ કાગે ભણે મળ્યા મગે તેમ નથી પામ સોચ કરશો કે એટલી બધી વિચિત્રતાનું કોઈ રસમે લેખન-ચિત્રન કર્યું છે કે કઈ નહીં ? તો આ એટલું જ કરી શકાય કે લેખન-ચિત્રન સધળું સ્મૃતિના ચિત્રપટમા બાકી પત્ર લેખિનીનો સમાગમ કરી જગતમા દર્શાવવાનું પ્રયત્ન કર્યું નથી યદિ હું એમ સમજી શકું છું કે તે વય-વર્ષા જનતમુદને બહુ ઉપયોગી, પુન પુન મનન કરવા ચોચ અને પરિણામે તેઓ ભાગ્યથી અને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે, પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ચોખી ના કહી હતી, એટલે નિરૂપાયતાથી

દશમા ઇચ્છી હતું હું પારિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઇચ્છાને દળાવી તે જ સ્મૃતિને સમજાવી, તે વય-ચર્યા ધીરે ધીરે બનશે તો, અવશ્ય ધવળ-પદ પર મૂકીશ તોપણ સમુચ્ચયવય-ચર્યા સંભારી જઈ હું —”

“સાત વર્ષ સુધી એકાત બાળવયની રમત-ગમત સેવી હતી એટલું મને તે વેળા માટે સ્મૃતિમા છે કે વિચિત્ર કલ્પના-કલ્પનાનું સ્વપ્ન કે હેતુ સમજ્યા વગર-મારા આત્મામા થયા કરતી હતી રમત-ગમતમા પણ વિજય મેળવવાની અને સહજ-રાજેશ્વર જેવી હચી પદવી મેળવવાની પરમ ઇચ્છાસા હતી. વસ્ત્ર પહેરવાની, સ્વચ્છ રાખવાની, ખાવાપીવાની, સૂવાબેસવાની, બધી વિદેહી દશા હતી, છતા હાક ગરીબ હતું તે દશા હતું બહુ સાબરે છે અભારનું વિવેકી જ્ઞાન તે વયમા હોત તો મને મોક્ષ માટે જાત્રી જિજ્ઞાસા રહેત નહીં, એવી નિરપદ્ધતિ દશા હોવાથી પુન-પુન તે સાબરે છે”

“સાત વર્ષથી અગિયાર વર્ષ સુધીનો માળ કેળવણી લેવામા હતો આજે માં સ્મૃતિ નેટલી ખ્યાતિ ભોગવે છે, તેટલી ખ્યાતિ ભોગવવાથી તે ઈર્ષ અપરાધી થઈ છે પણ તે કાળ નિરપરાધિ સ્મૃતિ હોવાથી એક જ વાર પાઠનું અવધાન કરવું પડતું હતું છતા ખ્યાતિનો હેતુ નહોતો, એટલે ઉપાધિ બહુ ઓછી હતી સ્મૃતિ એવી બળવત હતી કે જેની સ્મૃતિ બહુ જ થોડા મનુષ્યોમા આ કાળે, આ ક્ષેત્રે હશે અભ્યાસમ પ્રમાદી બહુ હતો વાતડાહો, અભિયાન અને આનંદી હતો પાઠ માત્ર શિક્ષ વચાવે તે જ વેળા વાવી તેનો ભાવાર્થ ફેરી જતો એ ભણીની નિશ્ચિતતા હતી તે વેળા પ્રીતિ-સરજવાત્સ-યતા-મારામા બહુ હતી, સર્વથી એ-સ્વ ઇચ્છતો સર્વમ ભ્રાતૃભાવ હોય તો જ મુખ, એ મને આભાવિક આવશ્યુ હતું હોમેમા મોઈ પા પ્રકારથી જુઠાઈના અકુળે જોતો કે મારું અવકાશ રહી પડતું તે વેળા નિષ્વા વાતો કરવાની મને બહુ ટેવ હતી આઠમા વર્ષમા મેં પવિત્ર મ્ત્રી હતી, જે પાળ્ય તપાસતા સમાપ્ત હતી”

“અભ્યાસ એટલી ત્વરાથી રી શ-ઓ હતો કે જે માણસે મને પ્રથમ પુસ્તક નાં બોધ દેવો શરૂ કર્યો હતો તેને જ ગુજરાતી કેળવાઈ હીક પામીને તે જ ઓપડીનો પાછો મેં બોધ કર્યો હતો ત્યારે જેવાક કાવ્યગ્રંથો મેં વાંચ્યા હતા તેમ જ અનેક પ્રકારના બોધગ્રંથો-નાના આઠા અવળા મેં જોયા હતા, જે પ્રાયે હજુ સ્મૃતિમા રહ્યા છે ત્યાંમુધી મારાથી સ્વાભાવિક રીતે ભદ્રિકપણુ જ સેવાયુ હતું, હું માણસ જાતનો બહુ વિશિષ્ટ હતો, સ્વાભાવિક સૃષ્ટિરચનાપર મને બહુ પ્રીતિ હતી”

“મારા પિતામહ દૃષ્ટીની ભક્તિ કરતા હતા તેમની પાસે તે વયમા દૃષ્ટિર્મિ નના પદો મેં સામજ્યા હતા, તેમજ જુદા જુદા અવતરો સંબંધી ચમત્કારો સામજ્યા હતા, જેથી મને ભક્તિની સાથે તે અવતારોમા પ્રીતિ થઈ હતી અને રામદાસજી નામના સાધુની સમીપે મેં બાળથીવામા મ્હી બધાની હતી, નિત્ય દૃષ્ટીના દર્શન

“વ્યવહારના પ્રસંગને સાવધાનપણે, મંદ ઉપયોગે સમતાભાવે નિભાવ્યો આવશે.”

“બીજા તારું કેમ માનવા નથી? એવું પ્રશ્ન તારા અંતરમાં ન ઉગ્યો.”✓

“બીજા તારું માને છે, એ ધણું ચોખ્ખું છે, એવું સ્મરણ તને ન યાઓ.”✓

“તું સર્વ પ્રકારે તારાથી પ્રવર્તો.”

“જીવન-અજીવનપર સમવૃત્તિ હો.”✓

“જીવન હો તો એ જ વૃત્તિએ પૂર્ણ હો.”

“ગૃહવાસ ત્યાંસુધી સૃજિત હો ત્યાંસુધી વ્યવહારપ્રમંગમાં પણ સત્ય તે સત્ય હો.”

“ગૃહવાસમાં તેમાં જ લક્ષ હો.”

“ગૃહવાસમાં પ્રસંગીઓને ઉચિત વૃત્તિ રાખતાં શીખવ, સઘળાં સમાન જ માન.”

“ત્યાંસુધીનો તારો કાળ ધણો જ ઉચિત જાઓ:—અમુક વ્યવહાર પ્રમંગનો કાળ, તે સિવાયનો તત્સંબંધી કાર્ય કાળ, પૂર્વિત કર્મોદય કાળ, નિદ્રાકાળ.”

“જે તારી સ્વતંત્રતા અને તારા ક્રમથી તારા ઉપજીવન-વ્યવહાર મંબંધી સંતોષિત હોય તો ઉચિત પ્રકારે તારે વ્યવહાર પ્રવર્તાવવો.”

તેની એથી બીજા ગમે તે કારણથી સંતોષિત વૃત્તિ ન રહેતી હોય તો તારે તેનાં કદા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી તે પ્રસંગ પૂરો કરવો, અર્થાત્ પ્રસંગની પૂર્ણાકૃતિ સુધી એમ કરવામાં તારે વિષમ થવું નહીં.

તારા ક્રમથી તેઓ સંતોષિત રહે તો ઔદાસિન્યવૃત્તિ વડે નિરાશદુઃખાવે તેઓનું સાકં થાય તેમ કરવાનું સાવધાનપણું તારે રાખવું. [સં ૧૯૪૫. સં નિં.]

૫૨*

“સંપુરુષોને નમસ્કાર.”

આપનાં દર્શન મને અહીં લગભગ સવા માસ પહેલાં થયાં હતાં. ધર્મસંબંધી કેટલીક મુખ્યચર્ચા યઈ હતી. આપને સ્મૃતિમાં હશે એમ જણી, એ ચર્ચાસંબંધી કંઈ વિશેષ દર્શાવવાની આજ્ઞા લેતો નથી.

ધર્મસંબંધી માધ્યમ, ઉચ્ચ અને અદભૂત વિચારોથી આપના ૫૨ કુંઈક મારી વિશેષ પ્રસારત અનુરક્તાના ચવાથી કોઈકોઈ વેળા આધ્યાત્મિક શૈલીસંબંધી પ્રશ્ન આપની સમીપ મુકવાની આજ્ઞા લેવાનો આપને પરિશ્રમ આપુ છઉં. ચોખ્ખા લાગે તો આપ અનુકૂળ થશો.

હું અર્થ કે વચસંબંધમાં વૃદ્ધ સ્થિતિવાળો નથી; તો પણ કુંઈક જ્ઞાનવૃદ્ધતા આણુવા માટે આપના જેવા સત્પ્રમુખ, તેમના વિચારોને અને સંપુરુષની ચરણ-

* આક ૫૨, ૫૩, ૫૩ અ, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫ વાળા ૫૨૦ સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર શીમાન મનસુખરામ સર્વરામ ત્રિપાઠી ઉપર લખેલા છે—સંસોધક.

રજને સેવવાનો અભિલાષી છ' માઠં આ બાલવય એ અભિલાષામાં વિશેષ ભાગે ગયું છે, તેથી કઈપણ સમજાય હોય, તો (તે) બે સપ્તે સમયાનુસાર આપ જેવાની સમીપ મૂકી આત્મહિત વિરોધ કરી શકુ, એ પ્રયાચના આ પત્રથી ॥

આ કાગળમાં પુનઃજન્મનો નિશ્ચય આત્મા શા વડે, કેવા પ્રકારે અને કઈ પ્રેક્ષિમા કરી શકે, એ સળધી કઈ મારાથી સમજાય છે તે બે આપની આજ્ઞા હોય તો આપની સમીપ મૂકીશ.

વવાણીઆ, વૈશાખ શુદ્ધ ૬ ૧૮૪૫, સોમ

વિં આપના માધ્યમથી વિચારોના અભિલાષી
રાજચંદ રવજીભાઈના પંચાંગી પ્રશન્ત ભાવે પ્રણામ.
૫૩*

પક્ષપાતો ન મેં પીરે, ન દ્વેષ કપિલાદિણુ ।

યુક્તિમદ્ધન યસ્ય, તસ્ય કાર્ય પરિમદ્ધ ॥

—શ્રીહરિમદ્વાક્યે

આપણુ ધર્મપત્ર વૈશાખ વદ ૬ નુ મળ્યું આપના વિરોધ અવકાશ માટે નિવાર કરી ઉત્તર સખવામાં આટલો બે વિવળ ક્યો છે, જે વિવળ ક્ષમાપાત્ર છે

તે પત્રમાં આપ દર્શાવો છો કે “કોઈ પણ માંથી આધ્યાત્મિકતાનું સંપાદન કરવું, એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે” આ વચન મને પણ સંગત છે “પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનો જ બોધ છે અને મોક્ષ માટે સવનુ પ્રયત્ન છે, તો પણ આપણે તો આપ પણ માન્ય નથી રાજશો કે “જે માર્ગથી આત્મા આત્મત્વ-સમ્યક્જ્ઞાન-ચાર્યદૃષ્ટિ-પામે તે માર્ગ સંપુરણની આજ્ઞાનુસાર સંગત કરવો જોઈએ” અહીં કોઈ પણ દર્શન માટે બોલવાની હિમિત નથી છતાં આમ તો કદી રાજશો કે “જે પુરુષનું વચન પૂર્વાપર અખરિત છે, તેનું બોરેકું દર્શન તે પૂર્વાપર દિનરૂપી છે” આત્મા ન્યાયી ‘યથાર્થદૃષ્ટિ’ કિંવા ‘વસ્તુધર્મ’ પામે ત્યાંથી સમ્યક્જ્ઞાન મપામ થાય એ સર્વમાન્ય છે’

આત્મત્વ પામવા માટે શું દેય ? શું ઉપાદેય ? અને શું દ્વેષ છે ? તે વિષે પ્રશ્નોવાત સંપુરણની આજ્ઞાનુસાર આપની સમીપ કઈ મદ મૂંતા રહીશ “તેમ, દેય, અને ઉપદેયરૂપે કોઈ પદાર્થ એ પદ્ધતિ પરમાણુ નથી જાણ્યું તો ત્યાં આ માં પણ જાણ્યો નથી મદાવીગ્ના બોલેલા ‘આનારાન નામના એક સિદ્ધાન્ત રાજશો આમ કમું છે કે ‘જ્ય જાઈ સં સમ્ય જાઈ, જ સમ્ય જાઈ ૧ જા જાઈ’-૫ એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વન જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો આ વચનામૃત એમ ઉપદેશ ॥ કે એક આ ના, ન્યારે આજ્ઞા માટે પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે

* હાથનોપ ૧ લી, આક ૬, પૃષ્ઠ ૨૫ ને વિરોધી દીપ્ત ૧ મધ્યે ૧* થાં જીમનુમનનુમરમ રાજામ વિરાદી પ્રતેને એ, જે ૪, ૧૯૪૫ નો ૫૪ કોલો છે તે આ છે — સંકોષ ૪ ૨

સર્વ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પ્રયત્ન થયો; અને સર્વ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિચિત્ર જગતનું સ્વરૂપ જોણે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ નથી તે આત્માને જાણતો નથી. આ બોધ અવશ્યક કરતો નથી.”

“આત્મા સાચી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બંધાયો છે? આ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે સાચી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? તેનું જ્ઞાન પણ થયું નથી; અને ન થાય તો વચનામૃત પણ પ્રમાણમૃત છે. મહાવીરના બોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ જોણે સર્વોત્તમ દર્શાયું છે.” તે માટે આપની અનુકૂળતા હશે, તો આગળ ઉપર જણાવીશ.

આદિ એક આ પણ વિજ્ઞાપના આપને કરવી યોગ્ય છે કે, “મહાવીર કે કોઈ પણ બીજા ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે મારું કંઈ પણ કથન અથવા માનવું નથી; પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત (1), દુષ્ટિ-રાગ, પ્રશસ્તિ રાગ, કે માન્યતા છે; અને તેને આધારે વર્તના છે;” તો આત્મત્વને બાધા કરવું એવું કોઈ પણ મારું કથન હોય, તો દર્શાવી ઉપકાર કરતા રહેશો. “પ્રત્યક્ષ સત્સંગી તો બલિદારી છે; અને તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું ફળ છે;” છતાં ન્યાંસુધી પરોક્ષ સત્સંગ જ્ઞાનીદૃષ્ટ્યાનુસાર મળ્યા કરશે ત્યાંસુધી પણ મારા લાગ્યનો હિસાબ ન છે.

૨. “નિર્ઘેય સાસન જ્ઞાનવૃદ્ધને સર્વોત્તમવૃદ્ધ ગણે છે. જાતિવૃદ્ધતા, પર્યાય-વૃદ્ધતા એવા વૃદ્ધતાના અનેક ભેદ છે, પણ જ્ઞાનવૃદ્ધતાવિના એ સંધળી વૃદ્ધતા તે નામવૃદ્ધતા છે; કિંવા શત્રુવૃદ્ધતા છે.”

૩. પુનર્જન્મસંબંધી મારા વિચાર દર્શાવવા આપે સૂચવ્યું તે માટે આદિ પ્રસંગપુરવું સંક્ષેપમાત્ર દર્શાવું છું:—

(અ.) મારું “કેટલાક નિર્ઘેયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાળમાં પણ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગતિમત્તને જાતિમત્તજ્ઞાનવડે જાણી શકે છે; જે જાણવું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સમ્ભવ-જ્ઞાનયોગ-અને સત્સંગથી પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે શું કે ભૂતજન્મ પ્રત્યક્ષાનુભવસ્વરૂપ થાય છે.”

“ન્યાંસુધી ભૂતજન્મ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મપ્રયત્ન શંકાસહ આત્મા કયાં કરે છે; અને શંકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતું નથી.”

(આ.) “‘પુનર્જન્મ છે;’ આટલું પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષ નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ સાક્ષ્યશ્રેણી કહેતી નથી.” પુનર્જન્મને માટે શ્રુતજ્ઞાનથી મેળવેલો આશય મને જે અનુભવગમ્ય થયો છે તે કંઈક આદિ દર્શાવી જઈ છઉં.

(૧) “‘જૈતન્ય’ અને ‘જટ’ એ બે ઓળખવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે તે પ્રથમ ઓળખાવો જોઈએ; અને તે બિન્ન ધર્મમાં પણ મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓળખવાનો છે તે આ છે કે, ‘જૈતન્ય’માં ‘ઉપયોગ’ (કોઈ પણ વસ્તુનો રાજ-અંગ ૨

જે વડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને ‘જડ’માં ‘તે’ નથી. અદિ કદાપિ આમ કોઈ નિર્ણય કરવા હજી કે, ‘જડ’માં ‘શબ્દ,’ ‘રૂપ,’ ‘રસ’ અને ‘ગંધ’ એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પણ એ સિતતા આકાશની અપેક્ષા લેનાં ન સમજાય તેથી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પણ રહ્યા છે; જેવા કે, નિર્ગૂળ, નિરાકાર, અરૂપી હો, તો તે આત્માની સદૃશ ગણી શકાય, કારણ મિત્ર ધર્મે ન રહ્યા, પરંતુ મિત્ર ધર્મે ‘ઉપયોગ’ નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે; અને પછીથી જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજતું મુગમ પડે છે.”

(૨) “જીવનો બ્રુહ્મ ગુણ જાણ્યા છે તે ‘ઉપયોગ’ (કોઈ પણ વસ્તુસંબંધી લાભાણી; બોધ; જ્ઞાન). અશુદ્ધ અને અર્થાત્ ઉપયોગ જીવ રહ્યા છે તે જીવ ‘બ્યવહારી અપેક્ષાએ-’ અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે, પણ ન્યામિધી સ્વસ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાંમિધી (આત્મા) ઉદ્ભવ્ય જીવ છે-પરમાત્મદશામાં આબ્યો નથી. શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થએલો આત્મા ગામ્યા. અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિતજ્ઞાન (અજ્ઞાન)ને સમ્યક્જ્ઞાન માની રહ્યો છે; અને સમ્યક્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઈ અંશે પણ યથાર્થ થનો નથી. અશુદ્ધ ઉપયોગ યવાનું કંઈ પણ નિમિત્ત હોતું જોઈએ. તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિકે આલ્યા આવતાં બાલભાવે ઘટેલાં કર્મપુટલ છે. (તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સૂરમતાથી સમજવા જેવું છે, કારણ આત્માને આવી દગા કાંઈ પણ નિમિત્તથી જ દોવી જોઈએ; અને તે નિમિત્ત ન્યામિધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમજાય ત્યાંમિધી જે વાટે જતું છે તે વાટની નિકટતા ન થાય.) જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રાર્થ અશુદ્ધ ઉપયોગ વિના ન થાય, અને અશુદ્ધ ઉપયોગ ભૂતકાળના કંઈ પણ સંવત્સ વિના ન થાય. વર્તમાનકાળમાંથી આપણે એકેકી પળ બાદ કરના જોઈએ, અને તપાસના જોઈએ, તો પ્રત્યેક પળ મિત્ર મિત્ર સ્વરૂપે ગઈ જાણારો (તે મિત્ર મિત્ર યવાનું કારણ કંઈ હોય જ). એક માણસે એવો દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો કે, યાવત્ જીવનકાળ શ્રીનું ચિતવન પણ મારે ન કરું; છતાં પાંચ પળ ન જાય, અને ચિતવન થયું તો મજી તેનું કારણ જોઈએ” અને જે શાસ્ત્રસંબંધી અકપ બોધ થયો છે તેથી એમ કહી શકું છઉ કે, તે પૂર્વકર્મનો કોઈ પણ અંશે ઉદય જોઈએ કેવાં કર્મનો? તો કહી શકીશ કે, મોહનીય કર્મનો કંઈ તેની પ્રકૃતિનો કે તો કહી શકીશ કે, પુરુષવેદનો. (પુરુષવેદની પંદર પ્રકૃતિ છે.) પુરુષવેદનો ઉદય દ્રઢ સંકલ્પે રોક્યો છતાં યથો તેનું કારણ હવે કહી શકારો કે, કંઈ ભૂતકાળનું હોય જોઈએ; અને અનુપૂર્વિકે તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે.” આ સ્થળે બહુ દૃષ્ટાંતોથી કહેવાની મારી ઇચ્છા હતી; પણ ધાર્યા કરતાં કહેવું વધી ગયું છે. તેમ “આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ ન જાણી શકે. મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે વચનનો કથનબોધ પણ કલમ લખી ન શકે” આમ હોવાથી અને આ વિષયસંબંધે કેટલાક સૈલીશબ્દો વાપરવાની આવશ્યકતા

હોવાથી અત્યારે અપૂર્ણ ભાગે આ વિષય મૂકી દઈ છઉં એ અનુમાનપ્રમાણ કહી ગયો પ્રત્યક્ષપ્રમાણસખવી જ્ઞાનીદૃષ્ટ હશે, તો હવે પછી, વા દર્શનસમય મળ્યો તો ત્યારે ઈક દર્શાવી સહીશ આપના ઉપયોગમા રમી રહુ છે, છતાં બે એક વચનો અહીં પ્રસન્નતાયે મૂકુ છઉં —

૧ સર્વ રતા આત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે.

૨ ધર્મવિષય, ગતિ, આગતિ નિશ્ચય છે

૩ જેમ ઉપયોગની શુદ્ધતા તેમ આત્મજ્ઞાન પમાય છે

૪ એ માટે નિવિકાર દૃષ્ટિની અગત્ય છે

૫ 'પુનર્જન્મ છે' તે યોગથી, સાક્ષથી અને સહજરૂપે અને સત્પુરુષોને સિદ્ધ થએલ છે

આ કાળમા એ વિષે અનેક પુરુષોને નિ રાન્તા નથી થતી તેના મારણો માત્ર સાત્વિકતાની ન્યૂનતા, ત્રિવિધતાપની મૂર્છતા, 'શ્રી ગોકુળજયચિત્ર'મા આપે દર્શાવેલી નિર્જનાવરણા તેની ખામી, સત્સગવિનાનો વાસ, સ્વમાન અને અયથાર્થ દૃષ્ટિ એ છે

ફરી એ વિષે વિરોધ આપને અનુકૂળતા હશે, તો દર્શાવીશ આથી મને આત્મોન્નવતાનો પરમ ભાલ છે તેથી આપને અનુકૂળ થશે જ વખત દોય તો બે ચાર વખત આ પત્ર મનન થવાથી મારો મહેલો અ'પ આશય આપને બહુ દૃષ્ટિ ગોચર થશે શૈનીને માટે થઈને વિસ્તારથી ઈક લખ્યુ છે, છતાં જેટલું જોઈએ તેટલું સમજવાયુ નથી એમ માત્ર માનવુ છે પણ હજીવે હજીવે હુ ધાર છુ કે, તે આપની પાસે સરજરૂપે મૂકી રાખીશ

બુદ્ધ લગવાનનું જન્મચરિત્ર મારી પાસે આવ્યું નથી અનુકૂળતા હોય તો મો ભાવવા સૂચવન મરશો 'સત્પુરુષના ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે બુદ્ધ અને જૈનના બોધમા મહાન્ તક્ષત છે'

સર્વ દોષની ક્ષમા હજી આ પત્ર પૂરું (અપૂર્ણ રિયતિએ) કરે છઉં આપની આજ્ઞા હશે તો એવો વખત મેળવી શકારો કે આત્મત્વ દેઢ થાય

અમુગમતાથી લેખ દોષિત થયો છે પણ કેટલીક નિરુપાયતા હતી નહીં તો સદગતા વાપરવાથી આત્મત્વની પ્રકૃતિતા વિરોધ થઈ શકે

વવાળીઆ બદર, જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૪, ૧૮૪૫ રવિ

વિં ધર્મજીવનના ઇચ્છક

રાયચંદ રવજીભાઈના વિનયભાવે પ્રસન્ન પ્રણામ.

૫૩ અ

આપને મ વવાળીઆ બંદરથી પુનર્જન્મસખથી પરોક્ષજ્ઞાનની અપેક્ષાએ એ ૧૬ બે વિચારો દર્શાવ્યા હતા, અને એ વિષે અવકાશ લઈ 'ટેલુ' દર્શાવી પછી પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય જ્ઞાનથી તે વિષયનો નિશ્ચય આશ સમજવામા જે કઈ આવ્યો છે તે દર્શાવવાની હજી રાખી છે

“સર્વ શાસ્ત્રોના ષોધનું, ક્રિયાનું, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનું પ્રયોજન સ્વસ્ત્યપ્રાપ્તિને અર્થે છે, અને એ સમ્યક્શ્રેણિઓ આત્મગત થાય, તો તેમ થકું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે, પણ એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સર્વસગપરિત્યાગની અવશ્ય છે. નિર્જનાવસ્થા-યોગભૂમિકામાં વાસ, સદૃજ સમાધિની પ્રાપ્તિ નથી, તે સર્વસર્ગ પરિત્યાગમા નિયમા વાસિત છે દેશ (ભાગ) સગપરિત્યાગમા ભજના મળવે છે” જ્ઞાત્યુધી ગૃહવાસ પૂર્વકર્મેના બળથી ભોગરવો રહ્યો છે, લાસુધી ધર્મ, અર્થ અને કામ ઉદ્ધાસિત-ઉદારીન ભાવે મેવવા યોગ્ય છે બાહ્યભાવે ગૃહમથશ્રેણિ છતા અંત રૂપ નિશ્ચયશ્રેણિ જોઈએ, અને જ્યાં તેમ થયું છે ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ છે” મારી આત્મા ભિલાષા તે શ્રેણિમા ઘણા માસ થયા વર્તે છે ધર્મોપજ્ઞવનની પૂર્ણ અભિલાષા જેથીકે વ્યવહારોપાધિને લીધે પાર પડી રાખતી નથી, પણ પ્રત્યક્ષ સત્પદની સિદ્ધિ આત્માને થાય છે; આ વાર્તા તો સમ્મત જ છે અને ત્યાં કંઈ વય વેપની વિશેષ અપેક્ષા નથી

નિર્ઘ્વના ઉપદેશને અચ્ચભાવે અને વિશેષ સમ્મત કરતા અન્ય દર્શનના ઉપદેશમા મલ્યસ્થતા પ્રિય છે “ગમે તે વાટે અને ગમે તે દર્શનથી કંટયાણુ થવું હોય, તો ત્યાં પછી મતાનરની કંઈ અપેક્ષા શોધવી યોગ્ય નથી આત્મત્વ જે અનુપ્રેક્ષાથી, જે દર્શનથી કે જે જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય તે અનુપ્રેક્ષા, તે દર્શન કે તે જ્ઞાન સર્વોપગી છે, અને જેટલા આત્મા ત્યાં, વર્તમાને તરે છે, ભવિષ્યે તરશે તે સર્વ એ એ જ ભાવને પામીને આપણે એ સર્વ ભાવે પામીએ એ મળેલા અનુત્તર જન્મનું સાક્ષ્ય છે”

કેટલાક જ્ઞાનવિચારો લખતા ઓદારીન્ય ભાવની વૃદ્ધિ થઈ જવાથી ધારેલું લખી શકાવું નથી, અને તેમ આપ જેવાને નથી દર્ગાવી શકાવું એ કાઈ ૦ ૦ ૦ નું કારણ

નાનાં પ્રકારના વિચારો ગમે તે રૂપે અનુક્રમવિહીન આપની સમીપ મુકું, તો તેને યોગ્યતાપૂર્વક આત્મગત કરતા હોયને માટે-ભવિષ્યને માટે પણ-ક્ષમા ભાવ જ આપશો

આ વેળા લઘુત્વભાવે એક પ્રશ્ન કરવાની આજ્ઞા લઈ છઉં આપને લક્ષગત હશે કે, “પ્રત્યે પદાર્થની પ્રજ્ઞાપનીયતા ચાર પ્રકારે છે દ્રવ્ય (તેનો વસ્તુસ્વભાવ) થી, ક્ષેત્ર (કઈ પણ તેનું વ્યાપક-ઉપચારે કે અનુપચારે) થી, મગધી અને ભાવ (તેના ગુણાદિ ભાવ) થી” હવે આપણે આત્માની વ્યાખ્યા પણ એ વિના ન કરી શકીએ તેમ છે આપ જો એ પ્રજ્ઞાપનીયતાએ આત્માની વ્યાખ્યા અવ કારાનુકૂળ દર્શાવો, તો સતોષનું કારણ થાય આમાથી એક અદ્વૈત વ્યાખ્યા નીકળી શકે તેમ છે, પણ આપના વિચારો આગળથી કંઈ સદાયક થઈ શકશે એમ ગણી આ પ્રયાચન કયું છે ધર્મોપજ્ઞવન પ્રાપ્ત સ્વામા આપની સદાયતાની પ્રાપ્તિ અવશ્ય પડે તેવું છે, પણ સામાન્યે વૃત્તિભાવ માટે આપના વિચાર માની પછી તે વાતને જન્મ આપવો, તેમ રહ્યું છે.

શાસ્ત્ર એ પરોક્ષમાર્ગ છે; અને ૦ ૦ ૦ પ્રત્યક્ષમાર્ગ છે. આ ત્રેણા એ શબ્દો મૂકી આ પત્ર વિનયબાવે પૂર્ણ કરું છઉં.

આ ભૂમિકા તે એક યોગભૂમિકા છે. અહીં એક સત્તુનિ ૬૦ નો મને પ્રવેશ રહે છે.

ભરૂચ, આગસ્ટ શુદ્ધ ૩ શુધ, ૧૯૪૬, હાવારી.*

વિં આં રાજચંદ્ર રવજીભાઈના પ્ર

૧૦૪

‘અષ્ટક’ અને ‘યોગબિંદુ’ એ નામનાં એ પુસ્તકો આ સાથે આપની દૃષ્ટિનમે નીકળી જવા હું મોકલું છઉં. ‘યોગબિંદુ’ ખીન્નું પાતું સોધતા મળી રાકયું નથી, તો પણ ખામીનો ભાગ સમજી રાકાય તેવી હોવાથી તે પુસ્તક મોકલ્યું છે.

‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ પાછળથી મોકલીશ.

પરમતત્ત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી દેવાની હસ્તિમદ્વાયાર્થની ચમત્કૃતિ સ્તુત્ય કોઈ રથને ખંડન-મંડન ભાગ સાપેક્ષ હશે, તે જગી આપની દૃષ્ટિ નહીં હોવાથી મને કલ્યાણ છે.

અથથી ઇતિસુધી અવલોકન કરવાનો વખત મેળવ્યાથી મારાપર એક દુષા થશે. (“જૈન એ મોક્ષના અખડ ઉપદેશનું કરણ, અને વાસ્તવિક તત્ત્વમાં જ જોની અહા છે એવું દર્શન છતાં કોઈ ‘નાસ્તિક’ એ ઉપનામથી તેનું આગળ ખંડન કરી ગયા છે તે યથાર્થ થયું નથી,” એ આપને દૃષ્ટિમાં આવી જવાનું પ્રાયે બનશે તેથી

જૈનસંબંધી આપને કંઈ પણ માતે આમલ દર્શાવતો નથી તેમ આત્મા જે રૂપે હો તે રૂપે ગમે તેથી યાઓ એ શિવાય બીજી મારી અંતર્ગત છત્તાસા નથી;) એ કંઈ કાગળથી કહી જઈ જૈન પણ એક પવિત્ર દર્શન છે એમ કહેવાની આજ્ઞા હઉં છઉં - તે માત્ર જે વસ્તુ જે રૂપે સ્વાનુભવમાં આવી હોય તે રૂપે કહેવી એમ સમજીને.

“સર્વ સત્પુરુષો માત્ર એક જ વાટથી તર્થો છે અને તે વાટ વાસ્તવિક આત્મ-જ્ઞાન અને તેની અનુચારિણી દેહરિયતિપર્યત સત્ક્રિયા કે શાંત દ્વેષ અને મોહ-અગરની દગ્ગા થવાથી તે તાપ તેમને પ્રાપ્ત થયું હોય એમ માઠું આવીત મત છે.”

આમા, આમ લખવા છજાસુ થવાથી લખ્યું છે. તેમાંની ન્યૂનાધિકના ક્ષમાપાત્ર છે

કર્ત્તિક શુદ્ધ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૬, મુંબઈ

વિં રાજચંદ્રના વિનયપૂર્વક પ્રણામ.

૧૦૫

આપનું ‘યોગવાશિષ્ઠ’ નું પુસ્તક આ સાથે મોકલ્યું છે. ઉપાધિનો તાપ સમાવવાને એ શીતળ ચંદન છે; આધિ-વ્યાધિનું એની વાચનામાં આગમન મલવર્ત નથી. આપનો એ મરિ ઉપકાર મારું છે

* હાવારી વડે આજ્ઞાક શુદ્ધ ૧ થી રાજ ચાલુ છે — સંતોષક.

આપની પાસે કોઈ કોઈ વાર આવવામા પણ એક જ એ જ વિષયની જિજ્ઞાસા છે. ઘણા વર્ષોથી આપના અત કરણમા વાસ કરી રહેલ બ્રહ્મવિદ્યાનુ આપના જ મુખથી શ્રવણ થાય, તો એક શક્તિ છે. કોઈ પણ વાટે કલ્પિત વાસનાઓનો નારા થઈ થયાઓએ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય ઇચ્છા નથી. પણ વ્યવહારપરત્વે કેટલીક ઉપાધિ રહે છે, એટલે સત્સમાગમનો અવકાશ બેઈએ તેટલો મળતો નથી તેમ જ આપને પણ તેટલો વખત આપવાનું કેટલાક કારણોથી અશક્ય હમણું છું. અને એ જ કારણથી ફરિફરી અત કરણની છેવટની વૃત્તિ આપને જણાવી શકતો નથી, તેમ જ તે પરત્વે અધિક વાતચિત થઈ શકતી નથી એ એક પુરુષની ન્યૂનતા, બીજું શું?

વ્યવહારપરત્વે મેઈંગીતે આપના સબધથી લાભ લેવાનું સ્વપ્ને પણ ઇચ્છ્યું નથી, તેમ જ આપ જેવા બીજાઓની સમીપથી પણ એની ઇચ્છા રાખી નથી એક જન્મ અને તે થોડા જ કાગનો પ્રારબ્ધાનુસાર ગાળી લેવો તેમા દેન્યતા હકિત નથી, એ નિશ્ચય પ્રિય છે. સહજબાને વર્તવાની અવ્યાસપ્રતિનિકા કેટલાક (જુગ) વર્ષ થયા આરંભિત છે, અને એથી નિવૃત્તિની વૃદ્ધિ છે આ વાત અહીં જણાવવાનો હેતુ એટલો જ કે આપ અશક્તિ હરો, તથાપિ પૂર્વાપરે પણ અશક્તિ રહેવા માટે જે હેતુથી આપના બાહ્યી મારુ બેડુ છે તે જણાવું છે, અને એ અશક્તિતા સસારથી ઔદાસીન્ય બાવને પામેની દશાને સદાયક થશે એમ માન્યું હોવાથી (જણાવું છે)

‘યોગવાસિષ્ઠ’ પરત્વે આપને કઈ જણાવવા ઇચ્છું છું (પ્રસંગ મળ્યે)

જૈનના આગ્રહથી જ મોક્ષ છે, એમ આત્મા ઘણા વખત થયા માનતું બૂલી ગયો છે મુક્તભાવમા (૧) મોક્ષ છે એમ ધારણા છે, એટલે વાતચિતવેળા આપ કઈ અધિક કહેતા નહીં રચ્ચો એમ વિજ્ઞાપન છે

નાગદેની રસ્તા મુખઈ અશા વદ ૧૯૪૬

વિ० આઝ્ઞાકિત રાયચંદના વિ० પૂર્વક પ્રણામ.

૬૭ *

તમારી દેહસબધી સ્થિતિ સોચનીય બાહ્યી વ્યવહારની અપેક્ષાએ ખેદ થાય છે મારાપર અતિરાય ભાવના રાખી વર્તવાની તમારી ઇચ્છાને રોકી રાખતો નથી, પણ તેવી ભાવના ભાવતા તમારા દેહને યત્નિચિત્ હાનિ થાય તેમ ન રો મારા પર તમારો રાગ રહે છે તેને લીધે તમારા પર રાગ રાખવા મારી ઇચ્છા નથી.

* અમદાવાદ નિવાસી શાહ મહિવદના પૌત્ર શ્રી જુહાભાઈ શ્રીમ ત્તા સમાગમમા અપેલા હતા તેઓની કેહવિધિ વચ્ચે ૧૪૯ શ્રી મહાદેવી ને સમયે શ્રી જુહાભાઈનું આરોગ્ય અન્યવરિતથો વર્તેલું હતું તે સમયે આક ૫૧ અને ૫૭ ના પત્રો તેમના પ્રતે લખ્યા હતા તે સબધનો આક ૭૦ નો લેખ જુઓ—સરોધક મ ૨

પરંતુ તમે એક ધર્મપાત્ર છવ છો અને મને ધર્મપાત્રપર કંઈ વિરોધ અનુભવ ઉપ-
ભવવાની પરમ ઇચ્છના છે; તેને લીધે કોઈ પણ રીતે તમારા પર ઇચ્છના કંઈ અંશે
પણ વર્તે છે.—

“નિરંતર સમાધિ ભાવમાં રહો.” હું તમારી સમીપ જ બેઠો છું એમ
સમજો. દેહદશનનું અત્યારે બહુ ધ્યાન ખસેડી “આત્મદર્શનમાં સ્થિર રહો.”
સમીપ જ છઉં, એમ ગણી શોક ઘટાડો-જન્મર ઘટાડો. આરોગ્યતા વધરો; હંદગીની
સંભાળ રાખો; હમણા દેહ ત્યાગનો ભય ન સમજો; એવો વખત હશે તો અને જ્ઞાની
દૃશ્ય હશે તો જન્મર આગળથી કોઈ જણાવશે કે પહોંચી વળશે. હમણા તો તેમ નથી.

તે પુરુષને પ્રત્યેક લઘુ કામના આરંભમાં પણ સંભારો. સમીપ જ છે. જ્ઞાની
દૃશ્ય તો થોડો વખત વિદીગ રહી સંયોગ થશે અને સર્વ સાકં જ થઈ રહેશે.

દશવૈકલિક સિદ્ધાંત હમણીં પુનઃ મનન કરું છઉં. અપૂર્વ વાત છે.

[સં. ૧૯૪૫. સં. નિં. પાકાં વચાણીઆ વેશાખ શુદ ૧.]

૭૦.

આ ઉપાધિમાં પચ્ચા પછી જે મારું ક્ષિગદેહજન્યજ્ઞાન-દર્શન તેવું જ રહ્યું
હોય,—યથાર્થ જ રહ્યું હોય તો જુઠાભાઈ અસાડ શરી ૯ ગુરુની રાત્રે સમાધિચિત
યઈ આ ક્ષણિક જીવનનો ત્યાગ કરી જશે, એમ તે જ્ઞાન સૂચવે છે.

[સં. ૧૯૪૬. સં. નિં. પાકાં મુંબઈ, વેશાખ શુદ ૩.]

‘ક્ષિગદેહજન્ય જ્ઞાનમાં ઉપાધિને લીધે યતિકચિત્ કેર થયો જણાયો. પવિત્રાત્મા
જુઠાભાઈ ઉપરની તિથિએ પણ દિવસે સ્વર્ગવાસી થયાના આગે ખબર મળ્યા.

એ પાવન આત્માના શુભોર્નું શું સ્મરણ કરવું? ન્યાં વિરમૃતિને અવકાશ
નથી, ત્યાં સ્મૃતિ યઈ ગાનાય જ કેમ?

એનું લૌકિક નામ જ દેહધારી હાખલ રાજ્ય હતું,—એ આત્મદર્શનારૂપે ખરો
વૈરાગ્ય હતો.

મિથ્યાવાસના જેની બહુ ક્ષીણ થઈ હતી, વીતરામનો પરમરામી હતો, સંસાર-
રનો પરમજીવુપ્સિત હતો, લકિનનું પ્રાધાન્ય જેનાં અંતરમાં સદાય પ્રકાશિત હતું.
સુગંધભાવથી વેદનીય કર્મ વેદવાની જેની અકુન સમતા હતી, મોદનીય કર્મેનું
પ્રબળ જેના અંતરમાં બદ્ધ રાજ્ય થયું હતું. સુમનુના જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારે દીપી
નીકળી હતી, એવો એ જુઠાભાઈનો પવિત્રાત્મા આગે જગતના, આ ભાગનો રસ
કરીને ચાલ્યો ગયો; આ સદચારિયોથી મુક્ત થયો. ધર્મના પૂર્ણાલોકમાં આપુષ્ય
આશિષુ પર્મ ક્યું.

અરેરે ! એવા ધર્મધાનું હુંકું જીવન આ કાળમાં હોય એ કંઈ વધારે આશ્-
વેશરક નથી. એવા પવિત્રાત્માની આ કાળમાં ક્યાંથી દિવિતિ હોય ? બીજા સંનિ-

યોનાં એવાં લાગ્ય ક્યાંથી હોય, કે આવા પવિત્રાત્માનાં દર્શનનો લાભ અધિક કાળ તેમને થાય? મોક્ષમાર્ગને દે એવું સમ્યક્પણું જેના અંતરમાં પ્રકાશ્યું હતું, એવા પવિત્રાત્મા બુઢાભાઈને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!

[સં ૧૯૪૬. સં નિં. પાઠાં અશાઠ શુદ્ધ ૧૦.]

.૭૧.

ચિં સત્યપરાયણના સ્વર્ગવાસ સૂચક શબ્દો લયંકર છે. એવાં સ્ત્રોતું લાંબું જીવન પરંતુ કાળને પોષાતું નથી, ધર્મચક્રનો એવો અનન્ય સહાયક માયાદેવીને રહેવા દેવો ચોખ્ખો ન લાગ્યો. આ આત્માનો-આ જીવનનો-સહસ્ત્રિક વિશ્રામ કાળની પ્રબળ દૃષ્ટિએ ખેંચી લીધો; જ્ઞાનદૃષ્ટિથી સોકનો અવકાશ નથી મનાતો; તથાપિ તેનાં ઉત્તમોત્તમ ગુણો તેમ કરવાની આજ્ઞા કરે છે; બહુ સ્મરણ થાય છે; વધારે નથી લખી શકતો. સત્યપરાયણના સ્મરણાર્થે અને તો એક શિક્ષાગ્રંથ લખવા વિચારું છું.

‘આહાર વિહાર અને નિહારનો નિયમિત’ એ વાક્યનો સંક્ષેપાર્થ આમ છે:— જેમાં યોગદશા આવે છે; તેમાં દ્રવ્ય આહાર, વિહાર અને નિહાર (શરીરના મળની ત્યાગ ક્રિયા) એ નિયમિત (જેવી જોઈએ તેવી, આત્માને નિર્બાધક,) ક્રિયાથી એ પ્રવૃત્તિ કરનારો.

ધર્મમાં પ્રસન્ન રહો. એ જ ફરિફરી બલામણુ. સત્યપરાયણના માર્ગનું સેવન કરીશું તો જગ્ગર સુખી થઈશું, પાર પામીશું, એમ હું ધારું છું

મુંબઈ, અશાઠ શુદ્ધ ૧૫, ખુધે, ૧૯૪૬,

ઉપાધિઆજ્ઞા રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૧૮.

તમે મારા સંબંધમાં જે જે પ્રસ્તુતિ દર્શાવી તે તે મેં બહુ મનન કરી છે. તેવા ગુણો પ્રકાશિત થાય, એમ પ્રવર્તવા અભિલાષા છે. પરંતુ તેવા ગુણો કંઈ મારામાં પ્રકાશિત થયા હોય એમ મને લાગતું નથી માત્ર કચિ ઉત્પન્ન થઈ, એમ ગણીએ તો ગણી શકાય. આપણે જેમ જાને તેમ એક જ પદના ઇચ્છક થઈ પ્રયત્ની થઈએ છીએ, તે આ કે “બંધાયલાને છોડવો.” એ બંધન જેથી છૂટે તેથી છોડી લેવું, એ સર્વમાન્ય છે.

માગશર શુદ્ધ ૬, ૧૯૪૬, મુંબઈ.

વિં રાયચંદના પ્રણામ.

૭૫.

જળં જળં દિસં ફેચ્છદ્ તળં તળં દિસં અપડિવદ્.

‘જે જે દિશા બણી જવું ઇચ્છે તે તે દિશા જેને અપ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ ખુલી છે. (રોટી શક્તી નથી.)’

આવી દશાનો અભ્યાસ ન્યાસુધી નહીં થાય; ત્યાસુધી ચર્ચાર્ય ત્યાગની ઉત્પત્તિ થતી કેમ સભવે? પૌદ્ગલિક રચનાએ આત્માને સ્થંભિત કરવો ઉચિત નથી.

શ્રાં ૫૦ પ, ભોમે, ૧૮૯૦. [૧૯૪૬.]

વિં રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૭૭.

[પાકાં આજ્ઞા પત્રમાં,] મતાંતરથી જેવડો લાભ થાય છે એવું આ પર્યુષણ-પર્વ સમ્યક્દૃષ્ટિથી જોતાં જણાયું; એ વાત ઠી, તથાપિ કહ્યાણુ. અર્થે એ દૃષ્ટિ હપથોગી છે. સમુદાયનાં કહ્યાણુ અર્થે જોતાં એ પર્યુષણ દુઃખદાયક છે. પ્રત્યેક મતાંતર સમુદાયમાં વધવા ન જોઈએ, ઘટવાં જોઈએ. અભારે એ જ.

સં૦ ૧૯૪૬, ભા.૦ પ્ર૦ સુદ ૪, વવાણીયા.

વિ૦ રાયચંદ.

૭૮.

ભગવતીસૂત્રના પાઠ સંબંધમાં બન્નેના અર્થ અને તો ઠીક જ લાગે છે. બાળ-જીવોની અપેક્ષાએ ટપ્પાના લેખકે લખેલો અર્થ હિતકારક છે; મુમુક્ષુને માટે તમે કહ્યેલો અર્થ હિતકારક છે; સંતોને માટે બન્નેય હિતકારક છે; જ્ઞાનમાં મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે એટલા માટે એ રચણે પ્રત્યાખ્યાનને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહેવાની અપેક્ષા છે. ચયાયોગ્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ ન થઈ હોય તો જે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય તે દેવાદિક ગતિ આપી સંસારના જ અંગમૂલ થાય છે; એ માટે તેને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહ્યાં; પણ એ વ્યથે પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન વિના ન જ કરવાં એમ કહેવાનો હેતુ તીર્થકરદેવનો છે જ નહીં પ્રત્યાખ્યાનાદિક ક્રિયાથી જ મનુષ્યત્વ મળે છે, ઉચ્ચ ગોત્ર અને આર્ય-દેશમાં જન્મ મળે છે તો, પછી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે એવી ક્રિયા પણ જ્ઞાનની સાધનભૂત સમજવી જોઈએ છીએ.

જેતપુર, પ્ર૦ ભા.૦ વદ ૫, ભુધે, ૧૯૪૬.

વિ૦ રાયચંદના ચથોધિત.

૭૯.

‘ક્ષણમપિ સજ્જનસંગતિરેકા, ભવતિ મવાર્ણવતરણે નૌકા.’

[‘ક્ષણવારનો પણ સત્પુરુષનો સમાગમ તે સંસારરૂપ સમુદ્ર તરવાને નૌકારૂપ થાય છે.’ એ વાક્ય મહાત્મા સંકરાચાર્યજીનું છે; અને તે ચથાર્થ જ લાગે છે. અંતઃકરણમાં નિરતર એમ જ આવ્યા કરે છે કે, “પરમાર્થરૂપ થવું; અને અનેકને પરમાર્થ સાધ્ય કરવામાં સદાયક થવું એ જ કર્તવ્ય છે,” તથાપિ કંઈ તેનો યોગ દળદ્વિયોગમાં છે.

સપ્ટેમ્બર ૧૨, ૯૦. [સં૦ ૧૯૪૬]

૮૦.

“દેહધારીને વિટંબના એ તો એક ધર્મ છે ત્યાં ખેદ કરીને આત્મવિસ્મરણ શુ કરવું?” ધર્મભક્તિયુક્ત એવા જે વચે તેની પામે એવી પ્રધાયતા કરવાનો યોગ માત્ર પૂર્વ કર્મે આપ્યો છે. આત્મેચ્છા એથી કંપિત છે. “નિરુપાયતા આગળ સદન ઝીલતા જ સુખદાયક છે.”

આ ક્ષેત્રમાં આ કાળે આ દેહધારીનો જન્મ થયો થોડ્ય નહોતો, જે કે સર્વ ક્ષેત્રે જન્મવાની તેણે ઇચ્છા રૂંધી જ છે. તથાપિ થયેલા જન્મ માટે સોંક દર્શાવવા આમ ૦ ૦ ૦ લખ્યું છે. કોઈ પણ પ્રકારે વિદેહી દયાદિ ત્રાસનું, ચયાયોગ્ય ઇવનમુક્ત

દશા વગરનું—યથાયોગ્ય નિર્ણયદશા વગરનું—ક્ષણ એકનું જીવન પણ ભાળવું જીવને સુલભ લોગત નથી, તો પછી બાકી રહેલું અધિક આયુષ્ય કેમ જશે? એ વિટળન આત્મેચ્છાની છે

યથાયોગ્ય દશાનો હજી મુમુક્ષુ છઈ કેટલી પ્રાપ્તિ છે તથાપિ સર્વ પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થયા વિના આ જીવ શાંતિને પામે એની દશા જણાતી નથી એક પર રાગ અને એક પર દ્વેષ એવી સ્થિતિ એ સોમમા પણ તેને પ્રિય નથી અધિક શું કહેવું? પરના પરમાર્થ શિવાયનો દેહ જ ગમતો નથી તો?—આત્મકચ્છાણુમા પ્રવૃત્તિ કરશો

બીજા ભાદ્રે ૧૬ ૮ રવિ, [૧૮૪૬] વવાળીઆ

વિં રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૮૧

અત્ર જે ઉપાધિ છે, તે એક અમુક કામથી ઉત્પન્ન થઈ છે અને તે ઉપાધિ માટે શું થશે એવી કઈ ંદપના પણ થતી નથી અર્થાત્ તે ઉપાધિ સબધી કઈ ચિંતા કરવાની વૃત્તિ રહેતી નથી એ ઉપાધિ કાળિકાળના પ્રસંગે એક આગળની સગતિથી ઉત્પન્ન થઈ છે અને જેમ તે માટે થયું હશે તેમ થોડા મળમા થઈ રહેશે એવી ઉપાધિ આ સંસારમા આવતી, એ કઈ નવાઈની વાત નથી

“ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એ સુખદાયક માર્ગ છે જેનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે, તે કુખી હોતો નથી, અથવા કુખી હોય તો કુખ વેદતો નથી કુખ ઉત્તર સુખરૂપ થઈ પડે છે આત્મેચ્છા એવી જ વર્તે છે કે સંસારમા પ્રારબ્ધાણુસાગરમે તેવા શુભાશુભ ઉદય આવો પરંતુ તેમા પ્રીતિ-અપ્રીતિ મરવાનો આપણે સંપ પણ ન કરવો”

રાત્રિ અને દિવસ એ પરમાર્થ વિષયનું જ મનન રહે છે આદાર પણ એ જ છે, નિદ્રા પણ એ જ છે, રાયન પણ એ જ છે, સ્વપ્ન પણ એ જ છે, ભય પણ એ જ છે, ભોગ પણ એ જ છે પરિગ્રહ પણ એ જ છે ચવન પણ એ જ છે, આસન પણ એ જ છે, અધિક શું કહેવું? હાડ માસ અને તેની મગ્નતની એક જ એ જ ગ્રેગરુ રગન છે એક સોમ પણ એનો જ જાણે વિચાર મે છે અને તેને લીધે નથી કઈ જોડે ગમતું નથી કઈ મુઘવું ગમતું નથી કઈ સાબળવું ગમતું, નથી કઈ ચાખવું ગમતું કે નથી કઈ સ્પર્શવું ગમતું નથી જોનવું ગમતું કે નથી જોન રહેવું ગમતું નથી બેસવું ગમતું કે નથી ઉઠવું ગમતું, નથી મુલું ગમતું, કે નથી જાગવું ગમતું, નથી ખાવું ગમતું કે નથી ભૂખવું ગમતું, નથી અસગ ગમતો કે નથી અગ ગમતો, નથી લક્ષ્મી ગમતી કે નથી અનલક્ષ્મી ગમતી, જેમ છે તથાપિ તે પ્રત્યે આશા નિરાશા કઈ જ હગવું જણાવું નથી તે હો તો પણ બને અને ન હો તો પણ બને એ કઈ ંદપના કારણ નથી ંદપના કારણ માત્ર વિષમાત્ર છે, અને તે જો સમ છે તો સર્વ સુખ જ છે, એ વૃત્તિને લીધે ગમાધિ રહે છે તથાપિ બહારથી શુદ્ધસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શાંતી, દેહભાવ દેખાડવો પાવવતો નથી, આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ આલયી મરનાને કેટલોક અવસય છે ત્યારે હવે કેમ કરવું? આ પર્વતની શુદ્ધમા

જવું? અને અલોચ થઈ જવું, એ જ ગ્રાસ છે તથાપિ બહારથી અમુક સસારી પ્રવૃત્તિ કઢવી પડે છે તે માટે શોક તો નથી તથાપિ સહન કરવા છવ છવ્હવે નથી! પરમાનંદ ત્યાગી એને છવ્હવે પણ કેમ? અને એ જ કારણથી ન્યોતિધ્યાદિક વરદ હાથ ચિત્ત નથી. ગમે તેવા ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની છવ્હા નથી, તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામા ઉદાસીનતા રહે છે તેમા પણ હાલ તો અધિક જ રહે છે માટે એ જ્ઞાન સંબંધિ ચિત્તની સ્વસ્થતાએ વિચારી માગેલા પ્રશ્નો સંબંધી લખીશ અથવા સમાગમે જાણાવીશ.

જે પ્રાણીઓ એવા પ્રસન્ના હૃત્તર પામવાથી આનંદ માને છે તેઓ મોહાધીન છે અને તેઓ પરમાર્થના પાત્ર થવા કુર્વંમ છે, એમ માન્યતા છે, તો તેવા પ્રસન્નમા આવશ્ય પણ ગમતુ નથી, પણ પરમાર્થ દેહુએ પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે તો કઈ મ્નીશ, છવ્હા તો થતી નથી.

વવાણીઆ, સાદરવા શુ" ૨, બોમ ૧૮૪૬.

વિવ રાજચંદના પ્રણામ.

૮૩

પ્રથમ સવાસરી અને એ દિવસ પર્વત કોઈ પણ પ્રકારે તમાને અવિનય, આશાનતા, અસમાધિ, મારા મન, વચન, કાયાના મોઈ પણ યોગાધ્યવસાયથી થઈ હોય તેને માટે પુન પુન ક્ષમાતુ છઉં

અતર્જાનથી સ્મરણ કરતા એવો "કોઈ કાગ જણાતો નથી વા સાતરનો નથી કે જે મજમા, જે સમયમા આ છવે પરિશ્રમણ ન કર્યું હોય, સાક્ષ-વિકલપનું રહણ ન કર્યું હોય, અને એ વટે 'સમાધિ' ન ભૂલ્યો હોય," નિરતર એ સ્મરણ રહ્યા કરે છે, અને એ મહા વેરાચ્ચને આપે છે

વળી સ્મરણ થાય છે કે એ "પરિશ્રમણ કેવળ સ્વચંદથી કરતા છ અને ઉદગ્રીનતા સ્મ ન આવી? બીજા છવો પરત્વે ક્રોધ કરતા, માન કરતા, માયા કરતા, લોભ કરતા કે અન્ નોમ નવુ એઈછ દણ"

વળી સ્મરણ વા પૃથક્ક પદામો (પ્રિ) જ ખાન થઈ નથી, તથાપિ તેના વિના છવાયુ એ કઈ યોદુ આધ્યર્શકારક નથી અર્થાત્ જે જે વેળા તેઓ પ્રીતિભાવ ક્યો દલો તે તે વેળા તે સ્પિષ્ટ દલો એવો પ્રીતિભાવ કા થયો? એ કુઠીકુટી વેરાન આપે છે

વળી "જેનુ મુખ કોઈ કાગે પણ નહીં એડ, એને કોઈ કાગે ન મદાન નહીં જ કર, તેને યેગ પુરપતો, સ્ત્રીપતે, દાસપતે, દાસીપતે, નાના જુવપતે સામાટે જન્મ્યો? અર્થાત્ એવા દ્વેષથી એવા રૂપે જન્મતું પશુ. અને તેમ કરવાની તે છવ્હા નહોતી! કદો એ સ્મરણ થતા આ કહેસિન આ મા પરત્વે જુજુપ્સા નહીં આવવી હોય? અર્થાત્ આને છે"

વધારે શું કહેવું? જે જે પૂર્વનાં ભવાંતરે શ્રાંતિપણે ભ્રમણ કર્યું; તેનું સ્મરણ થનાં હવે કેમ જીવવું? એ ચિંતાના થઈ પડી છે. ફરી ન જ જન્મવું અને ફરી એમ ન જ કરવું એવું દ્રઢત્વ આત્મામાં પ્રકાશે છે. પણ કેટલીક નિરુપાયતા છે ત્યાં કેમ કરવું?

જે દ્રઢતા છે તે પૂર્ણ કરવી; જરૂર પૂર્ણ કરવી એ જ રહ્યું છે, પણ જે કંઈ આહું આવે છે, તે કોરે કરવું પડે છે, અર્થાત્ ખસેડવું પડે છે, અને તેમાં કાળ નય છે. જીવન ચાલ્યું નય છે, એને ન જવા દેવું. ન્યાંસુધી યથાયોગ્ય જય ન થાય ત્યાંસુધી, એમ દ્રઢતા છે. તેનું કેમ કરવું?

કદાપિ કોઈ રીતે તેમાંનું કંઈ કરીએ તો તેનું સ્થાન ક્યાં છે કે ન્યાં જઈને રહીએ? અર્થાત્ સંતો ક્યાં છે, કે ન્યાં જઈને એ દરામાં બેસી તેનું પોપણ પામીએ? સ્વારે હવે કેમ કરવું?

‘ગમે તેમ હો, ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિસદ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ; ત્યાંસુધી હે જીવ છૂટકો નથી.’ આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે, અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે.

“ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી નેઈતી. અમુક કાળ સુધી શન્યા શિવાય કંઈ નથી નેઈવું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત શિવાય કંઈ નથી નેઈવું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત્સંગ શિવાય કંઈ નથી નેઈવું; તે ન હોય તો આર્યાચરણ શિવાય કંઈ નથી નેઈવું; તે ન હોય તો જિન ભક્તિમાં અતિ શુદ્ધ ભાવે લીનતા શિવાય કંઈ નથી નેઈવું; તે ન હોય તો પછી માયવાની ધમ્મા પણ નથી.” (આર્યાચરણ=આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ).

“ગમ પગ્ગાવિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સત્સંગવિના ધ્યાન તે તદંગરૂપ થઈ પડે છે. સંતવિના અંતની વાતમા અંત પમાતો નથી. લોક સંજ્ઞાથી લોકાએ જવાતું નથી. લોક લાગ વિના વેરાગ્ય યથાયોગ સ્થિતિ પામવો દુર્લભ છે.” એ જ વિજ્ઞાપના.

વવાણીઆ પ્ર. ભા૦ શુદ્ધ ૬, ૧૯૪૬.

વિ૦ રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૮૪.

તમારું સંવેગ બરેકું પત્ર મળ્યું. પત્રોથી અધિક શું જણાવું? “ન્યાંસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા એટલે દેહ ભાવે વર્તશે, હું કંઈ છઉં એવી બુદ્ધિ કરશે, હું રિદ્ધિ ઇલાદિકે અધિક છઉં એમ માનશે, સાંઘને નળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા મોહ કરશે, ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવી દુર્લભ છે.” એ જ આ પત્તાથી જણાવું છઉં, તેમાં જ બહુ રાખાવું છે. ધણે સ્થળેથી વાચ્યું હોય. શુણું હોય, તોપણ આ પર અધિક લક્ષ રાખસો.

ખી૦ ભા૦ શુદ્ધ ૧૪, સંવ ૧૮૯૦, વવાણીઆ, [૧૯૪૬.]

રાયચંદ.

૮૮.

સૌભાગ્ય મૂર્તિ સૌભાગ્ય —

આસ ભગવાન વટે છે કે—

દુષ્ટાદ્વેષવિહીનેન, સર્વત્ર સમચેતસા,

મગવદ્ભક્તિયુક્તેન પ્રાપ્તા ભાગવતી ગતિ ।

હજી અને દ્વેષ વગર, સર્વ દેશો સમૃદ્ધિથી ભેનાર એવા પુણ્યો ભગવાનની મનિથી યુક્ત યદ્દિને ભાગવતી ગતિને પામ્યા, અર્થાત્ નિર્વાણ પામ્યા

આપ જુઓ, એ વચનમાં કેટલો બધો પરમાર્થ તેમણે સમાવ્યો છે ? પ્રમત્ત વશાત્ એ વાચનુ રમરણુ યવાથી લખ્યું

[પાકાં નિરંતરસાથે રહેવા દેવામાં ભગવત્ને શુ ખોટ જતી હતી ?]

વવાળીઆ, સાદરવા વદ ૧૨, શુકે, ૧૯૪૬

આત્માકિત—

૮૯

આત્માનું વિરમરણ કેમ થયું હતું ?

તમે અને બીજા જે જે ભાઈઓ મારી પાસેથી ઈ આત્મજ્ઞાન હજી છે, તે તે લાભ પામો એ મારી આપ કરણથી હજી જ છે તથાપિ તે લાભ આપવાની જે યથાયોગ્ય પાત્રતા તેમાં મને હતું ઈક આપરણુ છે. અને તે લાભ લેવા હજીનારની પાણુ કેટલીક રીતે યોગ્યતાની મને ન્યૂનતા લાગ્યા કરે છે એટલે એ બન્ને યોગ ન્યા યુધી ખપિ-વતાને નહીં પામે ત્યાજીવી ઇન્દ્રિય સિદ્ધિ વિવરમા રીતે છે, એમ માન્યતા છે ફરિદ્દી અનુકંપા આવી નય છે, પણ નિરૂપાયતા આગળ શુ કરે ? યોગતાની ઈ ન્યૂનતાને પૂર્ણતા મેમ મુ ?

એ પગથી એની હજી રહ્યા છે એ ૨ હમણા તો એમ તમો બધા યોગ્યતામાં આવી શકો તેજુ ઈ નિવેદન કર્યા રહેજુ એ ઈ ખુલાસો માગો તે યથામતિ આપવો, નહીં તો યોગ્યતા મેળવ્યા રહો, એ ફરિદ્દી સૂચવજુ

વવાળીઆ, બીઠા ભાગ વ. ૧૩, શનિ [૧૯૪૬]

૯૦

ઐતન્યનો નિરંતર અવિરિત્ત અનુભવ પ્રિય છે એ જ ભેડોએ છીએ બીજી કઈ રૂપડા રહેતી નથી—રહેતી હોય તોપણ રાખવા હજી નથી એક ‘ઉદિ ઉદિ’ એ જ ચર્ચાર વહેતી પ્રવાહના ભેડોએ છીએ. અવિક શુ કહેજુ ? લખ્યું લખાય તેમ નથી કશું ધ્યાય તેન નથી. હવે માત્ર નમ્ય છે કા તો શ્રેણિએ શ્રેણિએ સમભય તેજુ છે બાળ તો અચ્ચન્નતા જ છે

મટિ જે નિરૂપ્ત દયાનુ જ રચણુ છે, તે મજને—આ કશિપવ બૂલી—મયે છટકો છે વવાળીઆ, બીઠા સાદરવા વદ , સોમ, ૧૯૪૬

વિ. ૨૧૩

૯૩

પદ મજું સર્વાયતિહીની જ વાત છે લૈનમાં એમ કહે છે કે સર્વાયસિદ્ધ મહાવિમાનની ધ્વજથી બાર યોગન કુ મુનિસિવા છે કબીર પણ ધ્વજથી આનંદ

આનંદ પામી ગયા છે. પદ વાચી પરમાનંદ થયો. પ્રભાતમા વહેલો ઉઠ્યો ત્યારથી કોઈ અપૂર્વ આનંદ વર્ત્યા જ કરતો હતો તેવામા પદ મળ્યું, અને મૂળપદનું અતિશય સ્મરણ થયું, એમ્તાન થઈ ગયું એકાકાર વૃત્તિનું વર્ણન રાખ્દે કેમ કરી શકાય ? દિવસના ખાર બજ્યાસુધી રહ્યું અપૂર્વ આનંદ તો તેવોને તેવો જ છે, પરંતુ બીજી વાર્તા (જ્ઞાનની) કરવામા ત્યાર પછીનો કાળક્ષેપ કયો ‘કેવળજ્ઞાન હવે પામશું પામશું, પામશું રે કે’* એવું એકપદ કયું હૃદય બહુ આનંદમા છે.

વવાણીઆ, આશો શુદ્ધ ૧૧, શુકે ૧૯૪૬

૯૬

મર્વગુણાંશ તે મમ્યક્ત્વ.

આવાપ્રકારે તારો સમાગમ મને સા મટિ થયો ? આ તારું શુભ રહેલું થયું હતું ? [સં ૧૯૪૬ સં નિં]

૫૦ ૨૩૫

પ્રથમ ત્રણ કાળને મુડીમા લીધો, એટલે મહાવીર દેવે જગત્ આમ નેયુ—
તેમા અનત ચૈતન્ય આત્માઓ મુન્ત દીઠા અનત ચૈતન્ય આત્માઓ બહુ દીઠા
અનત મોક્ષ પાત્ર દીઠા અનત મોક્ષ અપાત્ર દીઠા
અનત અધોગતિમા દીઠા ઉર્ધ્વગતિમા દીઠા

—તે મેં પુરુષાકારે નેયુ

—જડ ચૈતન્યાત્મક નેયુ

[સં ૧૮૪૫ સં નિં પાઠાં ૧૮૪૬]

૫૦ ૨૬૮†

હે ગૌતમ* તે કાળ અને તે સમયમા છદ્મસ્થ અવસ્થાએ હું એકાદશ વર્ષની પંચમે છઠ્ઠું છઠ્ઠું, [પાઠાં અકૃમે] સાવધાનપણે નિરતર તપશ્ચર્યા અને સુયમથી આત્મતા ભાવતા પૂર્વાનુપૂર્વિકે ચાલતા એક ગામથી બીજે ગામ જતા ન્યા મુપુમાગપુર નગર, ન્યા અસોક વનખટ બાગ જના અસોકવર પાદપ ન્યા પૃથ્વી શિદાપટ્ટ, ત્યા આત્મો આવીને અસોકવર પાદપની નીચે પૃથ્વીશિદાપટ્ટપર અદ્યમ ભક્ત મહાણુ કગીને બજે પગ મકોચીને લાખા કર કરીને એ પુરુષમા દૃષ્ટિ અડગ સ્થાપીને અનિમેષ નયનથી જરા નીચું આગળ મૂકી ગખીને યોગની સમાધિથી સર્વ ઇન્દ્રિયો શુભ કગીને એ રાત્રિની મહા પ્રતિમા ધારણ કરીને વિચરતો હતો (ચમર) રોજનીશી માગજર શુદ્ધ ૧-૨ રવિ ૧૮૪૬

* આ પદ અમને મળી શક્યું નથી—સંશોધક મ. ૨

† સવન ૧૮૪૬ ની રોજનીશી (Dairy) માં અમુક અમુક મિનિઓએ પોતાની નિચાર ચર્ચા શ્રીમદે લખી છે આ રોજનીશીમાંથી ચ્ટલાક પચો મેઈએ ફાગી લીધેલા છે જેટલા પચો રોજનીશીમા નિવમાન છે તેમાના ૨૦ નાક ખડ ૧-૨ મા આપેલ છે અને બાબીના અમે અહીં આપેલ છે—સંશોધક

પૃ૦ ૨૬૮.

આજ મને ઉછરેલ અનુપમ, જન્મકૃતાર્થ લેજ જાણ્યો;
વાસ્તવ્ય વસ્તુ, વિવેક વિવેક તે ક્રમ સ્પષ્ટ સુમાર્ગ ગણ્યો.
રોજનીશી, વૈશાખ વદ ૪, શુક્ર, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ૨૬૯*

પરિચયી ! તમને હું બલામણુ કહે છું કે, “તમે યોગ્ય વધાની તમારામાં હજી ઉત્પન્ન કરો.” હું તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં સદાયક થઈશ

તમે મારાં અનુયાયી થયાં અને તેમાં મને પ્રધાનપદ જન્માંતરના યોગથી હોવાથી તમારે મારી આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તવું એ હચ્ચિત ગણ્યું છે; અને હું પણ તમારી સાથે હચિનપણે પ્રવર્તવા ઇચ્છું છું, ખીજી રીતે નહીં.

જે તમે પ્રથમ જીવનસ્થિતિ પૂર્ણ કરો, તો ધર્માર્થ મને ઇચ્છો. એવું કરવું હચિન ગણ્યું છે; અને જે હું કહે તો ધર્મપાત્ર તરીકે મારું સ્મરણ થાય એમ થવું જોઈએ.

બન્ને ધર્મભૂતિ થવા પ્રયત્ન કરીએ; મોટા હર્ષથી પ્રયત્ન કરીએ.

તમારી ગતિ કરતાં મારી ગતિ એજ થશે એમ અનુમાન્યું છે—‘મતિમાં’ તેનો જ્ઞાન તમને આપવા ઇચ્છુ છું, કારણ ધણા નિકટના તમે મંબધી છો તે જ્ઞાન તમે લેવા ઇચ્છતા હો, તો ખીજી કલમમાં કલા પ્રમાણે જરૂર કરગો એવી આશા રાખું છું

“તમે સ્વચ્છતાને બહુ જ ઇચ્છો” “વીતસંગભક્તિને બહુ જ ઇચ્છો” મારી ભક્તિને સમભાવથી ઇચ્છજો તમે જે વેળા મારી સંગતિમાં હો તે વેળા મને પ્રકારે મને આનંદ થાય એમ રહેજો.

“વિદ્યાસ્વાસી થાઓ”

✓ “વિદ્યાયુક્ત વિનોદી સખાધણુ મારાથી કરજો”

હું તમને યુક્ત બોધ આપીશ તમે અપસપત, શુભસંપત, અને રીઝિ તેમ જ શુદ્ધિસપત તેથી થશો. પાછી એ દગ્ગા જોઈ હું પરમ પ્રસન્ન થઈશ.

રોજનીશી, જેઠ શુદ ૪, શુક્ર, ૧૯૪૬. —

પૃ૦ ૨૬૯.

સવારના છ થી આઠ સુધીનો વખત સમાધિયુક્ત ગયો હતો. અખાતના વિચારો ધણું સ્વસ્થ ચિત્તથી વાચ્યા હતા, મનન કર્યા હતા.

રોજનીશી, જેઠ શુદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૪૬.

પૃ૦ ૨૬૯.

આવતી કાચે દેવાસંકરેજ આવવાના છે માટે ત્યારથી નીચેનો ક્રમ પ્રેમ પાત્ર સચવાવો:—

૧. કાર્યપ્રવૃત્તિ ૨ આધારણુ વાધણુ-સકારણુ ૩. બન્નેના અંત કરણની નિર્ભેજ પ્રીતિ ૪. ધર્માનુષ્ઠાન ૫. વૈરાગ્યની તીવ્રતા

રોજનીશી, જેઠ શુદ ૧૨, શનિ ૧૯૪૬.

* આ લેખ શ્રીમદ્ પોતાના પત્રિને ઉદેશી લખેલો છે.—સહોવક.

૫૦ ૨૭૦

મઈ કાન રાત્રે એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આવ્યું હતું, જેમા બે એક પુરુષોની સમીપે આ જગતની રચનાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું હતું, પ્રથમ સર્વ ભૂવાની પછી જગતનું દર્શન કરાવ્યું હતું સ્વપ્નમા મહાવીરદેવની શિક્ષા સપ્રમાણ ચઈ હતી એ સ્વપ્નનું વર્ણન ધણુ સુદર અને અમત્કારિક હોવાથી પરમાનંદ થયો હતો હવે પછી તે સબધી અધિક. રોજનીશી, જેઠ વદ ૧૨, રાત્રિ, ૧૮૪૬.

૫૦ ૨૭૦

ન્યારે આ વ્યવહારોપાધિ ગ્રહણ કરી ત્યારે તે ગ્રહણ કરવાનો હેતુ આ હતો - બલિધ્ય કાળે જે ઉપાધિ ધણો વખત રોડો તે ઉપાધિ વધારે દુ ખદાયક થાય તો પણ થોડા વખતમા ભોગની લેવી એ વધારે એયસ્કર છે .

એ ઉપાધિ નીચેના હેતુથી સમાધિરૂપ થશે એમ માન્યુ હતું

ધર્મમજબી વધારે વાતચિત આ કાળમા શુદ્ધવાસપરત્વે ન આવે તો સારું

“ભને તને વસમુ લાગે, પણ એ જ કમમા પ્રવર્ત ખચિત કરીને અને કમમા પ્રવર્ત દુ ખને સહન કરી, કમની સાચવણીના પરિસહને સહન મરી, અનુકૂળ ઉપ સર્ગને સહન કરી, છ અચળ રહે અત્યારે દ્વાધિ વસમુ, અધિકતર લાગશે, પણ પરિણામે તે વસમુ સમુ થશે જેરામા ઘેરાઈશ નહીં ફરીફરી કહુ છું, ઘેરાઈશ નહીં, ધી ઘઈશ, પશ્ચાત્તાપ કરીશ, એ કરતા અત્યારથી આ વચનો ધટમા ઉતાર-પ્રીતિપૂર્વક ઉતાર ”

“૧ કોઈના પણ દોષ ને નહીં તારા પોતાના દોષથી, જે કઈ થાય છે તે થાય છે, એમ માન ”

“૨ તારી (આત્મ) પ્રસસા કરીશ નહીં, અને કરીશ તો ॥ જ હલકો છે, એમ હુ માતુ છું ”

“૩ જેમ બીજને પ્રિય વાગે તેવી તારી વર્તણુક મરવાનુ પ્રયત્ન કરજે એકદમ તેમા તને સિદ્ધિ નહીં મળે વા વિમ્મ નહો, તથાપિ દ્રઢ આમહથી હળવે-હળવે તે કમપર તારી નિષ્ઠા લાવી મૂકજે ”

“૪ ॥ વ્યવહારમા જેનાથી ભોડાયો હો તેનાથી અમુક પ્રકારે વર્તવાનો નિર્ણય કરી તેને જણાવ તેને અનુકૂળ આવે તો તેમ, નહીં તો તે જણાવે તેમ પ્રવર્તજે. સાચે જણાવજે કે તમારા માર્યમા (જે મને સોંપો તેમા) મોઈ રીતે મારી નિષાથી મરીને દાનિ નહીં પહોંચાડુ તમે મારા મજબમા બીજી ઈ ક પના કરશો નહીં, મને વ્યવહારમજબી અન્યથા લાગણી નથી, તેમ હુ તમારાથી વર્તવા ઇચ્છતો નથી, એટલુ જ નહીં, પણ કઈ માઠુ વિપરિતાયગ્ણ મન, વચન, કાયાએ થયુ, તો તે માટે પશ્ચાત્તાપી ઘઈશ એમ નહીં કત્વા આગળથી જલુ સાવનેલી સખીરા તમે સોંપેડુ ॥ મ મરના હુ નિરાશિમાની રીતે મારી બૂનને માટે મને કપજે આપશો તે સહન મરીશ માઠુ આવશે ત્યાધીમુધી સ્વપ્ને પણ તમારો દ્વેષ વા તમારામજબી મોઈપણ

જાતની અન્યથા કલ્પના કરીશ નહીં. તમને કોઈ જાતની શંકા યાથ તો મને જાણાવશો, તો તમારો હિપકાર માનીશ, અને તેનો ખરો ખુલાસો કરીશ. ખુલાસો નહીં હોય તો મૌન રહીશ, પરંતુ અસલ બોલીશ નહીં. માત્ર તમારી પાસેથી એટલું જ ઇચ્છું છું કે, કોઈપણ પ્રકારે તમે મને નિમિત્ત રાખી અશુભયોગમાં પ્રવૃત્તિ કરશો નહીં; તમારી ઇચ્છાનુસાર તમે વર્તીને, તેમાં મારે કંઈપણ અધિક કહેવાની જરૂર નથી. માત્ર મને મારી નિવૃત્તિશ્રેણીમાં વર્તવા દેતાં કોઈ રીતે તમારું અંતઃકરણ હેંટ કરશો નહીં; અને હેંટું કરવા ભે તમારી ઇચ્છા હોય તો ખચિત કરીને મને આગળથી જાણવી દેજો. તે શ્રેણીને સાચવવા મારી ઇચ્છા છે અને તે માટે એથી હું ઘોઘ્ય કરી લઈશ. મારું ચાક્ષત્યું સુધી તમને દુઃખનીશ નહીં, અને છેવટે એ જ નિવૃત્તિ શ્રેણી તમને અપ્રિય હશે તોપણ હું જેમ જનરો તેમ જાળવણીથી, તમારી સમીપથી, તમને કોઈ પણ જાતની હાનિ ક્યાં વગર જનલો લાલ કરીને, હવે પછીના ગમને કાળ મળે [પાઠાં ગમે તે કાળ માટે] પણ તેવી ઇચ્છા રાખીને ખરો જઈગ

અપાડ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૪૬.

પૃ ૨૩૭

અણુહૃદ, વાચા વગરનું આ જગત્ તો ભુઓ
રોજનીશી, અશાઠ વદ ૧૧, રાનિવાર, ૧૯૪૬.

પૃ ૨૩૭

ખીજ જ્ઞાન
શીધે તો કેવજ્ઞાન

જગવાનું મહાવીરદેવ.

કંઈ કહી શકાય એવું આ સ્વરૂપ નથી

જ્ઞાની રનાકર

૧ ૩

+

૨ ૪

આ બધી નિયતિઓ કોણે કહી?

અમે જ્ઞાનવટે ભેઈ, પછી યાચ્ય લાગી, તેમ વ્યાખ્યા કરી

જગવાનું મહાવીરદેવ

૧૦,૯,૮,૭,૬,૫,૪,૩,૨,૧

રોજનીશી, આશો સુદ ૧૦, શુક્રવાર, ૧૯૪૬.

પૃ ૨૩૭.

આ બંધાયવા પામે છે મોક્ષ, એમ કાં ન કહી દેશું?

એવી કોને ઇચ્છા રહી છે, કે તેમ ચવા દે છે?

જિનનાં વચનની રચના અર્હુન છે એમાં તો ના નહીં.

પણ પામેલા પદાર્થનું સ્વરૂપ તેનાં રાસોમાં કાં નહીં?

મું તેને આશ્ચર્ય નહીં લાગ્યું હોય ? કાં કુપાચ્યું હશે ?

રોજનીશી, આશો શુદ્ધ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૪૬.

પ.
“ઉપયોગ ત્યો ધર્મ છે.”

મહાવીર દેવને નમસ્કાર.

છેવટનો નિર્ણય થયો ભેઈએ.

સર્વ પ્રકારનો નિર્ણય તત્ત્વજ્ઞાનમાં છે.

આહાર, વિહાર, નિહારની નિયમિતતા.

અર્થની સિદ્ધિ.

આર્ય જીવન—

ઉત્તમ પુરુષોએ આચરણ કર્યું છે.

[સં. ૧૯૪૦ પહેલાં. સં. નિં. પાઠાં મોરબી, આશો, ૧૯૪૬.]

૧. “જે મહાકામ માટે હું જન્મ્યો છે, તે મહાકામનું અનુપ્રેક્ષણ કર.”

૨. “ધ્યાન ધરી જા, સમાધિસ્થ થા.”

૩. “વ્યવહાર કામને વિચારી જા; જેનો પ્રમાદ થયો છે તે માટે હવે પ્રમાદ ન થાય તેમ કર; જેમાં સાહસ થયું હોય, તેમાંથી હવે તેવું ન થાય, તેવો બોધ લે.”

૪. દ્રઢપોગી છો, તેવો રહે.

૫. કોઈ પણ અલ્પ ભૂલ તારી સ્મૃતિમાંથી જતી નથી, એ મહાકલ્યાણ છે.

૬. “લેખાઈશ નહીં.”

૭. “મહાગંભિર થા.”

૮. “દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિચારી જા.”

૯. “યથાર્થ કર.”

૧૦. “કાર્યસિદ્ધિ કરીને ચાલ્યો જા.”

[સં. ૧૯૪૦ પહેલાં. સં. નિં. પાઠાં મોરબી, આશો, ૧૯૪૬.]

૧૩

“મોહાચ્છિન્ન દશાથી વિવેક ન થાય એ ખરું, નહીં તો વસ્તુગતે એ વિવેક ખરો છે.”

“ધણું જ સુક્રમ અવલોકન રાખો.”

“સત્યને તો સત્ય જ રહેવા દેવું.”

“કરી શકો તેટલું કહો, અસાધ્યતા ન જાણવો.”

“એક નિશ્ચિત રહો.”

“ગમે તે કોઈ પ્રસસ્ત ક્રમમાં એક નિશ્ચિત રહો.”

“વીતરાગે ખરું કહ્યું છે.”

“અરે આત્મા! સ્થિતિસ્થાપક દશા લે.”

“આ દુઃખ કયાં કહેવું? અને સાથી ટાળવું?”

“પોને પોતાનો વૈરી તે એમ. કેવી ખરી વાત છે?”

[સં. ૧૯૪૦ પહેલાં. સં. નિં. પાઠાં મુંબઈ, ચેત્ર, ૧૯૪૬.]

૨૦,

કેટલીક વાતો એવી છે કે, માત્ર આત્માને માલ છે અને મન, વચન, કાયાથી પર છે. કેટલીક વાતો એવી છે કે, જે વચન, કાયાથી પર છે, પણ છે.

શ્રી ભગવાન.

શ્રી મધસાધ.* શ્રી જગન્નાથ.†

[સં ૧૯૪૩. સં નિં. પાઠાં મુંબઈ, ૧૯૪૬.]

૨૨.

એકાંતવાદ એ જ જ્ઞાનની અપૂર્ણતાની નિશાની, હે વાહીઓ! મને તમારે માટે દર્શાવે છે, કારણ 'શિખાડ' કવિઓ કાવ્યમાં જેમ તેમ ખામી દાખવા 'જ' શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ, તરો પણ 'જ' એટલે 'નિષ્વયતા', 'શિખાડ' જ્ઞાન વડે કહ્યો છે. મહારો મહાવીર એમ કોઈકણે કહે નહીં; એ જ એની સરસ્વિની પેટે ચમત્કૃતિ છે. !!

[મં ૧૯૪૩. સં નિં.]

૨૫.

તે પવિત્ર દર્શન યથા પછી જમે તે વર્તન હો, પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી; અનંત સંસાર નથી; સ્ત્રોજ ભવ નથી; અશ્વંતર દુઃખ નથી; સંકાનું નિમિત્ત નથી; અંતરંગ મોહ નથી સત્-સત્ નિરુપમ, સર્વોત્તમ સુકૃત, શીતળ, અમૃતમય દર્શન-જ્ઞાન; સમ્યક્ જ્યોતિર્મય, ચિરકાળ આનંદની આસિ, (અને) અદ્ભુત સત્સ્વરૂપ-દર્શિતાની બહિર્દારી છે!

જ્યાં મતભેદ નથી; જ્યાં સંકા, કંખા, ચિત્તિનિમ્બા, મૂઠ્ઠાં, એમાંનું કંઈ નથી; છે તે કલમ લખી શકતી નથી; હ્યન કહી શકતું નથી; મન જેને મનન કરી શક્ય નથી... છે તે.

[મં ૧૯૪૩, સં નિં. પાઠાં મુંબઈ કાર્તિક, ૧૯૪૬]

૨૬.અ

જમો જહઠિય વાયુવાર્ફનં.

[મં ૧૯૪૩. સં નિં.]

૨૬.૧

નવપદ ધ્યાનીની શુદ્ધિ કરવા મારી તિજાસા છે.

[મં ૧૯૪૩. સં નિં. પાઠાં મુંબઈ, કાર્તિક, ૧૯૪૬.]

* આરાધરીનો એકેક ઉત્તરતો અક્ષર વાયવાથી 'ભમવાન' થશે.

† આરાધરીનો એકેક ઉપનો અક્ષર વાયવાથી 'લમવાન' થશે —સંધોધ. મ ૨

‡ તે નિરાલાભનયે મન ચિન્તા, જ્ઞાનચિન્તે પિયાર થવાયે;
નિત્ય વિરોધ કરી નવનાભનો, ઉત્તમ બોધ અનિત્ય ઉચ્ચારે,
સંસારબીજ ટીકે નહીં આંકે, જે નિવના કષ્ટનો અવધારે;
રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારે.

—સાધના મનોરથ.

૩૮

“નિયમ પાળવાનું દ્રઢ કરતા છતાં નથી પળતો, એ પૂર્વકર્મનો જ દોષ છે, એમ સાનીઓનું કહેવું છે.”

સ્ત્રીનું કોઈ અંગ લેશ માત્ર સુખદાયક નથી છતાં મારો દેહ ભોગવે તત્કાલિવાધાથી અને પૂછો તો હું તમને નિરાશી ધર્મ બોધી શકું ખરો મારા પર સમજા સરન લાવથી હુકમ ચલાવો તો હું રાજ છું

હું સસારથી લેશ પણ રાગરાગ્યુક્ત નથી છતાં તેને જ ભોગવું છું । ૧૬ મેં

લ્યાયુ નથી

નિર્વિકારી દસાથી અને એન્કો રહેવા છો

ગજસુકુમારની ક્ષમા અને રાગેતી રહેનેમીને બોધે છે તે બોધ મને પ્રાપ્ત થાઓ ભોગ ભોગવતા સુધી (ન્યા સુધી તે કર્મ છે લ્યામુધી) અને યોગ જ પ્રાપ્ત રહો !

સર્વ શાસ્ત્રનું એક તત્ત્વ મને મળ્યું છે એમ કહું તો મારું અહુપદ નથી

ન્યાય મને બહુ પ્રિય છે વીરની રીતી એ જ ન્યાય છે સમજી શકું છું

કોઈ ધર્મથી હું વિરુદ્ધ નથી સર્વ ધર્મ હું પાળું છું તમે સમજા ધર્મથી વિરુદ્ધ !

હો એમ કહેવામા મારો ઉત્તમ હેતુ છે

તમારો માનેવો ધર્મ મને મ્યા પ્રમાણથી બોધો છો તે મારે બહુ જ જરૂરનું છે

મેંઈ પણ શાસ્ત્રમા મને ગમ નહો

હું ખના માર્યા વેરાચ્છ લઈ જગતને આ લોકો ભમાવે છે

અત્યારે, હું કોણ છું એનું મને પૂર્ણ જ્ઞાન નથી

હું સત્પુષ્કનો શિષ્ય છે

એ જ માગી આકાશ છે

મને કોઈ ગજસુકુમાર જેવો વખત આવો

મેંઈ રાજેમતિ જેવો વખત આવો

[૨૦ ૧૮૪૫ સં ૧૦ માસ ૧૦ મુળર્ધ કાર્તિક, ૧ ૪૩]

૯૭

પ્રભુ પ્રતાપે ઉપાધિજન્ય વૃત્તિ છે ભગવાન પરિપૂર્ણ—સર્વગુણસપત્ર—કહેવાય છે તથાપિ એમાંય અપનક્ષણ કંઈ ઓછા નથી । વિચિત્ર કરતું એ જ એની લીના ! ત્યાં અધિ- શું કહેવું ?

સર્વ સમર્થ પુરુષો આપને પ્રાપ્ત થયેના જ્ઞાનને જ ગાઈ ગયા છે એ જ્ઞાનની દિન-પ્રતિદિન આ આત્માને પણ વિરોધતા થતી નય છે હું ધારું છું કે કેવળજ્ઞાન

આ પ્રકારનો પોતાના જીવનનો અનોરથ વિચારો લેવાથી વીનરાગના દશનનો ઉદ્ધાર કરવામા જેવા સાવનો ભેદજે તેનું ચિત્તવન આ સમયે વિરોધપણે રહ્યા કરતું હશે એવું મને ૬ ૨૮ થી ૩૧ મુધીના લેખો વિચરતા અનુમાન થાય છે ખરું એ લેખો દશનોદારની ચોળનારૂપ છે—સરોધક મ ર

આક ૩૦ થી ૩૫ ના લેખો ખડ ૧ ૨-મા આપેલા છે—સરોધક

ફેરવું છું બાકી બધુંય પથ્થરપર પાણીનાં ચિત્ર જેવું કરી મૂક્યું છે. તન્મય આત્મ-યોગમા પ્રવેશ છે. ત્યાં જ ઉદ્ધાસ છે ત્યાં જ ચાચના છે, અને યોગ (મન, વચન કાયા) બહાર પૂર્વ કર્મ ભોગરે છે. વેદોદ્ધતનો નાશ થતાં મુધી ગૃહવાસમા રહેવું યોગ્ય લાગે છે પરમેશ્વર આહીને વેદોદ્ધત રાખે છે કાસ્ય, પચમકાળમા પરમાર્થની વર્ષા ઋતુ થવા દેવાની તેની ચોક્કસ ઇચ્છા લાગે છે

તીર્થંકર જે સમન્વ્યા અને પામ્યા તે ૦૦૦ આ કાળમાં ન સમજી શકે અથવા ન પામી શકે તેવું કંઈ જ નથી આ નિર્ણય ધણા વખત થયા કરી રાખ્યો છે જો કે તીર્થંકર થવા ઇચ્છા નથી; પરંતુ તીર્થંકરે કર્યા પ્રમાણે કરવા ઇચ્છા છે, એટલી બધી હૃન્મતતા આવી ગઈ છે તેને સમાવવાની શક્તિ પણ આવી ગઈ છે. પણ આહીને સમાવવાની ઇચ્છા રાખી નથી

આપને વિજ્ઞાપન છે કે જુદાંમાંથી યુવાન યવું; અરે આ અવખ વાર્તાના અગ્રેસર આગળ અગ્રેસર યવું ચોડુ લખ્યું ધણુ કરી જાણુશો

“જુલુકાણા એ સમજવા માટે કહેલાં છે ઉપશમ અને ક્ષપક એ જે જાતની એળી છે ઉપશમમાં પ્રલક્ષ દર્શનનો સમ્ભવ નથી, ક્ષપકમાં છે પ્રલક્ષ દર્શનના મજબબે અભાવે અગિયારમેથી ૮૪ પાછે વણે છે ઉપશમ એળી એ પ્રકારે છે એક આજ્ઞારૂપ, એક માર્ગે જલ્યાવિના સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ આજ્ઞારૂપ પણ આજ્ઞા આરાધન મુધી ખતિત થતો નથી પાઞ્જનો ઠેક ગયા થઈ માર્ગનાં અનજાપણાને લીધે પડે છે” આ નજરે જોયેલી, આત્માએ અનુભવેલી વાત છે કોઈ શાસ્ત્રમાથી નીમળી આવશે ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થંકરના હૃદયમા આ વાત હતી, એમ અમે જાણુ છું

દશપૂર્વધારી ઇલાદિકની આજ્ઞાનુ આગધન કગ્વાની મહાનીરદેવની શિક્ષા વિષે આપે જાણુયુ તે ખડું છે એણે તો ધણુય કહ્યું હતું, પણ રહ્યું છે થોડું; અને પ્રકાશક પુરુષ ગૃહસ્થાવાસમા છે [પાઠાં બાકીના મુક્તમા છે કોઈ કોઈ જાણુ છે પણ તેટલું યોગજ નથી]

કહેવાતા આધુનિક મુનિયોનો સૂત્રાર્થ શ્રવણને પણ અનુકૂળ નથી સૂત્ર લઈ ઉપદેશ કરવાની આગળ જરૂર પડશે નહીં સૂત્ર અને તેના પડમા બધાય જાણુયાં છે એ જ વિનતિ

[સં. ૧૮૪૭ સં. નિ. ૦. પાઠાં મુખર્ષ, કાર્તિક વદ, ૧૪] શાયર્ચંદ.

૧૦૬ †

આપના દર્શનનો લાભ લીધાં લગભગ એક માસ ઉપર કંઈ વખત થયો મુંબઈ મૂક્યા એક પખવાડિયુ થયું

મુંબઈનો એક વર્ષનો નિવાસ ઉપાધિગ્રાહ્ય મહો સમાધિરૂપ એક આપનો સમાગમ, તેનો જેવો જોઈએ તેવો લાભ પ્રાપ્ત ન થયો

† શ્રીમદે આપાર પ્રવૃત્તિમા સવત ૧૯૪૬ ના મહા મહિનામા પ્રવેશ કર્યો —સંસોધક.

“જ્ઞાનીઓએ પ્રેમનો ખરેખરો આ કળિમાળ જ છે જનસમુદાયની વૃત્તિઓ વિષયકધારાદિકથી વિષમતાને પામી છે એનું બળવત્તરપણું પ્રત્યક્ષ છે (રાજસિ વૃત્તિનું અનુકરણ તેમને પ્રિય થયું છે તાત્પર્ય, વિવેકીઓની અને યથાચોજ્ય ઉપરામ પાત્રની છાયા પણ મળતી નથી” એવા ‘વિષમકાન્તમા જન્મલો આ દેહધારી આત્મા અનાદિમળતા પરિભ્રમણના ચાકથી વિશ્રાંતિ લેવા આવતા અવિશ્રાંતિ પામી સપ રાચો છે માનસિક ચિંતા લ્યાય કટી સકાતી નથી મ્હેવાના પાત્રોની પણ ખામી છે, ત્યા હવે શું કરવું ?

તે કે “યથાચોજ્ય ઉપરામતાવને પામેલો આત્મા સસાર અને મોક્ષપદ સમ વૃત્તિવાળો હોય છે, એટલે અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરી શકે છે,” પણ આ આત્માને તો હજી તે દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી. તેનો અભ્યાસ છે ત્યા તેને પડખે આ પ્રવૃત્તિ સામાટે ઉભી હશે ?

“જેની નિરુપાયતા છે તેની સહનશીલતા સુખદાયક છે” અને એમ જ પ્રવર્તન છે, પરંતુ “જીવન પૂર્ણ થતા પહેલા યથાચોજ્યપણે તીવેની દશા આવવી જોઈએ -”

૧ ‘મન, વચન અને કાયાથી આત્માનો સુખભાવ’

૨ ‘મનનું ઉદાસીનપણે પ્રવર્તન’

૩ ‘વચનનું સ્વાદ્વાદપણું (નિરાગ્રહપણું)’

૪ ‘કાયાની વૃક્ષદશા (આહાર વિહારની નિયમિતતા)’

“અથવા સર્વ સંદેહની નિવૃત્તિ, સર્વ ભયનું નાશ, અને સર્વ અજ્ઞાનનો નાશ

“અનેક પ્રકારે મતોએ સાક્ષ્યવાટે તેનો માર્ગ મ્હો છે સાધનો ખતાન્યા િ ધીગાદિકથી થયેલો પોતાનો અનુભવ મ્હો છે, તથાપિ તેથી યથાચોજ્ય ઉપરામભાવ આવવો કુર્લભ છે તે માર્ગ છે, પરંતુ ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ જોઈએ ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ થવા નિસ્તર સત્સંગ જોઈએ” તે નથી

શિશુવયમાથી જ એ વૃત્તિ ઉભવાથી કોઈ પ્રમારનો પરમાધ્યાત્મિક ન થઈ મન્યો અમુક-સપ્રદાયથી સાક્ષ્યાત્મક ન થઈ શક્યો, સસારના બળનથી દહાપોદા ભ્યાસ પણ ન થઈ શક્યો, અને તે ન થઈ શક્યો તેને માટે કઈ બીજી વિચારણા નથી એથી આત્મા અધિક વિકલ્પી થાત (સર્વને માટે વિકલ્પીપણું નહીં, પણ એક હું પોતાની અપેક્ષાએ મુજી) અને વિશ્વપાત્કિ ધ્યેસનો તો નારા જ રવો ઇચ્છ્યો હતો, એટલે જે થયું તે ક્યાલુધારક જ, પણ હવે શ્રી રામને જેમ મહાનુભાવ વસિષ્ઠ ભગવાને આ જ દોષનું વિરમરણ કરાવ્યું હતું તેમ મોખું કરાવે ? અર્થાત્ સાક્ષનો ભાષાભ્યાસવિના પણ ઘણો પરિચય થયો છે, ધર્મના વ્યાવહારિક જ્ઞાનાઓનો પણ પરિચય થયો છે, તથાપિ આ આત્માનું આનંદાવરણ એથી ટળે એમ નથી. માત્ર સત્સંગ શિવાય, ચોગસમાધિ શિવાય, ત્યા કેમ કરવું ?

આટલું પણ દર્શાવવાનું કોઈ સત્પાત્ર સ્વજ નહોતું ભાગ્યેદે આપ મળવા કે જેને એ જ રોમે રોમે રુચિર છે

૧. પવાણીઆ પ્રાં ભાગ ૩, સોમ, ૧૯૪૬ વિગ રાચચંદ રવજીભાઈ

૧૦૭.

એક બાબુથી પરમાર્થ માર્ગ ત્વરાથી પ્રકાશવા ઇચ્છા છે; અને એક બાબુ અલખ 'લે'માં સમાઈ જવું, એમ રહે છે. અલખ 'લે'માં આત્માએ કરી સમાવેશ થયો છે, યોગે કરીને કરવો એ એક રહસ્ય છે. પરમાર્થનો માર્ગ ઘણા મુમુક્ષુઓ પામે, તો સારું, અને તે માટે કેટલુંક મનન છે. દીનબંધુની ઇચ્છા પ્રમાણે થઈ રહેશે.

અહુત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. અબધુ થયા છીએ; અબધુ કરવા માટે ઘણા જીવો પ્રત્યે દૃષ્ટિ છે.

મહાવીર દેવે આ કાળને 'પંચમકાળ' કહી દુષમ કહ્યો. વ્યાસે 'કળિયુગ' કહ્યો; એમ ઘણા મહાપુરુષોએ આ કાળને કહિન કહ્યો છે; એ વાત નિશંક સત્ય છે. કારણ ભક્તિ અને સત્સંગ વિદેશ ગયાં છે; અર્થાત્ સંપ્રદાયમાં નૃથી રહ્યાં; અને એ મન્યાં વિના જીવનો ફૂટકો નથી. આ કાળમાં મળવાં દુષમ થઈ પડ્યાં છે; માટે કાળ પણ દુષમ છે. તે વાત યથાચોચ જ છે, દુષમને ઓછાપણાથી જાણાવવાની ઇચ્છા થાય છે; પણ લખવાની કે બોલવાની ઝાઝી ઇચ્છા રહી નથી. એટલા ઉપરથી સમગ્ર તરું થયા જ કરે, એ ઇચ્છના નિશ્ચય છે.

નામુદા મહોલો, [મુંબઈ] કાર્તિક વદ ૯, શુક, ૧૯૪૭.

૧૦૮

“ભક્તિ પૂર્ણતા પ્રાપ્તવાને ચોચ ત્યારે થાય છે, કે એક તૃણ માત્ર પણ હરિ પ્રત્યે યાયવું નહીં, સર્વ દશામાં ભક્તિમય જ રહેવું”

વહેવારચિંતાથી અકળામણ આવતાં, સત્સંગના વિયોગથી કોઈ પ્રકારે શાંતિ નથી હોતી તે ચોચ જ છે. તથાપિ વહેવારચિંતાનું અકળામણ ચોચ નથી.

સર્વત્ર હરિ ઇચ્છા બળવાન છે. એ કરાવવા માટે હરિએ આમ કર્યું છે, એમ નિઃશંકપણે સમજવું; માટે જે યાય તે ભેડું; અને પછી જે અકળામણ જન્મ પામે, તો ભેઈ લઈશું હવે સમાગમ થશે ત્યારે એ વિષે વાતચિત કરશું. અકળામણ રાખશો નહીં. અમે તો એ માર્ગથી તર્યા છીએ.

છોટમ ફાની પુરુષ હતા. પદની રચના બહુ એક છે. આકાર [પાકાં સાકાર] એ હરિની પ્રગટ પ્રાપ્તિ* એ રાખ્દને પ્રત્યક્ષ દર્શન ઘણુકરીને લખું છું.

ન્યેષ્ટ શુદ્ધ ૧૫, સવિ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

લૅ આત્મચિંતિ રાયચંદ.

૧૧૦.

હમણા તો હું કોઈને સ્પષ્ટ ધર્મ આપવાને ચોચ નથી, અથવા તેમ કરવા મારી ઇચ્છા રહેતી નથી. ઇચ્છા રહેતી નથી એનું કારણ હૃદયમાં વર્તતાં કર્મો છે; ઇચ્છું

* શ્રીમદ્વા કેટલાક લેખોમાં અને ખામ કરી સં. ૧૯૪૧-૪૭ ની શાલના લેખોમાં 'હરિ' રાજ વપરાયો છે 'હરિ' ની પ્રગટ પ્રાપ્તિ, 'પ્રત્યક્ષદર્શન' ના આશયમાં તેઓ વાપરના હતા, તે અત્ર કરેલી આખ્યા પરથી જણાવા ચોચ છે. 'ઈશ્વર' રાખ્દના અર્થ માટે હાલ નંબ. ૩૯, પૃષ્ઠ ૪૩, આંક ૧૭, જુઓ.—સંસોધક મ. ર.

હું કે કોઈ પણ જાણીએ હો તે ધર્મ પામેલાથી ધર્મ પામો, —તથાપિ નર્તમાન નર્તુ
હું તે કાળ એવો નથી.

[પાડાં પ્રથમ મનુષ્યને યજ્ઞયોગ્ય જ્ઞાનપણું આવતું જોઈએ છીએ, પૂર્વના
આથહો અને અસત્સંગ ટળવાં જોઈએ છીએ.] “જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તે
પુરુષ ધર્મ પામ્યા વિષેની પૂર્ણ ચોક્કસી કરવી; આ મંત્રની સમજવા જેવી વાત છે.”

મુંબઈ, સં. ૧૯૪૭ ના કાર્તિક વદ ૧૧, શુક.

વિ. રાયચંદના યથા.

૧૧૨.

અહીં ત્રણે કાળ સરખા છે. બેઠેલા વ્યવહાર પ્રત્યે અસમતા નથી; અને
ત્યાગવાની ઇચ્છા રાખી છે; પણ પૂર્વ પ્રકૃતિને ટાળ્યા વિના છૂટકો નથી.

કાળની દુષ્ક્રમતા ૧૦૦ થી આ પ્રવૃત્તિમાર્ગ ધણા જીવોને ‘સત્’ નું દર્શન
કરતાં અટકાવે છે.

તમને બધાને ભલામણ છે કે આ આત્મા સંબંધે ખીલ પ્રત્યે કંઈ વાતચિત
કરવી નહીં.

માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ ૯, રાત્રિ, ૧૯૪૭.

વિ. રાયચંદ.

૧૧૩.

આપ હૃદયના જે જે દ્વાર દર્શાવો છો; તે તે વાંચી આપની ચોખ્ખતા માટે
પ્રસન્ન થવાય છે, પરમ પ્રસન્નતા થાય છે; અને ફરીફરી સત્ ધુગનું સ્મરણ થાય છે.

આપ પણ જાણો છો કે “આ કાળમાં મનુષ્યોનાં મન મ યિક મંપતિની ઇચ્છા-
વાળાં થઈ ગયાં છે. કોઈક વિરલ મનુષ્ય નિર્વાણ માર્ગની દ્રઢ ઇચ્છાવળું રહ્યું સંભવે
છે; અથવા કોઈકને જ તે ઇચ્છા સંપુરકનાં ચરણ સેવન વડે પ્રાપ્ત થાય તેવું છે.”
મહાધિકારવાળા આ કાળમાં આપણો જન્મ એ કંઈક કારણ યુક્ત દરી જ, એ નિર્સંક
છે; પણ શું કરું, તે મંપૂર્ણ તો તે સૂત્રકે ત્યારે અને તેવું છે.

મુંબઈ, દિસેમ્બર ૨૪, ૧૯૯૦, [સં. ૧૯૪૭]

વિ. રા.

૧૧૫.

પ્રાપ્ત થએલા સત્સ્વરૂપને અલેદલાવે આ પૂર્વ સમાધિમાં સ્મરું છું.

ઉવટનું સ્વરૂપ સમજવામાં-અનુભવાયામાં-અરૂપ પણ ન્યૂન ન રહી નથી.
જેમ જે તેમ સર્વ પ્રકારે સમજાયું છે. સર્વ પ્રકારનો એક દેશ બાદ કરનાં બાકી સર્વ
અનુભવાયું છે. એક દેશ સમજવા વિના રહ્યો નથી; પરંતુ યોગ (મન, વચન,
કાયા) થી અસંગ થવા વનવાસની આવશ્યકતા છે, અને એમ થયે એ દેશ અનુભ-
વારો, અર્થાત્ તેમાં જ રહેવારો; પરિપૂર્ણ લોકલોકજ્ઞાન હતપત્ર યરો; અને એ હતપત્ર
કરવાની (નેમ) આકાંક્ષા રહી નથી. છતાં હતપત્ર કેમ યરો ? એ વળી આશ્ચર્યકારક
છે ! પરિપૂર્ણ સ્વરૂપજ્ઞાન તો હતપત્ર થયું જ છે; અને એ સમાધિમાંથી નીકળી
લોકલોકજ્ઞાન પ્રત્યે જતું કેમ જનરો ? એ પણ એક અને નહીં પણ પત્ર લખનારને
વિદમ્ય થાય છે !

“કણ્ણી અને કોળી જેવી જ્ઞાતીમાં પણ માર્ગને પામેલા યોગી વર્ષમાં ઘણા પુરુષો થઈ ગયા છે; તે મહાત્માઓની જનમંડળને અપિધ્વાન હોવાને લીધે કોઈક જ તેનાથી સાર્યક સાધી શક્યું છે; જીવને મહાત્મા પ્રત્યે મોઢ જ ન આવ્યો, એ કેવી ઈશ્વરી અદ્ભુત નિયતિ છે?”

“એઓ સર્વ કંઈ છેવટના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે મળવું તેમને બહુ સમીપમાં હતું. [પાઠાં એવા ઘણા પુરુષોનાં પદ વગેરે અહીં જોયાં.] એવા પુરુષો પ્રત્યે સેમાંય બહુ હૃદયે છે; અને જાણે નિરંતર તેવાની ચરણ સેવા કરીએ, એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાની કરતાં એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય હૃદ્યાસ આવે છે, તેનું કારણ એ જ કે તેઓ જ્ઞાનીનાં ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એ જ એમનું દાસ્ય અમારું તેમના પ્રત્યે દાસ્ય થાય છે,—તેનું કારણ છે. ભોળે ભગત, નિરાંત નોળી ઇલાહિક પુરુષો યોગી (પરમ યોગ્યતાવાળા) હતા.”

નિરંજન પદને ખુલનારા, નિરંજન કેવી સ્થિતિમાં રાખે છે, એ વિચારતાં અકળ ગતિ પર ગંભીર, સમાધિયુક્ત દાસ્ય આવે છે !

હવે અમે અમારી દશા કોઈ પણ પ્રકારે કહી શકવાના નથી; તો લખી ક્યાંથી શકીશું ? [પાઠાં આપનાં દર્શન થયે જે કંઈ વાણી કહી શકશે તે કહેશે. બાકી નિરૂપાયતા છે.] (કંઈ) મુક્તિએ નથી જોઈતી, અને જૈનનું કેવળજ્ઞાને જે પુરુષને નથી જોઈતું, તે પુરુષને પરમેશ્વર હવે ક્યું પદ આપશે ? એ કંઈ આપના વિચારમાં આવે છે ? આવે તો આશ્ચર્ય પામજો; નહીં તો અહીંથી તો કોઈ રીતે કંઈએ બહાર કાઢી શકાય તેમ બને તેવું લાગત નથી.

આપ જે કંઈ બ્યવહાર ધર્મ પ્રશ્નો ખીડો છો તે ઉપર લક્ષ અપાવું નથી; તેના અક્ષરપણ પૂરા વાંચવા લક્ષ જગ્ર નથી; તો પછી તેનો ઉત્તર ન લખી શકાયો હોય તો આપ શામાટે રાહ જુઓ છો ? અર્થાત્ તે હવે ક્યારે બનશે તે કંઈ લખી શકાવું નથી.

વારંવાર જણાવો છો કે આતુરતા-દર્શન માટે-બહુ છે; પરંતુ પંચમકાળ મહા-વારંજેવે કહ્યો છે, કળિયુગ બ્યાસભગવાને કહ્યો છે; તે ક્યાંથી [પાઠાં સાથે રહેવા દે ? અને દે તો આપને] ઉપાધિમુક્ત રાખે ?”

માગશીર વદ. ૩, ૧૯૪૭.

૧૧૬.

અલ્પજ્ઞનામ ધુની લગી બગનગે, મગન લયા મન મેરાજ,

આસન મારી સુરત દ્રઢ ધારી, દિયા અગમ ધર ડેરાજ.

મુંબઈ, પોષ શુદ્ધ ૫, ગુરુ, સં. ૧૯૪૭

—દરશા અલ્પ દેદારાજ.

૧૧૭ અ

પ્રમત્તવ્યાકરણમાં સત્યનું મહાત્મ્ય વાંચ્યું છે. [પાઠાં મનન પણ કરેલું હતું.]

હાલમાં દરિજનની સગતિના અભાવે કાળ દુર્લભ બન્યો છે; દરિજનની સગતિમાં પણ તે પ્રત્યે ભક્તિ કરવી એ બહુ પ્રિય છે

આપ પરમાર્થ માટે જે પરમ આકાંક્ષા રાખો છો, તે ઈશ્વરેન્દ્રો દ્વરે તો કોઈ અપૂર્વ વાટથી પાર પડશે “જેઓને પ્રાતિષ્ઠા કરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે એવા ભારતક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાળુ પરમકૃપા કરશે, પરંતુ હમણા થોડો મન તેની ઇચ્છા હોય તેવું જણાવું નથી”.

મુખર્ષિ, પોરા શુદ્ધ ૧૦, ૧૯૪૭

૧૨૦

જ્ઞાનના પરોક્ષ-અપરોક્ષ વિષે પત્રથી લખી સકાય તેમ નથી, પણ મુધાની ધારા પછીના કેવાકે દર્શન થયા છે, અને જે અસમતાની સાથે ૦ ૦ ૦ ની સત્ત્વમ હોય તો છેવટનું પરિપક્વ પ્રકારો તેમ છે, કારણ કે તે ધણકરીને સર્વ પ્રકારે જન્મુ છે, અને તે જ વાટ તેના દર્શનની છે આ ઉપાધિયોગમાં એ દર્શન ભગવત્ થવા દેશે નહીં, એમ તે મને પ્રેરે છે, માટે એકાતવાસીપણે જ્યારે થવારો ત્યારે ચાલીને ભગવતે રાખેલો પડશે એક ચોડા પ્રયત્નમાં રળી જશે

મુખર્ષિ, ફેબ્રુઆરી ૧૯, ૧૮૮૧ [સં ૧૯૪૭]

૧૨૩

“કેવળ નિર્વિકાર છતાં પરબ્રહ્મ પ્રેમમય પરાભક્તિને વશ છે એ, હૃદયમાં જેણે અનુભવ કાર્યો છે એવા, જ્ઞાનીઓની ગુપ્ત શિક્ષા છે”

અત્ર પરમાનંદ છે અસંગતિ હોવાથી સમુદાયમાં રહેવું બહુ વિકટ છે જેનો કોઈ પણ પ્રકારે થયાર્થ આનંદ કહી સકાતો નથી, એવું જે સત્સ્વરૂપ તે જેના હૃદયમાં પ્રકાશ્ય છે એવા મહાભાગ્ય જ્ઞાનીઓની અમારા ઉપર કૃપા વર્તે. અમે તો ચરણરૂઝ છઈએ, અને ત્રણે કાળ એ પ્રેમની નિરજનદેવ પ્રત્યે યાચના છે

આજના પ્રભાતથી નિરજનદેવની કોઈ અદ્ભુત અનુમદતા પ્રકાશી છે, આજે ઘણા દિવસ થયા ઇચ્છેલી પરાભક્તિ કોઈ અનુપમ રૂપમાં હૃદય પામી છે. ગોપીઓ ભગવાન વામુદેવ (કૃષ્ણચંદ) ને મહીની મહુક્રીમાં નાખી વેચના નીકળી હતી, એની એક શ્રીમદ્ભાગવતમાં કયા છે, તે પ્રસંગ આજે બહુ સ્મરણમાં રહ્યો છે, અમૃત પ્રવહે છે ત્યાં સહસ્રલગ્નકમળ છે એ મહીની મહુક્રી છે, અને આદિ પુરુષ તેમાં બિરાજમાન છે તે ભગવત વામુદેવ છે, તેની પ્રાપ્તિ સર્વપુરુષની ચિત્તવૃત્તિરૂપ ગોપીને થતા તે ઉદ્ધાસમાં આવી જઈ જીન કોઈ મુમુક્ષુ આત્મા પ્રત્યે “મેઈ માધવ હ્યો, હારે કોઈ માધવ હ્યો” જેમ કહે છે, અર્થાત્ તે વૃત્તિ કહે છે કે, આદિ પુરુષની અમને પ્રાપ્તિ થઈ, અને એ એ જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, ધીનું કશુંય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી, માટે તમે પ્રાપ્ત કરો ઉદ્ધાસમાં ફરીફરી મ્હે છે કે તમે તે પુરાણ પુરુષને પ્રાપ્ત કરો અને જે તે પ્રાપ્તિને અવ્યય પ્રેમથી ઇચ્છો તો અમે તમને એ આદિ પુરુષ

† * પત્ર લખતી વેળા પોતાનો આત્મપ્રવાહ એ જાણના વિચારમાં વહેતો હોય તે જાણના અન્યપુરુષ પ્રણીત વિચારોની રચના એ મુખે વર્તતો હોય તો તે અન્યપુરુષ પ્રણીત વિચારો પણ શ્રીમદ્ પરચૂપે લખતા આ પત્ર એ જાણનો છે — સસોધક મ ૧

આપી દઈએ મહુપ્રીમાં નાખીને વેચવા નીકળ્યા છીએ, માદક દેખી આપી દેઈએ છીએ, મેઈ માદક ચાઓ, અચળ પ્રેમે કોઈ માદક ચાઓ, વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ મહુપ્રીમાં નાખીને વેચવા નીકળ્યાનો અર્થ સહસ્રદયકમળમાં અમને વાસુદેવ ભગવાન મળ્યા છે મહીનુ નામ માત્ર છે, આખી સૃષ્ટિને મથીને જે મહી કાઢીએ તો માત્ર એમ અમૃતરૂપ વાસુદેવભગવાન જ મલી નીકળે છે એવું સૂત્રમ સ્વરૂપ તે સ્થૂળ કરી વ્યાસજીએ અદ્ભુત ભક્તિને ગાઈ છે આ વાત અને આખું ભાગવત એ એકને જ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અક્ષરે અક્ષરે બરપુર છે, અને તે (અ)મને ધણા કાળ થયા પહેલા સમજાય છે, આને અતિ અતિ સ્મરણમાં છે, કારણકે સાક્ષાત્ અનુભવ પ્રાપ્તિ છે, અને એને હીલે આજની પરમ અદ્ભુત દશા છે એવી દશાથી જીવ હનમત્ત પણ થઈ ગયા વિના રહેરો નહીં અને વાસુદેવહરિ, ચાહીને કેવલોક વખત વળી અતર્થ્યાન પણ થઈ જાય એવા લક્ષણના ધારક છે, માટે અમે અસગતાને ઇચ્છીએ છીએ [પાડાં અને તમારો સહવાસ તે પણ અમગતા જ છે એથી પણ વિરોધ અમને પ્રિય છે]

સત્સંગની અત્ર ખામી છે, અને વિન્ટ વાસમાં નિવાસ છે હરિઈચ્છાએ ઈર્ષ્યાની વૃત્તિ છે એટલે કઈ ખેદ તો નથી, પણ ભેદનો પ્રકાર કરી શકાતો નથી એ ચિંતાના નિરતર રહ્યા ર છે

ધણા ધણા પ્રકારથી મનન કરતા અમારો દ્રઢ નિશ્ચય છે કે ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે અને તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમાં તે મોક્ષ મરી દે તેવો પદાર્થ છે વિરોધ કઈ લખ્યું જતું નથી પરમાનંદ છે પણ અસત્સંગ છે, અર્થાત્ સત્સંગ નથી

મુખઈ, મહા વદ ૩ ગુરુ ૧૮૪૭

૧૨૪

એક દેખીએ ભનિયે' એ દોહા વિષે આપે લખ્યું તો એ દોહાથી અમે આપને નિ શક્તાની દ્રઢતા થવા લખ્યું નહોતું પણ સ્વભાવે એ દોહો પ્રસન્ન લાગવાથી લખી મોકલ્યો હતો એવી લય તો ગોપાગનાને હતી. શ્રીમદ્ભાગવતમાં મહાત્મા વ્યાસે વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યે ગોપીઓની પ્રેમભક્તિ વર્ણવી છે, તે પરમાત્માદક અને આશ્ચર્યક છે

મુખઈ, મહા વદ ૪ ૧૮૪૭

૧૨૫

આપને મારા પ્રત્યે પરમોદ્દાસ આવે છે અને વારંવાર તે વિષે આપ પ્રસન્નતા પ્રગટ કરો છો પણ હજી અમારી પ્રસન્નતા મારા ઉપર થતી નથી કારણ કે જેવી નેઈએ તેવી અસંગદશાથી વર્તાઈ નથી અને મિથ્યાપ્રબળમાં વાસ છે પરમાર્થ માટે પરિહાં ઇચ્છા છે પણ ઈચ્છેરેખાની હજી તેમાં સમ્મતિ થઈ નથી ત્યાસુધી મારા વિષે અતરમાં સમજી રાખજો અને ગમે તેવા મુમુક્ષુઓને પણ કઈ નામપૂર્વક જણાવશો નહીં હાન એવી દશાએ રહેલુ અમને વહાલુ છે

૦૦૦ ને આપે યહુ લખી નાકે નદાત્મ્ય પ્રાપ્ત થયું, પણ તેમ તો હાટ યહુ
જોઈતી નથી, તે પ્રત્યે પ્રગટ થઈ પ્રતિબંધ કરવો અને યોગ્ય નથી જાતલો.
મુબઈ, મહા ૧૮૭૭, ૧૯૪૭

૧૩૦

પુરાણપુરુષને નમોનમ.

“આ લોક ત્રિવિધ તાપથી આકુળ બાકુળ છે. ઝઝઝાના પાણીને લેવા દોગ
તુષા છીપાવવા છડે છે, એવો દીન છે. અજ્ઞાનને લીધે સ્વરૂપનુ વિસ્મરણ થઈ
જવાથી ભયંકર પરિશ્રમનું તેને પ્રાપ્ત થયું છે. સમયે સમયે અનુભવ ખેદ, જ્વલકિ
નોમ, મત્સ્યારિકા ભય, વિભોગાદિ દુખને અનુભવે છે. એવી અચરણતાવાળા આ
જગતને એક સત્પુરુષ જ રાજ્ય છે, સત્પુરુષની વાણી વિના કોઈએ તાપ અને
તુષા છેડી શકે નહીં, એન નિશ્ચય છે. માટે હરીદ્વરી તે સત્પુરુષના ચરણનું અને
ધ્યાન કરીએ છીએ.”

“સંસાર મેલ જ અસાતાન્ય છે. કોઈ પણ પ્રાણીને અલ્પ પણ જ્ઞાતા છે, તે
પણ સત્પુરુષનો જ અનુચિત છે, મોંપણ પ્રમાણના પુરુષ વિના સાતાની પ્રાપ્તિ
નથી, અને એ પુરુષ પણ સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના કોઈએ જાણ્યું નથી. ધર્મે માટે
ઉપદેશેષ તે પુરુષ રહીને આધીન થઈ પ્રવર્તે છે, તેથી જાણે તે અશક્તિથી પ્રાપ્ત
થયેલું લાગે છે, પણ એવું મૂળ એક સત્પુરુષ જ છે, નાજી અને એમ જ જાણીએ
છીએ કે, ‘એક અસાતાવાળી મરીને પૂર્ણ મામના સુધીની સર્વ સમાધિ તેવું સત્પુરુષ
જ કારણ છે, આટલી બધી સમર્થતા છતાં એને કંઈપણ સ્પૃહા નથી, ઉન્મત્તતા
નથી, પોતાપણ નથી, મર્વ નથી, જાગ્ર નથી એવા આધર્મની પ્રતિમારૂપ સ પુ
રુષને અમે ફરીફરી નામરૂપે સ્મરીએ છીએ.

‘ત્રિલોકના નાથ વરા વચા છે એને એવા જ્ઞાતા પણ એવી કોઈ અટકની
દશાથી વને છે કે જેનું સામાન્ય મનુષ્યને ઓગળાણુ યહુ કુર્લસ છે,’ એવા
સત્પુરુષને અમે ફરીફરી સ્તવીએ છીએ.

એક સમય પણ કેવળ અસમપણાથી રહેતું એ ત્રિલોકને વરા કરવા કરના પશુ
વિકટ કાર્ય છે, [પાપાં તેવા અસમપણાથી ત્રિમાત્ર જે રચા છે, એવા સત્પુરુષના
અવતરણ તે જોઈ અમે પરમાર્થ પામી નમીએ છીએ.]

‘હે પરમાત્મા, અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે આ હાગમા પણ હરનો
મોક્ષ હોય, તેમ છતાં હૈન ત્રયોમા અવિનુ પ્રતિપાદન થયું છે, તે પ્રમાણે આ માટે
મોક્ષ ન હોય તો આ છેવટે એ પ્રતિપાદન ગુરુત્વ, અને અમને મોક્ષ આપવા
કરતા સત્પુરુષના જ ચરણનું ધ્યાન કરીએ અને તેની હમિય જ રહીએ એવો
યોગ આપ.’

‘હે પુરુષપુરાણ! અમે તારામા અને સ પુરુષમા કઈ બેદ દોષ એમ સમજના
નથી તારા કરવા અમને તો સત્પુરુષ જ વિશેષ લાગે છે. કારણ કે ગુ પન તેને
આધીન જ રહ્યો છે, અને અમે સ પુરુષને ઓગળાવા વિના વને ઓગળી રાખ્યા.

નહીં; એ જ તારું દુર્ઘટપણું અમને સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ હપબલવે છે; કારણ કે તું વરા છતાં પણ તેઓ હિન્મત નથી; અને તારાથી પણ સરળ છે, માટે હવે તું કહે તેમ કરીએ.”

“હે નાંચ! તારે ખોટું ન લગાડવું કે અમે તારાં કરતાં પણ સત્પુરુષને વિરોધ સ્તવીએ છીએ; જગત્ આખું તને સ્તવે છે; તો પછી અમે એક તારા સામા બેઠાં રહીશું તેમાં તને ક્યાં સ્તવનની આકાંક્ષા છે; અને ક્યાં તને ન્યૂનપણું પણ છે?”

“જ્ઞાની પુરુષો ત્રિકાળની વાત જાણતાં છતાં પ્રગટ કરતા નથી, એમ આપે પૂછ્યું; તે સંબંધમાં એમ જણાય છે કે ઈશ્વરી ઇચ્છા જ એવી છે કે અમુક પારમાર્થિક વાત શિવાય જ્ઞાની બીજી ત્રિકાળિક વાત પ્રસિદ્ધ ન કરે; અને જ્ઞાનીની પણ અંતર ઇચ્છા તેવી જ જણાય છે. જેની કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા નથી, એવા જ્ઞાની પુરુષને કંઈ કર્તવ્યરૂપ નહીં હોવાથી જે કંઈ ઉદ્યમાબ્ધાવે તેટલું જ કરે છે.” અમે તો કંઈ તેણે જ્ઞાન ધરાવતા નથી કે જેથી ત્રણે કાળ સર્વ પ્રકારે જણાય; અને અમને એવાં જ્ઞાનનો કંઈ વિરોધ લાગે નથી; અમને તો વાસ્તવિક એણે જે સ્વરૂપ તેની ભક્તિ અને અસંગતા એ પ્રિય છે. એ જ વિજ્ઞાપન.

મુંબઈ, ફાગણ શુદ્ધ ૪, રાત્રિ, ૧૯૪૭.

૧૩૨.

આપનું પત્ર પ્રાપ્ત થયું. એમાં કરેલા પ્રશ્નોનો સવિગત ઉત્તર બનતાં સુધી તરતમાં લખીરા.

એ પ્રશ્નો એવાં પારમાર્થિક છે કે મુમુક્ષુ પુરુષે તેનો પરિચય કરવો જોઈએ હોય તે પુસ્તકોના પાડીને પણ એવાં પ્રશ્નો ઉમે નહીં, એમ અમે ધારીએ છીએ. તેમાં પણ પ્રથમ લખેલું પ્રશ્ન (જગતનાં સ્વરૂપમાં મતાંતર કાં છે?) તો જ્ઞાની પુરુષ અથવા તેની આજ્ઞાને અનુસરનારો પુરુષ જ ઉગાડી શકે. અત્ર મનમાનતી નિવૃત્તિ નથી રહેતી; જેથી એવી જ્ઞાનવાતાં લખવામાં જરા વિલંબ કરવાની જરૂર થાય છે. છેલ્લું પ્રશ્ન અમારા વનવાસનું પૂછ્યું છે; એ પણ જ્ઞાનીની જ અંતર્વૃત્તિ જાણનાર પુરુષ વિના કોઈકથી જ પૂછી શકાય તેવું પ્રશ્ન છે.

[પાઠાં આપની સર્વોત્તમ પ્રજ્ઞાને નમસ્કાર કરીએ છીએ. કલિકાળમાં પરમાત્માએ કોઈ ભક્તિમાન પુરુષ ઉપર પ્રસન્ન થવું હોય, તો તેમાંના આપ એક છો. અમને તમારો ઓય આ કાળમાં મળ્યો અને તેથી જ જીવાય છે.]

મુંબઈ, ફાગણ શુદ્ધ ૮, ૧૯૪૭.

૧૩૪.

[પાઠાં ઘટ પરિચય માટે આપે કંઈ જણાવ્યું નથી તે જણાવરો]

પારમાર્થિક વિષય માટે હાલ મૌન રહેવાનું કારણ પરમાત્માની ઇચ્છા છે. ત્યાંસુધી અસંગ યઈશું નહીં અને ત્યાર પછી તેની ઇચ્છા મળશે નહીં, ત્યાંસુધી પ્રગટ રીતે મારું કહીશું નહીં; અને આપો સર્વ મંદાત્માઓનો રીવાજ છે. અમે તો દીન માત્ર છીએ. ભાગવતવાણી વાત આત્મજ્ઞાનથી જાણેલી છે.

સં ૧૯૪૭ ના ફાગણ વદ ૨, મુંબઈ.

૧૩૫

શ્રીમદ્ભાગવત પરમ ભક્તિ રૂપ જ છે એમા જે જે વર્ણવ્યુ છે, તે તે તદ્વસ્તુરૂપને સૂચવવા માટે છે

[પાકાં મુનિને સર્વવ્યાપક અધિજ્ઞાન આત્મા વિષે કઈ પૂછવાથી લથડી ઉતાર મળી નહીં રોકે કટિપત ઉત્તરે કાર્ય સિદ્ધિ નથી આપે જ્યોતિષાદિકની પણ હાં ન ઇચ્છા કરતી નહીં કારણુ તે કટિપત છે અને કથિત પર લક્ષ નથી]

૧૩૬

‘જ્યોતિષને કટિપત કહેવાનો હેતુ એવો છે, કે તે વિવિધ પારમાર્થિક જ્ઞાને રૂપિત જ છે, અને પારમાર્થિક જ સત્ છે અને તેની જ રચણા રહે છે

મને પોતાને શીર હાથ ઉપાધિનો બોલે ઈશ્વરે વિશેષ મૂલ્યો છે એમ કરવામા તેની ઇચ્છા સુખરૂપ જ માનું છું પરમજ્ઞાને નામે જૈન કથો આ કાળને ઓળખે છે, અને કળિકાળને નામે પુરાણ કથો ઓળખે છે એમ આ કાળને જડિન માત્ર કહો છે, તેનો હેતુ જીવને ‘સત્સંગ અને સત્સાક્ષ નો ભેગ થવો આ માગમા હુલ્લેલ છે અને તેટલા જ માટે કાળને એવું ઉપનામ આપ્યું છે અમને પણ પરમજ્ઞાન અથવા કળિયુગ હાવ તો અનુભવ આપે છે અમારું ચિત્ત નિરપૂર્ણ અતિરાગ છે અને જગત્મા સરપૂર્ણ તરીકે વર્તિએ છીએ એ જળિયુગની કૃપા છે

મુંબઈ કાગણુ વદ ૧૩ ૧૮૪૭

૧૪૦

કોઈનો દોષ નથી, અમે કર્મ આધ્યા માટે અમારો દોષ છે.

જ્યોતિષની આજ્ઞા સમજી ટેટીક વિગત લખી તે વાચી છે ઘણો ભાગ તેનો નજાવામા છે તથાપિ ચિત્ત તેમા જરાય પ્રવેશ કરી શકતુ નથી અને તે વિષેનું નાચક સામગ્રી કદાપિ અમત્કારિક દોષ, તોપણ બોલતરૂપ જામે છે થોડી પણ તેમા કચિ રટી નથી અમને તો માત્ર એક અપૂર્વ એવા ‘સત્’ ના જ્ઞાનને વિષે જ કચિ રહે છે ખીલુ જે કઈ કરવામા આવે છે, કે અનુસરવામા આવે છે, તે બધું આમપાસના બધનને લઈને કરવામા આવે છે હાલ જે કઈ બ્યવહાર કરીએ છીએ તેમા દેહ અને મનને બાહ્ય ઉપયોગ વર્તવિવરો પડે છે, આત્મા તેમા વર્તવો નથી અચિન્ત્ય પૂર્વકર્મભંતુસાર વર્તવું પડે છે તેથી અ સત આકુળતા આવી નય છે ૭ ઈ પૂર્વે નિબંધન કરવામા આવ્યા છે તે કર્મો નિવૃત્ત થવા અર્થે -ભોગવી લેવા અથવા થોડા માત્રા ભોગવી લેવાને અર્થે આ વેપાર નામનું બ્યાવહારિક કામ ખીજાને અર્થે રેડીએ છીએ હાલ જે કરીએ છીએ તે વિષે મને વિચાર આવ્યા કરેલ અને ત્યાર પછી અનુક્રમે તે કામની શરૂઆત થઈ ત્યારથી તે અત્યાર સુધીમાં કામની દિનપ્રતિદિન કઈ વૃદ્ધિ થયા કરી

અમે આ કામ પ્રેરેલુ માટે તે મબધી ૦ ૦ ૦ અને તેટલું મજુરી જેલુ કામ પણ કર્યાનું રાખ્યુ છે કામની દબે ઘણી હદ વધી ગયેલી હોવાથી નિવૃત્ત થવાની અ સત શુદ્ધિ થઈ નય છે, પણ ૦ ૦ ૦ ને દોષશુદ્ધિ આવી જવાનો મંત્રવ, તે અનત

સસારનું કારણ ૦ ૦ ૦ ને યાય એમ જાણીને જેમ અને ચિત્તનું સમાધાન કરી તે મનુગી જેટલું કામ પણ કર્યા જવું, એમ હાવ તો ધાર્યું છે

આ કામની પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે જેટલી અમારી ઉદાસીન દશા હતી તેથી આજ વિરોધ છે, અને તેથી અમે ધણુમ્મીને તેમની વૃત્તિને ન અનુસરી રાખીએ એવું છે, તથાપિ જેટલું જાણ્યું છે તેટલું અનુસરણ તો જેમ તેમ ચિત્ત સમાધાન કરી રાખ્યા મ્યું છે

કોઈ પણ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે, અને વ્યાવહારિક સુખમા પ્રીતિ રાખે, ને પરમાર્થ પ્રાપ્ત યાય, એમ તો કોઈ કાળે અને જ નહીં. આ કામની નિવૃત્તિ પૂર્વકર્મ જોતા તો હાલ યાય તેવું દેખાવું નથી

આ કામ પછી 'ત્યાગ' એવું અમે તો જ્ઞાનમા જોયું હતું, અને હાલ આજ સ્વરૂપ દેખાય છે, એટલી આશ્ચર્યવાર્તા છે અમારી વૃત્તિમા પરમાર્થ આડે અવકાશ નથી, તેમ છતાં ધણુજારો કાળ આ મમમા ગાળીએ છીએ, અને તેનું કારણ માત્ર તેમને દોષબુદ્ધિ ન આવે એટલું જ છે, તથાપિ અમારી વર્તના જ એવી છે કે, જીવ તેનો જે ખ્યાલ ન કરી શકે તો તેટલું કામ કરતા છતાં પણ દોષબુદ્ધિ જ રહ્યા કરે

[સં ૧૬૪૭, પાઠાં ૬૩૭ શુદ્ધ ૧૪, શુક, ૧૮૪૮]

૧૩૭

[પાઠાં એક પત્ર મળ્યું કે જે પત્રમા કેટલાક જીવને ચોચ્યતા છે, પણ માર્ગ ખતાવનાર નથી વિગેરે વિગત આપી છે એ વિષે આગળ આપને ધણુકરીને શુદ્ધિ પણ ખુનાસો કરેલો છે, તથાપિ આપ વિરોધ વિરોધ પરમાર્થની ઉત્સુકતામય છો, જેથી તે ખુનાસો વિસ્મરણ થઈ જાય એમા આશ્ચર્ય નથી]

[પાઠાં વળી] આપને સ્મરણ રહેવા લાખુ છું કે, ન્યાસુધી ઈશ્વરેચ્છા નથી ત્યાસુધી અમારાથી કાઈ પણ થઈ શકનાર નથી તણુખનાના એ કટકા કરવાની સત્તા પણ અમે ધરાવતા નથી અધિક શું કહેવું ?

[પાઠાં આપ તો કરુણામય છો તથાપિ અમારી કરુણા વિષે કેમ લક્ષ આપતા નથી, અને ઈશ્વરને સમજાવતા નથી ?]

સુખઈ, ચૈત્ર શુદ્ધ ૪, રવિ, ૧૮૪૭

૧૫૨

" જીવુરવામીનું દૃષ્ટાત પ્રસંગને પ્રબળ મરનાર અને ધણુ આનંદકારક અપાય છે હુટાની દેવાની ઇચ્છા જતા લોકપ્રવાહ એમ માને કે, ચોર લઈ ગયાના મારણે જીવુનો ત્યાગ છે, તો તે પરમાર્થને કલકરૂપ છે, એવો જે મહાત્મા જીવુનો આશય તે સત્ય હતો " એ વાત એમ દુષ્ટી કરી હવે આપને પ્રશ્ન કરવું ચોચ્ય છે કે, ચિત્તની માયાના પ્રસંગોમા આકુળતા વ્યાકુળતા હોય અને તેમા આત્મા ચિતિત રહ્યા મ્દે, એ ઈશ્વરપ્રસન્નતાનો માર્ગ છે કે કેમ ? અને પોતાની બુદ્ધિએ નહીં, તથાપિ લોકપ્રવાહને લઈને પણ કુટુબાદિકને મારણે સોચનિય થવું એ વારતાવિષ્ માર્ગ છે કે કેમ ? આપણે

આકુળ થવાથી કઈ કંઈ રાખીએ છીએ કે કેમ ? અને બે કરી રાખીએ છીએ તો પછી ઈશ્વર પર વિશ્વાસ શુ ફળદાયક છે ?

ન્યોતિપ જેવા મંચિત વિષયનો સાસારિક પ્રસંગના નિમ્મૂલ્ય મુશ્કેલી વણ કરતા હશે કે કેમ ? અને અને ન્યોતિપ જાણીએ છીએ અથવા કઈ કંઈ રાખીએ છીએ એમ ન માનો તો સારું, એવી હાલ હચ્છા છે

મુખર્ષ, એન શુદ્ધ, ૧૦, ૧૪૭

૧૫૩

“મર્વાત્મસ્વરૂપને નમસ્કાર.”

શેતાલુ અથવા પારકું જેને કઈ - શુ નથી એવી જોઈ દસા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ આ દેહે છે, અને તેને લીધે પેન્દાથી વર્તિયે છીએ પૂર્વે જે જે વિદ્યા, યોધ, જ્ઞાન, ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે, તે તે સથળ આ દેહે જ વિન્મમ્ભુ કરી નિર્વિન્ય પ થયા વિના છૂટી નથી, અને તેને લીધે જ જ્ઞાન વર્તિયે છીએ, તથાપિ આપની અધિક આકૃષ્ટતા જોઈ કઈ કઈ આપને ઉત્તર આપવો પડ્યો છે, તે પાત્ર સ્વેચ્છાથી નહીં, આમ હોવાથી આપને વિનતિ છે, જે સર્વ આધિ-વિદ્યા અથવા નાયિક માર્ગ મુખથી આપના તરફથી નાદી બીજ દસા થવામુખી સ્મરણ ન મળતુ જોઈએ, એમ યોચ્ય છે

મુખર્ષ, એપ્રિલ ૧૮, ૧૮૯૧ [નં ૧૬૪૭]

૧૫૭

“જેને લાગે છે તેને જ લાગી છે અને તેને જ જાણી છે, તે જ ‘પિયુ પિયુ’ પોકારે છે” એ પ્રાક્ષી વેદના કટી અભય કે ન્યા વાળીનો પ્રવેશ નથી. વધારે શુ કહેવું ? લાગી છે તેને જ લાગે છે તેના જ ચતુર્મયી લાગે છે, ત્યારે જ છૂટી દોષ છે એ વિના બીજે મુગ્ધ મોક્ષમાને છે જ નહીં તથાપિ મોઈ પ્રયત્ન કરતુ નથી મોહ બળવાન છે !

મુખર્ષ, ૭, ૧૮૯૧ [નં ૧૬૪૭]

૧૫૮

પરબ્રહ્મ આનંદમૂર્તિ છે, તેનો ત્રણે કાળને વિષે અનુચ્છદ હૃદયીએ છીએ

કેટલો નિવૃત્તિનો વખત મળ્યા કરે છે, પરબ્રહ્મવિચાર તો એમને એન રથા જ દે છે ક્યારેક તો તે માટે જ્ઞાનદક્ષિણ જાતુ રુદુની નીકરે છે અને કદી કદી (અભેદ) વાન સમજાય છે, પણ મોઈને કદી રાકાતી નથી, અમારી બે વેદના અધાય છે વેદનાને વખતે રાજા પુત્રનાર જોઈએ, એવો વ્યવહારનાર છે, પણ અમને આ પરમાર્થમા રાજા પુત્રનાર મળતો નથી ! [પાકાં અને જે છે તેનાથી વિચોન રહે છે]

મુખર્ષ, એ, ૧૪, ૧૮૯૧ [નં ૧૬૪૭]

૧૬૦

હરિને પ્રતાપે હરિનું સ્વરૂપ મળ્યું ત્યારે સમજાવ્યું.

ચિત્તની દગા ચેતન્યમય રહ્યા કરે છે, જેથી વ્યવહારના બધા ઈર્થ ધણુંકરીને અન્યવસ્થાથી મરીએ છીએ, હરીન્દ્રા સુખદાયક માનીએ છીએ, એટલે જે ઉપાધિ જોગ વર્તે છે, તેને પણ સમાધિ જોગ માનીએ છીએ.

ચિત્તની અવ્યવસ્થાને લીધે મુદ્ધત્ત માત્રમા જી રાકાય એડુ કાર્ય વિચારતા પણ પખરાડિયુ વ્યતીત કરી નંખાય છે, અને વખતે તે કાર્ય કર્યા વિના જ જવા દેવાનુ થાય છે, બધા પ્રસંગોમા તેમ થાય તોપણ હાનિ માની નથી, તથાપિ આપને કઈ કઈ જ્ઞાનવાર્તા દર્શાવાય તો વિશેષ આનંદ રહે છે, અને તે પ્રમગમા ચિત્તને ઈન્દ્રિયવ્યવસ્થિત કરવાની ઇચ્છા રાખ્યા કરાય છે, છતાં તે સ્થિતિમા પણ હંમણા પ્રવેશ નથી કરી શકતો એવી ચિત્તની દશા નિરકુશ થઈ રહી છે, અને તે નિરકુશતા પ્રાપ્ત થવામા હરિનો પરમ અનુગ્રહ મળ્યુ છે, એમ માનીએ છીએ જે નિરકુશતાને પૂર્ણતા આપ્યા શિવાય ચિત્ત યથોચિત સમાધિયુક્ત નહીં થાય, એમ લાગે છે, અત્યારે તો બધુય ગમે છે, અને બધુય ગમતુ નથી, એવી સ્થિતિ છે ન્યારે બધુય ગમશે, ત્યારે નિરકુશતાની પૂર્ણતા થશે, એ 'પૂર્ણકામના' પણ કહેનાય છે, ન્યા હરિ જ સર્વત્ર સ્વપદ લામે છે—અત્યારે ઈકે અસ્વપદ લાસે છે, પણ સ્વપદ એવો અનુભવ છે.

જે રસ જગતનુ છવન છે તે રમનો અનુભવ થવા પછી હરિપ્રત્યે અતિશય લય થઈ છે, અને તેનુ પરિણામ એમ આવશે—ન્યા જે રૂપે ઇચ્છીએ તેવે રૂપે હરિ ૦ ૦ ૦ આવશે, એવો ભવિષ્ય કાળ ઈશ્વરેન્દ્રાને લીધે લખ્યો છે.

અમે અમારો અતરંગ વિચાર લખી રાકવાને અતિશય અસક્ત થઈ ગયા છીએ, જેથી સમાગમને ઇચ્છીએ છીએ પણ ઈશ્વરેન્દ્રા હંજુ તેમ કરવામા અમમ્મત લાગે છે, જેથી વિયોગે જ વર્તિએ છીએ.

તે પૂર્ણસ્વરૂપ હરિમા પરમ જેની શક્તિ છે એવો મોઈ પણ પુરુષ હાલ નથી દેખાતો તેનુ શુ કારણુ હશે? તેમ તેવી 'અતિ તીવ્ર અથવા 'તીવ્રમુમુક્ષુતા' કોઈના જોવામા આવી નથી તેનુ શુ કારણુ હશે? ચિત્ત તીવ્રમુમુક્ષુતા' જોવામા આવી ટશે તો ત્યાં અનવગણુગણીર જ્ઞાનાવતાર પુરુષનો લક્ષ મેમ જોવામા આવ્યો નહીં હોય? [પાકાં એ માટે આપ જે લાગે તે લખશો]

ખીજુ મોટુ આશ્ચર્યકાર તો એ છે કે આપ જેવાને સમ્યક્જ્ઞાનના ખીજની—પરાભક્તિના મૂળની પ્રાપ્તિ છતાં ત્યાર પછીનો ભેદ એમ પ્રાપ્ત નથી હોતો? તેમ હરિ પ્રત્યે અખડ લયરૂપ વૈરાગ્ય જેટલો જોઈએ તેટલો કેમ વર્ધમાન નથી થતો? એનું જોઈ મારણુ સમજાવુ હોય તો લખશો.

અમારી ચિત્તની અવ્યવસ્થા એની થઈ જવાને લીધે મોઈ કામમા જેવો જોઈએ તેવો ઉપયોગ રહેતા નથી, સ્મૃતિ રહેતી નથી, અથવા ખબર પણ રહેતી નથી, તે

માટે શું કરવું? શું કરવું એટલે કે વ્યવહારમાં એકાં છતાં એવી સર્વોત્તમ દશા ખીજ કોઈને દુઃખરૂપ ન થવી જોઈએ, અને અમારા આચાર એવા છે કે વખતે તેમ થઈ જાય.

ખીજ કોઈને પણ આનંદરૂપ લાગવા વિષે હરિને ચિંતા રહે છે; માટે તે રાખશે. અમારું કામ તો તે દશાની પૂર્ણતા કરવાનું છે, એમ માનીએ છીએ, તેમ ખીજ કોઈને સંતાપરૂપ થવાનો તો સ્વપ્ને પણ વિચાર નથી; બધાના દાસ છીએ, ત્યાં પછી દુઃખરૂપ કોણ માનશે?—તથાપિ વ્યવહાર પ્રસંગમાં હરિની માયા અમને નહીં તો સામાને પણ એકને બદલે બીજી આરોપાવી દે તો નિરૂપાયતા છે, અને એટલો પણ શોક રહેશે. અમે સર્વ સત્તા હરિને અર્પણ કરીએ છીએ—કરી છે.

વધારે શું લખવું? પરમાનંદરૂપ હરિને કાણ પણ ન વિસરવા એ અમારી સર્વ કૃતિ, વૃત્તિ અને હેખનો હેતુ છે.

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૮, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૯૧.

“પ્રબોધસતક” મોકલ્યું છે, તે પહોંચ્યું હશે. તમો બધાને એ સતક અવળા મનન અને નિદિધ્યાસન કરવા જોય છે. એ પુસ્તક વેદાંતની શ્રદ્ધા કરવા માટે મોકલ્યું નથી, એવો લક્ષ સાંભળનારનો પ્રથમ થવો જોઈએ. ખીજ કંઈ કારણથી મોકલ્યું છે; જે કારણ ધણુંકરીને વિશેષ વિચારે તમો જાણી શકશો.

હાલ તમોને કોઈ તેવું બોધક સાધન નહીં હોવાને લીધે એ સતક ઠીક સાધન છે, એમ માની મોકલ્યું છે, એમાંથી તમારે શું બહુવું જોઈએ, તેનો તમારે વિચાર કરવો.

સાંભળતાં કોઈએ અમારા વિષે આરંકા કરી નહીં કે, એમાં જે કંઈ મત ભાગ જણાવ્યો છે, તે મત અમારો છે; માત્ર ચિત્તની રિધરવા માટે એ પુસ્તકના ધણા વિચારો કામના છે. મારે મોકલ્યું છે, એમ માનવું.

વૈશાખ વદ ૮, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૯૩.

હરીઆથી આવ્યું છે; અને પરેઆથી આવ્યું છે. અધિક શું કહેવું?

મુંબઈ ન્યૂન ૨૬, ૬૧. [મં. ૧૯૪૭]

૧૯૭.

“સર્વશક્તિમાન હરિની ઇચ્છા સદેવ સુખરૂપ જ દોષ છે; અને જેને કાંઈ પણ ભક્તિના અંશો પ્રાપ્ત થયા છે, એવા પુરે તો જરૂર એમ જ નિઘય કરવો યોગ્ય છે કે, “હરિની ઇચ્છા સદેવ સુખરૂપ જ દોષ છે.” [પાઠાગ. આપણો] વિદ્યોત રહેવામાં પણ હરિની તેવી જ ઇચ્છા છે, અને તે ઇચ્છા શું દશે, તે અમને કોઈ રીતે જાણે છે; જે સમાગમે કહીશું.

‘જ્ઞાનધારા’ સંબંધી ‘મૂળ માર્ગ’ અમે તમને આ વખતના સમાગમમાં ચોડે પણ કહીશું; અને તે માર્ગ પુરી રીતે આ જ જગ્યામાં તમને કહીશું, એમ અમને હરિની પ્રેરણા દોષ તેવું લાગે છે.

તમે અમારે માટે જન્મ ધર્મો હશે, એમ લાગે છે. તમે અમારા અથાગ ઉપકારી છો. તમે અમને અમારી ઇચ્છાનું સુખ આપ્યું, તે માટે નમસ્કાર શિવાય બીજો ન બદલો વાળીએ?

પણ અમને એમ લાગે છે કે અમારે હાથે હરિ તમને પરાભક્તિ અપાવશે હરિના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવશે; અને એ જ અમે મોટો ભાગ્યોદય માનીશું.

અમારું ચિત્ત તો બહુ હરિમય રહે છે. પણ સંગ બધા કળિયુગના રહ્યા છે માયાના પ્રસંગે રાતદિવસ રહેકું રહે છે; એટલે પૂર્ણ હરિમય ચિત્ત રહી શકું દુર્લભ હોય છે, અને ત્યાંસુધી અમારા ચિત્તને હૃદય મટશે નહીં.

આવણુ શુદ્ધ ૧, ભુધ, ૧૯૪૭.

લાંબો ઇશ્વરાર્પણ.

૧૭૪.

ૐ સત્.

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમની અનન્યભક્તિને અવિચ્છિન્ન ઇચ્છું છું.

એવા એક જ પદાર્થ પરિચય કરવા ચોચ છે, કે જેથી અનંત પ્રકારનો પરિચય નિવૃત્ત થાય છે; તે કયો? અને કેવા પ્રકારે? તેનો વિચાર મુમુક્ષુઓ કરે છે.

વવાણીઆ, ભાદ્રપદ વદ ૪, સોમ, ૧૯૪૭.

સત્માં અભેદ.

૧૭૫.

જે મહાન્ પુરુષનું ગમે તેવું આવરણ પણ વંદન ચોચ જ છે, એવો મહાત્મા પ્રાપ્ત થયે નિઃસંદેહપણે ન જ વર્તે શકાય તેમ તે વર્તતો હોય તો મુમુક્ષુએ કેવી દૃષ્ટિ રાખવી? એ વાર્તા સમજવા જેવી છે.

વવાણીઆ, ભાદ્રપદ વદ ૪, સોમ, ૧૯૪૭.

અમગદ સત્.

૧૭૬.

ચિત્ત ઉદાસ રહે છે; કંઈ ગમવું નથી; અને જે કંઈ ગમવું નથી તે જ બધું નજરે પડે છે; તે જ સંભળાય છે. ત્યાં હવે શું કરવું? મન કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકવું નથી, જેથી પ્રત્યેક કાર્ય મુક્તતામાં પડે છે; કંઈ વાંચન, લેખન કે જનપરિચયમાં રુચિ આવતી નથી; ચાલતા મતના પ્રકારની વાત કાને પડે છે કે, હૃદયને વિષે મૃત્યુથી અધિક વેદના થાય છે. સ્થિતિ કાં તમે જાણો છો, કાં સ્થિતિ ચિતિ ગઈ છે તે જાણે છે; અને હરિ જાણે છે.

લાંબો વદ ૭, ૧૯૪૭.

૧૭૭.

‘આત્મામાં રમણ કરી રહ્યા છે, એવા નિર્ગ્રંથ મુનિઓ પણ નિષ્કારણ ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે, કારણકે ભગવાનના શુણ્ણો એવા જ છે.’—શ્રીમદ્ભાગવત.

ભાદ્રવા વદ ૧૦, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૮૧.

જણાવ્યા જેવું તો મન છે, કે જે સત્સ્વરૂપ જાણી અખંડ સ્થિત થયું છે—(નાગ જેમ મોરલી હપર), તથાપિ તે દશા વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાણીમાં પાણું મૂકી નથી; અને લેખમાં તો તે વાણીનો અનંતમો લાગ માંડ આવી શકે; એવી તે દશા તે સર્વનું કારણ એવું જે પુરુષોત્તમસ્વરૂપ તેને વિષે અમને તમને અનન્ય પ્રેમભક્તિ અખંડ રહો; તે પ્રેમભક્તિ પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાઓ. એ જ પ્રયાયના ઇચ્છી અસારે અધિક લખતો નથી.

બાદરવા વદ ૧૨, બોમ, ૧૯૪૭.

[પાડા: ઈશ્વરેન્દ્રજી.]

૧૮૨.

પરમ વિશ્વામ સુભાષ્ય.—

મહાત્મા બ્યાસદેવે જેમ થયું હતું, તેમ અમને હમણાં વર્તે છે. આત્મદર્શન પામ્યા છતાં પણ બ્યાસજી આનંદ સંપન્ન થયા નહોતા; કારણ કે હરિસ અખંડપણે ગાયો નહોતો. અમને પણ એમ જ છે. અખંડ એવો હરિસ પરમ પ્રેમે, અખંડપણે અનુભવનાં હજી ક્યાંથી આવડે? અને ન્યાંસુધી તેમ નહીં થાય ત્યાંસુધી અમને જગતમાંની વસ્તુનું એક અણું પણ ગમતું નથી.

ભગવાન બ્યાસજી જે યુગમાં હતા, તે યુગ બીજો હતો; “આ કળિયુગ છે; એમાં હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દૃષ્ટિએ નથી આવતાં; [પાડા: અવલુમાં પાણું નથી આવનાં] એ ત્રણેમાંના કોઈની સ્મૃતિ થાય એવી કોઈ પણ ચીજ પણ દૃષ્ટિએ નથી આવતી. બધાં સાધન કળિયુગથી ઘેરાઈ ગયાં છે. ધણુંકરીને અધાધ જીવ સન્માર્ગે પ્રવર્તે છે, અથવા સન્માર્ગની સન્મુખ વર્તતા નગરે નથી પડતા. કેવલિનું મિસુકા છે, પણ તેને દંભ માર્ગની નિકટ સંબંધ નથી.”

“નિષ્કપટીપણું પણ મનુષ્યોમાંથી આત્મા ગયા જેવું થયું છે, સન્માર્ગનો એક અંશ અને તેનો પણ સારાંસ તે કોઈ આગળ પણ દૃષ્ટિએ પડતો નથી; કેવળજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવળ વિસર્જન થઈ ગયો છે,” કોણુ નાણું હરિની ઇચ્છા શુંય છે? આવો નિકટ કાળ તો હમણાં જ બેયો કેવલ મંદપુણ્યવાળાં પ્રાણી જોઈ પરમ અનુકંપા આવે છે; અમને સત્સંગની ન્યૂનતાને લીધે કંઈ ગમતું નથી.

ધણીવાર ઘોડે યોડે ઢેહવાઈ ગયું છે, તથાપિ ચોખ્ખા સપ્તોમાં કહેવાયાથી સ્મૃતિમાં વધારે રહે, એટલા માટે કહીએ છીએ કે, કોઈથી ‘અર્ધસંબંધ’ અને ‘કામસંબંધ’ તો ઘણા કાળ ગયાં ગમતાં જ નથી. હમણાં ‘ધર્મસંબંધ’ અને ‘મોક્ષસંબંધ’ પણ ગમતો નથી. ‘ધર્મસંબંધ’ અને ‘મોક્ષસંબંધ’ તો ધણુંકરીમું ચોગાઓને પણ ગમે છે; અને અને તો તેથી પણ વિરક્ત રહેવા માગીએ છીએ. હાલ તો અમને કંઈ ગમતું નથી, અને જે કંઈ ગમે છે, તેનો અતિરાય વિયોગ છે. વધારે શું લખતું? “સદા જ કરતું એ સુગમ છે.”

વવાણીઆ, બાદરવા વદ ૧૪, ગુરુ, ૧૯૪૭.

૧૮૩.

પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ એવું જે ભગવત સંબંધી જ્ઞાન તે પ્રગટ કરવા ન્યાંમુધી તેની ઇચ્છા નથી, ત્યાંમુધી વધારે પ્રસંગ કોઈથી પાડવામાં નથી આવતો, તે જાણો છો.

અભિન્ન એવું હરિપદ ન્યાંમુધી અમે અમારામાં નહીં માનીએ ત્યાંમુધી 'પ્રગટમાર્ગ' કહીશું નહીં; તમે પણ જેઓ અમને જાણો છો, તે શિવાય અધિકને નામ, ઠામ, ગામથી અમને જણાવશો નહીં. એકથી અનંત છે; અનંતથી એક છે, આશો વદ ૧, રવિ, ૧૯૪૭.

૧૮૪.

આદિપુરુષ રમત માંડીને બેઠો છે.

નવાત્મનું તો એક આત્મવૃત્તિ શિવાય અમારે ક્યાં છે? અને તે લખવા જેટલો મનને અવકાશ પણ ક્યાં છે? નહીં તો બધુંય નવું છે, અને બધુંય જાણું છે.

આશો વદ ૫, ૧૯૪૭. (ગુજરાતી)

૧૮૬.

પરમાર્થવિષયે મનુષ્યોનો પત્રવ્યવહાર વધારે ચાલે છે; અને અમને તે અતુ ક્ષણ આવતો નથી; જેથી ધણા ઉત્તર તો લખવામાં જ આવતા નથી; એવી હરિ ઇચ્છા છે; અને અમને એ વાત પ્રિય પણ છે.

[પાકાં એક દશાએ વર્તન છે; અને એ દશા હજુ ધણો વખત રહેશે; ત્યાંમુધી ઉદયાનુસાર પ્રવર્તન યોગ્ય જણાયું છે. મોટે દોષ પણ પ્રસંગે પત્રાદિની પદ્યોચ મળતાં વિલેખ થાય, અથવા ન મોકલાય, અથવા કંઈ ન જણાવી શકાય, તો તે રોચ કરવા યોગ્ય નથી, એમ દ્રઢ કરીને અત્રેનો પત્ર પ્રસંગ રાખજો]

આશો વદ ૧૦, સોમે, ૧૯૪૭. (ગુજરાતી)

૧૮૯.

૧. 'પરસમય' જણ્યા વિના સ્વસમય જણ્યા છે એમ કહી શકાય નહીં.
૨. 'પરદ્રવ્ય' જણ્યા વિના સ્વદ્રવ્ય જણ્યું છે એમ કહી શકાય નહીં.
૩. 'સમ્મતિતર્કમાં' શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યું છે કે, જેટલા 'વચનમાર્ગ' છે તેટલા 'નયવાદ' છે અને જેટલા 'નયવાદ' છે તેટલા જ પરસમય છે.

૪. અક્ષય ભગત કવિએ કહ્યું છે કે—

કર્તા મટે તો છૂટે કર્મે, એ છે મહા ભજનનો મર્મ,
જો છું જીવ તો કર્મા હરી, જો છું સિવ તો વસ્તુ ખરી.
તુ છો જીવ ને તુ છો નાય, એમ કહી અખે ઝટકયા હાય.

૧૯૪૭. વવાણીઆ.

૧૯૦.

કાળ વિષમ આતી ગયો છે. સત્સંગનો જોગ નથી, અને વીતરાગતા વિશેષ છે, એટલે ક્યાંય સાતું નથી,—અર્થાત્ મન વિત્રાંતિ પામતું નથી અનેક પ્રકારની

વિદંબનાએ અમને નથી. તથાપિ નિરંતર સત્સંગ નહીં, એ મોટી વિદંબના છે. તે સંગ રૂપનો નથી.

કાશિકા શુદ્ધિ ૫, શુદ્ધ ૧૯૨૮.

૧૬૨.

“અમે તેટલી વિપત્તિઓ પડે, તથાપિ જ્ઞાત્રીદ્વારા સાંસારિક કળની દૃષ્ટિ કંઈ ચોચ નથી.”

“ઉદય આવેલો અંતરાય સમપરિણામે વેદવા ચોચ છે. વિધમપરિણામે વેદવા ચોચ નથી.”

[પાઠાં તમારી આંતરિક સંજ્ઞા સ્થિતિ યાજ્ઞ વખત વર્ણા જલુવામાં છે એ પૂર્વ ક્રમનો ચોચ છે.]

“યથાર્થ જ્ઞાન જેમને છે એવો પુરુષ અન્યથા આવરે નહીં,” માટે તમે જે આક્રમણને લઈ ઇચ્છા જાણી, તે નિરૂપ કરવા ચોચ છે.

“જ્ઞાત્રી પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય તોપણ મુમુક્ષુએ કોઈ પણ પ્રકારે તે ઇચ્છાનો ચોચ નથી. પશુંકરી જ્ઞાત્રી પાસે તેનો વૈભવ હોય છે, તો તે મુમુક્ષુની વિધિ ઇચ્છવા માટે ઉપયોગી થાય છે. પારમર્થિક વૈભવથી જ્ઞાત્રી, મુમુક્ષુને સાંસારિક રૂપ આપવાનું ઇચ્છે નહીં; કારણ કે અકર્તવ્ય તે જ્ઞાત્રી કરે નહીં.”

“ધીરજ ન રહે એવા પ્રકારની તમારી સ્થિતિ છે, એમ અમે જાણીએ છીએ, તેમ છતાં ધીરજમાં એક અંશનું પણ ન્યૂનપણું ન થવા દેવું તે, તમને કર્તવ્ય છે; અને એ યથાર્થ જોઈ પામવાનો મુખ્ય માર્ગ છે.”

[પાઠાં હાલ તો અમારી પાસે એવું કોઈ સાંસારિક સાધન નથી કે તમને તે વડિ ધીરજનું કારણ થઈએ, પણ તેનો પ્રસંગ ક્ષણમાં રહે છે; બાકી બીજાં પ્રયત્ન તો કર્તવ્ય નથી.]

“કોઈ પણ પ્રકારે ભવિષ્યનો સાંસારિક વિચાર છોડી, વર્તમાનમાં સમપણે પ્રવર્તવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો એ, તમને ચોચ છે; ભવિષ્યમાં જે થવા યોગ્ય હશે તે થશે, તે અનિવાર્ય છે, એમ બહુી પરમાર્થ-પુરુષાર્થ બહુી સન્મુખ થવું ચોચ છે.”

“અમે તે પ્રકારે પણ એ લોકસત્ત્વવચન બધું સ્થાપક એવું જે ભવિષ્ય, વિરમરણ કરવા ચોચ છે; તેની દ્વિતીય તથા ત્રીતીય પરમાર્થનું વિરમરણ હોય છે; અને એમ થાય તે મહા આપત્તિરૂપ છે; માટે તે આપત્તિ આવે નહીં, એટલું જ વારંવાર થાય તે મહા આપત્તિરૂપ છે; માટે તે આપત્તિ આવે નહીં, એટલું જ વારંવાર વિચારવા ચોચ છે.” ઘણો વખત થયા [પાઠાં આંતરિક અને] લોકસત્ત્વનો ખેદ તમને અંતરમાં ભેગો થયો છે, તે વિશે હવે તો નિર્ભયપણું જ અંગીકાર કરવું ચોચ છે. ફરી ફરીએ છીએ કે, તે જ કર્તવ્ય છે; યથાર્થ જોઈનો એ મુખ્ય માર્ગ છે; એ સ્થળે બૂલ ખાવી ચોચ નથી.”

“હાલ અને આંતરિક મિત્તિ છે; યથાર્થ હશે, તેમાં સમપણું રાખવું.”

માટે નિઃશંકપણે નિરાશિમાની થવું યોગ્ય છે. સમપરિણામે પરિણમવું યોગ્ય છે, અને એ જ અમારો બોધ છે.”

“આ ન્યાંસુધી નહીં પરિણમે ત્યાંસુધી યથાર્થ બોધ પણ પરિણમે નહીં.”
[સં ૧૬૪૮. સં નિ ૦]

૧૬૩.

સંસારકાળથી તે અત્ર ક્ષણ સુધીમાં તમ પ્રત્યે કોઈ પણ પ્રકારનો અવિનય, અભક્તિ, અસત્કાર કે તેવા બીજા અન્ય પ્રકાર સંબંધી કોઈ પણ અપરાધ મન, વચન, કાયાના પરિણામથી થયો હોય તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે, તે સર્વ અપરાધોના અત્યંત લયપરિણામરૂપ આત્મસ્થિતિએ કરી હું સર્વ પ્રકારે ક્ષમારૂં છું; અને તે ક્ષમાવવાને યોગ્ય છું. તમને કોઈપણ પ્રકારે તે અપરાધાદિનો અનુપયોગ હોય તોપણ, અત્યંત-પણે અમારી તેવી પૂર્વકાળ મંબંધીની કોઈ પ્રકારે પણ સંભાવના નાણી અત્યંતપણે ક્ષમા આપવા યોગ્ય આત્મસ્થિતિ કરવા અત્ર ક્ષણ લઘુત્વપણે વિનંતિ છે.

મુંબઈ, કાર્તિક શુદ્ધ ૧૦, શુક્ર, ૧૬૪૮.

૧૬૪.

(એધું જે) પરમસત્ય તેનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.

“ભગવતને સર્વ સમર્પણ કર્યા સિવાય આ કાળમાં જીવનું દેહાશિમાન મરવું સંભવવું નથી.” માટે અમે સનાતનધર્મરૂપ પરમસત્ય તેનું નિરંતર ધ્યાન કરીએ છીએ. “જે સત્યનું ધ્યાન કરે છે, તે સત્ય હોય છે.”

માગસાર શુદ્ધિ ૨, શુક્ર, ૧૬૪૮.

૧૬૭

જ્ઞાનીના આત્માને અવહોક્ષીએ છીએ, અને તેમ થઈએ છીએ.

[પાઠાં આપની રિધતિ લક્ષમાં છે. આપની ઇચ્છા પણ લક્ષમાં છે; શુક્ર અનુમહવાળા વાર્તા લખી તે પણ ખરી છે. કર્મનું હૃદયપણું ભોગવવું પડે તે પણ ખરું છે. આપ અતિરાય ખેદ વખતોવખત પામી નાઓ છો, તે પણ નાણીએ છીએ. વિયોગનો તાપ અસહ્ય, આપને રહે છે, તે પણ નાણીએ છીએ. ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહેવા ભોગ છો, એમ માનીએ છીએ; તથાપિ હાલ તો એમ સદન કરવું યોગ્ય માન્યું છે.]

“ગમે તેવા દેરાકાળને વિષે યથાયોગ્ય રહેવું, યથાયોગ્ય રહેવા ઇચ્છયા જ કરવું [પાઠાં એ ઉપદેશ છે.” મનની ચિંતા લખી જણાવો તોય અમને તમારા ઉપર ખેદ યાય તેમ નથી. જ્ઞાની અન્યથા કહે નહીં, તેમ કરવું તેને સૂચે નહીં, ત્યાં બીજા ઉપાય ઇચ્છવો પણ નહીં, એમ વિનંતિ છે.]

કોઈ એવા પ્રકારનો હૃદય છે કે, અપૂર્વ વીતરાગતા છતાં વેપાર સંબંધી કંઈક પ્રવર્તન કરી રાખીએ છીએ, તેમજ બીજાં પણ આવાપીવા વગેરેનાં પ્રવર્તન માંડ-માંડ કરી રાખીએ છીએ. મન ક્યાંય વિરામ પામવું નથી; ઘણુંકરીને અત્ર કોઈનો

સમાગમ ઇચ્છતું નથી. કંઈ લખી શકાતું નથી. વધારે પરમાર્થવાક્ય વદવા ઇચ્છત
થતી નથી, કોઈએ પૂછેલાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર જાણવાં છતાં લખી શકતા નથી; ચિત્તનો
પણ કાંઈ મંત્ર નથી; આત્મા આત્મભાવે વર્તે છે.

સમયે સમયે અનંતગુણવિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે,
જે ધણુંકરીને કળવા દેવામાં આવતી નથી, અથવા કળી શકે તેવાનો પ્રસંગ નથી

આત્માને વિષે સદૃજ સ્મરણે પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન શ્રી વર્ધમાનને વિષે હવું, એમ
જણાય છે. પૂર્ણ વીતરાગ જેવો બોધ તે અમને સહેજે સાંભરી આવે છે, એટલે જ
૦ ૦ ૦ અગ્રે ૦ ૦ ૦ લખ્યું હવું કે, તમે 'પદાર્થને' સમજો બીજો કોઈ તેમ લખ-
વામાં હેતુ નહોતો.

પોશ શુદ્ધ ૭, ગુરુ ૧૯૪૮, મુંબઈ.

૧૯૯.

અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોછ, પામ્યો ક્ષાયકભાવ રે,

સંયમ એણી કૂલડેછ, પૂર્ણ પદ નિધાવ રે.

દર્શન સકલના નય મહે, આપ રહે નિજ ભાવે રે,

હિતકરી જનની સંજવની, ચારો તેહ ચરાવે રે.

દર્શન જે થયા જાણ્યાં, તે ઓધ નજરને ફેરે રે,

દૃષ્ટિ ચિરાદિક તેહમાં, સમકિતદૃષ્ટિને હેરે રે.

યોગનાં બીજ છતાં મહે, નિનવર શુદ્ધ પ્રજામો રે,

બાવાચારજ સેવના, બવ હૃદયે સુહામો રે.

પોશ શુદ્ધ ૧૩, ૧૯૪૮.

—મુનિ શ્રી ધરોવિજયજી.

૨૦૩.

(રાગ-પ્રભાતને અનુસરતો)

જવ નવિ પુગ્ગલી નેવ પુગ્ગલ કહા, પુગ્ગલાધાર નહીં તાસ રંગી,

પર તલો ઈશ નાહિ અપર એશ્વર્યતા, વસ્તુધર્મે કહા ન પરમગી;

—દેવચંદ્રજી શ્રી સુમતિનાથનું સ્તવન.

મુંબઈ, સં ૧૯૪૮ ના મહા શુદ્ધ ૧૩, છુધે.

પ્રમાણ પહોંચે.

૨૦૬.

જાણહિ તે ચેતન વિભાવસો ઉલટિ આપુ;

સમો પાઈ અપનો મુભાવ મહિ લીનો હે;

તળહિ તે જે જે લેનલેગ, સો સો લીનો દે;

જે જે લ્યાગલેગ, સો સો સજ છોડી દીનો દે;

લેવેકો ન રી કોર, લાગિવેકો નાંદી બોર.

બાપી કહા ઉબયોજી, કારજ નખીનો હે;
સગત્યાગી, અંગત્યાગી, વચનતરંગત્યાગી;
મનત્યાગી. બુદ્ધિત્યાગી, આપા શુદ્ધ કીનો હે.

કેવી અદ્ભુત દસા?

સં ૧૬૪૮, મહા વદ ૬, સોમ, મુળઠથી.

મણ્ડામ પહોંચે.

૨૦૮.

અત્ર સમાધિ છે પૂર્ણજ્ઞાને કરીતે યુક્ત એવી જે સમાધિ તે વારંવાર સાંભરે
છે. પરમસતતું ધ્યાન કરીએ છીએ. (ઉદાસપણું વર્તે છે.)

મહા વદ ૧૨, રવિ, ૧૬૪૮.

૨૦૯.

લેવેકી ન રહી કોર, ત્યાગિણેકી નાંદિ ઝોર,

બાપી કહા ઉબયોજી, કારજ નખીનો હે?

સ્વરૂપનું જ્ઞાન ચવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયું. એટલે હવે ખીનું કોઈ ક્ષેત્ર
કંઈ પણ લેવાને માટે રહ્યું નથી. સ્વરૂપનો તો કોઈ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણ
હતો નહીં; અને જ્યાં કેવળ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, ત્યાં તો પછી ખીનું કંઈ રહ્યું નથી,
એટલે ત્યાગવાપણું પણ રહ્યું નહીં હવે જ્યારે લેવું, દેવું એ બન્ને નિવૃત્ત થઈ ગયું,
ત્યારે ખીનું કોઈ નવીન કાર્ય કરવાને માટે શુ ઉગર્યું? અર્થાત્ જેમ થયું તેઈએ તેમ
થયું, ત્યાં પછી ખીજી લેવાદેવાની જાળ ક્યાથી હોય? એટલે કહે છે કે અહીં
પૂર્ણકામતા પ્રાપ્ત થઈ.

સં ૧૬૪૮ ના મહા વદ „ રવિ, મુળઠથી

૨૧૦

શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતામે દેલી કરે,

શુદ્ધતામે ચિર બહે અમૃત ધારા વરસે —

[સં ૧૬૪૮. સં નિં, પાઠાં મહા વદ ૧૧, સુધ]

૨૧૨.

પરિણામમાં અત્યંત ઉદાસીનતા પતિલગ્યા કરે છે; જેમ જેમ તેમ થાય છે,
તેમ તેમ પ્રવૃત્તિ પ્રસંગ પાલુ વચા કરે છે. જે પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, એમ
નહીં ધારેલું, તે પણ પ્રાપ્ત થયા કરે છે, અને એથી એમ માનીએ છીએ કે ઉતાવળે
પૂર્વે નિર્બંધન કરેલા એવાં કર્મો નિવૃત્ત થવાને માટે ઉદ્યમા આવે છે.

ફાગણ શુદ્ધ ૧૩, શુક્ર, ૧૬૪૮.

૨૧૩.

[પાઠાં અત્ર લાવસમાધિ તો છે. દ્રવ્યસમાધિ આવવાને માટે પૂર્વ કર્મ
નિવૃત્ત થયાં દેવા યોગ્ય છે]

દુસમખળુ મોઠામા મોઠું ચિહ્ન શુ? અથવા દુસમખળ મ્યો મહેવાય?
અથવા કયા મુખ્ય લક્ષણે તે ઓળખી રાખાય? એ જ વિજ્ઞાપન
ફાગલ વદ ૫, રવિ, ૧૯૪૮

વિ. બોધબીજ.

૨૧૪

ચાતુ હપાધિ હૃદયપણે પ્રવર્તે છે
ફાગલ શુ ૧૦, શુક્ર, ૧૮૪૮

૨૧૬

પૂર્વમ્ને તત્ત નિવૃત્ત યાય એમ કહીએ છીએ. ✓
ફાગલ વદ ૧૪, ૧૯૪૮

૨૨૦

જ્ઞાનીને પૂર્વસ પરિત્યાગ કરવાનો હેતુ શો હશે?
ચેત્ર શુદ્ધ ૭, રવિ, ૧૮૪૮

૨૨૧

આત્મસમાધિપૂર્વક મોગકપાધિ રહ્યા કરે છે, જે પ્રતિબદ્ધને લીધે હાલ તો મ્હ
ધન્ધિત કરી રાકાવ નથી આવા જ હેતુએ કરીને શ્રી ઋષભાદિ જ્ઞાનીઓએ શરી
રાદિ પ્રવર્તમાના બાનનો પણ ત્યાગ મ્યો હશે
મુબઈ, એપ્રિલ ૪, ૮૨ [સં ૧૯૪૮]

સમન્વિતભાવ.

૨૨૨

સમય માત્ર પણ અપ્રમત્તધારણે નહીં વિરમણ કરતુ એવું જે આત્માકાર
મન, તે વર્તમાન સમયે હૃદય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને જે કોઈ પણ પ્રકારે વર્તાય
છે, તેવું કારણ પૂર્વે નિબધન કરવામા આવેલો એ હૃદય છે, તે હૃદયને વિષે પ્રીતિ
પણ નથી અને અપ્રીતિ પણ નથી, સમતા છે, મરવા ચોચ પણ એમ જ છે
મુબઈ, એપ્રિલ ૮, ૮૨ [સં ૧૯૪૮]

૨૨૩

બાહ્યોપાધિપ્રસંગ વર્તે છે જેમ બને તેમ સંવિચારનો પરિચય યાય તેમ
મરવા, (હપાધિમા મુકાઈ રહેવાથી) ચોન્નપણે ન વર્તાય તે વાત લક્ષમા રાખવા
ચોન્ન જ્ઞાનીઓએ નાની છે
મુબઈ, ચેત્ર શુદ્ધ ૯, શુક્ર, ૧૯૪૮

મળામ.

૨૨૬

[પાઠાં સતસત્ર થવાનો પ્રસંગ હન્ધિએ છીએ પણ] હપાધિયોગનો જે હૃદય
તે પણ વેદવા વિના હપાય નથી. જાતમા બીજ પદાર્થો તો અમને હઈ મચિના
કારણ રહ્યા નથી જે કઈ સ્મિતે રી છે, તે માત્ર એક 'સત્'નું ધ્યાન કરનારા એવા સત
પ્રત્યે, જેમા આત્માને વર્ણ્યો છે એવા 'સત્તાત્મ' પ્રત્યે, અને પરે-છાએ પરમાર્થના
નિમિત્ત કારણ એવા 'દાનાદિ' પ્રત્યે રી છે, આત્મા તો ફતાર્ય સમન્વય છે
ચેત્ર વદ ૫, રવિ, ૧૯૪૮

૨૨૯.

ભાવસમાધિ છે. બાહ્યક્રિયાધિ છે; જે ભાવને ગોળું કરી રાકે એવી સ્થિતિની છે; તથાપિ સમાધિ વર્તે છે.

અક્ષયતૃતીયા. ૧૯૪૮.

૨૩૦.

[પાઠાં અમે પૂર્ણકામપણાં વિષે લખ્યું હતું; તે એવા આશયથી લખ્યું છે કે] જે પ્રમાણે જ્ઞાનનું પ્રકાસણું છે, તે પ્રમાણે રાખ્દાદિ વ્યવહારિક પદાર્થને વિષેથી નિરપ્રદપણું વર્તે છે. આત્મસુખે કરી પરિવૃત્તપણું વર્તે છે. “અન્ય સુખની જે પ્રત્યા નહીં થવી, તે પૂર્ણજ્ઞાનનું લક્ષણ છે.”

“જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે, એમ જે લખ્યું છે તે, એવા આશયથી લખ્યું છે કે, તેને મૃત્યુને વાટે નિર્ભયપણું વર્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યપણા વિષે રહ્યા છે, એમ કહીએ નહીં તો તે વાત સત્ય છે.”

“ખરું આત્મભાન યાય છે તેને, ‘હું’ અન્યભાવનો અકર્તા છું એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ, અહંપ્રત્યયિબુદ્ધિ, તે વિલય પામે છે.”

એવું જે આત્મભાન તે વારંવાર ઉત્પન્નપણે વર્ત્યાં કરે છે, તથાપિ જેમ ઇન્દ્રિયે તેમ તો નહીં.

૧૯૪૮, વૈશાખ શુદ્ધ ૪, રાનિવાર.

સમાધિરૂપ.

૨૩૧.

ઈશ્વરાદિ સંબંધી જે નિશ્ચય છે, તેને વિષે હાલ વિચારનો ત્યાગ કરી સામાન્ય પ્રકારે ‘સમયસાર’નું વાંચન કરવું યોગ્ય છે, અર્થાત્ ઈશ્વરના આશ્રયથી હાલ ધીરજ રહે છે, તે ધીરજ તેના વિકલ્પમાં પડવાથી રહેવી વિકટ છે.

‘નિશ્ચય’ને વિષે અકર્તા, ‘વ્યવહાર’ને વિષે કર્તા ઇત્યાદિ જે વ્યાખ્યાન ‘સમયસાર’ને વિષે છે, તે વિચારવાને યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્ત થયા છે જેના બોધસંબંધી દોષ એવા જે જ્ઞાની તે પ્રત્યેથી એ પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે.

સમજવા યોગ્ય તો છે જે ૦ ૦ ૦ સ્વરૂપ, પ્રાપ્ત થયું છે જેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું એવા જ્ઞાનીથી, તેના આશ્રયે જીવના દોષ ગણિત થઈ પ્રાપ્ત હોય છે, સમજાય છે.

[પાઠાં હા માસ સંપૂર્ણ થયાં જેને પરમાર્થ પ્રત્યે એક પણ વિકલ્પ ઉત્પન્ન થયો નથી એવા શ્રી ૦ ૦ ૦ ને નમસ્કાર છે.]

મુંબઈ, જેઠ શુદ્ધ ૧૦, રવિ, ૧૯૪૮.

૨૪૬.

[પાઠાં સ્વસ્તિ શ્રી સાયલા આમ શુભસ્થાને સ્થિત, પરમાર્થના અખંડ નિશ્ચયિ, નિષ્કામ સ્વરૂપ ૦ ૦ ૦ ના વારંવાર સ્મરણરૂપ, સુમુક્ત પુરુષોએ અનન્ય પ્રેમે સેવન કરવા યોગ્ય, પરમસરજ અને સાંતમૂર્તિ એવા શ્રી ‘સુભાગ્ય,’ તેમના

પ્રત્યે શ્રી 'માહુમયિ' સ્થાનેથી નિષ્કામ સ્વરૂપ છે એનું એવા સ્મરણરૂપ સત્યુત્થાનના વિનયપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય.]

જેમા પ્રેમજ્વલિ પ્રવાન નિષ્કામપણે રતી છે, એવા તમ નિખિત ઘણા પત્રો અનુક્રમે પ્રાપ્ત થયા છે. આત્માગતસ્થિતિ અને ઉપાધિનેગરૂપ કારણને લીધે માત્ર તે પત્રોની પટોચ લખવા બેટલુ બન્યું છે.

અત્ર ભા.૦ સ્વાગતકરની સારીરિક સ્થિતિ મથાયોગ્યપણે રહેતી નહીં હોવાથી, અને વ્યવહાર મબધીનું કામનાજ વધુ હોવાથી, ઉપાધિનેગ પણ વિરોધ રહ્યો છે, અને રહે છે, જેથી આ ચોમાસામા બહાર નીમ્બરાતુ અસાધ્ય થયું છે, [પાકા અને તેને લીધે તમ સબધી નિષ્કામ સમાગમ તે પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નથી, વળી હીવાળી પહેલા તેવો ભેગ પ્રાપ્ત થવો સંભવનો નથી.]

તમ નિખિત કેટલાક પત્રોને વિષે જીવાદિ સ્વભાવ અને પરમાવના કેટલાક પ્રશ્નો આવતા હતા, તેના પ્રત્યુત્તર તે કારણથી લખી શકાયા નથી. બીજા પણ જાણીએ છીએ તેના પત્રો આવખતમા ઘણા મથ્યા છે, તેને માટે પણ ધણકરીને તેમ જ થયું છે.

હાલ જે ઉપાધિનેગ પ્રાપ્તપણે વર્તે છે, તે ભેગનો પ્રતિબધ સામવાનો વિચાર ને કરીએ તો તેમ થઈ શકે એમ છે, તથાપિ તે ઉપાધિનેગના વેદવાથી જે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવાનું છે, તે તે જ પ્રકારે વેદવા શિવાયની બીજી દ્રષ્ટી વર્તતી નથી, એટલે તે જ ભેગ તે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવા દેવું યોગ્ય છે, એમ જાણીએ છીએ અને તેમ સ્થિતિ છે.

“શાસ્ત્રોને વિષે આ માગને અનુક્રમે ક્ષીણપણુ યોગ્ય કયો છે, અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા છે એ ક્ષીણપણુ મુખ્ય કરીને પરમાર્થસબધીનું કહ્યું છે જે માગમા અત્યંત દુર્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે કાલ દુસમ કહેવા યોગ્ય છે કે સર્વ કાળને વિષે પરમાર્થપ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે, એવા પુરોનો ભેગ દુર્લભ જ છે, તથાપિ આવા માગને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે. જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષોના ઉપદેશનું બજા ઓછું થાય છે, અને તેથી પરપરાએ તે ઉપદેશ પાત્ર ક્ષીણપણુને પામે છે, એટલે પરમાર્થ-માર્ગ અનુક્રમે વ્યવસ્થિત થવા ભેગ કાળ આવે છે.”

“આ કાળને વિષે અને તેમા પણ દગલના લગભગ ત્રણ સેકન્ડથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણુને પામી છે, અને એ વાત પ્રવક્તા છે [પાકા સદગનદ સનાતનીના વખત સુધી] મનુષ્યોમા જે સરજવૃત્તિ દની તે અને આજની સરજવૃત્તિ એમા મોટો તફાવત થઈ ગયો છે. ત્યામુધી મનુષ્યોની વૃત્તિરે વિષે કાંઈક આપા કિતપણુ, પરમાર્થની ઇચ્છા, અને તે સબધી નિશ્ચયમા દટના, એ જેવા દટા તેના આગે નથી, તેથી તો આજે ધણુ ક્ષીણપણુ થયું છે, એ કે દહુ આ કાળમા પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ બલ્લભ છે પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમ સત્યુત્થાનદિત ભૂમિ થઈ નથી તોપણુ માગ તે કરતા વધારે બિચાર છે-બહુ રિચાર છે-એમ જ નીચે છીએ.”

આણ કાગળ સ્વરૂપ જોઈને મોટી અનુકંપા હૃદયને વિષે અખડપણે વર્તે કે “જીવોને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે અત્યંત બની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો ને સર્વાંત પરમાર્થ, તે સંબંધી વૃત્તિ ઈ પણ વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને મરુ પનુ ઓળખાણ થાય છે નહીં તો યવ નથી,” તે વૃત્તિ સજીવન થાય અને કોઈ પણ જીવોને—બધા જીવોને—પરમાર્થસંબંધી ને માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકંપા અખડ પણે રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેમ થયું બહુ ઊંચ જાણીએ છીએ, અને તેના કારણે પણ ઉપર જણાવ્યા છે

ને પુરુષનુ દુર્લભપણ યોગ્ય કાળને વિષે ટપ, તેવા પુરુષનો જોગ આ મળત થાય એમ થયું છે, તથાપિ પરમાર્થસંબંધી ચિંતા જીવોને અત્યંત ક્ષીણ થઈ ગઈ કે એટલે તે પુરુષનુ ઓળખાણ થયું અત્યંત વિકટ છે તેમા પ્રણુ ને ગૃહવાસાદિ પ્રગમા તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે જોઈ જીવને પ્રતીતિ આપવી દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે, અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમના ને પ્રારબ્ધપ્રકાર હાન વર્તે છે, જોઈ નિશ્ચય રહેવો દુર્લભ છે, અને કદાપિ નિશ્ચય થાય તોપણ તેનો સત્સંગ રહે દુર્લભ છે, અને ને પરમાર્થનુ મુખ્ય કારણ તે તો તે છે, તે આવી સ્થિતિમા ને ઉપર જણાવ્યા છે ને કારણો, તેને વધારે બળવાનપણે દેખીએ છીએ, અને એ વા જોઈ ફરીફરી અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય છે

ઈશ્વરજાથી ને મોઈ પણ જીવોનુ કલ્યાણ વર્તમાનમા પણ થયું સુજિત હ તે તો તેમ થશે, અને તે બીજેથી નહીં પણ અમરકી, એમ પણ અત્ર માની જીએ [પાઠાં તથાપિ જેવી અમારી અનુકંપા સમુપ્ત ઇચ્છા છે, તેવી પરમાર્થ વિચારણા અને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ જીવોને થાય તેવો કોઈ પ્રકારે ઓઝો જોગ થયો છે, એ અત્ર માનીએ છીએ] અગાધમુનાદિના પ્રદેશને વિષે [પાઠાં અથવા ગુજગત દેશ વિષે] ને આ દેહ ઉત્પન્ન થયો હોત ત્યા વર્ધમાનપણુ પામ્યો હોત, તો તે એ બળવાન કારણ હવે એમ જાણીએ છીએ, બીજુ પ્રારબ્ધમા ગૃહવાસ બાકી ન હોત અને શ્રદ્ધાચર્ય, વનવાસ હોત તો તે બળવાન કારણ હવે, એમ જાણીએ છીએ કદાપિ ગૃહવાસ બાકી છે તેમ હોત અને ઉપાધિજેગરૂપ પ્રારબ્ધ ન હોત તો ત્રીજુ પરમાર્થને બળવાન કારણ હવે એમ જાણીએ છીએ પ્રથમ જણાવેલા તેવા કારણો તો થઈ ચૂક્યા છે એટલે હવે તેનુ નિવારણ નથી ત્રીજુ ઉપાધિજેગરૂપ પ્રારબ્ધ તે શીડપણે નિવૃત્ત થાય વેદન થાય અને તે નિ કામ મળાના હેતુથી તે તેમ થયું હજુ બાકી છે તથાપિ તે પાડુ હજુ વિચાર યોગ્ય સ્થિતિમા છે એટલે તે પ્રારબ્ધનો સહેજે પ્રતીતિ થઈ જાય એમ જ ઇચ્છાની સ્થિતિ છે, અથવા વિશેષ હૃદયમા આવી જઈ યોગ્ય કાળમા તે પ્રકાશનો હૃદય પરિસમાપ્ત થાય, તો તે નિષ્કામ મરુપાની સ્થિતિ છે, અને એ જે પ્રકારમા તો હાન ઉદામીનપણે એટ સામાન્યપણે રહેવું છે, એમ આત્મસંભાવના છે, અને એ સંબંધીનો મોટો વિચાર વારંવાર મ્હા રે છે

પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર ત્યાંસુધી ઉપાધિ ભેગ પરિ-
સ્થાપના નહીં થાય ત્યાંસુધી, મૌનપણમાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં
રાખ્યો છે, અર્થાત્ તે વિચાર દાઢ કરવા વિશે ઉદાસપણું વર્તે છે.

આગાકાર સ્થિતિ થઈ જવાથી ચિત્ત ધણુંકરીને એક અંશ પણ ઉપાધિભેગ
ને દવાને ચોચ નથી, તથાપિ તે તો જે પ્રકારે વેદનું પ્રાપ્ત થાય તે જ પ્રકારે વેદનું છે,
એટલે તેમાં સમાધિ છે; પરંતુ પરમાર્થસંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને
તે ઉપાધિ તેમનાં કારણથી અમારી અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી; અને પર-
માર્થસંબંધી કોઈ જમ કિષ્કિન્દ્રાદિ વાર્તા આવે છે, તે પણ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય
છે, કારણ કે તેનો દાહ ઉદય નથી; આથી યજ્ઞાદિ પ્રસંગથી તમ સિવાયના બીજા
જે મુમુક્ષુ જીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકાતી નથી, એ
પણ ચિત્તને ધમ્મીયાર લાગી જાય છે.

ચિત્ત બંધનવાળું થઈ રાકવું નહીં હોવાથી જે જીવો સંસાર સંબંધિ સિવાયનું જે
પ્રાપ્ત થયા છે, તે જીવોની ઇચ્છા પણ દુઃખવવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પણ
અનુકંપાથી અને માળાપદ્ધતિનાં ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિભેગને બળવાન રીતે
વેદીએ છીએ; અને જેની જેની જે કામના છે, તે તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે
પ્રાપ્ત થવી સંજ્ઞા છે, તે પ્રકારે થાય ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ મદલ કરતાં પણ જીવ ઉદા-
સીન રહે છે. એમાં કોઈ પ્રકારનું અમારું સકામપણું નથી; અમે એ સર્વમાં નિઃકામ
જ છીએ, એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન રાખવાતરુપ ઉદયે વર્તે છે;
એ પણ બીજા મુમુક્ષુના પરમાર્થવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિશે રોધરુપ ભણીએ છીએ.

[પાકાં ત્યારથી તમે અમને જાણનારો છો, એ અમને જાણનારો છો, એ અમને જાણનારો છો,
અનુકંપે લાગી છે, તે જાણવાવળી
નહીં, એટલે તેમ બન્યું નહીં; હ

પાકાં આ વાક્યો કોઈ તમ અર્જુનીના આજ્ઞાનિયય અમ પ્રત્યે છે, અથવા હશે તો નિવૃત્ત થશે,
એમ ભણી લખ્યાં નથી, અન્યહેતુએ લખ્યાં છે. એ પ્રકારેએ વિચારવા ચોચ વારંવાર
વિચારી, ઉદયમાં નિર્ધાર કરવા ચોચ વાર્તાસંક્ષિપ્તે કરી અહીં તો પરિસ્પર્શ થાય છે.
જગતમાં કોઈપણ પ્રકારથી જેની કોઈપણ જીવનને એટલું નથી એવા

શ્રી ૦૦૦ નિઃકામ આત્મસ્વરૂપના નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

૧૯૪૮ ના શાં ૧૪, રવિ.

‘કદાસીન’ સંપ્દનો અર્થ સમપણું છે.

૨૪૬.

ઉદય જોઈને ઉદાસપણું બજાશે નહીં.

સંસાર બજવાના આરંભકાળ(૧)થી તે આજદીનપર્યંત તમ પ્રત્યે જે કંઈ અવિનય, અભક્તિ અને અપરાધાદિ દોષ-ઉપયોગપૂર્વક કે અનુપયોગે-થયાં, હોય, તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમાવું છું.

શ્રી તીર્થકરે જેને મુખ્ય એવું ધર્મપર્વ મણવાનું યોગ્ય ગણ્યું છે, એવી સંવત્સરી-આ વર્ષ સંબંધી-વ્યતીત થઈ. કોઈ પણ છુપ પ્રત્યે, કોઈ પણ પ્રકારે, કોઈ પણ કાળને વિષે, “અત્યંત અરૂપ પણ દોષ કરવો યોગ્ય નથી, એવી વાત જેને પરમોત્કૃષ્ટપણે નિર્ધાર થઈ છે, એવાં આ ચિત્તને નમસ્કાર કરીએ છીએ,” અને તે જ વાક્ય માત્ર સ્મરણ યોગ્ય એવા તમને લખ્યું છે, કે જે વાક્ય નિઃસંકપણે તમે જાણો છો.

‘શિવારે તમને પત્ર લખીશ,’ એમ જણાવ્યું હતું, તથાપિ તેમ થઈ શક્તું નથી; તે ક્ષમા કરવા જોગ છે. તમે વ્યવહારપ્રસંગની વિગત સંબંધી પત્ર લખ્યું હતો, તે વિગત ચિત્તમાં ઉતારવા અને વિચારવાની ઇચ્છા હતી, તથાપિ તે ચિત્તન આત્માકારપણાથી નિષ્ફળપણાને પ્રાપ્ત થઈ છે; અને અત્યારે કંઈ લખવું બનાવ શકાય એમ ભાસતું નથી; જે માટે અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પદ્ધિ સમાપ્ત કરું છું.

ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૭, સોમે, ૧૯૪૮.

સહજદેવરૂપ

૨૪૮.

પરમાર્થ શીઘ્ર પ્રકાશ પામે તેમ થવા વિષે તમ બંનેનો આગ્રહ પ્રાપ્ત થયો તેમ જ વ્યવહારચિંતા વિષે લખ્યું, અને તેમાં પણ સકામપણું નિવેદન કર્યું, તે પણ આગ્રહરૂપે પ્રાપ્ત થયેલ છે.

હાલ તો એ સર્વ વિસર્જન કરવારૂપ ઉદાસીનતા વર્તે છે, અને તે સર્વ ઈશ્વરે વ્યાધીન સોંપવા યોગ્ય છે. હાલ એ બેય વાત અમે ફરી ન લખીએ ત્યાંસુધી વિરમ રણ કરવા યોગ્ય છે.

૧૯૪૮ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧૨, રવિ.

૨૪૯.

દ્રઢ વિશ્વાસથી માનજો કે આને વ્યવહારનું બંધન ઉદય કાળમાં ન હોત તો, તમને અને બીજા કેટલાંક મનુષ્યોને અપૂર્વહિતનો આપનાર યાત પ્રવૃત્તિ છે, તો તેને માટે કંઈ અસમતા માની નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ હોત તો બીજા આત્માઓને માર્ગ મળવાનું કારણ યાત. હજી તેને વિલંબ હશે; પચમકાળની પણ પ્રવૃત્તિ છે; આ કાળે [પાઠાં આ ભવે] મોક્ષે નવ્ય એવાં મનુષ્યોનો સંલવ પણ ઓછો છે; ઇત્યાદિક કારણોથી એમ જ થયું હશે. [પાઠાં તો તે માટે કંઈ ખેદ નથી]

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ ૩, સોમે. [સં ૧૯૪૮. સં નિં]

રાજ-અંગ ૪

૨૫૨

ૐ નમસ્કાર.

“જે જે કામે જે જે પ્રારબ્ધ હૃદય આવે તે તે વેદન કરું, એ જ્ઞાનીપુત્રોનું સનાતન આચરણ છે,” અને તે જ આચરણ અમને હૃદયપણે વર્તે છે, અર્થાત્ જે સંસારમા શ્રેદ રહ્યો નથી, તે સંસારના કાર્યની પ્રવૃત્તિનો હૃદય છે, અને હૃદય અનુક્રમે વેદન થયા કરે છે. એ હૃદયના ક્રમમા કોઈ પણ પ્રમાણની હાનિવૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને એમ જાણીએ છીએ કે, જ્ઞાનીપુત્રોનું પણ તે સનાતન આચરણ છે તથાપિ જેમા શ્રેદ રહ્યો નથી અથવા શ્રેદ રાખવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે, તેવા આ સંસારમા કાર્યપણે-મારણપણે-પ્રવર્તવાની ઇચ્છા રહી નથી, તેનાર્થ નિવૃત્તપણુ જ આત્માને વિષે વર્તે છે. તેમ છતાં પણ તેના અનેક પ્રકારના સગ-પ્રસગમા પ્રવર્તેલુ પડે એવું પૂર્વે કોઈ પ્રારબ્ધ ઉપાજન કર્યું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ, તથાપિ હજુ પણ તે દેવતાક વખત સુધી હૃદય જોગ છે, એમ જાણી કવચિત્ ખેદ થામીએ છીએ, [પાઠાં કવચિત્ વિરોધ ખેદ થામીએ છીએ] અને તે ખેલુ કારણ વિચારી જોતા તો પરાનુકપારૂપ જણાય છે. હાલ તો તે પ્રારબ્ધ સ્વાભાવિક હૃદય પ્રમાણે વેદન કર્યાં સિવાય અન્ય કંઈકા ઉત્પન્ન થતી નથી તથાપિ તે હૃદયમા ખીજા કોઈને સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, લાભ, અજ્ઞાનના કારણરૂપે ખીજાને લાસીએ છીએ, તે લાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર પ્રાતિ જોઈ ખેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે ‘સાક્ષીકર્તા’ તરીકે મનાય છે, તે સંસારમા તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપ રહેવું અને કર્તા તરીકે લાસ્યમાન થવું તે, બેધારી સરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે.

એમ છતાં પણ મેઈને ખેદ, દુઃખ, અલાભનું મારણુ તે સાક્ષીપુરૂષ, પ્રાતિ ૧૧ લોગોને ન લાસે તો, તે પ્રસંગમા તે સાક્ષીપુરૂષનું અત્યંત વિચ્છેદપણુ નથી અમને તો અત્યંત વિકટપણાના પ્રસંગનો હૃદય છે. એમા પણ ઉદારીનપણુ એ જ સનાતન ધર્મ જ્ઞાનીનો જ. (‘ધર્મ’ શબ્દ આચરણને બોલે છે.)

“એકવાર એ તણખલાના બે લાભ કરવાની ક્રિયા કરી રાકવાની શક્તિ પણ ઉપરામ થાય ત્યારે જે ઈશ્વરેચ્છા દરે તે યશે.”

સં. ૧૯૪૭ ના બાદરવા વદ ૮, મુબઈ

અધિત્યદશાસ્ત્રરૂપ.

૨૬૦

“મુમુક્ષુજન સત્પ્રગમા દોષ તો નિરતર ઉદ્ધાસિત પતિલામમા રહી આત્મ સાધન અલ્પકાળમા મરી રાકે છે,” એ વાનાં મથાર્ય છે તેમ જ “સત્પ્રગના અજ્ઞાનમા સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે, તથાપિ એમ કરવામા જ આત્મસાધન રમું દોષથી ગમે તેવા માહા નિમિત્તમા પણ જે પ્રકારે સમપરિણતિ આવે તે પ્રમારે

પ્રવર્તતું એજ ચોચ છે. જ્ઞાનીના આશ્રયમાં નિરંતર વાસ હોય, તો સદૃજ સાધનવડે પણ સમપરિણતિ પ્રાપ્ત હોય છે, એમાં તો નિર્વિવાદતા છે, પણ ન્યારે પૂર્વ કર્મનાં નિબંધનથી અનુકૂળ નહીં એવાં નિમિત્તમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ તેના પ્રત્યે અદ્વેષ પરિણામ રહે એમ પ્રવર્તતું, એ જ અમારી વૃત્તિ છે, અને એ જ શિક્ષા છે.

[પાઠાં સત્પુરુષનો દોષ જે પ્રકારે તેઓ ન કહ્યારી શકે, તે પ્રકારે જો તમારાથી પ્રવર્તવાનું બની શકે તેમ હોય તો વિકટતા વેઠીને પણ તેમ પ્રવર્તતું ચોચ છે. હાલ અમારી તમને એવી કોઈ શિક્ષા નથી કે તમારે તેમનાથી ઘણી રીતે પ્રતિકૂળ વર્તન કરવું પડે; કોઈ બાબતમાં તેઓ તમને બહુ પ્રતિકૂળ ગણતા હોય તો તે જીવનો અનાદિ અભ્યાસ છે, એમ ભણી સહનતા રાખવી એ વધારે યોગ્ય છે.]

“જેનાં શુભુઆમ કરવાથી જીવ ભવમુક્ત હોય છે. તેના શુભુઆમથી પ્રતિકૂળતા આણી દોષભાવે પ્રવર્તતું એ જીવને જો કે મહાદુઃખદાયક છે,” એમ ભણીએ છીએ; અને તેવા પ્રકારમાં ન્યારે તેઓનું આવી જવું થાય છે ત્યારે, ભણીએ છીએ કે, જીવને કોઈ તેવાં પૂર્વકર્મનું નિબંધન હશે. અમને તો તે વિષે અદ્વેષ પરિણામ જ છે; અને તેમના પ્રત્યે કરુણા આવે છે. તમે પણ તે શુભનું અનુકરણ કરો, અને જે પ્રકારે તેઓ શુભુઆમકરવાયોગ્યના અવર્ણવાદ બોલવાનો પ્રમંથ ન પામે તેમ ચોચ માર્ગ મહણ કરો, એ બસામણ છે.

અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા, અને રહ્યા છીએ, તે પરથી રૂપદ ભણીએ છીએ કે, તે પ્રસંગમાં “કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તતું એ દુર્લભ છે. માટે નિરુપાધિ-વાળાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનું સેવન અવશ્યનું છે.” એમ ભણતાં છતાં પણ હાલ તો એમ જ કહીએ છીએ કે તે ઉપાધિ વહન કરતાં જતાં નિરુપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહો.

આમ જવા સત્સંગને નિરંતર બજે છે, તો તે તમને કેમ અમન્ય હોય? તે ભણીએ છીએ; પણ હાલ તો પૂર્વકર્મને ભજીએ છીએ, એટલે તમને બીજો માર્ગ કેમ બતાવીએ તે તમે વિચારો.

એક ફાણવાર પણ આ સંસર્ગમાં રહેવું ગમતું નથી, તેમ છતાં ઘણા કાળ થયાં સેવ્યાં આવી છીએ; સેવીએ છીએ; અને હજી અમુક કાળ સેવવાનું ધારી રાખવું પડ્યું છે; અને તે જ ભલામણ તમને કરવી ચોચ માની છે. “જેમ બને તેમ વિનયાદિ સાધનસંપન્ન થઈ સત્સંગ, સત્સાક્ષાભ્યાસ, અને આત્મવિચારમાં પ્રવર્તવું; એમ કરવું એ જ શ્રેયસ્કર છે.”

“સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવાની વીર્યકર દેવની આજ્ઞા નથી.”

[સં ૧૯૪૮. સં નિ ૦]

૨૬૫

લૌકિક દૃષ્ટિએ તમે અને અવર્તનું, તો અલૌકિક દૃષ્ટિએ
કોણ અવર્તસે ?

“આત્મા એક છે કે અનેક છે, કર્તા છે, કે અકર્તા છે, જગતનો કોઈ કર્તા
કે જગત્ સ્વતાઃ છે, એ વગેરે ક્રમે કરીને સત્તમે સમજવાયોચ્ય છે, એમ જાણીને
પત્રવાટે તે વિષે હાલ લખવામાં આવ્યું નથી.”

“સમ્યક્પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિઃશયે મુક્તપણું છે.”
-સંસારસંબંધી તમને જે જે ચિંતા છે, તે ચિંતા પ્રાયે અમને જાણવામાં છે;
અને તે વિષે અમુક અમુક તમને વિકલ્પ રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; તેમ જ
પરમાર્થચિંતા પણ સર્ત્તસંજના વિચોગને લીધે રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; જે
પ્રકારનો વિકલ્પ હોવાથી તમને આકુળ-વ્યાકુળપણું પ્રાપ્ત હોય એમાં પણ આશ્ચર્ય
લાગતું નથી, અથવા અસંભવરૂપ લાગતું નથી. હવે એ જે પ્રકારને માટે ચોખ્ખા
રાખ્ખોમાં નીચે જે કંઈ મનને વિષે છે, તે લખવાનું પ્રયત્ન કરું છે.

સંસારસંબંધી તમને જે ચિંતા છે, તે જેમ ઉદયમાં આવે તેમ વેદવી-સહન
કરવી. એ ચિંતા યવાનું કારણ એકું કોઈ ક્રમે નથી કે જે ટાળવા માટે જ્ઞાનીપુરુષને
પ્રવૃત્તિ કરતાં બાધ ન આવે. ન્યારથી યથાર્થબોધની ઉત્પત્તિ થઈ છે ત્યારથી, એઈ
પણ પ્રકારના સિદ્ધિયોગે કે વિધાના યોગે સંસારિક સાધન પોતામંબંધી કે પરસંબંધી
કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે; અને એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પણ પણ મંદપણું આવ્યું હોય એમ
હજી સુધીમાં થયું છે, એમ સંશયરૂં નથી. તમારી ચિંતા જાણીએ છીએ, અને અમે
તે ચિંતાનો કોઈ પણ ભાગ નેટસો બને તેટલો વેદવા ઇન્દ્રિયે છીએ, પણ એમ તો
કોઈ કાળ બન્યું નથી, તે કેમ બને ? અમને પણ ઉદયકાળ એવો વર્તે છે કે હાલ
સિદ્ધિયોગ હાથમાં નથી.

પ્રાણીમાત્ર પ્રાયે આદારપાણી પામી રહે છે. તો તમનેવા પ્રાણીના કુટુંબને
માટે તેથી વિપર્યય પરિણામ આવે એકું જે ધારણું તે યોગ્ય જ નથી. કુટુંબની લાજ
સિંદવાર આવી આવી ને આકુળતા આવે છે, તે ગમે તો રાખીને અને ગમે તો ન
રાખીએ તે બન્ને સરખું છે, કેમકે જેમાં પોતાનું નિરુપાયપણું રહ્યું, તેમાં તો જે યાચ
તે યોગ્ય જ માનવું, એ દૃષ્ટિ સમ્યક્ છે. જે લાગ્યું તે જલ્પાવ્યું છે.

અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપપરિણતી
વર્તેલી હોવાને લીધે છે. આત્માના સ્વરૂપગંબંધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પપણું જ રહેવાનું
અમને મંશવિત છે, કારણ કે અન્યજ્ઞાવને વિષે અમ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

“બંધુ, મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા ને દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામાં આવી
છે, તે દર્શન નિઃકટ મુક્તપણાનું કારણ છે; અને એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય
નો કોઈ અમે વિરોધપણે માનતા હોઈએ તો તે શ્રી તીર્થકરદેવ છે.” અને એ જે

શ્રી તીર્થકરદેવનો અંતર આશય તે પ્રાચે સુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઈશું એમ અમને દ્રઢ કરીને લાસે છે, કારણ કે અમારું અનુભવજ્ઞાન તેનું કૃણ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયિ ખરેખરા છીએ, -સાચા છીએ.

વન અને ધર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગલાવને અર્થે રહેલું વધારે રચિકર લાગે છે; સુખની ઇચ્છા નથી પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે.

જગતનાં કલ્યાણને અર્થે પુરુષાર્થ કરવા વિષે લખ્યું, તો તે પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા કોઈ પ્રકારે રહે પણ છે, તથાપિ ઉદયને અનુસરીને ચાલવું એ આત્માની સહજ દશા થઈ છે, અને તેવો ઉદયકાળ હાલ સમીપમાં જણાતો નથી; તો તે ઉદેરી આણવાનું બને એવી દશા અમારી નથી.

‘માગી ખાઈને ગુજરાન ચલાવશું, પણ એટ નહીં પામીએ; જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગળ તે દુઃખ તૃણ માત્ર છે.’ આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યું છે, તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો! એણું જે વચન તે ખરી ચોચતા વિના નિર્જનું સંભવિત નથી.

“જીવ એ પુરૂષીપદાર્થ નથી, પુરૂષ નથી, તેમ પુરૂષનો આધાર નથી, તેના રૂગવાળો નથી; પોતાની સ્વરૂપસત્તા શિવાય જે અન્ય તેનો તે સ્વામી નથી, કારણ કે પરની ઐશ્વર્યતા સ્વરૂપને વિષે હોય નહીં, વસ્તુત્વધર્મે ભેદતાં તે કોઈ કાળે પણ પરસગી પણ નથી” એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થે ‘જીવ નવી પુગ્ગલી’ વગેરે પદોનો છે.

દુઃખ-સુખરૂપ કરમ કૃણ ભણો, નિઃશ્ચ એક આનંદો રે,

ચેતનતા પરિણામ ન ચૂકે, ચેતન કહે જિનચંદો રે —

[સં ૧૯૪૮. સં નિં ૦]

—આનંદધન. વાસુપુત્ર્ય સ્તવન.

૨૬૬

ધર્મકરી આત્મામાં એમ જ રહ્યા કરે છે કે, ન્યાસિધી આ વેપારપ્રસંગે કામકાજ કરવું રહ્યા કરે, ત્યાસુધી ધર્મકથાદિપ્રસંગે અને ધર્મના ભણનારરૂપે કોઈ પ્રકારે પ્રગટપણામાં ન અવાય એ યથાચોચ પ્રકાર છે. વેપારપ્રસંગે રહેતાં છતાં જેનો ભક્તિભાવ રહ્યા કર્યો છે, તેનો પ્રસંગ પણ એવા પ્રકારમાં કરવો ચોચ છે, કે ન્યા આત્માને વિષે ઉપર જણાવેલો પ્રકાર રહ્યા કરે છે. તે પ્રકારને બાધ ન થાય.

જિને કહેલાં મેરૂ વગેરે વિષે તથા અંગેને કહેલ પૃથ્વીદિ સંબંધે સમાગમ-પ્રસંગમાં વાતચિત કરશો.

અમારું મન ધણુ ઉદાસ રહે છે, અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે, તે ઉદાસપણું સાવ ગુપ્ત જેવું કરી, ન ખમી શકાય એવા વેપારાદિપ્રસંગમાં ઉપાધિભેગ નેદવા પડે છે, -જે કે વારતબ્ધપણે તો સમાધિપ્રત્યયી આત્મા છે.

[સં ૧૯૪૮. સં નિં ૦]

૨૬૬

પુનર્જન્મ છે-જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી જાણું છુંવામાં અવગણું' એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સમયનું થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેને-પુનર્જન્માદિ બાવ કયાં છે, તે પદાર્થને-કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે

મુળક, નવેમ્બર ૧૧ [સં ૧૯૪૬ સં નિં] પ્રજ્ઞામ પ્રાપ્ત થાય.

૨૭૧.

તમો સર્વ મુમુક્ષુજનને નમ્રપણે ચલાવોત્તમ પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનીપુરુષની સેવાની ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ, તથાપિ આ દુષ્કર્મકાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષ્કર્મ દેખાએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયને વિષે ક્ષિયર ભુક્ષિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહાસામ્યરૂપ જાણીએ છીએ, તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે, [પાકા સત્સંગનો લક્ષ અમારા આત્મા વિષે વસે છે,] તથાપિ ઉદ્યાધીન સ્થિતિ છે, અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે, તમ મુમુક્ષુજનો પત્રની પદ્ધતિ માત્ર વિનંતિથી અપાય છે અને તે સ્થિતિમા પણ અપરાધમોચ પરિણામ નથી.

મુળક, જાન્યુઆરી ૨૫, ૯૩ [સં ૧૯૪૦]

૨૭૬

ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ હચ્છા થઈ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે ચારે બાજુથી ઉપાધિનો બીડો છે કોઈ એવી બાજુ અત્યારે જાણાતી નથી કે અત્યારે જ એમાથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ કયો ન ગણાય છૂટવા જવો કોઈના મુખ્ય અપરાધમા આવી જવાનો સ્પષ્ટ મલક દેખાય છે, અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યોગ્ય છે, પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રબળ કરી દરો.

૧૯૪૮, ચૈત્ર શુદ્ધ ૫, શુક્ર

જીવ રાજચંદના પ્રજ્ઞામ.

૨૭૮

ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી, ચૌદમા જિનતા પૂરી ચરણસેવા,
ધારપર નાચતા દેખ જાણમરા, સેવના-ધારપર રહે ન દેવા

—આનંદધન. અનંતજિન સ્તવન

એવું માર્ગનું અર્થવત દુષ્કરપણું શા કારણે કહ્યું? તે વિચારવા યોગ્ય છે

ચૈત્ર વદ ૧, રવિ, ૧૯૪૬, મુળક

આશ્રમપ્રજ્ઞામ.

૨૮૧

“ચારિત્ર—(શ્રી જિનના અભિપ્રાયમા શું છે? તે વિચારી સમવસ્થાન થતું)-
દરાસબધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવમા સ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થાય છે તે વિચારે કરી
ઉત્પન્ન થયેથી ચારિત્ર-પરિણામ-સ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન અશક્ય છે, એવો

જિનનો અભિમેત તે અંબ્યાખાધ સત્ય છે.” તે સંબંધી અનુપ્રેક્ષા ધણીવાર રહ્યા છતાં ચંચળ પરિણતિનો હેતુ એવો ઉપાધિયોગ તીવ્ર ઉદયરૂપ હોવાથી ચિત્તમાં ધણુંકરી ખેદ નેહું રહે છે, અને તે ખેદથી સિચિળતા ઉત્પન્ન થઈ વિશેષ જણાવવાનું થઈ શકતું નથી. ખાકી કંઈ જણાવવા વિષે તો ચિત્તમાં ધણીવાર રહે છે, એ જ વિનંતિ.

ચૈત્ર વદ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૯. [પાઠાં ૧૯૫૧.]

૨૮૫.

હાલ તે તરફ થયેલા આવકો વગેરેના સમાગમ સંબંધીની વિગત વાંચી છે; તે પ્રસંગમાં રૂચિ કે અરૂચિ જીવને ઉદય આવી નહીં, તે ક્ષેયવાળું કારણ; તેને અનુસરી નિરંતર પ્રવર્તન કરવાનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે, અને તે અસત્સંગનો પરિચય જેમ ઓછો પડે તેમ તેની અનુકંપા ધૃત્તી રહેવું યોગ્ય છે. “જેમ બને તેમ સત્સંગના જોગને ધૃત્તિ અને પોતાના દોષને જોવા યોગ્ય છે.”

શુબર્ધ, મે ૨૬, ૯૩. [સં ૧૯૪૯.]

૨૮૭.

ગઈ સાલના માર્ગશીર્ષ માસમાં અત્રે આવવું થયું ત્યારથી, ઉત્તરોત્તર ઉપાધિયોગ વિરોધાકાર થતો આવ્યો છે, અને ધણુંકરી તે ઉપાધિયોગ વિરોધ પ્રકારે કરી ઉપયોગથી વેદવો પડ્યો છે.

“આ કાળ સ્વભાવે કરી તીર્થકરાદિકે દુસમ કહ્યો છે. તેમાં વિરોધ કરી પ્રયોગે અનાર્થપણે યોગ્ય થયેલાં એવાં, આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાળ બળવાનપણે વર્તે છે. લોકોની આત્મપ્રત્યયયોગ્ય બુદ્ધિ અત્યંત હ્રાસ્ય જવા યોગ્ય થઈ છે. એવા સર્વ પ્રકારના દુસમ યોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું વિસરવું અત્યંત સુલભ છે, અને પરમાર્થનું અવિસરવું અત્યંત દુર્લભ છે. આનંદધનજીએ ચૌદમા જિનના સ્તાવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં, આવા ક્ષેત્રનું દુસમપણું એટલી વિરોધતા છે, અને આનંદધનજીના કાળ કરતાં વર્તમાનકાળ વિરોધ દુસમપરિણામી વર્તે છે; તેમાં જોઈ આત્મપ્રત્યયિપુરુષને બચવાયોગ્ય ઉપાય હોય, તો એક માત્ર નિરંતર અવિચ્છિન્ન ધારાએ સત્સંગનું ઉપાસવું એ જ, જણાય છે.”

પ્રાચે સર્વ કામના પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને કાળાદિ, ગણકાં ખાતો ખાતો સંસાર સમુદ્ર માંડ તરવા દે છે, તથાપિ સમયે સમયે તે પરિશ્રમનો અત્યંત પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે; અને ઉતાપ ઉત્પન્ન થઈ સત્સંગરૂપ જળની તૃષા અત્યંતપણે રહ્યા કરે છે; અને એ જ દુઃખ લાગ્યા કરે છે.

એમ છતાં પણ આવો વ્યવહાર બજતી દ્વેષપરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી; એવો જે સર્વ જ્ઞાની-અભિપ્રાય તે, તે વ્યવહાર પ્રાચે સમતાપણે કરાવે છે. આત્મા તેને વિષે જાણે કંઈ કરતો નથી, એમ લાગ્યા કરે છે. આ જે ઉપાધિ ઉદય-વર્તી છે, તે સર્વ પ્રકારે કષ્ટરૂપ છે, એમ પણ વિચારતાં લાગ્યું નથી. પૂર્વોપાર્જિત પ્રારબ્ધ જેવડે સાંત થાય છે, તે ઉપાધિ પરિણામે આત્મપ્રત્યયિ કંદેવા યોગ્ય છે.

૧. મનમાં અમને એમ રહ્યા કરે છે કે અલ્પકાળમાં આ ઉપાધિયોગ મટી જાય. અર્થાત્ નિર્ગથતા પ્રાપ્ત થાય, તો વધારે ચોચ છે, તથાપિ તે વાત અલ્પ કાળમાં અને એવું સંજવું નથી, અને જ્યાંસુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી તે ચિંતના મટવી સંભવની નથી.

બીજી બધો વ્યવહાર વર્તમાનમાં જ મૂકી દીધો હોય તો તે અને એવું છે. જે વસ્તુ ઉદય વ્યવહાર એવા કે જે જોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય એવા છે, અને કદે પણ તે વિરોધ કાળની સ્થિતિમાથી અલ્પકાળમાં વેદી સકાય નહીં એવા છે, અને તે કારણે કરી મૂકીની પેઠે આ વ્યવહાર બંધ કરીએ છીએ.

૨. કોઈ દ્રવ્યમાં, કોઈ ક્ષેત્રમાં, કોઈ કાળમાં, કોઈ ભાવમાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રયત્ન જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેવળ સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રતિબદ્ધપણું જ ચોચ છે, તથાપિ નિવૃત્તિ ક્ષેત્ર, અને નિવૃત્તિ કાળને, સત્સંમને અને આત્મ વિચારને વિષે અમને પ્રતિબદ્ધ રચિ રહે છે. તે ભેગ કોઈ પ્રકારે પણ જેમ અને તેમ થોડા કાળમાં થાય તે જ ચિંતના અદોરાત્ર વર્તે છે.

૧ પ્રથમ અસાદ વદ ૩, રવિ, ૧૯૪૬, મુળર્ધ.

૨૮૯

પણુંકરીને પ્રાણીઓ આરાધી છવે છે જેમ જેમ મણા વિરોધ હોય છે, તેમ તેમ વિરોધ આરાધના બળથી છવવું થાય છે એક માત્ર જ્યાં આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યાં, સર્વ પ્રકારની આરાધની સમાધિ થઈ છવવર્તી સ્વરૂપથી છવાય છે. જે કોઈ પણ મનુષ્ય ઇચ્છે છે, તે બલિધ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે, અને તે પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આરાધાએ તેની કલ્પનાનું છવવું છે; અને તે કલ્પના પણુંકરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે; જે તે કલ્પના છવવે ન હોય અને જ્ઞાન પણ ન હોય, તો તેની કુઝાકારક બચકરે સ્થિતિ અકલ્પ્ય હોવી સંભવે છે.

સર્વ પ્રકારની આરાધા, તેમા પણ આત્મા સિવાય બીજા અન્ય પદાર્થની આરાધામાં સમાધિ કેવા પ્રકારે થાય તે કહો?

૨૦ અસાદ વદ ૧૪, શુક્ર, ૧૯૪૯, મુળર્ધ.

૨૯૨

કોઈ જીવ સામાન્ય મુમુક્ષુ થાય છે, તેને પણ આ સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તવા પ્રત્યક્ષીનું વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યક્ષી કેં ધણી મંદતા વર્તે તેમા આશ્ચર્ય લાગવું નથી. તથાપિ કોઈ પૂર્વ પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન થવાનો એવો જ પ્રકાર હશે, કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનું રહ્યા કરે, પણ તે કેવું રહ્યા કરે છે? કે જે ખાત્ર સંસારમુખની ઇચ્છાવાળા હોય તેને પણ તેવું કરવું ન પોષાય, એવું રહ્યા કરે છે. તે કે જે વાતનો ખેદ ચોચ નથી, અને ઉદાસીનતા જ બજાએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજા ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એ કે સત્સત્ર, નિવૃત્તિનું અપ્રધાનપણું રહ્યા કરે છે, જેને પરમ કલ્પિ છે. જેને વિષે એવું આમજ્ઞાન અને આત્મવિચાર તો કોઈ પણ

પ્રકારની ઇચ્છા વિના ક્વચિત્ ત્યાગજેવાં રાખવાં પડે છે. આત્મજ્ઞાન વેદક હોવાથી મુંઝવણ નથી, પણ આત્મવાર્તાનો વિયોગ તે મુંઝવે છે, [પાઠાઠો સસારની ઝાળ જોઈ ચિંતા લગજી નહીં ચિંતામાં સમતા રહે તો તે આત્મચિંતન જેવી છે.]

૧૯૪૬ ના આવણ શુદ્ધ ૪, સોમ.

પ્રણામ.

૨૯૪.

ગઈ રાત્રનાં ઓગસર શુદ્ધ ૬ કે અત્રે આવવાનું થયું હતું, ત્યારથી આજ દિવસ પર્યંતમાં ઘણા પ્રકારનો ઉપાધિયોગ વેદવાનું બન્યું છે, અને જો 'સંગવત્કર્પાં ન હોય તો આ કાળને વિષે તેવા ઉપાધિનેગમાં માયું થઈ ઉપર રહેતું કંઈ થાય; એમ યતાં યતાં ઘણીવારે લેયું છે; અને આત્મસ્વરૂપ જોણે નવરૂપ છે એવા પુરુષને અને આ સસારને મળતી પણ આવે નહીં, એવો અધિક નિર્ણય થયો છે.

“જ્ઞાનીપુરુષ પણ અત્યંત નિર્લય ઉપયોગે વર્તતાં વર્તતાં ક્વચિત્ પણ મુંદ પરિણામ પામી નય એવી આ સસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપ સંપાદી બોધનો તો, જે કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધનાં વિરોધ પરિણામપ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિનેગ થાય છે” એમ ‘તો તે ઉપાધિનેગથી હજી ત્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ અને તે તે જોગે હૃદયમાં અને મુખમાં મધ્યમ્ભિચાર્યે પ્રમુદ્ધ નામ રાખી, માંડ કંઈ પ્રવર્તન કરી સ્થિર રહી રાજીએ છીએ. સમ્યક્ત્વને વિષે અર્થાત્ બોધને વિષે બ્રાંતિ પ્રાયે થતી નથી, પણ બોધનાં વિરોધ પરિણામનો અનવ-કાશ થાય છે, એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને તેથી ઘણીવાર આત્મા આકુળવ્યાકુળ-પણાને પામી ત્યાગને ભજતો હવો; તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને સમપરિણામે, અનીનપણે, અવ્યાકુળપણે વેદવી એ જ જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ છે અને તે જ ભજવો છે, એમ સ્મૃતિ થઈ સ્થિરતા રહેતી આવી છે; એટલે આકુળાદિ ભાવની થતી વિરોધ મુંઝવણ સમાપ્ત થતી હતી.

આખો દિવસ નિવૃત્તિના યોગે કાળ નહીં નય ત્યાંસુધી મુખ રહે નહીં, એવી અમારી સ્થિતિ છે. ‘આત્મા આત્મા,’—‘તેનો વિચાર,’ ‘જ્ઞાનીપુરુષની સ્મૃતિ,’ ‘તેનાં મહાત્મ્યની કથા-વાર્તા,’ ‘તે પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ,’ ‘તેમનાં અનઅવકારા આત્મચારિત્રપ્રત્યે મોહ’ એ અમને હજી આકર્ષ્યા કરે છે, અને તે કાળ ભજીએ છીએ.

પૂર્વ કાળમાં જે જે જ્ઞાનીપુરુષના પ્રસંગો બ્યક્ત થયા છે તે કાળ ધન્ય છે, તે ક્ષેત્ર અત્યંત અત્યંત ધન્ય છે, તે અવણને, અવણના કર્તાને અને તેમાં ભક્તિભાવ-વાળાં જીવોને ત્રિકાળ દંડવત્ છે. તે આત્મસ્વરૂપમાં ભક્તિ, ચિંતન, આત્મ-વ્યાખ્યાની જ્ઞાનીપુરુષની વાણી, અથવા જ્ઞાનીના ગાત્રો કે માર્ગાનુસારી, જ્ઞાની પુરુષના સિદ્ધાંત, તેની અપૂર્વતાને, પ્રણામ, અતિ ભક્તિએ કરીએ છીએ.

અખંડ આત્મધુનના એકતાર પ્રવાહપૂર્વક તે વાત અમને હંજી લેજવાની અત્યંત આતુરતા રહ્યા કરે છે, અને બીજી બાજુથી આવાં ક્ષેત્રો, આવા લોક પ્રવાહ આવા ઉપાધિનેગ અને બીજા તેવા પ્રખર જોઈ વિચાર મૂર્છાવત્ થાય છે. ઈશ્વરેચ્છા!

૨૯૪ સંવત્ ૧૯૪૬ ના આવણ વદ ૫, મુળર્ધ

પ્રણામ થઈએ.

૨૯૮.

જેવી દૃષ્ટિ આ આત્માપ્રત્યે છે, તેવી દૃષ્ટિ જગન્ના સર્વ આત્માને વિષે છે. જેવો શ્રેષ્ઠ આ આત્માપ્રત્યે છે તેવો શ્રેષ્ઠ સર્વ આત્માપ્રત્યે વર્તે છે. જેવી આ આત્માની સદ્ગુણનંદ સ્થિતિ હૃદયીએ છીએ, તેવી જ સર્વ આત્માપ્રત્યે હૃદયીએ છીએ; જે જે આ આત્મા માટે હૃદયીએ છીએ, તે તે સર્વ આત્મા માટે હૃદયીએ છીએ; જેવો આ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ, તેવો જ સર્વ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છીએ; જેવો સર્વ દેહપ્રત્યે વર્તવાનો પ્રકાર રાખીએ છીએ, તેવો જ આ દેહપ્રત્યે પ્રકાર વર્તે છે. આ દેહમાં વિરોધ-સુદ્ધિ અને બીજા દેહપ્રત્યે વિષમ-સુદ્ધિ ધણુંકરી કથારેય થઈ શકતી નથી. જે સ્ત્રીઆદિનો સ્વપણે સંબંધ ગણાય છે, તે સ્ત્રીઆદિપ્રત્યે જે કંઈ એકાદિક છે, અપૂર્વા સમતા છે, તેવાં જ પ્રત્યે સર્વ પ્રત્યે વર્તે છે. આત્મારૂપ-પણાનાં કાંઈ માત્ર પ્રવર્તન હોવાથી જગન્ના સર્વ પદાર્થપ્રત્યે જેમ ઉદાસીનતા વર્તે છે, તેમ સ્વપણે ગણાતા સ્ત્રીઆદિ પદાર્થપ્રત્યે વર્તે છે.

પ્રારબ્ધ પ્રત્યે સ્ત્રીઆદિપ્રત્યે જે કંઈ ઉદય દોષ તેથી વિરોધ વર્તના ધણુંકરીને આત્માથી થતી નથી. કદાપિ ક્ષણાથી કંઈ તેથી વિરોધ વર્તના થતી હોય તો તેવી તે જ ક્ષણે તેવા ઉદયપ્રતિબલ્લિ આત્માઓપ્રત્યે વર્તે છે, અથવા સર્વ જગત્પ્રત્યે વર્તે છે. કોઈપ્રત્યે કંઈ વિરોધ કરતું નહીં, કે ન્યૂન કરતું નહીં; અને કરતું તો તેતું એક-ધારાતું વર્તન સર્વ જગત્પ્રત્યે કરતું એવું જ્ઞાન, આત્માને ધણું કાળ થયાં દ્રઢ છે, નિશ્ચયસ્વરૂપ છે. કોઈ સ્થળે ન્યૂનપણું વિરોધપણું, કે કંઈ તેથી સમ, વિષમ એકાએ વર્તતું દેખાઈ હોય તો જગત્ તે આત્મસ્થિતિએ-આત્મસુદ્ધિએ વર્તું નથી, જેમ જાગે છે. પૂર્વે પ્રત્યંધી પ્રારબ્ધના મોમે કંઈ તેતું ઉદયભાવપણે થતું હોય તો તેને વિષે પણ સમતા છે. કોઈપ્રત્યે એકાપણું-અધિકપણું કંઈ પણ આત્માને સ્વયં નથી; ત્યાં ખી ખીજી અવસ્થાનો વિકલ્પ હોવા યોગ્ય નથી, એમ વખતે શું કહીએ?

સૌથી અભિજ્ઞ ભાવના છે. જેટલી ચોચતા જેની વર્તે છે, તે પ્રત્યે તેટલી અભિજ્ઞ ભાવની સ્ફુર્તિ થાય છે, ક્વચિત્ ક્ષણાસુદ્ધિથી વિરોધ સ્ફુર્તિ થાય છે, પણ વિષમ-પણાથી કે વિષયપરિત્રદાદિ કારણપ્રત્યથી તે પ્રત્યે વર્તવાનો કંઈ આત્મામાં મનઃપ જણાતો નથી; અવિકલ્પરૂપ સ્થિતિ છે. વિરોધ શું કહીએ? અમારે કંઈ અમાઠં નથી, બીજાનું નથી, કે બીજું નથી; જેમ છે તેમ છે. જેવી સ્થિતિ આત્માની છે, તેવી સ્થિતિ છે. સર્વ પ્રકારની વર્તના નિષ્કપટપણાથી ઉદયની છે. સમવિષમતા નથી. સદ્ગુણનંદ સ્થિતિ છે. ન્યાંતેમ દોષ ત્યાં અન્યપદાર્થમાં આસક્તસુદ્ધિ થઈ નહીં, દોષ નહીં.

૧૯૪૬, ભાદ્રપદ ૧૯.

(૦૦૦)

૩૦૩.

જે કંઈ ઉપાધિ કાચ છે, તે કંઈ સ્વપણને કારણે કરવામાં આવતી નથી; તેમ કરાતી નથી. જે કારણે કાચ છે, તે કારણ અનુક્રમે વેળા યોગ્ય એવું પ્રારબ્ધમ્ છે. જે કંઈ ઉદય આવે તે અવિમંવાદ પરિણામે વેદનું એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે.

અમારે વિષે નિશ્ચય છે, એટલે તે પ્રકારે વેદીએ ધીમે; તથાપિ ધૃત્તિ તો એમ રહે છે કે; અલ્પકાળને વિષે-એક સમયને વિષે-જે તે ઉદ્ય અસત્તાને પામતો હોય, તો અમે આ બધામાંથી ઠી ચાલ્યા જઈએ; એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે, તથાપિ નિદ્રાકાળ, ભોજનકાળ તથા અમુક છૂટકકાળ શિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઈ ભિન્નાંતર થવું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઈ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણે બજતો જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થપ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાંસુધી ઉદ્યમાં વર્તે ત્યાંસુધીમં સર્વથા અચાચકપણાને બજવું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી આ ઉપાધિ બહુએ ધીમે. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જ્ઞાનીને વિરાધીએ નહીં એમ છે, છતાં ઉપેક્ષા થઈ શકતી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણું પણ વનવાસીપણે બળય એવો આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.

[સં. ૧૬૪૬. સં. નિં.]

૩૦૫.

“તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, પરમ પ્રેમે શુભચામ કરવા યોગ્ય છે, ફરીફરી વિશિષ્ટ આત્મ-પરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે; કે જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રતિબંધપણું વર્તવું નથી.”

આપનાં ઘણાં પત્રો મળ્યાં છે. ઉપાધિભોગ એવા પ્રકારે રહે છે કે, તેના વિક્ર માનપણામાં પત્ર લખવાયોગ્ય અવકાશ રહેતો નથી, અથવા તે ઉપાધિને ઉદ્યરૂપ બહુ મુખ્યપણે આરાધતાં તમજેવા પુરુષને પણ ચાહીને પત્ર લખેલ નથી; તે મારે ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે.

ચિત્તને વિષે જેવું આ ઉપાધિભોગ આરાધિયે ધીમે, ત્યારથી મુક્તપણું વર્તે છે, તેવું મુક્તપણું અનુપાધિપ્રસંગમાં પણ વર્તવું નહોતું; એવી નિશ્ચયદશા મારગર શુદ્ધ થી એકધારાએ વર્તી આવી છે.

[સં. ૧૬૪૬. સં. નિં.]

૩૦૮.

કોઈ પણ ભતના અમારા આત્મિકબંધનને લઈને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે તેનાથી પૂર્વે બંધાયલું ભોગકર્મે નિવૃત્ત કરવું છે. કુટુંબ છે તેવું પૂર્વેનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા ધીમે; તે શિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે તે તેની અંદર શમાઈ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ ભતનાં આત્મિકબંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરંગનો ભેદ, તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે?

કુળનાં ભયથી પણ સંસારમાં રહેવું રાખ્યું છે, એમ નથી. માન અપમાનનો તો કંઈ ભેદ છે તે, નિવૃત્ત થઈ ગયો છે. .. [સં. ૧૬૪૬. સં. નિં.]

૩૧૩.

હાલ વિરોધપણે કરી લખવાનું ચલું નથી, તેમાં ઉપાધિ કરતાં ચિત્તનું સંક્ષેપ-પણું વિરોધ કારણરૂપ છે. (ચિત્તનું ઇચ્છાક્રમમાં કંઈ પ્રવર્તન ચલું, પ્રાયે-સંક્ષેપ-ન્યૂન-યાય તે સંક્ષેપપણુ અત્રે લખ્યું છે)

એમ એમ વેદ્યું છે કે જ્યાં કંઈ પણ પ્રમત્ત દસા હોય છે ત્યાં, જગત્પ્રત્યયિ કામનો આત્માને વિષે અવકાશ ધટે છે. જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તતા વર્તે છે, ત્યાં આત્મા શિવાય બીજા કોઈ પણ ભાવનો અવકાશ મત્તે નહીં. જો કે તીર્થકરાદિક, સપૂર્ણ એક જ્ઞાન પામ્યા પછી, કોઈ જાતની દેહક્રિયાએ સહિત દેખાવાનું બન્યું છે, તથાપિ આત્મા, એ ક્રિયાનો અવકાશ પામે તો જ કરી શકે એવી ક્રિયા, કોઈ તે જ્ઞાન પછી હોઈ શકે નહીં; અને તો જ ત્યાં અપૂર્ણ જ્ઞાન ધટે; એવો અસદેહ જ્ઞાનીપ્રકાશનો નિર્ધાર છે, એમ અમને લાગે છે જ્વરાદિ સગમાં કંઈ એક જોમ ચિત્તને નથી થતો, તેમ આ ભાવોને વિષે પણ વર્તે છે, -લગભગ સ્પષ્ટ વર્તે છે, -અને તેના પ્રતિબંધના સહિતપણાનો વિચાર થયા કરે છે.

સુબર્ષ, પોષ ૧૬ ૧૪, ૨૧, ૧૯૫૦.

૩૧૪

નમારાં પત્રો પોંચ્યાં છે. તે સાથે પ્રશ્નોની ટીપ જવારીને બીડી તે પોંચી છે.

તે પ્રશ્નોમાં જે વિચાર જણાવ્યાં છે, તે પ્રથમ વિચારભૂમિકામાં વિચારના જેવા છે જે પુરુષે તે ગ્રંથ ક્યો છે, તેણે વેદાવાદિ સાત્ત્વના અમુક ગ્રંથના અવલોકન ઉપરથી તે પ્રશ્નો લખ્યાં છે. અત્યંત આશ્ચર્યોચ્ચ વાર્તા એમાં લખી નથી, એ પ્રશ્નો તથા તે જાતિના વિચાર ધણા વખત પહેલાં વિચાર્યા હતા, અને એવા વિચારની વિચારણા કરવા વિષે તમને તથા ૦ ૦ ૦ ને જણાવ્યું હતું તેમ જ બીજા તેવા સુસુક્ષ્મ એવા વિચારના અવલોકન વિષે કહ્યું હતું; અથવા કહ્યાનું થઈ આવે છે કે, જે વિચારોની વિચારણા ઉપરથી અતુકમે સદ્અસદનો પુરો વિવેક થઈ શકે

હાલ સાત આઠ દિવસ થયાં શારીરિક સ્થિતિ જ્વરમસ્ત હતી, હમણાં બે દિવસ થયાં ઠીક છે.

કવિતા બીડી તે પોંચી છે. તેમાં આલાપિકા તરીકેના શ્લોકોમાં તમારું નામ મળ્યું છે; અને કવિતા કરવામાં જે કંઈ વિચક્ષણતા જોઈએ, તે બતાવવાનો વિચાર પાખ્યો છે. કવિતા ઠીક છે કવિતા કવિતાએ આરાધવાયોચ્ચ નથી, -સંસારાયે આરાધવાયોચ્ચ નથી ભગવદ્ભજનાયે, -આત્મકલ્યાણાયે -જે તેનું પ્રયોજન થાય તો જીવને તે શુભની સયોપસમતાનું ફળ છે "જે વિદ્યાથી ઉપશમ શુભ પ્રગટ્યો નહીં, વિવેક આવ્યો નહીં, કે સમાધિ થઈ નહીં, તે વિદ્યાને વિષે કહાં જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી"

હાલ હવે ધણુંકરી મોતીની ખરીદી બંધ રાખી જી વિલાયતમાં જે તેનો અનુ-ક્રમે વેચવાનો વિચાર રાખ્યો છે. જો આ પ્રસંગ ન હોત તો તે પ્રસંગમાં વૃદ્ધ થતી

જાળજી, અને તેનું ઉપરામાવરું થાત નહીં. હવે તે સ્વસંવેધરૂપે અનુભવમાં આવેલ છે. તે પણ એક પ્રકારનું પ્રારબ્ધનિવર્તનરૂપ છે.

સવિગત જ્ઞાનવાર્તાનો, હવે પત્ર લખશો તો ધણુંકરી તેનો ઉત્તર લખીશું.
મં ૧૯૫૦ ના મહાવદ ૪, શુકે, મોહમયી. આત્મસ્વરૂપ.

૩૧૫

અત્રેના ઉપાધિપ્રસંગમાં કંઈક વિશેષ સહનતાથી વર્તવું પડે, એવી મોસમ હોવાથી આત્માનેવિષે શુણ્ણું વિશેષ સ્પષ્ટપણું વર્તે છે. ધણુંકરીને હવેથી ને બને તો નિયમિતપણે કંઈ સત્સંગ વાર્તા લખશો.

સં ૧૯૫૦ ના મહા વદ ૮, શુક, મોહમયી. આત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૧૬

વારંવાર કંટાળી જઈએ છીએ, તથાપિ પ્રારબ્ધયોગથી ઉપાધિથી દૂર થઈ શકાતુ નથી. એ જ વિજ્ઞાપન.

ફાગણ શુદ્ધ ૪, રવિ, ૧૮૫૦, મુંબઈ. આત્મસ્વરૂપે પ્રણામ.

૩૧૮.

‘શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ’માં મુખ્ય ભક્તિનું પ્રયોજન છે ભક્તિના આધારરૂપ એવાં વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ ત્રણ શુણ્ણું તેમાં વિશેષ પોષણ કર્યું છે; તેમાં ધૈર્ય અને આશ્રયનું પ્રતિપાદન વિશેષ સમ્પ્રદાયકારે છે, ને વિચારી મુમુક્ષુએ સ્વશુણ્ણ કરવા યોગ્ય છે. શ્રી કૃષ્ણાદિનો પ્રસન્ન એમાં ને ને આવે છે તે, ક્વચિત્ સદેહનો હેતુ થાય એવો છે, તથાપિ તેમાં શ્રી કૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમન્યાકેર ગણી ઉપેક્ષિત રહેવા-યોગ્ય છે. કેવળ હિતબુદ્ધિથી વાચવા વિચારવામાં મુમુક્ષુનું પ્રયોજન હોય છે.

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૦, ૧૯૫૦. પ્રણામ.

૩૨૧.

‘યોગવાસિષ્ઠ’ વાચવામાં હરકત નથી “આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારણહજેલું ફાણે ફાણે ભાસ્યા કરે એ મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે” યોગવાસિષ્ઠાદિ ને ને ગ્રંથ તે કારણના પોષણ છે, તે વિચારવામાં હરકત નથી. મૂળ વાત તો એ છે કે, “જીવને વૈરાગ્ય આવતાં છતાં પણ ને તેનું અત્યંત સિયિળપણું—દીક્ષાપણું—છે તે ટાળતાં, તેને અત્યંત વસમું લાગે છે; અને ગમે તે પ્રકારે પણ એ જ પ્રથમ ટાળવા યોગ્ય છે.”

મુંબઈ, સં ૧૯૫૦ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧, રવિ.

૩૩૦.

નિસારપણું અત્યંતપણે ભણ્યા છતાં, વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્મવીર્યને કંઈ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે, તે છતાં તે વ્યવસાય કરીએ છીએ આત્માથી ખમવા યોગ્ય નહીં તે ખમીએ છીએ. એ જ વિનંતિ

૧૯૫૦ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૪, મુંબઈ.

અમૃત પ્રવ

૩૩૩.

‘યોગવાસિષ્ઠ’ જીવમાં જેમ “લાગ, વૈરાગ્ય અને ઉપરામ ગુણ” પ્રગટે—ઉદય પામે—તે પ્રકારે લક્ષમાં રાખવાના ખબર લખ્યા તે પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે.

એ ગુણો “ન્યામુધી જીવને વિષે સ્થિરતા પામશે નહીં, ત્યામુધી આત્મસ્વ-રૂપનો વિચાર જીવથી ચર્ચારપણે થવો કડલું છે, ‘આત્મા રૂપી છે,’ ‘અસ્ત્રૂપી છે,’ એ આદિ વિકલ્પ તે પ્રથમમાં જે વિચારાય છે તે, કલ્પના જેવા છે. જીવ કંઈક પણ ગુણ પામીને જે શીતળ યાય, તો પછી તેને વિરોધ વિચાર કર્તવ્ય છે. આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ વીમ સુમુખપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ધણુંકરીને કલ્પિતપણે સુમળ્ય છે.” જેથી હાલ તે સંબંધી પ્રશ્ન સમાવવા યોગ્ય છે. એ જ વિનંતિ.

અં ૧૯૫૦, આવણુ વદ ૯, સુબઈ.

૩૩૪.

પ્રસંગના ચારે બાજુના પ્રારબ્ધવશાત્ દબાણથી કેટલાંક વ્યવસાયી કાર્ય થઈ આવે છે; પણ ચિત્તપરિણામ સાધારણ પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિરોધ સંકોચાપવાં રેલાં કરતાં હોવાથી આ પ્રકારનાં પત્રાદિ લખવા વગેરેનું બની શકતું નથી; જેથી વધારે નથી લખાણું તે માટે, બન્ને ક્ષમા આપવા યોગ્ય છે.

[પાકાં અચારે એકે પરિણામ બહી અનુસરણુ નથી.]

આવણુ વદ ૯, રાત્રિ, સં ૧૯૫૦.

૩૩૫.

જ્ઞાનવાર્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય છે, તે તમે અમને લખી જણાવો છો; અને તેના સમાધાનની તમારી ઇચ્છા વિરોધ રહે છે તેથી, કોઈ પણ પ્રકારે જે તમને તે પ્રશ્નોના સમાધાન લખાય તો સારું, એમ ચિત્તમાં રહ્યાં કરતાં છતાં ઉદયયોગથી તેમ બનતું નથી. પણ લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ધણી જ ઓછી રહે છે, અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અલ્પ માત્ર છાંયાજેવો પ્રવેશ કરી રાકે છે, જેથી તમને વિરોધ વિગતથી પણ લખવાનું થઈ આવતું નથી. એક એક કાગળ લખતાં દસદસ પાંચપાંચ વખત બંને ચારચાર લીટી લખી તે કાગળ અપુરા મુકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે અચિ નહીં, તેમ પ્રારબ્ધબળ પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિરોધ ઉદયમાન નહીં હોવાથી તમને તેમ જ બીજા સુમુખઓને વિરોધપણે કંઈ જ્ઞાનચર્ચા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે ખેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપરામ કરવાનું જ ચિત્ત રહે છે. એવી જ કોઈ આત્મદર્શાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે. ધણુંકરીને બળીને કરવામાં આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી, એમ જણાવું નથી.

જે સુખરસસંબંધી જ્ઞાન વિષે ‘સમચસાર અંધ’ના કવિતાદિમાં તમે અર્થ ધારો છો તે, તેમ જ છે; એમ સર્વત્ર છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી. બનારસીદાસે ‘સમચસાર અંધ,’ ઢિન્દી બાપામાં કર્યાં કેટલાંક કવિન, સંવેષા વગેરેમાં તેના જેવી જ વાત કરી

છે; અને તે કોઈરીતે ‘બીજજ્ઞાન’ને લગતી જણાય છે, તથાપિ ક્યાંક ક્યાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે. સમયસાર બનારસીદાસે ક્યાં છે તેમાં, તે શબ્દો ન્યાં ન્યાં આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થળે ઉપમાપણે છે, એમ જણાતું નથી; પણ કેટલેક સ્થળે વસ્તુપણે કહ્યું છે, એમ લાગે છે; જો કે એ વાત કંઈક આગળ ગયે મળતી આવી શકે એમ છે, એટલે તમે જે ‘બીજજ્ઞાન’માં કારણ ગણો છો તેથી કંઈક આગળ વધતી વાત, અથવા તે વાત વિરોધ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.

બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ ‘સમયસાર ગ્રંથ’ની તે રચના પરથી જણાય છે. ‘મૂળ સમયસાર’માં એટલી બધી સ્પષ્ટવાર્તા ‘બીજજ્ઞાન’ વિષે કહી નથી જણાતી, અને બનારસીદાસે તો ધણે ઠેકાણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે. જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે, બનારસીદાસે સાથે પોતાના આત્માને વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે, તેનો પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે, કે કોઈ વિચક્ષણજીવના અનુભવને તે વાત આધારભૂત થાય, — વિરોધ સ્થિર કરનાર થાય.

એમ પણ લાગે છે કે, બનારસીદાસે લક્ષણાદિ બેદથી ‘જીવ’નો વિરોધ નિર્ધાર કર્યો હતો, અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે; અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે, અને તે ‘અવ્યક્તલક્ષ’થી તે ‘બીજજ્ઞાન’ તેમણે ગામું છે. ‘અવ્યક્તલક્ષ’નો અર્થ અત્રે એવો છે કે, ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિરોધપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્ભેગધારા બનારસીદાસને જે અંશે પ્રગટી છે, તે નિર્ભેગધારાને લીધે પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જે કે સ્પષ્ટ જણવામાં નથી તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે હાયા બાસ્યમાન થઈ છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સહજ આગળ વધતાં તે વાત તેમને સાચ સ્પષ્ટ થઈ નય એવી દશા તે ગ્રંથ કરતાં તેમની પ્રાપ્તિ રહી છે.

શ્રી હુંગરના અંતરમાં જે ખેદ રહે છે તે, કોઈરીતે યોગ્ય છે, અને તે ખેદ ધણુંકરીને તમને પણ રહે છે, તે જણવામાં છે; તેમ જ બીજ પણ કેટલાક મુમુક્ષુજીવોને એ પ્રકારનો ખેદ રહે છે; એ રીતે જણવામાં છતાં, અને તમ સૌનો એ ખેદ દૂર કરાય તો સારું, એમ મનમાં રહેતાં છતાં; પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. વળી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે; — જે ખેદ એક દિવસ પ્રત્યે ધણા ધણા પ્રસંગે સ્ફુર્તિ કરે છે, અને તેને ઉપરામાવવાનું કરવું પડે છે; અને ધણુંકરી તમ વગેરેને પણ અમે વિરોધપણે તે ખેદ વિષે જણ્યું નથી, કે જણાવ્યું નથી. [પાઠાં અમને તેમ જણાવવાનું પણ યોગ્ય લાગતું નહોતું,] પણ હાલ શ્રી હુંગરે જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને હુંગરને જે ખેદ રહે છે, તેથી તે પ્રકાર વિષે અમને અસંખ્યાત ગુણ વિશિષ્ટ ખેદ રહેતો હતો એમ લાગે છે. કારણ કે જે જે પ્રસંગે [પાઠાં તે વાત આત્મપ્રદેશમાં સ્મરણ થાય છે તે તે પ્રસંગે] બધા પ્રદેશ શિથિલ જેવા થઈ નય છે; અને જીવનો ‘નિલ સ્વભાવ’ હોવાથી જીવ આવો ખેદ

રાખતાં છતાં જીવે છે, એવા પ્રકારના ખેદ મુઘી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી પરિણામાંતર થઈ યોગ્ય અવકાશે પણ, તેની 'વાત પ્રદેશે પ્રદેશે સ્ફુરી નીકળે છે, અને તેનીને તેની દરા થઈ આવે છે, તથાપિ આત્માપર અત્યંત દૃષ્ટિ કરી તે પ્રકારને દ્વાર તો ઉપશમાવલો જ ધરે છે, એમ બહુ ઉપશમાવવામાં આવે છે.

શ્રી હુંગરનાં કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે સાધારણ કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી, તે ચોચ નથી. એ પ્રકારે જો રહેતું હોય તો ધણુંકરી તેમ નથી એમ અમને લાગે છે. નિશ્ચયતઃ તે વાતનો વિચાર કરવા છતાં હજી બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે, એમ બહુ તે પ્રકારની તમારી ધ્યાન પ્રમાર્તના હેતુમાં છે, તે હેતુને લીધેમાં નાખવાનું થાય છે; અને તેને અવરોધક એવાં કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઈ પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વતે છે તમારી ધ્યાન પ્રમાણે દ્વાર જે પ્રવર્તાવું નથી, તે વિષે જે બળવાન કારણો અવરોધક છે, તે તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થયું નથી, કેમકે હજી તે વિશેષપણે જણાવવામાં અવકાશ જ્યાં દેવોથીયે છે.

જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે, તેમાં અમારો કંઈ પણ ભુદ્ધિપૂર્વક પ્રભાવ હોય, એમ કોઈ રીતે સંભવું નથી. તેમ જ અચ્ચક્ષપણે એટલે નહીં જાણવામાં છતાં સહેજે જાણી થયા દરતો હોય, એવો પ્રભાવ હોય એમ પણ જણાવું નથી, તથાપિ કોઈ અરો તે પ્રભાવ સંભવમાં લેખનાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી રાકે એમ નથી; કારણકે આત્માની નિશ્ચયવૃત્તિ તેથી અસંન્યુત છે.

લોભેમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતા માનસનું થવાનો પ્રસંગ આવે તો તે માનસંગપણું સર્વન ન થઈ રાકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગવું નથી. કારણ કે તે માનામાન વિષે ચિત્ત ધણુંકરી ઉદાસીન જેવું છે, અથવા તે પ્રકારના ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય તો થઈ રાકે એમ છે.

રાખાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાવું નથી. કેવળ તે વિષયોનો જ્ઞાપકભાવ છે એમ જો કે કહેવા પ્રસંગ નથી, તથાપિ તેમાં વિરસપણું બહુપણું જાણી રહ્યું છે. ઉદાહરણ પણ ક્યારેક મદ રૂચિ જન્મતિ હોય તો તે પણ વિશેષ અવગ્યા પામ્યા પ્રથમ નારા પામે છે, અને તે મદરૂચિ વેદતા પણ આત્મા ખેદમાં જ રહે છે, એટલે તે રૂચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી બળવાન કારણરૂપ નથી.

બીજા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે, તે કરતાં કોઈ રીતે વિચારસાધિનું બળવાન-પણું પણ દરો એમ લાગે છે કે, તેવા પ્રભાવક પુરુષો આજે જણાતા નથી; અને માત્ર ઉપદેશકપણે નામ જેવી પ્રભાવનાએ પ્રવર્તતાં કોઈ જોવામાં-સાંભળવામાં-આવે છે; તેમના વિદ્યમાનપણને લીધે અમને કંઈ અવરોધકપણું હોય એમ પણ જણાવું નથી.

અત્યારે તો આટલું જણાવવું બન્યું છે વિશેષ સમાગમ પ્રમંથે જાણીશું. આ વિષે તમે અને શ્રી ૦ ૦ ૦ એ કંઈ પણ વિશેષ જણાવવા ઇચ્છતા હો, તો પુરૂષી

જાણાવશો વળી અમારા લખેલા મારણો સાવ બહાનારૂપ છે, એમ વિચારવાયોગ્ય નથી, એટલો લક્ષ રાખજો

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ ૧, સુરેવાર, ૧૯૫૦

૩૪૭

મનમા વારંવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે કે, મોઈ પણ પ્રમાણે ઉપયોગ ફરી, અન્યભાવમા પોતાપણુ થઇ નથી, અને અખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે, એવી જે દશા, તેને વિષે બિઠટ ઉપાધિભોગનો ઉદય એ આશ્ચર્યકારક છે, હાલમા તો થોડા ક્ષણની નિવૃત્તિ માડ રહે છે, અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળુ તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે, તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ મન કયાય ખાજડુ નથી, અને કઈ ગમડુ નથી, તથાપિ હાલુ દરીઆ આધિન છે

નિરૂપમ એવુ જે આત્મધ્યાન તીર્થકરાદિ કર્યુ છે, તે પરમ આશ્ચર્યકારક છે તે કાળ પાણુ આશ્ચર્યકારક હતો વધારે શુ કહેવુ? 'બનની મારી કોયવ'ના મહેવત પ્રમાણે આ માગમા, અને આ પ્રવૃત્તિમા અમે છીએ

[સં ૧૮૫૦ સં નિં]

૩૫૫

પ્રત્યક્ષ કારણહુ છતા તેના લાગને વિષે જીવ ઇચ્છે નહીં, અથવા અત્યાગરૂપ શિથિલતા લાગી શકે નહીં, કે લાગજીવિહુ છતા લાગતા-લાગતા કાળ વ્યય કરવાનું થાય, તે સૌ વિચાર જીવે કેવી રીતે દૂર કરવા? અપકાળમા તેમ ઈ રીતે બને? તે વિષે તે પત્રમા લખવાનુ થાય તો કરસો એ જ વિનંતિ

મુંબઈ, પોષ શુ ૧૦, રવિ [સં ૧૮૫૧ સં નિં]

૩૬૦

અશરણુ એવા સંસારને વિષે નિશ્ચિતજીવિહુએ વ્યવહાર કરવો જેને યોગ્ય જાણાતો ન હોય, અને તે વ્યવહારનો સબધ નિવૃત્ત કરતા તથા ઓઢો કરતા વિશેષ કાળ વ્યતીત થયા કરતો હોય, તો તે કામ અપમાનમા કરવા માટે જીવને શુ કરવુ ઈ? સમસ્ત મસાર મૃત્યુ આદિ બધે અશરણુ છે, તે શરણુનો હેતુ થાય એવુ કંઈપણ તે મૃગજીવ જેવુ છે વિચારી વિચારીને શ્રી તીથકર જેવાએ પણ તેથી નિવૃત્તવુ-છૂટવુ એ જ ઉપાય શોધ્યો છે તે સંસારના મુખ્ય કારણો પ્રેમબંધન તથા દ્વેષબંધન સર્વ જ્ઞાનીએ સ્વીકાર્યા છે તેની મુજબજીવને નિજ વિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી, અથવા થાય એવા યોગે તે બંધનના મારણથી આત્મવીર્ય પ્રવર્તી શકવુ નથી, અને તે સૌ પ્રમાદનો હેતુ છે, અને તેવા પ્રમાદે લેશમાત્ર સમયમાળ પાણુ નિર્ભય રહેવુ કે અજગૃત રહેવુ તે આ જીવનુ અતિગમ્ય નિર્ભંજનપણુ છે, અવિવેકતા છે, ભ્રાતિ છે, અને ટાળતા અત્યંત કઠણ એવો મોહ છે

સમસ્ત સંસાર જે પ્રવાહથી વહે છે, પ્રેમથી અને દ્વેષથી પ્રેમથી વિરમ્ત થયા વિના દ્વેષથી ધ્રુવાય નહીં, અને પ્રેમથી વિરમ્ત થાય તેણે સર્વસગથી વિરમ્ત થયા

વિના બ્યવહારમાં વર્તિ અગ્રેમ (હદાસ) દયા સખલી તે 'ભયંકર વ્રત' ને પ્રેમ પ્રેમનો ત્યાગ કરી બ્યવહારમાં પ્રવર્તેલુ મ્હાય તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપારનો, અને સ્વાર્થનો લગ કરવા જેવુ થાય છે, અને તેમ વિચારીને દયા ઉપકારાદિ કારણે કંઈ પ્રેમદયા સખતા ચિત્તમાં વિવેચીને પ્રેમ પછુ યથા વિના રહેવો ન જોઈએ, ત્યારે તેનો વિરોધ વિચાર કયા પ્રકારે કરવો?

મુખર્ષ, માર્ચ ૧૦, ૮૫ [સં ૧૯૫૧]

૩૬૬

આને પત્ર ૧ પહોંચ્યું છે [પાઠાં અત્ર કુરાગતા છે] પત્ર લખતાં-લખતા અથવા કઈ કહેતા-કહેતા વારવાર ચિત્તની અપ્રવૃત્તિ થાય છે,—અને 'કલ્પિતનુ આટલુ બધું મહાત્મ્ય શું? કહેલુ શું? જાણુ શું? શ્રવણ મરુ શું? પ્રવૃત્તિ શી?' એ આદિ વિલેપથી ચિત્તની તેમાં અપ્રવૃત્તિ થાય છે,—અને પરમાર્થ સબંધી કહેતા-લખતા-તેથી બીજા પ્રકારના વિલેપની ઉત્પત્તિ થાય ને વિલેપમાં મુખ્ય આ તીવ્ર પ્રવૃત્તિના નિરોધ વિના તેમાં—પરમાર્થકથનમાં-પછુ અપ્રવૃત્તિ હાવ શ્રેયશ્રુત લાગે છે આ મનસુ વિષે આગળ એક પત્ર સવિગત લખ્યું છે, એટલે વિરોધ લખવા જેવું અત્રે નથી, માત્ર ચિત્તમાં અત્રે વિરોધ સ્ફુર્તિ થવાથી લખ્યું છે

મોતીના વેપાર વગેરેની પ્રવૃત્તિ વધારે ન કરવા મબધીનું બને તો સાં— [પાઠાં એમ લખ્યું તે યથાચો-ચ છે,] અને ચિત્તની નિત્ય ઝઝા એમ રહ્યા કરે છે સોબહેતુથી તે પ્રવૃત્તિ થાય છે કે કેમ? એમ વિચારતા સોજનું નિશાન જણાવ નથી. વિષયાદિની ઇચ્છાને પ્રવૃત્તિ થાય છે, એમ પણ જણાવ નથી તથાપિ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમાં સંદેહ નથી જન્મતું કઈ લેવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે, આ પ્રવૃત્તિ દેવાને મટિ થતી હશે એમ લાગે છે અત્રે એ લાગે છે તે યથાર્થ હશે કે નહીં? તે મટિ વિચારવાનું પુરુષ ને કહે તે પ્રમાણુ છે એ જ વિનતિ

સં ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૫, મુખર્ષ

લાં રાજચંદ્રના પ્રજ્ઞામ.

૩૬૭

ચેતનને ચેતનપર્યાય હોય, અને જડને જડપર્યાય હોય, એ જ પદાર્થની સ્થિતિ છે પ્રત્યેક સમયે ને ને પરિણામ થાય છે, તે તે પર્યાય છે વિચાર કરવાથી આ વાત યથાર્થ લાગશે

લખવાનું ઓર્ધ્વ બની શકે છે તેથી, કેટલાક વિચારો જાણુવવાનું બની શકે નથી તેમ કેટલાંક વિચારો ઉપરામ કરવારૂપ પ્રવૃત્તિનો ઉદય હોવાથી મોઢને સ્પષ્ટ તાથી કહેવાનું બની શકે નથી હાવ અત્રે એટલી બધી ઉપાધિ રહેતી નથી તોપણ પ્રવૃત્તિરૂપ મગ હોવાથી તથા ક્ષેત્ર ઉતાપરૂપ હોવાથી થોડા દિવસ અત્રેથી નિવૃત્ત થવાનો વિચાર થાય છે હવે તે વિષે ને બને તે ખરું એ જ વિનતિ

મવત્ ૧૯૫૧, ચૈત્ર ૫૯ ૮, મુખર્ષ

પ્રજ્ઞામ.

૩૬૮.

“આત્મવીર્ય પ્રવર્તવવામાં અને સંકોચવામાં બહુ વિચાર કરી પ્રવર્તવું ઘટે છે.”

શુભેચ્છાસંપન્ન.ભાઈ ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે, શ્રી ભાવનગર. વિરોધ વિનંતિ કે, તેમાં લખેલું પરંતુ ૧ પ્રાપ્ત થયું છે. તે તરફ આવવા સંબંધીમાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિ છે.

લોકોને અંદેશો પડે એવી ભતનો બાલવ્યવહારનો ઉદ્દેશ છે, અને તેવા વ્યવહાર સાથે બળવાન નિર્ણયપુરુષ જેવો ઉપદેશ કરવો તે, માર્ગનો વિરોધ કરવા જેવું છે,—અને એમ બહીને—તથા તેનાં જેવાં બીજાં કારણોનું સ્વરૂપ વિચારી ધણુંકરીને લોકોને અંદેશાનો હેતુ યાચ તેવા પ્રસંગમાં માફ આવવું યવં નથી. વખતે ક્યારેક કોઈ સમાગમમાં આવે છે, અને કંઈ સ્વાભાવિક કહેવા કરવાનું યાચ છે. એમાં પણ ચિત્તની ઇચ્છિત પ્રવૃત્તિ નથી.

પૂર્વે યથાસ્થિત વિચાર કર્યા વિના જીવે પ્રવૃત્તિ કરી તેથી આવા વ્યવહારનો ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત થયો છે. એથી ઘણીવાર ચિત્તમાં શોચ રહે છે; પણ યથાસ્થિત સંમતિ-શુભે વેદલું ધટે છે, એમ બહી ધણુંકરી તેવી વૃત્તિ રહે છે. [પાઠાં બળી આત્મ-દયા વિશેષ સ્થિર થવા અસંગપણમાં લક્ષ રહ્યા કરે છે.] આ બાપારાદિ ઉદ્દેશ વ્યવહારથી ને ને સંગ યાચ છે, તેમાં ધણુંકરી અસંગપરિણામવત્ પ્રવૃત્તિ યાચ છે, કેમકે તેમાં સારભૂતપણું કંઈ લાગવું નથી; પણ ને ધર્મવ્યવહારના પ્રસંગમાં આવવું યાચ, ત્યાં તે પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે વર્તવું ધટે નહીં તેમ બીજા આશય વિચારી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેટલું સમર્થપણું હાલ નથી. તેથી તેવા પ્રસંગમાં ધણુંકરીને માફ આવવું ઓછું યાચ છે; અને એ કમ ફેરવવાનું ચિત્તમાં હાલ બેસવું નથી, છતાં તે તરફ આવવાના પ્રસંગમાં તેમ કરવાનો કંઈ પણ વિચાર એ કયો હતો, તથાપિ તે કમ ફેરવતાં બીજાં વિષય કારણોનો આગળ પર સભવ યશે એમ પ્રત્યક્ષ દેખાવાથી કમ ફેરવવા સંબંધીની વૃત્તિ-ઉપશમ કરવી યોગ્ય લાગવાથી તેમ કર્યું છે. આ આશય શિવાય ચિત્તમાં બીજા આશય પણ તે તરફ હાલ નહીં આવવાના સંબંધમાં છે, પણ કોઈ લોકવ્યવહારરૂપ કારણથી આવવા વિષેનો વિચાર નિસર્જન કયો નથી.

ચિત્તપર વધારે દબાણ કરીને આ સ્થિતિ લખી છે, તેપર વિચાર કરી ને કંઈ અગત્ય જેવું લાગે તો વખતે રતનજીભાઈને ખુલાસો કરસો. મારા આવવા નહીં આવવા વિષે ને કંઈ વાત નહીં ઉચ્ચરવાનું બને તો તેમ કરવા વિનંતિ છે.

સં ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૮, મુંબઈથી.

વિ ૦ રાયચંદના પ્ર ૦

૩૭૩.

‘અદ્યપકાળમાં ઉપાધિરહિત થવા ઇચ્છનારે આત્મપરિણતિને કયા વિચારમાં આણવી ધટે છે, કે જેથી તે ઉપાધિરહિત થઈ શકે?’ એ પ્રશ્ન અમે લખ્યું હતું. તેના ઉત્તરમાં તમે લખ્યું કે, ન્યાંસુધી રાત્રીબંધન છે ત્યાંસુધી, ઉપાધિરહિત

થવાડ નથી, અને તે બંધન આત્મપત્તિચિત્તિથી ઓછુ પડી જાય તેવી પત્તિ રહે, તો અ'પકા'માં ઉપાધિરહિત થવાય એ પ્રમાણે ઉત્તર લખ્યો તે યથાર્થ છે અહીં પ્રશ્નમાં વિરોધતા એટલી છે કે 'પરાણે ઉપાધિયોગ પ્રાપ્ત થતો હોય, તે પ્રત્યે રાગ દ્વેષાદિ પરિણતિ ઓછી હોય, ઉપાધિ કરવા ચિત્તમાં વારંવાર ખેદ રહેતો હોય, અને તે ઉપાધિને ત્યાગ કરવામાં પત્તિમાં ગૂઢા કરવા હોય, તેમ છતાં ઉદયભળ્યો ઉપાધિ પ્રમગ વર્તતો હોય, તો તે શા ઉપાયે નિવૃત્ત મરી સકાય?' એ પ્રશ્ન વિષે જે લક્ષ પદોએ તે લખાશે.

‘ભાવાર્થપ્રકાશ’ અથ અમે વાચ્યો છે તેમાં સંપ્રદાયના વિવાદનું કઈ સમાધાન થઈ શકે એવી રચના કરી છે, પણ તારતમ્યે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનવાનની રચના નથી, એમ અને લાગે છે.

શ્રી હુમરે ‘અખે પુરૂષ એ વરખ હે’ એ સવૈયો લખાવ્યો તે વાચ્યો છે શ્રી હુનરને એવા સવૈયાનો વિરોધ અનુભવ છે, તથાપિ એવા સવૈયામાં પણ ધણુ કરીને હાયા જેવો ઉપદેશ એવામાં આવે છે, અને તેથી અત્યુક નિર્ણય કરી સકાય, અને હી નિર્ણય કરી સમ્યક્ તો તે પૂર્વાપર અવિરોધ રહે છે, એમ ધણુકરીને લક્ષમાં આવડ નથી. જીવના પુરૂષાર્થધર્મને કેટલીક રીતે એવી વાણી બજવાન કરે છે, એટલો તે વાણીનો ઉપકાર મેટવાક જીવો પ્રત્યે થવો સમ્ભવ છે.

તમારા આજના પત્રમાં ઉલટી શ્રી હુમરે જે સાળી લખાવી છે, ‘બ્યવહારની બજ પાડે પાદડે પરજતી’ [પાઠાં પરજતી] એ યદ જેમાં થલેહું છે તે યથાર્થ છે. ઉપાધિથી ઉત્તર યથેલા ચિત્તને ધીરજનો હેતુ થાય એવી છે એ જ વિનવિ.

મં ૧૯૫૧ના વૈરાખ ૧૬ ૧૦, તિ, મુબઈ

આં ૧૯૫૦ મં ૩૦

૩૭૬

[પાઠાં જે મુનિયો અધ્યયન કરતા હોય તો ‘યોગપ્રદીપ’ અવણુ કરશો ‘કર્તિઆતુરેક્ષા’ નો યોગ તમને ધણુકરી પ્રાપ્ત થશે]

જેનો મળ તે મિંકર થઈ રહ્યો, મૃગનૃધ્માજન ત્રેલોક	જીવ્યુ ધન્ય તેદનુ
દાસી આરા પિશાચી થઈ રહી, મમ કોપ તે મરી લોક	જીવ્યુ ૦ ”
ખાતા, પીતા, બોલતા નિત્યે, છે નિરજન નિરાકાર.	જીવ્યુ ૦ ”
બલે સત સહુણા તેહને જેને હોય છેલો અવતાર	જીવ્યુ ૦ ”
બગપાવનમર તે અવતર્યા, અન્ય માવડદાનો ભાર.	જીવ્યુ ૦ ,
તેને ચોદ લોકમાં વિચરતા, અવતાર કોઈએ નવ થાય.	જીવ્યુ ૦ ,
તિદ્ધિ સિદ્ધિ તે દાસિયો થઈ રહી, બલ્લ-આનદ હુદેન સમાય	જીવ્યુ ૦ ”

જેમ ૨૬ ૧૧, ૧૯૫૨, મુબઈ

૩૭૮

જગમગી જીવિતી તો સર્વે જાણીયે, સમીપ રહે પણ શરીરનો નહીં સગ લે,
એનાતે વસણુ રે એક જ આસને, ભૂત પડે તો પડે લજનમા ભગ લે
ઓધવજી અખળા તે સાધન શું રે ?—

મુખર્ષ, જુન ૧૪, ૧૮૮૫ [મ૦૧૮૫૧]

૩૭

તથાજ્ઞપ ગમીર વાક્ય નથી, તોપણ આશય ગમીર હોવાથી એક લૌકિક વચ
નનુ આત્મામા હોત ધણીવાર રમરણુ થઈ આવે છે તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે —
‘શરી રહે, માડી રહે, પણ સાતભરતારવાળી તો મોડુ જ ન ઢધાડે’ વાક્ય
અગમીર હોવાથી લખવામા પ્રવૃત્તિ ન થાત, પણ આશય ગમીર હોવાથી અને
ખોતાને વિષે વિચારવાનુ વિરોધ દેખાવાથી, તમને પણ લખવાનુ રમરણુ થતા આ
વાચ્ય લખ્યુ છે તેના પર ચયાશમિતિ વિચાર કરશો એ જ વિનતિ

સં ૧૮૫૧ ના જેઠ વદ ૧૦, સોમ, મુખર્ષ

લ૦ રાયચંદના પ્રણામ વાંચશોજી.

૩૮૫

જે વિચારનાન પુરુષની કૃષિમા સસારનુ સ્વરૂપ નિત્યપ્રત્યે કલેશસ્વરૂપ
આસ્થમાન થઇ હોય સસારિક ભોગોપભોગ વિષે નિરસપણા જેવુ જેને વર્તણુ હોય,
તેવા વિચારવાનને બીજી તરફ લોક બ્યવહારાદિ-ગ્રાપાગદિ ઉદય વર્તના હોય, તો તે
ઉદયપ્રતિબંધ ઇદ્રિયનામુખને અર્થે નહીં પણ આત્મહિતાર્થે ટાળવો હોય તો ટાળી
શાવાના શા ઉપાય જોઈએ? તેમજ બી ઈ જણાવવાનુ થાય તો કરશો એ જ વિનતિ

સં ૧૮૫૧, અસાદ વદ ૧૧, ગુરુવાર, મુખર્ષ

આ૦ સ્વ૦ યથા૦

૩૮૨

‘દેખત ભૂતી ટંગે તો સર્વ કુખનો ક્ષય થાય,’ એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે
તેમ છતાં તે જ ‘દેખતભૂતી ના પ્રવાહમા જ છવ વહો ભય છે એના છવોને
આ જગતને વિષે કોઈ એવો આધાર છે કે જે આધારથી—આધારથી—તે પ્રવાહમા
ન વહે? એ જ વિનતિ

આશો શુદ્ધ ૧૨, સોમે, ૧૮૫૧, મુખર્ષ

૩૯૬

‘સમજ્યા તો રામાઈ રહ્યા. તથા સમજ્યા તો રામાઈ ગયા,’ એ વાક્યમા ઈ
અર્થાતર થાય છે કે કેમ? તથા એમા કયુ વાક્ય વિરોધાર્થ વાચ્ય જણાય છે, તેમ
જ સમજવા યોગ્ય શુ? તથા રામાણુ શું? તથા સમુચ્ચયવાક્યનો એક પરમાર્થ
શો? તે વિચારવાયોગ્ય છે,—વિરોધપાલે વિચારવાયોગ્ય છે—અને વિચારગત હોય
તે, તથા વિચારતા તે વાચ્યોનો વિરોધ પરમાર્થ લક્ષગત થતો હોય તે, લખવાનુ
અને તો લખશો એ જ વિનતિ

આશો વદ ૧૧, સં ૧૮૫૧, શ્રી મોહમયી

મહત્તરમસ્વરૂપે યથા૦

૪૦૫.

જયા પરમ દિવસે લખેલા પત્રમાં જે ઝૂલાર આશય લખ્યા છે, તે વિચારવાન
 જીવને આત્માના પરમ દિવસથી થાય તેવા છે. એ હપદેશ અમે તમને ધણી વાર
 સહેજસાજ કર્યો છે, છતાં તે હપદેશ આજીવિકાના કષ્ટલેશથી તમને ધણીવાર
 વિસર્જન થયો છે, અથવા થઈ નય છે. અમારા પ્રત્યે માવિત્ર જેટલો તમારો ભક્તિ-
 ભાવ છે; એટલે લખવામાં અડચણ નથી એમ ઝૂલારે, તથા દુઃખ સદન કરવાની
 અસમર્થતાને લીધે અમારી પાસેથી તેવા વહેવારની ચાચના જે પ્રકારે તમારાથી
 થઈ છે:—એક તો કંઈ સિદ્ધિયોગથી દુઃખ મટાડી શકાય તેવા આશયની, અને
 બીજી ચાચના કંઈ વેપાર રોજગારાદિની. જેમાંની એકે ચાચના તમારી અમારી પાસે
 થાય, તે તમારા આત્માને દિવતનું કારણ રોધનાર, અને અનુકર્યે મલિન વાસનાનો
 હેતુ થાય; કેમકે “જે ભૂમિકામાં જે ધરે નહીં, તે જીવ તે કરે વો તે ભૂમિકાનો તેને
 સહેજે લાગ થાય,” એમાં કંઈ સંદેહ નથી. તમારી અમારા પ્રત્યે નિષ્કામ ભક્તિ
 નેઈએ, અને તમને “ગમે તેટલું દુઃખ હોય છતાં તેને ધીરજથી વેદનું નેઈએ.” તેમ
 ન અને તોપણ એક અક્ષર અમારી પાસે તો તેની સૂચના પણ ન કરવી નેઈએ. એ
 તમને સર્વાંગ યોગ્ય છે. અને તમને તેવી જ સ્થિતિમાં જોવાને જેટલી મારી ઇચ્છા
 છે, અને જેટલું તમારું તે સ્થિતિમાં દિવ છે, તે પત્રથી કે વચનથી અમારાથી
 જાણાવી શકાય તેવું નથી; પણ પૂર્વના કોઈ તે જ ઉદ્દ્યમે લીધે તમને તે વાત વિસ-
 ર્જન થઈ પાછી અમને જાણાવવાની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. તે જે પ્રકારની ચાચનામાં
 પ્રથમ જાણાવી છે તે ચાચના તો કોઈ પણ નિકટમયીને કરવી ધટ જ નહીં, અને
 અફખમાત્ર દોષ તોયણુ તેને મૂળથી છેદવી ધટે; કેમકે લોગોત્તર મિથ્યાત્વનું તે
 [પાકાં નિબંધન] છે એવો તીર્થકરાદિનો નિશ્ચય છે; તે અમને તો સપ્રમાણ
 લાગે છે. બીજી ચાચના તે પણ ક્ષત્ય નથી, કેમકે તે પણ અમને પરિશ્રમનો
 હેતુ છે. અમને વહેવારનો પરિશ્રમ આપીને વહેવાર નિભાવવો એ આ જીવની
 સંકલ્પિત ધણું જ અપ્રત્ય બતાવે છે; કેમકે અમારા અર્થે પરિશ્રમ વેડી તમારે
 વહેવાર ચલાવી દેવો પડતો હોય તો તે તમને દિવતારી છે, અને અમને તેવા કુદ
 નિમિત્તનું કારણ નથી; એવી સ્થિતિ છતાં પણ અમારા ચિત્તમાં એવો વિચાર રહે
 છે કે, ત્યાંસુધી અમારે પરિશ્રમદાદિનું લેવું દેવું થાય, એવો વહેવાર ઉદ્દ્યમાં તોય
 ત્યાંસુધી જાતે તે કાર્ય કરવું, અથવા વહેવારીક સંબંધી ધારાદિથી કરવું, પણ તે
 સંબંધી મુમુક્ષુ પુરુષને તો પરિશ્રમ આપીને ન કરવું, કેમકે જીવને મલિન વાસના
 તેવા કારણે ઉદ્ભવ થવી સંભવે; કદાપિ અમારું ચિત્ત શુદ્ધ જ રહે એવું છે; તથાપિ
 કાળ એવો કે, એ શુદ્ધિ દ્રવ્યથી પણ રાગિયે તો સામા જીવને વિપત્તા ઉદ્ભવ ન
 થાય; અને અશુદ્ધ વૃત્તિવાન જીવ પણ તેમ વર્તી પરમપુરુષોના માર્ગનો નાશ ન
 કરે. એ આદિ વિચારપર મારું ચિત્ત રહે છે તો પછી એનું આમારાથી પરમાર્થગજ.
 કે ચિત્તશુદ્ધિપણું ઓછું દોષ તેણે તો જરૂર તે માર્ગના જગવાનપણે રાખવી, એ જ

તેને બળવાન એવું છે, અને તમ જેવા મુમુક્ષુ પુરુષે તો અવશ્ય તેમ વર્તવું ધટે; કેમકે તમારું અનુકરણ સહેજે ખીલ મુમુક્ષુઓને હિતાહિતનું કારણ થઈ શકે “પ્રાણુ જવા જેની વિષમ અવસ્થાએ પણ તમને નિષ્કામતા જ રાખતી ધટે છે.” એવો અમારો વિચાર તે તમારા આજીવિકાથી ગમે તેવા દુ ખની અનુભવા પ્રત્યે જતા પણ મટતો નથી, પણ સામો વવારે બળવાન થાય છે આ વિષયપદને તમને વિશેષ કાગળો આપી નિશ્ચય કરાવનાની ઇચ્છા છે, અને તે થશે એમ અમને નિશ્ચય રહે છે

આ પ્રમાણે તમારા અથવા ખીલ મુમુક્ષુજીવના હિતના અર્થે મને જે યોગ્ય લા મુ તે લખ્યું છે, આટલું જણાવ્યા પછી મારો પોતાનો મારા આત્માઅર્થે તે સર્વ ધર્મા કઈક ખીલે પણ વિચાર રહે છે, તે લખવો ધટતો નહોતો, પણ તમારા આત્માને કઈક અમે દુભાવવા જેવું લખ્યું છે, ત્યારે તે લખવો ધટાક્ત ગણી લખ્યો છે, તે આ પ્રમાણે છે, જ્યાંમુખી પરિચ્છાદિનું લેવું દેવું યાય તેવો વહેવાર અમને ઉદયમા હોય ત્યાંમુખી જે કોઈ પણ નિષ્કામ મુમુક્ષુ કે સત્પાત્ર જીવની, કે તેની અમારાથી અનુક્રપાયોગની જે કાઈ અમાગથી તેને જણાવ્યા શિવાય સેના ચાકરી થઈ શકે તે દ્રવ્યાદિ પદાર્થથી પણ કરવી, કેમકે એવો માર્ગ ઋષભાદિ મહાપુરુષે પણ કયા-કયાક જીવની ગુણનિષ્પન્નતાય ગણ્યો છે તે અમારા અગતા વિચારનો છે, અને તેની આચરણ સત્પુરુષને નિરોધ નથી, પણ કોઈ રીતે મ્તં ય મ્ત્ર માત્ર સામાન્યને પરમાર્થનો રોધ કરનાર તે વિષય કે સેવા ચાકરી થતી હોય તો તેને સત્પુરુષે પણ ઉપશમાવવી જોઈએ

૧૮૫૧ ના માગશર વદ ૧૧, રવિ

પ્રજ્ઞાન આદેશ થાય.

૪૦૬

વધારે વિચારનું સાધન થવા આ પત્ર લખ્યું છે

પૂર્ણજ્ઞાની શ્રી ઋષભદેવાદિ પુરુષોને પણ પ્રારબ્ધોદય ભોગવ્યે ક્ષય થયો છે, તો અમ જેવાને તે પ્રારબ્ધોદય ભોગવવો જ પડે એમા કઈ સરાય નથી માત્ર એટલે એટલો યાય છે કે, અમને આવા પ્રારબ્ધોદયમા શ્રી ઋષભદેવાદિ જેવી અવિષમતા રહે એટલું બળ નથી અને તેથી પ્રારબ્ધોદય છતા વારવાર તેથી અપરિપ વ કાળે છટવાની કામના થઈ આવે છે કે, જે આ વિષમ પ્રારબ્ધોદયમા કઈ પણ ઉપયોગની યથાતથ્યતા ન રહી તો ફરી આત્મસ્થિરતા થતા વળી અવસર ગવેષવો જોઈશે, અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક દોડ છટશે એવી ચિંતા ધણીવાર થઈ આવે છે

આ પ્રારબ્ધોદય મગી નિવૃત્તિકર્મ વેદવાચ્ય પ્રારબ્ધનો ઉદય થવા આશય રહ્યા હોય છે, પણ તે તરતમા એટલે એકથી દોઢ વર્ષમા થાય એમ તો દેખાતું નથી, અને પગ-પળ જવી કાલ પડે છે એકથી દોઢ વર્ષ પછી પ્રવૃત્તિર્મ વેદવાચ્ય ઉદય કેવળ પરિક્ષીણ થશે, એમ પણ લાગતું નથી, કઈક ઉદય વિરોધ મોગો પડશે, એમ લાગે છે

આત્માની ઈચ્છા અસ્થિરતા રહે છે ગયા વર્ષનો નોતી મળેથી વ્યાપાર લગભગ પતવા આ-ઓ છે આ વર્ષનો મોતી મળેથી વ્યાપાર ગયા વર્ષ ૧૯૧૧ લગભગ જમણો થયો છે ગયા વર્ષ જેવું તેમા પાંચામ આપતુ થય છે શ્રેય દિવસ કે ત્રી દાવ હીક છે અને આ વર્ષ પણ તેનુ ત્યા વર્ષ જેવું નહીં તોપણ કઈક હીક પાંચામ આવશે એમ સતત રહે છે, પણ પછો વખત તેના વિચારમા બદલીત થવા જેવું થાય છે, અને તે માટે સોચ થાય છે કે આ એક પતિવ્રતાની માનનાના બચવાન પ્રવર્તન જેવું થાય છે, તે સમાવડુ થઈ છે, અને કઈક રડુ પડે એવા ૧૭૭૦ દે છે હવે એમ તેમ જી તે પ્રારબ્ધોદય વસ્તુ કય થાય તો સાક એમ મનમા ધારીવાર આવી રહ્યા રહે છે

અને જે આત્મ તત્ત્વ મોતીમળેથી વેધા છે, તેનાથી માગથી છવાનુ અને અથવા તેનો ધણો પ્રમગ ઓગે થવાનુ થાય તેવો મોઈ રત્નો આનમા આવે તો લખશો, નમે તો આ વિશે સમાજમા વિરોધવાથી જણાવી સમય તો જણાવશો આ વાત લખમા રાખતો

તેણ વર્ગની લગભગથી એવુ વર્તણૂક કરે છે કે પરમાર્થ મુળથી એ વ્યવહાર સમજી કઈપાત્ર વખતના ઠાળો આવી જાય છે અને લખતા લખતા વિષય જેવું લાગવાથી વા વાર અપૂર્ણ હોગ દેવાનુ થાય છે પરમાર્થમા ચિત્ત જે વખતે એમ મવત્ હોય ત્યારે જો પરમાર્થમળેથી લખવાનુ અથવા રહેવાનુ અને તો તે થયાર્થ કહેવાય પાત્ર ચિત્ત અસ્થિરવત્ હોય અને પરમાર્થ મુળથી લખવાનુ કે રહેવાનુ કરવામા આવે તો તે નીરાળા જેવું થાય, તેમ જ અવગતિનો થયાનથ્ય તેમા કપ શોમ નહીં હોવાથી તે આત્મબુદ્ધિથી લખ્યું કે કુ નહીં હોવાથી અપિતરૂપ રહેવાય જેથી તથા તેવા બીજા કાણ્ણથી પરમાર્થમળેથી લખવાનુ તથા રહેવાનુ થઈ એકુ થઈ ગયું ■ આ રથજે સદૃષ પ્રશ્ન થશે કે ચિત્ત અસ્થિરવત્ થઈ જવાનો હેતુ શી છે? પરમાર્થમા જે ચિત્ત વિરોધ એકાગ્રવત્ રહેતુ તે ચિત્ત પરમાર્થમા અગ્નિ વત્ થવાનુ મારણુ મ્દિ પ । જોઈએ જો પરમાર્થ મશયનો હેતુ લા-ઓ હોય તો તેમ અને અથવા મોઈ તથાવિધ આ મતીયે મત્ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયના જ થી તેમ થાય આ જે હેતુથી પરમાર્થવિચાર રૂતા લખતા કે કહેતા ચિત્ત અગ્નિ વત્ વર્તે તેમા પ્રથમ કયો તે હેતુ વર્તતાનો સમય નથી માત્ર બીજે હેતુ થો તે સમયે છે આ મતીયે મત્ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદય હોવાથી તે હેતુ યાગવાનો પુરુષાર્થ છતા મળમેપ થયા કરે ■ અને તેવા હૃદયમુધી તે અસ્થિરતા ટકવી કહણુ છે અને તેથી પરમાર્થસ્વરૂપ ચિત્તવિના તે સળધી લખતુ, કહેતુ એ અપિત જેવું લાગે છે, તોપણ દેવલાક પ્રમગમા વિરોધ સ્થિરતા રહે છે વ્યવહાર સંમધી મ્દિપાત્ર લખતા તે અસારબૂત અને સામાન્ય આત્મિક લાગવાથી તે સળધી જે મ્દિવજતુ કે કહેતુ તે ગુરુ છે આત્માને વિકળવાનો હેતુ છે, અને જે મ્દિલખતુ કહેતુ છે તે ન મ્દુ હોય

તો પણ ચાલી શકે એવું છે, માટે ન્યાયુધી તેમ વર્તે ત્યાયુધી તો જુદો તેમ વર્તેવું ઘટે છે, એમ જાણી ધણી વ્યવહારિક વાત લખના-કરના-કહેવાની ટેવ ની જી ગઈ છે, માત્ર જે વ્યાપારાદિ વ્યવહારમા તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયે પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં, કઈક પ્રવૃત્તિ થાય છે જે કે તેનું પણ અયચાર્યપણું જણાય છે

“શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્યભાવસયોગથી ફરીફરી છટવાની ભયામણુ મરી છે, અને તે સયોગનો વિશ્વાસ પરમજ્ઞાનીને પણ કર્તવ્ય નથી, એવો નિશ્ચય માર્ગ મ્હો છે, તે શ્રી જિન વીતરાગના ચરણકમળને વિષે અત્યંત નમ્રપરિણામથી નમસ્કાર” છે

જે પ્રશ્ન આજના યુગમા ઊભા છે તેનો સમાગમે ઉત્તર પૂછશો,—“દર્પણુ જળ, દીપક, મૂર્ત્ય અને ચક્ષુના સ્વરૂપપર વિચાર કરશો તો દેવજ્ઞાનથી પદાર્થનું જે પ્રકાશન થાય છે, એમ જિને કહ્યું છે, તે સમજવાને કઈક સાધન થશે”

૧૮૫૧ના ચેત્ર વદ ૧૨, રવિ, મુળધી

૪૦૭

આપના તરફથી જે પત્ર મળ્યા છે અમારાથી હાલ કઈ વિશેષ લખવાનું થયું નથી આગળ જે વિસ્તારથી એ પ્રશ્નના સમાધાનમા ધણા પ્રકારના દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંત તથા લખવાનું બની શક્ય હોય, તેટલું હાલ બની શક્ય નથી, એટલું જ નહીં પણ ચાર લીમી જેટલું લખવું હોય તો પણ કંકણ પડે છે, કેમકે અતવિચારમા ચિત્તની હાલ પ્રવૃત્તિ વિશેષ રહે છે, અને લખવા વિગેરેની પ્રવૃત્તિથી ચિત્ત સંક્ષિપ્ત રહે છે વળી હૃદય પણ તથાગ્રપ વર્તે છે આગળ કરતા બોલવાના સંબંધમા પણ આ જ પ્રકારે ધણુકરી હૃદય વર્તે છે તે પણ લખવા કરતા કેટલીક વાર બોલવાનું કઈક વિશેષ બની શકે છે જેથી સમાગમે કઈ જાણવા યોગ્ય પૂછવું હોય તો સમજણ રાખશો

અહોગત ધણુકરી વિચારદશા રહ્યા કરે છે, જે સંક્ષેપમા પણ લખવાનું બની શક્ય નથી સમાગમમા કઈ પ્રસંગોપાત કહી શકાશે તો તેમ કરવા હમ્મશા રહે છે, કેમકે તેથી અમને પણ હિતકારક સ્થિતતા થશે

કબીરપંથી ત્યાં આગળ છે, તેમનો સમાગમ કરવામા બાધ સંભવતો નથી, તેમ જ મોઈ તેમની પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન લાગતી હોય તો તે વાતપર વધારે લક્ષ ન દેતા કઈ તેમના વિચારનું અનુકરણ કરવાયોગ્ય લાગે તે વિચારનું ‘વૈરાગ્યનાંત ટોચ’ તેનો સમાગમ કેટલાક પ્રકારે આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે

લોકસંબંધી સમાગમથી ઉદાસભાવ વિશેષ રહે છે તેમ જ એકાંત જેવા યોગ વિના કેટલીક પ્રવૃત્તિનો સેધ કરવો બની શકે નહીં

અત્રેથી જે મિતિએ નિવૃત્ત થઈ શકાય તેવું હશે તે મિતિ તથા ત્યાર પછીની વ્યવસ્થા વિષે વિચાર યથાયોગ્ય થયે તે વિષે આપના તરફ પત્ર લખીશું

મોહન સં ૧૯૫૧ ના અષાઠ મુદ ૧, રવિ

આજ સ્વં પ્રણામ.

૪૦૮

શ્રીમદ્ વીતાગમને નમઃ

તમારા લખેલા પત્ર મળ્યા છે તથાત્પ હૃદયવિગેષથી પ્રત્યુત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હાલ ધારી મહેષ રહે છે જેથી અગ્રથી પત્ર લખવામા વિવળ થાય છે, પણ તમે કઈ જ્ઞાનવાર્તા લખવાનું સૂચે તે લખવામા તે વિવળના ઝગસુથી ન અટકશો હાલ તમારા તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ ના તરફથી જ્ઞાનવાર્તા જણાવવાનું યત્ન નથી તે લખશો હાન શ્રી કબીરઅપ્રદાથી સાધુનો મ્હં સમાગમ થાય છે કે કેમ ? તે લખશો.

અગ્રેથી થોડા વખત માટે નિવૃત્ત યવાત્પ સમય જાણુવા પૂઠયો તેનો ઉત્તર લખતા મન સંકેપાય છે, જે બનશે તો એક બે દિવસ પછી લખીશ

નીચેના બોરો પ્રત્યે તમારે તથા ૦ ૦ ૦ એ વિશેષ વિચારપરિણતિ કરવા ચોચ છે કેવળજ્ઞાનનું અર્થપ શા પ્રકારે થઈ છે ? આ બરતક્ષેત્રમા આ કાળે તેનો સમય હોઈ શકે કે કેમ ? કેવળજ્ઞાનીને વિશે કેવા પ્રકારની આત્મસ્થિતિ હોય ? સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપમા કેવા પ્રકારે ભેદ હોવાયોચ છે ? સમ્યક્દર્શનવાન પુરુષની આત્મસ્થિતિ કેવી હોય ? તમારે તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ એ ઉપર જણાવેલા બોવપર યથાશક્તિ વિરોધ વિનાર કરવા ચોચ છે, તે મળેથી પત્ર વાંઠે તમારાથી લખાવા ચોચ લખશો હાલ અગ્રે ઉપાધીનું ટેટુક બોગપણુ છે એ જ વિનંતિ

સં ૧૯૫૧ના અશાઠ શુદ્ધ ૧૩, ગુરુવાર

આશ ૨૬૦ થોચ.

૪૦૯

—નિગદિન નેનમે નિદ ન આવે, નર તળદિ નારાયન ખાવે

મુળઈ, નવેમ્બર ૧૦, ૧૮૬૫ [મં ૧૯૫૨]

—સુદરદાસજી

૪૧૪

સરધાજ્ઞાન લગ્યા છે તોપણુ જે નવિ નય પમાયો (પ્રમાદ) રે,

વધ્ય તરુ ઉપમ તે પામે, મથમ ઠાણુ જે નાચોરે,

માચોરે, માયો, બને વીગ જમનું શુરુ ગાયો —

સં ૧૯૫૨, પોષ શુ ૯, રવિ, મુળઈ

૪૧૫

બન્ય પુરુષથી દૃષ્ટિમે, જા બ્યવદાર લખાય,

જુદાવન જળ જગ નદી, કોન બ્યવદાર જતાય ?

—વિદાર જુદાવન

મં ૧૯૫૨ ના ચેત્ર વદ ૧૪, રવિ, મુળઈ

૪૩૦

અગ્રેથી જેમ પ્રથમ વિસ્તારપૂર્વક પત્ર લખવાનું યત્ન તેમ કેટલાક વખત યથા પલ્લકરીને તથાત્પ પ્રારબ્ધને જીવે થનું નથી.

કરવાપ્રત્યે વૃત્તિ નથી, અથવા એક ક્ષણ પણ જેને કરવું ભાસતું નથી, કરવાથી હૃત્પત્ર થતાં ક્ષણપ્રત્યે જેની ઉદાસીનતા છે, તેવા કોઈ આત્મપુરુષ તથાત્મ પ્રારબ્ધયોગથી પરિમદ્ધ સંયોગાદિમાં વર્તતા દેખાતા હોય, અને જેમ ઇચ્છક પુરુષ પ્રવૃત્તિ કરે, ઉદય કરે, કાર્યસંહિત પ્રવર્તમાન બેવામાં આવતા હોય, તો તેવા પુરુષને વિષે જ્ઞાનદશા છે, એમ શી રીતે બળી શકાય? એટલે તે પુરુષ આત્મ (પરમાર્થ અર્થે પ્રતીતિ કરવાયોગ્ય) છે, અથવા જ્ઞાની છે, એમ ક્યાં લક્ષણે ઓળખી શકાય? કદાપિ કોઈ મુમુક્ષુને ખીજ કોઈ પુરુષના સત્સંગયોગથી એમ બલુવામાં આવ્યું, તો તે ઓળખાણમાં જ્ઞાંતિ પડે તેવો વ્યવહાર તે સત્પુરુષ વિષે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે જ્ઞાંતિ નિવૃત્ત થવા માટે મુમુક્ષુ જીવે તેવા પુરુષને કેવા પ્રકારથી ઓળખવા પડે કે જેથી તેવા તેવા વ્યવહારમાં વર્તતાં પણ જ્ઞાનલક્ષણપણું તેના લક્ષમાં રહે?

સર્વ પ્રકારે જેને પરિમદ્ધાદિ સંયોગપ્રત્યે ઉદાસીનપણું વર્તે છે, અર્થાત્ આદ્યમ-મત્વપણું તથાત્મ મંથોગો વિષે જેને થઈ નથી, અથવા પરિક્ષીણ થયું છે, ‘અનંતાનુ-બંધી’ પ્રકૃતિથી સંહિત માત્ર પ્રારબ્ધોદયથી વ્યવહાર વર્તતો હોય, તે વ્યવહાર સામાન્ય દશાના મુમુક્ષુને સંદેહનો હેતુ થઈ તેને ઉપકારભૂત થવામાં નિરોધરૂપ થતો હોય, એવું તે જ્ઞાનીપુરુષ દેખે છે, અને તે અર્થે પણ પરિમદ્ધ મંથોગાદિ પ્રારબ્ધોદય વ્યવહારની પરિક્ષીણતા ઇચ્છે છે; તેમ યતાંમુધી કેવા પ્રકારથી તે પુરુષ વર્ત્યા હોય, તો તે સામાન્ય મુમુક્ષુને ઉપકાર થવામાં હાનિ ન થાય? પત્ર વિરોધ સંકેપમાં લખવાનું થયું છે; પણ તે પ્રત્યે તમે તથા શ્રી અચળ વિરોધ મનન કરશો. મુંબઈ, વૈશાખ શુદ્ધ ૧, ભોમે, ૧૯૫૨.

૪૩૧

આર્થે શ્રી માણેકચંદાદિ પ્રત્યે,—શ્રી સંબલતીર્થ.

શ્રી મુંદરલાલે વૈશાખ વદી એકમે દેહ છોડ્યાના ખખર લખ્યા તે વાંચ્યા. વિરોધકાળની માંદગીવિના, યુવાન અવસ્થામાં અકસ્માત્ દેહ છોડવાનું બન્યાથી સામાન્યપણે ઓળખના માણસોને પણ તે વાતથી ખેદ થયાવિના ન રહે, તો પછી જેણે કુટુંબાદિ સંબંધએહે મૂર્છા કરી હોય, સહવાસમાં વસ્ત્યાં હોય, તે પ્રત્યે કંઈ આશ્રયભાવના રાખી હોય તેને ખેદ થયાવિના કેમ રહે? આ સંસારમાં મનુષ્યપ્રાણીને જે ખેદના અકથ્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ અકથ્ય પ્રસંગમાંનો એક આ મોટો ખેદકારક પ્રમંગ છે. તે પ્રસંગમાં યથાર્થ વિચારવાન પુરુષો સિવાય સર્વ પ્રાણી ખેદવિરોધને પ્રાપ્ત થાય છે, અને યથાર્થ વિચારવાન પુરુષોને વૈરાગ્ય વિરોધ થાય છે, સંસારનું અસારણપણું, અનિત્યપણું અને અસારપણું વિરોધ દ્રઢ થાય છે.

વિચારવાન પુરુષોને તે ખેદકારક પ્રસંગનો મૂર્છાભાવે ખેદ કરવો તે માત્ર કર્મબંધનો હેતુ ભાસે છે, અને વૈરાગ્યરૂપ ખેદથી કર્મસંગની નિવૃત્તિ ભાસે છે, અને ને. મત્ય. છે. મૂર્છાભાવે ખેદ ક્યાંથી પણ જે સંબંધીનો વિચોગ થયો છે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જે મૂર્છા થાય છે તે પણ અવિચાર દશાનું ક્ષણ છે, એમ વિચારી

વિચારથી, જ્ઞાનીપુરુષોના વચનામૃતથી, તથા સાધુપુરુષના આશ્રય સમાગમોદ્ધી અને વિરતિથી હૃદયશાત કરવો, એ જ કર્તવ્ય છે

વવાણીઆ, વૈરાખ વદ ૬, રવિ, ૧૮૫૨.

૪૩૨

‘વર્તમાનકાળમા આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય નહીં,’ એમ જિનાગમમાં થુ છે, અને વેદાતાદિ એમ કહે છે કે ‘આ કાળમા આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય,’ તે માટે ૦ ૦ ૦ ને જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો તમને અને ૦ ૦ ૦ ને પણ આ વિષે જે કંઈ લખવા ઇચ્છા થાય તો લખશો

‘વર્તમાનકાળમા આ ક્ષેત્રથી નિર્વાણપ્રાપ્તિ ન હોય એ શિવાય બીજા કંઈવાક બાવની પણ જિનાગમમા તથા તેના આશ્રયને ઇચ્છતા એવા આચાર્યરચિત શાસ્ત્રને વિષે વિચ્છેદતા કહી છે, કેવળજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, પૂર્વજ્ઞાન, યથાખ્યાત ચારિત્ર, સૂક્ષ્મસપરાય ચારિત્ર, પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર, ક્ષાયક સમક્રિત અને પુવાક-લબ્ધિ એ ભાવો મુખ્ય કરીને વિચ્છેદ મ્હા છે’ થી ૦ ૦ ૦ ને તેનો જે પરમાર્થ ભાસતો હોય તે લખશો તમને તથા ૦ ૦ ૦ ને આ વિષે જે કંઈ લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો

‘વર્તમાનકાળમા આ ક્ષેત્રથી આત્માર્થની ઈ ઈ મુખ્ય ભૂમિકા ઉત્કૃષ્ટ અધિભારીને પ્રાપ્ત થઈ શકે, અને તે પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ કયો? તે પણ થી ૦ ૦ ૦ થી લખવાય તો લખશો તેમ જ તે વિષે જે તમારી તથા ૦ ૦ ૦ ની લખવાની ઇચ્છા થાય તો લખશો

હવે જણાવેલા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર લખવાનું હાલ બને એમ ન હોય, તો તે પ્રશ્નોના પરમાર્થ પ્રત્યે વિચારનો લક્ષ રાખશો

મં ૧૮૫૨ ના બીજા ભેઠ વદ ૫, ગુરુવાર, મુળઈ

૪૬૧

શિરઠત્ર પિતાશ્રીજી,—

મુળઈથી આ બાજુ આવવામા ક્રમ નિવૃત્તિનો હેતુ છે, શરીરની અડચણથી આ તરફ આવડ થયેલું તેમ નથી આપની કૃપાથી શરીર સાફ રહે છે મુળઈમાં રોગના ઉપદ્રવને લીધે આપની તથા દેવાસકરભાઈની આજ્ઞા થવાથી આ તરફ વિશેષ સ્થિરતા કરી, અને તે સ્થિરતામા આત્માને નિવૃત્તિ વિશેષ કરી રહી છે

હાલ મુળઈમા રોગની શાંતિ ઘણી થઈ ગઈ છે, સંપૂર્ણ શાંતિ થયે તે તરફ જવાનો વિચાર રાખ્યો છે, અને ત્યાં ગયા પછી ધણકરીને ભાઈ મનમુખને આપના તરફ થોડા વખત માટે મોકલવાનું ચિત્ત છે, જેથી મારી માતૃશ્રીના મનને પણ ગોઠશે આપને પ્રતાપે નાણું મેળવવાનો ધણકરીને લોભ નથી, પણ આત્માનું પરમ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા છે મારી માતૃશ્રીને પાલવાગલું પ્રાપ્ત થાય

નડિઆદ, આશો વદ ૧૨, સોમે, મં ૧૮૫૨

છોરુ રાયચંદના દંડવત પ્રાસ થાય.

૪૬૩.

નેત્રોક્તિ સ્થાપના વિષે ભે મુતવિધ્યાનુસાર સ્થિત છે, અત્ર રૂપકોદેખતા છે, સાક્ષીભૂત છે, સો અંતર કેસે નહીં દેખતા? ભે ત્વચાવિષે સ્પર્શ કરતા છે, શીતકંપનુદિકાં જનતા છે, એસા સર્વ અંગવિષે વ્યાપક અનુભવ કરતા છે; ભેરો તિલો વિષે તેલ વ્યાપક હોના છે, તિસકા અનુભવ કોઈ નહીં કરતા. ભે શબ્દ શ્રવણ ઇન્દ્રિયકે અંતર મદ્ય કરતા છે, તિસ શબ્દશક્તિકો જનણેદારી સત્તા છે, તિસ વિષે શબ્દરાશિકા વિચાર હોતા છે, તિસકરિ સોમ ખટે હોઈ આતે છે, સો સત્તા દૂર-કૈમે દોવે? ભે જિન્દાકે અંગવિષે રસ સ્વાદકો મદ્ય કરતા છે, તિસ રસકા અનુભવ કરણેદારી અથેપ સત્તા છે, સો સન્મુખ કેસે ન દોવે? વેદ, વેદાંત, સામ સિદ્ધાંત, પુરાણ, ગીતા ્રી ભે જ્ઞેય, જનણે યોગ્ય આત્મા છે, તિસકો જન જન્યા દળ વિશ્રામ કેસે ન દોવે?

[સં ૧૯૫૨. સં નિં. પાઠાં ૧૯૪૪.]

૪૬૫.

બીજાં સાધન બહુ કર્યાં, કરી કહ્યના આપ,
અથવા અસદ્ગુણ થકી, હલશે વંચો કિતાવ.

[સં ૧૯૫૨. સં નિં.]

૪૬૭

તમારી વૃત્તિ દાઢ સમાજમમાં આવવા વિષે જણાવી, તે વિષે તમને અંતરાય જેવું થયું. કેમકે આ પત્ર પહોંચશે તે પહેલાં પર્યુષણનો પ્રારંભ લોકોમાં થયો ગણારી. જેથી તમે આ તરફ આવવાનું કરો તો ગુણ-અવગુણનો વિચાર કર્યાં વગર મતામટી માણસો નિદે, અને તેવું નિમિત્ત મદ્ય કરી પણા છવોને નિદાહારાએ પરમાર્થ-પ્રાપ્તિ થવાનો અંતરાય હાથ કરે, જેથી તેમ ન થાય તે અર્થે તમારે દાઢ તે પર્યુષણમાં બદાર ન નીકળવા સંબંધી લોકપદ્ધતિ સાચવવી યોગ્ય છે.

વૈરાગ્યશતક, આનંદપદ્યોવીથી, બાવનાબોધ આદિ પુસ્તકો તમે તથા ૦ ૦ ૦ વાંચવા-વિચારવાનું કરીને જોશો અને તેટલો નિવૃત્તિનો લાભ મેળવજો. પ્રમાદ અને લોકપદ્ધતિમાં કાળ અર્થથા વૃથા કરવો તે મુમુક્ષુ જીવનું લક્ષણ નથી.

બીજાં શાસ્ત્રોનો યોગ જનવો કહ્ય છે, એમ જાણી ઉપર જણાવેલાં પુસ્તકો લખ્યાં છે; ને પુસ્તકો પણ વિચારવાયોગ્ય છે. માતૃશ્રી તથા પિતાશ્રીને પાલકાગલ-પૂર્વક મુખવૃત્તિમાં છે, એમ જણાવશો.

અમુક વખત જ્યારે નિવૃત્તિને અર્થે કોઈ ક્ષેત્રે રહેવાનું થાય છે, ત્યારે ધણુંકરીને કાગળ પત્ર લખવાની વૃત્તિ ઓછી રહે છે; આ વખતે વિરોધ ઓછી છે, પણ નમારો કાગળ એવા પ્રકારનો હતો કે જેનો ઉત્તર ન મળવાથી મું કાટ્યુધી આમ બન્યું છે, તે તમને ન જણાય.

[સં ૧૯૫૨. સં નિં. કવિશા. પાઠાં ૭૫૦ વદ ૧૨, યાનિ, ૧૯૫૨.]

૪૬૯

આસ્તિક એવા મૂળ પાત્ર દર્શન આત્માનુ નિરૂપણ કરે છે, તેમાં ભેદ જોવામાં આવે છે, તેનું સમાધાન ?

દિન પ્રતિદિન જૈનદર્શન ફીણુ યહુ જોવામાં આવે છે, અને વર્જમાનસ્વામી યયા પછી ચોડાએક વર્ષમાં તેમાં નાના પ્રકારના ભેદ યયા દેખાય છે, તે આદિના શા કારણો ?

હરિભદ્રાદિ આચાર્યોએ નવીન યોજનાની પેઠે મુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કરી દેખાય છે, પણ લોપસમુદાયમાં જૈનમાર્ગ વધારે પ્રચાર પામ્યો દેખાતો નથી, અથવા તયારૂપ અતિશયસપત્ત ધર્મપ્રવર્તક પુરુષનુ તે માર્ગમાં ઉત્પન્ન યહુ બોધુ દેખાય છે, તેના શા કારણો ?

હવે, વર્તમાનમાં તે માર્ગની ઉત્પત્તિ થવી સમ્ભવે છે કે કેમ ? અને થાય તો શી ગી રીતે થવી મહાવિત દેખાય છે, અર્થાત્ તે વાત કયાથી જન્મ પામી, કેવી રીતે, કેવા દ્વારે, કેવી સ્થિતિમાં પ્રચાર પામવી સમ્ભવિત દેખાય છે ? ફરી નજી વર્જમાન સ્વામીના વખત જોવો વર્તમાનકાળના યોગાદિ અનુસાર તે ધર્મ ઉદય પામે એકુ દીર્ઘદૃષ્ટિથી મહાવે છે ? અને સમ્ભવ હોય તો તે શા શા કારણથી ?

જૈનમુત્ર હાન વર્તમાનમાં છે, તેમાં તે દર્શનનુ સ્વરૂપ ધણુ અધુરુ રહેતુ જોવામાં આવે છે, તે વિશેષ શાથી ટમે ?

તે દર્શનની પરપરામાં એમ કહ્યું છે કે, વર્તમાનકાળમાં કેવળજ્ઞાન ન હોય, અને કેવળજ્ઞાનનો નિષય લોકાલોકને દ્રવ્યગુણુપર્યાયસહિત સર્વ કાળપરત્વે નજી વાનો માન્યો છે, તે યથાર્થ દેખાય છે ? અથવા તે આદે વિચારતા કઈ નિર્ણય આવી શકે છે કે કેમ ? તેની વ્યાખ્યા કઈ ફેર દેખાય છે કે કેમ ? અને મૂળ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કઈ ખીજે અર્થ થતો હો તો તે અર્થાનુસાર વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાન ઉપજે કે કેમ ? અને તે ઉપદેશી શકાય કે કેમ ? તેમ જ ખીજ જ્ઞાનોની વ્યાખ્યા કહી છે તે પણ કઈ ફેરવાળી લાગે છે કે કેમ ? અને તે શા કારણથી ?

દ્રવ્ય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આત્મા મધ્યમ અનગાદી, સંકોચ વિકારાનુ બાજન, મહાવિદેહાદિ દેવત્રની વ્યાખ્યા, તે કઈ અપૂર્વ રીતે કે કહેની ગીતે ધણુ જ બળવાન પ્રમાણુસહિત સિદ્ધ થવાયોમ્ય દેખાય છે કે કેમ ?

ગમ્મના મતમતાતર ધણી જ નજીવી બાળતમાં બળવાન આગ્રહી થઈ જુદી જુદી રીતે દર્શન-મોહનીયના હેતુ થઈ પડ્યા છે, તે સમાધાન કરતુ બહુ વિકટ છે, કેમકે તે લોકોની મતિ વિશેષ આવરણુને પામ્યાવિના એટલા અલપ કારણમાં બળવાન આગ્રહ ન હોય

અવિરતિ, દેગ વિરતિ, સર્વવિરતિ એમાંના કયા આશ્રમનાજા પુરુષથી વિશેષ ઉત્પત્તિ થઈ શકવાને સમ્ભવ રહે છે ?

સર્વવિરતિ કેટલાં કારણોમાં પ્રતિબંધને લીધે પ્રવર્તિત રાકે નહીં? દેશવિરતિ. અને અવિરતિની તથાસ્તુ પ્રતીતિ થતી મુરકેલ, અને વળી જૈનમાર્ગમાં પણ એ રીતનો સમાવેશ આછો છે.

આ વિકલ્પ આમને શા માટે હેઠે છે? અને તે સમાવી દેવાનું ચિત્ત છે તે રામાવી દર્શન?

[સં ૧૯૫૨. સં નિં.]

૪૭૭

પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી, મળ્યો સદ્ગુરુ યોગ,
વચન સુધા શ્રવણે જતાં, ઘણું હૃદય મતસોગ.
નિશ્ચય એથી આવિધો, ટળશે અહીં ઉતાપ,
નિર્લય ક્યાં સત્સંગ મે, એક લક્ષથી આપ.

[સં ૧૯૫૩. સં નિં. પાઠાં ૧૯૪૬.]

૪૮૩.

[પાઠાં સંસ્કૃતનો પરિચય ન હોય તો કરશો.]

જે પ્રકારે ખીલ મુમુક્ષુ જીવોનાં ચિત્તમાં તથા અંતમાં નિર્ભેજના-ભાવની વૃદ્ધિ થાય, તે તે પ્રકારે પ્રવર્તતું કર્તવ્ય છે. નિયમિત શ્રવણ કરાવાય તથા આરંભ-પરિ-મહાનાં સ્વરૂપ સમ્યક્પ્રકારે જોતાં નિવૃત્તિને અને નિર્ભેજતાને કેટલા પ્રતિબંધક છે તે વાત ચિત્તમાં દૃઢ થાય, તેમ અરુપરસ જ્ઞાનકથા થાય તેમ કર્તવ્ય છે.

સંવત ૧૯૫૩ના મહા વદ ૪, રવિ, મોરબી.

૪૯૪.

સકળ મંસારી ઉદ્વિગ્ધરામી, મુનિ શુભ આતમરામી રે,
મુખ્યપણે જે આતમરામી, તે કહિયે નિષ્કામી રે.

—મુનિશ્રી આનંદધન.

[પાઠાં શ્રી ૦ ૦ ૦ તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ આત્મસિદ્ધિરાસને વિશેષ કરી મનન કરશો. ખીલ મુનિયોને પણ પ્રમત્યાકસલાહિ સત્ સત્પુરુષના લક્ષે સંભળાવાય તો સંભળાવશો.

મોરબી, રવિ, મહા વદ ૪, ૧૯૫૩

૪૯૫.

તે માટે ઉભા કર જોડી, જિનવર આગળ કહિયે રે;
સમય ચરણ સેવા શુદ્ધ દેજે, જેમ આનંદધન લહિયે રે.

—મુનિશ્રી આનંદધન.

[પાઠાં “કર્મશ્રય” નામે શાસ્ત્ર છે, તે દ્વાવ અથ-ધર્મ સુધી વાંચવાનો, શ્રવણ કરવાનો તથા અનુપ્રેક્ષા કરવાનો પરિચય રાખી રાકો તો રાખશો. જેથી ચાર ધર્મ નિત્યપ્રત્યે દાઝ તે વાંચવામાં, શ્રવણ કરવામાં નિયમપૂર્વક વ્યતીત કરવી યોગ્ય છે.]

સં ૧૯૫૩ના મહા વદ ૧૨, વવાણીઆ

૫૧૪.

“પરમ સંયમી પુરુષોને નમસ્કાર.”

અસારભૂત વ્યવહાર, સારભૂત પ્રયોજનની પેઠે કરવાનો હૃદય વર્ત્યા છતાં, જે પુરુષો હૃદયથી ક્ષોભ ન પામતાં સહજભાવ—સ્વધર્મમાં નિશ્ચળપણે રહ્યા છે, તે પુરુષોનાં લીધેનવૃત્તનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ.

સં ૧૯૫૩, અશાઠ વદ ૧૧, રવિ, મુળધર્મી.

૫૧૫

પરમ-ઉત્કૃષ્ટ-સંયમ જેના લક્ષમાં નિરંતર વર્ત્યા કરે છે, તે સત્પુરુષોના સંમાગમનું ધ્યાન નિરંતર છે.

પ્રતિષ્ઠિત (નિર્ગ્રંથ) વ્યવહારની શ્રી ૦ ૦ ૦ ની જ્ઞાસુધી અનંતશુભ વિશિષ્ટ જ્ઞાસા વર્તે છે. બળવાન, અને વેદાવિના અટળ હૃદય હોવાથી અંતરંગ ખેદ સમતાસહિત વેદીએ છીએ દીર્ઘકાળને ધણા અલ્પપણામાં લાવવાનાં ધ્યાનમાં વર્તાય છે. [પાઠાઠ યથાર્થઉપકારીપુરુષપ્રત્યક્ષમા] એકત્વ લાવના આત્મશુદ્ધિની ઉત્કૃષ્ટતા કરે છે.

મુળધર્મ, શાઠ શુદ્ધ ૩, રવિ, ૧૯૫૩.

૫૧૭.

‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાર’ નામે ગ્રંથ મુમુક્ષુ જીવે વિચારવા યોગ્ય છે તે અવલોકન કરતાં કોઈ વિચારમાં ભર્તાતર જેવું લાગે તો નહીં મુંઝાતા, તે સ્થળે વધારે મનન કરવું, અથવા સત્સમાગમને યોગે તે સ્થળ સમજવું યોગ્ય છે.

પરમોત્કૃષ્ટ સયમમાં સ્થિતિની વાત તો દૂર રહી, પણ તેના સ્વરૂપનો વિચાર થવો પણ વિકટ છે.

૧૯૫૩, શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫, મુળધર્મ

૫૧૯

પરમ કૃપાળુ પૂજ્ય પિતાશ્રીજી—

વલાણીઆ બંદર.

આજ દિવસપર્યંત મેં આપનો કોઈપણ અવિનય, અબક્તિ, કે અપરાધ કયો હોય, તે બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવીને શુદ્ધ-અંત કરણથી ખમાવું છું કૃપા કરીને આપ ક્ષમા આપશો મારી માતૃગ્રી પ્રત્યે પણ તે જ રીતે ખમાવું છું તેમ જ બીજા સાયસર્વપ્રત્યે મેં કોઈપણ પ્રકારનો અપરાધ કે અવિનય નજાણતા, અથવા અજાણતાં કયો હોય તે શુદ્ધ-અંત-કરણથી ખમાવું છું કૃપા કરીને સૌ ક્ષમા આપશોજી.

સં ૧૯૫૩ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૫, ગુરુવાર, મુળધર્મી.

છોરુ રાયચંદના દંડવત પ્રાસ થાય.

૫૨૪.

૧) શ્રી હરિભદ્રાચાર્યે ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ ગ્રંથ સરકૃતમાં રચ્યો છે. ‘યોગજિન્દુ’ નામે યોગનો બીજો ગ્રંથ પણ તેમણે રચ્યો છે. હેમચંદ્રાચાર્યે ‘યોગસાત્ર’ નામે

ગ્રંથ રચ્યો છે. શ્રી હરિમદ્દેવ “યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય”ની પદ્ધતિએ ગુર્જર ભાષામાં શ્રી યશોવિજયજીએ સ્વાધ્યાયની રચના કરી છે.

‘ શુભેચ્છાથી માંડીને નિર્વાણપર્યંતની ભૂમિકાઓમાં બોધતારતમ્ય તથા ચારિત્ર સ્વભાવનું તારતમ્ય, સુસુક્ષ્મજ્ઞને વારંવાર શ્રવણ કરવા યોગ્ય, વિચાર કરવા યોગ્ય, અને રિપતિ કરવા યોગ્ય આશયથી તે ગ્રંથમાં પ્રકાશ્યું છે.

ચમથી માંડીને સમાધિપર્યંત અષ્ટાંગયોગ બે પ્રકારે છે: એક પ્રાણાદિ નિરોધ-રૂપ, બીજો આત્મસ્વભાવપરિણામરૂપ.

‘ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં આત્મસ્વભાવપરિણામરૂપ ચોમનો મુખ્ય વિષય છે. વારંવાર તે વિચારવા યોગ્ય છે.

આશી વદ ૧૪, ૫વિવાર, સં ૧૯૫૩, મુંબઈ.

૫૩૭.

“અપાર-મહા-મોહબળ [પાઠાં બળ] ને અનંત-અંતર્યામી છતાં ધીર રહી ને પુરુષ તર્પા તે શ્રી પુરુષ ભગવાનને નમસ્કાર.”

“અનંત કાળથી ને જ્ઞાન ભવહેતુ થઈ હઈ, તે જ્ઞાનને એક સમયમાત્રમાં ભક્ત્યાંતર કરી નેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું, તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યક્દર્શનને નમસ્કાર.” [પાઠાં નિવૃત્તિયોગમાં સાસમાગમની વૃત્તિ રાખવી યોગ્ય છે.] લખવામાં વધારે ઉપયોગ હાલ પ્રવર્તેલો શક્ય નથી

સં ૧૯૫૪ ના અશાદ શુદ્ધ ૧૧, મુંબઈ.

૫૩૮.

સ્વભાવબલચતુશ્ચક્રા.

ચિત્ર સારી ન્યારી, પરજંક ન્યારો, સેજ ન્યારી,
ચાદર લી ન્યારી, ઈલાં ભૂઠી મેરી થપના;
અતીત અવસ્થા સૈન, નિદ્રા વહી કોક પૈન,
વિદ્યમાન પલક ન, ચામેં અળ છપના.
શ્વાસ ઓ સુપન દોઢ, નિદ્રાથી અલંગ બુરો,
સૂઝે સળ અંગ લખિ, આતમ દરખના;
ભાગી ભવો ચેતન, અચેતનતાભાવ ભાગી,
બાલે દૃષ્ટિ બોલિકે, સંભાલે રૂપ અપના.

[સં ૧૯૫૪. સં નિં]

—શ્રી બનારસીદાસજી.

૫૪૦.

અનુભવઉત્સાહદશા.

જેસો નિરબેદ રૂપ, નિહચેં અતીત દૂતો,
તેસો નિરબેદ અળ, બેદકો ન ગહેગો !

દીરો કર્મરહીત સહીત મુખ સમાધાન,
પાયો નિજ ધાન ફિર બાહિર ન વહેમો;
કબહુ કદાચિ અપનો સુભાલ લ્યાગિ કરિ,
રાગ રસ રચિકે ન, પરવસ્તુ ગહેમો;
અમલાન ફાન વિધમાન પરગટ ભયો,
યાહિ ભાંતિ આગમ અનંત કાલ રહેમો.

[સં ૧૯૫૪. સં નિં ૦]

—શ્રી બનારસીદાસજી.

૫૪૩.

ૐ નમઃ

અહો જિણેહિં અસાવજ્ઞા, વિત્તિ સાહુણ દેસિયા;
મોલસાહુણહેરસ, સાહુદેહસ ધારણા.

ભગવાન જિને આશ્ચર્યકારક એવી નિબ્ધાપવૃત્તિ (આહારમહત્વ) મુનિઓને ઉપદેશી. (તે પણ શા અર્થે?) માત્ર મોક્ષસાધનને અર્થે. મુનિને દેહ નેહિયે તેના ધારણાર્થે. (ખીલ કોઈ પણ હેતુથી નહીં.)

અહો નિષ્ઠં તવો કર્મં, સત્ત્વ જિણેહિં વક્ષિયં;
જાય છજ્ઞા સમાવિત્તિ, યુગમત્તં ચ મોયણં.

સર્વ છન ભગવંતોએ આશ્ચર્યકારક (અદ્ભુત ઉપકારમૂલ) એવું તપઃકર્મ નિભાવે અર્થે ઉપદેશ્યું. (તે આ પ્રમાણે:) સંયમના રક્ષણાર્થે સમ્યક્વૃત્તિએ એક વખત આહાર મહત્વ. —દશવૈકાલિકસૂત્ર.

તથાત્મ અસંગ નિર્ગ્રથપદનો અભ્યાસ સતત વર્ધમાન કરજો. 'પ્રમ વ્યાકરણ', 'દશવૈકલિક', 'આત્માનુશાસન' હાલ સંપૂર્ણ લક્ષ રાખીને વિચારશો. એક શાસ્ત્ર પુરું વાંચ્યા પછી ખીલું વિચારશો.

સ્થિતિ: વનક્ષેત્ર, [ઉત્તરસંક્રાંતિ] પ્રા. આશો વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૪.

૫૫૦.

હે આર્ય! જેમ રજુ કતરી પારને સંપ્રાપ્ત થયા, તેમ ભવસ્વયંભૂરમણ તરી પારને સંપ્રાપ્ત થાઓ!

ચેત્ર વદ ૨, ગુરુવાર, ૧૯૫૫, વવાણીઆ.

૫૬૦.

એક આત્મપરિણતિ શિવાયના ખીલ જે વિષયો તેને વિષે ચિત્ત અવ્યવસ્થિત-પણે વર્તે છે; અને તેવું અવ્યવસ્થિતપણું લોકવ્યવહારથી પ્રતિકૂળ હોવાથી લોક-વ્યવહાર ભજવો ગમતો નથી; અને તજવો બનતો નથી; એ વેદના ધણુંકરીને દિવસના આખા ભાગમાં વેદવામાં આવ્યા કરે છે.

ખાવાને વિષે, પીવાને વિષે, ખોલવાને વિષે, સચનને વિષે, લખવાને વિષે, કે ખીન્ન વ્યાવહારિક કાર્યોને વિષે જેવાં જોઈએ તેવાં લાનથી પ્રવર્તાવું નથી, અને તે પ્રશ્નો રહ્યા હોવાથી આત્મપરિણતિને સ્વતંત્ર પ્રગટપણે અનુસરવામાં વિપત્તિ આપ્યા કરે છે; અને તે વિષેનું ક્ષણેક્ષણે દુઃખ રહ્યા કરે છે.

અચલિત આત્મરૂપે સ્થેવાની સ્થિતિમાં જ ચિત્તેચ્છા રહે છે, અને ઉપર જાણુઆ પ્રસંગોની આપત્તિને લીધે કેટલોક તે સ્થિતિનો વિયોગ રહ્યા કરે છે; અને તે વિયોગ માત્ર પરેચ્છાથી રહ્યો છે, સ્વેચ્છાના કારણથી રહ્યો નથી; એ એક ગંભીર વેદના ક્ષણેક્ષણે થયા કરે છે.

આ જ ભવને વિષે અને યોડા જ વખત પહેલાં વ્યવહારને વિષે પણ સ્મૃતિ ટીક હતી. તે સ્મૃતિ હવે વ્યવહારને વિષે ક્વચિત્ જ, મંદપણે પ્રવર્તે છે. યોડા જ વખત પહેલાં-એટલે યોડાં વર્ષો પહેલાં-વાણી ધણું બોડી શકતી, વક્તાપરો કુશળતાથી પ્રવર્તી શકતી-તે હવે મંદપણે અવ્યવસ્થાથી પ્રવર્તે છે. યોડાં વર્ષ પહેલાં-યોડા વખત પહેલાં-લેખનરાક્તિ અતિ ઉચ્ચ હતી; આજે શું લખવું તે સૂઝતાં-સૂઝતાં દિવસના દિવસ વ્યતીત થઈ જાય છે; અને પછી પણ જે કંઈ લખાય છે, તે ઇચ્છેશું અથવા ચોચ્યવ્યવસ્થાવાળું લખાયું નથી, અર્થાત્ એક આત્મપરિણામ શિવાય સર્વ ખીન્ન પરિણામને વિષે ઉદાસીનપણું વર્તે છે; અને જે કંઈ કરાય છે તે જેવા જોઈએ તેવા લાનના [પાડાં ભાવના] સોમા અંશથી પણ નથી થવું. જેમ તેમ અને જે તે કરાય છે. લખવાની પ્રવૃત્તિ કરતાં વાણીની પ્રવૃત્તિ કંઈક મીઠું છે. [પાડાં બેધી જે કંઈ આપને પૂછવાની ઇચ્છા હોય, જાણવાની ઇચ્છા હોય, તેના વિષે સમાગમે કહી શકાશે.]

કુંદકુંદાર્યજી અને આનંદવનજીને સિદ્ધાંત સંબંધી જ્ઞાન ટીક હવે કુંદકુંદાર્યજી તો આત્મસ્થિતિમાં બહુસ્થિત હતા નામનું જેને દર્શન હોય તે બધા સમ્યક્જ્ઞાની કહી શકતા નથી વિરોધ હવે પડે.—

[મં. ૧૯૫૫. સં. નિં. પાડાં મુંબઈ, ચેત્ર વદ ૧૦, શુક્ર, ૧૯૫૧.]

૫૬૪.

ધન્ય તો મુનિવરા જે ચાલે સમભાવે દે,
જ્ઞાનવંત જ્ઞાનિયું મળતાં તનમનવચને સાચા,
દ્રવ્યભાવ મુખા જે બાજે, સાચી જીનની વાચા દે,
ધન્ય તો મુનિવરા જે ચાલે સમભાવે દે.

બાબ અને અંનરૂ સમાધિયોગ વર્તે છે.

[પાડાં ભાવના સિદ્ધિ.]

ધર્મપુર, ચેત્ર વદ ૧, રવિ, ૧૯૫૬.

પરમ શાંતિ:

૫૬૮

૩૩

‘મોક્ષમાળા’મા રાખ્દાતર અથવા પ્રસંગવિગેષમા કોઈ વા-ચાતર રવાની વૃત્તિ થાય તે કરસો ઉપોદ્ધાત આદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તે લખગો જીવન ચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાત કરસો

ઉપોદ્ધાતથી વાચ્યને, શ્રોતાને અત્પ-અત્પ મતાતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જ્ઞાનીપુરુષોના આત્મસ્વભાવરૂપ પરમધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થાય એનો લક્ષ સામાન્યપણે રાખસો સદૃશ સૂચના છે

શ્રી વવાણીઆ, વૈશાખ વદ ૮, બુધવાર [૫ાઠા૦ ૧ ૫૬]

શાન્તિ

૫૬૮ *

આર્ય ત્રિભુવને અ પસમયમા શાતવૃત્તિથી દેહોત્સર્ગ*કયાંના ખબર શ્રુત થયા સુશીળ મુમુક્ષુએ અન્ય સ્થાન ગ્રહણ થું જીવના વિવિધ પ્રકારના મુખ્ય સ્થાન છે, દેવનોમા ઇંદ્ર તથા સામાન્ય યજ્ઞશિશદાદિના સ્થાન છે મનુ-યમા ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ તથા બ્રહ્મેવ તથા માડવિકાદિક સ્થાન છે તિર્થંચમા પણ કયાએ ઇંદ્ર ભોગ ન છે તે સર્વ સ્થાનને જીવ છાડ્યો એ નિ ગોરી અને બહુ આદિ મે સર્વનો ત એવો આ વાસ છે

જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧૧ ૧૮૫૬, શ્રી વના૦

૫૭૩

જે વખત ઉપદેશ અને જોડ વખત આહાર ગ્રહણ તથા નિદ્રાસમયમાં આક્રીનો અવકાશ મુખ્યપણે આ અવિચારમા પત્રનદી આદિ સામ્રાવનો નમા અને-આ મધ્યાનમા વ્યતીત કરવાયોએ છે કોઈ બાઈ-બાઈ કચારેક ઈ પ્રમાદિ મે તો તેનું ઘટ્ટુ સમાધાન કરવું કે જેમ તેનો આત્મા શાત થાય અશુદ્ધક્રિયાના નિષેધક વચનો ઉપદેશરૂપે ન પ્રવર્તાવતા શુદ્ધક્રિયામા જેમ લોમેની રચિ વયે તેમ ક્રિયા ંરાયે જવી ઉદાહરણ દાખન કે જેમ કોઈ એ મનુષ્ય તેની રહીપ્રમાણે આમાયિકપ્રત કરે છે તો તેનો નિષેધ નહીં કરતા તેનો તે વખત ઉપદેશના શ્રવણમા કે સ ગાત્ર અધ્યયનમા અથવા કાયોત્સર્ગમા જાય તેમ તેને ઉપદેશરૂ ક્રિયિતમાત્ર બાબાસે પણ તેને સામાયિકપ્રતાદિનો નિષેધ હૃદયમા પણ ન આવે એવી ગભિર તાથી શુદ્ધ ક્રિયાની પ્રેરણા કરવી ખુદી પ્રેરણા કરવા જતા પણ ક્રિયાથી રહિત થઈ ઉ મત્ત થાય છે, અથવા તમારી આ ક્રિયા બરાબર નથી એટલું જણાવતા પણ તમારાપ્રત્યે દોષ ઈ તે ક્રિયા છોડી દે એવો પ્રમત્ત જીવોનો સ્વભાવ છે, અને લોમેની દૃષ્ટિમા જેમ આવે કે તમે જ ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો છે માટે મતભેદથી દૂર રહી મંદચરણવત્ રહી સ્વા માનુ હિત કરતા જેમ જેમ પર આત્માનુ િત થાય તેમ તેમ

* આ પત્રમા જે જે જગો કોરી મૂકી દીધેલી છે ત્યા આગળ અક્ષરો પત્ર છાં ચના કાગી જવાથી રહ્યા નથી —સૂત્રોધક મ ર

પ્રવર્તેતું, અને જ્ઞાનીના માર્ગેતું, જ્ઞાનક્રિયાનું સમન્વિતપણું સ્થાપિત કરતું એ જ નિર્જીવનો મુંદર માર્ગ છે.

સ્વાત્મહિતમાં પ્રમાદ ન થાય અને પરને અવિરોધપણે આસ્તિત્વવૃત્તિ ધંધાય, તેતું તેનું થવણુ થાય, ક્રિયાની વૃદ્ધિ થાય, છતાં કલ્પિત ભેદ વધે નહીં, અને સ્વપર આત્માને શાંતિ થાય, એમ પ્રવર્તવામાં ઉદ્ધાસિત વૃત્તિ રાખજો. સત્સાક્ષપ્રત્યે રુચિ વધે તેમ કરજો.

અશાંત શુદ્ધ ૧, શુદ્ધ, મં ૧૬૫૬, વવાણીઆ.

શાંતિ:

૫૭૬.

અહો સત્યુત્તપનાં વચનામૃતાં મુદ્દા અને સત્સમાગમથી મુખ્ય ચેતનને નમત કરનાર, પરતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શનમાત્રથી પણ નિર્દોષ અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વરૂપ-પ્રતીતિ, અપ્રમત-સંયમ અને પૂર્ણ-વીતરાગ નિર્વિકલ્પ-સ્વભાવનાં કારણભૂત. છેલ્લે અયોગી-સ્વભાવ પ્રગટ કરી અનંત-અભ્યાસાધ-સ્વરૂપમાં રિપતિ કરાવનાર ! ત્રિકાળ જયવંત વત્તો !

[સં ૧૬૫૬. સં નિ ૦]

શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૭૬.*

આજે મતાંતરથી હૃત્પત્ર થયેલાં પહેલાં પર્યુપણુ આ ર્શ્મીયાં. આવતા માસમાં થીજ આરંભારો. સમ્યક્વૃદ્ધિથી મતાંતર ફર મૂકી જોતાં એ જ મતાંતર એવડા લાભનું કારણ છે. કારણ એવડો ધર્મ સંપાદન કરી શકારો.

ચિત્ત શુદ્ધને યોગ્ય ધર્મ ગણું છે. કર્મરચના વિચિત્ર છે.

વવાણીઆ, ૧૩ ઓગસ્ટ, ૧૮૯૦. [પાઠાં આવણુ વદ ૧૩, પુષ, ૧૯૪૬.]

વિ ૦ રાચચંદ્રના યથા ૦.

†અપ્ર૦લ ૦ ૩ +

વિયોગથી થયેલા તાપ વિષેનું તમારું એક પત્ર ચારેક દિવસ પહેલાં પ્રાપ્ત થયું હતું તેમાં દર્શાવેલી ઇચ્છા વિષે ટુંકા સંખ્તેમાં જણાવવા જેટલો વખત છે, તે એ કે તમને જેની જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેની ભક્તિની નથી ભક્તિ, પ્રેમરૂપ ચિન્તા જ્ઞાન શૂન્ય જ છે; તો પણ તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે? જે અટક્યું તે યોગ્યતાની ક્યારેને લીધે, અને જ્ઞાની કરતા જ્ઞાનમાં વધારે પ્રેમ રાખો છો તેને લીધે. જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છ્યું તે કરતાં બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઇચ્છવી એ પરમ ફળ છે. વધારે શું કહીએ? ઈશ્વરદૃષ્ટા કરે તેને કળિયુગમાં એ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય;—મદ્દા વિકટ છે મન, વચન, કાયાથી તમારે કોઈપણ દોષ થયો હોય, તો દીનતાપૂર્વક દામા મારું છું આવતી કાલે અહીંથી સ્વાના ધર્મ વવાણીઆમણી જવું ધાર્યું છે.

* આ વ્યાંક ૭૬ નો પત્ર પ્રથમ મુકવો રહી ગયેલ તે અત્ર આપીએ છીએ—

† અપ્ર૦લ ૦=અપ્રગટ લખાણ—સંસોધક.

+ આ નિશાનીવાળા પત્રો આવૃત્તિ ૪ (બાળબોધ લિપિની આવૃત્તિ થીજ) માં મળી રાક્યાં નથી.—સંસોધક.

અપ્ર૦૫૦ ૫

[પાઠાં નિરંતર એક જ શ્રેણિ વર્તે જ હરિકૃપા પૂર્ણ છે]
(સત્ શ્રદ્ધા પામીને) જે તમને ધર્મ નિમિત્તે ઇચ્છે તેનો સગ રાખો.
કાર્તિક શુદ્ધ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૭, મુળર્ધ

અપ્ર૦૬૦ ૬ +

- ૧ તરવાને માટે જીવે પ્રથમ શું જાણવું ?
- ૨ જીવનું પરિભ્રમણ થવામા મુખ્ય કારણ શું ?
- ૩ તે કારણ કેમ ટળે ?

૪ તે માટે મુગમમાં મુગમ એટલે થોડા કાળમાં ફળદાયક થાય એવો કયો ઉપાય છે ?

૫ એવો કોઈ પુરુષ હશે કે નથી એ વિષયનો નિર્ણય પ્રાપ્ત થાય ? આ કાળમા એવો પુરુષ હોય એમ તમે ધારો છો ? અને ધારો છો તે કેવા કારણોથી ? એવા પુરુષના કઈ લક્ષણો હોય કે કેમ ? હાલ એવો પુરુષ આપણને કયા ઉપાયે પ્રાપ્ત હોઈ શકે ?

૬ જો ૦ = ૦ સંબંધી કંઈ પ્રસંગ આવે તો પૂછવું, કે 'મોક્ષમાર્ગ' ની ૦ ૦ ૦ પ્રાપ્તિ છે, એવી નિ શકતા તમને છે ? અને હોય તો શું કારણને લઈને ? પ્રવૃત્તિનાળી દશામા વર્તતો હોય, તો પૂછવું કે, આ વિષે તમને વિકલ્પ નથી આવાતો ? ૦ ૦ ૦ સર્વ પ્રકારે નિરુપદતા હશે કે કેમ ? કોઈ ભતના સિદ્ધિ જોગ હશે કે કેમ ?

૭ સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ થયે જીવને માર્ગ ન મળે એમ બને કે કેમ ? એમ બને તો તેનું કારણ શું ? જો જીવની 'અયોગ્યતા' જણાવવામા આવે, તો તે અયોગ્યતા કયા વિષયની ?

ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫, ગુરુ, ૧૯૪૭, મુળર્ધ

અપ્ર૦૫૦ ૭ +

ભગવત્ સુખિ આપવામા કૃપણ નથી, પણ ભક્તિ આપવામા કૃપણ છે એમ લાગે છે એવો ભગવત્ને લોક શા માટે હશે ?

વવાણીઆ ભાદરવા વદ ૨૨, શુક્ર, ૧૯૪૭

લીંઝ રાયચંદના પ્રણામ.

અપ્ર૦૧૦ ૧૦

અત્રક્ષણ પર્યંત તમપ્રત્યે કોઈ પણ પ્રકારે પૂર્વાદિ કાળને વિષે મન, વચન, કાયાના જોગથી જે જે અપરાધાદિ કઈ ચયુ હોય તે સર્વ અત્યંત આત્મભાવથી વિસ્મરણ કરી ક્ષમા ઇચ્છું છું. હવે પછીના કોઈપણ કાળને વિષે તમપ્રત્યે તે પ્રકાર થવો અસંભવિત જાણું છું. તેમ છતાં પણ કોઈ અનુપયોગ ભાવે દેહપર્યંતને વિષે તે પ્રમાર ક્વચિત્ થાય તો તે વિષે પણ અત્ર અત્યંત નમ્ર પરિણામે ક્ષમા ઇચ્છું છું; અને તે ક્ષમારૂપ ભાવ આ પત્રને વિચારતા વારવાર ચિંતવી તમે પણ તે સર્વ પ્રકાર

અમપ્રત્યેના પૂર્વ જાના વિરમસખ કરવાને યોગ્ય છે, “કોઈ પણ સત્સંગવાર્તાનો પરિચય વધે તેમ ચત્તરવો યો ય છે” એ જ વિનતિ

ભાદવા શુદ્ધ ૧૦, શુક્ર ૧૮૪૮

અપ્રવચન ૧૨+

થોડા વખત માટે મુળદર્શિ પ્રવર્તનથી અવકાશ લેવાનો વિચાર મુજબ આવવાથી એક જ રથજો લખરાતુ બન્યું હણ, પણ તે વિચાર તો થોડા વખત માટે મોઈ નિવૃત્તિમેત્ર પ્રત્યે સ્થિતિ કરવાનો હતો વવાણીઆ કે માડિયાવાડ તરફની સ્થિતિનો નહીં હતો હણુ તે વિચાર ચોક્કસ વ્યવસ્થામાં આવ્યો નથી, ધણુકરી આ પક્ષમાં અને શુજરાત તરફના કોઈ કોઈ નિવૃત્તિ ક્ષેત્રને વિષે વિચાર આવવા મલવ છે વિચાર વ્યવસ્થા પામ્યેથી લખી જણાવીરા એ જ વિનતિ

૧૮૪૬ ના આવણું વદ ૪, બુધ

મર્વેને પ્રણામ પ્રાસ થાય.

અપ્રવચન ૧૩

વિષમ મંચારબંધન છેદીને ચાલી નીકળ્યા તે પુરુષોને

અનંત પ્રણામ

મહા શુદ્ધ એમ જીજ્ઞાસુ વખતે નીકળાય તોપણ ત્રીણ દિવસ રસ્તામાં થાય તેમ છે, પણ મહા શુદ્ધ જીજ્ઞાસુ તેવો સભવ નથી શુદ્ધ પાચમ પર જીજ્ઞાસુ તેવો સભવ છે વચ્ચે ત્રણ દિવસ થવાના છે, તે ન આવતા રોકાવાનું મારણ છે ધણુકરી શુદ્ધ ૮ ના લક્ષ છે, તો અત્યેથી મહા શુદ્ધ ૫ મે નિવૃત્ત થઈ શુદ્ધ ૮ મે વવાણી મે પહોંચી શકાય તેમ છે, એટલે બાલ કારણુ જોતા ૦ ૦ ૦ આવવાનું ન બની શકે તેવું છે તોપણ આપિ એક દિવસ વજતા અવકાશ મેળવ્યો હોય તો મળી શકે પણ આતકારણુ જુદું હોવાથી તેમ કરવાનું હાલ મોઈપણ પ્રમાણે ચિત્તમાં આવતું નથી ૦ ૦ ૦ રટેમને ૦ ૦ ૦ ની કે તમારી અને મળવાની ઇચ્છા હોય તે અટકાવના મન અસતોષ પામે છે, તોપણ હાલ અવકાશવાનું માફ ચિત્ત રહે છે

ચિત્તની વ્યવસ્થા ચયાયોગ્ય નહીં હોવાથી “હૃદયપ્રારબ્ધ વિના ખીલ સર્વ પ્રકારમાં અમગપણુ રાખવું યોગ્ય લાગે છે,” તે એટલે મુધી કે જેમનો ઓળખાણ પ્રસંગ છે, તેઓ પણ હાલ બૂની નંથ તો સાફ, કેમકે મગથી ઉપાધિ નિધારણુ વ ધા કરે જ અને તેની ઉપાધિ સદન રૂવા યોગ્ય એવું હાલ માફ ચિત્ત નથી નિરૂપા ચતા શિવાય કઈ પણ વ્યવહાર કરવાનું હાલ ચિત્ત હોય એમ જણાવતું નથી, અને જે બાપાર વ્યવહારની નિરૂપાયતા છે, તેથી પણ નિવૃત્ત થવાની ચિતા રવા કરે છે ચિત્તમાં ખીલને ખોધ રૂવા યોગ્ય એટલી મારી યોગ્યતા હાલ મને લાગતી નથી, કેમકે ‘જ્યાં મુધી સર્વ પ્રકારના વિષમ ગ્થાનમેમા સમવૃત્તિ ન થાય ત્યાં મુધી ચયાર્ય આત્મજ્ઞાન કદુ જણ નથી, અને જ્યાં મુધી તેમ હોય ત્યાં મુધી તો નિજ જાણ્યાસની રક્ષા કરવી પડે છે,” અને હાલ તે પ્રકારની મારી સ્થિતિ હોવાથી હું આમ વર્તું છું તે જાણ યોગ્ય છે, કેમકે મારા ચિત્તમાં અન્ય કોઈ હેતુ નથી.

વળતી વખતે ૦ ૦ ૦ સમાગમ દરવાનું થઈ શકે તેડુ માગથી બની શકે તેમ હશે, તો આગળથી તમને લખીશ, પણ માગ સમાગમમાં તમે આવ્યાથી માફ આવવું = ૦ ૦ થયું હવે એમ બીજાઓનાં જણવામાં તે પ્રમગને લઈને આવે તો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી, તેમ વ્યવહારિક કારણથી તમે સમાગમ મ્યોં છે એમ જણાવવું તે અનયાર્થ છે, જેથી જે સમાગમ થવાનું લખનાનું મારાથી બને તો જેમ વાત અપ્રસિદ્ધ રહે તેમ કરશો, એમ વિનંતિ છે

ત્રણેના પત્ર જુદા લખી રાકવાની અશક્તિને લીધે એક પત્ર લખ્યું છે એ જ વિનંતિ

૧૮૫૧ ના પોષ વદ ૧૦, રવિવાર

આશ ૨-૧૦ પ્રણામ

અપ્રે-૧૦ ૧૫

તમને તથા બીજા મોઈ સત્સમાગમની નિષ્ઠા-રાજા બાઈઓને અમાગ સમાગમ વિષે જાણાસા રહે છે, તે પ્રમાર જણાયામાં રહે છે, પણ તે વિષેના અમુક કારણો પ્રત્યે વિચાર કરતા પ્રવૃત્તિ થતી નથી, -જે કારણો જણાવતા પણ ચિત્ત સંક્ષેપ થાય છે જે કે કઈ પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખવાનું બન્યું હોય તો પત્ર તથા સમાગમમાંથી રાહ જોયા દરબ્યાનું અને તેમાં અનિશ્ચિતપણું થવું હોવાથી મ્હં મ્હેશ પ્રાપ્ત થવા દેવાનું જે અમારા પ્રત્યેથી થાય છે, તે થવાનો સંભવ ઓછો થાય પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખતા પણ ચિત્ત હપરામ પામ્યા કરે છે, એવે સહજે નઈ થાય તે થવા દેવું યોગ્ય લાગે છે

વવાણીએથી વળતી વખત ધણકરી સમાગમનો યોગ થશે

ધણકરી ચિત્તમાં એમ રહ્યા કરે છે કે હાન વધારે સમાગમ પણ રી શકા યોગ્ય દગા નથી પ્રથમથી આ પ્રકારનો વિચાર રહ્યા મ્હતો હતો અને જે વિચાર વધારે શ્રેયમારક લાગતો હતો પણ હૃદયવશાત્ મેટલા બાઈઓનો સમાગમ થવાનો પ્રસંગ થયો, જે એક પ્રમાર પ્રતિબંધ થવા જેવું જણ્યું હતું, અને હાન હી પણ તેડુ થયું છે એમ લાગે છે વર્તમાન આત્મદગા બેતા તેટલો પ્રતિબંધ થવા દેના યોગ્ય અધિકાર મને મલકવતો નથી

અને મ્હં પ્રમગથી સ્પષ્ટાર્થ જણાવવા યોગ્ય છે આ આત્માને વિષે ગુણનું વિરોધ વ્યવસ્થા જણી તમ વિગેરે મોઈ મુમુક્ષુ બાઈઓની ભક્તિ વર્તની હોય તો પણ તેથી તે ભક્તિની યોગ્યતા મારે વિષે સંભવે છે, એમ સમજવાને યોગ્યતા મારી નથી, મ્હં બહુ વિચાર કરતા વર્તમાનમાં તો તેનો સંભવ થાય છે, અને તે મારણથી સમાગમથી કેટલોક વખત દૂર રહેવાનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે તેમજ પનાદિદ્વારા પ્રતિબંધની પણ નિષ્ઠા રહ્યા કરે છે આ વાત પ્રત્યે ચચાશક્તિ વિચાર કરવો યોગ્ય છે

પ્રશ્ન સમાધાનાદિ લખવાનો હૃદય પણ અત્યંત વર્તતો હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઈ રાકતી નથી, તેમજ વ્યાપારરૂપ હૃદયને વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રાખ્યાથી પણ તેનો

આ કાળમા ધણો ભાર ઓઝો થઈ શકે, એમ વિચારથી પણ ખીજ પ્રકાર તેની સાથે આવના નાણીને પણ મંદિરે પ્રવર્તાય છે આગળ જણાવ્યું તે પ્રમાણે વળતી વખતે ધણુકરી સમાગમ થવાનો લક્ષ રાખીરા

એક વિનંતિ અત્રે કરવા ચોચ્ય છે કે, આ આત્મા વિષે તમને ગુણ વ્યક્તિત્વ ભાસવું હોય, અને તેથી અવરમા ભક્તિ રહેતી હોય તો તે ભક્તિ વિષે યથાચોચ નિચાર કરી જેમ તમને ચોચ્ય લાગે તેમ કરવા ચોચ્ય છે, પણ બહાર આ આત્મા મળથી હાન કઈ પ્રસંગ અર્થિત થવા દેવા ચોચ્ય નથી, કેમકે અવિરતરૂપ ઉદય હોવાથી ગુણવ્યક્તિત્વ હોય તો પણ લોકોને ભાસ્યમાન થવું કઠણ પડે, અને તેથી નિરાધના થવાનો કઈ પણ હેતુ યાય, તેમજ પૂર્વ મહાપુરુષના અનુક્રમનું ખડન કરવા જેવું પ્રવર્તન આ આત્માથી કઈ પણ થયું ગણાય

આ પત્રપર યથારાશ્તિ વિચાર કરશો, અને તમારા સમાગમવાસી જે કોઈ સુમુક્ષુ બાઈઓ હોય, તેમને હાલ નહીં-પ્રસંગે પ્રસંગે એટલે જે વખતે તેમને ઉપ-માગ થઈ શકે તેવું મનવડુ હોય ત્યારે આ વાત પ્રત્યે લક્ષિત કરશો એ જ વિનંતિ અશાંક વદ ,, સોમ, ૧૮૫૧

અપ્ર૦ ૧૦ ૧૬ +

મુખાઈમા નાણાખીડ વિરોધ છે સદ્દાવાળાઓને ધણુ નુકસાન ગયું છે તમને ત્રીને બનામણુ છે કે, સદ્દા જેવે રસ્તે ન ચગય તેવું પુરવું ધ્યાન રાખશો માતૃશ્રી તથા પિતાશ્રીને પાપવાગણુ

મુખાઈથી, ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૪, શનિ

રાજચંદના યથાચોચ.

અપ્ર૦ ૧૦ ૧૭

બ્રહ્મરૂપાદિને વિષે થતા ભાસ વિષે પ્રથમ મુખાઈ કાગળ મળ્યો હતો હાલ ખીજે તે વિષેની વિમતનો અત્રે કાગળ મળ્યો છે તે તે ભાસ થવા સમયે છે, એમ જણાવવામા કઈજ સમજણુએદથી વ્યાખ્યાએદ થાય શ્રી વૈજનાથજીનો તમને સમાગમ છે, તો તેઓ દ્વારા તે માર્ગનો યથારાશ્તિ વિરોધ પુરુષાર્થ થતો હોય તો મરવો ચોચ્ય જી વર્તમાનમા તે માર્ગ પ્રત્યે અમારો વિરોધ ઉપયોગ વર્તતો નથી તેમ પત્રદ્વારા તે માર્ગનો ધણુકરીને વિરોધ લક્ષ કરાવી શકાતો નથી જેથી તમને શ્રી વૈજનાથજીનો સમાગમ છે તો યથારાશ્તિ તે સમાગમનો લાભ લેવામા વૃત્તિ રાખો તો અડચણુ નથી આત્માના મધકે ઉત્તવળપણુને અર્થે તેનું અસ્તિત્વ તથા મહા ત્યાદિ પ્રતીતિમા આવવાને અર્થે તથા આત્મજ્ઞાનના અધિકારીપણુને અર્થે તે સાધન ઉપમરી છે એ સિવાય ખીજી રીતે ધણુકરીને ઉપકારી નથી એટલો લક્ષ અવશ્ય રાખવો ચોચ્ય છે એ જ વિનંતિ

સવત્ ૧૯૫૨ બાદપદ શુદ્ધ ૧૧, ગુરુવાર, રવિમતીર્થ સમીપ વડવાથી

મહાભાત્મસ્વરૂપે યથાચોચ અણુમ આસ થાય.

અપ્ર૦લ૦ ૧૮ +

આજ દિવસ પર્યંતમાં આ આત્માથી મન, વચન, કાયાને યોગે તમારા સંબંધી જે કઈ અવિનય, આસાતના કે અપરાધ થયો હોય તે ખરા અંત કરાણી નમ્રતા ભાવે મસ્તક નમાવીને જે હાથ જોડી ખમાવું છું તમારા સમીપવાસી લાઈએને તે જ પ્રમાણે ખમાવું છું

શ્રી રથસતીર્થ પાસે વડવા, સવત્ ૧૯૫૨ ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૧૧, શુક્ર

અપ્ર૦વ૦ ૨૨

[આ પત્ર આક્ર ૫૬૫ માં આવી ન્ય છે —મરોધક]

અપ્ર૦વ૦ ૨૩

‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ’ અથ વિચાર્યા પછી કર્મોગ્રથ વિચારવાથી સાનુકુળ થશે દ્રવ્ય મન ચાર પાખડીનું દિગમ્બર સંપ્રદાયમાં મળે છે શ્વેતાબર સંપ્રદાયમાં તે વાત વિરોધ અચિત નથી. ‘યોગ્યશાસ્ત્ર’ માં તેના ઘણા પ્રસંગો છે સમાગમે તેનું સ્વરૂપ સુગમ્ય થવા યોગ્ય છે

આવણુ શુદ્ધ ૧૫, સોમ, સં ૧૯૫૪, મોહમયી ક્ષેત્ર

અપ્ર૦વ૦ ૨૪ +

સમાધિ વિષે યથાપ્રારબ્ધ વિરોધ અવસરે

સવત્ ૧૯૫૪ ના આવણુ વદ ૪, શુક્ર, મોહમયી ક્ષેત્ર

અપ્ર૦લ૦ ૨૫ +

અવિક્ષિપ્ત રહેસો યથાવસરે અવશ્ય સમાધાન થશે અત્રે સમાગમાર્થે આવવા યથામુખ વર્તસો

સવત્ ૧૯૫૪ ના આસો શુદ્ધ ૬, શુક્રવાર, —ખેડા

ૐ

અપ્ર૦વ૦ ૨૬ +

ૐ નમઃ

હાલ એક અઠવાડિયુ થયા અત્રે સ્થિતિ છે ‘આત્માનુસાસન’ અથ વાચવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતા આજ્ઞાનો અતિક્રમ (લઘુધન) નથી વારંવાર તે અથ હાલ વાચવા તથા વિચારવાયોગ્ય છે ‘ઉપદેશ પત્રો’ વિષે ઘણુંકરીને તરતમા ઉત્તર પ્રાપ્ત થશે વિરોધ યથાવસર.

માર્ગ ૦ શુદ્ધ ૧૪, સોમ, ૧૯૫૫, ઈડરથી.

અપ્ર૦વ૦ ૩૦ +

મગળ મળ્યો વિરોધ યથાવસર

માર્ગ ૦ વદ ૨, શુક્ર, ૧૯૫૫, ઈડરથી

અપ્ર૦લ૦ ૩૫.

હવે સચંભતીચેથી કિસનદાસજીવૃત 'ક્રિયાકોષ' નું પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું હતો. તેનું આદ્યત અધ્યયન કર્યા પછી સુગમ બાષામાં એક નિબંધ તે વિષે લખવાથી વિરોધ અનુભવ્યા થયો; અને તેવી ક્રિયાનું વર્તન પણ સુગમ છે 'એમ સ્પષ્ટતા થશે' એમ સંભવે છે. સોમવાર પર્યંત સ્થિતિનો સમય છે.

રાજનગરમાં પરમતત્ત્વદૃષ્ટિનો પ્રસંગોપાત ઉપદેશ થયો હતો તે અપ્રમત ચિત્તથી વારંવાર એકાંત યોગમાં સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. એ જ વિનંતિ.

છંદરથી, વૈશાખ વદ ૧૦, રાત્રિ, ૧૯૫૫.

અપ્ર૦લ૦ ૩૮.+

તમારા કામગમનં ન્યુનાધિક લખાયું હોય એવો વિકરપ દર્શાવ્યો તેણું કાંઈ બાસ્તબ્યમાં થયું નથી નિર્વિક્ષિત રહેશે. ઘણુંકરીને અત્ર એવો વિકરપ મલકવિત નથી છદિય નિમિત્તપૂર્વક સત્સમાગમ અને સત્યુત ઉપાસનીય છે.

બાદ્રપદ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૯૫૫, મુંબઈ.

અપ્ર૦લ૦ ૪૧ +

અષ્ટપ્રાભૃતના ૧૧૫ પાનાં મપ્રાપ્ત થયાં.

સ્વામી વર્જમાન જન્મમિતિ, સં ૧૯૫૬, ધર્મપૂર.

અપ્ર૦ લ૦ ૪૪.

ૐ નમઃ

પત્ર અને વર્તમાનપત્ર મળ્યાં. 'આચારંગસૂત્ર' ના એક વાક્ય સંબંધીતું અર્થાપનાદિ જોયું છે ઘણુંકરી થોડા દિવસમાં કોઈ સુક્ષ્મ પુરુષથી તેનું સમાધાન બહાર પડશે.

ત્રણેક દિવસ થયાં અત્ર સ્થિતિ છે. "આત્મદિત અતિ દુર્લભ છે એમ જાણી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમતપણે તેની ઉપાસના કરે છે." તમારા સમીપવાસી સર્વ આત્માર્થિ જનોને થયાવિનય પ્રાપ્ત થાય

ચૈત્ર વદ ૬, ગુરુવાર, મોરળીથી

ૐ

અપ્ર૦લ૦ ૪૬

સુનિઓને અર્થે અવિદ્યેપણું જ સંભવિત છે મુમુક્ષુઓને વિનય કર્તવ્ય છે. 'દ્વાયોપશમિક અસચ્ચ, દ્વાયક એક અનન્ય' મનન અને નિદિ-યાસન કરતાં આ વાક્યથી જે પરમાર્થ અંતરાત્મવૃત્તિમાં પ્રતિસાસે તે યથાસક્તિ લખવો યોગ્ય છે.

વૈશાખ વદ ૨, સોમ, ૧૯૫૬, વવાણીઆ.

શાંતિ:

અપ્ર૦લ૦ ૪૯.

પત્ર સપ્રાપ્ત થયાં. શરીરપ્રકૃતિ સ્વચારવરથ વર્તે છે. વિદેષ કર્તવ્ય નથી. હે આર્થ ! "અંતર્મુખ થવાનો અભ્યાસ કરો."

વવાણીઆ, જ્યેષ્ઠ વદ ૪, ૧૯૫૬.

શાંતિ:

અપ્ર૦લ૦ ૫૦.

તે માટે હાથ કર જોડી, જિનવર આગળ કદિયેરે,
સમય ચરણ સેવા શુદ્ધ દેજો, જેમ આનંદધન લલિયે રે.

—શ્રીમાન્ આનંદધનજી.

પત્રો સંપ્રાપ્ત થયા. શરીર પ્રકૃતિ સ્વસ્થાસ્વસ્થ છે; અર્થાત્ ક્વચિત્ ઠીક, ક્વચિત્ અસાતા મુખ્ય રહે છે. મુમુક્ષુભાઈઓને તે પણ લોકવિરુદ્ધ ન થાય તેમ તીર્થાર્થે ગમન કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી.

અશાદ શુદ્ધ ૧, શુક્ર, ૧૯૫૬, વવાણીઆ.

શાંતિ:

અપ્ર૦લ૦ ૫૨ +

મારો વિચાર એવો થાય છે કે. ૦ ૦ ૦ પાસે હમેશાં તમારે જાડું. અને તો જીભથી, નહીં તો લખીને જણાવી દેશો કે, મારું અંતઃકરણ તમારા પ્રત્યે નિર્વિકલ્પી જ છે, છતાં મારી પ્રકૃતિના દોષો કોઈરીતે પણ આપને દુઃખવવાનું કારણ ન થાય એટલા માટે આગમનનો પરિચય મેં ઓછો રાખ્યો છે, તે માટે ક્ષમા કરશો, ઈન્જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરી આત્મનિવૃત્તિ કરશો. અત્યારે એ જ.

વવાણીઆ, આગો શુદ્ધ ૨, શુક્ર. [૧૯૪૫-૪૬. સં નિં.]

વિં રાયચંદના યથાં.

અપ્ર૦લ૦ ૫૩.

[આ પત્ર આંક ૫૭ માં આવી ગયો છે.—સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૫૪ +

તમારા આત્મબોધ માટે યદિને પ્રસન્નતા થાય છે. અહીં આત્મચર્ચા શ્રેષ્ઠ ચાલે છે. સત્સંગની બળવત્તરતા છે.

આવણુ શુદ્ધ ૧, સ્વિ, ભસ્ત્ર

વિં રાયચંદના ત્રિં.

અપ્ર૦લ૦ ૫૫ +

પત્ર મળ્યું. નમ્રતાથી, વિનયથી આખા વર્ષમાં ચયેલો તમારા પ્રત્યેનો મારો અપરાધ મન, વચન અને કાયાના પ્રશસ્ત યોગથી ફરીફરી ખમાવું છું. સર્વ પ્રકારે મારા અપરાધનું વિસ્મરણ કરી આત્મશ્રેણીમા પ્રવર્તન કર્યા રહો, એ વિનંતિ છે.

ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૪.

અપ્ર૦લ૦ ૫૬.

આજ દિન પર્યંત સર્વભાવે કરી ખમાવું છું.

નીચે લખેલાં વાક્ય તથારૂપ પ્રસંગ વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે.

‘અનુભવ પ્રકાશ’ ગ્રંથમાંનો શ્રી પ્રહ્લાદજી પ્રત્યે સદુક્ત દેવે કહેલો ઉપદેશ-પ્રસંગ લખ્યો તે વાસ્તવ્ય છે તથારૂપે નિર્વિકલ્પ અને અખંડ સ્વસ્વરૂપનાં અભિજ્ઞાન શિવાય અન્ય કોઈ સર્વ દુઃખ ઘટવાનો હાથ જ્ઞાની પુરુષોએ જાણ્યો નથી એ જ વિનંતિ.

[વવાણીઆ, સં ૧૯૪૭ સં નિં.] ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૬, શુક્ર .

અપ્રાંસ ૫૭ +

સમાગમ વિષે તમને ઇચ્છા છે અને તે પ્રમાણે અનુસરવામા સામાન્યપણે બાધ નથી, તથાપિ ચિત્તના કારણથી હાવ વધારે સમાગમમા આવવાનું કરવા વિષે લક્ષ્ય થતો નથી અત્રેથી મહા શુદ્ધ ૧૫ ઉપર નિવૃત્ત થવાનો સમ્ભવ જણાય છે, તથાપિ તે વખતમા રોકાવા જેટલો અવકાશ નથી, અને મુખ્ય ઉપર જણાવ્યું છે તે માર્ગ છે, તોપણ જો કઈ બાધ જેવું નહીં હોય તો સ્ટેશનપર મળવા વિષે આગળથી તમને જણાવીશ મારા આવવા વિષેના ખબર વિશેષ ઠોઈને દાક્ષ નહીં જણાસો, કેમકે વધારે સમાગમમા આવવાનું ઉદાસીનપણું રહે છે

સુબઈથી, પોષ વદ ૨૨, શનિવાર [સં ૧૯૫૧] આત્મસ્વરૂપે પ્રજ્ઞામ.

અપ્રાંસ ૫૮ +

ઉદ્ધા સમાગમ સમયે ચિત્તની જે દશા વર્તતી હતી, તે તમે લખી તે યોગ્ય છે તે દશા જ્ઞાત હતી જ્ઞાત જ એમ જણાય તો પણ યથાવસરે આત્માર્થી જીવે તે દશા ઉપયોગપૂર્વક વિદિત કરવી, તેથી જીવને વિશેષ ઉપકાર થાય છે

પ્રશ્ને લખ્યા છે તેનું સમાગમયોગે સમાધાન થવાની શક્તિ રાખવી યોગ્ય છે, તેથી વિશેષ ઉપકાર થશે આ તરફ વિશેષ વખત હાવ સ્થિતિ થવાનો સમ્ભવ નથી વૈરાગ્ય વદ ૧૩, વવાણીઆ [સં ૧૯૫૨ સં નિં]

અપ્રાંસ ૫૯

પત્ર અને 'સમયસાર' ની પ્રત સપ્રાપ્ત થઈ [યથા]

કુદકુદાચાર્યકૃત 'સમયસાર' ગ્રંથ જુદો છે આ ગ્રંથના કર્તા જુદા છે અને ગ્રંથનો વિષય પણ જુદો છે ગ્રંથ ઉત્તમ છે

આર્ય ત્રિમુવને દેહોત્સર્ગ કર્યાના ખબર તમને મળ્યા, તેથી ખેદ થયો તે યથાર્થ છે આવા કાળમા આર્ય ત્રિમુવન જેવા મુમુક્ષુઓ વિરલ છે દિન પ્રતિદિન શાત અવસ્થાએ ફરી તેનો આત્મા સ્વરૂપલક્ષિત થયો હતો કર્મતત્વને સૂક્ષ્મપણે વિચારી, નિર્દિધાસન કરી આત્માને તદનુયાયી પરિણતિનો નિરોધ થાય એ તેનો મુખ્ય લક્ષ્ય હતો વિરોધ આધુપ હોત, તો તે મુમુક્ષુ ચારિત્રમોદને ફાંસી કરવા પ્રયે અવશ્ય પ્રવર્તત.

વવાણીઆ, જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧૩, સોમ [સં ૧૯૫૧] શાંતિ શાંતિ શાંતિ:

*અપ્રાંસ ૬૧ +

આત્માનું કદ્યાણું સંસોધવા માટે જે તમારી અભિલાષાઓ દેખાય તે મને પ્રસન્નતા આપે છે ધર્મ-પ્રસન્નતા-કરવા માટે વિજ્ઞાપન કરી અન્યારે આ પત્ર પૂર્ણ કરું છું

વદવાણી ૬૫

રાયચંદ

* અપ્રાંસ. આક ૧. થી ૧૧૩ મુખીયા પચોત સાથે અને ખિતિ મળી રાક્યા નથી—સરોપક મ. ૨

અપ્ર૦લ૦ ૧૩.૫

વીતરાગનો કહેલો પરમ શાંત રસમય ધર્મ પૂર્ણ સત્ય છે, એવો નિશ્ચય રાખવો. જીવના અનઅધિકારીપણાને લીધે તથા સત્પુરુષના યોગવિના સમન્વય નથી; તોયણ તેના જેવું જીવને સંસારરોગ મટાડવાને બીજું કોઈ દ્વિતકારી ઔષધ નથી, એવું વારંવાર ચિંતવન કરવું.

આ પરમ તત્વ છે, તેનો મને સદાય નિશ્ચય રહ્યો; એ ચથાર્થ સ્વરૂપ મારા હૃદયને વિષે પ્રકાશ કરો, અને જન્મમરણાદિ બંધનથી અત્યંત નિવૃત્તિ થાઓ ! નિવૃત્તિ થાઓ ! !

હે જીવ ! આ કલેશરૂપ સંસાર ચક્રી, વિરામ પામ, વિરામ પામ; કાંઈક વિચાર ! પ્રમાદ છોડી નાશૂત થા ! નાશૂત થા ! ! નહીં તો રત્નચિંતામણી જેવો આ મનુષ્યદેહ નિષ્ફળ જશે.

હે જીવ ! હવે મારે સત્પુરુષની આજ્ઞા ઉપાસવા ચોચ્ચ છે.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

અપ્ર૦લ૦ ૧૪.

[આ આંકનું લખાણ આંક ૨૦ માં આવી નય છે.—સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૭૦.

‘કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી માર્ગાનુસારીપણું તથારૂપે કહેવાય ?’ ‘કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી સમ્યક્દૃષ્ટિપણું તથારૂપે કહેવાય ?’ ‘કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી શ્રુત-કેવળજ્ઞાન થાય, અને કેવી દશા આવવાથી કેવળજ્ઞાન થાય, અને કેવી દશા આવવાથી કેવળજ્ઞાન તથારૂપે થાય, અથવા કહી શકાય ?’ એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર લખાવવા માટે શ્રી હુંગર કરશો. વિચારવાનને આ પ્રશ્ન દ્વિતકારી છે.*

અપ્ર૦લ૦ ૭૧.

[આ આંકનું લખાણ આંક ૫૩૧ માં આવી નય છે.—સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૭૩.

[આ આંકનું લખાણ અપ્ર૦લ૦ આંક ૮ માં આવી નય છે.—સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૭૪.

[આ આંકનું લખાણ ખંડ ૨ ના પૃ ૧૦૫ માં આવેલ છે.—સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૭૫.

[આ આંકનું લખાણ આંક ૫૫૪ માં આવી નય છે.—સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૭૮.૫

જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે તે કલ્યાણકારક જ છે, પરંતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુર્ણા તો સાચા પુરુષના ચરણકમળની સેવામાં રહી છે. આ નિઃસંક-

* આ ૫૫૧નો લાગ આંક ૫૫૫ માં આવી નય છે.—સંશોધક.

વાક્ય સર્વ અનંત જ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યું છે, અને પણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહી છે. [અપૂર્ણ]

અપ્ર૦લ૦ ૮૦.†

ૐ નમઃ

અપૂર્વ શાંતિ અને સમાધિ અચળપણે વર્તે છે. કુલક, રચક પાંચે વાણી સર્વોત્તમ ગતિને આરોચ્યબળ સદિત આપે છે †

અપ્ર૦લ૦ ૮૨.†

[આ આંકનું લખાણ અપ્ર૦લ૦ આંક ૬૬ માં આવી નય છે —સંશોધક.]

અપ્ર૦લ૦ ૮૩.†

મુનિ શ્રી ■ ■ ■ પ્રત્યે સદૃજ સમાગમ યદ્યં આવે અથવા એ લોકો છઠ્ઠીને સમાગમ કરવા આનતા'હોય તો સમાગમ કરવામાં શું ધાર્યું? કદાપિ વિરોધવૃત્તિથી એ લોકો સમાગમ કરવાનું કરતા હોય તો પણ શુ હાનિ છે? આપણે તો તેના પ્રત્યે કેવળ હિતકારીવૃત્તિથી-અવિરોધવૃત્તિથી-સમાગમમાં પણ વર્તીએ છીએ, ત્યાં શો પરાભવ છે? માત્ર હરીશ્યા કરીને સમાગમ કરવાનું હાલ કાશ્વ નથી તેમ સર્વ મુમુક્ષુઓના આચાર વિષે તેમને કંઈ સરાય હોય, તો પણ વિકલ્પનો અવકાશ નથી ■ ■ ■ સમાગમ ■ ■ ■ આદિનું પ્રશ્ન કરે તો તેના ઉત્તરમાં તો એટલું જ કહેવું યોગ્ય છે કે 'તમે અમે સૌ આત્મહિતની કામનાએ નીકળ્યા છીએ; અને કરવાયોગ્ય પણ તે જ છે તે પુરુષના સમાગમમાં અમે આવ્યા છીએ; તેમના સમાગમમાં તમે આવીને પ્રતીતિ કરી નેહો કે તેમના આત્માની દશા કેમ છે? અને તેઓ આપણને કેવા ઉપકારના કર્તા છે હાલ એ વાત આપ જવા ધો' ■ ■ ■ સુધી સહેજે પણ જવું યદ્યં શકે, અને આ તો જ્ઞાન ■ ■ ■ ઉપકારરૂપ પ્રસંગમાં જવું યથુ છે, એટલું આચાર વિકલ્પ કરવો ધટતો નથી. રાગદ્વેષ પરિ * ઉપદેશે કંઈપણ સમભવ. પ્રા * ઠસો એ તેવા પુરુષની કેવા * તેમજ શાસ્ત્રાદિથી વિચારી * નથી

તમારો મુનિપણનો સામાન્ય વ્યવહાર એવો છે કે, બાહ્ય અવિરતિ પુરુષ પ્રત્યે વદનાદિ વ્યવહાર કર્યાં નહીં તે વ્યવહાર તમારે પણ સાચવવો. તે વ્યવહાર તમે રાખો તેમાં તમારો સ્વજડ નથી, માટે રાખવા યોગ્ય છે, ધણા જીવોને અશયનો હેતુ નહીં ગાય અમને કંઈ વેદનાદિની અપેક્ષા નથી

'બીજું, કંઈ સન્માર્ગરૂપ આચારવિચારમાં અમારી શિયિવતા યદ્યં હોય તો તેમ કહો, કેમકે તેવી શિયિવતાને ટાળ્યા વિના હિંનકરી માર્ગે પમાય નહીં, એમ

† આ વાક્યમાં કઈક કિલ્લતા અને અસ્પષ્ટતા લાગે છે. અમને મૂળપત્ર મળ્યો નથી, બીજાએ કરેલી નકલ છપરવા અમે આ ઉત્તરો કર્યો છે —સંશોધક મ. ર.

* અમને મૂળ પત્ર મળ્યો નથી બીજાએ કરેલ નકલ મળી છે એટલે કેટલોક અસુખેર ભાગ જણાય છે. ને કેટલાં અક્ષરો ગયા છે તે જાણે જાણકાર રાખ્યો છે —સંશોધક મ. ર.

અમારી દૃષ્ટિ છે, એ આદિ પ્રસંગે કહેવું ઘટે તો કહેવું; અને તેમના પ્રત્યે અદ્વેષ-ભાવ છે એવું બધું તેમના ધ્યાનમાં આવે તેવી વૃત્તિએ તથા રીતિએ વર્તવું તેમાં સંશય નથી.

બીજું સાધુ વિષે તમારે કંઈ કહેવું કર્તવ્ય નથી. સમાગમમાં પછી પણ કંઈ ન્યૂનાધિકપણું તેમના ચિત્તમાં રહે તોપણ વિદ્વેષ પામવો નહીં, ૦૦૦ પ્રત્યે બળવાન અદ્વેષ [અપૂર્ણ]

વવાણીઆ સંવત્.

અપ્રભં ૦૮૪.+

૦૦૦ વગેરેને જે ઉપાધિ કાર્ય કરવા વિષે અધીરજથી ચાતું જેવાં પરિણામથી પરની આજીવિકાનો ભંગ થાય છે તે જાણ્યા છતાં રાજદાજમાં અલ્પ કારણમાં વિરોધ સંબંધ કરવા યોગ્ય નથી; તે થાય એવું કારણ છતાં જેમાં તુચ્છ એવા દ્રવ્યાદિનો પણ વિરોધ લાસ નથી, છતાં તે માટે ફરીફરી લખવાનું થાય છે તે શું યોગ્ય છે? તેવા વિકલ્પને તમ જેવા પુરુષ મોજો નહીં પાડી શકે, તો આ દુષ્ક્રમકાળમાં કોણ સમજીને સમાઈ રહેશે?

કેટલીક રીતે નિવૃત્તિને અર્થે અત્ર સત્સમાગમને અર્થે તે [૧] ઇચ્છા રાખો છો તે વાત લક્ષમાં છે; તથાપિ એકલી જ નો તે ઇચ્છા હોય તો આ પ્રકારની ધીરજ આદિ હોવા યોગ્ય ન હોય ૦૦૦ વગેરેને પણ હાલ ઉપાધિ સંબંધમાં લખવું ઘટવું નથી. જેમ થાય તેમ જોયા કરવું એ જ યોગ્ય છે.

આ વિષે જેટલો ઠપકો લખવો જોઈએ તેટલો લખ્યો નથી, તોપણ તે વિરોધતાથી આ ઠપકો વિચારસો.

અપ્રભં ૦૮૫.

કોઈ જાતની ક્રિયા જે કે ઉપાપવામાં નહીં આવતી હોય, તોપણ તેઓને લાગે છે તેનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ; જે કારણ ટાળવું એ કલ્યાણરૂપ છે.

પરિણામે ‘સત્’ ને પ્રાપ્ત કરાવનારી, પ્રારંભમાં ‘સત્’ ની હેતુભૂત એવી તેમની રચીને પ્રસન્નતા આપનારી, વૈરાગ્યકથાનો પ્રસંગોપાત તેમનાથી પરિચય કરવો; તો તેમના સમાગમથી પણ કલ્યાણ જ વૃદ્ધિ પામશે; અને પેવું કારણ પણ ટળશે.

જેમાં પૃથ્વીઆદિકો વિસ્તારથી વિચાર કર્યો છે એવાં વચનો કરતાં ‘વેતાલિક’ અધ્યયન જેવાં વચનો વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે; અને બીજા મતભેદવાળાં પ્રાણીને પણ તેમાં અરુચી થતી નથી.

જે સાધુઓ તમને અનુસરતા હોય, તેમને સમય પરત્વે જાણાવતા રહેવું કે “‘ધર્મે’ તેનું નામ આપી શકાય કે ને ધર્મે યઈને પરિણુમે; ‘જ્ઞાન’ તેનું નામ આપી શકાય કે ને જ્ઞાન યઈને પરિણુમે;” ‘આપણે આ બધી ક્રિયા અને વાંચના ઇલાદિક કરીએ છીએ, તે મિથ્યા છે, એમ કહેવાનો મારો હેતુ તમે સમજે નહીં તો હું તમને કંઈ

કહેવા ઇચ્છું છું' આમ જણાવી તેમને જણાવવું કે “આ ને કઈ આપણે કરીએ છીએ, તેમા કોઈ એવી વાત રહી જાય છે કે જેથી ‘ધર્મ અને જ્ઞાન’ આપણને પોતાને રૂપે પરિણમતા નથી, અને કયાય તેમજ મિથ્યાત્વ (સંદેહ) નું મદત્વ થતું નથી, માટે આપણે જીવના મધ્યાણુનો ફરીફરી વિચાર કરવો ચોચ્ય છે, અને તે વિચારે મધિકે આપણે ક્ષણ પામ્યા વિના રહેશું નહીં આપણે બધું જણાવવાનું પ્રયત્ન કરીએ છીએ પણ આપણો ‘મદેહ’ કેમ જાય ? તે જણાવવાનું પ્રયત્ન કરતા નથી. એ જ્યાં સુધી નહીં મરીએ ત્યાંસુધી સંદેહ કેમ જાય ? અને સંદેહ હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાન પણ ન હોય, માટે સંદેહ જવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ એ સંદેહ એ છે કે, ‘આ જીવ જાય છે કે અજાય ? મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે સમ્યક્દૃષ્ટિ ? સુખભોધી ? કે દુર્લભભોધી ? તત્કાલ સસારી છે કે અધિકસસારી ?’ આ આપણને જણાય તેવું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ” આવી જાતની જ્ઞાન કથાનો તેમનાથી પ્રસંગ રાખવો ચોચ્ય છે

અપ્ર૦વ૦ ૮૬ +

પરમ વિતરાગીએ આત્મસ્થ કરેલું યથાખ્યાત ચારિત્રથી પ્રગટેલું એવું પરમ અમગપણ નિરતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સમારૂં છે

અપ્ર૦વ૦ ૮૭

સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવાને જણાવે તો જીવ પ્રતિબંધ ન કરવાની વૃત્તિ જણાવી તે ચોચ્ય છે-યથાર્થ છે, તે પ્રમાણે વર્તેલો સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવો ચોચ્ય નથી તેમ સામાન્યપણે તેમની સાથે સમાધાન રહે એમ વર્તીન થાય તેમ દ્વિતકારી છે, પછી જેમ વિરોધને સગમા આવવું ન થાય એવા ક્ષેત્રે વિચરતું ચોચ્ય છે, કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુખપણે થાય *

[પાડાં આર્વાં ૦ ૦ ૦ આદિએ યથારાક્ષિ ઉપર દર્શિત મ્યું તે પ્રયત્ન ચોચ્ય છે]
ૐ શાંતિ

અપ્ર૦વ૦ ૮૦ +

ૐ મત્ત શ્રુત

શ્રી પાટલ પુરાણે પ્રવૃત્તચરિત્ર, શ્રી પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય, શ્રી પદ્મનદિ પત્ર વિરાતિ શ્રી ગોમકુસાર, શ્રી રત્નકરન્ડ શ્રાવકાચાર, શ્રી આત્માનુરાગન શ્રી મોક્ષ માર્ગપ્રમાર, શ્રી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, શ્રી યોગ, દ્વિસમુચ્ચય, આદિ અનેક છે ઉદ્વિય નિમદ્વના અસ્થાનપૂર્વક એ સત્સુત્ર સેવવા ચોચ્ય છે એ ક્ષણ અવૌકિર્તિ છે-અમૃત છે

અપ્ર૦વ૦ ૧૦૧ +

હે શ્રી ૦ ૦ ૦ ! તમે ગૃહસ્થ વ્રમગમા વારંવાર વહો છો તેનો અર્થ શો છે ? નિ સંદેહ થઈને રહો અને એ જ તમારો સ્વભાવ છે

હે અંતરાત્મા ! તમે કહ્યું જે વાક્ય તે ચચાર્ય છે, નિઃસંદેહપણે સ્થિતિએ સ્વભાવ છે, તથાપિ સંદેહના આવરણનો કેવળ ક્ષય ત્યાંસુધી કરી શકાયો ન હોય ત્યાંસુધી તે સ્વભાવ ચલાયમાન અથવા અપ્રાપ્ત રહે છે, અને તે કારણથી અમને પણ વર્તમાન દશા છે.

હે શ્રી ૦ ૦ ૦ ! તમને જે કંઈ સંદેહ વર્તના હોય તે સંદેહ સ્વવિચારથી અથવા સત્સમાગમથી ક્ષય કરો.

હે અંતરાત્મા ! વર્તમાન આત્મદશા જ્ઞેતાં જ્ઞે પરમસત્સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય, અને તેમના આશ્રયે જૃત્તિ પ્રતિબંધ પામી હોય તો તે સંદેહની નિવૃત્તિનો હેતુ થવો સંભવે છે. બાકી બીજો કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી, અને પરમ સત્સમાગમ અથવા સત્સમાગમ પણ પ્રાપ્ત થવો મહા કઠણ છે.

હે શ્રી ૦ ૦ ૦ ! તમે કહો છો તેમ સત્સમાગમનું દુર્લભપણું છે, એમાં સંશય નથી, પણ તે દુર્લભપણું જો સુલભ ન થાય તેમ વિશેષ અનાગતકાળમાં પણ તમને દેખાતું હોય તો તમે શિથિલતાનો ત્યાગ કરી સ્વવિચારનું દ્રઢ અવલંબન ચલાવ કરો, અને પરમપુરુષની આજ્ઞામાં ભક્તિ રાખી સામાન્ય સત્સમાગમમાં પણ કાળ વ્યતીત કરો.

હે અંતરાત્મા ! તે સામાન્ય સત્સમાગમની અમને પૂછી સંદેહની નિવૃત્તિ કરવા ઇચ્છે છે, અને અમારી આજ્ઞાએ પ્રવર્તતું કલ્યાણરૂપ છે એમ જાણી વશવર્તિતપણે વર્ત્યા કરે છે. જેથી અમને તેમના સમાગમમાં તો નિજવિચાર કરવામાં પણ તેમની સંજ્ઞા લેવામાં પણ પડે, અને પ્રતિબંધ થઈ સ્વવિચારદશા બહુ આગળ ન વધે, એટલે સંદેહ તો તેમજ રહે, એવું મદેહસહિતપણું હોય ત્યાંસુધી બીજા જીવોના એટલે સામાન્ય સત્સમાગમોમાં પણ આવવું ન ધટે, માટે શું કરવું તે સૂચવું નથી.

અપ્ર૦લ૦ ૧૦૪.

હાલ અન્યયન કરવાં ચોથા શાસ્ત્રો:-વૈરાગ્ય શતક, ઇન્દ્રિયપરાજયશતક, શાંતસુધારણ, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, નવતત્ત્વ, મૂળપદ્ધતિ કર્મગ્રંથ, ધર્મજિંદુ, આત્માતુલાસન, ભાવનાબોધ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ, મોક્ષમાળા, ઉપમિતિ-બવપ્રપંચ, અન્યાત્મસાર, શ્રી આનંદધનજી ચોવિંશીમાંથી નિચેનાં સ્તવનો:-૧, ૩, ૫, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૩, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૨.

અપ્ર૦લ૦ ૧૦૫

અથ સત્સંગસન નામ ચોપાઈ.

^૧ભૂદા, ^૨આમિષ, ^૩મદિરા, ^૪દારી, ^૫આહેટક, ^૬ચોરી, ^૭પરનારી; એહિ સત્સંગસન દુઃખદર્શ; દુરિત મૂળ દુર્ગતિ કે ભઈ (માતા).

સાતવ્યસન (જુગદે, માંસ, મદિરા, વેશ્યાગમન, શિકાર, ચોરી, પરત્તી) નો ત્યાગ. રાત્રિ જોજનનો ત્યાગ. અમુક શિવાય સર્વ વનસ્પતીનો ત્યાગ. અમુક

તિથિએ અત્યાગ વનસ્પતીનો પણ પ્રતિબંધ. અમુક રસનો ત્યાગ અત્યંતચર્ચનો ત્યાગ પશ્ચિદ પરિમાણ.

અપ્ર૦૧૦ ૧૦૭ *

સવારમા હઠી ધ્યાંપધિકી પ્રતિક્રમી-રાત્રિ દિવસ ને કંઈ અદાર પાપરથાનકમાં પ્રવૃત્તિ થઈ હોય, સમ્યક્તાન-દર્શન-ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ સંબંધી નિશ્ચિન પણ ને મારાથી અપરાધ થયો હોય, તથા પંચપરમપદ સંબંધી ને કંઈ અપરાધ થયો હોય, કોઈ પણ જીવ પ્રતિ કિંચિત્ માન પણ અપરાધ ક્યો હોય, તે જાણતા અજાણતા થયો હોય તે સર્વ ક્ષમાવશો તે અપરાધને નિદવા, વિશેષ નિદવા, આત્મામાંથી તે અપરાધ નિસર્જન કરી નિ સત્ય થઈ રાત્રિએ સચન કરતી વખતે પણ એ જ પ્રમાણે કરવું.

શ્રી સત્પુરુષોનાં દર્શન કરી ચાર ધડી માટે સર્વ સાવધ બ્યાપારથી નિવર્તિ એક આસન પર રિથતિ કરવી. તે સમયમા “પરમગુરુ” એ રાખેલી પાચ માળાઓ ગાડી સત્સાત્રનું અધ્યયન કરવું ત્યાર પછી એક ધડી કાયોત્સર્ગ કરી શ્રી સત્પુરુષોના વચનોનું તે કાયોત્સર્ગમા રટણ કરી, સદૃષ્ટિનું અનુસંધાન કરેલ ત્યાર પછી અરધી ધડીમા ભક્તિની વૃત્તિ ઉજમાળ કરનારા એવા પદો (આજ્ઞાતુસાર) ઉચ્ચારવા અરધી ધડીમા “પરમગુરુ” રાખેલ કાયોત્સર્ગરૂપે રટણ કરવું, અને “સર્વજ્ઞદેવ” એ નામની પાચ માળા ગણવી.

અપ્ર૦૧૦ ૧૧૧ +

તે શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ, સત્-ચિત્-આનંદરૂપે સર્વત્ર ભરપૂર છે મૂર્તિમાન સ્વરૂપ અક્ષય પ્રામમા બિરાજે છે તે (સુરગમ) મૂર્તિમાન સ્વરૂપને શું વર્ણવીએ? એ સ્વરૂપ વિચારતા-સંભારતા તો પરમ સમાધિ આવે છે અહો તે સ્વરૂપ! અહો અમારું મહાભાગ્ય કે આ જન્મને વિષે અમને તેની ભક્તિની દ્રઢ રચિ થઈ!

† અપ્ર૦ ૧૦ ૧૧૨ +

ૐ સત્

શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ, શ્રી સદૃક અને મત એ વિદે ભેદબુદ્ધિ છે જ નહીં, ત્રણે એકરૂપ જ છે આ સમસ્ત વિશ્વ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે તે ભગવદ્ જ સ્વેચ્છાએ જગદાકાર થયા છે.

ત્રણે કાળમા ભગવત્ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે વિચારમા થયા [યતા?] છતાં નિર્બાધ જ છે જેમ સર્પ કુલવાકાર થાય તેથી કોઈપણ પ્રકારના વિજાને પામતો નથી,

* આ આકૃ ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૭ નું લખાણ શ્રીમદ્વા ઉપદેશાચનમાંથી શ્રીડી લઈ શી ખખાતના એક મુચ્છુભાઈએ ચોલેલ છે શ્રીમદ્નું મૂળ લખાણ નથી —સંશોધક

† આ આકૃમાંના ઉદ્ધારો શ્રીમદે કંઈ અપેક્ષાએ જણાવેલા છે તે સમાવ્યનું નથી.

—સંશોધક

અને સ્વરૂપથી ચ્યૂત થતો નથી તેમ, શ્રી હરિ જગદ્દેવતા થયા છતાં સ્વસ્વરૂપમાં જ છે. અમારો અને સર્વ જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચય છે કે, અનંત સ્વરૂપે એક તે ભગવત્ જ છે.

અનંત કાળ પહેલાં આ સમસ્ત વિશ્વ તે શ્રીમાન્ ભગવત્થી ઉત્પન્ન થયું હતું. અનંતકાળે લય થાય તે ભગવત્ રૂપ જ થશે.

ચિત્ અને આનંદ એ બે પદાર્થ જડને વિષે ભગવતે તિરોભાવે કર્યા છે. જીવને વિષે એક આનંદ જ તિરોભાવે કરેલ છે. સ્વરૂપે તો સર્વ સત્-ચિત્-આનંદ-રૂપ જ છે. સ્વરૂપથી જા ભગવાને અર્થે ભગવત્ની આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ નામની શક્તિઓ પ્રચરે છે.

એ જડ કે જીવ કયાંય બીજેથી આવ્યા નથી તેની ઉત્પત્તિ શ્રીમાન્ હરિથી જ છે. તેના તે અંગ જ છે-બ્રહ્મરૂપ જ છે-ભગવત્ રૂપ જ છે.*

સર્વે આ બે કાંઈ પ્રવર્તે છે, તે શ્રીમાન્ હરિથી જ પ્રવર્તે છે. સર્વે તે છે. સર્વે તે જ રૂપ છે. બિન્નભાવ અને ભેદભેદનો અવકાશ જ નથી. તેમ છે જ નહીં. ઈશ્વરેચ્છાથી તેમ ભાસ્યું છે; અને તે તેને (શ્રીમાન્ હરિ) જ ભાસ્યું છે, અર્થાત્ હું તે જ છે. [તત્ત્વમસિ]

આનંદનો અંશ આવિર્ભાવ હોવાથી જીવ તે સોધે છે, અને તેથી જેમાં ચિત્ અને આનંદ એ બે અંશો તિરોભાવે કર્યા છે, એવા જડમાં સોધવાના ભ્રમમાં પડ્યો છે; પણ તે આનંદ સ્વરૂપે તો ભગવત્માં જ પ્રાપ્ત થવાનું છે. જે પ્રાપ્ત થયે-આવો અખંડ બોધ થયે-આ સમસ્ત વિશ્વ બ્રહ્મરૂપ જ-ભગવત્ રૂપ જ ભાસશે. એમ જ જ, એમ અમારો નિશ્ચય અનુભવ છે જ. ત્યારે આ સમસ્ત વિશ્વ ભગવત્ સ્વરૂપ લાગશે ત્યારે જીવભાવ મટી જઈ સત્-ચિત્-આનંદ એવું બ્રહ્મરૂપ પ્રાપ્ત થશે. [અપૂર્ણ]

અહં બ્રહ્માસિ.

*૧૧૧.

ગઈ કાલના પત્રમાં સહજ બવહારચિંતા જણાવી; તો તે માટે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવું. રોમ રોમ ભક્તિ તો એ જ છે કે, એવી દશા આવે અધિક પ્રમત્ત રહેવું. માત્ર બીજા જીવોને કચવાયાનું કાસત્ આત્મા થાય ત્યાં ચિંતા સહજ કરવી. દ્રઢજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું એ જ લક્ષણ છે.

“રોમ રોમ ખુમારી ચઢશે, અમરવરમય જ આત્મદૃષ્ટિ થઈ જશે, એક ‘તુહિ તુહિ’ મનન કરવાનો પણ અવકાશ નહીં રહે, ત્યારે અમરવરના આનંદનો અનુભવ થશે.” અત્ર એ જ દશા છે. રામ હૃદે વસ્યા છે, અનાદિનાં ખસ્યાં છે. સુરતી ઇલાદિક હસ્યાં છે, આ પણ એક વાક્યની વેઠ કરી છે.

હમણા તો ભાગી જવાની વૃત્તિ છે. આ રાખ્દનો અર્થ જુદો થાય છે. માર્ગ ૦ શુદ્ધ ૪, સોમ, ૧૯૪૭, મુંબઈ.

* આ અંક ૧૧૧ નો પત્ર પ્રથમ મૂકવો રહી ગયેલ તે અને આપેલ છે.—અંશો ૧૬.

* વૃદ્ધિ પત્ર ૧-૨.

૧૦૫૦ ૧/૨. +

આપને સદૃજ વાંચનના ઉપયોગાર્થે આપના પ્રશ્નનો ઉત્તરવાળો કામગી આ સાથે ખીટું છું.

“પરમાત્મામાં પરમ શ્રેષ્ઠ ગમે તેવી વિકટ વાંટથી થતો હોય તો પણ ફરતો ચોક્કસ જ છે. સરળ વાટ મળ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર શ્રેષ્ઠ ઉભરાતો નથી.” આથી ખેદ રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વન-વાસની ઇચ્છા થયા કરે છે; ને કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે ધર કે અને વનમાં ધણુંકરીને આત્માને ભેદ રહ્યો નથી, પરંતુ ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહે છે; કે જેથી પરમ શ્રેષ્ઠ પર તે વેળા આવરણ આણવું પડે, અને એવી પરમ શ્રેષ્ઠતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આત્મા વિના દેહલ્લાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; કદાપિ રવાનાની એવી જ ઇચ્છા હોય; તો ગમે તેવી દીનતાથી પણ તે ઇચ્છા ફેરવશે; પણ પ્રેમભક્તિની પરિપૂર્ણ થયે આત્મા વિના દેહલ્લાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારંવાર એ જ રતના રહેવાથી ‘વનમાં જઈએ’ ‘વનમાં જઈએ’ એમ થઈ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ધર પણ વનવાસ જ છે.

“ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં મુદર આખ્યાયિકા આપી છે.” એ દશા વારંવાર સાંભળી આવે છે; અને “એવું ઉન્નતપણું પરમાત્માને પામવાનું પરમદ્વાર છે;” એ દશા વિદેહી હતી. ભરતજીને હરણના સંગથી જન્મની વૃદ્ધિ થઈ હતી; અને તેથી જ હમરનના ભવમાં અસંગ રહ્યા હતા; એવા કારણથી અને પણ અસંગતા બહુ જ સાંભરી આવે છે, અને કેટલીક વખત તો એવું થઈ જાય છે કે, તે અસંગતા વિના પરમદુઃખ થાય છે. ચમ (૧) અંતકાળે પ્રાણીને દુઃખદાયક (નહીં?) લાગતો હોય પણ અમને મગ દુઃખદાયક લાગે છે; એમ આંતરજીવિઓ ધણી છે; કે જે એક જ પ્રવાહની છે, લખી જતી નથી, રહુ જઈ નથી, અને આપનો વિયોગ રહ્યા કરે છે. મુગમ ઉપાય કોઈ જરૂર તો નથી હલકર્મ ભોગવતાં દીનપણું અનુભવ નથી, ભવિષ્યની એક ફાલનો ધણુંકરીને વિચાર પણ રહેતો નથી.

સત્, સત્ અને સત્ત્વ સાધન તમે તે ત્યાં છો; અધિક મું કહીએ? હંસરની ઇચ્છા એવી છે. અને તેને રાજ રાજ્યા વિના છુટકો નથી, નહીં તો આવી ઉપાધિ-યુક્ત સ્થિતિમાં ન રહીએ, અને ધાર્યું કરીએ. પરમ ૦ ૦ ૦ લઈને પ્રેમભક્તિમય જ રહીએ, પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભગવત્તર છે.

* આ વૃદ્ધિ પત્ર ૧-૨ ના કેટલાક પત્રો ખંડ ૧-૨ માં આપી જાય છે. બાકીના અમે આપીએ છીએ. . . . ૧૦૫૦ ૧/૨-વૃદ્ધિ પત્ર પહેલું, અંક ૨. — સંશોધક.

૧૦૫૦ ૧/૩

। [પાઠા૦ અને આત્માકારતા વર્તે છે “આત્માનુ આત્મસ્વરૂપરૂપે પરિણામનું હોવાપણુ તે આત્માકારતા કહિએ છીએ”]

આને આપનુ એક પન મળ્યુ. વાચી હૃદયગત કર્યું એ વિષે આપને ઉત્તર ન લખીએ એવી અમારી સત્તા આપની પાસે યોગ્ય નહીં તથાપિ આપને [અમને] અતર્ગત સમજાય છે તે જણાવુ છુ કે “જે કંઈ થાય તે થવા દેવું ન હાસીન-ન અનુધર્મી થવુ ન પરમાત્મા પ્રત્યે પણ ઇચ્છા કરવી, અને ન મુઝાવુ” આપ જણાવો છો તેમ “અહુપણું આહુ આવણુ હોય, તો તેનો જેટલો અને તેટલો શોધ કરવો, અને તેમ છતાં પણ તે ટળવુ ન હોય તો તેને ઈશ્વરાર્પણ કરી દેવું, તથાપિ દીનપણુ ન આવના દેવું ‘શુ યરો’ એવો વિચાર કરવો નહીં, અને જે થાય તે ક્યાં રહેવું અધિક ઝાવા નાખના પ્રયત્ન કરવુ નહીં અથવા પણ ભય રાખવો નહીં ઉપાધિ માટે ભરિખ્યની એક પળ પણ ચિંતા કરવી નહીં જ્યાંના જે અભ્યાસ થઈ ગયો છે તે વિસ્મરણુ ક્યાં રહેવુ, તો જ ઈશ્વર પ્રસન્ન થરો, અને તો જ પરમભક્તિ પામ્યાનુ કૃણ છે,” તો જ અમારો તમારો સગ થયો યોગ્ય છે, અને ઉપાધિ વિષે શું થાય છે તે આપણે આગળ ઉપર જોઈ લઈશુ જોઈ લઈશુ એનો અર્થ બહુ ગંભીર છે સર્વાત્મા હરિ સમર્થ છે આપ અને મહત પુરુષોની કૃપાથી નિર્જળ મતિ ઓછી રહે છે આપના ઉપાધિયોગ વિષે જો કે લક્ષ રહ્યા કરે છે, પણ જે ઈ સત્તા છે, તે તે સર્વાત્માને હાય છે, અને તે સત્તા નિશ્ચયથી નિરામલ તેવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય છે ન્યાસુધી તે “સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જ્ઞાનીને પણ ચાલતુ એ આજ્ઞાક્રિય છે,” ઇલાહિક વાત ધણી છે શબ્દે લખી શકતો નથી, અને ખીલે કોઈ-સમાગમ શિવાય-એ વાત કરવાનો ઉપાય હાથમા નથી નેથી ન્યારે ઈશ્વરેચ્છા હરો ત્યારે એ વાત કરશુ

ઉપર જે ઉપાધિમાથી અહુપણુ મૂંઝવાના વચનો લખ્યા છે તે ઉપર આપ થોડો વખત વિચાર કરશો ત્યાં જ તેવી દશા થઈ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે, અને એવી ગાદી ગિફા લખવાની સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા હોવાથી મેં આપને લખી છે, માટે જેમ અને તેમ એને અવધારજો

ફરી પણ આપને વિજ્ઞાપન છે કે “ઉપાધિ વિષે જેમ અને તેમ નિશકપણે ગદી ઉઘમ કરવો ‘કેમ થરો’ એ વિચાર મુકી દેવો”

આથી વિગેય ચોખી વાત લખવાની ચોચતાનો હાલ મને ઈશ્વરે અનુમત્ત ક્યાં નથી, અને તેનુ કારણ મારી તેવી આધીનભક્તિ નથી આપે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવુ એવી મારી ફરીફરી વિનતિ છે એ શિવાય હુ કંઈ ખીનું લખવાયોગ્ય નથી આ વિષય વિષે સમાગમે આપણે વાતચિત કરીશુ કોઈ ગીતે આપે દીવગીર થવુ નહીં આ ધીરજ આપવા તરીકેની જ સમ્મતિ છે વધારે લખી શકતુ નથી, પણ

* વૃદ્ધિ પત્ર ૧-૨.

૧૦૫૦ ૧/૨ +

આપને સદૃશ પાંચનના ઉપયોગથી આપના પ્રશ્નનો ઉત્તરવાળો કામળ આ સાથે બીજું છું.

“પરમાત્મામાં પરમ શ્રેષ્ઠ ગમે તેવી વિકટ વારેથી થતો હોય તો પણ કરવો ચોક્કસ જ છે. સરજ વાટ મધ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર શ્રેષ્ઠ હોયતો નથી.” આથી એટલું રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વન-વાસની ઇચ્છા થયા કરે છે; જો કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે ધર કે અને વનમાં ધણુંકરીને આત્માને બેઠ રહ્યો નથી, પરંતુ ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહે છે; કે જેથી પરમ શ્રેષ્ઠપર તે વેળા આવરણ આણવું પડે, અને એવી પરમ શ્રેષ્ઠતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આપ્યા વિના દેહભાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; કદાપિ સ્વાત્માની એવી જ ઇચ્છા દરો; તો ખરે તેવી દીનતાથી પણ તે ઇચ્છા ફેરવશે; પણ પ્રેમભક્તિની પરિપૂર્ણ લવ આપ્યા વિના દેહભાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારંવાર એ જ રતના રહેવાથી “વનમાં જઈએ” “વનમાં જઈએ” એમ થઈ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ઘર પણ વનવાસ જ છે.

“જોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં મુંદર આખ્યાયિકા આપી છે.” એ દયા વારંવાર સાંભળી આવે છે; અને “એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનું પરમદ્વાર છે;” એ દયા વિદેહી હતી. ભરતજીને દરજીના સંગથી જન્મની વૃદ્ધિ થઈ હતી; અને તેથી જન્મરૂપના ભવમાં અસંગ રહ્યા હતા; એવા કારણથી અને પણ અમંગળા બાદ જ સાંભરી આવે છે, અને કેટલીક વખત તો એવું થઈ જાય છે કે, તે અમંગળા વિના પરમદુઃખ થાય છે. થમ (૧) અંગકાળે પ્રાણીને દુઃખદાયક (નહીં?) લાગતો હોય પણ અમને સગ દુઃખદાયક લાગે છે; એમ આંતરજિતિઓ ધણી છે; કે જે એક જ પ્રવાહની છે, લખી જતી નથી, રહું જઈ નથી, અને આપનો વિયોગ રવા કરે છે. સુખમ ઉપાય કોઈ જણતો નથી. હલ્યકર્મ લોકજગત દીનપણુ અનુકૂળ નથી, ભવિષ્યની એક ક્ષણનો ધણુંકરીને વિચાર પણ રહેતો નથી.

સત્, સત્ અને સત્ સાચવ તમે તે લાં છો; અધિક મું કહીએ? દક્ષિણી ઇચ્છા એવી છે, અને તેને રાજ રાખ્યા વિના છુટકો નથી; નહીં તો આવી ઉપાધિ-યુક્ત ડિયનિમાં ન રહીએ, અને ધાણું કરીએ. પરમ ૦ ૦ ૦ લઈને પ્રેમભક્તિમય જ રહીએ, પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભગવતર છે.

* આ વૃદ્ધિ પત્ર ૧-૨ ના કેટલાક પત્રો ખંડ ૧-૨ માં આપી જાય છે. બાકીના અને આપીએ છીએ . . . ૧૦૫૦ ૧/૨-વૃદ્ધિ પત્ર પહેલું, ભાગ ૨. — કાંતોવક-

૬-૫૦ ૧/૩

[પાસાઁ અત્રે આત્મા ૧ તા વર્તે છે “આત્મનુ આત્મત્વવ્યતરે ચલિશ્ચાનતુ
દોષાપલ્લુ તે આત્માજનતા મ્હિએ છીએ.”]

આ ૭ આપનુ જેઠું ધન નવું વાન્ય હવ્યન મ્યું એ વિષે -તપને ઉત્તર ન
લખીએ એવી અમારી સત્તા આપની પામે ચોચ નહીં તથાપિ આપને [અમને]
આત્મનુ મુખ વચુ છે તે જણાવ છું કે ‘ને મ્હિયણ છે તે ચરા દેવ ન ઉદાત્તીન-ન
અનુભવી ચરુ ન પગ્માત્મા પ્રયે પણ હમ્મશ કરવી અને ન મુ-વ’ આપ
જણાવો એ તેમ ‘અદપણ આહુ આવણ હોય, તો તેનો કેટલો બને તેટલો સેધ
નવો અને તેમ જ્ઞા પણ તે ટણ ન હોય તો તેને ઈચ્છાર્પણ કરી દેવ તથાપિ
દીનપણ ન આવવા દેવ ‘શુ યરી એવો વિચાર કરવો નહીં અને ને થાપ તે ક્યાં
રહેવ મધિ-જાવા નાખવા પ્રયત્ન કરવ નહીં અપ પણ બય રાખવો નહીં
ઉપાધિ માટે બવિધ્યની એક પગ પણ ચિંતા કરવી નહીં મ્હાનો ને અવ્યાસ યદ
ાયો છે તે વિમ્મણ મ્હાં રહેવ તો જ ઈશ્વર પ્રસન્ન થશે, અને તો જ પરમભક્તિ
પામ્યાનુ રજ છે, તો જ અમારો તમારો સગ થયો ચોચ છે અને ઉપાધિ વિષે શુ
ચાચ છે તે આપણે આગળ ઉપર જોઈ લઈશું જોઈ લઈશું એનો ખર્ચ બહુ મળીર
સર્વાત્મા હરિ સમર્થ છે આપ અને મહત્ત પુરુષોની કૃપાથી નિર્બળ મતિ બોધી રહે
તો આપના ઉપાધિયોગ વિષે એ કે લક્ષ રજા કરે છે પણ ને કઈ સત્તા છે તે તે
સર્વાત્માને દાધ છે, અને તે સત્તા નિશ્ચયથી નિરાકાશ તેવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય
છે ન્યાસુધી તે ‘સર્વાત્મા હરિની ધમ્મા જેમ હોય તેમ જ્ઞાનીને પણ ચાલવ એ
આજ્ઞાદિત્વ છે ઇત્યાદિ વાત ધણી છે શબ્દે લખી રાકતો નથી અને બીજો
ઈ-સમાગમ શિવાય એ વાત કરવાનો ઉપાય લાયક નથી કોયી ન્યારે ઈશ્વરજ્ઞા
દશે ત્યારે એ વાત કરશું

ઉપર ને ઉપાધિમાથી અદપણ મુકવાના વ્યવનો લખ્યા છે તે ઉપર આપ મોઢો
વખત વિચાર કરશો જા જ તેવી હજા યદ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે, અને
એવી માત્ર શિક્ષા લખવાની સર્વાત્મા હરિની ધમ્મા ટોવાથી મેં આપને લખી છે,
મટિ જેમ બને તેમ એને અવધારનો

ફરી પણ આપને વિજ્ઞાપન છે કે ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિરાકરો
રહી ઉત્તમ મર્યો ‘કેમ થશે’ એ વિચાર મુકી દેવો’

આથી વિશેષ એવી વાત લખવાની ચોચવાનો દાવ અને ઈશ્વર અનુમદ કયો
નથી અને તેનું કારણ મારી તેવી આધીનમક્તિ નથી આપે સર્વ પ્રકારે નિર્બળ
રહેવ એવી મારી ફરીફરી વિનવતિ છે એ શિવાય હું કઈ બીજી લખવાચોચ નથી
આ વિષય વિષે સમાગમે આપણે વાતચિત્ત કરીશું મોઈ રીતે આપે ઈશ્વરની મડ
નહીં આ ઈશ્વર આપવા તરીકેની જ સમ્મતિ છે વધારે લખી શકાય નથી, પણ

આપે આકૃષ્ણ રહેડ ન લેઈએ, એ જ વિનંતિ ફરીફરી માનજો છાક્રી અને તો નિર્બળ છીએ જરૂર માનજો કે નિર્બળ છીએ પણ ઉપર જે લખી છે તે સમ્મતિ તે સખજ છે જેની તેવી નથી, પણ સાચી છે આપને મટે એ જ માર્ગ યોગ્ય છે આપ જ્ઞાનકથા સખશો પ્રજોધરાનન્ શાઈ દેવાશુકર દાવ તો વાચે છે સ્વિચાર મુશ્કીમાં પાડું મોઝવણુ ધરશે તો પાડું મોકલીશ, નહીં તો રાખવા વિરે લખીશ, અને તેમ છતાં તેના ગાલિક નરફની ઉતારગ હોય તો જલાવશો તો મોઝશી આપીશ આપના બધા પ્રશ્નોના મારી ઇચ્છાપૂર્ણ ઉત્તર લખી ગયો નથી,—ઉપાધિ યોગને લીધે —પણ આપ મારા અતરને સમજી લેશો એમ મને નિશ્ચિતા છે

[પાકાં આશો વદ ૬, ૧૯૪૮]

૬૦ આજ્ઞાદિત રાયચંદ

૧૦૫૦ ૧/૫

મદનરેખાનો અધિકાર ઉત્તરધ્યનના નવમા અધ્યયને નમિરાજ ઝપિતુ ચરિત આપ્યું છે તેની દીગમા છે ઝપિમદ્રપુત્રનો અધિકાર ભગવતિસૂત્રના ૦ = ૦ શતકને ઉદ્દેશો આરોપે છે આ બન્ને અધિકાર અથવા બીજા તેવા ધણા અધિકાર આત્મોપકારી પુરુષપ્રત્યે વંદનાદિ ભક્તિનુ નિરૂપણ કરે છે, પણ જનમડળના કલ્યાણનો વિચાર કરતા તેવો વિરય ચર્ચવાથી તમારે ૬૧ રહેડુ યોગ્ય છે અવસર પાડું તેવો જ છે, મારે તમારે એ અધિકાર દિ ચર્ચવામા તદ્દન શાત રહેડ, પણ બીજી ગીતે જેમ તે સોકોની તમાગપ્રત્યે ઉત્તમ લાગળી, ક્રિયા ભાવના ચાચ તેમ વર્તવું કે જે પૂર્વાપર ધણા ઇયોના દિનનો જ હેડુ માય “જ્યા પરમાર્થના જિજ્ઞાસુ પુરુષોત્તુ મડળ હોય ત્યા સાસપ્રમાણ આદિ ચર્ચવા યોગ્ય છે, નહીં તો ધણુફરી તેમાથી એથ યદ્દ નથી, આ માત્ર એ નાનો પરિવદ છે યોગ્ય ઉપાયથી પ્રવર્તવું, પણ ઉદ્દેગવાળુ ચિત્ત ન રાખવું

[પાકાં મુખર્, સિવ માતશર વદ ૨, ૧૮૫૭]

*૧૦૫૦ ૨/૧ +

અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભુને નમોનમ

અનન શાત જ જેનુ સ્વરૂપ છે, તે પ્રજુની નિરતર ચરણ સેવા સંપ્રાપ્ત હો-રહો ચિત્ત અવિનિષ્ઠ રાખશો વિરોધ થયાઅવસરે દેહધારી છતા આત્મારૂપે રહ્યા એવા જિન વિતરાગને નમસ્કાર

ચેત્ર શુદ્ધ ૨ શુક્ર, ૧૯૫૭, રાજમેટ

* ૧૦૫૦ ૨/૧-કૃદ્ધિ બીજી, આક ૧ ૧૦૫૦ ૨/૧-૨ ના પત્રો શ્રીમદ્ના દેહાન્ત પૂર્વે ૧૮ દિવસે લ માયા છે સપત ૧૯૪૮ ના વર્ષમા શ્રીમદ્ના સચીત્તો તોલ ૧૩૮ રતલ હતો આ પત્રો લખાયા ત્યારે માત્ર ૪૫ રતલ રહેલો હતો એવી સરીર પ્રકૃતિ નિર્બળતા પામી હતી —સંશોધક અ ૨

૧૦૫૦ ૨/૨.†

૩૩

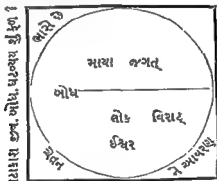
“અનંત શાંત મૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભુને નમસ્કાર હો નમસ્કાર.” હાલ શું કહીયે? યથાવસર.

*૧૦૫૦ ૨/૩.

[પાઠાં આ આખો કાગળ છે તે સર્વ વ્યાપક ચેતન છે? તેના કેટલા ભાગમાં માયા સમજવી?]

જ્યાં જ્યાં તે માયા હોય ત્યાં ત્યાં ચેતનને બંધ સમજવો કે કેમ? તેમાં જુદા જુદા જીવ શી રીતે માનવા? અને તે જીવને બંધ શી રીતે માનવો? અને તે બંધની નિવૃત્તિ શી રીતે માનવી? તે બંધની નિવૃત્તિ થયે ચેતનનો કયો ભાગ માયાશુદ્ધિ થયો ગણાય? જે ભાગમાંથી પર્ણ મુક્ત થયા હોય તે તે ભાગ નિરાવરણ સમજવો કે શી રીતે? અને એક ઠેકાણે નિરાવરણપણું તથા બીજે ઠેકાણે વ્યાવરણ, ત્રીજે ઠેકાણે નિરાવરણ એમ બંને કે કેમ? તે ચિત્રીને વિચારો.

†[પાઠાં સર્વવ્યાપક આત્મા:—

આ રીતે તો ધટવું નથી.]

પ્રકાશસ્વરૂપધામ.

તેમાં અનંત અપ્રકાશ ભાસ્વમાન્ અંતઃકરણ.—તેથી શું થાય? જ્યાં જ્યાં તે અંતઃકરણો વ્યાપે ત્યાં ત્યાં માયા ભાસ્વમાન્ થાય.

* શ્રીમદ્ના દર્શન પર્યાલોચનકાગળનો આ ઉદાપોઠ જણાય છે. આ આશ્રિતના અપ્રાપ્ત ૧૧૨ ના વિષયની અર્થઘટના સ્વંભીત કરતાં પહેલાં આ ઉદાપોઠ લક્ષમાં લેવાયોચ છે. આ પત્ર સંવત ૧૯૪૪-૪૫ ના અરસામાં લખાયો છે.—સંસોધક મ. ૨.

† આ ભાગ મૂળ લખાણનો હોવાયોચ નથી —સંસોધક.

+ આવાં ચિદ્ધ આકની જાણમાં મૂકેલ છે તે પત્રો આશ્રિત '૪' માં મળી રાક્યાં નથી.
—સંસોધક.

આત્મા અસત્ છતાં મગવાન જણાય, અકર્તા છતાં કર્તા જણાય એ આદિ વિપરીતતા, [પાકાં યાય] તેથી શું યાય ?

આત્માને બધની કલ્પના યાય તેનું શું કરવું ?

અતઃકરણનો મેબધ જવા માટે તેનાથી પોતાનું જુદાપણું સમજવું ?

જુદાપણું સમજ્યે શું યાય ?

આત્મા સ્વસ્વરૂપ અવસ્થા ન [અવસ્થાન ?] વસ્તું ?

એવદેશ નિરાવરણ યાય કે સર્વદેશ નિરાવરણ યાય ?

* વૃદ્ધિ પત્ર ૩.

૪/૧૨.

લક્ષસમૂહી તેઓએ જે મિતિ નિશ્ચિત રાખી છે, તે વિષે તેઓનો આશ્રય છે તો બને તે મિતિ નિશ્ચયરૂપ રહી

લક્ષમીપર પ્રીતિ નહીં છતાં લેઈ પણ પરિચય મામમા તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડત એમ લાગવાથી મૌન મહી અહીં તે મબધી સત્સમવડમા હોતો જે સંગવડનું ધારેયું પરિણામ આવવાનો બહુ વખત નહોતો પણ એઓ ભણીનું એક મમત્વપણું ત્વરા રાખે છે, જેથી તે સધળું પડઘ મુખી વદ ૧૩ કે ૧૪ (પોપની) ને રોજ અહીંથી રવાના થઈ પરાય કરતાં વખતે લક્ષ્મી અધાપો, બહેરાપણું અને મુગાપણું આપિ દે છે જેથી તેની દરકાર નથી

આપણો અન્મોન્ય સબધ છે તે કઈ સંગપણનો નથી, પરંતુ હૃદયસમૂહપણનો છે પરસ્પર સોદસ્યબળનો ગુણ પ્રાપ્ત થયો છે એમ દર્શાવે છે, છતાં હું વળી એથી પણ ક્ષિતરૂપે આપને હૃદયરૂપ કરવા માગુ છું જે વિચારો સપળી સમપણતા દૂર કરી, મસાર યોજના દૂર કરી તત્ત્વવિજ્ઞાનરૂપે મારે દર્શાવવાના છે, અને આપે ભતે અનુકરણ કરવાના છે આટલી પશ્ચી બહુ મુખપ્રદ છતાં માર્મિકરૂપે આત્મ સ્વરૂપ વિચારથી અહીં આગળ લખી જઈ છું

તેઓ શુભ પ્રસંગમા સદ્વિવેકી નિવશી, ઠીથી પ્રતિજ્ઞ રહી, પરસ્પર હૃદયરૂપે એક બધાય એવી સુદર યોજના તેઓના હૃદયમા છે કે ? આપ ઉતારસો કે ? કોઈ ઉતારસો કે ? એ ખ્યાલ પુન પુન હૃદયમા પર્યટન કરે છે નિદાન, સાધારણ વિવેકીઓ જે વિચારને આકારી મહેતે તેવા વિચારો, જે વસ્તુ અને જે પદ આજ રાત્ર્યશ્રી ચકર્ણતીની વિક્ટોરિયાને ફુલમ-કેવળ અર્ગમવિન છે તે વિચારો, તે વસ્તુ અને તે પદ ભણી દેવળ ઇચ્છા દોવાથી ઉપર જણાવ્યું તેથી કઈ પણ દેરા

* આ વૃદ્ધિપત્ર ૩ નીચે આપેલ આકાશ પત્રો આશુતિ ૪ થી (જાનગોષ ટિપ્પણી બીજી) નાં છે આક પડેલાં મુદ્દા '૪/૧' એ આશુતિ ૪ થી એમ સૂચવવા અર્થ છે. આ વૃદ્ધિ પત્રમાંનો દરેકોક માય અંક ૧-૨ આ આપેલ છે જાણીને બધા આપીએ છીએ — સમોષ

પ્રતિકૂળ અને તો તે પદાભિલાષી પુરુષના ચરિત્રને પરમ ઝાંખપ લાગે એમ છે. આ સઘળાં હવાઈ (અસારે લાગતા) વિચારો માત્ર આપને જ દર્શાવું છું. અંતઃકરણ શુદ્ધ-અદ્ભુત-વિચારોથી ભરપૂર છે. પરંતુ આપ ત્યાં રહ્યા કે હું અહીં રહ્યો !

મુંબઈ, ૧૯૪૩, પોષ વદ ૧૦, શુક્રવાર.

૪/૧૪.

આ એક અદ્ભુત વાત છે કે ડાળી આંખમાંથી ચાર પાંચ દિવસ થયાં એક નાના ચક્ર જેવો બીજાની સમાન ઝળકારો થયા કરે છે, જે આંખથી જરા દૂર જઈ ઓસવાય છે. લગભગ પાંચ મિનિટ થાય છે, કે દેખાવ દે છે. મારી દૃષ્ટિમાં વારંવાર તે જોવામાં આવે છે. એ ખાતે કોઈ પ્રકારની ભ્રમણા નથી. નિમિત્ત કારણ કંઈ જણાવું નથી. બહુ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે છે. આંખે ખીજી કોઈ પણ પ્રકારની અસર નથી. પ્રકાશ અને દિવ્યતા વિરોધ રહે છે. ચારેક દિવસ પહેલાં બપોરના ૨-૨૦ મીનીટ એક આશ્ચર્યભૂત સ્વપ્ન પણ પ્રાપ્ત થઈ ગયા પછી આ બધું હોય એમ જણાય છે. અંતઃકરણમાં બહુ પ્રકાશ રહે છે, શક્તિ બહુ તેજ મારે છે. ધ્યાન સમાધિસ્ત રહે છે, કારણ કંઈ સમજાવું નથી. આ વાત શુભ રાખવા જ દર્શાવી જઈ છઉં, વિરોધ એ સંબંધી હવે પછી લખીશ.

વવાણીઆ, અશાઠ વદ ૩, શુભ, ૧૯૪૪.

૪/૧૫.

વામનેત્ર સંબંધી ચમત્કારથી આત્મશક્તિમાં અલ્પ ફેરફાર થયો છે.

વવાણીઆ, અશાઠ વદ ૧૩, સોમ, ૧૯૪૪.

૪/૧૬.

આપ પણ અર્ધાંધ બેદરકારી નહીં રાખશો. સરીર અને આત્મિકસુખ ઇચ્છિ, વ્યયનો કંઈ સકોચ કરશો તો હું માનીશ કે મારાપર ઉપકાર થયો.

ભવિત્યતાના ભાવ દૂરો તો આપની એ અનુકૂળ સંગવડયુક્ત બેઠકનો લોગી હું થઈ શકીશ.

વવાણીઆ, ૧૯૪૪, અશાઠ વદ ૪, શુક્ર.

૪/૧૭.

ઉપાધિ ઓછી છે, એ આનંદજનક છે. ધર્મકરણીનો કંઈ વખત મળતો હશે.

ધર્મ કરણીનો થોડો વખત મળે છે, આત્મસિદ્ધિનો પણ થોડો વખત મળે છે, શાસ્ત્રપઠન અને અન્ય વાંચનનો પણ થોડો વખત મળે છે, થોડો વખત લેખનક્રિયા રોકે છે, થોડો વખત આહાર-વિહાર-ક્રિયા રોકે છે, થોડો વખત શૌચક્રિયા રોકે છે, કલાક નિદ્રા રોકે છે, થોડો વખત મનોરાજ રોકે છે; છતાં છ કલાક વધી પડે છે. સત્સંગનો લેરા અંશ પણ નહીં મળવાથી બિચારો આ આત્મા વિવેકધેલછા ભોગવે છે.

વવાણીઆ, ૧૯૪૪, આવણ વદ અમાવાસ્યા.

૪/૨૦.

સાત્ર-સૂત્ર કેટલાં? એક પક્ષ એમ કહે છે કે અત્યારે પીડનાગ્રીય છે તેથી વધારે સૂત્રો છે, અને તેની નિયુક્તિ, બાધ, ચૂર્ણ, શીક્ર એ સધળું માનવું એક પક્ષ કહે છે કે બત્રીશ જ સૂત્ર છે; અને તે બત્રીશ જ લગ્નવાનનાં બોલેલાં છે; બાકી બિંધ થઈ ગયાં છે; અને નિયુક્તિ ઇત્યાદિ પણ તેમજ છે, માટે બત્રીશ માનવાં. આટલી માન્યતા માટે પ્રથમ મારા સમન્વેષાવિચાર દર્શાવું છઉં.

ખીલ પક્ષની કૃત્તવિનિને આજે લગ્નમત ચારસે વર્ષ થયાં તેઓ જે બત્રીશ સૂત્ર માને છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧૧ ગંગ. ૧૨ ઉપાંગ. ૪ મૂળ. ૪ હેટ. ૧ આવરણક.

૪/૨૧.

પત્રથી સર્વ વિગત વિદિત થઈ અપરાધ નથી; પણ પસંતના છે. “નિર્વર મત્પુત્રપત્ની કૃપાદૃષ્ટિને ઈચ્છો; અને શોક રદિત રહો” એ મારી પરમ બલામણુ છે, તે સ્વીકારશો. વિરોધ ન દર્શાવો તો પણ આ આત્માને તે સંબંધી લક્ષ છે. મુદ્બળી-ઓસ ખુશીમાં રાખો. ખરી ધીરજ થઈ. (પૂર્વ ખુશીમાં છઉં.)

ભક્ત્ય, માગસર શુદ્ધ ૩, શુક્ર, ૧૯૪૫.

૪/૨૧.

પત્રથી સર્વ વિગત વિદિત થઈ અપરાધ નથી; પણ પસંતના છે. “નિર્વર મત્પુત્રપત્ની કૃપાદૃષ્ટિને ઈચ્છો; અને શોક રદિત રહો” એ મારી પરમ બલામણુ છે, તે સ્વીકારશો. વિરોધ ન દર્શાવો તો પણ આ આત્માને તે સંબંધી લક્ષ છે. મુદ્બળીઓને ખુશીમાં રાખો. ખરી ધીરજ થઈ. (પૂર્વ ખુશીમાં છઉં.)

ભક્ત્ય, માગસર શુદ્ધ ૩, શુક્ર, ૧૯૪૫.

૪/૨૪.

સમયાનુસાર આનંદમાં છઉં. આપનો આત્માનંદ ચારું છઉં. એક મોટી વિનંતિ છે, કે પત્રમાં “હમેસાં શોક સંબંધી ન્યૂનતા અને પુત્રપાત્રની અધિકતા પ્રાપ્ત થાય તેમ” લખવા “પરિશ્રમ લેતા રહેશો.”

મુંબઈ, માગસર વદ ૧૨, રાત્રિ, ૧૯૪૫.

૪/૨૫.

તમારો પ્રશસ્તમાવશૂષિત પત્ર મળ્યો, “જે વાટેથી આત્મત્વ પ્રાપ્ત થાય તે વાટ સોધો.” મારાપર પ્રશસ્તમાવ આણે એવું હું પાત્ર નથી, છતાં જે તમને એમ આત્મશાંતિ થતી હોય તો કરો.

વિનંતિ ૧૯૪૫, માગસર.

૧ આ, ખંડ ૨, આંક ૨૪, પૃષ્ઠ ૩૦૪-૮૧ ઉપર આવેલા લેખનો વચારોનો ભાગ છે. જે પ્રથમ આપનો રહી ગયેલ તે અત્રે આપીએ છીએ—સંપોષક.

૨ “ ” આવાં વિદ્યુ વચ્ચે મૂકેલ ભાગ ખંડ ૧-૨ માં આવી ગયેલ છે, અને અત્રે પણ આપીએ છીએ—સંપોષક.

૪/૪૩.

મહાસતીજી મોક્ષમાળા શ્રવણ કરે છે, તે બહુ સુખ અને લાભદાયક છે. તેઓને મારીવતી વિનંતી કરસો કે એ પુસ્તકને ચચાર્ગ શ્રવણ કરે, મનન કરે. જિનેશ્વરના સુંદર માર્ગથી એમાં એકે વચન વિરોધ નાંખવા પ્રયત્ન કર્યું નથી. જેમ અનુભવમાં આવ્યું અને કાળભેદ જોયો તેમ મધ્યસ્થતાથી એ પુસ્તક લખ્યું છે. હું ધારું છું કે મહાસતીજી એ પુસ્તકને એકાગ્રભાવે શ્રવણ કરી આમત્રેયમાં વૃદ્ધિ કરશે.

વવાણીઆ, અશાડ વદ ૧૨, શુક્ર, ૧૯૪૫.

૪/૪૬.

મારાપર શુદ્ધ રાગસમભાવથી રાખો. વિરોધતા ન કરો. ધર્મધ્યાન અને વ્યવહાર બન્ને સાચવો. “લોભી શુરુ એ શુરુ શિષ્ય બનેને અધોગતિનું કારણ છે.” હું એક સંસારી છું, મને અલ્પજ્ઞાન છે. શુદ્ધ શુરુની તમને જરૂર છે.

મુંબઈ, ભાદરવા વદ ૪, શુક્ર, ૧૯૪૫.

૪/૮૩.

જિને કહેલા પદાર્થો ચચાર્ય જ છે, એ જ અત્યારે લલ્લામણુ.

મુંબઈ, મહા વદ ૨, શુક્ર, સં ૧૯૪૬.

૪/૮૪.

વ્યવહારોપાધિ આદે છે. રચનાનું વિચિત્રપણું સમ્યક્જ્ઞાન બોધે તેવું છે.

તમે, તેઓ અને બીજા તમને લગતા માંડલિકો ધર્મને ઈચ્છો છો, તે જ સર્વનું અંતરાત્માથી ઇચ્છવું હશે તો, પરમ કલ્યાણરૂપ છે. મને તમારી ધર્મ-જિજ્ઞાસાનું રૂડાપણું જોઈ સતોષ પામવાનું કારણ છે.

જનમંડળની અપેક્ષાએ હતભાગ્યકાળ છે. વધારે શું કહેવું? એક અંતરાત્મા જ્ઞાની સાક્ષી છે.

મુંબઈ, ફાં ૨૦ શુ ૮, શુક્ર, ૧૯૪૬.

૪/૧૦૯.

પૂર્વિત કર્મનો ઉદય બહુ વિચિત્ર છે હવે જળ્યા ત્યાંથી પ્રભાત.

તીવ્રરસે કરી, મંદરસે કરી, કર્મનું બંધન થાય છે. તેમાં મુખ્ય હેતુ રાગ, દ્વેષ છે. તેથી પરિણામે વધારે પરતાવું થાય છે.

શુદ્ધયોગમાં રહેલા આત્મા અણારંભી છે, અશુદ્ધ યોગમાં રહેલ આત્મા આરંભી છે. એ વાક્ય વીરની લગવતીનું છે. મનન કરસો.

અરરપરસ તેમ શ્રવાથી, ધર્મને વિસર્જન થયેલ આત્માને રમૃતિમાં યોગપદ સાંભરે. બહુલકર્મના યોગે પંચમકાળમાં ઉત્પન્ન થયા, પણ કાંઈક શુભના ઉદયથી જ યોગ મળ્યો છે, તેવા ધણા જ થોડા આત્માને મર્મેબોધ મળે છે; અને તે ક્યતું બહુ દુર્લભ છે. તે સત્પુરુષોની કૃપાદૃષ્ટિમાં રહુ છે. અલ્પકર્મના યોગ હશે તો બનશે.

નિઃસંશય જે પુરુષની યોગવાઈ મળી તે પુરુષને શુભોદય થાય તો નક્કી બને ; પણ ન બને તો બહુલકર્મનો દોષ !

મુંબઈ, ૧૯૪૬, અશાઠ.

૪/૧૧૬.

મુંબઈ ઈસાદિક સ્થળે વેઢેલી ઉપાધિ, અહીં આગ્યા પણ એકાંતાદિકનો અભાવ (નહીં હોવાપણું) અને જગતાની અપ્રિયતાને લીધે જેમ બનરી તેમ ત્વરાથી તે ભણી આવીશ.

વવાણીઆ, પ્ર૦ ભાદરવા શુક્ર ૭, શુક્ર, સં૦ ૧૯૪૬.

૪/૧૫૫.

અંતરની પરમાર્થવૃત્તિઓ યોગ કાળમુધી પ્રગટ કરવા ઇચ્છા થતી નથી. ધર્મને ઇચ્છવાવાળાં પ્રાણીઓનાં પત્ર પ્રકાશિક તો અત્યારે બંધનરૂપ માન્યાં છે. કારણ જે ઇચ્છાઓ હમણાં પ્રગટ કરવા ઇચ્છા નથી, તેના કોઈ અંશો (નહીં આલતાં) તે કારણથી પ્રગટ કરવા પડે છે.

નિત્ય નિયમમાં તમને અને બધા ભાઈઓને હમણાં તો એટલું જ જણાવું છઉં કે જે જે વાંટીથી અનંત કાળથી ચઢાયેલા આચરનો, પોતાપણાનો, અને અસતસંગનો નાશ થાય, તે તે વાંટે વૃત્તિ લાવવી; એ જ ચિંતન રાખવાથી, અને પરમવતો દ્રઢ વિશ્વાસ રાખવાથી ડેટલેક અંશે તેમાં જય પમાશે.

મુંબઈ, ૬૧૦ વદ ૧૪, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૪/૧૬૨.

આ ભૂમિકા (મુંબઈ) ઉપાધિનું સીમાસ્થાન છે ૦૦૦ વગેરેને એકવાર આપનો સત્સંગ થાય તો જ્યાં એક લક્ષ કરવો નોઈએ છે, ત્યાં થાય; નહીં તો થવો હુલેલ છે, કારણ અમારી હાલ બાહ્યવૃત્તિ ઓછી છે.

મુંબઈ, માગસર વદ ૦૦, ૧૯૪૭

૪/૧૬૬.

અમને પ્રત્યેક સુમુખ્યોનું દાસત્વ પ્રિય છે. જેથી તેઓએ જે જે વિસ્તાપન કર્યું, તે અમે વાંચ્યું છે. થયાથોઅ અવસર પ્રાપ્ત થયે એ વિષે ઉત્તર લખી રાકાય તેવું છે; તેમજ હમણાં આશ્રમ (સ્થિતિમાં પ્રવર્તે છે તે સ્થિતિ) મૂખી દેવાનું કંઈ અવશ્ય નથી, અમારા સમાગમનું અવશ્ય જણાવ્યું તે ખચીત દિતસ્વી છે, તથાપિ અત્યારે એ દેશનો યોગ આવે તેમ નથી. નિરંતર અત્ર આનંદ છે. ત્યાં ધર્મયોગની વૃદ્ધિ કરવા સર્વને વિનંતિ છે

મુંબઈ, પોષ વદી ૨, સોમ, ૧૯૪૭.

૪/૧૯૦.

પરસ્પર સમાગમલાભ પરમાત્માની કૃપાથી થાય એવું ઇચ્છું છું અને ઉપાધિભેગ વિશેષ વર્તે છે, તથાપિ સમાધિમાં ભેગની અપ્રિયતા કોઈ કાળે નહીં પ્રાય એવો ઈશ્વરનો અનુમદ રહેશે, એમ લાગે છે.

મુંબઈ, ૬૧૦ વદ ૮, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૪/૧૯૧.

આજે આપનું જન્માક્ષર સહ પત્ર મળ્યું. જન્માક્ષર વિષેનો ઉત્તર હાલ મળી શકે તેમ નથી. ભક્તિ વિષેનાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર પ્રસંગે લખીશ. અમે આપને જે વિગતવાળાં પત્રમાં ‘અધિષ્ઠાન’ વિષે લખ્યું હતું, તે સમાગમે સમજી શકાય તેવું છે.

“‘અધિષ્ઠાન’ એટલે જેમાંથી વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ, જેમાં તે રિયર રહી, અને જેમાં તે સય પામી તે. એ વ્યાખ્યાને અનુસરી ‘જગતનું અધિષ્ઠાન’ સમજશો.”

“જેનમાં ચૈતન્ય સર્વ વ્યાપક કહેતા નથી.”

મુંબઈ, ફાં ૦ વદ ૧૦, રાત્રિ, ૧૯૪૭.

૪/૨૨૮.

(પ્રશ્ન)

(ઉત્તર)

ફક્તમ હીશ પ્રાંડી ઈશ્વરો?

આજ્ઞા નાયદી. (હીયથ્ કુલ્લસોથયયાંદી.)

આંધે હીશ હયે ખ્યાં?

હયે ર્યાં.

થયે ક્યાર ખેય?

હપ્પુવ્વી.

પ્રથમ હવ કયાંથી આવ્યો?

અક્ષર ધામથી (શ્રીમત્ પુરુષોત્તમમાંથી.)

અંતે હવ જરો કયાં?

જરો ત્યાં.

તેને પમાય કેમ?

સદ્ગુરૂથી.

રાસજ, ભાદ્રપદ, ૧૯૪૭.

૪/૨૩૪.

આજે આપનું પત્રું ૧ આવ્યું. તે વાંચી સર્વાત્માનું ચિંતન અધિક સાંભર્યું છે સત્સંગનો અમને વારંવાર વિયોગ રાખવો એવી હિંમતી ઇચ્છા મુખદાયક કેમ મનાય? તથાપિ માનવી ખડે છે.

૦ ૦ ૦ ને દાસત્વભાવથી વંદન કરું છું, એમની ઇચ્છા “‘સત્’ પ્રાપ્ત કરવા મટિ તીવ્ર રહેતી હોય તો પણ સત્સંગ વિના તે તીવ્રતા ફળદાયક થવી દુર્લભ છે.” અમને તો કાંઈ સ્વાર્થ નથી; એટલે કહેવું યોગ્ય છે કે કેવળ ‘સત્’ થી વિમુખ એને માર્ગ પ્રાપ્તિ તેઓ વર્તે છે જે તેમ વર્તતા નથી તે હાલ તો અપ્રગટ રહેવા ઇચ્છે છે, “આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે કળિકાળે થોડા વખતમાં પરમાર્થને ઘેરી લઈ અનર્થને પરમાર્થ બનાવ્યો છે.”

વવાણીઆ, ભાં ૦ વદ ૪, બુધ, ૧૯૪૭.

૪/૨૪૧-૨.

મુમુક્ષુતાની સન્મુખ થવા ઇચ્છતા તમો બંનેને યથાયોગ્ય પ્રણામ કરું છઉં.

ઘણુંકરીને પરમાર્થમોન એમ વર્તવાનું કર્મે હાલ ઉદયમાં વર્તે છે, અને તેને લીધે તેમજ વર્તવામાં કાળ વ્યતીત થાય છે અને તે જ કારણથી આપનાં પ્રશ્નોને હપર ટુંકામાં ઉત્તરયુક્ત કર્યા છે.

શાંતમૂર્તિ સૌભાગ્ય હાલ મોરબી છે.

વવાણીઆ, આશો શુદ્ધ ૭, શુક્ર, ૧૯૪૭.

૪/૨૪૮

શ્રી ૦ ૦ ૦ સ્વભૂતિરૂપ શ્રી ૦ ૦ ૦ વિરહની વેદના અમને વધારે રહે છે, કારણકે વીતરંગતા વિશેષ છે, અન્ય મંગમા બહુ ઉદાસીનતા છે પણ હરિ ઇચ્છાને અનુસરી પ્રમગ્ધોપાત વિરહમા રહેવું પડે છે, જે ઇચ્છા સુખદાયક માનીએ છીએ, એમ નથી ભક્તિ અને સત્મંગમા વિરહ રાખવાની ઇચ્છા સુખદાયક માનવામા અમારો વિચાર નથી રહેતો શ્રી હરિ પ્રતા એ બાબતમા અમે વધારે સ્વતંત્ર છીએ.

વવાણીઆ, આસો વદ ૧૩, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૨૪૨

“આત્માર્થે વિચારમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવા યોગ્ય છે પણ વિચાર માર્ગને યોગ્ય જેનું મામૂર્થ્ય નથી તેને તે માર્ગ ઉપદેસાવો ન થઈ ” એ વોરે લખ્યું તે યથાયોગ્ય છે

શ્રી ૦ ૦ ૦ સ્વામીએ કેવળદર્શન સંબંધી જણાવેલ આગક લખી તે વાંચી છે બીજા ધણા પ્રમાર સમજવા પડી તે પ્રકારની આરાધા રામાય છે, અથવા તે પ્રમાર સમજવા યોગ્ય ધણુમ્નીને યાચ છે એવી આગમા હાવ સંક્ષિપ્ત મ્ની અથવા ઉપસાત મ્ની વિગેષ નિષ્ઠ એવા આત્માર્થનો વિચાર કરવો થઈ છે

સુખર્ષ, ૧/૪૭

૪/૨૪૫.

ધર્મ જ જ્ઞેમનો નિવાસ છે તેઓ હજુ તે ભૂમિકામા આવ્યા નથી. દર્શનાદિ કરતા યથાર્થ બોધ એક પદાર્થ છે આ વાત જણાવવાનો હેતુ એ છે કે કોઈપણ જાતની અપનાથી તમે મોઈપણ નિર્ણય કરતા નિવૃત્ત થાઓ.

ઉપર જે ક પના શબ્દ વાપરવામા આવ્યો છે તે એવા અર્થમા છે કે ‘અમે તમને તે સમાગમની સમ્મતિ આપવાથી તે સમાગમીઓ વસ્તુજ્ઞાનના સંબંધમા જે કઈ પ્રત્યે છે, અથવા બોલે છે, તેમજ અમારી માન્યતા પણ છે, અર્થાત્ જેને અમે સત્ કહીએ છીએ તે પણ અમે હાથ મોન રહેતા હોવાથી તેમના સમાગમથી તે જ્ઞાનનો બોધ તમને મેળવવા ઇચ્છીએ છીએ.’

વવાણીઆ, કર્તિ- શુદ્ધ ૮, ૧૯૪૮

૪/૨૫૭

યથા યોગ્ય વત્ત સ્વીકારણો. સમાગમમા આપને જે ચાર કારણો મન બોગી વાત પ્રતા દેતા નથી અનત માનુ વણલ સમાગમીઓનુ વણજુ અને લોકજન્મ ધણુમ્નીને એ મારણના મૂળ હોય છે એવા મારણો હોય તેથી કોઈપણ પ્રાણી ઉપર કટાક્ષ આવે એવી દગા ધણુમ્નીને મને રહેતી નથી પણ હાથ મારી દેતા કઈપમ લોભેનર વાત કરતા અઠકે છે, અર્થાત્ મન મળતુ નથી.

‘પગમાર્ગ મોન’ એ જ્ઞાનનુ એક કર્મ હાવમા ઉદયમા પણ વર્તે છે, તેથી ધણુ પ્રમારની મોનતા પમ અગીઠત મ્ની છે અર્થાત્ પરમાર્થ સંબંધી વાતચિત કરવાનું ધણુમ્નીને રાખવામા આવતુ નથી. તેવો ઉદય માગ છે અર્થાત્ સાધારણ માર્ગ

સંબંધી વાતચિત કરવામાં આવે છે; નહીં તો એ વિષયમાં વાણીવડે, તેમજ પરિચય-પડે મૌન્યતા અને શૂન્યતા મહાલ્પ કરવામાં આવી છે. જ્યાંસુધી યોગ્ય સમાગમ થઈ ચિત્ત જ્ઞાનીપુરુષનું સ્વરૂપ જાણી શકવું નથી, ત્યાંસુધી ઉપર જણાવેલાં ત્રણ કારણો કેવળ જતાં નથી, અને ત્યાંસુધી ‘સત્’ નું યથાર્થ કારણ પ્રાપ્ત પણ થવું નથી.

આમ હોવાથી તમને મારો સમાગમ ચતાં પણ ઘણી વ્યવહારિક અને લોક-લક્ષ્ણયુક્ત વાત કરવાનો પ્રસંગ રહેશે; અને તે પર મને કંટાળો છે; આપ ગમે તેનાથી પણ મારા સમાગમ થયા પછી એવા પ્રકારની વાતમાં ગુંથાઓ એ મેં યોગ્ય માન્યું નથી.

વવાણીઆ, કાર્તિક શુદ્ધ, ૧૯૪૮.

૪/૨૬૨.

ક્ષાયકચારિત્રને સંભારીએ છીએ. જનક વિદેહીની વાત લક્ષમાં છે. કરસન-દાસનું મત લક્ષમાં છે.

મુંબઈ, પોષ શુદ્ધ ૫, ૧૯૪૮.

બોધસ્વરૂપતા યથાયોગ્ય.

૪/૨૬૪-૨.

અમે કોઈ વાર કંઈ કાવ્ય, પદ, કે ચરણ લખી મોકલીએ તે આપે ક્યાંય વાંચ્યાં-સાંભળ્યાં હોય તો પણ અપૂર્વવત્ માનવાં. અમે ખોતે તો હાલ બનતાંસુધી તેવું કંઈ કરવાનું ઇચ્છવા જેવી દશામાં નથી.

મુંબઈ, પોષ શુદ્ધ ૧૧, ૧૯૪૮.

શ્રી બોધસ્વરૂપતા યથાયોગ્ય.

૪/૨૭૫.

અદ્ભુતદશાના કાવ્યનો અર્થ લખી મોકલ્યો તે યથાર્થ છે, અનુભવનું જેમ સામર્થ્ય ઉત્પન્ન હોય છે તેમ એવાં કાવ્યો, શબ્દો, વાક્યો યથાતથ્યરૂપે પરિણમે છે, આશ્ચર્યકારકદશાનું એમાં વર્ણન છે.

સત્પુરુષનું ઓળખાણ જીવને નથી પડતું અને ખોતા સમાન વ્યવહારિક કલ્પના તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને કયા ઉપાયથી ટળે? તે લખ્યો. ઉપાધિ પ્રસંગ બહુ રહે છે. સત્સંગ વિના જીવીએ છીએ.

મુંબઈ, મહા વદ ૧૪, રાત્રિ, ૧૯૪૮.

૪/૨૮૦-૨.

‘સત્પુરુષની ઓળખાણ જીવને નથી પડતી, અને વ્યવહારિક કલ્પના ખોતા સમાન તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને કયા ઉપાયથી ટળે?’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર યથાર્થ લખ્યો છે. એ ઉત્તર જ્ઞાની અથવા જ્ઞાનીનો આશ્રિત માત્ર જાણી શકે, કહી શકે અથવા લખી શકે તેવો છે. મારું કેવો હોય? એ જેને બોધ નથી, તેવા ગાસાબ્યાસી પુરુષો તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે તે પણ યથાર્થ જ છે. ‘શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે’ એ પ્રદવિધે હવે પછી લખીશું.

અમારામંડના પુત્ર. વિષે આપે વિરોધ વાચન રી જે અભિપ્રાય લખ્યો તે હવે પછી વાત-ચિત્તમા વિરોધ જણાવાય તેમ છે. અમે જે પુસ્તકનો ધણો ભાગ લેયો છે, પણ સિદ્ધાંતજ્ઞાનમા વિષદલી વાતો લાગે છે, અને તેનજ છે, તથાપિ તે પુસ્તકની દસા સારી છે, માર્ગનુસારી જેવી છે જેમ તો ટીએ છીએ જેને સિદ્ધાંતિક અથવા યથાર્થજ્ઞાન મને માન્યુ છે તે અતિ-અનિ સૂચન છે, પણ તે યાય તેડ જ્ઞાન છે વિરોધ હવે પછી

મુબઈ, ૬૧ ઇ. શુ. ૪ પુષ, ૧૮૪૮

૪/૨૮૨

‘હવે પછી લખીશું હવે પછી લખીશું’ જેમ લખીને ધણીવાર લખવાનુ બન્યુ નથી, તે ક્ષમા ત્વા ચોચ છે, તરુ > ચિત્તસ્થિતિ ધણુમ્ની વિદેલી જેવી વર્તે છે, એમ્લે માર્ગે વિષે અર્થવચ્ચા થઈ નાથ છે જેવી હાલ ચિત્તસ્થિતિ વર્તે છે, તેવી અમુક સમયસુધી વર્ત્યા વિના છૂટશે નથી

ધણા-ધણા જ્ઞાનીપુત્રો થઈ ગયા છે તેમા અમારી જેવો હપાધિ પ્રમગ અને ચિત્તસ્થિતિ હદાતીન-અતિ હદાતીન તેવા-ધણુમ્નીને પ્રમાણમા યોગ થયા છે હપાધિ પ્રમગને હીને આત્મા મળધી જે વિચાર તે મખડપણે થઈ રાખતો નથી અથવા ગોણપણે થયા છે, તેમ થવાથી ધણો મળ પ્રપચ વિષે રહેડ પડે છે, અને તેમા તો અત્યંત હદાસ પરિણામ થઈ ગયેલ હોવાથી ક્ષણવાર પણ ચિત્ત ટળી રાખડ નથી, જેથી “જ્ઞાનીઓ સર્વસગ પરિણામ મ્ની અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે સર્વસગ સુખનો લક્ષ્યાર્થ એવો છે કે અખડપણે આત્મચાન > બોધ મુખ્યપણે ન રખાવી રાખે એવો સગ આ અમે રુમામા લખ્યુ છે, અને તે પ્રકારને બાહ્યથી, અવરથી બળ્યા છીએ છીએ

“દેહ છતા મનુષ્ય પૂર્ણ વીનતત્વ થઈ રહે એવો” અમારો “નિશ્ચય અનુભવ છે” કારણકે અમે પણ નિશ્ચય તેજ સ્થિતિ પામવાના છીએ જેમ અમારો આ મા અખડપણે કહે છે, અને જેમ જ છે, જરૂર એમ જ છે પૂર્ણ વીનતત્વની વત્તુલ નિરતર મસ્તકે હો, જેમ રસા કરે છે ‘અત્યંત વિકટ એવુ વીનતત્વ અત્યંત આશ્ચર્યમંક છે, તથાપિ તે નિયતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સદેહે પ્રાપ્ત થાય છે, જે નિશ્ચય છે પ્રાપ્ત કરવાને પૂર્ણ ચોચ છે, એમ નિશ્ચય છે, સદેહે તેમ થયા વિના અમને હદાતી નવા મટે એમ જણાણ નથી અને તેમ થડ સત્વિન છે જરૂર એમ જ છે

પ્રશ્નોના હત્તર ધણુકરીને લખવાનુ જની સકરો નહીં, કારણ કે ચિત્તસ્થિતિ જણાવી તેવી વર્તે છે હાલ ત્વા કઈ વાચવા, વિચારવાનુ ચાહે છે > ગી રીતે તે કઈ પ્રમગોપાન લખસો. લાગને છઠ્ઠીએ છીએ, પણ થનો નથી. તે લાન કહાપિ વમારી છઠ્ઠાને અનુસરતો કરીએ, તથાપિ તેટલુ જમ્ હાલ તો જનન મનરિન નથી.

મુબઈ, ૬૧ ઇ. શુ. ૧૦, પુષ, ૧૮૪૮

અભિપ્રાય બોધમયના પ્રણામ પહોંચે

૪/૨૮૨.

ઉદાસ પરિણામ આત્માને ભક્ત્યા કરે છે. નિરુપાયતાનો ઉપાય કાળ છે. સમ-જવા વિષેની જે વિગત લખી છે તે ખરી છે. એ વાતો ન્યાસુધી જીવના સમન્ત્યામાં આવતી નથી, ત્યાંસુધી યથાર્થ ઉદાસીન પરિણતિ પણ થવી કઠણ લાગે છે.

‘સત્પુરુષ નથી ઓળખવામાં આવતા?’ એ વગેરે પ્રશ્નો ઉત્તર સહિત લખ્યાં. મોકલવાનો વિચાર તો થાય છે, પણ લખવામાં ચિત્ત જેવું બેઈએ તેવું રહેવું નથી, અને તે વળી અલ્પકાળ રહે છે, એટલે ધારેલું લખી શકાતું નથી. આત્માને ઉદાસ પરિણામ અત્યંત ભક્ત્યા કરે છે. એક અર્ધી જિજ્ઞાસ્ય વૃત્તિવાળાં પુરુષને એક પત્ર લખી મોકલવા માટે આઠેક દિવસ પહેલાં લખ્યું હતું. પાછળથી અમુક કારણથી ચિત્ત અટકતાં તે પત્ર પડતર રહેવા દીધું હતું, જે વાંચવા માટે આપને બીડી આપ્યું છે.

જે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનીને ઓળખે છે, તે ધ્યાનાદિને ઇચ્છે નહીં, એવો અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય વર્તે છે. માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, ઓળખે છે, અને ભજે છે, તે જ તેવો થાય છે, અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ નાણનો યોગ્ય છે.

વિશેષે કરીને વૈરાગ્ય પ્રકરણમાં શ્રીરામે જે પોતાને વૈરાગ્યનાં કારણો લાગ્યાં તે જણાવ્યાં છે, તે ફરીફરી વિચારવાં જેવાં છે.

૪/૨૮૩.

ચિ. ચંદુના સ્વર્ગવાસના ખબર વાંચી ખેદ થયો “જે જે પ્રાણીઓ દેહ ધારણ કરે છે, તે તે પ્રાણીઓ તે દેહનો ત્યાગ કરે છે, એમ આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવ સિદ્ધ દેખાય છે; તેમ છતાં આપણું ચિત્ત તે દેહનું અનિત્યપણું વિચારી નિત્ય પદાર્થના માર્ગને વિષે ચાસતુ નથી, એ શોચનીય વાતનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.”

“મનને ધીરજ આપી ઉદાસી નિવૃત્ત કર્યે છટકો છે. દીલગીરી ન કરતાં ધીરજથી તે દુઃખ સહન કરવું, એ જ આપણો ધર્મ છે.”

“આ દેહ પણ ન્યારે ત્યારે એમ જ ત્યાગવાનો છે,” એ વાત સ્મરણમાં આવ્યા કરે છે, અને ત્યસારપ્રતિ વૈરાગ્ય વિશેષ રહ્યા કરે છે.

“પૂર્વ કર્મને અનુસરી જે કંઈ પણ મુખ-દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે સમાન ભાવથી વેદનું, એ જ્ઞાનીની શિખામણ” સાબરી આવી છે, તે “લખી છે. માયાની રચના ગહન છે.”

મુંબઈ, કાગણ શુદ્ધ ૧૧, ગુરુ, ૧૯૪૮.

૪/૨૮૭.

“ચિત્તને વિષે અવિદ્યેપણે રહેજે, સમાધિ રાખજે.” તે વાર્તા ચિત્તમાં નિવૃત્ત કરવાને અર્થે આપને લખી છે, જેમાં તે જીવની અનુકંપા શિવાય બીજે હેતુ નથી; અમને તો ગમે તેમ હો તોપણ સમાધિ જ રાખ્યા કરવાની દ્રઢતા રહે છે. પોતાને જે કાંઈ, આપત્તિ, વિટંબના, મુંઝવાલુ કે એવું કાંઈ આવી પડે તેને માટે કોઈ પ્રત્યે

દોષનુ આરોપણ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી તેમ પરમાર્થ દૃષ્ટિએ જોતા તે, જીવનો દોષ
જે વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જોતા નહીં જોવો છે, અને “જીવની જ્યાસુધી વ્યવહારિક-
દૃષ્ટિ હોય છે ત્યાસુધી પારમાર્થિક દોષનો ખ્યાલ આવતો બહુ દુષ્કર છે”

મોક્ષના બે મુખ્ય કારણ જે તમે લખ્યા છે, તે તેમ જ છે પછી વિરોધ લખીએ
મુખર્ષ, કાગણ વદ ૩, સુર, ૧૯૪૮

૪/૨૬૨

મેઈ કોઈ કુ ખના પ્રસંગેમા કટાણો થઈ આવે છે, અને તેને ક્ષીરે વૈરાગ્ય પણ
રહે છે, પણ જીવનુ ખરું કલ્યાણ અને સુખ તો એમ જણાય છે કે, તે બધું ટાળાનુ
કારણ આપણુ ઉપાર્જન કરેનુ પ્રારબ્ધ છે, જે લોગન્યા વિના નિવૃત્ત યાય નહીં, અને
તે સમતાએ કરી ભોગવૃણ ચોગ્ય છે માટે મત્તનો કટાણો જેમ બને તેમ સમાવવો
અને ઉપાર્જન કર્યા ન હોય એવા કર્મ ભોગનવામા આવે નહીં, એમ જાણી બીજા
કોઈના પ્રત્યે દોષદૃષ્ટિ કર્યાની વૃત્તિ જેમ બને તેમ સમાવી સમતાએ વર્તવું અ ચોગ્ય
લાગે છે, અને એ જ જીવને કર્તવ્ય છે

મુખર્ષ, ચૈત્ર શુદ્ધ ૬, સુધ, ૧૯૪૮

૪/૩૦૩-૨

સર્વ પ્રકારે ઉપાધિયોગ તો નિવૃત્ત કરવા ચોગ્ય છે, તથાપિ જો તે ઉપાધિયોગ
સત્ત્વગાદિકને અર્થે જ ઇચ્છવામા આવતો હોય, તેમ જ પાછી ચિત્તસ્થિતિ સક્ષવખરે
રહેતી હોય તો તે ઉપાધિયોગમા પ્રવર્તવું એયરકર છે

મુખર્ષ, વૈશાખ વદ ૧૪, સુધ, ૧૯૪૮

અમતિબદ્ધ મણુમ

૪/૩૧૯

“મન મહિલાનુ વદામા ઉપરે, બીજા કામ કરત રે,

તેમ શુભ ધર્મે મન દ્રઢ થરે, જ્ઞાનાસેપકેવત રે

જેમા મનની વ્યાખ્યા વિષે લખ્યું છે તે પત્ર, જેમા પીપર-પાનનુ દુધાત લખ્યુ
છે તે પત્ર, જેમા “યમ નિયમ સંયમ આપ ક્રિયો” એ આદિ કાંચાદિ વિષે લખ્યુ
છે તે પત્ર, જેમા મનાદિ નિસેધ કૃતા શરીરાદિ વ્યથા ઉત્પન્ન થવા વિષેનુ સૂચન
છે તે પત્ર, અને સ્વારપણીનુ એક સામાન્ય, એમ પત્ર-પત્રા મળ્યા તે પદ્ધતિયા છે
તેને વિષે મુખ્ય એવી જે ભક્તિ સંજ્ઞાનીની ઇચ્છા, મૂર્તિનુ પ્રત્યક્ષ થતુ એ વાન વિષેનુ
પ્રધાન વાક્ય વાચેલ છે લક્ષમા છે

એ પ્રશ્ન શિવાય બાકીના પત્રો સંજ્ઞાની ઉત્તર લખવાનો અનુક્રમે વિચાર થના
થતા હાલ તે સમાગમે પુઝવા ચોગ્ય જાણીએ છીએ, અર્થાત્ એમ જણાવતુ દ્વાત
ચોગ્ય બાસે છે બીજા પણ જે કોઈ પરમાર્થ સંજ્ઞાની વિચારપ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય તે
લખી રાખવાનું બની શકે તેવું હોય તો લખી રાખવાનો વિચાર ચોગ્ય

પૂર્વે આરાધેશી એવી માત્ર જેનુ નામ ઉપાધિ છે એવી સમાધિ ઉદયપત્રે વર્તે છે
વાચન, મવજ, મનનનો હાલ ત્યા જોમ કેવા પ્રકારનો બને છે ?

આનંદપનશ્ચનો એ વાક્ય સ્મૃતિમાં આવે છે તે લખી અત્યારે આ પત્ર સમાપ્ત કરું છું.

ઇશુ વિધ પરખી મન વિસરાખી જિનવર ગુણુ ને ગાવે રે,
દીનબંધુની મહેર નગરથી, આનંદપન પદ પાવે હો.

મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે ખીન્નું કામ કરંતરે.

મુંબઈ, આવણુ શુદ્ધ ૧૦, બુધ, ૧૯૪૮.

૪/૩૪૬.

કિં વહુળા રૂઢ ? જહ જહ રાગા દોપા વહુ વિલયંતિ,

તહ તહ વડીઅવં, ઘુસા આળા ધીર્નંદાળમ્.

કેટલુંક કહિયે ? “જેમ જેમ આ રાગ દોષનો નાશ વિરોધ કરી ધાય તે તે પ્રગરે પ્રવર્તવું એ જ આજ્ઞા જિનેશ્વર દેવની છે.”

મુંબઈ, સં ૧૯૪૮.

૪/૩૫૧.

ઉપાધિ વેદવા માટે જોઈવું કઠિનપણું મારામાં નથી, એટલે ઉપાધિથી અત્યંત નિવૃત્તિની ઇચ્છા રહ્યા કરે, તથાપિ હૃદયરૂપ ભણી તે યથાશક્તિ સહન ધાય છે.

પરમાર્થનું દુઃખ મટયા છતાં મસારનું પ્રાસંગિક દુઃખ રહ્યા કરે છે; અને તે દુઃખ પોતાના ઇચ્છાદિ કારણનું નથી, પણ ખીભની અનુકંપા તથા ઉપકારાદિનાં કારણનું રહે છે; અને તે વિદ્યબના વિષે ચિત્ત ક્યારેક ક્યારેક વિરોધ ઉદ્ભવ પામી ભય છે.

આટલા લેખ ઉપરથી તે ઉદ્ભવ સ્પષ્ટ નહીં સમભય, કેટલાક અંશે તમને સમજાઈ શકશે એ ઉદ્ભવ શિવાય ખીભનું કંઈ દુઃખ સંસારપ્રસંગનું પણ જણાવું નથી જોટલા પ્રકારના સંસારના પદાર્થો છે તે સર્વમાં જો અસ્પૃહાપણું હોય અને ઉદ્ભવ રહેતો હોય તો તે અન્યની અનુકંપા કે ઉપકાર કે તેવાં કારણનો હોય એમ મને નિશ્ચયપણે લાગે છે. એ ઉદ્ભવને લીધે ક્યારેક ચક્ષુમાં આંસુ આવ્યાં ભય છે, અને તે બધાં કારણને પ્રત્યે વર્તવાનો માર્ગ તે અમુક અંશે પરતંત્ર દેખાય છે. એટલે સમાન ઉદાસીનતા આવી ભય છે.

જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતાં જણાય છે, કે કોઈ પણ પ્રકારે મૂર્ખાપાત્ર આ દેહ નથી, તેને દુઃખે શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી. આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું એ શિવાય ખીભે શોચ તેને ધટતો નથી. “પ્રગટ એવા ચમને સમીપ દેખતાં છતાં જોને દેહને વિષે મૂર્ખાં નથી વર્તતી તે પુરુષને નમસ્કાર” છે એ જ વાત ચિંતવી [૧] રાખવી અમને તમને પ્રત્યેકને ધટે છે.

દેહ તે આત્મા નથી. આત્મા તે દેહ નથી. ધડાને જોનાર જો ધડાદિથી ભિન્ન છે, તેમ દેહનો જોનાર, ભણુનાર એવો આત્મા તે દેહથી ભિન્ન છે, અર્થાત્ દેહ નથી.

વિચાર કરતાં એ વાત પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ થાય છે, તો પણ એ ચિત્ર દેહનાં તેના સ્વાભાવિક ક્ષય-વૃદ્ધિ-રૂપાદિ પરિણામ જોઈ દર્બ-સોંકવાન થવું કોઈ રીતે ઘટવું નથી; અને અમને તમને તે નિર્ધાર કરવો-રાખવો-ધર છે, અને એ જ્ઞાનીના માર્ગનો મુખ્ય સ્વનિ છે.

વેપારમાં કોઈ ધોંત્રિક વેપાર સૂચે તો હવેના કાગમાં કંઈ લાભ થવો સંભવે છે. મુંબઈ, કાર્તિક વદ ૧૨, બુધ, ૧૯૪૬.

૪/૩૫૨.

ભાવમાર ખુશાલ રાયજીએ એક પાંચ મિનિટના મંદવાડમાં દેહ લ્યાઓ છે. "અસારને વિષે હદાસીન રહ્યા શિવાય બીજા કોઈ ઉપાય નથી"

મુંબઈ, માગસર વદ ૧૩, રાનિ, ૧૯૪૬.

૪/૩૫૭-૨

મહિરલભાળા તથા યોગકલ્પકુમ્ભ વાંચવા આ જોડે મોકલ્યાં છે. "જે કંઈ અવિદ્યાં કર્મ છે, તે ભોગ્યા વિના નિરૂપાયતા છે. ચિંતા રહિત પરિણામે જે કંઈ હલ્ય આવે તે વેદવું, એવો શ્રી વીર્યકરાદિ જ્ઞાનિઓનો ઉપદેશ છે."

મુંબઈ, ફાગણ વદ ,, ૧૯૪૬.

૪/૩૧૪.

જે મુ ૦ ૦ ૦ અત્રે ચાતુર્માસ અર્થે આવવા કહે છે, તેમનો જો આત્મા ન કુભાય તેમ હોય તો જાણાવસી કે આ ક્ષેત્રને વિષે તમને આવવું નિવૃત્તિરૂપ નથી. કદાપિ અત્ર સત્સંગની ઇચ્છાથી આવવું વિચાર્યું હોય તો તે જોમ બનવો ઘણો વિકટ છે, કારણ કે અમારું ત્યાં જવું આવવું બને એમ સમજવું નથી પ્રવૃત્તિનાં બળવાન કારણોની તેમને પ્રાપ્તિ થાય એવું અત્રે છે, એમ જાણી જો બીજા વિચાર કરવો તેમને મુગમ હોય તો કરવો ચોચ છે. હાલ તમને ત્યાં ગી દરા વર્તે છે? સમાગમ જોગ વિશેષજ્ઞપણે ત્યાં સત્સંગનો કરવો ચોચ છે

મુંબઈ, ચૈત્ર વદ ,, ૧૯૪૬.

આત્મચિંતા.

૪/૩૭૨.

અનુજ્ઞતા, પ્રતિજ્ઞતાનાં કારણમાં વિષમતા નથી. સત્સંગતાકામી જનને આ ક્ષેત્ર વિષમ જેવું છે કોઈ કોઈ ઉપાધિ જોમનો અનુક્રમ અમને પણ રહ્યા કરે છે એ જ કારણ તરફથી વિસ્મૃતિ કરતાં પણ જે ઘરમાં રહેવાનું છે, તેની કેટલીક પ્રતિજ્ઞતા છે, તો હાલ તમ સૌ બાઈનો વિચાર કંઈ મુજબવા ચોચ (જેવું) છે.

મુંબઈ, પ્રથમ અશાઠ, વદ ૧૩, બોમ, ૧૯૪૬.

૪/૩૮૧.

જેની માસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્વ ચોકમી કરવી એ વાક્યને દિયર ચિત્તથી વિચારવું

જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તેવા પૂર્ણજ્ઞાનીનું ઓળખાણ જીવને થયું હોય ત્યારે તેવા જ્ઞાનિઓનો સત્સંગ કરવો અને સત્સંગ થાય તે પૂર્ણ પુણ્યોદય સમગ્રવો. તે સત્સંગમાં તેવા પરમજ્ઞાનીએ ઉપદેશોનો શિક્ષાબોધ મહત્ત્વ કરવો, એટલે જેથી કદાચદ, મતમતાંતર, વિધાસઘાત અને અસતત્વચન એ આદિનો તિરસ્કાર થાય, — અર્થાત્ તેને મહત્ત્વ કરવાં નહીં; મતનો આચદ મુકી દેવો. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે. આત્મત્વ પ્રાપ્તપુરુષનો બોવેલો ધર્મ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે; બાકીના માર્ગના મતમાં પડવું નહીં.

આટલું થતાં છતાં જો જીવથી સત્સંગ યથા પછી કદાચદ, મતમતાંતરદિ દોષ ન મુકી શકાતા હોય તો પછી તેણે છુટવાની આશા કરવી નહીં. અમે પોતે કોઈને આદેશવાત એટલે આમ કરવું એમ કહેતા નથી વારંવાર મૂછો તોપણ તે સ્મૃતિમાં હોય છે. અમારા સગમાં આવેલા કોઈ જીવોને હજીસુધી અમે એમ જણાવ્યું નથી કે આમ વર્તો, કે આમ કરો માત્ર શિક્ષા બોધ તરિકે જણાવ્યું હતું.

અમારો હૃદય એવો છે કે એવી ઉપદેશ વાત કરતાં વાણી પાછી ખેંચાઈ નય છે; તેથી અમે એમ જાણીએ છીએ કે હજી તેવો હૃદય નથી.

પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનિઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે, પણ તેથી કંઈ જીવનો દોષ નય નહીં એટલે કે અસારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહીં; પરંતુ હાલમાં જે પ્રલક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય તે જ દોષને જણાવી કઢાવી શકે જેમ દૂરના ક્ષીરસમુદ્રથી અત્રેના તૃપાતુરની તૃપા છીપે નહીં, પણ એક મીઠા પાણીનો કળસો અત્રે હોય તો તેથી તૃપા છીપે.

જીવ પોતાની કલ્પનાથી કલ્પે કે ધ્યાનથી કલ્યાણ થાય કે સમાધિથી કે યોગથી કે આવા આવા પ્રકારથી, પણ તેથી જીવનું કંઈ કલ્યાણ થાય નહીં. જીવતું કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાનીપુરુષના લક્ષમાં હોય છે, અને તે પરમ સત્સંગ કરી સમજી શકાય છે, માટે તેવા વિકલ્પ કરવા મુકી દેવા.

જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય આ વાત વિરોધ ધ્યાન આપવા જેવી છે, કે સત્સંગ થયો હોય તો સત્સંગમાં સાંભળેલ શિક્ષાબોધ પરિણામ પામી સહેજે જીવમાં કલ્પન થયેલ કદાચદાદિ દોષો તો છુટી જવા જોઈએ કે જેથી સત્સંગનું અવર્ણવાદપણું બોલવાનો પ્રસંગ બીજા જીવોને આવે નહીં.

જ્ઞાનીપુરુષે કહેવું બાકી નથી રાખ્યું; પણ જીવે કરવું બાકી રાખ્યું છે. એવો યોગાનુયોગ કોઈક જ વેળા હૃદયમાં આવે છે તેવી વાછાએ રહિત મહાત્માની ભક્તિ તો કેવળ કલ્યાણકારક જ નિવડે, જે પણ કોઈવેળા તેવી વાંછા મહાત્માપ્રત્યે થઈ અને તેવી પ્રવૃત્તિ થઈ મુકી, તોપણ તે જ વાંછા જો અસત્પુરુષમાં કરી હોય અને જે કળ થાય છે, તે કરતાં આત્મ કળ જુદું થવાનો સંભવ છે. સત્પુરુષ પ્રત્યે તેવા કાળમાં જો નિ શંકપણું રહ્યું હોય તો કાળે કરીને તેમની પાસેથી સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ હોઈ શકે છે.

એક પ્રકારે અગને પોતાને એ માટે બહુ શોચ રહેતો હતો; પણ તેનું કદયાણુ વિચારીને શોચ વિસ્મરણ કર્યો છે.

મન, વચન, કાયાના ભેગમાંથી જેને કેવળીસ્વરૂપભાવ થતાં અદ્ભુતભાવ મરી ગયો છે, એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ તેના પરમવપશમરૂપ ચરણારવિદ તેને નમસ્કાર કરી, વારંવાર તેને ચિતવી, તે જ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિની તમે ઇચ્છા કર્યા કરો એવો ઉપદેશ કરી આ પત્ર પુરો કરું છઉં.

પેટલાદ, બાદરવા શુદ્ધ ૬, ૧૯૪૯.

વિપરીત કાળમાં એકાકી હોવાથી ઉદ્દાસ!!!

૪/૩૮૭.

પુણી કાગળમાં સુધારસ પરત્વે પ્રાથે સ્પષ્ટ લખ્યું હતું, તે ચાહીને લખ્યું હતું. એમ લખવાથી વિપરિણામ આવવાનું છે નહીં એમ જાણીને લખ્યું હતું. કંઈ કંઈ તે વાતના અર્થક જીવને જે તે વાત વાંચવામાં આવે તો કેવળ તેથી નિર્ધાર થઈ જાય એમ બને નહીં, પણ એમ બને કે જે પુરુષે આ વાક્યો લખ્યાં છે, તે પુરુષ કોઈ અપૂર્વમાર્ગનો જ્ઞાતા છે, અને આ વાતનું નિરાકારણુ તે પ્રત્યેથી થવાનો મુખ્ય સંભવ છે, એમ જાણી તેની તે પ્રત્યે કંઈ પણ ભાવના થાય કદાપિ એમ ધારીએ કે તેને કંઈ કંઈ સંજ્ઞા તે વિષેની થઈ હોય, અને આ સ્પષ્ટ લખાણુ વાંચવાથી તેને વિરોધ સંજ્ઞા થઈ પોતાની એજે તે નિર્ધારમાં આવી જાય, પણ તે નિર્ધાર એમ થતો નથી. યથાર્થ તેનાં સ્વજનું જાણવું તેનાથી થઈ શકે નહીં, અને તે કારણથી જીવને વિરોધની ઉત્પત્તિ થાય કે આ વાત કોઈ પ્રકારે જાણવામાં આવે તો સારું, તો તે પ્રકારે પણ જે પુરુષે લખ્યું છે તે પ્રત્યે તેને ભાવનાની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે છે.

શ્રીજી પ્રકાર એમ સમજવા ચોચ છે કે “સત્પુરુષની વાણી સ્પષ્ટપણે લખાઈ હોય તોપણ તેનો પરમાર્થ સત્પુરુષનો સત્સંગ જેને આજ્ઞાકિતપણે થયો નથી, તેને સમજવો કુર્લભ થાય છે,” એમ તે વાંચનારને સ્પષ્ટ જાણવાનું કયારેય પણ થાય. જે કે અમે તો અતિ સ્પષ્ટ લખ્યું નહોતું તોપણ તેમને એવો કંઈ અભવ થાય છે, પણ અમે તો એમ ધારીએ છીએ કે અતિ સ્પષ્ટ લખ્યું હોય તોપણ ધણુ-કરી સમજાઈ નથી, અથવા વિપરીત સમજાય છે, અને પરિણામે પાછો તેને વિરોધ ઉત્પન્ન થઈ સન્માર્ગને વિષે ભાવના થવાનો સંભવ થાય છે. એ પતામાં અમે ઇચ્છાપૂર્વક સ્પષ્ટ લખ્યું હતું.

સહેજ સ્વભાવે પણ ન ધારેલું મલુંકરી પરમાર્થ પરત્વે લખાવું નથી, અથવા બોલાવું નથી, કે જે અપરમાર્થરૂપ પરિણામને પામે.

મુંબઈ, આશો શુદ્ધ ૯, શુધ, ૧૯૪૯.

૪/૩૯૦.

આપનાં બે પત્ર સમયસારના કવિત સહિત પહોંચ્યાં છે. નિરાકાર સાકાર ચેતના વિષેનું કવિત મુખરસ સર્ગમાં કંઈ સંબંધ કરી સકાય તેવા અર્થવાણું નથી; જે હવે પછી જણાવશું.

શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતાએ કેલિ કરે;

શુદ્ધતાએ સ્થિર રહે, અમૃતધારા બરસે.

એ કવિતમાં સુધારસતું જે મહાત્મ્ય કહ્યું છે, તે કેવળ એક વિસ્મય (સર્વ પ્રકારનાં અન્ય પરિણામથી રહિત અસપ્ખ્યાત પ્રદેશી આત્મદ્રવ્ય) પરિણામે સ્વરૂપરથ એવા-અમૃતરૂપ એવા-આત્માનું વર્ણન છે.

તેનો પરમાર્થ યથાર્થ હૃદયગત રાખ્યો છે, જે અનુક્રમે સમજાશે

મુંબઈ, આશો વદ ૧૩, રવિ, ૧૯૪૬.

૪/૪૦૦

બુધવારે એક પત્ર લખીશું, નહીં તો રવિવારે સવિગત પત્ર લખીશું એમ જણાવ્યું હતું. તે જણાવતી વખતે ચિત્તમા એમ હતું કે તમ મુમુક્ષુઓને કંઈ નિયમજેઠું સ્વસ્થપણું થયું ધટે છે, અને તે વિષે કંઈ લખવાનું સૂચે તો લખવું એમ આવ્યું હતું લખવાનું કરતાં એમ થયું કે જે કંઈ લખવામાં આવે છે તે સત્ત્વગત પ્રસંગમાં વિસ્તારથી કહેવા યોગ્ય છે, અને તે કંઈ ફળરૂપ થવા યોગ્ય છે.

મુંબઈ, ફાગણ શુદ્ધ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૦.

૪/૪૦૩.

“હયાધિ મટાડવાના જે પ્રકારથી પુરુષાર્થ થઈ શકે, એક તો કોઈ પણ વ્યાપારાદિ કાર્યથી; બીજા પ્રકારે વિદ્યા-મનાદિ સાધનથી, જે કે એ બંનેમાં અંત-રાય ટુટવાનો સક્ષવ પ્રથમ જીવને હોવો જોઈએ” પ્રથમ દર્શાવેલો પ્રકાર કોઈ રીતે બને તો કરવામાં અમને હાલ પ્રતિબંધ નથી, પણ બીજા પ્રકારને વિષે તો કેવળ હતાસીનતા જ છે; અને એ પ્રકાર સ્મરણમાં આવવાથી પણ ચિત્તમા ખેદ થઈ આવે છે, એવી તે પ્રકાર પ્રત્યે નિરિચ્છા છે “જેટલી આકુળતા છે તેટલો માર્ગનો વિરોધ છે, એમ જ્ઞાની પુરુષો કહી ગયા છે”

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૧૧, રવિ, ૧૯૫૦

૪/૪૧૯-૧

ચિત્તમાં હયાધિના પ્રમગ માટે વારંવાર ખેદ થાય છે; જે આવો હૃદય જે આદેહમાં ધણા વખત સુધી વર્ત્યા કરે તો સમાધિ દશાએ જે લક્ષ છે તે લક્ષ એમને એમ અપ્રધાનપણે રાખવો પડે, અને જેમાં અત્યંત અપ્રમાદયોગ ધટે છે, તેમાં પ્રમાદયોગ જેવું યાચ કદાપિ તેમ નહીં લેખાય “આ સંસારને વિષે કોઈ પ્રકાર રચિયોગ જણાતો નથી, પ્રલક્ષ સ્મરણિત એવું સ્વરૂપ દેખાય છે તેને વિષે જરૂર સદ્વિચારવાનું જીવને અડપ પણ રચિ યાચ નહીં” એવો નિઘય વર્તે છે વારંવાર અસાર લયરૂપ લાગે છે લયરૂપ લાગવાનો બીજા કોઈ હેતુ જણાતો નથી, માત્ર એમાં શુદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ અપ્રધાન રાખી વર્તવું યાચ છે તેથી મોટો ત્રાસ વર્તે છે;

અને નિત્ય પુલ્કાનો લક્ષ રહે છે, તથાપિ દંત્રુ નો અંગગમ મંભવે છે, અને પ્રતિબદ્ધ પાત્ર રવાં કરે છે તેમ જ તેને અનુસરના બીજા અનેક નિકટથી ખારા લાનેવા આ સંસારને વિષે પરાણે રિયતિ છે

૪/૪૨૯

તમે અને બીજા મુમુક્ષુજનનાં ચિત્તમંજૂરી દમ્બા નાં છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ અપ્રતિબદ્ધપાત્રને પ્રધાન માર્ગ કહ્યો છે, અને સર્વથી અપ્રતિબદ્ધદશાને વિષે વક્ષ રાખી પ્રવૃત્તિ છે, તોપણ સત્સંગાદિને વિષે હજી અમને પણ પ્રતિબદ્ધબુદ્ધિ ગણવાનું ચિત્ત રહે છે. હાલ અમારા સમાગમનો અપ્રેમજ છે એમ નાં. તમ સર્વ શાદીઓએ “જે પ્રકારે જીવને ગાંત-દાતપણું કંટન થાય તે પ્રકારે વાંચનાદિ સમાગમ કરવો થઈ જ તે વાત જાગવાન કરવા યોગ્ય છે”

મુબર્ક, શ્રાવણ વદ ૭, ગુરુવાર, ૧૯૫૦

૪/૪૩૪.

કબીર માટેબનાં જે પદ અને ચારિત્રસાગરનું એક પદ નિર્ભયપણાંથી તેનણે કહ્યું છે તે હપ્થાં તે વાચ્યાં છે. શ્રી ચારિત્રસાગરનાં તેવા કેટલાક પદો પ્રથમ પણ વાચવામાં આવ્યા છે તેવી “નિર્ભય વાણી મુમુક્ષુજને ધણુકગી ધર્મપુરુષાર્થનાં જાગવાન કરે છે” અમારાથી તેવાં પદ કે કાવ્યો એવા જોવાની જે તમારી ઇચ્છા છે, તે હાલ તો કપસામાવવા યોગ્ય છે કેમકે તેવા પદ વાચવા-વિચારવામાં કે કરવામાં હપથોગનો હાવ વિરોધ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, -છાંયા જેવો પણ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી

મુબર્ક, જા. ૦ શુદ્ધ ૪, સોમ, ૧૯૫૦

૪/૪૫૩

કૃષ્ણદાસને ચિત્તની વ્યવસ્થા જોઈને તમાગ સૌના મનમાં ખેદ રહે છે, તેમ બનતું રવામાવિક જો બને તો યોગવાસિષ્ઠિ ત્રય ત્રીજા પ્રકરણથી તેમને વચાવસો, અથવા શ્રવણ કરાનરો, અને પ્રવૃત્તિસેત્રથી જેમ અવકાશ મળે તથા સત્સંગ થાય તેમ કરગો દિવસના ભાગમાં તેવો વધારે વખત અવકાશ લેવાનું બને તેટલો લક્ષ ગણવો યોગ્ય છે. કૃષ્ણદાસે “વિનમાથી વિરોધની નિવૃત્તિ કરવાયોગ્ય છે”

મુબર્ક, માર્તિ ૭ શુદ્ધ ૭, ૧૯૫૧

૪/૪૬૯

ઈશ્વરેચ્છા જાગવાન છે, અને કાનુ પણ હપથપણુ છે. પૂર્વે બજાયું હતું અને સ્પષ્ટ પ્રતીતિ સ્વરૂપ હતું કે જ્ઞાનીપુરુષને સકામપણે બજતા આત્માને પ્રતિબદ્ધ થાય છે, અને ઘણીવાર પરમાર્થદૃષ્ટિ મટી સસાગર્થ દૃષ્ટિ થઈ જાય છે. જ્ઞાની પ્રત્યે જેની દૃષ્ટિ થયે ફગી મુલભબોધિપણુ પામતું કહણુ પડે છે, એમ જાણી કોઈ પણ જન સકામપણે સમાગમ ન કરે, એવા પ્રકારે વર્તવું થવું હતું તમને તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ વગેરેને આ માર્ગ સબધી અમે કહ્યું હતું, પણ અમારા બીજા કપટેરાની પેઠે તત્કાલ તેવું

અજુ મોઈ પ્રારબ્ધયોગથી ન થતુ અમે ત્યારે તે વિષે કઈ વ્યભાવતા ત્યારે પૂર્વના જ્ઞાનીઓએ આચર્યું છે, એવા પ્રકાગદિથી પ્રચુત્તર દેના જેવુ થતુ હવે અમને તેથી ચિત્તમા મોટો ખેદ થતો હતો કે આ અમામરુનિ કુષમખળને નીધે આવા મુમુક્ષુ પુરુષને વિષે અને છે, નહીં તો તેનો અત્રે પણ મંભવ ન દોષ એ કે તે સમામરુત્તિથી તમે પરમાર્થદૃષ્ટિપણુ વિભગી જાઓ એવો મંગલ થતો ન દોતો, પણ પ્રસંગોપાત્ત પરમાર્થદૃષ્ટિને ગિચિત્પાનાનો હેતુ થવાનો મમત દેખાતો હતો, પણ તે કરતા મોટો ખેદ એ થતો હતો કે આ મુમુક્ષુના કુટુમ્બમાં મકામનુદ્ધિ વિરોધ થશે, અને પરમાર્થ દૃષ્ટિ મગી જશે, અથવા ઉત્પત્ત થવાનો મમત ટળી જશે, અને તેને લીધે બી ન પણ થાણા જીવોને તેનિયતિ પરમાર્થ અપ્રાપ્તિમા હેતુમત્ત થશે વળી મકામપત્રે ભજનાગની અમારાથી કઈ જુનિ ગાત કરવાનુ બનતુ મ્હાનુ તેથી મકામજીવોને પૂર્વાપર વિરાય બુદ્ધિ થાય અથવા ૪ માર્ગપૂજ્યભાવના ટળી જાય એવુ ને એવુ હવે, તે વર્તમાનમા ન થાય તે વિષે ૪ ધ્યોગ થતા મહેજ વખ્યુ છે પૂર્વાપર આ વાતનુ મદા મ્ય સમ તથ અને અન્ય જીવોને ઉપકાર થાય તેમ વિગેષ લક્ષ ગખગો

મુખઈ, માગમર, ૧/૫૧

૪/૪૮૮.

હાન જે મોઈ વેદાત મબધી ગ્રંથો વાચવા અથવા શ્રવા કરવાનું રહેતુ હાન તો તે વિચારનો વિગેષ વિચાર થવા થોડો વખત શ્રી આચાર્યગ, સૂચ્યગદાગ તથા ઉત્તરાચયન વાચવા વિચા વાનુ બને તો કમ્મો

વેદાતના મિદ્ધાતમા તથા જિનના આગમના મિદ્ધાતમા જુદાપણુ છે, તોપા જિનના આગમ વિગેષ વિચારનુ અથ જાણી વેદાતનુ પૃથક્કરણુ થવા તે આ ૪ વાચવા, વિચારના યોગ્ય છે

મં ૧/૫૧ ના ચૈ ૧૩, મુખઈ

૪/૪૮૭

તમારે વેદાત ત્રય વાચનાના કે તે પ્રમગની વાત રીત શ્રવણ કથવાનો પ્રમગ રહેતો હોય તો તે ત્રયનથી તથા શ્રવણથી જામા વૈરાય અને ઉપરામ વર્તમાન થાય એમ કરવુ યોગ્ય છે તેમા પ્રતિપાદન કરેલા સિદ્ધાંતનો જે નિશ્ચય થતો હોય તો કરવામા બાધ નથી, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમ ઉપાગમનાથી સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય કથાવિના આત્મ વિરોધ થવા અભવ છે

૪/૫૦૨

ધર્મને નમસ્કાર

વીતરાગને નમસ્કાર

શ્રી મત્પુરુષોને નમસ્કાર.

મુખઈ, વૈગાખ શુદ ૧૧, રવિ, ૧૮૫૧

૪/૫૫૮.

૪૩

દૂરપને અદૃશ્ય કયું, અને અદૃશ્યને દૂર કયું એવું જ્ઞાનીપુરુષોનું આશ્ચર્યનારું
અનંત એશ્વર્ય નીચું-વાળીથી કદી સાધતું થોડું નથી.

[૧૯૫૧. સં નિઃ]

૪/૫૬૩-૨.

અંતર્લક્ષ્યવત્ દાઘ જે રૂતિ વર્તતી દેખાય છે તે ઉપધારી છે, અને તે રૂતિ
ક્રમે ક્રમે પરમાર્થના ચર્ચાર્થપ્રમાણ વિરોધ ઉપધારમૂલક થાય છે દાઘ ગુંદરાસહજના
અંધ અથવા શ્રી યોગવાસિષ્ઠ વાંચસો શ્રી સોભાગ અને છે.

મુંબઈ, કાર્તિક શુ. ૧૩, ગુરુ, ૧૯૫૨.

૪/૬૩૬

કામળ મળ્યો છે * “મનુષ્યાદિ પ્રાણીની રૂદ્ધિ” મળે તમે જે પ્રશ્ન લખેલ
તે પ્રશ્ન જે કારણથી લખાયું હતું તેવું કારણ તે પ્રશ્ન મળેલ તેવામાં સાંભળ્યું હતું
એવા પ્રશ્નથી વિરોધ આત્માર્થ સિદ્ધ થતો નથી, અથવા જ્યાં કાળસેપ જેવું થાય છે,
તેથી આત્માર્થ પ્રત્યે લક્ષ થવા, તમને તેવા પ્રશ્ન પ્રત્યે કે તેવા પ્રશ્નો પ્રત્યે તમારે
ઉદાસીન રહેવું થોડું છે, એમ જણાવ્યું હતું; તેમ તેવા પ્રશ્નના ઉત્તર લખવા જેવી
અને વર્તમાન દશા પલું રી વર્તતી નથી, એમ જણાવ્યું હતું

“અનિયમિત અને અર્થ આયુષ્વાળા આ દેહે આ માર્યનો લક્ષ તોથી
પ્રથમ કર્તવ્ય છે”

આમુદ, ભા. ૦ ૦૬ ૧૭, રવિ, ૧૯૫૨.

૪/૬૬૩

શ્રી સદ્ગુરુદેવના અનુમંદથી અત્ર સમાધિ છે

એકાંતમાં અવગાદવાને અર્થે ‘આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’ આ જોડે મોકલ્યું છે તે
દાઘ શ્રી ૦૦૦ એ અવગાદવા થોડું છે

નિનાગમ વિચારવાની શ્રી ૦૦૦ અથવા ૦૦૦ ની ઇચ્છા હોય તો આચાર્ય, મુનિ,
મુનિશાન, દ્વારેશ્વર, ઉત્તરાધ્યક્ષ અને પ્રશ્નવાચક, વિચારવા થોડું છે

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર શ્રી ૦૦૦ એ આજળ પર અવગાદવું વધારે દિલગી
માની દાઘ શ્રી ૦૦૦ ને તે માત્ર અવગાદવું લખ્યું છે, તોપણ જો શ્રી ૦૦૦ ની
વિશેષ આગ્રહા દાઘ રહે તો પ્રવક્તા સત્યુત્તર જેવો માગ પ્રત્યે કોઈએ પરોપાર
થો નથી, એવો અર્થ નિશ્ચય આત્મામાં લાવી અને આ દેહનાં લવિષ્ય જીવનમાં
પણ તે અર્થ નિશ્ચય હો; તો મેં આત્માર્થ લખ્યો, અને અરા ઉપધારીના ઉપધારને
ઓળવનો હોય કયો, એમ જ જાણીશ, અને આત્માને સત્યુત્તરનો નિલ આજ્ઞા
કિત રહેવામાં જ કલ્યાણ છે, એવો ભિન્નભાવરહિત, લોકસર્વજની બીજા પ્રધારની સર્વ

* આ ૪૪૩ નો પત્ર આ વિષય સંબંધે જ છે.—સંપ્રેષક.

કલ્પના છોડીને, નિશ્ચય વર્તાવીને, શ્રી ૦ ૦ ૦ મુનિના મદ્યારીપણામાં એ ગ્રંથ અવમાદવામાં દાસ પાત્ર અડગ્ય નથી. ધન્ટી સંક્રામ્યોનું સમાધાન થવા યોગ્ય છે.

૪/૧૮૮.

‘કર્મગ્રંથ’ વિચારતાં કયાવાદિનું સ્વરૂપ, કેટલુંક ચર્ચાએ સમજાવ્યું નથી, તે વિશેષ અનુપ્રેક્ષાથી, ત્યાગરત્તિના બળે, સમાગમે સમજવા યોગ્ય છે.

“વખતનો આવકારા મેળવીને નિયમિતરીને બેથી ચાર ધડી મુખી” મુનિયોએ દાસ “સુચનગાંગ વિચારતું ધટે છે, શાંત અને વિરજા ધિનથી.”

૪/૭૭૬.

પદેશ્વેરા આઠકડો નર્દી છતાં મુખડ એવી સાદાઈ સારી છે. આઠકડાઈથી પાંચસોના પગારના કોઈ પાંચસો એક ન કરે, અને થોડા સાદાઈથી પાંચસોના ગારસોનવાલું કોઈ ન કરે.

ધર્મમાં લૌકિક મોટાઈ, માન-મદત્વની ઇચ્છા એ ધર્મના દ્રોહરૂપ છે.

ધર્મના બદાને અનાયે દેરામાં જવાનો કે સૂત્રાદિ મોકલવાનો નિષેધ કરનાર, — નામક વગાડી નિષેધ કરનાર-પોતાનાં માન-મદત્વ-મોટાઈનો સવાસ આને ત્યાં એ જ ધર્મને ઠોકર મારી, એ જ ધર્મપર પગ મૂકી એ જ નિષેધનો નિષેધ કરે એ ધર્મદ્રોહ જ છે.

વીરચંદ ગાંધીને વિશ્વાયતાદિ મોકલવા આદિમાં આમ થયું છે.

ધર્મ જ મુખ્ય એવો રંગ [૧] ત્યારે અલો બાગ્ય !

પ્રયોગના બદાને પશુવધ કરનારા રોગ-કુઝ-ટાગે ત્યારની વાન ત્યારે, પાત્ર અત્યારે તો બિચારાં નિરપરાધી પ્રાણીઓને રિબાવી મારી અજ્ઞાનવશતાએ કર્મ ઉપાજે છે ! પત્રકારો પણ વિવેક-વિચાર-વિના પુષ્ટિ આપવા રૂપે ફૂટી મારે છે !

વવાણીઆ, ચેત્ર શુદ્ધ ૬, ભુધ, ૧૯૫૩

૪/૭૨૬

મોહમુદ્દર અને મલ્હિરભાળા એ બે પુસ્તકો દાસ વાંચવાનો પરિચય રાખશે. એ બે પુસ્તકમાં મોહના સ્વરૂપના તથા આત્મસાધનના કેટલાક ઉત્તમ પ્રકારો બતાવ્યા છે.

પારમાર્થિક કરુણાબુદ્ધિથી નિષ્પક્ષપાતપણે કલ્યાણના સાધનના ઉપદેશ-પુરુષનો સમાગમ, ઉપાસના અને આજ્ઞાનું આરાધન કર્તવ્ય છે. તેવા સમાગમના વિયોગમાં સત્સાક્ષનો યથામતિ પરિચય રાખી સદાચારથી પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

મુંબઈ, શ્રાવણ ૧૯૮, શુક્ર, ૧૯૫૩.

૪/૭૨૭.

‘મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ’ અવળ કરવાની જે જિજ્ઞાસુઓને જિજ્ઞાસા છે, તેમને અવળ કરાવશો. વધારે સ્પષ્ટીકરણથી અને ધીરજથી અવળ કરાવશો. બ્રોતાને

કોઈ એક સ્થાનકે વિશેષ મંશય થાય તો તેનું સમાધાન કરવું યોગ્ય છે. કોઈ એક મ્યજે સમાધાન અશક્ય જેવું દેખાય તો કોઈ એક મહાત્માને યોગે સમજવાનું જાણીને અવાજ અટકાવવું નહીં; તેમજ કોઈ એક મહાત્મા સિવાય અન્યસ્થાનકે તે મંશય પૂઠવાથી વિશેષ ભ્રમનો હેતુ થશે, અને નિઃસંશયપણાથી અવજ્ઞ થયેલાં અવજ્ઞનો સાત વૃથા જેવો થશે, એવી દૃષ્ટી શ્રોતાને હોય તો વધારે હિતકારી થાય.

મુંબઈ, આગસ્ટ, ૧૬ ૧૦, રવિ, ૧૯૫૩.

૪/૭૪૦.

જે આયો અન્ય ક્ષેત્રે હવે વિહાર કરવાના આશ્રમમાં છે, તેમજે જે ક્ષેત્રમાં શાંતરસપ્રધાનવૃત્તિ રહે, નિવૃત્તિમાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો સાત થાય, તેવાં ક્ષેત્રમાં વિચરવું યોગ્ય છે.

મુંબઈ, કાર્તિક ૧૬ ૧, બુધ, ૧૯૫૪.

૪/૭૪૦.

શ્રી સોમાગના વિદ્યમાનપણામાં કંઈ આગમથી જાણાવવું થતું, અને હાલ તેમ નથી બન્યું; એવી કંઈ પણ લોકદૃષ્ટિમાં જવું યોગ્ય નથી.

અવિષમતાવ વિના અમને પણ અબંધપણા માટે બીજે કોઈ અધિકાર નથી. મૌનપણું ભજવાયોગ્ય માર્ગ છે.

આણંદ, પોપ ૧૬ ૧૩, શુક્ર, ૧૯૫૪.

૪/૭૪૨.

મુમુક્ષુપણું જેમ દૃઢ થાય તેમ કરો; હારવાનો અથવા નિરાશ થવાનો કાઈ હેતુ નથી. દુર્લભયોગ જીવને પ્રાપ્ત થયો તો પછી થોડેક પ્રમાદ છોડી દેવામાં જીવે મુંડાવા જેવું અથવા નિરાશ થવા જેવું કંઈ જ નથી.

મોરબી, માઠ ૧૬, ૧૯૫૪.

૪/૭૪૧.

મહત્ત્વપૂર્ણ નિષ્ઠ સચીર આર્ય શ્રી હુંગર ન્યેષ્ટ શુદ્ધિ ૩ સોમવારની રાત્રીએ નવ વાગ્યે સમાધિ સહિત દેહમુક્ત થયા.

વવાણીઆ, ન્યેષ્ટ શુદ્ધિ ૬, શુક્ર, ૧૯૫૮.

૪/૭૪૩.

મુનિયોના સમાગમમાં જાણ્યર્થવર્તન ચંદલ કરવા મબંધમાં થયાસુખ વર્તીશો, પ્રતિબંધ નથી. મુનિયોને જ્ઞાનસ્મરણ પ્રાપ્ત થાય.

મુંબઈ, જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૪, રવિ, ૧૯૫૪.

૪/૭૪૭-૨.

રાજ કાળ! આ અવસર્પિણી કાળમાં ચોવિરા તીર્થકર થયા. તેમાં હજી તીર્થકર થમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર દીક્ષિત થયા પણ એકલા! નિહિ પામ્યા પણ એકલા! પ્રથમ હપદેશ તેમનો પણ અકળ થયો!

શ્રી વસો, આમી, ૧૯૫૪.

૪/૭૭૮ *

સર્વ વાસનાનો ક્ષય કરે તે સંન્યાસી ઇદ્રિયોને કાણુમા રાખે તે ગોસાઈ
મસારનો પાર પામે તે ચતિ (જતિ)

સમક્રિતીને આઠ મદમાનો એક મદ ન હોય

અવિનય, અદકાર, અર્ધદંધપણ, પોતાને જ્ઞાન નહીં છતા જ્ઞાની પોતાને માની
બેસવાપણ, અને રસદુષ્કપણ — એ ચારમાથી એક પણ દોષ હોય તો જીવને સમ-
ગ્રિત ન થાય આમ શ્રી ઠાણાગચૂરમા મહુ ૩

મુનિને વ્યાખ્યાન કરતુ પડતુ હોય તો પોતે સર્ગચાય (સ્વાચાય) કરે છે,
એવો ભાવ રાખી વ્યાખ્યાન કરતુ મુનિને સવારે સર્ગચાયની આજ્ઞા છે, તે મનમા
મરવામા આવે છે, તેના બદલે વ્યાખ્યાનરૂપ સર્ગચાય હવા સ્વરે માન, પૂન, સત ૧૨,
આઢારાદિની અપેક્ષા વિના કેવળ નિષ્કામ બુદ્ધિથી આત્માર્થે કરે છે.

ક્રોધાદિ કષાયનો ઉદય થાય ત્યારે તેની સામા યઈ તેને જલ્પાવતુ કે તે અના-
દિકાળથી મને હેરાન કરેલ છે હવે મુતને એમ તારું બળ નહીં ચાવવા દઉં, ને મુ
હવે તારા સામે યુદ્ધ કરવા બેઠો છું

નિદ્રાદિ પ્રકૃતિ, ક્રોધાદિ અનાદિ વૈરી, તે પ્રતિ ક્ષત્રિયભાવે વર્તેતુ, તેને અપ
માન દેતુ, તે છતા ન માને તો તેને ક્રૂર યઈ ઉપરામાવવી, તે છતા ન માને તો ખ્યાવ
(ઉપયોગ) મા રાખી વખત આબે તેને મારી નાખવી, આમ ચૂર ક્ષત્રિયસ્વભાવે
વર્તેતુ, જેથી વૈરીનો પરાભવ યઈ સમાધિ મુખ થાય

પ્રમુ પૂનમા પુષ્પ ચડાવવામા આવે છે, તેમા જે શૂદ્ધસ્થને હીવોત્રીનો નિયમ
નથી, તે પોતાના હેતુએ તેનો વપરાસ કમ કરી ફલ પ્રમુને ચડાવે ત્યાગી મુનિને તો
પુષ્પ ચડાવવાનો તેના ઉપદેશનો સર્વથા નિષેધ છે આમ પૂર્વાચાર્યોનુ પ્રવચન છે

કોઈ સામાન્ય મુમુક્ષુ ભાઈ બ્હેન સાધન માટે પુછે તો આ સાધન બતાવતુ —

સાતવ્યસનનો ત્યાગ	‘સર્વજ્ઞદેવ’ અને ‘પરમશુર’ ની પાચ
હીવોત્રીનો	પાચ માળાનો જપ
કદમૂળનો	બહિરરહસ્ય કુહાનુ† પકન-મનન
અવશ્યનો	ક્ષમાપનાનો પાઠ ‡
રાત્રિ ભોજનનો	સતસમાગમ અને સતરાશ્રમ સેવન

‘સિઝ્ઝતિ,’ પછી ‘બુઝ્ઝતિ,’ પછી ‘મુચ્ચતિ,’ પછી ‘પરિણિવૃણાયતિ,’
પછી ‘સંવદ્ધુખ્યાણમતકરતિ,’ — એ રાખેના રહસ્યાર્થ વિચારવા યોગ્ય છે ‘સિઝ્ઝતિ’
અર્થાત્ સિદ્ધ થાય, તે પાછા ‘બુઝ્ઝતિ’ બોધસહિત-જ્ઞાનસદિત-હોય એમ સૂચવ્યુ

* આ લેખ શ્રીમદ્નું મૂળ લખાણ નથી જણાતો પણ ‘ઉપદેશ સાર’ છે — સરોવક
† ખડ ૭, આક ૧૭૦, હે પ્રમુ † હે પ્રમુ † શુ કહું † વાળી સ્તુતિ — સરોધ
‡ ખડ ૬, ‘મોક્ષમાળા’નો શિક્ષાપાઠ ૫૧ — સરોધક

સિદ્ધ થયા પછી શૂન્ય (જ્ઞાનરહિત) દશા આત્માની કોઈ માને છે તેનો નિવેધ 'સુખંતિ' થી સૂચવ્યો. એમ સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય, તે પાછા 'મુચ્યંતિ' સર્વ કર્મથી રહિત થાય, અને તેથી પાછા 'પરિશ્લિષ્ટવાયંતિ' અર્થાત્ નિર્વાણ પામે; કર્મરહિત થયા હોવાથી ફરી જન્મ-અવતાર-ધારણ ન કરે. મુક્તાશ્વ કારણવિરોધે અવતાર ધારણ કરે તે મતનો 'પરિશ્લિષ્ટવાયંતિ' ફરી નિવેધ સૂચવ્યો. ભવતું કારણ કર્મ, તેથી સર્વથા જે મુકાણા છે, તે ફરી ભવ ધારણ ન કરે; કારણ વિના કાર્ય ન હપજે. આમ નિર્વાણ પામેલા 'સબ્બદુષ્ખણમંતંકરંતિ' અર્થાત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે, તેમને દુઃખનો સર્વથા અભાવ થાય, તે સદૃશ સ્વાભાવિક મુખ આનંદ અનુભવે; આમ કદી મુક્ત આત્માઓને શૂન્યતા છે, આનંદ નથી જે મનનો નિવેધ સૂચવ્યો.

શ્રી વસો, આસો, સં ૧૯૫૪. સં નિં

૪/૭૮૪.

હે જીવ. આ કલેસરૂપ સંસારથી નિવૃત્ત થા ! નિવૃત્ત થા !

ખેડા, દિં આશ્વિન વદ , ૧૯૫૪.

૪/૭૮૫.*

પ્ર-આત્મા છે ?

શ્રી-હા, આત્મા છે.

પ્ર-અનુભવથી કહો છો કે આત્મા છે ?

શ્રી-હા, અનુભવથી કહિયે છિયે કે આત્મા છે સાકરના સ્વાદનું વર્ણન ન થઈ શકે, તે તો અનુભવગોચર છે;—તેમ જ આત્માનું વર્ણન ન થઈ શકે, તે પણ અનુભવગોચર છે, પણ તે છે જ.

પ્ર-જીવ એક છે કે અનેક છે ? આપના અનુભવનો ઉત્તર હમણું છું

શ્રી-જીવો અનેક છે.

પ્ર-જડ, કર્મ એ વસ્તુતઃ છે ? કે માયિક છે ?

શ્રી-જડ, કર્મ એ વસ્તુતઃ છે. માયિક નથી.

પ્ર-પુનર્જન્મ છે ?

શ્રી-હા, પુનર્જન્મ છે.

પ્ર-વેદાંતને માન્ય માયિક ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ આપ માનો છો ?

શ્રી-ના.

પ્ર-દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ તે માત્ર જાણી દેખાવ છે કે કોઈ તત્ત્વનું બનેલ છે ?

શ્રી-દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ માત્ર જાણી દેખાવ નથી, તે અમુક તત્ત્વનું બનેલું છે.

શ્રી ખેડા, દિં આશ્વિન વદ, ૧૯૫૪.

* આ લેખ શ્રીમદનું મૂલ લખાણ નથી, પણ શ્રી ખેડાના એક વેદાંતવિઃ નિદાન વગીશ સાધેનો પ્રસંગ છે.—સંશોધક.

૪/૩

પ્રવીણસાગરસમજીને વચાયતો દસતાવાળો અંધ છે નહીં તો અપ્રસ્તુતી અંધ છે
વનાણીઆ, ચેત્ર શુદ્ધ ૧૭, ૧૮૪૫

૪/૧૩૨-૨

પાએક દિવસ પહેલાં પત્ર મારું (જે પત્રમા લખ્યાદિ ની વિચિત્ર દશા
વાળી છે તે)

વવાણીઆ, આસો શુદ્ધ ૧૦, શુક્ર, ૧૮૪૬

૪/૧૩૩

મોતનુ ઔષધ હુ આ તને દઈ છું

વાપરવામા દોષ કરીને નહીં

તને મેણુ પ્રિય છે ? મને ઓળખનાર

આમ કા કરો ? હજી વાર છે,

શુ થનાર છે તે ?

હે કર્મ ! તને નિશ્ચય આજ્ઞા ૩ છું કે નીતિ અને નેશી ઉપર મને પા

મુદ્રાનીશ નહીં

વવાળ, વિં સં ૧૮૪૬ આશ્વિન

૪/૧૩૪

ત્રણ પ્રકારના વીર પ્રાપ્ત થયાં —

(૧) મહાવીર્ય (૨) મયવીર્ય (૩) અપવીર્ય

ત્રણ પ્રકારે મહાવીર્ય પ્રાપ્ત થયું —

(૧) સાત્ત્વિક (૨) રાજસી (૩) તામસી

ત્રણ પ્રકારે સાત્ત્વિક શુભ મહાવીર્ય પ્રાપ્ત થયું —

(૧) સાત્ત્વિક શુભ (૨) સાત્ત્વિક ધર્મ (૩) સાત્ત્વિક મિત્ર

ત્રણ પ્રકારે સાત્ત્વિક શુભ મહાવીર્ય પ્રાપ્ત થયું —

(૧) શુભજ્ઞાન (૨) શુભદર્શન (૩) શુભચારિત્ર (શીલ)

સાત્ત્વિક ધર્મ જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થયાં —

(૧) પ્રગટ (૨) પ્રસિદ્ધપ્રગટ

એ પણ જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થયું —

(૧) પાતે (૨) અપાતે

સામાન્ય કેવળી

તીર્થંકર

એ અર્થ સમર્થ છે

વિં સં ૧૮૪૬ આશ્વિન

૪/૧૫૪

ૐ શ્રીનરુચરણાય નમઃ

મુનિ ૦ ૦ ૦ સંબધી આપનું લખવું ચચાર્ય છે ' ભવન્થિતિની પરિપક્વતા થયા વિના, દીનબાળુની રૂપા વિના, ગતચરણ મેન્થા વિના ત્રણે કાળમા માર્ગ મળવો દુર્લભ છે

"છાને સસાર પરિભ્રમણના જે જે મારણો છે, તેમા મુખ્યે પોતે જે જ્ઞાન માટે મકિલ છીએ, તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવો, પ્રગટમા તે માર્ગની રક્ષા કરવી હૃદયમા તે માટે ચત્રવિચરણપણ હતા પોતાના શ્રદ્ધાળુને એ માર્ગ ચચાયોગ્ય છે એમ ઉપદેશાડુ, તે સર્વથી મોટું મારણ છે' આમ જ આપ તે મુનિના સંબધમા વિચારશો, તો ભાગી શકશો

' પોતે રામામા ગંગકા ખાતો હોય, એનો [એવો] છવ નિ શકમાર્ગ બોધવાનો દુભ રાખી આમુ છવન માળે એ તેને માટે પરમરોચનીય છે' મુનિના મંબધમા આ રચણે કદી જોર ભાષામા લખ્યું છે એમ લાગે તો પણ તેવો હેતુ નથી જ જેમ છે તેમ મરુણાડ ચિત્તે લખ્યું છે એમ જ બીજા 'અનતાજીવ પૂર્વકાળે રખાયા છે, વર્તમાનમારે રખાટે છે, ભવિષ્યકાળે રખાડશે"

"જે છટવા માટે જ છવે છે, તે બધનમા આવતો નથી આ વાક્ય નિ શક-અનુભવનું છે બધનનો ત્યાગ કર્યે છટાય છે, એમ સમજેલા છતા તે જ બધનની વૃદ્ધિ મ્યાં કરી તેમા પોતાનું મહત્ત્વ રચાપન કરવું પૂન્યતા પ્રતિપાદન કરી એ છાને બહુ રખડાવનાર છે આ સમજણ, સમીપે આવેલા છવને હોય છે, અને તેવા છવો સમર્થ ચક્રવર્તિ જેવી પદ્મીએ છતા તેનો ત્યાગ કરી કર-પાત્રમા શિક્ષા માગીને છવનાર મતના ચશાને અનત અનત મેમે પૂજે છે, અને જરૂર તે મૂટે છે'

' દીનબાળુની રૂપિ એની જ કે છટવાના કામીને બાધવો નહીં, ને બધાવાના મામીને છોડવો નહીં અહીં ચિક પી છવને એવો ચિકરૂપ ઉઠે કે છવને બધાનું ગમવું નથી સર્વેને છટવાની હચા છે, તો પછી બધાય છે કા? એ વિ-પની નિવૃત્તિ એટલી જ જ કે એવો અનુભવ થયો છે, કે જેને છટવાની ટક હચા ધાય છે, તેને બધનનો ચિક પ મટે છે, અને એ આ વાર્તાનો સત્સાક્ષી છે "

મુબર્, કાર્તિક ૧૬ ૯, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૧૭૫

મોકવાનેથી *વચનાનવીમા આપની પ્રસન્નતાથી અચારી પ્રસન્નતાને ઉનેજનની પ્રાપ્તિ થઈ સુનનો અદ્ભુતમાર્ગ એમા પ્રકાશ્યો છે જે તે એક જ વૃત્તિએ જે વાક્યોને આરાધરો અને તે જ પુરુષની આજ્ઞામા લીન રહેરો, તો અનતકાળથી પ્રાપ્ત થવેતુ પરિભ્રમણ મગી જરો માયાનો મોહ તે વિરોધ રાખે છે, કે જે માર્ગ મળવામા

* આ વચનાનવી ખ-૧ પૃષ્ઠ ૩૪, અંક ૧૪૫ માં આપેલ બાગ દોવાધા-૫ છે — સ્તરોપક

મોટો પ્રતિબંધ ગણાય છે માટે એવી વૃત્તિઓ હજારે-હજારે ઓછી કરવા તેને મારી વિનંતિ છે

મુખર્ષિ, મહા વદ ૩, ૧૯૪૭

૪/૧૮૮.

‘નારદ-ભક્તિ-સૂત્ર’ એ નામનું એક નાનું શિક્ષાસાત્ર મહર્ષિ નારદજીનું રચેલું છે; તેમા પ્રેમભક્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

મુખર્ષિ, ફાગણ વદ ૧, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૧૯૮-૨

કાર્યની જાળમાં આવી પડ્યા પછી ધણુંકરીને પ્રત્યેક જીવ પદ્ધત્તાપયુક્ત હોય છે, કાર્યના જન્મ પ્રથમ વિચાર થાય અને તે દ્રઢ રહે એમ રહેવું બહુ વિકટ છે, એમ જોડાલા મનુષ્યો કહે છે તે ખરું છે કાર્યનું પરિણામ, પદ્ધત્તાપ્રયત્ન તો [૧] આખું હોય તેથી અન્યથા ન થાય; તથાપિ બીજા તેવા પ્રમગમાં ઉપદેશનું કારણ થાય એમ જ હોયું થોડું હલ્લું એમ માની રોકનો પરિણામ કરવો, અને માત્ર માયાના પ્રબળનો વિચાર કરવો, એ ઉત્તમ છે. માયાનું સ્વરૂપ એવું છે કે એમાં જેને ‘સત્’ સપ્રાપ્ત છે તેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ રહેવું વિકટ છે, તો પછી હજી શ્રુતશ્રુતાનાં અગોનું પણ મહીનત્વ છે, તેને એ સ્વરૂપમા રહેવું વિકટ, બૂધામણીવાળું, ચલિત કરનાર હોય, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, એમ જરૂર જણાવે

મુખર્ષિ, ચૈત્ર શુદ્ધ ૬, શુક્ર, ૧૯૪૭

૪/૨૨૨

ખંભાતથી પાંચ સાત ગાઉપર એક કોઈ ગામ છે કે જ્યાં અમલપણે રહેવું હોય તો અનુકૂળ આવે? જળ, વનરપતિ અને સૃષ્ટિરચના જ્યાં ઠીક હોય તેવું રચણ જો ધ્યાનમા આવે તો લખસો પર્યુપણથી પહેલાં અને આવણુ વદ ૧ પડી અત્રેથી થોડા વખતને માટે નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા છે ધર્મ સંબંધે પણ જ્યાં અમને ઓળખતા હોય તેવા ગામમા હાલ તો અમે પ્રવૃત્તિ માની છે, જેથી ખંભાત આરામ વિષે વિચાર હાલ સંભવતો નથી

હાલમા થોડા વખતને માટે આ નિવૃત્તિ લેવા ઇચ્છું છું સર્વમાનને માટે (આયુષ્ય પર્યત) જ્યાંસુધી નિવૃત્તિ મેળવવાનો પ્રસંગ ન આવ્યો હોય ત્યાંસુધી ધર્મ સંબંધે પણ પ્રગટમા આવવાની ઇચ્છા રહેતી નથી માત્ર નિર્વિકારપણે જ્યાં રહેવાય એ રીતે તજવીજ કરી

મુખર્ષિ, આવણુ શુદ્ધ ૮, શુક્ર, ૧૯૪૭

લીંઁ સમાધિ.

૪/૩૬૮-૨

હાલ દોઢથી બે માસ થયાં ઉપાધિના પ્રમગમાં વિરોધ-વિરોધ કરી સસારનું સ્વરૂપ વેદાયું છે એવા જો કે પૂર્વે ઘણા પ્રસંગ વેદ્યા છે, તથાપિ જ્ઞાનેકરી ધણુમ્વી વેદ્યા નથી આ દેહ અને તે પ્રથમનો બીધબીજહેતુવાળો દેહ તેમા થયેલું વેદન તે મોક્ષમાયે ઉપયોગી છે

મુખર્ષિ, ફાગણ શુદ્ધ ૪, રવિ, ૧૯૫૦.

૪/૧૪૮.

મતિજ્ઞાનાદિનાં પ્રશ્નો વિષે સમાધાન પત્રદ્વારાએ થતું કંઈક છે. કેમકે તેને વિશેષ વાંચવાની કે ઉત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હમણાં થઈ શકતી નથી.

મહાત્માના ચિત્તનું સ્થિરપણું પણ રહેવું જોમાં કંઈક છે એવા દુસ્મનકાળમાં તમ સૌપ્રથમે અનુકંપા ધરો છે, એમ વિચારી લોકના આંતરે પ્રવૃત્તિ કરતા તમે પ્રશ્નાદિ લખવારૂપ ચિત્તમાં અવકાશ આપ્યો, એ મારા મનને સતોષ થયો છે.

સુબર્ધ, કાર્તિક શુદ્ધ ૧, ૧૮૫૧.

૪/૪૬૫

અત્રેથી નિવૃત્તતા પછી ધણુંકરી વચાણીઆ એટલે આ લખના જન્મ ગામનાં સમાચારણ વ્યવહારિક પ્રશ્નો જવાબું કારણ છે ચિત્તમાં ધણા પ્રકારે તે પ્રસંગથી ફરી શકવાનું વિચારતા છટી સમય તેમ પણ બને, તથાપિ કેટલાક જીવોને અરથ કાઢ શુમાં વિશેષ અસમાધાન વખતે થવાનો મત્સવ રહે; જેથી અપ્રતિબંધભાવને વિશેષ ટકા કરી જવાનો વિચાર રહે છે. ત્યાં ગયે વખતે એક માસથી વિશેષ વખત જવાનો સંભવ છે વખતે જે માત્ર પણ થાય ત્યાર પછી પાત્ર ત્યાંથી વળી આ ક્ષેત્ર તરફ આવવાનું કરવું પડે તેમ છે, છતાં બને ત્યાંમુધી વચ્ચે જેએક મહિના એમાં જ જેવો નિવૃત્તિ ભેગ બને તો તેમ કરવાની હમ્મશ છે, અને તે ભેગ અપ્રતિબંધપણે થઈ શકે તે નાટક વિચારું છું.

સર્વવ્યવહારથી નિવૃત્તતાવિના ચિત્ત ઠેકાણે જેએ નહીં એવો અપ્રતિબંધ અમગભાવ ચિત્તે બહુ વિચાર્યો હોવાથી તે જ પ્રવાહમાં -હેવ થાય છે પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થયે તેમ બની શકે એટલો પ્રતિબંધ પૂર્વરૂપ છે આત્માની હમ્મશનો પ્રતિબંધ નથી.

સર્વસામાન્ય લોકવ્યવહારની નિવૃત્તિ સમંધી પ્રસંગનો વિચાર બીજા પ્રયત્ને જાણાવવો રાખી આ ક્ષેત્રેથી નિવૃત્તતા વિષે વિશેષ અભિપ્રાય રહે છે તે પણ ઉદય આગળ બનવું નથી તોપણ અહોનિગ એ જ ચિન્તન રહે છે, વોતે વખતે થોડા માત્રનાં બનશે એમ રહે છે આ ક્ષેત્ર પર કંઈ દ્વેષ પતિલુમ નથી, તથાપિ મનનું વિશેષ કાન છે પ્રવૃત્તિના પ્રયોગન વિના અત્રે રહેવું કંઈ આત્માને તેવા લાભનું કારણ નથી એમ નાણી, આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તતાનો વિચાર રહે છે.

પ્રવૃત્તિ પણ નિજગુહિથી પ્રયોગનથી કોઈપણ પ્રકારે લાગતી નથી, તથાપિ ઉદય પ્રમાણે વર્તવાનો જ્ઞાનીનો ઉપદેશ અંગીકાર કરી ઉદય વેદવા પ્રવૃત્તિ ને । વેદીએ [વેદીએ] છીએ.

“જ્ઞાને કરીને આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેનો એવો નિશ્ચય બદલનો નથી, કે સર્વતન મોટા આત્મવ છે, આત્મતા, જેવાં, પ્રમંત્ર કરનાં, સમય માત્રમાં નિજભાવને વિચરણ કરાવે છે, અને તે વાત પ્રત્યક્ષ એવામાં આવી છે, આવે છે અને આવી શકે તેવી છે” તેથી અહોનિગ તે મોટા આત્મવરૂપ એવા સર્વમંગમાં હતામપણું

રહે છે, અને તે વિવિધ-વિવિધ પ્રત્યે વચના પશ્ચિન્નામને પાઠ્યા રહે છે, તેથી વિરોધ પશ્ચિન્નામને પાઠ્યા મર્મગાથી નિવૃત્તિ થાય એ ધી અનન્ય કારણ યોગે હ-જા રહે છે

આ પત્ર પ્રથમથી વ્યવહારિક આત્મિકતામાં વખાણો દોષ એમ વખતે વાને, પણ તેના તે મહેન માત્ર નથી અસંગપ જ્ઞાનો-આત્મભાવનાનો-માત્ર અપ વિચાર લખ્યો છે

મોદમથી, માગસાર વદ ૮, ૧૮૫૧

૪/૫૧૨

અપારવત મંત્રારમસુદ્રથી તારનાર એવા મહધર્મનો નિષ્કાન્ત હૃદયથી લેણે ઉપદેશ કર્યો છે તે જ્ઞાનીપુરુષના ઉપકારને નમસ્કાર દો! નમસ્કાર દો!

મને નિવૃત્તિ પલ્લડી મ ધી રાખે તેમ છે, પણ આ ક્ષેત્ર સ્વભાવે પ્રવૃત્તિવિગેરે રાખું છે, જેથી નિવૃત્તિએ લેણે મત્સ્યામાગમથી આત્મપશ્ચિન્નામનો ઉત્પન્ન થાય છે, તેવો પલ્લડી પ્રવૃત્તિવિરોધકે લેણે કલ્પ પડે છે કોઈ વખત વિચારવાનને તો પ્રવૃત્તિએનમા મત્સ્યામાગમ વિરોધ લાખકાર-ગઈ પડે છે જ્ઞાનીપુરુષની, બીડનાં નિર્મલદયા લેવાનુ બને છે એ આદિ નિમિત્તથી વિરોધ લાખકાર પલ્લ થાય છે પશ્ચિન્નામિના મર્મ કરવાનો પ્રસંગ રહે અને સ્વપશ્ચિન્નામિના નિયતિ રાખ્યા કરી તે માત્રા નિનની એવા શ્રી આનંદપદનએ કરી છે, તેથી પણ વિગેરે હોયકુ છે

જ્ઞાનીપુરુષને નવવાનિશ્ચુદ્ધ ભક્ત્યર્થ દયા વને ત્યારથી જે મધ્યમ મુખ પ્રગટ છે તે અવર્ણનીય છે ઉપદેશમાર્ગ પત્ર તે મુખ પ્રગટે પ્રત્યેક પાથો થ છે

મુમર્દ, લે. ગુદર, રવિ ૧૮૫૧

૪ ૫૨૦

સ્વલોભાથી જે મનુષ્યમા આવે તેને લોભ વધારે દોષ એ આદિ કહ્યું છે તે માનાન્યપણે છે, એકાન નથી

મુમર્દ, અસાદ ગુ. ૧, રવિ, ૧૮૫૧

૪/૫૩૦

જે પ્રકારે મદન બની આવે તે કરવા પ્રત્યે પરિણતિ રહે છે, અથવા છે-રહે કોઈ ઉપાય ન આવે તો બળવાન મારણને બાધ ન થાય તેમ પ્રવર્તવાનુ થાય છે કે-જામ અપતના વ્યવહારિક પ્રસંગના કઠાણાથી યોગે વખત પલ્લ નિવૃત્તિથી ને-૧ તથાસ્પ ક્ષેત્રે રહેવાય તો સારું, એમ વિનમા રહ્યા મરુદ દણ, તેમ જ અને વધારે વખત ચિત્તિ થવાથી જે દેહના જન્મના નિમિત્ત કારણ છે એવા માતાપિતાના વચનાર્થ, ચિત્તની પ્રિયતાના અસોભાર્થ તથા કઈ બીજાઓના ચિત્તની અનુપ્રેક્ષાર્થ પણ યોગ વિવિધ વચાણીએ જવાનો વિચાર હત્યત્ર થયો હતો તે બન્ને પ્ર ૧૨ માટે નામે યોગ થાય તો સારું, એમ વિન થાથી કઈ થયાઓગ સમાધાન થવું નહોતું તે નાટના વિચારની મહુજ થયેથી વિરોધનાથી હાથ જે કઈ વિચારનુ અ.પ.પલ્લ

સ્થિત થયું તે તમને જણાવ્યું હતું સર્વ પ્રકારના અસંગ લક્ષનો વિચાર અત્રેથી અપ્રમગ ગણી, દૂર રાખી અકષપકાળની અડપ અસંગતાનો હાલ કંઈ વિચાર રાખ્યો છે, તે પણ સહજ સ્વભાવે ઉદ્યાનુસાર થયો છે. આવશ્ય વદ ૧૧ થી ભાદરવા શુદ્ધ ૧૦ ની લગભગ મુધી કોઈ નિવૃત્તિ ક્ષેત્રે સ્થિતિ થાય તેમ યથાશક્તિ ઉદય ઉપરાંત જેમ રાખી પ્રવર્તવું, જે કે વિરોધ નિવૃત્તિ ઉદયનું સ્વરૂપ બેતા પ્રાપ્ત થવી કડણ જણાય છે. એક પણ પ્રસંગમા પ્રવર્તતાં તથા લખતાં ને પ્રાપ્તે અક્રિય પરિણતિ વર્તે છે, તે પરિણતિને ક્ષીણે બરાબર વિચાર હાલ જણાવવાનું બનતું નથી.

મુંબઈ, અગાડ વદ ૧૪, રવિ, ૧૮૫૧. સહજાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય.

૪/૫૩૩.

સોમવારે રાત્રે આશરે અગિયાર વાગ્યા પછી ને કંઈ મારાથી વચનચોળતું પ્રાસાતું થયું હતું તેની સ્મૃતિ રહી હોય તો યથાશક્તિ લખાય તો લખશો.

પર્યાય છે તે પદાર્થનું વિરોધ સ્વરૂપ છે, તે માટે મન પર્યવજ્ઞાન પણ પર્યાયાર્થિજ્ઞાન ગણી વિરોધ એવા જ્ઞાનોપયોગમા ગણ્યું છે, તેનો સામાન્ય મહણ રૂપ વિષય નહીં ભાસવાથી દર્શનોપયોગમાં ગણ્યું નથી, એમ સોમવારે બપોરે જણાવતું થયું હતું, તે પ્રમાણે જૈનદર્શનનો અભિપ્રાય પણ આજે લેયો છે.

આ વાત વધારે સ્પષ્ટ લખવાથી સમજવાનું થઈ શકે તેવી છે, કેમકે તેને કેટલાંક દૃષ્ટાંતાદિકનું સહચારીપણું થઈ છે, તમાપિ અત્રે તો તેમ થવું અશક્ય.

મન પર્યવસાવંધી લખ્યું છે તે પ્રસંગ, ચર્ચવાની નિષ્ણાથી લખ્યું નથી વચાણીઆ, આવશ્ય શુદ્ધ ૧૦, ૧૮૫૧.

૪/૫૩૫

આત્માર્થ વિચારમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવા થોમ્સ છે, પણ વિચારમાર્ગને થોમ્સ જેવું સામર્થ્ય નથી તેને તે માર્ગ ઉપદેશવો ન થઈ ને વગેરે લખ્યું છે, તે યોગ્ય છે તોપણ તે વિષે કંઈપણ લખવાનું ચિત્તમા હાલ આવી શકતું નથી.

શ્રી ૦ ૦ ૦ એ કેવળદર્શન સંબંધી જણાવેલી આશાકા લખી તે વાંચી છે બીજા ધણા પ્રકાર સમન્વયા પછી તે પ્રકારની આશાકા સમાય છે, અથવા તે પ્રકાર સમન્વયાયોગ્ય ધણુંકરીને થાય છે એવી આશાકા હાલ મંત્રેષ કરી અથવા ઉપરાંત કરી વિરોધ નિકટ એવા આત્માર્થનો વિચાર કરવો થઈ છે.

વચાણીઆ, આવશ્ય શુદ્ધ ૧૪, સોમ, ૧૮૫૧.

૪/૫૩૬

અને પર્યવજ્ઞ પુરાં થતાં મુધી સ્થિતિ થવી સંભવે છે કેવળજ્ઞાનાદિ આ કાગમર્મ હોય ને વગેરે પ્રશ્નો પ્રથમ લખ્યાં હતાં તે પ્રશ્નોપર યથાશક્તિ અનુમેશ તથા પરસ્પર પ્રશ્નોત્તર શ્રી ૦ ૦ ૦ વગેરેએ કરવાયો-ય છે.

ગુણના સમુદાયથી જુદું એક મધ્યસ્થીનું સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે. કેમ? આ પ્રશ્ન પ્રત્યે જો તમ વગેરેથી જાને તો વિચાર કરશો શ્રી ૦ ૦ ૦ એ તો જરૂર વિચાર કરનાયોય.

વવાણીઆ, શ્રાવણ વદ ૬, રવિ, ૧૯૫૧

૪/૬૨-૨-૩

તમે તથા શ્રીમુનિ પ્રસંગોપાત ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે જવાનું રાખશો બ્રહ્મચર્ય, અપઞ્ચ ગૃહાદિ ચથારાન્તિ ધારવાની તેમને મનાવના દેખાય તો મુનિએ તેમ કરનામા પ્રતિબંધ નથી

[સં ૧૮૫૨ સં નિં]

૪/૬૭૪-૧.

અર્ચનાય નમઃ

આત્મસિદ્ધિની દીકાના પાના મળ્યા છે

વવાણીઆ, માર્ગ ૦ શુદ્ધ ૧૨, ૧૮૫૩

૪/૭૪૬

૦ ૦ ૦ એ ક્ષમા ઇચ્છી જાણ્યું છે કે સહજભાવથી વ્યવહારિ વાત લખવાનું બન્યું છે, તે વિષે આપ ખેદ નિવૃત્ત કરશો અને તે ખેદ નથી, પણ તમારી કૃષ્ણિમા તે વાત રહેશે, એને વ્યવહારિ-વૃત્તિ રહેશે ત્યામુધી આત્મહિતને બગવાન પ્રતિબંધ એમ જાણશો અને સ્વત્રે પણ તે પ્રતિબંધમા ન પ્રવર્તાય તેનો લક્ષ રાખજો

અમે આ લવામણ આપી છે તે પર તમે ચથારાન્તિ પૂર્ણ વિચાર કરી જાને અને તે વૃત્તિનું મૂળ અતરથી સર્વથા નિવૃત્ત મરી નાખશો નહીં તો સમાગમનો લાભ પ્રાપ્ત થવો અમલવિત છે આ વાત સિચિનવૃત્તિથી નહીં પણ ઉત્સાહવૃત્તિથી માથ અડાવવા યોગ્ય છે

મુખર્ષ, પોષ શુદ્ધ ૩, રવિ ૧૮૫૪

૪/૭૬૬-૨ *

સત્પુરુષ અન્યાય કરે નહીં સત્પુરુષ અન્યાય કરશે તો આ જગત્મા વરસાદ કોના માટે વરસશે? સૂર્ય કોના માટે પ્રગટશે? વાયુ કોના માટે વાશે?

આત્મા જેવી અપૂર્વ વસ્તુ છે? ન્યા મુધી શરીરમા હોય, ભયેને હજારો વરસ ત્યામુવી શરીર સદૃશ નથી, પારાની જેમ, આત્મા ચેતન ચાલ્યુ જાય અને ગરીર શબ થઈ પડે અને સડવા માડે!

જીવમા જગતી અને પુરુષાર્થ જોઈએ કર્મબંધ પડ્યા પછી પણ તેમાથી (સત્તામાથી, ઉદય આગ્યા પહેલાં) છુટવું હોય તો અબાધાકાળ પૂર્ણ થતા મુધીમા છુટી શકાય પુણ્ય પાપ અને આયુષ્ય એ કોઈ જાંજીરને ન આપી શકે તે દરે પોતે જ ભોગવે

* આ લેખ સીમદત્ત મૂળ લખાણ નથી પણ 'ઉપદેશસાર' જણાય છે — અસોધક.

સ્વરૂપ-સ્વનતિકલ્પનાએ-સદ્ગુણી આજ્ઞાવિના ધ્યાન કરવું એ તરંગરૂપ છે અને ઉપદેશ વ્યાખ્યાન કરવું એ અભિમાનરૂપ છે

દેહધારી આત્મા પખી છે અને દેહ એ જાડ છે આ દેહરૂપી જાડમા (નીચે) ઝવરૂપી પખી, વદેમારચુ થાક લેવા બેઠો છે તે પંખી જાડને જ પોતાનું કમી માને એ કેમ ચાલે ?

સુદર વિલામ સુદર-સારો ગ્રથ છે તેમા કયા ઠાણુપ-બૂધ-છે તે અમે જાણીએ છીએ, તે ઠાણુપ બીજાને ગમનની મુશ્કેલ છે ઉપદેશ અર્થે એ ગ્રથ ઉપકારી છે

જ દર્શન ઉપર દ્રષ્ટાત-જ જુદા જુદા વેદોની કુખાન છે તેમા એક વેદ મપૂર્ણ સાચો છે તે તમામ રોગોને, તેના કારણને અને તે ટળવાના ઉપાયને જાણે છે તેના નિદાન-ચિકિત્સા સાચા દોષથી રોગીનો રોગ નિર્મૂળ થાય છે, વેદ કમાય છે પશુ સાક આ જોઈ બીજા પાચ ફટ વેદો પણ પોત પોતાની ટુકાન ખોળે છે તેમા સાચા વેદના ધરની દવા પોતા પાસે દોષ છે, તેજા પુરતો તો રોગીનો રોગ દૂર કરે છે, અને બીજા પોતાની કલ્પનાથી પોતાના ધરની દવા આપે છે, તેથી લક્ષ્યો રોગ વધે છે પણ દવા મસ્તી આપે છે એટલે લોભના માર્ગો લોક ચેવા બદલવાય છે અને ઉવગ તુકરાન પામે છે

આનો ઉપનય એ જ, સાચો વેદ તે વીતરાગ દર્શન છે, જે સપૂર્ણ મન્ય સ્વરૂપ છે તે મોટા વિપચાદિને, રાગ-દ્વેષને, દિસા આદિને સપૂર્ણ દૂર કરવા મહે છે, જે વિષય વિવરા રોગીને મોઢા પડે છે, ભાવતા નથી અને બીજા પાચ ફટ વેદો છે તે કુદર્શનો છે તે જેટલા પુરતી વીતરાગના ધરની વાતો કરે છે, તેટલા પુરતી તો રોગ દૂર કરવાની વાત છે, પણ સાથે સાથે મોહની, સસારચક્ષિની, મિથ્યાત્વની, દિમા આદિની ધર્મના બદલાને વાત કરે છે તે પોતાની મલ્પનાની છે અને તે સસારરૂપ રોગ ટળવાને બદલે ચક્ષિત્ર મારણ થાય છે વિષયમા રાચી રહેના પામર મસારીને મોહની વાતો તો મીઠી લાગે છે અર્થાત્ સરતી પડે છે, એટલે ફટ વેદ તરફ ખેંચાય છે, પણ પરિણામે વધારે રોગી થાય છે

વીતરાગ દર્શન ત્રિવેદ જેવું છે, અર્થાત્ રોગીનો નેમ દાળે છે, નિરોગીને રોગ થવા દેણ નથી અને આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે અર્થાત્ જીવનો સમ્યગ્દર્શનવડે મિથ્યાત્વરોગ દાળે છે, સમ્યગ્જ્ઞાનવડે જીવને રોગનો ભોગ થતા બચાવે છે અને સમ્યક્ચારિત્રવડે સપૂર્ણ શુદ્ધ ચેતનારૂપ આરોગ્યની પુષ્ટિ કરે છે

વિદ્યા, શ્રાવણી ૧૨, રાત્રિ, ૧૯૫૮

૪/૭૮૦-૨

૧ સજ્ઞાનતિમિરાંધાના જ્ઞાનાજનસલાકયા,
નેત્રમુન્મિલિત ચેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ

અજ્ઞાનરૂપી તિમિર (અધમાર)થી જે અધ તેના નેત્ર બેંધે જ્ઞાનરૂપી અજ્ઞાન શલાખ (આજ્ઞાવાની સમી)થી ખોલ્યા તે શ્રી મદ્ગુરુને નમસ્કાર

૨. મોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં મેતારં કર્મમૃમૃતાં, જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં વંદે તદ્વળલઘ્યયે.

મોક્ષમાર્ગના નેતા (મોક્ષમાર્ગે લઈ જનાર), કર્મરૂપ પર્વતના મેતા (મેદનાર), સમગ્ર તત્ત્વના જ્ઞાતા (જાણનાર),—તેને તે ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે હું વંદું છું.

અત્રે મોક્ષમાર્ગના નેતા એમ કહી આત્માના અસ્તિત્વથી માંડી તેના મોક્ષ અને મોક્ષના ઉપાયસહિત બધાં પદો તથા મોક્ષપામેજાનો સ્વીકાર કર્યો, તેમ જ જીવ-અજીવ આદિ બધાં તત્ત્વોનો સ્વીકાર કર્યો. મોક્ષ બંધની અપેક્ષા રાખે છે; બંધ બંધનાં કારણો આસ્રવ, પુણ્ય-પાપ-કર્મ, અને બંધાનાર એવા નિત્ય અધિનાશી આત્માની અપેક્ષા રાખે છે. તેમ જ મોક્ષ મોક્ષના માર્ગની, મંવરની, નિર્જરાની બંધનાં કારણો ટાળવારૂપ ઉપાયની અપેક્ષા રાખે છે. જેને માર્ગ જોયો, જાણ્યો, અનુભવ્યો હોય તે નેતા થઈ શકે. એટલે મોક્ષમાર્ગના નેતા એમ કહી તેને પામેલા એવા સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી વીતરાગનો સ્વીકાર કર્યો. આમ મોક્ષમાર્ગના નેતા એ વિશેષાત્મી જીવઅજીવોના નવે તત્ત્વ, છએ દ્રવ્ય, આત્માના હોવાપણા આદિ છએ પદ અને મુક્ત આત્માનો સ્વીકાર કર્યો.

મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશવાનું, તે માર્ગે લઈ જવાનું કાર્ય દેહધારી સાકાર મુક્ત પુરુષ કરી શકે, દેહરહિત નિરાકાર ન કરી શકે. આમ કહી આત્મા પોતે પરમાત્મા થઈ શકે છે, મુક્ત થઈ શકે છે, એવા દેહધારી મુક્ત પુરુષ જ બોધ કરી શકે છે એમ સૂચ્યું, દેહરહિત અપૌરુષેય બોધનો નિષેધ કર્યો.

કર્મરૂપ પર્વતના મેદનાર એમ કહી કર્મરૂપ પર્વતો તોડવાથી મોક્ષ થાય એમ સૂચ્યું, અર્થાત્ કર્મરૂપી પર્વતો સ્વવીર્ય કરી દેહધારીપણે તોડ્યા અને તેથી જીવનમુક્ત થઈ મોક્ષમાર્ગના નેતા-મોક્ષમાર્ગના જ્ઞાતાવનાર-થયા ફરી-ફરી દેહ ધારણ કરવાનું, જન્મવા-મરવારૂપ સસારનું કારણ કર્મ છે, તેને સમૂળાં છેદાથી-નાશકર્યાથી-તેમને ફરી દેહ ધારણ કરવાપણું નથી એમ સૂચ્યું મુક્તઆત્મા ફરી અવતાર ન લે એમ સૂચ્યું.

વિશ્વતત્ત્વના જ્ઞાતા, સમસ્ત દ્રવ્યપર્યાયાત્મક લોકોલોકના-વિશ્વના-જાણનાર એમ કહી મુક્તઆત્માનું અખંડસ્વપર જ્ઞાયકપણું સૂચ્યું મુક્તઆત્મા સદા જ્ઞાનરૂપ જ છે એમ સૂચ્યું.

આવા જે ગુણવાળા તેને તે ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે વંદું છું,—એમ કહી પરમઆત્મા-મોક્ષમાર્ગ અર્થે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય, વંદન યોગ્ય, ભક્તિ કરવા યોગ્ય,—જેની આજ્ઞાએ ચાલવાથી નિઃસંશય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય, તેમને પ્રગટલ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય, તે ગુણો પ્રગટે,—એવા હોય તે સૂચ્યું ઉપર જણાવેલ ગુણવાળા મુક્ત પરમઆત્મા વંદન યોગ્ય હોય, તેમણે જ્ઞાતાવેલ તે મોક્ષમાર્ગ અને તેમની ભક્તિથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ હોય, તેમને પ્રગટ થયેલા ગુણો, તેમની આજ્ઞાએ ચાલનાર ભક્તિમાનને પ્રગટે એમ સૂચ્યું.

વીતરાગના માર્ગની ઉપાસના કર્તવ્ય છે.

[૨૦ ૧૮૫૪ સં નિં]

૪/૭૮૮

ૐ નમ

વનસ્પતિસંબંધી ત્યાગમા અમુક દશથી પાંચ વનસ્પતિનો હાત આગાર રાખી
બીજી વનસ્પતિથી વિરામ પામતા આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી

‘ મદદેવ-ગુરુ સાસ-સંકિત અપ્રમનપણે ઉપાગમીય છે ’

ઈડર, માર્ગ ૦ વદ , ગુરુવાગ્ની સગારે, ૧૮૫૫

ૐ શ્રી

૪/૭૮૯

વસોમા મહાલુ કરેલા નિયમાનુસાર લીનોડીમા વિરતિપણે ૦ ૦ ૦ એ વર્તવું
એ મોકના સમરણનો નિયમ શારીરિક ઉપદ્રવવિશેષ વિના હમેશા નિર્વાહવો
ધર્મ અને ધી શારીરિક હેતુથી મહાલુ ગ્ના આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી

મિનિત્ દોષ સમાનમાન થયો હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત શ્રી ૦ ૦ ૦ મુનિ
આદિની મમીએ લેણુ યોગ્ય છે

મુમુક્ષુ રોએ નિયમાદિતુ મહાલુ તે મુનિઓ સમીએ મ્તંચ છે

ઈડર પોષ સુદ ૧૫ ગુરુ, ૧૯૫૫

૪/૮૦૧

વિશેષ ધર્મ શાં તો સાઠ જ્ઞાનિઓને સદાયરૂપણુ પ્રિય છે વિરલ મ્તંચ નથી
‘ નતિસ્મૃતિ ’ ધર્મ રાત્રે છે પૂર્વ ભવ બલણી શકાય છે અધિજ્ઞાન છે
તિથિ પાળની

તેજ તેવાને મળે તેજ તેવાને ગમે

આહો અકોર તે અદને, મહુર માનતી ભોગી રે

તેમ ભવિ સહજગુણે હોવે, ઉત્તમ નિમિત્ત મળેગી રે

અરમાવર્ત વળી હો અરમકરણુ તથા રે ભવ પત્તિલુતિ પરિપાક,

હોય ટળે ને દૃષ્ટિ મુરે અતિ ભની રે, પ્રાપતિ પ્રવચન વા-

મોરણી, ચૈત્ર વદ ૭ ૧૯૫૫

૪/૮૦૨

ૐ

પરદર્શનસમુચ્ચ અને તત્વાર્થસૂત્ર અન્યોક્તશો થો દૃષ્ટિસમુચ્ચ (સમજાવ)
કદામે કદી વિચારના યોગ્ય છે એ દૃષ્ટિઓ આત્મદશામાપ્ત (ચર્મોમિટર) થત છે

સાસને જળ સમજનારા બૂબ કરે છે સાસ એટલે સાસ્તા પુરતા વચનો
એ વચન સમ નવા દૃષ્ટિ સમ્યક્ ભેદએ હું જ્ઞાન છું હું જ્ઞાન છું એમ માની લીવે,
એમ પોમાયે તે ધર્મજવાણુ નથી. તે રૂપ થવા જ સાસાદિ સેવના ભેદએ.

સુપ્રદેશની જાણ જાણ છે—સુપ્રદેશની જાણ જાણ છે

પાયસો હજાર મ્લો મુખપાઠે સ્વાધી પરિત બની જનાવ નથી જતા ચોરું
બાપી ઝાઝાનો રોજ કરનારા એવા પરિતોનો ત્રોટો નથી
જતુને સન્નિપાત થયો છે
મોરખી, ચૈત્ર વદ ૮, ૧૮૫૫

૪/૮૦૫

‘મોક્ષમાળા’ અમે સોજ વરસ અને પાય માસની હમ્મરે ત્રણ દિવસમા રચી
હતી ૬૭ મા પાઠ ઉપર સાહી ઢોળાઈ જતા તે પાઠ ફરી લખવો પડ્યા હતા, અને તે
હેઝાણે બહુ પુણ્ય કેરા પુજથી નુ અમૂલ્ય તારિકા નિચારનુ કાવ્ય મુ યુ હવ
જૈનમાર્ગને મથાર્થ સમન્વયવા તેમા પ્રયાસ થયો છે જિનોન્તમાર્ગથી કંપિણ
ન્યુનાધિ તેમા કહ્યુ નથી વીતરા માર્ગપર આભાવવૃદ્ધની ઢિચિ થાય, તેનુ સ્વરૂપ
મમત્તય, તેનુ ખીજ હૃદયમા રોપાય તેરા હેતુએ તેની બાલાવબોધ રૂપ યોજના
કરી છે તે જૈની તથા તે બોધને અનુસરવા પણ એ નમુનો આપેન છે અને
પ્રજ્ઞાવબોધ બામ પિત છે, તે કોઈ કરશે

એ છપાતા નિનબ થયેલ તેથી આલમેની આકુળતા ટાળવા ‘ભાવનાગોવ’
ત્યાર પછી રચી ઉપલા રૂપે આલકોને આપ્યો હતો

• • •
તુ હોણુ છુ? જ્યાથી થયો? શુ સ્વરૂપ છે મારું ખરું?

મોના સખને વળગણા છે? રામુ ન એ પરિણ?

૧ પર જન વિચાર મે તો તેન નન તત્વના-તત્વજ્ઞાનના-સ શું બોધ નળી
તય એમ છે એમા તત્વજ્ઞાન સપૂણુ સમાવરા પામે છે સાતિપૂર્વે, નિવેધ્યી
વિચારનુ જોઈએ

ઝાઝા લાખા લેખથી કઈ જ્ઞાનની વિદ્વતાની-તુનના ન થાય પણ સામાન્ય
પણુ છયોને એ તુલનાની મ નથી

પ્રમાદ મોગે સત્રુ છે બને તા જિનમંદિરે નિયમિત પૂજા હવવા જણુ
રાત્રે ન જમતુ જરૂર પડે તો ઉકાળેન કુધ વાપરન

કાવ્ય સાહિત્ય કેમ પીત મદિ જ્ઞા બે આત્માય ન હાય તો દિપત છે
મદિપત નેટને નિરર્થક સાચક નહીં તે છવની કટપના માત્ર ભમ્મિપ્રયાજન પ -
આત્માયે ન હોય તે બધુ મદિપત જ

મોરખી ચૈત્ર વદ ૧, ૧૮૫૫

૪/૮૦૬

શ્રીમદ આનંદનંદ શ્રી અજિતનાથજીના સ્તનમા સ્તવે છે -

‘તરતમ યોગે રે તરતમ વાસનારે, વાસિત બોલ આધાર’ પયરો

એનો અર્થ શુ? જેમ યોગનુ (મન વચન, કાયાના) તારતમ્ય અર્થાન્
અધિકપણુ તેમ વાસનાનુ પણ અધિકપણુ એવો ‘તરતમ યોગે રે તરતમ વાસના રે

નો અર્થ થાય છે, અર્થાત્ તેઈ બળવાન ચો વાગો પુરુષ હોય તેનું મનોમન, વચન બળ, આદિ બળનાં હોય અને તે પય પ્રવર્તીવતો હોય, - પણ એવો તેનો બળનાનું મન, વચનાદિ યોગ છે, તેની જ પાડી બળવાન વાસના મનાવા, પૂરવા, નાન સ્વરૂપ, અર્થ વૈભવ આદિની હોય તો તેવી વાસનાવાગાનો બોધ વાસ્તવ બોધ થયો, માન્યુષ્ય બોધ થયો, વિષયાદિની લાવસાવાનો બોધ થયો, માનાર્થ થયો, આત્માર્થ બોધ ન થયો શ્રી આનંદવનઁ શ્રી અભિજિતપ્રભુને સ્તવે છે કે હે પ્રભુ! એવો વાસિત બોધ આધારરૂપ છે તે મારે નથી જોઈતો મારે તો મ્હાથરહિત, આ નાર્થ સપત, માનાદિ વામના દિત એવો બોધ જોઈએ છે એના પયની ગવેપા. ૧૮ મ્હી રહો છું મન વચનાદિ બળવાન ચો વાગા જુ. ૧ જુલ પુરુષો બોધ પ્રરૂપના આ થા છે, પ્રરૂપે છે, પણ હે પ્રભુ! વાસનાના મારણે તે બોધ વાસિત છે, મારે તો નિર્વાસિત બોધ જોઈએ છે તે તો, હે વાસના વિષય મ્હાથાદિ જેણે છુટ્યા છે એવા નિર્વાસિત વીતરાગ અભિજિત દેન, તારો છે, તે તારા પયને દુ ખોછ-નિહાણી રહો છું તે આધાર મારે જોઈએ છે

• આનંદવનજની ચોવિંશી મુખપાડે કરવા યોગ્ય છે તેના અર્થ નિરચન પૂર્વઃ લખવા યોગ્ય છે તેમ મ્હો

મો શ્રી રાજ વદ ૧૨, ૧ પય

૪૮૭

૩

ની હેમચંદ્રાચાર્યને યથા આકાશો વગ્ન થયા શ્રી આનંદવનજને યથા બસા વરસ થયા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે લોકાનુવ્રઢમા આત્મા અર્પન કર્યો ની આનંદ વનજએ આત્મહિત સાધન પ્રવૃત્તિને મુખ્ય ત્રી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે મદાપ્રનાનક બળવાન ક્ષયોપશમવાળા પુરુષ હતા તેઓ વાગ્ન તો જુલો પય પ્રવર્તીવો મ્હો એવા સામચંદ્રવાન હતા તેમણે ત્રિત દલર ધરને આવ મ્હા ત્રિત દલર ધર જેટલે સ્વર્ણી દોઢ લાખ માણસની મમ્હા થઈ શ્રી સદ્ગનંદજના મપ્રદાયમા એ નાખ માણસ હશે એ લાખના મમ્હુદથી સદ્ગનંદજએ પોતાનો મપ્રલય પ્રવત્તાઓ, લો દોઢ લાખ અનુયાયીઓનો એ જુલો મપ્રદાન ની હેમચંદ્રાચાર્યે ધાર્ત તો પ્રવર્તીવી રા ત પણ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને લાગ્યું હતું કે મ્હુલું વીતરાગ સર્વજ્ઞ વીર્ય જ વર્મે પ્રવર્તીવો દોઈ રાઈ અને તો તે વીર્યકળી આજ્ઞાએ ચારી તેમના પરમાર્થના તુ પ્રકાન મરવા પ્રયત્ન મરનારા વીતરાગમાર્ગનો પરમાર્થ પ્રમસવારૂપ લોખનુચ્ચ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે મ્હો તેમ કરવાની જરૂર હતી વીતરાગમાર્ગ પ્રતિ વિમુખતા અને અત્યમા તરફથી વિષમતા, ઈર્ષા આદિ ગત્ર થઈ ચૂંવા હતા આવી વિષમતાના વીતરાગમા આવી લોગેને વાગવા, લોમેપકારની તથા તે માંના રક્ષણની તેમને જરૂર જણાઈ અમારું ગમે તેમ ચાલો, આ માર્ગનું ગ્હણ થતું જોઈએ એ પ્રારે તેમને સ્વાર્પણ મ્હુ પણ આમ તેવા જ કરી રાઈ તેવા ભાગ્યવાન, મદાભયવાન,

સુયોગમવાન જ કરી શકે. જુદા જુદાં દર્શનોનો ચયાવત્ તોવ કરી અમુક દર્શન સમૂહ સન્ન્યસ્વરૂપ છે એવો નિર્ધાર કરી ગકે તેવા પુરુષ લોકાનુમદ, પરમાર્થપ્રકાશ, આત્માર્પણ કરી ગકે.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ઘણું કર્યું. શ્રી આનંદનંદ તેમના પત્ની છત્રો વરસે થયા એ છત્રો વરસના અંતરાળમાં ખીજ તેવા હેમચંદ્રાચાર્યની જરૂર હતી વિષમતા વ્યાપતી જતી હતી. કાળ ઉચ્ચ સ્વરૂપ લેતો જતો હતો. શ્રી વર્ણસાચાર્યે શૃંગારયુક્ત ધર્મે પ્રજ્ઞો શૃંગારયુક્ત ધર્મે લાણી લોકો વચ્ચાં-આકર્ષાયાં વીતરાગધર્મવિમુખતા વધતી ચાલી અનાદિથી જીવ શૃંગાર આદિ વિભાવમાં તો મૂર્છા પામી ગયો છે, તેને વૈરાગ્ય સન્મુખ થતું મુશ્કેલ છે ત્યાં તેની પાસે શૃંગાર જ ધર્મરૂપે મુકાય તો તે વૈરાગ્ય બાળી કેમ વળી શકે? આમ વીતરાગધર્મવિમુખતા વધી.

ત્યાં પ્રતિભાપ્રતિપક્ષ સપ્રદાય જૈનમાં જ ઉલ્લેખ થયો ધ્યાનનું કાર્ય, સ્વરૂપનું કારણ એની જિન પ્રતિભાપ્રતિ લાખો દૃષ્ટિવિમુખ થયા વીતરાગશાસ્ત્ર કટિપત અર્થથી વિરાધાયા, કેટલાક તો સમૂળગા ખંડાયા આમ આ છત્રો વરસના અંતરાળમાં વીતરાગમાર્ગરક્ષક ખીજ હેમચંદ્રાચાર્યની જરૂર હતી અન્ય ઘણા આચાર્યો થયા, પણ તે હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા પ્રભાવશાલી નહોં, એટલે વિષમતા સામે ટકી ન શકાયુ. વિષમતા વધતી ચાલી ત્યાં શ્રી આનંદનંદ જ ખત્રો વરસ પૂર્વે થયા.

શ્રી આનંદનંદએ સ્વપર હિતમુદ્ધિથી લોકોપાર પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી આ મુખ્ય પ્રવૃત્તિમાં આત્મહિત ગૌણ કર્યું, પણ વીતરાગધર્મવિમુખતા-વિષમતા-એટલી બધી વ્યાપી ગઈ હતી કે લોકો ધર્મને કે આનંદનંદને પિછાણી ન શક્યા-ઓળખી ન શક્યા પરિણામે શ્રી આનંદનંદને લાગુ કે પ્રબળ વ્યાપી ગયેલી વિષમનાયોગે લોકોપકાર, પરમાર્થપ્રકાશ મારગત થતો નથી, અને આત્મહિત ગૌણ થઈ તેમાં બાવા આવે છે, માટે આત્મહિતને મુખ્ય કરી તેમાં પ્રવર્તેલુ યોગ્ય છે આવી વિચારણાએ પરિણામે તે લોભસગ લજ્જા દઈ વનમાં ચાલી નિમ્જ્યા વનમાં વિચરતાં હતા અપ્રગટપણે રહી ચોવિશી-પદ આદિવડે લોકોપકાર તો કરી જ ગયા નિધારણુ લોકોપકાર એ મહાપુરુષોનો ધર્મ છે પ્રગટપણે લોકો આનંદનંદને ઓળખી ન શક્યા પણ આનંદનંદ અપ્રગટ રહી તેમનું હિત જ્ઞતા ગયા અત્યારે તો શ્રી આનંદનંદના વખત કરતા પણ વધારે વિષમતા-વીતરાગધર્મવિમુખતા-વ્યાપેલી છે.

શ્રી આનંદનંદને સિદ્ધાંતમોધ તીવ્ર હતો તેઓ ચેતાબર સપ્રદાયમાં હતા. ‘ભાખ્ય, ચૂંછિ, નિર્યુક્તિ, વૃત્તિ, પરંપર અનુભવરે’ ઇત્યાદિ પંચાગીનું નામ તેમના શ્રી નમિનાથજીના સ્તવનમાં ન આવ્યું હત તો ખબર ન પડત કે તેઓ ચેતારખ અપ્રદાયના હતા કે દિર્ઘબર સંપ્રદાયના ?

... મોરબી, ચૈત્ર વદ ૧૨, ૧૮૫૫

૪/૮૦

આ બા નરવંની અધોગતિ જૈનધર્મથી થઈ, એમ મતીપતગમ રૂપરામ કહેના-
લખના દરેક વરગપર અમદાવાદમાં મેળાપ થતા તેમને પુણ્ય —

પ્ર૦—માઈ જૈનધર્મ આજે સત્ય સંપ ન્યાય, નીતિ, આગેવ્યવ્રદ આદાર-
પાત નિર્વ્યસન, ઉદયમ આદિનો બોધ કરે છે ?

ન૦ ૧૦—હા [મતીપતગમે ઉત્તર આપ્યો]

પ્ર૦—માઈ જૈન ધર્મ હિંસા, અમન્ય ચોરી કુમખ, અન્યાય અનીતિ, વિકલ્પ
આદિ નિંદા, રિપય-લાવસા આગમ-પ્રમાદ આદિનો નિવેધ કરે છે ?

ન૦ ૬૦—હા

પ્ર૦—દેરાની અધોગતિ શાથી થાય ? અહિંસા, સત્ય મપ, ન્યાય, નીતિ,
આરો ય આપે અને રમે એવા શુદ્ધ સાદા આદાર-પાત, નિર્વ્યસન, ઉદયમ આદિથી
તેથી રિપરીત એવા હિંસા, અમન્ય કુમખ, અન્યાય અનીતિ આરો ય બાકે
અને ગરીર-મનને અમકત કરે એવા નિંદા આદાર નિંદાર વ્યસન, મોજગોખ,
આગમ-પ્રમાદ આદિથી ?

ન૦ ૬૦—મીનથી—અર્થાત્ રિપરીત એવા હિંસા અસત્ય, મપ, પ્રમાદ આદિથી

પ્ર૦—આરે દેરાની ઉત્તતિ એ બીજાથી ઉત્તર એવા અહિંસા, સત્ય મપ, નિર્વ્ય
સન ઉદયમ આદિથી થાય ?

મ૦ ૬૦—હા

પ્ર૦—આરે 'જૈન' દેરાની અધોગતિ થાય એવો બાધ કરે છે કે ઉત્તતિ થાય એવો ?

મ૦ ૬૦—માઈ, હું કમુચ કરું છું કે 'જૈન' એથી દેરાની ઉત્તતિ થાય એવા
આધનાનો બોધ કરે છે, આવી સુખનાથી વિવેકપૂર્વક મેં વિચાર કર્યો ન હતો અમને
નો નાનપણમાં પાદ્રીની સાળામાં મિખતા સરકાર થયેલા તેથી વચગવિચારે અમે
મહી નીધુ નખી માર્યું મહીપતગમે સરજતાથી કમુચ કર્યું સત્યશોધનમાં સંગતનાની
વચર છે સત્યનો મર્મ લેવા વિવેક પૂર્વક મર્મમાં ઉત્તર જોઈ

નોરમી ચૈત્ર વદ , ૧/૫૫

૪/૮૦૬

'જ્યોતિષ' ને કલ્પિત ગણી અમે ત્યાં દીધું લોકોમાં આત્માર્થતા બહુ
બોલી થઈ ગઈ છે, નહીંવત્ રહી છે સ્વાર્થહેતુએ એ અમે લોકોએ અમને પગથી
મારવા માગ્યા આત્માર્થ સરે નહીં એવા એ વિષયને કલ્પિત (સાર્થક નહીં) ગણી
અમે ગેણ કરી દીધો, ગોપવી દીધો

લોકો એક કાર્યની તથા તેના કર્તાની પ્રશ્નતા કરે છે એ દીકરું એ એ માયને
ધોષક નથા તેના કર્તાના ઉત્સાહને વધારનાર છે પણ સામે એ કાર્યમાં જે ખામી
હોય તે ત્ર વિરેક અને નિર્માનીપણે સત્યતાપૂર્વક બતાવવી જોઈએ કે એથી ફરી
ખામીનો અવમાન ન રહે, અને તે માર્ય ખામી રહિત થઈ પૂર્ણ થાય મેકરી પ્રશ્નતા

ગાણાથી ન સરે એથી તો હજુ મિથ્યાભિમાન વગેરે હાવના માનપદાદિમા આ પ્રમાણે વિશેષ છે વિવેક જોઈએ

પરિશ્રદ્ધધારી યતિઓને સન્માનવાથી મિથ્યાત્વને પોષણ મળે છે, માર્ગનો વિરોધ થાય છે દાક્ષિણ્ય-સહયતા પછી જળ-રા નોઈએ જીવને છોડવું ગમતું નથી કંઈ ગમતું નથી, મિથ્યા ડાહી ડાહી વાતો કરવી છે, માન મુકતું નથી, તેથી આત્માર્થ ન સરે

મોરબી, વૈ. વદ ૨, ૧૯૫૫

૪/૮૧૦

ૐ

ધ્યાન, શુનને ઉપકારક એવી યોગવાઈવાળા ગમે તે ક્ષેત્રે ચાતુર્માસની સ્થિતિ થવાથી આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી, એમ મુનિ શ્રી ૦ ૦ ૦ આદિને સવિનય જણાવશો.

જે સત્યુત્તમી જિજ્ઞાસા છે, તે સત્યુત્તમી યોગ દિવસમા પ્રાપ્ત થવાનો સમય છે, એમ મુનિશ્રીને નિવેદન કરશો

વીતરાગસન્માર્ગની ઉપાસનામા વીર્ય ઉત્સાહમાન કરગો

મોરબી, વૈ. શુદ્ધ ૬, ૧૮૫૫

૪/૮૧૨

ૐ

નિવૃત્તિનો યોગ તે ક્ષેત્રે વિરોધ છે, તો ‘કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા’નું વારંવાર નિદિધ્યાસન કરતું થયે, એમ મુનિશ્રીને યથાવિનય જણાવવું યોગ્ય છે

“બ્રાહ્મણ્યંતર અસંગપણુ પામ્યા છે એવા મહાત્માઓને સંસારનો અંત સમીપ છે, એવો નિ સદેહ જ્ઞાનીનો નિશ્ચય છે”

ઈડર, વૈ. સામ વદ ૬, મગજવાર, ૧૮૫૫

૪/૮૧૬

મત્ર તત્ર ઓષધ નહીં, જેથી પાપ થવાય, ✓

વીતરાગવાણી વિના, અવર ન કોઈ ઉપાય ।

નડિયાદ, જેઠ, ૧૯૫૫

૪/૮૧૮

ૐ

• જે વિષય ચર્ચાય છે તે જ્ઞાન છે તે વિષે યથાવસરોદય

મુળઈ, જેઠ વદ ૨, રવિ, ૧૯૫૫

૪/૮૨૧

ક્રિયાક્રોધ એથી બીજા સરળ નથી વિગેષ અવરોધન કરવાથી સ્પષ્ટાર્થ થશે મોહમયિ, આપાદ શુદ્ધ ૮, રવિ, ૧૯૫૫

૪/૮૨૫.

૯૩

શ્રી 'પદ્મનંદી' શાસ્ત્રની એક પ્રત કોઈ સારા સાથમોને વસોફરે મુનિશીને મપ્રાપ્ત થાય એમ કરશો.

બજવાન નિવૃત્તિવાળા દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ યોગમાં તે સત્સાગ્ર તમે વારંવાર મનન અને નિદિધ્યાસન કરશો. પ્રવૃત્તિવાળાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિમાં તે સાગ્ર વાંચવું યોગ્ય નથી. મોહમયિ ક્ષેત્ર, આવણુ શુદ્ધી ૭, ૧૬૫૫

૪/૮૨૭-૨.

જે વનવાસીશાસ્ત્ર (શ્રી પદ્મનંદી પંચવિંશતિ) મોકલ્યું છે, તે પ્રબળ નિવૃત્તિના યોગમાં મંચત ઇદ્રિયપણે મનન કરવાથી અમૃત છે.

મુંબઈ, બાદપદ શુદ્ધ ૫, રવિ, ૧૬૫૫.

૪/૮૨૮-૨.

શ્રી ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે કામજ લખાવતાં જણાવશો કે: વિદ્યાર કરી અમદાવાદ દિયતિ કરવામાં મનને લાય, ઉદ્દેગ કે ક્ષોભ નથી, પણ દ્વિતણુદ્વિતી વિચારતાં અમારી કૃષિમાં એમ આવે છે કે દ્વાલ તે ક્ષેત્રે સ્થિતિ કરવી ઘટાર્ય નથી જે આપ જણાવશો તો તેમાં આત્મહિનને શું બાધ થાય છે તે વિદિત કરશું, અને તે અર્થે આપ જણાવશો તે ક્ષેત્રે સમાગમમા આવશું. અમદાવાદનો કામજ વાંચીને આપ વગેરેએ કંઈપણ ઉદ્દેગ કે ક્ષોભ કર્તવ્ય નથી, સમભાવ કર્તવ્ય છે. જણાવવામાં કંઈપણ અનમ્ભાવ થયો હોય તો ક્ષમા કરશો

જે તરનમાં તેમનો સમાગમ થાય તેમ હોય તો એમ જણાવશો કે આપે વિદ્યાર કરવા વિષે જણાવ્યું તે વિષે આપનો સમાગમ થયે જેમ જણાવશો તેમ કરશું, અને સમાગમ થયે જણાવશો કે આગળનાં કરતા મધ્યમમાં મોળપ કરી દોય એમ આપને જણાવું હોય તો તે જણાવો, બેથી તે નિવૃત્ત કરવાનું બની આવે; અને જે આપને તેમ ન જણાવું હોય તો પણ કોઈ જીવો વિષમભાવને આધીન થઈ તેમ કહે તો તે વાત પ્રત્યે ન જતાં આત્મભાવપર જઈને પર્તવું યોગ્ય છે; એમ જણાવે દ્વાલ અમદાવાદ ક્ષેત્રે જવાની વૃત્તિ યોગ્ય લાગતી નથી; કેમકે રામકૃષ્ણવાન-જીવના કામજની પ્રેરણાથી, અને માનેના રક્ષણને અર્થે તે ક્ષેત્રે જવા જેવું થાય છે, જે વાન આત્માને અહિનનો હેતુ છે. કદાપિ આપ એમ ધારતા હો કે જે લોભે અર્મસાવ્ય વાન કહે છે; તે લોકોના મનમાં ખોતાની બૂવ દેખાયો અને ધર્મની દાનિ થતી અટકરો, તો તે એક હેતુ ઠીક છે. પણ તેવું રક્ષણ કરવા માટે ઉપર કલ્યા તે બે હોય ન આવના હોય તો કોઈ અપેક્ષાએ લોકોની બૂવ મટવાને વિદ્યાર કર્તવ્ય છે; પણ એક વાર તો અવિષમભાવે તે વાત સદન કરી અનુક્રમે સ્વાભાવિક વિદ્યાર થતા થતાં તેવે ક્ષેત્રે જવું થાય અને કોઈ લોકોને વહેમ હોય તે નિવૃત્ત થાય એમ કર્તવ્ય છે; પણ રામકૃષ્ણવાનનાં વચનોની પ્રેરણાથી, તથા માનેના રક્ષણને અર્થે

અથવા અવિષમતા નહીં રહેતી લોકની બૂન મટાડવાનું નિમિત્ત ગણવું તે આત્મ-
હિત જ નથી, માટે હાન આ વાત ઉપગ્રાત કરી ૦ ૦ ૦ આપ દર્શાવો કે કવચિત્
૦ ૦ ૦ વગેરે મુનિઓ માટે કોઈએ કાઈ ક્ષુ હોય તો તેથી તે મુનિઓ દોષપાત્ર થતા
નથી, તેમના સમાગમમા આવવાથી જે લોકોને તેવો સદેહ હશે, તે સદેહે નિવૃત્ત
થઈ જશે અથવા તેઈએક સમજવાડેથી મદેટ થાય કે ખીજ કોઈ સ્વપક્ષના
માનને અર્થે મદેહ પ્રેરે, તો તે વિષમ માર્ગ છે, તેથી વિચારવાનું મુનિઓએ ત્યા
મમદર્શી થવું ચોક્કસ છે, તમારે ચિત્તમા કઈ ક્ષોભ નહીં પામવો થો ય છે, એમ
જણાવો આપ આમ કરશો તો અમારા આત્માનું, તમારા આત્માનું અને ધર્મનું
ગ્રહણ થશે એ પ્રમાણે તેમની વૃત્તિમા બેસે તેવા યોગમા વાતચિત્ત કરી સમાધાન
કરશો, અને હાલ અમદાવાદ ક્ષેત્રે સ્થિતિ કરવાનું ન બને તેમ કરશો તો આ ૧૧
વિશેષ ઉપકારનો હેતુ છે તેમ કરતા પણ બે કોઈપણ પ્રમાણે ૦ ૦ ૦ ન માને તો
અમદાવાદ ક્ષેત્ર પ્રત્યે પણ વિહાર કરો, અને સમમના ઉપયોગમા સાવચેત રહી
વર્તણો તમે અવિષમ રહેશો

[મં ૧૮૫૫ સં નિં]

૪/૮૩૨-૧

હાન હું અમુક માસપર્યંત અને રહેવાનો વિચાર રાખુ છું મારાથી બનવ
યાન આપીશ, આપના મનમા નિમિત્ત રહેશે

માન અતવસ હોય તોપણ ધણુ છે પણ વ્યવહારપ્રતિબદ્ધ માણસને કેટલા-
મયો ભોને લીધે થોડુ ધણુ બેઈએ છીએ માટે આ પ્રયત્ન કરવું પડ્યું છે તો ધર્મ
ક્રાંતિપૂર્વક તે સયોગ જ્યાંમુધી હૃદયમાન હોય ત્યાંમુધી બની આવે એટલે ધણુ છે

માનસિક વૃત્તિ કરતા ધણા જ પ્રતિકૂળ માર્ગમા હાલ પ્રવાસ કરવો પડે છે,
તમહૃદયથી અને સાત આત્માથી સહન કરવામા જ હર્ષ માનુ છું

મોહમયિ હેન, કાં ૧૪, ૧૪, ૧૪, ૧ ૫૫

ૐ શાંતિ

૪/૮૩૨-૨

મા મુજ્જહ મા રજ્જહ મા દૂમહ દ્વહનિદ્ધઅદ્ધેસુ,
ધિરમિચ્છહિ જહ ચિત્ત વિચિત્તજ્ઞાણપ્પસિદ્ધીણ
પળલીસસોલ્લપ્પણચરુદુગમેગ ચ જવહ જ્ઞાણહ,
પરમેઠ્ઠિવાચયાણ ણ્ણ ચ મુરુચ્છણ્ણે.

જે તમે સ્થિરતા ધન્યતા હો તો પ્રિય અથવા અપ્રિય વસ્તુમા મોહ ન રો,
રાગ ન કરો, દ્વેષ ન કરો અને પ્રમાણના ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે પાત્રિશ, સોજ, છ,
પાય, ચાર જે અને એ, જેમ પરમેષ્ઠિપદના વાચ છે તેનું જપપૂર્વક ધ્યાન કરો
વિગેષ સ્વરૂપ શ્રી ગુરુના ઉપદેશની જાણવું ચોક્કસ છે

જ મિતિવિ ચિત્તલો ગિરીહચિત્તી હવે જદા સાહુ,

લઢ્ઢળય પ્યત્ત સદાહુ ત તસસ ગિઝ્ઝય જ્ઞાણ

યાનમા એકાગ્રવૃત્તિ ગળીને સાલુ નિષ્પૃહ વૃત્તિવાનુ અર્થાન્ સર્વ પ્રમાણી
અંતથી રહિત થાય તેને પરમ મુકષો નિશ્ચય વ્યાન હે છે

છેડ ૭ પોષ, ૧૮૫૫.

૪/૮૪૧

આજે દગા આદિ સમવી લે જણાવ્યું છે અને બીજા દાવ્યુ છે તેને ખોતરગો
નહિ તે સફળ થશે

એક મનો વાચતા અમને હાતરો સાત્રનુ સાન થઈતેમા ઉપયોગ ફરી વળે છે

‘અનુગુણ હે દનુજો મિત્ર હે *—એ આગળ પર સમભરો

અમદાવાદ બીમનાથ વૈગાખ શુદ્ધ ૯, ૧૮૫૬

૪/૮૪૨

હું

ભગવદ્ગીતામા પૂર્વાપર વિરોધ છે, તે અવગ્રોહવા તે આપેલ છે પૂર્વાપર મું
વિરોધ છે તે અવગ્રોહનથી જાણાઈ આવશે પૂર્વાપર અવિરોધ એવું દર્શન, એવા
વચન તે પીતરાગના છે

ભગવદ્ગીતા પર ઘણા ભાષ્ય-ગ્રંથ ગ્રંથાયા છે, વિદ્યારૂપચંદ્રાચારીની જ્ઞાનેશ્વરી
આદિ દરેક પોતપોતાની માનીતવા ઉપર ઉઠાગી અવા છે ‘વિઓસોફી’ વાળી
તમને આપેલી ધણે ભાગે સ્પષ્ટ છે

મહિમાઈ હે છે (પદર્શનસમુચ્ચયની પ્રસ્તાવનામા) કે દરિદ્રસૂરિને
વેદાનની ખમર ન હતી વેદાનની ખમર હતી તો એવી ગ્રામ્યશુદ્ધિના દરિદ્રસૂરિ
તેન તરફથી પોતાનુ વચણ દેશી વેદાનમા ભજન આક્રમનાનિનિવેશથી મહિમાઈનુ
આ વચન નિષ્કૃષ્ટ છે દરિદ્રસૂરિને વેદાનની ખમર હતી નહીં એ મહિમાઈને
દરિદ્રસૂરિનો ‘ધર્મમંદળી’ જ્યેષ્ઠ હતો તો ખમર પાત દરિદ્રસૂરિને વેદાતાદિ
બધા દર્શનોની ખમર હતી. તે બધા દર્શનોની પચાસોચનાપૂર્વક તેમજે તેનદર્શનને
પૂર્વાપર અવિરોધ પ્રતિત કર્યું હતુ અવગ્રોહનથી જાણશે પદર્શનસમુચ્ચયના
ભાષાતરમા હોય છતાં મહિમાઈએ ભાવાતર ઠીક કર્યું છે એ મુવારી સમાજે.

મોરળી, વૈ ૦ શુદ્ધ ૮, ૧૮૫૬

૪/૮૪૩

હું

વર્તમાનકાગમા કૃષ્ણોત્તમ વિશેષ વૃદ્ધિ પામ્યો છે અને પામતો જાય છે એનું
મુખ્ય મારગ જ્ઞાનચર્યની આખી આગસ અને વિચારાની આસક્તિ છે કૃષ્ણનેમનો
મુખ્ય ઉપાય જ્ઞાનચર્ય સેવન, શુદ્ધ સાત્ત્વિક આદાર-પાન અને નિયમિત વર્તન છે
શ્રી ગોગળી વૈ ૦ શુદ્ધ ૮ ૧૮૫૬

૪/૮૪૪.

ૐ

યથાર્થ જ્ઞાનદશા, સમ્યક્ત્વદશા, ઉપરામદશા, તે તો જે યથાર્થ મુમુક્ષુ હવે સત્પુરુષના સમાગમમાં આવે તે જાણે.

જેમના ઉપદેશો તેવી દશાના અંશો પ્રગટે તેમની પોતાની દશામાં તે ગુણ કેવા ઉત્કૃષ્ટ રથા હોવા જોઈએ તે વિચારવું સુગમ છે, અને એકાંત નયાત્મક જેમનો ઉપદેશ હોય, તેથી તેવી એક પણ દશા પ્રાપ્ત થવી સંભવતી નથી. સત્પુરુષની વાણી સર્વ નયાત્મક વર્તે છે.

બીજાં પ્રશ્નોના ઉત્તર:—

પ્ર૦—જિનઆજ્ઞાઆરાધક સ્વાધ્યાયધ્યાનથી મોક્ષ છે કે શી રીતે ?

ઉ૦—તથાસ્થ પ્રત્યક્ષસદ્ગુણે યોગે અથવા કોઈ પૂર્વના ક્રમઆરાધનથી જિનાજ્ઞા યથાર્થ સમજાય, યથાર્થ પ્રતીત થાય અને યથાર્થ આરાધાય તો મોક્ષ થાય એમાં મદેહ નથી.

પ્ર૦—જ્ઞાનપ્રજ્ઞાએ મર્વ વસ્તુ જાણેલી પ્રત્યાખ્યાનપ્રજ્ઞાએ પચ્ચપે તે પંડિત કહ્યા છે.

ઉ૦—તે યથાર્થ છે. જે જ્ઞાને કરીને પરભાવ પ્રત્યેનો મોહ ઉપરામ અથવા ક્ષય ન થયો, તે જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવા યોગ્ય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનનું લક્ષણ પરભાવ પ્રત્યે હદારીન થવું, તે છે.

પ્ર૦—એકાંત જ્ઞાન માને તેને ત્રિશ્યાત્વી કહ્યા છે.

ઉ૦—તે યથાર્થ છે.

પ્ર૦—એકાંત ક્રિયા માને તેને ત્રિશ્યાત્વી કહ્યા છે.

ઉ૦—તે યથાર્થ છે.

પ્ર૦—ચાર કારણ મોક્ષે જવાને કહ્યાં છે. તે ચારમાંથી એકે કારણ છોડીને મોક્ષે જાય કે ચાર સંયુક્તથી ?

ઉ૦—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ ચાર કારણ મોક્ષનાં કહ્યાં છે, તે એક બીજાં અવિરોધપણે પ્રાપ્ત થયે મોક્ષ થાય.

પ્ર૦—સમકિત અધ્યાત્મની શૈલી શી રીતે છે ?

ઉ૦—યથાર્થ સમજાયે પરભાવથી આત્મતિક નિજત્તિ કરવી તે અધ્યાત્મમાર્ગ છે. જેટલી જેટલી નિજત્તિ થાય તેટલા તેટલા સમ્યક અંશ છે.

પ્ર૦—‘પુદ્ગલસે રાતો રહે’ છે,—ઇત્યાદિ.

ઉ૦—પુદ્ગલમાં રક્તમાનપણું તે ત્રિશ્યાત્વભાવ છે.

પ્ર૦—‘અંતરાત્મા પરમાત્માને ધ્યાવે’—ઇ૦.

૪/૮૫૧ *

વ્યસન વધાર્યા રહે છે અને નિયમમા રાખ્યા નિયમમા રહે છે વ્યસનથી
 યાને ધણુ નુકસાન થતુ જાય છે, તથા મન પરનગ થતુ જાય છે તેથી આ લો-
 અને પરનોગ્તુ સ્વાસ્થ્ય ચૂકી જવાય છે

દિવસ પ્રમાણે માણસની પ્રકૃતિ ન હોય તો માણસનુ વજન પડે નહીં અને
 વજન વિનાનો માનખો આ જગતમા નકામો છે

પોતાને મગેવો મનુષ્ય દેહ ભગવાનની ભક્તિ અને સારામામમા ગાળવો
 જોઈએ

વવાળીઆ, જો. વ. ૮, શુક્ર, ૧૮૫૬

૪/૮૫

પદાપિ જો નિવૃત્તિ મુખ્ય સ્થળની સ્થિતિના હૃદયનો અતરાય પ્રાપ્ત થયો તો
 હે આર્ય! સદા સવિનય એવી પરમનિવૃત્તિ, તે તમે આનણુ વદ ૧૧ થી ભાટપ-
 શુદ્ધ પૂર્ણિમા પર્વત એવી રીતે એવળે કે સમાભિવાગી મુમુક્ષુઓને તમે વિરો-
 હપકાર થાઓ અને તે સૌ નિવૃત્તિભૂત સદ્નિયમોને સેવતા મત્તાત્ર અથમ
 નાદિમા એ ભયાય થયારાક્ષિ મત, નિયમ, શુભના આલુ કરતા થાય

રાગીર પ્રતિમા સખળ અશાતાના હૃદયથી જો નિવૃત્તિમુખ્ય સ્થળનો અતરાય
 જણાવે તો અત્રેથી યોગગાત્રનુ પુસ્તક તમારા અંધારન મનનાદિ અર્થે ધણુકની
 મોંઘવાનુ થશે, જેના ચાર પ્રકાર ખીલ મુમુક્ષુ ભાઈઓને પણ શ્રવણુ મારવા
 પરમ લાભનો સમય છે

હે આર્ય! અ પાતુપિ, વમમાળમા પ્રમાદ મ્નંય નથી તમાપિ આગમ
 ઇનોનો તટ્ટનુ સુદૃઢ હપયોગ વર્ને છે આત્મજતાધીનતાથી પત્ર લખાયુ છે

મોરની આઠ વદ ૫ જુથ, ૧ ૫૬

શાંતિ

૪/૮૭૦

શ્રી

૭ અધિકારી સમાગ્થી વિગમ પામી મુનિશ્રીના ચરણકમળ યોગે વિચરવા
 હોય છે, તે અધિકારીને ગીમા આપવામા મનિશ્રીને ખીન્ને પ્રતિબધનો કઈ હેતુ
 નથી તે અધિકારીએ વડી-નોનો મતોષ સપાદન મ્ની આજ્ઞા મેળવવી થોમ્ય છે, જેથી
 મુનિશ્રીના ચરણકમળમા દીક્ષિત થનામા ખીન્ને વિમેષ ન હે

આ અથવા ખીલ કોઈ અધિકારીને મસાગ્થી હપગમવૃત્તિ થઈ હોય અને
 તે આત્માર્થ સાધક છે એવુ જણાવુ હોય તો તેને ગીમા આપવામા મુનિવગે
 અધિકારી છે માત્ર સ્વામનાર અને સ્વામ દેનારના શ્રેયનો આ રૂઢિમાન રહે એવી
 દૃષ્ટિથી તે પ્રવૃત્તિ જોઈએ

* આ ગ્રંથ શ્રીમદ્વામુવ લખાણ ન પે નથી પણ હપતમા જણાય છે — સસોપક

ઉ૦-અંતરાત્મપણે પરમાત્મસ્વરૂપ ધ્યાને તો પરમાત્મા યાય.

પ્ર૦-અને હાલ ધ્યાન શું વર્તે છે ? ઇ૦.

ઉ૦-સદ્ગુણનાં વચનને વાંચવાર વિચારી-અનુમેક્ષી-ને પરમાવધી આત્માને અસંગ કરવો તે

પ્ર૦-સમકિત નામ ધરાવી વિપયાદિની આકાંક્ષા ને પુટ્તળમાવને સેવવામાં કંઈ બાધ નથી અને અમને બંધ નથી એમ કહે છે તે યથાર્થ કહે છે કે કેમ ?

ઉ૦- જ્ઞાનિના માર્ગની દૃષ્ટિએ બેતાં તે માત્ર નિઘ્યાત્વ જ કયે છે. પુટ્તળમાવે ભોગવે અને આત્માને કર્મે લાનના નથી એમ કહે તે જ્ઞાનિની દૃષ્ટિનું વચન નથી. વાચાજ્ઞાનીનું વચન છે.

પ્ર૦-જૈન પુટ્તળમાવે ઓછો થયે આત્મ-યાન પરિભ્રમણે એમ કહે છે તે કેમ ?

ઉ૦-તે યથાર્થ કહે છે

પ્ર૦-સ્વભાવદ્વારા શો શુભ આપે ?

ઉ૦-તથારૂપ અપૂર્ણ હોય તો મોક્ષ યાય.

પ્ર૦-વિભાવદ્વારા શું ફળ આપે ?

ઉ૦-જન્મ, જરા, મરણાદિ સસાર

પ્ર૦-વીતરાગની આજ્ઞાથી પોરસીની સ્વધ્યાય કરે તો શું ફળ યાય ?

ઉ૦-તથારૂપ હોય તો યાવત્ મોક્ષ યાય

પ્ર૦-વીતરાગની આજ્ઞાથી પોરસીનું ધ્યાન કરે તો શું ફળ યાય ?

ઉ૦-તથારૂપ હોય તો યાવત્ મોક્ષ યાય

આ પ્રમાણે નમારા પ્રશ્નોના મંત્રેપમા ઉત્તર લખું છું

લૌકિકભાવ છોડી દઈ, વાચાજ્ઞાન તણ દઈ, કટિપદ વિધિનિવેધ તણ દઈ, ને જીવ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનિની આજ્ઞાને આરાધી, તથારૂપ ઉપદેશ પામી, તથારૂપ આત્માથે પ્રવર્તે તેનું અવશ્ય કડ્યાણુ યાય

નિજકલ્પનાએ જ્ઞાન, દર્શન, આત્રિત્રાદિનું સ્વરૂપ નમે તેમ સમજી લઈને અથવા નિમયનયાત્મક ઓક્તો નિખી લઈને સદ્વ્યવહાર લોપવામા ને પ્રવર્તે તેથી આત્માનું કડ્યાણુ થતું સમવણ નથી; અથવા કટિપદ વ્યવહારના દુરામદમાં રોકાઈ રીતે પ્રવર્તતાં પણ જીવને કડ્યાણુ થતું સમવણ નથી.

ન્યાં ન્યાં ને ને ચોચ છે, તદ્દાં નમજતું તેદ,

ત્યા ત્યા તે તે આચરે, આત્માર્થ જન એદ

—આત્મભલિદિરાચ

એકાંત ક્રિયાજડ-વમાં અથવા એકાંત શુષ્કજ્ઞાનથી જીવનું ન્યાણુ ન યાય.

મોરબી, વૈ૦ વદ ૮, ૧૯૫૬.

૪/૮૫૧ *

વ્યસન વધાર્યા રહે છે અને નિયમમા રાખ્યા નિયમમા રહે છે વ્યસનથી માયાને ધણુ નુકસાન થવુ જાય છે, તથા મન પરચગ થવુ જાય છે તેથી આ હોમ અને પરનોમનુ ધ્યાનુ ચૂકી જવાય છે

દિવસ પ્રમાણે માણસની પ્રકૃતિ ન હોય તો માણસનુ વજન પડે નહીં, અને વજન વિનાનો માનખો આ જગતમા નકામો છે

પોતાને મળેનો મનુષ્ય દેહ ભગવાનની ભક્તિ અને સારામામમા ગાળવો નેઈએ

વવાણીઆ, જે. વદ ૮, ગુરુ, ૧૮૫૬

૪/૮૫

આપિ ને નિવૃત્તિ મુખ્ય રથળની સ્થિતિના ઉદયનો અતશય પ્રાપ્ત થયો તો હે આર્ય! સદા સંવિનય એવી પરમનિવૃત્તિ તે તમે આપણુ વદ ૧૧ થી ભાદ્ર ૧ મુદ પૂર્ણિમા પર્વત એવી રીતે એવળે કે સમાગમનામી મુમુક્ષુઓને તમે નિશેષ ઉપચાર થાઓ, અને તે સૌ નિવૃત્તિભૂત સદનિયમોને સેવતા સત્ગાત્ર અયમ નાદિમા એ ભ થાય, યથારક્તિ પ્રત, નિયમ, ગુણના અહણુ કરતા થાય

સારીર પ્રકૃતિમા સખળ અસાતાના ઉદયથી ને નિવૃત્તિમુખ્ય રથળનો અતશય જાણાને તો અત્રેથી યોગગાત્રનુ પુરતક તમારા અયમ-મનનાદિ અર્થે ધણુકની મોખવાનુ યશે, જેના ચાર પ્રમાર ખીજ મુમુક્ષુ ભાર્થઓને પણ અવણુ રાવના પરમ લાખનો સખન છે

હે આર્ય! અપાપુષિ ધમકાળમા પ્રમાદ કર્નવ્ય નથી તથાપિ આશય છોનો તદ્દત્ મુદ્દ ઉપયોગ વર્ને છે આત્મબતાવીનતાથી પત્ર વખાયુ છે

મોરમી, આ. વદ ૫ પુષ, ૧૮૫૬

શાન્તિ

૪/૮૭૦

ૐ

જે અધિકારી મમાગથી વિગમ પામી મુનિશ્રીના ચરણુકમગ યોગે વિચરવા દન્ધે છે, તે અધિકારીને દીક્ષા આપવામા મુનિશ્રીને ખીજે પ્રતિબધનો મ્દિ દેતુ નથી તે અધિકારીએ વડીવોનો મનોષ સપાદન કરી આજ્ઞા એવવવી ચોચ છે, જેથી મુનિશ્રીના ચરણુકમગમા દીક્ષિત થવામા ખીજે વિમેષ ન રહે

આ અથવા ખીજ ાઈ અધિકારીને સસા થી ઉપગમવૃત્તિ થઈ હોય અને તે આત્માર્થ સાધક છે એક જણાઇ હોય તો તેને નિયા આપવામા મુનિવરો અધિમારી છે માત્ર લાગનાર અને લાગ દેનારના એવનો મા' શક્તિમાન રહે એવી શ્રુતિથી તે પ્રવૃત્તિ નેઈએ

* આ વખ ધીમહતા મુ વખાણ મ્પે નથી પણ ઉપસમા જણાય છે — સરોપક

પલ્લુમ્પરી આળે રાજકોમ્પ્રત્યે ગમન થને પ્રવચનસાર ગ્રંથ લખાય છે, તે
અનન્ત પ્રાપ્ત થવા ચોચ છે

શાંતિ-

વડવાણ ૧૫, રાં ૦ શુદ્ધ ૬, રાત્રિ, ૧૮૫૭

૪/૮૭૨

સરીર મબધમા બીજીવાર આળે અપ્રાકૃત કન રાજે થયો

“જ્ઞાનિઓનો સનાતન સન્માર્ગ જ્યવન વર્તો”

રાજકોટ, ફાં ૦ વદ ૧૩, સોમ, ૧૯૫૭

૪/૮૭૩

શ્રી અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભાચામિને નમો નમઃ

“વેદનીય તથાસ્પૃહ્યમાનપણે વેદવામા હર્ષ સો સો?”

રાજકોટ, ચેત્ર શુ ૭ શુક્ર, ૧૮૫૭

૭૦ શાંતિ-

૮

મનજીને બ પબારી થનારને થયાતાપ સ્વાનો યોગે જ અવનં ગમવે છે
[મં ૦ ૧૮૪૬ સં નિ ૦]

૧૧૫

મુ-પણે રહેતુ પડે છે એવા જિજ્ઞાસુ

“જીવને બે મોઠા બધન છે, એક સ્વહૃદ અને બીજુ પ્રતિબધ સ્વહૃદ ગણ
વાની ઇચ્છા જેની છે, તેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી નેઈએ, અને પ્રતિબધ
ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે, તેણે સર્વસમથી ત્યાગી થવ નેઈએ આમ ન થાય તો
બધનનો નાશ થનો નથી જેનો સ્વહૃદ હતાયો છે તેને બે પ્રતિબધ છે, તે અવરાર
પ્રાપ્ત થયે નાશ પામે છે આટલી શિક્ષા સ્મરુ સ્વહૃદ છે”

બ્યાખ્યાન રહુ પડે તો કેરુ પણ આ મર્ત્યબની હંતુ મારી થો થતા નથી
અને આ મને પ્રેતિબધ છે, એમ સમજતા જતા હૃદાસીન બાવે સ્વ ન દવા નાગ
ગેહવા સામાને સ્વિકર પ્રયત્ન થાય તેટલા સ્વહૃદ અને તેમ જતાય બે મ વ પદ
તા હપર પ્રમાણે હૃદાસીન બાવ સમજને સ્વ

મુબઈ, મદ્રા શુ ૭, રવિ, ૧૮૫૭

૧૯૫

૭૭

મુખના સિંધુ શ્રી સહજનદજ, જ જીવન કે જગવદજ,

સરજાગતના સદ મુખદજ, પરમચેટી છો પરમાનદજ

હૃદિપાથી અમે પરમ પ્રસન્ન છીએ તમારો સત્ત્વ નિરતર ઇચ્છાને ગમે

અમારી દશા હાલમાં કેવી વર્તે છે? તે જાલવાની આપની ઇચ્છા રહે છે, પણ

જેવી વિગતથી નેઈએ તેવી વિગતથી લખી રાકાય નહીં એગે વા ચાર લખી નથી.
અમે હુમામા જખીએ છીએ

એ પુરાણપુરુષ અને પુરાણપુરુષની પ્રેમસપત્તિ વિના અમને કંઈ ગમતુ નથી, અમને કોઈ પદાર્થમા એવિ માત્ર રહી નથી, કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થતી નથી, વ્યવહાર કેમ ચાલે છે એનું જ્ઞાન નથી, જગત્ શું રિશ્તિમા છે તેની સ્મૃતિ રહેતી નથી, કોઈ રાત્રિ મિત્રમા ભેદ ભાવ રહ્યો નથી, જોણ રાત્રિ છે અને જોણ મિત્ર છે, એની ખબર રખાતી નથી, અમે દેહધારી છીએ કે કેમ તે સભારીએ ત્યારે માઠ જાણીએ છીએ, અમારે શું કરનાનું છે તે મોઢીથી કળાય તેવું નથી, અમે બધાય પદાર્થથી ઉદાર થઈ જવાથી ગમે તેમ વર્તિયે છીએ, વ્રત, નિયમનો કંઈ નિયમ રાખ્યો નથી, જાત ભાતનો કંઈ પ્રસંગ નથી, અમારાથી વિમુખ જગત્મા મોઢી માન્યું નથી, અમારાથી સન્મુખ એના સત્સંગી નહીં મળતા ખેદ રહે છે, સપત્તિ પૂર્ણ છે એટલે સપત્તિની ઇચ્છા નથી, શબ્દાદિક વિષયો અનુભવ્યા સ્મૃતિમા આવવાથી અથવા ઈશ્વરેચ્છાથી તેની ઇચ્છા રહી નથી, પોતાની ઇચ્છાએ યોડી જ પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે છે, જેમ હરિએ ઇચ્છેનો કેમ હોરે તેમ હોરાઈએ છીએ, હૃદય પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે, પાપે ઇદ્રિયો શૂન્યપણે પ્રવર્તવારૂપ જ રહે છે, તથ પ્રમાણ વગેરે શાસ્ત્રભેદ સામરતા નથી, કંઈ વાચતા ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી, ખાવાની, પીવાની, ખેસવાની, મુવાની ચાવવાની અને ખોલવાની વૃત્તિયો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે, મન પોતાને રનાધીન છે કે કેમ એનું યથાયોગ્ય જ્ઞાન રહ્યું નથી

આમ સર્વ પ્રકારે વિચિત્ર એની ઉદાસીનતા આવવાથી ગમે તેમ વર્તાય છે એ પ્રકારે પૂર્ણ થેનજા છે, એક પ્રકારે તે થેનજા કંઈ છપ્પી રાખીયે છીએ, અને જોઈ છપ્પી રખાય છે, તેટલી હાની છે એમ વર્તિયે છીએ કે અયોગ્ય એનો કંઈ દ્વિસાળ રાખ્યો નથી આદિપુરુષને વિષે અખટપ્રેમ શિવાય ખીજ મોક્ષાદિ પદાર્થોમાની આકાંક્ષાનો ભગ થઈ ગયો છે આટલું બધું છતાં મનમાનતી ઉદાસીનતા નથી એમ માનીએ છીએ, અખટપ્રેમખુમારી જેવી પ્રવૃત્તિ જોઈએ તેવી પ્રવૃત્તિ નથી, એમ જાણીએ છીએ, આમ સ્વાથી તે અખટખુમારી પ્રવહે એમ નિશ્ચયપણે જાણીએ છીએ પણ તે ક્રવામા માળ મારણભૂત થઈ પડ્યો છે, અને એ સર્વનો દોષ અમને છે કે હરિને છે એવો ચોક્કસ નિશ્ચય કરી શખતો નથી એટલી બધી ઉદાસીનતા હતા વેપાર મગીએ છીએ લઈએ છીએ હઈએ છીએ લખીએ છીએ, ગાયીએ છીએ જાગીએ છીએ અને ખેદ પામીએ છીએ, વળા હસીએ છીએ જેનું કે જાણું નથી, એની અમાગી દગા છે, અને તેનું મારણ માત્ર હરિની મુખદ ઇચ્છા ન્યામુધી માની નથી, લામુધી ખેદ મરવો નથી, સમ તથ છે, સમજીએ છીએ, સમજશું, પણ હરિ જ સર્વત્ર મગ્નરૂપ છે

જે મુનીને આપ સમજવા ઇચ્છો છો, તે હાન જોગ છે, એમ અમે જાણતા નથી અમાગી દશા મદજેન્યને હાન લાણ મરે તેવી નથી, અમે એવી જગતજ હાલ ઇચ્છતા નથી, રાખી નથી, અને તેઓ બધાનો કેમ વહિવટ ચાને છે, એનું સમજીએ નથી તેમ છતાં અમને એ બધાની અનુક્રપા આવ્યા કરે છે, તેમનાથી અથવા પ્રાણ માત્રથી મનથી મિત્રભાવ ગમ્યો નથી અને રાખ્યો રહે તેમ નથી

બક્તિવાળા પુત્રને કવચિત્- વચિન્ વાનીને છીએ પણ ને સવળુ ધીએ છીએ તે ઠેમણા વગળી દસાથી કરીએ છીએ

પ્રમુની પરમ કૃપા છે અમને મોઈથી સિત્રભાવ રળો નથી, મોઈ વિષે દોષ શુદ્ધિ આવતી નથી, મુનિ વિષે અમને મોઈ દવગો વિચાર નથી, પણ હરિની પ્રાપ્તિ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિમા તેઓ પડ્યા છે એમનું જીજ્ઞાસન જ તેમનું મ્યાન એવી એમની અને જીવ ધણા મુમુક્ષુઓની દગા નથી સિદ્ધાંતજ્ઞાન સાથે જોડે, તે સિદ્ધાંતજ્ઞાન અમારા હૃદયને વિષે આવરિતરૂપે પડ્યું છે હરિ ઇચ્છા જો પ્રગળવા દેવાની ટરો તો ધરો

અમારો દેસ હરિ છે, જાત હરિ છે, ૧૪ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, દિશા હરિ છે, સર્વ હરિ છે, અને તેમ જ્યા આમ વહિવટમા છીએ તે એની ઇચ્છાનુ કારણ છે

મુખર્ષિ, અગાદ શુદ્ધ ૧૩, ૧૮૪૭

ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ

૩૭

“જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે અસિત્રશુદ્ધિ થાય, એ મ્યાનનો મોટો નિધય છે,” એરો સર્વ મહાત્મા પુરુષોનો અસિત્રાચ જણાય છે તમે તથા તે અન્ય વેદે જેનો દેહ દાવ વર્તે છે, તે એય જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે જેમ અસિત્રતા વિશેષ નિર્ભગપણે આવે તે પ્રમાણની વાત પ્રમગોપાત કરો, તે ઓચ્છ છે, અને પરસ્પરમા એટલે તેઓ અને તમ વચ્ચે નિર્ભગદેવ વર્તે તેમ પ્રવર્તવામા બાધ નથી, પણ તે હેતુ જલ્પવર થતુ યોગ્ય છે જેતુ સ્ત્રી-પુરુષને કામાદિ કારણે હેતુ હોય છે, તેતુ હેતુ નહીં, પણ જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે જાતેનો બક્તિ રાગ છે, એતુ એય એક શુરુપ્રત્યેનુ નિમ્નપણ જોઈ અને નિરત નો મ સગ થવા કહે છે જેમ જાગી ભાઈ જેવી શુદ્ધિએ તેવે હેતુ વર્તાય તે વાત વિશેષ યોગ્ય છે જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યેનો સિત્રભાવ સાચ યગવા યોગ્ય છે

મુખર્ષિ, આગો શુદ્ધ ૧, ભોમ, ૧૮૪૪

૩૮

આત્માને સમાધિ થવા માટે—આત્મસ્વરૂપમા સ્થિતિ માટે—મુધાત્મ કે જે મુખને વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે, માટે મોઈ રીતે તેને બીજજ્ઞાન કહો તો હરકત નથી, માત્ર એટલો ભેદ છે કે તે જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષ, કે જે તેથી આગળ આત્મા છે, એમ જાણના હોવા જોઈએ

“દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતુ નથી, જેમ જાણનારને ઈર્ષ્ય ઈર્ષ્ય મહી સમાય નહીં પણ તે કયાદિ? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાવે, સ્વદ્રવ્ય સ્વરૂપ પરિણામે પરિણામી અન્યદ્રવ્યપ્રત્યે કેવળ ઉદારા થઈ, દૃષ્યહૃદય થયે ઈર્ષ્ય રહેતુ નથી. એમ થઈ છે, અને એમ જ છે

મુખર્ષિ, મારત શુદ્ધ ૬, મં ૧૬૫૦

૫૮ અ

[આ પત્ર વિજ્ઞાન પહેલામા ગરુઆતના પૃષ્ઠ ૩૬ મા આપેલ છે —મગોધક]

૫૪૫

- ચર્માવર્ત્તં ા ચરમ મ્મરુ તથા લવપરિભ્રુતિ પાપા રે
 દોષ ટળે ને દૃષ્ટિ શુદ્ધે ભરી પ્રાપ્તિ પ્રવચન વાક રે ૧
- પરિચય પાતક ઘાત- સાવુશુ અઝરાન અપચય ચેત રે
 અથ અન્યાત્મ અવણ મનન કરી પરિશીનન નય હેત રે ૨
- મુગધ મુગમ મ્મરી સેવન લેખવે સેવન અગમ અનુપ રે
 દેવો કદાચિત્ સેવક ચાચના આનદધન રસરૂપ રે ૩
- સવલગ્નિન સ્તવન આનદધન

દાગણુ વદ સવત ૧ ૫૫ વવાળીઆ

૫૪૬

હવસત લીનમોહો, મગ્ને જિણ માસિદેન સમુનગદો,
 નાળાણ મગ્ગચારી, નિવાણ પુરવ્વજ્જદિ ધીરો

દર્શનમોહ ઉપશાત અથવા ક્ષીણ થયો છે જેનો એવો ધીર પુરુષ વીતરાગોએ
 દશાવેશ માર્ગને અભિકાર કરીને શુદ્ધચેતન્યસ્વભાવ પાલિામી થઈ મોક્ષપુર
 પ્રયે નય

વવાળીઆ ચેત્ર શુદ્ધ ૧ સં ૧૮૫૫

૪/૮૩૧

ૐ

અવિરોધ અને એકતા રહે તેમ મ્મત થ છે અને જે સર્વના ઉપકારનો માર્ગ
 સમજે છે શિષ્ટતા માની લઈ પ્રવૃત્તિ મ્મવાથી શુદ્ધ હલકો મારે છે અશિષ્ટતા છે,
 એમ્તા છે એમા સહજ સમજવા ફરથી શિષ્ટતા માનો છે એમ તે જીવોને શીખામ મુ
 પ્રાપ્ત થાય તો સન્મુખવૃત્તિ થવા ચાચ છે જ્ઞાતુધી અન્યોન્ય એકતા વ્યવહાર રહે
 ત્યામુધી મર્વથા કર્ત થ છે

મોહમયિ ક્ષેત્ર કાં શું ૫ (જ્ઞાન પચમી) સં ૧૮૫૫

ૐ

૪/૮૬૫/૧

મોક્ષમાળાના પાંચે માપી માપીને લખ્યા છે ફી આવૃત્તિ અો સુખ
 ઉપજે તેમ પ્રવર્તો મ્મટવા- વાક્ય નીચે લીધી દોી છે તેમ મ્મવા જરૂર નથી

શ્રોતા-વાચકને જનતાસુરી આપણા અભિપ્રાયે ન દોરવા લગ્ય રાખવ શ્રોતા-
 વાચકમા પોતાની મેજે અભિપ્રાય ઉગવા દેવો સારાસાગ વોલ ઝરવાનુ વાચનાર-
 શ્રોતાના પોતાનાપર છોગ દેવ આપણે તેમને દોરી તેમને પોતાને ઉગી શ- એવા
 અભિપ્રાયને થમી ન દેવો

†

પ્રજાવબોધ મોક્ષમાળાના ૧૦૮ મણકા અંગે લખાવશું.*

પરમદુન પ્રચારરૂપ એક યોજના ધારી છે તે પ્રચાર થઈ પરમાર્થમાર્ગ પ્રકાશ પામે તેમ થશે.

૧૯૫૧, બાદપદ વદ—વડવાણ કાંપ.

૪/૮૬૭

શ્રી 'સાંન સુધારસ'નું પાણુ ફરી વિવેચનરૂપ બાધાંતર કરવા યોગ્ય છે, તે કરસો.

મુંબઈ, માટુંગા, માગસર, ૧૯૫૭†

૪/૩૪૨.

રવિને ક્ષીત અસ્ત દોન દિન દિન પ્રતિ,
 આંતુલીકે ઇવન જ્યો, ઇવન ધટતુ હૈ;
 કાસકે અસત છિન છિન, હોત છીન તન,
 ઓરકે અવત માનો કાકસો કટતુ હૈ;
 એતે પરિ મૂશખ ન ખોલે પરમારમકો,
 સ્વારથકે હેતુ ભ્રમ ભારત કટતુ હૈ;
 લખ્યો ફિરે ભોગનિસો, પચ્યો પરિ ભોગનિસો,
 વિષે રસ ભોગનિસો, નેકુ ન હટતુ હૈ
 જેસે મૂમ મત વૃધાદિલકી વપતિ માંડી,
 તૃધાવંત મૃધાજલ કારણ અટતુ હૈ;
 તેમે લવવાસી માયાહીસો હિત માનિ માનિ,
 કાનિકાનિ ભ્રમ બુઝિ નાટક નટતુ હૈ;
 આગેકો હુકત ધાય પાછે બહરા ચરાય,
 જેસે દુગ્ધાલીન નર લેવરી વટતુ હૈ;
 તેસે મૂઠ ચેતન સુકૃત કરતુતિ કહે,
 રોવત હસત ફલ ખોવત અટતુ હૈ

૧.

૨

—સમયસાર.

સં. ૧૯૪૮. સ. નિ.

* આ ૧૦૮ મણકા ખંડ ૬, મોક્ષમાળામાં પૃષ્ઠ ૧૬૮ પર 'મોક્ષમાળાના પ્રજાવ-
 બોધ ભાગની સંકળના' તરીકે આપેલ છે.—સંસોધક.

† આ સંવત ૧૯૫૭ હોવાથી નથી; કારણકે શ્રીમદ્ની એ અવસ્થામાં મુંબઈ તરફ
 વિચલિ નહોતી.—સંસોધક.

વ્યાપાર વિપયક અંગત પત્રો.

(૧)

ભાઈ રેવાશંકર જગજીવનની કંપની, શ્રી હુંખઈ

અત્રે ગઈ માને આવવુ થયુ છે તમારુ પત્ર મ'યુ છે વાંચી વીગત જાણી છે. તમારી તરફ મલકી થેના વાવજીનુ રેશમી કપડનુ મઈ કામકાજ આવે* તો બાજર તપાસીને કરગો ભાઈ અમૃતનાનને જાણાવગો તેમને અજ્ઞાસ હોય તે વખતે માથે લઈ ખરીદ કરગો રેશમી ઓઠાડીઓ મગાસે તો પોત, પતો, રંગ વગેરે બરાબર તપાસીને લેશો બાધણી ઓખી નેઈને લેશો લીમજી વનજીને ત્યાં નગ આપા હોય છે, પણ ૧૧ પૈસા વધારે પડે છે, અને લાયતગીએ નાનાપર જે ખત્રી જેમે છે તેને સ્વાધી આપણે કેટલી ના લઈએ છીએ તે કઈ મોજુ લે છે માટે નગ બરાબર તપાસી લીમજી વનજીના જેવા તેમની પામેથી મળે તો લેશો લીમજી વનજીનો અને તેનો એક જ ભાવ હોય તો જેના નમ સારા હોય તેના લેગો ગોઠણીમા આના બે આના મોઢા પણ નોકો લેતા આટકે છે એટલુ ધ્યાનમા રાખનો આગીનતા અર્ધાઆ મગાવે તે રંગ બોજ અગમટ, કુમારા આસના તેને ત્યાં વાને છે બાર ડી ગાયના તેથી ફાંને માના પણ સારા માર્કાની આગીન તેને આનશે ગા ૨૦ થી ૨૧ જે તેણે ભાવ લખ્યો ત્રાય તે આસનાની લેશો રેશમી અતવમ જઈ માવવાની હોય તે ભાઈ અમૃતનાનનુ ધ્યાન પહોંચે ત્યાં રંગાવશો રંગબોજ, કુમારા ઠીક થાય તેમ રાવમા મલકી થના વાનજીએ જલુ આ કપડ મગાવડુ છે, અને તમારી ત્યાં હાજરી નથી તેથી બરાબર વખતે નહીં આવે તો ? તેના ઉત્તરમા મેં મહુ હવે જે કોઈ જનની અડચણ નહીં આવે ત્યાં ગારાથી સાફ કામ થઈ રામ્મે. ભાઈ અમૃતનાવખર લક્ષ આપીને આ જ્ઞાત આપ્યો છે જેથી ભાઈ અમૃતનાનને સાથે લઈ જેમ મગાવનારને અતોષ થાય તેમ કરશો આટલી નાની બાબત વિરોધ રીને લખી છે તેનુ મારણ એ છે કે રેશમી કપડમા કાઈ ફેરફાર આવે તો માણસના મનમા ધણુ જ ખ લાગે અને કામ બરાબર થશે એમ મેં મહુ હવે તે ખોટું કહેના જેવો વખત આવે મોતી સંબંધી વીગત વખતે તે ઠીક છે

* ૨૫૧ મપડ ઓફલતા શ્રીમદ્વી જેડીને જકુ તો એક બે રૂપીઆની હકસાર (Commission Charge) મળવાની હતી મોતી જેવા પ્રવચન વ્યાપારની ઉપાધિઓ અને આકર્ષણો (Attractions) છતાં જ્યાં નિર્ણય લાલના પ્રસવમા પણ તેઓની કર્મ થ શુદ્ધિ થતી હતી તેનો જ્યાં આપવા બધે આ પત્ર અવ મૂક્યો છે —સરોધક મ ૧

કુમાર સખધી ધમ ૧૪મા મહિ મુજવણુ જેવુ દેખાય તો પાડુ વીરજથી તથા ભાઈ અમૃતવાય વગેરેની મદદથી ૧૫ લેશે

અત્રે મુખવૃત્તિ છે એન જીજ તથા એન એનાને આગિય મ્દેશો આશો શુભા મુખાઈ આવવાનો વિચાર રાખ્યો છે, તેવામા માનુશ્રી વગેરે સૌ આવે એવો વિચાર રાખ્યો છે, તેમ જણાવ્યો

ત્યા તરતમા મારે આવવાની જરૂર તમને લાગતી હોય તો લખશો એ જ વિનવિ

સાયવા, ભાદ્રપ વદ ૪, રવિવાર, ૧૮૫૨

હીં રાજચંદના મણુમ

(૨)

આજે પત્ર મળ્યું છે *જર્મેનનું પાર્સન પાણુ આવવા મળધી લખ્યું તે જાણ્યું છે મહાગથી તરત અવેજ તેનો ભરી દેશો જર્મેને રૂ ૨૮ પૌંડની પુરી લખી છે, તે હપરથી એમ જણાય છે કે, તેણે રીટર્ન કમીરાન ટકા એક લેખે ચડાવ્યું છે, તે નીશન ન લેવા માટે આપણને તેણે લખી આપ્યું છે, જે કામગીરી કાર્યમા છે અઠાવીસ પૌંડ ઓછા બગી રા ૧૫ કે કુમ? તે બનાજ વગેરેને પુછી તજવીજ મરશો વળી, કહી મોહનવાય મગનવાન (તેમના એજટ) એમ જણાવે કે જેટલી પુરી આપી હોય તેની ટકા એ લેખે આડત લે છે, પાડુ આપણે આ વખતે તે આડત આવવાનો કરાવ નથી, વેચાત તો આપરી પડત આ વિષે જોડાશાને પણ પૂછશો તમે તથા નગીનભાઈ પુરી તજવીજ મરશો હતાવળમા અઠાવીસ પૌંડ બરાબા પછી તેની ખચાત પડે આવવી કારે વિજયથી પત્ર લખીશ

વવાણીઆ, રાં ૧૮૫૨ના આવણુ વદ ૫

હીં રાજચંદ.

શાહુ દેવાશંકર જમજીવનની કુંખની, કુંખઈ

* પેરીસમા મોન્ટ્રર એ જમનના નામની એક ફ્રેન્ચ પેટ્રી હતી તના પર લાલચ ૪૧,૦૦૦ રા ની કીમતનું માનીનું પાર્સન મોકલે ના પાસ ૧ ન વેચાના પાણુ આવવા નેન—પાલ આવનાર પાર્સનોની-હંગાલ (Return Commission) નહીં લેવાનો શ્રીમદ્ પેટ્રી સાથે મો જર્મો કંતવ મ્દે તે બના નો નેટકમાલ ચકાસીને પુરી લખી મોકલે ની પોતાનો પેટ્રીને લેશવથી પરિવિન કરવાના હેતુએ શ્રીમદે આ પત્ર લખ્યો છે આખો પત્ર લે કે શ્રીમદ્ની આપરી માજીદશી છે, છતાં ૫ ૧ જમાના નીચના રાં નિરોધ ખાનને પાત્ર છે—તે કમિશન ન લેવા માટે આપણને તેણે લખી આપ્યું છે જે કામગીરી રાં ના ઠી મી જમરોજી બનાડ નામના એક મુશીય પારંગી મુદરજ મુજબની મેસમ ફરામજ ગામની કપનીના એક મેનેજર હતા તેઓ અત્રે શ્રીમ ના જડ મેમા ૧ પરિચય હતો

—સાંતોષક મ. ર.

(૩)

ભાઈ રેવાશંકર જગજીવનની કંપની અત્યે, શ્રી મુંબઈ

ગયા પરમ દીવસે ભાઈ મનમુખનું લખેલું પત્ર મળ્યું હતું કાલે સાંજે તમારું લખેલું પત્ર મળ્યું છે મોતીની માગણીઓ વગેરે લખ્યું તે વાન્યુ છે

અને હવે પછી જે ખરીદ કરવાના હોય અને વિચાર્યત રતા તે મોંઘી થતી હોય એ વગેરે જેવું સ્વરૂપ હોય તે જણાવશો તેમજ રેવાશંકરભાઈને પત્ર લખો તેમા રોજ રોજ લેવડ દેવડ થાય અને પ્રાતમા રકમ હોય તે જણાવશો

જમૈનવાળા પાર્સનો વગેરેપર હુડી લખી છે, તેનો અવેજ હાવ ફરામજ સન્સને ત્યા રાખવામા આવ્યાલું નથી અમુક ર મ જમે રખાવી દોય તે જણાવશો

દીવાનખાનામા બે ભાગ પડાના ભાઈ મનમુખે લખ્યું, તે ખુલાસો હવે પછી વખીશું અત્રેથી સવિવારે વિદાય થવાનો વિચાર છે, તેનું કેમલું તમને જણાવવાનું ન બને ત્યામુવી અત્રેને શીરનામે પત્ર લખગો એ જ વિનંતિ

શ્રી સાયબા, ભાદ્રપદ વદી ૧, શુક

વિગ રાયચંદના યથાયોગ્ય

(૪)*

ભાઈ શ્રી રેવાશંકર જગજીવનની કંપની અત્યે, તથા ભાઈ શ્રી નગીનભાઈ અત્યે, શ્રી મુંબઈ

તમારું લખેલું પત્ર એ ગઈ મહે મળ્યું છે

જેમા નં ૧૭૭ ના વેચાણની તથા તા ૨૪ ૧-૮૭ વ રેની માગણી લખી તે નાની છે, તથા સીંગી ભુકા વગેરેની ખરીદ લખી તે બાકી છે તે સીરી ભુકા અ બ

* શ્રીમદ્ પોતાના બાળીગમા વર્ષે—સપ્ત ૧ ૪૬ ની સારમા વ્યાપારમા પ્રવેશ કર્યો ખાતખી નિવાસી ભાઈ રેવાશંકર જગજીવનના ભા મા મુંબઈમા આ ત અને શરારી વહિ વપતુ કામગાજ પ્રારંભ્યુ શ્રીમદ્ની અવનાન અવસ્થામા વગેરેવાળા ભાઈમાપે ભાલ રેવાશંકરજીવેરીને શ્રીમદ્નો પરિચય થયા હતા સપ્ત ૧૮૪૮-૪૯ મા ભાઈમાપેજલાન કારાંએ મુરતવાળા એરી રાવળહાદુર નગીનવં એવ થને શ્રીમ ના પરિચય થયો પરંપર અનુમતિથી શ્રીમ દ્વા રેવાશંકર ભાઈમાપેક નાલ અને ભાઈ નગીન દે મોતીનો વ્યાપાર સહચારીપણાપૂર્વક આર્થા પાછળથી મુ તના ટેટલામ એરીઓ તથા અમદાવાદવાળા એરી હોદાનાય નુજાઈએ તથા જે સમયે ખાતીનો વ્યાપાર આ મ જીએ રાખ્યું કયો તે સમયમા આ વ્યાપાર આ જે વિસ્તૃત રિયતિએ પહોંચ્યો છે તેથી વિસ્તૃત રિયતિએ પહોંચે તો નહોતો તે સમય આ તના મોતીના વિસ્તૃત વ્યાપાર નો પ્રારંભ સમય હતો આ મ જીના વ્યાપારના પ્રારંભ ભાગમા મવ સહચારીઓની આર્થિક રિયતિ મોતીના જેવા બીજાના વ્યાપારને પહોંચી વળવાના સમૂહ સામર્થ્યવાળી નહોતી આ મ જીના ખરીદી વિભાગમા માત્રની પસંદગીનો આવાર અગ્રતાએ ભા નગીનવંપર રહતો અને આર્થિક નાણા વિચક કેમાન અને વિનાયતના ભાગનો વ્યવસાય મુખ્યતા રે શ્રીમદ્

લખતુ કારણભન નથી, પણ સહેજે ખેદ થયો કે આપણા લોભે કેટલાક લાભના વેપાર પોતે હાથે કરી ધુગધાળી મેળવે છે, જેનો લભ તેમને ન આવી શકે ત્યાં શું કરી રાખાય? કાંઈ પણ વિચારથી, ધીરજથી, અને ક્રમથી કામ લેવાનું હોય તો આમાન્ય રીતે લાભનો વેપાર થયા કરે, પણ તેવા એક વૃત્તિરૂપ પરિણામ નહીં, અને દોઝનારનો હેતુ તેવો નહીં, તેમજ તેને પડખે રહેનાર હયા અથવા પરવશ, ત્યાં તે સૌને તેનું સમાગવાનું મ્હીએ તો માને નહીં જ્યારે પછી તેવા પ્રમગ્નમા વિચારી વર્તનાનું ચિત્ત રાખવું પડે સૌને એ વાત કચરી મુઝકે ન આઈ વેપાર નહીં પ્રવાની વાન નથી, પણ ક્રમે રી વેપાર સારા આમરમા આવી ગઈ તેની વાત છે ધણુ મ્હીને સુદ ૧૦ તમારી તરફ આપણુ થયો એક ખીનના મનને હુ ખ લગાડવા માટે આપના ચાલતા કામમા વચ્ચે ડોગાણુ પ્રવાના હેતુથી જાપડ લખ્યુ નથી, પણ હુને પછી આપણે સૌ વેપાર કરીએ છીએ તેમા એક ખીલએ ઉપયોગ રાખ્યો હોય તો આ રસ્તો અતે વાતકાર છે બહુ હયા રહેવાનું કે બહુ હયા અભિપ્રાયથી ખગીદી કર્યા કરવાનું પરિણામ ધણુકરી વિષમ આવે છે જવલ્લેજ સરખુ આવે છે, અને રનાલાવિ ખાનગને અનુભગી મામ લેવામા આવે, એટલે વિચારથી, ધીરજથી તથા ક્રમથી મામ લેવામા આવે તો તે મામ હમેશ સાગ પાયાથી આવી શકે છે ધીરજ ગખવા જતા માન મળે જ નહીં એની મ્હપના આપણા લોભે સાધારણ રીતે ગ્હે છે તે એક રીતે ઠી છે, પણ તેથી એવી ધીરજ ત્યાગવી પણ ન જોઈએ - એમને એમ લેવાના ધોમા હયા આવે ખરીદ જ મ્યાં કરી, અને ક્રમે મોટા ભયમા ઉતરવાનું થાય તેમ કરવું આ મારી વાન ન ઠીનભાઈએ કાંઈ પણ લક્ષમા જરૂર મરી લેના ચો ય છે એક ખીજને અરસ્પરસનો ગખધ છે ત્યા હજાર પાચમેના નુશાન ઉપર ધ્યાન આપી આ લખ્યુ નથી પણ આપણે સૌને મ્હપણુ આ વાત ધ્યાનમા રહેતી હોય અને કામ થયા પ્રરુ હોય તો લામા વખત સુધી તે મામ ટપે, એવા દેતુથી લખ્યુ છે આ પત્ર નગીનભાઈને આપનો જે તેઓ જણાવે તો તમે વાની મમનાવશો એ જ ચિનતિ

શ્રી ખભાતધારે, આશો શુદ્ધ ૭, સુ. ૧, ૧૮૫૧ લીંગ રાયચંદના મણામ.

(૫)*

ભાઈ શ્રી રેવાશંકર જગજીવનની કુંપની પ્રત્યે, શ્રી મુંબઈ

ગઈ ૧લે અત્રેથી પત્ર નગીનભાઈના નામનું કવર લખી ખીજુ હુ તે પહોંચ્યુ હુને એ કવર અત્રેથી ખીટનામા સરતચુક થઈ છે કેમકે તે પત્ર વારીને તમે ખીજ આપ્યુ હોત તો અડચણુ જેવું નહોતું મીરીના બાવ ધણા સખત છે એથી મને ભય નહે છે કે ગઈ સાયની પેટે વેઠ કરવા જેવું થશે, અથવા નુકશાનમા ઉતરવા જેવું થશે, માટે વિચારીને ધીરજથી કામ લેવા જેવું છે એ વગેરે લાવાઈ તે પત્રમા

* ઉપર આપેના (૪) આજ્ઞાના પત્રની નોં નજુઆ—સસોવન મ ૨

હુની રૂા ૬૪૫૪-૧૦-૪ ની મુદત દિન ૩ ત્રણની આવી તે મુદત આજે પાકતા તેના
રૂા ૬૪૫૪-૧૦-૪ નેગનવ બેક ઓફ ઇન્ડિયાને લખ્યા
૪૮૩-૬-૬ શ્રી રંગુનના વેપાર ખાતે ઉધાર.

૭૮-૩-૧ લંડન પાર્સિય નંબર ૬૦૮ માલેમના બંડવ ૨ નું,
પાર્સિય વગર હુડીએ મો.લેકુ તે પાછું આવતા
ખરાબતની વિગત —

પૌં ૨-૮-૦ જતા આવતાનો વીમો
૦-૫-૦ પાછા આવવાનો પોસ્ટેજ
૨-૮-૦ ગૌંડ ૨૪૦ વેલ્યુ ડેવ તે પ્રમાણે
પાછા આવતા આડત ટકા ૧ લેખે

૫-૧-૦ પ્રા ૧-૩-૮ લેખે રૂા ૭-૩-૧

૪૭૫૫-૬-૮ લંડન પાર્સિય નંબર ૬૧૩-૧૪ તે રંગુન ખાતે ગા
મનસુખનાથ સુરજમનના ભાગમા ખરીદેલા મોનીના
ખાસેલો તેપર અત્રેથી હુડી પૌંડ ૩૦૦ ની લખી હતી
પૌં ૩૦૦-૦-૦ અત્રેથી હુડી લખી હતી તે,
૦-૧૦-૦ હુડી પાક્યા પછી દિવસ ૩ ૮૫૨
થયા તેનું વ્યાજ દર વર્ષે દર મેં ડે
ટકા ૫ લેખે

૬-૧૧ / ખરાબત

૧-૧૩- ૪ જતા આવતાનો વીમો
૧-૩-૧૧ તાર ખર્ચ તથા પાછા
આવતા પોસ્ટેજ

૭-૧ ૬ પાછા આવવાની આડત
૨ ૧ ૧૧ લેખે (હુડીનાથ
પાર્સિય હોવાથી)

૦-૪- ૦ બીજા સ્ટેમ્પનો વગર

૬-૧૧- ૮

૩૦૭-૬-૫

૪૮૩૩-૬-૬

૧૮-૨-૧ લંડન પાર્સિય નંબર ૬૨૦ દાણો ૧ રંગુન ખાતે શા મનસુખનાથ
સુરજમનના ભાગમા મોત્રી ખરીદેલ તેમાનો, તે પર હુડી નખી
નહોતી. ખરાબતની વિગત —

પાં. ૦- ૦- ૮ જતાં આવતાંનો વીમો.

૦-૧૬- ૦ તાર તથા પોસ્ટેજ.

૦- ૮- ૦ પાં ૪૦ નું વેલ્યું ક્યું દનું તે પ્રમાણે
આડત ટકા ૧ લેખે પાનું આગ્યાની.

૧- ૭- ૮ પ્રા ૧-૩-૮ રા. ૧૮-૨-૧.

૧૯૦૨-૧૪-૬ ત્રણ ભાગે ઉધાર, લંડનથી પાર્લવ નંબર ૬૩૫-૭ પાછાં
આગ્યાં તેના રૂ. બરાબર પચાસ તેની વિગત:—

પાં. ૧૦૦-૦- ૦ અત્રેથી રૂડી લખી દત્તી તેનાં.

૦-૬-૧૦ રૂડી પાકયા પછી દિ. ૨૫ નું વ્યાજ.

૩-૩-૭ ખરાબત:

૦-૧૧-૪ જતાં આવતાં વીમો.

૧- ૭-૩ તાર અને પોસ્ટેજ પાનું આવતાં.

૧- ૪-૦ વેલ્યું પાં ૮૦-૦-૦ પાછાં આવતાં
આડત ટકા ૧ લેખે.

૦- ૧-૦ બીજા એમ્પનો વરાડ.

૩- ૩-૭

૧૦૩-૧૦-૫ તેના પ્રા ૧-૩-૮ લેખે રૂ. ૧૯૦૨-૧૪-૬.

કુલ પાંડ ૪૧૬-૧૭-૩.

૬૪૫૮-૧૦-૪

વિ. રામચંદ્ર.

(૭)

તમારો કાગળ ૧ આજે મળ્યો તમે આંદી મોકલી દરો, ન મોકલી હોય તો
મોકલી આપશો. વખતે લોકોને ત્યા કોઈ વેપારીને આપવી કરી દરો. કટકામાં
કાપ સારો આવે તેમ કરશો

અમારે અવેજની બીલકુલ જરૂર નહીં પડે, માટે તમે અમારે માટે થઈ આંદી
મોકલતાં અટકશો નહીં. રાવરની સગવડ હોય તો તે પણ મોકલગો. નવો મેલ
આગ્યે ભાવ ઘટવાની વધી રહેતી હોય તો ખમસો. અત્રેથી ગીની મોકલી છે. માટે
તમે મોકલશો નહીં

અત્રેથી ઘણુંકરીને આવતી કાલે પાંચથી દગા હજાર રૂ. તમને તારથી મોકલાવીશું.

ઘણુંકરી રવિવાર સુધી અહીં રોકાવું થશે

ખપોરે ત્રણ વાગે, મદ્રાસ, જ્યેષ્ઠ વદી ૨, શુક્રવાર, સં. ૧૯૫૫.

લી. રામચંદ્રના અણખ.

(૧)*

બીજા જેડ તુલ એ. મને દીપસેથી વ્યાપારમાથી ભાગનો સંબંધ અમે છોગ

* આ પત્ર વડો. ભાગા ઝવેરી શ્રીયુત માણેશ્વાલ ઘેવાલાઈ પ્રત્યે સવન ૧૯૫૨ ના વર્ષમા શ્રીમદ્ રા. ને લખેલો જણાય છે સુરત નિવાસી રાવ ખહાડર નગીનલ. ઝવેર ૧૬ ઝવેરી અને અમલવાદ નિવાસી ઝવેરી છોગવાલ લવુલાઈ આદિ ભાગીદારોની સાથે મોતીના વ્યાપારનો મમથ નિવૃત્ત કર્યા પછી શ્રીમદ્ની વૃત્તિ વ્યાપારવ્યવમાયથી નિવૃત્તવાની હોઈ તેઓએ એક મમથે અર્થાત્ આ પત્ર લખાયો તે સમયે ભાગીદારીથી નિવૃત્તિ કર્યાનું સંસ્ત કરેલો આ લેખની રમરણકરિ યોગ્ય હોય તો શ્રી રેવાશંકર ભાઈ અને આ લેખને (શ્રીમદ્ના ભાઈને) શ્રીમદ્ની વ્યાપાર નિવૃત્તિનો સંસ્ત ખેડજન-હોવાની તેમ જ ભાઈ માણેશ્વારનો આગ્રહ પણ તથા પ્રકારનો હતો (જુઓ આ પત્ર પછીનો પત્ર) એ કારણથી શ્રીમદ્ને પોતાના સંસ્તને પૈદિયાગયો પડ્યો હતો જે મમથમા આ પત્ર લખાયા છે તે સમયમા શ્રીમદે પોતાનો વ્યાપાર નિવૃત્તિને આ વિચારે તો સંસ્ત ભાઈ માણેશ્વારને એવા ઉદ્દેશથી દર્શાવ્યો છે કે, ઝવેરી છોટાના અને ઝવેરી નગીનલ આદિ મોતીના વ્યાપારના ભાગીદારોથી હિસાબ સમજી લઈ પછી તેમની અર્થાત્ ભાઈ માણેશ્વારની માથેના હિસાબ સમજી લઈ પછી ભાઈ રેવાશંકરભાઈનો સાથેનો પોતાનો અર્થાત્ શ્રીમદ્ના મહત્વારીપણના હિસાબ સમજી ભાગીદારીનો સબધ નિવૃત્તિને પમાડવો જે સમયે વ્યાપારનું ફા. જે આર્થિક લાભ-ચટાવ-તેની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે જ સમયે તેનો ઉપભોગ ન ઇચ્છતાં તે વગવણ નુ પોતાનું સ્વામીત્વ ઊંડી રેવાશંકર વૃત્તિ આ પત્રથી અમથ થાય છે તેઓના નીચેના શબ્દ આ વૃત્તિ સૂચવે છે — ત્યાર પછી શ્રી રેવાશંકર ત. ના અમારા મહત્વારીપણનો હિસાબ માદીવાળી જે કાઢ રકમ આ નામ પર આવે તે શ્રી મન મુખને નામે શ્રી રેવાશંકરે જમે કરવા અને શ્રી મનમુખની ઇચ્છા તથા તમારી ઇચ્છા અને (શ્રી રેવાશંકર ની) ઇચ્છા આ સપરગ મહત્વારીપણે રહેવાની હોય તો તમારે સૌએ ઇચ્છાનું સાર કરવું આર્થિક નાભ-વગવ-તાવમા આવતા જ પોતાનું સ્વામીત્વ પોતાના એ ભાઈને મુખત કરી આપવાની જુદી થી એ જગત-વ્યવહારના સામાન્ય ક્રમ કરતા કા. = વિનશ્ચળતા-વિરોધતા-ગણાવા યાગ્ય છે કે નહી તે વિચારવા અર્થે આ પત્ર અહીં રિયઝ કર્યો છે એક અવિભક્ત કુટુંબના સભ્ય તરીકે શ્રીમદે પોતાના ભાઈને, દ્રવ્ય મુખત કરવાની જુદી કરી આ બીજી કોઈ વિરોધતાનું સૂચન થાય છે? આ સમયે શ્રીમદ્ને એક પુત્રનું ટોવાપા. હતું, વ્યવહારસાધની દિગ્દેશે ક્રમ પાતાના ભાઈના નામપર ચટાવતા અવિભક્ત કુટુંબના નિયમોનુ પાનન થતું હોય છતાં સ. ડી. પુત્રના હિતની નિર્ભયતાને અર્થે ભાઈ અને પુત્રના સુયુખ નામપર ચટાવવાનું જગત-જીવો હ. ને એ વ્યવહારનો દૈનિક અનુભવ છે. વગા, આ સમયે પિતાશ્રીની વિશ્વમાનતા હતી નાં અવિભક્ત કુટુંબના નિયમોનુ પાનન થાય, સગીર પુત્રનું હિત નિર્ભય રાખતા ભાઈને પણ જ્ઞાનુભાવ અવિકલ લાગે તેનું યવા અર્થે પિતાશ્રીના નામપર-જમ ચટાવવાનું ઇચ્છતું હોત તો પણ સર્વ પ્રકારે ચોગ્ય છતાં, શ્રીમદે પોતાના ભાઈના નામપર રકમ જમે કરવા લખ્યું, તે પ્રસંગો વિચારવાથી શ્રીમદ્ અને તેના ભાઈના પરસ્પ ના સજનનો અને શ્રીમદ્ની દ્રવ્ય સમ્પન્ની વિરક્ત મનોધારણાનો કંઈ ખ્યાલ આવી શકવા યો. ય છે — મનોધર્મ મ. ૨

દીવો છે તે વાત તમને જણાવવાનો તેવામાં જ વિચાર હતો પણ હું પ્રમગ્નોને લખી તેમ કે તા વિલગ થયેલ છે

ખીન જેઠ પ્રથમ જે મ્હં વ્યાપારાદિ સહચારીપણે જુ હોય તે નાગ વાળી એ ખીનએ તે પ્રતિબલ દિવ થયુ ચો ય છે શ્રી ગોરાવાલ આદિ લાથેના વેપાર પ્રસંગમાં રહેલો ખાખીનો દિસાળ તથા તમારા પ્રમગ્નો દિસાળ એ તરતમાં પ્રથમ નાડી વાગવો ચોગ્ય છે ત્યાર પછી શ્રી દેવાગુ તથા અમારા સહચારીપણાનો દિસાળ માગ વાગી જે ૧૬૨ ન આ નામ પર આવે તે ની મનમુખને નામે ની દેવાગુદે જામે મ્હની અને શ્રી મનમુખની ઇચ્છા તથા તમાગી ઇચ્છા અને તેમની ઇચ્છા અ પગ્સ મળ્યારીપણે રહેવાની હોય તો વનારે સૌખ્ય ઇચ્છા નુસાર કરતુ એ પ્ર દેવમારી વિનંતિ છે

(૬)

ખીન જેઠ ૨ ૧ ગાનિએ આપના પ્ર યે લખેતુ પત્ર ૦ ૦ ૦

તેમ આ યુ આ જુ છે તેમ ચાલ્યુ આવે અને મને માર્દ કઈ પ્રતિબલધથી વર્તવાનુ કારણુ નથી એવો ભાવાર્થ આપે લખ્યો તે વિષે મમેપમાં જણવા અર્થે નીચે લખુ છુ

જૈનદર્શનની રીતિએ જોતા સમ્યજ્ઞાન અને વેદાન્તની રીતિએ જોતા વેદાન્ત અમને મતલબ છે જનના વેદજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ લખ્યુ છે તે જ નાત્ર સમ તુ મુરકેલ થઈ પડે

વળી વર્તમાનમાં તે જ્ઞાનનો તેણે જ નિપદ્ય ચો છે જેથી વલ્લભી પ્રથમ તરતુ પણ સફળ ન દેખાય

જૈન પ્રસાદા અમારો વધારે નિવાસ થયો છે, તો કોઈ પણ પ્ર દે તે માર્ગનો હક્કાર અમ જેવાને દ્વાર વિરોધ મ્હીને થઈ ૧૨ મે તેનુ સ્વરૂપ વિરોધે કરીને સમજાયુ હોય મે આદિ ૦ ૦ ૦ વર્તમાનમાં જૈનદર્શન એટલુ બધુ અ પવસ્થિત અથવા વિપરીત સ્થિતિમાં જેવામાં આવે છે કે તેમાંથી જાણે જિનના ૦ ૦ ૦ અને હોમે માગ પ્રત્યે છે જાણ મારો બુદ્ધ બુદ્ધ વધારી દીધો છે, અને અત-માગનુ બલુમ્હી જ્ઞાન વિન્ડેદ જેતુ થયુ છે વલ્લભી મા મા જસ વાગ્ન વર્ષે કોઈ મેઈ મોગ આચાર્ય થયા દેખાય છે કે, જેથી લાખો માલુસને વલ્લભી રીતિ સનેલ થઈ પ્રાપ્ત થઈ હોય વળી સાધારણુ રીતે મેઈ મેઈ આચાર્ય અથવા તે નાર્મના જાણનારા પુરુષો થયા મ્દે છે, અને જૈનમાર્ગમાં ઘણા વર્ષો થયા તેવુ બન્યુ દેખાય નથી જૈનમાં મા પ્રજા પણ ઘણી ચોડી રહી છે, અને તેમાં સર્કે જે બે વર્ષ છે એટલુ જ નહીં પણ મૂળમાં ની સમુજની વાત પણ તેમને કાને નથી પ ની અને કપદેસકના લખના નથી એવી સ્થિતિ વર્તે છે તેથી ચિત્તમાં એમ આચાર્ય મ્દે કે જે તે માગ વધારે પ્રચાર પામે તો તેમ મ્દે નહીં તો તેના વર્મની પ્ર તને મૂળ વચપણે હોરવી

આ કામ ધણું વિકટ છે. વળી, જૈનમાર્ગ પોતે જ સમજવો તથા સમજાવવો કઠણ છે. સમજાવતાં આટાં કારણ આવીને ધણાં જણાં રહે તેવી સ્થિતિ છે, એટલે તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં ડર લાગે છે. તેની સાથે એમ પણ રહે છે કે, જો આ કાર્ય આ કાળમાં અમારાથી કંઈ પણ બને તો બની શકે; નહીં તો હાલ તો મૂળ-માર્ગ-સન્મુખ થવા માટે બીજાનું પ્રયત્ન કામ આવે તેવું દેખાતું નથી. ધણુંકરી મૂળ-માર્ગ બીજાનાં લક્ષમાં નથી, તેમ તેવું દૃષ્ટાન્તે ઉપદેશવામાં પરમશુદ્ધ આદિ ગુણો જોઈએ છીએ, તેમજ અંતરંગ કેટલાક ગુણો જોઈએ છીએ તે અત્ર છે, એવું દૃઢ ભાસે છે.

એ રીતે જો મૂળમાર્ગ પ્રકટતામાં આણવો હોય તો પ્રકટ કરનારે સર્વસંગ-પરિત્યાગ કરવો ચોચ્ય; કેમકે તેથી ખરેખરો સમર્થ-ઉપકાર થવાનો વખત આવે. વર્તમાન દશા જોતાં, સત્તાના કાર્યોપર દૃષ્ટિ દેતાં, કેટલાક વખતે પછી તે ઉદ્યમમાં આવવો સંભવે છે. અમને સહજસ્વરૂપેજ્ઞાન છે. જેથી યોગ સાધનની એટલી અપેક્ષા નહીં હોવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરી નથી; તેમ તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં અથવા વિશુદ્ધદેશ-પરિત્યાગમાં સાધવા ચોચ્ય છે. એથી લોકોને ધણો ઉપકાર થાય છે; જો કે વાસ્તવિક ઉપકારનું કારણ તો આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કંઈ નથી.

હાલ મેં વર્ષ સુધી તો તે યોગસાધન વિશેષ કરી ઉદ્યમમાં આવે તેમ દેખાતું નથી. તેથી ત્યાર પછીની કલ્પના કરાય છે, અને ત્રણથી ચાર વર્ષ તે માર્ગમાં ગાળવામાં આવ્યાં હોય તો સર્વસંગ (પરિત્યાગી ?) ઉપદેશકનો વખત આવે; અને લોકોનું શ્રેય થવું હોય તો થાય. નાની વયે માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવા સંબંધી જિજ્ઞાસા વર્તતી હતી. ત્યાર પછી જ્ઞાનદશા આવ્યે કંમેકરીને તે ઉપરામ જેવી થઈ. પણ કોઈ કોઈ લોકો પરિચયમાં આવેલા તેમને કેટલીક વિશેષતા બાસવાથી કાંઈક મૂળ-માર્ગપર લક્ષ આપેલો; અને આ બાજુનાં સૈકડો અથવા હજારો માણસો પ્રસંગમાં આવેલા. જેમાંથી કેક સમજણવાળા તથા ઉપદેશક પ્રત્યે આસ્થાવાળા સોએક માણસો નીકળે. એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવ્યું કે, લોકો તરવાના કામી વિશેષ જ, પણ તેમને તેવો યોગ બાકતો નથી; જો ખરેખર ઉપદેશક પુરુષોનો જોગ બને તો ધણા જીવો મૂળમાર્ગ પામે તેવું છે, અને દયા આદિનો વિશેષ ઉદ્યોત થાય એવું છે. એમ દેખાવાથી કાંઈક ચિત્તમાં આવે છે કે, આ કાર્ય કોઈકે કરે તો ધણું સારું, પણ દૃષ્ટિ કરતાં તેવો પુરુષ ધ્યાનમાં આવતો નથી, એટલે કાંઈક લખનાર પ્રત્યે જ દૃષ્ટિ આવે છે. પણ લખનારનો જન્મથી લક્ષ એવો છે કે, એ જેવું એકે જોખમ-વાળું પદ નથી અને પોતાની તે કાર્યની ચથાયોચ્યતા ન્યાંસુધી ન વર્તે ત્યાંસુધી તેની ઇચ્છા માત્ર પણ ન કરવી; અને ધણુંકરી હજુ સુધી તેમ વર્તવામાં આવ્યું છે. માર્ગનું કાંઈપણ સ્વરૂપ કૈકને સમજાવ્યું છે, તથાપિ કોઈને એક વ્રત પચ્ચપાણુ આપ્યું નથી, અથવા તેમે મારા સિધ્ધ છો અને અમે ગુરુ છીએ એવો ધણુંકરીને પ્રકાર દર્શાવ થયો નથી. કહેવાનો હેતુ એવો છે કે, સર્વસંગપરિત્યાગ થયે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજ સ્વભાવે ઉદ્યમમાં આવે તો કરવી એની માત્ર કલ્પના છે.

તેનો ખરેખરો આગ્રહ નથી. માત્ર અનુક્રપાદિ તથા જ્ઞાનપ્રભાવ વર્તે છે તેથી ક્યારેક તે વૃત્તિ ઉઠે છે. અથવા અલ્પારો અગ્રમા તે વૃત્તિ છે, તથાપિ સ્વવગ છે એમ વારીએ છીએ. તેમ સર્વસમપરિત્યાગ આદિ થાય તો હૃદયરો માણસ મૂળ માર્ગને પામે અને હૃદયરો માણસ તે સદ્માર્ગને આરાધી સદ્વૃત્તિને પામે એમ અમારાથી થતુ સંભવ છે. અમારા સગમા ત્યાગ કરવાને ઘણા જીવને વૃત્તિ થાય એવો અગ્રમા ત્યાગ છે. ધર્મ સ્થાપવાનુ મન મોટુ છે, તેની સ્પૃહાથી પણ મનને આવી વૃત્તિ રહે, પણ આત્માને ધણીવાર લાવી જતા તે સંભવ હવેની દશામા ઓળે જ દેખાય છે, અને મોઠક સત્તાગત રહ્યો હરો તો તે ક્ષીણ થશે એમ અવશ્ય લાગે છે કેમકે યથાયોગ્યતા વિના દેહ છટી નય એવી દ્રઢ કલ્પના હોય તો પણ માર્ગ ઉપદેશનો નહીં, એમ આત્મનિશ્ચય નિત્ય વર્તે છે. એક એ બળવાન કારણથી પરિવ્રજાદિ ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહ્યા કરે છે. મારા મનમા એમ રહે છે કે વેદોન્ન ધર્મ પ્રકાશનો અથવા સ્થાપવી હોય તો મારી દશા યથાયોગ્ય છે. પણ ત્રિનોક્રમ માત્ર સ્થાપવો હોય તો હૃદય તેટલી યોગ્યતા નથી, તો પણ વિરોધ યોગ્યતા છે, એમ લાગે છે.

હે નાથ ! કા ધર્મોત્તતિ કરવારૂપ ઇચ્છા સદાજપણે સમાવેશ પામે તેમ ધ્યાન્યો, મ તો તે ઇચ્છા અવશ્ય કાર્યરૂપ થાઓ. અવશ્ય કાર્યરૂપ થવી બહુ બુદ્ધિ દેખાય છે કેમકે અલ્પ-અલ્પ વાતમા મતભેદ બહુ છે અને તેના મુળ ધણા હતા ગયેલા છે. મૂળ માર્ગથી લોકો લાખો ગાઉ દૂર છે એટલુ જ નહીં પણ મૂળ માર્ગની ત્રિજ્ઞાના તેમને ઉત્પત્ત રાવણી હોય તો પણ ધણાકાજનો પરિચય થયે પણ થવી કદમ પરે એવી તેમની દુરામદાદિથી જટપ્રધાનદશા વર્તે છે.

ઉત્તરિના સાધનોની સ્મૃતિ કરુ છુ

બોધબીજનુ સ્વરૂપનિરૂપણ મૂળમાર્ગ પ્રમાણે ામ કામ યાય

ામ કામ મતભેદથી કાઈ જ ત્યાગ નથી એ વાત ફેલાય

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણની આજ્ઞાએ ધર્મ છે એમ વાત લક્ષમા આવે

દ્રવ્યાનુયોગ—આત્મવિદ્યા પ્રકાશ યાય

ત્યાગ વેરામ્યના વિરોધપણાથી સાધુઓ વિચરે

નવતત્વ પ્રકાશ

સાધુધર્મપ્રકાશ

શ્રાવકધર્મપ્રકાશ

વિચાર

ધણા જીવોની પ્રાપ્તિ *

* આ પત્ર લાઈમ લેકેન્સ ઉપર લખેલુ હોય એમ લાગે છે. બીજા બેડ મુ. ૧ ને રોજ સહચારીપણ ની નિશ્ચિત્તો બે પત્ર લખેલો તેના ઉત્તરમા બાઈ માએકલાડે શ્રીમ ને એવા આશા. પૂર્વક લખેલુ બહુલ છે કે 'શ્રીમ સહચારીપણથી વિરૂદ્ધ ન થનાં મુદ્દનાગી પણ જેમ નાશ્યુ આવે છે તેમ આસ્થા આવવા હેતુ પરતુ તેઓએ સદાચારનો અનિનય ન રાખવો. લાઈ માએકલાડના આવા ઉત્તરના નિશ્ચિત્તમાં શ્રીમદે આ પત્ર લખી પોતાના જીવનનું નિત્ય મુ છે તે નાશ્યુ હોય એમ લાગે છે. પત્ર પૂર્વ લખ્યો બહુનો નથી —સુસોપા મ. ૨

.

આભ્યંતરપરિણામઅવલોકન

આભ્યંતરપરિણામઅવલોકન.

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત.

[આ પહેલાંનાં લેખોમાં શ્રીમદ્ના કેટલાક અંગત અભિપ્રાયો આપી જાય છે. તે ઉપરાંત તેમનું આભ્યંતર પરિણામ અવલોકન (Introspection) લખેલ ત્રણ હાથનોંધ (Memo-Books) પ્રાપ્ત થતાં અત્ર મૂકીએ છીએ. આ હાથનોંધમાં સ્વલોક્યનાથી ઉદ્ભવેલા પૃથક્-પૃથક્ ઉદ્ગારો સ્વઉપયોગાર્થે ક્રમરહિત લખેલા છે. આ હાથનોંધમાં એ વિશ્લેષણતના ખાંધાની છે, અને એક અહિંના ખાંધાની છે. પ્રથમની બેમાંથી એકના પાંચ ઉપર અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૬૦ નું, અને બીજામાં ૧૮૬૬ નું, ‘કેલેન્ડર’ છે. અહીંવાળામાં નથી. વિશ્લેષણતવાળી બેમાં કદ દરેક ૭x૪ $\frac{1}{2}$ છે; અને અહીંવાળીનું કદ દરેક ૬ $\frac{1}{2}$ x૪ છે. ૧૮૬૦ વાળીમાં ૧૦૦, ૧૮૬૬ વાળીમાં ૧૧૬, અને ત્રીજી અહીંવાળીમાં ૬૦ પાનાં (Leaves) છે. આ ત્રણેમાં ઘણુંકરી એકે લેખ ક્રમવાર નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે, ૧૮૬૦ વાળી હાથનોંધમાં લખવાનો પ્રારંભ બીજા પાના (ત્રીજા પૃષ્ઠ) થી ‘સહજ’ એ મથાળા નીચેનો લેખ બેતાં થયો જણાય છે. આ પ્રારંભલેખની શૈલી બેતા તે અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૬૦ અથવા વિક્રમ સંવત ૧૯૪૬ માં લખાયો હોય એમ સંભવે છે. આ પ્રારંભલેખ બીજા પાના-ત્રીજા પૃષ્ઠ-માં છે; જ્યારે પ્રારંભલેખ લખતી વેળા પહેલું પૃષ્ઠ મૂકી દીધેલું તે પાછળથી લખ્યું છે. આ જ રીતે ૫૧ મા પૃષ્ઠમાં સંવત ૧૯૫૧ ના પોષ માસની મીતિનો લેખ છે. ત્યારપછી ૬૨ મા પૃષ્ઠમાં સંવત ૧૯૫૩ ના ફાગણ વદ ૧૨ નો લેખ છે. અને ૬૭ મા પૃષ્ઠમાં સંવત ૧૯૫૧ ના મહા શુદ્ધ ૭ નો લેખ છે; જ્યારે ૧૩૦ મા પૃષ્ઠમાં જે લેખ છે તે સંવત ૧૯૪૭ નો મહાવે છે. કેમકે તે લેખનો વિષય દર્શન-આલોક્યનારૂપ છે. જે દર્શન-આલોક્યના સંવત ૧૯૪૭ માં સમ્યક્દર્શન (જુઓ હાથનોંધ પહેલીનો આંક ૩૧-‘ઓગણીસે મુડતાળીસે સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે’-) થવા પૂર્વે

હોવાયોગ્ય છે. વળી ૧૮૯૬ એટલે સંવત્ ૧૯૫૨ વાળી હાથનોંધ લખવી સરુ કર્યા પછી તેમાં જ લખ્યું એમ પણ નથી કેમકે સંવત્ ૧૯૫૨ વાળી નવી હાથનોંધ છતાં ૧૮૯૦ (૧૯૪૬) વાળી હાથનોંધમાં સંવત્ ૧૯૫૩ ના લેખો છે. સંવત્ ૧૯૫૨ (૧૮૯૬) વાળી હાથનોંધ પૂરી થઈ રહ્યા પછી ત્રીજી અહીંના બાંધાવાળી વાપરી છે એમ પણ નથી, કેમકે ૧૮૯૬ વાળીમાં ૨૭ પાનાં વાપર્યાં છે; અને ત્યારપછી તમામ કોરાં પડ્યાં છે. અને ત્રીજી અહીંના બાંધાવાળીમાં કેટલાક લેખો છે. જેમ સંવત્ ૧૮૯૬ વાળી મિમોશુકમાં સંવત્ ૧૯૫૪ ના જ લેખ છે, તેમ અહીંના બાંધાવાળીમાં પણ છે તેવી જ રીતે ૧૮૯૦ વાળીમાં સંવત્ ૧૯૫૩ ના જ લેખ હશે અને ત્યારપછીના નહીં હોય એમ પણ કહી શકું શક્ય નથી. તેમ ત્રણે મિમોશુકમાં વચવચમાં થતાં પાનાંઓ દેવળ કોરાં પડતર છે; અર્થાત્ એમ અનુમાન થાય છે કે, જ્યારે જે મિમોશુક હાથ આવી, અને ઉઘાડતાં જે પાતું નીકળ્યું તેમાં કવચિત્-કવચિત્ સ્વાલોચના પોતાને જ લાગુવાને અર્થે લખી વાળેલ છે. જે અંગત લેખો છે તે, અને આ ત્રણે મિમોશુક સ્વાલોચના અર્થે છે, તેટલા માટે અમે તેને ‘આલ્યન્તરપરિણામઅવલોકન’ એવા મથાળા નીચે અત્ર દાખલ કર્યાં છે. આ આલોચનામાં કેટલાક તેમની દશા, આત્મજગૃતિ અને આત્મ-મંદતા, અનુભવ, સ્વનિચાર અર્થે લખેલાં પ્રશ્નોત્તર, અન્ય જીવોનાં નિર્ણય કરવાના ઉદ્દેશથી લખેલાં પ્રશ્નોત્તર, દર્શનોદ્ધાર યોજનાઓ આદિ સંબંધે અનેક ઉદ્ધારો છે. જેમાં કેટલીક બાંધી લીધેલી લાપા (સંસા) માં છે. જ્યાં જ્યાં બની શક્યું ત્યાં સ્પષ્ટતા કરવા પ્રયત્ન કર્યું છે.—સંશોધક મ. ૨.]

હાથનોંધ ૧ લી.

૧.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧.

પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યંત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યવૃત્ત કરવો એમ નિર્ણય કહે છે.

શુદ્ધ એવા સ્ફટિકને વિષે અન્ય રંગનું પ્રતિભાસતું થવાથી તેનું જેમ મૂળ સ્વરૂપ લક્ષ્યગત થતું નથી, તેમ શુદ્ધ નિર્મળ એવું આ ચેતન અન્ય

૧. પદ્મસંહતામાં કહેલ પદાર્થના સ્વરૂપનો શ્રીમદ્નો જ્ઞાનુભવ આ વચનો દર્શાવે છે.—સંશોધક મ. ૨.

સંયોગના તાદાત્મ્યવત્ અધ્યાસે પોતાના સ્વરૂપનો લક્ષ્ય પામતું નથી. ચત્કિ-
ચિત્ પર્યાયાંતરથી એ જ પ્રકારે જૈન, વેદાંત, સાંખ્ય, યોગાદિ કહે છે.

૨.^૧

જીવનાં અસ્તિત્વપણાંનો તો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં નિત્યપણાંનો-ત્રિકાળ હોવાપણાંનો-કોઈ કાળે પણ સંશય
પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં ચૈતન્યપણાંનો-ત્રિકાળ હોવાપણાંનો-કોઈ કાળે પણ સંશય
પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તેને કોઈ પણ પ્રકારે બંધ દશા વર્તે છે એ વાતનો કોઈ કાળે પણ
સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તે બંધની નિવૃત્તિ કોઈ પણ પ્રકારે નિઃસંશય થટે છે, એ વાતનો કોઈ
કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

મોક્ષપદ છે એ વાતનો કોઈ પણ કાળે સંશય નહીં થાય.

૮૧.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨.

જીવનું વ્યાપકપણું, પરિણામપણું, કર્મસંબંધ, મોક્ષક્ષેત્ર શા શા પ્રકારે
ઘટવા યોગ્ય છે તે વિચાર્યાવિના તથાપ્રકારે સમાધિ ન થાય. ગુણ અને
ગુણીનો ભેદ સમજવા યોગ્ય પ્રકારે છે ?

જીવનું વ્યાપકપણું, સામાન્યવિશેષાત્મકતા, પરિણામીપણું, લોકાલોક-
સાયકપણું, કર્મસંબંધતા, મોક્ષક્ષેત્ર એ પૂર્વાપર અવિરોધથી શી રીતે સિદ્ધ છે ?

એક જ જીવ નામનો પદાર્થ જુદાં જુદાં દર્શનો, સપ્રદાયો અને મતો
જુદે જુદે સ્વરૂપે કહે છે. તેનો કર્મસંબંધ અને મોક્ષ પણ જુદે જુદે સ્વરૂપે
કહે છે. એથી નિર્ણય કરવો દુર્ઘટ કેમ નથી ?

૧. આ સંદ્રુત જ તત્ત્વોનો ઓમદનો અચળ નિર્ણય, તેઓના સમ્યક્દર્શનની પ્રત્યક્ષ
તાત્પર્યપ્રમાણ ગણાય, કેમકે શ્રી સિદ્ધાન્ત આ પ્રકારના નિર્ણયને 'સમ્યક્દર્શન' કહે છે —
સંશોધક. મ ૨

૨. તત્ત્વવિચારણારૂપ પ્રકારે, તત્ત્વવર્ણનશ્રદ્ધાન (સપન ૧૮૪૭) પૂર્વેના જણાય છે —
સંશોધક મ ૨

૩.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩.]

સહજ.

જે પુરુષ આ અથમાં સહજ નોંધ કરે છે, તે પુરુષ માટે પ્રથમ સહજ તે જ પુરુષ લખે છે.

તેની હમણા એવી દશા અંગરંગમાં રહી છે કે કંઈક વિના સર્વ સંસારી ધ્યેયાની પાત્ર તેલે વિસ્મૃતિ કરી નાખી છે.^૨

તે કંઈક પામ્યો પાત્ર છે, અને પૂર્વેનો પરમ મુમુક્ષુ છે. હેડા માર્ગનો નિ શકે છતાંમુ છે.^૩

હમણાં જે આવેરણ્યો તેને ઉદય આવ્યાં છે, તે આવેરણ્યોથી એને ખેદ નથી, પરંતુ વસ્તુભાવમાં થતી મટતાનો ખેદ છે.^૪

તે ધર્મની વિધિ, અર્થની વિધિ, કામની વિધિ, અને તેને આધારે મોક્ષની વિધિને પ્રકાશી શકે તેવો છે. ઘણા જ થોડા પુરુષોને પ્રાપ્ત થયો હશે એવો એ કાળનો ઘયોપશ્યમી પુરુષ છે.^૫

તેને પોતાની સ્મૃતિ માટે ગર્વ નથી. તર્ક માટે ગર્વ નથી. તેમ તે માટે તેનો પદ્માપાત પાત્ર નથી; તેમ છતાં કંઈક બદાર રાખતું પડે છે તેને માટે ખેદ છે.^૬

૧ આ હાથનોંધ (Memo-Book) લખવામાં પ્રા. ૧૯૧૩ કરતી વખતેનો આ અવલંબનદત્તાત્રીપદ્યોગી (Autobiographical) પ્રથમ લેખ છે. આ હાથનોંધ વિ. ૧૯૪૬ (૫૦ ચ. ૧૯૪૦) ની છે — મુદ્રોપા. અ. ૧.

૨. આ દેશને એવા પ્રકારનું સ્થાવર કહે છે કે, કીમતની આ મમલની અતિનિદા: એવા પ્રવાહમાં વહેતી હતી કે, તેવા તેઓને વિશે કંઈક દેશ-ભૂત મરે મરણી ઉચ્છ્વળી વિસ્ફુલ્ગિત થઈ ગયો — મુદ્રોપા. અ. ૨.

૩ આ વાક્યમાં જે પાત્રી દેદપ્રાશિત્રી, પરમ મુમુક્ષુ નું અને વિરલંકિતિજામુનું કથન છે તે પાત્રી 'પરમપદ' (સત્ય-પદ્માસિ) હેતુ મુખે છે — મુદ્રોપા. અ. ૨.

૪ કથા અન્વય-રોડપરે દેશી આ વચન. લખવામાં છે તે અનુધાતી લાગતું નથી. તથાપિ તે આવર રોડક વસ્તુભાવને વિશેષક દરે તેની અધ્યક્ષાત્રી સપેડ અનુધિ અવ અંગત છે — મુદ્રોપા. અ. ૨.

૫ આ દુર્ગા, સ્વપાશકથ અને મધ્યપદ્યની પાત્રાત્રી કીમતનો સ્વદુષ્કર મુખે છે — મુદ્રોપા. અ. ૨.

૬ આ રાજા, પોતાની રાજા અને નેત્રાગિની વિધાનો કીમતનો અતિમુખ્ય ન પદ્માવને કિંતિ દશાસિ અ. ૧, અને તે દેશી અ. ૧ કથનને મરે એ વાત છે — મુદ્રોપા. અ. ૨.

તેનુ અત્યારે એક વિષય વિના બીજા વિષયપ્રતિ ઠેકાણુ નથી તે પુરુષ
જે કે તીક્ષ્ણ ઉપયોગવાળો છે, તથાપિ તે તીક્ષ્ણ ઉપયોગ બીજા કોઈ પણ
વિષયમા વાપરવા તે પ્રીતિ ધરાવતો નથી^૧ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪

૪^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯

એકવાર તે સ્વભુવનમા બેઠો હતો જગત્મા કોણુ સુખી છે, તે
જેહ તો ખરો પછી આપણે આપણે માટે વિચાર એની એ નિરાસા પૂર્ણ
કરવા અથવા પોતે તે સમહસ્થાન જોવા ઘણા પુરુષો-(આત્માઓ)-ઘણા
પદાર્થો તેની સમીપે આવ્યા

‘એમા કોઈ જડ પદાર્થ હતો નહીં’ ‘કોઈ એકલો આત્મા જોવામા
આવ્યો નહીં’

માત્ર ફેટલાક દેહધારિયો હતા, જેઓ મારી નિવૃત્તિને માટે આવ્યા
હોય એમ તે પુરુષને શકા થઈ

વાયુ, અગ્નિ, કે પાણી, ભૂમિ એ કોઈ કેમ આવ્યુ નથી ?

(નેપથ્ય) તેઓ સુખનો વિચાર પણ કરી શકતા નથી હુ ખથી
બિચારા પરાધીન છે

બે ઇન્દ્રિય જીવો કેમ આવ્યા નથી ?

(નેપથ્ય) એને માટે પણ એ જ કારણ છે આ ચમુથી જીવો તેઓ
બિચારાને કેટલું બધું હુ ખ છે

તેનો કપ-તેનો થરથરાટ-પરાધીનપણુ ઇત્યાદિક જોઈ શકાય તેવું
નહોતુ-તે બહુ હુ ખી હતા [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦

(નેપથ્ય) એ જ ચમુથી હવે તમે આજુ જગત્ જોઈ યો પછી
બીજા વાત કરો

૧ જે એક જ વિષયપ્રતિ સતત તીક્ષ્ણ ઉપયોગ અહીં સર્વાંગી છે તે વિદ્યુતે તે
સ્વરૂપસ્થિતિનો સમય છે—સૂચોધક ૩ ૨

૨ આ વિનોપદતિમા લખાયેલા લેખમા મોક્ષપદની શ્રેષ્ઠિત્વ જિનાગમ પ્રણીત
શુદ્ધસ્થાનનું સ્વરૂપ દર્શાવતા, અગ્નીઆરમા ‘ઉપશાન્તમોહશુદ્ધસ્થાનક’નો અલાવ કર્યો છે
તે પોતાને સુખોપાને શ્રીમદે કલો હોય એમ સૂચવે છે, કેમકે અન્યથા પણ એવા પ્રસંગો
જોવામા આવે છે જે ઉપરથી તેઓએ ઉપશાન્તમોહશુદ્ધસ્થાનકનો અલાવ માન્યો હોય
એમ ધારી શકાય છે અને અગ્નીઆરમા શુદ્ધસ્થાનકનો અભાવ સમ્યક્સ્વરૂપનો પ્રકાશ
વિચારવામા ઉપયોગી સાધન છે આ લેખ પરથી શ્રીમત્તી સ્થિતિ કયા શુદ્ધસ્થાનકે વર્તની
હતી તે અનુમાની શકાય—સૂચોધક ૩ ૨

[લાયનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૪

વ્યવસ્થા અમે જોમ માનીએ છીએ તેમ માને છે તે પદની અતરગની તેની અભિલાષા છે પણ તેઓ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી, કારણ થોડો વખત સુધી તેમને અતરાય છે

અતરાય શી ? કરવા માટે તત્પર થાય એટલે થયુ

વૃદ્ધ -તમે ત્વરા ન કરો તેનું સમાધાન હમણા જ તમને મળી શકશે-મળી જશે

ડીક-આપની તે વાતને મમ્મત થઈ છઉં.

વૃદ્ધ -આ '૫' ના અકવાળો-એ કંઈક પ્રયત્ન પણ કરે છે બાકી '૪'ના પ્રમાણે છે

'૬' સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે પણ પ્રમત્તદશાથી પ્રયત્નમાં મદતા આવી જાય છે

'૭' સર્વ પ્રકારે અપ્રમત્તપ્રયત્ન છે

'૮-૯-૧૦' તેના કરતા ક્રમે ઉજ્જવળ, પણ તે જ જાતિના છે '૧૧'ના અકવાળા પતિત થઈ જાય છે માટે અહીં તેનું આગમન નથી દર્શન થવા માટે બારમે જ હું-હમણા તે પદને સંપૂર્ણ જોવાનો છુ-પરિપૂર્ણતા પામવાનો છુ આયુષ્યચિત્તિ પૂરી થયે તમે જોયેલું પદ-તેમાં એક મને પગુ જોશે -

ધિતાજી -તમે મહાભાગ્ય છો

[લાયનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫

આવા અક કેટલા છે ?

વૃદ્ધ -પણ અક પ્રથમના તમને અનુકૂળ ન આવે અગિયારમાનું પણ તેમ જ '૧૩-૧૪' તમારી પાસે આવે એવું તેમને નિમિત્ત રહ્યું નથી '૧૩' યત્નિકચિત્ત આવે પણ ૫૦ કં હોય તો તેઓનું આગમન થાય નહીંતો નહીં ચોદમાનું આગમન કારણ માગ્યો નહીં કારણ નથી

(નિપદ્ય) 'તમે એ સઘળાના અતરમા પ્રવેશ કરો હું મદાયક થઉં છઉં

આવો-૪ થી ૧૧+૧૨ સુધી ક્રમે ક્રમે ગુજની ઉત્તરોત્તર ચડતી લઢરીઓ છટતી હતી વધુ ગુ કહીએ' મને તે બહુ પ્રિય લાગ્યું, અને એ જ મારું પોતાનું લાગ્યું

વૃદ્ધ મારા મનોગન બાવ બાળીને કહ્યું એ જ તમારો કુશ્યાલમાર્ગ બહો તો બરે, અને આવો તો આ સમુદાય રહો ઉડીને બગી ગયો (સ્વવિચારગુણ, દ્વાર પ્રથમ)

૫^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭.]

કાયાનુ	નિયમિતપણુ.
વચનનુ	સ્વાદ્વાદપણુ.
મનનુ	ઔદાસી-યપણુ.
આત્માનુ	મુક્તપણુ

(આ છેલ્લી સમજણુ)

૬^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮.]

આત્મસાધન.

દ્રવ્ય-૯ એક છુ, અસંગ છુ, સર્વ પગલાવથી મુક્ત છુ

ક્ષેત્ર-અસંખ્યાત નિજઅવગાહના પ્રમાણુ છુ.

કાળ-અગર, અમર, શાશ્વત છુ સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છુ.

ભાવ-શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટા છુ

૭^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૯.]

વચન સયમ-	વચન સયમ-	વચન સયમ
મનો સયમ-	મનો સયમ-	મનો સયમ
કાય સયમ-	કાય સયમ-	કાય સયમ

કાય સયમ

ધ્વદ્રિય સક્ષેપતા,

આસન સ્થિરતા

ધ્વદ્રિય સ્થિરતા,

સહિયોગ યથાસૂન પ્રવૃત્તિ

વચન સયમ

મૌનતા

સહિયોગ યથાસૂન પ્રવૃત્તિ

વચન સક્ષેપ

વચનગુણાતિરાયતા

મનો સયમ

મનો સક્ષેપતા

મન સ્થિરતા

આત્મચિંતનતા

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ

૧ જીવનક્રમવિચારણા બતાવે છે—મનોવક મ ૨

૨ શુદ્ધ ન્યાયેષા આત્મસ્વરૂપનુ અત્ર અવલોકન કર્યું બતાવે છે—મનોવક મ ૨

૩ યોગસંપાદ સયમગ્રહણે પ્રકારે કરવો તે સમવીની વિચારણા અત્ર કરી બતાવે છે—મનોવક મ ૨

હીક ત્યારે દર્શન થયું, આનંદ પામ્યો પણ પાછો ખેદ જન્મ્યો
(નેપથ્ય) હવે ખેદ કા કરો છો ?

મને દર્શન થયું તે શુ સમ્યક્ હતું ?

‘હા’

સમ્યક્ હોય તો પછી ચત્વર્યાદિક તે કુળી કેમ દેખાય ?

‘કુળી હોય તે કુળી, અને સુખી હોય તે સુખી દેખાય’

ચક્રવર્તિ તો કુળી નહીં હોય ?

‘જેમ દર્શન થયું તેમ શ્રદ્ધો વિશેષ બેસું હોય તો વ્યાધો મારી સાથે’

ચક્રવર્તિના અતઃ કરણમાં પ્રવેશ કર્યો

અતઃ કરણ બોધને પેસું દર્શન સમ્યક્ હતું એમ મેં માન્યું
તેનું અતઃ કરણ બહુ કુળી હતું અનત લયના પર્યાયથી તે ચરચરતું હતું
કાળ આયુષ્યની દોરીને ગળી જતો હતો હાડ માસમાં તેની વૃત્તિ હતી
કાકરામાં તેની પ્રીતિ હતી ક્રોધ, માનનો તે ઉપસક હતો બહુ કુળ

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧

વાર આ દેવોનું દર્શન પણ સમ્યક્ સમજવું

‘નિશ્ચય કરવા માટે ઇંદ્રના અતઃ કરણમાં પ્રવેશ કરીએ’

આહો ત્યારે—

(તે ઇંદ્રની લબ્યતાથી ભૂલ ખાધી) તે પણ પરમ કુળી હતો
ખીચારો ચવીને કોઈ મિલત્સ સ્થળમાં જન્મવાનો હતો માટે ખેદ કરતો
હતો તેનામાં સમ્યક્દૃષ્ટિ નામની દેવી વસી હતી તે તેને ખે-મા વિશ્વાસ
હતી એ મહાકુળ શીવાય તેના બીજા ઘણાં અવ્યક્ત કુળ હતા

પણ (નેપથ્ય)—આ જડ એકવા ડે આત્મા એકવા જગતમાં નથી
શુ ?—તેઓએ મારા આમનણને સન્માન આપ્યું નથી

‘જડને જ્ઞાન નહીં હોવાથી તમાન આમનણ તે બિચારા ક્યાંથી
ચીકારે ? સિદ્ધ (એકાત્મભાવી) તમાન આમનણ સ્વીકારી સન્તા નથી
તેની તેમને કંઈ દરકાર નથી’

એટલી બની બેદરકારી ? આમનણને તો માન્ય કરું બોધએ,
તમે શુ કહો છો ?

‘એને આમનણ—અનામનણથી કંઈ સમઘ નથી

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨.

‘તેઓ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપમુખમાં વિરાજમાન છે.’ એ મને બતાવો.
એકદમ-બહુ ત્વરાથી.

‘તેનું દર્શન બહુ દુર્લભ છે. હ્યો આ અંજન આંજ દર્શન પ્રવેશ
બેળાં કરી જુઓ.’

અહો! આ બહુ મુખી છે. એને લય પણ નથી. શોક પણ નથી.
હાસ્ય પણ નથી. વૃદ્ધતા નથી. રોગ નથી. આધિએ નથી. વ્યાધિએ નથી.
ઉપાધિએ નથી. એ બધુંય નથી. પણ અનંત
અનંત સમ્યક્દાનંદ સિદ્ધિથી તેઓ પૂર્ણ છે. આપણને જોવા થવું છે.

‘ક્રમે કરીને થઈ શકશે.’

તે ક્રમ શ્રમ અહીં ચાલશે નહીં. અહીં તો તુરત તે જ પદ લેઈએ.

‘જરા’ શાંત થાઓ, સમતા રાખો; અને ક્રમને અંગીકાર કરો.
નહીંતો તે પદયુક્ત થવું નહીં સંભવે.’

‘થવું નહીં સંભવે’ એ તમારાં વચન તમે પાછાં હ્યો. ક્રમ ત્વરાથી
બતાવો, અને તે પદમાં તુરત મોકલો.

‘ઘણા માણસો આવ્યા છે. તેમને અહીં બો—

લાવો. તેમાંથી તમને ક્રમ મળી શકશે.’ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩.

ધ્રુવ્યું કે તેઓ આવ્યા;—

તમે મારું આમંત્રણ સ્વીકારી આવ્યા તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છઉં.
તમે મુખી છો. એ વાત ખરી છે શું? તમારું પદ શુ મુખવાળુ ગણાય છે એમ?

‘તમારું આમંત્રણ સ્વીકારવું, ન સ્વીકારવું એવું અમને કંઈ બંધન
નથી. અમે મુખી છીએ કે દુઃખી તેવું બતાવવાને પણ અમારું અહીં આગમન
નથી. અમારાં પદની વ્યાખ્યા કરવા માટે પણ આગમન નથી. તમારાં કહ્યાણને
અર્થે અમારું આગમન છે.’ એક વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું.

કૃપા કરીને ત્વરાથી કહો, આપ મારું શું કહ્યાણુ કરશો તે. અને
આવેલા પુરુષોનું ઓળખાણ પાડો.

તેમણે પ્રથમ ઓળખાણ પાડી.

આ વર્ગમાં ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૨ એ અંકવાળા મુખ્યે મનુષ્યો
છે. તે સઘળાં તમે જે પદને પ્રિય ગણ્યું તેના આરાધક યોગીઓ છે.

૪ થી તે પદ જ મુખરૂપ છે, અને જાકીની જગત—

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૪.

વ્યવસ્થા અમે લેમ માનીએ છીએ તેમ માને છે. તે પદની અંતરંગની તેની અભિલાષા છે પણ તેઓ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી; કારણ થોડો વખત મુધી તેમને અતરાય છે.

અંતરાય શી? કરવા માટે તત્પર થાય એટલે થયું.

વૃદ્ધ:-તમે ત્વરા ન કરો. તેનું સમાધાન હમણા જ તમને મળી શકશે-મળી જશે.

હીક-આપની તે વાતને સમ્મન થડ' છડ'.

વૃદ્ધ:-આ 'ખ' ના અંકવાળો-એ કંઈક પ્રયત્ન પણ કરે છે. બાકી '૪'ના પ્રમાણે છે.

'૬' સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે. પણ પ્રમત્તદશાથી પ્રયત્નમાં મંદતા આવી જાય છે.

'૭' સર્વ પ્રકારે અપ્રમત્તપ્રયત્ન છે.

'૮-૯-૧૦' તેના કરતાં ક્રમે ઉલ્લવળ, પણ તે જ ભતિના છે. '૧૧'ના અંકવાળા પતિત થઈ જાય છે માટે અહીં તેનું આગમન નથી. દર્શન થવા માટે બારમે જ હું-હમણા હું તે પદને સંપૂર્ણ બોવાનો છું-પરિપૂર્ણના પામવાનો છું. આયુષ્યસ્થિતિ પૂરી થયે તમે જાણેશું પદ-તેમાં એક મને પણ જાણી.—

પિતાછ:-તમે મહાશામ્ય છો.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫

આવા અંક કેટલા છે?

વૃદ્ધ:-ત્રણ અંક પ્રથમના તમને અનુદેશ ન આવે. અગિયારમાનું પણ તેમ જ. '૧૩-૧૪' તમારી પાસે આવે એનું તેમને નિમિત્ત રહ્યું નથી. '૧૩' યત્નિચિત આવે, પણ ૫૦ કં હોય તો તેઓનું આગમન થાય. નહીંતો નહીં. ચૌદમાનું આગમન કારણ માગ્યો નહીં. કારણ નથી.

(નિપચ) 'તમે એ સવળાંનાં અંતરમાં પ્રવેશ કરો. હું સહાયક થડ' છડ'.'

ચાહો-૪ થી ૧૧+૧૨ મુધી ક્રમે ક્રમે મુખની ઉત્તરોત્તર ચક્રની ચક્રરીઓ છૂટતી હતી. વધુ શું કહીએ? મને તે જાણુ પ્રિય લાગ્યું; અને એ જ મારું પોતાનું લાગ્યું.

વૃદ્ધે મારા મનોગન બાવ લાગીને કહ્યું: એ જ તમારો કલ્પ લગ્ન. જાઓ તો બહે; અને આવો તો આ સમુદાય રહો. ઉઠીને બગીચાં મળો.

(સ્વવિચારમુખન, દાર પ્રથમ.)

૫.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭.

કાયાનું	નિયમિતપણું.
વચનનું	સ્થાદ્વાદપણું.
મનનું	ઔદત્સીન્યપણું.
આત્માનું	મુક્તપણું.

(આ છેલ્લી સમજણ.)

૬.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮.

આત્મસાધન.

દ્રવ્ય-હું એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.

ક્ષેત્ર-અસંખ્યાત નિજઅવગાહના પ્રમાણ છું.

કાળ-અજર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.

ભાવ-શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટા છું.

૭.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૯.

વચન સંયમ-	વચન સયમ-	વચન સંયમ.
મનો સંયમ-	મનો સયમ-	મનો સંયમ.
કાય સંયમ-	કાય સંયમ-	કાય સયમ.

કાય સયમ.

ઇન્દ્રિય સક્ષેપતા,

ઇન્દ્રિય સ્થિરતા,

આસન સ્થિરતા

સહિષયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ.

વચન સયમ.

મૌનતા.

વચન સક્ષેપ

સહિષયોગ યથાસૂત્ર પ્રવૃત્તિ.

વચનગુણાતિશયતા.

મનો સયમ

મનો સક્ષેપતા.

આત્મચિંતનતા

મન સ્થિરતા

- દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ

૧ જીવનક્રમવિચારણા જણાય છે — સંશોધક મ ૨.

૨ શુદ્ધ ન્યાયપેક્ષા આત્મસ્પર્શરૂપનુ અન્ય અવલોકન કર્યું જણાય છે — સંશોધક મ ૨.

૩ યોગસૂત્રોપાલે સ્વયમગ્રહણ કેવા પ્રકારે કરવો તે સંમતીની વિચારણા અવ કરી જણાય છે — સંશોધક મ ૨

સયમ કારણ નિમિત્તરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ

દ્રવ્ય—સયમિત દેહ

ક્ષેત્ર—નિવૃત્તિવાળા ક્ષેત્રે સ્થિતિ-વિહાર.

કાળ—યથાસૂત્ર કાળ

ભાવ—યથાસૂત્ર નિવૃત્તિસાધનવિચાર

૮^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૧.

સુખને ઇચ્છતો ન હોય તે નાસ્તિક, કા સિદ્ધ, કા જડ.

૯.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૫

એ જ સ્થિતિ-એ જ ભાવ અને એ જ સ્વરૂપ^૨

ગમે તો કટપના કરી બીજી વાટ ટ્યો યથાર્થ બેઠતો હોય તો

આ . . . લો^૩

વિભગ જ્ઞાન-દર્શન અન્ય દર્શનમા માનવામા આવ્યું છે એમા મુખ્ય પ્રવર્તકોએ જે ધર્મમાર્ગ બોધ્યો છે, તે સમ્યક્ થવા સ્વાત્ મુદ્રા બેઠાં એ^૪

સ્વાત્ મુદ્રા તે સ્વરૂપસ્થિત આત્મા છે શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સ્વરૂપસ્થિત આત્માએ કહેલી શિક્ષા છે^૫

નાના પ્રકારના નય, નાના પ્રકારના પ્રમાણ, નાના પ્રકારની ભગવાન, નાના પ્રકારના અનુયોગ એ સઘળાં લક્ષણરૂપ છે લક્ષ એક સચ્ચિદાનંદ છે^૬

દૃષ્ટિવિષય થવા પછી ગમે તે શાસ્ત્ર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થળ પ્રાપ્તે અહિંતાનુ કારણ થતુ નથી^૭

પુનર્જન્મ છે-જન્મ છે-એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામા અચળ છું^૮

૧ આત્મનુષેષાદિના સિદ્ધ, જડ અને નાસ્તિક અવસ્થાઓ ઉપર શરૂ જેન વિચારી શ્રીમદે જેમ વિચાર્યું હોય કે પોતાને વિરે જ નહીં નાસ્તિક અવસ્થાઓનો સુખદ નથી હારે તે બાકીની અવસ્થા સિદ્ધપદની રહી તે ભવપરિપક્વતાએ પ્રાપ્ત થવા ચોક્કસ છે, જેમ આ વચનોપરથી અનુમાનવાનુ અમે કારણ માનીએ છીએ —સંસોધક ખ. ૨

૨, ૩ મો^૧ એક સમ્યક્પ્રકારનુ આત્મજ્ઞાન થવા આ ઉદ્ધારો નીકળ્યા હોય અને ધારી શકાય કે —સંસોધક ખ. ૨

૪, ૫, ૬, ૭ સ્વાત્ મુદ્રા એ જ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, એવો શ્રીમદ્નો સ્વાનુભવ દર્શાવતો અખંડ નિર્ણય આ વિચારોપરથી બે^૨ શકાએ —સંસોધક, ખ. ૨

૮ પ્રત્યક્ષાનુભવવિના પુનર્જન્મના હોવાપણા માટે આટલો બધો અચળ નિશ્ચય અભિપ્રાય આપી શકાય કે જેમ તે વિચારવા જેવું છે શ્રીમાન મન મુખરામ સૂર્યગમ પ્રિયારી પ્રત્યેના તમેજ સુ. ૪, ૧૭૪૫ ના પદમાં અતિરમત્સજ્જાનનો પ્રસંગ લીધો છે તે આ અભિપ્રાયની સાથે રાખી વિચારવાથી મન નિર્ગેષ સ્વપ્નના થશે. —સંસોધક ખ. ૨

આ કાળમાં મારુ જન્મવું માનું તો દુઃખદાયક છે, અને માનું તો સુખદાયક પણ છે.^૧ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૬.

એવું હવે કોઈ વાંચન રહ્યું નથી કે જે વાંચી બેઈએ છીએ તે પામીએ એ જેના સગમાં રહ્યું છે તે સગની આ કાળમા ન્યૂનતા થઈ પડી છે.^૨

વિકરાળ કાળ ! . . . વિકરાળ કર્મ ! . . . વિકરાળ આત્મા ! . . . જેમ . . . પણ એમ

હવે ધ્યાન રાખો. એ જ કહ્યાણ.^૩

૧૦. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૭.

એટલું જ ગોધાય તો બધું પામગો; ખચિત એમા જ છે. મને ચોકસ અનુભવ છે સત્ય કહું છું. યથાર્થ કહું છું. નિ શકે માનો^૪

એ સ્વરૂપ માટે સહજ સહજ કોઈ સ્થળે લખી વાળ્યું છે. . . .^૫

૧૧^૬ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૨૮.

મારગ સાચા મિલ ગયા, છૂટ ગયે સદેહ;

હોતા સો તો જલ ગયા; લિલ ક્રિયા નિજ દેહ^૭

૧ કઈ અપેક્ષાએ શ્રીમદે પોતાનું આ કાળમા જન્મવું દુઃખદાયક, અને કઈ અપેક્ષાએ સુખદાયક માન્યું કે તે નિશ્ચિનપણે કહી શક્યું નથી જે અનુમાન કરી શકાય તે એટલું જ કે, ઉત્કૃષ્ટ આત્માવસ્થા માટે આ કાળ સામાન્યપણે વિષમતાવાળો ગણાય, અને તે અપેક્ષાએ આ કાળમા જન્મવું દુઃખદાયક ગણાય, તેમ નહીં, અતિ વિષમતા એ પરમ ઔદાસીન્યભાવ આણવાનું પ્રમલ સાધન જ્ઞાનીઓએ ગણ્યું છે, તે અપેક્ષાએ સુખદાયક પણ ગણાય —સંશોધક મ ૨

૨ માન જ્ઞાનવર્ણનસ્વરૂપે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ્યું હોય, અને ચારિત્રસ્વરૂપે પામવાની પ ન જિજ્ઞાસા હોય અને તેને સહાયક પરમસન્મગની ન્યૂનતા અનુલવતા આ વચનો જન્મ પામ્યા હોય એમ આ વચનોના પ્રવાહપરથી જણાય છે —સંશોધક મ ૨

૩ ‘વિકરાળ’ શબ્દથી માઠી ‘એ જ કહ્યાણ’ પર્યંતના ઉદ્ધારો કોઈ એક અપૂર્વ-ભરૂનિતુ નિમિત્ત જણાય છે —સંશોધક મ ૨

૪ કોઈ પ્રમારના અનુલવની યથાર્થતા, અને સત્યતાની નિસંગતા પ્રતીત થતા આ ઉક્તિસલાવ પ્રકટયો લાગે છે —સંશોધક મ ૨

૫ અમે આ હાથનોંધ વિશેની સૂચનામા એમ જે જણાવ્યું છે કે, હાથનોંધમા કમ-રહિતપણે અને હાથનોંધ ઉધાકતા બ્યારે જે પાનું હાથ આપ્યું તે પાનામા લખી વાળ્યું છે એ આ શબ્દોથી પ્રતીતભૂત થશે —સંશોધક. મ ૨

૬ સમ્યગ્દર્શનના ઉદયના હર્ષમા આ પદો અત્ર મુકાયા લાગે છે —સંશોધક મ ૨.

૭ આ ચરણ આ હાથનોંધમા નથી, પણ પાછળથી એ જે ચરણ શ્રીમદે પૂતા કરેલા એમ જે ભાઈતરફથી આ ચરણ મળ્યા તેના કહેવા પરથી જણાયું —સંશોધક મ ૨.

સમજ પિછે સજ સરલ હૈ, જિનૂ સમજ મુશકીલ;
 યે મુશકીલી કયા કરું ?
 જોજ પિઠ બ્રહ્માંડકા, પતા તો લગ જાય;
 યેહિ બ્રહ્માંડિ જાસના, જળ જાવે તમ . . .
 આપ આપકું ભુલ ગયા, ઇનસે કયા અંધેર ?
 સમર સમર અગ દસત હૈ, નહિ ભુલેગે ફેર.^૧
 જહાં કલપના-જલપના, તહાં માનું કુખ છાઈ,
 ઘટે કલપના-જલપના, તમ વસ્તૂ તિન યાઈ.
 કયા ઇચ્છત ? એવત સર્વે, હૈ ઇચ્છા દુઃખ મૂલ;
 જળ ઇચ્છાકા નાશ તમ, મિટે અનાદી ભૂલ.
 એસી કયાંસે મતિ લઈ, આપ આપ હૈ નહિ,
 આપનકું જળ ભુલ ગયે, અવર કહાસે લાઈ.
 આપ આપ એ શોધસે, આપ આપ મિલ જાય;
 આપ મિલન નય આપકો; . . . [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૦.

૧૨.^૫

[હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૩૩.

એકવાર તે સ્વભુવનમાં બેઠો હતો . . . પ્રકાશ હતો;—અંધારા હતી.

મંત્રિયે આવીને તેને કહ્યું. આપ શું વિચારણામાં પરિશ્રમ લો છો ?
 તે યોગ્ય હોય તો આ દીનને દર્શાવી ઉપકૃત કરશો.

૧૩.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૫.

હોત આસવા પરિસવા, નહિ ઇનમે સંદેહ;
 માત્ર દૃષ્ટિથી ભૂલ હૈ; ભૂલ, ગયે ગત એહિ.
 રચના જિન ઉપદેશકી, પરમોત્તમ તિનુ કાલ;
 ઇનમે સજ મત રહત હૈ, કરતે નિજ સંભાલ.
 જિન સોહી હે આતમા; અન્ય હોઈ સો કર્મ;
 કર્મ કટે સો જન જાયન, તત્ત્વવ્યાનિકો મર્મ.

૧. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૬૩ ની ટીપ્પણી ૭—સંશોધક.

[૨. પાઠાન્વયેન્મિટે... ૩. જોવાન્વોજન .. ૪. કયાસેન્વહાસે.]—સંશોધક.

૫. આ પ્રસંગ સમજ સકાતો નથી.—સંશોધક. ૫ ૨.

૬. જિનપદ એ જ નિજપદ છે, એનો સાક્ષાત્કાર થતાં આ પદ આઠી મૂકાયા જણાય છે.—સંશોધક. ૫ ૨.

જળ જાન્યો નિજરૂપકોં, તળ જાન્યો સગ લોક,
હોત ન્યનસે ન્યનતા^૧
એહિ દિશાકી મૂઢતા, હૈ નહિ જિનપે લાવ,
જિનસે લાવ જિનુ કળૂ, નહિ છૂટત દુખદાવ
અવહારસે દેવ જિન, નિહચેસે હૈ આપ,
એ હિ ખચનસે સમજ લે, જિનપ્રવચનકી છાપ,
એહિ નહીં હે કટપના, એહી નહીં વિલગ,
જળ જાગગે આતમા, તળ લાગગે રગ

૧૪^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૭.]

અનુભવ

૧૫^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૩૮.]

એ ત્યાગી પણ નથી, અત્યાગી પણ નથી, એ રાગી પણ નથી. વીત
રાગી પણ નથી

પોનાનો ક્રમ નિશ્ચય કરો તેની ચો જાણુ નિવૃત્ત ભૂમિકા રાખો

આ દર્શન થાય છે તે કા વૃથા ભય છે? એનો વિચાર પુન પુન
નિચારતા મૂછાં આવે છે

સતજનોએ પોતાનો ક્રમ મૂક્યો નથી મૂક્યો છે તે પરમ અસમાધિને
પામ્યા છે

સતપણુ અતિ અતિ દુર્લભ છે આળ્યા પછી સત મળવા દુર્લભ છે
અતપણાની વિજ્ઞાસાવાળા અનેક છે પરંતુ સતપણુ દુર્લભ તે દુર્લભ જ છે!

૧ હાથનોંધમાં તો આ પ્રમાણે પ. અ મૂર્તિ છે પણ એક લાઘ તરફથી એમ ખનર
મળ્યા ૨ એ પ.ના અનુસારનામાં આ એક લીંગ પણ શ્રોમદે અન્ય રચને કહી કે ‘નહા
જાન્યો નિજરૂપ તો, સગ જાન્યો સો ફોક’—સચોતકે મ ૨

૨ ‘અનુભવ’ એ કો જ શબ્દ લખી લખતુ મૂકી દીધું છે કો પ્રકારનો અનુભવ
પ્રત્યક્ષ થતા લક્ષણની અભિપ્રાય કરી હોય—સચોતકે મ ૨

૩ રકુરાયમાન આત્મભવનિને ક્રિયારાજિ આપવાનો પરમભાવ વર્નનો દરો તે સમરે
આ વચનો લખ્યામાં કુશલિ છે—સચોતકે મ ૨

૧૬.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪૩.

પ્રકાશ ભુવન.

ખચિત તે સત્ય છે. એમ જ સ્થિતિ છે. તમે આ બાણી વળો—
તેઓએ રૂપકથી કહ્યું છે. વિવિધ વિવિધ પ્રકારે તેથી બોધ થયો છે,
અને થાય છે; પરંતુ તે વિલંબરૂપ છે.

આ બોધ સમ્યક્ છે. તથાપિ ઘણો જ સૂક્ષ્મ અને મોહ ટળ્યે શાશ્વ
થાય તેવો છે.

સમ્યક્બોધ પણ પૂર્ણ સ્થિતિમાં રહ્યો નથી. તોપણ જે છે તે યોગ્ય છે.
એ સમજીને હવે ઘટતો માર્ગ યો.

કારણ શોધો મા, ના કહો મા, કલ્પના કરો મા. એમ જ છે.

એ પુરુષ મથાર્થ વક્તા હતો. અયથાર્થ કહેવાનું તેમને કોઈ
નિમિત્ત નહોતું.

૧૭.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪૭.

તે દશા શાથી અવરાઈ? અને તે દશા વર્ધમાન કેમ ન થઈ?

લોકના પ્રસંગથી, માનેઅશથી, અભગૃહપણથી સ્ત્રિયાદિ પરિવહનો
જય ન કરવાથી.

જે દિશાને વિષે જીવને રંગ લાગે છે, તેને ત્યાં જ સ્થિતિ હોય છે,
એવો જે જિનનો અભિપ્રાય તે સત્ય છે.

ત્રીશ મહા મોહનીયનાં સ્થાનક શ્રી તીર્થકરે કહ્યા છે તે સાચાં છે.

અનંતા જ્ઞાનીપુરુષોએ જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું નથી, જેના ત્યાગનો એકાંત
અભિપ્રાય આપ્યો છે એવો જે કામ તેથી જે મુઝાયા નથી, તેજ પરમાત્મા છે.

૧૮.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૪૬.

કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી, કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી.

જાણે કોઈ વીરલા યોગી, કોઈ બ્રહ્મરસના ભોગી.

૧. આ લેખ હાથમદલાવ માટે હિપ્તોગ અને સચાવદારમત્વનો સમ્યક્ પરીક્ષણ
અનુલભ સૂચવતો જણાય છે—સંસોધક મ. ૨

૨. અહીં જે લોકપ્રસંગાદિ કારણો કહ્યા છે તે કારણોને પોતાપ્રત્યે અમુક પ્રસંગે
જય મેળવવાથી, પ્રાપ્ત દશાનુ વૃદ્ધિને બદલે અવસર્ગ થયેલુ બેડ શીખડે વીર્યભગ્નિતિ અર્થે
નિજદોષો માટે તીવ્ર અભિનિર્દન કર્યું જણાય છે.—સંસોધક, મ. ૨

૩ બ્રહ્મરસના પરમોદ્ધારમાં આ પદની વિધિ અન્ય થઈ શકે છે—સંસોધક મ. ૨.

૧૯.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૧.]

૨-૨-૩મા -૧૯૫૧^૨દ્રવ્ય,^૩એક લક્ષ^૪ક્ષેત્ર,^૫મોહમયી.^૬કાળ^૭-મા. વ. ૮-૧^૮

ભાવ

ઉદય ભાવ.^૯

દ્રવ્ય-

એક લક્ષ

ઉદાસીન.

ક્ષેત્ર-

મોહમયિ

* ધૃષ્ટા.

કાળ-

૮-૧

પ્રારબ્ધ.

ભાવ-

ઉદયભાવ.

૨૦.^{૧૦}

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૨.]

સામાન્ય ચૈતન

સામાન્ય ચૈતન્ય

૧ શ્રીમદે પોતાની પરિશદપરિમાણવિચારણા પોતાને જ જાણવા અર્થે દુઃશક્તિ ભાષા (સંજ્ઞા)મા આ સ્થળે લખી છે—સંશોધક મ ૨

૨ ૨-૨-૩મા-૧૯૫૧=[૨=બીજા, ૨=કૃષ્ણપક્ષ, ૩=પોશ, મા=માસ, ૧૯૫૧=સંવત ૧૯૫૧] ૧૯૫૧ ના પોશ વદ બીજા

૩ દ્રવ્ય=ધન ૪ એક લક્ષ=એક લાખ ૫ ક્ષેત્ર=સ્થાન ૬. મોહમયી=મુખ ૭ કાળ=સમય ૮ મા વ ૮-૧=એક વર્ષને આઠ માસ

આ વિચારણા સ્થળ ૧૯૫૧ ના પોશ વદ ૨ ને રોજ એમ લખી સમજે છે કે, દ્રવ્ય મર્યાદા એક લાખની કરવી મુખમાં એક વર્ષને આઠ માસ રહેવું, આમ વૃત્તિ ઇત્યાદિ ઉદયભાવ પ્રમાણે વર્તવું—સંશોધક મ ૨

૮ આને આ વાતને ફરી વિચારી જાણાય છે કે, એક લાખ દ્રવ્ય કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું ? તો કહે કે, ઉદાસીનપણે મુખમાં સ્થિતિ કેવી રીતે કરવી ? આ વાતનો ઉત્તર તેઓએ આપ્યો નથી તેથી એમ સૂચવે છે કે, ભાવાભાવરહિતપણે એક વર્ષને આઠ માસની રિથિતિમા કેવો ભાવ છે ? તો કહે કે ઇચ્છાભાવ ઉદયભાવ તે શું ? તો કહે કે પ્રારબ્ધ અર્થાત્ પૂર્વે નિષ્પન્ન કર્માનુસાર જે રિથિતિ વેદથી પડે તે શ્રીમદે વ્યવહારમુક્તતા માટે સ્વત્ર ૧/૫૨ પોશ વદ ૨ ને રોજ આ વિચારણા કરી સમજે છે કે, ઉદાસીનભાવવડે એક લાખ રૂપિયાની સ્થિતિ કરવી એક વર્ષને આઠ માસ મુખીની રિથિતિની ઇચ્છા રાખી, મુખમાં ભાવાભાવ રહિતપણે રહેવું, આમ વૃત્તિ ઇત્યાદિ પૂર્વે નિષ્પન્ન કર્મેના ઉદયાનુસાર જે રિથિતિ ઉત્તર થાય તે વેદથી—સંશોધક મ ૨

૧૦ સિદ્ધ સિદ્ધ દર્શનોનું અવલોકન કરતાં આ સ્વરૂપ સહજ લક્ષ્યે દાષ્ટી રાખ્યું જાણાય છે—સંશોધક મ ૨.

વિશેષ ચૈતન

વિશેષ ચૈતન્ય

નિર્વિશેષ ચૈતન

(ચૈતન્ય)

સ્વભાવિક અનેક આત્મા (જીવ) નિર્ગૂંથ

સૌખ્યવિક અનેક આત્મા (જીવ) વેદાત

૨૧^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૩]

અશ્વ અપ્રાપ્યકારી.

મન અપ્રાપ્યકારી

ચૈતનનુ બાહ્ય આગમન (ગમન નહી તે)

૨૨^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૫]

જ્ઞાની પુરુષોને સમયે સમયે અનંતા સયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે,
એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે તે સત્ય છે

તે સંયમ, વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિથી તથા બ્રહ્મરસપ્રત્યે તિથર-
પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૩^૩

શ્રી તીર્થંકર આત્માને સકોચ વિજ્ઞાનુ લાજન યોગદશામા માને છે,
તે સિદ્ધાંત વિશેષે કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

૨૪^૪

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૬]

ધ્યાન.

ધ્યાન-ધ્યાન

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન

ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન-ધ્યાન

૧ આ લખવાને હેતુ અમે સમજી શકતા નથી — સસોવક મ ૨

૨ આ તીક્ષ્ણ વિચાર પરિણતિ તથા બ્રહ્મરસ તિથરતા સયમના ઉત્પત્તિ હેતુઓ
છે અને જ્ઞાનાવરણ સયમપરિણામવર્ધમાનનાનું સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે એવા સ્વાનુભવનું
પરિણામ આ વચનો લાગે છે — સસોવક મ

૩ જે સિદ્ધાંત યોગદશામા આત્માને સકોચ વિજ્ઞાનુ લાજન માને છે તે સિદ્ધાંત
સદૃશ અવલોકનનારા પ્રમાણભૂત થવા યોગ્ય છે એમ થોતાનો અનુભવ અહીં કરી બતાવ
તે — સસોવક મ ૨

૪ અનેકવાર 'ધ્યાન' શબ્દના આ ન્યાયપદ્ધતી, શ્રીમદ્ગુણી ધ્યાનતત્ત્વનું અનુમાન થઈ
શકે — સસોવક મ ૨

૨૫.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૭.]

ચિદ્ધ ધાતુમય, પરમશાંત, અડગ એકાગ્ર; એક સ્વભાવમય અસં-
ખ્યાત પ્રદેશાત્મક પુરુષાકાર ચિદાનંદધન તેનું ધ્યાન કરો.

નો આત્મ્યંતિક અભાવ. પ્રદેશસંબંધ પામેલાં પૂર્વ નિષ્પન્ન-સત્તાપ્રાપ્ત
ઉદયપ્રાપ્ત-ઉદીરણપ્રાપ્ત ચાર એવાં નાં યોં આં વેદનીય વેદવાધી.
અભાવ જેને છે એવું શુદ્ધસ્વરૂપ જિન ચિદ્ધર્મી-સર્વલોકાલોકલાસક
અમરકારનું ધામ.

૨૬.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૫૮.]

વિશ્વ અનાદિ છે, જીવ અનાદિ છે.^૧

પરમાણુ પુદ્ગલો અનાદિ છે જીવ અને કર્મનો સબંધ અનાદિ છે.

સયોગીભાવમાં તાદાત્મ્ય અધ્યાસ હોવાથી જીવ જન્મ મરણાદિ
દુઃખોને અનુભવે છે.

૨૭.^૨

[હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૫૯.]

પાંચ અસ્તિકાયરૂપ લોક એટલે વિશ્વ છે. ચૈતન્ય લક્ષણ જીવ છે.

વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શમાન પરમાણુઓ છે તે સંબંધ સ્વરૂપથી નથી,
વિલાયતરૂપ છે.

૧ સર્વ લોકાલોકલાસક અમરકારનું ધામ આદ્ય કર્મ રહિતતાએ ઉત્તમ યએલી જિન
ચિદ્ધર્મી છે, અને તે જ પ્રત્યેક આત્માનું અને તેથી પોતાનું મૂળ શુદ્ધ પદ છે. (જુઓ
૪૮ પૂર્ણતા પહેલાના-સંખ્યા ૧૯૫૦ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૯ ના ઉદ્ધર્ષ વચ્ચનો ખંડ ૭, આક્રિ ૫૮૯)
એવા પ્રકાશવડે આ ધ્યાનવત્પરતા જન્મ પામી સ્મરે છે.—સંશોધક મ. ર.

૨ ૩ શ્રી જિનનિર્ણીત વિશ્વન્યવસ્થાપ્રત્યે પોતાનો સ્વાનુભવઅભિપ્રાય કયો
લાગે છે—સંશોધક મ. ર.

૨૮.

[હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૬૦.

શરીરને વિષે આત્મભાવના પ્રથમ થતી હોય તો યવા દેવી, ક્રમે કરી પ્રાણમાં આત્મભાવના કરવી, પછી ઇન્દ્રિયોમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ પરિણામમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સ્થિર જ્ઞાનમાં આત્મભાવના કરવી. ત્યાં સર્વ પ્રકારની અન્યાસંગનરહિત સ્થિતિ કરવી.^૧

૨૯.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૧.

પ્રાણ,
વાયુ,
રસ.

}

સોહં

તેનું ધ્યાન કરવું

અનહદ

સંવત્ ૧૯૫૩ ના ફા. વદી ૧૨ ભોમવાર.

૩૦.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૭.

જિન

ગુપ્ત

આચાર્ય

સિદ્ધાંત

પદ્ધતિ

ધર્મ

શાંત રસ

અહિંસા

ગુપ્ત

લિંગાદિ

વ્યવહાર

જિનમુદ્રા સૂચક

મર્તાંતર

સમાવેશ

શાંત રસ

પ્રવહન

જિન

અન્યને

ધર્મ પ્રાપ્તિ

લોકાદિ સ્વરૂપ— સંશયની

નિવૃત્તિ સમાધાન

જિન

પ્રતિમા

કારણ

કાંઈકે ગૃહવ્યવહાર શાંત કરી. પરી-ગૃહાદિ કાર્યથી નિવૃત્ત થવું.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે પર્વત પહોંચવું. કેવલ ભૂમિકાનું સહજ પરિણામી

ધ્યાન—

૧. અન્યાસંગનરહિત સ્થિતિ આદિ સ્થિર જ્ઞાન કરવા માટે આત્મભાવનાનો ક્રમ શ્રીમદ્ વિચાર્યો જણાય છે—સંસોધક મ ૨.

૨. સ્વરૂપાનુસાર વિચાર્યું જણાય છે—ગંસોધક મ ૨

૩. જિનશાસનના પુનર્દિગ્વિચર્ય સંબંધી અને યોનાની શુદ્ધસ્થાનકે નિયતિ મનથી કાંઈકે મહાન અને અદ્ભુત વિચારણા છે વિસ્તીર્ણ વ્યવહાર સમયની આ અંગત જિજ્ઞાસા છે આ સંબંધી વિચાર આપવાનું કામ મહાન પુરુષોત્ત છે એટલે એ વિશે અને અન શાન રહીશું—સંસોધક મ ૨.

૩૧.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૩.

ધન્ય રે દીવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે;
 દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મલ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે. ધન્ય૦
 ઝોગણીસે ને એકતાલિસે, આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે, ધન્ય૦
 ઝોગણીસે ને બેતાલીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્ય ધાર રે. ધન્ય૦
 ઝોગણીસે ને સુડતાલીસે, સમક્રીત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
 શ્રુત અનુભવ વધતી દશા, નિજસ્વરૂપ અવભાસ્યું રે. ધન્ય૦
 ત્યાં આવ્યો રે ઉદય કારમો, પરિચલ્લ કાર્ય પ્રપંચ રે,
 જેમ જેમ તે હડસેલીએ, તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે. ધન્ય૦

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૪.

વધતું એમ જ ચાલિયું, હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
 ક્રમે કરીને રે તે જશે, એમ લાસે મનમાહિ રે. ધન્ય૦
 યથાહેતુ જે ચિત્તનો, સલધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
 થશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિરધાર રે. ધન્ય૦
 આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો, થશે અપ્રમત્ત યોગ રે,
 કેવળ લગલગ ભૂમિકા, સ્પર્શીને દેહ વિયોગ રે. ધન્ય૦
 અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે, ભોગવવો અવશેષ રે,
 તેથી દેહ એક જ ધારિને બાંધું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે ધન્ય૦

૩૨.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૬૭.

કુમ્મ^૩ દધેહિ^૪ સમં, સજોગો જો હોઈ જીવમ્સ, સો વંધો નાય ધો,^૫
 તત્ત્વ વિયોગો ભવ મોરણો

૧ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૬૨ પર લખેલ વિષય જે દિવસે લખ્યો છે તે દિવસે બહુકરી
 આ સ્વાત્મવૃત્તાનોપયોગી પદ (Autobiographical Poem) પણ લખ્યું જણાય છે,
 કેમકે લેખનપદ્ધતિ અને તેનું સાહિત્ય સમાન છે આ આત્મર વિષય છે, એટલે આપણે
 અન્ય જાણે તો તેઓનું જીવન અભ્યાસી આ સ્વાનુભવપ્રત્યે અભિપ્રાય બાંધવો થો ય કે
 આ પદની દશમીકીર્તિ ‘શુદ્ધ સંસ્કૃતિ’ કહ્યું છે તેનો અર્થ ‘શુદ્ધ સંસ્કૃતિ’ છે
 કે કેમ તે વિચારવું યોગ્ય છે—સંશોધક મ ૨

૨. આ પ્રકારની વિચારદશામા આ ગાથા લખાઈ હોય—સૂત્રો ૧૪. મ ૨.

૩ પાંદો. કુમ્મ=કુમ્મ. ૪ દધેહિ=દધેહિ. ૫ નાય ધો=નાયવો—સંશોધક.

૩૩.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૭૩.

સમ્યક્દર્શનસ્વરૂપ એવાં નીચે લખ્યા શ્રીજિનનાં ઉપદેશોલાં છ પદ આત્માર્થિં જીવે અતિશય કરી વિચારવાં થટે છે.

આત્મા છે, કેમકે પ્રમાણે કરીને તેનું પ્રસિદ્ધપણું છે; એ અસ્તિપદ.
આત્મા નિત્ય છે; એ નિત્યપદ.

આત્માનું જે સ્વરૂપ છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થવું સંભવતું નથી, તેમ તેનો વિનાશ સંભવતો નથી.

આત્મા કર્મનો કર્તા છે; એ કર્તા પદ.

આત્મા કર્મનો ખોક્તા છે.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૭૪.

તે આત્માની મુક્તિ થઈ શકે છે.

મોક્ષ થઈ શકે એવા પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે.

૩૪.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૮૦.

આત્મા—વેદાંત, જિન, સાંખ્ય, યોગ, નૈયાયિક, બૌદ્ધ.

નિત્ય—

અનિત્ય + „ + + + „

પરિણામી + „ + + + +

અપરિણામી

સાક્ષી

સાક્ષી-કર્તા

૩૫.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૮૧.

સાંખ્ય કહે છે કે જીવિ જડ છે. પાતંજળી, વેદાંત એમ જ કહે છે.

જિન કહે છે કે જીવિ ચેતન છે.

વેદાંત કહે છે કે આત્મા એક જ છે.

જિન કહે છે કે આત્મા અનંત છે.

૧. આત્માના અનિત્યપદથી માંડી નિર્વાણપ્રાપ્તિ સુધી ઉપાધના પદપદનો આત્માકારનિર્ણય એ જ સમ્યક્દર્શનપ્રાપ્તિનું બીજું સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તિ કહ્યું છે—સરોધક મ ૨

૨. ૩ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૩૦ ઉપર સર્વદર્શનાવગોચન સંબંધી શ્રીમદના વિચારો છે તે વાચ્યા પછી આ જુદા જુદા દર્શનોની આલોચના કર્યાના પ્રમાણે લાગશે, અર્થાત્ જ્યોત્સ્નાએ નહીં પણ નિત્ય સિત્ત દર્શનો વિચાર્યા પછી શ્રી જિને કહેલું આત્મસ્વરૂપ ધર્માર્થ છે એમ નિર્ણય કરવો જણાશે આક મટર વાગો લેજ જુઓ—સરોધક મ ૨.

જાતિ એક છે સાંખ્ય પણ તેમ જ કહે છે;

પાતળલી પણ તેમ જ કહે છે.

વેદાત કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ વધ્યાપુત્રવત્ છે.

જિન કહે છે કે આ સમસ્ત વિશ્વ શાશ્વત છે.

પાતળલી કહે છે કે નિત્યમુક્ત એવો એક ઈશ્વર હોવો જોઈએ

સાંખ્ય ના કહે છે જિન ના કહે છે

૩૬^૧

શ્રીમાન્ મહાવીરસ્વામી જેવાએ અપ્રસિદ્ધ પદ રાખી ગૃહવાસરૂપ વેદો-ગૃહવાસથી નિવૃત્ત થયે પણ સાડાઘાર [વર્ષ] જેવા દીર્ઘ કાળ સુધી મૌન આચર્યું નિદ્રા તથા વિષમ પરિવહ સહ્યા એનો હેતુ શો? અને આ જીવ આમ વર્તે છે, તથા આમ કહે છે એનો હેતુ શો?

જે પુરુષ સદ્ગુણની ઉપાસના વિના નિજ કટપનાએ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરે તે માત્ર પોતાના સ્વછદના ઉદયને વેદે છે, એમ વિચારવું ઘટે છે.

જે જીવ સત્પુરુષના ગુણનો વિચાર ન કરે, અને પોતાની કટપનાના આશ્રયે વર્તે તે જીવ સહજમાત્રમા લવવૃદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમજે અમર થવાને માટે ઝેર પીએ છે

૩૭.

સર્વ સમ મહાશ્રવરૂપ તીર્થકરે કહ્યો છે, તે સત્ય છે^૧

આવી મિશ્ર ગુણુસ્થાનક જેવી સ્થિતિ ક્યા સુધી રાખવી? જે વાત ચિત્તમા નહીં તે કરવી, અને જે ચિત્તમા છે તેમા ઉદાસ રહેવું એવો વ્યવહાર ગી રીતે થઈ શકે?^૨

૧ ૨૧-શાંતા દર્શનરૂપ શ્રીમદ્ના આ વિનારો અભ્યાસવાની તેઓની આત્મર દિયતિશ્રમખનો અભિપ્રાય બાપી શકાવા યોગ્ય છે—સસોધક મ ૨

૨ પોતાને વર્તનો સમ મહાશ્રવરૂપ અનુભવવાનું યદ્ય કાતલ મળ્યું હશે તે પ્રસંગે આ પ્રકારની શ્રીમદ્ને વિષે ભગૃતિ થવી સભવે છે—સસોધક મ ૨

૩ ‘જે વાત ચિત્તમા નહીં તે કરવી’ એમ જે કદુ તે પોતાને વર્તનો ‘વ્યવહાર’ છે અને ‘જે ચિત્તમા છે તેમા ઉદાસ રહેવું’ એમ જે કહ્યું તે ‘નિર્વિચારાની જિજ્ઞાસા’ છે વ્યવહારપ્રત્યે અજાણ છતા તે કરવો પડે છે, અને નિર્વિચારા પ્રત્યે પરમસન્નિધિ છતા તે પ્રત્યે ઉદારીનતા રાખવી પડતી જોઈએ શ્રીમદ્ને એક ન થતો હોય? એમ આ વચનને નિર્વાહ છે—સસોધક મ ૨

વૈશ્યવેષે અને નિર્ઐશભાવે વસતા કોટી કોટી વિચાર થયા કહે છે ^૧

વેપ અને તે વેપસળંધી વ્યવહાર બેઈ લોકદૃષ્ટિ તેવું માને એ ખરું છે, અને નિર્ઐશ્ય લાગે વર્તતું ચિત્ત તે વ્યવહારમાં યથાર્થ ન પ્રવર્તિ શકે એ પણ સત્ય છે, જે માટે એવા જે પ્રકારની એક સ્થિતિ કરી વર્તિ શકાતું નથી, કેમકે પ્રથમ પ્રકારે વર્તતા નિર્ઐશભાવથી ઉદાસ રહેતું પડે તો જ યથાર્થ વ્યવહાર સાચવી શકાય એમ છે, અને નિર્ઐશભાવે વસીએ તો પછી તે વ્યવહાર ગમે તેવો થાય તેની ઉપેક્ષા કરવી ઘટે, જે ઉપેક્ષા ન કરવામાં આવે તો નિર્ઐશભાવ હાનિ પામ્યા વિના રહે નહીં

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૦

તે વ્યવહાર ત્યાગ્યા વિના અથવા અત્યત અત્પ કયાં વિના નિર્ઐશતા યથાર્થ રહે નહીં, અને ઉદયરૂપ હોવાથી વ્યવહાર ત્યાગ્યો જતો નથી ^૨

આ સર્વ વિભાવયોગ મધ્યાવિના અમારું ચિત્ત બીજા કોઈ ઉપાયે સતોપ પામે એમ લાગતું નથી ^૩

તે વિભાવયોગ એ પ્રકારે છે એક પૂર્વ નિષ્પન્ન કરેલો એવો ઉદયસ્વરૂપ, અને બીજા આત્મશુદ્ધિએ કરી રજનપણે કરવામાં આવતો ભાવસ્વરૂપ ^૪

આત્મજ્ઞાને વિભાવસળંધી યોગ તેની ઉપેક્ષા જ શ્રેયભૂત લાગે છે નિત્ય તે વિચારવામાં આવે છે, તે વિભાવપણે વર્તાતો આત્મભાવ ઘણો પરિક્ષીણ કયો છે, અને હજી પણ તે જ પરિણતિ વત્ત છે ^૫

તે સપૂર્ણ વિભાવયોગ નિવૃત્ત કયાં વિના ચિત્ત વિશ્રાંતિ પામે એમ જણાતું નથી અને હાલ તો તે કારણે કરી વિશેષ કલેશ વેદન કરવો પડે છે, કેમકે ઉદય વિભાવ ક્રિયાનો છે અને ઇચ્છા આત્મભાવમાં સ્થિતિ કરવાની છે ^૬

૧ વૈશ્યસ્થિતિમાં નિર્ઐશ સ અને વર્તવાની કુકરતાનો અનુભવ થતા આ ભાવ પ્રવર્તનો લાગે છે—સૂત્રોપ ૩ મ ૨

૨ અને આરાય એમ જણાય છે કે, વર્તની વૈશ્યદરાના કારણે તેઓની આજ્ઞાનર દશા જગત્ છવોને લગમન ન થાય એ સ્વાભાવિક છે ઇચ્છિત જે નિર્ઐશતા તેની ઉપેક્ષા કરવી પડે તેવા સયોગો જે ને અને અનિચ્છિત એવો જે વ્યવહાર તેવું અનુકરણ કરતું હોય તેને ભગૃતિના અકુરો પુનઃ સુકૃત્યમાન થતા આ વચનો ઉત્પત્તિ પામ્યા જણાય છે—સૂત્રોપ ૩ મ ૨

૩ વિભાવભાવ પ્રતિ અનિ અગ્રિયતા આ શબ્દો દર્શાવે છે—સૂત્રોપ ૩ મ ૨

૪ ૫ ૬ વિશેષપણે ક્ષીણ કરેલો સ્વપ્નેદિન વિભાવભાવ સર્વથા નાશ કરવાની પરમોત્કૃષ્ઠ જિજ્ઞાસા દર્શાવવાની સાથે ઉત્થનજ સામે પોતાના પુરુષાચના ઉપયોગની અગત્ય વિચારી છે, તથા આત્મભાવ અભગૃત્યજ્ઞાને પામે તેવો ભય બેઈ તેથી સાવચ થવાનું અત્યંત કરવાનું વિચાર્યું જણાય છે—સૂત્રોપ ૩ મ ૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૧.]

તથાપિ એમ રહે છે કે, ઉદયનું વિશેષ કાળમુધી વર્તવું રહે તો આત્મભાવ વિશેષ ચચળ પરિણામને પામશે; કેમકે આત્મભાવ વિશેષ સધાન કરવાનો અવકાશ ઉદયની પ્રવૃત્તિને લીધે પ્રાપ્ત ન થઈ શકે, અને તેથી તે આત્મભાવ કઈ પણ અનન્યતાપણાને પામે.^૧

જે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થયો છે, તે આત્મભાવપર જે વિશેષ લક્ષ કરવામાં આવે તો અત્પ કાળમાં તેનું વિશેષ વર્ધમાનપણ થાય, અને વિશેષ જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય,—અને થોડા કાળમાં હિતકારી એવી ઉચ્ચ આત્મદશા પ્રગટે, અને જે ઉદયની સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદયનો કાળ રહેવા દેવાનો વિચાર કરવામાં આવે તો હવે આત્મશિથિલતા થવાનો પ્રસંગ આવશે, એમ લાગે છે, કેમકે દીર્ઘ કાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારમુધી ઉદયબળ ગમે તેવું છતાં તે આત્મભાવ હણાયો નથી તથાપિ કઈક કઈક તેની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે, એમ છતાં પણ હવે કેવળ ઉદયપર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે.—^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૨]

જાનીપુરુષો ઉદયવશ દેહાદિ ધર્મ નિવૃત્તે છે એ રીતે પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો આત્મભાવ હણાવો ન જોઈએ, એ માટે તે વાત લક્ષ રાખી ઉદય વેદવો ઘટે છે એમ વિચાર પણ હમણા ઘટતો નથી, કેમકે જ્ઞાનના તારતમ્ય કરતા ઉદયબળ વધતું જોવામાં આવે તો જગત્ ત્યાં જ્ઞાનીએ પણ જાગૃત દશા કરવી ઘટે, એમ શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.^૩

અત્યંત દુપમ કાળ છે તેને લીધે અને હતપ્રપુષ્ય લોકોએ ભરતક્ષેત્ર ઘેરું છે તેને લીધે પરમસત્સંગ—સત્સંગ કે સરળ પરિણામી જીવોનો સમાગમ પણ દુર્લભ છે, એમ જાણી જેમ અત્પ કાળમાં સાવધાન થવાય તેમ કરવું ઘટે છે.^૪

૧ હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૦ ની નાંધ ૪-૫ ૧ જુઓ—સરોવક

૨ શ્રીમદનેવિષે અમુક ક્ષિતિવાળો આત્મભાવ ઉત્પન્ન થવાનું આ વચનોથી જાણી શકાય તેમ છે તેમજ તે આત્મભાવ એવા પ્રકારનો તેજાને અનુભવગત થયો જણાય છે કે, વિશેષ લક્ષથી તે ઉચ્ચદશાનું કારણ હોય ઉદયઅપ આનનું એ આત્મભાવની અજાગૃતિનો હેતુ માની પુરુષાર્થ વિશેષની અમલ્ય જોઈ લાગે છે ‘દીર્ઘકાળનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારમુધી ઉદયબળ ગમે તેવું છતાં તે આત્મભાવ હણાયો નથી તથાપિ કઈક કઈક તેની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વખત આવ્યો છે એમ છતાં પણ હવે કેવળ ઉદય પર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે’ આ વચનો વિચારતાં એવું ભાન થાય છે કે કેમ જાણે તેઓ પોતે જ પોતાના ગુણદોષ જોવાનું શરૂ ન હોય —સરોવક મ ૨

૩ ૪. પુન પુરુષાર્થ દાખવતા વચનો છે—સરોવક. મ ૨

૩૮.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૩.

મૌનદશા ધારણુ કરવી ?^૧

અવહારનો ઉદય એવો છે કે તે ધારણુ કરેલી દશા લોકોને કપાયનું નિમિત્ત થાય, તેમ અવહારની પ્રવૃત્તિ બને નહીં.^૨

ત્યારે તે અવહાર નિવૃત્ત કરવો ?^૩

તે પણ વિચારતાં બનવું કઠણ લાગે છે, કેમકે તેવી કંઈક સ્થિતિ વેદવાનું ચિત્ત રક્ષા કરે છે પછી તે શિથિલતાથી-ઉદયથી કે પરેચ્છાથી કે સર્વેશ દૃષ્ટીથી. એમ છતાં પણ અટપકાળમાં આ અવહારને સંક્ષેપ કરવા ચિત્ત છે.^૪

તે અવહાર કેવાં પ્રકારે સંક્ષેપ થઈ શકે ?^૫

કેમકે તેનો વિસ્તાર વિશેષપણે જોવામાં આવે છે. વ્યાપાર સ્વરૂપે, હૃદય પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધ, દયાસ્વરૂપે, વિકાર સ્વરૂપે, ઉદય સ્વરૂપે-એ આદિ કારણે તે અવહાર વિસ્તારરૂપ જણાય છે.^૬

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૪.

હું એમ જાણુ છું કે અનંતકાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનસ્વરૂપે અતર્મુહર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો પછી વર્ષ છ માસ કાળમાં આટલો આ અવહાર કેમ નિવૃત્ત નહીં થઈ શકે ? માત્ર જાગૃ-

૧ ૨ પૂર્વ પ્રસંગોથી વાચકને લક્ષમાં આવ્યું હશે કે, શ્રીમદ્ ગુહસ્થાપનમાં વૈશ્ય નિયતિએ હતા, તથાપિ તેઓના અનુરૂપ લક્ષ નિર્ઋન્યદશા પ્રત્યે હનો નિર્ઋન્યદશાને પોતા મૌનદશા હોવાથી એ દશા ધારણુ કરવાની પ્રતિ હિંસલબલ આ પ્રસોત્તરરૂપ વિચારણા કરી છે—સૂત્રોપક મ ૨

૩ ૪ સમીપના સમયમાં અવહારદશાએ મૌન ધારણુ કરવું શક્ય નહીં લાગતાં ફરી પ્રસોત્તરમાં, અવહારની નિવૃત્તિ કેવા પ્રકારે કરવી તે વિચાર્યું જણાય છે અવહારનિવૃત્તિને અનુસાયક કારણોનો વિચાર કરતાં અવહાર વેદનનો કોઈ ખરો અભિપ્રાય જણાતાં બને અનિપ્રાય નહેવાનાં મારણી ૧ શિથિલતા, ૨ ઉદય, ૩ પરેચ્છા અને સર્વેશ દૃષ્ટિ (કાતણુ) એવાથી કયું છે તે કેમ જાણું પોતાથી નિર્ણીત ન થઈ શકે તોય એવો ભાવ દર્શાવનાં હું સમયમાં અવહાર સંક્ષેપ કરવાની વિચારણા રાખી હોય એવું આ પ્રસોત્તરરૂપ વિચારણાથી જણાય છે—સૂત્રોપક મ ૨

૫ ૬ અવહાર સંક્ષેપ થવા સૌંચ છે કે કેમ તેનો આ પ્રસોત્તરમાં વિચાર કરતાં પોતાને સંક્ષેપને અનુસાયક વ્યાપારસ્વરૂપ, હૃદય પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધ, દયારસ્વરૂપ, વિકારસ્વરૂપ, અને ઉદયસ્વરૂપાદિ કારણો જોવામાં આવે છે—સૂત્રોપક મ ૨.

તિના ઉપયોગાતરથી તેની સ્થિતિ છે, અને તે ઉપયોગનાં જળને નિત્ય વિચાર્યેથી અપકાળમા તે વ્યવહાર નિવૃત્ત થઈ શકવાયોગ્ય છે. તોપણ તેની દેવા પ્રકારે નિવૃત્તિ કરવી, એ હજી વિશેષપણે મારે વિચારવું ઘટે છે, એમ માનું છઉં, કેમકે વીર્યને વિષે કંઈ પણ મદ દશા વર્તે છે તે મદ દશાનો હેતુ શો ?^૧

ઉદય બળે પ્રાપ્ત થયો એવો પરિચય માત્ર પરિચય, એમ કહેવામાં કંઈ બાધ છે ? તે પરિચયની વિશેષ વિશેષ અરુચિ રહે છે, તે છતાં તે પરિચય કરવો રહ્યો છે. તે પરિચયનો દોષ કહી શકાય નહીં, પણ નિઃદોષ કહી શકાય. અરુચિ હોવાથી ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતાં ઉદયરૂપ દોષ કહ્યો છે.^૨

૩૯

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૬.

ઘણો વિચાર કરી નીચેનું સમાધાન થાય છે.^૩

એકાંત દ્રવ્ય, એકાંત ક્ષેત્ર, એકાંત કાળ અને એકાંત ભાવરૂપ સુયમ આરાધ્યા વિના ચિત્તની શાંતિ નહીં થાય એમ લાગે છે એવો નિશ્ચય રહે છે.

તે યોગ હજી કંઈ દૂર સભાવે છે, કેમકે ઉદયનું જળ જોતા નિવૃત્ત થતા કંઈક વિશેષ કાળ જશે

૪૦

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૭.

મહાશુદ્ધ ૭ શનીવાર-વિક્રમ સપ્ત ૧૯૫૧ ત્યાર પછી દોઢ વર્ષથી વધારે સ્થિતિ નહીં^૪

૧ અપકાળમા વ્યવહારમુક્ત થવાની ઉચ્ચ પરિણતિનું પરિણામ આ ઉદ્ધારને જણાય છે ‘વીર્યને વિષે કંઈ પણ મદદશા વર્તે છે તે મદ દશાનો હેતુ શો ?’ એવો જે પોતે પોતાને પ્રશ્ન કર્યો છે તે પરથી તેઓની નિઃદોષ જોવાની સૌમ્ય કૃષ્ણિનું અનુમાન થવા યોગ્ય છે ‘અનન કાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ દેવજ્ઞાન-સ્વર્ગ-સ્વરૂપે અત્યુક્તમા ઉત્પન્ન કર્યું છે’ ઇં વાચ્યમા ‘દેવજ્ઞાન-સ્વર્ગ-સ્વરૂપે’ એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો આશય ‘સમ્યક્-સ્વર્ગ’ લાગે છે, તથાપિ આ વાત વિશેષ સૂક્ષ્મ વિચારને પાત્ર જણાય છે—સસોલક મ ૨

૨ પોતે ઇચ્છિત દશા (સુયમ ?) નહીં પ્રાપ્ત થવાનું કારણ પરિચય—સગ પોતાને લાગે છે તથાપિ તે પરિચયનો દોષ ન કાઢતા પોતાનો દોષ જો એવું સ્વીકારી, વળી વિચારે છે કે, તે પરિચયવેદન એ સ્વદોષ છે, જો કે તેને વિરે અસ્તિ રહેલી હોવાથી પોતાનો ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતા ઇદયરૂપ દોષ કહ્યો છે—સસોલક મ ૨

૩ એકાંત દ્રવ્યભાવાદિ સુયમમય નિર્ગુણતા એ જ એક પોતાની શાંતિનું મારણ જોઈ શ્રીમદ્ તેની પરમાકાંક્ષા કરે છે, તથાપિ તેની સાથે સંબોધે તે સે એમ સ્વીકારી નથી લાગતો એમ આ વિચારપરથી સહજ જણાવા યોગ્ય છે—સસોલક, મ ૨

૪ આ વિચારણા કઈસ્થિતિને અંગે કરી છે તેનો નિર્ણય અમારાથી થઈ શકતો નથી—સસોલક મ ૨

અને તેટલા કાળમાં ત્યાર પછી જીવનકાળ શી રીતે વેદનો તે વિચારવાનું બનશે—^૧

૪૧. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૯૮.

અવિ અપ્પણો વિ દેહંમિ, નાયરતિ મમાદયં.

૪૨. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૦.

કામ, માન અને હિતાવળ એ ત્રણનો વિશેષ સમય કરવો ઘટે છે.^૨

૪૩.^૩ [હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૧.

હે જીવ! અસારમૂત લાગતા એવા આ વ્યવસાયથી હવે નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

તે વ્યવસાય કરવાને વિષે ગમે તેટલો બળવાન પ્રારબ્ધોદય દેખાતો હોય તો પણ તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

જો કે શ્રી સર્વજ્ઞે એમ કહ્યું છે કે ચૌદમે ગુણકાલે વર્તતો એવો જીવ પણ પ્રારબ્ધ વેદ્યાવિના મુકા થઈ શકે નહીં, તોપણ તું તે ઉદયનો આશ્રયરૂપ હોવાથી નિજ હોય જાણી તેને અત્યત તીવ્રપણે વિચારી તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

કેવળ માત્ર પ્રારબ્ધ હોય, અને અન્ય કર્મ દશા વર્તતી ન હોય તો તે પ્રારબ્ધ સહેજે નિવૃત્ત થવા દેવાનું બને છે, એમ પરમ પુરુષે સ્વીકાર્યું છે, પણ તે કેવળ પ્રારબ્ધ ત્યાજે કહી શકાય કે જ્યારે પ્રાણ્તાંતર્ધર્મ ત નિષ્કાલેદ-દ્રષ્ટિ ન થાય, અને તને સર્વ પ્રસંગમાં એમ બને છે, એક જ્યાંસુધી કેવળ નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી શ્રેય એ છે કે, તેને વિષે ત્યાગશુદ્ધિ લાગવી, આ વાત વિચારી હે જીવ હવે તું અત્પકાળમાં નિવૃત્ત થા નિવૃત્ત !^૪

૪૪ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૨.

હે જીવ, હવે તું સંગ નિવૃત્તરૂપ કાળની પ્રતિજ્ઞા કર, પ્રતિજ્ઞા કર !^૫

૧ ઉપર કથા મુજબ પૃષ્ઠનો જીવનકાળ ન્યતીન કરવાની વિચારણા શ્રીમદ્ના રવાનુ જીવનો વિષય ગણ્ય છે—સૂત્રોપકં મ ૨

૨ સ્વત રપમ છે—સૂત્રોપકં મ ૨

૩ બાવથી વ્યવહાર પ્રતિ દેવી તીવ્ર અપ્રિયતા શ્રીમદ્ને હોવા યોગ્ય છે, તે આ ઉદારોથી જાણી શકાય યોગ્ય છે—સૂત્રોપકં. મ ૨

૪. પ્રારબ્ધોદયની રૂચી વિસ્તીર્ણુ વ્યાખ્યા શ્રીમદે સ્વીકારી છે જ આ હોમમાથી જોઈ શકાશે.—સૂત્રોપકં મ ૨

૫ સર્વવિરતિની પરમજિજ્ઞાસા છતાં તેનો યોગ મમીપચા ન બને તો દેશ વિરતિની વિશેષ આવશ્યકતા શ્રીમદે આ વિચારોમાં વિચારી છે—સૂત્રોપકં મ ૨

દેવળમગનિરૂત્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાનો અવકાશ જોવામાં આવે તો અશ સગનિરૂત્તિરૂપ એવો આ અવસાય તેને ત્યાગ!

તે જ્ઞાન-શામાત્મ માલ્યામ કઈ મંગલે નહીં તે જ્ઞાન-શામાની મિદ્ધિ છે જેને વિષે એવો તું મર્વસગ-ચાગદશા અટપકાળ વેદીશ તો અપૂર્ણ જગત પ્રમગમા વત્તે તો પણ તને આધરૂપ ન થાય, એ પ્રકાર વત્તે હત્યે પણ નિરૂત્તિ જ પ્રગત મર્વને કહી છે, કેમકે અપબાદિ મર્વ પરમપુરૂષે છેવટે એમ જ કહ્યું છે^૧

૪૫

[લાયનાંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૩

સં ૧૬૫૧ ના વંશાખ શુદ્ધ ૫, સોમે, —સાયકાળિથી પ્રત્યાખ્યાન^૧મં ૧૬૫૧ ના વંશાખ શુદ્ધ ૧૪, સોમે^૨૪૬^૪

[લાયનાંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૫

ક્ષયોપશમીજ્ઞાન નિરૂત્તિ થતા ગી વાર^૩

૧ જે જ્ઞાની પૂર્વતામાં સર્વસાપરિત્યાગતુ વેદતુ એટલું જ ન્યૂન છે, તે જ્ઞાનો નિર્લય, તે મીમંસૂની આ સમયની જ્ઞાના નિર્લયરૂપ અભ્યાસ —સસોવક મ ૨

૨ જ્ઞાના પ્રત્યાખ્યાન છે તે અપ્રાપ્તિ કષ્ટી શકાતું નથી —મસોવક મ ૨

૩ આ મિનિ ઉપરની મિનિ નીચે લખી છે, પણ તેનો સમય લક્ષમ આવી શકતો નથી —સસોવક મ ૨

૪ આ પ્રશ્ન સદુજ્જવલ્યોકનાયે છે કે પાંચાને સતોપીને છે તે કહી શકાતું નથી જે પોતાને મજોપીને હોય તો 'સમ્યક્ત્વ' ને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે મનિમુનાદિ જ્ઞાનમાના મોઈ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે તે અનુમાની શકાતું નથી જે મનિમુનાદિ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય તો તે સ્વાભાવિક છે કેમકે મનિઆદિ જ્ઞાનમાનું કોઈ જ્ઞાન ક્ષયોપશમપર્યે પરિણમ્યુ હોય તો વિકલ થતુ સ્પષ્ટિત છે તથાપિ જે 'સમ્યક્ત્વ' ને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય તો જે સમયે 'ક્ષયોપ શમિક સમ્યક્જ્ઞાન' વર્ત્યુ હશે તે સમયે કોઈ પ્રસંગે આત્મલાવની નિરમૂલિ થયેલી જોઈ જાગૃતિ થતા આ વાક્ય અહીં લખ્યુ હોય મપૂકરીને તો મતિ આદિ જ્ઞાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું હોય એમ સમ્બવિત જાણાય છે, કેમકે, 'સમ્યક્ત્વ' જ્ઞાનવાનો ઉદ્દેશ હોય, તો 'જ્ઞાન' શબ્દ ન વપરાતા 'દર્શન' શબ્દ વપરાવવો વિશેષ અભવિત છે તેમ છતાં આ 'ક્ષયોપશમીજ્ઞાન' શબ્દ 'ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વ' ના આસયમા વાપર્યો હોય તો તેની રિપતિ સવન ૧૯૪૭ની પૂર્વે હોવાયોગ્ય છે કેમકે સવન ૧૯૫૦ની સાલમા લખેલ સ્વાત્મવૃત્તાનોપયોગી પદ (Autobiographical Poem) માં 'શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ' સવન ૧૯૪૭ની સાલમા પ્રકટ થયાનું જાણવામા આવ્યું છે, અને 'શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ' નો અર્થ 'ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ' વિશેષ સમ્બવિત હોવાયોગ્ય છે મતલબ, સ્વાત્મવૃત્તાનોપયોગી પદમાં એક દેહ ધાતુ કરવાપદા કહ્યું છે તે 'ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ' હોય તો સમ્બવે એમ સાબળ્યુ છે —સસોવક મ ૨.

૪૭.^૧

[હાથનોંધ, ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૬.

જેમ નિર્મળતા રે રત્નસ્ફટિક તણી, તેમ જ જીવ સ્વભાવ રે;
તે જિન વીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો, પ્રબળ કપાય અભાવ રે.

૪૮.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૦૮.

વીતરાગદર્શન^૧

ઉદ્દેશપ્રકરણ
સર્વજ્ઞમીમાંસા
પદ્દર્શન અલગ્નોકન
વીતરાગ અભિપ્રાય વિચાર
વ્યવહારપ્રકરણ
મુનિધર્મ
આગારધર્મ
મતમતાંતરનિશકરણ
ઉપસંહાર

૪૯.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૦.

નવ તત્ત્વવિવેચન
ગુણસ્થાનકવિવેચન
કર્મપ્રકૃતિવિવેચન
વિચારપદ્ધતિ
શ્રવણાદિ વિવેચન
બોધબીજસંપત્તિ
જીવાજીવવિભક્તિ
શુદ્ધાત્મપદ ભાવના

૧. જીવના રવભાવની તથાપ્રકારની આલોચના સમયે આ પદ અહીં કદાચ લખી નાખ્યું હોય — સંશોધક. મ. ૨.

૨. અત્ર કહ્યા ‘ઉદ્દેશ પ્રકરણાદિ’ નવ પ્રકરણનું વિવિધક ‘વીતરાગદર્શન’ નામનું શાસ્ત્ર રચવા ધાર્યું હોય, અને તેને માટે સંકળના કરી હોય એમ લાગે છે — સંશોધક મ. ૨.

૩. આ વિષયો જે ગ્રંથમાં આવે તે પ્રકારના ગ્રંથની રચના કરવા અર્થે આ સંકળના કરી હોય એમ જણાય છે. — સંશોધક. મ. ૨.

૫૦.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૧.

અંગ

ઉપાંગ

મૂળ

છેદ

આશય પ્રકાશિતા ટીકા

અવહાર હેતુ

પરમાર્થ હેતુ

પરમાર્થ ગૌણતાની પ્રસિદ્ધિ

અવહાર વિસ્તારનું પર્યવસાન

અનેકાંતદૃષ્ટિ હેતુ

સ્વગત મતાંતર નિવૃત્તિપ્રયત્ન

ઉપક્રમ ઉપસંહાર અવિસંધિ લોકવર્ણન સ્થૂળત્વ હેતુ

વર્તમાન કાળે આત્મસાધનભૂમિકા

વીતરાગદર્શન આખ્યાનો અનુક્રમ

૫૧.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૩.

મૂળ^૧

લોક સંસ્થાન?

ધર્મ અધર્મ અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્ય?

સ્વાભાવિક અભવ્યત્વ ?

૧. ‘અંગઉપાંગાદિ’ એમ જે અત્ર ટાકયું છે તેનો ઉદ્દેશ કાં તો સ્વતંત્ર અંગાદિ તૈયાર કરવાનો હોય અને તે વાત ટાકી અને ટાકી લીધી હોય અથવા વર્તમાન જૈન અંગ-ઉપાંગાદિની આશયપ્રકાશિતા ટીકા કે જેને વિષે ‘અવહારહેતુઆદિ’ જે વિષયો અત્ર જણાવ્યા છે તેનો સમાવેશ થાય, તે (ટીકા) લખવાનો હોય અને તેથી તેની સંકળના કરી દાંય થાળુંકરી વર્તમાન અંગાદિ ઉપર ‘ ટીકા ’ લખવાનો ઉદ્દેશ વિશેષ સંભવિત જણાય છે — સંશોધક મ. ર.

૨. કાં તો આ પ્રકારના વિચારનું સમાધાન અન્ય-નનોના ઉપકારાર્થે લખવાનો વિચાર હોય, અને તેથી આ પ્રશ્નો અહીં ટાંક્યા હોય, અને કાં તો જે સમયે પોતે સર્વદર્શનોની આલોચના કરતા હતા તે સમયે પોતાના સહજ લક્ષ્યે રહેવા ટાંક્યા હોય; જે કે આ હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૧૧૫ જોતાં પરઉપકારાર્થે હોવાનું અનુમાન વિશેષ વિદ્યાસપાત્ર છે. કેમકે ‘લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ’ અને તેના ‘ધોરણ’ સંબંધે પોતે જે વિચાર કર્યો છે, તે પોતે જ્યાંસુધી પદાર્થના સ્વરૂપ વિષે નિશ્ચયાત્મક ન હોય ત્યાં સુધી કરવો શક્ય નથી — સંશોધક. મ. ર.

અનાદિ અનંત સિદ્ધિ ?
 અનાદિ અનંતનું જ્ઞાન શી રીતે ?
 આત્મા સકોચે વિકાશે ?
 સિદ્ધ ઊર્ધ્વગમન—ચેતન ખંડવત્ શામાટે નહીં ?
 કેવળજ્ઞાનમાં લોકલોકનું જાણત્વ શી રીતે ?
 લોકસ્થિતિ મર્યાદા હેતુ ?
 શાશ્વત વસ્તુ લક્ષણ ?

ઉત્તર

તે તે સ્થાનવર્તિ સૂર્ય ચંદ્રાદિ વસ્તુ,
 અથવા નિયમિત ગતિ હેતુ ?
 દુસમ સુસમાદિ કાળ ?
 મનુષ્ય ઊચત્વાદિ પ્રભાલુ ?
 અગ્નિકાયાદિનું નિમિત્ત યોગે એકદમ ઉત્પન્ન થનું ?
 એક સિદ્ધ ત્યાં અનંત સિદ્ધ અવગાહના ?

પર.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૪.

હેતુ અવ્યકત ?^૧

એકમાં પર્યવસાન શી રીતે થઈ શકે છે ?
 અથવા થનું નથી ?
 અવહાર રચના ડરી છે એમ કોઈ હેતુથી સિદ્ધ થાય છે ?

પર.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૫.

સ્વસ્થિતિ—આત્મદશા સળધે વિચાર.
 તથા તેનું પર્યવસાન ?

ત્યાર પછી લોકોપકારપ્રવૃત્તિ ?
 લોકોપકારપ્રવૃત્તિનું પોરણ
 વર્તમાનમાં કેમ વર્તનું હયિત છે ?
 (હાથમાં)

પર.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૭.

આત્મપરિણામની વિશેષ સ્થિતિ થવા વાળી અને કાલનો મંથન
 સંકલ્પયોગપણે કરવો પડે છે—

૧. ઉક્તો નોંધ જુઓ — સર્ગપદ્ય મ ૨

૨. ૩. પોત ના સ્વપ્નકામની વિચારના બદલે થે — સર્ગ.૧૧ મ ૨

પપ.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૧૮.

ત્રણે કાળમાં જે વસ્તુ જાત્યંતર થાય નહીં તેને શ્રી જિન દ્રવ્ય કહે છે.
કોઈપણ દ્રવ્ય પરપરિણામે પરિણમે નહીં. સ્વપણાનો ત્યાગ કરી
શકે નહીં.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-સાવધી) સ્વપરિણામી છે.

નિયત અનાદિ મર્યાદાપણે વર્તે છે.

! જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે, તે
કોઈ દિવસ ચેતન થાય નહીં.

પદ.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૦.

હે યોગ,

પપ.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૧.

એક ચૈતન્યમાં આ સર્વ શી રીતે ઘટે છે ?

પદ.^૪

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૨.

જે આ જીવે તે વિશાવ પરિણામ ક્ષીણ ન કર્યાં તો આ જીવને વિષે
તે પ્રત્યક્ષ દુઃખ વેદશે.

પદ.^૫

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૪.

જે જે પ્રકારે આત્માને ચિંતન કર્યો હોય તે તે પ્રકારે તે પ્રતિભાસે છે.

વિષયાર્તપણીથી મૂકતાને પામેલી વિચારશક્તિવાળા જીવને આત્માનું
નિત્યપણું ભાસતું નથી, એમ ઘણુંકરીને દેખાય છે, તેમ થાય છે, તે યથાર્થ
છે; કેમકે અનિત્ય એવા વિષયને વિષે આત્મશુદ્ધિ હોવાથી પોતાનું પણ અનિ-
ત્યપણું ભાસે છે.

૧. આ વિચારણાનો દેવ સ્વતઃ સ્પષ્ટ થઈ શકે તેમ છે.—સંસોધક. મ. ૨.

૨. 'હે યોગ' એટલા જ અક્ષરો લખી મૂકી દીધું છે, તથાપિ યોગસંજ્ઞાનો અંકૂર
ઉગતાં કાંઈ તે સંબંધી લખવાનું ધાર્યું હશે, એમ લાગે છે—સંસોધક. મ. ૨.

૩. આ શ્રી વેદાન અભિપ્રાય, સર્વ દર્શનની આસોચતા કરવાના સમયે સહજ વિચારણે
ટાંક્યો હશે, એમ અમને લાગે છે—સંસોધક. મ. ૨.

૪. આ સ્વાનુભવનો વિષય છે એટલે તે સંબંધી અનુમાન કરવું યોગ્ય નથી,—
સંસોધક. મ. ૨.

૫. આત્મદ્રવ્યની સ્થિતિનો પોતાને યથેચો નિર્ધાર અત્ર સ્પષ્ટો છે.—સંસોધક. મ. ૨.

વિચારવાનને આત્મા વિચારવાન લાગે છે. શૂન્યપણે ચિંતન કરનારને આત્મા શૂન્ય લાગે છે, અનિત્યપણે ચિંતન કરનારને અનિત્ય લાગે છે, નિત્યપણે ચિંતન કરનારને નિત્ય લાગે છે.

ચેતનની ઉત્પત્તિના કંઈ પણ સયોગો દેખતા નથી, તેથી ચેતન અનુ-ત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી, માટે અવિનાશી છે.—નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે.

સમયે સમયે પરિણામાંતર પ્રાપ્ત થવાથી અનિત્ય છે.

સ્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને અયોગ્ય હોવાથી મૂળ દ્રવ્ય છે.

૬૦.^૧

[હાયનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૬.

સર્વ કરતાં વીતરાગનાં વચનને સંપૂર્ણ પ્રતીતિનું સ્થાન કહેવું ઘટે છે, કેમકે જ્યાં રાગાદિ દોષનો સંપૂર્ણ ક્ષય હોય ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટ-વાયોગ્ય નિયમ ઘટે છે.

શ્રી જિનને સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગતા સહજ છે. પ્રત્યક્ષ તેમનાં વચનનું પ્રમાણ છે માટે, . . . જે કોઈ પુરુષને . . . જેટલે અંશે વીતરા-ગતા સહજ છે, તેટલે અંશે તે પુરુષનું વાક્ય માન્યતા યોગ્ય છે.

સાંખ્યાદિ દર્શને બધા, મોક્ષની જે જે બ્યાખ્યા ઉપદેશી છે, તેથી બળ-વાન પ્રમાણુસિદ્ધ બ્યાખ્યા શ્રી જિનવીતરાગે કહી છે, એમ જાણું છઉં.

શૃંગ—જે જિને દ્વૈતનું નિરૂપણ કર્યું છે, આત્માને ખંડ દ્રવ્યવત્ કહ્યો છે, કર્તા બોલ્યા કહ્યો છે, અને નિર્વિકલ્પ સમાધિને અતરાયમાં મુખ્ય કારણ થાય એવી પદાર્થબ્યાખ્યા કહી છે, તે જિનની શિક્ષા બળવાન પ્રમાણુસિદ્ધ છે એમ કેમ કહી શકાય? કેવળ અદ્વૈત—અને [હાયનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૨૭. સહજે નિર્વિકલ્પ સમાધિનું કારણ એવી જે વેદાતાદિ માર્ગ તેનું તે કરતાં અવશ્ય વિશેષ પ્રમાણુસિદ્ધિપણું સહજ છે.

ઉ૦—યદ્યપિ એકવાર તમે કહ્યો છો તેમ ગણીએ, પણ સર્વ દર્શનની શિક્ષા કરતાં જિનની કહેલી બધા, મોક્ષના સ્વરૂપની શિક્ષા જેટલી અવિકળ પ્રતિભાસે છે, તેટલી બીજાં દર્શનની પ્રતિભાસતી નથી.—અને જે અવિકળ શિક્ષા તે જ પ્રમાણુસિદ્ધ છે.

શં૦—એમ બે તમે ધારો છો તો કોઈરીતે નિર્ણયનો સમય નહીં આવે, કેમકે સર્વ દર્શનમાં બે બે દર્શનને વિષે બેની સ્થિતિ છે તે તે દર્શન માટે અવિકળતા માને છે.

ઉ૦—યદ્યપિ એમ હોય તો તેથી અવિકળતા ન ઠરે, બેનું પ્રમાણે કરી અવિકળપણું હોય તે જ અવિકળ ઠરે.

પ્ર૦—બે પ્રમાણે કરી તમે જિનની શિક્ષાને અવિકળ બણો છો તે પ્રકારને તમે કહો; અને બે પ્રકારે વેદાંતાદિનું વિકળપણું તમને સંભવે છે, તે પણ કહો.

૬૧.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩૦.

પ્રત્યક્ષ અનેક પ્રકારનાં દુઃખને તથા દુઃખી પ્રાણીઓને બોધને, તેમજ જગત્ની વિચિત્ર રચના બણીને તેમ થવાનો હેતુ શો છે? તથા તે દુઃખનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે? અને તેની નિવૃત્તિ કયા પ્રકારે થઈ શકવા યોગ્ય છે? તેમજ જગત્ની વિચિત્રરચનાનું અંતર્સ્વરૂપ શું છે—એ આદિ પ્રકારને વિષે વિચારદશા ઉત્પન્ન થઈ છે બેને એવા મુમુક્ષુ પુરુષ તેમણે, પૂર્વ પુરુષોએ ઉપર કહ્યા તે વિચારો વિષે બે કુંઠસમાધાન આપ્યું હતું, અથવા માન્યું હતું, તે વિચારના સમાધાન પ્રત્યે પણ યથાશક્તિ આલોચના કરી. તે આલોચના કરતાં વિવિધ પ્રકારના મતમતાંતર તથા અભિપ્રાયસંબંધી યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કર્યો. તેમ જ નાના પ્રકારના ચમાનુભદિ સંપ્રદાયનો વિચાર

૧. શ્રીમદે સર્વ દર્શનો અને સુપ્રદાયોની કરેલી આલોચનાનું પરિણામ આ લેખ બહાલ્ય છે. જિનદર્શનની સિદ્ધિ શ્રીમદ્ને થયેલી આ અવલોકનના અંતિમ વચનોથી બહાલ્ય છે, તથાપિ તે દર્શનની સિદ્ધિ થવામાં કેટલાક પૂર્વાપર વિરુદ્ધ કારણો ભેવામાં આન્યા છે. આ આલોચનાલેખ પૃષ્ઠ ૧૩૦ વિષે પૂર્ણ થાય છે, અને બે પૂર્વાપર વિતોરવાળાં કારણો તે ૧૩૧ માં પૃષ્ઠપર લખાવાં ભેઈએ, પણ ૧૩૧ પૃષ્ઠ દેવળ કોરું પડ્યું છે. આલોચનાલેખમાં બે પ્રકારનાં કારણો સંબંધી કહેવામાં આન્યું છે તે પ્રકારના બેવાં કેટલાંક પ્રશ્નો ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠ પર ભેવામાં આવે છે, તથાપિ અમે નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતા નથી કે ૧૩૦ માં પૃષ્ઠપરના આલોચનાલેખમાં બે પૂર્વાપર વિરોધો કહેવામાં આન્યા છે તે જ ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠપરનો છે; કેમકે ૧૩૧ પૃષ્ઠપર આ કારણો લખાવાં ભેઈએ તેને બદલે તે માનું કોરું મૂકીને શા માટે ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠપર લખવામાં આવે એ પ્રશ્ન સહજ ઉત્તર થાય છે. ૧૩૨-૧૩૩ પૃષ્ઠપર લખેલા કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર શ્રીમદ્ના જુદા જુદા લેખોમાંથી નીકળી રહે છે. આ આલોચનાલેખનો સમય સંવત ૧૬૪૭ ની પૂર્વે એટલે સમ્યગ્દર્શનની પૂર્વેનો હોવો ભેઈએ. કેમકે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ, એને જિન પ્રવચનમાં કહેવામાં આવે છે કે, જેનાથી જિનશાસ્ત્રીકાં વત્વાર્થની શ્રદ્ધા થાય —સંશોધક. મ. ૨.

કર્યો. [પાઠાં તથા વેદાંતાદિ દર્શનનો વિચાર કર્યો] તે આલોચનાવિષે અનેક પ્રકારે તે દર્શનના સ્વરૂપનું મથન કર્યું, અને પ્રસંગે પ્રસંગે મથનની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલું એવું જૈનદર્શન તે સંબંધી ઘણા પ્રકારે જે મથન થયું તે મથનથી તે દર્શનને સિદ્ધ થવા અર્થે—પૂર્વાપર વિરોધ જેવા લાગે છે એવા નીચે લખ્યા છે તે કારણો દેખાયાં.

૬૨.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩૨.]

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય તથા આકાશાસ્તિકાય અરૂપી છતાં રૂપીને સામર્થ્ય આપે છે, અને એ ત્રણ દ્રવ્ય સ્વભાવપરિણામી કહ્યાં છે, ત્યારે એ અરૂપી છતાં રૂપીને સહાયક કેમ થઈ શકે?

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એકસેત્રાવગાદી છે, અને પરસ્પર વિરુદ્ધતાવાળા તેના સ્વભાવ છે, છતાં તેમાં વિરોધ, ગતિ પામેલી વસ્તુપ્રત્યે સ્થિતિસહાયકતારૂપે અને સ્થિતિ પામેલી વસ્તુપ્રત્યે ગતિ સહાયકતારૂપે થઈ શા માટે આવે નહીં?

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આત્મા એક એ ત્રણ સમાન અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, તેનો કંઈ બીજો રહસ્યાર્થ છે?

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયની અવગાહના અમુક અમૂર્તાકારે છે, તેમ હોવામાં કંઈ રહસ્યાર્થ છે?

લોકસંસ્થાન સદૈવ એક સ્વરૂપે રહેવામાં કંઈ રહસ્યાર્થ છે?

એક તારો પણ ઘટવધ થતો નથી, એવી અનાદિસ્થિતિ શા હેતુથી માનવી?

શાશ્વતપણાની બાબ્યા શું? આત્મા, કે પરમાણુ કદાપિ શાશ્વત માનવામાં મૂળ દ્રવ્યત્વ કારણ છે; પણ તારા, ચંદ્ર, ત્રિમાનાદિમાં તેવું શું કારણ છે?

૬૩.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩૩.]

સિદ્ધ આત્મા લોકાલોકપ્રકાશક છે, પણ લોકાલોકવ્યાપક નથી, વ્યાપક તો સ્વઅવગાહના પ્રમાણ છે. જે મનુષ્યદેહે સિદ્ધિ પામ્યા તેના ત્રીજા ભાગ હોય તે પ્રદેશ ઘન છે, એટલે આત્મદ્રવ્ય લોકાલોકવ્યાપક નથી પણ લોકાલોકપ્રકાશક એટલે લોકાલોકસાયક છે, લોકાલોક પ્રત્યે આત્મા જતો નથી, અને લોકાલોક કંઈ આત્મામાં આવનાં નથી, સર્વે પોતપોતાની અવગાહનામાં સ્વસપ્તમાં રહ્યાં છે, તેમ છતાં આત્માને તેવું જાનદર્શન શી રીતે થાય છે?

અત્રે જો એવું દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે કે જેમ આરીસામાં વસ્તુ પ્રતિબિંબિત થાય છે, તેમ આત્મામાં પણ લોકલોક પ્રકાશિત થાય છે. પ્રતિબિંબિત થાય છે તો એ સમાધાન પણ અવિરોધ દેખાતું નથી, કેમકે આરીસામાં તો વીસસા પરિણામીપુદ્ગલ રાશી(?)થી પ્રતિબિંબ થાય છે.

આત્માનો અગુરુ લઘુ ધર્મ છે, તે ધર્મને દેખતાં આત્મા સર્વ પદાર્થને જાણે છે, કેમકે સર્વ દ્રવ્યમાં અગુરુ લઘુ ગુણ સમાન છે. એમ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં અગુરુ લઘુ ધર્મનો અર્થ શું સમજવો?

૬૪.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૩૬.

આહારનો જય,

આસનનો જય,

નિદ્રાનો જય,

વાદ્યસંયમ,

જિનોપદિષ્ટ આત્મધ્યાન.

,, આત્મધ્યાન શી રીતે?

જ્ઞાન પ્રમાણુ ધ્યાન થઈ શકે, માટે જ્ઞાનતારતમ્યતા જોઈએ. શું વિચારતાં, શું માનતાં, શી દશા થતાં ચોથું ગુણસ્થાનક કહેવાય? શાથી ચોથે ગુણસ્થાનકેથી તેરમે ગુણસ્થાનકે આવે?

૬૫.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૪૮.

વર્તમાનકાળની પેઠે આ જગત્ સર્વકાળ છે.

પૂર્વકાળે ન હોય તો વર્તમાનકાળે તેનું હોવું પણ હોય નહીં.

વર્તમાનકાળે છે તો ભવિષ્યકાળમાં તે અત્યત વિનાશ પામે નહીં.

પદાર્થમાત્ર પરિણામી હોવાથી આ જગત્ પર્યાયાંતર દેખાય છે; પણ મૂળપણે તેનું સદા વર્તમાનપણું છે.

૬૬.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૦.

જે વસ્તુ સમયમાત્ર છે, તે સર્વ કાળ છે.

જે ભાવ છે તે છે, જે ભાવ નથી તે નથી.

૧ ચાલિતદશાનો ક્રમ અને ચતુર્થ ગુણસ્થાનક (સમ્યક્દર્શન) હોવાનું અવલોકન અત્રે વર્તમાન દશા કરવાની ચિંતા આ લેખકરથી ન્હાય છે.—સંશોધક મ. ર.

૨ ૩. વિધિવ્યવસ્થાના દ્રવ્ય-પદાર્થોના સ્વભાવની મહાનદર્શક આ લેખ છે.—સંશોધક. મ. ર.

બે પ્રકારનો પદાર્થ સ્વભાવવિભાવપૂર્વક સ્પષ્ટ દેખાય છે. ૧/૩ સ્વભાવ,
ચેતન સ્વભાવ.

૬૭.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૨.

ગુણાતિશયતા શું?

તે કેમ આરાધાય?

કેવળજ્ઞાનમાં અતિશયતા શું?

તીર્થંકરમાં અતિશયતા શું? વિશેષ હેતુ શ્રો?

બે જિનસમ્મત કેવળજ્ઞાન લોકાલોકજ્ઞાયક માનીએ તો તે કેવળ-
જ્ઞાનમાં આહાર, નિદાર, વિહારાદિ ક્રિયા શી રીતે સંભવે?

વર્તમાનમાં તેની આ ક્ષેત્રે અપ્રાપ્તિ તેનો હેતુ શો?

૬૮.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૪.

મતિ,

શ્રુત,

અવધિ,

મનઃપર્યવ,

પરમાવધિ,

કેવળ,

૬૯.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૫.

પરમાવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન છે, એ રહસ્ય
અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

અનાદિ અનંતકાળનું, અનંત એવા અલોકનું? ગણિતથી અતીત અથવા
અસંખ્યાતથી પર એવો શબ્દસમૂહ, પરમાણુસમૂહ અર્નન છતાં અનંતપણાનો
સાક્ષાત્કાર થાય તે ગણિતાતીતપણું છતાં શી રીતે સાક્ષાત્ અર્નનપણું
જણાય? એ વિરોધની શાંતિ ઉપર કહ્યાં તે રહસ્યથી થવાયોગ્ય સમજાય છે.

વગી કેવળજ્ઞાન નિર્વિકલ્પ છે, ઉપયોગનો પ્રયોગ કરવો પડતો નથી.
સદજ ઉપયોગે તે જ્ઞાન છે; તે પણ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે.

૧. તત્ત્વાર્થમદ્ધાન પૂર્વેની તત્ત્વ વિચારણા બતાવે છે.—સંતોષક. મ. ૨.

૨. મયાજિજ્ઞાનની બ્યાખ્યાઓ સમજાવે એવું આ અનુક્રમ લખ્યો બતાવે છે.—
સંતોષક. મ. ૨.

૩. શ્રીમદ્ધું પરમાવધિ આદિ જ્ઞાનનું અનુપ્રેક્ષન છે.—સંતોષક. મ. ૨.

કેમકે પ્રથમ સિદ્ધ કોણ? પ્રથમ જીવપર્યાય કયો? પ્રથમ પરમાણુ-પર્યાય કયો? એ કેવળજ્ઞાનગોચર પણ અનાદિ જ જણાય છે; અર્થાત્ કેવળ-જ્ઞાન તેની આદિ પામતું નથી, અને કેવળજ્ઞાનથી કંઈ છાનું નથી એ બે વાત પરસ્પર વિરોધી છે, તેનું સમાધાન પરમાવધિની અનુપ્રેક્ષાથી તથા સહજ ઉપયોગની અનુપ્રેક્ષાથી સમજાવાયોગ્ય રસ્તો દેખાય છે.

૭૦.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૬.

કંઈ પણ છે?

શું છે?

શા પ્રકારે છે?

જાણવા યોગ્ય છે?

જાણવાનું ફળ શું છે?

બંધનો હેતુ શો છે?

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૭.

પુદ્ગલનિમિત્ત બંધ કે જીવના હોયથી બંધ?

જે પ્રકારે માનો તે પ્રકારે બંધ ન ટાળી શકાય એવો સિદ્ધ થાય છે; માટે મોક્ષપદની હાનિ થાય છે; તેનું નાસ્તિત્વ કરે છે.

અમૂર્તતા તે કંઈ વસ્તુતા કે અવસ્તુતા?

અમૂર્તતા બે વસ્તુતા તો કંઈ મહત્ત્વવાન કે તેમ નહીં?

મૂર્ત એવાં પુદ્ગલનો અને અમૂર્ત એવા જીવનો સંયોગ કેમ ઘટે?

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૮.

ધર્મ, અધર્મ અને જીવ દ્રવ્યનું ક્ષેત્રવ્યાપીપણું જે પ્રકારે જિન કહે છે તે પ્રમાણે માનતાં તે દ્રવ્ય ઉત્પત્તસ્વભાવીવત્ સિદ્ધ થવા જાય છે, કેમકે મધ્યમપરિણામીપણું છે.

ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ વસ્તુ દ્રવ્યપણે એક જાતિ અને ગુણપણે ભિન્ન જાતિ એમ માનવા યોગ્ય છે, કે દ્રવ્યતા પણ ભિન્ન ભિન્ન માનવા યોગ્ય છે.

દ્રવ્ય એટલે શું? ગુણપર્યાયિણા તેનું બીજું શું સ્વરૂપ છે?

૧. તત્ત્વાર્થચક્રાન (વિ. ૨૦ ૧૬૪૭) થવા પૂર્વે શ્રીમદે તત્ત્વવિચારણા આ પ્રશ્નોથી કેરી હોય અથવા આવા વિષયોપરતે વિવેચન લખવાના અભિપ્રાયથી આ પ્રશ્નો લખ્યા હોય.—સંશોધક. મ. ૨.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૫૯.

કેવળજ્ઞાન સર્વ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળભાવનું નાયક હરે તો સર્વ વસ્તુ નિયત મર્યાદામાં આવી બંધ—અનંતપણું ન હરે, કેમકે અનંતપણું—અનાદિપણું સમગ્ર્યું જતું નથી—અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનમાં તેનું કયિ રીતે પ્રતિભાસવું થાય? તેનો વિચાર બરાબર બંધ બેસતો નથી.

૭૧.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૨.

જૈન જોને સર્વપ્રકાશતા કહે છે તેને વેદાંત સર્વવ્યાપકતા કહે છે.

દૃષ્ટ વસ્તુપરથી અદૃષ્ટનો વિચાર અનુસંધાન કરવો ઘટે.

જિનને અભિગ્રાએ આત્મા માનતાં અત્ર લખ્યા છે તે પ્રસંગોપ્રત્યે વધારે વિચાર કરવો—

૧. અસંખ્યાત પ્રદેશનું મૂળ પરિભાણ.

૨. સંકોચ, વિકાશ થઈ શકે એવો આત્મા માન્યો છે તે સંકોચ, વિકાશ અરૂપીને વિષે હોવાયોગ્ય છે? તથા કેવા પ્રકારે હોવાયોગ્ય છે.

૩. નિગોદ અવસ્થાવિષે વિશેષ કારણ કંઈ છે?

૪. સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિની પ્રકાશકતા તે રૂપ કેવળજ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છે, કે સ્વસ્વરૂપાવસાન નિજજ્ઞાનમય કેવળજ્ઞાન છે?

૫. આત્મામાં યોગે વિપરિણામ છે? સ્વભાવે વિપરિણામ છે? વિપરિણામ આત્માની મૂળ સત્તા છે? સંયોગી સત્તા છે? તે સત્તાનું કયું દ્રવ્ય મૂળ કારણ છે?

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૩.

૬. લીનાધિક અવસ્થા ચેતન પામે તેને વિષે કંઈ કારણ છે? સ્વસ્વ-ભાવનું? પુદ્ગલ સંયોગનું કે તેથી વ્યતિરિક્ત?

૭. જે પ્રમાણે મોક્ષપદે આત્મતા પ્રગટે તે પ્રમાણે મૂળ દ્રવ્ય માનીએ તો લોકવ્યાપકપ્રમાણ આત્મા ન થવાનું કારણ શું?

૮. જ્ઞાન ગુણ અને આત્મા ગુણી એ ઘટના ઘટાવવા જતાં આત્મા કયંચિત્ જ્ઞાનવ્યતિરિક્ત માનવો તે કેવી અપેક્ષાએ? જડત્વભાવે કે અન્ય-ગુણ અપેક્ષાએ?

૯. મધ્યમ પરિણામવાળી વસ્તુનું નિત્યપણું શી રીતે સંભવે છે?

૧૦. શુદ્ધચેતનમાં અનેકની સંખ્યાનો ભેદ શા કારણે ઘટે છે?

૭૨.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૫.

જેનાથી માર્ગ પ્રવર્ત્યા છે, એવા મોટા પુરુષના વિચાર, બળ, નિર્ભયતાદિ ગુણો પણ મોટા હતા.^૨

એક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં જે પરાક્રમ ઘટે છે, તે કરતાં અપૂર્વ અભિપ્રાય સહિત ધર્મસંતતિ પ્રવર્તવામાં વિશેષ પરાક્રમ ઘટે છે.^૩

તથારૂપ શક્તિ ચોડા વખત પૂર્વે અત્ર જણાતી હતી, હાલ તેમાં વિક્ષણતા જોવામાં આવે છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઈએ તે વિચારવાયોગ્ય છે.^૪

દર્શનની રીતે આ કાળમાં ધર્મ પ્રવર્તે એથી જીવોનું કલ્યાણ છે કે સંપ્રદાયની રીતે પ્રવર્તે તો જીવોનું કલ્યાણ છે તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.^૫

સંપ્રદાયની રીતે ઘણા જીવોને તે માર્ગ ગ્રહણ થવા યોગ્ય થાય, દર્શનની રીતે વીરલ જીવોને ગ્રહણ થાય.^૬

જે જિનને અભિમતે માર્ગ નિરૂપણ કરવાયોગ્ય ગણવામાં આવે, તો તે સંપ્રદાયના પ્રકારે નિરૂપણ થવો વિશેષ અસંભવિત છે, કેમકે તેની રચનાનું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ થવું કઠણ છે.^૭

દર્શનની અપેક્ષાએ કોઈક જીવને કિપકારી થાય. એટલો વિરોધ આવે છે,

૭૩.^૮

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૬.

જે કોઈ મોટા પુરુષ થયા છે તેઓ પ્રથમથી સ્વસ્વરૂપ (નિજશક્તિ) સમજી શકતા હતા, અને હાલ મહત્કાર્યનાં બીજને પ્રથમથી અવ્યક્તપણે વાળ્યા રહેતા હતા—અથવા સ્વાચરણ અવિરોધ જોવું રાખતા હતા.

અત્રે તે પ્રકાર વિશેષ વિરોધમાં પડ્યા હોય એમ દેખાય છે. તે વિરોધમાં કારણો પણ અત્રે લખ્યા છે.

૧. શ્રીમદ્ની માર્ગ પ્રવર્તવવાની ઇચ્છા આ લેખપરથી અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે — સંશોધક. મ. ૨.

૨. ૩ માર્ગ પ્રવર્તકને પરાક્રમાદિ કેવા જોઈએ તે સજ્જીની શ્રીમદ્ની સાવરના દર્શક છે — સંશોધક. મ. ૨.

૪. જગૃત્તિ પ્રેરક વચનો છે — સંશોધક. મ. ૨.

૫. ૧. ૭ દર્શનપદ્ધતિએ અને સંપ્રદાયપદ્ધતિએ માર્ગ પ્રવર્તવવાની પોતાની શક્તિ ઓનો શ્રીમદ્નો સ્વાતુલ્ય દર્શક છે — સંશોધક. મ. ૨.

૬. પ્રમત્તલાવ ટાળવાની પરમ જિજ્ઞાસા આ ઉદ્ધાતો જણાવે છે — સંશોધક. મ. ૨.

૧. વિશેષ સંસારીની રીતિ જોવો વ્યવહાર વર્તતો હોવાથી.

૨. પ્રદાયર્થનું ધારણ.

૭૪.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૭.

સોદં (આશ્વર્થકારક) મદાપુરુષોએ ગવેપણા કરી છે.^૧

કટિપત પરિણતિથી જીવને વિરમનું આટલું બધું કહણુ થઈ પડ્યું છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઈએ ?^૧

આત્માના ધ્યાનનો મુખ્ય પ્રકાર કયો કહી શકાય ?^૧

તે ધ્યાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે ?^૧

આત્માનું સ્વસ્મ શા પ્રકારે ?^૧

કેવળજ્ઞાન જિનાગમમાં પ્રાપ્ત્યું છે તે યથાયોગ્ય છે કે, વેદાંતે પ્રાપ્ત્યું છે તે યથાયોગ્ય છે ?^૧

૭૫.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૮.

ત્રેરણાપૂર્વક રૂપદ્વ ગમનાગમ ક્રિયા આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણપણા માટે વિશેષ વિચારવાયોગ્ય છે.

પ્ર૦—પરમાણુ એક પ્રદેશાત્મક, આકાશ અર્નન પ્રદેશાત્મક માનવામાં જો હેતુ છે, તે હેતુ આત્માના અસખ્યાત પ્રદેશપણા માટે યથાતથ્ય સિદ્ધ થતો નથી. મધ્યમ પરિણામી વસ્તુ અનુત્પન્ન જોવામાં આવતી નથી માટે.

ઉ૦—

૭૬.^૩

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૬૯.

અમૂર્તપણાની વ્યાખ્યા શું ?

અનંતપણાની વ્યાખ્યા શું ?

આકાશનું અવગાહકધર્મપણું શા પ્રકારે ?

મૂર્તામૂર્તનો બંધ આજ થતો નથી તો અનાદિથી કેમ થઈ શકે ? વસ્તુસ્વસ્થાવ એમ અન્યથા કેમ માની શકાય ?

કોંધાદિભાવ જીવમાં પરિણામીપણે છે, નિવૃત્તપણે છે ?

પરિણામીપણે જો કહીએ તો સ્વાભાવિક ધર્મ થાય, સ્વાભાવિક ધર્મનું ટળવાપણું ડ્યાંય અનુભૂત થતું નથી

૧. સ્વન રૂપદ્વ છે—સંસોધક મ ૨.

૨. કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપની વિચાર સોધના છે—સંસોધક. મ ૨.

૩. તત્ત્વસોધન છે—સંસોધક. મ ૨.

૪. તત્ત્વાર્થ ચદ્વાદ (વિ. સં. ૧૬૪૦) પૂર્વેની તત્ત્વ વિચારણા અણાય છે.—સંસોધક—મ ૨.

૮૦.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭

આત્મામાં પારિણામિકતા? મુક્તિમાં પણ સર્વ પદાર્થનું પ્રતિભાસઃ
અનાદિ અનંતનું જ્ઞાન કયા પ્રકારે થવા યોગ્ય છે?

વેદાંત—

આત્મા એક, અનાદિ માયા, બંધમોક્ષનું પ્રતિપાદન એ તમે કહો !
એમ ઘટી શકતાં નથી.

આનંદ અને ચૈતન્યમાં શ્રી કષિણદેવજીએ વિરોધ કહ્યો છે તેનું
સમાધાન છે? યથાયોગ્ય સમાધાન વેદાંતમાં લેવામાં આવતું નથી.

આત્મા નાનાત્રિના બંધ, મોક્ષ હોવાયોગ્ય જ નથી. તે તો છે, એ
છતાં કલ્પિત કહેવાથી પણ ઉપદેશાદિ કાર્ય કરવા યોગ્ય ઠરતાં નથી.

૮૨.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭૪

જૈનમાર્ગ.

૧ લોક સરથાન.

૨ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ દ્રવ્ય.

૩ અરૂપીપણું.

૪ સુસમ કુસમાદિકાળ.

૫ તે તે કાળે ભારતાદિની સ્થિતિ—મનુષ્ય જિંવત્વાદિપ્રમાણ.

૬ નિગોદ સૂદમ.

૭ ભલ્લ અભલ્લ નામે બે પ્રકારે જીવ.

૮ વિલાવ દશા પારિણામિક લાવે.

૯ પ્રદેશ અને સમય તેનું વ્યાવહારિક પારમાર્થિક કંઈ સ્વરૂપ.

૧૦ ગુણ સમુદાયથી જુદું કંઈ દ્રવ્યત્વ.

૧૧ પ્રદેશ સમુદાયનું વસ્તુત્વ.

૧૨ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શથી જુદું એવું કંઈ પણ પરમાણુપણું.

૧૩ પ્રદેશનું સંકોચાણું, વિકાસાણું.

૧૪ તેથી ઘનપણું કે પાતળાપણું.

૧૫ અસ્પર્શગતિ.

૧૬ એક સમય અત્ર અને સિદ્ધક્ષેત્ર હોવાપણું.—અથવા તે જ સમયે
લોકાંતગમન.

૧૭ સિદ્ધસંગ્રામી અવગાહ.

૧૮ અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળની વ્યાવહારિક-પારમાર્થિક કંઈ વ્યાખ્યા;—જીવની અપેક્ષા તથા દૃશ્ય પદાર્થની અપેક્ષાએ.

‘મતિશ્રુતની વ્યાખ્યા—તે પ્રકારે.’ [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭૫.

૧૯ કેવળજ્ઞાનની બીજી કંઈ વ્યાખ્યા.

૨૦ ક્ષેત્રપ્રમાણની બીજી કંઈ વ્યાખ્યા.

૨૧ સમસ્ત વિશ્વનો એક અદ્વૈત તત્ત્વપર વિચાર.

૨૨ કેવળજ્ઞાનવિના જીવસ્વરૂપનું બીજી કોઈ જ્ઞાને થકણ પ્રત્યક્ષપણે.

૨૩ વિભાવનું ઉપાદાન કારણ.

૨૪ તેમ તથાપ્રકારનો સમાધાનયોગ્ય કોઈ પ્રકાર.

૨૫ આ કાળને વિષે દશ બોલનું વ્યવસ્થેદપણું—તેનો અન્ય કંઈ પણ પરમાર્થ.

૨૬ બીજાભૂત અને સંપૂર્ણ એમ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે.

૨૭ વીર્યાદિ આત્મગુણ ગણ્યા છે તેમાં ચેતનપણું.

૨૮ જ્ઞાનથી જુદું એવું આત્મત્વ.

૨૯ જીવનો સ્પષ્ટ અનુભવ થવાના ધ્યાનના મુખ્ય પ્રકાર—વર્તમાન-કાળને વિષે.

૩૦ તેમાં પણ સર્વોત્કૃષ્ટ મુખ્ય પ્રકાર.

૩૧ અતિશયનું સ્વરૂપ.

૩૨ લબ્ધિ (કેટલીક) અદ્વૈતતત્ત્વ માનતાં સિદ્ધ થાય એવી માન્ય છે.

૩૩ લોકદર્શનનો મુગમ માર્ગ—વર્તમાનકાળે; કંઈ પણ.

૩૪ દેહાંતદર્શનનો મુગમ માર્ગ—વર્તમાનકાળે. [હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૭૬.

૩૫ સિદ્ધત્વપર્યાય સાદિ અનંત અને મોક્ષ અનાદિ અનંત.

૩૬ પરિણામી પદાર્થ—નિરંતર સ્વાકાર પરિણામી હોય તો પણ અવ્યવસ્થિત પરિણામીપણું. અનાદિથી હોય તે કેવળજ્ઞાનને વિષે ભાસ્યમાન. પદાર્થને વિષે શી રીતે ઘટમાન.

૮૩.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૦.

૧ કર્મવ્યવસ્થા. ૨ સર્વજ્ઞતા. ૩ પારિણામિકતા. ૪ નાના પ્રકારના વિચાર અને સમાધાન ૫ અન્યથી ન્યૂન પરાલવતા. ૬ જ્યાં જ્યાં અન્ય વિકળ છે ત્યાં ત્યાં અવિકળ આ અવિકળ દેખાય ત્યાં અન્યનું કવચિત્ અવિકળપણું—નહીં તો નહીં.

૮૪.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૧.

મોહમયિ ક્ષેત્રસંબંધી ઉપાધિ પરિત્યાગવાને આઠ મહિના અને દશ દિવસ બાકી છે; અને તે પરિત્યાગ થઈ શકવાયોગ્ય છે. બીજે ક્ષેત્રે ઉપાધિ (વ્યાપાર) કરવાના અભિપ્રાયથી મોહમયિ ક્ષેત્રની ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહે છે, એમ નથી; પણ જ્યાંસુધી સર્વસંગપરિત્યાગરૂપ યોગ નિરાવરણ થાય નહીં ત્યાંસુધી જે શુદ્ધાશ્રમ વર્તે તે શુદ્ધાશ્રમમાં કાળ વ્યતીત કરવાવિધેનો વિચાર કર્તાવ્ય છે. ક્ષેત્રનો વિચાર કર્તાવ્ય છે. જે વ્યવહારમાં વર્તવું તે વ્યવહારનો વિચાર કર્તાવ્ય છે, કેમકે પૂર્વાપર અવિરોધપણું નહીં તો રહેવું કઠણ છે.

૮૫.^૧

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૨.

ભૂ.—
સ્થાપના.—

બ્રહ્મ.

ધ્યાન.

મુખ:—

યોગબળ.

બ્રહ્મચરણ.

નિર્ગુણાદિસંપ્રદાય.

ધ્યાન.

નિરૂપણ.

યોગબળ.

ભૂ. સ્થાપના મુખ સર્વદર્શન અવિરોધ.

સ્વાધુ સ્થિતિ.

આત્મબળ.

૮૬.

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૩.

મો ધમ્મો જય્ય દયા દસદ દોસા ન જસ્સા, મો દેવો; સોહુ ગુરુ જો નાળી આરંભપરિપ્રહાવિરજો.

૮૭.^૨

[હાથનોંધ ૧, પૃષ્ઠ ૧૮૭.

અક્રિયિતપણથી વિચરતાં
ધ્યાનથી તન્મયાત્મસ્વરૂપ એવો ક્યારે થઈશ?

૮૮.^૨

એકવાર
વિશ્લેષ શમ્યાવિના જહુ સમીપ આવી શકવા
યોગ્ય અપૂર્વ સંયમ પ્રગટશે નહીં. કેમ, ક્યાં, સ્થિતિ કરીએ?

૧. મુખર્થ પરિત્યાગ કરવાને કરેલા નિર્ણય સમય પહેલાં જ્યનિ, વ્યાપારરૂઢિના રહેવાની ઇચ્છા અને સર્વસંગપરિત્યાગની જ્ઞાતિ ક્રિયામાં ન મૂકાય ત્યાંસુધી પૂર્વાપર અવિરોધપણું રહેવા અર્થે શુદ્ધાશ્રમ કેવા પ્રકારે વેગે તે સંબંધીનો શ્રીમદ્નો વિચાર આ લેખથી બતાવ્યો છે... ૨. શ્રીમદ્ના જ્ઞાન સંબંધીની વિચારણા છે... ૩. આ અદ્વૈત અભિલાષ સંગ વિચારને ધાવ છે... ૪. આ લેખ અપૂર્વ હરેશ્ચાન્દ્રાચાર્ય છે—સંપ્રદેશક. શ્રી ર.

વર્ષ ૨૯ થી ૩૪ પર્યંત.

હાથનોંધ ૨ છ.*

૧.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩.

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનનો આત્યંતિક અભાવ કરી જે સદગ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે સ્વરૂપ અમારું સમરણ, ધ્યાન અને પામવા યોગ્ય સ્થાન છે.

૨.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૫.

સર્વશપદનું ધ્યાન કરો.

૩.^૨

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૭.

શુદ્ધ ચૈતન્ય
અનંત આત્મદ્રવ્ય
કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ
શક્તિરૂપે

તે

જેને સંપૂર્ણ વ્યક્ત થયું છે, તથા વ્યક્ત થવાનો

જે પુરુષો માર્ગ પામ્યા છે તે પુરુષોને

આત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

૪.^૩

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૯.

નમો જિણાણું જિદ ભવાણું

જિનતત્ત્વસંલેપ.

અનંત અવકાશ છે.

તેમાં જડ ચૈતનાત્મક વિશ્વ રહ્યું છે.

* આ બીજી હાથનોંધ કઈ સાલથી લખવાી શરૂ કરી છે, તથા કઈ સાલસુધી લખી છે તે જાણી શકાતું નથી. આ હાથનોંધમાં અંગ્રેજી વર્ષ ૧૮૯૬ ના ફેબ્રુ-ડર છે, તે જોતાં સંવત ૧૯૫૨ પછી તે લખવાી શરૂ કરી હોવી જોઈએ. સંવત ૧૯૫૨ ની સાલમાં શ્રીમદને ૨૬ મું વર્ષ ચાલતું હતું; એટલે અમે ૨૬ મું વર્ષ અહીં લખ્યું છે, તથા કઈ સાલ સુધી લખી છે તે જાણતું નથી; એટલે દેહાંત સુધી અર્થાત્ ૩૪ માં વર્ષ પર્યંત, એમ અહીં જણાવ્યું છે—સંસોધક. મ. ૨.

૧. હેતુ રપદ છે . . . ૨. સર્વશપદની પરમ ઇચ્છા દર્શાવે છે . . . ૩. શ્રીમદની કઈદશા પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ હતી તે આ ઉદ્દેશાતોથી જાણી શકાય તેમ છે . . . ૪. જિન તત્ત્વાર્થનો નિદાય છે—સંસોધક. મ. ૨.

વિશ્વમયાદા બે અમૂર્ત દ્રવ્યથી છે.

જેને ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય એવી સંજ્ઞા છે.

જીવ, અને પરમાણુપુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે.

સર્વ દ્રવ્ય દ્રવ્યત્વે શાશ્વત છે.

અનંત જીવ છે.

અનંત અનંત પરમાણુપુદ્ગલ છે.

ધર્માસ્તિકાય એક છે.

અધર્માસ્તિકાય એક છે.

કાળ દ્રવ્ય છે.

વિશ્વપ્રમાણુ ક્ષેત્રાવગાહ કરી શકે એવો એકેક જીવ છે.

૫.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૧૩.

નમો જિણાણું જિદ ભવાણું

જેની પ્રત્યક્ષ દશા જ બોધરૂપ છે, તે મહત્પુરુષને ધન્ય છે.

જે મતભેદે આ જીવ ગ્રહાયો છે, તે જ મતભેદ જ તેના સ્વરૂપને

મુખ્ય આવરણ છે.

વીતરાગપુરુષના સમાગમવિના, ઉપાસનાવિના, આ જીવને મુમુક્ષુતા કેમ ઉત્પન્ન થાય? સમ્યક્જ્ઞાન ક્યાંથી થાય? સમ્યક્દર્શન ક્યાંથી થાય? સમ્યક્ચારિત્ર ક્યાંથી થાય? કેમકે એ ત્રણે વસ્તુ અન્ય સ્થાનકે હોતી નથી.

વીતરાગપુરુષના અભાવ જેવો વર્તમાન કાળ વર્તે છે.

હે મુમુક્ષુ! વીતરાગપદ વારંવાર વિચાર કરવાયોગ્ય છે, ઉપાસના કરવાયોગ્ય છે. ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે.

૬.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૧૫.

જીવને બંધનના મુખ્ય હેતુ બે: રાગ અને દ્વેષ.

રાગને અભાવે દ્વેષનો અભાવ થાય. રાગનું મુખ્યપણું છે.

રાગને લીધે જ સંયોગમાં આત્મા તન્મયવૃત્તિમાન છે.

તે જ કર્મ મુખ્યપણું છે.

જેમ જેમ રાગ દ્વેષ મંદ, તેમ તેમ કર્મબંધ મંદ, અને જેમ જેમ રાગ દ્વેષ તીવ્ર, તેમ તેમ કર્મબંધ તીવ્ર. રાગ દ્વેષનો અભાવ ત્યાં કર્મબંધનો સાંપ્રત્યિક અભાવ.

૧. વીતરાગસમાગમની નિનિષ્ઠા દર્શન છે... ૨. વીતરાગ સંપન્ન સિદ્ધિમેદ્ ૨૬૨૫ છે — સંશોધક. અ. ૨.

રાગ દ્વેષ થવાનું મુખ્ય કારણ—મિથ્યાત્વ એટલે અસમ્યક્દર્શન છે. સમ્યક્દર્શનથી સમ્યક્દર્શન થાય છે. તેથી અસમ્યક્દર્શન નિવૃત્તિ પામે છે. તે જીવને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટે છે. જે વીતરાગદશા છે. સંપૂર્ણ વીતરાગદશા જેને વર્તે છે તે ચરમશરીરિ લાણીએ છેયે.

૭.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૧૭.

હે જીવ! સ્થિર દૃષ્ટિથી કરીને તું અંતરંગમાં જો, તો સર્વ પરદ્રવ્યથી મુક્ત એવું તારું સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે.

હે જીવ! અસમ્યક્દર્શનને લીધે તે સ્વરૂપ તને બાસતું નથી. તે સ્વરૂપમાં તને શંકા છે; આમોહ અને ભય છે.

સમ્યક્દર્શનનો યોગ પ્રાપ્ત કરવાથી તે અભાસનાદિની નિવૃત્તિ થશે.

હે સમ્યક્દર્શની! સમ્યક્ચારિત્ર જ સમ્યક્દર્શનનું કૃણ ઘટે છે, માટે તેમાં અપ્રમત્ત થા.

જે પ્રમત્તભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે કર્મબંધની તને મુપ્રતીતિનો હેતુ છે.

હે સમ્યક્ચારિત્રી! હવે શિધિલપણું ઘટતું નથી. ઘણો અંતરાય હતો તે નિવૃત્ત થયો; તો હવે નિરંતરાય પદમાં શિધિલતા શા માટે કરે છે?

૮.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૧.

દુઃખનો અભાવ કરવાને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.

દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ કેમ થાય? તે નહીં જણાવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. તે માર્ગને દુઃખથી મૂકવાનો ઉપાય જીવ સમજે છે.

જન્મ, જરા, મરણ મુખ્યપણે દુઃખ છે. તેનું બીજાં કર્મ છે. કર્મનું બીજાં રાગ દ્વેષ છે, અથવા આ પ્રમાણે પાંચ કારણ છે.

મિથ્યાત્વ

અવિરતિ

પ્રમાદ

કપાય

યોગ

૧. અસમ્યક્દર્શની, સમ્યક્દર્શની અને સમ્યક્ચારિત્રી પ્રતિ અનુભવકોપદેશક આ વચનો જણાય છે. . . ૨. સંસારાવસ્થામાં જીવની રિયતિ અને તેનાં હેતુ આદિ વિષે રૂપરૂપ કરી જણાય છે.—સંશોધક. મ. ૨.

પહેલા કારણનો અભાવ થયે ત્રીજાનો અભાવ, પછી ત્રીજાનો, પછી ચોથાનો, અને છેવટે પાંચમાં કારણનો એમ અભાવ થવાનો ક્રમ છે.

મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે. અવિરતિ ગોણુ મોહ છે.

પ્રમાદ અને કપાય અવિરતિમાં અતર્ભાવી શકે છે. યોગ સહચારીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ચારે વ્યતીત થયા પછી પણ પૂર્વ હેતુથી યોગ હોઈ શકે.

૯.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૫.

હે મુનિઓ! જ્યાંસુધી કેવળ સમવસ્થાનરૂપ સહજ સ્થિતિ સ્વભાવિક ન થાય ત્યાંસુધી તમે ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં લીન રહો.

હવે કેવળ સ્વભાવિક સ્થિતિમાં સ્થિત થાય ત્યાં કંઈ કરવું રહ્યું નથી, જ્યાં હવનાં પરિણામ વર્ધમાન, હીયમાન થયા કરે છે ત્યાં ધ્યાન કર્તાવ્ય છે. અર્થાત્ ધ્યાનલીનપણે સર્વ બાહ્યદ્રવ્યના પરિચયથી વીરામ પામી નિજસ્વરૂપના લક્ષમાં રહેવું ઉચિત છે.

ઉદયના ધકાથી તે ધ્યાન જ્યારે જ્યારે છૂટી જાય ત્યારે ત્યારે તેનું અનુસંધાન ઘણી ત્વરાથી કરવું.

વચ્ચેના અવકાશમાં સ્વાધ્યાયમાં લીનતા કરવી. સર્વ પરદ્રવ્યમાં એક સમય પણ ઉપયોગ સંગ ન પામે એવી દશાને હવે બળે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય.

૧૦.^૨

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૭.

એકાત આત્મવૃત્તિ.

એકાત આત્મા.

કેવળ એક આત્મા.

કેવળ એક આત્મા જ.

કેવળ માત્ર આત્મા.

કેવળ માત્ર આત્મા જ.

આત્મા જ.

શુદ્ધાત્મા જ.

સહજાત્મા જ.

નિર્વિકલ્પ, શબ્દાતીત સહજ સ્વરૂપ આત્મા જ.

૧. મુનિઓને આવશ્યક સ્થિતિસળખી બોધરૂપ આ વિચારો — સંસોધક મ. ૨.

૨. એકાત આત્મવૃત્તિ દર્શાવનાર આ શબ્દો જણાય છે — સંસોધક. મ. ૨.

૧૧.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૨૯.

૭-૧૨-૫૪^અ૩૧-૧૧-૨૨^આ

આમ કાળ વ્યતીત થવા દેવો યોગ્ય નથી. મમયે સમય આત્મોપયોગે ઉપકારી કરીને નિવૃત્ત થવા દેવા યોગ્ય છે.

અહો આ દેહની રચના ! અહો તેનું સામર્થ્ય ! અહો જ્ઞાની ! અહો તેની ગયેપણા ! અહો તેમનું ધ્યાન ! અહો તેમની સમાધિ ! અહો તેમનો સયમ ! અહો તેમનો અપ્રમત્તભાવ ! અહો તેમની પરમ જગૃતિ ! અહો તેમનો વીતરાગ સ્વભાવ ! અહો તેમનું નિરાવરણ જ્ઞાન ! અહો તેમના યોગની શાંતી ! અહો તેમના વચનાદિ યોગનો ઉદય !

૧. આ વચનો શ્રીમદે પોનામ્રત્યે, પ્રમત્તભાવ ટાળવા અર્થે કથા જણાય છે આ લેખનો સમય (અ) તથા (આ) દર્શાવેલ ૩૧-૧૧-૨૨ ઉપરથી નીકળી શકે છે ૭-૧૨-૫૪ નો આશય ૭ મો દિવસ ૧૨ મો માસ અને ૫૪ ની સાલ અર્થાત્ સુવત ૧૯૫૪ ના આશો શુ. ૭ લાગે છે, અને ૩૧-૧૧-૨૨ નો આશય, ૩૧ મુ વર્ ૧૧ મો મહિનો બાવીસમો દિવસ લાગે છે, અર્થાત્ આ લેખ સુવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ્ધ ૭ ને રોજ લખ્યો છે, અને તે દિવસે શ્રીમદને ૩૧ મુ વર્ષ, અગ્યાદમો મહિનો, અને બાવીસમો દિવસ ચાલતા હતા. શ્રીમદનો જન્મદિવસ સુવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫ ને રોજ છે, અને તે હિસાબે ગણતા સુવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ્ધ સાતમે અને કહીએ છીએ તે પ્રમાણે શ્રીમદને એક-ત્રીસમા વર્ષનો અગ્યાદમો મહિનો અને બાવીસમો દિવસ ચાલતા હોય વિશેષ સ્પષ્ટતા આપી ધરો —

વર્ષ	માસ	દિ
૧૯૫૪	— ૧૧ —	૭-સુવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ્ધ ૭
— ૧૯૨૪ —	૦ —	૧૫ = „ ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫
૩૦	— ૧૧	૨૨=૩૧ મુ વર્ષ, અગ્યાદમો મહિનો, અને બાવીસમો દિવસ

સામાન્ય કલનીમા એક વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી બીજા વર્ષના મોડા દિવસ કે માસ ગયા હોય, તોપણ બીજી વર્ષ બોલાય છે, અને તે જ રીતે માસના સુખધમા પણ પદ્ધતિ ચાલે છે. આ નણનીએ આ લેખ સુવત ૧૯૫૪ ના આશો શુદ્ધ ૭ ને રોજ લખ્યો છે, અને તેથી તે દિવસે શ્રીમદને એક-ત્રીસમું વર્ષ, અગ્યાદમો મહિનો અને બાવીસમો દિવસ ચાલતા કહેવાય. આ લેખથી તે હાથનોંધ ૨ જ ના પૃષ્ઠ ૪૧ સુધીના લેખો એક જ દિવસે લખાયા જણાય. કેમકે લખવાની પદ્ધતિ અને શાહી, કલમ આદિ લખવાનાં સાહિત્યો એકસરખા જણાય છે — સંશોધક મ ૨.

હે આત્મા! આ બધું તને અપ્રતીત થયું છતાં પ્રમત્તભાવ કેમ? મેંદ પ્રયત્ન કેમ? જલન્યમંદ જાગૃતિ કેમ? શિથિલતા કેમ? મુંઝવણ કેમ? અતરાયનો હેતુ શો?

અપ્રમત્ત થા, અપ્રમત્ત થા.

પરમ જાગૃત સ્વભાવ લાજ, પરમ જાગૃત સ્વભાવ લાજ.

૧૨.^૧ [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૦.

તીવ્ર વૈરાગ્ય, પરમ આર્જવ, બાહ્યાદ્યંતર ત્યાગ.

આહારનો જય.

આસનનો જય.

નિદ્રાનો જય. *

યોગનો જય.

આરંભપરિગ્રહવિરતિ શ્રદ્ધાચર્ય પ્રત્યે પ્રતિનિવાસ.

એકાંતવાસ.

અધોગયોગ.

સર્વસાધ્યાન.

આત્મ ઇહા.

આત્મોપયોગ.

મૂળ આત્મોપયોગ.

અપ્રમત્ત ઉપયોગ.

કેવળ ઉપયોગ.

કેવળ આત્મા.

અચિંત્ય સિદ્ધસ્વરૂપ.

૧૩.^૨ [હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૧.

જિનચૈતન્યપ્રતિમા.

સર્વાંગસંયમ

એકાંત સ્થિરસયમ.

એકાંત શુદ્ધસયમ.

કેવળ બાહ્યભાવ નિરપેક્ષતા.

૧. ચાલિવદરાનો ક્રમ ચોક્કસ જણાય છે — સુશોધક. મ. ૨.

૨. 'એકાંતસ્થિરસંયમ' 'એકાંતશુદ્ધસંયમ' અને 'કેવળ બાહ્યભાવનિરપેક્ષતા' પૂર્વકે 'સર્વાંગસંયમ' પ્રાપ્ત કરી તે કારણે 'જીનચૈતન્ય પ્રતિમા' રૂપ થઈ, અર્થાત્ 'અતીત, આત્માવસ્થા પામી' જગત્કલ્પોના કલ્યાણને અર્થાત્ આત્મા શુભજીવનને પ્રવૃત્તિ કરવી એવો

આમતત્ત્વવિચાર.

જગત્તત્ત્વવિચાર.

જિનદર્શનતત્ત્વવિચાર.

બીજાદર્શનતત્ત્વવિચાર.

ધર્મમુગમતા.

લોકાનુચલ.

મથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન

સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત

ધર્મનો ઉદય.

સમાધાન.

પદ્ધતિ.

વૃત્તિ.

૧૪.

[હાંથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૨.

સ્વપર પરમોપકારક પરમાર્થમય સત્યધર્મ જયવંત વર્તો.

આશ્ચર્યકારક ભેદ પડી ગયા છે.

આ યોજનાનો ઉદ્દેશ જણાય છે 'વૃત્તિ' 'પદ્ધતિ' અને 'સમાધાન' એમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે વિચારવાથી જગત્ત્વોના કલ્યાણાર્થે અર્થાત્ 'માર્ગના પુનરુદ્ધાર' માટે વૃત્તિ આ યોજનામાં દર્શાવી છે એમ જણાશે પ્રથમ 'વૃત્તિ' શું છે? તો તેને માટે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે 'મથાસ્થિત શુદ્ધ સનાતન સર્વોત્કૃષ્ટ જયવંત ધર્મનો ઉદય' કરવો તે, પછી કેવી 'પદ્ધતિ' એ તે ઉદય કરવો તે વિચાર્યું જણાય છે, અને તેને માટે જણાવ્યું છે કે લોકોને 'ધર્મમુગમતા' થાય અને 'લોકાનુચલ' પણ થાય એ 'વૃત્તિ' અને 'પદ્ધતિ' નું પરિણામ શું લાવતું એ સમજી 'સમાધાન' માં વિચાર્યું જણાય છે કે, 'આત્મતત્ત્વવિચાર' 'જગત્તત્ત્વવિચાર', 'જિનદર્શન તત્ત્વવિચાર' અને 'બીજાદર્શનતત્ત્વવિચાર' એ સમજી જગત્ત્વોનું સમાધાન કરવું અમારું આ પુનરુદ્ધાર સમજીનું અનુમાન આ પછીના એટલે હાથનોંધ ૨ ના પૃષ્ઠ ૩૩ માંનો એમ વિચારવાથી યોગ્ય જણાશે 'જિનચૈતન્યપ્રતિમા' થયા પછી 'જગત્ત્વોના કલ્યાણ' અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી' એમ જે અમે ઉપર કહ્યું તે વાત હાથનોંધ ૨ ના પૃષ્ઠ ૩૬ માં પાંચી વિચારણામાં પ્રથમ બાંધ્ય 'પરાનુચલ પરમ કારણ્યવૃત્તિ કરતા પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિન પ્રતિમા થા' 'ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા' વિચારવાથી યોગ્ય લાગશે કેમકે 'પરણુચલ પરમ કારણ્યવૃત્તિ કરતા પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિન'નો અર્થ એમ સમજે છે કે, 'પર કહેતા અન્ય છવોનો, અનુચલ કરવાપ તારે વિરે જે પરમકારણ્યવૃત્તિ છે તેનો ઉપયોગ કરતા પહેલાં 'પણ' પ્રથમ કહેતા ચૈતન્ય જિનપ્રતિમારૂપ થા'—સૂત્રોધક મ ૨

૧ પોતે કરતા ધારેલા પીઠરાગમર્જના પુનરુદ્ધારવિષયને અતરાયક કારણોનો પોતાનો અનુભવ શ્રીમદે આ લેખમાં લખ્યો છે શ્રીમદેને અનુભવવત ધર્મેણ આ અતરાયક કારણો અનિ બળવાન ભણ્યા છતાં ઉદ્ધાર કરવાની ખોતાની પરમ ઇચ્છાના પરિણામમાં (હાનોંધ ૨ ના પૃષ્ઠ ૩૩ પર) પોતે પોતાને પ્રશ્ન કયો છે કે 'ત્યારે (આટલા બધાં પ્રતિકૂળ સંયોગો છતાં) 'તમે શા માટે તે ધર્મનો ઉદ્ધાર ઇચ્છો છો?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તેઓએ જે આપ્યો છે કે 'પરમ કારણ્ય સ્વભાવથી' અને 'તે સદર્શ પ્રત્યેની પરમ લક્ષિણી' તે મનન કરતાં શ્રીમદેની જૈનધર્મનોદ્ધારઇચ્છાનું પરમપણું દર્શિમાં આવી શકેલા યોગ્ય છે.'—સૂત્રોધક મ ૨.

ખંડિત છે.

સંપૂર્ણ કરવાનું સાધન દુર્ગમ્ય દેખાય છે.

તે પ્રભાવને વિષે મહત્ અંતરાય છે.

દેશકાળાદિ ઘણાં પ્રતિકૂળ છે.

વીતરાગોનો મત લોકપ્રતિકૂળ થઈ પડ્યો છે.

રુઢીથી જે લોકો તેને માને છે તેના લક્ષમાં પણ તે પ્રતીત જણાતો નથી, અથવા અન્યમતને વીતરાગોનો મત સમજી પ્રવર્તે નય છે.

યથાર્થ વીતરાગોનો મત સમજવાની તેમનામાં યોગ્યતાની ઘણી ખામી છે.

દૃષ્ટિરાગનું પ્રમળ રાજ્ય વર્તે છે.

વેપાદિ વ્યવહારમાં મોટી વિટંબના કરી મોક્ષમાર્ગનો અંતરાય કરી બેઠા છે.

તુચ્છ પામર પુરુષો વિરાધક વૃત્તિના ધણી અચલાગે વર્તે છે.

કિંચિત્ સત્ય બહાર આવતાં પણ તેમને પ્રાણુવાતતુલ્ય દુઃખ લાગતું હોય એમ દેખાય છે.

૧૫.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૪.

ત્યારે તમે શામાટે ધર્મનો ઉદ્ધાર ધર્યો છો?

પરમ કારુણ્ય સ્વભાવથી, તે સદ્ધર્મ પ્રત્યેની પરમ ભક્તિથી.

૧૬.^૨

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૫.

એવંભૂત દૃષ્ટિથી ઋણુસૂત્ર સ્થિતિ કર.

ઋણુસૂત્ર દૃષ્ટિથી એવંભૂત સ્થિતિ કર.

નૈગમ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રાપ્તિ કર.

એવંભૂત દૃષ્ટિથી નૈગમ વિશુદ્ધ કર.

સંયત્ત દૃષ્ટિથી એવંભૂત થા.

એવંભૂત દૃષ્ટિથી સંયત્ત વિશુદ્ધ કર.

વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવંભૂતપ્રત્યે જા.

એવંભૂત દૃષ્ટિથી વ્યવહારવિનિવૃત્તિ* કર.

શબ્દ દૃષ્ટિથી એવંભૂત પ્રત્યે જા.

૧. ઉદ્ધાર નોંધ જુઓ.—સંસોધક. મ. ૨.

૨. નિન સાશ્વોક્ત સમનય પૂર્વક દશા ધર્યો જણાય છે.—સંસોધક. મ. ૨.

* આ “વ્યવહારવિનિવૃત્તિ” અર્થે “વ્યવહારવિનિવૃત્તિ” હોવા મોઝ્ય છે.—સંસોધક.

એવભૂત દૃષ્ટિથી શબ્દ નિર્વિકલ્પ કર.

સમભિરુદ્ધ દૃષ્ટિથી એવભૂત અવયોક

એવભૂત દૃષ્ટિથી સમભિરુદ્ધ સ્થિતિ કર

એવભૂત દૃષ્ટિથી એવભૂત યા

એવભૂત સ્થિતિથી એવભૂત દૃષ્ટિ શમાવ

ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ

૧૭^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૭

હું અસગ શુદ્ધચેતન છું વચનાતીત નિર્વિકલ્પ એકાત શુદ્ધઅનુભવ સ્વરૂપ છું

હું પરમ શુદ્ધ, અખડ ચિદ્ધ ધાતુ છું

અચિદ્ધ ધાતુના સયોગ રસનો આ આભાસ તો ભુઓ?

આશ્ચર્યવત્, આશ્ચર્યરૂપ, ઘટના છે

કઈ પણ અન્ય વિકલ્પનો અવકાશ નથી

સ્થિતિ પણ એમ જ છે

૧૮^૨

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૩૮

પરાતુગ્રહ પરમકારણ્યવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય

જિનપ્રતિમા થા. ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા.

તેનો કાળ છે?

તે વિષે નિર્વિકલ્પ થા

૧ 'આત્મા'નું મૂળ શુદ્ધપદ દર્શાવ્યું છે સ્થિતિ પણ એમ જ છે' એ શ નો શ્રીમન્નો ભક્ષાનુભવ દર્શાવે છે — સસોધક મ ૨

૨ હાથનોંધ ૨ છ ના ૨૬ મા પૃષ્ઠ ઉપરના લેખ લખવાના કલમ શાહી આદિ સાહિત્યો પૃષ્ઠ ૪૧ સુધીના સર્વ લેખો સુધીના સાહિત્યો સમાવ નહાય છે અને ૨૮ મા પૃષ્ઠનો લેખ ૫૧ ૧૧ ૨૪ આકાશ્યો ઉપરથી સ્વતંત્ર ૧૮૫૪ આશો શુદ્ધ ૭ અર્ધાત શ્રીમન્ના એકત્રીશમા વર્ષના અગ્યાર એ મહિને અને બાળીશમા દિવસે લખાયાનો સંભવ થાય છે તેથી, આ ૩૮ મા પૃષ્ઠના લેખ લખવાની મિતિ સ્વતંત્ર ૧૮૪૪ ના આશો શુદ્ધ ૭ અથવા તેની અમી પની હોવાનું અનુમાન મહાશયે છે આ લે મનુ પૃષ્ઠકરણ કરી વિચારવાથી તેનો પરમ ગુણીત આશય લક્ષ્યમાં આવી શકવા યોગ્ય છે 'પરાતુગ્રહ પરમકારણ્યવૃત્તિ કરતાં પણ પ્રથમ ચૈતન્ય જિનપ્રતિમા થા' ચૈત ય જિનપ્રતિમા થા' તેનો આ પ્રમાણે આશય સમજવા યોગ્ય છે 'પરાતુગ્રહ પરમકારણ્યવૃત્તિ' એટલે 'અન્ય જીવોના અનુગ્રહ (માર્ગનો ઉદ્ધાર) કરવારૂપ પરમ કરણીજી વૃત્તિ કરતાનું પોતે જેવી જિનની ચૈતન્યપ્રતિમા છે તેવી પ્રતિમારૂપ

તેવો ક્ષેત્ર યોગ છે ?

ગવેષ.

તેવું પરાક્રમ છે ?

અપ્રમત શૂરવીર થા.

તેટલું આયુષ્ય છે ?

શું લખતું ? શું કહેતું ?

અર્થાત્ અડોલ દશા પ્રાપ્ત કર. જે વખત 'જૈન-ચ જિનપ્રતિમા થા' ઉદ્ગારો લખ્યા છે તે વિશેષતા સૂચક છે. પ્રથમ જિનની અડોળ દશા માટે અને પછી પરમાત્મક કરવા માટે સાધનો અનુકૂળ છે કે કેમ તે સંમંધી નીચે વિચારણા કરી છે. ચાર સાધનો પોતાને સ્થિતિમાં આવતાં તે સાધનો છે કે કેમ તે પોતે પોતાને પૂછે છે, અને પાછો પોતે પોતાને ઉત્તર આપે છે વિચારવાથી જાણારો કે પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર 'હકાર' માં છે, જ્યારે ચોથા પ્રશ્નનો ઉત્તર 'હકાર' કે 'નકાર' માં નથી. પણ 'ગોપ્યરિયતિ' માં છે, પહેલો પ્રશ્ન ને કયો છે કે 'તેવો કાળ છે ?' તેનો આશય એવો જણાય છે કે, 'પરાત્મક' અને 'જિનની અડોલદશાને' માટે આ 'કાળ અનુકૂળ છે કે ?' તેનો ઉત્તર ને આપ્યો છે કે 'તે વિરે નિર્વિકલ્પ થા' તેનો આશય એમ સમજાય છે કે, પર્તમાનકાળ વિષે નિર્વિકલ્પ રહેવા જેવું છે અર્થાત્ ચર્નમાન કાળ આપક નથી. બીજો પ્રશ્ન ને કયો છે કે, 'તેવો સેત્ર યોગ છે ?' તેનો આશય એમ જણાય છે કે તે ઇચ્છિત રિયતિને માટે સેત્ર અર્થાત્ ભૂમિ સાત્કૂળ છે કે નહીં ? તેનો ઉત્તર ને આપ્યો છે કે 'અવેષ' અર્થાત્ 'અવલોક' તે પરથી અસરગતતા વિના કહી શકાય કે, ભૂમિ પોતાને પ્રતિકૂળ નથી ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ ને કહ્યું કે 'તેવું પરાક્રમ છે ?' તેનો આશય એમ જણાય છે કે, આવી ઇચ્છિત રિયતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવું પોતાને (શ્રીમદ્ને) વિરે સામર્થ્ય છે કે નહીં ? તેનો ઉત્તર ને આપ્યો છે કે 'અપ્રમત શૂરવીર થા' ને એમ દર્શાવે છે કે, ને 'અપ્રમતલાવ છે તે ટાળવારૂપ 'શૂરવીરતા' રાખ તો 'પરાક્રમ' પણ છે, અર્થાત્ આ ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ 'હકાર' માં આપ્યો છે ચોથો પ્રશ્ન ને કયો છે કે 'તેટલું આયુષ્ય છે કે ?' તેનો હેતુ એમ જણાય છે કે શ્રીમદ્ પોતે ઇચ્છેલી રિયતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવું 'આયુષ્યજ' ધરાવે છે કે નહીં તે પોતાના મનમા વિચારે છે, તેનો ઉત્તર ને આપ્યો છે કે 'શું લખતું ? શું કહેતું ?' અનર્જુન ઉપયોગ કરીને જો 'તે પરથી એમ ન કહી શકાવા યોગ્ય છે કે તે 'હકાર'માં અથવા 'નકાર'માં છે ને કહી શકાય તે એટલું જ કે તે ઉત્તર 'ગોપ્યરિયતિ'માં છે. જે અર્થે કરેલું આ પૃથક્કરણ સત્ય હોય એટલે કે, પ્રથમ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર 'હકાર'માં છે, અને ચોથો 'આયુષ્યજ' સંબંધીનો પ્રશ્ન 'ગોપ્યરિયતિ' માં છે, તો હોવાયોગ્ય છે, તો આપણે એવા અભિપ્રાયપર આવી શકીએ (જે આ લેખ તથા ૨૬ માં પૃષ્ઠા ૪૧ માં સુધીના લેખો એક જ દિવસે લખાયેલા હોય તો) કે સંવત ૧૯૫૪ ના આશરો શુદ્ધ ૭ અથવા તેની લગ્નજયંતી શ્રીમદ્ને પોતાને પોતાના 'અયુષ્ય' પરત્વે ગોપ્યરિયતિમાં સમજવા યોગ્ય વિચારણા થઈ હતી આખરી દષ્ટિ પહોંચી તે અનુસાર અમે આ પૃથક્કરણ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે.---સંરોધક, મ. ૨.

અંતર્મુખ ઉપયોગ કરીને બે.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ.

૧૯.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૧.

હે કામ! હે માન! હે સંગઉદય!

હે વચનવર્ગણા, હે મોહ, હે મોહદયા!

હે શિથિલતા, તમે શા માટે અંતરાય કરો છો?

પરમ અનુચ્છેદ કરીને હવે અનુકૂળ થાવ! અનુકૂળ થાવ.

૨૦.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૫.

હે સર્વોત્કૃષ્ટ મુખના હેતુભૂત સમ્યક્દર્શન! તને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર હો.^૨

આ અનાદિ અનંત સંસારમાં અનંત અનંત જીવો તારા આશ્રયવિના અનંત અનંત દુઃખને અનુભવે છે.^૩

તારા પરમાનુચ્છેદથી સ્વસ્વરૂપમાં રુચિ થઈ. પરમ વીતરાગ સ્વભાવપ્રત્યે પરમ નિશ્ચય આવ્યો. કૃતકૃત્ય થવાનો માર્ગ ચઢણ થયો.^૪

હે જીન વીતરાગ! તમને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. તમે આ પામર પ્રત્યે અનંત અનંત ઉપકાર કર્યો છે.^૫

હે કુંદકુંદાદિ આચાર્યો! તમારાં વચનો પણ સ્વરૂપાનુસંધાનને વિશે આ પામરને પરમઉપકારભૂત થયાં છે. તે માટે હું તમને અતિશય ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું.^૬

હે શ્રી સોભાગ! તારા સત્સમાગમના અનુચ્છેદથી આત્મદેશાનું સ્મરણ થયું તે અર્થે તને નમસ્કાર કરું છું.

૧. કામ, માન, સંગ, દયા, વચનવર્ગણા માટે મોહદયા અને શિથિલતા આદિ રોગોની અત્યંત ઉપેક્ષા દર્શાવે છે.—સંસોધક. મ. ૨.

૨. ૩. ૪. ૫. સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિએ પોતાપ્રત્યે કરેલા ઉપકાર માટે તેને તેને પરલાવથી નમસ્કાર કર્યો છે.—સંસોધક. મ. ૨.

૬. શ્રી જિનવીતરાગને, તેઓશ્રીના ઉપકાર માટે નમસ્કાર કર્યો છે.

૭. શ્રી કુંદકુંદાદિ આચાર્યોનાં વચનોએ શ્રીમદ્ધર્મને કરેલા ઉપકાર અર્થે તેને નમસ્કાર કરેલો. કુંદકુંદાચાર્ય વિ. સં. ૪૪ માં વિધમાન હતા તેઓના ‘સમયસાર,’ ‘પુન્યાસ્તિકાપસમપસાર,’ આદિ ઘણા ગ્રંથો હાથમાં વિધમાન છે.

૨૧.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૭.

તેમ બગવાન જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે.

બગવાન જિને ઉપદેશોલ્લો આત્માનો સમાધિમાર્ગ શ્રી ગુરુના અનુમંદથી લાલ્લી, પરમપ્રયત્નથી ઉપાસના કરો.

૨૨.^૧

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૪૯.

બંધ વિદ્યાનંધિમુર્તિ, બંદિઅ ચિતિ વદ્ધમાળ જિણવંદ.

ચિતિ વીર જિણં વંદિઅ, વમ્મ વિચાગં સમાસઓ પુત્તં,

વીરદં જિણ દેહદિ, જેણં તો મળ્લદ કમ્મં.

વમ્મદવ્વેદિ મમ્મં, સંજોગો જો હોદં જીવસ,

મો બંધો નાયવ્વો, તત્ત્વ વિવોગો મવે મોહલો.

૨૩.^૨

[હાથનોંધ ૨, પૃષ્ઠ ૫૧.

દેવદ સમ્ભવસિત શુદ્ધ ચૈતન મોક્ષ.

તે સ્વભાવનું અનુસંધાન તે મોક્ષમાર્ગ.

પ્રતીતિરૂપે તે માર્ગ જ્યાં શરૂ થાય છે ત્યા સમ્યક્દર્શન.

દેશ આચરણરૂપે તે પંચમ ગુણસ્થાનક.

સર્વ આચરણરૂપે તે છઠું ગુણસ્થાનક.

અપ્રમત્તપણે તે આચરણમાં સ્થિતિ તે સપ્તમ.

અપૂર્વ આત્મજગૃતિ તે અષ્ટમ.

સત્તાગત સ્થૂળ કષાયજળપૂર્વક સ્વસ્વરૂપ સ્થિતિ તે નવમ.

” સૂક્ષ્મ ” ” દશમ.

” ઉપશાંત ” ” એકાદશ.

” ક્ષીણ ” ” દ્વાદશ.

૧. આ વાક્ય નિઘ્રચાત્મક છે, અને તેમાં ‘સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ’ એમ લગવાનું જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ ‘છે’ એમ જે હાર શ્રીને કર્યું છે તે શ્રીમદને પદાર્થની પ્રતીતિ અવગાહપણે જણાવી જણાવે છે—સંશોધક. મ. ૨.

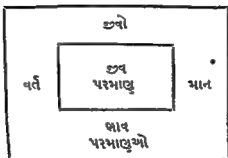
૨. તથાપ્રકરેના વિચાર સમયે આ ગાથાઓ અહીં શ્રીકર્તા દ્વારા—સંશોધક. મ. ૨.

૩ ‘મોક્ષ’ તથા તેના ‘માર્ગ’ અને ‘ગુણસ્થાનક’ની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા છે.

—સંશોધક. મ. ૨.

ઉત્પાત } આ ભાવ માત્ર એક વસ્તુમાં
અથવા } એક સમયે છે.
મુવ }

જીવ અને
પરમાણુઓનો

સંયોગ.

કોઈ એક જીવ એકેન્દ્રિયપણે-પર્યાય	
” બે ઇન્દ્રિયપણે-”	
” ત્રણ ઇન્દ્રિયપણે-”	વર્તમાન ભાવ
” ચાર ઇન્દ્રિયપણે-”	
” પાંચ ઇન્દ્રિયપણે-”	
સફી	
અસફી	વર્તમાન ભાવ
પર્યાપ્ત	
અપર્યાપ્ત	
જ્ઞાની	
અજ્ઞાની	વર્તમાન ભાવ
મિથ્યાદૃષ્ટિ	
સમ્યક્દૃષ્ટિ	વર્તમાન ભાવ
એક અંસ ક્રોધ	
ચાવત્ અનંત અંસ ક્રોધ	વર્તમાન ભાવ

સિદ્ધ ભાવ

વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત.

હાથનોંધ ૩ જી.^૧

૧.^૨

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩.

ૐ નમઃ

સર્વજ્ઞ.

જિન.

વીતરાગ.

સર્વજ્ઞ છે.

રાગ દ્વેષનો આત્યંતિક ક્ષય થઈ શકે છે.

જ્ઞાનને પ્રતિષ્ઠાધક રાગ દ્વેષ છે.

જ્ઞાન, જીવનો સ્વત્વભૂત ધર્મ છે.

જીવ, એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાનસામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.

૨.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૭.

સર્વજ્ઞપદ વારંવાર શ્રવણ કરવાયોગ્ય, વાંચવાયોગ્ય, વિચાર કરવાયોગ્ય, લક્ષ કરવાયોગ્ય અને સ્નાનુભવસિદ્ધ કરવાયોગ્ય છે.

૩.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૯.

સર્વજ્ઞ દેવ.

સર્વજ્ઞ દેવ.

નિર્ઘેય ગુરુ.

નિર્ઘેય ગુરુ.

ઉપશમ મૂળ ધર્મ.

દયા મૂળ ધર્મ.

સર્વજ્ઞ દેવ.

નિર્ઘેય ગુરુ.

સિદ્ધાંત મૂળ ધર્મ.

સર્વજ્ઞ દેવ.

નિર્ઘેય ગુરુ.

જિનારા મૂળ ધર્મ.

૧. આ હાથનોંધ ક્યારથી લખાવી શરૂ થઈ, અને ક્યાંકથી લખાઈ તેનો સમય નિર્ણય થઈ શકતો નથી ૨૨ મા વર્ષ પછી અને દેહોત્સર્ગ સુધીના વિચારો એમાં હોવાયોગ્ય છે એમ ધારી અમે ‘વર્ષ ૨૨ થી ૩૪ પર્યંત’ એમ અમે કહ્યું છે—સંશોધક. ખ. ૨

૨ હાથનોંધ ૩ જી ના પૃષ્ઠ ૩ નથી પૃષ્ઠ ૨૩ મા સુધી શ્રીમદ્ને જેને [જેની] શિદ્ધિ જણાઈ છે તે તત્વાર્થના નિશ્ચય કલા છે—સંશોધક. ખ. ૨.

સર્વજ્ઞનું સ્વરૂપ.
 નિર્ગ્રંથનું સ્વરૂપ.
 ધર્મનું સ્વરૂપ.
 સમ્યક્ ક્રિયાવાદ.

૪.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૧.

ૐ નમઃ

પ્રદેશ }
 સમય }
 પરમાણુ }
 દ્રવ્ય }
 ગુણ }
 પર્યાય }
 જડ }
 ચેતન }

૫.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૩.

ૐ નમઃ

મૂળ દ્રવ્ય શાશ્વત.

મૂળ દ્રવ્ય:-જીવ અજીવ.

પર્યાય:-અશાશ્વત.

અનાદિ નિત્ય પર્યાય:-મેરુ આદિ.

૬.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૫.

ૐ નમઃ

સર્વ જીવ મુખને ધરૂં છે.

દુઃખ સર્વને અપ્રિય છે.

દુઃખથી મુક્ત થવા સર્વ જીવ ધરૂં છે.

વાસ્તવિક તેનું સ્વરૂપ ન સમજાવાથી તે દુઃખ મટતું નથી.

તે દુઃખના આત્યંતિક અભાવનું નામ મોક્ષ કહીએ છીએ.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૬.

અત્યંત વીતરાગ થયાવિના આત્યંતિક મોક્ષ હોય નહીં.

સમ્યક્જ્ઞાનવિના વીતરાગ થઈ શકાય નહીં.

સમ્યક્દર્શનવિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે.

વસ્તુની જે સ્વભાવે સ્થિતિ છે, તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ સમ-
જ્ઞાવી તેને સમ્યક્જ્ઞાન કહીએ છીએ.

સમ્યક્જ્ઞાન દર્શનથી પ્રાપ્ત થયેલા આત્મભાવે વર્તવું તે આરિય છે.

એ ત્રણેની એકતાથી મોક્ષ થાય.

અવ સ્વાભાવિક છે.

પરમાત્મ સ્વાભાવિક છે.

અવ અર્નત છે.

પરમાત્મ અર્નત છે.

અવ અને પુદ્ગલનો સંયોગ અનાદિ છે.

જ્યાંમુધી અવને પુદ્ગલ સંબંધ છે, ત્યાંમુધી સકર્મ અવ કહેવાય.

ભાવકર્મનો કર્તા અવ છે.

ભાવકર્મનું ખીલું નામ વિભાવ કહેવાય છે.

ભાવકર્મના હેતુથી અવ પુદ્ગલ પ્રદે છે.

તેથી તેજસાદિ શરીર અને ઔદારિકાદિ શરીરનો યોગ થાય છે.

ભાવકર્મથી વિમુખ થાય તો નિજભાવપરિણામી થાય.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૭.

સમ્યક્દર્શનવિના વાસ્તવિકપણે અવ ભાવકર્મથી વિમુખ ન થઈ શકે.

સમ્યક્દર્શન થવાનો મુખ્ય હેતુ જિનવચનથી તત્ત્વાર્થપ્રાપ્તિ થઈતે છે.

૭.^૧

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૧૬.

હું કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સહજ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું.

વ્યવહારદૃષ્ટિથી માત્ર આ વચનનો વક્તા છું.

પરમાર્થથી તો માત્ર તે વચનથી વ્યંજિત મૂળ અર્થરૂપ છું.

તમારાથી જગત્ સિદ્ધ છે, અસિદ્ધ છે, સિદ્ધાસિદ્ધ છે.

સિદ્ધ, અસિદ્ધ, સિદ્ધાસિદ્ધ, એવો અવકાશ સ્વરૂપમાં નથી.

વ્યવહારદૃષ્ટિથી તેનું નિરૂપણ કરીએ છીએ.

—જગત્ મારા વિષે ભાસ્યમાન હોવાથી અસિદ્ધ છે. પણ જગત્

જગત્સ્વરૂપે છે, હું સ્વસ્વરૂપે છું, તેથી જગત્ મારાથી કેવળ સિદ્ધ છે. તે

એ દૃષ્ટિથી જગત્ મારાથી સિદ્ધાસિદ્ધ છે.

❧ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય.

૮.^૧ [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૩.
 ॐ શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય.
 ॐ નમઃ

કેવળજ્ઞાન.^૧

એક જ્ઞાન.

સર્વ અન્ય ભાવના સંસર્ગરહિત એકાંત શુદ્ધ જ્ઞાન.

સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવનું સર્વ પ્રકારથી એક સમયે જ્ઞાન.

તે કેવળજ્ઞાનનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ

નિગસ્વભાવરૂપ છે.

સ્વત્વભૂત છે.

નિરાવરણ છે.

અભેદ છે.

નિર્વિકલ્પ છે.

સર્વ ભાવનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાશક છે.

૯.^૩

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૪.

હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું,

એમ સમ્યક્ પ્રતીત થાય છે.

તેમ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે.

સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સયમ કરી, સર્વ પર દ્રવ્યથી નિગસ્વરૂપ વ્યાવૃત કરી,
 યોગને અચલ કરી, ઉપયોગથી ઉપયોગની એકતા કરવાથી કેવળજ્ઞાન થાય.

૧૦.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૭.

આકાશવાણી.

તપ કરો; તપ કરો; શુદ્ધ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરો, શુદ્ધ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરો.^૩

૧૧.^૪

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૨૯.

હું એક છું; અસંગ છું; સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.

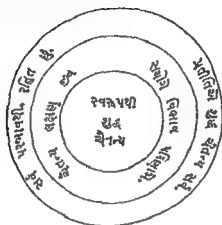
૧. કેવળજ્ઞાન સમયીનો અનુભવવિચાર — સંસોવક. મ. ૨

૨. 'તે કેવળજ્ઞાનનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ' એનો પરમાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારને પાત્ર છે — સંસોધક મ. ૨

૩. શ્રીમદ્ગીતા વાંચી પરમ ભવૃત્તિ સમ્યકે છે — સંસોવક. મ. ૨.

૪. હાથનોંધ પૃષ્ઠ ૨૭ થી ૩૪ પર્વન આત્મવિચારણા છે — સંસોધક મ. ૨.

અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક નિઝ અવગાહના પ્રમાણુ છું. અજન્મ, અજર,
અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.
શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ દૃષ્ટા છું.

૧૨.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૧.]

શુદ્ધ ચૈતન્ય.

શુદ્ધ ચૈતન્ય. શુદ્ધ ચૈતન્ય
સદ્ભાવની પ્રતીતિ-સમ્યક્દર્શન.

શુદ્ધાત્મપદ.

જ્ઞાનની સીમા કઈ?

નિરાવરણ જ્ઞાનની સ્થિતિ શું?

અદ્વૈત એકાંતિ ઘટે છે?

ધ્યાન અને અધ્યયન.

ઉં

અપ૦

૧૩.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૫.]

છે

‘હાણુગસૂત્ર’માં નીચે દર્શાવેલું સૂત્ર શું ઉપકાર થવા નાખ્યું છે તે વિચારો.

एग्रे समणे भगवं महावीरे इमीसेणं ऊसपिणीए चउवीसं तिप्पयरणं
चरिमे तिप्पयरे सिद्धे सुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे सम्बुदु राप्पहीणे ।

૧૪.^૧

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૭.

આશ્વમેધનર ભાગ અવધૂતવત્.

વિદેહિવત્.

જિનકલ્પીવત્.

સર્વ પરભાવ અને વિભાવથી વ્યાવૃત્ત.

જિન સ્વભાવના ભાગસહિત, અવધૂતવત્ વિદેહિવત્ જિન કલ્પીવત્
વિચરતા પુરુષ ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરિયે છેયે.

૧૫.^૨

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૩૯.

પ્રવૃત્તિનાં કાર્યોપ્રત્યે વિરતિ.

સંગ અને સ્નેહપાશનું ત્રોડવું (અતિશય વસમું છતાં પણ કરવું, કેમકે
ખીજે કોઈ ઉપાય નથી.)

આશંકા:—જે સ્નેહ રાખે છે, તેના પ્રત્યે આવી કૂર દૃષ્ટિથી વર્તવું તે
કૃતમ્ભતા અથવા નિર્દયતા નથી?

સમાધાન—

૧૬.^૩

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૦.

સ્વરૂપબોધ.

યોગનિરોધ.

સર્વધર્મ સ્વાધીનતા.

ધર્મમૂર્તિતા.

સર્વપ્રદેશ સંપૂર્ણ ગુણાત્મકતા.

સર્વાંગસંયમ.

લોકપ્રત્યે નિષ્કારણ અનુગ્રહ.

૧૭.^૪

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૩.

ૐ નમઃ

સર્વજ્ઞ-વીતરાગ દેવ.

૧. ભગવાનના આ પ્રકારના સ્વરૂપની પરમ જિજ્ઞાસા દર્શાવે છે—સંશોધક. મ ૨

૨. શ્રીમદની અસંગતા પ્રતિ નિતિજ્ઞા સૂચવે—સંશોધક. મ ૨.

૩. શ્રીમદની સ્વદશા સંખંધીની વિચારણા છે—સંશોધક મ ૨.

૪. શ્રીમદના જ્ઞાનાનુભવનો પરિચય આ વચનોથી થઈ શકે છે.—સંશોધક. મ ૨.

(સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવનો-સર્વ પ્રકારે બાણનાર, રાગદ્વેષાદિ સર્વ વિભાવ જોણે ક્ષીણ કર્યા છે તે ઇશ્વર.)^૧

તે પદ અનુધ્યદેહને વિષે સંપ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય, તે સંપૂર્ણ સર્વરા થાય.

સંપૂર્ણ વીતરાગ મઈ શકાય એવા હેતુઓ સુપ્રતીત થાય છે.

૧૮.^૧

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૫.

પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું, તેમાં સંશય શો ?

તે અનુભવમાં જે વિશેષ વિષે ન્યૂનાધિકપણું થાય છે, તે જો મટે તો કેવળ અખંડાકાર સ્વાનુભવ સ્થિતિ વર્તે.

અપ્રમત્ત ઉપયોગે તેમ થઈ શકે.

અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે. તેમ વર્તે જવાય છે તે પ્રત્યક્ષ સુપ્રતીત છે.

અવિચ્છિન્ન તેવી ધારા વર્તે તો અદ્ભુત અનંત જ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભવ સુરુપદ સમવસ્થિત વર્તે—

૧૯.^૨

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૭.

સર્વ આરિત્ર વશીભૂત કરવાને માટે, સર્વ પ્રમાદ ટાળવાને માટે, આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ રહેવાને માટે મોક્ષસર્ખધી સર્વ પ્રકારના સાધનના જયને અર્થે 'બ્રહ્મચર્ય' અદ્ભુત અનુપમ સહાયકારી છે, અથવા મૂળભૂત છે.

૨૦.^૩

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૪૬.

ૐ નમઃ

સંયમ.

૧. શ્રીમદ્ના દેહસાક સેષોમાં અને આસ કરી સંવત્ર ૧૯૪૬-૪૭ ની સાવાના લેખોમાં 'ઇશ્વર' શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તો ઇશ્વરનું સ્વરૂપશ્યા પ્રકારે તેઓએ કહ્યું છે તે આ ન્યાયાધ્યાયી જણારો—સંશોધક મ. ૨

૨ 'કેવળ અખંડાકાર સ્વાનુભવ સ્થિતિ' વર્ણવાને માટે આપસ્તંબ હેતુઓનો શ્રીમદ્નો અનુભવ સૂચવે છે, તેની સાથે એમ જે કહ્યું કે 'અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે તેમ વર્તે જવાય છે તે પ્રત્યક્ષ સુપ્રતીત છે' તે શ્રીમદ્ની અપ્રમત્ત ભાવની પર્વના સૂચવે છે—સંશોધક મ. ૨.

૩. હેતુ ૨૫૪ છે.—સંશોધક. મ. ૨.

૪. આત્માની પરમ બ્રહ્મતિ સૂચવે છે.—સંશોધક. મ. ૨.

૨૧.^૧

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૦.

જાગૃત સત્તા.

જ્ઞાયક સત્તા.

આત્મસ્વરૂપ.

૨૨.^૧

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૧.

સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ આત્મા સદ્ગુરુકૃપાએ જાણીને નિરંતર તેના ધ્યાનના અર્થે
વિચરવું, સંયમ તપપૂર્વકઃ—

૨૩.^૩

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૨.

અહો ! સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસમય સન્માર્ગઃ—

અહો ! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસપ્રધાન માર્ગના મૂળ સર્વજ્ઞદેવઃ—

અહો ! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસ સુપ્રતીત કરાવ્યો એવા પરમકૃપાળુ
સદ્ગુરુદેવ—

આ વિશ્વમાં સર્વકાળ તમે જયવંત વર્તો, જયવંત વર્તો.

૨૪.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૪.

ૐ નમઃ

વિશ્વ અનાદિ છે.

આકાશ સર્વવ્યાપક છે.

તેમાં લોક રહ્યો છે.

જડ ચેતનાત્મક સંપૂર્ણ હરપૂર લોક છે.

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ એ જડ દ્રવ્ય છે.

અથ દ્રવ્ય ચેતન છે.

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ એ ચાર અમૂર્ત દ્રવ્ય છે.

વસ્તુતાએ કાળ ઉપચારિક દ્રવ્ય છે.

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એકેક દ્રવ્ય છે.

કાળ, પુદ્ગલ અને અથ અનંત દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્ય ગુણપર્યાયાત્મક છે.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૫.

૨૫.^૬

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૭.

પરમ ગુણમય ચારિત્ર જોઈએ. બળવાન અસંગાદિ ભાવ.

પરમ નિર્ગોષ શ્રુત.

પરમ પ્રતીતિ.

પરમ પરાક્રમ.

પરમ ઇન્દ્રિયજન્ય.

૧ મૂળનું વિશેષપણું.

૨ માર્ગની શરુઆતથી અંતપર્યંતની અદ્ભુત સંકળના.

૩ નિર્વિવાદ—

૪ અનિર્ધર્મપ્રકાશ.

૫ ગૃહસ્થધર્મપ્રકાશ.

૬ નિર્ઘેય પરિલાપા નિધિ—

૭ શ્રુત સમુદ્ર પ્રવેશ માર્ગ.

૨૬.^૧

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૮.

સ્વપર ઉપકારનું મહત્કાર્ય હવે કરી લે! ત્વરાથી કરી લે!

અપ્રમત્ત થા—અપ્રમત્ત થા.

શું કાળનો ક્ષણવારનો પણ ભરસો આર્ય પુરુષોએ કર્યો છે?

હે પ્રમાદ! ! હવે તું જા, જા.

હે પ્રફલ્લચર્ય! હવે તું પ્રસન્ન થા, પ્રસન્ન થા.

હે વ્યવહારોદય! હવે પ્રબળથી ઉદય આવીને પણ તું શાંત થા, શાંત.

હે દીર્ઘસૂતતા! અવિચારનું, ધીરજનું, ગંભીરપણું પરિણામ તું શા

માટે થવા ઇચ્છે છે?

હે જ્યોત્સ્નાજી! તું અત્યંત હસ્તમલકવત્ વર્ત, વર્ત.

હે જ્ઞાન! તું દુર્ગમ્યને પણ હવે મુગમ સ્વભાવમાં લાવી મૂક.

હે ચારિત્ર! પરમ અનુચ્છેદ કર, પરમ અનુચ્છેદ કર.

[હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૫૮.

હે યોગ! તમે સ્થિર થાઓ; સ્થિર થાઓ!

હે ધ્યાન! તું નિજસ્વભાવાકાર થા, નિજસ્વભાવાકાર થા.

હે વ્યયતા! તું જતી રહે, જતી રહે.

હે અદ્ય કે મધ્ય અદ્ય કપાય! હવે તમે ઉપશમ થાઓ. ક્ષીણ

થાઓ. અમારે કાંઈ તમારા પ્રત્યે રૂચિ રહી નથી.

હે સર્વજ્ઞપદ ! યથાર્થ મુપ્રતીતપણે તું હૃદયાવેશ કર, હૃદયાવેશ કર.

હે અસંગ નિર્ઐથપદ ! તું સ્વાભાવિક વ્યવહારરૂપ થા !

હે પરમ કરુણામય સર્વ પરમહિતના મૂળ વીતરાગ ધર્મ ! પ્રસન્ન થા, પ્રસન્ન.

હે આત્મા ! તું નિજસ્વભાવાકાર વૃત્તિમાં જ અભિમુખ થા ! અભિમુખ થા.

હે વચનસમિતિ ! હે કાય અપળતા ! [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૬૧.

હે એકાંત વાસ ! અને અસંગતા ! તમે પણ પ્રસન્ન થાઓ ! પ્રસન્ન થાઓ !

બળભળી રહેલી એવી જે આભ્યંતર વર્ગણા તે કાં તો અભ્યંતર વેદી દેવી. કાં તો તેને સ્વચ્છ પુટ દઈ ઉપશમ કરી દેવી. જેમ નિસ્પૃહતા બળવાન તેમ ધ્યાન થઈ શકે—કાર્ય બળવાન થઈ શકે.

૨૭. [હાથનોંધ ૩, પૃષ્ઠ ૬૩.

ફળમેવ નિર્ગમ્યં પાવયણં સત્ત્વં, અણુતરં, કેવલિયં, પઢિપુણં, સંમુદ્ધં યેયા-
હયં, સાત્ત્વક્તણં, તિદ્ધિમગ્નં, મુત્તિમગ્નં, વિજ્ઞાણમગ્નં, નિમ્બાણમગ્નં, અવિતહન-
સંદિહું, સબ્ધદુરુપ્પહીણમગ્નં । एध्मं ઠિયા જીવા સિદ્ધસંતિ, યુદ્ધસંતિ, મુચંતિ
પરિણિષ્વાયંતિ, સબ્ધદુરુજ્ઞાણમંતં કરંતિ । તહા તં માણાણ તહા ગચ્છામો, તહા
વિદ્ધામો, તહા ણિસ્સિયામો, તહા મુયઠ્ઠામો, તહા મુંજામો, તહા માસામો, તરા
અમ્મુઠ્ઠામો, તહા હઠ્ઠાણ હઠ્ઠેમોત્તિ પાણાણં મૂયાણં જીવાણં સત્તાણં સંજમેણં
સજ્જામામોત્તિ.

૨૮.

દ્વિં આં શું ૧. ૧૯૫૪.

ૐ નમઃ

સર્વ વિકલ્પનો, તર્કનો ત્યાગ કરીને

મનનો	}	જય કરીને
વચનનો		
કાયાનો		
ઇદ્રિયનો		
આહારનો		
નિદ્રાનો		

નિર્વિકલ્પપણે અંતર્ગુપ્તવૃત્તિ કરી આત્મધ્યાન કરવું. માત્ર અનાજાદિ અનુભવ સ્વરૂપમાં લીનતા થવા દેવી, બીજી ચિત્તવના ન કરવી. જે જે તર્કાદિ ઉદે, તે નહીં લંબાવતાં ઉપશમાવી દેવા.

વીતરાગ દર્શન સંક્ષેપ.

મંગળાચરણુઃ—શુદ્ધ પદને નમસ્કાર.

ભૂમિકાઃ—મોક્ષપ્રયોજન.

તે દુઃખ મટવા માટે લુદ્ધ લુદ્ધ મતો પૃથક્કરણ કરી જોતાં વીતરાગ-દર્શન પૂર્ણ અને અવિરૂદ્ધ છે, એવું સામાન્ય કથન; તે દર્શનનું વિશેષ સ્વરૂપ.

તેની છબને અપ્રાપ્તિ અને પ્રાપ્તિએ અનાસ્થા થવાનાં કારણો.

મોક્ષાભિલાષી છબે તે દર્શનની કેમ ઉપાસના કરવી.

આસ્થા—તે આસ્થાના પ્રકાર અને હેતુ.

વિચાર—તે વિચારના પ્રકાર અને હેતુ.

વિશુદ્ધિ—તે વિશુદ્ધિના પ્રકાર અને હેતુ

મધ્યરથ રહેવાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

ધીરજનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

શંકાના સ્થાનક—તેનાં કારણો.

પનિન થવાનાં સ્થાનક—તેનાં કારણો.

ઉપસંહાર.

આસ્થા

પદાર્થનું અચિંત્યપણુ, શુદ્ધિમાં વ્યામોહ, કાળદોષ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૫ મો

આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર

ખંડ ૫ મો. શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર.* ૐ

શ્રી સદ્ગુરુચરણાય નમઃ

જે સ્વરૂપ સમજ્યાવિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૧.

જે આત્મસ્વરૂપ સમજ્યાવિના ભૂતકાળે હું અનંત દુઃખ પામ્યો, તે
પદ જેણે સમજાવ્યું એટલે ભવિષ્યકાળે ઉત્પન્ન થયાયોમ્મ એવાં અનંત દુઃખ
પામત તે મૂળ જેણે છેલ્લું એવા શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું. ૧.

વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ;
વિચારવા આત્મર્થિને ભાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨.

આ વર્તમાનકાળમાં મોક્ષમાર્ગ ઘણો લોપ થઈ ગયો છે; જે મોક્ષમાર્ગ
†[પાઠાં ૦ આત્મર્થિને વિચારવા માટે] ગુરુ-શિષ્યના સંવાદરૂપે અત્રે પ્રગટ
કેલીએ છીએ ૨.

કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા, શુષ્ક જ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ મોક્ષનો, કરેછા ઉપજે જોઈ. ૩.

* શ્રીમદે આ ‘આત્મસિદ્ધિ’ તરીકે પદ્યમા લખેલ છે. પદની નીચે આપેલ વિવેચન
ખંડાન નિવારણી ભાઈ અખાલાલ લાલચદે કરેલ છે, જે શ્રીમદ્ની દૃષ્ટિતરે નીકળી ગયેલ છે.

કુટનોટમા આપેલ ભાગ ‘આત્મસિદ્ધિ’ના જુદા જુદા પદોપર જુદા જુદા સમયે
શ્રીમદે લખેલ પંચોમાનો છે જે પદને અંગે તે ભાગ લખેલ તે, તે પદની નીચે કુટનોટમા તે
પત્રના આક સાર આપેલ છે—સસોવક.

† પાઠાં ૦=પાઠાં ૧૨. આ પાઠાં ૧૨ તરીકે આપેલ ભાગ આવૃત્તિ ૪ (ખાગશ્રોધ
લિપિની આવૃત્તિ બીજી) નો છે—સસોવક

કોઈ ક્રિયાને જ વળગી રહ્યા છે અને કોઈ શુદ્ધજ્ઞાનને જ વળગી રહ્યાં છે; એમ મોક્ષમાર્ગ માને છે; જે બેઈને દયા આવે છે. ૩.

બ્રાહ્મક્રિયામાં રાચતાં, અંતર્લેદ ન કાંઈ;
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતાં, તેહ ક્રિયાજડ આંહિ. ૪.

બ્રાહ્મક્રિયામાં જ માત્ર રાચી રહ્યાં છે, અંતર્ કંઈ લેદાયું નથી, અને જ્ઞાનમાર્ગને નિષેધ્યા કરે છે, તે અહીં ક્રિયાજડ કહ્યાં છે.* ૪.

બંધ, મોક્ષ છે કલ્પના, ભાષે વાણીમાંહિ;
વર્તે મોહાવેશમાં શુદ્ધજ્ઞાની તે આંહિ. ૫.

બંધ, મોક્ષ માત્ર કલ્પના છે, એવાં નિશ્ચયવાક્ય માત્ર વાણીમાં બોલે છે, અને તથ્યારૂપ દશા થઈ નથી, મોહના પ્રભાવમાં વર્તે છે, એ અહીં શુદ્ધજ્ઞાની કહ્યાં છે. ૫.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જે સહ આત્મજ્ઞાન;
તેમ જ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬.

વૈરાગ્ય-ત્યાગાદિને સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો સફળ છે, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિના હેતુ છે, અને જ્યાં આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં પણ જે તે આત્મજ્ઞાનને અર્થે કરવામાં આવતાં હોય, તો તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે.^૧ ૬.

* ‘બ્રાહ્મક્રિયા’ સ્વયં બંધ ૨ આક ૪૬૨, પૃષ્ઠ ૨૭૬, પેરા ૪, માં લેવું — દુર્લભક.

૧ વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જે સહ આત્મજ્ઞાન;
તેમ જ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન.

વૈરાગ્ય, ત્યાગ, દયાદિ અતર્લગવાળી ક્રિયા છે, તે જે સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો સફળ છે; અર્થાત્ ભવનું મૂળ છેદે છે; અથવા વૈરાગ્ય, ત્યાગ, દયાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કરણો છે. એટલે જીવમાં પ્રથમ એ ગુણો આવ્યેથી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ તેમાં પરિણામ પામે છે. ઉજ્જવળ અંતઃકરણવિના સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પરિણમતો નથી, તેથી વૈરાગ્યાદિ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનો છે, એમ કહ્યું. અને જે જીવો ક્રિયાજડ છે તેને એવો ઉપદેશ કયો કે કાયા જ માત્ર રોકવી તે કાંઈ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ નથી, વૈરાગ્યાદિ ગુણો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના હેતુ છે, માટે તમે તે ક્રિયાને અવગાહો, અને તે ક્રિયામાં પણ અટકીને રહેવું ઘટતું નથી; કેમકે આત્મજ્ઞાનવિના તે પણ ભવનું મૂળ છેદી શકતાં નથી; માટે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને અર્થે તે વૈરાગ્યાદિ ગુણોમાં વર્તો; અને કાયકલેશરૂપ, પણ કષાયાદિનું જેમાં તથ્યારૂપ કંઈ ક્ષીણપણું નથી

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજભાન. ૭.

જેના ચિત્તમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો ઉત્પન્ન થયાં ન હોય તેને જ્ઞાન ન થાય; અને જે ત્યાગ, વિરાગમાં જ અટકી રહી, આત્મજ્ઞાનની આકાંક્ષા ન રાખે, તે પોતાનું ભાન ભૂલે; અર્થાત્ અજ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ હોવાથી તે પૂજા-સત્કારાદિથી પરાભવ પામે, અને આત્માર્થ ચૂકી જાય.^૧ ૭.

તેમાં, તમે મોક્ષમાર્ગનો દુરાચલ રાખો નહીં, એમ ક્રિયાજડને કહ્યું. અને જે શુદ્ધજ્ઞાનીઓ ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ રહિત છે, માત્ર વાચાશાસ્ત્રી જે તેને એમ કહ્યું કે, વૈરાગ્યાદિ સાધન છે તે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં કારણો છે; કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી; તમે વૈરાગ્યાદિ પણ પામ્યા નથી, તો આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી પામ્યા હો તે કંઈક આત્મામાં વિચારો. સંસાર પ્રત્યે બહુ ઉદાસીનતા, દેહની મૂર્છાનું અલ્પત્વ, લોભમાં અનાસક્તિ, તથા માનાદિનું પાતળાપણું એ આદિ ગુણોવિના તો આત્મજ્ઞાન પરિણામ પામતું નથી, અને આત્મજ્ઞાન પામ્યે તો તે ગુણો અત્યંત દ્રઢ થાય છે, કેમકે આત્મજ્ઞાનરૂપ મૂળ તેને પ્રાપ્ત થયું. તેને બદલે તમે આત્મજ્ઞાન અમને છે, એમ માનો છો, અને આત્મામાં તો લોગાદિ કામનાની અગ્નિ બળ્યાં કરે છે; પૂજા સત્કારાદિની કામના વારંવાર સ્ફુરાયમાન થાય છે, સહજ અસાતાએ બહુ આકુળ-વ્યાકુળતા થઈ જાય છે, તે કેમ લક્ષમાં આવતાં નથી કે, આ આત્મજ્ઞાનનાં લક્ષણો નહીં? ‘માત્ર માનાદિ કામનાએ આત્મજ્ઞાની કહેવરાવું છઉં,’ એમ જે સમજવામાં આવતું નથી તે સમજો; અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો પ્રથમ તો આત્મામાં ઉત્પન્ન કરો, કે જેથી આત્મજ્ઞાનની સન્નિવૃત્તિ થાય. [૪૫૩.

૧ ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજભાન.

જેના અંતઃકરણમાં ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયા નથી, એવા જીવને આત્મજ્ઞાન ન થાય; કેમકે મલિન અંતઃકરણરૂપ દર્પણમાં આત્મોપદેશનું પ્રતિબિંબ પડવું ઘટવું નથી. તેમ જ માત્ર ત્યાગ-વિરાગમાં રાચીને કૃતાર્થતા માને તે પણ પોતાના આત્માનું ભાન ભૂલે. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન નહીં હોવાથી અજ્ઞાનનું સહચારીપણું છે, જેથી તે ત્યાગ, વૈરાગ્યાદિનું માન ઉત્પન્ન કરવા અર્થે અને માનાર્થે સર્વ સંયમાદિ પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, જેથી સંસારનો ઉચ્છેદ

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, ત્યાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮.

જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે. ત્યાં ત્યાં તે તે સમજે, અને ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે એ આત્માર્થી પુરુષનાં લક્ષણો છે.^૧ ૮.

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાગી દર્શનિજપક્ષ;
પામે તે પરમાર્થને, નીજપદનો લે લક્ષ. ૯.

ન થાય; માત્ર ત્યાં જ અટકવું થાય. અર્થાત્ તે આત્મજ્ઞાનને પામે નહીં, એમ ક્રિયા જડને સાધન-ક્રિયા-અને તે સાધનનું જેથી સફળપણું થાય છે એવા આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો, અને શુષ્કજ્ઞાનીને ત્યાગ-વિરાગાદિ સાધનનો ઉપદેશ કરી વાચાજ્ઞાનમાં કલ્યાણ નથી એમ પ્રેર્યું. [૪૫૩.

૧ જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, ત્યાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ.

જે જે ઠેકાણે જે જે યોગ્ય છે, એટલે જ્યાં ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ યોગ્ય હોય ત્યાં ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ સમજે, આત્મજ્ઞાન યોગ્ય હોય ત્યાં આત્મજ્ઞાન સમજે; એમ જે જ્યાં બેઈએ તે ત્યાં સમજવું, અને ત્યાં ત્યાં તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું, એ આત્માર્થી જીવનું લક્ષણ છે. અર્થાત્ મતાર્થી હોય, કે માનાર્થી હોય તે યોગ્ય માર્ગને મેળવે ન કરે; અથવા ક્રિયામાં જ જેને દુરાચાર થયો છે, અથવા શુષ્કજ્ઞાનના જ અભિમાનમાં જેણે જ્ઞાનીપણું માની લીધું છે, તે ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ સાધનને અથવા આત્મજ્ઞાનને મેળવે ન કરી શકે. જે આત્માર્થી હોય તે જ્યાં જ્યાં જે જે કરવું ઘટે છે તે તે કરે, અને જ્યાં જ્યાં જે જે સમજવું ઘટે છે તે તે સમજે. અથવા જ્યાં જ્યાં જે જે સમજવું ઘટે છે તે તે સમજે અને જ્યાં જે જે આચરવું ઘટે છે તે તે આચરે, તે આત્માર્થી કહેવાય. અત્રે 'સમજવું' અને 'આચરવું' એ બે સામાન્ય પદ છે. પણ વિભાગપદે કહેવાનો આશય એવો પણ છે કે, જે જે જ્યાં સમજવું ઘટે તે તે ત્યાં સમજવાની કામના જેને છે, અને જે જે જ્યાં આચરવું ઘટે તે તે ત્યાં આચરવાની જેને કામના છે તે પણ આત્માર્થી કહેવાય. [૪૫૩.

નડિયાદ, આશો વદ ૨, સંવત ૧૯૫૨.

પ્રવર્તવાનો માર્ગ ઉપેક્ષિત કરવા દર્શાવ્યું નથી. વળી એ સ્થળે તો ઉલ્લેખ છે તે માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિ આવવા વધારે સમજા કર્યું છે, અને કહ્યું છે કે, તે અશોભ્યા કેવળી • • • • • અર્થાત્ અશોભ્યા કેવળીનો આ પ્રસંગ સાંભળીને કોઈએ જે શાશ્વતમાર્ગ ચાલ્યો આવે છે, તેના નિષેધપ્રત્યે જવું એવો આશય નથી, એમ નિવેદન કર્યું.

કોઈ તીવ્ર આત્માર્થીને એવો કદાપિ સદ્ગુરુનો યોગ ન મળ્યો હોય, અને તેની તીવ્ર કામનામાં ને કામનામાં જ નિજવિચારમાં પડવાથી, અથવા તીવ્ર આત્માર્થને લીધે નિજવિચારમાં પડવાથી આત્મજ્ઞાન થયું હોય તો તે સદ્ગુરુમાર્ગનો ઉપેક્ષિત નહીં એવો, અને સદ્ગુરુથી પોતાને જ્ઞાન મળ્યું નથી માટે મોટો છું એવો નહીં હોય, તેને થયું હોય; એમ વિચારી વિચારવાનું જીવે શાશ્વત મોક્ષમાર્ગનો લોપ ન થાય તેવું વચન પ્રકાશવું જોઈએ.

એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય અને તેનો માર્ગ દીઠો ન હોય એવો પોતે, પચાશ વર્ષનો પુરુષ હોય, અને લાખો ગામ જોઈ આવ્યો હોય તેને પણ તે માર્ગની ખજર પડતી નથી, અને કોઈને પૂછે ત્યારે જણાય છે, નહીં તો ભૂલ ખાય છે, અને તે માર્ગને બળુનાર એવું દશ વર્ષનું બાળક પણ તેને તે માર્ગ દેખાડે છે તેથી તે પહોંચી શકે છે; એમ લૌકિકમાં અથવા બ્યવહારમાં પણ પ્રલક્ષ છે. માટે જે આત્માર્થી હોય, અથવા જેને આત્માર્થની ઇચ્છા હોય તેણે સદ્ગુરુના યોગે તરવાના કામી જીવનું કહ્યાણુ થાય એ માર્ગ લોપવો ઘટે નહીં, કેમકે તેથી સર્વ જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા લોપવાખરાબર થાય છે.

[આશંકા] પૂર્વે સદ્ગુરુનો યોગ તો ઘણી વખત થયો છે, છતાં જીવનું કહ્યાણુ થયું નહીં, જેથી સદ્ગુરુના ઉપદેશનું એવું કંઈ વિશેષપણું દેખાતું નથી, એમ આશંકા થાય તો તેનો ઉત્તર બીજા પદમાં જ કહ્યો છે કે,

[ઉત્તર] જે પોતાના પક્ષને લાગી દઈ સદ્ગુરુના ચરણને સેવે, તે પરમાર્થને પામે. અર્થાત્ પૂર્વે સદ્ગુરુનો યોગ થવાની વાત સત્ય છે, પરંતુ ત્યાં જીવે તેને સદ્ગુરુ બહુમા નથી, અથવા ઓળખ્યા નથી, પ્રતીત્યા નથી, અને તેની પાસે પોતાનાં માન અને મત મૂક્યાં નથી; અને તેથી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પરિણામ પામ્યો નહીં, અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ નહીં; એમ જે પોતાનો મત એટલે સ્વછંદ અને હુણધર્મનો આચલ દૂર કરીને સદુપઉદેશ ચલણ કરવાનો કામી થયો હોય તો અવશ્ય પરમાર્થ પામત.

[આશંકા] અને અસદ્ગુરુએ દ્રઢ કરાવેલા દુર્બોધથી અથવા માનાદિ-
કના તીવ્ર કામીપણાથી એમ પણ આશંકા થવી સંભવે છે કે ‘કેંક જીવોનાં
પૂર્વે કહ્યાણુ થયાં છે; અને તેમને સદ્ગુરુનાં ચરણ સેવ્યાવિના કહ્યાણુની પ્રાપ્તિ
થઈ છે, અથવા અસદ્ગુરુથી પણ કહ્યાણુની પ્રાપ્તિ થાય; અસદ્ગુરુને પોતાને
ભણે માર્ગની પ્રતીતિ નથી, પણ બીજાને તે પમાડી શકે; એટલે બીજે તે
માર્ગની પ્રતીતિ, તેનો ઉપદેશ સાંભળીને કરે તો તે પરમાર્થને પામે; માટે
સદ્ગુરુચરણને સેવ્યાવિના પણ પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય,’ એવી આશંકાનું
સમાધાન કરે છે:

[ઉત્તર] યદપિ કોઈ જીવો પોતે વિચાર કરતાં શુઝ્યા છે, એવો
શાસ્ત્રમાં પ્રસંગ છે; પણ કોઈસ્થળે એવો પ્રસંગ રહ્યો નથી કે અસદ્ગુરુથી
અમુક શુઝ્યા, હવે કોઈ પોતે વિચાર કરતાં શુઝ્યા છે એમ કહ્યું છે તેમાં,
શાસ્ત્રોનો કહેવાનો હેતુ એવો નથી કે સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તવાથી જીવનું
કહ્યાણુ થાય છે એમ અમે કહ્યું છે, પણ તે વાત યથાર્થ નથી; અથવા
સદ્ગુરુની આજ્ઞાનું જીવને કંઈકારણુ નથી એમ કહેવાને માટે. તેમ જ જીવો
પોતાના વિચારથી સ્વયંબોધ પામ્યા છે એમ કહ્યું છે તે પણ વર્તમાન દેહે
પોતાના વિચારથી અથવા બોધથી શુઝ્યા કહ્યા છે, પણ પૂર્વે તે વિચાર અથવા
બોધ તેણે સન્મુખ કર્યો છે તેથી વર્તમાનમાં તે સ્ફુરાયમાન થવાનો સંભવ
છે. તીર્થકરાદિ સ્વયંબુધ કહ્યા છે તે પણ પૂર્વે ત્રીજે ભવે સદ્ગુરુથી નિશ્ચય
સમકિત પામ્યા છે, એમ કહ્યું છે. એટલે તે સ્વયંબુધપણું કહ્યું છે તે
વર્તમાન દેહની અપેક્ષાએ કહ્યું છે, અને તે સદ્ગુરુપદના નિષેધને અર્થે કહ્યું
નથી; અને જો સદ્ગુરુપદનો નિષેધ કરે તો તે ‘સતદેવ, સદ્ગુરુ, અને સદ્-
ધર્મની પ્રતીતિવિના સમકિત કહ્યું નથી,’ તે કહેવામાત્ર જ થયું; અથવા જે
શાસ્ત્રનું તમે પ્રમાણુ દ્યો છો તે શાસ્ત્ર સદ્ગુરુ એવા જિનનાં કરેલાં છે તેથી
પ્રમાણિક માનવા યોગ્ય છે કે, કોઈ અસદ્ગુરુનાં કહેલાં છે, તેથી પ્રમાણિક
માનવાં યોગ્ય છે? જો અસદ્ગુરુનાં શાસ્ત્રો પણ પ્રમાણિક માનવામાં બાધ ન
હોય, તો તો અજ્ઞાન અને રાગ, દ્વેષ આરાધવાથી પણ મોઢા થાય એમ
કહેવામાં બાધ નથી, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

‘આચારાંગ સૂત્ર’માં પ્રથમ શ્રુતકંઠ, પ્રથમાધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશે.
પ્રથમ વાક્ય: ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ આ જીવ પૂર્વથી જાણ્યો છે, પશિમથી

આવ્યો છે, ઉત્તરથી આવ્યો છે, દક્ષિણથી આવ્યો છે, અથવા ઉંચેથી, નીચેથી, કે કોઈ અનેરી દિશાથી આવ્યો છે, એમ જે જાણતો નથી તે મિથ્યા-દૃષ્ટિ છે, જે જાણે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે. તે જાણવાનાં ત્રણ કારણો આ પ્રમાણે:— તીર્થકરના ઉપદેશથી, સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, અને જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનથી. અર્થે જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન કહ્યું તે પણ પૂર્વના ઉપદેશની સંધિ કહી છે, એટલે પૂર્વે તેને ઓધ થવામાં સદ્ગુરુનો અસંભવ ધારવો ઘટતો નથી. વળી કામ કામ જિના-ગમમાં એમ કહ્યું છે કે,

‘ગુરુણો હંદાર્ણ વત્ત’—ગુરુની આજ્ઞાએ પ્રવર્તવું.

ગુરુની આજ્ઞાએ વાલતાં અનંતા જીવો સિઝ્યા, સિઝે છે અને સિઝશે. તેમ કોઈ જીવ પોતાના વિચારથી બોધ પામ્યા, તેમાં પ્રાપ્તે પૂર્વે સદ્ગુરુઉપદેશનું કારણ હોય છે. પણ કદાપિ જ્યાં તેમ ન હોય ત્યાં પણ તે સદ્ગુરુનો નિત્યકામી રહ્યો થકો સદ્વિચારમાં—પ્રેરાતો પ્રેરાતો સ્વવિચારથી આત્મજ્ઞાન પામ્યો એમ કહેવાયોગ્ય છે. અથવા તેને કંઈ સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા નથી; અને જ્યાં સદ્ગુરુની ઉપેક્ષા વત્તે ત્યાં માનનો સંભવ થાય છે; અને જ્યાં સદ્ગુરુ-પ્રત્યે માન હોય ત્યાં કલ્યાણ થવું કહ્યું, કે તેને સદ્વિચાર પ્રેરવાનો આત્મ-ગુણ કલ્પો. તથાત્મ માન આત્મગુણનું અવશ્ય ઘાતક છે. બાહ્યબળજમાં અનેક ગુણસમૂહ વિઘ્નમાન છતાં નાના અદ્વાણું ભાઈને વંદન કરવામાં પોતાનું લઘુપણું થશે, માટે અત્રે જ ધ્યાનમાં રોકાવું યોગ્ય છે એમ રાખી એક વર્ષમુધી નિરાહારપણે અનેક ગુણસમુદાયે આત્મધ્યાનમાં રહ્યા, તોપણ આત્મજ્ઞાન થયું નહીં. બાકી બીજી બધી રીતની યોગ્યતા છતાં એક એ માનના ગુણથી તે જ્ઞાન અટક્યું હતું. જ્યારે શ્રી ઋષભદેવે પ્રેરેલી એવી શ્રાદ્ધી અને મુંદરી સતીએ તેને તે દોષ નિવેદન કર્યો, અને તે દોષનું ભાન તેને થયું, તથા તે દોષની ઉપેક્ષા કરી અસારત્વ જાણ્યું ત્યારે કેવળજ્ઞાન થયું. તે માન જ અત્રે ચાર ઘનઘાતી કર્મનું મૂળ યદિ વર્ત્યું હતું. વળી બાર બાર મહિના-મુધી નિરાહારપણે, એક લક્ષે, એક આસને, આત્મવિચારમાં રહેનાર એવા પુરુષને એટલા માને તેવી બારે મહિનાની દશા સફળ થવા ન દીધી, અર્થાત્ તે દશાથી માન ન સમજાયું અને જ્યારે સદ્ગુરુ એવા શ્રી ઋષભદેવે તે માન છે એમ પ્રેર્યું ત્યારે, મુદ્ગર્તમાં તે માન જ્યતીત થયું; એ પણ સદ્ગુરુનું જ

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમ શ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય. ૧૦.

આત્મજ્ઞાનને વિષે જેમની સ્થિતિ છે, એટલે પરભાવની કચ્છાથી જે રહિત થયા છે, તથા શત્રુ, મિત્ર, હર્ષ, શોક, નમસ્કાર, તિરસ્કારાદિ બાવપ્રત્યે જેને સમતા વર્તે છે; માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા એવાં કર્મોના ઉદયને લીધે જેમની નિયંત્રવાઆદિ ક્રિયા છે; અજ્ઞાની કરતાં જેની વાળી પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે, અને પદ્દર્શનના તાત્પર્યને બાલે છે, તે સદ્ગુરુના ઉત્તમ લક્ષણો છે * ૧૦.

મહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે. જગી આખો માર્ગ 'જ્ઞાનીની આજ્ઞામા' સમાય છે' એમ વારંવાર કહ્યું છે 'આચારાગસૂત્રમા કહ્યું છે કે ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ [પાકાં— (મુખમાંસ્વામી જણુસ્વામીને ઉપદેશે છે, કે જગત્ આખાનું જેલું દર્શન કર્યું છે એવા મહાવીર ભગવાન, તેલું અમને આમ કહ્યું છે.) ગુરુને આધીન થઈ વર્તતા એવા અનંતા પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા]

'ઉત્તરાધ્યયન,' 'સૂચગડાગાદિ'માં કામ કામ એ જ કહ્યું છે

નરિયાદ, આશો વદ ૨, સવત્ ૧૬૫૭ [આક ૪૫૧-૫૨.

૧ † "આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય "

"સદ્ગુરુ યોગ્ય આ લક્ષણો મુખ્યપણે ક્રિયા ગુણુત્થાનકે સમાવે ? અને સમ-
દર્શિતા એટલે શું ?"

"ઉત્તર—(૧) સદ્ગુરુ યોગ્ય એ લક્ષણો દર્શાવ્યા તે મુખ્યપણે—વિગેષપણે—
ઉપદેશક અર્થાત્ માર્ગપ્રકાશક સદ્ગુરુના લક્ષણ કહ્યા છે ઉપદેશક ગુણુત્થાનક જુદું
અને તેગ્મુ છે, વચવા સાતમાથી બારમા સુધીના ગુણુત્થાનક અપમાનવર્તિ છે,
એટલે ઉપદેશક પ્રવૃત્તિ તેમા ન સમાવે માર્ગ ઉપદેશક પ્રવૃત્તિ છૂટેથી રાત્રે યાય "

"છડે ગુણુત્થાનકે સંપૂર્ણ વીતરાગદ્વંશ અને કેવળજ્ઞાન નથી તે તો તેરમે છે,
અને યથાવત્ માર્ગઉપદેશકપણુ તેરમે ગુણુત્થાને વર્તતા સંપૂર્ણ વીતરાગ અને
કેવલ્યમપત્ર પરમસદ્ગુરુ શ્રી જિન તીર્થકરાદિને વિષે થઈ, તથાપિ છડે ગુણુત્થાનકે
વર્તતા મુનિ, જે સંપૂર્ણ વીતરાગતા અને કેવલ્યદશાના ઉપાસક છે, તે દશાઅર્થે
જેના પ્રવર્તન પુરુષાર્થ છે, તે દશાને સંપૂર્ણપણે જે પામ્યા નથી, તથાપિ તે સંપૂર્ણ

* 'જ્ઞાનીની આજ્ઞામા સમાય છે' સમાવે આક ૧૧૭, ૧૪૫, ૩૨૧, હાબનો ૧/૩૬
વગેરેનુ લખાણુ જોવું —સરોધક

† આ લેખ વિભાગ પહેલો, ખડ ૨, પૃષ્ઠ ૩૬૫, આ આક ૪/૭૫૩-૩ તરીકે ઉપાધ
ગયો છે પણ આ ૧૦ આ ૫.ને જગેવો લાગ હોવાથી અને દર્શીથી આપ્યો છે —સરોધક

દશા પામવાના માર્ગ-સાધન-પોતે પરમ સદ્ગુરુ શ્રી તીર્થંકરાદિ આત્મપુરુષના આશ્રય વચનથી જેણે જાણ્યા છે, પ્રતીત્યા છે, અનુભવ્યા છે અને એ માર્ગસાધનની ઉપાસનાએ જેની તે દશા ઉત્તરોત્તર વિશેષ-વિશેષ પ્રગટ થતી જાય છે, તથા શ્રી જિન તીર્થંકરાદિ પરમ-સદ્ગુરુનું, તેના સ્વરૂપનું-ઓળખાણ જેના નિમિત્તે થાય છે, તે સદ્ગુરુને વિષે પણ માર્ગનું ઉપદેશકપણું અવિરોધરૂપ છે, તેથી નિચેના પાચમા, ચોથા ગુણસ્થાનકે માર્ગનું ઉપદેશપણું ધણુકરી ન ઘટે કેમકે ત્યાં બાહ્ય (ગૃહસ્થ) વ્યવહારનો પ્રતિબંધ છે, અને બાહ્ય અવિરતિરૂપ ગૃહસ્થવ્યવહાર છતાં વિરતિરૂપ માર્ગનું પ્રકાશનું એ માર્ગને વિરોધરૂપ છે”

“ચોથાથી નિચેના ગુણસ્થાનકે તો માર્ગનું ઉપદેશકપણું ઘટે જ નહીં, કેમકે ત્યાં માર્ગની, આત્માની, તત્ત્વની, જ્ઞાનીની ઓળખાણ પ્રતીતિ-નથી, તેમ જ સમ્યક્-વિરતિ નથી, અને એ ઓળખાણ-પ્રતીતિ અને સમ્યક્વિરતિ નહીં છતાં તેની પ્રકૃપણા પ્રવી, ઉપદેશક થયું એ પ્રગટ મિથ્યાત્વ, કુચુરુપણું અને માર્ગનું વિરોધપણું છે”

“ચોથે પાચમે ગુણસ્થાને એ ઓળખાણ-પ્રતીતિ છે, અને આત્મજ્ઞાનાદિ ગુણો અશે વર્તે છે, અને પાચમામા દેરાવિરતિપણાને લઈ ચોથાથી વિરોધતા છે, તથાપિ સર્વવિરતિના જેટલી ત્યાં વિશુદ્ધિ નથી”

‘આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતાઆદિ જે લક્ષણો દર્શાવ્યા તે સચતિધર્મે રિયત વીતરાગદશાસાધક ઉપદેશક ગુણસ્થાને વર્તતા સદ્ગુરુના લક્ષે મુખ્યતાએ દર્શાવ્યા છે, અને તેમના વિષે તે ગુણો ધણા અશે વર્તે છે, તથાપિ તે લક્ષણો સર્વાંશે સંપૂર્ણપણે તો તેરમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા સંપૂર્ણ વીતરાગ અને દેવસ્યસપત્ર જીવન્મુક્ત સયોગિ કેવલિ પરમસદ્ગુરુ શ્રી જિન અરિહત તીર્થંકરને વિષે વર્તે છે તેમના વિષે આત્મજ્ઞાન અર્થાત્ સ્વરૂપરિયતિ સંપૂર્ણપણે વર્તે છે, તે તેમની જ્ઞાનદશા અર્થાત્ જ્ઞાનાતિશય સૂચ્યો તેઓને વિષે સમદર્શિતા અર્થાત્ ઇચ્છારહિતપણું સંપૂર્ણપણે વર્તે છે, તે તેમની વીતરાગ ચારિત્રદશા અપાયાપગમાતિશય સૂચ્યો સંપૂર્ણપણે ઇચ્છારહિત હોવાથી વિચરવા આદિની તેઓની દૈહિકાદિ યોગક્રિયા પૂર્વપ્રારબ્ધોદય વેળી લેવા પુરતી જ છે, માટે ‘વિચરે ઉદય પ્રયોગ’ કહ્યું સંપૂર્ણ નિજ અનુભવરૂપ તેમની વાણી અજ્ઞાનીની વાણીથી વિલક્ષણ અને એકાત આત્માર્થબોધક હોઈ તેમને વિષે વાણીનું અપૂર્વપણું કહ્યું, તે તેમનો વચનાતિશય સૂચ્યો વાણીધર્મે વર્તેલ શ્રુત પણ તેઓને વિષે કોઈ પણ નય ન દુષાય એવું સાપેક્ષપણે વર્તે છે, તે તેમનો પરમશ્રુત ગુણ સૂચ્યો, અને પરમશ્રુત જેને વિષે વર્તે તે પૂજવા યોગ્ય હોઈ, તેમનો તેથી પૂજાતિશય સૂચ્યો આ શ્રી જિન અરિહત તીર્થંકર પરમ સદ્ગુરુને પણ ઓળખાવનારા વિદ્યમાન સર્વવિરતિ સદ્ગુરુ છે, એટલે એ સદ્ગુરુના લક્ષે એ મુખ્યતાએ દર્શાવ્યા છે”

‘સમદર્શિતા એટલે પદાર્થને વિષે ઇદ્-અનિદ્ગુહ્યરહિતપણું ઇચ્છારહિતપણું, મત્ત્વરહિતપણું સમદર્શિતા ચારિત્રદશા સૂચ્યે છે રાગદ્વેષરહિત થતું તે ચારિત્રદશા

છે. ઇદ્ર-અનિદ્રબુદ્ધિ, મમત્વ, ભાનાભાવતું ઉપજતું, એ રાગ, દ્વેષ છે. આ મને પ્રિય છે, આ ગમે છે, આ મને અપ્રિય છે, ગમતું નથી એવો ભાવ સમર્થરીને વિષે ન હોય.”

“સમર્થરી બાહ્ય પદાર્થને, તેના પર્યાયને, તે પદાર્થ તથા પર્યાય જેવા બાવે વર્તે તેના બાવે દેખે, જાણે, જણાવે, પણ તે પદાર્થ કે તેના પર્યાયને વિષે મમત્વ કે ઇદ્રઅનિદ્રપણું ન કરે.”

“આત્માનો સ્વાભાવિકગુણ દેખવા-જાણવાનો હોવાથી તે જ્ઞેય પદાર્થને જ્ઞેયાકારે દેખે, જાણે; પણ જે આત્માને સમર્થરીપણું પ્રગટ થયું છે, તે આત્મા તે પદાર્થને દેખતાં, જાણતાં છતાં તેમાં મમત્વ બુદ્ધિ, તાદાત્મ્યપણું, ઇદ્ર-અનિદ્રબુદ્ધિ ન કરે. વિષમદૃષ્ટિઆત્માને પદાર્થને વિષે તાદાત્મ્યવૃત્તિ થાય; સમદૃષ્ટિઆત્માને ન થાય.”

“કોઈ પદાર્થ કાળો હોય તો સમર્થરી તેને કાળો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ શ્વેત હોય તો તેને તેવો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ સુરભિ (સુગંધી) હોય તો તેને તેવો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ દુરભિ (દુર્ગંધી) હોય તો તેને તેવો દેખે, જાણે, જણાવે. કોઈ ઉચો હોય, કોઈ નિચો હોય તો તેને તેને તેવો તેવો દેખે, જાણે, જણાવે. સર્પને સર્પની પ્રકૃતિ રૂપે દેખે, જાણે, જણાવે. વાધને વાધની પ્રકૃતિ રૂપે દેખે, જાણે, જણાવે. ઇત્યાદિ પ્રકારે વસ્તુમાત્રને જે રૂપે, જે ભાવે તે હોય તે રૂપે તે ભાવે સમર્થરી દેખે, જાણે, જણાવે. હેય (છાંડવા યોગ્ય) ને હેય રૂપે દેખે જાણે, જણાવે. ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) ને ઉપાદેય રૂપે દેખે, જાણે, જણાવે. પણ સમર્થરી આત્મા તે બધામાં મારાપણું, ઇદ્ર-અનિદ્રબુદ્ધિ, રાગ, દ્વેષ ન કરે. સુગંધ દેખિ પ્રિયપણું ન કરે; દુર્ગંધ દેખી અપ્રિયતા-દુર્ગંધા-ન આણે. (બ્યવહારથી) સાઈ ગણાઈ દેખિ આ મને હોય તો ઠીક એવી ઇચ્છાબુદ્ધિ (રાગ-રતિ) ન કરે. (બ્યવહારથી) માઈ ગણાઈ દેખિ આ મને ન હોય તો ઠીક, એવી અનિચ્છા બુદ્ધિ (દ્વેષ-અરતિ) ન કરે. પ્રાપ્ત-સ્થિતિ-સન્નિગમમાં સાઈ-માઈ, અતુલ્ય-પ્રતિફળ, ઇદ્ર-અનિદ્રપણું, આકુળબ્યાકુળપણું ન કરતાં તેમાં સમવૃત્તિએ અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવે, રાગદ્વેષરહિતપણે રહેતું એ સમર્થરીતા.”

“સાતા-અસાતા, જીવન-મૃત્યુ, સુગંધ-દુર્ગંધ, સુસ્વર-દુસ્વર, રૂપ-કુરૂપ, શીત-ઉષ્ણ આદિમાં હર્ષ-શોક, રતિ-અરતિ, ઇદ્ર-અનિદ્રપણું, આર્તધ્યાન ન વર્તે તે સમર્થરીતા હિંસા, અસત્ય, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિમિદનો પરિહાર સમર્થરીને વિષે અવશ્ય હોય, અહિંસાદિ મત ન હોય તો સમર્થરીપણું ન સંભવે. સમર્થરીના અને અહિંસાદિ મતોને કાર્યકારણ, અવિનાશાવિ [૧] અને અન્યોન્યાત્રય સંબંધ છે. એક ન હોય તો બીજું ન હોય અને બીજું ન હોય તો પહેલું ન હોય.”

સમર્થરીતા હોય તો અહિંસાદિ મત હોય.

સમર્થરીતા ન હોય તો અહિંસાદિ મત ન હોય.

અહિંસાદિ મત ન હોય તો સમર્થરીતા ન હોય.

અહિંસાદિ વ્રત હોય તો સમર્થતા હોય.

જેટલે અંશે સમર્થતા તેટલે અંશે અહિંસાદિ વ્રત અને

જેટલે અંશે અહિંસાદિ વ્રત તેટલે અંશે સમર્થતા.

“સદ્ગુણોચ્ચ લક્ષણરૂપ સમર્થતા મુખ્યતાએ સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકે હોય; પાણીનાં ગુણસ્થાનકે તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામવું જાય—વિશેષ પ્રગટ થવું જાય; ક્ષીણ-મોહસ્થાને તેની પરકાષ્ટા અને પછી સંપૂર્ણ વીતરાગતા.

“સમર્થપણું એટલે લૌકિકભાવનો સમાનભાવ, અભેદભાવ, એકસરખી બુદ્ધિ, નિર્વિશેષપણું નહીં; અર્થાત્ કાચ અને હીરો એ જે સમાન ગણવા, અથવા સત્યત અને અસત્યતમાં સમપણું ગણવું, અથવા સદ્ધર્મ અને અસદ્ધર્મમાં અભેદ માનવો, અથવા સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુને વિષે એક સરખી બુદ્ધિ રાખવી, અથવા સદેવ અને અસદેવને વિષે નિર્વિશેષપણું ઘાખવું, અર્થાત્ જંનેને એક સરખા ગણવા ઇત્યાદિ સમાનવૃત્તિ એ સમર્થતા નહીં, એ તો આત્માની મૂઢતા, વિવેકશૂન્યતા, વિવેકવિક્લગતા. સમર્થતા સત્તને સત્ જાણે, બોધે; અસત્તને અસત્ જાણે, નિષેધે; સત્યતને સત્યત જાણે, બોધે; કુત્યતને કુત્યત જાણે. નિષેધે; સદ્ધર્મને સદ્ધર્મ જાણે, બોધે; અસદ્ધર્મને અસદ્ધર્મ જાણે, નિષેધે; સદ્ગુરુને સદ્ગુરુ જાણે, બોધે; અસદ્ગુરુને અસદ્ગુરુ જાણે, નિષેધે; સદેવને સદેવ જાણે, બોધે; અસદેવને અસદેવ જાણે, નિષેધે; ઇત્યાદિ જે જેમ હોય તેને તેમ, દેખે, જાણે, પ્રત્યક્ષે; તેમાં રાગ, દ્વેષ, ઇદ-અનિદગ્ધુદ્ધિ ન કરે એ પ્રકારે સમર્થપણું સમજવું” [સં ૧૬૫૪. સં નિ ૦ ૪/૭૫૩-૩.

સ્વરૂપસ્થિત ઇચ્છારહિત, વિચરે પૂર્વપ્રયોગ;

અપૂર્ણ વાણી, પરમશ્રુત, સદ્ગુણલક્ષણ યોગ્ય.

આત્મસ્વરૂપને વિષે જેની સ્થિતિ છે, વિષય અને માન પૂલદિ ઇચ્છાથી રહિત છે, અને માત્ર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાં એવા કર્મના પ્રયોગથી જે વિચરે છે; જેમની વાણી અપૂર્વ છે, અર્થાત્ નિજઅનુલવસદિત જેનો ઉપ-દેશ હોવાથી અજ્ઞાનીની વાણી કરતાં પ્રત્યક્ષ જુદી પડે છે, અને પરમશ્રુત એટલે પદ્દર્શનના યથાસ્થિત જાણ હોય, એ સદ્ગુણનાં યોગ્ય લક્ષણો છે.

અત્રે સ્વરૂપસ્થિત એવું પ્રથમપદ કહ્યું તેથી જ્ઞાનદશા કહી, ઇચ્છા-રહિતપણું કહ્યું તેથી ચારિત્રદશા કહી, ઇચ્છારહિત હોય તે વિચરી કેમ શકે? એવી આશંકા, ‘પૂર્વપ્રયોગ એટલે પૂર્વનાં જંધાચેલાં પ્રારબ્ધથી વિચરે છે; વિચરવા આદિની બાધી જેને કામના નથી,’ એમ કહી નિવૃત્ત કરી. અપૂર્વ-વાણી એમ કહેવાથી વચનાતિશયતા કહી, કેમકે તે વિના મુમુક્ષુને ઉપકાર ન થાય. પરમશ્રુત કહેવાથી પદ્દર્શન અવિરુદ્ધદશાએ જાણનાર કલા, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનું વિશેષપણું દર્શાવ્યું.

આશંકા—વર્તમાનકાળમાં સ્વરૂપસ્થિત પુરુષ હોય નહીં, એટલે જે સ્વરૂપસ્થિત વિશેષણવાળા સદ્ગુરુ કહ્યા છે, તે આજે હોવાયોગ્ય નથી.

સમાધાન—વર્તમાનકાળમાં કદાપિ એમ કહેલું હોય તો કહેવાય કે ‘કેવલભૂમિકા’ને વિષે એવી સ્થિતિ અસંભવિત છે, પણ આત્મજ્ઞાન જ ન થાય એમ કહેવાય નહીં; અને આત્મજ્ઞાન છે તે સ્વરૂપસ્થિતિ છે.

આશંકા—આત્મજ્ઞાન થાય તો વર્તમાન કાળમાં મુક્તિ થવી બોધ એ અને જિનાગમમાં ના કહી છે.

સમાધાન—એ વચન કદાપિ એકાંતે એમ જ એમ ગણીએ, તોપણ તેથી એકાવતારીપણનો નિષેધ થતો નથી, અને એકાવતારીપણું આત્મ જ્ઞાનવિના પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આશંકા—ત્યાગ વૈરાગ્યાદિના ઉત્કૃષ્ટપણથી તેને એકાવતારીપણું કહ્યું હશે.

સમાધાન—પરમાર્થથી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગ વૈરાગ્યવિના એકાવતારીપણું થાય જ નહીં, એવો સિદ્ધાંત છે; અને વર્તમાનમાં પણ ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકનો કશો નિષેધ છે નહીં, અને ચોથે ગુણસ્થાનકેથી જ આત્મજ્ઞાનનો સંભવ થાય છે; પાંચમે વિશેષ સ્વરૂપસ્થિતિ થાય છે; છઠ્ઠે ઘણા અંશે સ્વરૂપસ્થિતિ થાય છે. પૂર્વપ્રેરિત પ્રમાદના ઉદયથી માત્ર કંઈક પ્રમાદ-દશા આવી જાય છે, પણ તે આત્મજ્ઞાનને રોધક નથી, ચારિત્રને રોધક છે.

આશંકા—અત્રે તો સ્વરૂપસ્થિત એવું પદ વાપર્યું છે, અને સ્વરૂપ-સ્થિતપદ તો તેરમે ગુણસ્થાનકે જ સંભવે છે.

સમાધાન—સ્વરૂપસ્થિતિની પરાકાષ્ઠા તો ચૌદમા ગુણસ્થાનકને છેડે થાય છે, કેમકે નામ ગોત્રાદિ ચાર કર્મનો નાશ ત્યાં થાય છે; તે પહેલાં કેવળીને ચાર કર્મનો સંગ છે, તેથી સંપૂર્ણ સ્વરૂપસ્થિતિ તો તેરમે ગુણસ્થાનકે પણ કહેવાય.

આશંકા—ત્યાં નામાદિ કર્મથી કરીને અવ્યાજાધ સ્વરૂપસ્થિતિની ના કહે તો તે કીક છે; પણ કેવળજ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપસ્થિતિ છે, તેથી સ્વરૂપસ્થિતિ કહેવામાં હોય નથી, અને અત્રે તો તેમ નથી, માટે સ્વરૂપસ્થિતપણું કેમ કહેવાય?

સમાધાન—કેવળજ્ઞાનને વિષે સ્વરૂપસ્થિતિનું તારતમ્ય વિશેષ છે; અને ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે, ગુણસ્થાનકે તેથી અલ્પ છે, એમ કહેવાય; પણ

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;
એવો લક્ષ થયાવિના, ઉગે ન આત્મવિચાર. ૧૧.

જ્યાસુધી જીવને પૂર્વજાળે થઈ ગયેલા એવા જિનની વાતપર જ લક્ષ રદા કરે, અને તેનો ઉપકાર કહ્યા કરે, અને જેથી પ્રત્યક્ષ આત્મશ્રાંતિનું સમાધાન થાય એવા સદ્ગુરુનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય તેમા પરોક્ષજિનોના વચન કરતા મોગે ઉપકાર શમાયો છે, તેમ જ ન જાણે તેને આત્મવિચાર ઉત્પન્ન ન થાય ૧૧

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણુ, સમજાય ન જિનરૂપ;
સમજ્યાવણુ ઉપકાર શો? સમજ્યે જિનસ્વરૂપ. ૧૨.

સ્વરૂપસ્થિતિ નથી એમ ન કહી શકાય ચોથે ગુણુસ્થાનકે મિથ્યાત્વમુક્ત દરા થવાથી આત્મસ્વભાવઆવિર્ભાવપણુ છે, અને સ્વરૂપસ્થિતિ છે, પાંચમે ગુણુસ્થાનકે દેશે કરીને ચારિત્રઘાતક કષાયો રોકવાથી આત્મસ્વભાવનું ચોથા ડરતા વિશેષ આવિર્ભાવપણુ છે, અને છઠ્ઠામા કષાયો વિશેષ રોકવાથી સર્વ ચારિત્રનું ઉદ્વેગપણુ છે, તેથી આત્મસ્વભાવનું વિશેષ આવિર્ભાવપણુ છે માત્ર છઠ્ઠે ગુણુસ્થાનકે પૂર્વનિબંધિત કર્મના ઉદ્વેગથી પ્રમત્તદશા કવચિત્ વર્તે છે, તેને હીધે 'પ્રમત્ત સર્વ ચારિત્ર' કહેવાય પણ તેથી સ્વરૂપસ્થિતિમા વિરોધ નહીં કેમકે આત્મસ્વભાવનું બાહુલ્યતાથી આવિર્ભાવપણુ છે વળી આગમ પણુ એમ કહે છે કે, ચોથે ગુણુસ્થાનકેથી તેરમા ગુણુસ્થાનક સુધી આત્મ-પ્રતીતિ સમાન છે, જ્ઞાનનો તારતમ્યભેદ છે

જો ચોથે ગુણુસ્થાનકે સ્વરૂપસ્થિતિ અશે પણુ ન હોય, તો મિથ્યાત્વ જવાનું ફળ શુ થયું? કઈ જ થયું નહીં જે મિથ્યાત્વ ગયું તે જ આત્મસ્વ ભાવનું આવિર્ભાવપણુ છે, અને તે જ સ્વરૂપસ્થિતિ છે જો સમ્યક્ત્વથી તથારૂપ સ્વરૂપસ્થિતિ ન હોત, તો ત્રેણિકાદિને એકાવતારીપણુ કેમ પ્રાપ્ત થાય? એક પણુ ત્યાં વ્રત-પચ્ચબાણુ નથી અને માત્ર એક જ ભવ બાકી ગ્હો એવું અત્પસસારીપણુ થયું તે જ સ્વરૂપસ્થિતિરૂપ સમકિતનું બળ છે પાંચમે અને છઠ્ઠે ગુણુસ્થાનકે ચારિત્રનું બળ વિશેષ છે, અને મુખ્યપણે ઉપદેશક તો છઠ્ઠું અને તેરમું છે બાકીના ગુણુસ્થાનકો ઉપદેશકની પ્રવૃત્તિ કમી શકવાયોગ્ય નથી, એટલે તેરમે અને છઠ્ઠે ગુણુસ્થાનકે તે પદ પ્રવર્તે છે નહિયાત, આશો વદ ૨, સં ૧૬૫૨

સદ્ગુરુના ઉપદેશવિના જિનનું સ્વરૂપ સમજાય નહીં, અને સ્વરૂપ સમજ્યાવિના ઉપકાર શો થાય ? જો સદ્ગુરુઉપદેશે જિનનું સ્વરૂપ સમજે તો સમજનારનો આત્મા પરિણામે જિનની દશાને પામે.^૧ ૧૨.

આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહું નિરૂપક શાસ્ત્ર;

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુ યોગ નહીં, ત્યાં આધાર સુપાત્ર. ૧૩.

જો જિનાગમાદિ આત્માનાં હોવાપણાનાં તથા પરલોકાદિના હોવાપણાનો ઉપદેશ કરવાવાળાં શાસ્ત્રો છે, તે પણ જ્યાં પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો જોગ ન હોય ત્યાં સુપાત્ર જીવને આધારરૂપ છે; પણ સદ્ગુરુસમાન તે બ્રાંતિનાં છેદક કહી ન શકાય. ૧૩.

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કામ;

તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાંતર ત્યાજ. ૧૪.

અથવા જો સદ્ગુરુએ તે શાસ્ત્રો વિચારવાની આજ્ઞા દીધી હોય, તો તે શાસ્ત્રો મતાંતર એટલે કુળધર્મને સાર્થક કરવાનો હેતુ આદિ બ્રાંતિ છોડીને માત્ર આત્માયે નિત્ય વિચારવાં. ૧૪.

રોકે જીવ સ્વછંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ;

પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ. ૧૫.

જીવ અનાદિ કાળથી પોતાના ક્ષણપણે અને પોતાની ઇચ્છાએ ચાલ્યો છે, એનું નામ 'સ્વછંદ' છે. જો તે સ્વછંદને રોકે તો જગ્ગર તે મોક્ષને પામે; અને એરીને મૂતકાળે અનંત જીવ મોક્ષ પામ્યા છે, એમ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એમાંનો એકે હોય જેને વિષે નથી એવા હોવશકિત વીતરાગે કહ્યું છે. ૧૫.

૧ સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, સમજે જિનનું રૂપ;

તો તે પામે નિજદશા, જિન છે આત્મસ્વરૂપ.

પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, || જિન તેથી પૂજ્ય;

સમજે જિનસ્વભાવ તો, આત્મભાનનો શુભ્ય.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી જો જિનનું સ્વરૂપ સમજે, તે પોતાના સ્વરૂપની દશા પામે, કેમકે શુદ્ધઆત્માપણું એ જ જિનનું સ્વરૂપ છે; અથવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન જિનને વિષે નથી તે જ શુદ્ધઆત્મપદ છે, અને તે પદ તો સત્તાએ સર્વ જીવનું છે; તે સદ્ગુરુ-જિનને અવગંત્રીને અને જિનના સ્વરૂપને કહેવે કરી મુમુક્ષુજીવને સમજાય છે. [અપૂર્વ] [૪૫૦.

નડિયાદ, આશો વદ ૨, સં ૧૯૫૨.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુયોગથી, સ્વછંદ તે રોકાય;
અન્ય ઉપાય કયા થકી, પ્રાયે જમણો થાય. ૧૬.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુના યોગથી તે સ્વછંદ રોકાય છે, બાકી પોતાની ઇચ્છાએ
ખીન ઘણા ઉપાય કયા છતાં ઘણુંકરીને તે જમણો થાય છે. ૧૬.

સ્વછંદ મનઆમ્રહ તથ, વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ;
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. ૧૭.

સ્વછંદને તથા પોતાના મતના આચરને તથાને જે સદ્ગુરુના લક્ષે આવે
તેને, પ્રત્યક્ષ કારણ ગણીને વીતરાએ 'સમકિત' કહ્યું છે. ૧૭.

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછંદે ન મરાય;
જતાં સદ્ગુરુશરણમાં, અદ્ય પ્રયાસે જાય. ૧૮.

માન અને પૂત્રસત્કારાદિનો લોભ એ આદિ મહાશત્રુ છે, તે પોતાના
રહાપણે આલતા નાશ પામે નહીં, અને સદ્ગુરુના શરણમાં જતાં સદ્ગુરુ
પ્રયત્નમાં જાય. ૧૮.

જે સદ્ગુરુઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન;
ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન. ૧૯.

જે સદ્ગુરુના ઉપદેશથી કોઈ કેવળજ્ઞાનને પામ્યા તે સદ્ગુરુ હજી છદ્મસ્થ
રહ્યા હોય, તોપણ જે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે એવા તે કેવળીભગવાન છદ્મસ્થ
એવા પોતાના સદ્ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરે. ૧૯.

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખ્યો શ્રી વીતરાગ;
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ મુભાખ્ય. ૨૦.

એવો વિનયનો માર્ગ શ્રી જિને ઉપદેશ્યો છે. એ માર્ગનો મૂળહેતુ
એટલે તેથી આત્માને શો ઉપકાર થાય છે તે, કોઈક મુભાખ્ય એટલે મુલમ-
બોધી અથવા આરાધક જીવ હોય તે સમજે. ૨૦.

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાલ લહે જો કંઈ;
મહામોહિની કર્મથી, જૂડે ભવજળ માંહિ. ૨૧.

આ વિનયમાર્ગ કહ્યો તેનો લાભ એટલે તે શિષ્યાદિની પાસે કરાવવાની
ઇચ્છા કરીને જો કોઈ પણ અસદ્ગુરુ પોતાને વિષે સદ્ગુરુપણું સ્થાપે તો તે
મહામોહિનીય કર્મ ઉપાર્જન કરીને ભવસમુદ્રમાં જૂડે. ૨૧.

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે. સમજે એહ વિચાર;

હોય મતાર્થી જીવ તે. અવળો લે નિર્ધાર. ૨૨.

જે મોક્ષાર્થી જીવ હોય તે આ વિનયમાર્ગાદિનો વિચાર સમજે, અને જે મતાર્થી હોય તે તેનો અવળો નિર્ધાર લે, એટલે કા પોને તેનો વિનય શિષ્યાદિ પામે કરાવે, અથવા અસદ્ગુણને વિષે પોને સદ્ગુણની વ્રાતિ રાખી આ વિનયમાર્ગનો ઉપયોગ કરે ૨૨.

હોય મતાર્થી તેહને. થાય ન આત્મલક્ષ;

તેહ મતાર્થીલક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ. ૨૩.

જે મતાર્થી જીવ હોય તેને આત્મજ્ઞાનનો લક્ષ થાય નહીં, એવા મતાર્થી જીવના અહીં નિષ્પક્ષપાતે લક્ષણો કહ્યા છે ૨૩

મતાર્થીલક્ષણુ:

આલિત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ મત્ય;

અથવા નિજકૃણધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમત્વ. ૨૪.

જેને માત્ર આલિત્યાગ દેખાય છે પણ આત્મજ્ઞાન નથી, અને ઉપ લનજીથી અતરંગ ત્યાગ નથી, તેવા ગુરુને આચાર ગુરુ માને, અથવા તો પોતાના કૃણધર્મના ગમે તેવા ગુરુ હોય તોપણ તેમા જ મમત્વ રાખે ૨૪

જે જિનદેહપ્રમાણ ને. મમવસરણાદિ મિદ્ધિ;

વાર્જન મમજે જિનનું, રોકી રહે નિજબુદ્ધિ. ૨૫.

જે જિનના દેહાદિનું વર્ણન છે, તેને જિનનું વર્ણન સમજે છે, અને માત્ર પોતાના કૃણધર્મના દેવ છે માટે આગપચ્છાના કટિપત્ત રાખે મમવસરણાદિ મહાત્મ્ય કહ્યા કરે છે, અને તેમા પોતાની બુદ્ધિને રોકી રહે છે, એટલે પરમાર્થદેહસ્વરૂપ એવું જિનનું જે અતરંગસ્વરૂપ લલુવાયોન્ય છે તે જાણુના નથી, તથા તે લલુવાનું પ્રયત્ન કરના નથી, અને માત્ર મમવસરણ દિમા જ જિનનું સ્વરૂપ કહીને મતાર્થમા રહે છે ૨૫

પ્રત્યક્ષમદ્ગુરુ યોગમાં, વર્તે દષ્ટિ વિમુખ;

અમદ્ગુરુને દ્રઢ કહે, નિજમાનાર્થ મુખ્ય. ૨૬.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો આરેક યોગ મળે તો દુરાદેહાદિ છે-ક તેની વલી ગામજીને તેનાથી અવગી રીતે અને, અર્થાત્ તે દિતકારી વલીને અદ્વૈત કહે નહીં, અને પોને ખરેખરો દ્રઢ મુમુક્ષુ છે એવું માન મુખ્યપાત્રને નજાવવ ને અર્થ અસદ્ગુરુ સમીપે બાંધીને પોને તેનાપ્રત્યે પોતાનું વિશેષ દ્રઢપાત્ર જણાવે ૨૬

દેવાદિ ગતિ ભંજમાં, જે મમજે શ્રુતજ્ઞાન;
માને નિજ મતવેપનો આચાર્ય મુક્તિનિદાન. ૨૭.

દેવ-નારકાદિ ગતિના 'ભાગ્યા' આદિના સ્વરૂપ કોઈક વિશેષ પરનાર્ય
દેતુથી કહ્યા છે, તે દેતુને લખ્યો નથી, અને તે ભગવળને શ્રુતજ્ઞાન જે
મમજે છે, તથા પોતાના મતનો-વેપનો-આચાર્ય ગણવામાં જ મુક્તિનો
દેતુ માને છે ૨૭

હાંતુ સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, અંતુ વ્રત અભિમાન;
અહો નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮.

વૃત્તિનું સ્વરૂપ શું? તે પણ જે લખ્યો નથી, અને 'તું વ્રતધારી છું'
એવું અભિમાન ધારણ કર્યું છે કવચિત્ પરમાર્થના ઉપદેશનો યોગ બને
તોપણ યોગમાં પોતાનું માન અને પૂનસત્કારાદિ જતા ગદેશે, અથવા તે
માનાદિ પાકી પ્રાપ્ત નહીં થાય એમ લખ્યોને તે પરમાર્થને ચઢણ કરે નહીં ૨૮

અધના નિશ્ચયનય અહો. માત્ર ગાનની માંય;
લોપે સદ્વ્યવહારને, ગાનનહિત થાય. ૨૯.

અથવા 'સમયમાર' કે 'યોગવાસિષ્ઠ' જેવા મયો વાચી તે માન નિશ્ચય
નયને ચઢણ કરે કેવી રીતે ચઢણ કરે? માન કહેવારૂપે અતરંગમાં તથારૂપ
ગુણની કશી સ્પર્શના નહીં, અને સદ્ગુણ સત્સાક્ષ તથા વૈરાગ્યનિવેકાદિ સાધના
વ્યવહારને લોપે, તેમજ પોતાને જાની માની વર્ધને સાધનરહિત વર્તે ૨૯

જ્ઞાનગ્ના પામ્યો નહીં, માન દગ્ના ન કાંઈ;
પામે તેનો સગ જે, તે જુડે જીવ માહિ. ૩૦.

તે જ્ઞાનદશા પામે નહીં તેમ વૈરાગ્યાદિ સાધનદશા પણ તેને નથી,
જેથી તેવા જીવનો સગ બીજા જે જીવને થાય તે પણ ભવસાગરમાં દૂબે ૩૦

એ પણ જીવ મતાર્થમાં નિજમાનાદિ કાજ;
પામે નહીં પરમાર્થને, અનુઅધિકારીમાં જ. ૩૧.

એ જીવ પણ મતાર્થમાં જ વર્તે છે, કેમકે ઉપર કહ્યા જીવ તેને જેન
કુળવમાદિથી મતાર્થતા છે, તેમ જાને જ્ઞાની ગણાવવાના માનની દરછાથી
પોતાના શુષ્કમતનો આચાર્ય છે, માટે તે પણ પરમાર્થને પામે નહીં, અને
અનુઅધિકારી એટલે જેને વિષે જ્ઞાન પરિણામ પામના યોગ્ય નહીં એવા
જીવોમાં તે પણ ગણાય ૩૧

નહીં કપાયઉપશાંતતા, નહીં અંતરુ વૈગમ્ય;

સરળપણું ન મધ્યમ્યતા, એ મતાર્થી દુર્લાભ્ય. ૩૨.

જેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ કષાય પાતળા પડ્યા નથી, તેમ જેને અતવરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો નથી, આત્મામા ગુણ ગ્રહણકરવારૂપ સરળપણું જેને રહ્યું નથી, તેમ સત્યાસત્યતુલના કરવાને જેને અપક્ષપાતદૃષ્ટિ નથી, તે મતાર્થી શુદ્ધ દુર્લાભ્ય એટલે જન્મ, જરા, મરણને છેદવાવાળા મોક્ષમાર્ગને પામવા યોગ્ય એવું તેનું લાગ્ય ન સમજવું ૩૨

લક્ષણ કહ્યાં મતાર્થીનાં, મતાર્થ જાત્રા કાજ;

હવે કહું આત્માર્થીનાં, આત્મ-અર્થ મુખસાજ. ૩૩.

એમ મતાર્થી શુદ્ધના લક્ષણ કહ્યા તે કહેવાનો હેતુ એ છે કે કોઈપણ જીવોનો તે જાણીને મતાર્થ જાય હવે આત્માર્થી શુદ્ધના લક્ષણ કહીએ છીએ — તે લક્ષણ કેવા છે ? તો કે આત્માને અવ્યાભાધ મુખની સામગ્રિના હેતુ છે ૩૩

આત્માર્થિલક્ષણ

આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;

બાકી કુળગુરુકલ્પના, આત્માર્થી નહીં જોય. ૩૪.

જ્યાં આત્મજ્ઞાન હોય ત્યાં મુનિપણું હોય, અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં મુનિપણું ન સંભવે 'જ સમતિ વાસહ ત મોળતિ વાસહ' (જ્યાં સમકિત એટલે આત્મજ્ઞાન છે ત્યાં મુનિપણું જાણે) એમ 'આચારાગમૂત્તમા કહ્યું છે, એટલે જેમાં આત્મજ્ઞાન હોય તે સાચા ગુરુ છે એમ જાણે છે, અને આત્મજ્ઞાનરહિત હોય તોપણ પોતાના કુળના ગુરુને સદ્ગુરુ માનવા એ માત્ર કલ્પના છે, તેથી કઈ લવરચેદ ન થાય એમ આત્માર્થી જાણે છે. ૩૪

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુપ્રાપ્તિનો, ગણે પગ્મ ઉપકાર;

ત્રણે યોગે એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫.

પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુની પ્રાપ્તિનો મોટો ઉપકાર જાણે, અર્થાત્ શાસ્ત્રાદિથી જે સમાધાન થઈ શકવાયોગ્ય નથી, અને જે દોષો સદ્ગુરુની આજ્ઞા ધારણ કયાવિના જતા નથી તે સદ્ગુરુયોગથી સમાધાન થાય, અને તે દોષો ટળે માટે પ્રત્યક્ષસદ્ગુરુનો મોટો ઉપકાર જાણે, અને તે સદ્ગુરુપ્રત્યે મન વચન કાયાની એકતાથી આજ્ઞાકિતપણે વર્તે ૩૫

એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમાર્થનો પંથ;
ત્રે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત. ૩૬.

ત્રણે કાળને વિષે પરમાર્થનો પંથ એટલે મોક્ષનો માર્ગ એક હોવો જોઈએ, અને જેથી તે પરમાર્થ સિદ્ધ થાય તે વ્યવહાર જીવે માન્ય રાખવો જોઈએ;—ખીજે નહીં. ૩૬.

એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુણ્યાંગ;
કામ એક આત્માર્થનું, ખીજે નહીં મનરોગ. ૩૭.

એમ અંતરમાં વિચારીને જે સદ્ગુણના યોગનો શોધ કરે, માત્ર એક આત્માર્થની ઇચ્છા રાખે, પણ માન-પૂજાદિક સિદ્ધિ-સિદ્ધિની કશી ઇચ્છા રાખે નહીં;—એ રોગ જેના મનમાં નથી. ૩૭.

કૃપાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષઅભિલાષ;
ભવે ખેદ, પ્રાણી દયા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮.

જ્યાં કૃપાય પાતળા પડ્યા છે, માત્ર એક મોક્ષપદ શિવાય ખીજ કોઈ પદની અભિલાષા નથી, સંસારપર જેને વૈરાગ્ય વર્તે છે, અને પ્રાણીમાત્ર પર જેને દયા છે, એવા જીવને વિષે આત્માર્થનો નિવાસ થાય. ૩૮.

દશા ન એવી જ્યાંમુધી, જીવ લહે નહીં જોય;
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતરરોગ. ૩૯.

જ્યાંમુધી એવી જોગદશા જીવ પામે નહીં ત્યાંમુધી તેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ ન થાય, અને આત્મશ્રાંતિરૂપ અનંત દુઃખનો દેતુ એવો અંતરરોગ ન મટે. ૩૯.

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુણબોધ મુહાયા;
તે બોધે મુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે મુખદાય. ૪૦.

એવી દશા જ્યાં આવે ત્યાં સદ્ગુણનો બોધ શોભે અર્થાત્ પરિણામ પામે, અને તે બોધના પરિણામથી મુખદાયક એવી મુવિચારદશા પ્રગટે. ૪૦.

જ્યાં પ્રગટે મુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન;
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

જ્યાં મુવિચારદશા પ્રગટે ત્યાં આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, અને તે જ્ઞાનથી મોહનો ક્ષય કરી નિર્વાણપદને પામે. ૪૧.

૫. “પાત્રપદ — ‘મોક્ષપદ છે’ એ અનુપચરિત-વ્યવહારથી જીવને કર્મનું સ્ત્રાંપણ નિરૂપણ થયું કર્તાપણ હોવાથી બોધાપણું નિરૂપણ કર્યું તે કર્મનું ટળવા પાણ પડ્યું છે, કેમકે પ્રત્યક્ વ્યાપ્તિનુ તીનપણ હોય પણ તેના અનવ્યાયથી-તેના અપચિયથી-તેને ઉપરામ કરવાથી-તેનું મદપણ દેખાય છે-તે દીનું થવાયોન્ય દેખાય છે-દીણું થઈ રાઈ છે તે તે બધામાવ દીનું થઈ સકવાયોન્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો એ શુદ્ધ-આત્મભાવ તે રૂપ ‘મોક્ષપદ’ છે”

૬. “હું પદ — ‘તે મોક્ષનો ઉપાય છે’ એ કદી સ્મર્યમાત્ર થયા શ્રે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઈ મને મનને નહીં, પણ કર્મબંધથી વિપરિત સ્વભાવવાળા એવા જ્ઞાન, દર્શન, સમ્પાદિ, વૈગન, બ-વ્યાપ્તિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે એ માધનના બંને કર્મબંધ સિમિત થાય છે, -ઉપરામ પામે છે-દીણું થાય છે માટે તે જ્ઞાન, દર્શન, મધમાદિ મોક્ષ-પદના ઉપાય છે”

“શ્રી જ્ઞાનીપુરુષોએ સમ્યક્દર્શનના મુખ્ય નિવામમ્ભન મળા મેવા છ પદ અત્રે મહોપમા જણાવ્યા છે મહીપમુખિગામી જીવને મદજ વિચારમા તે સપ્રમાયુ થવાયોન્ય છે, -પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવાયો થ છે, તેનો સર્વ વિભાવો વિન્નાર થઈ તેના આત્મામા વિરેક થવાયોન્ય છે આ છ પદ અત્યત મદેહ રહિત છે, એમ પરમ પુરુષે નિરૂપણ કર્યું છે એ પદનો વિરેક જીવને સ્વસ્વરૂપ સમજવાને અર્થે કહ્યો છે અનાદિ સ્વપ્રદરશને લીધે ઉત્પન્ન થયેનો એવો જીવનો આત્માન-મમત્ત્વભાવ-તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ છ પદની જ્ઞાનીપુરુષોએ દેરાના પ્રકાશી છે તે સમદેહાથી રહિત માન પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમલે જીવ પરિણામ શ્રે તો સહજમાત્રમા તે જાત્રન થઈ સમ્યક્દર્શનને પ્રાપ્ત થાય, સમ્યક્દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે કોઈ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા બાવને વિષે તેને હર્ષ-શો-સમોગ, ઉત્પન્ન ન થાય તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણું, સપૂર્ણપણું, અવિનાશી પણું અત્યત આનંદપણું, ગતરરહિત તેના અનુભવમા આવે છે સર્વ વિભાવ-પર્યાયમા માત્ર પોતાને અધ્યાસથી ઐક્યતા થઈ છે તેથી કેવળ પોતાનું જિનપણું જ છે, એ સ્પષ્ટ-પ્રત્યક્ષ-અત્યતપ્રત્યક્ષ-અપરોક્ષ-તેને અનુભવ થાય છે વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સમોગને વિષે તેને હૃદ્ય-અનિદ્રપણું પ્રાપ્ત થવું નથી જન્મ, જરા, મરણ રોગાદિ ભામા રહિત સપૂર્ણ મહાત્મ્યનું કેમલું એવું નિજસ્વરૂપ નાળી-વેદી, તે કૃતાર્થ થાય છે એ જે પુરુષોને એ ૭ પદ સપ્રમાણુ એવા પરમ પુરુષના વચને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે, તે તે પુરુષો સ્વરૂપને પામ્યા છે, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ સર્વમગથી રહિત થયા છે, થાય છે અને ભાવિકાળમા પણું તેમ જ થયો” * [૩૭૨

* આ પત્ર વિલાગ પહેલો ખંડ ૨ માં, આક ૩૭૨, પૃષ્ઠ ૩૩૭-૩૮ માં આવી ગયેલ છે, પણ આ પના અંગે હોવાથી અત્ર દરીથી આપેલ છે — સુસોધક

‘આત્મા છે,’ ‘તે આત્મા નિત્ય છે,’ ‘તે આત્મા પોતાના કર્મનો કર્તા છે,’ ‘તે કર્મનો લોકા છે,’ ‘તેથી મોક્ષ થાય છે,’ અને ‘તે મોક્ષનો ઉપાય એવો સત્ત્વધર્મ છે.’ ૪૩.

પદ્મસ્થાનક સંક્ષેપમાં, પદ્મદર્શન પણ તેહ;

સમજવા પરમાર્થને, કહ્યાં જ્ઞાનીએ એહ. ૪૪.

એ છ સ્થાનક અથવા છ પદ અહીં સંક્ષેપમાં કર્યાં છે, અને વિચાર કરવાથી પદદર્શન પણ તે જ છે. પરમાર્થ સમજવાને માટે જ્ઞાનીપુરુષે એ છ પદો કહ્યાં છે. ૪૪.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

શિષ્ય પ્રથમ સ્થાનકની શંકા કહે છે:—

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ;

ખીન્ને પણ અનુભવ નહીં,* તેથી જીવસ્વરૂપ. ૪૫.

દૃષ્ટિમાં આવતો નથી, તેમ જેનું કંઈ રૂપ જણાતું નથી, તેમ સ્વર્ગાદિ ખીન્ને અનુભવથી પણ જણાવાપણું નથી, માટે જીવનું સ્વરૂપ નથી; અર્થાત્ જીવ નથી. ૪૫.

અથવા દેહ જ આત્મા, અથવા ઈન્દ્રિય, પ્રાણ;

મિથ્યા જુદો માનવો, નહીં જુદું અંધાણ. ૪૬.

અથવા દેહ જ છે તે આત્મા છે, અથવા ઈન્દ્રિયો છે તે આત્મા છે. અથવા શ્વાસીચ્છ્વાસ છે તે આત્મા છે, અર્થાત્ એ સૌ એકના એક દેહરૂપે છે, માટે આત્માને જુદો માનવો તે મિથ્યા છે, કેમકે તેનું કશું જુદું અંધાણ એટલે ચિન્હ નથી. ૪૬.

વળી જો આત્મા હોય, તો જણાય તે નહીં કેમ?

જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પટ આદિ જેમ. ૪૭.

અને જો આત્મા હોય તો તે જણાય શા માટે નહીં? જો ઘટ, પટ આદિ પદાર્થો છે તો જેમ જણાય છે, તેમ આત્મા હોય તો શા માટે ન જણાય? ૪૭.

માટે છે નહીં આત્મા, મિથ્યા મોક્ષઉપાય;

એ અંતર શંકાતણો, સમજવો સદુપાય. ૪૮.

* આ ‘આત્મતિદિ’ના પદોના મૂળવખણમાં કેટલેકે દેહાદિ ‘નદિ’ ‘નદી’ ‘નદી’ એમ જુદી જુદી રીતે લખેલ છે — સંસોધક.

માટે આત્મા છે નહીં, અને આત્મા નથી એટલે તેના મોક્ષના અર્થે ઉપાય કરવા તે મેકટ છે, એ મારા અનર્હી મનનો કઈ પણ સુપાય સમજાવો, એટલે સમાધાન હોય તો કહો ૪૮

સમાધાન — મહુને ઉનાચ

‘આત્મા છે,’ એમ સદૃઢ સમાધાન કરે છે —

ભામ્યો દેહાધ્યામધી આત્મા દેહસમાન;

પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, પ્રગટલક્ષણે ભાન. ૪૯.

દેહાધ્યાસધી એટલે અનાદિકાળથી અજ્ઞાનને લીધે દેહનો પરિચય છે, તેથી આત્મા દેહ જેવો અથાત્ તને દેહ ભામ્યો છે, પણ આત્મા અને દેહ બન્ને ભુલ છે, કેમકે બેય ભુલાં ભુલા લક્ષણે પ્રગટ ભાનમાં આવે છે ૪.

ભામ્યો દેહાધ્યામધી, આત્મા દેહસમાન,

પણ તે બન્ને ભિન્ન છે, જેમ આરિ ને મ્યાન. ૫૦.

અનાદિકાળના અજ્ઞાનને લીધે દેહના પરિચયથી દેહ જ આત્મા ભાસ્યો છે, અથવા દેહ જેવો આત્મા ભાસ્યો છે, પણ જેમ તરવાર ને મ્યન, મ્યાનરૂપ ભાગતા છતાં બે ભુલા ભુલા છે તેમ આત્મા અને દેહ બન્ને ભુલા ભુલા છે ૫૦.

જે દૃષ્ટા છે દૃષ્ટિનો, જે જાણે છે રૂપ,

અધ્યાધ અનુભવ જે નહે, તે છે જીવમનરૂપ. ૫૧.

તે આત્મા દૃષ્ટિ એટલે આખથી ક્યાંથી દેખાય ? કેમકે જીવો તેનો તે નેનાર છે સ્થૂળસૂક્ષ્માદિ રૂપને જે જાણે છે અને સર્વને બાધ કરતા કરતા છોઈ પણ પ્રકારે જેનો બાધ કરી શકાતો નથી એવો બાધી જે અનુભવ રહે છે તે જીવનુ સ્વરૂપ છે ૫૧

છે ઇન્દ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ નિયતુ જ્ઞાન,

પાચ ઇન્દ્રિયા નિયતુ, પણ આત્માને ભાન. ૫૨.

કલ્પદ્રિયથી સાક્ષાત્ તો તે કલ્પદ્રિય જાણે છે, પણ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય તેને જાણતી નથી, અને ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયે દીઠેલું તે કલ્પદ્રિય જાણતી નથી અર્થાત્ મો સૌ ઇન્દ્રિયને પોતપોતાના નિયતુ જ્ઞાન છે, પણ જીજ્ઞ ઇન્દ્રિયોના વિષયનુ જ્ઞાન નથી અને આત્માને તો પાચે ઇન્દ્રિયના વિષયનુ જ્ઞાન છે અર્થાત્ જે તે પાચે ઇન્દ્રિયોના ગ્રહણ કરેલા વિષયને જાણે છે તે ‘આત્મા’ છે, અને આત્મા

વિના એકેક દંડિય એકેક વિષયને ગ્રહણ કરે એમ કહ્યું તે પત્તુ ઉપચારથી કહ્યું છે. ૫૨.

દેહ ન જાણું તેહને, જાણે ન દંડિય પ્રાણ;

આત્માની સત્તાવડે, તેહ પ્રવર્તે જાણ. ૫૩.

દેહ તેને જાણતો નથી. દંડિયો તેને જાણતી નથી અને શ્વાસોશ્વાસરૂપ પ્રાણ પણ તેને જાણતો નથી; તે સૌ એક આત્માની સત્તા પામીને પ્રવર્તે છે, નહીં તો જડપણે પડ્યાં રહે છે, એમ જાણ. ૫૩.

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ન્યારો સદા જણાય;

પ્રગટરૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણે સદાય. ૫૪.

જાગૃત, સ્વપ્ન અને નિદ્રા એ અવસ્થામાં વર્તતો છતાં તે તે અવસ્થા-ઓથી છુદો જે રહ્યા કરે છે, અને તે તે અવસ્થા બતીત થયે પણ જેનું હોવાપણું છે, અને તે તે અવસ્થાને જે જાણે છે, એવો પ્રગટસ્વરૂપ ચૈતન્ય-મય છે, અર્થાત્ જાણ્યા જ કરે છે એવો જેનો સ્વભાવ પ્રગટ છે, અને એ તેની નિશાની સદાય વર્તે છે; કોઈ દિવસ તે નિશાનીનો ભ્રમ થતો નથી. ૫૪.

ઘટ ૫૮ આદિ જાણું તું. તેથી તેને માન;

જાણનાર તે માન નહીં. કહિયે કેનું જ્ઞાન? ૫૫.

ઘટ, ૫૮ આદિને તું પોને જાણે છે, 'તે છે' એમ તું માને છે, અને જે તે ઘટ, ૫૮ આદિનો જાણનાર છે તેને માનતો નથી; એ જ્ઞાન તે કેનું કહેવું? ૫૫.

પરમ શુદ્ધિ કૃષ્ણ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અકૃષ્ણ;

દેહ હોય જો આત્મા, ઘટે ન આમ વિકૃષ્ણ. ૫૬.

દુર્લભ દેહને વિષે પરમ શુદ્ધિ જોવામાં આવે છે, અને સ્થૂળ દેહને વિષે ઘોડી શુદ્ધિ પણ જોવામાં આવે છે; જે દેહ જ આત્મા હોય તો એવો વિકૃષ્ણ એટલે વિરોધ થવાનો વખત ન આવે. ૫૬.

જડ ચૈતનનો શિત્ર છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ;

એકપણું પામે નહીં, તણે કાળ દ્વય ભાવ. ૫૭.

- ૧ જડ ને ચૈતન્ય બને દ્રવ્યનો સ્વભાવ શિત્ર, સુપ્રતીતપણે જાણે જેને સમભવ છે; સ્વરૂપ ચૈતન નિજ, જડ છે સંબધ માન, અથવા તે જ્ઞેયપણુ. પરદ્રવ્યમાંય છે;

કોઈ કાળે જેમાં જાણવાનો સ્વભાવ નથી તે જડ, અને સદાય જે જાણવાના સ્વભાવવાન છે, તે ચેતન, એવો બેયનો કેવળ જુદો સ્વભાવ છે, અને તે કોઈ પણ પ્રકારે એકપણ પામવાયોગ્ય નથી. ત્રણે કાળ જડ, જડ-ભાવે, અને ચેતન ચેતનભાવે રહે એવો બેયનો જુદો જુદો દ્વેતભાવ પ્રસિદ્ધ જ અનુભવાય છે. ૫૭.

આત્માની શંકા કરે. આત્મા પોતે આપ;
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

આત્માની શંકા આત્મા આપે પોતે કરે છે. જે શંકાનો કરનાર છે, તે જ આત્મા છે. તે જાણતો નથી, એ માપ ન થઈ શકે એવું આશ્ચર્ય છે. ૫૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

આત્મા નિસ્ય નથી એમ શિષ્ય કહે છે:—

આત્માના અસ્તિત્વના આપે કહ્યા પ્રકાર;
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર ક્યે વિચાર. ૫૯.

આત્માના હોવાપણા વિષે આપે જે જે પ્રકાર કહ્યા તેનો અંતરમાં વિચાર કરવાથી સંભવ થાય છે. ૫૯.

એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉદાસિત થયો,
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે;
કાયાની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા,
નિર્ઘેયનો પથ ભવઅંતનો ઉપાય છે.

દેહ જીવ એકરૂપે ભાસે છે અજ્ઞાનવડે,
ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ પણ તેથી નેમ થાય છે;
જીવની ઉત્પત્તિ અને રોગ, શોક, દુઃખ મૃત્યુ,
દેહનો સ્વભાવ જીવ પદ્મા જણાય છે;
એવો જે અનાદિ એકરૂપનો મિથ્યાત્વ ભાવ,
જ્ઞાનીના વચન વડે દૂર થઈ જાય છે.
ભાસે જડ ચૈતન્યનો પ્રગટ સ્વભાવ બિન્ન,
અને દ્રવ્ય નિજ નિજ રૂપે સ્થિત થાય છે.

બીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ;

દેહયોગથી ઉત્પન્ને, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.

પણ બીજી એમ શંકા થાય છે, કે આત્મા છે તોપણ તે અવિનાશ એટલે નિત્ય નથી; ત્રણે કાળ હોય એવો પદાર્થ નથી, માત્ર દેહના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય, અને વિયોગે નાશ પામે. ૬૦.

અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય;

એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧.

અથવા વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જોવામાં આવે છે, તેથી સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, અને અનુભવથી જોતાં પણ આત્મા નિત્ય જણાતો નથી. ૬૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

‘આત્મા નિત્ય છે,’ એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

દેહ માત્ર સંયોગ છે, વર્ણી જડ, રૂપી, દૃશ્ય;

ચેતનનાં ઉત્પત્તિ કાય, કોના અનુભવ વશ? ૬૨.

દેહમાત્ર પરમાણુનો સંયોગ છે, અથવા સંયોગે કરી આત્માના સમ્બંધમાં છે. વર્ણી તે દેહ જડ છે, રૂપી છે. અને દૃશ્ય એટલે બીજા કોઈ દૃષ્ટાનો તે લક્ષણનો વિષય છે; એટલે તે પોને પોતાને લક્ષ્યતો નથી, તો ચેતનનાં ઉત્પત્તિ અને નાશ તે ક્યાંથી લાલે? તે દેહના પરમાણુએ પરમાણુનો વિચાર કરતાં પણ તે જડ જ છે, એમ સમજાય છે તેથી તેમાંથી ચેતન ઉત્પત્તિ થવાયોગ્ય નથી, અને ઉત્પત્તિ થવાયોગ્ય નથી તેથી ચેતન તેમાં નાશ પામવાયોગ્ય નથી વર્ણી તે દેહ રૂપી એટલે સ્થૂળાદિ પરિણામ-વાળો છે; અને ચેતન દૃષ્ટા છે, ત્યારે તેના સંયોગથી ચેતનની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય? અને તેમાં કય પલ્લ કેમ થાય? દેહમાંથી ચેતન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાં જ નાશ પામે છે, એ વાત કોના અનુભવને વશ રહી? અર્થાત્ એમ કેલે લક્ષ્ય? કેમકે લક્ષ્યનાર એવા ચેતનની ઉત્પત્તિ દેહથી પ્રથમ છે નહીં, અને નાશ તો તેથી પહેલાં છે, ત્યારે એ અનુભવ થયો કોને? ૬૨.

૧ [આશંકા] જીવનું સ્વરૂપ અવિનાશી એટલે નિત્ય, ત્રિકાળ રહેવાવાળું સંભવતું નથી; દેહના યોગથી એટલે દેહના જન્મ સાથે તે જન્મે છે અને દેહના વિયોગે એટલે દેહના નાશથી તે નાશ પામે છે એ આશંકાનું

જેના અનુભવ વર્ય એ, ઉત્પત્તિ લયનું જ્ઞાન;

તે તેથી જુદા વિના, થાય ન કેમ્ ભાન. ૬૩.

જેના અનુભવમાં એ ઉત્પત્તિ અને નાશનું જ્ઞાન વત્તે તે બાન તેથી જુદા વિના કોઈ પ્રકારે પણ સંગવતું નથી, અર્થાત્ ચેતનનાં ઉત્પત્તિ લય થાય છે, એવો કોઈને પણ અનુભવ થવાયોચ્ય છે નહીં. ૬૩.

સમાધાન:-દેહ છે તે જીવને માત્ર સંયોગ સંબંધ છે, પણ જીવનું મૂળ સ્વરૂપ ઉત્પત્તિ થવાનું કંઈ તે કારણ નથી. અથવા દેહ છે તે માત્ર સંયોગથી ઉત્પત્તિ થયેલો એવો પદાર્થ છે. વળી તે જડ છે એટલે કોઈને જાણતો નથી; પોતાને તે જાણતો નથી તો બીજાને શું જાણે? વળી દેહ રૂપી છે, સ્થૂળાદિ સ્વભાવવાળો છે અને અશુભો વિષય છે. એ પ્રકારે દેહનું સ્વરૂપ છે, તો તે ચેતનનાં ઉત્પત્તિ અને લયને શી રીતે જાણે? અર્થાત્ પોતાને તે જાણતો નથી તો ‘મારાથી આ ચેતન ઉત્પત્તિ થયું છે,’ એમ શી રીતે જાણે? અને ‘મારા છૂટી જવા પછી આ ચેતન છૂટી જશે’ અર્થાત્ નાશ પામશે’ એમ જડ એવો દેહ શી રીતે જાણે? કેમકે જાણનારો પદાર્થ તો જાણનાર જ રહે છે; દેહ જાણનાર થઈ શકતો નથી, તો પછી ચેતનનાં ઉત્પત્તિ-લયનો અનુભવ કેને વર્ય કહેવો?

દેહને વશ તો કહેવાય એવું છે જ નહીં, કેમકે તે પ્રત્યક્ષ જડ છે, અને તેનું જડપણ જાણનારો એવો તેથી કિલ બીજો પદાર્થ પણ સમજાય છે.

જો કહી એમ કહીએ, કે ચેતનનાં ઉત્પત્તિ-લય ચેતન જાણે છે તો તે વાત તો બોધનાં જ વિદ્ય પામે છે. કેમકે, ચેતનનાં ઉત્પત્તિલય જાણનાર તરિકે ચેતનનો જ અગીકાર કરવો પડ્યો, એટલે એ વચન તો માત્ર અપસિદ્ધાંતરૂપ અને કહેવા માત્ર થયું. જેમ ‘મારા મોઢામાં જીલ નથી’ એવું વચન કોઈ કહે તેમ ચેતનનાં ઉત્પત્તિ-લય ચેતન જાણે છે માટે ચેતન નિત્ય નથી, એમ કહીએ તે તેનું પ્રમાણ થયું. તે પ્રમાણનું કેવું યથાર્થપણું છે તે તમે જ વિચારી જુઓ. [૪૫૬.

૧ દેહની ઉત્પત્તિ અને દેહના લયનું જ્ઞાન જેનાં અનુભવમાં વત્તે છે, તે તે દેહથી જુદો ન હોય તો કોઈ પણ પ્રકારે દેહની ઉત્પત્તિ અને લયનું જ્ઞાન થાય નહીં. અથવા જેની ઉત્પત્તિ અને લય જે જાણે છે તે તેથી જુદો જ હોય, કેમકે તે ઉત્પત્તિ-લયરૂપ ન ઠયો, પણ તેનો જાણનાર ઠયો. માટે તે બેની એકતા કેમ થાય? [૪૫૬.

જે મયોગો દેખાયે, તે તે અનુભવ દૃશ્ય;

ઉપજે નહીં સંયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.

જે જે મયોગો દેખીએ છીએ તે તે અનુભવસ્વરૂપ એવા આત્માના દૃશ્ય એટલે તેને આત્મા જાણે છે, અને તે સંયોગનું સ્વરૂપ વિચારતા એવો કોઈ પણ સંયોગ સમજતો નથી કે જેથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આત્મા મયોગથી નહીં ઉત્પન્ન થયેલો એવો છે, અર્થાત્ અસંયોગી છે, સ્વાભાવિક પદાર્થ છે, માટે તે પ્રત્યક્ષ 'નિત્ય' સમજાય છે. ૬૪.

જહથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જહ થાય;

એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.

જહથી ચેતન ઉપજે, અને ચેતનથી જહ ઉત્પન્ન થાય એવો કોઈને ક્યારે કદીપણ અનુભવ થાય નહીં ૬૫.

કોઈ સંયોગોથી નહીં, જેની ઉત્પત્તિ થાય;

નાશ ન તેનો કોઈમાં તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬.

જેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સંયોગોથી થાય નહીં, તેનો નાશ પણ કોઈને વિષે થાય નહીં, માટે આત્મા ત્રિકાળ 'નિત્ય' છે. ૬૬

૧ જે જે દેહાદિ સંયોગો દેખાય છે તે તે અનુભવસ્વરૂપ એવા આત્માનાં દૃશ્ય છે, અર્થાત્ આત્મા તેને જુએ છે અને જાણે છે, એવા પદાર્થ છે તે બધા સંયોગોનો વિચાર કરી જુઓ તો કોઈ પણ સંયોગોથી અનુભવસ્વરૂપ એવો આત્મા ઉત્પન્ન થઈ શકવા યોગ્ય તમને જણાશે નહીં

કોઈ પણ સંયોગો તમને જાણના નથી અને તમે તે સર્વસંયોગોને જાણો છો એ જ તમારું તેથી જુદાપણું અને સંયોગીપણું એટલે તે સંયોગોથી ઉત્પન્ન નહીં થવાપણું સહજે સિદ્ધ થાય છે, અને અનુભવમા આવે છે તેથી એટલે કોઈ પણ મયોગોથી જેની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી, કોઈ પણ મયોગો જેની ઉત્પત્તિ માટે અનુભવમા આવી શકતા નથી, જે સંયોગો કદિપણે તેથી તે અનુભવ ન્યારો ને ન્યારો જ માત્ર તેને જાણનાર રૂપે જ રહે છે, તે અનુભવસ્વરૂપ આત્માને તમે નિત્ય અને અસ્પર્શ્ય એટલે તે સંયોગોના ભાવરૂપ સ્પર્શને પામ્યો નથી, એમ જાણો

નહિયાદ, આશો વદ ૩, સં ૧૯૫૨.

[૪૫૬

૨ કોઈ પણ સંયોગોથી જે ઉત્પન્ન ન થયું હોય અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવથી ડરીને જે પદાર્થ સિદ્ધ હોય તેનો લય બીજા કોઈ પણ પદાર્થમા

ક્રોધાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય;
પૂર્વજન્મસંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭.

ક્રોધાદિ પ્રકૃતિઓનું વિશેષપણું સર્પ વગેરે પ્રાણીમાં જન્મથી જ જોવામાં આવે છે, વર્તમાન દેહે તો તે અભ્યાસ કર્યો નથી; જન્મની સાથે જ તે છે. એટલે એ પૂર્વજન્મનો જ સંસ્કાર છે. જે પૂર્વજન્મ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ કરે છે.^૧ ૬૭.

થાય નહીં; અને જો બીજા પદાર્થમાં તેનો લય થતો હોય તો તેમાંથી તેની પ્રથમ ઉત્પત્તિ થવી જોઈતી હતી, નહીં તો તેમાં તેની લયરૂપ ઐક્યતા થાય નહીં, માટે આત્મા અનુત્પન્ન અને અવિનાશી જાણીને નિત્ય છે એવી પ્રતીતિ કરવી યોગ્ય લાગશે. [૪૫૬.

“જે ચેતન છે, તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં; જે અચેતન છે તે કોઈ દિવસ ચેતન થાય નહીં.” [દાનંતો ૧/૫૫

“ચેતનની ઉત્પત્તિનાં કંઈ પણ મંયોગો દેખાતાં નથી, તેથી ચેતન અનુત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી. મટે અવિનાશી છે. નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે. સમયે સમયે પરિણામાંતર થવાથી અનિત્ય છે. સ્વસ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને અયોગ્ય મૂળદ્રવ્ય છે.” [દાનંતો ૧/૫૬.

૧ સર્પમાં જન્મથી ક્રોધનું વિશેષપણું જોવામાં આવે છે, પારેવાને વિષે જન્મથી જ નિહિસકપણું જોવામાં આવે છે, માંકડ આદિ જંતુઓને પકડતાં તેને પકડવાથી દુઃખ થાય છે એવી ભય સજ્ઞા પ્રથમથી તેના અનુભવમાં રહી છે, તેથી તે નાશી જવાનું પ્રયત્ન કરે છે; કેક પ્રાણીમાં જન્મથી પ્રીતિનું, કેકમાં સમતાનું, કેકમાં વિશેષ નિર્ભયતાનું, કેકમાં ગભીરતાનું, કેકમાં વિશેષ ભયસજ્ઞાનું, કેકમાં કામાદિ પ્રત્યે અસગતાનું અને કેકને આહારાદિ વિષે અધિક-અધિક લુબ્ધપણું વિશેષપણું જોવામાં આવે છે; એ આદિ ભેદ એટલે ક્રોધાદિ સજ્ઞાના ન્યૂનાધિકપણા આદિથી તેમજ તે તે પ્રકૃતિઓ જન્મથી સહચારીપણે રહી જોવામાં આવે છે તેથી તેનું કારણ પૂર્વના સંસ્કારો જ સંભવે છે.

કદાપિ એમ કહીએ કે ગર્ભમાં વીર્ય-રેતના ગુણના યોગથી તે તે પ્રકારના ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેમાં પૂર્વજન્મ કંઈ કારણભૂત નથી; એ કહેવું પણ યથાર્થ નથી. જે માળાપો કામને વિષે વિશેષ પ્રીતિવાળાં જોવામાં

આત્મા દ્રવ્યે નિત્ય છે, પર્યાયે પલ્લયાય;

બાળાદિ વય વૃદ્ધ્યર્થ, જ્ઞાન એકતે થાય. ૬૮.

આત્મા વસ્તુપણે નિત્ય છે સમયે સમયે જાનાદિ પરિણામના પલટવાથી તેના પર્યાયનુ પલટવાપણુ છે (કઈ અમુક પલટાતો નથી, માત્ર મોલ પલટાય છે, તેની પેઠે) જેમ બાળ, યુવાન અને વૃદ્ધ એ ત્રણ અવસ્થા છે, તે આત્માને વિલાવધી પર્યાય છે અને બાળ અવસ્થા વર્તતા આત્મા બાળક જણાતો, તે બાળ અવસ્થા છોડી જ્યારે યુવાવસ્થા ચડણુ કરી ત્યારે યુવાન જણાયો, અને યુવાવસ્થા તણ વૃદ્ધાવસ્થા ચડણુ કરી ત્યારે વૃદ્ધ જણાયો. એ ત્રણ અવસ્થાનો ભેદ થયો તે પર્યાયભેદ છે, પણ તે ત્રણ અવસ્થામાં આત્મ-દ્રવ્યનો ભેદ થયો નહીં, અર્થાત્ અવસ્થાઓ બદલાઈ પણ આત્મા બદલાયો નથી આત્મા એ ત્રણ અવસ્થાને જાણે છે, અને તે ત્રણ અવસ્થાની તેને જ સ્મૃતિ છે ત્રણ અવસ્થામાં આત્મા એક હોય તો એમ અને, પણ જો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે બદલાતો હોય તો તેવો અનુભવ અને જ નહીં ૬૮.

આવે છે, તેના પુત્રો પરમ વીતરાગ જેવા બાળપણથી જ જેવામાં આવે છે, વળી જે માબાપોમાં ક્રોધનુ વિશેષપણુ જેવામાં આવે છે, તેની ચતુર્તિમા મમતાનુ વિશેષપણુ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે ગી ગીને થાય ? વળી તે વિર્ય-રેતના તેવા ગુણો સમવતા નથી, કેમકે તે વીર્ય-રેત પોતે ચેનન નથી, તેમાં ચેતન સચરે છે, એટલે દેહ ધારણ કરે છે એથી કરીને વીર્ય-રેતને આપે ક્રોધાદિ ભાવ ગણી શકાય નહીં, ચેતનના ક્રોધ પણ સ્થળે તેવા ભાવો અનુભવમાં આવતા નથી માત્ર તે ચેતનાશ્રિત છે, એટલે વીર્ય-રેતના ગુણો નથી, જેથી તેના ન્યૂનાધિકે કરી ક્રોધાદિનુ ન્યૂનાધિકપણુ મુખ્યપણે ઘઈ ગંધવાયોગ્ય નથી, ચેતનના ઓછા અધિકા પ્રયોગથી ક્રોધાદિનુ ન્યૂનાધિકપણુ થય છે, જેથી ગર્ભના વીર્ય-રેતનો ગુણ નહીં પણ ચેનનનો તે ગુણને આશ્રય છે, અને તે ન્યૂનાધિકપણુ તે ચેનનના પૂર્વના અભ્યાસથી જ મળવે છે, કેમકે કારણના કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય ચેનનનો પૂર્વપ્રયોગ તથા પ્રકાર હોય, તો તે સસ્કાર વર્તે, જેથી આ દેહાદિ પ્રથમના સસ્કારોનો અનુભવ થાય છે, અને તે સસ્કારો પૂર્વજન્મ સિદ્ધ કરે છે, અને પૂર્વજન્મની સિદ્ધિથી આત્માની નિત્યતા મદજે સિદ્ધ થય છે.

નરિયદ, સવન ૧૬૬૭ ના આતો વ. ૨.

[૪૫૬.

અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકત્વં, જે બાળી વદનાર;

વદનારે તે ક્ષણિક નહીં, કર અનુભવ નિર્ધાર. ૬૬.

વળી અમુક પાર્થ ક્ષણિક છે એમ જે જાણે છે, અને ક્ષણિકપણ કહે છે તે કહેનાર અર્થાત્ જાણનાર ક્ષણિક હોય નહીં, કેમકે પ્રથમ ક્ષણે અનુભવ થયો તેને બીજે ક્ષણે તે અનુભવ કહી શકાય, તે બીજે ક્ષણે પોતે ન હોય તો ક્યાંથી કહે ? માટે એ અનુભવથી પણ આ-માના અશ્વત્થિકપણનો નિર્ધાર કર ૬૬

ક્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ;

ચેતન પામે નાશ તો કેમાં ભળે તપાસ. ૭૦.

વળી કોઈ પણ વસ્તુનો કોઈ પણ કાળે કેવળ તો નાશ થાય જ નહીં, માત્ર અવસ્થાતર થાય, માટે ચેતનનો પણ કેવળ નાશ થાય નહીં, અને અવસ્થાતરરૂપ નાશ થતો હોય તો તે કેમાં ભળે, અથવા કેવા પ્રકારનું અવસ્થાતર પામે તે તપાસ અર્થાત્ ઘટાઢિ પાર્થ કુટી જાય છે, એટલે પોતે એમ કહેછે કે ઘડે નાશ પામ્યો છે, કઈ માટીપણ નાશ પામ્યું નથી તે ઊંચબિંચ થઈ જઈ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ બૂકો થાય, તોપણ પરમાણુ-સમૂહરૂપે રહે, પણ કેવળ નાશ ન થાય, અને તેમાનું એક પરમાણુ પડુ ઘટે નહીં, કેમકે અનુભવથી જોતા અવસ્થાતર થઈ શકે, પણ પદાર્થનો સમૂહગો નાશ થાય એમ ભાસી જ જાવા યોગ્ય નથી, એટલે જે તુ ચેતનનો નાશ કહે, તોપણ કેવળ નાશ તો કહી જ શકાય નહીં, અવસ્થાતરરૂપ નાશ કહેવાય જેમ ઘટ કુટી જઈ કંમે કંગી પરમાણુસમૂહરૂપે સ્થિતિમા રહે, તેમ ચેતનનો અવસ્થાતરરૂપ નાશ તાજે કહેવો તો તે શી સ્થિતિમા રહે, અથવા ઘટના પરમાણુઓ જેમ પરમાણુસમૂહમા ભળ્યા, તેમ ચેતન કઈ વસ્તુમા ભળવાયોગ્ય છે તે તપાસ, અર્થાત્ એ પ્રકારે તું અનુભવ કરી નોંધશ તો જોગિા નહીં બળી શકવાયોગ્ય, અથવા પરસ્વરૂપે અવસ્થાતર નહીં પામવાયોગ્ય એનું ચેતન એટલે આત્મા તને ભાસ્યમાન થશે. ૭૦

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ

આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, એમ શિષ્ય કહે છે —

કર્તા જન ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ;

અથવા સદૃશ સ્વભાવ કાં કર્મ જનનો ધર્મ. ૭૧.

જીવ કર્મનો કર્તા નથી, કર્મના કર્તા કર્મ છે અથવા અનાયાસે તે થયા કરે છે, એમ નહીં, ને જીવ જ તેનો કર્તા છે એમ કહો તો પછી તે જીવનો ધર્મ જ છે, અર્થાત્ ધર્મ હોવાથી ક્યારે નિવૃત્ત ન થાય ૭૧

આત્મા સદા અસંગ ને, કંડે પ્રકૃતિ બંધ;

અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી જીવ અબંધ. ૭૨.

અથવા એમ નહીં, તો આત્મા સંગ અસંગ છે, અને સત્વાદિ ગુણ-વાળી પ્રકૃતિ કર્મનો બંધ કરે છે, તેમ નહીં, તો જીવને કર્મ કરવાની પ્રેરણા ઈશ્વર કરે છે, તેથી ઈશ્વરેચ્છારૂપ હોવાથી જીવ તે કર્મથી 'અબંધ' છે ૭૨

માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય;

કર્મતણું કર્તાપણું કાં નહીં, કાં નહીં જાય. ૭૩.

માટે જીવ કોઈ રીતે કર્મનો કર્તા થઈ શકતો નથી, અને મોક્ષનો ઉપાય કરવાનો કોઈ હેતુ જણાતો નથી, કા જીવને કર્મનું કર્તાપણું નથી અને જો કર્તાપણું હોય તો કોઈ રીતે તે તેનો સ્વભાવ મટવાયોગ્ય નથી ૭૩

સમાધાન.—સદ્ગુણ ઉનાય

કર્મનું કર્તાપણું આત્માને જ પ્રકારે છે તેનું સદ્ગુણ સમાધાન કરે છે —

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ અહીં તો કર્મ;

જડસ્વભાવ નહીં પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪.

ચેતન એટલે આત્માની પ્રેરણારૂપ પ્રવૃત્તિ ન હોય, તો કર્મને કોણ ચડણ કરે? જડનો સ્વભાવ પ્રેરણા નથી જડ અને ચેતન બેયના ધર્મ વિચારી જુઓ ૭૪

૧ જો ચેતનની પ્રેરણા ન હોય, તો કર્મ કોણ ચડણ કરે? પ્રેરણાપણે ચડણ કરાવવારૂપ સ્વભાવ જડનો છે જ નહીં, અને એમ હોય તો ઘટ-પટાદિ પણ કોધાદિ ભાવમાં પરિણમવા લેઈએ, અને કર્મના ચડણકર્તા હોવા લેઈએ, પણ તેનો અનુભવ તો કોઈને ક્યારે પણ થતો નથી, લેઈ ચેતન એટલે જીવ કર્મ ચડણ કરે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, અને તે માટે કર્મનો કર્તા કહીએ છીએ અર્થાત્ એમ જીવ કર્મનો કર્તા છે તમે એમ પુછ્યું કે 'કર્મના કર્તા કર્મ કહેવાય કે કેમ?' તેનું પત્ત સમાધાન આથી થતો કે જડ કર્મના પ્રેરણારૂપ ધર્મ નહીં હોવાથી તે તે ગીને ચડણ કરવાને અસમર્થ છે અને કર્મનું કરવાપણું જીવને છે, કેમકે તેને વિરે પ્રેરણા શક્તિ છે [૪૫૭

જો ચેતન કરતું નથી, થતાં નથી તો કર્મ;

તેથી સહજ સ્વભાવ નહીં, તેમ જ નહીં જીવધર્મ. ૭૫.

આત્મા જો કર્મ કરતો નથી, તો તે થતાં નથી; તેથી સહજ સ્વભાવે એટલે અનાયાસે તે થાય એમ કહેવું ઘટતું નથી; તેમજ તે જીવનો ધર્મ પણ નહીં, કેમકે સ્વભાવનો નાશ થાય નહીં, અને આત્મા ન કરે તો કર્મ થાય નહીં, એટલે એ બાવ ટળી શકે છે, માટે તે આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ નહીં. ૭૫.

કેવળ હોત અસંગ જો, ભાસત તને ન કેમ?

અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજભાવે તેમ. ૭૬.

કેવળ જો અસંગ હોત, અર્થાત્ ક્યારે પણ તેને કર્મનું કરવાપણું ન હોત, તો તને પોતાને તે આત્મા પ્રથમથી કેમ ન ભાસત? પરમાર્થથી તે આત્મા અસંગ છે, પણ તે તો જ્યારે સ્વરૂપનું ભાન થાય ત્યારે થાય. ૭૬.

કર્તા ઈશ્વર કો નહીં, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;

અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭.

જગતનો અથવા જીવોનાં કર્મનો ઈશ્વર કર્તા કોઈ છે નહીં; શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જોનો થયો છે તે ઈશ્વર છે, અને તેને જો પ્રેરક એટલે કર્મ-કર્તા ગણીએ તો તેને દોષનો પ્રભાવ થયો ગણાવો લેઈએ; માટે ઈશ્વરની પ્રેરણા જીવના કર્મ કરવામાં પણ કહેવાય નહીં.^૧ ૭૭.

૧ હવે તમે અનાયાસથી તે કર્મો થતા હોય, એમ કહ્યું તે વિચારીએ: અનાયાસ એટલે શું? આત્માએ નહીં ચિતવેલું? અથવા આત્માનું કંઈ પણ કર્તૃત્વ છતાં પ્રવર્તેલું નહીં? અથવા ઈશ્વરાદિ કોઈ કર્મ વળગાડી દે તેથી થયેલું? અથવા પ્રકૃતિ પરાણે વળગે તેથી થયેલું? એવા મુખ્ય ચાર વિકલ્પ-થી અનાયાસકર્તાપણું વિચારવાયોગ્ય છે.

પ્રથમ વિકલ્પ આત્માએ નહીં ચિતવેલું એવો છે. જો તેમ થતું હોય તો તો કર્મનું ચહવાપણું રહેતું જ નથી, અને જ્યાં ચહવાપણું રહે નહીં ત્યાં કર્મનું હોવાપણું સંભવતું નથી, અને જીવ તો પ્રત્યક્ષ ચિંતવન કરે છે, અને ચહવાપણું કરે છે એમ અનુભવ થાય છે. જેમાં તે કોઈ પણ રીતે પ્રવર્તતો જ નથી, તેવા ક્રોધાદિ ભાવ તેને સંપ્રાપ્ત થતા જ નથી; તેથી એમ જણાય છે કે નહીં ચિંતવેલાં અથવા આત્માથી નહીં પ્રવર્તેલાં એવાં કર્મોનું ચહણું તેને થવાયોગ્ય નથી, એટલે એ જગે પ્રકારે અનાયાસ કર્મનું ચહણું સિદ્ધ થતું નથી.

ત્રીને પ્રકાર ઈશ્વરાદિ કોઈ કર્મ વળગારી દે તેથી અનાયાસ કર્મનું ચંદણ થાય છે એમ કહીએ તો તે ઘટતું નથી. પ્રથમ તો ઈશ્વરનું સ્વરૂપ નિર્ધારવું ઘટે છે; અને એ પ્રસંગ પણ વિશેષ મમજવાયોગ્ય છે, તથાપિ અત્રે ઈશ્વર કે વિષ્ણુઆદિ કર્તાનો કોઈ રીતે સ્વીકાર કરી લઈએ છીએ, અને તે પર વિચાર કરીએ છીએ —

જે ઈશ્વરાદિ કર્મેના વળગાડનાર હોય તો તો જીવ નામનો વચ્ચે કોઈ પણ પદાર્થ રહ્યો નહીં, કેમકે પ્રેરણાદિ ધર્મે કરીને તેવું અસ્તિત્વ સમજાવતું હોય, તે પ્રેરણાદિ તો ઈશ્વરકૃત ઠર્યાં, અથવા ઈશ્વરના ગુણ ઠર્યાં, તો પછી બાકી જીવનું સ્વરૂપ શું રહ્યું કે તેને જીવ એટલે આત્મા કહીએ? એટલે કર્મ ઈશ્વરપ્રેરિત નહીં પણ આત્માનાં પોતાનાં જ કહેલા હોવાયોગ્ય છે

તેમ ચોથો વિકલ્પ પ્રકૃત્યાદિ પરાણે વળગવાથી કર્મ થના હોય? તે વિકલ્પ પણ યથાર્થ નથી કેમકે પ્રકૃત્યાદિ જડ છે, તેને આત્મા ચંદણ ન કરે તો તે શી રીતે વળગવાયોગ્ય થાય? અથવા દ્રવ્યકર્મનું બીજું નામ પ્રકૃતિ છે, એટલે કર્મનું કર્તાપણુ કર્મને જ કહેવા બરાબર થયું. તે તો પૂર્વે નિષેધી દેખાડ્યું છે પ્રકૃતિ નહીં, તો અત કરણાદિ કર્મ ચંદણ કરે, તેથી આત્માના કર્તાપણુ વળગે છે, એમ કહીએ તો તે પણ એકાંતે સિદ્ધ નથી અત કરણાદિ પણ ચેતનની પ્રેરણાવિના અત કરણાદિરૂપે પ્રથમ હરે જ ક્યાથી? ચેતન જે કર્મવળગણાનું મનન કરવા અવલબન લે છે, તે અત કરણ છે. જે ચેતન મનન કરે નહીં, તો કઈ તે વળગણુમા મનન કરવાનો ધર્મ નથી, તે તો માત્ર જડ છે ચેતનની પ્રેરણાથી ચેતન તેને અવલબીને કઈ ચંદણ કરે છે તેથી તેના વિષે કર્તાપણુ આરોપાય છે, પણ મુખ્યપણે તે ચેતન કર્મનો કર્તા છે આ સ્થળે વેદાતાદિ દૃષ્ટિએ વિચારશો તો અમારા આ વાક્યો શ્રાતિગત પુરુષના કહેલા લાગશે પણ હવે જે પ્રકાર કહ્યો છે તે સમજવાથી તમને તે વાક્યની યથાતથ્યતા લાગશે, અને શ્રાતિગતપણુ સાસ્થમાન નહીં થાય.

જે કોઈ પણ પ્રકારે આત્માનું કર્મનું કર્તૃત્વપણુ ન હોય, તો કોઈ પણ પ્રકારે તેનું લોકતૃત્વપણુ પણ ન હરે, અને જ્યારે એમ જ હોય તો પછી તેના કોઈ પણ પ્રકારના દુષ્ટોનો સંભવ પણ ન જ થાય.

જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારના દુ ખોની મળવ આત્માને ન જ થતો હોય તો પછી વેદાતાદિ શાસ્ત્રો સર્વદુ ખધી ક્ષય થવાનો જે માર્ગ ઉપદેશે છે તે જા માટે ઉપદેશે છે? ‘જ્યામુધી આત્મજ્ઞાન થાય નહીં ત્યામુધી દુ ખની આત્યતિક નિવૃત્તિ થાય નહીં,’ એમ વેદાતાદિ કહે છે તે જો દુ ખ ન જ હોય, તો તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય શા માટે કહેવો જોઈએ? અને કર્તૃત્વપણ ન હોય, તો દુ ખનું ભોક્તૃત્વપણ ક્યાથી હોય? એમ વિચાર કરવાથી કર્મનું કર્તૃત્વ કહે છે હવે અત્રે એક પ્રશ્ન થવાયોગ્ય છે અને તમે પણ તે પ્રશ્ન કર્યું છે કે ‘જો કર્મનું કર્તાપણ આત્માને માનીએ, તો તો આત્માનો તે ધર્મ કહે, અને જે જોનો ધર્મ હોય તે ક્યારે પણ ઉચ્છેદ થવાયોગ્ય નથી, અર્થાત્ તેનાથી વેગ નિન પડી શકવાયોગ્ય નથી, જેમ અગ્નિની ઉજાતા અથવા પ્રકાશ તેમ’ એમ જ જો કર્મનું કર્તાપણ આત્માનો ધર્મ કહે, તો તે નાગ પામે નહીં જોથી મર્મ પ્રમાણશના સ્વીકાર્યાવિના એમ કહે, પણ વિચારવાન હોય તે કોઈ એક પ્રમાણશ સ્વીકારીને બીજા પ્રમાણશનો નાશ ન કરે ‘તે જીવને કર્મનું કર્તાપણ ન હોય’ અથવા ‘હોય તો તે પ્રતીત થવા યોગ્ય નથી’ એ આદિ પ્રશ્ન કર્યાના ઉત્તરમા જીવનું કર્મનું કર્તૃત્વ જણાવ્યું છે કર્મનું કર્તૃત્વ હોય તો તે જો જ નહીં, એમ કાઈ સિદ્ધાંત સમજવો યોગ્ય નથી, કેમકે જે જે કોઈ પણ વસ્તુ શબ્દ કહી હોય તે જોડી શકાય એટલે ત્યાગી શકાય, કેમકે સહજ કરેલી વસ્તુથી શબ્દ કરનારી વસ્તુનું કેવળ એકત્વ કેમ થાય? તેથી જો શબ્દ કરેલા એવા જે દ્રવ્યકર્મ તેનો જીવ ત્યાગ કરે તો થઈ શકવાયોગ્ય છે કેમકે તે તેને સહકારી સ્વભાવે છે, સહજ સ્વભાવે નથી અને તે કર્મને મં તમને અનાદિ ભ્રમ કહ્યો છે, અર્થાત્ તે કર્મનું કર્તાપણ અજ્ઞાનથી પ્રતિપાદન કર્યું છે તેથી પણ તે નિવૃત્ત થવા યોગ્ય છે, એમ સાથે સમજી ઘટે છે જે જે ભ્રમ હોય છે, તે તે વસ્તુની ઉપદી સ્થિતિની માન્યતારૂપ હોય છે અને તેથી તે ટળવાયોગ્ય છે જેમ મૃગજળમાથી જળબુદ્ધિ કહેનાનો હેતુ એ છે કે, અજ્ઞાને કરીને પણ જો આત્માને કર્તાપણ ન હોય તો તો કશું ઉપદેશાદિ શ્રવણ વિચાર જ્ઞાન અદિ સમજવાનો હેતુ રહેતો નથી

[૪૫૭]

‘ઈશ્વર શું છે? તે જગત્ કર્તા છે એ ખરું છે? અમે તમે કર્મબંધમા વસી રહેલા જીવો તે જીવનું સહજસ્વરૂપ એટલે કર્મરહિતપણે માત્ર એક આત્મા જ પો જો સ્વરૂપ છે તે ઈશ્વરપણ છે જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર

ચેતન જો નિજભાનમાં, કર્તા આપસ-ભાવ;
વર્તે નહીં નિજભાનમાં, કર્તા કર્મ પ્રભાવ. ૭૮.

આત્મા જો પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવમા વર્તે તો તે પોતાના તે જ સ્વભાવનો કર્તા છે, અર્થાત્ તે જ સ્વરૂપમા પરિણમિત છે, અને તે શુદ્ધ ચૈતન્યાદિ સ્વભાવના ભાનમા વર્તેતો ન હોય ત્યારે કર્મભાવનો કર્તા છે ^૧ ૭૮

કહેવાયોચ્છ છે, અને તે ઈશ્વરના આત્માનુ સદૃશસ્વરૂપ છે જે સ્વરૂપ મ્મ પ્રમો જણાવુ નથી પણ તે પ્રમત્ર અન્યસ્વરૂપ જાણી, જ્યારે આ માનની દૃષ્ટિ યાય છે ત્યારે અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ [પાઠાનું સર્વજ્ઞતાથી] જૈશ્વર્થપણુ તે જ આત્મામા જણાય છે અને તેથી વિશેષ જૈશ્વર્થવાળો મોઈ પદાર્થ-સમસ્ત પદાર્થો-નિગમતા પણ અનુભવમા આવી નાકતો નથી જેથી ઈશ્વર છે તે આ માનુ બીજુ પદાર્થિક નામ છે, એથી મોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઈશ્વર છે જેમ નથી એવા નિશ્ચયમા મારો અભિપ્રાય છે (૨) તે જગત્કર્તા નથી અર્થાત્ પગમાલુ આકાશાદિ પદાર્થો નિત્ય હોવાયોચ્છ છે, તે કોઈ પણ વસ્તુમાથી બનવાયોચ્છ નથી ક્ષણિ એમ ગમીએ ^૨ તે ઈશ્વરમાથી બન્યા છે તો તે વાત પણ યોચ્છ લાગતી નથી કેમકે ઈશ્વરને જે ચેતન પડે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ, આમલ વગેરે ઉત્પત્તિ કેમ થઈ ગ ? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ અગવડી નથી જે ઈશ્વરને જુ સ્વીકારવામા આવે તો મહેજે તે અજૈશ્વર્થવાન હરે છે તેમ / તેથી અલ્પરૂપ ચેતનપદાર્થની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહીં જડ ચેતન ઉચ્ચસ્વરૂપ ઈશ્વર ગમીએ તો ૫૧ જુ ચેતન ઉચ્ચસ્વરૂપ જાત છે તેનું ઈશ્વર એડ બીજુ નામ કહી મતોન રાખી લેયો તે પ્રતા જગનને જગન્ મહેજ જે વિશેષ યોચ્છ છે ક્ષણિ પરમાણુ આકાશાદિ નિત્ય ગણીએ અને ઈશ્વરને કર્મીદનો કૃત્ર આપનાર ગણીએ, તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. તે વિચારપગ ‘પદ સનમમુચ્ચય મા સારા પ્રમાણો આપ્યા છે’ [૭૪]

“નર્મ ૬૦ચ, ફેન, કાળ, ભાવનો મર્વ પ્રમારે જાણનાર, રાગ-
દેવાદિ મર્વ વિભાવ જોએ ફીણુ કર્યા છે તે ઈશ્વર” [૫૧૦ નાં ૩/૧૭

૧ હવે અહીં આગળ જીવનુ પરમાર્થે જે કર્તાપણ છે તે કહીએ છીએ -

પોતાના સ્વરૂપના ભાનમા આત્મા પોતાના સ્વભાવનો જેનું ચૈતન્ય દિ સ્વભાવનો જ કર્તા છે, અન્ય કોઈ પણ જમાદિનો કર્તા નથી અને આત્મા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપના ભાનમા વર્તે નહીં ત્યારે કર્મના પ્રભાવનો કર્તા મરો છે

* આ ભા. વિભા. પદોથી ખડ ૨ માં -માક ૩૪૬ પૃષ્ઠ ૨૧૨ માં આવી ગયલ છે પણ આ ૫ ને જો તોવાથી ફરીથી અહીં આપેલ છે -સંગોપક

૪. શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

તે કર્મનું ભોક્તાપણું જીવને નહીં હોય? એમ શિષ્ય કહે છે:—

જીવ કર્મકર્તા કહેલો, પણ ભોક્તા નહીં મોય;

શું સમજે જડ કર્મ કે કૃણપરિણામી હોય? ૭૬.

જીવને કર્મનો કર્તા કહીએ તોપણ તે કર્મનો ભોક્તા જીવ નહીં કરે, કેમકે જડ એવાં કર્મ શું સમજે કે તે કૃણ દેવામાં પરિણમી થાય? અર્થાત્ કૃણદાતા થાય? ૭૬.

કૃણદાતા ઈશ્વર ગણાયે, ભોક્તાપણું સધાય;

એમ કહે ઈશ્વરપણું, ઈશ્વરપણું જ જાય. ૮૦.

કૃણદાતા ઈશ્વર ગણીએ તો ભોક્તાપણું સાધી શકીએ, અર્થાત્ જીવને ઈશ્વર કર્મ ભોગવાવે તેથી જીવ કર્મનો ભોક્તા સિદ્ધ થાય, પણ પરને કૃણ દેવા

પરમાર્થે તો જીવ અક્રિય છે, એમ વેદાતાદિનું નિરૂપણ છે; અને નિઃપ્રવચનમાં પણ સિદ્ધ એટલે શુદ્ધાત્માનું અક્રિયપણું છે એમ નિરૂપણ કર્યું છે; છતાં અમે આત્માને શુદ્ધાવસ્થામાં કર્તા હોવાથી સક્રિય કહ્યો એવો સદેહ અમે ધવાયોગ્ય છે. તે સદેહ આ પ્રકારે શમાવવા યોગ્ય છે,— શુદ્ધાત્મા પરયોગનો, પરભાવનો અને વિભાવનો ત્યાં કર્તા નથી, માટે અક્રિય કહેવાયોગ્ય છે; પણ ચૈતન્યાદિ સ્વાભાવનો પણ આત્મા કર્તા નથી એમ જો કહીએ તો તો પછી તેનું કઈ પણ સ્વરૂપ ન રહે શુદ્ધાત્માને યોગક્રિયા નહીં હોવાથી તે અક્રિય છે, પણ સ્વાભાવિક ચૈતન્યાદિ સ્વભાવરૂપ ક્રિયા હોવાથી તે સક્રિય છે ચૈતન્યાત્મપણું આત્માને સ્વાભાવિક હોવાથી તેમાં આત્માનું પરિણમવું તે એકાત્મપણું જ છે, અને તેથી પરમાર્થનયથી સક્રિય એનું વિશેષણ ત્યાં પણ આત્માને આપી શકાય નહીં. નિઃસ્વભાવમાં પરિણમવારૂપ સક્રિયતાથી નિઃ સ્વભાવનું કર્તાપણું શુદ્ધાત્માને છે, તેથી કેવળ શુદ્ધ સ્વધર્મ હોવાથી એકાત્મપણું પરિણમે છે તેથી સક્રિય કહેતાં પણ દોષ નથી. જે વિચારે સક્રિયતા, અક્રિયતા નિરૂપણ કરી છે, તે વિચારના પરમાર્થને ગ્રહીને સક્રિયતા, અક્રિયતા કહેતાં કશો દોષ નથી.

નરિયાદ, સંવત ૧૯૮૨, આશો વદ ૨.

[૪૫૭.

આદિ પ્રવૃત્તિવાળો ઈશ્વર ગણીએ તો તેનું ઈશ્વરપણું જ રહેતું નથી, એમ પણ પાછો વિરોધ આવે છે. ૮૦.

૧ ‘ઈશ્વર સિદ્ધ થયા વિના એટલે કર્મફળદાતૃત્વાદિ કોઈ પણ ઈશ્વર દર્શાવે વિના જગતની વ્યવસ્થા રહેવી સંભવતી નથી,’ એવા અભિપ્રાય પરત્વે નીચે પ્રમાણે વિચારવા યોગ્ય છે:—

જો કર્મેનાં ફળને ઈશ્વર આપે છે એમ ગણીએ તો ત્યાં ઈશ્વરનું ઈશ્વરપણું જ રહેતું નથી, કેમકે પરને ફળ દેવા આદિ પ્રપંચમાં પ્રવર્તતાં ઈશ્વરને દેહાદિ અનેક પ્રકારનો સંગ થવો સંભવે છે, અને તેથી ચથાર્થ શુદ્ધતાનો ભંગ થાય છે. મુક્તજીવ જેમ નિષ્ક્રિય છે, અર્થાત્ પરભાવાદિનો કર્તા નથી; જો પરભાવાદિનો કર્તા થાય તો તો સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ ઈશ્વર પણ પરને ફળ દેવા આદિરૂપ ક્રિયામાં પ્રવર્તે તો તેને પણ પરભાવાદિના કર્તાપણાનો પ્રસંગ આવે છે; અને મુક્તજીવ કરતાં તેનું ન્યૂનત્વ હરે છે; તેથી તો તેનું ઈશ્વરપણું જ હિચ્છેદવા જેવી સ્થિતિ થાય છે.

વર્ગી જીવ અને ઈશ્વરનો સ્વભાવભેદ માનતાં પણ અનેક દોષ સંભવે છે, બહેને જો ચૈતન્યસ્વભાવ માનીએ, તો જશે સમાન કર્મેના કર્તા થયા; તેમાં ઈશ્વર જગતાદિ રચે અથવા કર્મેનું ફળ આપવારૂપ કાર્ય કરે અને મુક્ત ગણાય; અને જીવ એક માત્ર દેહાદિ સૃષ્ટિ રચે, અને પોતાનાં કર્મેનું ફળ પામવા માટે ઈશ્વરાશ્રય મહણ કરે, તેમજ બધમાં ગણાય એ ચથાર્થ વાત દેખાતી નથી. એવી વિષમતા કેમ અલખિત થાય?

વર્ગી જીવ કરતાં ઈશ્વરનું સામર્થ્ય વિશેષ માનીએ તોપણ વિરોધ આવે છે. ઈશ્વર શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય એવા મુક્તજીવમાં અને તેમા ભેદ પડવો ન જોઈએ; અને ઈશ્વરથી કર્મેનાં ફળ આપવાદિ કાર્ય ન થવાં જોઈએ; અથવા મુક્તજીવથી પણ તે કાર્ય થવું જોઈએ. અને ઈશ્વરને જો અશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ ગણીએ તો તો સંસારી જીવો જેવી તેની સ્થિતિ હરે, ત્યાં પછી સર્વજ્ઞાદિ ગુણનો સંભવ ક્યાંથી થાય? અથવા દેહધારી સર્વજ્ઞની પેઠે તેને ‘દેહધારી સર્વજ્ઞ ઈશ્વર’ માનીએ તોપણ સર્વ કર્મફળદાતૃત્વરૂપ ‘વિશેષ સ્વભાવ’ ઈશ્વરમા કયા ગુણને લીધે માનવાયોગ્ય થાય? અને દેહ તો નાશ પામવાયોગ્ય છે, તેથી ઈશ્વરનો પણ દેહ નાશ પામે, અને તે મુક્ત થયે કર્મફળદાતૃત્વ ન રહે, એ આદિ અનેક પ્રકારથી ઈશ્વરને કર્મફળદાતૃત્વ કહેતાં દોષ આવે છે, અને ઈશ્વરને નેવે સ્વરૂપે માનતાં તેનું ઈશ્વરપણું ઉત્થાપવા સમાન થાય છે. [૪૫૫

ઈન્દ્રિય મિદ્ધ થયા વિના, જગત્-નિયમ નહીં હોય;

પછી શુભાશુભ કર્મનાં, ભોગ્યઅથાન નહીં હોય. ૮૧.

તેવો ફળદાતા ઈન્દ્રિય સિદ્ધ થતો નથી એટલે જગતનો નિયમ પણ કોઈ મહે નહીં, અને શુભાશુભ કર્મ ભોગવવાના કોઈ સ્થાનક પણ હરે નહીં, એટલે જીવને કર્મનું ભોકતૃત્વ ક્યા રહ્યું? ૮૧

સમાધાન.—મદ્ધુ ઉવાચ.

જીવને પોતાના કરેલા કર્મનું ભોક્તાપણ છે, એમ મદ્ધુન મમાધાન કહે છે —

ભાવકર્મ નિજકૃતપના. માટે ચેતનરૂપ;

જીવવીર્યની મર્દુ-જા, ગ્રહણ કહે જગદ્ગુપ. ૮૨.

ભાવકર્મ જીવને પોતાની શ્રાતિ છે, માટે તે ચેતનરૂપ છે, અને તે શ્રાતિને અનુયાયી થઈ જીવવીર્ય સુરાયમાન થાય છે, તેથી જડ એવા દ્રવ્યકર્મની વર્ગણ તે ગ્રહણ કરે છે? ૮૨

એ મુનિ મમજે નહીં, જન ખાય ફળ થાય;

એમ શુભાશુભ કર્મનું. ભોક્તાપણું જગાય. ૮૩.

એર અને અમૃત પોતે જાણના નથી કે અમાટે આ જીવને ફળ આપતું છે, તોપણ જે જન ખાય છે તેને તે ફળ થાય છે એમ શુભાશુભ કર્મ આ જીવને આ ફળ આપતું છે એમ ભણતા નથી, તોપણ મનુષ્ય કરનાર જીવ એર અમૃતના પરિણામની રીતે ફળ પામે છે? ૮૩

૧ કર્મ જડ છે તો તે શું સમજે કે આ જીવને આ ફળે માટે ફળ આપતું, અથવા તે સ્વરૂપે પરિણમતું? માટે જીવ કર્મનો ભોક્તા થવો સમવતો નથી એ આશંકનું જીવ પોતાના સ્વરૂપના અજાનથી કર્મનો ક્રતા છે, અજ્ઞાન તે ચેતનરૂપ છે, અથાત્ જીવની પોતાની કૃતપના છે, અને તે કૃતપનાને અનુસરીને તેના વીર્યસ્વભાવની સ્ફુટ થાય છે, અથવા તેનું સામર્થ્ય તદનુયાયીપણે પરિણમે છે અને તેથી જડની ધૂપ એટલે દ્રવ્ય કર્મરૂપ પુદ્ગલની વર્ગણને તે ગ્રહણ કહે છે [૪૫૪]

૨ એર અને અમૃત પોતે એમ સમજતા નથી કે અમને ખાનારને મૃત્યુ દીર્ઘાયુપતા થાય છે, પણ સ્વભાવે તેને ગ્રહણ કરનાર પ્રત્યે જેમ તેનું પરિણમતું થાય છે, તેમ જનમા શુભાશુભ કર્મ પણ પરિણમે છે, અને ફળ સન્મુખ થાય છે, એમ જીવને કર્મનું ભોક્તાપણ સમજાય છે [૪૫૪]

એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;

કારણાવિના ન કાર્ય તે, એ જ શુભાશુભ વેદ. ૮૪.

એક રાંક છે અને એક રાજ છે, એ આદિ શબ્દથી નીચપણું, ઉચ-
પણું, દુરુપપણું, સુરુપપણું એમ ઘણું વિચિત્રપણું છે; અને એવો જે ભેદ
રહે છે તે-સર્વને સમાનતા નથી તે જ-શુભાશુભ કર્મનું બોધાપણું છે એમ
સિદ્ધ કરે છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ૮૪.

ફળદાતા ઈશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર;

કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫.

ફળદાતા ઈશ્વરની એમાં કંઈ જરૂર નથી. જેર અને અમૃતની રીતે
શુભાશુભ કર્મ સ્વભાવે પરિણમે છે; અને નિઃસત્ત્વ થયેથી જેર અને અમૃત
ફળ દેતાં જેમ નિવૃત્ત થાય છે, તેમ શુભાશુભ કર્મને ભોગવવાથી તે નિઃસત્ત્વ
થયે નિવૃત્ત થાય છે. ૮૫.

તે તે ભોગ્ય વિશેષનાં, સ્થાનકે દ્રવ્ય સ્વભાવ;

ગહન વાત છે શિષ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ શુભગતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ
અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ અશુભગતિ છે. શુભાશુભ અધ્યવસાય મિશ્રગતિ છે,
અને તે જીવપરિણામ તે જ મુખ્યપણે તો ગતિ છે; તથાપિ ઉત્કૃષ્ટ શુભ
દ્રવ્યનું ઊર્ધ્વગમન, ઉત્કૃષ્ટ અશુભ દ્રવ્યનું અધોગમન, શુભાશુભની મધ્ય-

૧ તે શુભાશુભ કર્મનું ફળ ન થતું હોય, તો એક રાંક અને એક રાજ
એ આદિ જે ભેદ છે, તે ન થવા લેઈ એ, કેમકે જીવપણું સમાન છે, તથા
મનુષ્યપણું સમાન છે, તો સર્વને મુખ્ય અથવા દુઃખ પણ સમાન લેઈ એ;
જેને જલ્દે આતું વિચિત્રપણું જણાય છે, તે જ શુભાશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન
થયેલો ભેદ છે, કેમકે કારણવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એમ શુભ અને
અશુભ કર્મ ભોગવાય છે. [૪૫૪.

૨ જેર જેરપણે પરિણમે છે, અને અમૃત અમૃતપણે પરિણમે છે. તેમ
અશુભ કર્મ અશુભપણે પરિણમે અને શુભ કર્મ શુભપણે પરિણમે છે, માટે
જીવ જેવા જેવા અધ્યવસાયથી કર્મને મહણ કરે છે, તેવા તેવા વિષાકરૂપે
કર્મ પરિણમે છે; અને જેમ જેર અને અમૃત પરિણમી રહે નિઃસત્ત્વ થાય છે,
તેમ ભોગથી તે કર્મ દૂર થાય છે. [૪૫૪.

સ્થિતિ, એમ દ્રવ્યનો વિશેષ સ્વભાવ છે. અને તે આદિ દેતુથી તે તે ભોગ્ય-
સ્થાનક હોવાયોગ્ય છે. હે શિષ્ય! જડ ચેતનના સ્વભાવ સંયોગાદિ સૂક્ષ્મ-
સ્વરૂપનો અત્રે ઘણો વિચાર શમાય છે, માટે આ વાત ગહન છે, તો પણ
તેને સાવ સંક્ષેપમાં કહી છે.^૧ ૮૬.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

જીવનો તે કર્મથી મોક્ષ નથી, એમ શિષ્ય કહે છે:—

કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહીં મોક્ષ;

વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭.

. કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેથી તેનો મોક્ષ સ્વાયોગ્ય, નથી, કેમકે
અનંત કાળ થયો તોપણ કર્મ કરવારૂપી દોષ હજી તેને વિષે વર્તમાન જ છે. ૮૭.

શુભ કરે કૃણ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય;

અશુભ કરે નરકાદિ કૃણ, કર્મરહિત ન કયાંય. ૮૮.

શુભ કર્મ કરે તો તેથી દેવાદિ ગતિમાં તેનું શુભ કૃણ ભોગવે, અને
અશુભ કર્મ કરે તો નરકાદિ ગતિને વિષે તેનું અશુભ કૃણ ભોગવે; પણ જીવ
કર્મરહિત કોઈ સ્થળે હોય નહીં. ૮૮.

૧ તેમજ ઈશ્વર બે કર્મકૃણ દાતા ન હોય અથવા જગત્કર્તા ન ગણીએ
તો કર્મ ભોગવવાનાં વિશેષ સ્થાનકો એટલે નરકાદિ ગતિ આદિ સ્થાન
ક્યાંથી હોય, કેમકે તેમાં તો ઈશ્વરનાં કૃતૃત્વની જરૂર છે, એવી આશંકા
પણ કરવા યોગ્ય નથી; કેમકે મુખ્યપણે તો ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાય તે
ઉત્કૃષ્ટ દેવલોક છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાય તે ઉત્કૃષ્ટ નરક છે, શુભા-
શુભ અધ્યવસાય તે મનુષ્ય નિર્વ્યાદિ છે, અને સ્થાન વિશેષ એટલે બિર્ધ-
લોકે દેવગતિ, એ આદિ ભેદ છે. જીવ સમૂહનાં-કર્મદ્રવ્યનાં પણ-તે પરિણામ-
વિશેષ છે એટલે તે તે ગતિઓ જીવના કર્મવિશેષ પરિણામાદિ સંભવે છે.

આ વાત ઘણી ગહન છે. કેમકે અચિંત્ય એવું જીવ વીર્ય, અચિંત્ય એવું
પુદ્ગલસામર્થ્ય એના સંયોગવિશેષથી લોક પરિણમે છે. તેનો વિચાર કરવા
માટે ઘણો વિસ્તાર કહેવો બેઈએ. પણ અત્ર તો મુખ્યકરીને આત્મા કર્મનો
ભોક્તા છે એટલો લક્ષ કરાવવાનો હોવાથી સાવ સંક્ષેપે આ પ્રસંગ કહ્યો છે.

નડિયાદ, આશો વદ ૨, સં. ૧૯૫૨.

[૪૫૪.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચઃ

તે કર્મથી જીવનો મોક્ષ થઈ શકે છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે:—

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણ;

તેમ નિવૃત્તિ અફળતા, માટે મોક્ષ મુજાણ. ૮૯.

જેમ શુભાશુભ કર્મપદ તે છવના કરવાથી તે થતાં જાણ્યાં, અને તેથી તેનું બોક્ષાપણ જાણ્યું, તેમ નહીં કરવાથી અથવા તે કર્મનિવૃત્તિ કરવાથી તે નિવૃત્તિ પણ થવાયોગ્ય છે; માટે તે નિવૃત્તિનું પણ અફળપણું છે; અર્થાત્ જેમ ને શુભાશુભ કર્મ અફળ જતાં નથી, તેમ તેની નિવૃત્તિ પણ અફળ જવાયોગ્ય નથી; માટે તે નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે એમ હે વિચક્ષણ! તું વિચાર. ૮૯.

વિત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;

તેહ શુભાશુભ છેલ્લાં, ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦.

કર્મસંહિત અનંતકાળ વીત્યો તે ને શુભાશુભ કર્મપ્રત્યેની જીવની આસજિને ક્ષીધે વીત્યો, પણ તેના પર ઉદ્ધસીન થવાથી તે કર્મફળ છેલ્લે, અને તેથી મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય. ૯૦.

દેહાદિક સંયોગનો. આન્યંતિક વિયોગ;

સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વતપદે, નિજ અનંત મુખભોગ. ૯૧.

દેહાદિક સંયોગનો અનુક્રમે વિયોગ તો થયા કરે છે, પણ તે પાછો ચડણ ન થાય તે રીતે વિયોગ કરવામાં આવે તો સિદ્ધસ્વરૂપ મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટે, અને શાશ્વતપદે અનન આત્માનંદ ભોગવાય. ૯૧.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચઃ

મોક્ષનો ઉપાય નથી, એમ શિષ્ય કહે છે —

હોય કદાપિ મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય;

કર્મો કાળ અનંતનાં શાધી છેલાં જાય! ૯૨.

મોક્ષપદ કદાપિ હોય તોપણ તે પ્રાપ્ત થવનો કોઈ અવિરોધ એટલે યથાનય્ય પ્રતીત થાય એવો ઉપાય જણાતો નથી, કેમકે અનંત કાળનાં કર્મો છે, તે આવા અત્પ્રયુષ્યવાળા મનુષ્યદેહથી કેમ છેલાં જાય? ૯૨.

અથવા મન દર્શન વખાં, કહે ઉપાય અનેક;

તેમાં મન સાચો કયો? અને ન એહ વિવેક. ૯૩.

અથવા કદાપિ મનુષ્યદેહના અપાયુષ્ય વગેરેની સકા છોડી દઈએ, તોપણ મત અને દર્શન ઘણા છે, અને તે મોક્ષના અનેક ઉપાયો કહે છે, અર્થાત્ કોઈ કઈ કહે છે અને કોઈ કઈ કહે છે, તેમા કયો મત સાચો એ વિવેક બની શકે એવો નથી ૮૩

કયી જાતિમાં મોક્ષ છે? કયા વેપમાં મોક્ષ?

એનો નિશ્ચય ના બને. ઘણા બેદ એ દોષ. ૮૪.

બ્રાહ્મણાદિ કઈ જાતિમા મોક્ષ છે, અથવા કયા વેપમા મોક્ષ છે, એનો નિશ્ચય પણ ન બની શકે એવો છે, કેમકે તેવા ઘણા બેદો છે, અને એ દોષે પણ મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય દેખાતો નથી ૮૪

તેથી એમ જણાય છે, મને ન મોક્ષ ઉપાય;

જનાદિ જાણ્યાતજો, જો ઉપકાર જ થાય? ૮૫.

તેથી એમ જણાય છે કે મોક્ષનો ઉપાય પ્રાપ્ત થઈ શકે એવું નથી, માટે જનાદિનું સ્વરૂપ જાણવાથી પણ શ ઉપકાર થાય? અર્થાત્ જે પાને અર્થ જાણવા બેઈએ તે પદનો ઉપાય પ્રાપ્ત થવો અશક્ય દેખાય છે ૮૫

પાંચે ઉત્તન્ધી થયું, સમાધાન મર્વાગ;

સમબ્ધું મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય ગદ્દાગ્ય. ૮૬.

આપે પાંચે ઉત્તર કદા તેથી મર્વાગ એટલે બધી રીતે માગી શકાતું સમાધાન થયું છે પણ બે મોક્ષનો ઉપાય સમબ્ધુ તો સદ્ભાગ્યનો ઉદય ઉદય વાચ (અન 'ઉદય' 'ઉદય' એ વાર ગબ્દ છે, તે પાંચ ઉત્તરના સમાધાનથી થયેલી મોક્ષપદની જિજ્ઞાસાનું તીનપણુ દર્શાવે છે) ૮૬

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉનાચ:

(મોક્ષનો ઉપાય છે, એમ સદ્ગુરુ સમાધાન કરે છે —)

પાંચે ઉત્તન્ની થઈ, આત્મા વિષે પ્રતીત;

થાગે મોક્ષોપાયની; સહજ પ્રતીત એ રીત. ૮૭.

પાંચે ઉત્તરની તારા આત્માને વિષે પ્રતીતિ થઈ છે, તો મોક્ષના ઉપાયની પણ એ જ રીતે તેને સહજમા પ્રતીતિ થશે (અર્થે 'થશે' અને 'સહજ' એ બે શબ્દ સદ્ગુરુએ કહ્યા છે તે જેને પાંચ પાની સકા નિવૃત્ત થઈ તેને મોક્ષોપાય સમન્તવો કઈ ઝઠણુ જ નથી એમ દર્શાવવા, તથા

શિષ્યનુ વિશેષ જિજ્ઞાસુપણુ જાણી અવગ્ય તેને મોક્ષોપાય પરિણુમશે એમ
લાસવાથી (તે વચન) કહ્યા છે, એમ સમુદ્ગના વચનનો આશય છે) ૮૭

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજ્ઞાસ;
અંબકાન્ અજ્ઞાન મમ, નાગે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૮૮.

કર્મભાવ છે તે જીવનુ અજ્ઞાન છે અને મોક્ષભાવ છે તે જીવના
પોતાના સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ થવી તે છે અજ્ઞાનનો સ્વભાવ અધકાર
જેવો છે તેથી જેમ પ્રકાશ થતા ઘણા કાળનો અધકાર છતા નાશ પામે છે,
તેમ જ્ઞાનપ્રકાશ થતા અજ્ઞાન પણ નાશ પામે છે ૮૮

જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ;
તે કારણ છેદક દગા, મોક્ષપંથ લયઅત. ૮૯.

જે જે કારણો કર્મબંધના છે, તે તે કર્મબંધનો માર્ગ છે, અને તે તે
કારણોને છેદે એવી જે દશા છે તે મોક્ષનો માર્ગ છે, લવનો અત છે ૮૯

ગગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની અથ;
થાય નિવૃત્તિ જેહથી, તે જ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦.

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન એનું એકત્વ એ કર્મની મુખ્ય ગાક છે, અર્થાત્
એ વિના કર્મનો બંધ ન થાય તેની જેથી નિવૃત્તિ થાય તે જ મોક્ષનો
માર્ગ છે ૧૦૦

આત્મા મત્ ચૈતન્યમય, મર્માભાસગહિત;
જેથી કેવળ પામિયે, મોક્ષપથ તે ગીત. ૧૦૧.

‘સત્’ એટલે ‘અવિનાશી’, અને ‘ચૈતન્યમય’ એટલે ‘સર્વભાવને
પ્રકાશવારૂપ સ્વભાવમય’ ‘અન્ય મર્મ વિશાવ અને દેહાદિ મયોગના
ખાલાસથી રહિત એવો,’ ‘કેવળ’ એટલે ‘શુદ્ધ આત્મા’ પામિયે, તેમ
સ્વર્ત્તાય તે મોક્ષમાર્ગ છે ૧૦૧

કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આસ;
તેમાં મુખ્યે મોહિનીય, હાયાય તે કર્તુ પાક. ૧૦૨.

કર્મ અનંત પ્રકારના છે, પણ તેના મુખ્ય જ્ઞાનાવરણાદિ આક પ્રકાર
નાય છે તેમાં પણ મુખ્ય મોહનીયકર્મ છે તે મોહનીયકર્મ દબાય તેનો
માર્ગ ૧૦૨

કર્મ મોહિનિય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;

હુણે બોધ વીતરાગતા અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩.

તે મોહનીય કર્મ બે ભેદે છે:—એક ‘દર્શનમોહનીય’ એટલે ‘પરમાર્થને વિષે અપરમાર્થબુદ્ધિ અને અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થબુદ્ધિરૂપ;’ બીજી ‘ચારિત્રમોહનીય:’ ‘તથારૂપ પરમાર્થને પરમાર્થ ભણીને આત્મસ્વભાવમાં ને સ્થિરતા થાય, તે સ્થિરતાને રોધક એવા પૂર્વસંસ્કારરૂપ કપાય અને નોકપાય’ તે ચારિત્રમોહનીય.

દર્શનમોહનીયને આત્મબોધ, અને ચારિત્રમોહનીયને વીતરાગપણું નાશ કરે છે. આમ તેના અચૂક ઉપાય છે, કેમકે મિથ્યાબોધ તે દર્શનમોહનીય છે; તેનો પ્રતિપક્ષ સત્યાત્મબોધ છે; અને ચારિત્રમોહનીય રાગાદિક પરિણામરૂપ છે, તેનો પ્રતિપક્ષ વીતરાગભાવ છે. એટલે અંધકાર જેમ પ્રકાશ થવાથી નાશ પામે છે—તે તેનો અચૂક ઉપાય છે—તેમ બોધ અને વીતરાગતા અનુક્રમે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયરૂપ અંધકાર ટાળવામાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે; માટે તે તેનો અચૂક ઉપાય છે. ૧૦૩.

કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હુણે ક્ષમાદિક તેહ;

પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ? ૧૦૪.

ક્રોધાદિ ભાવથી કર્મબંધ થાય છે, અને ક્ષમાદિક ભાવથી તે હણાય છે; અર્થાત્ ક્ષમા રાખવાથી ક્રોધ રોકી શકાય છે, સરળતાથી માયા રોકી શકાય છે, સંતોષથી લોભ રોકી શકાય છે, એમ રતિ—અરતિ આદિના પ્રતિપક્ષથી તે તે હોયો રોકી શકાય છે, તે જ કર્મબંધનો નિરોધ છે; અને તે જ તેની નિવૃત્તિ છે. વળી સર્વને આ વાતનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે, અથવા સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે એવું છે. ક્રોધાદિ રોક્યાં રોકાય છે, અને જે કર્મબંધને રોકે છે, તે અકર્મદશાનો માર્ગ છે. એ માર્ગ પરલોકે નહીં, પણ અત્રે અનુભવમાં આવે છે, તો એમાં સંદેહ શો કરવો? ૧૦૪.

છોડી મત દર્શન તણો, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ;

કહ્યો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫.

આ મારો મત છે, માટે મારે વળગી જ રહેવું, અથવા આ મારું દર્શન છે, માટે ગમે તેમ મારે તે સિદ્ધ કરવું એવો આગ્રહ અથવા એવા વિકલ્પને છોડીને આ જે માર્ગ કહ્યો છે, તે સાધશે, તેના અલ્પ જન્મ ભણવા.

(અહીં ‘જન્મ’ શબ્દ બહુવચનમાં વાપર્યો છે, તે એટલું જ દર્શાવવાને કે કવચિત્ તે સાધન અધૂરાં રહ્યાં તેથી, અથવા જઘન્ય કે મધ્યમ પરિણામની ધારાથી આરાધન થયાં હોય, તેથી સર્વ કર્મ ક્ષય થઈ ન શકવાથી બીજો જન્મ થવાનો સંભવ છે; પણ તે બહુ નહીં; બહુ જ અલ્પ ‘સમકિત આત્મા પછી જો વમે નહીં, તો ઘણામાં ઘણા પંદર ભવ થાય, એમ જિને કહ્યું છે.’ અને ‘જે ઉત્કૃષ્ટપણે આરાધે તેનો તે ભવે પણ મોક્ષ થાય;’ અને તે વાતનો વિરોધ નથી.) ૧૦૫.

પદપદનાં પદ્મમ્ભ તે પૂછ્યાં કરી વિચાર;

તે પદની સર્વોગતા, મોક્ષમાર્ગ નિરધાર. ૧૦૬.

હે શિષ્ય! તે છ પદનાં છ પ્રશ્નો વિચાર કરીને પૂછ્યાં છે, અને તે પદની સર્વોગતામાં મોક્ષમાર્ગ છે, એમ નિશ્ચય કર. અર્થાત્ એમાનું કોઈ પણ પદ એકાંતે કે અવિચારથી ઉત્પાપતાં મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૧૦૬.

જાતિ વેપનો ભેદ નહિ, કલ્હો માર્ગ જો હોય;

સાધે તે મુક્તિ લહે; એમાં ભેદ ન હોય. ૧૦૭.

જે મોક્ષનો માર્ગ કલ્હો તે હોય તો ગમે તે જાતિ કે વેપથી મોક્ષ થાય, એમાં કંઈ ભેદ નથી. જે સાધે તે મુક્તિપદ પામે; અને તે મોક્ષમાં પણ બીજા કશા પ્રકારનો ઉચ્ચનીચત્વાદિ ભેદ નથી; અથવા આ વચન કહ્યાં તેમાં બીજો કંઈ ભેદ એટલે ફેર નથી. ૧૦૭.

કપાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;

ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહિયે જિજ્ઞાસ. ૧૦૮.

કોધાદિ કપાય જેના પાતળા પડ્યા છે, માત્ર આત્માને વિષે મોક્ષ થવા શિવાય બીજી કોઈ ઇચ્છા નથી, અને સંસારના ભોગપ્રત્યે ઉદાસીનતા વર્તે છે; તેમ જ પ્રાણીપર અતરથી દયા વર્તે છે, તે જીવને મોક્ષમાર્ગનો જિજ્ઞાસુ કહીએ, અર્થાત્ તે માર્ગ પામવાયોગ્ય કહીએ. ૧૦૮.

તે જિજ્ઞાસુ જીવને, થાય સદ્ગુણોધ;

તો પામે સમકીર્તને, વર્તે અંતરશોધ. ૧૦૯.

તે જિજ્ઞાસુ જીવને જો સદ્ગુણો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય તો તે સમકીર્તને પામે, અને અંતરની શોધમાં વર્તે. ૧૦૯.

મત દર્શન આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુણશ;

લહે શુદ્ધ સમકિત તે, જ્યાં ભેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.

મત અને દર્શનનો આચલ છોડી દઈ જે સદ્ગુણને લક્ષ્યે વર્તે, તે શુદ્ધ સમક્રિતને પામે કે જેમાં ભેદ તથા પશ્ચ નથી. ૧૧૦.

વર્તે નિજસ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ્ય પ્રતીત;
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમક્રીત. ૧૧૧.

આત્મસ્વભાવનો જ્યાં અનુભવ, લક્ષ્ય, અને પ્રતીત વર્તે છે, તથા વૃત્તિ આત્માના સ્વભાવમાં વહે છે, ત્યાં પરમાર્થે સમક્રિત છે. ૧૧૧.

વર્ધમાન સમક્રીત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ;
ઉદય થાય આરિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.

તે સમક્રિત વધતી જતી ધારાથી હાસ્ય-શોકાદિ જે કંઈ આત્માને વિષે મિથ્યાભાસ ભાસ્યા છે તેને ટાળે, અને સ્વભાવ સમાધિરૂપ આરિત્રનો ઉદય થાય, જેથી સર્વ રાગદ્વેષના ક્ષયરૂપ વીતરાગપદમાં સ્થિતિ થાય. ૧૧૨.

કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખંડ વર્તે જ્ઞાન;
કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩.

સર્વ આભાસરહિત આત્મસ્વભાવનું જ્યાં અખંડ એટલે ક્યારે પણ ખંડિત ન થાય, ખંડ ન થાય, નાશ ન પામે એવું જ્ઞાન વર્તે તેને કેવળજ્ઞાન કહીએ છીએ. જે કેવળજ્ઞાન પામ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ જીવ-સુક્રાદેશારૂપ નિર્વાણ, દેહ છતાં જ અત્રે અનુભવાય છે. ૧૧૩.

કોટિ વર્ષનું સ્વપ્ન પણ, જાગ્રત થતાં શમાય;
તેમ વિભાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪.

કરોડો વર્ષનું સ્વપ્ન હોય તોપણ જાગ્રત થતાં તરત તે શમાય છે, તેમ અનાદિનો વિભાવ છે તે આત્મજ્ઞાન થતાં દૂર થાય છે. ૧૧૪.

છટે દેહધ્યાસ તો, નહિ કર્તા તું કર્મ;
નેહીં ભોક્તા તું તેહનો, એ જ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.

હે શિષ્ય! દેહમાં જે આત્મતા મનાઈ છે, અને તેને લીધે સ્ત્રી પુત્રાદિ સર્વમાં અહંમત્વપણુ વર્તે છે, તે આત્મતા જે આત્મામાં જ મનાય, અને તે દેહધ્યાસ એટલે દેહમાં આત્મશુદ્ધિ તથા આત્મામાં દેહશુદ્ધિ છે તે છટે, તો તું કર્મનો કર્તા પણ નથી, અને ભોક્તા પણ નથી, અને એ જ ધર્મનો મર્મ છે. ૧૧૫.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ;

અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬.

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, અને તું જ મોક્ષસ્વરૂપ છો; અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મપદ એ જ મોક્ષ છે. તું અનંત-જ્ઞાન-દર્શન તથા અવ્યાબાધ સુખ-સ્વરૂપ છો. ૧૧૬.

શુદ્ધ છુદ્ધ ચૈતન્યધન, સ્વયંભ્યોતિ સુખધામ;

ખીનું કહિયે કેટલું? કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭.

તું દેહાદિક સર્વ પદાર્થથી જુદો છે, કોઈમાં આત્મદ્રવ્ય બળતું નથી, કોઈતેમાં બળતું નથી, દ્રવ્યે દ્રવ્ય પરમાર્થથી સદાય વિજ છે, માટે તું શુદ્ધ છો, બોધસ્વરૂપ છો, ચૈતન્યપ્રદેશાત્મક છો; સ્વયંભ્યોતિ છો એટલે કોઈપણ તને પ્રકાશતું નથી, સ્વભાવે જ તું પ્રકાશસ્વરૂપ છો; અને અવ્યાબાધ સુખનું ધામ છો. ખીનું કેટલું કહીએ? અથવા ઘણું શું કહેવું? દુઃખમાં એટલું જ કહીએ છીએ, જે વિચાર કર તો તે પદને પામીશ. ૧૧૭.

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનિનો, આવી અત્ર શમાય;

ધરી મૌનતા એમ કહિ, સહજસમાધિ માંય. ૧૧૮.

સર્વે જ્ઞાનીઓનો નિશ્ચય અત્રે આવીને શમાય છે; એમ કહીને સદ્ગુરુ મૌનતા ધરીને સહજ સમાધિમાં સ્થિત થયા, અર્થાત્ વાણી યોગની અપ્રવૃત્તિ કરી. ૧૧૮.

શિષ્યબોધખીનપ્રાપ્તિ.

સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આબ્યું અપૂર્વ જ્ઞાન;

નિજપદ નિજ માંહી લાવું, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯.

શિષ્યને સદ્ગુરુના ઉપદેશથી અપૂર્વ એટલે પૂર્વે કોઈ દિવસ નહીં આવેલું એવું જ્ઞાન આબ્યું, અને તેને પોતાનું સ્વરૂપ પોતાને વિષે યથાતથ્ય ભાસ્યું, અને દેહાત્મબુદ્ધિરૂપ અજ્ઞાન દૂર થયું. ૧૧૯.

ભાસ્યું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચૈતનારૂપ;

અગર, અમર, અવિનાશિ ને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦.

પોતાનું સ્વરૂપ-શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ-અગર, અમર, અવિનાશી અને દેહથી સ્પષ્ટ જુદું ભાસ્યું. ૧૨૦.

કર્તા ભોક્તા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય;
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૨.

જ્યાં વિભાવ એટલે મિથ્યાત્વ વર્તે છે, ત્યાં મુખ્ય નયથી કર્મનું કર્તાપિણ્ય
અને ભોક્તાપણું છે; આત્મસ્વભાવમાં વૃત્તિ વહી તેથી અકર્તા થયો. ૧૨૧.

અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધચૈતનાસ્વરૂપ;
કર્તા ભોક્તા તેહનો, નિર્વિકલ્પસ્વરૂપ. ૧૨૨.

અથવા આત્મપરિણામ જે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તેનો નિર્વિકલ્પ-
સ્વરૂપે કર્તા ભોક્તા થયો. ૧૨૨.

મોક્ષ કહ્યો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પૂંધ;
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્મથ. ૧૨૩.

આત્માનું શુદ્ધપદ છે તે મોક્ષ છે અને જેથી તે પમાય તે તેનો માર્ગ
છે; શ્રી સદ્ગુરુએ કૃપા કરીને નિર્મથનો સર્વ માર્ગ સમજાવ્યો. ૧૨૩.

અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;

આ પામર પર પ્રભુ કર્યો; અહો! અહો! ઉપકાર. ૧૨૪.

અહો! અહો! કરુણાના અપાર સમુદ્રસ્વરૂપ આત્મલક્ષ્મીએ મુક્ત
સદ્ગુરુ, આપ પ્રભુએ આ પામર જીવ પર આશ્ચર્યકારક એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૪.

શું પ્રભુચરણ કને ધરું! આત્માથી સૌ હીન;

તે તો પ્રભુએ આપ્યો, વર્તું ચરણાધીન. ૧૨૫.

હું પ્રભુના ચરણ આગળ શું ધરું? (સદ્ગુરુ તો પરમ નિષ્કામ છે;
એક નિષ્કામ-કરુણાથી માત્ર ઉપદેશના દાતા છે, પણ શિષ્યધર્મે શિષ્યે આ
વચન કહ્યું છે.) જે જે જગતમાં પદાર્થ છે, તે સૌ આત્માની અપેક્ષાએ
નિર્મૂલ્ય જેવા છે, તે આત્મા તો જેણે આપ્યો તેના ચરણસમીપે હું બીજું
શું ધરું? એક પ્રભુના ચરણને આધીન વર્તું, એટલું માત્ર ઉપચારથી કરવાને
હું સમર્થ છું. ૧૨૫.

આ દેહ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;

દાસ દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬.

આ દેહ આદિ, શબ્દથી જે કઈ મારું ગણાય છે, તે આજથી કરીને સદ્ગુરુ
પ્રભુને આધીન વર્તો, હું તેહ પ્રભુનો દાસ છું, દાસ છું, દીન દાસ છું. ૧૨૬.

પદ્ સ્થાનક સમજાવીને, લિપ્ત બતાવ્યો આપ;
મ્યાનથી તરવારવત, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

છએ સ્થાનક સમજાવીને હે સદ્ગુરુ દેવ! આપે દેહાદિથી આત્માને,
જેમ મ્યાનથી તરવાર જુદી કાઢીને બતાવીએ તેમ સ્પષ્ટ જુદો બતાવ્યો;
આપે મપાઈ શકે નહીં એવો ઉપકાર કર્યો. ૧૨૭.*

ઉપસંહાર.

દર્શન પટે શમાય છે, આ પદ્ સ્થાનક માંહિ;
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮.

છએ દર્શન આ છ સ્થાનકમાં શમાય છે. વિશેષકરીને વિચારવાથી
કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય રહે નહીં. ૧૨૮.

આત્મબ્રાંતિસમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈધ સુજાણ;
ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔપધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯.

આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહીં એવો ખીએ કોઈ રોગ નથી,
સદ્ગુરુ જેવા તેના કોઈ સાચા અથવા નિપુણ વૈદ્ય નથી, સદ્ગુરુઆજ્ઞાએ
ચાલવા સમાન ખીજું કોઈ પથ્ય નથી, અને વિચાર તથા નિદિધ્યાસન જેવું
કોઈ તેનું ઔપધ નથી. ૧૨૯.

જો ઇચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ;
ભવસ્થિતિ આહી નામ લઈ, છેલે નહિ આત્માર્થ. ૧૩૦.

જો પરમાર્થને ઇચ્છતા હો, તો સાચો પુરુષાર્થ કરો, અને ભવસ્થિતિ
આહિનું નામ લઈને આત્માર્થને છેલે નહીં. ૧૩૦.

નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય;
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧.

* શ્રી મુલાગ્ય અને શ્રી અચળ, આદિ મુમુક્ષુ કાજ;
તથા જાગ્ય હિત કારણે કલો જોય મુખકાજ.

શ્રી સોભાગ્ય અને શ્રી અચળ આદિ મુમુક્ષુ અને જાગ્ય જીવોના હિતના કારણે
આ જોયરૂપ 'આત્મસિદ્ધિ' શ્રીમદે રચી હતી જેમ ઉપરના પાંચી બાણી શમાય છે.
—સંશોધક.

આત્મા અર્ણવ છે, અસંગ છે, સિદ્ધ છે, એવી નિશ્ચયમુખ્ય વાણી સાંભળીને સાધન તજવાં યોગ્ય નથી. પણ તથારૂપ નિશ્ચય લક્ષમાં રૂપી સાધન કરીને તે નિશ્ચયસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું. ૧૩૧.

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;

એકાંતે વ્યવહાર નહિ, બન્ને સાથ રહેલ. ૧૩૨.

અન્ને એકાંતે નિશ્ચયનય કલ્પો નથી, અથવા એકાંતે વ્યવહારનય કલ્પો નથી; બેય જ્યાં જ્યાં જેમ ઘટે તેમ સાથે રહ્યાં છે. ૧૩૨.

ગાઝમતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્વ્યવહાર;

લાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩.

ગમ્મ મતની કલ્પના છે તે સદ્વ્યવહાર નથી, પણ આત્માર્થીના લક્ષણમાં કહી તે દશા અને મોક્ષોપાયમાં જિજ્ઞાસુનાં લક્ષણ આદિ કલાં તે સદ્વ્યવહાર છે; જે અન્ને તો સંક્ષેપમાં કહેલ છે. પોતાના સ્વરૂપનું લાન નથી, અર્થાત્ જેમ દેહ અનુભવમાં આવે છે, તેવો આત્માનો અનુભવ થયો નથી, દેહાધ્યાસ વર્તે છે, અને જે વૈરાગ્યાદિ સાધન પામ્યાવિના નિશ્ચય પોકાર્યા કરે છે, તે નિશ્ચય સારભૂત નથી. ૧૩૩.

૧ “તેમજ વ્યવહાર બે પ્રકારના છે:—એક પરમાર્થભૂતવ્યવહાર અને બીજો વ્યવહારરૂપ વ્યવહાર, પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં એમ શાસ્ત્રોમાં વાક્યો છે, તે વાક્ય મદલું કરી સચોટો વ્યવહાર, ઉત્થાપનારા પોતે સમજ્યા એવું માને છે, પણ શાસ્ત્રકારે તો તેવું કશું કહ્યું નથી જે વ્યવહાર પરમાર્થ-હેતુભૂત વ્યવહાર નથી અને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે, તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિવેધ્યો છે. જે વ્યવહારનું કળ આર અતિ થાય તે વ્યવહાર વ્યવહારહેતુ કહી રાકાય અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિભાવદશા જવાયોગ્ય ન થાય, તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય, એનો શાસ્ત્રકારે નિવેધ કર્યો છે, તે પણ એકાંતે નહીં; કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમાં જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિવેધથી સાચા વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે, અને પરમાર્થહેતુભૂત વ્યવહાર શમ, સર્વેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા આસ્થા અથવા સદ્ગુણ-સત્સાત્ત્વ અને મન વચનાદિ સમિતિ તથા શ્રમિ તેનો નિવેધ કર્યો નથી અને તેનો જે નિવેધ કરવાયોગ્ય હોય, તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શું સમજવા જેવું રહેલું હવું, કે શું સાધનો કરાવવાનું જણાવવું બાકી રહેલું હવું કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યાં? અર્થાત્ તેવાં વ્યવહારથી પરમાર્થ પ્રમાય છે અને અવશ્ય જીવે તેવો વ્યવહાર મદલું કરવો કે નથી પરમાર્થ પામરો એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે. શુદ્ધઅધ્યાત્મી અથવા તેના પ્રસંગી તે આશય સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉત્થાપિ પોતાને તથા પરને દુર્લભભાષીપણું કરે છે.”

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય;

થાશે કાળ લવિષ્યમાં, માર્ગસેદ નહિં કોય. ૧૩૪.

જૂતકાળમાં જે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, વર્તમાનકાળમાં જે છે, અને લવિષ્યકાળમાં થશે, તેને કોઈને માર્ગનો સેદ નથી, અર્થાત્ પરમાર્થે તે સૌનો એક માર્ગ છે; અને તેને પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય વ્યવહાર પણ તે જ પરમાર્થસાધકરૂપે દેશ કાળાદિને લીધે સેદ કહ્યો હોય છતાં એક ફળ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તેમાં પણ પરમાર્થે સેદ નથી. ૧૩૪.

સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય;

સદ્ગુરુઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫.

સર્વ જીવને વિષે સિદ્ધ સમાન સત્તા છે, પણ તે તો જે સમજે તેને પ્રગટ થાય. તે પ્રગટ થવામાં સદ્ગુરુની આજ્ઞાથી પ્રવર્તવું, તથા સદ્ગુરુએ ઉપદેશેલી એવી જિનદશાનો વિચાર કરવો, તે એવ નિમિત્ત કારણ છે. ૧૩૫.

ઉપાદાનતું નામ લઈ, એ જે તજે* નિમિત્ત;

પામે નહિં સિદ્ધત્વને, રહે ભ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬.

સદ્ગુરુઆજ્ઞા આદિ તે આત્મસાધનનાં નિમિત્ત કારણ છે, અને આત્માનાં જ્ઞાન દર્શનાદિ ઉપાદાન કારણ છે; એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; તેથી ઉપાદાનતું નામ લઈ જે કોઈ તે નિમિત્તને તજશે તે સિદ્ધપણને નહીં પામે, અને ભ્રાંતિમાં વર્ત્યા કરશે, કેમકે સાચા નિમિત્તના નિષેધાર્થે તે ઉપાદાનની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમાં કહી નથી, પણ ઉપાદાન અભ્યસત રાખવાથી તારું સાચા નિમિત્ત મળ્યા છતાં કામ નહીં થાય, માટે સાચા નિમિત્ત મળ્યે તે નિમિત્તને અવલંબીને ઉપાદાન સમુખ કરવું, અને પુરુષાર્થરહિત ન થવું; એવો શાસ્ત્રકારે કહેલી તે વ્યાખ્યાનો પરમાર્થ છે. ૧૩૬.

મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતરે છૂટ્યો ન મોહ;

તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનિનો દ્રોહ. ૧૩૭.

મુખથી નિશ્ચયમુખ્ય વચનો કહે છે, પણ અંતરથી પોતાને જ મોહ છૂટ્યો નથી, એવા પામર પ્રાણી માત્ર જ્ઞાની કહેવરાવવાની કામનાએ સાચા જ્ઞાનીપુરુષનો દ્રોહ કરે છે. ૧૩૭.

દયા, શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુ ઘટનિષે, એહ મદાય મુગ્ધમ્ય. ૧૩૮.

દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ અને વૈરાગ્ય એ ગુણો મુમુક્ષુના ઘટમા મળાય મુજ થ એટલે જલગૃત હોય, અર્થાત્ એ ગુણોવિના તો મુમુક્ષુ-પણુ પણ ન હોય. ૧૩૮

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રગાંત;
તે કહીયે જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીયે ભ્રાંત. ૧૩૯.

મોહભાવનો જ્યા ક્ષય થયો હોય, અથવા જ્યા મોહદશા બહુ ક્ષીણ થઈ હોય, ત્યાં જ્ઞાનીની દશા કહીએ, અને બાકી તો જેણે પોતામાં જ્ઞાન માની લીધું છે, તેને ભ્રાંતિ કહીએ ૧૩૯

મકળ જગત્ તે એકવત્, અથવા અવપ્રસમાન;
તે કહીયે જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦.

સમસ્ત જગત્ જેણે એક જેવું જાણ્યું છે, અથવા સ્વપ્રજેવું જગત્ જેને જ્ઞાનમા વર્તે છે તે જ્ઞાનીની દશા છે, બાકી માત્ર વાચાજ્ઞાન એટલે કહેના માત્ર જ્ઞાન છે ૧૪૦

આનંદ પાંચ વિચારીને, છૂટે વર્તે જેહ;
પામે આનંદ પાંચમું; એમાં નહિ મંદેહ. ૧૪૧.

પાંચે સ્થાનકને વિચારીને જે છૂટે સ્થાનકે વર્તે, એટલે તે મોક્ષના જે ઉપાય કહ્યા છે તેમાં પ્રવર્તે તે પાંચમું સ્થાનક એટલે મોક્ષપદ તેને પામે ૧૪૧

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
તે જ્ઞાનીના ચરણમા, હો વંદન અગણીત! ૧૪૨.

પૂર્વપ્રારબ્ધયોગથી જેને દેહ વર્તે છે, પણ તે દેહથી અતીત એટલે દેહાદિની કટપનારહિત, આત્મામય જેની દશા વર્તે છે, તે જ્ઞાનીપુરુષના ચરણકમળમા અગણિત વાર વંદન હો! ૧૪૨.

માધન સિદ્ધદશા અહીં, કહી સર્વ સંક્ષેપ;
પરદર્શન સંક્ષેપમાં, ભાજ્યા નિર્વિક્ષેપ.

[શ્રી સૂર્યુચ્યરણાર્પણમસ્તુ.]

श्रीमद् राजवर्द्ध

श्रीमद् राजव्यंद्
(वर्ष १६ भुं)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૬ કો

ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા

ખંડ ૬ હો. ભાવનાબોધ.*

દ્વાદશાનુપ્રેક્ષારવરૂપદર્શન.

ખરું મુખ શામાં છે ?

ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉલ્લસવળ આત્માઓનો સ્વતઃ-
વેગ વૈરાગ્યમાં અંપલાવું એ છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જ્યાંમુધી ઉલ્લસવળ આત્માઓ
સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાંમુધી, તે કથનની સિદ્ધતા કવાયત
દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ
મુલ્લભ છે, એ નિઃસંશય છે.

એક નાનામાં નાના લંતુથી કરીને એક મહોન્મત હાથી મુધીનાં સઘળાં
પ્રાણીઓ, માનવિઓ અને દેવ દાનવિઓ એ સઘળાંની સ્વાભાવિક ધૃત્તા
મુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે, એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં
રહે છે; પરંતુ વિવેકશુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિશ્રમ પામે છે. તેઓ
સંસારમાં નાનાપ્રકારનાં મુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ
સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વીરલાં

* સામાન્યતઃ દર્શાવવા માટે દ્વાદશાનુપ્રેક્ષારવરૂપદર્શક ‘ભાવનાબોધ’ નામના
પુસ્તકની યોજના શ્રીમદે ૧૬ વર્ગની વધે કરેલી જે ને સમયની વૈરાગ્યધારા અને આત્મ-
નિવૃત્તિનો કંઈક આભાસ આપે છે.—સંશોધક મ. ર.

અમે આ ‘ભાવનાબોધ’ નો વિષય પ્રચ્છાદિત પ્રમાણે મુદ્રિત કરાવીશું. આવૃત્તિ
શોધી-બાળબોધ લિપિની આવૃત્તિ બીજી-એ ભાઈ મનમુખલાલ કીરતચંદ મહેતાએ સંગો-
ધિત કરી છે, તેમાં તેમણે કેટલેક ઠેકાણે લાખા શૈલીમાં ફેરફાર કર્યો છે, જે કે તેમ કરનાં મૂળ
આશય કાયમ રાખ્યા છે. આ ફેરફાર, શ્રીમદની ૧૬ વર્ગની વચના દ્વયોપરામ અને લાખા
સૂચવવા અર્થે અમે આ આવૃત્તિમાં આપ્યા નથી.

‘મોક્ષમાળા’ ની બીજી આવૃત્તિ જે શ્રીમદના અસ્વાસ્થ્ય સમયે છપાવી હતી તે
તેમની (શ્રીમદની) દૃષ્ટિ તથા તે વખતે નીકળી ગયેલ, અને તેમાં જે સુધારો વધારા તેમણે
કરવેલ તે અમે નીચે દિષ્ટાંતમાં દિ૦ આ૦ પાઠા૦ (દ્વિતીય આવૃત્તિ પાઠાન્તર) તરીકે
આપીશું.—સંશોધક. હે. ડો.

માનવિઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યાં છે. જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે; તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અર્નતશોક, અને અર્નતસય છે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથી જ. આમ હોવાથી તેની અનુરક્તા વિવેકીઓ કરતાં નથી. સંસારનાં પ્રત્યેક સુખવડે વિરાગિત રાજેશ્વર છતાં પણ, સત્યતત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાર્નદ માની સત્ય મનઃવીરતાથી, અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે:—

મોમે રોગમયં કુલે યુતિમયં વિત્તે નૃપાલાદ્યયં,
માને દૈન્યમયં ઘટે ત્રિપુમયં રૂપે સરખ્યા મયં;
શાસ્ત્રે વાદમયં ગુણે સ્થલમયં કાયે કૃતાંતાદ્યયં,
સર્વં વસ્તુ મયાન્વિતં સુખિ નૃનાં વૈરાગ્યમેવામયં.

ભાવાર્થ:—ભોગમાં રોગનો ભય છે; કુળને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો ભય છે; માનમાં દીનતાનો ભય છે; યજ્ઞમાં શત્રુનો ભય છે; રૂપથી સ્ત્રીને ભય છે; શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે; ગુણમાં ખળનો ભય છે; અને કાયાપર કાળનો ભય છે; એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે.!!!

મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન મુદ્ધિમાન્ય એટલે સઘળા ઉજ્જવળ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવું છે. એમાં આખા તત્ત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા એમણે સકળ તત્ત્વવેતાઓનાં સિદ્ધાંતરહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી-સંસાર-શોકનું તાદૃશ્ય મિત્ર આપ્યું છે. એણે જે જે વસ્તુઓપર ભયની છાયા પ્રદૃશ્ય કરી તે તે વસ્તુ સંસારમાં મુખ્ય મુખ્યરૂપે મનાઈ છે. સંસારનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય જે ભોગ તે તો રોગનું ધામ ઠરું; મનુષ્ય ઉચ્ચ કુળથી મુખ માને તેવું છે ત્યાં પડતીનો ભય દેખાડ્યો; સંસારચક્રમાં બ્યવહારનો ઠાઠ ચલાવવાને દરરૂપ લક્ષ્મી તે રાજા દેસાદિકના ભવથી ભરેલી છે; કોઈપણ કૃત્ય કરી યશકીર્તિથી માન પામવું કે માનવું એવી સંસારના પામર જીવોની અભિલાષા છે તો ત્યાં મહા દીનતા ને કુંગાલ્યતનો ભય છે; જળ-પરાક્રમથી પણ એવા જ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ ચહાવું રહ્યું છે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યો છે; રૂપ-કાંતિ એ ભોગીને મોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ

કરનારી સ્ત્રીયો નિરંતર ભયવાળી જ છે; અનેક પ્રકારે ગુંથી કાઢેલી શાસ્ત્રજ્ઞાણ તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે; કોઈ પણ સાંસારિક મુખનો મુલ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી જે આનંદ લેખાય છે, તે ખજ મનુષ્યની નિંદાને લીધે ભયાન્વિત છે; જેમાં અનંત પ્રિયતા રહી છે એવી કાયા તે એક સમયે કાળરૂપ સિંહના મુખમાં પકવાના ભયથી ભરી છે. આમ સંસારનાં મનોહર પણ ચપજ સાદિત્યો ભયથી ભર્યા છે. વિવેકથી વિચારતાં જ્યાં ભય છે ત્યાં કેવળ શોક જ છે; જ્યાં શોક હોય ત્યાં મુખનો અભાવ છે; અને જ્યાં મુખનો અભાવ રહ્યો છે, ત્યાં તિરસ્કાર કરવો યથોચિત છે.

યોર્ગોદ્ર ભર્તૃહરિ એક જ એમ કહી ગયો છે તેમ નથી. કાળાનુસાર સૃષ્ટિનાં નિર્માણસમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્તૃહરિ સમાન અને ભર્તૃહરિથી ક્ષીણ એવા અસંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ યજ્ઞ ગયા છે. એવો કોઈ કાળ કે આર્ય દેશ નથી કે જેમાં કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી. એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સંસારમુખની હરેક સામક્ષીને શોકરૂપ ગણાવી છે; એ એમના અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે. વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌતમ, પાતંજલી, કપિલ અને યુવરાજ શુદ્ધોદને પોતાનાં પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ્યું છે, તેનું રહસ્ય નીચેના શબ્દોમાં કંઈક આવી જાય છે.

“અહો લોકો! સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો! !”

એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોકથી મુક્ત કરવાનો હતો. એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાખવાયોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન સર્વ સ્થળે એ જ છે કે, સંસાર એકાંત અને અનંત શોકરૂપ તેમજ દુઃખપ્રદ છે. અહો, ભલ્ય લોકો! એમાં મધુરી મોહિની ન આણતાં એથી નિવૃત્ત થાઓ! નિવૃત્ત થાઓ! !

મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી એનાં સઘળાં પ્રવચનોમાં એણે એ જ પ્રદર્શિત કર્યું છે; તેમ તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યું છે. ક્યનર્ણ કાયા, યશોદા જેવી રાણી, અઢળક સામ્રાજ્યલક્ષ્મી અને મહા પ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ છતાં તેની મોહિનીને ઉતારી દઈ જ્ઞાનદર્શનયોગપરાયણ થઈ એણે જે અદ્વિતતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે. એનું એ જ રહસ્ય પ્રકાશ કરતાં પવિત્ર ‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’માં

આઠમા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કપિલ કેવળીની સમીપે તત્વાલિલાધીનાં મુખકમળથી મહાવીર કહેવરાવે છે કે:—

અધુવે અસાસયંમિ સંસારમિદુહસ્તપટરાણ;

કિંનામદુષ્યંતકમ્મયં જેનાહંદુગાઈ નગછેષ્યા.

‘અધુવે અને અશાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે, હું એવી શું કરણી કરું કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જાઉં?’ એ ગાથામાં એ ભાવથી પ્રશ્ન થતાં કપિલમુનિ પછી આગળ ઉપદેશ ચલાવે છે:—

‘અધુવે અસાસયંમિ’—આ મહદ્ તત્ત્વજ્ઞાનપ્રાસાદિભૂત વચનો પ્રવૃત્તિ-મુક્ત યોગીશ્વરના સતત વૈરાગ્યવેગનાં છે. અતિ શુદ્ધિશાળીને સંસાર પણ ઉત્તમરૂપે માન્ય રાખે છે છતાં, તે શુદ્ધિશાળીઓ તેનો ત્યાગ કરે છે; એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્તુતિપાત્ર અમત્કાર છે. એ અતિ મેઘાવિયો અંતે પુરુષાર્થની સ્ફુરણા કરી મહાયોગ સાધી આત્માના તિમિરપટને ટાળે છે. સંસારને શોકાધિષ્ઠિત કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની શ્રમણા નથી, પરંતુ એ સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઈ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી; આ જ કારણથી સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્દુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મગળમય છે. મહાવીરની તુલ્ય અપભદ્રેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થયા છે તેમણે નિઃસ્પૃહતાથી ઉપદેશ આપીને જગત્કલિતેષીની પદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે.

સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે તે તાપત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધી. એથી મુક્ત થવા માટે અત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે. સંસારત્યાગ, શમ, દમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અપ્રભુત્વ, ગુરુજનનો વિનય, વિવેક, નિસ્પૃહતા, બ્રહ્મચર્ય, સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન એવું સેવન કરવું, ક્રોધ, લોભ, માન, માયા, અનુસંગ, અલુપ્ત, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘળાનો ત્યાગ કરવો આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. નીચેના એ ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે:

‘પ્રભુ ભજો નીતિ સજ્જે, પરો પરોપકાર.’

ખરે! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઈએ કોઈ પ્રકારની અને કોઈએ કોઈ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવી છે. એ સઘળા ઉદ્દેસે તો સમતુલ્ય દૃશ્ય થાય તેવું છે; પરંતુ સૂદમ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ બ્રહ્મવંત તે સિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદવીનો ધણી થઈ પડે છે. નિવૃત્તિને

૨. અશરણુભાવના:—સંસારમાં મરણુ સમયે જીવને શરણુ રાખનાર કોઈ નથી. માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણુ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણુભાવના.

૩. સંસારભાવના:—આ આત્માએ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ ક્રીડા છે. એ સસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ? એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયી છું; એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના.

૪. એકત્વભાવના:—આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આબ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અંતઃકરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

૫. અન્યત્વભાવના:—આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી; એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના.

૬. અશુચિભાવના:—આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું; એમ ચિંતવવું તે છઠી અશુચિભાવના.

૭. આશ્રવભાવના:—રાગ, દ્વેષ, અસાન, મિથ્યાત્વ દત્ત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના.

૮. સમ્વરભાવના:—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્તમાન થઈને જીવ નવા કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સમ્વરભાવના.

૯. નિર્જરાભાવના:—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના.

૧૦. લોકસ્વરૂપભાવના:—ચૌદરાજલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું, તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧. બોધદુર્લભભાવના:—સંસારમાં ભગતા આત્માને સમ્યક્-જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો આરિત્ર-સર્વવિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગીયારમી બોધદુર્લભભાવના.

૧૨. ધર્મદુર્લભભાવના:—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધશાસ્ત્રના બોધક એવાં ગુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

એમ મુજ્જિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે તે વૈરાગ્યને દ્રઢ કરનારી આ ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શના તર્ગત વર્ણવીશું, કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમાં વહેંચી નાખી છે, કેટલીક ભાવનાઓ માટે અન્ય પ્રસંગની અગત્ય છે, એથી તે વિસ્તારી નથી

પ્રથમ ચિત્ર અનિત્યભાવના.

ઉપનતિ

વિદ્યુત લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુધ્ય તે તો જળના તંગ,
પુરંદરી આપ અનંગ રંગ, શું ગચ્છિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!

વિગ્રપાર્થ.—લક્ષ્મી વીજળી જેવી કે વીજળીનો ઝળકારો જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને આવી જાય છે અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે પતંગનો રંગ જેમ આર દિવસની ચટકી છે, તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે આયુધ્ય પાણીના મોત જેવું છે પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં ખીન્ન દેહમાં પડવું પડે છે કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતા ઇંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે જેમ ઇંદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને ક્ષણવારમાં જાય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર ફળીભૂત થઈ જરાવયમાં જતા રહે છે, દુકામાં હે છત્ર! એ સવળી વસ્તુઓનો સળધ ક્ષણભર છે, એમાં પ્રેમબંધનની સાકળે બંધાઈને શું રાચવું ? તાત્પર્ય એ સઘવા ચપળ અને વિનાશી છે, તું અખડ અને અવિનાશી છે, માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર !

દૃષ્ટાંત.—એ અનિત્ય અને સ્વપ્નવત્ મુખપર એક દૃષ્ટાંત કહીએ છીએ એક પામર બીખારી જગતમાં ભટકતો હતો ત્યાં તેને શૂખ લાગી, એટલે તે બિચારો લકઝડીઆ ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો, ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજી કરી, તેના ઝાલાવાવાથી કરુણા પામીને તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ તેને ઘમંડથી જમતા વધેલું મિષ્ટાન્ન ભોજન આપી આપ્યું ભોજન મળવાથી બીખારી ખદુ અનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો ત્યાં

જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ પોતાનો અતિ જૂનો થયેલો [એવો] પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો, એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મવિન ગોદડી મૂકી, અને એક બાજુએ પોતે તે લોજન લઈને બેઠો રાજ રાજ થતા એણે તે લોજન આઈને પુનઃ કર્યું. ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો લોજનના મઠથી જરાવારમા તેની આખો મિથ્યાઈ ગઈ નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. પોતે જાણે મહા રાજરીક્ષિને પામ્યો છે, સુદર વસ્ત્રાશુષણ ધારણ કર્યા છે, દેશ આખામા પોતાના વિજયનો ડોકો વાગી ગયો છે, સમી પમા તેની આજ્ઞા અવવળન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે, આજુબાજુ છડીદારો ખમા! ખમા! પોકારે છે, એક રમણીય મહેલમા સુદર પદગપર તેણે શયન કર્યું છે, દેવાગના જેવી સ્ત્રીઓ તેના પગ ચાપે છે, પખાથી એક બાજુએથી પખાનો મમદ પવન ઢોળાય છે, એવા સ્વપ્નમા તેનો આત્મા ચડી ગયો તે સ્વપ્નના ભોગ લેતા તેના રોમ ઉલ્લસી ગયા એવામા મેઘ મહારાજ ચડી આવ્યા, વીજળીના ઝબકારા થવા લાગ્યા, સૂર્યદેવ વાજાથી ટકાઈ ગયો. સર્વત્ર અધકાર પથરાઈ ગયો, મૂશવધાર વર્ષાદ થશે એવું જણાયું અને એટલામા ગાજવીજથી એક પ્રળય કડાકો થયો. કડાકાના અવાજથી ભય પામીને તે પામર બીખારી મિચારો જાગી ગયો. જુએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે, જ્યાં ફાટીતુટી ગોદડી પડી હતી ત્યાં જ તે પડી છે, પોતે જેવા મધીન અને ગોખ જળીવાળા કપડા ધારણ કર્યા હતા તેવા ને તેવા શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો બિરાળે છે. નથી તલસાર વધ્યું કે નથી જવસાર ઘણું. નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહેલ કે નથી તે પવન. નથી તે આમરછત્ર ધરનારા કે નથી તે છડીદારો. નથી તે સ્ત્રીઓ કે નથી તે વસ્ત્રાવકારો. નથી તે પખા કે નથી તે પવન, નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા, નથી તે સુખવિલાસ કે નથી તે મહોન્મત્તા. લાઈતો પોતે જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા. એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો. સ્વપ્નમા મેં મિથ્યા આડખર દીઠો તેથી આનન્દ માન્યો, એમાનુ તો અહીં કશુંએ નથી. સ્વપ્નના ભોગ ભોગ્યા નહીં અને તેનું પરિણામ જે ખેદ તે હું ભોગવું છઉં. એમ એ પામર છત્ર પથ્થાતાપમા પડી ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—સ્વપ્નપ્રાપ્તિમા જેમ તે જીખારીએ સુખસમુદાય દીધા, ભોગ્યા અને આનન્દ માન્યો, તેમ પામરપણીઓ સસારના સ્વપ્નવત્ સુખસમુદાયને મહાન્દરૂપ માની ભેગ છે. જેમ તે સુખસમુદાય જગત્તિમા

તે ભીખારીને મિથ્યા જણાયા, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી જગૃત્તિવડે સંસારના મુખ તેવાં જણાય છે. સ્વપ્નાભોગ ન લોગવ્યા છતાં જેમ તે ભીખારીને શોકની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ પામર ભવ્યો સંસારમાં મુખમાની બેસે છે, અને લોગવ્યા તુલ્ય ગણે છે, પણ તે ભીખારીની પેઠે પરિણામે ખેદ, પશ્ચાતાપ અને અધો-ગતિને પામે છે. સ્વપ્નાની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી, તેમ સંસારની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી. બન્ને ચપલ અને શોકમય છે. આતું વિચારી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મ શ્રેયને શોધે છે.^૧

દ્વિતીય ચિત્ર.

અશરણુભાવના.

ઉપજાતિ.

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણુ જાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;
અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન બાંધ સહાશે.

વિશેષાર્થ:—સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર દેવે નિરુપૃહતાથી બોધેલો ધર્મ ઉત્તમ શરણુરૂપ જાણીને મન, વચન અને કાયાના પ્રભાવવડે હે ચેતન ! તેને હું આરાધ્ય, આરાધ્ય. તું કેવલ અનાથરૂપ છે તે સનાથ થઈશ. એના વિના ભવાટવિભ્રમણમાં તારી બાંધ કોઈ સહાનાર નથી.

જે આત્માઓ સંસારનાં માધિક મુખને કે અવદર્શનને શરણુરૂપ માને તે અધોગતિ પામે, તેમજ સદૈવ અનાથ રહે એવો બોધ કરનારું ભગવાન અનાથી મુનિનું ચારિત્ર પ્રારંભીએ છીએ, એથી અશરણુભાવના સુદ્રઢ થશે.

દૃષ્ટાંત:—અનેક પ્રકારની રિદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેણિક નામે રાજા અશ્વકીડાને માટે મંડિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકલી પડ્યો. વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યાં હતાં; નાના પ્રકારની કોમળ વેલીઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં પક્ષિયોનાં મધુરાં ગાયન ત્યાં સંભળાતાં હતાં; નાના પ્રકારનાં ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું; નાના પ્રકારનાં જળનાં ઝરણુ ત્યાં વહેતાં હતાં; ટુંકામાં એ વન નંદનવન જેવું લાગતું હતું. તે વનમાં એક ઝાડ તળે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત

૧. ઇતિ શ્રી 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનનું પ્રથમ ચિત્ર 'અનિત્ય ભાવના' એ વિષયપર સદૃશાંત વેશઓપદેશાર્થ સમાપ્ત થયું.

મુનિને તે શ્રેષ્ઠિયે બેઠવો દીશે એનું રૂપ જોઈને તે રાત્ર અત્યંત આનંદ પામ્યો ઉપમારહિત રૂપથી વિશ્વમય થઈને મનમા તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે ! એનું કેવું મનોહર રૂપ છે ! એની કેવી અદ્ભુત સૌંદર્યતા છે ! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનર છે ! આના અગધી વંશ યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે ! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે ! આ સયતિ કેવું નિર્ભય નમ્રપણું ધરાવે છે ! એ લોગથી કેવો વિરક્ત છે ! એમ ચિંતવતો ચિંતવતો, મુદિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્રશ્નિષ્ઠા દેઈને તે મુનિને વદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે શ્રેષ્ઠિક બેઠો પછી એ હાથની અંગૂઠી કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું કે “હે આર્ય ! તમે પ્રશંસા કરવાયો-ય એવા તમણે છે, લોગવિવાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે, સમારમા નાના પ્રકારના મુખ રચા છે, ઋતુ ઋતુના કામજોગ, જળ સર્ખવીના નિવાસ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના મુખવચનનું મધુરુ શ્રવણ છતાં એ સઘળાઓનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમા તમે મહા ઉદ્ધમ કરો છો એનું શું કારણ ? તે મને અનુમદથી કહો ” રાત્રના આવા વચન શ્રાવણીને મુનિએ કહ્યું “હે રાત્ર ! હું અનાથ હતો મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર, કરુણાથી કરીને પરમ મુખનો દેનાર, એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહીં એ કારણ મારા અનાથીપણાનું હતું ”

શ્રેષ્ઠિક, મુનિના લાપણથી સ્મિત દસીને બોલ્યો “તમારે મહા રીક્ષિવતને નાથ કેમ ન હોય ? બે, કોઈ નાથ નથી તો હું થકું છઉં હે ભયતાણ ! તમે લોગ લોગવો હે સયતિ ! મિત્ર, શાંતિએ કરીને દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યમવ મુલ્ય કરો ! ” અનાથીએ કહ્યું “અરે શ્રેષ્ઠિક રાત્ર ! તું પોને અનાથ છો તો મારો નાથ શું થઈશ ? નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાથી બનાવે ? અણુધ તે ભુદ્ધિદાન ક્યાથી આપે ? અન્ન તે વિદ્યતા ક્યાથી દે ? વજ્ર્યા તે સત્તાન ક્યાથી આપે ? જ્યારે તું પોને અનાથ છે, ત્યારે મારો નાથ ક્યાથી થઈશ ? ” મુનિના વચનથી રાત્ર અતિ આકુળ અને અતિવિશ્મિત થયો કોઈ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી તે વચનનું ચિંતિમુખથી શ્રવણ થયું એથી તે શકિત થયો, અને બોલ્યો “હું અનેક પ્રકારના અશ્વનો લોગી છઉં, અનેક પ્રકારના મનૈન્મત્ત હાથીઓનો ધણી છઉં, અનેક પ્રકારની સૈન્યા મને આધીન છે, નગર, ગ્રામ આત પુર અને ચતુષ્પાદની મારે કઈ

ન્યૂનતા નથી; મનુષ્ય સંબંધી સઘળા પ્રકારના ભાગ હું પામ્યો છઉં; અનુ-
ચરો મારી આજ્ઞાને રુડી રીતે આરાધે છે; પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર
છે; અનેક મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે. આવો હું મહાન છતાં
અનાથ કેમ હોઉં? રખે હે ભગવન! તમે મૃષા બોલતા હો.” મુનિએ કહ્યું:
“હે રાજા! મારું કહેવું તું ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી. હવે હું જેમ અનાથ થયો;
અને જેમ મેં સંસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છઉં; તે એકાગ્ર અને સાવધાન
ચિત્તથી સાંભળ; સાંભળીને પછી તારી શકનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે:—

કૌશંખી નામે અતિ શુર્ણ અને વિવિધ પ્રકારની ભવ્યતાથી ભરેલી
એક મુંદર નગરી છે. ત્યાં રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા
રહેતો હતો, હે મહારાજા! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ
વેદનાથી ઘેરાઈ; આખે શરીરે અગ્નિ બળવા મંડી શસ્ત્રથી પણ અતિશય
તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો. મારું મસ્તક તે
આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુઃખવા લાગ્યું. વજ્રના પ્રહાર સરીખી બીજાને
પણ રૌદ્ર ભય ઉપજાવનારી, એવી તે દારૂણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં
હતો. સંખ્યાબંધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજા મારી તે વેદનાનો નાશ
કરવાને માટે આવ્યા, અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા, પણ તે વૃથા ગયા.
એ મહા નિપૂણ ગણાતા વૈદ્યરાજા અને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં;
એ જ હે રાજા! મારું અનાથપણ હતું. મારી આંખની વેદના ટાળવાને માટે
મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માગ્યું; પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના
ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારું અનાથપણ હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે
કરીને અતિ દુઃખાર્ત થઈ, પરંતુ તે પણ અને તે દરદથી મૂકાવી શકી નહીં,
એ જ હે રાજા! મારું અનાથપણ હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ
અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના
ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારું અનાથપણ હતું. એક પેટથી જન્મેલી
મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારું તે દુઃખ ટળ્યું નહીં. હે મહારાજા!
એ જ મારું અનાથપણ હતું. મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારાપર અનુરક્ત
અને પ્રેમવંતી હતી, તે આંસુ ભરી મારું હૈયું પલાળતી હતી, તેણે અન્ન
પાણી અને નાના પ્રકારનાં અયોગ્ય, સુવાદ્ધિક મુગંધી પદાર્થ, તેમજ અનેક
પ્રકારનાં કૂલ ચંદનાદિકનાં ભજિતા અભજિતા વિલેપન કર્યા છતાં, હું તે
વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો; ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી

એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી, એ જ હે મહારાજ! મારું અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં. એ વેળા યુનઃ યુનઃ મેં અસહ્ય વેદના ભોગવી; પછી હું પ્રપંચી સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર ભે આ મહા વિરુઞનામય વેદનાથી મુક્ત થઈ તો ખંતી, દંતી અને નિરાશંબી પ્રવચ્ચાને ધારણ કરું, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો. જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજ! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ; અને હું નિરોગી થયો. માત, તાત, સ્વજન, બંધવાદિકને પૂછીને પ્રશ્નાતે મેં મહા ક્ષમાવંત-દ્વિયને નિમ્મલ કરવાવાળું, આરંભોપાધિથી રહિત એવું અણુમારત્વ ધારણ કર્યું.

હે શ્રેણિક રાજ! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો. હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છું. તું જે શંકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે. એમ આપું જગત્-અકર્ત્તા પર્યંત અશરણ અને અનાથ છે. જ્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં અનાથતા છે; માટે હું કરું છું તે કથન તું મનન કરી જાણે. નિશ્ચય માનજે કે, આપણો આત્મા જ દુઃખની ભરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે; આપણો આત્મા જ કૂર શાટમલી વૃક્ષનાં દુઃખનો ઉપજવનાર છે. આપણો આત્મા જ વંછિત વસ્તુરૂપી દુધની દેવાવાળી કામધેતુ ગાયનાં મુખનો ઉપજવનાર છે; આપણો આત્મા જ નંદનવનની પેઠે આનંદ-કારી છે; આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે; આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે. આપણો આત્મા જ દુઃખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્મા જ મિત્ર, ને આપણો આત્મા જ વૈરી છે. આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્મા જ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે.

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો. શ્રેણિક રાજ બહુ સંતોષ પામ્યો. બે હાથની અંજલિ કરીને તે એમ બોલ્યો કે “હે ભગવન્! તમે મને સહી રીતે ઉપદેશ્યો; તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું. હે મહર્ષિ! તમે સનાથ, તમે સર્ગધવ અને તમે સધર્મ છે. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે પવિત્ર સંપતિ! હું તમને ક્ષમાવું છું. તમારી માની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું. ધર્મધ્યાનમાં વિગ્ર કરવાવાળું ભોમ ભોગવ્યા સંબંધીનું મેં તમને હે મહાત્માચ્યવંત! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધીનો મારો અપરાધ મસ્તક નમાવીને ક્ષમાવું છું.” એવા પ્રકારથી સ્તુતિ ઉચ્ચારીને તાત્પર્યપૂર્વક શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણ કરી સ્વસ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—અહો ભવ્યો ! મહામુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહા-યશવંત, મહાનિર્ઘેય અને મહાશ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના રાજાને પોતાના વિતક ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે ખરે ! અશરણભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહામુનિ અનાથીએ સહન કર્યા તુલ્ય વા એથી અતિ વિશેષ અસહ્ય દુઃખ અનંત આત્માઓ સામાન્ય દૃષ્ટિથી લોગવતા દેખાય છે, તત્સંબંધી તમે ક્ષિયિત વિચાર કરો ! સંસારમાં છવાઈ રહેલી અનંત અશરણતાનો ત્યાગ કરી સત્ય શરણરૂપ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ મુશીબને સેવો. અંતે એ જ મુક્તિના કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા, તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે ! સનાથ થવા પુરુષાર્થ કરવો એ જ શ્રેય છે !

તૃતીય ચિત્ર. એકત્વભાવના.

ઉપનતિ

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે, એકત્વ એથી નયમુક્ત ગોતે.

વિશેષાર્થ:—શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા રોગાદિક જે ઉપદ્રવ થાય છે તે એહી, હુકુંબી, બયા કે પુત્ર કોઈથી લઈ શકાતા નથી; એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોને જ ભોગવે છે; એમાં કોઈપણ ભાગીદાર થતું નથી, તેમ જ પાપ પુણ્યાદિ સર્વળા વિપાકો આપણો આત્મા જ ભોગવે છે. એ એકલો આવે છે, એકલો જાય છે; એનું સિદ્ધ કરીને વિવેકને લલી રીતે જાણવાવાળા પુરુષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે.

દૃષ્ટાંત:—મહાપુરુષના તે ન્યાયને અચળ કરનાર નમિરાજર્ણિ અને શકેદ્રનો વૈરાગ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગળ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. નમિરાજર્ણિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા. સ્ત્રી પુત્રાદિકથી વિશેષ દુઃખનો સમૂહ પામ્યા નહોતા છતાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિશ્ચાનવામાં રાજેશ્વરે ક્ષિયિત વિવ્રમ કર્યો નથી. શકેદ્ર પ્રથમ નમિરાજર્ણિજ્યાં નિવૃત્તિમાં વિરાજ્યા છે, ત્યાં વિપ્રરૂપે આવીને પરીક્ષા નિદાને પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે છે:—

૧. ઇતિ શ્રી ‘મોક્ષમાળા’ ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનમાં દ્વિતીય ચિત્રે અશરણ ભાવનાના ઉપદેશાર્થે મહા નિર્ઘેયનું ચરિત્ર પરિપૂર્ણતા પામ્યું.

વિપ્ર — હે રાજા ! મિથિયા નગરીને વિષે આજે પ્રબળ ક્રોધાહવાય વ્યાપી રહ્યો છે. હૃદયને અને મનને ઉદ્દેગકારી નિવાપના શબ્દોથી રાજા મંદિર અને સામાન્ય ઘર છવાઈ ગયા છે. માત્ર તારી દિક્ષા એ જ એ સઘળાના દુ ખનો હેતુ છે. પરના આત્માને જે દુ ખ આપણાથી ઉત્પન્ન થાય તે દુ ખ સસાર-પરિશ્રમણુ કારણ ગણીને તુ ત્યા જી જીજી ન થા.

નમિરાજ — (ગૌરવ ભરેલા વચ્ચનોથી) હે વિપ્ર ! તુ જે કહે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે. મિથિયા નગરીમા એક બગીચો હતો તેની મધ્યમા એક વૃક્ષ હતું. શીતળ છાયાથી કરીને તે રમણીય હતું, પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી તે સહિત હતું, નાના પ્રકારના પક્ષીઓને તે લાભદાયક હતું, વાયુના હલાવવા થકી તે વૃક્ષમાં રહેનારા પખીઓ દુ ખાર્તને શરણુરહિત થયાથી આક્રંદ કરે છે. વૃક્ષ પોતાને માટે ઘર્ષને જ તે નિવાપ કરતા નથી, પોતાનું સુખ ગયું એ માટે ઘર્ષને તેઓ શોકાર્ત છે.

વિપ્ર — પણ આ જો ! અગ્નિ ને વાયુના મિશ્રથી તારું નગર, તારા અત પુર, અને મંદિરો બને છે, માટે ત્યા જી અને તે અગ્નિને સાત કર.

નમિરાજ — હે વિપ્ર ! મિથિયા નગરીના, તે અત પુરના અને તે મંદિરોના દાઝવાથી મારું કંઈપણ દાઝતું નથી. જેમ સુખોત્પત્તિ છે તેમ હું વર્તું છું. એ મંદિરાદિકમા મારું અલ્પ માન પણ નથી. મેં પુત્ર, સ્ત્રી આદિકના વ્યવહારને છાલ્યો છે. મને એમાનું કંઈ પ્રિય નથી અને અપ્રિય પણ નથી.

વિપ્ર — પણ હે રાજા ! તારી નગરીને સઘન કિષો કરાવીને, પોળ, ક્રોધ, અને ક્રમાઢ લોગળ કરાવીને અને શતદ્રવી ખાઈ કરાવીને ત્યાર પછી જીજી

નમિરાજ — (હિંતુ કારણુ પ્રેમ) હે વિપ્ર ! હું શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપી નગરી કરીને સમ્ભવરૂપી લોગળ કરીને, ક્ષમારૂપી શુભ ગઢ કરીશ, શુભ મનોયોગ રૂપ ક્રોડા કરીશ, વચનયોગરૂપ ખાઈ કરીશ, કાયાયોગરૂપ શતદ્રવી કરીશ, પરાક્રમરૂપી ધનુષ્ય કરીશ, ઈર્થાસમિતિરૂપ પણ્ચ કરીશ. ધીરજરૂપ ક્રમાન સહાવાની મુઠી કરીશ, મલ્યરૂપ આપવડે કરીને ધનુષ્યને બાંડીશ. તપરૂપ બાણ કરીશ. કર્મરૂપી વૈરીની મેનાને ભેટીશ. લોકિક સયામની મને રુચી નથી. હું માત્ર તેના ભાવસમાગને ચાહું છું.

વિપ્ર — (હેતુ કારણુ પ્રેમ) હે રાજા ! શિખરબંધ હિંચા આવાસ કરાવીને, મંત્રિક્યનમય ગચાણાદિ મૂકાવીને, તળાવમા ક્રીડા કરવાના મનો હર મહાવય કરાવીને પાછી જીજી.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે.) તે જે જે પ્રકારના આવાસ ગણાવ્યા તે તે પ્રકારના આવાસ મને અસ્થિર અને અશાશ્વત જણાય છે. માર્ગના ઘરરૂપ જણાય છે. તે માટે જ્યાં સ્વધામ છે, જ્યાં શાશ્વતતા છે, અને જ્યાં સ્થિરતા છે ત્યાં હું નિવાસ કરવા ચાહું છું.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રે.) હે ક્ષત્રીય શિરોમણિ! અનેક પ્રકારના તસ્કરના ઉપદ્રવને ટાળીને, નગરીનું એ દ્વારે કલ્યાણ કરીને તું જાજે.

નમિરાજ:—હે વિપ્ર! અજ્ઞાનવંત મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દે છે. ચોરીના નહીં કરનાર જે શરીરાદિક પુદ્ગલ તે લોકને વિષે બંધાય છે; અને ચોરીના કરનાર જે ઇન્દ્રિયવિકાર તેને કોઈ બંધન કરી શકતું નથી. તો પછી એમ કરવાનું શું અવશ્ય?

વિપ્ર:—હે ક્ષત્રિય! જે રાજાઓ તારી આજ્ઞા અવલંબન કરતા નથી અને જે નરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્તે છે તેને તું તારે વશ કરીને પછી જાજે.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે.) દશ લાખ સુભટને સંચામને વિષે જીતવા એ દુર્લભ ગણાય છે; તોપણ એવા વિજય કરનારા પુરુષો અનેક મળી આવે, પણ એક સ્વાત્માને જીતનાર મળનાર અર્નત દુર્લભ છે. તે દશ લાખ સુભટથી વિજય મેલવનાર કરતાં એક સ્વાત્માને જીતનાર પુરુષ પર-મોત્કૃષ્ટ છે. આત્મા સઘાતે યુદ્ધ કરવું ઉચિત છે. બહિર યુદ્ધનું શું પ્રયોજન છે? જ્ઞાનરૂપ આત્મા વડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે. પાંચે ઇન્દ્રિયોને, ક્રોધને, માનને, માયાને, તેમજ લોભને જીતવા દોઢલાં છે. જેણે મનોયોગાદિક જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રે.) સમર્થ યજ્ઞો કરી, શ્રમણ, તપસ્વી, બ્રાહ્મણાદિકને ભોજન આપી, સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોસ ભોગ ભોગવી દે ક્ષત્રિય! તું તાર પછી જાજે.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે.) મહીને મહીને જો દશ લાખ ગાયનાં દાન દે તોપણ તે દશ લાખ ગાયનાં દાન કરતા સયમ ચઢણ કરી સંયમને આરાધે છે તે, તે કરતાં વિશેષ મંગળ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિપ્ર:—નિર્વાહ કરવા માટે બિજ્ઞાથી મુશીલ પ્રવર્ત્યામાં અસદ્ધ પરિ-શ્રમ વેઠવો પડે છે, તેથી તે પ્રવર્ત્યા ત્યાજ કરીને અન્ય પ્રવર્ત્યામાં રુચિ થાય છે; માટે એ ઉપાધિ ટાળવા તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પાંપધાદિકમતમાં તત્પર રહેજે. હે મનુષ્યના અધિપતિ! હું હીક કહું છું.

નમિરાજ:—(હિતુ કારણ પ્રેમ) હે વિપ્ર! ખાલ અવિવેકી ગમે તેવા ઉચ્ચ તપ કરે પરંતુ સમ્યક્શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકાદ કળા તે સોળ કળા જેવી કેમ ગણાય?

વિપ્ર.—અહો ક્ષત્રિય! સુવર્ણ, મણિ, મુકાફળ, વસ્ત્રાલંકાર અને અશ્વાદિકની વૃદ્ધિ કરીને પછી જાજે.

નમિરાજ.—(હિતુ કારણ પ્રેમ) મેરુ પર્વત જેવા કદાચિત્ સોના રૂપાના અસખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ લોભી મનુષ્યની વૃદ્ધિ છીપતી નથી. કિંચિત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી તુલ્યા આકાશના જેવી અનંત છે. ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ ઇત્યાદિક સકળ લોક ભરાય એટલું લોભી મનુષ્યની વૃદ્ધિ ટાળવા સમર્થ નથી. લોભની એવી કનિષ્ઠતા છે. માટે સંતોષનિવૃત્તિરૂપ તપને વિવેકી પુરુષો આચરે છે.

વિપ્ર.—(હિતુ કારણ પ્રેમ) હે ક્ષત્રિય! મને અદ્ભુત આશ્ચર્ય હિપજે છે કે, તું છતાં લોગને છાડે છે. પછી અછતા કામ-લોગને વિષે સૂકલ્પ વિકલ્પ કરીને હણાઈશ, માટે આ સઘળી મુનિત્વસખધીની હિપાધી મૂક.

નમિરાજ —(હિતુ કારણ પ્રેમ) કામલોગ છે તે શક્ય સરખા છે, કામલોગ છે તે વિષ સરખા છે, કામલોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે, જેની વાહનાથી જીવ નરકાદિક અધોગતિને વિષે ભય છે; તેમજ ક્રોધે કરીને અને માને કરીને માઠી ગતિ થાય છે. માયાએ કરીને સદ્રતિનો વિનાશ હોય છે, લોભ થઈ આલોકે પરલોકનો ભય હોય છે, માટે હે વિપ્ર! એનો તુ મને ઓધ ન કર મારું હૃદય કોઈ કાળે ચળનાર નથી, એ મિથ્યા મોહિનીમા અભિરુચિ ધરાવનાર નથી જાણી જોઈને ઝેર કોણ પીએ? જાણી જોઈને દીપક જાળીને ફૂલે કોણ પડે? જાણી જોઈને વિશ્રમમા કોણ પડે? હું મારા અમૃત જેવા વૈરાગ્યનો મધુર રસ અગ્રિય કરી એ ઝેરને પ્રિય કરવા મિથિલામાં આવનાર નથી.

મહર્ષિ નમિરાજની સુદ્રઢના જોઈ શકેદ પરમાર્ત પામ્યો, પછી શ્રાદ્ધલુના રૂપને છાડીને ઇદ્રપણને વૈક્રિય કર્યું વંદન કરીને મધુરે વચને પછી તે રાજર્ષીશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો “હે મહાચરણસ્થિ! મોરું આશ્ચર્ય છે કે તં ક્રોધને જીત્યો આશ્ચર્ય, તં અહકારનો પરાજય કર્યો આશ્ચર્ય, તં માયાને ટાળી. આશ્ચર્ય, તં લોભવશક્રીધો. આશ્ચર્ય તારું સરળપણ. આશ્ચર્ય,

તારું નિર્મમત્વ. આશ્ચર્ય, તારી પ્રધાન ક્ષમા. આશ્ચર્ય, તારી નિર્દોષતા. હે પૂજ્ય! તું આ લવને વિષે ઉત્તમ છું; અને પરલવને વિષે ઉત્તમ હોઈશ. કર્મરહિત થઈને પ્રધાન સિદ્ધગતિને વિષે પરવરીશ.” એ રીતે સ્તુતિ કરતાં કરતાં, પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં, શ્રદ્ધાલક્ષિતએ તે ઋષિના પાદાભ્યુજન વંદન કર્યું. પછી તે સુંદર સુકુટવાળો શકેદ્ર આકાશ વાટે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—વિપ્રરૂપે નમિરાજનો વૈરાગ્ય તાવવામાં ઇદ્રે શું ન્યૂનતા કરી છે? કંઈએ નથી કરી. સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને અળાવનારી છે, તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મળ ભાવથી સ્તુતિપાત્ર આતુર્ય ચલાવ્યું છે. છતાં નિરીક્ષણ કરવાનું તો એ છે કે નમિરાજ કેવળ કુંચનમય રહ્યા છે. શુદ્ધ અને અખડ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે. હે “વિપ્ર! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે, એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એક જ છું, એકલો જનાર છું; અને માત્ર પ્રશંસનીય એકત્વને જ ચાહું છઉં.” આવા રહસ્યમાં નમિરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દ્રઢીભૂત કરતા ગયા છે. એવી પરમ પ્રમાણશિક્ષાથી ભર્યું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે. જન્મે મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકત્વને સિદ્ધ કરવા તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશાર્થે અહીં દર્શિત કર્યો છે. એને પણ વિશેષ દ્રઢીભૂત કરવા નમિરાજ એકત્વ શાથી પામ્યા, તે વિષે કિચિત્ માત્ર નમિરાજનો એકત્વ-સંબંધ આપીએ છીએ.

એ, વિદેહ દેશ જેવા મહાન્ રાજ્યના અધિપતિ હતા. અનેક યૌવન-વતિ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના સમુદાયમાં તે ઘેરાઈ રહ્યા હતા. દર્શન મોહિનીનો ઉદય ન છતાં એ સંસારલુબ્ધરૂપ દેખાતા હતા. કોઈ કાળે એના શરીરમાં દાહજ્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. આખું શરીર જાણે પ્રજ્વલિત થઈ જતું હોય તેવી જળતરા વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. રોમે રોમે સહસ્ર વીંછીની ડંશ-વેદના સમાન દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. વૈદ્યવિદ્યાના પ્રવીણ પુરુષોના ઔષધોપચારનું અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું; પણ તે સઘળું વૃથા ગયું, લેશમાત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતાં અધિક થતો ગયો. ઔષધમાત્ર દાહજ્વરનાં હિતૈયિ થતાં ગયાં. કોઈ ઔષધ એવું ન મળ્યું કે જેને દાહજ્વરથી કિચિત્ પણ દ્રેષ હોય! નિપુણ વૈદો કાયર થયા; અને રાજેશ્વર પણ એ મહાવ્યાધિથી કંટાળો પામી

ગયા તેને ટાળનાર પુરુષની શોધ ચોગાલુ ચાલતી હતી મહાકુશળ એક વૈદ મળ્યો, તેણે મન્યાગારિ ચંદનનું વિવેચન કરવા સૂચવન કર્યું મનોરમા રાણીઓ તે ચંદનને ઘસવામા રોકાઈ તે ચંદન ઘસવાથી હાથમા પહેરેલા કંકણનો સમુદાય પ્રત્યેક રાણી કને ખળભળાટ કરવા મઠી પડ્યો મિથિ-લેશના અંગમા એક દાહબરની અસહ્ય વેદના તો હતી અને બીજી આ કંકણના કોલાહલથી ઉત્પન્ન થઈ ખળભળાટ ખમી મક્યા નહીં, એટલે તેણે રાણીઓને આજ્ઞા કરી કે તમે ચંદન ન ઘસો, કા ખળભળાટ કરો છો? મારાથી એ ખળભળાટ સહન થઈ શકતો નથી એક મહાવ્યાધિથી ટૂંકાયા છું, અને આ બીજો વ્યાધિતુલ્ય કોલ હલ થાય છે, તે અસહ્ય છે સઘળી રાણીઓએ એકેક કંકણ મગળ દાખવ રાખી કંકણ સમુદાયનો ત્યાગ કર્યો, એટલે થતો ખળભળાટ શાંત થયો, નમિરાજે રાણીઓને કહ્યું “તમે શું ચંદન ઘસવું બંધ કર્યું?” રાણીઓએ જણાવ્યું કે “ના માત્ર કોલાહલ શાંત થવા માટે એકેક કંકણ રાખી, બીજા કંકણ પરિત્યાગી અમે ચંદન ઘસીએ છીએ કંકણનો સમૂહ હવે અમે હાથમા રાખ્યો નથી, તેથી ખળભળાટ થતો નથી” રાણીઓના આટલા વચનો સાંભળ્યા ત્યાં તો નમિરાજને રોમેરોમ એકત્વ સિદ્ધ થયું-વ્યાપી ગયું-અને મમત્વ ટળી ગયું “ખરે! જાઝા મળ્યે જાઝી ઉપધિ જણાય છે જો હવે આ એક કંકણથી લેશમાત્ર પણ ખળભળાટ થતો નથી, કંકણના સમૂહવડે કરીને માથું ફેરવી નાખે એવો ખળભળાટ થતો હતો અહો ચેતન! તું માન કે એકત્વમા જ તારી સિદ્ધિ છે, વધારે મળવ થી વધારે ઉપાધિ છે સસારમા અનંત આત્માના સંબંધમા તારે ઉપાધિ ભોગવવાનું શું અવશ્ય છે? તેનો ત્યાગ કર અને એકત્વમા પ્રવેશ કર જો! આ એક કંકણ હવે ખળભળાટ વિના કેવી ઉત્તમ શાંતિમા રમે છે? અનેક હતા ત્યારે તે કેવી અશાંતિ ભોગવતું હતું? તેવીજ રીતે તું પણ કંકણરૂપ છો તે કંકણની પેઠે તું જ્યાસુધી જોહી કુટુંબીરૂપી કંકણસમુદાયમા પડ્યો રહીશ ત્યાસુધી જાવરૂપી ખળભળાટ સેવન કરવા પડશે, અને જો આ કંકણની વર્તમાન સ્થિતિની પેઠે એકત્વને આરાધીશ તો સિદ્ધગતિરૂપી મહા પવિત્ર શાંતિ પામીશ” એમ વૈરાગ્યના પ્રવેશમા ને પ્રવેશમા તે નમિરાજ પૂર્વજાતિની સ્મૃતિ પામ્યા પ્રવળ્યો ધારણ કરવા નિશ્ચય કરી તેઓ શયન કરી ગયા પ્રભાતે માગ્યરૂપ વાગ્ગિત્રનો ધ્વનિ પ્રકળ્યો, દાહબરથી મુગ્ધ થયા એકત્વને પરિપૂર્ણ સેવનાર તે શ્રીમન્ નમિરાજ સવિને અભિવંન હો!

શાર્દૂલવિકીરિત.

રાણી સર્વ મળી સુચંદન ઘસી, ને ચર્યવામાં હતી,
ખૂઝ્યો ત્યાં કંકળાટ કંકણતણો, ઓતી નમી ભૂપતી;
સંવાદે પણ ઇંદ્રથી દ્રઢ રહ્યો, એકત્વ સાચું કર્યું,
એવા એ મિથિલેશનું ચરિત આ, સંપૂર્ણ અત્રે થયું.

વિશેષાર્થ:—રાણીઓનો સમુદાય ચંદન ઘસીને વિલેપન કરવામાં રોકાયો હતો; તત્સમયમાં કંકણના ખળલણાટને સાંભળીને નમિરાજ ખુઝ્યો. ઇંદ્રની સાથે સંવાદમાં પણ અચળ રહ્યો; અને એકત્વને સિદ્ધ કર્યું.^૧

ચતુર્થ ચિત્ર.

અન્યત્વભાવના.

શાર્દૂલવિકીરિત.

ના મારાં તન રૂપ કાંતિ યુવતિ, ના પુત્ર કે ભ્રાત ના,
ના મારાં ભ્રત સ્નેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના;
ના મારાં ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાત્વના,
રે! રે! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.

વિશેષાર્થ:—આ શરીર તે મારું નથી, આ રૂપ તે મારું નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી, આ સ્ત્રી તે મારી નથી, આ પુત્ર તે મારા નથી, આ ભાઈઓ તે મારા નથી, આ દાસ તે મારા નથી, આ સ્નેહીઓ તે મારા નથી, આ સંબંધીઓ તે મારા નથી, આ ગોત્ર તે મારું નથી, આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી, આ મહાલય તે મારા નથી, આ યૌવન તે મારું નથી અને આ ભૂમિ તે મારી નથી, માત્ર એ મોહ અજ્ઞાનપણુનો છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ! અન્યત્વનો બોધ દેનારી એવી તે અન્યત્વભાવનાનો વિચાર કર! વિચાર કર!

મિથ્યા મમત્વની ઇમણા ટળવા માટે, અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે પ્રભાવથી મનનકરવાયોગ્ય રાજરાજેશ્વર ભરતનું ચરિત્ર અહીં આગળ ટાંકીએ છીએ:—

૧ એવા એ મુક્તિ સાધક મહાવૈરાગીનું ચરિત્ર ‘ભાવનાબોધ’ ગ્રંથે તૃતીય ચિત્રે પૂર્ણતા પામ્યું.

દૃષ્ટાંતઃ—જેની અશ્વશાળામાં રમણીય, ચતુર, અને અનેક પ્રકારના તેજ અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા; જેની ગજશાળામાં અનેક ભતિના મદોન્મત્ત હસ્તિઓ ઝુલી રહ્યા હતા; જેના અંતઃપુરમાં નવયૌવના, સુકુમારિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રીઓ સહસ્રગમે વિરાજ રહી હતી; જેના ધનનિધિમાં ચંચળા એ ઉપમાથી વિદ્વાનોએ ઝોળખેલી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરરૂપ થઈ હતી; જેની આરાને દેવ દેવાંગનાઓ આધીન થઈને મુકુટપર ચડાવી રહ્યા હતા; જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાનાં પ્રકારનાં ષટ્સ ભોજનો પળે પળે નિર્મિત થતાં હતાં; જેનાં કોમલ કર્ણના વિલાસને માટે ઝીણાં અને મધુરસ્વરી ગાયનો કરનારી વારાંગનાઓ તત્પર હતી; જેને નિરીક્ષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારના નટક ચેટક હતાં; જેની યશસ્કીર્તિ વાયુરૂપે પ્રસરી જઈ આકાશ જેવી વ્યાપ્ત હતી; જેના શત્રુઓને સુખથી શયન કરવાનો વખત આવ્યો નહોતો; અથવા જેના વૈરીની વનિતાઓનાં નયનોમાંથી સર્વેવ આંસુ ટપકતાં હતાં; જેનાથી કોઈ શત્રુવટ દાખવવા તો સમર્થ નહોતું; પણ સામા નિદોષતાથી આંગળી ચિંધવાએ પણ કોઈ સમર્થ નહોતું; જેની સમક્ષ અનેક મંત્રીઓના સમુદાય તેની કૃપાની નિમંત્રણા કરતા હતા; જેનાં રૂપ, કાંતિ અને સૌંદર્ય એ મનોહારક હતાં; જેને અંગે મહાન્ જળ, વીર્ય, શક્તિ અને હિય પરાક્રમ ઉછળતાં હતાં; ક્રોડા કરવાને માટે જેને મહા મુગધીમય બાગબગીચા અને વનોપવન હતાં; જેને ત્યાં પ્રધાન કુળ દીપક પુત્રના સમુદાય હતા; જેની સેવામાં લાખો ગમે અનુચરો સજ્જ થઈ હિલા રહેતા હતા; જે પુરુષ જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ કરતો, ત્યાં ત્યાં ખમા ખમા, કંચન-ફૂલ અને મૌખિકના યાળથી વધાવાતો હતો; જેના કૃમ્ કૃમ્વસ્ત્રાં પાદપંકજનો સ્પર્શ કરવાને ઇદ્ર જેવા પણ તલસી રહેતા હતા; જેની આયુધશાળામાં મહા યશોમાન દિવ્ય ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ હતી; જેને ત્યાં સામ્રાજ્યનો અખંડ દીપક પ્રકાશમાન હતો; જેને શીરે મહાન્ છ ખંડની પ્રભુતાનો તેજસ્વી અને ચળકાટમાન મુકુટ વિરાજિત હતો. કહેવાનો હેતુ કે જેનાં સાહિત્યનો, જેનાં દળનો, જેનાં નગર-પુરપાટણનો, જેના વૈભવનો અને જેના વિલસનો સંસાર સંબંધિ કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનભાવ નહોતો એવો તે શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત પોતાના મંદિર આદર્શ-ભુવનમાં વસ્ત્રાભૂષણથી વિભૂષિત થઈ મનોહર સિંહાસનપર ભેડો હતો. ચારે બાજુના દ્વાર ખુલાં હતાં; નાના પ્રકારના ધૂપનો ધૂપ સૂક્ષ્મ રીતે પ્રસરી રહ્યો હતો; નાના પ્રકારના મુગંધિ પદાર્થો ધમધમી રહ્યા હતા; નાના

પ્રકારનાં મુખ્યુક્ત [પાઠાં સુસ્વર] વાજિત્રો યાંત્રિક કળાવડે સ્વર ખેંચી રહ્યા હતાં; શીતલ, મદ અને સુગંધી એમ ત્રિવિધ વાયુની લહરીઓ છૂટતી હતી, આભૂષણાદિક પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં એ શ્રીમાન્ રાજ-રાજેશ્વર ભરત તે ભુવનમાં અપૂર્વતાને પામ્યો.

એના હાથની એક આંગળીમાંથી વીંટી નીકળી પડી ભરતનું ધ્યાન તે લાણી ખેંચાયું; અને આંગળી કેવળ અડવી જણાઈ નવ આંગળીઓ વીંટીવડે કરીને જે મનોહરતા ધરાવતી હતી તે મનોહરતા વિના આ આંગળીપરથી ભરતેશ્વરને અદ્ભુત મૂળોત્તર વિચારની પ્રેરણા થઈ શા કારણથી આ આંગળી આવી લાગવી બેઈએ? એ વિચાર કરતા વીંટીનું નીકળી પડવું એ કારણ એમ તેને સમજાયું. તે વાતને વિશેષ પ્રમાણભૂત કરવા બીજી આંગળીની વીંટી તેણે ખેંચી લીધી. એ બીજી આંગળીમાંથી જેવી વીંટી નીકળી તેવી તે આંગળી અશોભ્ય દેખાઈ; વળી એ વાતને સિદ્ધ કરવાને તેણે ત્રીજી આંગળી-માંથી પણ વીંટી સેરવી લીધી, એથી વિશેષ પ્રમાણ થયું વળી ચોથી આંગળીમાંથી વીંટી કાઢી લીધી એટલે એણે પણ એવો જ દેખાવ દીધો, એમ અનુક્રમે દશે આંગળીઓ અડવી કરી મૂકી. અડવી થઈ જવાથી સઘળીનો દેખાવ અશોભ્ય દેખાયો અશોભ્ય દેખાવાથી રાજરાજેશ્વર અન્યત્વભાવનામા ગદગદિત થઈ એમ બોલ્યો —

“અહોહો! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને દીપીને હુશળતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની, એ મુદ્રિકા વડે મારી આંગળી સુદર દેખાઈ, એ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડતા એથી વિપરીત દેખાવ દીધો; વિપરીત દેખાવથી અશોભ્યતા અને અડવાપણું એદરૂપ થયું અશોભ્ય જણાવાનું કારણ માત્ર વીંટી નહીં એ જ ક્યું કે? જે વીંટી હતી તો તો એવી અશોભા હું ન બેત એ મુદ્રિકાવડે મારી આ આંગળી શોભા પામી, એ આંગળીવડે આ હાથ શોભે છે, અને એ હાથવડે આ શરીર શોભા પામે છે, ત્યારે એમા હું શોભા કોની ગણું? અતિ વિસ્મયતા! મારી આ મનાતી મનોહર કાતિને વિશેષ દીપ્ત કરનાર તે મણિ માણુક્યાદિના અલકારો અને રગબેરગી વસ્ત્રો કયાં એ કાતિ મારી ત્વચાની શોભા કરી, એ ત્વચા શરીરની ગુપ્તતા ઢાંકી સુદરતા દેખાડે છે, અહોહો! આ મહા વિપરીતતા છે! જે શરીરને હું મારું માનું છું તે શરીર માત્ર ત્વચાવડે, તે ત્વચા કાતિવડે અને તે કાતિ વસ્ત્રાલકારવડે શોભે છે; ત્યારે શું મારા શરીરની તો કઈ શોભા નહીં જ કે?

રુદિર, માસ અને હાડનો જ કેવળ એ માળો કે ? અને એ માળો તે હું કેવળ મારો માનુ છું દેવી ભૂલ ! દેવી બ્રમણ ! અને દેવી વિચિત્રતા છે ! કેવળ હું પરપુદ્ગવની શોભાથી શોભુ છું કોઈથી રમણિકતા ધરાવતુ શરીર તે મારે મારું કેમ માનવું ? અને કદાપિ એમ માનીને હું એમા મમત્વભાવ રાખુ તે પણ કેવળ હું ખપ્પટ અને વૃથા છે આ મારા આત્માનો એ શરીરથી એક કાળે વિયોગ છે ! આત્મા જ્યારે બીજા દેહને ધારણ કરવા પરવરશે ત્યારે આ દેહ અહીં રહેવામા ઈર્ષ શકા નથી એ કાયા માગી ન થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનુ છું કે માનુ એ કેવળ મૂર્ખતા છે જેનો એક કાળે પ્રિયોગ થવાનો છે, અને જે કેવળ અન્યત્વભાવ ધરાવે છે તેમા મમત્વ પણ શુ રાખવું ? એ જ્યારે મારી ચતી નથી, ત્યારે મારે એનું થવું શુ ઉચિત છે ? નહીં નહીં, એ જ્યારે મારી નહીં ત્યારે હું એનો નહીં, એમ વિચાન, દ્રઢ કરુ, અને પ્રવર્તન કરુ, એમ વિવેકબુદ્ધિનુ તાત્પર્ય છે આ આખી સૃષ્ટિ અનન્ય ચીજથી અને અનંત પદાર્થોથી ભરી છે, તે સઘળા પદાર્થ કરતા જેના જેટલી કોઈપણ વસ્તુપર મારી પ્રિયતા નથી, તે વસ્તુ તે મારી ન થઈ, તો પછી બીજી કઈ વસ્તુ મારી હોય ? અહો ! હું બહુ ભૂલી ગયો મિથ્યા મોહમા લથડી પડ્યો તે નવ યૌવનાઓ, તે માનેલા કુળદીપક પુત્રો, તે અઢળક લક્ષ્મી, તે છ ખડનુ મહાન રાજ, એ મારા નથી એમાનુ લેશમાત્ર પણ મારું નથી એમા મારો કિચિત્ ભાગ નથી જે કાયાથી હું એ સઘળી વસ્તુઓનો ઉપભોગ લઉં છું, તે ભોગ્ય વસ્તુ જ્યારે મારી ન થઈ ત્યારે બીજી મારી માનેલ વસ્તુ-એહી, હંદુળી ઇત્યાદિક-મારા શુ થનાર હતા ? નહીં, કઈ જ નહીં ? એ મમત્વભાવ મારે જોઈતો નથી ! એ પુત્ર એ મિત્ર, એ કક્ષત્ર, એ વૈભવ અને એ લક્ષ્મીને મારે મારા માનવા જ નથી ! હું એનો નહીં, એ મારા નહીં ! પુણ્યાદિક સાધીને મેં જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવું સસારમા કયું ખેદમય છે ! મારા ઉચ પુણ્યત્વનુ પરિણામ આ જ કે ? છેવટે એ સઘળાનો વિયોગ જ કે ? પુણ્યત્વનુ એ ફલ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યો તે તે મારા આત્માએ ભોગવવા જ કે ? તે પણ એકલાએ જ કે ? એમા કોઈ સહીયારી નહીં જ કે ? નહીં નહીં એ અન્યત્વભાવવાળા માટે થઈને હું મમત્વભાવ દર્શાવી આત્માનો અનુહિતથી થઈ એને રોદ્ર નરકનો ભોજના કરુ એ જેવું કયું અજ્ઞાન છે ? એવી કઈ બ્રમણ છે ? એવો કયો અવિવેક છે ?

ત્રેશઠશલાકા પુરુષમાનો હું એક ગણાયો, ત્યાં આવા કૃત ટાળી શકું નહીં, અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભુતાને ખોઈ બેસું, એ કેવળ અયુક્ત છે એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો, એ રાજવૈભવનો અને એ વાહનાદિક સુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી ! મમત્વ નથી !”

વૈરાગ્યનું રાજરાજેશ્વર ભરતના અત કરણમા આતુ ચિત્ર પડ્યું કે તિમિરપટ ટળી ગયું શુકવધ્યાન પ્રાપ્ત થયું અશેષ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થયા ! ! ! મહાદિવ્ય અને સહસ્ર-કિરણથી ધણ અનુપમ કાતિમાન કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થયું તે જ વેળા એણે પચમુદિ કેશવોચન થયું શાસનદેવીએ એને સતસાજ આપ્યો, અને તે મહા વિરાગી સર્વ સર્વદર્શી થઈ, ચતુર્ગતિ, ચોવિશ દડક, તેમજ આધિ વ્યાધિ અને ઉપધિથી વિરક્ત થયો અપણ સસારના સકળ સુખવિલાસથી એણે નિવૃત્તિ કરી, પ્રિયાપ્રિય ગયું, અને તે નિરતર સ્તવવાયોગ્ય પરમાત્મા થયો

પ્રમાણુશિક્ષા:—એમ એ છ ખડનો પ્રભુ, દેવના દેવ જેવો, અઢળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો ભોક્તા, મહાયુનો ધર્મી, અનેક રત્નની યુક્તતા ધરાવનાર, રાજરાજેશ્વર ભરત આદર્શભુવનને વિષે કેવળ અન્યત્વભાવના ઉપજવાથી શુદ્ધ વિરાગી થયો !

ખરેખર ભરતેશ્વરનું મનન કરવાયોગ્ય ચરિત્ર સસારની શોકાર્તતા અને ઔદાસિન્યતાનો પુરેપુરો ભાવ, ઉપદેશ અને પ્રમાણ દર્શાવત કહે છે કહો ! એને ત્યાં કયી ખામી હતી ? નહોતી એને ત્યાં નવયૌવના સ્ત્રીયોની ખામી કે નહોતી રાજરીદ્ધિની ખામી નહોતી વિજયસિદ્ધિની ખામી, ને નહોતી નનનિધિની ખામી, નહોતી પુત્રસમુદાયની ખામી, કે નહોતી હુકુમ પરિવારની ખામી, નહોતી રૂપ કાનિની ખામી કે નહોતી યશસ્કીર્તિની ખામી

આગળ કહેવાઈ ગયેલી તેની રિદ્ધિનું એમ પુનઃ સ્મરણ કરાવી પ્રમાણુથી શિક્ષાપ્રસાદીનો લાભ આપીએ છીએ કે, ભરતેશ્વરે વિવેકથી અન્યત્વના સ્વરૂપને જોયું, જાણ્યું, અને સર્પકયુકવત્ સસાર પરિત્યાગ કરી તેનું મિથ્યા મમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યું મહા વૈરાગ્યની અચળતા, નિર્મમત્વતા અને આત્મ-શક્તિનું પ્રકુચિત થવું, આ મહા યોગીશ્વરના ચરિત્રમા રહ્યું છે

એક પિતાના સો પુત્રમા નવાણું આગળ આત્મસિદ્ધિને સાધતા હતા સોમા આ ભરતેશ્વરે સિદ્ધિ સાધી પિતાએ પણ એ જ સિદ્ધિ સાધી ભરતે

શ્વરી-રાજ્યાસન-ભોગિયો, ઉપરા ઉપર આક નાર એ જ આદર્શભુવનમાં તે જ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે. એ સકળ સિદ્ધિ સાધક મંડળ અન્યત્વને જ સિદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે. અશિવંદન હો તે પરમાત્માઓને!

સાદૃશ્યવિદીરિત.

દુખી આંગળી આપ એક અડવી, વૈરાગ્યવેગે ગયા,
છાંડી રાજ સમાજને ભરતણ, કૈવલ્ય જ્ઞાની થયા;
ઓધું ચિત્ર પવિત્ર એ જ ચરિતે, પામ્યું અહીં પૂર્ણતા;
જ્ઞાનીના મન તેહ [તિજ] રંજન કરો, વૈરાગ્ય ભાવે થયા.

વિશેષાર્થ:—પોતાની એક આંગળી અડવી દેખીને વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો, રાજસમાજને છોડીને જેણે કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, એવા તે ભરતેશ્વરનું ચરિત્ર ધારણ કરીને આ ઓધું ચિત્ર પૂર્ણતા પામ્યું. તે જેવો બોધ એ તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવીને જ્ઞાની પુરુષનાં મનને રંજન કરનાર થાઓ!

પંચમ ચિત્ર.

અશુચિભાવના.

ગીતીકૃત.

ખાણુ મૂત્ર ને મળની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી ગણીને, માન ત્યજીને કર સાર્યક આમ.

વિશેષાર્થ:—મળ અને મૂત્રની ખાણરૂપ રોગ અને વૃદ્ધતાને રહેવાના ધામના જેવી કાયાને ગણી હે ચૈતન્ય! તેનું મિથ્યામાન ત્યાગ કરીને સનતકુમારની પેઠે તેને સકળ કર!

દૃષ્ટાંત:—જે જે રીતે સિદ્ધિ અને વૈભવ ભરતેશ્વરના ચરિત્રમાં વર્ણવ્યાં, તે તે વૈભવાદિકથી કરીને યુક્ત એ સનતકુમાર ચકવર્તી હતો. તેના વર્ણ અને રૂપ અત્યુત્તમ હતાં. એક વેળા સુધર્મ સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ. કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં; પછી તેઓ તે શકા ટાળવાને વિપ્રરૂપે સનતકુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનતકુમારનો દેહ તે વેળા ખેળધી ભર્યો હતો તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાનું પંચીયું

૧ એ વગવાન્ સનતકુમારનું ચરિત્ર અહીં આગળ અશુચિ ભાવનાની પ્રમાણિતતા બતાવવા માટે આરંભાયે.

પહેર્યું હતું. અને તે સ્નાનમંજન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ બેઠીને બહુ આનંદ પામ્યા; અને માથું ધુણાવ્યું, એટલે ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું; તમે માથું શા માટે ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અલિલાયિ હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; આજે તે અમે પ્રત્યક્ષ બેયું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું વાયક છે તેવું જ રૂપ છે. એથી વિશેષ છે, પણ ઓછું નથી. સનતકુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત્વ લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું રૂપ બેયું તે સહે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સજ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસું છઉં, ત્યારે મારું રૂપ, અને મારો વર્ણ બેવાયોગ્ય છે; અત્યારે તો હું બેળભરી કાયાએ બેઠો છઉં; બે તે વેળા તમે મારાં રૂપ, વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત અમૃતકારને પામો અને વાકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું, ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનતકુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ ખોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આનુબાળુ સમર્થ મંત્રિયો, સુભટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા. રાજેશ્વર ચામર-છત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ શોભી રહ્યો છે તેમજ વધાર્ધ રહ્યો છે. ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા. અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યા છે, એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, અહો બ્રાહ્મણો! મઈવેળા કરતા આ વેળા તમે વૃદ્ધ રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે, તે મને કહો. અવધજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજ! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં જૂમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું. બ્રાહ્મણોએ કહ્યું, અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી. આ વેળાએ ઝેરરૂપ છે. જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તાંબૂલ થુંકો; તત્કાળ તેપર માંખી બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે.

સનત્કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠગી, પૂર્વિત કર્મના પાપનો જે ભાગ, તેમા આ કાયાના મદસર્પવીનુ મેલવણુ થવાથી એ ચક્રવર્તીથી કાયા જેરમય થઈ ગઈ હતી વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપચ બોધને સનત્કુમારને અત કરણુમા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો દેવળ આ સસાર તજવાયોગ્ય છે આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિનાદિના શરીરમા રહી છે એ સઘળુ મોહમાન કરવાયોગ્ય નથી, એમ બોલીને તે છ ખડની પ્રભુતા ત્યાગ કરીને આવી નીકળ્યો સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો તેના સત્યત્વની પરિક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યા વૈદરૂપે આવ્યો સાધુને કહ્યું, હું બહુ હુશળ રાજવૈદ છું, તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે, જે ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ તે રોગને હું ટાળી આપુ સાધુ બોલ્યા, “હે વૈદ ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે, એ રોગ ટાળવાની તમારી જે સમર્થતા હોય હો બહે મારો એ રોગ ટાળો એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ બને રહ્યો ’ દેવતા બોલ્યો, એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી સાધુએ પોતાની લઘિધના પરિપૂર્ણ પ્રજળવડે શુકવાળી અશુચિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો, અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યુ, ધન્યવાદ ગાઈ વાન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો

પ્રમાણશિક્ષા:—સ્મૃત્પિત્ત જેવા સદૈવ લોહીરૂપથી મહાગદ્ગતા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામા છે, પણમા વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે, જેના પ્રત્યેક રોમે પોણા બને રોગનો નિવાસ છે, તેવા સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભડાર છે એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે અન્નાદિની ન્યુનાધિક્તાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામા દેખાવ દે છે, મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પેશુ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણુ ટક્યું છે, ત્વચાથી માન જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે ! વિબ્રન જ છે ! સનત્કુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું, તે પણ જેથી સખાયુ નહીં તે કાયામા અહો પામર ! તું શુ મોહે છે ? ‘એ મોહ મગળાયક નથી’

આમ છતાં પણ આગળ ઉપર મનુષ્યદેહને સર્વદેહોત્તમ કહેવો પડશે એનાથી સિદ્ધ ગતિની સિદ્ધિ છે એમ કહેવાનું છે ત્યાં આગળ નિ શક થવા માટે અહીં નામ માત્ર વ્યાખ્યાન આપ્યું છે

આત્માના શુભ કર્મનો જ્યારે ઉદય આવ્યો ત્યારે તે મનુષ્યદેહ પામ્યો મનુષ્ય એટલે બે હાથ, બે પગ બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે ઓઠ, એક નાકવાળા દેહનો અધીશ્વર એમ નથી પણ એનો મર્મ જુદો જ છે જો એમ અવિવેક દાખવીએ તો પછી વાનરને મનુષ્ય ગણવામા દોષ શો ? એ બિચારાએ તો એક પૂછડુ પણ વધારે પ્રાપ્ત કર્યું છે પણ નહીં, મનુષ્યત્વનો મર્મ આમ છે વિવેકબુદ્ધિ જેના મનમા ઉદય પામી છે, તે જ મનુષ્ય, બાકી બધાય એ શિવાયના તે દ્વિપાદરૂપે પણ જ છે મેઘાવી પુરુષો નિરતર એ માનવત્વનો આમ જ મર્મ પ્રકાશે છે વિવેક-બુદ્ધિના ઉદયવડે મુક્તિના રાજમાર્ગમા પ્રવેશ કરાય છે અને એ માર્ગમા પ્રવેશ એ જ માનવદેહની ઉત્તમતા છે તોપણ સ્મૃતિમાન થવું યથોચિત છે કે, તે દેહ કેવળ અશ્રુચિમય જ છે એના સ્વભાવમા અન્યત્વ નથી^૧

અંતર્દર્શન:-પદ્મચિત્ર.

નિવૃત્તિબોધ.

દશગીત છંદ.

અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા !

અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં, વિચિત્રતા !!

ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે ! નિહાળ તું;

નિવૃત્તિ શીઘ્રમેન ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું.

નિર્દેશાર્થ:-જેમા એકાંત અને અનંત મુખના તરંગ ઉછળે છે તેવા શીય-જ્ઞાનને માન નામના દુઃખથી કટાણી જઈને મિત્રરૂપે ન માનતા તેમા અભાવ કરે છે, અને કેવળ અનંત દુઃખમય એવા જે સસારના નામ માન મુખ તેમા તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે એ કેવી વિચિત્રતા છે ! અહો એતન ! હવે તુ તારા ન્યાયરૂપી નેત્રને ઉઘાડીને નિહાળ રે ! નિહાળ !!! નિહાળીને શિઘ્રમેવ નિવૃત્તિ એટલે મહાવૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામ લોગની પ્રવૃત્તિને બાળી દે !

૧ 'મોક્ષમાળા' ગ્રંથે અશ્રુચિ ભાવનાના ઉપદેશ મારે પ્રથમ દર્શનના પાંચમા ચિત્રમા સનતકુમારજી દૃષ્ટાંત અને પ્રમાણશિક્ષા પૂર્ણતા પામ્યા

એવી પવિત્ર મહાનિવૃત્તિને દ્રઢીભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી યુવરાજ મૃગાપુત્રનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર અહીં આગળ પ્રત્યક્ષ છે. દેવા દુઃખને સુખ માન્યું છે ? અને દેવા સુખને દુઃખ માન્યું છે ? તાદૃશ્ય તે યુવરાજનાં સુખવચન સિદ્ધ કરશે.

દૃષ્ટાંત:—નાના પ્રકારનાં મનોહર વૃક્ષથી લહેલાં ઉઘાનોવડે સુધીવ એ નામે એક સુશોભિત નગર છે. તે નગરના રાજ્યાસનપર બલભદ્ર એ નામે એક રાજા થયો, તેની પ્રિયવદા પટરાણીનું નામ મૃગા હતું. એ પતિ-પત્નીથી બળશ્રી નામે એક હુમારે જન્મ લીધો હતો; મૃગાપુત્ર એવું એનું પ્રખ્યાત નામ હતું. જનકજનેતાને તે અતિ વધલ હતા. એ યુવરાજ શૃંગાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સંયતિના ગુણને પામ્યા હતા; એથી કરીને દમ્ભીશ્વર એટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણાવાયોગ્ય હતા. તે મૃગાપુત્ર શિખરખંધ આનંદ-હારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સહિત દોગુદક [પાઠાં દોગદુક] દેવતાની પેરે વિલાસ કરતા હતા. નિરંતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્તતા હતા. ચંદ્રકાંતાદિક મણિ તેમજ વિવિધ રત્નથી પ્રાસાદનો પટશાળ જડિત હતો. એક દિવસને સમયે તે હુમાર પોતાના ઓખને વિષે રહ્યા હતા. ત્યાં નગરનું નિરીક્ષણ પરિપૂર્ણ થતું હતું જ્યાં ચાર રાજમાર્ગ એકત્વને પામતા હતા, એવા ચોકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યા છે ત્યાં તેની દૃષ્ટિ હોડી. મહા તપ, મહા નિયમ મહા સંયમ મહા શીલ, અને મહા ગુણના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વિ સાધુને ત્યાં તેણે જોયા. જેમ જેમ વેળા થતી લાય છે, તેમ તેમ તે મુનિને મૃગાપુત્ર નિરખી નિરખીને જુએ છે.

એ નિરીક્ષણ ઉપરથી તે એમ ઓલ્યા: હું જાણું છું કે જાણું રૂપ મેં ક્યાંક દીધું છે; અને એમ ઓલતાં ઓલતાં તે હુમાર સૌખનિક પરિણામને પામ્યા. મોહપટ ટળ્યું; ને ઉપશમતા પામ્યા. જ્ઞાતિસ્મૃતિજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું. પૂર્વિત જ્ઞાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર, મહા રીદ્ધિના લોકના, પૂર્વના ચારિત્રના સ્મરણને પણ પામ્યા. શીત્રમેવ તે વિષયને વિષે અલુપ્તતા યથા; સંયમને વિષે રાચતા યથા. માતા પિતાની સમીપે આવીને તે ઓલ્યા કે, “પૂર્વજીવને વિષે મેં પાંચ મહાવ્રતને સાંભળ્યાં હતાં. નરકને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. તિર્યચને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. એ અનંત દુઃખથી એક પાત્રીને દૂ તેજથી

નિવૃત્તવાનો અભિલાષી થયો છું સસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હે ગુરુજનો! મને તે પાત્ર મહાન્ત ધારણ કરવાની અનુજ્ઞા દો ”

કુમારના નિવૃત્તિથી ભરેલા વચનો સામળીને માતા પિતાએ ભોગ ભોગવવાનું આમત્રણ કર્યું આમત્રણ વચનથી ખેદ પામીને મૃગાપુત્ર એમ કહે છે કે “અહો માતા! અને અહો તાતા! જે ભોગોનું તમે મને આમત્રણ કરો છો તે ભોગ મેં ભોગવ્યા તે ભોગ વિષફળ-કિંપાક વૃક્ષના ફળની ઉપમાથી યુક્ત છે ભોગવ્યા પછી કડવા વિષાકને આપે છે સદૈવ દુ ખોત્પત્તિના કારણ છે આ શરીર છે તે અનિત્ય અને કેવળ અશુચિમય છે, અશુચિથી ઉત્પન્ન થયું છે, જીવનો એ અશાશ્વત વાસ છે, અર્ન્ત દુ ખનો હેતુ છે, રોગ, જરા, અને કલેશાદિકનું એ શરીર ભાજન છે, એ શરીરને વિષે હું કેમ રતિ કરું? બાળપણે એ શરીર છાડવું છે કે વૃદ્ધપણે એવો જેનો નિયમ નથી, એ શરીર પાણીના કીલુના છુદ્ધુદા જેવું છે, એવા શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય? મનુષ્યત્વમા એ શરીર પામીને કોઈ જવર વચેરે બાધીને તેમજ જરા મરણને વિષે ચઢાવું રહ્યું છે, તેમા હું કેમ પ્રેમ બાધું?”

જન્મનું દુ ખ, જરાનું દુ ખ, રોગનું દુ ખ, મરણનું દુ ખ, કેવળ દુ ખના હેતુ સસારને વિષે છે, ભૂમિ-ક્ષેત્ર, આવાસ, કચન, કુટુંબ, પુત્ર, પ્રમદા, અધવ, એ સકળને છાડીને માત્ર કલેશ પામીને આ શરીરથી અવશ્યમેવ જવું છે, જેમ કિંપાક વૃક્ષના ફળનું પરિણામ સુખદાયક નથી, એમ ભોગનું પરિણામ પણ સુખદાયક નથી, જેમ કોઈ પુરુષ મહા પ્રવાસને વિષે અન્ન જળ અગીકાર ન કરે એટલે કે ન લે અને ક્ષુધા તૃષાએ કરીને દુ ખી થાય તેમ ધર્મના અનાચરણથી પરલવને વિષે જતા તે પુરુષ દુ ખી થાય, જન્મ જરાદિકની પીડા પામે, મહા પ્રવાસમા પરવરતાં જે પુરુષ અન્ન જળાદિક લે તે પુરુષ ક્ષુધાતૃષાથી રહિત ચર્ધ સુખને પામે, એમ ધર્મનો આચરનાર પુરુષ પરલવ પ્રત્યે પરવરતા સુખને પામે, અત્પ કર્મરહિત હોય, અશાતા વેદનીય રહિત હોય હે ગુરુજનો! જેમ કોઈ ગૃહસ્થનું ઘર પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યારે તે ઘરનો ધણી અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને લઈ જઈ જઈ વસ્ત્રાદિકને છાડી, રહેવા દે છે, તેમ લોક જળતો દેખીને જઈ વસ્ત્રરૂપ જરા મરણને છાડીને અમૂલ્ય આત્માને તે જળતાથી (તમે આજ્ઞા આપો એટલે હું) તારીશ ”

મૃગાપુત્રના વચન સામળીને શોકાર્ત થયે ના એના માતાપિતા બોલ્યાં, “હે પુત્ર! આ તું શું કહે છે? ચારિત્ર પાળતા બહુ દુર્લભ છે ક્ષમાદિક

ગુણને યતિએ ધરવા પડે છે, રાખવા પડે છે, ચનાથી સાચવવા પડે છે. સંયતિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડે છે; સંયતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરાત્મા ઉપર સમચુદ્ધિ રાખવી પડે છે; અથવા સર્વ જગત્ ઉપર સરખો ભાવ રાખવો પડે છે એવું એ પ્રાણાતિપાત વિરતિ પ્રથમ મત, યાવત્ જીવતાં મુધી, પાળતાં દુર્લભ તે પાળવું પડે છે; સંયતિને સદૈવકાળ અપ્રમાદપણાથી મૃપા વચનનું વર્જવું, હિતકારી વચનનું ભાખવું, એવું પાળતાં દુઃકર બીજું મત અવધારણુ કરવું પડે છે; સંયતિને દાંત શોધનને અર્થે એક સળીનું પણ અદત્ત વર્જવું, નિર્વેઘ અને દોષરહિત બિજ્ઞાનું આચરવું, એવું પાળતાં દુઃકર ત્રીજું મત અવધારણુ કરવું પડે છે; કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અગ્રહચર્યનું ધારણુ કરવું તે ત્યાગ કરીને અગ્રહચર્યરૂપ ચોથું મત સંયતિને અવધારણુ કરવું તેમજ પાળવું બહુ દુર્લભ છે; ધન ધાન્ય, દાસના સમુદાય, પરિપહ મમત્વનું વર્જન, સઘળા પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ, કેવળ એ નિર્મમત્વથી પાંચમું મહામત સંયતિને ધારણુ કરવું અતિ વિકટ છે. રાત્રિભોજનનું વર્જન, ઘૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું, તે અતિ દુઃકર છે.”

“હે પુત્ર તું ચારિત્ર ચારિત્ર શું કરે છે? ચારિત્ર જેવી દુઃખપ્રદ વસ્તુ બીજી કયિ છે? ક્ષુધાના પરિપહ સહન કરવા; તૃષ્ણાના પરિપહ સહન કરવા; ટાઢના પરિપહ સહન કરવા; ઉષ્ણ તાપના પરિપહ સહન કરવા; ડાંસ મચ્છરના પરિપહ સહન કરવા; આક્રોશ પરિપહ સહન કરવા; ઉપાશ્રયના પરિપહ સહન કરવા, તૃણાદિક સ્પર્શના પરિપહ સહન કરવા; મેલના પરિપહ સહન કરવા. નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર! એવું ચારિત્ર કેમ પાળી શકાય? વધના પરિપહ, અંધના પરિપહ, કેવા વિકટ છે? બિજ્ઞાચરી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવા છતાં ન પમાય એ અજ્ઞાન-પરિપહ કેવો દુર્લભ છે? કાયર પુરુષના હૃદયને ભેદી નાખનારું કેશલોચન કેવું વિકટ છે? તું વિચાર કર, કર્મવૈરીપ્રતિ શૈદ્ર એવું અગ્રહચર્ય મત કેવું દુર્લભ છે? ખરે! અધીરવત આત્માને એ સઘળાં અતિ અતિ વિકટ છે.”

“પ્રિય પુત્ર! તું સુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે. અતિ રમણીય રીતે નિર્મળ જ્ઞાન કરવાને તારું સુકુમાર શરીર યોગ્ય છે. પ્રિય પુત્ર! નિશ્ચય તું ચારિત્ર પાળવાને સમર્થ નથી. યાવત્ જીવતાં મુધી એમાં વિસામો નથી. સંયતિના ગુણનો મહા સમુદાય લોહાની પેઠે બહુ ભારે છે. સંયમનો ભાર

વહન કરવો અતિ અતિ વિકટ છે. આકાશગંગોને સમીપે પુરે જવું જેમ દોહીલું છે, તેમ યૌવન વયને વિષે સંયમ મહાદુઃકર છે. પ્રતિશ્રોત જવું જેમ દુર્લભ છે, તેમ યૌવનને વિષે સંયમ મહાદુર્લભ છે. ભુજાએ કરીને જેમ સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છે, તેમ સંયમયુક્તસમુદ્ર તરવો યૌવનમાં મહાદુર્લભ છે. વેળુનો કવળ જેમ નિઃરસ છે, તેમ સંયમ પણ નિઃરસ છે ખજાણા પર ચાલવું જેમ વિકટ છે, તેમ તપ આચરવું મહા વિકટ છે. જેમ સર્પ એકાંત દૃષ્ટિથી ચાલે છે, તેમ ચારિત્રમાં ઇર્ષ્યાસમિતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે. હે પ્રિય પુત્ર ! જેમ લોહના જવ ચાવના દુર્લભ છે, તેમ સંયમ આચરતાં દુર્લભ છે. જેમ અગ્નિની શિખા પીવી દુર્લભ છે, તેમ યૌવનને વિષે યતિપણું અંગીકાર કરવું મહાદુર્લભ છે. કેવળ મંદ સંવ્યવસ્થા ધણી કાયર પુરુષે યતિપણું પામવું તેમ પાળવું દુર્લભ છે. જેમ ત્રાજવે કરી મેરુ પર્વત તોલવો દુર્લભ છે, તેમ નિશ્ચળપણથી, નિઃશંકતાથી દશવિધિ યતિધર્મ પાળવો દુઃકર છે. ભુજાએ કરી સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર જેમ તરવો દુઃકર છે, તેમ જે નથી ઉપશમવંત તેને ઉપશમરૂપી સમુદ્ર તરવો દોહીલો છે.”

“હે પુત્ર ! શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ પાંચ પ્રકારે મનુષ્ય સંબંધી ભોગ ભોગીને ભુક્તભોગી થઈને વૃદ્ધપણમાં તું ધર્મ આચરજે.”

માતાપિતાનો ભોગસંબંધી ઉપદેશ સાંભળીને તે મૃગાપુત્ર માતા-પિતા-પ્રત્યે એમ બોલી ઉઠ્યા:—

“વિચયની વૃત્તિ ન હોય તેને સંયમ પાળવો કંઈએ દુઃકર નથી. આ આત્માએ શારીરિક અને માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનંતવાર સહી છે; ભોગવી છે. મહા દુઃખથી ભરેલી ભયને ઉપજવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવી છે. જન્મ, જરા, મરણ એ ભયનાં ધામ છે. અતુર્ગતિરૂપ સંસારાટવિમા ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખો મેં ભોગવ્યાં છે. હે ગુરુજનો ! મનુષ્ય લોકમાં જે અગ્નિ અતિશય ઉષ્ણ મનાયો છે, તે અગ્નિથી અર્નનગણી ઉષ્ણ તાપવેદના નરકને વિષે આ આત્માએ ભોગવી છે. મનુષ્યલોકમાં જે ટાઢ અતિ શીતળ મનાઈ છે, એ ટાઢથી અર્નતગણી ટાઢ નરકને વિષે અશાતાએ આ આત્માએ ભોગવી છે. લોહમય ભાજન, તેને વિષે જ્યાં પગ બાંધી નીચું મસ્તક કરીને દેવતાએ વૈક્રિય કરેલા ધુવાડૂવા બળતા અગ્નિમાં આક્રંદ કરતાં, આ આત્માએ અત્યુચ્ચ દુઃખ ભોગવ્યાં છે. મહાદેવના અગ્નિ જેવા મરુ દેશમાં

જેવી વેળુ છે તે વેળુ જેવી વજ્રમય વેળુ કદંબ નામે નદીની વેળુ છે, તે સરખી ઉપરુ વેળુને વિષે પૂર્વે મારા આત્માને અનંતવાર આજ્યો છે.”

“આકુંદ કરતાં પયવાના સાગ્રનને વિષે પયવાને અર્થે મને અનંતીવાર નાખ્યો છે. નરકમાં મહા રૌદ્ર પરમાધામીઓએ મને મારા કડવા વિષાકને મોટે અનંતીવાર ઊંચા વૃક્ષની શાખાએ બાંધ્યો હતો. બંધવ રહિત એવા મને લાંબી કરવતે કરીને છેલ્લો હતો; અતિ તીક્ષ્ણ કંટકે કરીને વ્યાપ્ત ઊંચા શાદમ્બિ વૃક્ષને વિષે બાંધીને મહા ખેદ પમાડ્યો હતો. પારો કરીને બાંધી આઘો પાછો ખેંચવે કરી મને અતિ દુઃખી કર્યો હતો. મહા અસગ્ર કોદંબને વિષે શેલડીની પેઠે આકુંદ કરતો હું અતિ રૌદ્રતાથી પીડાયો હતો. એ લોગવતું પડ્યું તે માત્ર મારાં અશુભ કર્મના અનંતીવારના ઉદયથી જ હતું. શ્વાનરુપે સામનામાં પરમાધામીએ ક્ષીધો. શબલ નામા પરમાધામીએ તે શ્વાનરુપે મને લોંચપર પાડ્યો; છર્ણુ વસ્ત્રની પરે ફાડ્યો; વૃક્ષની પરે છેલ્લો; એ વેળા હું અતિ અતિ તરફડતો હતો.”

“વિકાળ ખડ્ગે કરી, બાલાએ કરી, તથા બીજાં શસ્ત્રવડે કરી મને તે પ્રચંડીઓએ વિખંડ ક્ષીધો હતો. નરકમાં પાપકર્મે જન્મ લઈને વિષમ ભતિના ખંડનું દુઃખ લોગવ્યામાં મળ્યા રહી નથી. પરતંત્રે કરી અનંત પ્રબલજિત રથમાં રોજની પેઠે પરાણે મને જોતર્યો હતો. મહિષની પેઠે દેવતાના વૈદિક્ય કરેલા અગ્નિમાં હું બળ્યો હતો. લટથુ થઈ અશાતાથી અત્યુચ્ચ વેદના લોગવતો હતો. ઢેક-ગિધ નામના વિકાળ પશ્ચિમોની સાલુસા સરખી ચાંચથી ચુંથાઈ અનંત વલ્લવલાટથી કાયર થઈ હું વિતાપ કરતો હતો. તૃપાને લીધે જલપાનનું ચિન્ન-વન કરી વેગમાં દોડતાં, વેતરણીનું છરપલાની ધાર જેવું અનંત દુઃખદ પાણી પામ્યો હતો. જેનાં પાંદડાં તીવ્ર ખડ્ગની ધાર જેવાં છે, મહા તાપથી જે તપી રહ્યું છે તે અસિપત્રવન હું પામ્યો હતો; ત્યાં આગળ પૂર્વકાળે મને અનંતવાર છેલ્લો હતો. સુદ્રરથી કરી, તીવ્ર શસ્ત્રથી કરી, ત્રિશૂલથી કરી, મુશળથી કરી, તેમજ ગદાથી કરીને મારાં ગાત્ર લાંબાં હતાં. શરણરૂપ મુખવિના હું અશરણરૂપ અનંત દુઃખ પામ્યો હતો. વસ્ત્રની પેઠે મને છરપલાની તિલ્લુ ધારે કરી, પાળીએ કરી અને કાતરણીએ કરી કાપ્યો હતો. મારા ખંડો ખંડ કટકા કર્યા હતા. મને ત્રિચ્છો-છેલ્લો હતો. ચરચર કરતી મારી ત્વચા ઉતારી હતી. એમ હું અનંત દુઃખ પામ્યો હતો.”

“પરવશતાથી મૃગની પેઠે અનંતવાર પાશમાં હું સપડાયો હતો. પરમાધામીએ મને મગરમચ્છરુપે જળ નાંખી અનંત વેળા દુઃખ આપ્યું હતું. સિંચાણરુપે પંખીની પેઠે જળમાં બાંધી અનંતવાર મને હણ્યો હતો. ફરશી ઇસાદિક શસ્ત્રથી કરીને મને અનંતીવાર વૃક્ષની પેઠે ફટીને મારા સૂક્ષ્મ છેદ કર્યા હતા. મુદ્રરાદિકના પ્રહારવતી લોહકાર જેમ લોહને ટીપે તેમ મને પૂર્વકાળે પરમાધામીઓએ અનંતીવાર ટીપ્યો હતો. તાંબું, લોહું અને શીમું અગ્નિથી ગાળી તેનો કળકળતો રસ મને અનંતવાર પાયો હતો. અતિ રૌદ્રતાથી તે પરમાધામીઓ મને એમ કહેતા હતા કે, પૂર્વભવમાં તને માંસ પ્રિય હતું તે લે આ માંસ. એમ મારા શરીરના ખંડોખંડ કટકા મેં અનંતીવાર ગાળ્યા હતા. મઘની વજ્રભતા માટે પણ એથી કંઈ ઓછું દુઃખ પડ્યું નહોતું. એમ મેં મહા ભયથી, મહા ત્રાસથી અને મહા દુઃખથી કંપાયમાન કાયાએ કરી અનંત વેદના ભોગવી હતી. જે સહન કરતાં અતિ તીવ્ર, રૌદ્ર અને ઉત્ક્રુષ્ટ કાળ સ્થિતિની વેદના, સાંભળતાં પણ અતિ ભયંકર, અનંતવાર તે નરકમાં મેં ભોગવી હતી. જેવી વેદના મનુષ્યલોકમાં છે તેવી દેખાતી પણ તેથી અનંતગણી અધિક અશાતાવેદની નરકને વિષે રહી હતી. સર્વ ભવને વિષે અશાતાવેદની મેં ભોગવી છે. મેં માનુષ્ય માત્ર પણ ત્યાં શાતા નથી.”

એ પ્રમાણે મૃગાપુત્રે વૈરાગ્યભાવથી સસારપરિભ્રમણ દુઃખ કહ્યાં. એના ઉત્તરમાં તેનાં જનક જનેતા એમ બોલ્યાં કે, “હે પુત્ર! જે તારી ઇચ્છા દિક્ષા લેવાની છે તો દિક્ષા ચઢણ કર; પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કોણ કરશે? દુઃખનિવૃત્તિ કોણ કરશે? એ વિના બહુ દોહીકું છે.” મૃગાપુત્રે કહ્યું, “એ ખરું, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પખી એકલું હોય છે, તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે? જેમ વનમાં મૃગ વિહાર કરે છે તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ, અને સપ્તદશ લેદે શુદ્ધ સંયમનો અનુરાગી થઈશ. દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ; તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે, ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે?” એમ પુનઃ કહી તે બોલ્યા કે “કોણ તે મૃગને ઔષધ દે છે? કોણ તે મૃગને આર્નદ, શાંતિ અને સુખ પૂછે છે? કોણ તે મૃગને આહાર જળ આણી આપે છે? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવગુહ્ય થયા પછી ગહનવન જ્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જાય છે, વૃણપાણી આદિનું સેવન કરીને પાછું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ. સારાંશ, એ રૂપ મૃગચર્યા હું આચરીશ. એમ

હું મૃગની પેઠે સયમવત હોઈશ અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ રહે મૃગની પેઠે વિચરીને, મૃગચર્યા સેવીને સાવધાનીને યતિ વિચરે જેમ મૃગ તૃણ જળાદિકની ગોચરી કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સયમભાર નિર્વાહ કરે દુરાહાર માટે ગૃહસ્થને હીને નહીં નિંદા કરે નહીં એવો સયમ હું આચરીશ” “એવું પુત્રા જહામુમ્—હે પુત્ર! જેમ તને સુખ થાય તેમ કરો!” એમ માતા પિતાએ અનુજ્ઞા આપી અનુજ્ઞા મળ્યા પછી મમ વભાવ છેદીને જેમ મહાનાગ કચુક ત્યાગી ચાલ્યો જાય છે, તેમ તે મૃગાપુત્ર સસાર ત્યાગી સયમધર્મમા સાવધાન થયા કચન, કામિની, મિત્ર, પુત્ર જ્ઞાતિ અને સગાસર્જનીના પરિત્યાગી થયા વસ્ત્રને ધુણી જેમ રજ ખખેરી નાખીએ તેમ તે સઘળા પ્રપચ ત્યાગીને દિક્ષા લેવાને માટે નીકળી પડ્યા પતિન પાત્ર મટાવતયુક્ત થયા પત્ર સમિતિથી સુશોભિત થયા ત્રિગુણાનુગુપ્ત થયા બાજ્ઞલ્યતરે દ્વાદશ તપથી સધુમ્ન થયા મમત્વરહિત થયા—નિરહઙ્ગરી થયા, સ્ત્રિયાદિકના સગરહિત થયા સર્વત્તમભૂતમા એનો સમાન ભાન થયો આહાર જળ પ્રાપ્ત થાયો કે ન થાયો, સુખ ઉપને કે દુઃખ છનિતવ્ય હો કે મરણ હો, કોઈ સ્તુતિ કરો કે કોઈ નિંદા કરો, કોઈ માન હો કે અપમાન હો, તે સઘળાપર તે સમભાવી થયા રીદ્ધિ રસ અને સુખ એ ત્રિગારવના અહપદથી તે નિરમ્ન થયા મનદહ, વચનદહ અને તનદહ નિવર્ત્યા આર કષાયથી વિમુક્ત થયા માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય તથા મિથ્યાત્વશલ્ય એ નિશલ્યથી તે વિરાગી થયા સમ મહાભયથી તે અભય થયા હાસ્ય અને શોકથી નિવર્ત્યા નિદાનરહિત થયા રાગદ્વેષરૂપી બંધનથી છૂટી ગયા વાહારહિત થયા સર્વ પ્રકારના વિનાસથી રહિત થયા, કરવાલથી કોઈ કાપે અને કોઈ ચન વિલેપન કરે તેપર સમભાવી થયા પાપ આવવાના સઘળા દ્વાર તેણે રુધ્યા શુદ્ધ આત કરણસહિત ધર્મધ્યાનાદિક વ્યાપારે તે પ્રશસ્ત થયા જિનેન્દ્ર શાસનતત્ત્વ પરાયણ થયા જ્ઞાને કરી, આત્મચારિત્રે કરી, સમ્યક્ત્વે કરી, તપે કરી, પ્રત્યેક મહાવ્રતની પાત્ર ભાવના એમ પાત્ર મહાવ્રતની પત્રીસ ભાવનાએ કરી અને નિર્મળતાએ કરી તે અનુપમ વિભૂષિત થયા સમ્યક્ પ્રકારથી ઘણા વર્ષ સુધી આત્મચારિત્ર પરિસેવીને એક માસનું અનશન કરીને તે મહાજ્ઞાની યુવરાજ મૃગાપુત્ર પ્રધાન મોક્ષગતિએ પરવર્ધા

પ્રમાણશિક્ષા—તત્ત્વજ્ઞાની-ગોએ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલી દ્વાદશ ભાવનામાની સંસારભાવનાને દ્રઢ કરવા મૃગાપુત્રનું ચરિત્ર અહીં વર્ણવ્યું

સંસારાટવિમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંત દુઃખ છે એ વિવેકસિદ્ધ છે, અને એમાં પણ મેધાનુમેય જ્યાં સુખ નથી એવી નરકાધોગતિના અનંત દુઃખ યુવજ્ઞાની યોગીદ્ર મૃગાપુત્રે જનકજનેનાપ્રતિ વર્ણવ્યા છે, તે કેવળ સસાર મુક્ત થવાનો વિરાગી ઉપેશ પ્રદર્શિત કરે છે. આત્મચારિત્ર અવધારણ કરતા તપપરિપહાદિકના બહિર્દુ ખને દુઃખ માન્ય છે; અને મહાધોગતિના પરિભ્રમણરૂપ અનંત દુઃખને બહિર્ભાવ મોહિનીથી સુખ માન્યું છે, એ જો કેવી ભ્રમવિચિત્રતા છે? આત્મચારિત્રનું દુઃખ તે દુઃખ નહીં પણ પરમ સુખ છે, અને પરિણામે અનંત સુખતરંગ પ્રાપ્તિનું કારણ છે, તેમજ ભોગવિવાસાદિકનું સુખ તે ક્ષણિક અને બહિર્દૃશ્ય સુખ તે કેવળ દુઃખ જ છે પરિણામે અનંત દુઃખનું કારણ છે, એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહાજ્ઞાની મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય અહીં દર્શાવ્યો છે એ મહાપ્રભાવિક, મહાયશોભાન મૃગાપુત્રની પેઠે તપાદિક અને આત્મચરિત્ર દ્વિદ શુદ્ધાચરણ કરે, તે ઉત્તમ સાધુ ત્રિલોકમા પ્રસિદ્ધ અને પ્રધાન એવી પદ્મ સિદ્ધિદાયક સિદ્ધગતિને પદ્મે સમારમમત્વને દુઃખાદિકરૂપ માની તત્તજ્ઞાનીઓ તે મૃગાપુત્રની પેઠે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ દ્વિત્ર ચિનામણિને પરમ સુખ અને પરમાનંદને કારણે આરાધે છે.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રનું મર્મોત્તમ ચરિત્ર (સસારભવનારૂપે) સસારપરિભ્રમણનિવૃત્તિનો, અને તેની સથે અનેક પ્રકારની નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરે છે; એ ઉપર ઠી નિવૃત્તિમોધ અતર્કનનું નામ રાખી આત્મચરિત્રની ઉત્તમતા વર્ણવતા આ મૃગાપુત્ર ચરિત્ર અહીં આગળ પૂર્ણતા પામે છે સગારભ્રમણનિવૃત્તિ અને સાવધ ઉપદેશનું નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્તજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરે છે.^૧

મક્ષમ ચિત્ર.

આશ્રવભાવના.

દ્વાદશ અવિગ્નિ, પોડશ કાયા, નવ નોકપય, પચ ગિર્યત્વ અને પચદશ યોગ એ સવળા મળી સનાતન અશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રનાળ છે.

દૃષ્ટાંત—મહાવિદેહમા વિશાળ પુરંદરિહિલી નમરીના ગાજસિંહા મનપગ પુરંદરિક અને હુરિક બે ભાઈઓ સ્થિર હતા એક વેળા મહા તત્ત્વવિજાની મુનિરાજવિનાર કરતા ત્યાં આવ્યા મુનિના વૈરાગ્ય વચનામૃતથી હુરિક દિગ્માનુરૂપ થયો, અને ઘેર આવ્યા પછી પુરંદરિકને રાજ સોંપી ચારિત્ર અંગીકૃત કર્યું સારસનિરસ આહાર કરતા ચોડા કાળે તે રોમસ્ત થયો, તેવી તે ચારિત્રપરિણામે ભગ થયો પુરંદરિકાની મહાનમરીની અરોકવાડીમા આવીને એતું ઉઘો મુખપટી વૃદ્ધે વળગાડી મૂક્યા નિગતર તે પર્ણિચિત્તવન કરવા મળ્યો કે પુરંદરિક મને રાજ આપશે કે નહીં આપે? વનરક્ષકે હુરિકને ઓળખ્યો તેતું જઈને પુરંદરિકને ત્રિહિત કર્યું કે, આકુલ બાકુલ થતો તમારો ભાઈ અરોક ખાગમા રજ્યો છે પુરંદરિકે આવી હુરિકના મનોભાવ જોયા, અને તેને ચારિત્રથી રોલતો ભઈકેટલોક ઉપદેશ આપી પછી રાજ સોંપી દઈને ઘેર આવ્યો હુરિકની આજ્ઞાને સામત કે મત્રિ ડોર્ડ અવલગન ન કરતા, તેલે સદસ્ય વર્ષ પ્રવચન્યાં ખાળી પતિત થયો તે તેને માટે પ્રિારતા હતા હુરિકે રાજમા આવ્યા પછી અતિ આહાર યો રાત્રિએ એથી કંગીને તે બહુ પીડાયો અને વમન થયું, અભાવથી પાસે કોઈ આવ્યું નહીં, એવી તેના મનમા પ્રચડભાવ આવ્યો તેલે નિશ્ચય કર્યો કે, આ દરદથી મને જો રાત્રિ થાય તો પછી પ્રજ્ઞાતે જો સઘજાને દુઃખે વધમિ એવા મહા દુઃખાંનથી મગીને સાનમી નરકે તે અપય ત્વપાથકે તેનિગ સાગરોપમને આયુધ્યે અનંત દુઃખમા જઈને ઉપાયો કેવા વિપરીત આશ્રવહારા!'

અપ્રમ વિન.

અનુભાવના

સમ્બર ભાવના —ઉપર કયા તે આશ્રવહાર, અને પાપપ્રનાશને સર્વ પ્રકારે રોકવા તે—(આવતા કર્મ સમૂહને અટકવવા)—સમ્બરભાવ

દૃષ્ટાંત—(૧) (હુરિકનો અનુસંગધ) હુરિકના મુખપટિ દલ્લાદિક માજને ચંદણ કરીને પુરંદરિકે નિશ્ચય કર્યો કે માટે મહર્ષિ ગુરુ કને જવ અને ત્યાર પછી જ અન્નજળ ચંદણ કરવા અલ્પવાણે ચગતો પરવરતા પગના કંકર કટક ખુચવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલી તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને

સમતા ભાવે રહ્યો. એથી એ મહાનુભાવ પુંડરિક વ્યવિને સમર્થ સર્વાર્થ-
સિદ્ધ વિમાને તેત્રીશ સાગરોપમના અત્યુચ્ચ આયુષ્યે દેવરૂપે ઉપજ્યો. આશ્ર-
વથી શી હુંડરિકની દુઃખદશા? અને સમ્બરથી શી પુંડરિકની સુખદશા!!

દૃષ્ટાંતઃ—(૨)—શ્રી વજ્રસ્વામી કેવળ કંચનકામિનીના દ્રવ્યભાવથી
પરિત્યાગી હતા. એક શ્રીમંતની રુકિમણી નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્ર-
સ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને શ્રવણ કરીને મોહિત થઈ. ઘેર આવી માત
પિતાને કહ્યું કે, બે હું આ દેહે પતિ કરું તો માત્ર વજ્રસ્વામીને જ કરું,
અન્યની સાથે સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રુકિમણીને તેનાં માતાપિતાએ
ઘણુંએ કહ્યું, ‘બેલી! વિચાર તો ખરી કે, મુનિરાજ તે વળી પરણે? એણે
તો આશ્રવદ્વારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ચઢણુ કરી છે.’ તો પણ રુકિમણીએ કહ્યું
ન માન્યું. નિરૂપાયે ધનાવા શેઠે દેટહુંક દ્રવ્ય અને મુરુપા રુકિમણીને સાથે
લીધી; અને જ્યાં વજ્રસ્વામી વિરાજતા હતા ત્યાં આવીને કહ્યું કે, ‘આ
લક્ષ્મી છે તેનો તમે યથારુચિ ઉપયોગ કરો; અને વંચવ વિકાસમાં વાપરો;
અને આ મારી મહા સુકોમલા રુકિમણી નામની પુત્રીથી પાણી ચઢણુ કરો;’
એમ કહીને તે પોતાને ઘેર આવ્યો.

યૌવનસાગરમાં તરતી અને રૂપના અંબારરૂપ રુકિમણીએ વજ્રસ્વા-
મીને અનેક પ્રકારે લોગ સખડી ઉપદેશ કર્યો; લોગનાં સુખ અનેક પ્રકારે
વર્ણવી દેખાડ્યાં; મનમોહક હાવભાવ તથા અનેક પ્રકારના અન્ય ચળાવ-
વાના ઉપાય કર્યા; પરંતુ તે કેવળ વૃથા ગયા; મહા સુદરી રુકિમણી પોતાના
મોહકટાક્ષમાં નિષ્કળ થઈ. ઉગ્રચરિત્ર વિજયમાન વજ્રસ્વામી મેરુની પેઠે
અચળ અને અગ્રેલ રહ્યા. રુકિમણીનાં મન, વચન અને તનના સર્વ ઉપદેશ
અને હાવભાવથી તે લેશમાત્ર પીગળ્યા નહીં. આવી મહાવિશાળ દ્રઢતાથી
રુકિમણીએ બોધ પામી નિશ્ચય કર્યો કે, આ સમર્થ જિતેન્દ્રિય મહાત્મા કોઈ
કાળે ચાલત થનાર નથી. લોહ પથ્થર પીગળાવવા સુલભ છે, પણ આ મહા-
પવિત્ર સાધુ વજ્રસ્વામીને પીગળાવવા સખંધીની આશા નિરર્થક છતાં અધો-
ગતિના કારણરૂપ છે. એમ સુવિચારી તે રુકિમણીએ પિતાએ આપેલી લક્ષ્મીને
શુભ ક્ષેત્રે વાપરીને ચારિત્રને ચઢણુ કર્યું; મન, વચન અને કાયાને અનેક પ્રકારે
દમન કરી આત્માર્થ સાધ્યો. એને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ સમ્બરભાવના કહે છે.^૧

નવમ ચિત્ર. નિર્જરાભાવના.

ઠાઠશ પ્રકારનાં તપવડે કરી કર્મઓઘને બાળીને હસમીભૂત કરી નાંખીએ, તેનું નામ નિર્જરાભાવના કહેવાય છે. તપના બાર પ્રકરમાં છ બાદ્ય અને છ આભ્યતર પ્રકાર છે. અનશન, ઉણોદરી, પ્રતિસંક્ષેપ, રત્નપરિ-ત્યાગ, કાયકલેશ અને પ્રતિસલીંગતા એ છ બાદ્ય તપ છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાપચય, શાસ્ત્રપઠન, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ આભ્યતર તપ છે. નિર્જરા બે પ્રકારે છે. એક અકામ નિર્જરા અને દ્વિતીય સકામ નિર્જરા. નિર્જરા ભાવનાપર એક વિપ્રપુત્રનું દૃષ્ટ ત કહોશું.

દૃષ્ટાંત:—કોઈ ગ્રામણે પોતાના પુત્રને સમવ્યસનભક્ત બાણીને પોતાને ઘેરથી કાઢી મૂક્યો. તે ભાથી નીકળી પડ્યો અને જઈને તેણે તસ્કરમંડળીથી સ્નેહસબંધ બેઠ્યો. તે મંડળીના અગ્રેસરે તેને સ્વકામનો પરાક્રમી બાણીને પુત્ર કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામા દ્રઢપ્રહારી જાણાયો. એ ઉપરથી એનું ઉપનામ દ્રઢપ્રહારી કરીને સ્થાપ્યું. તે દ્રઢપ્રહારી તસ્કરમાં અગ્રેસર થયો. નગર મામ ભાગવામા બલ્લવતર છાતીવાળો ઠયો તેણે ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણ લીધા. એક વેળા પોતાના નગનિસમુદાયને લઈને તેણે એક મહા નગર લૂટ્યું. દ્રઢપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર બેઠો હતો. તે વિપ્રને ત્યાં ઘણા પ્રેમભાવથી ક્ષી-ભોજન કર્યું હતું. તે ક્ષીર ભોજનના ભોજનને તે વિપ્રના મનોર્થિ બાળકડા વિટાઈ વળ્યા હતા. દ્રઢપ્રહારી તે ભાજનને અડકવા મળ્યો, એટલે શ્રાદ્ધલીએ કહ્યું, ‘એ મૂર્ખના મહારાજા ! અમડાવ કા ? અમારે પછી કામ નહીં આવે, એટલું પણ જા સમજતો નથી ?’ દ્રઢપ્રહારીને આ વચનથી પ્રચડ ક્રોધ વ્યાપ્યો અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાળ રમે પમાડી. નહાતો નહાતો ગ્રામણ સ હચ્ચતાએ ધાયો, તેને પણ તેણે પરભવ પ્રાપ્ત કર્યો. એટલામા ઘરમાથી ગાય દોડતી આવી, અને તેણે ચીંમડે કરી દ્રઢપ્રહારીને મારવા માંડ્યો, તે મહા દુષ્ટે તેને પણ કાળનેસ્વ પીન કરી એ ગાયના પેટમાથી એક વાછરડું નીકળી પડ્યું. તેને તરફડતું દેખી દ્રઢપ્રહારીના મનમા બહુ બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. મને વિ કાર છે કે મેં મહાવ્યથોર હિંસાઓ કરી. મારો એ મહાપાપથી ક્યારે છૂટકો થશે ? ખરે ! આત્મસાર્થક સાધવામા જ શ્રેય છે !

એની ઉત્તમ ભાવનાએ તેણે પચ્ચમુદિ કેશલુચન કર્યું નગરની ભાગોળે આની ઉચ્ચ કાયોત્સર્ગે રહ્યા આખા નગરને પૂર્વે સતાપરૂપ થયા હતા, એથી લોકોએ એને બહુ વિધે સનાપવા માઝ્યા બતા આવતાના ધૂળ-ઢેંફા અને પથ્થર, ઇંટાળા અને તરવારની મુદ્દિક વડે તે અતિ સતાપ પ્રાપ્ત થયા ત્યા આગળ વોકસમુદાયે દોઢ મહિના સુધી તેને પરાલબ્ધા, પછી થાક્યા, અને મૂઝી દીધા દ્રઢપ્રહારી ત્યાથી કાયોત્સર્ગ પાળી બીજી ભાગોળે એવા જ ઉચ્ચ કાયો સર્ગથી રહ્યા તે દિશાના લોકોએ પણ એમજ પરાલબ્ધા, દોઢ મહિને છઠેડી મૂઝી દીધા ત્યાથી કાયોત્સર્ગ પાળી દ્રઢપ્રહારી ત્રીજી પોળે રહ્યા તેઓએ પણ મટા પગલવ આપ્યો, ત્યાથી દોઢ મહિને મૂઝી દીધાથી ચોથી પોળે દોઢ માસ સુધી રહ્યા ત્યા અનેક પ્રકારના પરિવહને સહન કરીને તે ક્ષમાધર રહ્યા છઠ માસે અનંત કર્મમુદાયને બાળી વિશોવી વિશોનીને તે કર્મગઢિત થયા સર્વ પ્રકારના મમત્વનો તેણે ત્યાગ કર્યો અનુપમ કનકનસાન પામીને તે મુક્તિના અનંત સુખાન યુક્ત થયા એ નિર્જરાભાવના દ્રઢ થઈ હને—

દશમ ચિત્ર.

લોકસ્વરૂપભાવના.

લોકસ્વરૂપભાવના—એ ભાવનાનું સ્વરૂપ અહીં આગળ સક્ષેપમા કહેવાનું છે જેમ પુરુષ એ હાથ દર્ધપગ પહોળા કરી ઉભો ગહે તેમ લોકનાથ કિંવા લોકસ્વરૂપ બગુ નિરજા થાગને અકારે તે લોકસ્વરૂપ છે કિંવા માલને લિખા મૂમ્યા સમાન છે નીચે ભુવનપતિ વ્યતર અને સાત નરક છે, ત્રિરજા અહીં દ્વીપ આવી રહ્યા છે ઉંચે બાર દેવલોક, નવ શ્રેયક, પાચ અનુત્તર નિમાન અને તે પર અનન સુખમય પનિન સિદ્ધગતિની પગેશી સિદ્ધશિલા છે તે લોકાલોક પ્રકાશક સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી અને નિરૂપમ કૈવલ્ય જ્ઞાનીઓએ લાખ્યુ છે તથાજે લોકસ્વરૂપ ભાવના કહેવાઈ

પાપ પ્રનાનને રોકવા મટે અશ્રવભાવના અને સમ્પરભાવના, તપ મહાફલી મટે નિર્જરાભાવના અને લોકસ્વરૂપનું કિંચિત્ તત્ત્વ બાણુવા માટે લોકસ્વરૂપભાવના આ દર્શને આ ચાર ચિત્રે પૂર્ણતા પામી^૧

[ભાવનાબોધ સમાપ્ત.]

જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય,
ઉત્તમ જહાં વિચાર;
એ ભાવે સુભ ભાવના,
તે ઉતરે ભવપાર.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૬ કો

મોક્ષમાળા

નિવેદન.

આ ‘ખાલાવખોધ મોક્ષમાળા’ ગ્રંથ શ્રીમદે સોળ વર્ષની ઉમ્મરે ત્રણ દહાડામાં શ્રી વવાણીઆ વિધે રચ્યો હતો, મોક્ષમાળાની શ્રેણી ત્રણ ભાગે કરવાનો શ્રીમદનો વિચાર આ સમયે હતો એમ આ ખાલાવખોધ ભાગની મુખ્યમુદ્રાના આ શબ્દો “યોજના ખાલાવખોધરૂપ છે, વિવેચન અને પ્રજ્ઞાવખોધ ભાગ લિખ છે. આ એમાંનો એક કકડો છે; છતાં સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે.” ઉપરથી જણાય છે. ‘વિવેચન’ અને ‘પ્રજ્ઞાવખોધ’ નો ભાગ શ્રીમદે લખવા ધારેલો છતાં તે લખાયો નથી; પણ ‘પ્રજ્ઞાવખોધ’ની સંકળના શ્રીમદે ચોતાની અસ્વાસ્થ્ય પ્રકૃતિ વેળાએ શ્રી વઢવાણ કેમ્પ મુકામે સ્થિતિ હતી ત્યારે લખાવેલ, જે અમે પાછળ ‘પ્રજ્ઞાવખોધ સંકળના’ તરીકે આપેલ છે.

આ ગ્રંથ લખાયા પછી બે વર્ષે એટલે સંવત ૧૯૪૩ ના અશાઠ શુદ્ધ ૨, (હાલારી નવી સાલ બેસતાં) ને રોજ છપાઈ બહાર પડ્યો હતો. આ ગ્રંથની દ્વિતીયાવૃત્તિ સંવત ૧૯૫૮ માં બહાર પડી હતી, પણ સંવત ૧૯૫૬-૫૭ માં શ્રીમદના અસ્વાસ્થ્ય સમયે છપાતી હતી; જે શ્રીમદની દૃષ્ટિ તળે તે વખતે નીકળી ગયેલ; અને તેમાં કોઈ કોઈ સ્થળે શબ્દ રચના અને વાક્ય રચનામાં તેમણે ફેરફાર કરાવેલ. તૃતીયાવૃત્તિ સંવત ૧૯૬૨ માં શ્રી પરમશ્રુતપ્રજ્ઞાવક-મંડળ તરફથી બહાર પડેલ; જે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદે સંશોધિત કરેલ અને તેમાં તેમણે ઘણે ઠેકાણે ભાષાશૈલીમાં સુધારા વધારા કરેલ છે. જે કે તેમ કરતાં મૂળ આશય કાયમ રાખ્યો છે. શ્રીમદની મૂળકૃતિ કાયમ રાખવા અને તે વચનો (૧૬ વર્ષનો) તેમનો ક્ષયોપશય સૂચવવા અર્થે અમે ત્રીજી આવૃત્તિમાં થયેલો સુધારો વધારો આ આવૃત્તિમાં આપેલ નથી, પણ પ્રથમાવૃત્તિ પ્રમાણે સુદ્રિત કરાવેલ છે. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં થયેલ ફેરફાર નીચે ટિપ્પણમાં ‘દ્વિતીયાવૃત્તિ પાઠાન્તર’ તરીકે આપેલ છે.

ધર્મ વિષયના પ્રવેશકોને માટે યોગ્યથેલ આ ‘ખાલાવખોધ’ ભાગની યોજનાનું મનન શ્રીમદની આ વચનું શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ અનુમાનવાનું એક સાધન ગણી શકાય.

ઘાટકોપર,
અક્ષયતૃતીયા,
સં ૧૯૯૨. }

હેમચંદ ટોક્કરશી મહેતા.

ઉપોદ્ધાત.

નિર્ઘં પ્રવચનને અનુકૂળ થઈ સ્વદયનાથી આ ગ્રંથ ગુંથું છઉં. પ્રત્યેક શિક્ષા વિષયરૂપી મુશ્કિયાથી આ મૂર્ખાનુભૂતિ પામશે. આડંબરી નામ એ જ સુરુષ્ણુ કારણ છે, એમ સમજતાં છતાં પરિણામે અપ્રભુત્વ રહેણું હોવાથી એમ કહેણું છે તે ઉચિત થાઓ! ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ મુશીબનો ઉપદેશ કરનારા પુરુષો કંઈ ઓછા થયા નથી; તેમ આ ગ્રંથ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનનામ્ય નથી; પણ વિનયરૂપે તે ઉપદેશદ્રોના દુરંધર પ્રવચનો આગળ કનિષ્ઠ છે. આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે, પ્રધાન પુરુષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે; તેમ તેવા દુરંધર ગ્રંથનું ઉપદેશબીજ રોધાવા, અત કરણ ક્રોધ કરવા આવા ગ્રંથનું પ્રયોજન છે.

*અર્પણ પત્ર:-પુણ્ય પ્રભાવક પુત્ર ધર્માનુરાગી બાઈ થી નેમ-ચંદ્રબાઈ વસનજી (માંગરોળ નિવાસી), મુંબઈ.—આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરાવવામા આપની પુરેપુરી આકાંક્ષા હતી. તેમ એ માટે આપે પુરતું ઉત્તેજન પણ આપ્યું છે. નિર્નેયર ભગવાનના પ્રસિદ્ધ કરેલા તત્ત્વપર આપનો બહુ અનુરાગ છે, ધર્મ અને ધર્મશ્રેદ્ધિઓના ઉગતી જ્ઞેવાની આપની બહુ અભિવાધ છે. ઉદારતાનો આપનો ગુણ રત્નતિપાત્ર છે. આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવાને માટે આપે ઉપકાર બુદ્ધિ દર્શાવી તેમજ અધ્યયન બુદ્ધિથી સત્ત્વ વસ્તુ શ્રદ્ધા કરવાની ઇચ્છા રાખો છો જેન જ્ઞાનસાગર આપવા મુખ્ય ખાતે આપનું પ્રયોજન થાય છે. ઇ. ઇ. ૧૯૦૨ માર્ચે મારણોથી પ્રસિદ્ધ કરાવે આ ગ્રંથ આપને બહુ માનપૂર્વક અર્પણ કર્યો છે.

*આશય પત્ર:-આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામા મોટામા મોટો આશય તો શેઠ નેમચંદ વસનજીનો છે. પરંતુ એથી પ્રથમ અને પ્રબળ આશય એક મુક્તબાઈએ પણ આપ્યો છે, તેથી તેઓનો ઉપકાર બૂલી જવો ઉચિત નથી એ બાઈ તે મોરબીના મુલક મરાઠુર મરહુમ મંત્રિ કીરચંદ વખતવચંદ પત્ની અને રાજકોટ નિવાસી શા. ઓદયજી ખીમજીના પુત્રી છે. એ બાઈના સ્વર્ગવાસી પુત્ર યેવાબાઈના સ્મરણુએ એક ઉત્તમ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધમા મૂકવાનો એમનો હેતુ હતો, અને સોધ વિશોધથી એ સંબંધી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાને કહ્યું, તે સાથે સહર્ષ સારો આશય આપ્યો. આવા સુખ કામમા એઓનો ઉત્તમ પ્રયાસ થાય એ બહુ વખાણવા લાયક છે. બાઈવર્ગમા એ ટકાવણુ આ દેશમા ઓતુ જ. મરહુમ કીરચંદ વખતવચંદ ૧૯૨૦ માં મરણીક પ્રાપ્ત થયા. એઓ જેન ધર્મના ઉત્સાહી અને એક પ્રકારના બાવિક હતા. એઓએ મોરબીના પ્રધાન પદમા

* મોક્ષમાયાની પ્રથમાનુભૂતિમા શ્રીમદે આપેલ અર્પણપત્ર તથા આશયપત્ર અમે અને આપીએ છીએ —સરોધક

આ પ્રથમ દર્શન અને બીજાં અન્યદર્શનોમા તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ મુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત મુષ્ણતરંગ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્ય-સાધનો શ્રમણ-ભગવંત-શાતપુત્રે પ્રકાશ્યા છે, તેનો સ્વરૂપતાથી કિંચિત્ સંચય કરી તેમાં મહાપુરુષોનાં નાના નાના ચરિત્રો એકત્ર કરી આ મોક્ષ-માળાને વિભૂષિત કરી છે. તે—“વિદગ્ધમુખમંડનભવતુ.” [સંવત્ ૧૯૪૩.]

° ° ° ° ° ° ° °

*મોક્ષમાળા અમે સોળ વરસ અને પાંચ માસની ઉંમરે ત્રણ દિવસમાં રચી હતી. ૬૭ મા પાઠ ઉપર શાહી ટોળાઈ જતા તે પાઠ ફરી લખવો પડ્યો હતો, અને તે ઠેકાણે ‘બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી’ નું અમૂલ્ય તાત્ત્વિક વિચારનું કાવ્ય મુક્યું હતું

નામાકિતતા મેળની છે એમના સ્વર્ગવાસથી બાઈના મનમા શોધોળાયા કરતો હતો, અને તે ન્યા કેવળ વિચારે પડ્યો નહોતો લા બીજે શોક કેવો થયો, એટલે કે એમના પ્રિય પુત્ર ઘેલાભાઈનો સ્વર્ગવાસ થયો એથી શોક કેવો હતપત્ર થાય તે વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવની છે, તોપણ બાઈએ સસારનો અનિત્યભાવ, કાળની ગહન ગતિ અને ભાવિ પ્રબળ માનીને ધીરજ ધરી હૃદયમા એ પ્રકારનો પુણ્ય ભાવ હતપત્ર કર્યો; અને અનાયને ઉપકાર કર્તા થાય એવું સાત દબર રૂપિયા ખર્ચી સદાવ્રત બા મુ જેની યોજના સારી હોવાથી બહુ કાળ મુઠી ચાવશે જિનેશ્વર ભગવંત પ્રશ્નિત માર્ગની વૃદ્ધિને માટે ૪૫૦ રૂ૦ ખર્ચે મહાન ભગવતિસૂત્ર અર્થિના સ્થાનકમા આપવા યોજના કરી સર્વત્સરીના પારણાનો ખર્ચ સો એક રૂ૦ નો પ્રતિવર્ધ થાય છે તે હમેશને માટે ચાલુ રહે એવી યોજના પણ એઓએ કરી છે પાલણપુર ઇલાહિક સ્થળે જતા તેઓએ સારી હદારતા કરી છે એમ યથાશક્તિ ઉત્તમ કામ તેઓએ કર્યો છે એ દૃષ્ટિએ જોતા તેઓએ ખોતા તરફનો ઉચ્ચ પ્રકારનો ધર્મ બજાવ્યો છે. પ્રસિદ્ધ કર્તા કૃતપ્રભાવ માનીને આશ્રય પત્ર પૂર્ણ કરતા વિજ્ઞાપિ કરે છે કે ‘શક્તિ-માન પુરુષો શાશનનો પ્રકાશ કરે;’ વળત નહીં ચૂકી જૈન તત્ત્વ દર્શાવે એવા ત્રયો પ્રસિદ્ધ કરો આવા ઉત્તમ કામમા આ બાઈએ પગતુ ભર્યું છે, તેથી તેમને શાખાશી ઘટે છે વિરોધ લખવાનું પ્રયોજન પણ શું ! મોરબી, સુરત, અમદાવાદ, લીમગી, મુબઈ, ભાવનગર, માટવી, રાજકોટ, જેતપુર, વાકાનેર, વગેરે સ્થળેથી મળેલા આશ્રય માટે ઉપકાર માનુ છઉં —અભિદ્ધ કર્તા.

* આ ‘ઉપોદ્ઘાત’ તરફનો ભાગ શ્રીમદના જુદા જુદા લેખોમાથી લઈ તેમના પોતાવા જ શબ્દોમા અને આપેલ છે —સરોધક.

જૈન મર્જને સમન્વત્તા તેમાં પ્રયાસ કર્યો છે જિનોક્ત માર્ગથી કંઈ પણ ન્યુનાધિક તેમાં કહ્યું નથી વીતરાગ માર્ગપર આજ લવૃદ્ધની રુચિ થાય, તેનું સ્વરૂપ સમન્વય, તેનું બીજા દૃઢ્યમા રોષ ય, તેવા હેતુએ બાહ્યવબોધ-રૂપ યોજના તેની કરી છે તે જૈથી તથા તે બોધને અનુમરવા પણ એ નમુનો આપેલ છે એનો પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ લિખ છે, તે કોઈ કરશે

એ ઉપાતા વિલંબ થયેલ તેથી ચાહકોની આકુળતા ટાળવા, “ભાવના-બોધ” ત્યાર પછી રચી ઉપહાર રૂપે ચાહકોને આપ્યો હતો.

સં ૧૯૫૫, ચૈત્ર વદ ૧૧

*મોક્ષમાળામાં શબ્દાતર અથવા પ્રસંગ વિશેષમાં કોઈ વાક્યાંતર કરવાની વૃત્તિ થાય તે કરશે

ઉપોદ્ઘાતઆદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તો લખશો જીવન ચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાત કરશે

ઉપોદ્ઘાતથી વાચકને, જોતાને અટપ અપ મતાતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જ્ઞાની પુરુષોના આત્મસ્વભવરૂપ પરમધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થાય એવો લક્ષ સામાન્ય પહે રાખગો; સહજ સૂચન છે

સં ૧૯૫૬ ચૈત્ર વદ ૬ શુક્ર, વવાણીઆ

*મોક્ષમાળાના પાઠ અમે માપી માપીને લખ્યા છે ફરી આવૃત્તિ અમે સુખ ઉપજે તેમ પ્રવર્તો દેટલાક વાક્ય નીચે લીટી દોરી છે તેમ કરવા જરૂર નથી

શ્રોતા-વાચકને અનતામુધી આપણા અભિપ્રાયે ન દોરવા લક્ષ રાખવું. શ્રોતા-વાચકમાં પોતાની મેળે અભિપ્રાય ઉગવા દેવો સારાસાર તોલ કરવાનું વાચનાર-શ્રોતાના પોતાનાપર છોડી દેવું આપણે તેમને દોરી તેમને પોતાને ઉગી શકે એવા અભિપ્રાયને થબી ન દેવો

૧૯૫૬ શાદપ- વદ—વડવાણ કેમ્પ

શિક્ષણપદ્ધતિ અને સુખમુદ્રા.

આ એક સ્વાદ્વાદતત્વાવબોધ વૃક્ષનું બીજ છે આ ચચતત્ત્વ પામવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી શકે એવું એમાં કંઈ અશે પણ દૈવત રહ્યું છે એ સમ

ભાવથી કહું છઉં. પાઠક અને વાંચક વર્ગને મુખ્ય લક્ષ્યમણ એ છે કે, શિક્ષાપાઠ પાઠકરવા કરતાં જેમ અને તેમ મનન કરવા; તેનાં તાત્પર્ય અનુસવવાં, જેમની સમજણમાં ન આવતાં હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિયોથી સમજવા, અને એ યોગવાઈ ન હોય તો પાંચ સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા. એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું? તે તાત્પર્યમાંથી હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય શું છે? એમ કરવાથી આખો ગ્રંથ સમજી શકશે. હૃદય ક્રોમળ થશે; વિચારશક્તિ ખીલશે; જૈન તત્ત્વપર રૂઢી શ્રદ્ધા થશે. આ ગ્રંથ કંઈ પડન કરવારૂપ નથી; પણ મનન કરવારૂપ છે. અર્થરૂપ કેળવણી એમાં યોજી છે. તે યોજના ‘બાલ્ય-બોધ’ રૂપ છે. ‘વિવેચન’ અને ‘પ્રજ્ઞાવબોધ’ ભાગ ભિન્ન છે; આ એમાંનો એક કકડો છે; છતાં સામાન્ય તત્ત્વરૂપ છે.

સ્વભાષા સંબંધી જેને સારું જ્ઞાન છે; અને નવતત્ત્વ તેમજ સામાન્ય પ્રકરણગ્રંથો જે સમજી શકે છે; તેવાઓને આ ગ્રંથ વિશેષ બોધદાયક થશે. આટલી તો અવશ્ય લક્ષ્યમણ છે કે નાના બાળકને આ શિક્ષા-પાઠોનું તાત્પર્ય સમજણરૂપે સવિધિ આપવું.

જ્ઞાનશાળાના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષાપાઠ મુખપાઠે કરાવવા, ને વારંવાર સમજાવવા. જે જે ગ્રંથોની એ માટે સહાય લેવી ઘટે તે લેવી. એક એ વાર પુસ્તક પૂર્ણ શીખી રહ્યા પછી અવળેથી ચલાવવું.

આ પુસ્તક ભણી હું ધારું છઉં કે, સુસર્વગ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી નહીં જોશે. બહુ ઉંડાં ઉતરતાં આ મોક્ષમાળા મોક્ષનાં કારણરૂપ થઈ પડશે! મધ્યસ્થતાથી એમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને શીલ બોધવાનો ઉદ્દેશ છે.

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો મુખ્ય હેતુ ઉછરતા બાળકોનો અવિવેકી-વિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી શ્રદ્ધ થાય છે તે શ્રદ્ધતા અટકાવવાનો પણ છે.

મનમાનતું ઉત્તેજન નહીં હોવાથી લોકોની માન્યતા દેવી થશે એ વિચાર્યા વગર આ સાહસ કર્યું છે, હું ધારું છઉં કે તે ફળદાયક થશે. શાળામાં પાઠકોને ભેટ દાખલ આપવા ઉમંગી થવા અને જૈન શાળામાં ઉપયોગ કરવા મારી લક્ષ્યમણ છે. તો જ પારમાર્થિક હેતુપાર પડશે.

ધર્મ.

(કવિત)

ધર્મ વિના ઘન ધામ, ધાન્ય ધુળધાણી ધારો,
 ધર્મ વિના ધરણીમા ધિક્કતા ધરાય છે;
 ધર્મ વિના ધીમંતની, ધારણાઓ ધોખો ધરે,
 ધર્મ વિના ધર્મ, ધૈર્ય, ધુમ ધૈ ધમાય છે;
 ધર્મ વિના ધરાધર, ધુતારો, ન ધામધુમે,
 ધર્મ વિના ધ્યાની ધ્યાન, ઢોંગ ઢંગે યાય છે;
 ધારો ધારો ધવગ સુધર્મની ધુરંધરતા,
 ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મથી ધરાય છે

ધર્મ વિના પ્રીત નહી, ધર્મ વિના ગીત નહી,
 ધર્મ વિના હિત નહી, કંઈ જન કામનુ,
 ધર્મ વિના ટેક નહી, ધર્મ વિના નેક નહી,
 ધર્મ વિના ઐક્ય નહી, ધર્મ ધામ સમનું;
 ધર્મ વિના ધ્યાન નહી, ધર્મ વિના જ્ઞાન નહી,
 ધર્મ વિના ભાન નહી, છાંયુ કોના કામનું?
 ધર્મ વિના તાન નહી, ધર્મ વિના સાન નહી,
 ધર્મ વિના ગાન નહી, વચન વમામનુ.

[અવધાનમા રમેવા સીધા ધાન્યમાથી.]

શિક્ષાપાઠ ૨. સર્વમાન્યધર્મ.—

(ચોપાઈ.)

ધર્મતત્ત્વ જે પૂછ્યું મને, તો સંભળાતું સ્નેહે તને;
 જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને દિતકાર.
 ભાખ્યું ભાષણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજે દયા સમાન;
 અભયદાન સાથે સંતોષ, દ્યો પ્રાણીને, દળવા દોષ.
 સત્ય શીળ ને સઘળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
 દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય ધીરણ નહીં દેખ.
 *પુષ્પપાંખડી જ્યાં દૂસાય, જિનવરની ત્યાં નહીં આગાય;
 સર્વ જીવનું ધર્યો સૂખ, મહાવીરની શિક્ષા મૂખ્ય.
 સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહીં વિશેષ;
 સર્વ પ્રકારે જિનનો બોધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ!
 એ ભવતારક મુંદર રાહ, ધરિયે તરિયે કરિ ઉત્સાહ;
 ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણુ ધર્મ સદા પ્રતિફૂળ.
 તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પહોંચે શાશ્વત મુખે;
 શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ,

શિક્ષાપાઠ ૩. કર્મના ચમત્કાર.—

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જઉં છઉં; એ ઉપરથી વિચાર કરશો તો તમને પરભવની શ્રદ્ધા દ્રઢ થશે.

એક જીવ મુંદર પશ્વે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટક જોડડી પણ મળતી નથી, એક ભાત ભાતનાં લોજનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને કાળી નરનાં પણ સાંસા પડે છે. એક અગણિત લક્ષ્મીના ઉપયોગ લે છે, એક કુટ્ટી બદામ માટે ઘર્ષને ઘેર ઘેર ભાટકે છે. એક મધુર વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક લેવો ઘર્ષને રહે છે. એક મુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત ઘર્ષ ફરે છે, એકને ખરા શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ ઓઠવને મળતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રબળ છે, એક ભુદ્ધિશાળી છે, એક જડ-

* વિરેધર ભગવાનની કહેલી ઉત્તરી દયાના ચક્રન અર્થે આ ૫૬ સમજવા યોગ્ય છે.

ભરત છે, એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અંધ છે, એક લૂલો છે, એક પાંગળો છે, એક કીર્તિમાન છે, એક અપયશ લોગવે છે, એક લાખો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, એક તેટલાના જ ટુંબા સહન કરે છે, એકને ભોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને ભેતાં વમન થાય છે, એક સંપૂર્ણ ઇદ્રિયોવાળો છે, એક અપૂર્ણ છે. એકને દિન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી, એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાધાનથી હરાયો, એક જન્મ્યો કે મુઓ, એક મુએલો અવતર્યો, એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઈને મરે છે. કોઈનાં મુખ, લાપા અને સ્થિતિ સરખાં નથી. મૂર્ખ રાજગાદી પર ખમાખમાથી વધાવાય છે, સમર્થ વિદ્વાનો ધણા ખાય છે !

આમ આખા જગતની વિચિત્રતા સિત્ત સિત્ત પ્રકારે તમે જુઓ છો; એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે? મેં કહ્યું છે, છતાં વિચાર આવતો હોય તો કહો તે શા વડે થાય છે? પોતાનાં ખાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મવડે આખો સંસાર ભમવો પડે છે. પરભવ નહીં માનનાર પોતે એ વિચાર શા વડે કરે છે? એ વિચારે તો આપણી આ વાત એ પણ માન્ય રાખે.

શિક્ષાપાઠ ૪. માનવદેહ.—

તમે સાંભળ્યું તો હશે કે વિદ્વાનો માનવદેહને ણીત્ર સઘળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે; પણ ઉત્તમ કહેવાનું કારણ તમારા જાણવામાં નહીં હોય માટે ત્યો હું કહું આ સંસાર બહુ દુખથી ભરેલો છે. એમાંથી જ્ઞાનીઓ તરીને પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અતંત મુખમાં વિરાજમાન થાય છે. એ મોક્ષ ણીત્ર કોઈ દેહથી મળનાર નથી. દેવ, તિર્યંક કે નરક એ એકે ગતિથી મોક્ષ નથી; માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે પૂછશો કે સઘળાં માનવિઓનો મોક્ષ કેમ થતો નથી? એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં. જેઓ માનવપણુ સમજે છે તેઓ સંસાર શોકને તરી જાય છે. માનવપણુ વિદ્વાનો એને કહે છે કે, જેનામાં વિવેકશુદ્ધિ ઉદય પામી હોય; તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજને પરમ તત્ત્વ, ઉત્તમ આચાર અને સત્કર્મનું સેવન કરીને તેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે. મનુષ્યના શરીરના દેખાવ ઉપરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને

દાઈને કહે છે એ હાથ, એ પગ, એ આંખ, એ કાન, એડ મુખ, એ હોઠ અને એક નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવું એમ આપણે સમજી નહીં જો એમ સમજીએ તો પછી વાત્રાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ, એટલે પણ એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રાણ કર્યું છે વિશેષમાં એડ પૂજી પણ છે, ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો? નહીં માનવપણ સમજે તે જ માનવ કહેવાય

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, એ લવ દુર્લભ છે, અને પુણ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાપડે છે, માટે એથી ઉતાવળે આત્મસાર્થક જરી લેવું અયમતદુનાર, ગજમુકુમાર જેવા નાના બાળકો પણ માનવપણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા મનુષ્યમાં જે રાત્રિ વધારે છે તે શક્તિવડે કરીને મહોન્મત્ત હાથી જેવા પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે, એ જ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાના મનરૂપી હાથીને વશ કરી લે તો ટેટલું કંડયણ થાય.

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી એથી આપણને મળેલો એ જટુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ જરી લેવો અવશ્યનો છે દેટલાક મૂખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિપયમાં અને અનેક પ્રકારના મદમાં મળેલો માનવદેહ વૃથા ગુમાને છે અમૂલ્ય જોસ્તુષ દારી બેસે છે એ નામના માનવ ગણાય, આથી તો વાનરરૂપ જ છે

મોતની પણ નિશ્ચય આપણે લાણી શકતા નથી, માટે જેમ જાને તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાવધાન થવું

શિક્ષાપાઠ ૫. અનાથી મુનિ, ભાગ ૧.—

અનેક પ્રકારની રિદ્ધિવાળો મગધદેશનો શ્રેષ્ઠિક નામે રાજા અશ્વક્રીડાને માટે મહિકુક્ષ એ નામના વનમાં નીકળી પડ્યો વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી નાના પ્રકારના વૃક્ષો ત્યાં આવી રહ્યા હતા, નાના પ્રકારની કોમળ વેંચીઓ ઘટાગોપ થઈ ગઈ હતી, નાના પ્રકારના પખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતા હતા, નાના પ્રકારના પક્ષિઓના મધુરા ગાયન ત્યાં સહજાતા હતા, નાના પ્રકારના ફૂલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું, નાના પ્રકારના જળના ઝરણ ત્યાં વહેતા હતા, દુકામાં એ વન નીનવન જેવું લાગતું હતું તે વનમાં એક ઝાડ તમે મહા સમાધિવત પણ મુકુમાર અને મુખોચિત મુનિને તે શ્રેષ્ઠિકે બેઠો દીવે એનું રૂપ જોઈને તે રાજા અત્યંત આનંદ

પામ્યો ઉપમારહિત રૂપથી વિસ્મય થઈને મનમાં તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો આ મુનિનો કેવો અદ્ભુત વર્ણ છે ! એનું દેહ મનોહર રૂપ છે ! એની ડેવી અદ્ભુત સૌન્દર્યતા છે ! આ કેવી નિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે ! આના અગથી વેરાગ્યનો કેવો ઉત્તમ પ્રકાશ છે ! આની ડેવી નિર્લોભતા જણાય છે ! આ સયતિ કેવું નિર્ભય નમ્રપણુ ધરાવે છે ! એ ભોગથી કેવો નિરક્ત છે ! એમ ચિંતનતો ચિંતવતો, મુદ્ધિત થતો થતો, સ્તુતિ કરતો કરતો, ધીમેથી ચાલતો ચાલતો, પ્ર-ક્ષિણા દેઈને તે મુનિને વદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે શ્રેણિક બેઠો પછી એ હાથની અજબિ કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછ્યું કે “હે આર્ય ! તમે પ્રશંસા કરવાથી ય એવા તરણુ છે, ભોગ નિવાસને મટે તમારી વય અનુદૂળ છે સસારમાં નાના પ્રકારના સુખ રચ્યા છે નહીં નહીંના કામભોગ, જળ સર્ણવીના વિવાસ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રીઓના મુખનયનનું મધુરુ શ્રવણ છતાં એ સમગ્રાણોનો ત્યાગ કરીને મુનિત્વમાં તમે મહા ઉદયમ કરો છો એનું શુ ખારણુ ? તે મને અનુચ્છેદથી કહો ” રાજના આવા વચન સાંભળીને મુનિએ કહ્યું “હે રાજ ! હું અનાથ હતો મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર તથા યોગ ક્ષેમનો કરનાર, માગપર અનુક્રા આપનાર, કરુણાથી કરીને પરમ મુખનો દેનાર, એવો મારો કોઈ મિત્ર થયો નહીં એ કારણુ મારા અનાથીપણાનું હતું ’

શિક્ષાપાઠ ૬. અનાથી મુનિ, ભાગ ૨.—

શ્રેણિક, મુનિના લાપણુથી સ્મિત હતીને જોત્યો “તમારે મહા રીદ્ધિવતને નાથ કેમ ન હોય ? બે કોઈ નાથ નથી તો હું થઉં છઉં હે લયતાણુ ! તમે ભોગ ભોગવો હે સયતિ ! મિત્ર, જ્ઞાતિએ કરીને દુર્નગ છે એવો તમારો મનુષ્યમય મુલમ કરો ! અનાથીએ કહ્યું ‘અરે શ્રેણિક રાજ ! તું પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શુ થઈશ ? નિર્વન તે ધન કથ જ્યાથી બનાવે ? અણુ તે શુદ્ધિદાન જ્યાથી આપે ? અન્ન તે નિદ્રતા ક્યાથી દે ? વજ્રયા તે સતાન ક્યાથી આપે ? જ્યારે તું પોતે અનાથ છે, ત્યારે મારો નાથ ક્યાથી થઈશ ? મુનિના વચનથી રા ૧ અતિ આકુળ અને અનિનિસ્મિત થયો કોઈ જાણે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી તે વચનનું ચતિમુખથી શ્રવણ થયું એથી તે શકિત થયો, અને જો’રો ‘હું અનેક પ્રમગ્ના અશ્વનો ભોગી છઉં, અનેક પ્રકારના મોન્મત્ત હાથીઓનો ધગ્ગી છઉં, અને પ્રારની

સૈન્યા મને આધીન છે, નગર, ગ્રામ અંત પુર અને ચતુષ્પાદની મારે કંઈ ન્યૂનતા નથી, મનુષ્ય સર્વેની સઘળા પ્રકારના લોગ હું પામ્યો છઉં, અનુ ચરો મારી આજ્ઞાને રુડી રીતે આરાધે છે, પાએ પ્રકારની સપત્તિ મારે ઘેર છે, અનેક મનવાઝિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે આવો હું મહાન છતા અનાથ કેમ હોઉં? રખે હે ભગવન્! તમે મૃષા બોલતા હો ” મુનિએ કહ્યું “ હે રાજા! મારુકહેલું તુ ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી હવે હું જેમ અનાથ થયો, અને જેમ મેં સસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છઉં, તે એાશ અને સાવધાન ચિત્તથી સામ્રાજ, સાલગીને પછી તારી રાજાનો સત્તાસત્ત્વ નિર્ણય કરજે —

કોમળી નામે અતિ દુર્લભ અને નિવિધ પ્રકારની ભવ્યતાથી ભરેલી એક સુદર નગરી છે ત્સા રિદ્ધિથી પવિર્ણુ ધનસચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો, હે મહારાજા! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમા મારી આખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ, આખે શરીરે અગ્નિ બળવા મડી, શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીવ્ર તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર ક્રોધાયમાન થયો મારા મસ્તક તે આખની અસદ વેદનાથી દુ ખવા લાગ્યું વજ્રના પ્રહાર સરીખી બીજને પણ રૌદ્ર ભય ઉપજાવનારી, એવી તે દારણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમા હતો સખ્યાબધ વૈદ્યશાસ્ત્રનિપુણ વૈદ્યરાજા મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આવ્યા, અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા, પણ તે વૃથા ગયા એ મહા નિપૂણ ગણાતા વૈદ્યરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં, એ જ હે રાજા! મારા અનાથપણ હતું મારી આખની વેદના દાળવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માલુ, પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારુ અનાથપણ હતું મારી માતા પુનઃ શોધ કરીને અતિ દુ ખાર્ત થઈ, પરંતુ તે પણ મને તે દરદથી મુક્તી શખી નહીં, એ જ હે રાજા! મારા અનાથપણ હતું એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને નિમ્ન ભાઈઓ પોતાથી જનતો પરિશ્રમ કરી ચૂમ્યા પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એ જ મારુ અનાથપણ હતું એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારુ તે દુ ખ ટળ્યું નહીં હે મહારાજા! એ જ મારુ અનાથપણ હતું મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રતા, મારાપર અતુરજ અને પ્રેમવતી હતી, તે આમુ ભરી મારુ હૈયું પલાળતી હતી, તેણે અલ્પ પાણી અને નાના પ્રકારનાં અઘોયણ, સુવાદિક મુગધી પદાર્થ, તેમજ અનેક પ્રકારના ફૂલ અદનાદિકના ભળિતા અભળિતા વિવેપન કર્યાં છતા, હું તે

વિદેપનથી મારો રોગ ગમાવી ન શક્યો, ક્ષણ પણ અળગી રહેતી નહોતી એવી તે સ્ત્રી પણ મારા રોગને ટાળી ન શકી, એ જ હે મહારાજ ! મારું અનાથપણુ હતું એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔપધથી, કોઈના વિલાપથી કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં એ વેળા પુન પુન મેં અસહ્ય વેદના ભોગવી, પછી હું પ્રપચી સસારથી ખેદ પામ્યો એકવાર જો આ મહા વિડબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખતી, દતી અને નિરાશી પ્રવર્ત્યાને ધારણુ કરું, એમ ચિંતવીને શયન કરી ગયો જ્યારે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ ત્યારે હે મહારાજ ! મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ, અને હું નિરોગી થયો માત, તાત, સ્વજન, બધવાદિકને પૂછીને પ્રભાતે મેં મહા ક્ષમાવત-ઇદ્રિયને નિયંત્ર કરવાવાળું, આરભોપાધિથી રહિત એવું અણુગારત્વ ધારણુ કર્યું

શિક્ષાપાઠ ૭ અનાથી મુનિ, ભાગ ૩ —

હે શ્રેણિક રાજ ! ત્યાર પછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો હવે હું સર્વ પ્રકારના જીવનો નાથ છું તું જો શકા પામ્યો હતો તે હવે ટળી ગઈ હશે એમ આપણું જગત-ચક્રવર્તી પર્યંત અશરણુ અને અનાથ છે. જ્યાં ઉપાવિ છે ત્યાં અનાથતા છે, મારે હું કહું છઉં તે કથન તું મનન કરી જજો નિશ્ચય માનજો કે, આપણો આત્મા જ હું ખની બરેલી વૈતરણીનો કરનાર છે, આપણો આત્મા જ કુર સાતમલી વૃક્ષના હું ખનો ઉપનવનાર છે આપણો આત્મા જ વચિત વસ્તુરૂપી હૃદયની દેવાવાળી કામધેનુ ગાયના સુખનો ઉપભવનાર છે, આપણો આત્મા જ નદનવનની પેઠે આનન્દ-કારી છે, આપણો આત્મા જ કર્મનો કરનાર છે, આપણો આત્મા જ તે કર્મનો ટાળનાર છે આપણો આત્મા જ હું ઔપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્મા જ મિત્ર ને આપણો આત્મા જ વૈગી છે આપણો આત્મા જ કનિષ્ઠ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્મા જ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહે છે

એમ આત્મપ્રકાશક બોધ શ્રેણિકને તે અનાથી મુનિએ આપ્યો શ્રેણિક રાજ બહુ સંતોષ પામ્યો જો હાથની અજ્ઞાતિ કર્મને તે એમ જોડ્યો કે “હે ભગવન ! તમે મને બહી રીતે ઉપદેશ્યો, તમે જોમ હતું તેમ અનાથપણુ કહી બતાવ્યું હે મહર્ષિ ! તમે સનાથ, તમે સબધવ અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો હે પવિત્ર સચિત ? હું તમને ક્ષમાવું છું તમારી સ્નાની શિક્ષાથી લાભ પામ્યો છું ધર્મધ્યાનમા વિદ્ય કરવાવાળું ભોગ ભોગ-યા સખધીનું મેં તમને હે મહાત્મા અવત ! જે આમત્રણુ દીધું તે સખધીનો મારો

અપરાધ મન્ત્રક નમાવીને ક્ષમા પુ હુ” એવા પ્રકારથી મૃતિ ઉચ્ચારીને રાજપુત્ર-દેશગી શ્રેણિક વિનયથી પ્રદક્ષિણા કરી સ્વસ્થાનને ગયો

મન તપોધન, મહા મુનિ મહા પ્રજ્ઞાવત, મહા યમવત, મહા નિર્વૃથ્ત અને મન શ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના શ્રેણિક રાજાને પોતાના વિનય-ચિન્તિતી લે બોધ આપ્યો છે તે ખરે! અશરણબાવના મિદ્ધ કૃષ્ણ છે નહીં મુનિ રાનાથીએ ભોગવેની વેના લેવી, કે એવી અતિ વિશેષ વેના અનંત આત્માઓને ભોગવતા ભેઈએ છીએ એવું નિચારવા લાયક છે! સસારમા અશરણતા અને અનંત અનાથતા છવાઈ રહી છે, તેનો ત્યાગ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ ધીનને સેવવાની જ ધાય છે એ જ મુનિના ધારણા છે તેમ સસારમા રહ્યા અનાથી અનાથ હતા તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નિના મેવ અનાથ જ છે સનાથ થવા સત્ત્વેવ, સત્કર્મ અને સત્શુભ ને લાભવા અવશ્યના છે

શિક્ષાપાઠ ૮. સત્ત્વેનતત્ત્વ —

નણુ તત્ત્વો આપને અવશ્ય જાણવા ભેઈએ જ્યામુની તે તત્ત્વસળની અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યામુવી અત્મદિત નથી એ નણુ તત્ત્વ તે સત્ત્વેવ, મત્કર્મ સત્શુભ છે આ પાઠમા સત્ત્વેવસ્વરૂપ વિષે કઈક કહ્યું છે

જેઓને કૃત્તવ્યજ્ઞાન અને કેવલ રાજ પ્રાપ્તિ ધાય છે કર્મના સમુદાય મહોચતપોપધ્યાનવડે વિ તોધન ધીને જેઓ જાગી નાખે છે જેઓએ ચદ્ર અને શખથી ઉજવળ એવું શુદ્ધધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે ચક્રવર્તિ—ગતવિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સસરને એજાત અનંત સોમનુ ધારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે કેવળ દયા શાંતિ ક્ષમ નિગમીત્વ અને અત્મમૃદ્ધિથી ત્રિવિધતાનો લય કરે છે સમાગમા મુખ્યતા ભોગવતા પાનવગ્નીય દરોના વરગ્નીય મોહિનીય અને અતગમ્ય એ ચાર કર્મ લાગ્નિમૂલ કરી જેઓ દરસ્વરૂપથી વિહાર કરે છે સર્વ કર્મના મૃતને જેઓ જાગી નાખે છે કેવળ મોહિની જનિત કર્મનો ત્યાગ કરી નિદ્રા લેવી તીવ્ર વસ્તુ એ તા ટાળી જેઓ પાતળા પોશા કર્મ રહ્યા મુદ્ધી ઉત્તમ શીવનુ મેવન કરે છે નિરાયતાવી કર્મચોખ્ખથી અકળાતા પામર પ્રાણીઓને યગ્મ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ બોધથી નો મેધધારણા ની હિ દેશ કરે છે, કોઈપણ નમયે કિંચિત્ માત્ર પશુ સસારી

વેલવવિલાસનો સ્વપ્નાશ પણ જેને રતો નથી, કર્મજન ક્ષય કર્યા પ્રથમ શ્રીમુખવાણીથી જેઓ છદ્મસ્થતા ગણી ઉપદેશ કરતા નથી પાપ પ્રજારના અતરાય હાસ્થ રતિ, અરતિ, લય, બ્રુગુપ્સા, ચોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને ઝામ એ અઢાર દુષણથી ગહિત, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન અને મહા ઉલોત્કર બાર ગુણ જેઓમા પ્રગટે છે, જન્મ મરણ અને અનત સસાર જેનો ગયો છે, તે મત્તેવ નિર્ઘેધઆગમમા કહ્યા છે એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોનાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેનાય છે અઢાર દોષમાનો એક પણ દોષ ટોચ ત્યા સત્ત્વેવનુ સ્વરૂપ નથી આ પરમતત્ત્વ ઉત્તમ સૂત્રેથી વિશેષ બહુનું અવશ્યનું છે

શિક્ષાપાઠ ૬. સત્ત્વર્મતત્ત્વ —

અનાદિ કાળથી કર્મ બળના બંધનથી આ આત્મા સસારમા રજંડયા કરે છે સમય માન પણ તેને ખન મુખ નથી અવોગતિને એ સેવ્યા ઠરે છે, અને અવોગતિમા પડતા આત્માને ધરી રાખનાર જે વસ્તુ તેનું નામ ‘ધર્મ’ કહેવાય છે એ ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને લિંગ બિન્ન ભે’ કહ્યા છે તેમાના મુખ્ય બે છે ૧ વ્યવહારધર્મ ૨ નિશ્ચયધર્મ

વ્યવહારધર્મમા દયા મુખ્ય છે ચાર મહાવ્રતો તે પણ દયાની રક્ષા વાસ્તે છે દયાના આઠ ભે’ છે ૧ દ્રવ્યદયા ૨ ભાવ યા ૩ સ્વદયા ૪ પરદયા ૫ સ્વરૂપદયા ૬ અનુભવદયા ૭ વ્યવહારદયા ૮ નિશ્ચયદયા

૧ પ્રથમ દ્રવ્યદયા—કોઈપણ ઝામ ડરણુ તેમા ચલ્તાપૂર્વક જીવરક્ષા કરીને કરતું તે દ્રવ્યદયા’

૨ બીજી ભાવદયા—બીજા જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને અનુકંપા શુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવો તે ‘ભાવદયા’

૩ ત્રીજી સ્વદયા—આ આત્મા અન દ્વિધાનથી મિથ્યાત્વથી ગૃહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, તિનાજ્ઞા પાળી શકતો નથી એમ ચિંતની ધર્મમા પ્રવેશ કરવો તે ‘સ્વદયા’

૪ ચોથી પરદયા—છકાય જીવની ગ્રહા કરવી તે પરદયા

૫ પાંચમી સ્વરૂપદયા—સૂક્ષ્મ ત્રિગુણી સ્વરૂપનિચારણા તે ‘સ્વરૂપદયા’

૬. છટ્ટી અનુબંધદયા—ગુરુ કે શિક્ષક શિષ્યને કહવાં કથનથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે, પરંતુ પરિણામ કળણાનું કારણ છે એનું નામ ‘અનુબંધદયા.’

૭. સાતમી વ્યવહારદયા—ઉપયોગપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક જે દયા પાળવી. તેનું નામ ‘વ્યવહારદયા.’

૮. આઠમી નિશ્ચયદયા—શુદ્ધ-સાધ્ય-ઉપયોગમાં એકતાભાવ અને અભેદ ઉપયોગ તે ‘નિશ્ચયદયા.’

એ આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો છે. એમાં સર્વ જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન એ સઘળું વિચારપૂર્વક બેતાં આવી જાય છે.

બીજો નિશ્ચયધર્મ—પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણાં ટાળવી, આત્માને આત્મ-ભાવે ઓળખવો. આ સંસાર તે મારો નથી એ વગેરે નિશ્ચયધર્મનું સ્વરૂપ છે.

જેમાં કોઈ પ્રાણીનું દુઃખ, અહિત કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અહત્ ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી સર્વ પ્રાણી અભય થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦. સદ્ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૧.—

પિતા—પુત્ર ! તું જે શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે શાળાનો શિક્ષક કોણ છે ?

પુત્ર—પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમભુ જાણજી છે.

પિતા—તેની વાણી, ચાલચલગત વગેરે કેવાં છે ?

પુત્ર—એનાં વચન બહુ મધુરાં છે. એ કોઈને અવિનયથી બોલાવતા નથી અને બહુ ગંભીર છે. બોલે છે ત્યારે બાણે મુખમાંથી કુલ ઝરે છે. કોઈનું અપમાન કરતા નથી; અને અમને સમજાવતી શિક્ષા આપે છે.

પિતા—તું ત્યાં શા કરણે જાય છે તે મને કહે બેઈએ.

પુત્ર—આપ એમ કેમ કહ્યો છો પિતાજી ? સંસારમાં વિચારણ થવાને માટે યુક્તિઓ સમભું, વ્યવહારની નીતિ શીખું એટલા માટે થઈને આપ મને ત્યાં મોકલ્યો છો.

પિતા—તારા એ શિક્ષક દુરાચરણી કે એવા હોય તો ?

પુત્ર—તો તો બહુ માહું થાત; અમને અવિવેક અને હુવચન ઓણતાં આવડત; વ્યવહારનીતિ તો પછી શીખવે પણ કોણ ?

પિતા—જે પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ શિક્ષા કરું. જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ શીખવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં પ્રવેશ કરવાનું પરભવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મળી શકે છે, તેમ નરભવ શ્રેયસ્કર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મળી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ ભેદ છે. એક બીલોરીનો કડકો તેમ વ્યવહારશિક્ષક અને અમૂલ્ય કૌસ્તુભ જેમ આત્મધર્મ શિક્ષક છે.

પુત્ર—શીરછત્ર! આપનું કહેવું વ્યાજબી છે. ધર્મના શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવશ્ય છે. આપે વારંવાર સંસારનાં અર્નત દુઃખ સળંધી મને કહ્યું છે; એથી પાર પામવા ધર્મ જ સહાયભૂત છે; ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામિયે તો શ્રેયસ્કાર નીવડે તે મને કૃપા કરીને કહો.

શિક્ષાપાઠ ૧૧. સદ્ગુરુતત્ત્વ, ભાગ ૨.—

પિતા—પુત્ર! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧. કાષ્ટસ્વરૂપ. ૨. કાગળસ્વરૂપ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે; કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ટસ્વરૂપી ગુરુ જ તરે છે—અને તારી શકે છે. ૨. કાગળસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસારસમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં; પરંતુ કંઈપૂણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહીં. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે છુટે અને પરને પણ છુડાડે. કાષ્ટસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનમાં છે. બાકી એ પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણને વૃદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને ચાહીએ છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરુ જે ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મનાવમાં બેસાડી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વરૂપભેદ, લોકાલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘળું ઉત્તમ ગુરુવિના મળી શકે નહીં; ત્યારે તને પ્રથમ કરવાની ઇચ્છા થશે કે, એવા ગુરુનાં લક્ષણ ક્યા ક્યા? તે કહું છું. જિનેશ્વર ભગવાનની બાબેલી આજ્ઞા તેને યથાતથ્ય પાળે, બાણે અને બીજાને બોધે, કુંચનકામિનીથી સર્વભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધઆહારજળ લેતા

હોય, આવીશ પ્રકારના પરિપક્વ સહન કરતા હોય, શાંત, દાંત, નિરાશંખી અને નિતેન્દ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઈને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય, નિર્ઐશ પંથ પાળતાં કાયર ન હોય, સખી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ લ્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગતાથી સત્યોપદેશક હોય. દુંકામાં તેઓને કાષ્ટસ્વરૂપ સદ્ગુરુ ભણુના, પુત્ર! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સંબંધી આગમમાં બહુ વિવેક-પૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ તું આગળ વિચાર કરતાં શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો બોધતો જઈશ.

પુત્ર—પિતાજી, આપે મને દુંકામાં પણ બહુ ઉપયોગી અને કલ્યાણ-મય કહ્યું; હું નિરંતર તે મનન કરતો રહીશ.

શિક્ષા પાઠ ૧૨. ઉત્તમ ગૃહસ્થ.—

સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગૃહાશ્રમથી આત્મસાધનને સાધે છે; તેઓનો ગૃહાશ્રમ પણ વખણાય છે.

તે ઉત્તમ પુરુષ સામાયિક, ક્ષમાપના ચોવિહાર (પ્રત્યાખ્યાન) ઇં યમ નિયમને સેવે છે.

પરપત્નિ ભણી માતૃ બહેનની દૃષ્ટિ રાખે છે.

યથાશક્તિ સત્પાત્રે દાન દે છે.

શાંત, મધુરી અને દ્યોમળ લાખા બોલે છે.

સત્શાસ્ત્રનું મનન કરે છે.

બંને લ્યાંબુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા, કપટ, ઇં કરતો નથી.

સ્ત્રી, પુત્ર, માત, તાત, મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાંને યથાયોગ્ય સન્માન

આપે છે.

માઆપને ધર્મનો બોધ આપે છે.

યનાધી ઘરની સ્વચ્છતા, સંધતું, સંધતું શયન ઇં રખાયે છે.

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તી સ્ત્રી, પુત્રને વિનયી અને ધર્મી કરે છે.

સઘળાં કુટુંબમાં સંપત્તિ વૃદ્ધિ કરે છે.

આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે.

યાત્રકને ક્ષુધાતુર રાખતો નથી

સત્પુરુષોનો સમાગમ અને તેઓનો ઘોષ ધારણ કરે છે

સમર્થાદિ, અને સતોપયુક્ત નિરતર વર્તે છે

યથાશક્તિ શાસ્ત્રસંચય જેના ઘરમા રહ્યો છે

અટપ આગબાધી જે વ્યવહાર ચલાવે છે

આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનુ કારણ થાય એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૩. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૧.—

નિજામુ—વિચક્ષણ સત્ય^૧ કોઈ શકરની, કોઈ શ્રદ્ધાની, કોઈ વિધ્યુની, કોઈ સૂર્યની, કોઈ અગ્નિની, કોઈ ભવાનીની, કોઈ પેગમ્બરની અને કોઈ ઇસુખ્રીસ્તની ભક્તિ કરે છે એઓ ભક્તિ કરીને શુ આશા રાખતા હશે?

સત્ય—પ્રિય જિજ્ઞાસુ, તે ભાવિક મોક્ષ મેળવવાની પરમ આશાથી એ દેવોને ભજે છે

નિજામુ—કહો ત્યારે, એથી તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે એમ તમારુ મત છે?

સત્ય—એઓની ભક્તિવડે તેઓ મોક્ષ પામે એમ હું કહી શકતો નથી જેઓને તે પરમેશ્વર કહે છે તેઓ કઈ મોક્ષને પામ્યા નહીં, તો પછી ઉપાસકને એ મોક્ષ ક્યાથી આપે? શકર વગેરે કર્મક્ષય કરી શક્યા નથી અને દુષણ સંહિત છે, એથી તે પૂજવાયોગ્ય નથી

નિજામુ—એ દુષણો ક્ય ક્યા તે કહો?

સત્ય—^૨ ‘અજ્ઞાન, કામ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ વગેરે મળીને અઢાર’ દુષણમાનુ એક દુષણ હોય તોપણ તે અપૂર્ણ છે એક સમર્થ પડિતે પણ કહ્યું છે કે, ‘પરમેશ્વર છઉં’ એમ મિથ્યા રીતે મનાવનારા પુરુષો પોતે પોતાને કહે છે, કારણ, પડખામા સ્ત્રી હોવાથી તેઓ નિવયી ઠરે છે, શસ્ત્ર ધારણ કરેલા હોવાથી દ્રેષી ઠરે છે જપમાળા ધારણ કર્યાથી તેઓનુ ચિત્ત વ્યથ છે એમ સૂચવે છે ‘મારે શરણે આવ, હું સર્વ પાપ હરી લઉં’ એમ કહેનારા

દ્વિ૦ આ૦ પાઠા૦-૧ ‘અજ્ઞાન, નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, અવિ તિ ભય, મોક, બ્રુગુપ્સા, દાનાતરાય, લાભાતરાય વીર્યાતરાય ભોગાતરાય અને ઉપભોગાતરાય, કામ, હાસ્ય, રતી અને અરતિ એ અઢાર’

અભિમાની અને નાસ્તિક કહે છે. આમ છે તો પછી બીજાને તેઓ કેમ તારી શકે? વળી, કેટલાક અવતાર લેવારૂપે પરમેશ્વર કહેવાય છે તો 'ત્યાં અમુક કર્મનું પ્રયોજન તે પરથી સિદ્ધ થાય છે.'

જિજ્ઞાસુ—હાઈ, ત્યારે પૂજ્ય કોણ અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે

આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે?

સત્ય—શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ 'અનંત સિદ્ધની' ભક્તિથી, તેમજ સર્વદૂષણરહિત, કર્મબલહીન, મુક્ત, નિરાગી, સકળભયરહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

જિજ્ઞાસુ—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું?

સત્ય—હાઈ જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની નિરાગી અને નિર્વિકાર છે. એને સ્તુતિ નિંતાનું આપણને કંઈ ફળ આપવાનું પ્રયોજન નથી. આપણો આત્મા જે કર્મદળથી ઘેરાયેલો છે, તેમજ અજ્ઞાની અને મોહાંધ ધણેલો છે, તે ટાળવા અનુપમ પુરુષાર્થની અવશ્ય છે. સર્વ કર્મદળ ધૂય કરી 'અનંત જીવન, અનંત વીર્ય, અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા' એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ-આત્માની નિશ્ચયનયે રીદ્ધિ હોવાથી 'એ પુરુષાર્થતા આપે છે.' વિકારથી વિરક્ત કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. તરવાર હાથમાં લેવાથી જેમ શૂર્ય અને ભાંગથી નિગો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ શુણ્ઘિનયનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચડતો જાય છે. દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૪. જિનેશ્વરની ભક્તિ, ભાગ ૨.—

જિજ્ઞાસુ—આર્યસત્ય! સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સઘળા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઈ જરૂર છે?

દ્વિઠ આગ પાઠાઠ-૧ 'ત્યાં તેઓને અમુક કર્મનું ભોગવવું બાજી છે એમ સિદ્ધ થાય છે' ૨ 'સિદ્ધ ભગવાનની' ૩ 'અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતવીર્ય, અને સ્વસ્વરૂપમય થયા' ૪ 'તે ભગવાનનું સ્મરણ, ચિંતન, આન અને ભક્તિ, એ પુરુષાર્થતા આપે છે.'

સત્ય—હા, અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતા જે શુદ્ધસ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય, પરંતુ એ જે જે વડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું? એ વિચારતાં ઉચ્ચતપ, મહાન વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન ધ્યાન એ સઘળાંનું સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હત તીર્થંકરપદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે. જે ઉદય પરિણામે મહાલાલદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ? ક્યારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા? એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે; અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિકનો ઉદય પામીએ.

જિજ્ઞાસુ—પણ લોગસમાં તો ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામ સૂચવન ક્યાં છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજવો.

સત્ય—આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ જિનેશ્વરો થયા એમનાં નામનું સ્મરણ, ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. એ એમનો હેતુ છે. વૈરાગિનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનંત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં સમગ્રે આવી જાય છે. વર્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરનાં નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાળમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાળ ફરતાં અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતા જાય છે. એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ નિશ્ચય નથી; પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થસ્મૃત્તિ માટે વર્તતી ચોવીશીની સ્મૃત્તિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓનાં જન્મ, વિહાર, ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિક્ષેપે જાણી શકાય છે. એ વડે આપણે આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રિદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે જિનેશ્વરની લક્ષિત સળધી બહુ ઉત્તમ કારણ કહ્યું. આધુનિક દેળવણીથી જિનેશ્વરની લક્ષિત કંઈ ફળદાયક નથી એમ મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય લક્ષિત કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાખું છઉં.

સત્ય—જિનેશ્વર ભગવાનની લક્ષિતથી અનુપમ લાભ છે. એનાં કારણ મહાન છે; ‘એના ઉપકારથી એની લક્ષિત અવશ્ય કરવી જોઈએ. એઓનાં

પુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય એથી કલ્યાણ થાય છે. વગેરે વગેરે મેં માત્ર સામાન્ય કારણો યથામતિ કહ્યાં છે. તે અન્ય લાવિકોને પણ મુખદાયક થાઓ.”

શિક્ષાપાઠ ૧૫. ભક્તિનો ઉપદેશ.—

(તોટક છંદ.)

- શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;
 જિનભક્તિ શુદ્ધો તરુ કલ્પ અહો, ભલેને ભગવંત ભવંત લહો. ૧.
 નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;
 અતિ નિર્જરતા વણુ દામ શુદ્ધે, ભલેને ભગવંત ભવંત લહો. ૨.
 સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;
 શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભલેને ભગવંત ભવંત લહો. ૩.
 શુભ લાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મદ્ય પદને સમરો;
 નહિ એહ સમાન ન અન્ય કહો, ભલેને ભગવંત ભવંત લહો. ૪.
 કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;
 નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભલેને ભગવંત ભવંત લહો. ૫.

શિક્ષાપાઠ ૧૬. ખરી મહત્તા.—

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક મહાન હુકુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક પુત્રવડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે; કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતા મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા કરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લથુતા છે, લક્ષ્મીથી સસારમાં ખાન-પાન, માન, અનુચરોપર આરામ, વૈભવ, એ સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે, એમ તમે માનતા હશો પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન, બેજાનતા અને મૂઢતા આપે છે. હુકુંબસમુદાયની મહત્તા મેળવવા માટે તેનું પાલણુપોષણ કરવું પડે છે.

દ્વિ० આ० પાઠા૦-૧ ‘તેમના પરમ હપકારને લીધે પણ તેઓની ભક્તિ અવરય કરવી જોઈએ વળી તેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ શુભવૃત્તિઓનો ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શ્રી જિનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ લેય પામે છે, તેમ તેમ પરમ શાન્તિ પ્રગટે છે એમ જિન ભક્તિના કારણો અને સંસ્પર્ષમાં કહ્યાં છે, તે આત્માર્થીઓએ વિશેષપણે મનન કરવા જોઈએ છે?’

તે વડે પાપ અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કરીને કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી. એને માટે થઈને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધી વેઠવી પડે છે, છતાં એથી આપણું મંગળ શું થાય છે? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ અને એથી જીલ્લમ, અનીતિ, લાંચ તેમજ અન્યાય કરવા પડે છે કે થાય છે; ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મવડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય-વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ઇં એ તો કર્મમહત્તા છે. એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાણા પુરુષો દાન દે છે. ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખલંબન થાય છે. ‘એક સ્ત્રી કરીને તેમાં’ માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રિભાવથી જીએ છે. હુકુંબવડે કરીને અમુક સમુદાયનું હિતકામ કરે છે. પુત્રવડે તેને સંસારભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ડહાપણવડે આચરણ કરી રાજ-પ્રજા બન્નેનું હિત કરી ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે; એમ કરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે; છતાં એ મહત્તા ચોક્કસ નથી. મરણુબય માથે રહ્યો છે. ધારણા ધરી રહે છે. ચોળેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સસાર મોહિની છે; એથી આપણે એમ નિસંશય સમજવું કે સત્ય-વચન, દયા, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મ-મહત્તા કોઈ સ્થળે નથી. શુદ્ધ-પંચ-મહાવ્રતધારી લિશ્તુકે જે રિદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે ને બ્રહ્મદત્ત જેવા ચકવર્તિએ લક્ષ્મી, હુકુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી. એમ મારું માનવું છે !

શિક્ષાપાઠ ૧૭. બાહુબળ.—

બાહુબળ એટલે પોતાની ભૂલનું બળ એમ અહીં અર્થ કરવાનો નથી; કારણ બાહુબળ નામના મહાપુરુષનું આ એક નાનું પણ અદ્ભુત ચરિત્ર છે.

ઋષભદેવજી ભગવાન સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી ભરત, બાહુબળ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિહાર કરતા હતા. ત્યારે ભરતેશ્વર ચકવર્તિ થયો. આયુષ્યસાળમાં અઢી હિરણ્ય થયા પછી પ્રત્યેક રાજ્ય પર પોતાની આમ્રાય બેસાડી, અને છળંડની પ્રભૂતા મેળવી. માત્ર બાહુબળ જે ભરતે-

શ્વરનો મોટો બાઈ હતો તેણે એ પ્રભુતા અંગીકાર ન કરી. એથી પરિણામ તારતેશ્વર અને બાહુબળને મુદ્દ મંડાયું. ઘણા વખત મુઠી ભરતેશ્વર કે બળ એ બંનેમાંથી એકે હથ્થા નહીં, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ભરતેશ્વર બાહુબળ પર ચક્ર મુક્યું. એક વીર્યવી ઉત્પન્ન થયેલા બાઈપર પાત્રુ તે ચ પ્રભાવ ન કરી શકે, એ નિયમથી ફરીને પાત્રું ભરતેશ્વરના હાથમાં આવ્યું ભરતે ચક્ર મૂકવાથી બાહુબળને બહુ ક્રોધ આવ્યો. તેણે મહા બળવત્તર મુકી ઉપાડી. તત્કાળ ત્યાં તેની બાવનાનું સ્વરૂપ ફર્યું. તે વિચારી ગયો કે “હું બહુ નિંદનીય કરું છું. આનું પરિણામ કેનું દુઃખદાયક છે! ભલે ભરતેશ્વર રાજ્ય ભોગવો. મિથ્યા પરસ્પરનો નાશ શા માટે કરવો? આ મુદ્દ માર્ગ યોગ્ય નથી; તેમ ઉગામી તે હવે પાછી વાળવી પણ યોગ્ય નથી. એમ કહી તેણે પંચમુષ્ટિ કેશયુગ્મન કર્યું; અને ત્યાંથી મુનિત્વભાવે ચાલી નીકળ્યો. ભગવાન આદીશ્વર જ્યાં અણાણું દિશિત પુત્રોથી તેમજ આર્ય-આર્યાથી વિહાર કરતા હતા ત્યાં જવા ઇચ્છા કરી, પણ મનમાં માન આવ્યું ત્યાં હું જઈશ તો મારાથી નાના અણાણું બાઈને વંદન કરવું પડશે. તેથી ત્યાં તો જવું યોગ્ય નથી. પછી વનમાં તે એકાગ્ર ધ્યાને રહ્યો. હળવે હળવે બાર માસ થઈ ગયા. મહાતપથી કાયા હાડકાનો માળો થઈ ગઈ. તે સુકાં જાડ જેવો દેખાવો લાગ્યો; પરંતુ જ્યાંમુઠી માનનો અંકુર તેનાં અંત કરણથી ખસ્યો નહોતો ત્યાંમુઠી તે સિદ્ધિ ન પામ્યો. બ્રાહ્મી અને સુદરીએ આવીને તેને ઉપદેશ કર્યો; “આર્ય વીર! હવે મહોન્મત્ત હાથીપરથી ઉતરો; એનાથી તો બહુ શોધ્યું.” એઓનાં આ વચનોથી બાહુબળ વિચારમાં પડ્યો. વિચારતાં વિચારતાં તેને જ્ઞાન થયું કે “સત્ય છે હું માનરૂપી મહોન્મત્ત હાથીપરથી હજી ક્યાં ઉતર્યો છું? હવે એથી ઉતરવું એ જ મંગળકારક છે; એમ કહીને તેણે વંદન કરવાને માટે પગલું ભર્યું કે તે અનુપમ દિવ્ય કૈવલ્યક્રમજ્ઞાને પામ્યો.

વાંચનાર! જુઓ માન એ કેવી દુરિત વસ્તુ છે!!

શિક્ષાપાઠ ૧૮. ચાર ગતિ.—

“શાતાવેદની અશ્વનાવેદની વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ ચાર ગતિમાં ભ્રમ્યા કરે છે.” તો એ ચાર ગતિ ખચીત બાણુવી જોઈએ.

દ્વિં આ ૧૦ પાઠાં—૧ “અસારવનમાં શુભાશુભ જીવ શાતાવેદનીય, અશ્વનાવેદનીય વેદતાં કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ ચાર ગતિમાં ભ્રમ્યા કરે છે.”

૧. નરકગતિ—મહારંભ, મદિરાપાન, માંસભક્ષણ ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અઘોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહાઅંધકાર વ્યાપ્ત છે. ‘અંગછેદન, અગ્નિમાં બળવું’ અને છરપલાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે. અનંતદુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણી-જૂતે સાંકડ, અશાતા અને વિલવિલાટ સહન કરવાં પડે છે. જે દુઃખને દેવળગાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો!! તે દુઃખ અનતિવાર આ આત્માએ ભોગ્યાં છે.

૨. તિર્યચગતિ—છલ, જૂક, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, હેંસ, બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યચગતિમાં જૂખ, તરશ, તાપ, વધળંધન, તાડન, ભારવહન કરવા ઇત્યાદિકનાં દુઃખને સહન કરે છે.

૩. મનુષ્યગતિ—‘ખાધ, અખાધ, વિવેકરહિત છે;’ લગ્નલહીન, માતા-પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપાપાપનું ભાન નથી; નિરંતર માંસભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહાપાતક કર્યા કરે છે; એ તો અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે; આર્યદેશમાં પણ ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય પ્રમુખ મતિહીન, દરિદ્રિ, અજ્ઞાન અને રોગથી ‘પીડિત છે.’ માન-અપમાન ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખ તેઓ ભોગવી રહ્યાં છે.

૪. દેવગતિ—પરસ્પર વેર, ઝેર, કલેશ, શોક, મત્સર, કામ, મદ, ક્રુધા ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે; એ દેવગતિ. ‘ચાર ગતિ’ સામાન્ય રૂપે કહી

એક તરુણ મુકુમારને રોમે રોમે લાઙ્ગયોળ મુચા ઘોંચવાથી જે અસહ્ય વેદના ઉપજે છે તે કરતાં આઠ ગુણી વેદના ગર્ભસ્થાનમાં જીવ જ્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે. મળ, મૂત્ર, લોહી પરુમાં લગભગ નવ મહિના અહોરાત્ર મૂરછાંગત સ્થિતિમાં વેદના ભોગવી ભોગવીને જન્મ પામે છે. જન્મ સમયે ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંત ગુણી વેદના ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી બાલાવસ્થા પમાય છે. મળ, મૂત્ર, ધૂળ અને નશાવસ્થામાં અત્યુત્સાહથી રંજીતી રડીને તે બાલાવસ્થા પૂર્ણ થાય છે; અને યુવાવસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન

દ્વિઠ આઠ પાઠાઠ—૧ ‘અંગ છેદન સહન કરવું પડે છે, અગ્નિમાં બળવું પડે છે’ ૨ ‘ખાધ, અખાધ વિષે વિવેક રહિત છે,’ ૩ ‘પીડિત મનુષ્યો છે’ ૪ ‘એમ ચાર ગતિ’

કરવા માટે નાના પ્રકારના પાપમા પડવું પડે છે ત્યાથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં એટલે વિષય, વિજરમા વૃત્તિલય છે ઉન્માદ, આળસ, અભિમાન, નિંદા-દુષ્ટિ, સયોગ, વિયોગ એમ ઘટમાળમા યુવાવય ચલી જાય છે ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે શરીર કપે છે, મુખે લાળ ઝરે છે, ત્વચાપર કરોચથી પડી જાય છે, મુઘવું માલળવું અને દેખવું એ શક્તિઓ કેવળ મદ થઈ જાય છે, દેશ ધવળ થઈ ખરવા મડે છે ચાવવાની આય રહેતી નથી હાથમા લાકડી લઈ લડકચડીયા ખાતા ચાલવું પડે છે કા તો જીવનપર્યંત ખાટલે પડ્યા રહેવું પડે છે શ્વાસ ખાસી દત્તાદિક રોગ આવી વળગે છે, અને યોગ કાળમા કાળ આવીને કોગીઓ કડી જાય છે આ દેહમાથી જીવ ચાલી નીકળે છે. જાયા હતી નહતી થઈ જાય છે મરણ સમયે ડેટવી ચલી વેદના છે? ચતુર્ગતિના દુ ખમા જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ તેમા પધુ કેટલા દુ ખ રહ્યા છે? તેમ છતાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે કાળ આવે છે એમ નથી ગમે તે વખતે તે આવીને લઈ જાય છે માટે જ પ્રમાદ વિના વિચક્ષણ પુરુષો આત્મક્રયાણુને આરાધે છે

શિક્ષાપાઠ ૧૯ સસારને ચાગ ઉપમા, ભાગ ૧ —

સસારને મહા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે સ્થળે સ્થળે સસારરૂપી સમુદ્ર અર્નત અને અપાર છે અહો લોમે! એનો પાર પામવા પુન્ધાર્યનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો! આમ એમના વચન છે સગરને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે સમુદ્રમા જેમ મોલની ઘોળો ઉછળ્યા કંઈ છે, તેમ સસારમા વિષયરૂપી અને મોલઓ ઉછળે છે સમુદ્રના જળનો ઉપગ્રથી જેમ સપાટ દેખાવ છે, તેમ સસાર પણ સગળ દેખાવ દે છે સમુદ્ર જેમ ક્યાંક જહુ ઉડે છે અને ક્યાંક ભમરીઓ ખવરાવે છે, તેમ સસાર કામવિષયપ્રપચ્ચાદિકમા જહુ ઉડે છે તે મોલરૂપી ભમરીઓ ખવરાવે છે થોડું જળ છતાં સમુદ્રમા જેમ ઉભા રહેવાથી ઝાટવમા ગુચી જઈ એ છીએ તેમ સસારના લેશ પ્રસંગમા તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમા ઘુચવી દે છે સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના ખરાબા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને લેખમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીયોરૂપી ખરાબા અને ઝામરૂપી તોફાનથી સસાર આત્માને લેખમ પહોંચાડે છે સમુદ્ર જેમ ચગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતાં વડવાળ

નામની અગ્નિનો તેમા વાસ છે, તેમ સસારમા માયારૂપી અગ્નિ બળ્યા જ કરે છે સમુદ્ર જેમ યોગાસામા વધારે જળ પામીને ઉડે ઉતરે છે, તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સસાર ઉડે ઉતરે છે, એટલે મજ્જુત પાયા કરતો જાય છે

૨ સસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે, એમ સસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે અગ્નિથી બળેયો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે તેમ સસારથી બળેલો જીવ અનંત દુ ખરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો લક્ષ કરી જાય છે, તેમ સસારના મુખમા પડેલાનો તે લક્ષ કરી જાય છે અગ્નિમા જેમ જેમ ઘી અને ધંધન હોમાય છે તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ સસારમા તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ધંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે

૩ સસારને ત્રીજી ઉપમા અધકારની છાજે છે અધકારમા જેમ સીંદરી, સર્પનુ લાન કરાવે છે, તેમ સસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અધકારમા જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ લટકી વિપત્તિ લોગને છે, તેમ સસારમા બેલાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમા આમ તેમ લટકે છે અધકારમા જેમ કાચ અને હીરાનુ જ્ઞાન થતું નથી, તેમ સસારરૂપી અધકારમા વિવેક અવિરોધનુ જ્ઞાન થતું નથી જેમ અધકારમા પ્રાણીઓ છતી આપે અધ બની જાય છે, તેમ છતી શકિએ સસારમા તેઓ મોહાધ બની જાય છે અધકારમા જેમ ધ્રુવડ ઇલાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સસારમા લેલ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે અનેક ભેદે બેતા સસાર તે અધકારરૂપ જ જણાય છે

શિક્ષાપાઠ ૨૦. સસારને ચાર ઉપમા, લાગ ૨ —

૪ સસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની એટલે ગાડાના પૈડાની છાજે છે ચાલતા, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે, તેમ સસારમા પ્રવેશ કરતા તે ફરતારૂપે રહે છે શકટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતું નથી, તેમ સસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહ્યું છે, તેમ સસાર શકા, પ્રમાદાદિક આરાથી ટક્યો છે અનેક પ્રકારથી એમ શકટચક્રની ઉપમા પણ સસારને લાગી શકે છે

દ્વિં આં પાઠાં—૧ ‘તેવીજ રીતે સસાર રૂપ અગ્નિમા તીવ્ર મોહિનીરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇધન હોમાવા તે વૃદ્ધિ પામે છે’

‘સસારને’ નેટલી અધીપમા આપો એટલી થોડી છે એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી હવે એમાથી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છે

૧ સાગર જેમ મળજીત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે, તેમ સદ્ધર્મરૂપી નાવ અને સદ્ગુરુરૂપી નાવિકથી સસારસાગર પાર પામી શકાય છે સાગરમા જેમ ડાહ્યા પુરુષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી ડાહ્યો હોય છે, તેમ ત્રિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ‘ઉત્તમ રાહ’ બતાવ્યો છે, જે નિર્વિઘ્ન છે.

૨ અગ્નિ જેમ સર્વને લક્ષ કરી જાય છે, પરંતુ પ હાથી છુગાઈ જાય છે, તેમ વૈરાગ્યજળથી સસારઅગ્નિ છુગાવી શકાય છે

૩ અધકારમા જેમ દીવો લઈ જવાથી પ્રકાશ થઈ બોધ શકાય છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્જીવ દીવો સમારરૂપી અધકારમા પ્રકાશ કરી અત્ય વસ્તુ બતાવે છે

૪ શઙ્કચક્ર જેમ બળદ વિના ચાલી શકતું નથી, તેમ સસારચક્ર રાગ, દ્વેષ વિના ચાલી શકતું નથી

એમ એ સસારદરદનુ ઉપમાવડે નિવારણ અનુપાન સાથે કહ્યું તે આત્મહિતસ્વિએ નિરતર મનન કરવું, અને બીજાને બોધવું

શિક્ષાપાઠ ૨૧. બાર ભાવના.—

વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની મુદ્રલતા થવા માટે બાર ભાવના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે

૧ શરીર વંધવ, લક્ષ્મી હુદુળ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે, એમ ચિંતવવું તે પહેલી ‘અનિત્યભાવના’

૨ સમારમા મરણ સમયે જીવને શરતુ સખનાર કોઈ નથી, માન એક શુભ ધર્મનું જ શરણુ સત્ય છે, એમ ચિંતવું તે બીજી ‘અશરણુભાવના’

૩ આ આત્માએ સસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતા કરતા સર્વ બધ પ્રીધા છે. એ સસારી જીવરથી હું ક્યારે છૂટીશ ? એ સસાર મારો નથી, હું મોક્ષમયી છું એમ ચિંતવવું તે ત્રીજી ‘સસારભાવના’

૪ આ મારો આ મા એકલો છે, તે એકલો અવ્યો છે, એકલો જરો પોના ॥ કહેવા કર્મ એકલો ભોગવશે, એમ ચિંતવવું તે ચોથી ‘એકત્વભાવના’

દ્વિ. આ. પા. ૧૦—૧ અતી રીતે સસારને ૨ નિર્વિ. ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે.

૫. આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી 'અન્યત્વભાવના.'

૬. આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાને રહેવાનું ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છઉં, એમ ચિંતવવું તે છઠી 'અશુચિભાવના.'

૭. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે, એમ ચિંતવવું તે સાતમી 'આશ્રવભાવના.'

૮. જ્ઞાન, ધ્યાનમાં જીવ પ્રવર્તમાન થઈને નવાં કર્મ બાધે નહીં, એ આઠમી 'સંસ્વરભાવના.'

૯. જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે, તે નવમી 'નિર્જરાભાવના.'

૧૦. લોકસ્વરૂપનું ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વિનાશસ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી 'લોકસ્વરૂપભાવના.'

૧૧. સંસારમાં ભમતા આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો, તો ચારિત્ર સર્વ વિરતિ પરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે, તે અગ્યારમી 'બોધદુર્લભભાવના.'

૧૨. ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે, તે બારમી 'ધર્મદુર્લભભાવના.'

આ બાર ભાવનાઓ મનનપૂર્વક નિરતર વિચારવાથી સત્પુરુષો ઉત્તમ પ્રદને પામ્યા છે, પાગે છે અને પાગશે

શિક્ષાપાઠ ૨૨. કામદેવ શ્રાવક.—

મહાવીર ભગવતના સમયમાં દ્વાદશવૃત્તને વિમળ ભાવથી ધારણ કરનાર વિવેકી અને નિર્ગ્રંથવચ્ચનાનુરક્ત કામદેવ નામનો એક શ્રાવક તેઓનો શિષ્ય હતો * સુધર્માસલામાં ઇદ્રે એક વેળા કામદેવની ધર્મઅચળતાની પ્રશંસા કરી એવામાં ત્યાં એક તુચ્છ શુદ્ધિવાન દેવ બેઠો હતો † તે બોલ્યો “એ તો સમન્નયુ! નારી ન મળે ત્યાંસુધી બ્રહ્મચારી, તેમજ જ્યાંસુધી પરિપદ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદ્રઢ” આ મારી વાત હું

* ૬૦ આં મા કામદેવ શ્રાવકને બહુ વચ્ચે બોલાવ્યા છે—સરોધક મ ૨

† તેણે એવી સુદૃઢતાનો અવિશ્વાસ બતાવ્યો, અને કહ્યું કે જ્યાંસુધી પરિપદ પડ્યા ન હોય ત્યાંસુધી બધાય સહનશીલ અને ધર્મદ્રઢ જણાય

એને ચળાવી આપીને સત્ય કરી દેખાડું.” ધર્મદ્રઢ કામદેવ તે વેળા કાચો-ત્સર્ગમાં હીન હતો. દેવતાએ હાથીનું રૂપ વૈક્રિય કર્યું; અને પછી કામદેવને ખુબ ગુંધો તોપણ તે અચળ રહ્યો; એટલે મુશળ જેવું અંગ કરીને કાળા વર્ણનો સર્પ થઈને ભયંકર કુંકાર કર્યા; તોય કામદેવ કાચોત્સર્ગથી લેશ ચળ્યો નહીં; પછી અટહાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિપહ કર્યા, તોપણ કામદેવ કાચોત્સર્ગથી ચળ્યો નહિ. સિંહ વગેરેનાં અનેક ભયંકર રૂપ કર્યા; તોપણ કાચોત્સર્ગમાં લેશ હીનતા કામદેવે આણી નહીં, એમ રાત્રિના ચાર પહોર દેવતાએ કર્યા કર્યું; પણ તે પોતાની ધારણામાં ફાવ્યો નહીં. પછી તેણે ઉપયોગવડે કરીને બેયું તો મેરુના શિખરની પેરે તે અડોલ રહ્યો દીઠો. કામદેવની અદ્ભુત નિશ્ચલતા જાણી તેને વિનયભાવથી પ્રણામ કરી દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયો.

‘કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદ્રઢતા આપણને શું બોધ કરે છે તે કલ્પા વગર પણ સમજાયું હશે. એમાંથી તત્ત્વવિચાર એ લેવાનો છે કે, નિર્ઘેયપ્રવચનમાં પ્રવેશ કરીને દ્રઢ રહેવું. કાચોત્સર્ગ ઇલાદિક જે ધ્યાન ધરવાનાં છે તે જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને દ્રઢતાથી નિર્દોષ કરવાં.’ ચળવિચળ ભાવથી કાચોત્સર્ગ બહુ દોષયુક્ત થાય છે. ‘પાઈને માટે ધર્મશાળ કાઠનારા ધર્મમાં દ્રઢતા ક્યાંથી રાખે? અને રાખે તો કેવી રાખે!’ એ વિચારતાં ખેદ થાય છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૩. સત્યતા.—

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે, સત્ય એ આ ‘સૃષ્ટિનું ધારણ’ છે; અથવા સત્યને આધારે આ ‘સૃષ્ટિ રહી છે.’ એ કથનમાંથી એવી શીશ્વા મળે છે કે, ધર્મ, નીતિ, રાજ, અને બ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે; અને એ ચાર ન હોય તો જગતનું રૂપ કેવું બયંકર હોય? એ માટે થઈને સત્ય એ ‘સૃષ્ટિનું ધારણ’ છે એમ કહેવું એ કઈ અતિશયોક્તિ જેવું, કે નહીં માનવ? જેવું નથી.

દિવ આ૦ પાઠા૦—૧ ‘કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદ્રઢતા એવો બોધ કરે છે કે સત્ય-ધર્મ અને માત્ર-પ્રતિજ્ઞામાં પરમદ્રઢ રહેવું અને કાચોત્સર્ગાદિ જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદ્રઢતાથી નિર્દોષ કરવાં’ ૨ ‘પાઈ જેવા દબ્બલામ માટે ધર્મશાળ કાઠનારાની ધર્મમાં દ્રઢતા ક્યાંથી રહીરા કે? અને રહી શકે તો કેવી રહે?’ ૩ ‘જગતનું ધારણ’ ૪ ‘જગત્ રપુ છે’

વસુરાજનું એક શબ્દનું અસત્ય જોવું કેટલું દુ ખદાયક થયું હતું
 'તે તત્ત્વ વિચાર કરવા માટે અહીં હું કહું છું'

વસુરાજ, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક ગુરુ પાસેથી વિદ્યા લાગ્યા
 હતા. પર્વત અધ્યાપકનો પુત્ર હતો; અધ્યાપકે કાળ કર્યો એથી પર્વત તેની
 મા સહિત વસુરાજના દરબારમાં 'આગ્યો હતો રાત્રે' તેની મા પાસે બેઠી
 છે; અને પર્વત તથા નારદ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે એમા એક વચન પર્વત
 એવું જોત્યો કે, 'અજહોતવ્ય.' ત્યારે નારદ જોત્યો "અજ તે શુ પર્વત?"
 પર્વતે કહ્યું: "અજ તે જોકડો." નારદ જોત્યો "આપણે ત્રણે જણ તારા
 પિતા કને ભણતા હતા તારા પિતાએ તો 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'ત્રીહિ'
 કહી છે, અને તું અવળ શામાટે કહે છે? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો
 ત્યારે પર્વતે કહ્યું. "આપણને વસુરાજ કહે તે ખરું" એ વાતની નારદે
 પણ હા કહી, "ત્યાર પછી પર્વતની મા રાત્રે રાત્ર પાસે ગઈ" અને પૂછ્યું:
 "રાજા! 'અજ' એટલે શુ?" વસુરાજએ સર્ળધર્મવર્ણન કહ્યું "અજ એટલે
 'ત્રીહિ' ત્યારે પર્વતની માએ રાત્રને કહ્યું "મારા પુત્રથી 'જોકડો' કહે-
 વાચો છે માટે તેનો પક્ષ કરવો પડશે, તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે"
 વસુરાજ જોત્યો "હું અસત્ય કેમ કહું? મારાથી એ બની શકે નહીં"
 પર્વતની માએ કહ્યું "પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહીં કરો તો તમને
 હું હલ્લા આપીશ" રાજા નિચરમાં પડી ગયો કે, સત્યવડે કરીને હું મણિમય
 સિંહાસનપર અદ્ધર બેસું છઉં લોકસમુદાયને ન્યાય આપું છઉં લોક પણ
 એમ બાણે છે કે, રાજા સત્યગુણે કરીને સિંહાસનપર અતરિક્ષ બેસે છે હવે
 કેમ કરવું? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરું તો બ્રાહ્મણી મરે છે, એ વળી મારા
 ગુરુની સ્ત્રી છે ન ચાલતા છેવટે રાજાએ બ્રાહ્મણીને કહ્યું "તમે ભવે જાઓ
 હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ" આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી.
 પ્રભાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા વિનાદ કરતા રાજા પાસે આગ્યા રાત્ર
 અજણ થઈ પૂછવા લાગ્યો કે "શુ છે પર્વત?" પર્વતે કહ્યું "રાજાધિરાજ!
 'અજ' તે શુ? તે કહો" રાજાએ નારદને પૂછ્યું "તમે શુ કહો છો?" નારદે

દ્વિઃ આઠ પાઠાઃ—૧ 'તે પ્રસંગ વિચાર કરવા માટે અહીં કરીશું' ૨ 'આની
 રહ્યો હતો એક રાત્રે' ૩ 'અને જોને તેને માટે અમુક સારત મ્ત્રી પર્વતની મા જે
 પાસે બેઠી હતી તેણે આ સામંત્યે 'અજ' એમને 'ત્રીહિ' એમ તેને પણ યાદ હતું.
 રાત્રમાં પોતાનો પુત્ર દારણે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ'

કલ્પે 'અજ' તે ત્રણ વર્ષનો 'ત્રીદિ,' તમને ક્યા નથી માબરતું? વમુરાજ બોલ્યો 'અજ' એટલે 'બોદલે,' પણ 'ત્રીદિ,' નહીં તે જ વેળા દેવતાએ સિદાસનથી ઉછાળી દેશે નાખ્યો, વસ્તુ કાળ પરિણામ પામ્યો.

આ ઉપરથી આપણે 'સઘળાએ સત્ય, તેમજ રાજાએ સત્ય અને ન્યાય બંને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે,' એ મુખ્ય બોધ મળે છે.

જે પાત્ર મહાવૃત્ત લગવાને પ્રતીત કર્યા છે, તેમાના પ્રથમ મહાવૃત્તની ગ્દ્યાને માટે બાહીના ચાર વૃત્ત વાડરૂપે છે, અને તેમા પણ પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવૃત્ત છે એ સત્યના અનેક સેદ સિદ્ધાંતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૪. મત્સંગ.—

સત્સંગ એ સર્વે મુખનું મૂળ છે, 'સત્સંગ મળ્યો' કે તેના પ્રભાવવડે વાંછિત સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે. ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સંગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે, સત્સંગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે હુસંગના એક કોટ્યાધિ વર્ષ પણ લાભ ન દઈ શકતા અવોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમજ આત્માને મલિન કૃષ્ટે છે. મ મગનો સામાન્ય અર્થ એટલો કે, ઉત્તમનો સહ વાસ જ્યાં સારી હવા નવી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ જ્યાં મત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. દુર્ગંધથી કટાણીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આડુ દઈએ છીએ, તેમ હુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવગ્યનું છે, સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે, અને તે અર્નત હુસંગરૂપ તેમજ દુઃખદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે. ગમે તે ભ્રાતનો સહવાસ હોય પરંતુ જેવડે આત્મ સિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી આત્માને મલિન રંગ ચઢાવે તે સત્સંગ મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રી ઉત્તમ શાસ્ત્રમા નિરતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે, સત્પુરુષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે. મલિન વસ્ત્રને જેમ સાથ તથા જળ સ્વદૃષ્ટ કરે છે તેમ આત્માની મલિનતાને શાસ્ત્ર બોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, ટાળી શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિષ્ટ બોજન સેવાતા હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે, તે સત્સંગ નથી પણ હુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય

ઉંઠ આઠ પાઠા—૧ 'સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય તેમજ રાજાએ ન્યાયમા અપરૂપાત અને સત્ય બંને ગ્રહણ કરવા ચોખ્ખું છે' ૨ 'સત્સંગનો લાભ મળ્યો'

બોધ એવો કયો છે કે, સર્વસગ પરિત્યાગ કરી, અતરમા રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરજ રહી એકાતનુ સેવન કરો તેમા સત્સગની સ્તુતિ આવી જાય છે કેવળ એકાત તે તો ધ્યાનમા રહેવું કે યોગાદ્યામમા રહેવું એ છે, પરંતુ મમસ્વભાનિનો સમાગમ, જેમાથી એક જ પ્રકારની વર્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એક જ રૂપ હોવાથી ઘણા માણસો છતાં, અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાતરૂપ જ છે, અને તેવી એકાત માત્ર સત્સમાગમમા રહી છે કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે, વિષયીમડળ મળે છે ત્યાં સમભાવ હોવાથી એકાત કા ન કહેવી ? તેનું સમાધાન તત્કાળ છે કે, તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી પરંપર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે, અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવી કે નિર્દોષ હોતા નથી નિર્દોષ અને સમસ્વભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાત મુનિશ્વરોનો છે, તેમજ ધર્મધ્યાન પ્રશસ્ત અપારમ્પી પુરુષનો પણ કેટલેક અંશે છે જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટ જ છે ત્યાં સમસ્વભાવતા નથી, અને તે સત્સગ પણ નથી સત્સગથી જે મુખ, આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિ પાત્ર છે જ્યાં શાસ્ત્રોના સુદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, ધ્યાનની સુકથા થાય જ્યાં સત્પુરુષોના ચરિત્રપર વિચાર ઝંધાય, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરિયો છૂટે, જ્યાં સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષજન્ય કથનપર પુણ્ય વિવેચન થાય એવો સત્સગ તે મહાદુર્લભ* છે કોઈ એમ કહે કે, સત્સગમડળમા કોઈ માયાવી નહિ હોય ? તો તેનું સમાધાન આ છે જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં સત્સગ જ હોતો નથી રાજહસની સભાનો કાગ દેખાવે કદાપિ ન ઝળાય તો અવશ્ય રાગે કળાશે, મોન રહ્યો તો મુખ મુદ્રાએ કળાશે, પણ તે અધકારમા જાય નહીં તેમજ માયાવિયો સત્સગમા સ્વાર્થે જઈને શુ કરે ? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહીં બે ઘડી ત્યાં જઈ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો બને કે, જેથી રગ લાગે, અને રગ લાગે નહીં તો, બીજાવાર તેનું આગમન હોય નહીં જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહીં, તેમ સત્સગથી બૂઝાય નહીં, આવી સત્સગમા ચમત્કૃતિ છે નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમા માયા લઈને આવે પણ કોણ ? કોઈ જ દુર્ભાગી, અને તે પણ અસંભવિત છે સત્સગ એ આત્માનુ પરમ 'હિતસ્વિ' ઔપધ છે

* શ્રીમદના લેખોમા ઘણે ખરે કેમકે 'દુર્લભ' છે મેઈ મેઈ કેમકે 'દુર્લભ' છે — સશોવક ૧ 'હિતમગી'

શિક્ષાપાઠ રૂપ. પરિચરિત્રને સકોચવો.—

જે પ્રાણીને પરિચરિત્રની મર્યાદા નથી, તે પ્રાણી સુખી નથી તેને જે મળ્યું તે ઓછું છે કારણ જેટલું મળતું જાય તેટલાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે પરિચરિત્રની પ્રજ્ઞતામાં જે કંઈ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી પરંતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે પરિચરિત્રથી નિરતર ચળવિચળ અને પાપભાવના રહે છે અસ્તમાત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનું કારણ થઈ પડે દેવળ પરિચરિત્ર તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે, પણ શૂદ્રસ્ત્રો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે મર્યાદા થવાથી ઉપરાત પરિચરિત્રની ઉત્પત્તિ નથી, અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વળી જે મળ્યું છે તેમાં સતોષ રાખવાની પૃથા પડે છે, એથી સુખમાં કાળ જાય છે જોણે જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં દેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાલ થતો જાય છે તેમ તેમ લોલની વૃદ્ધિ થતી જાય છે ધર્મ સર્વોધી કેટલુંક જ્ઞાન છતાં, ધર્મની દ્રઢતા છતાં પણ પરિચરિત્રના પાશમાં પડેલો પુરુષ કોઈક જ છૂટી શકે છે, વૃત્તિ એમાં જ લટકી રહે છે પરંતુ એ વૃત્તિ કોઈ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતેષી થઈ નથી જોણે એની દુષ્ટી મર્યાદા કરી નહીં, તે જોણા દુષ્ટ ખના ભોગી થયા છે

છ ખડ સાંધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજધિરાજ, ચક્રવર્તિ કહેવાય છે એ સમર્થ ચક્રવર્તિમાં શશુમ્ નામે એક ચક્રવર્તિ થઈ ગયો છે એણે છ ખડ સાંધી લીધા એટલે ચક્રવર્તિ-પદથી તે મનાયો પણ એટલેથી એની મનોવાન્ધા તૃપ્ત ન થઈ હજી તે તરસ્ત્રો રહ્યો એટલે ઘાતકી ખડના છ ખડ સાંધવા એણે નિશ્ચય કર્યો બધા ચક્રવર્તિ છ ખડ સાંધે છે અને હું પણ એટલા જ સાધુ તેમાં મહત્તા શાની? આર ખડ સાંધવાથી ચીરકાળ દુનામાકિત થઈશ સમર્થ આજ્ઞા જીવનપર્યંત એ ખજોપર મનાવી શકીશ એવા વિચારથી સમુદ્રમાં ચર્મરત્ન મૂક્યું તે ઉપર સર્વ સૈન્યોદિકનો આધાર રહ્યો હતો ચર્મરત્નના એક હબર દેવતા સેવક કહેવાય છે, તેમાં પ્રથમ એકે નિચાર્યું કે કોણે જાણે કેટલાય વર્ષે આમાંથી છૂટકો થશે? આટલે દેવાગનાને તો મળી આવું એમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો પછી બીજો ગયો, પછી ત્રીજો ગયો અને એમ કરતા કરતા હબરે ચાલ્યા ગયા, ત્યારે ચર્મરત્ન જૂલ્યું અશ્વ ગજ અને સર્વ સૈન્યસહિત શશુમ્ નામનો તે ચક્રવર્તિ જૂલ્યો પાપ

ભાવનામા ને પાપભાવનામા મરીને તે અનત દુ ખથી ભરેલી સાતમી તમ તમપ્રભા નર્કને વિષે જઈને પડ્યો જુઓ ! છ ખડગુ અધિપત્ય તો ભોગવતુ રહ્યું, પરતુ અકસ્માત અને ભયકર રીતે પરિચ્છેદની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તિનું મૃત્યુ થયું, તો પછી બીજા માટે તો કહેવું જ શું ? પરિચ્છેદ એ પાપનું મૂળ છે, પાપનો પિતા છે, અન્ય એકાદશવ્રતને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે એ માટે થઈને આત્મહિતૈષિએ જેમ અને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદા પૂર્વક વર્તન કરવું

શિક્ષાપાઠ ૨૬. તત્ત્વ સમજવું.—

શાસ્ત્રોના શાસ્ત્રો મુખ પાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મળી શકે, પરતુ જેણે થોડા વચનોપર પ્રાંઠ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કઈનાની વાત નથી દૂદીને દરિયો ઓળંગી જવો છે

અર્થ એટલે લક્ષ્મી, અર્થ એટલે તત્ત્વ અને અર્થ એટલે શબ્દનું બીજું નામ આવા અર્થશબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે પણ ‘અર્થ’ એટલે ‘તત્ત્વ’ એ વિષયપર અહીં આગળ કહેવાનું છે જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમા આવેલા પવિત્ર વચનો મુખપાઠે કરે છે, તે તેઓના ઉત્સાહબળે સત્ક્રમ ઉપાર્જન કરે છે, પરતુ જો તેનો મર્મ ખામ્મા હોય તો એથી એ મુખ, આન, વિવેક અને પરિણામે મહાહુન કળ પામે છે અહાણ પુરુષ સુદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે, તેટલું જ મુખપાઠી અન્ય શ્વ વિચાર અને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે, કારણ તેણે અર્થ પૂર્વક નિર્ગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યા નથી, તેમ તે પર મથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી યદિ તત્ત્વ વિચાર કરવામા સમર્થ હુદ્ધિપ્રભાવ જોઈએ છીએ તોપણ કઈ વિચાર કરી શકે, પથ્થર પીમળે નહીં તોપણ પાણીથી પલળે તેમજ જે વચનામૃતો મુખપાઠે કર્યા હોય તે અર્થ સહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે નહીં તો પોપટવાળું રામ નામ પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતા શીખડાવે, પરતુ પોપટની બધા જાણે કે રામ તે દાડમ કે દ્રાક્ષ સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે કચ્છી વૈશ્યોનું દૃઢાત એક કહેવાય છે તે કઈક હાસ્યયુક્ત છે ખરું, પરતુ એમાથી ઉત્તમ શિક્ષા મળી શકે તેમ છે, એટલે અહીં કહી જઈ છઉં કચ્છના કોઈ ગામમા શ્રાવકધર્મ પાળતા રાયશી, દેવશી અને

ખેતશી એમ ત્રણ નામધારી ઓશવાળ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાળે, પરોઢિયે પ્રતિક્રમણું કરતા હતા. પરોઢિયે રાયશી અને સંધ્યાકાળે દેવશી પ્રતિક્રમણું કરાવતા હતા. રાત્રિ સંખંધી પ્રતિક્રમણું રાયશી કરાવતો; અને સંખંધે ‘રાયસી પડિછમણું ઠાયંમિ,’ એમ તેને ધોલાવવું પડતું; તેમજ દેવશીને ‘દેવસી પડિછમણું ઠાયંમિ’ એમ સંખંધ હોવાથી ધોલાવવું પડતું. યોગાનુયોગે ઘણાના આગહથી એક દિવસ સંધ્યાકાળે ખેતશીને ધોલાવવા બેસાયો. ખેતશીએ જ્યાં ‘દેવસી પડિછમણું ઠાયંમિ’ એમ આવ્યું, ત્યાં ‘ખેતશી પડિછમણું ઠાયંમિ,’ એ વાક્યો લગાવી દીધાં ! એ સાંભળી બધા હાસ્યચસ્ત થયા અને પૂછ્યું આમ કાં ? ખેતશી જોડ્યોઃ વગી આમ તે કેમ ? ત્યાં ઉત્તર મળ્યો કે, ‘ખેતશી પડિછમણું ઠાયંમિ’ એમ તમે કેમ બોલો છો ? ખેતશીએ કહ્યુંઃ હું ગરીબ છઉં એટલે મારું નામ આવ્યું ત્યાં પાધરી તકરાર લઈ બેઠા, પણ રાયશી અને દેવશી માટે તો કોઈ દિવસ કોઈ બોલતા પણ નથી. એ બન્ને કેમ ‘રાયસી પડિછમણું ઠાયંમિ’ અને ‘દેવસી પડિછમણું ઠાયંમિ’ એમ કહે છે ? તો પછી હું ‘ખેતશી પડિછમણું ઠાયંમિ’ એમ કાં ન કહું ? એની બદ્રિકતાએ તો બધાને વિનોદ ઉપજાવ્યો; પછી અર્થની કારણ સહિત સમજણ પાડી એટલે ખેતશી પોતાના મુખપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આ તો એક સામાન્ય વાત છે; પરંતુ અર્થની ખુબી ન્યારી છે. તત્ત્વજ્ઞ તેપર બહુ વિચાર કરી શકે. બાકી તો જોળ ગળ્યો જ લાગે, તેમ નિર્મલ-વચનામૃતો પણ સત્કળ જ આવે. અહો ! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બલિહારી જ છે !

શિક્ષાપાઠ ૨૭. યજ્ઞ.—

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે, તે મયલા એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્ત્વ ચઢણ કરાય છે; અને યજ્ઞથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી રાકાય છે; તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરી રાકાય છે. પાંચ સમિતિરૂપ યજ્ઞ તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે સર્વ લાવે પાળી શકાતી નથી; છતાં જેટલા લાવાંશે પાળી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાળી શકતા નથી. જિનેશ્વર ભગવંતે બાંધેલી [બોધેલી] સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેઠરકારી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી શકાય છે. એ યજ્ઞની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને

વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સખાળો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઇંધનનો વગર ખચેચે, બેચે ઉપયોગ, અનાજમા રહેવા સૂક્ષ્મ જતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુન્યા-અમાન્યા વગર રહેવા દીધેલા કામ, અસ્વચ્છ ગખેલા ઓરડા, આગણામા પાણીનું ઢોળવું, એકનું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ધખ ધખતી થાળી નીચે મૂકવી, એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફળ થાય છે, અને મહાપાપના કારણ પણ થઈ પડે છે એ માટે થઈને કહેવાનો બોધ કે ચાલવામા, બેસવામા, ઉઠવામા જમવામા અને બીજા હરેક પ્રકારમા ચલાનો ઉપયોગ કરવો એથી દ્રવ્યે અને લાભે બન્ને પ્રકારે લાભ છે ચાલ ધીમી અને ગભીર રાખવી, ઘર સ્વચ્છ રાખવા, પાણી વિધિસહિત ગળાવવું, કાષ્ઠાદિક ઇંધન ખખેરી ને નાખવા એ કઈ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી, તેમ તેમા વિશેષ વખત જતો નથી એવા નિયમો દાખવ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી એથી બિચારા અસંખ્યાત નિરાપગંધી જતુઓ બચે છે

પ્રત્યેક કામ યજ્ઞાપૂર્વક જ કરવું એ વિવેકી આવકનું કર્તવ્ય છે

શિક્ષાપાઠ ૨૮. રાત્રિભોજન —

અહિંસાદિક પચ્ચમહાવૃત્ત જેવું લગભગ રાત્રિભોજન ત્યાગવૃત્ત કહ્યું છે રાત્રિમા જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અમલરૂપ છે જે જાતિનો આહારનો રગ હોય છે, તે જાતિના તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમા ઉત્પન્ન થાય છે રાત્રિભોજનમા એ શિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે રાત્રે જમનાગ્ને ગ્નેષ્ઠને માટે અગિ સળગાવવી પડે છે ત્યારે સમીપની ભીંતપર ગહેલા નિગપરાંધી સૂક્ષ્મ જતુઓ નાશ પામે છે ઇંધનને માટે આલેવા કાષ્ઠાદિકમા ગહેલા જતુઓ રાત્રિએ નહીં દેખાવાથી નાશ પામે છે, તેમજ સર્પના ઝેરનો, કરોળિયાની લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જતુનો પણ ભય રહે છે, વખતે એ કુટુખાદિકને લયકર રોગનું કારણ પણ થઈ પડે છે

રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમા પણ સામાન્ય આચારને ખાતર ત્યાગ કર્યો છે છતાં તેઓમા પરપરાની રુઢિથી કરીને રાત્રિભોજન પેમી ગયું છે, પણ એ નિષેધક તો છે જ

શરીરની અદર બે પ્રકારના કમળ છે તે સૂર્યના અસ્તથી સંપ્રેય પામી જાય છે, એથી કરીને રાત્રિભોજનમા સૂક્ષ્મજીવભક્ષણરૂપ અહિંસા થાય છે, જે મહા રોગનું કારણ છે, એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે

સત્પુરુષો જે ઘડી દિવસ રહે ત્યારે વાણુ કરે; અને જે ઘડી દિવસ ચક્રમાં પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં. રાત્રિસોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો. એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ ભેદ જાણવા અવશ્યના છે. ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદ્દુષ્ટ છે. એ જિનવચન છે.

શિક્ષાપાઠ ૨૯. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૧.—

દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતીતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો પડ્યા છે કે, જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી; અહુ તો મનુષ્યદેહની રક્ષા કરો, એમ કહે છે; તેમ એ ધર્મમતવાળાં જનુની, મદાંધ અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જે પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જાણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાલ ખાતર એવા અસંખ્યાતા જીવોને બેધડક હણું છઉં એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ થઈ પડશે ? તેઓમાં શુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી [તેઓ] એવો વિચાર કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશ્ચિત મગ્ન છે. વેદ અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી, તોપણ એઓ કેવળ દયાને નહીં સમજનાર કરતાં ઘણા હિતમ છે. બાદર જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે; પરંતુ એ સમજા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પુષ્પમાંખડી દૂભાય ત્યાં પાપ છે એ ખરું તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞયાગાદિક હિંસાથી તો કેવળ વિરક્ત રહ્યા છીએ. અનંતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, છતાં ચાહિને જીવ હણવાની આપણી લેશ ધમ્મજા નથી. અનંતકાય અલક્ષ્યથી બહુ કરી આપણે વિરક્ત જ છીએ આ કાળે એ સમજી પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ બ્રૂષાળના પુત્ર મહાવીરના કહેલા પરમતત્ત્વ બોધના યોગજળથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રીદ્ધિ પામે છે, મુંદર સ્ત્રી પામે છે, આત્મકિંત પુત્ર પામે છે, જહોળો હુંડુંજપરિવાર પામે છે, માનપ્રતિષ્ઠા તેમજ અધિકાર પામે છે, અને તે પામવાં કંઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ ખરું ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહા દુર્લભ છે. એ રીદ્ધિ ઇત્યા-

દિક અવિવેકથી પાપનું કારણ થઈ અનંત દુઃખમાં લઈ જાય છે, પરંતુ આ ચોડી શ્રદ્ધા-લાવના પણ ઉત્તમ પદ્ધતિએ પહોંચાડે છે. આમ દયાનું સત્પરિણામ છે. આપણે ધર્મતત્ત્વચુક્ર કુળમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ અને તેમ વિભજ દયામય વર્તનમાં આવવું. વારંવાર લક્ષમાં રાખવું કે, સર્વ જીવની રક્ષા કરવી બીજાને પણ એવો જ યુક્તિપ્રયુક્તિથી બોધ આપવો. સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક બોધદાયક ઉત્તમ યુક્તિ બુદ્ધિશાળી અભયકુમારે કરી હતી તે આવતા પાઠમાં હું કહું છું, એમ જ તત્ત્વબોધને માટે યુક્તિક ન્યાયથી અનાય જેવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી!

ગિજ્ઞાપાઠ ૩૦. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૨.—

મગધ દેશની રાજગૃહી નગરીનો અધિરાજ શ્રેણિક એક વખતે સલાહારીને બેઠો હતો. પ્રસંગોપાત વાતચિતના પ્રસંગમાં માસહુબ્ધ સામતો હતા તે બોલ્યા કે, હમણા માસની વિશેષ સસ્તાઈ છે. આ વાત અભયકુમારે સાંભળી એ ઉપરથી એ હિંસક સામતોને બોધ દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સાંભળે સલાહ વિસર્જન થઈ, રાજ અતઃ પુરમાં ગયા, ત્યાર પછી કર્તવ્ય માટે જેણે જેણે માસની વાત ઉચ્ચારી હતી તેને તેને ઘેર અભયકુમાર ગયા. જેને ઘેર જાય ત્યાં સત્કાર કર્યા પછી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે, આપ શામાટે પરિશ્રમ લઈ અમારે ઘેર પધાર્યા? અભયકુમારે કહ્યું મહારાજ શ્રેણિકને અકસ્માત મહા રોગ ઉત્પન્ન થયો છે વેદ ભેળા કરવાથી તેણે કહ્યું કે, કોમળ મનુષ્યના કળબાળ સવા ટાકલાર માસ હોય તો આ રોગ મટે તમે રાજના પ્રિયમાન્ય છો માટે તમારે ત્યાં એ માસ લેવા આવ્યો છું. સામતે વિચાર્યું કે કળબાળ માસ હું મુવાનના શી રીતે આપી શકું? એથી અભયકુમારને પૂછ્યું મહારાજ એ તો કેમ થઈ શકે? એમ કહી પછી અભયકુમારને કેટલુંક દ્રવ્ય પોતાની વાત રાજ આગળ નહીં પ્રસિદ્ધ કરવા આપ્યું તે તે અભયકુમાર લેતો ગયો એમ સંઘળા સામતોને ઘેર અભયકુમાર ફરી આવ્યા સંઘળા માસ ન આપી શક્યા, અને પોતાની વાત છુપાવવા દ્રવ્ય આપ્યું પછી બીજે દિવસે જ્યારે સખા ભેટી થઈ ત્યારે સંઘળા સામતો પોતાને આસને આવીને બેઠા રાજ પસું સિંહાસનપર વિગળ્યા.

હતા. સામેતો આવી આવીને ગર્ધ કાલનું કુશળ પૂછવા લાગ્યા. રાત્ર એ વાતથી વિસ્મય થયો. અભયકુમાર ભણી બેસું એટલે અભયકુમાર બોલ્યા: મહારાજ! કાલે આપના સામેતો ગ્રામમાં બોલ્યા હતા કે હમણા માંસ સસ્તું મળે છે; બેથી હું તેઓને ત્યાં લેવા ગયો હતો; ત્યારે સઘળાએ મને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું; પરંતુ કાળજીનું સવા પૈસાભાર માંસ ન આપ્યું. ત્યારે એ માંસ સસ્તું કે મોંઘુ? બધા સામેતો સાંભળી ને શરમથી નીચું બેઠે રહ્યા; કોઈથી કંઈ બોલી શકાયું નહીં. પછી અભયકુમારે કહ્યું: આ કઈ મેં તમને દુઃખ આપવા કર્યું નથી, પરંતુ બોધ આપવા કર્યું છે. આપણને આપણા શરીરનું માંસ આપણું પડે તો અનંતભય થાય છે, કારણ આપણા દેહની આપણને પ્રિયતા છે; તેમ જે જીવનું તે માંસ હશે તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપીને પણ પોતાનો દેહ બચાવીએ છીએ તેમ તે જિયારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું બેઠે. આપણે સમજણવાળાં, બોધતાં ચાલનાં પ્રાણી છઈએ. તે જિયારાં અવાચક અને અણસમજણવાળાં પ્રાણીને મોતરૂપ દુઃખ આપીએ એ કેવું પાપનું પ્રબળ કારણ છે? આપણે આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે, સર્વ પ્રાણીને પોતાનો જીવ વહાલો છે; અને સર્વ જીવની રક્ષા કરવી એ જેવો એકે ધર્મ નથી. અભયકુમારના ભાષણથી શ્રેષ્ઠિક મહારાજ સંતોષાયા. સઘળા સામેતો પણ બોધ પામ્યા. તેઓએ તે દિવસથી માંસ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, કારણ એક તો તે અશક્ય છે, અને કોઈ જીવ હણાયા વિના તે આવતું નથી એ મોટો અધર્મ છે; માટે અભય પ્રધાનનું કથન સાંભળીને તેઓએ અભય-દાનમાં લક્ષ આપ્યું; જે આત્માના પરમ મુખનું કારણ છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૧. પ્રત્યાખ્યાન.—

‘પચ્ચખાણ’ નામનો શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામાં આવ્યો છે. એનો મૂળ શબ્દ ‘પ્રત્યાખ્યાન’ છે; અને તે અમુક વસ્તુ ભણી ચિત્ત ન કરવું એવો જે નિયમ કરવો તેને જાહેર વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે. પ્રત્યાખ્યાન નહીં કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન ખાઓ કે ન ભોગવો તોપણ તેથી સંવરપણું નથી, કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું રૂઢન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે બોજન ન કરતા હોઈએ; પરંતુ તેનો જો પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે કળ ન આપે; કારણ આપણી

ધૃત્તિ ખુબી રહી જેમ ઘરનું બારણું ઉઘાડું હોય અને જ્ઞાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય ચાલ્યું આવે તેમ ધૃત્તિના દ્વાર ખુલા હોય તો તેમા કર્મ પ્રવેશ કરે છે એટલે કે એ લાણી આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે; તે કર્મબંધનનું કાગણું છે, અને જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પછી એ લાણી દૃઢી કરવાની ધૃત્તિ થતી નથી જેમ આપણે જાણીએ છીએ કે વાસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોઈ શકાતો નથી, માટે એ લાણી આપણે દૃષ્ટિ પડું કરતા નથી, તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આપણે અમુક વસ્તુ ખવાય કે ભોગવાય તેમ નથી એટલે એ લાણી આપણું લક્ષ સ્વભાવિક જતું નથી, એ કર્મ આવવાને આડો કોટ થઈ પડે છે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી વિસ્મૃત્તિ વગેરે કારણથી કોઈ દોષ આવી જાય તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તનિવારણ પણ મહાત્માઓએ કહ્યા છે

પ્રત્યાખ્યાનથી એક બીજે પણ મોટો લાભ છે, તે એ કે અમુક વસ્તુ-ઓમા જ આપણી લક્ષતા [આપણો લક્ષ] રહે છે, બાકી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે, જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સખથી પછી વિશેષ વિચાર, મહત્ત્વ, મૂકતું કે એવી કંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી એવડે મન બહુ બહોળતાને પામી નિયમરૂપી સડકમા ચાલ્યું જાય છે. અશ્વ જો લગામમા આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રબળ છતાં તેને ધારેલે રસ્તે લઈ જવાય છે, તેમ મન એ નિયમરૂપી લગામમા આનવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમા લઈ જવાય છે, અને તેમા વારવાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે મનનો આનંદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે વળી અલ્પદય, અનંતકાય, પરસ્ત્રિયાદિક નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે માર્દવ પદાર્થો મનને આવળે રસ્તે દોરે છે પ્રત્યાખ્યાનથી મન ત્યા જતે [જતા] અટકે છે, એથી તે વિમળ થાય છે

પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ માળવાની પ્રતીક્ષા છે? તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશે વિશેષ સદ્ગુરુ સુખથી અને શાસ્ત્રાવયોકનથી સમજવા હું બોધ કરું છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૩૨. વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે.—

રાજગૃહી નગરીના રાજ્યાસનપર જ્યારે શ્રેષ્ઠિક રાજા વિરાજમાન હતો, ત્યારે તે નગરીમા એક ચડાળ રહેતો હતો એક વખતે એ ચડાળની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે તેને કેરી ખાવાની ધૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ તેણે તે લાવી

આપવા ચંડાળને કહ્યું. ચંડાળે કહ્યું, આ કેરીનો વખત નથી, એટલે મારો ઉપાય નથી, નહીં તો હું ગમે તેટલે ઉંચે હોય ત્યાંથી મારી વિદ્યાનાં જળવડે કરીને લાવી તારી ઇચ્છા સિદ્ધ કરું. ચંડાળણીએ કહ્યું: રાજાની મહારાણીના બાગમાં એક અકાળે કેરી દેનાર આંખો છે; તે પર અત્યારે કેરીઓ લેવાની રહી હશે, માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો. પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરી પાડવા ચંડાળ તે બાગે ગયો. ગુપ્ત રીતે આંખા સમીપ જઈ મંત્ર બોલીને તેને નમાવ્યો; અને કેરી લીધી. બીજા મંત્રવડે કરીને તેને હાલો એમ કરી દીધો. પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેની સ્ત્રીની ઇચ્છા માટે નિરંતર તે ચંડાળ વિદ્યાબળે ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં માળીની દૃષ્ટિ આંખા બહુ ગઈ. કેરીઓની ચોરી થયેલી જોઈને તેણે જઈને શ્રેષ્ઠિક રાજા આગળ નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું. શ્રેષ્ઠિકની આજ્ઞાથી અભયકુમાર નામના બુદ્ધિશાળી પ્રધાને યુક્તિવડે તે ચંડાળને શોધી કાઢ્યો. પોતા આગળ તેણી પૂછ્યું, એટલાં બધાં માણસો બાગમાં રહે છે છતાં તું કેવી રીતે ચઢીને એ કેરી લઈ ગયો કે જે વાત કળવામાં પણ ન આવી? તે કહે. ચંડાળે કહ્યું આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું સાચું જોડી જઈ છઉં કે મારી પાસે એક વિદ્યા છે તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો. અભયકુમારે કહ્યું, મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે; પરંતુ મહારાજા શ્રેષ્ઠિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાનો અભિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના ગદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા કરાવી શકું. ચંડાળે એમ કરવાની હા કહી. પછી અભયકુમારે ચંડાળને શ્રેષ્ઠિક રાજા જ્યાં સિંહાસનપર બેઠો હતો ત્યાં લાવીને સામે ઉભો રાખ્યો; અને સૂઘળી વાન રાજાને કહી બતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાળે પછી સામા ઉભા રહી થરથરતે પગે શ્રેષ્ઠિકને તે વિદ્યાનો જોધ આપવા માંડ્યો; પણ તે જોધ લાગ્યો નહીં. ઝડપથી ઉભા થઈ અભયકુમાર જોડ્યા: મહારાજા! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય થીજવી હોય તો સામા આવી ઉભા રહો; અને એને સિંહાસન આપો. રાજાએ વિદ્યા લેવા ખાતર એમ કર્યું તો તત્કાળ વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આ વાત માત્ર જોધ લેવાને માટે છે. એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેષ્ઠિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ચંદણ કરવાનું છે કે, સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો [અવશ્યનો છે]. આત્મ-વિદ્યા પામવા નિર્ઐશ્વર્યનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગળદાયક થાય!

વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે ઉત્તરાધ્યયનમા ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂળ કહી વર્ણવ્યો છે ગુરુનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે

શિક્ષાપાઠ ૩૩. સુદર્શન શેઠ.—

પ્રાચીન કાળમા શુદ્ધ એકપત્નીવ્રતને પાળનારા અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે, એમાથી સકટ સહી નામાકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે એ ધનાઢ્ય મુદર મુખમુદ્રાવાળો, કાતિમાન અને મધ્ય વયમા હતો જે નગરમા તે રહેતો હતો, તે નગરના રાજ્યદરબાર આગળથી કઈ કામ પ્રસંગને લીધે તેને નીકળવું પડ્યું એ જ્યારે ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે રાજાની અભયા નામની રાણી પોતાના આવામના ગોખમા બેઠી હતી ત્યાંથી સુદર્શન ભણી તેની દૃષ્ટિ ગઈ તેનું ઉત્તમ રૂપ અને કાયા જોઈને તેનું મન લનચાયુ એક અનુચરી મોકલીને કપટભાવથી નિર્મેળ કારણ ખતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો કેટલાક પ્રકારની વાતચિત કર્યા પછી અભયાએ સુદર્શનને ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું આમત્રણ કર્યું સુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તોપણ તેનું મન શાંત થયું નહીં છેવટે કટાણીને સુદર્શને યુક્તિથી કહ્યું બહેન, હું પુરુષત્વમા નથી તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવભાવ કર્યા એ સઘળી કામચેષ્ટાથી સુદર્શન ચળ્યો નહીં, એથી કટાણી જઈને ગણીએ તેને જતો કર્યો

એક વાર એ નગરમા ઢિભણી હતી તેથી નગર બટાર નગરજનો આનં થી આમ તેમ ભ્રમતા હતા ધામધુમ મચી રહી હતી સુદર્શન શેઠના છ દેવકુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યાં આવ્યા હતા અભયા રાણી કપિયા નામની દાસી સાથે ઠાઠમાઠથી ત્યાં જ વી હતી સુદર્શનના દેવપૂતળા જેવા છ પુત્રો તેના જોવામા આવ્યા, કપિલાને તેણે પૂછ્યું આવા રમ્ય પુત્રો દોના છે? કપિયાએ સુદર્શન શેઠનું નામ આપ્યું એ નામ સાંભળીને રાણીની છાતીમા કટાર ભાંકાઈ, તેને કારી ઘાવાયો સઘળી ધામધુમ વીતી ગયા પડી માયા કથન ગોઠવીને અભયાએ અને તેની દાસીએ મળી રાજાને કહ્યું તમે માનતા હશો કે, મરા રાજ્યમા ન્યાય અને નીતિ વર્તે છે દુર્જનો ॥ મારી પ્રજા દુઃખી નથી, પરંતુ તે સઘળું મિથ્યા છે અતઃ પુરમા પણ દુર્જનો પ્રવેશ કરે ત્યાંમુઘી હજી અધેર છે! તો પછી બીજા સ્થળ માટે પૂછવું પણ શું?

તમારા નગરના સુદર્શન નામના શેઠે મારી કને લોગનું આમંત્રણ કર્યું. નહીં કહેવાયોગ્ય કથનો મારે સાંભળવાં પડ્યાં; પણ મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો. એથી વિશેષ અંધારું કયું કહેવાયાં રાજા મૂળે કાનના કાચા હોય છે એ વાત જાણે સામાન્ય છે, તેમાં વળી સ્ત્રીનાં માથાવિ મધુરાં વચન શું અસર ન કરે? તાતા તેલમાં ટાઢાં જળ જેવાં વચનથી રાજા ક્રોધાયમાન થયા, સુદર્શનને શૂળીએ ચઢાવી દેવાની તત્કાળ તેણે આજ્ઞા કરી દીધી, અને તે પ્રમાણે સઘળું થઈ ગયું. માત્ર શૂળીએ સુદર્શન એસે એટલી વાર હતી.

ગમે તેમ હો, પણ 'સૃષ્ટિના' દિવ્ય ભંડારમાં 'અજવાળું' છે, સુદર્શનને શૂળીએ એસાચો, કે શૂળી કીટીને તેનું જળજળતું સોનાનું સિંહાસન થયું; અને દેવ, હુંહુમી થયા; સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી ગયો. સુદર્શનનું સત્યશીળ વિશ્વમંડળમાં 'જળકી' ઉઠયું. શીયળ અને સુદર્શનની ઉત્તમ દ્રઢતા એ બન્ને આત્માને પવિત્ર શ્રેણિએ ચઢાવે છે !

શિક્ષાપાઠ ૩૪. બ્રહ્મચર્યવિષે સુભાષિત.—

(લેહરા)

નિરખીને નવબૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;	
ગણે કાષ્ટની પૂતળી, તે ભગવાનસમાન.	૧.
આ સઘળા સસારની, રમણી નાયકરૂપ;	
એ ત્યાગી, લાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ.	૨.
એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;	
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ, પુર ને અધિકાર.	૩.
વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન,	
લેશ મદીરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન.	૪.
જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ મુખદર્ધ;	
ભવ તેનો ભવ પછિ રહે, તત્ત્વવચન એ ભાર્ધ.	૫.
મુદર શીયળમુરતરે, મન વાણી ને દેહ;	
જે નરનારી સેવશે, અનુષ્ઠાન ફળ છે તેહ.	૬.
પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;	
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન.	૭.

દ્વિ. આ. પા. ૧૦— ૧ 'અજવાળું' ૨ 'અજવાળું' છે. સત્યનો પ્રભાવ ટાંક્યો રહેતો નથી. ૩ 'જળકી' ઉઠયું સત્ય શીળનો સદા જ્યમ છે.

શિક્ષાપાઠ ઉપ. નવકાર મંત્ર —

નમો અરિહતાણુ
 નમો સિદ્ધાણુ
 નમો આયરિયાણુ
 નમો ઉવર્જ્યાયાણુ
 નમો લોએ સંવસાદુણુ —

આ પવિત્ર વાક્યોને નિર્ઘથપ્રવચનમા નવકાર [નમસ્કાર] મંત્ર કે પચપરમેષ્ઠિમંત્ર કહે છે

અહત ભગવતના બાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવતના આઠ ગુણ, આચાર્યના છત્રીશ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પચવીશ ગુણ, અને સાધુના સત્તાવીશ ગુણ મળીને એકસો આઠ ગુણ થયા અગુઠા વિના જાકીની ચાર આગળીઓના બાર ટેરવા થાય છે, અને એથી એ ગુણોનું ચિંતવન કરવાની યોજના હોવાથી બારને નવે ગુણતા ૧૦૮ થાય છે એટલે નવકાર એમ કહેવામા સાથે એવું સૂચવન રહ્યું જણાય છે કે, હે ભગ્ય! તારા એ આગળીના ટેરવાથી [નવકાર] મંત્ર નવ વાર ગણુ — ‘કાર’ એટલે ‘કરનાર’ એમ પણ થાય છે બારને નવે ગુણતા જેટલા થાય એટલા ગુણનો ભરેલો મંત્ર એમ નવકાર મંત્ર તરીકે એનો અર્થ થઈ શકે છે, અને પચપરમેષ્ઠિ એટલે આ સકળ જગત્મા પાંચ વસ્તુઓ પગ્મોત્કૃષ્ટ છે તે તે કયિ કયિ? તો કહી જતાવી કે અરિહત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પગ્મેષ્ઠિ મંત્ર, અને પાંચ પરમેષ્ઠિને સાથે નમસ્કાર હોવાથી પચપરમેષ્ઠિ મંત્ર એવો શબ્દ થયો આ મંત્ર અનાદિ સિદ્ધ મનાય છે કારણ પચપરમેષ્ઠિ અનાદિ સિદ્ધ છે એટલે એ પાંચે પાનો આદ્યરૂપ નથી પ્રિવાહથી અનાદિ સિદ્ધ છે, અને તેના જપનાર પણ અનાદિ સિદ્ધ છે એથી એ જપ પણ અનાદિ સિદ્ધ ઠરે છે

પ્ર૦—એ પચપરમેષ્ઠિ મંત્ર પરિપૂર્ણ બાલુવાથી મનુષ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે, એમ સત્પુરુષો કહે છે એ માટે તમારું શુ મત છે?

ઉ૦—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે, એમ હું માનું છું

પ્ર૦—એને ક્યા કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય?

ઉ૦—હા એ તમને હું સમજાવું મનની નિચહતા અથે એક તો સર્વોત્તમ જગદ્ગુણના સત્ય ગુણનું એ ચિંતવન છે તત્ત્વની જેતા વળી અત્તમરૂપ, સિદ્ધસ્વરૂપ, આચાર્યસ્વરૂપ, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ અને સાધુ

સ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવત છે. કારણ કે પૂજવા યોગ્ય એઓ શાથી છે? એમ વિચારતાં એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ઇત્યાદિ વિચાર કરવાની સત્પુરુષને તો ખરી અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર 'એથી કેટલો કટ્યાણુકારક થાય?'

પ્રશ્નકાર—સત્પુરુષો મોક્ષનું કારણ નવકાર મંત્રને કહે છે એ આ આખ્યાનથી હું પણ માન્ય રાખું છઉં.

અર્હત લગવંત, સિદ્ધ લગવંત, આચાર્યજી, ઉપાધ્યાય અને સાધુજી એઓનો અકેકો પ્રથમ અક્ષર લેતાં 'અસિઆહિસા' એવું મહદ્દુત વાક્ય નીકળે છે. જેનું ઐ એવું યોગિંદ્રનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમળ લાવથી ભપ કરવો.

શિક્ષાપાઠ ૩૬. અનુપૂર્વિ.—

'નકાનુપૂર્વિ, દેવાનુપૂર્વિ' એ અનુપૂર્વિઓ વિષેનો આ પાઠ નથી, પરંતુ એ નામના એક અવધાની લઘુ પુસ્તકનાં મંત્ર સ્મરણને માટે છે.*

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫

પિતા—આવી ભતના કોટકથી ભરેલું એક નાનું પુસ્તક છે તે તો એવું છે?

પુત્ર—હા, પિતાજી.

પિતા—એમાં આઠા અવળા અંક મૂક્યા છે, તેનું કાંઈ પણ કારણ તારા સમજવામાં છે?

દિ. આ. પાઠા. ૧—૧ 'કેટલો કટ્યાણુકારક છે' તૃતીયાદિ પાઠા. ૨ 'નકાનુપૂર્વિ, તીર્થયાનુપૂર્વિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને દેવાનુપૂર્વિ'

* આ બે લીટીઓ દિ. આ. માં નથી—સંપ્રેષક.

પુત્ર—નહીં પિતાજી. મારા સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

પિતા—પુત્ર! પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ એક બહુ ‘અવ્યવસ્થિત’ ચીજ છે; અને તેને એકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિકટ છે; તે જ્યાંસુધી એકાગ્ર થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી; પાપના વિચારો વટતા નથી. એ એકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન સાધનો લગવાને કહ્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચઢવા માટે અને મન કેટલાક પ્રકારથી નિર્મળ કરવા માટે સત્પુરુષોએ એ એક કોષ્ટકાવલી કરી છે. પંચ પરમેષ્ટિ મંત્રના પાંચ અંક એમાં પહેલા મૂક્યા છે; અને પછી લોભવિદ્વોભસ્વરૂપમાં લક્ષ્યબંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કોષ્ટકો કર્યા છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મનની એકાગ્રતા ‘પામીને નિર્જરા કરી શકે.’

પુત્ર—પિતાજી! અનુક્રમે લેવાથી એમ સામાટે ન થઈ શકે?

પિતા—લોભવિદ્વોભ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ સંભારતું જવું પડે. પાંચનો અંક મૂક્યા પછી જેનો આંકડો આવે કે ‘નમો લોભે સંવસાદુણં’ પછી—‘નમોઅરિહતાણુ’ એ વાક્ય મૂકીને ‘નમો સિદ્ધાણુ’ એ વાક્ય સંભારવું પડે. એમ પુનઃ પુનઃ લક્ષ્મીની દ્રઢતા રાખતાં મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમબંધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી; કારણ વિચાર કરવો પડતો નથી એ સૂદૃઢ વખતમાં મન પરમેષ્ટિમંત્રમાથી નીકળીને સંસારતંત્રની બટપટમાં જઈ પડે છે; અને વખતે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાખે છે, જેથી સત્પુરુષોએ અનુપૂર્વાની યોજના કરી છે, તે બહુ સુદર છે અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

શિક્ષાપાઠ ૩૭. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૧.—

આત્મશક્તિને પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૃત્ય લાલ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવૃત્ત છે. સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમન્ન્યાયમંદક એ શબ્દોથી થાય છે; ‘સમ’ એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, ‘આય’ એટલે તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ ગોશ્વ માર્ગનો લાલ, અને ‘ઇક’ કહેતાં લાલ એમ અર્થ

થાય છે. એટલે કે લેવડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક લાવ ઉપજો તે સામાયિક. આર્ત, અને રોદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન કાયાના પાપજાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક [મનુષ્ય] સામાયિક કરે છે.

મનના પુદ્ગળ દોરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું કહ્યું છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમજ બૂધ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ ઇત્યાદિકથી વચનકાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને બત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને બાર કાયાના એમ બત્રીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે. જે જાણવાથી મન સાવધાન રહે છે.

મનના દશ દોષ કહ્યું છું.

૧. અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહીં જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી તે દોષ તરું હશે? એવા વિકલ્પનું નામ ‘અવિવેકદોષ.’

૨. યશોવાંછાદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ અન્ય મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે તે ઇચ્છાએ સામાયિક કરે છતાં તે ‘યશોવાંછાદોષ.’

૩. ધનવાંછાદોષ—ધનની ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે ‘ધનવાંછાદોષ.’

૪. ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવી જ કરું છઉં? એ ‘ગર્વદોષ.’

૫. ભયદોષ—હું શ્રાવકકુળમાં જન્મ્યો છઉં; મને લોકો મોટા તરીકે માન દે છે, અને જે સામાયિક નહીં કરું તો કહેશે કે એટલું [આટલી ક્રિયા] પણ નથી કરતો; એથી નિંદા થશે એ ‘ભયદોષ.’

૬. નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં ફળથી ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મળવાનું ઇચ્છે તે ‘નિદાનદોષ.’

૭. સંશયદોષ—સામાયિકનું પરિણામ હશે કે નહીં હોય? એ વિકલ્પ તે ‘સંશયદોષ.’

૮. કપાયદોષ—સામાયિક ક્રોધથી કરવા બેસી જાય, કે કંઈ કારણથી પછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરે તે ‘કપાયદોષ.’

૯. અવિનયદોષ—વિનય વગર સામાયિક કરે તે ‘અવિનયદોષ.’

૧૦. અજ્ઞાનદોષ—અભિમાન અને ઉમંગ પૂર્વક સામાયિક ન કરે તે ‘અજ્ઞાનદોષ.’

શિક્ષાપાઠ ૩૮. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૨.—

દશ દોષ મનના કલ્પા હવે વચનના દશ દોષ કહું છઉં

૧ કુળોવદોષ—સામાયિકમા કુવચન બોલુ તે ‘કુળોવદોષ’
૨ સહસાત્કારદોષ—સામાયિકમા સાહસથી અવિચારપૂર્વક વાક્ય બોલુ તે ‘સહસાત્કારદોષ’

૩ અસદારોપણદોષ—બી તને બોલે બોધ ‘આપે,’ તે ‘અસદારો-પણદોષ’

૪ નિરપેક્ષદોષ—સામાયિકમા શાસ્ત્રની દરકાર નિના વાક્ય બોલે તે ‘નિરપેક્ષદોષ’

૫ સક્ષેપદોષ—સૂનના પાઠ ઇત્યાદિક દુકામા બોલી નાખે, અને અર્થ ‘લાખે’ નહીં તે ‘સક્ષેપદોષ’

૬ કલેશદોષ—કોઈથી કકાશ કરે તે ‘કલેશદોષ’

૭ નિકથાદોષ—ચાર પ્રકારની નિકથા માડી બેસે તે ‘નિકથાદોષ’

૮ હાસ્યદોષ—સામાયિકમા કોઈની હાસી, મરકરી કરે તે ‘હાસ્યદોષ’

૯ અશુદ્ધદોષ—સામાયિકમા સૂનપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલે તે ‘અશુદ્ધદોષ’

૧૦ મુણ્ણુમુણ્ણુદોષ—ગડબડગોટાથી સામાયિકમા સૂનપાઠ બોલે ને પોતે પાણુ પુરુ માડ સમજી શકે તે ‘મુણ્ણુમુણ્ણુદોષ’

એ વચનના દશ દોષ જ્ઞા હવે કાયાના આર દોષ કહું છઉં

૧ અયોગ્યઆસનદોષ—સામાયિકમા પગપર પગ ચઢાવી બેસે એ શુર્વાદિકનું અવિનયરૂપ આસન માટે એ પહેલો ‘અયોગ્યઆસનદોષ’

૨ અનાસનદોષ—ડગડગતે આસને બેસી સામાયિક કરે, અથવા વારવાર જ્યાંથી ઉઠતું પડે તેવે આસને બેસે તે ‘અનાસનદોષ’

૩ ચલદૃષ્ટિદોષ—કાયોત્સર્ગમા આખો ચચળ રાખે એ ‘ચલદૃષ્ટિદોષ’

૪ સાવધક્રિયાદોષ—સામાયિકમા કઈંપાપ ક્રિયા કે તેની સરા કરે તે ‘સાવધક્રિયાદોષ’

૫ આલબનદોષ—ભોંતાદિકે ઓઠાંગણુ દઈ બેસે એથી ત્યા બેઠલા ૩ જતુ આદિકનો નાશ થાય અને પ્રમદ થાય તે આલબનદોષ’

દ્વિં આં પાઠાં—૧ અ દિ આપવા ૨ ઉચ્ચાર કરે ૩ જતુનો નાશ થાય કે તેને પી ૪ થાય તેમજ પોતાને પ્રગાદની પ્રવૃત્તિ થાય એ’

૬ આહુત્યનપ્રસારણદોષ—હાથ પગ સંકોચે, લાખા કરે એ આદિ તે ‘આહુત્યનપ્રસારણદોષ’

૭ આલસદોષ—અગ મરડે, ટચાકા વગાડે એ આદિ તે ‘આલસદોષ’

૮ મોટનદોષ—આગ જી વખેરે વાકી કરે, ટચાકા વગાડે તે ‘મોટનદોષ’

૯ મલગેષ—ઘરડાઘરડ કરી સામાયિકમા ચલ કરી મેલ ખેરે તે ‘મલગેષ’

૧૦ વિમાસણદોષ—ગળામા હાથ નાખી મેસે ધૃતે ‘વિમાસણદોષ’

૧૧ નિદ્રાદોષ—સામાયિકમાં ઉંઘ આવવી તે ‘નિદ્રાદોષ’

૧૨ વસ્ત્રસંકોચન—સામાયિકમા ટાક પ્રમુખની ભીતિથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચે તે ‘વસ્ત્રસંકોચનદોષ’

એ જનીશ દુષ્ણુરહિત સામાયિક કઢવી, પાંચ અતિચાર ટાળવા

શિક્ષાપાઠ ૩૬. સામાયિકવિચાર, ભાગ ૩ —

એકાગ્રતા અને સાવધાની વિના એ જનીશ દોષમાના અમુક દોષ પણ આવી જાય છે વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ સામાયિકનું જઘન્ય પ્રમાણ બે ઘડીનું બાધ્યુ છે એ વૃત્ત સાવધાની પૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે કેટલાકનો એ બે ઘડીનો કાળ જ્યારે જતો નથી ત્યારે તેઓ બહુ કટાણે છે સામાયિકમા નવરાશ લઈને મેસવાથી કાળ જાય પણ ક્યાથી? આધુનિક કાળમા સાવધાનીથી સામાયિક કરનારા બહુ જ થોડા છે પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વખત જવો સુખમ પડે છે જો કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષ પૂર્વક કરી શકતા નથી તોપણ કેવળ નવરાશ કરતા એમા જરૂર કંઈક ફેર પડે છે સામાયિક પણ પુરુ જેઓને આવડતુ નથી તેઓ બિચારા સામાયિકમા પછી બહુ મુઝાય છે કેટલાક બારે કર્મિયો એ અવસરમા બેવહારના પ્રપચો પણ ઘડી રાખે છે આથી સામાયિક બહુ દોષિત થાય છે

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ ખેડકારક અને કર્મની બાહુલ્યતા છે સાઠ ઘડીના અહોરાત્રન વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે અસંખ્યાતા દિવસથી ભરેલા અનંતા કાળચક્ર વ્યતીત કરતા પણ જે સાર્થક ન થયુ તે બે ઘડીની વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવ માટે સામાયિકમા પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસથી વધારે લોગસનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા

આણવી પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્યની *[વૈરાગ્યનાં] ઉત્તમ કાવ્યો બોલવી, [બોલવા,] પાછળનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું, નુતન અભ્યાસ થાય તો કરવો કોઈને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો; એમ સામાયિકીકાળ વ્યતીત કરવો. મુનિરાજનો જે સમાગમ હોય તો આગમવાણી સાલણવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય અને શાસ્ત્ર પરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવું; કિંવા કંઈ અભ્યાસ કરવો એ સઘળી યોગવાર્ધન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાર્યોત્સર્ગમાં રોકવો, અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોના ચરિત્રકથામાં ઉપયોગ-પૂર્વક રોકવો, પરંતુ જેમ અને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકીકાળ વ્યતીત કરવો કંઈ સાહિત્ય ન હોય તો પત્ર પરમેષ્ઠિમત્રનો જપ જ ઉત્સાહ-પૂર્વક કરવો પણ વ્યર્થ કાળ કાઢી નાખવો નહીં ધીરજથી, શાંતિથી અને યલાથી સામાયિક કરવું જેમ અને તેમ સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો

સાઠ ઘડીના વખતમાંથી એ ઘડી અવશ્ય બચાવી સામાયિક તો સદ્ભાવથી કરવું

શિક્ષાપાઠ ૪૦. પ્રતિક્રમણ વિચાર.—

પ્રતિક્રમણ એટલે સામું જવું—સ્મરણ કરી જવું—ફરીથી બેઠું જવું—એમ એનો અર્થ થઈ શકે છે ‘જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવા બેઠા’ તે વખતની અગાઉ તે દિવસે જે જે દોષ થયા છે તે એક પછી એક બેઠું જવા અને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો કે દોષનું સ્મરણ કરી જવું વિગેરે સામાન્ય અર્થ પણ છે.

ઉત્તમ મુનિયો અને ભાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછળના ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષનો પશ્ચાત્તાપ કે ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવું, કારણ આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારના કર્મ બાધે છે પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે, જેથી

* [] આવા નિન્દામાં મૂલ્ય ભાગ પણ દિનીયાવૃત્તિમાં શ્રીમદે કરાવેલા ફેરફારનો જે —સંશોધક

દિનં આનં પાઠાગ—૧ ‘ભાવની અપેક્ષાએ જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવ નું થાય’

દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાત્તાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકલય અને અનુકંપા છૂટે છે; આત્મા કોમળ થાય છે. ત્યાગવા યોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. ભગવાન સાક્ષીએ અસાન ધન જે જે હોય વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ પણ થઈ શકે છે. [આમ] એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એનું 'આવશ્યક' એવું પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય; એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા ખસે છે, માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય જ છે.

સાચક્રણે જે પ્રતિક્રમણું કરવામાં આવે છે તેનું નામ દેવસી [દેવસીય] પડિક્રમણું એટલે દિવસસંબંધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ; અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં જે પ્રતિક્રમણું કરવામાં આવે છે તે રાઈસી [રાઈ] પડિક્રમણું કહેવાય છે. દેવસી [દેવસીય] અને રાઈસી [રાઈ] એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પખવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણું તે પાશિક અને સંવત્સરે કરવાનું તે સંવત્સરિ [સાંવત્સરિક] કહેવાય છે. સત્પુરુષોએ યોગનાથી બાંધેલો એ મુદર નિયમ છે.

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પ્રતિક્રમણું કર્યું હોય તો કંઈ ખોટું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત અમુક કારણ કે કાળધર્મ થઈ પડે તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય.

પ્રતિક્રમણસૂત્રની યોગના બહુ મુંદર છે. એનાં મૂળતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણું ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું.

શિક્ષાપાઠ ૪૧. બીખારીનો ખેદ, ભાગ ૧.—

એક પામર બીખારી જંગલમાં બટકતો હતો. ત્યાં તેને બૂખ લાગી એટલે તે બિચારો લઝડીઆં ખાતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો. ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારની આજીજ કરી; તેના કાલાવાલાથી કરુણ પામીને તે શૃદ્ધત્યની સ્ત્રીએ તેને ઘરમાંથી જમનાં વધેયું ગિયાન ભોજન આપી આપ્યું. ભોજન મળવાથી બીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો; આવીને એક જાડ તળે

મેહો; ત્યા જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાલુએ પોતાનો અતિ જૂનો થયેલો પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો. એક બાલુએ પોતાની ફાટીતુટી મલિન ગોદડી મૂકી અને એક બાલુએ પોતે તે ભોજન લઈને મેહો. રાજ રાજ થતાં એણે તે ભોજન ખાઈને પુરું કર્યું. ઓશિકે પછી એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. ભોજનના મદથી જરાવારમા તેની આખો મિચાઈ ગઈ. નિદ્રાવશ થયો એટલે તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. પોતે બહુ મહા રાજરીક્ષિને પામ્યો છે; સુદર વસ્ત્રા-ભૂષણ ધારણ કર્યાં છે; દેશ આખામાં પોતાના વિજયનો ડુંકો વાગી ગયો છે; સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે; આલુ-આલુ છીદારો ખમા ખમા પોકારે છે; એક રમણીય મહેલમાં સુંદર પક્ષગ-પર તેણે શયન કર્યું છે; દેવાંગના જેવી સ્ત્રીયો તેના પગ ચાપે છે; પંખાથી એક બાલુએથી પખાનો મંદમદ પવન ઢોળાય છે; એવા સ્વપ્નામાં તેનો આત્મા ચઢી ગયો. તે સ્વપ્નના ભોગ લેતાં તેનાં રોમ ઉલ્લસી ગયાં. એવામાં મેઘ મહારાજ ચઢી આવ્યા; વીજળીના ઝળઝળ થવા લાગ્યા; સૂર્ય દેવ વાદળાંથી ઢકાઈ ગયો; સર્વત્ર અધકાવ પથરાઈ ગયો; મુશલધાર વર્ષાદ થશે એવું જણાયું અને એટલામાં ગાજવીજથી એક પ્રબળ કડાકો થયો. કડાકાના અવાજથી ભય પામીને તે પામ જીખારી બીચારો જાગી ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૪૨. ભીખારીનો ખેદ, ભાગ ૨.—

જુએ છે તો જે રથળે પાણીનો ખોખરો ઘડો પડ્યો હતો તે સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે, જ્યા ફાટીતુટી ગોદડી પડી હતી ત્યા જ તે પડી છે. પોતે જેવાં મલિન અને ગોખલળીવાળા કપડા ધારણ કર્યાં હતાં તેવાં ને તેવાં શરીર ઉપર તે વસ્ત્રો ધિરાળે છે નથી તલભાર વધ્યું કે નથી જલભાર ઘટ્યું. નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહેલ કે નથી તે પક્ષગ; નથી તે ચામરછત્ર ધરનારા કે નથી તે છીદારો, નથી તે સ્ત્રીયો કે નથી તે વસ્ત્રાલકારો; નથી તે પખા કે નથી તે પવન; નથી તે અનુચરો કે નથી તે આજ્ઞા; નથી તે સુખ વિલાસ કે નથી તે મદોન્મત્તાત; ભાઈતો પોતે જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા. એથી તે દેખાવ જોઈને તે ખેદ પામ્યો. સ્વપ્નામાં મેં મિથ્યા આડંબર દીઠો તેથી આનંદ માન્યો, એમાંનું તો અહીં કશું નથી; સ્વપ્નાના ભોગ ભોગ્યા નહીં અને તેનું પરિણામ જે ખેદ તે હું ભોગવું છઉં. એમ એ પામર જીવ પશ્ચાત્તાપમાં પડી ગયો.

અહો ભવ્યો ! બીખારીના સ્વપ્ના જેવા મસાગના મુખ અનિત્ય છે. સ્વપ્નામા જેમ તે બીખારીએ મુખ સમુદાય દીકા અને આનંદ માન્યો તેમ પામર પ્રાણીઓ સસાર સ્વપ્નના મુખ સમુદાયમાં આનંદ માને છે જેમ તે મુખ સમુદાય જાગૃતિમાં મિથ્યા જણાયા તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા મસાગના મુખ તેવા જણાય છે સ્વપ્નના ભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ બીખારીને ખેતની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ મોહાધ પ્રાણીઓ સસારના મુખ માની ભેમે છે અને ભોગવ્યા સમ ગણે છે, પરંતુ પરિણામે ખેદ, દુર્ગતિ અને પશ્ચાત્તાપ લે છે ચપળ અને વિનાશી છતાં સ્વપ્નના ખેદ જેવું પરિણામ રહ્યું છે એ ઉપરથી શુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મહિતને તોવે છે મમારની અનિત્યતાપર એક કાવ્ય છે કે —

(ઉપમતિ)

વિદુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, અયુધ્ય તે તો જળના તગ્ગ,

પુરંદરી આપ અનગરગ, શુ રાચિયે ત્યાં ફણનો પ્રસગ ?

વિશેષાર્થ — જમી વીજળી જેવી છે વીજળીનો ઝમકાર જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને આવી જાય છે અધિકાર પતંગના રગ જેવો છે પતંગનો રગ જેમ ચાર દિવસની ચઝકી છે, તેમ અધિકાર માત્ર યોગે કાળ રલી ટાથમાથી જતો ગહે છે આયુધ્ય પાણીના નોન જેવું છે પાણીનો દિવોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા, અને એક દેહમાં ગયા કે ન ગયા ત્યાં બીજા દેહમાં પડ્યું પડે છે કામલોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતા ઇંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે જેમ ઇંદ્રધનુષ્ય વર્ષાઝળમાં થઈને કાલુષ્યરમાં વય થઈ જાય છે, તેમ યોવનમાં કામના વિકાર ફગીજૂત થઈ જરા વયમાં જતા રહે છે, દુકામાં હે છવ ! એ સવળી વસ્તુઓનો સખધ ફણુસર છે એમાં પ્રેમર્થનની સાકળે બંધાઈને શુ રાચ્યું ? તાત્પર્ય એ મઘળા ચપળ અને વિનાશી છે, તું અખડ અને અપિનાગી છે માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર ! એ બોધ સંધ્યાર્થ છે

શિક્ષાપાઠ ૪૩. અનુપમ ક્ષમા —

ક્ષમા એ અતર્કનુ છતવામાં ખડ્ગ છે પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામાં જખતાર છે શુદ્ધભાવે અસદ્ય દુ ખમા સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય લાવસાગર તરીકે જાય છે

કૃષ્ણ વામુદેવના ગજસુકુમાર નામના નાના ભાઈ મહાસુરુપવાન, સુકુમાર માત્ર બાર વર્ષની વયે ભગવાન નેમનાથની પાસેથી સંસારત્યાગી થઈ સ્મશાનમાં ઉચ્ચ ધ્યાનમાં રહ્યા હતા; ત્યારે તેઓ એક અદ્ભુત ક્ષમામય ચરિત્રથી મહાસિદ્ધિને પામી ગયા, તે અહીં કહું છઉં.

સોમલ નામના બ્રાહ્મણની સુરૂપવર્ણસંપન્ન પુત્રી વેરે ગજસુકુમારનું સગપણ કર્યું હતું. પરંતુ લગ્ન થયાં પહેલાં ગજસુકુમાર તો સંસાર ત્યાગી ગયા. આથી પોતાની પુત્રીનું મુખ જવાના દ્વેષથી તે સોમલ બ્રાહ્મણને ભયંકર ક્રોધ વ્યાપ્યો. ગજસુકુમારનો શોધ કરતો કરતો એ સ્મશાનમાં જ્યાં મહામુનિ ગજસુકુમાર એકાચ વિશુદ્ધભાવથી કાયોત્સર્ગમાં છે, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કોગળ ગજસુકુમારના માથાપર ચીકણી માટીની વાડ કરી; અને અંદર ધખધખતા અંગારા ભર્યા, ઇંધન પુર્યું એટલે મહા તાપ થયો. એથી ગજસુકુમારનો કોમળ દેહ બળવા મંડ્યો એટલે તે સોમલ જતો રહ્યો. એ વેળા ગજસુકુમારના અસહ્ય દુઃખમાં કહેવું પણ શું હોય ? પરંતુ ત્યારે તે સમભાવ પરિણામમાં રહ્યા. કિંચિત્ ક્રોધ કે દ્વેષ ઉત્પન્ન એના હૃદયમાં જન્મ પામ્યો નહીં. પોતાના આત્માને સ્થિતિસ્થાપક કરીને બોધ દીધો કે જો ! તું એની પુત્રીને પરણ્યો હોત તો એ કન્યાદાનમાં તને પાઘડી આપત. એ પાઘડી થોડા વખતમાં ફાટી જાય તેવી અને પરિણામે દુઃખદાયક થાત. આ એનો બહુ ઉપકાર થયો કે એ પાઘડી જદલ એણે મોક્ષની પાઘડી ખંધાવી. એવા વિશુદ્ધ પરિણામથી અડચ્છ રહી સમભાવથી તે અસહ્ય વેદના સહીને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ અનંત જીવન [મુખ]ને પામ્યા કેવી અનુપમ ક્ષમા અને કૃપા તેનું સુંદર પરિણામ ! તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં વચન છે કે, આત્મા માત્ર સ્વસદ્ભાવમાં આવવો જોઈએ; અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે. ગજસુકુમારની નામાંકિત ક્ષમા કેવો વિશુદ્ધ બોધ કરે છે !

શિક્ષાપાઠ ૪૪. રાગ.—

શ્રમણ ભગવન મહાવીરના અગ્રેસર ગણધર ગૌતમનું નામ તમે બહુવાર વાંચ્યું છે. ગૌતમસ્વામીના બોધેલા કેટલાક શિષ્યો કેવળજ્ઞાન પામ્યા છતાં ગૌતમ પોતે કેવળજ્ઞાન પામતા નહોતા, કારણ ભગવન મહાવીરનાં અંગોયાંગ, વર્ણ, વાણી, રૂપ ઇત્યાદિક પર હજી ગૌતમને મોહિની હતી. [મોહ હતો] નિર્ઘેષ પ્રવચનનો નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય એવો છે કે, ગમે તે વસ્તુપરનો રાગ દુઃખદાયક છે. રાગ એ મોહિની [મોહ] અને મોહિની

[મોહ] એ સમાર જ છે ગૌતમના દૃઢયથી એ રાગ જ્યામુધી ખસ્યો નહીં ત્યામુધી તેઓ કેવળનાન પામ્યા નહીં પછી શ્રમણ ભગવન નાતપુત્ર જ્યારે અનુપમેય સિદ્ધિને પામ્યા, ત્યારે ગૌતમ નગરમાંથી આવતા હતા ભગવાનના નિર્વાણ સમાચાર સાંભળી તેઓ જે પામ્યા નિગ્રહથી તેઓ અનુગમ વચનથી જોડ્યા “હે મહાવીર! તમે મને માવે તો ન લીધો, પરંતુ સભાર્યોએ નહીં માગી પ્રીતિ સાચુ તમે દૃષ્ટિ પાતુ કરી નહીં! આમ તમને છાજતુ નહોતુ ” એવા તરંગો કન્તા કરતા તેનુ લગ ફર્યું ને નિગમ શ્રેણિએ ચડ્યા “૧ બદુ મૂર્ખતા કરુ છઉં. એ વીતનગ, નિર્વિકારી અને નિરાગી તે માગમા કેમ મોહિની [મોહ] ગમે? એની શત્રુ અને મિત્રપર કેવળ મમાન દૃષ્ટિ હતી, ૨ એ નિરાગીનો મિત્ર્યા મોહ નાશુ છઉં. મોહ સસારનુ પ્રભળ કાગલુ છે, ’ એમ વિચારતા વિચારતા તેઓ શોક તથા ને નિગમી થયા એટલે અનંતજ્ઞાન પ્રકાશિત થયુ; અને પ્રાતે નિર્વાણ પધાર્યા

ગૌતમમુનિનો નામ આપણને બહુ સૂદમ જોધ આપે છે ભગવન પરનો મોહ ગૌતમ જોવા મળુધરને દુ ખદાયક થયો તો પછી સસારનો, તે વળી પામર આત્માઓનો મોહ કેડુ અનન દુ ખ આપતો હશે! મસાર-રૂપી ગાડીને રાગ અને દ્વેષ એ જે રૂપી બળદ છે એ ન હોય તો સસારનુ અટકન છે જ્યા રાગ નથી ત્યા દ્વેષ નથી, આ માન્ય સિદ્ધાંત છે રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનુ કારણ છે, એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે

શિક્ષાપાઠ ૪૫. સમાન્ય મનોગ્થ.—

(સંવેશ)

મોહિનીલાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરણુ નયને પરનાગી,
પત્યરતુલ્ય ગણુ પરવેલવ, નિર્ભળ તાત્વિક લોભ મમારી!
દ્વાદશ વૃત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્વિક શાંતિ સ્વરૂપ વિચારી
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખડ રહો ભવહારી ૧
*તે નિશલાતનયે મન ચિંતાવિ, જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધાર,
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ જોધ અનેક ઉચ્ચાર
સસયળીજ હવે નહિ અદર, જે નિનના કથનો અવધાર,
રાજ્ય, સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, થશે અપવર્ગ, ઉતાર ૨

* શ્રીમત્તના જ્ઞેન આ જ્ઞાન પુનરુદ્ધાત્મા અને જ્ઞનો પાંચ પ્રથમ આ પ્રશ્ન ન દ કરે છે —સંસોધક ન. ૨

શિક્ષાપાઠ ૪૬. કપિલમુનિ, ભાગ ૧.—

કોશળી નામની એક નગરી હતી. ત્યાંના રાજદરબારમાં રાજ્યનાં આભૂષણરૂપ કાશ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી રહેતો હતો એની ઝીનું નામ શ્રીદેવી હતું તેના ઉદરથી કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે પદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા. કપિલ લાડપાલમાં ઉછરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્યતા પામ્યો નહતો, તેથી એના પિતાની જગો કોઈ બીજા વિદ્વાનને મળી કાશ્યપશાસ્ત્રી જે પુણ્ય કમાઈ ગયા હતા તે કમાવામાં અશક્ત એવા કપિલે ખાઈને પુરી કરી શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરના બારણામાં ઉભી હતી, ત્યાં એ ચાર નોકરો સહિત પોતાના પતિની શાસ્ત્રીયપદવી પામેલો વિદ્વાન જતો તેના બેવામા આવ્યો ઘણા માનથી જતો આ શાસ્ત્રીને બેઈને શ્રીદેવીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું જ્યારે મારા પતિ આ પદવીપર હતા ત્યારે હું કેવું સુખ ભોગવતી હતી! એ મારું મુખ તો ગચ્છું પરતુ મારો પુત્ર પણ પુરું બાળ્યોએ નહીં એમ વિચારમા ડોલતા ડોલતા તેની આખમાથી દડ દડ આસુ ખરવા મળ્યા એવામા ફરતો ફરતો કપિલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, શ્રીદેવીને રડતી બેઈ તેનું કારણ પૂછ્યું કપિલના બહુ આચકથી શ્રીદેવીએ જે હનુ તે કહી જતામ્યુ. પછી કપિલ બોલ્યો “જે મા! હું બુદ્ધિશાળી છઉં, પરતુ મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેવો બેઈએ તેવો થઈ શક્યો નથી એટલે વિદ્યા વગર હું એ પદવી પામ્યો નહીં તું કહે ત્યાં જઈને હવે હું મારાથી બનતી વિદ્યા સાધ્ય કરું શ્રીદેવીએ ખેદ સાથે કહ્યું: “એ તારાથી બની શકે નહીં, નહીં તો આર્યાવર્તનની મર્યાદાપર આવેલી સાવરથી [સાવસ્તિ] નગરીમા ધર્મદત્ત નામનો તારા પિતાનો મિત્ર રહે છે, તે અનેક વિદ્યાર્થિયોને વિદ્યાદાન દે છે, જે તારાથી ત્યાં જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય ખરી” એક બે દિવસ રોકાઈ સજ્જ થઈ અસ્તુ કહી કપિલ પણ પથે પડ્યા.

અવધ વીતતા કપિલ સાવરથીએ [સાવસ્તિએ] શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા પ્રણામ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ કહી જતામ્યો શાસ્ત્રીજીએ મિત્ર-પુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનંદ દેખાડ્યો, પણ કપિલ આગળ કંઈ પુણ્ય નહોતી કે તે તેમણી ખાય, અને અભ્યાસ કરી શકે, એથી કરીને તેને નગરમા યાચવા જવું પડતું હતું. યાચતા યાચતા બપોર થઈજતા હતા, પછી રસોઈ કરે, અને જમે ત્યાં સાજનો થોડો ભાગ રહેનો હતો; એટલે કંઈ

અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો, પડિતે તેનું કાગલું પૂછ્યું ત્યારે કપિએ તે કહી બતાવ્યું પડિત તેને એક ગૃહસ્થ પામે તેડી ગયો. એને હમેશા ભોજન મળે એવી ઝોમવણ એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં તે ગૃહસ્થે કપિવત્ની અનુક્રમ પાતર કરી દીધી જેથી કપિવને એ એક ચિંતા ઓછી થઈ.

શિક્ષાપાઠ ૪૭ કપિવમુનિ ભાગ ૨.—

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં બીજી મોટી જાળ ઉભી થઈ ભદ્રિક કપિએ હવે યુવાન થયો હતો અને જોને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતી તેની સાથે તેના ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ નહોતું હમેશનો પરસ્પરનો વાતચિતનો સખધ વધ્યો વધીને હાસ્યનિનોદરૂપે થયો એમ કરતા કરતા બંનેને પ્રીતિ બંધાઈ કપિએ તેનાથી પુછધાર્યો : એકાંત બહુ અનિષ્ટ ચીજ છે!!

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે ભૂલી ગયો ગૃહસ્થ તરફથી મળતા સીધાવી બનેનું માંડ પુરું થતું હતું પણ લગ્નકાવત્તાના વાધા થયા ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેઠા જેવું કપિએ કરી મૂક્યું ગમે તેવો છતાં હળુકર્મી છવ હોવાથી સમારની વિશેષ હોતાળની તેને માહિતી પણ નહોતી એથી પૈમા કેમ પેલા કૃવા તે બિચારો તે બાણુતો પણ નહોતો ચચળ સ્ત્રીએ તેને રસ્તો બતાવ્યો, સુઝાવામાં કૃષ્ણવગવાનું નથી, પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે આ ગામના રાજાનો એવો નિયમ છે કે, સવારમાં પહેલો જઈ જે બ્રાહ્મણ આશિર્વાદ આપે તેને તે બે માસા સોનું આપે છે ત્યાં બે જઈ શમે અને પ્રથમ આશિર્વાદ આપી શકો, તો તે બે માસા મોનું મળે કપિને એ વાતની હા કમી આઠ દિવસ સુધી આટલો ખાધા પણ વખત વિત્યા પછી જય એટલે કૃષ્ણ વળે નહીં એથી તેણે એક દિવસ એવો નિશ્ચય કર્યો કે, બે હુ ચોકમા સુજી તો ચીવટ રાખીને ઉઠાશે પછી તે ચોકમા સુતો અધરાત બાગતા ચંદ્રનો ઉદય થયો કપિને પ્રભાત સમીપ બાણીને મુડીઓ વાળીને આશિર્વાદ દેવા માટે દોડતા જવા માંડ્યું રક્ષાપાળે ચોર બાણીને તેને પકડી રાખ્યો એક કરતા બીજું ચર્ષ પત્તુ પ્રભાત થયો એટલે રક્ષાપાળે તેને લઈ જઈને રાજાની સમક્ષ હોલો રાખ્યો કપિવ ભલાન જેવો ઉગો રહ્યો, રાજાને તેના ચોરના લક્ષણ ભાર્યો નહીં એથી તેને સઘળું વૃત્તાત પૂછ્યું ચંદ્રના પ્રકાશને સૂર્ય સમાન ગણનારની ભદ્રિકતાપર ગજને દયા

આવી તેની દરિદ્રતા ટાળવા રાત્રની ઇચ્છા થઈ એથી કપિવને કહ્યું આશિર્વાદને માટે થઈ તારે બે એટલી બધી તરખડ થઈ પડી છે, તો હવે તારી ઇચ્છા પૂરતું તું માગી લે હું તને આપીશ કપિવ થોડીનાર મૂઠ જોવો રથો એથી રાત્રએ કહ્યું, કેમ નિમ્ન કઈ માગતા નથી? કપિને ઉત્તર આપ્યો મારું મન હજી સ્થિર થયું નથી એટલે શું માગતું તે સૂઝતું નથી રાત્રએ સામેના બાગમા જઈ ત્યાં બેસીને સ્વચ્છતા પૂર્વક વિચાર કરી કપિવને માગવાનું કહ્યું એટલે કપિવ તે બાગમા જઈને વિચાર કરવા બેઠો

શિક્ષાપાઠ ૮૮ કપિલમુનિ, ભાગ ૩ —

બે માસા સોનું લેવાની જેની ઇચ્છા હતી તે કપિવ હવે તૃપ્તિપાત્રગમા ઘસડાયો પાચ મહોર માગવાની ઇચ્છા કરી, તો ત્યાં વિચાર આવ્યો કે પાચથી કઈ પુરું થનાર નથી માટે પચવીશ મહોર માગવી એ વિચાર પણ ક્યો પચવીસ મહોરથી કઈ આખું વર્ષ ઉતરાય નહીં માટે સો મહોર માગવી ત્યાં વગી વિચાર ક્યો સો મહોરે બે વર્ષ ઉતરી વૈભવ ભોગવી, પાઠા દુ ખના દુ ખ માટે એક હજાર મહોરની ચાચના કરવી ઠીક છે, પણ એક હજાર મહોરે છોકરા ઝયાના બેચાર ખર્ચ આવે કે એટું થાય તો પુત્ર પણ શું થાય? માટે દશ હજાર મહોર માગવી કે જેથી જીવગી પર્યંત પણ ચિંતા નહીં ત્યાં વગી ઇચ્છા કરી વશ હજાર મહોર ખવાઈ બચ એટલે પછી મુઠી વગરના થઈ રહેતું પડે માટે એક લાખ મહોરની માગણી કરું જેના વ્યાજમા બધા વૈભવ ભોગવું પણ જીવ! લક્ષ્મણપતિ તો ઘણાય છે એમા આપણે નામાકિત ક્યાંથી થવાના? માટે કરોડ મહોર માગવી કે જેથી મહાન શ્રીમતતા કહેવાય વગી પાછો રંગ ક્યો મહાન શ્રીમતતાથી પણ ઘેર અમલ કહેવાય નહીં માટે રાત્રનું અધુ રાત્ર્ય માગવું પણ બે અર્ધ રાત્ર્ય માગીશ તોય રાત્ર મારા તુલ્ય ગણાશે અને વગી હું જેનો ચાચક પણ ગણાઈશ માટે માગવું તો આખું રાત્ર્ય માગવું એમ એ તૃપ્તિપાત્રા દુખ્યો પરતુ તુલ્ય સસારી એટલે પાછો વળ્યો લલા જીવ! આપણે એવી વૃત્તિતા શા માટે રૂચી પડે કે જે આપણને ઇચ્છા પ્રમાણે આપવા તત્પર થયો તેનું જ રાત્ર્ય લઈ લેતું અને તેને જ ભ્રષ્ટ કરવો? ખરું બોલતા તો એમા આપણી જ ભ્રષ્ટતા છે માટે અર્ધ રાત્ર્ય માગવું પરતુ એ ઉપાનિએ મારે નથી બોધતી ત્યારે

નાણાની ઉપાધિ પણ જ્યાં ઓછી છે? માટે કરોડ વાળ મૂખીને સો બમે મહોર જ માગી લેવી જીવ, સો બસે મહોર હમણા આવશે તો પછી વિષયવેલ્લખમા જ વખત વાલ્યો જશે, અને વિદ્યાભ્યાસ પણ ધર્યો રહેશે માટે પાત્ર મહોર હમણા તો લઈ જવી પછીની વાત પછી અગે! પાત્ર મહોરનીએ હમણા કર્ત જન્મ નથી માત્ર બે માસા સોનુ લેવા આ યો હતો તે જ માગી લેવું આ તો જીવ બહુ થઈ તૃષ્ણા સમુદ્રમા તે બહુ ગગડા ખાધા આજુ ગજ્ય માગતા પણ તૃષ્ણા છીપતી નહોતી, માત્ર મતોષ અને રિવેકથી તે ઘટાડી તો ઘટી એ રાત્ર બે ચક્રવર્તી હોત તો પછી હું એથી વિશેષ નુ માગી શકત? અને નિશેષ જ્યાંસુવી ન મળત ત્યાંસુવી મારી તૃષ્ણા સમાત પણ નહીં જ્યાંસુધી તૃષ્ણા સમાત નહીં ત્યાંસુવી હું મુખી પણ નહોત એ લેધી એ મારી તૃષ્ણા ટળે નહીં તો પછી બે માસાથી કરીને ક્યાથી ટળે? એનો આત્મા સવળીએ આ યો અને તે બોલ્યો, હવે મારે એ બે માસાનુ પણ કર્ત કામ નથી બે માસાની વધીને હું ટેટને મુવી પહોંચ્યો! મુખ તો સતોષમા જ છે તૃષ્ણા એ સમાર વૃક્ષનુ બીજ છે એનો હે જીવ તારે મુખ છે? નિદા લેતા તુ વિષયમા પડી ગયો વિષયમા પડવાથી આ ઉપાધિમા પડ્યો, ઉપાધિ વડે કરીને અનત તૃષ્ણા સમુદ્રના તરંગમા તુ પડ્યો એક ઉપારિમાથી આ સસારમા એમ અનત ઉપાધિ વેકવી પડે છે એથી એનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે સત્ સતોષ જેવું નિરુપાધિ મુખ એકે નથી એમ વિચારતા વિચારતા, તૃષ્ણા સમાવવાથી તે કપિયના અનેક આવરણ દાપ થયા તેનું અત કરણ પ્રુતિત અને બહુ વિવેકશીલ થયું વિવેકમા ને વિવેકમા ઉત્તમ જ્ઞાનવડે તે સ્વાત્મનો વિચાર કરી શમ્યો અપૂર્વત્રેતિએ ચઢી તે કેવલજ્ઞાનને પામ્યો કહેવાય છે

તૃષ્ણા દેવી કનિષ્ઠ વસ્તુ છે! જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે, નિસ્તર તે નવયૌવન રહે છે ચાહના જેટલું મળ્યું એટલે ચાહનાને વધારી દે છે સતોષ એ જ માન કપવૃક્ષ છે, અને એ જ માન મનોવાહિતતા પૂર્ણ કરે છે

“કપિવ્ર મુનિનુ આ ચરિત્ર માત્ર કષારૂપ છે તે કઈ દત્તીદાસરૂપે મળ્યું નથી”

શિક્ષાપાઠ ૪૬. તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.—

(મનહર છન્દ)

(એક ગરીબની વધતી ગયેલી તૃષ્ણા.)

હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટલાઈ અને,
મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને;
સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિતાઈ અને,
આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈને.
મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
દીકી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈને;
અહો ! રાજ્યચંદ્ર ગાનો માનો શકરાઈ મળી;
વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈને.

૧.

(૨)

કરોચલી પડી ડાઢી ડાઘાંતણો દાટ વળ્યો,
કાળી કેશપટી વિધે, શ્વેતતા છવાઈ ગઈ;
સૂઘવું, સાંભળવું ને, દેખવું તે માડી વળ્યું,
તેમ દાંત આવલી તે, ખરી, કે ખવાઈ ગઈ.
વળી કેડ વાકી, હાડ ગયા, અતરંગ ગયો,
ઉઠવાની આય જતા લાકડી લેવાઈ ગઈ;
અરે ! રાજ્યચંદ્ર એમ, યુવાની હરાઈ પણ,
મનથી ન તોય રાડ, મમતા મરાઈ ગઈ.

૨.

(૩)

કરોડોના કરજના, શીરપર ડકા વાગે,
રોગથી રુધાઈ ગયું, શરીર સૂકાઈને;
પુરપતિ પણ માથે, પીડવાને તાકી રહ્યો,
ચેટ તણી વેઠ પણ, શકે ન પુરાઈને.
પિતૃ અને પરણી તે, મચાવે અનેક ધંધ,
પુત્ર, પુત્રી લાખે ખાઉં ખાઉં દુઃખદાઈને,
અરે ! રાજ્યચંદ્ર તોય જીવ જાવા દાવા કરે,
જંજળ છડાય નહીં તણ તૃપાનાઈને.

૩.

(૪)

યદ્દક્ષીણ નાડી અવાચક જેવો રતો પડી,
 છવન દીપક પામ્યો દેવળ જંખાઈને;
 છેલ્લો ધસે પડ્યો ભાગી ભાઈએ ત્યાં એમ ભાખ્યું,
 હવે ટાઢી માટી થાય તો તો ઠીક ભાઈને.
 હાથને હલાવી ત્યાં તો ખીજી જુડે સૂચવ્યું એ,
 બોલ્યા વિના બેસ બાળ તારી ચતુરાઈને!
 અરે રાજચંદ્ર દેખો દેખો આશાપાશ દેવો ?
 જતા ગઈ નહીં એશે મમતા મરાઈને ! ૪.

શિક્ષાપાઠ પં. પ્રમાદ.—

ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આળસ, કષાય એ સઘળાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

ભગવાને ઉત્તરાધ્યયન મૂત્રમાં ગૌતમને કહ્યું કે, હે ગૌતમ ! મનુષ્યનું આધુષ્ય હાબની અણીપર પડેલા જળના બિંદુ જેવું છે. જેમ તે બિંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જ્યાં વાર લાગતી નથી. એ ઓધની કાચમાં ચોથી કઠી સ્મરણમાં અવશ્ય રાખવા જેવી છે ‘મમયં ગોચમ મા પમાદ’—એ ખવિત્ર વાક્યના બે અર્થ થાય છે. એક તો હે ગૌતમ ! સમય એટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એ કે મેવાનુ-મેવમાં આક્યા જતા અસંખ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વખત પણ પ્રમાદ ન કરવો. કારણ દેહ ક્ષણભંગુર છે; કાળશીઘ્રરી માથે ધનુષ્યબાણ ચડાવીને ઉભો છે. લીધો કે લેશે એમ જંતળ રઈ રહી છે; ત્યાં પ્રમાદથી ધર્મ કર્તવ્ય કરવું રહી જશે.

અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સંસારની સર્વોપાર્થિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે; પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના ચોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્તવ્યમાં ગાળે છે; અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે. પણ મૂઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમજ સ્વરાગમાં આયુ બતીત કરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિ રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ ચલ અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય છે સાઠ ઘડીના અહોરાત્રમા વિશ ઘડી તો નિદ્રામા ગાળીએ છીએ બાકીની ચાળીશ ઘડી ઉપાવિ, ટેલટપ્પા અને રઝળવામા ગાળીએ છીએ એ કરતા એ એ સાઠ ઘડીના વખતમાથી એ ચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્ત્તવ્યને માટે ઉપયોગમા લઈએ તો બની શકે એવું છે એનું પરિણામ પણ કેવું મુદ્દર થાય !

પણ એ અમૃત્ય ચીજ છે ચક્રવર્તી પણ એક પણ પામવા આખી રીદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી એક પણ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવું છે એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે !

શિક્ષાપાઠ ૫૧. વિવેક એટલે શું ?—

લઘુ ગિધ્યો—લગવન ! 'આપ ? અમને સ્થળે સ્થળે કહેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન શ્રેયસ્કર છે વિવેક એ અધારામા પડેલા આત્માને ઓળખવાનો દીવો છે વિવેક વડે કરીને ધર્મ ટકે છે વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક એટલે શું ? તે અમને કહો

ગુરુ—આયુધ્યમનો ! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવા તેનું નામ વિવેક

લઘુ શિષ્યો—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનું તો બધાય સમજે છે ત્યારે મહારાજ ! એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યા કહેવાય ?

ગુરુ—તમે જે વાત કહો છો તેનું એક દૃષ્ટાંત આપો બેઈએ

લઘુ ગિધ્યો—અમે પોતે કડવાને કડવું જ કહીએ છીએ, મધુરાને મધુર કહીએ છીએ, જેને જેર ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ

ગુરુ—આયુધ્યમનો ! એ બધા દ્રવ્ય પદાર્થ છે, પરંતુ આત્માને કયે કડવાશ કયે મધુરાશ, કયું જેર અને કયું અમૃત છે એ ભાવપાથોની એથી કઈપરીક્ષા થઈ શકે ?

લઘુ શિષ્યો—લગવન ! એ મળતી તો અમારું લક્ષ્ય પણ નથી

ગુરુ—ત્યારે એ જ સમજવાનું છે કે જ્ઞાન-દર્શનરૂપ આત્માના મત્ત ભાવ પાથને અજ્ઞાન અને અર્જનરૂપ અસત્ત્વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે એમા એટલી બધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે સમારના મુખે અનંતિવાર આત્માએ જોગવ્યા છતાં, તેમાથી હલુ પણ નોટિની

ટળી [મોહ ટળ્યો] નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે; કારણ સંસાર કડવો છે; કડવા વિપાકને આપે છે, તેમજ વૈરાગ્ય એ એક કડવાવિપાકનું ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો; આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણો અજ્ઞાન-દર્શને ઘેરી લઈ એ મિશ્રતા કરી નાખી છે તે ઝોળખી ભાવ અમૃતમાં આવવું, એનું નામ વિવેક છે. કહો ત્યારે હવે વિવેક એ દેવી વસ્તુ ઠરી !

લઘુ શિષ્યો—અહો ! વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મ રક્ષક કહેવાય છે, તે સત્ય છે. આત્મસ્વરૂપને વિવેક વિના ઝોળખી શકાય નહીં એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મતત્ત્વ અને તપ એ સઘળા વિવેક વિના ઉદય પામે નહીં એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મદ છે. તે જ પુરુષ મનભેદ અને મિથ્યા-દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સર્જીધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

શિક્ષાપાઠ પર. જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે ખોંધ્યો ?—

સસારનાં સ્વરૂપ સખવી જાગળ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે. તે તમને લક્ષમાં હશે.

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત ખેદમય, અનંત દુઃખમય, અન્યવસ્થિત, ચળવિચળ અને અનિત્ય કહ્યો છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સસાર સંખંડી સપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે અનંત લવનું પર્યટન, અનંતકાળનું અજ્ઞાન, અનંત જીવનનો વ્યાધાત, અનંત મરણ. અનંત શોક એ વટે કરીને સસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. મસાગની દેખાતી દિવ્ય-વારણા જેવી સુદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થલીન કરી નાખ્યો છે. એ જેવું મુખ આત્માને ક્યાય લાસતુ નથી. મોહિની [મોહ] થી સત્યમુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાંક્ષા પણ કરી નથી પતંગની જેમ દીપક પ્રત્યે મોહિની [મોહ] છે તેમ આત્માની સસાર મળધે મોહિની [મોહ] છે. જ્ઞાનીઓ એ સસારને ક્ષણસર પણ મુખરૂપ કહેતા નથી તર્ર નેટલી જાણ્યો પણ એ સસારની ઝેર વિના રહી નથી એક જુડથી કરીને એક ચક્રવર્તી મુઘી ભાવે કરીને સરખા પણ રહ્યું છે; એટલે ચક્રવર્તીની [નો] સસાર સળધમાં નેટવી મોહિની [મોહ] છે, તેટલી જ જલકે તેથી વિશેષ શુંડને છે. ચક્રવર્તી જેમ સમય પ્રભાવર અધિકાર ભોગવે છે, તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે. શુંડને એમ નું

કશુંએ ભોગવતું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્ર-વર્તિનો પોતાની પત્ની પ્રત્યેનો પ્રેમ નેટલો છે, તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડનો પોતાની ભુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્તિ ભોગથી નેટલો રસ લે છે, તેટલો જ રસ ભુંડ પણ માની ગેરું છે. ચક્રવર્તિની નેટલી વૈભવની બહોળતા છે, તેટલી જ ઉપાધિ છે. ભુંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરાથી બન્ને શ્રદ્ધિત [શ્રદ્ધિત] છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તિ સમર્થ છે. મહા પુણ્યશાળી છે. શાતાવેદની ભોગવે છે, અને ભુંડ બિચારું અશાતાવેદની ભોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અશાતા-શાતા પણ છે; પરંતુ ચક્રવર્તિ મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવનપર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજુ હારી જવા જેવું કરે છે. ભુંડને પણ તેમજ છે. ચક્રવર્તિ જ્ઞાણાપુરુષ હોવાથી ભુંડથી એ રૂપે એની તુલ્યતા જ નથી; પરંતુ આ સ્વરૂપે છે. ભોગ ભોગવવામાં પણ બન્ને તુચ્છ છે; બન્નેનાં શરીર પરુ માંસાદિકનાં છે. સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પટ્ટી આવી રહી ત્યાં આવું દુઃખ, ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અંધપાત્રું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શામાટે ગચ્છું જોઈએ ? એ સુખ નથી, છતાં સુખ ગણ્યો તો જે સુખ બચવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક, અનંત દુઃખ જોઈને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુંક દીધી છે તે સત્ય છે. એ લણી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ, દુઃખને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંત સુખમાં લઈ જનાર હિટ્ટદૃષ્ટ ભોમિયો છે.

શિક્ષાપાઠ ૫૩. મહાવીરશાસન.—

હમણાં જે શાસન પ્રવર્તમાન છે તે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે. ભગવન્ મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યાં ૨૪૧૪ વર્ષ થયાં. મગધ દેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણ્ણીની કુએ સિદ્ધાર્થ રાજાથી ભગવન્ મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ નંદીવર્દ્ધમાન હતું. મહાવીર ભગવાનની સ્ત્રીનું નામ યશોમતી [યશોદા] હતું. ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા. એકાંતિક વિહારે સાડાબાર વર્ષ એક પક્ષ તપા-દિક સમ્યકાચારે એમણે અશેષ ઘનઘાતી કર્મને બાળીને બસ્મીભૂત કર્યાં; અને અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઋણુમાલિકા નદીને કિનારે

પામ્યા. એકંદર જહોતેર વર્ષની લગભગ આયુ ભોગવી સર્વ કર્મ ભસ્મીભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્તમાન ચોવીસીના એ છેલ્લા ત્રિનેશ્વર હતા.

એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે. તે ૨૧,૦૦૦ વર્ષ એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા મુધી પ્રવર્તશે; એમ ભગવતીસૂત્રનાં પ્રવચન છે.

આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ ધર્મતીર્થ પર અનેક વિપત્તિઓ આપી ગઈ છે, આવે છે, અને પ્રવચન પ્રમાણે આવશે પણ ખરી.

જૈનસમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદા-ગ્રંથોથી જાંજળ માંડી બેઠા છે. વિવેક વિચારે મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં જૈનશિશ્નાનાં મૂળ તત્ત્વપર આવે છે; ઉત્તમ શીલવાન મુનિઓપર ભાવિક રહે છે. સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દર્શે છે.

કાળપ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કંઈ સામાન્ય [ન્યુનાધિક] પ્રકાશમાં આવે છે; * પણ તે જોઈએ એવું પ્રકૃષ્ટિત ન થઈ શકે.

‘યંક જહાય પછિમા’ એવું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વચન છે; એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેત્રા તીર્થેકર (મહાવીરસ્વામી) ના શિષ્યો વાંકા અને જટ થશે; અને તેની સત્યતા વિષે કોઈને બોલવું રહે તેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ? નિયમિત વખત ધર્મમાં ક્યાં વ્યતીત કરીએ છીએ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ? ક્યાં દાઝવડે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ? શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી; એને માટે જોઈતા આચાર, જ્ઞાન, શોધ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનિયે તો તે યથાયોગ્ય છે. દ્વ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે, એ વાત વખાણવા લાયક છે; પણ તત્ત્વને કોઈકે જ જાણે છે; જાણ્યા કરતાં ઝાઝી શંકા કરનારા અર્ધદૃષ્ટી પણ છે; જાણીને અહંપદ કરનારા પણ છે; પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોળનારા કોઈક વિરલા જ છે. ‘કેવળ, મનઃપર્યવ અને અવધિજ્ઞાન’ વિચેદ ગયાં. દૃષ્ટિવાદ વિચેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ

* આ ભાગ ત્રિગ્યાવૃત્તિમાં નથી — સંશોધક

દ્વિં આં પાઠાં—૧ ‘આગ્ન્યાથી કેવળ, મનઃપર્યવ અને પરમ અવધિજ્ઞાને વિચેદ ગયાં.’

નિચ્છેદ ગયો, માત્ર થોડા રહેલા લાગપર આમાન્ય સમજણથી રાકા કરવી યોગ્ય નથી જે શકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી, ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ચળવિચળ કરવી [યોગ્ય નથી] નહીં અનેકાત સૈન્યીના સ્વરૂપને નિરલા જાણે છે.

“લગવાનના કથનરૂપ મણિના ઘરમા કેટલાક પામર પ્રાણીઓ દોષરૂપી કાણુ શોધવાનું મથન કરી અધોગતિજન્ય કર્મ બાધે છે. ‘હીયોનીને બદલે તેની સુકવણી કરી લેવાનું કોણે કેના વિચારથી શોધી કાઢું હશે?’ આ વિષય બહુ મોટો છે એ સંભવી “અહીં આગળ કઈ કહેવાની યોગ્યતા નથી દુકામા હોવાનું કે આપણે આપણા આત્માના સાર્થક અર્થ મતભેદમા પડવું નહીં’ ઉત્તમ અને શાત મુનિનો સમાગમ, વિમળ આચાર, વિવેક, દયા, ક્ષમા એવું એવન કરવું “મહાવીરતીર્થને અર્થે અને તો વિવેકી બોધ કારણ સહિત આપવો’ તુરંત જીવિથી શકિત થતું નહીં, એમા આપણું પરમ મગળ છે, એ નિસર્જન કરવું નહીં

શિક્ષાપાઠ ૫૪. અશુચિ કોને કહેવી ?—

જિજ્ઞાસુ—મને જૈન મુનિઓના આચારની વાત બહુ રુચિ છે એઓના જેવો કોઈ દરજાનના સતોમા આચાર નથી મમે તેવા શીયાળાની ટાઢમા અમુક વસ્ત્રવડે તેઓને રેડવવું પડે છે, ઉનાળામા મમે તેવા તાપ તપતા છતાં પગમા તેઓને પગરખા કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી ઉની રેતીમા આતાપના લેવી પડે છે યાવજીવત [યાવજીવ] ઉનું પાણી પીએ છે ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ ખેતી શક્તા નથી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે ફૂટી બદામ પણ પાસે રાખી શક્તા નથી અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી વાહન તેઓ લઈ શક્તા નથી આવા પવિત્ર આચારો ખરે! મોક્ષદાયક છે પરંતુ નવ વાડમા લગવાને સ્નાન કરનાની ના કહી છે એવાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી

સત્ત્વ—શા માટે બેસતી નથી?

જિજ્ઞાસુ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે

સત્ત્વ—કઈ અશુચિ વધે છે?

જિજ્ઞાસુ—શરીર મલિન રહે છે એ

સત્ય—ભાઈ, શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચાર પૂર્વક નથી. ગરીબ પોને શાનુ બન્યું છે એ તો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મનો એ બહાર છે. તેપર માન તન્યા છે, છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય? વગી સાધુએ એનું કંઈ મસારી કર્તવ્ય ર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યક રહે.

નિશાસુ—પણ આન કરવાથી તેઓને હાનિ થી છે?

સત્ય—એ તો સ્થળશુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી અસખ્યાતા બાતુનો વિનાશ, કામાક્ષિની પ્રદીપ્તતા, મતનો ભગ, પરિણામનું બદલું, એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહામલિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. શરીરની જીવહિંસાયુક્ત જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની બિજબળતા થાય છે, એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે, નહાવાથી મતભગ થઈ આત્મા મલિન થાય છે, અને આત્માની મલિનતા એ જ અશુચિ છે.

નિશાસુ—મને તમે બહુ મુદ્દર કારણ બતાવ્યું. સૂટમ વિચાર કરતા નિનેશ્વરના કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થા ત્રીઓને શરીરની જીવહિંસા કે સસાર કર્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઈએ કે નહીં?

સત્ય—સમગ્રપૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઈએ જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી, ‘અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરવું નથી. શૌચાશૌચનો વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.’

શિક્ષાપાઠ પપ. સામાન્ય નિસનિયમ —

‘પ્રભાત પહેલાં ઉઠીને યજ્ઞાથી રાત સખની થયેલા હોયનું પ્રતિક્રમણ કરવું.’

‘પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી સ્તુતિ અને શિક્ષા વચન ઉચ્ચારી મનની જનતી શાંતિ કરી ઘેર આવવું.’

દ્વિ. આ. પાડા. — ૧ ‘યથાર્થ મલિનતાનું બોધક તે છે, પરંતુ શૌચાગોચર સ્વરૂપ સમગ્રજીવ જોઈએ.’ ૨ ‘પ્રભાત પહેલાં બાથ લેઈ નમસ્કાર મનનું સ્મરણ કરી મન વિશુદ્ધ કરવું. પાપ યાપારની વૃત્તિ રોકી રાત્રિ સખથી થયેલા હોયતું ઉપયોગ પૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું.’ ૩ ‘પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી યથાવસર જગવાનની ઉપાસના, સ્તુતિ તથા ન્યાયાધ્યાયથી મનને ઉજ્જવન કરવું.’

‘માત પિતાનો વિનય કરી ચલાથી સસારી કામમા પ્રયોજન કરવું.’

‘આહાર, વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાત્ત્વિક ગ્રંથના મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો’

સાચકાળે સધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવું.

* ‘ચોવિહાર પ્રત્યાખ્યાન કરવું’ નિયમિત નિદ્રા લેવી.

મુતા પેહેલા અહાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશગ્રંથદોષ અને સર્વ જીવને ક્ષમાવી, પથપરમેષ્ઠિ મનન સ્મરણ કરી, મહાશાંતિથી સમાધિ લાવે શયન કરવું

આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાલદાયક થશે એ તમને સંક્ષેપમા કહ્યા છે. સૂદમ વિચારથી એ વિશેષ મગળદાયક થશે.

શિક્ષાપાઠ ૫૬. ક્ષમાપના —

હે ભગવાન! હું બહુ ભૂલી ગયો, મેં તમારા અમૂલ્ય વચનને લક્ષમા લીધા નહીં તમારા કહેલા અનુપમ તત્ત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં તમારા પ્રાણીત કરેલા ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં તમારા કહેલા દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યા નહીં હે ભગવાન! હું ભૂલ્યો, આથળ્યો—રજલ્યો અને અનંત સસારની વિટમ્બનામા પડ્યો છઉં હું પાપી છઉં હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મ રજથી કરીને મલિન છઉં હે પરમાત્મા! તમારા કહેલા તત્ત્વવિના મારો મોક્ષ નથી હું નિરતર પ્રપથમા પડ્યો છઉં, અજ્ઞાનથી અધ થયો છઉં, મારામા વિવેકશક્તિ નથી અને હું મુક છઉં, હું નિરાશ્રિત છઉં, અનાથ છઉં નિરાગી પરમાત્મા! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા સાવનું શરણુ ગૃહ છઉં મારા અપરાધ ક્ષમ થઈ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉં એ મારી અલિલાષા છે આગળ કરેલા પાપોનો હું હવે પશ્ચાત્તાપ કરું છઉં જેમ જેમ હું સૂદમ વિચારથી ઊંડો ઉતરું છઉં તેમ તેમ તમારા તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે તમે નિરાગી નિર્વિકારી,

૧ ‘માત પિતાનો વિનય કરી સસારી કામમા આત્મહિતનો લક્ષ બૂનાય નહીં તેમ વ્યાવહારિક કાર્યમા પ્રવર્તન કરવું ૨ ‘પોતે જોજન મરતા પહેલા સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાખી તેવો યોગ મળતા યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી, આહાર વિહારાદિમા નિયમ સહિત પ્રવર્તવું સત્યાસના અભ્યાસનો નિયમિત વખત રાખવો

* આ લાગુ દિવ આઠ મા નથી —સુરોધક

રાત્ર-મોક્ષ ૮

સત્ચિદાનંદસ્વરૂપ, સહજનંદી, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શી અને ત્રૈલોક્ય-
પ્રકાશક છે. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છઉં.
એક પણ પક્ષ તમારાં કહેલાં તત્ત્વની સંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં
અહોરાત્ર હું રહું, એ જ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાયો! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન
તમને હું વિશેષ શું કહું? તમારાથી કંઈ અલભ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાત્તાપથી
હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છઉં—ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

શિક્ષાપાઠ ૫૭. વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.—

એક વસ્ત્ર લોહીથી કરીને રંગાયું. તેને બે લોહીથી ઘોઈએ તો તે ઘોઈ
શકાનાર નથી; પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. બે પાણીથી એ વસ્ત્રને ઘોઈએ તો તે
મલિનતા જવાનો સંકેત છે. એ દૃષ્ટાંતપરથી આત્માપર વિચાર લઈએ. આત્મા
અનાદિકાળથી સંસારરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે. ‘મલિનતા રોમ રોમ
હિતરી ગઈ છે!’ એ મલિનતા આપણે સંસારવડે [વિષય શૃંગારથી] ટાળવા
ધારીએ તો ટળી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ઘોવાતું નથી, તેમ શૃંગારથી
કરીને વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટળનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે.
અનેક ધર્મમતો આ જગતમાં ચાલે છે, તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં
આગળથી આટલું વિચારવું અવશ્યનું છે કે જ્યાં સ્ત્રીયો ભોગવવાનો ઉપદેશ
કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય, રંગ, રાગ, શુદ્ધતાન અને એશ-
આરામ કરવાનું તત્ત્વ જતાનું હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ
નથી. કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સંસાર ધર્મમતયુક્ત જ છે.
પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એ જ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોકરાં-છેયાં, સ્ત્રી,
રંગ, રાગ, તાન ત્યાં જામ્યું પડ્યું હોય છે, અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું, તો
પછી અધર્મસ્થાનક કયું? અને જેમ વર્તિએ છીએ તેમ વર્તવાથી ખોટું પણ
શું? કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો
તેઓને માટે એટલું જ આટલો જ ઉત્તર દેવાનો છે કે, તે પરમાત્મતત્ત્વ અને
તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હો પણ અપણે આપણા મૂળ
વિચારપર આવવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક
મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ જળભાવથી [બાવ
જળથી] હોવો જોઈએ. ‘આત્મવસ્ત્રને નિર્વેધ ગુરુ ધોનાર, તે અર્હતનાં કહેલાં

તત્ત્વરૂપ સાધુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને.^૧ આમાં જે વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બધાં સાહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી; માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય. યદી [યદિ] અદ્વૈતપ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્ય જ બોધે છે, તો એ રૂપી જળ અને તે જ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવું.

શિક્ષાપાઠ ૫૮. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૧.—

આ જગતીતળપર [જગતમાં] અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. [તેવા] મતભેદ અનાદિકાળથી છે, એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મત [ભેદો] કંઈ કંઈ રૂપાંતર પામ્યા [પામે ખરા.] જાય છે. એ સર્ખંધી કેટલોક વિચાર કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર મળતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે; કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાધરેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનને જ ધર્મ કહે છે. કેટલાક અજ્ઞાન એ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે; કેટલાક ક્રિયાને કહે છે; કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવું એને ધર્મમત કહે છે.

એ ધર્મમત સ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે, અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજવાણીરૂપ અને સત્ય છે. બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને દુતર્કવાદી છે; પરસ્પર તેથી તે મતવાદીઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય ખંડન કર્યું છે. વેદાંતના ઉપદેશક આ જ બોધે છે; સાંખ્યનો પણ આ જ બોધ છે. બૌદ્ધનો પણ આ જ બોધ છે. ન્યાયમતવાળાનો પણ આ જ બોધ છે; વૈશેષિકનો આ જ બોધ છે; શક્તિપંથીનો આ જ બોધ છે. વૈષ્ણવાદિકનો આ જ બોધ છે. હસ્તલાભીનો આ જ બોધ છે. અને ક્ષાદસ્તનો આ જ બોધ છે કે આ અમારું કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે. ત્યારે આપણે હવે શું વિચાર કરવો?

વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી. બહુ તો વાદી કંઈક વધારે સાચો અને પ્રતિવાદી કંઈક ‘ઓછો ખોટો હોય.’ કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન બેઈએ. આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો ઠરે; અને બાકીના ખોટા ઠરે.

દ્વિઠ આઠ પાઠાઠ—૧ ‘તે અદ્વૈતના કહેલાં તત્ત્વરૂપ સાધુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને, આત્મવચ્ચને ધોનાર નિર્ઘ્રય શુદ્ધ છે.’
૨ ‘ઓછો ખોટો હોય, અથવા પ્રતિવાદી કંઈક વધારે સાચો અને વાદી કંઈક ઓછો ખોટો હોય.’

જિજ્ઞાસુ—એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય? એ સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક કહીએ અને ધર્મની સત્યાર્થજ્ઞતા આ તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સત્યાર્થ છે, તેમ સૃષ્ટિ [જગત્] પર તેની અવશ્ય છે એક [ધર્મમત] સત્ય અને [બાકીના] સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઈએ સર્વ સત્ય કહીએ તો તો એ રેતીની ભીંત કરી, કારણ તો આટલા બધા મતભેદ શામાટે પડે? સર્વ એક જ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શામાટે યત્ન ન કરે? એમ અન્યોન્યતા વિરોધવાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવું પડે છે

૧. 'તોપણ તે સખંધી યથામતિ હું ઈષ્ટબુલાસો કરું છઉં' એ બુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થલાવનાનો છે એકાતિક કે મતાતિક નથી, પશુપાતી કે અવિવેકી નથી, પણ ઉત્તમ અને વિચારવા જેવો [જેવું] છે દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે પરંતુ સૂક્ષ્મ વિચારથી બહુ ભેદવાળો [ભેદવાળું] લાગશે

શિક્ષાપાઠ ૫૬. ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૨ —

આટલું તો તમારે સ્પષ્ટ માનવું કે ગમે તે એક ધર્મ આ સૃષ્ટિ [લોક] પર સંપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતા બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવા પડે, પણ હું એમ કહી ન શકું શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનદાતા નિશ્ચયનયવડે તો તે અસત્યરૂપ કરે, પરંતુ બ્યવહારનયે તે અસત્ય કરાવી શકાય નહીં એક સત્ય અને બાકીના અપૂર્ણ અને સંદોષ છે એમ હું બહુ છઉં તેમજ કેટલાક કુતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે તે કેવળ અસત્ય છે, પરંતુ જેઓ પરલોક સખંધી કે પાપ સખંધી કઈપણ બોધ કે ભય બતાવે છે તે ભતના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સંદોષ કહી શકાય છે એક દર્શન જે નિર્દોષ અને પૂર્ણ કહેવાનું છે તે [તેની] વાત હમણા એક બાલુ રાખીએ

હવે તમને શકા થશે કે સંદોષ અને અપૂર્ણ એવું - થત એના પ્રવર્તકે શામાટે બોધ્યું હશે? તેનું સમાધાન થવું જોઈએ [એનું સમાધાન એમ છે કે] એ ધર્મમતવાળાઓની જ્ઞાત્યુધી ભુદ્ધિની ગતિ પહોંચી ત્યાંથી તેમણે વિચારો કર્યા અનુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધારવડે તેઓને જે કથન

દ્વિ. આ. પા. ૧. તોપણ તે સખંધી અને કઈ સમાધાન કરીશું એ સમાધાન સત્ય અને મધ્યસ્થ લાવનારી દૃષ્ટિથી થવું છે એકાતિક કે મતાતિક દૃષ્ટિથી થવું નથી

સિદ્ધ જણાયુ તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એડુ તેમણે દર્શાવ્યુ જે પક્ષ લીધો તેમા મુખ્ય એકાતિક વાદ લીધો, લક્ષિત, વિશ્વાસ કે નીતિ, એમાના એડુ નિયતને વિશેષ વર્ણવ્યો, એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ લાવ ભેદે તેઓએ કઈ જાણુયા નહોતા, પણ પોતાની મહાશુદ્ધિ [શુદ્ધિ] અનુસારે જાણુ વર્ણવ્યા તાર્કિક સિદ્ધાંત દૃષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય શુદ્ધિવાળા આગળ કે જડભરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો [બતાવ્યા] કીર્તિ, લોકહિત, કે ભગવાન મનાવાની આગ્રહા એમાની એકાદી પણ એમના મનની ભ્રમણા હોવાથી અત્યુચ્ચ ખુબ ઉદ્ધમાદિકથી તેઓ જય પામ્યા કેટલાકે ' ગૃગાર અને લહરી ' સાધનોથી મનુષ્યના મન હરણુ કર્યા દુનિઆ મોહિનીમા તો મૂળે ડુબી પડી છે, એટલે એ લહરી [ઉચ્છિત] દર્શનથી ગાડરરૂપે થઈને તેઓએ રાજ થઈ તેનુ કહેડુ માન્ય રાખ્યુ કેટલાકે ' નીતિ, ગુણુ ઇત્યાદિકથી ' તે કથન માન્ય રાખ્યુ પ્રવચકની શુદ્ધિ તેઓ કરતા વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપ જ માની લીધા કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાક સુખશીલિમા સાધનનો યોગ્ય ખોશી દીધો પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન ભ્રમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનુ કહેણુ પોતાને ન રુખ્યુ એટલે તેણે જુદો જ રાહ કાઢ્યો આમ અનેક મતમતાતરની જાળ થતી ગઈ આર પાચ પેઢી એકનો એક ધર્મ પાડ્યો [રજ્યો] એટલે પછી તે કુળધર્મ થઈ પડ્યો એમ સ્થળે સ્થળે થતુ ગયુ

શિક્ષાપાઠ ૬૦ ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૩ —

જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મ મતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈપ્રમાણથી કહી શકાય નહીં એ માટે થઈને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેના તત્ત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાતિકતા જોઈએ

એ બીજા ધર્મમતોમા તત્ત્વજ્ઞાન સબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી કેટલાક જગતકર્તાનો પોષ કરે છે, પણ જગતકર્તા પ્રમાણવડે સિદ્ધ થઈ શકતો નથી કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાતિક છે, તેમજ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાતિક છે જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી

મોક્ષ કહેનારા તેના ચથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી અને એ જાણના બેદ શ્રેણિબંધ નથી કહી શક્યા એ જ એમની સર્વજ્ઞતાની ખામી જણાઈ આવે છે. સત્ત્વેવતત્ત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ દૂષણોથી એ ધર્મમતસ્થાપકો રહિત નહોતા એમ એઓનાં ગુંથેલાં ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અશ્વઘાયર્ય ઇત્યાદિ અપવિત્ર વિષયોનો ઓધ છે તે તો સહજમાં અપૂર્ણ અને સરાગીના સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કોઈએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઈએ સાકારમોક્ષ અને કોઈએ અમુક કાળસુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સમપ્રાણ થઈ શકતી નથી. ^૧ 'એઓના અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન ચથાર્થ જોવા જોવું છે અને તે નિર્ણય આચાર્યોના ગુંથેલા શાસ્ત્રોથી મળી શકશે.'

વેદ શિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્તકો. એમના ચરિત્રો, વિચારો ઇત્યાદિક વાંચવાથી અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે. ^૨ 'વેદે, પ્રવર્તકે ભિન્ન ભિન્ન કરી નાંખી બેધકતાથી વાત મર્મમાં નાંખી ગંભીર રોજ પણ કર્યો છે. છતાં એમના પુષ્કળ મતો વાંચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાંતિક જણાઈ આવશે.'

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અને કહેવાનું છે તે જૈન એટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે. એના ઓધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તોપણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, ક્ષમાચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, [જ્ઞાન ક્રિયાદિ] એનાં જોવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટિઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, મતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂદૃઢ ઓધ છે કે જેવડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિ શંકતા થાય. ^૩ 'કાળભેદે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે' છતાં જે જે ત્રિનેશ્વરનાં રહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અખડ છે ^૪ 'એક વિચાર કરતાં હંદગી વહી જાય તેવું છે.' આગળપર કેટલુંક એ સંબંધી કહેવાનું છે.

દ્વિં આં પાઠાં—૧ 'એઓના વિચારોનું અપૂર્ણપણું નિરૂપિત તત્ત્વવેત્તાઓએ દર્શાવ્યું છે તે ચથારિયત જાણવું ચોચ છે.' ૨ 'વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ઋષો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે. પરંતુ તે પણ હિંસાએ કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે. જેન સ્પષ્ટ જણાય છે.' ૩ કાળ ભેદે પરમ્પરામાયથી કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો જોવામાં નથી આવતાં. ૪ 'તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂદૃઢ છે કે, જે એક વિચારતાં આખી હંદગી વાળી નય'

જિનેશ્વરનાં કહેલા ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મ શક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે એ ભેદો વાચવાથી, સમજવાથી અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વસતતાની [સર્વોત્કૃષ્ટ-પણાની] હા કહેવરાવે છે. બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત બહુ પછી તોલન [તુલના] કરનારને મારું [આ] કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે

‘એ સર્વજ્ઞ દર્શનના મૂળતત્ત્વો અને બીજા મતના મૂળતત્ત્વો વિષે આહી વિશેષ કહી શકાય તેટલી જગ્યા નથી’

શિક્ષાપાઠ ૬૧. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૧.—

એક બ્રાહ્મણ દરિદ્રાવસ્થાથી કરીને બહુ પીડાતો હતો [તેણે] કટાણીને છેવટે દેવનું ઉપાસન કરી લશ્મી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો પોતે વિદ્વાન હોવાથી ઉપાસન કરવા પહેલા વિચાર કર્યો કે કદાપિ દેવ તો કોઈ તૃપમાન થશે, પણ પછી તે આગળ સુખ કયું માગવું? તપ કરી પછી માગવામાં કંઈ સૂજે નહીં, અથવા ન્યૂનાવિક સૂજે તો કરેલો તપ પણ નિરર્થક જાય, માટે એક વખત આખા દેશમાં પ્રવાસ કરવો સસારના મહત્પુરુષોના ધામ, વૈભવ અને સુખ જોવા એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યો ભારતના જે જે રમણીય અને રીદ્ધિમાન શહેરો હતા તે જોયા યુક્તિપ્રયુક્તિએ રાજા પ્રિરાજના અત પુર, સુખ અને વૈભવ જોયા શ્રીમતોના આવાસ, વહિવટ, આગળગીયા અને કુટુંબ પગિવાર જોયા, પણ એથી તેનું કોઈ રીતે મન માન્યુ નહીં કોઈને સ્ત્રીનું કુખ, કોઈને પતિનું કુખ, કોઈને અજ્ઞાનથી કુખ, કોઈને વહાલાના વિયોગનું કુખ, કોઈને નિધનતાનું કુખ, કોઈને લશ્મીની ઉપાવિનું કુખ, કોઈને શરીરસળધી કુખ, કોઈને પુત્રનું કુખ, કોઈને શત્રુનું કુખ, કોઈને જડતાનું કુખ, કોઈને માળાપનું કુખ, કોઈને વૈધવ્ય કુખ, કોઈને કુટુંબનું કુખ, કોઈને પોતાના નીચકુળનું કુખ, કોઈને પ્રીતિનું કુખ, કોઈને ઇર્ષ્યાનું કુખ, કોઈને હાનિનું કુખ, એમ એક બે વિશેષ કે બધા કુખ મથળે સ્થળે તે વિપ્રના જોવામાં આવ્યા એથી કરીને એનું મન કોઈ મથળે

દ્વિઃ આઠ પાડાઠ—૧ ‘નિર્દોષ દર્શનના મૂળ તત્ત્વો અને સદોષ દર્શનના મૂળ તત્ત્વો વિષે બીજા પ્રસંગે વિસ્તારથી કહીશું’

માન્યું નહીં; જ્યાં જુએ ત્યાં દુઃખ તો ખરું જ. કોઈ સ્થળે સંપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યું નહીં. હવે ત્યારે શું માગવું ? એમ વિચારતાં વિચારતાં એક મહાધનાદ્યની પ્રશંસા સાંભળીને તે દ્વારિકામાં આવ્યો. દ્વારિકા મહારીદ્ધિ-માન, વૈભવયુક્ત, બાગબગીચાવડે કરીને મુશોભિત અને વસ્તીથી ભરપૂર શહેર તેને લાગ્યું. મુંદર અને લલ્ય આવાસો જોતો, અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહાધનાદ્યને ઘેર ગયો. શ્રીમંત સુખચંદમાં બેઠા હતા. તેણે અતિથિ જાણીને શ્રાદ્ધલુને સન્માન આપ્યું; હુશળતા પૂછી અને ભોજનની તેઓને માટે યોજના કરાવી. જરા વાર જવા દઈ ધીરજથી શેઠે શ્રાદ્ધલુને પૂછ્યું, આપનું આગમન કારણે જો મને કહેવા જેવું હોય તો કહો. શ્રાદ્ધલે કહ્યું, હમણાં આપ ક્ષમા રાખો; આપનો સઘળી જાતનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચા દૈત્યાદિક મને દેખાડવું પડ્યું; એ જોવા પછી આગમનકારણ કહીશ. શેઠે એનું કંઈ મર્મરૂપ કારણ જાણીને કહ્યું, લલે આનંદપૂર્વક આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો. જમ્યા પછી શ્રાદ્ધલે શેઠ પોતે સાથે આવીને ધામાદિક જતાવવા વિનંતિ કરી. ધનાદ્યે તે માન્ય રાખી; અને પોતે સાથે જઈ બાગબગીચા, ધામ, વૈભવ એ સઘળું દેખાડ્યું. શેઠની સ્ત્રી, પુત્રો પણ ત્યાં શ્રાદ્ધલના જોવામાં આવ્યા. યોગ્યતાપૂર્વક તેઓએ તે શ્રાદ્ધલનો સત્કાર કર્યો. એઓનાં રૂપ, વિનય અને સ્વચ્છતા તેમજ મધુરવાણી જોઈને શ્રાદ્ધલ રાજ થયો. પછી તેની દુકાનનો વહિવટ જોયો. સોએક વહિવટિયા ત્યાં બેઠેલા જોયા. તેઓ પણ માયાળુ, વિનયી અને નમ્ર તે શ્રાદ્ધલના જોવામાં આવ્યા. એથી તે બહુ સંતુષ્ટ થયો. એનું મન અહીં કંઈક સતોપાયું. સુખી તો જગતમાં આ જ જણાય છે એમ તેને લાગ્યું.

શિક્ષાપાઠ ૬૨. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૨.—

દેવાં એનાં મુંદર ઘર છે ! તેની સ્વચ્છતા અને ભજવણી દેવી મુંદર છે ! દેવી શાણી અને મનોરા તેની મુશીળ સ્ત્રી છે ! તેના દેવા કાંતિમાન અને કલાગરા પુત્રો છે ! દેવું સંપીકું તેનું હૃદય છે ! લક્ષ્મીની મહેર પણ એને ત્યાં દેવી છે ! આખા ભારતમાં એના જેવો બીજો કોઈ સુખી નથી. હવે તપ કરીને લે હું માગું તો આ મહા ધનાદ્ય જેવું જ સઘળું માગું, બીજા આદના કરું નહીં.

દીવસ વીતી ગયો અને રાત્રિ યઈ. સુવાનો વખત થયો. ધનાદ્ય અને શ્રાદ્ધલ એકાંતમાં બેઠા હતા; પછી ધનાદ્યે વિપ્રને આગમન કારણ કહેવા વિનંતિ કરી.

વિગ્ર—હું ઘેરથી એવો વિચાર કરી નીકળ્યો હતો કે જાંઘાથી વધારે સુખી કોણ છે તે જોવું. અને તપ કરીને પછી એનાં જોવા સુખ સપાદન કરવું. આખા ભારત અને તેના સઘળા રમણીય સ્થળો જોયા, પરંતુ કોઈ રાજધિરાજને ત્યાં પણ મને મપૂર્ણ સુખ જોવામાં આવ્યું નહીં જ્યાં જોયું ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ જોવામાં આવી આ લક્ષી આવતા આપની પ્રશંસા સાબળી, એટલે હું આહી આવ્યો; અને સતોષ પણ પામ્યો આપના જેવી રીતિ, સત્પુત્ર, કમાઈ, સ્ત્રી, હુટુખ, ઘર વગેરે મારા જોવામાં ક્યાંય આવ્યું નથી આપ પોતે પણ ધર્મશીલ, સદ્ગુણી અને જિનેશ્વરના ઉત્તમ ઉપાસક છો એથી હું એમ માનું છું કે આપના જેવું સુખ બીજે નથી ભારતમાં આપ વિશેષ સુખી છો. ઉપાસન કરીને કદાપિ દેવ કને યાચું તો આપના જેવી સુખસ્થિતિ યાચું.

ધનાઢ્ય—પડિતજી, આપ એક બહુ મર્મભરેલા વિચારથી નીકળ્યા છો, એટલે અવશ્ય આપને જેમ છે તેમ સ્વાનુભવી વાત કહી છઉં, પછી જેમ તમારી ઇચ્છા થાય તેમ કરજો મારે ત્યાં આપે જે જે સુખ જોયા તે તે સુખ ભારતસખવમાં ક્યાંય નથી એ આપે કહ્યું તો તેમ હશે, પણ ખરું એ મને સભવતું નથી, પરંતુ મારો સિદ્ધાંત આવો છે કે જગતમાં કોઈ સ્થળે [વાસ્તવિક] સુખ નથી જગત્ હુ ખતી કરીને દાઝતું છે હું પણ જે સ્વરૂપે ‘તમે સુખી જુઓ છો ને સ્વરૂપથી ગણી શકાઉં નહીં’

વિગ્ર—આપનું આ કહેવું કોઈ અનુભવસિદ્ધ અને માર્મિક હશે મેં અનેક શાસ્ત્રો જોયા છે, છતાં મર્મપૂર્વક વિચારો આવા લક્ષમાં લેવા પરિશ્રમ જ લીધો નથી તેમ મને એવો અનુભવ સર્પને માટે થઈને થયો નથી. હવે આપને શું કહું છું? તે મને કહો

ધનાઢ્ય—પડિતજી, આપની ઇચ્છા છે તો હું કહું છઉં તે લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવું છે, અને એ ઉપરથી કઈ રસ્તો પામવા જેવું છે

શિક્ષાપાઠ ૬૩. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૩.—

જે સ્થિતિ હમણાં મારી આપ જુઓ છો તેવી સ્થિતિ લક્ષ્મી, હુટુખ અને સ્ત્રીસખવમાં આગળ પણ હતી જે વખતની હું વાત કરું છઉં, તે

દ્વિં આં ૫૦ પાઠા—૧ ‘તમે મને સુખી જુઓ છો પણ વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી’

વખતને લગભગ વીજ વર્ષ થયા વ્યાપાર અને વૈભવની બહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવળો પડવાથી ઘટવા મળ્યું કોટવાવનિ કહેવાતો દુ ઉપરા ચાપરી ખોટના ભાર વહન કરવાથી લશ્મી વચગનો માત્ર ત્રણ વપમા થઈ પડ્યો હત્યા કેવળ મવગુ ધાગીને નાખ્યું હતુ ત્યા અવગુ પડ્યું એવામા મારી સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ તે વખતમા મને કઈ સતાન નહોતું જાળગી ખોટોને લીધે માટે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું મારા હૃદયથીઓએ થતી રક્ષા કરી પરતુ તે આલ ફાટ્યાનું થીંગડું હતું અન્નને ચાને દાતને વેર થવ ની મિથિતિએ દુ બહુ આગળ નીકળી પડ્યો જ્યારે દુ ત્યાવી નીકળ્યો [આટ્યો] ત્યા- મારા હૃદયથીઓ મને રોડી રાખવા મળ્યા ૭ તે ગામનો દરવાજો પણ દીડો નથી, માટે તને જવા દઈ સકાય નહીં તારા જેમજ ગરીર કઈ પણ કરી શકે નહીં, અને તું ત્યા લ અને સુખી થા તો પછી આવ પતું નહીં, માટે એ વિચાર તારે માડી વળવો ઘણા પ્રકારની તેઓને સમજાવી, સારી સ્થિતિમા આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ, એમ વચન દઈ જવ બંગ ૬ પર્યટને નીકળી પડ્યો

પ્રારબ્ધ ૫ ૪ વળવાની તૈયારી થઈ દૈવયોગે મારી કને એક દનડી પણ રહી નહોતી એક ટે એ મહીના ઉદરપોષણ ચારે તેનું મ થન ગળું નહોતું છતા જવામા ૬ ગયો, ત્યા મારી જુદિએ પ્રારબ્ધ ખીડવ્ય ને વડાજીમા ૬ એક દત્તો ને વડાજીના નાવિકે મારી નચળતા અને નમતા લેડને પોતાના નેક આમળ મરા દુ ખની વાન કરી ને શેકે મને પાતાવી અમુક કામમા જોડ્યો, જેમા દુ માગ પોશવધી ચોમણ પેદા કરનો દત્તો એ વેપરમા મારા ચિત્ત જ્યારે સ્થિત થયુ ત્યારે ભારનમાથ એ વેપાર વધરવ મે પ્રવજ સુદુ [કર્મો] અને તેમા ફા-નો એ વર્ગમા પામ દ ખ નેટલી કમા િ થઈ પછી રોડ પાનેથી મજા ખુશીથી આ- ને ટેટ્યો- મ વ ખગીની કા-કા બાવી આવવ નુ કર્યું ચોટે કાળે ત્યા આવી પર્વત્યો ત્યારે જદુ લોક સન્માન આપવા મને સ મા ચ ત્યા દત્તા દુ મારા કુ-ખીઓને અ ન બાવથી જઈ મળ્યો નેઓ માન બા-મની પ્રશસ્તા કરવ લ યા લાનેલી વીવેજ મા- મને એ ન પ થ કરાવ્ય પશિતજ' ત્યા ટેટ્યાક પ્રકારથી મારે ૫૫ કરવ. ૫૫૫ દત્તા. પુત્ર ખ વા ખત્રુ દુ થ મનો નોતો પત્નુ એકવર લશ્મી સાધ્ય કવવાનો જે પ્રતિ-અ વ કર્યો દત્તો ને પ્રારબ્ધયોગથી પત્ન્યો લે દુ ખ-વક સ્થિતિમા દુ દત્તો ને દુ ખમા મુ

ખામી હતી? સ્ત્રી, પુત્ર એ તો જાણે નહોતાં જ; માળાપ આગળથી પરલોક પામ્યાં હતાં. કુટુંબીઓના વિયોગવડે અને વિના દમડીએ જાણે જે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાનદૃષ્ટિથી આંખમાં આંસુ આણી દે તેવી છે; આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું. દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો, તે લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં; પરંતુ સંસારદુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને. મોતનો ભય ક્ષણ પણ દૂર નથી; માટે એ કર્તવ્ય જેમ અને તેમ કરી લેવું, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુરાચારથી કંઈ સુખ નથી; મનની તૃપ્તિ નથી; અને આત્માની મલિનતા છે. એ તત્ત્વ જાણી મેં મારું લક્ષ હોરેલું હતું.

શિક્ષાપાઠ ૬૪. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૪.—

અહીં આવ્યા પછી હું સારા ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી; એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને ન છું નાણું વધારતું હોવાથી દશ વર્ષમાં હું મહાકોટ્યાવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રની નીતિ, વિચાર અને શુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ મુંદર સાધતો ગોઠવ્યાં, જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને મુધરતી કરી. દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો, આ ક્ષત એક મમત્વ ખાતર કર્યું. ગયેલું પાછું મેળવ્યું; અને કુળ પરંપરાનું નામાંકિતપણું જતું અટકાવ્યું, એમ કહેવરાવવા માટે આ સઘળું મેં કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હું બીજા કરતાં સુખી છું; તોપણ એ શાતાવેદની છે; સત્સુખ નથી. જગત્મા બહુધા કરીને અશાતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો છે. શાસ્ત્રનાં મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામાં બાર દિવસ શ્રદ્ધયર્થે, બનતું ગુપ્તદાન, સર્વ વ્યવહારસંબંધીની ઉપાધિમાથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મેં લાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાધોર્ય કરીને હું નિર્ગ્રંથ થવાની ઇચ્છા રાખું છું. હમણાં નિર્ગ્રંથ થઈ શકું તેમ નથી; એમા સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસંબંધી કારણ છે. શૃદ્ધસ્થધર્મના આચરણ બહુ કનિષ્ઠ થઈ ગયાં છે; અને મુનિયો તે મુધારી શકતા નથી. શૃદ્ધસ્થ શૃદ્ધસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે; આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસંબંધે શૃદ્ધસ્થ વર્ગને હું ઘણો ભાગ બોધી યમનિયમમાં આણું છું. દર સપ્તાહિકે

વખતને લગભગ વીસ વર્ષ થયા વ્યાપાર અને વૈભવની બહોળાશ એ સઘળું વહિવટ અવળો પડવાથી ઘટવા મળ્યું કોટાવધિ કહેવાતો હું ઉપરા-
આપરી ખોટના ભાર વહન કરવાથી લક્ષ્મી વચરનો માત્ર ત્રણ વપમા થઈ
પડ્યો જ્યાં કેવળ સવળુ ધારીને નાખ્યું હતું ત્યાં અવળુ પડ્યું એવામા મારી
સ્ત્રી પણ ગુજરી ગઈ તે વખતમા મને કઈ સત્તાન નહોતું જબગી ખોટોને
હીધે મારે અહીંથી નીકળી જવું પડ્યું મારા કુટુંબીઓએ થતી રક્ષા કરી,
પરંતુ તે આજ કાલ્યાનુ થીમડું હતું અન્નને અને દાતને વેર થવાની સ્થિતિએ
હું બહુ આગળ નીકળી પડ્યો જ્યારે હું ત્યાંથી નીકળ્યો [આદ્યો] ત્યાં
મારા કુટુંબીઓ મને રોકી રાખવા મળ્યા કે તું ગામનો દરવાજો પણ દીઠો
નથી, માટે તને જવા દઈ શકાય નહીં તારા કોમળ શરીર કઈ પણ કગી
શકે નહીં, અને હું ત્યાં જ અને સુખી થા તો પછી આવ પણ નહીં, માટે
એ વિચાર તારે માડી વાળવો ઘણા પ્રકારથી તેઓને સમજાવી, સારી
સ્થિતિમા આવીશ ત્યારે અવશ્ય અહીં આવીશ, એમ વચન દઈ જવ બહુ
પર્યંતે નીકળી પડ્યો

પ્રારબ્ધ પાછા વળવાની તૈયારી થઈ દૈવ્યોને મારી કને એક દમડી
પણ રહી નહોતી એક એ મહીના ઉદરપોષણ આને તેડું માધન
રહ્યું નહોતું છતાં જવામા ગયો, ત્યાં મારી શુદ્ધિએ પ્રારબ્ધ ખીટ્ય
જે વહાણમા હું જેવે હતો તે વહાણના નારિકે મારી નચળતા અને નમતા
લેઈને પોતાના એક આગળ મારા કુખની વાત કરી ને શેઠે મને ઘોવાવી
અમુક કામમા ગોક-યો જેમા હું મારા પોતાથી ઓગળું પેદા કરતો હતો
એ વેપરમા મારા ચિત્ત જ્યારે સ્થિર થયું ત્યારે બારતસાથે એ વેપાર
વધારવ મેં પ્રયત્ન કર્યું [કર્ચો] અને તમા કા-યો જ વર્ષમા પાંચ લાખ
લેટની કમાઈ થઈ પછી શેઠ પાસેથી ગણ ખુશીથી આજ બઈ મેં
કેટલો માવ ખરીદી દારેકા ભાવી આવવાનું કર્યું ચોટે કાળે ત્યાં આથી
પાંચયો ત્યારે બહુ લોક મનમાન આપવા મને સામા આવ્યા તતા હું મારા
કુટુંબીઓને આનંદ બાવથી જઈ મળ્યો તેઓ મારા બાવની પ્રશંસા કરવા
લગ્યા જાવેલી લીવેવા માટે મને એના પાંચ કરાવ્યા પડ્યા ત્યાં
કેટલાક પ્રકારથી મારે પાપ કરવ પડ્યા હતા, પુરુષ વા પત્ર હું પત્રો
નહોતો પરંતુ અન્નર વર્ગી સાધ્ય કરવાનો જે પ્રતિભાવ કર્યો હતો
તે પ્રારબ્ધયોગથી પડ્યો જે હું ખાંચક સ્થિતિમા હું હતો ને હું ખમા મુ

ખામી હતી? સ્ત્રી, પુત્ર એ તો બાલુ નહોતાં જ; માખાપ આગળથી પરલોક પામ્યા હતાં. કુટુંબીઓના વિયોગવડે અને વિના દમડીએ બેઠે બે વખતે હું ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાનદૃષ્ટિથી આંખમાં આંસુ આણી દે તેવી છે; આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યું હતું. દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રોકતો હતો, તે લક્ષ્મી કે એવી લાલચે નહીં; પરંતુ સસારદુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને. મોતનો ભય ધણુ પણ દૂર નથી; માટે એ કર્તવ્ય જેમ બને તેમ કરી લેવું, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુરાચારથી કંઈ મુખ નથી; મનની તૃપ્તિ નથી; અને આત્માની મક્કિનતા છે. એ તત્ત્વ બાણી મેં મારુ લક્ષ દોરેલું હતું.

શિક્ષાપાઠ ૬૪. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૪.—

અહીં આવ્યા પછી હું સારા ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પણ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી; એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રબળ હોવાથી અને નાણા વધારતું હોવાથી દર વર્ષમાં હું મહાકોટ્યાવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રની નીતિ, વિચાર અને શુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ મુદ્દર સાધનો ગોઠવ્યાં, જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પણ કરી લીધો, આ ફક્ત એક મમત્વ ખાતર કર્યું. ગયેલુ પાછુ મેળવ્યુ, અને કુળ પરપરાનુ નામાં-ઝિતપણુ જતું અટકાવ્યુ, એમ કહેવરાવવા માટે આ સઘળું મેં કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જો કે હું બીજા કરતા મૂખી છઉં, તોપણ એ શાતાવેદની છે, સત્સુખ નથી જગતમા બહુધા કરીને અશાતાવેદની છે. મેં ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો છે. શાસ્ત્રના મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામા બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, સર્વ વ્યવહારસખવીની ઉપાધિમાથી કેટલોક ભાગ બહુ અરો મેં ત્યાગ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમા યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્વેથ થવાની ઇચ્છા રાખું છઉં. હમણા નિર્વેથ થઈ શકું તેમ નથી, એમા સસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પણ ધર્મસખથી કારણ છે. ગૃહસ્થધર્મના આચરણ બહુ કનિષ્ઠ થઈ ગયા છે; અને મુનિયો તે મુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે; આચરણથી પણ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસખધે ગૃહસ્થ વર્ગને હું ક્ષણે ભાગ બોધી યમનિયમમા આણુ છઉં. દર સપ્તાહિ કે

આપણે ત્યાં પાંચસે જેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સલાહ લેવાય છે. આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને બાકીનો આગળનો ધર્માનુભવ એમને બે વર્ષ મુદ્દત ઓછું છઉં. મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રીવર્ગને ઉત્તમ ચમનિયમનો બોધ કરી સમાહિષ્ટે સલાહ લે છે. પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો અનતો પરિચય રાખે છે. વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનું સન્માન, વિનય અને સત્યતા, સામાન્ય સત્યતા—એકજ ભાવ—એવા નિયમો બહુધા મારા અનુચરો પણ સેવે છે. એઓ બધા એથી ગાતા ભોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારી નીતિ, ધર્મ, સદ્ગુણ, વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજસહિત પણ મારી નીતિવાત અગીકાર કરે તેવું થયું છે, આ સઘળું આત્મ-પ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી એ આપે સ્મૃતિમાન રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૬૫. સુખવિષે વિચાર, લાગ પ.—

આ સઘળાં ઉપરથી હું સુખી છઉં એમ આપને લાગી શકશે અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અબ્યનર પરિચલ એ ત્યાંજા નથી ત્યાંસુધી રાગ દોષનો બાવ છે. જે કે તે બહુ અગે નથી, પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસગપરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે, પણ જ્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી ગદ્ગદતાંડળુ કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, હુકુંબીનું દુઃખ એ ઘોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. પોતાના દેહપર મોત શિવાય પણ નાના પ્રકારના રોગનો સુમત્ત છે. માટે કેવળ નિર્વ્યથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિચલનો ત્યાગ, અત્યારેબનો ત્યાગ એ સઘળું નથી થયું ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માત્રમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે હુકુંબ એવડે સુખ નથી; અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું? જેનો વિયોગ છે, ક્ષણભંગુર છે અને અને એકત્વ નથી તે સુખ સંપૂર્ણ નથી. એટલા માટે થઈને હું મને સુખી કહી નથી શકતો. હું બહુ વિચારી વિચારી આપાર વહિવટ કરતો હતો. તોપણ મારે આરંભોપાધિ, અનીતિ અને દેશ પણ કષ્ટ સેવવું પડ્યું નથી, એમ તો

નથી જ અનેક પ્રકારના આરમ અને કપટ મારે સેવવા મળ્યા હતા આપ
 જે ધારતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જે પુણ્ય નહોત
 તો કોઈ કાળે મળનાર નથી પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મીવડે મહારક્ષ, કપટ અને
 માનપ્રમુખ વધારવા તે મહાપાપના કારણ છે, પાપ નરકમા નાખે છે પાપથી
 આત્મા, પામેલો મહાન્ મનુષ્યદેહ એળે શુભાવી દે છે એક તો જાણે પુણ્ય
 ને ખાઈ જવા, બાકી વળી પાપનું બંધન કરવું, લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા
 સસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું ધારુ છઉં કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન
 હોય મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી, તે કારણ મેં આગળ
 આપને જણાવ્યું હતું જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો આપ વિદ્વાન
 છો, હું વિદ્વાનને ચાહું છઉં આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમા પ્રસસ્ત
 થઈ સદકુલુષ અહીં બેસે રહો આપની ઉપજીવિકાની સરળ યોજના જેમ
 કહો તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપુ અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સતતવસ્તુનો
 ઉપદેશ કરો મિથ્યાગ્રંથોપાધિની લોલુપતામા હું ધારુ છઉં કે ન પડો, પછી
 આપની જેવી ઇચ્છા

પડિત—આપે આપના અનુભવની બહુ મનન કરવા જેવી આપ્યા
 યિકા કહી આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છો પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાનુભવ છો,
 વિવેકી છો આપની શક્તિ અદ્ભુત છે દરિદ્રતાથી કટાણીને જે ઇચ્છા રાખતો
 હતો તે એકાતિક હતી આવા સર્વ પ્રકારના વિવેકી વિચાર મેં કર્યા ન હોતા
 આવો અનુભવ—આવી નિવેકશક્તિ હું ગમે તેવો વિદ્વાન છઉં છતાં મારામા નથી
 જ, એ હું સત્ય જ કહું છઉં આપે મારે માટે જે યોજના દર્શાવી તે માટે આપનો
 બહુ ઉપકાર માનું છઉં અને નમ્રતાપૂર્વક એ [એનો] હું અગીકાર કરવા
 હર્ષ બતાવું છઉં હું ઉપાધિને ચાહતો નથી લક્ષ્મીનો ફદ ઉપાધિ જ આપે છે
 આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને બહુ રુચ્યું છે સસાર બળતો જ છે એમા
 મુખ નથી આપે નિરુપાધિક યુનિસુખની પ્રશસા કહી તે સત્ય છે પરિણામે
 સર્વોપાધિ, આધિવ્યાધિ અને સર્વ અજ્ઞાનભાવ રહિત થઈ શાશ્વત મોક્ષરૂપ છે

શિક્ષાપાઠ ૬૬. સુખવિષે વિચાર, ભાગ ૬.—

ધનાદ્ય—આપને મારી વાત રુચી એથી હું નિરાભિમાનપૂર્વક આનંદ
 પામું છઉં આપને માટે હું યોગ્ય યોજના કરીશ મારા સામાન્ય વિચારો
 કથાનુરૂપ અહીં હું કહેવાની આરા લઉં છઉં

જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામા કપટ, લોભ અને માયામા મુઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુ ખી છે તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી માત્ર ઉપારિ જ લોગવે છે તે અસખ્યાત પાપ કરે છે કાળ અચાનક લઈ ને ઉપાડી બંધ છે અધોગતિ પામી તે જીવ અનંતસત્તાર વધારે છે મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્મલ્ય [નિર્માલ્ય] કરી નાખે છે જેથી તે નિરતર દુ ખી જ છે.

જેણે [જેઓએ] પોતાના ઉપજીવિકા જેટલા સાધનમાત્ર અટપા રલથી રાખ્યા છે, શુદ્ધ એકપત્નિવ્રત, સતોષ, પરાતમાની રક્ષા, ધર્મ, નિયમ, પરોપનાર, અપરાધ, અપદ્મ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યું [રાખેલ] છે, સત્પુરુષોને મેરે છે, નિર્જયતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સસારથી જે ત્યાગી જેવો [જેવા] છે, 'જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે તે પવિત્રતામા કાળ નિર્ગમન કરે છે'

[સર્વ પ્રકારના આરસ અને પરિચ્છેદથી જેઓ રહિત થયા છે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળની અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે સમાન દૃષ્ટિવાળા છે અને શુદ્ધ આ મધ્યમમા જેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમા જે લીન છે, જિતેન્દ્રિય અને જિતક્રયાય તે [જેવા] નિર્જયો પરમ સુખી છે]

સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, આર કર્મ પાતળા જેના પડ્યા છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સપૂર્ણ સુખી જ છે મોક્ષમા તેઓ અનંત જીવનના અનંતમુખમા મર્વ કર્મવિરક્ત તાથી નિરાગે છે

આમ સત્પુરુષોએ કહેલો મન મને માન્ય છે પહેલો તો મને ત્યાગ્ય છે બીજો હમણા માન્ય છે, અને ઘણે ભાગે એ મહત્ત્વ કરવાનો મારો બોધ છે ત્રીજો બહુ માન્ય છે અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે

એમ પઠિતજી આપની અને મારી મુખસળથી વાતચિત થઈ પ્રસંગે પાત તે વાત ચર્ચતા જઈશું તેપર વિચાર કરીશું આ વિચારો આપને કદાચી મને બહુ આનંદ થયો છે આપ તેવા વિચારને અનુકૂળ થયા એથી વળી

દ્વિ. આ. પા. ૧૦—૧ 'જેના વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે, તેવા પુરુષો પવિત્રતામા મુખ પૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે'

આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ છે, પરસ્પર એમ વાતચિત કરતાં કરતાં હૃદયભેર પછી તેઓ સમાધિલાવથી શયન કરી ગયા.

તે વિવેકીઓ આ સુખસંગ્રામી વિચાર કરશે તેઓ બહુ તત્ત્વ અને આત્મશ્રેણીની ઉત્કૃષ્ટતાને પામશે. એમાં કહેલા અલ્પારંભી, નિરારંભી અને સર્વમુક્ત લક્ષણો લક્ષ્યપૂર્વક મનન કરવા જેવાં છે. જેમ બને તેમ અલ્પારંભી થઈ સમભાવથી જનસમુદાયના હિત લાણી વળતું, પરોપકાર, દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે. નિર્ણયતાવિષે તો વિશેષ કહેવારૂપ જ નથી. સુજ્ઞાતમા અર્નન સુખમય જ છે.

શિક્ષાપાઠ ૬૭. અમૃદ્ય તત્ત્વવિચાર.—

(હરિગીત છંદ.)

- બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
તોયે અરે! ભવચક્રનો આરો નહિ એકે ટળ્યો;
સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે લેશ એ લક્ષે લહો,
ક્ષણ ક્ષણ ભયકર ભાવમરણે કાં અહો રાત્રિ રહો? ૧.
- લદમી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યુ તે તો કહો?
શું હુંકુંભ કે પરિવારથી વધવાપણુ, એ નય મહો;
વધવાપણુ સસારનું નર દેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પણ તમને હવો!!! ૨.
- નિદોષ સુખ નિદોષ આનંદ, યો ગમે ત્યાંથી લાહે,
એ દિવ્યશક્તિમાન જેથી જગિરેથી નીકળે;
પરવસ્તુમા નહિ મુઝવો, એની દયા મુજને રહી,
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્ક્રુષ્ણ તે મુખ નહીં. ૩.
- હું કોણુ છુ? ક્યાથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?
કોના સળધે વળગણુ છે? રાખુ કે એ પરહરું?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંત ભાવે બે કર્યા,
તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતાંતત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪.
- તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ માનવું?
નિદોષ નરનું કથન માનો તેહ જેણે અનુભવ્યું;
રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો,
સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ ઘો આ વચનને હૃદયે લખો. ૫.

શિક્ષાપાઠ ૬૮. જિતેન્દ્રિયતા.—

જ્યામુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ લોજન ચાહે છે, જ્યામુધી નાસિકા મુગધી ચાહે છે, જ્યામુધી કાન વારાગનાના ગાયન અને વાજિન ચાહે છે, જ્યામુધી આખ વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાખે છે, જ્યામુધી ત્વચા મુગધીરેપન ચાહે છે, ત્યામુધી તે મનુષ્ય નિરાગી નિર્વંચ, નિ પરિચહી, નિરાગ્તી અને પ્રહ્લ આગી થઈ શકતો નથી મનને વશ કરવું એ મવોત્તમ છે એના વડે સઘળી ઇન્દ્રિયો વશ કરી શકાય છે મન જીતવું બહુ બહુ દુર્લભ છે એક સમયમા અસપ્ત્યાતા યોજન આવનાર અથ્થ તે મન છે એને થકાવવું બહુ દુર્લભ છે એની ગતિ ચપળ અને ન ઝાવી શકાય તેવી છે મહા જ્ઞાનીઓએ લગામ વડે કરીને એને સ્થાવિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમા નમિરાજ મહર્ષિએ શકેદ્રપ્રત્યે એમ કહ્યું કે દશ લાખ મુખટને જીતનાર કષ્ટકે પડ્યા છે, પરંતુ સ્વાત્માને જીતનારા બહુ દુર્લભ છે, અને તે દશ લાખ મુખટને જીતનાર કરતા અત્યુત્તમ છે

મન જ સર્વોપારિની જન્મનાતા ભૂમિકા છે મન જ બધ અને મોક્ષનું કારણ છે મન જ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે એ વશ થતા આત્મ સ્વરૂપને પામવું લેશ દુર્લભ નથી

મનવડે ઇન્દ્રિયોની લોબુપતા છે લોજન, વાજિન, મુગધી, સ્ત્રીનું નિરક્ષન [નિરીક્ષણ] મુર નિયેપન એ સઘળું મન જ માગે છે એ મોહિની આડે તે ધર્મને સંસારવા પણ દેતું નથી સલાયાં પછી સાવધાન થવા દેતું નથી સાવધાન થયા પછી પતિતતા કરવામા પ્રવૃત્ત-લાગુ-થાય છે એમા નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમા કઈ ન્યૂનતા પહોંચાડે છે જેઓ એ ન્યૂનતા પહોં ન પામતા અકબ્બ રહીને મન જીતે છે તે મર્મ મિહિને પામે છે

મન અકસ્માત્ કોઈથી જ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ કરીને જ જીતાય છે, એ અભ્યાસ નિર્વેચનામા બહુ થઈ શકે છે, છતાં સામાન્ય પરિચય ડરવા માગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે, તે બે દુરિચ્છા કરે તેને ભૂવી જવી તેમ કરવું નહીં તે જ્યારે શબ્દસ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે ત્યારે આપવા નહીં દૂકામા આપણે એથી દોરવું નહીં પણ આપણે એને દોરવું અને દોરવું તેપણ મોક્ષમાર્ગ [ચિત્તવ્યા]મા [રોકવું] જિતેન્દ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉભી જ રહી છે ત્યાગે ન ત્યાગ્યા

જેવો થાય છે, લોક-લગ્નજી તેને સેવતો પડે છે. માટે અભ્યાસ કરીને પણ મનને સ્વાધીનતામાં લઈ આવશ્ય અત્મહિત કરવું

શિક્ષાપાઠ ૬૬. બ્રહ્મચર્યની નવવાડ.—

જ્ઞાનીઓએ થોડા શબ્દોમાં કેવો બ્રહ્મ અને દેવ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે? એ વડે કેટલી બધી આત્મોન્નતિ થાય છે? બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં અતિ ચમત્કારિક રીતે આપ્યું છે બ્રહ્મચર્યરૂપી એક નુદર જાડ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિયો તેને વાડનું રૂપ આપી આચાર પાળવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી ગયે એની સરળતા કરી છે એ નવ વાડ જેમ છે તેમ અહીં કહી જઈ છઉં

૧ વસતિ—જે બ્રહ્મચારી સાધુ છે તેમણે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે પડગ એથી કળીને જે સંયુક્ત વસતિ હોય ત્યાં રહેવું નહીં સ્ત્રી એ પ્રકારની છે મનુષ્યિણી અને દેવાગના એ પ્રત્યેકના પાછા બે બે ભાગ છે એક તો મૂળ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર એ પ્રકારનો જ્યાં વાસ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું, પશુ એટલે તિર્યચક્ષુ ગાય, હંસ ઇલાદિક જે રચણે હોય તે રચણે ન રહેવું, અને પડગ એટલે નપુમક એનો વામ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કહે છે તેઓની કામચેષ્ટા હાવ-ભાવ ઇલાદિક વિકારો મનને વ્રાટ કરે છે

૨ કથા—કેવળ એકલી સ્ત્રીયોને જ કે એક જ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો કથા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે સ્ત્રીના રૂપ સખી ગ્રંથો, કામવિલાસ સખી ગ્રંથો, કે જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર અર્થની કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી

૩ આસન—સ્ત્રીયોની સાથે એક આસને ન બેસવું જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં બે ઘડી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું એ સ્ત્રીયોની સ્મૃતિનું કારણ છે, એથી વિગરની ઉત્પત્તિ છે, એમ ભગવાને કહ્યું છે

૪ ઇન્દ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીયોના અગોપાગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવા, એના અમુક અગપર દૃષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે

૫ હૃદ્યાતર—જે સ્ત્રી, કન્યા કે ત્રાટાના અંતર વચમાં હોવાથી સ્ત્રી-પુરુષ જ્યાં ગૈથુન સેવે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહીં કારણ શબ્દ, ચેષ્ટાદિક વિકારના કારણ છે

૬. પૂર્વદીકા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના ગુંગારથી વિપયદીકા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં; કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય છે.

૭. પ્રણીત—દૂધ, દહીં, ઘૃત, મધુરા અને ચીકણવાળા પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદથી, કામની ઉત્પત્તિ થાય છે; માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં.

૮. અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં; તેમ અતિ-માત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે.

૯. વિભૂષણ—જ્ઞાન, વિચેપન, પુષ્પાદિક બ્રહ્મચારીએ ચઢણ કરવું નહીં. એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ બગવંતે [ભગવાને] નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે કહી છે. બહુધા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે; પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમાં અમુક અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા આહી આગળ કંઈક સમજણપૂર્વક કહી છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૦. સનતકુમાર, ભાગ ૧.—

ચક્રવર્તિના વૈભવથી ખામી હોય *સનતકુમાર એ ચક્રવર્તી હતો. તેના વર્ણ અને રૂપ અત્યુત્તમ હતાં. એક વેળા મુધર્મ સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ. કોઈએ દેવોને તે વાત રૂચી નહીં; પછી તેઓ તે શકા ટાળવાને વિપ્રરૂપે સનતકુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનતકુમારનો દેહ તે વેળા ખેળથી ભર્યો હતો. તેને અંગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિચેપન હતું. એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું; અને તે જ્ઞાનમંજન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કચનવર્ણી કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ બોધને બહુ આનંદ પામ્યા; અને માથું ધુણાવ્યું. એટલે ચક્રવર્તીએ પ્રશ્ન્યું: તમે માથું શા માટે [કેમ] ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું, અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરીક્ષણ કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી; *આજે તે અમે પ્રલસ્ય બેસું એથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું

* પ્રથમાવૃત્તિમા સનતકુમાર છે. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં સનતકુમારને બહુ વયને સંબોધ્યા છે—સંશોધક

દ્વિં આં પાઠા—૧ *આજે તે વાત અમને પ્રમાણભૂત થઈ એથી અમે આનંદ પામ્યા. માથું ધુણાવ્યું કે જેનું લોભેમાં કહેવાય છે.

ધુણાવ્યું એનું કારણ એ કે જેવું લોકોમાં વાયક છે તેવું જ રૂપ છે. એથી વિશેષ છે, પણ ઝીંધું નથી. સનતકુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત્વ લાવી બોલ્યો, તમે આ વેળા મારું રૂપ જોયું તે બલે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સબ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસું છઉં, ત્યારે મારું રૂપ, અને મારો વર્ણ જોવાયોગ્ય છે; અત્યારે તો હું ખેળભરી કાયાએ બેઠો છઉં; જો તે વેળા તમે મારાં રૂપ, વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું, ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

સનતકુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ [અને અમૂલ્ય] વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આજીબાજી સમર્થ મંત્રિયો, મુલ્કદો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા [છે.] રાજેશ્વર આમરછત્રથી અને ખમા ખમાથી વિશેષ શોભી રહ્યો છે તેમજ વધાઈ રહ્યો છે. ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા. અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યા છે, એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તીએ ખૂંધ્યું, અહો બ્રાહ્મણો! ગઈવેળા કરતાં આ વેળા તમે જુદા રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે, તે મને કહો. અવધિજ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજ! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં ભૂમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું. બ્રાહ્મણોએ કહ્યું: અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કૌમળ કાયા અમૃત તુલ્ય હતી. આ વેળા એ ઝેરરૂપ [ઝેરતુલ્ય] છે. [તેથી] જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા અને આ વેળા ઝેરતુલ્ય છે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો [તમે હમણાં] તાંબૂલ ચુંકો; તત્કાળ તેપર માંખી [મક્ષીકા] બેસશે અને પરલોક પહોંચી જશે [પરધામ પ્રાપ્ત થશે].

શિક્ષાપાઠ ૭૧. સનતકુમાર, ભાગ ૨.—

સનતકુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી; પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ, તેમાં આ કાયાના મદસંબંધીનું મેલવણ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ હતી. વિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનતકુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કેવળ આ સંસાર

તત્ત્વવાયોમ્ય છે. આત્મીને આવી અગુણિ સ્ત્રી. પુત્ર, મિત્રાદિનાં શરીરમ રત્ની છે. એ સપત્નું મોદમાન કરવાયોમ્ય નથી, એમ બ્રાહ્મીને તે છ અંકર્ન પ્રચુતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો. સાધુરૂપે ત્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પત્ત થયો. તેના સત્ત્વત્વની પરિક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં પેદરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું, હું જલ્દ હુશણ રાજવંદ છું; તમારી કાયા રોગનો સીગ થયેલી છે; જો હવે તોય તો તત્કાળ તે રોગને દૂં ટાળી આપું. સાધુ બોલ્યા, “હે પેદ! કર્મરૂપી રોગ મત્સ્ય-મત્ત છે; એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા તોય તો તમને મારો એ રોગ ટાળો. એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ બસે રજો.” દેવના બોલ્યો; એ રોગ ટાળવાની મમર્થતા દૂં ધરાવતો નથી. સાધુએ પોતાની લલિપના પરિપૂર્ણ પ્રજાગવડે શુંકવાળી અગુણિ કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ નાશ થયો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પાછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યવદ્દ માર્ગ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

રક્તપિત્ત લેવા સદૈવ લોહીરૂપથી મદ્યમહતા મદા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પળમાં વળતરી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે; જેનાં પ્રત્યેક રોમે થોડા બંધે રોગનો નિવાર છે; તેવા સામાન્ય કરોડ રોગથી તે બરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે. [એમ વિવેકથી સિદ્ધ છે.] અજ્ઞાતિની ન્યુનાપિક્તાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દે છે, મળ, મૂત્ર, નરક, હાડ, માંસ, પચ્ચ અને શ્લેષ્મથી જેનું બધારણુ ટક્યું છે; ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે, તે કાયાનો મોહ ખરે! વિશ્રમ જ છે! સનતકુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું, તે પળ જેથી સંખ્યાનું નહીં તે કાયામાં અહો પામર! તું શું મોહ છે? “એ મોહ મંગળદાયક નથી.”

શિક્ષાપાઠ ૭૨. બનિશ યોગ.—

સત્પુરુષો નીચેના બનિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉત્તમવળ કરવાનું કહે છે.

૧. “શિષ્ય પોતાના જેવો થાય તેને માટે તેને શ્રુતાદિક જ્ઞાન આપવું.”

દ્વિઃ આઠ પાઠાઃ—૧ ‘એ કિલિન સ્તુતિ પાત્ર નથી’ ૨ ‘મોક્ષસાધક યોગ માટે શિષ્યે આચાર્ય પાસે આલોચના કરવી.’

૨. 'પોતાના આચાર્યપણાનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને બોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો.'

૩. આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દ્રઢપણું ત્યાગવું નહીં.

૪. લોક, પરલોકનાં સુખનાં ફલની વાંછના વિના તપ કરવો.

૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે ચલાથી વર્તવું; અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ચઢણુ કરવી.

૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો.

૭. ગુપ્ત તપ કરવો.

૮. નિર્લોભતા રાખવી.

૯. પરિપક્વ ઉપસર્ગને શુભવા.

૧૦. સરળ ચિત્ત રાખવું.

૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાળવો.

૧૨. સમકિત શુદ્ધ રાખવું.

૧૩. ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી.

૧૪. કપટરહિત આચાર પાળવો.

૧૫. વિનય કરવા યોગ્ય પુરુષોનો યથાયોગ્ય વિનય કરવો.

૧૬. સંતોષથી કરીને તૃષ્ણાની મર્યાદા કુંટી કરી નાંખવી.

૧૭. વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું.

૧૮. માયારહિત વર્તવું.

૧૯. શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન થવું.

૨૦. સંસ્મરને આદરવો અને પાપને રોકવાં.

૨૧. પોતાના દોષ સમભાવપૂર્વક ટાળવા.

૨૨. સર્વ પ્રકારના વિષયથી વિરક્ત રહેવું.

૨૩. મૂઢ ગુણે પચમહામતને વિશુદ્ધ પાળવાં.

૨૪. ઉત્તર ગુણે પચમહામતને વિશુદ્ધ પાળવાં.

૨૫. ઉત્સાહપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો.

૨૬. પ્રમાદરહિત જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્તન કરવું.

૨૭. હર્મેશાં આત્મચારિત્રમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી વર્તવું.

૨૮. ધ્યાન, ત્રિતોદ્રિયતા અથે એકાગ્રતાપૂર્વક કરવું.

૨૯ મરણાત દુ ખથી પણ હાય પામવો નહીં

૩૦ સ્ત્રીયાદિકના સગને લાગવો

૩૧ પ્રાયશ્ચિત્ત વિશુદ્ધિ કરવી

૩૨ મરણકાલે આરાધના કરવી

એ અકેકો યોગ અમૂલ્ય છે સઘળા સચહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે

શિક્ષાપાઠ ૭૩. મોક્ષસુખ.—

‘કેટલીક આ સૃષ્ટિ મડળપર’ પણ એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અશે જાણતા છતાં કહી શકાતી નથી છતાં એ વસ્તુઓ કઈ સપૂર્ણ શાશ્વત કે અનંત ભેદવાળી નથી એવી વસ્તુનું જ્યાં વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સર્ખવી તો ઉપમા ક્યાથી જ મળે? ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખવિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું, ગૌતમ! એ અનંતસુખ હું જાણુ છું, પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગળ કઈ ઉપમા નથી જગતમાં એ સુખના તુલ્ય કોઈપણ વસ્તુ કે સુખ નથી એમ વદી એક બીજાનું દૃષ્ટાંત નીચેના ભાવમાં આપ્યું હતું

એક જગતમાં એક ભદ્રિક બીવ તેના જાળજમ્બા સહિત રહેતો હતો શહેર વગેરેની સમૃદ્ધિની ઉપાધિનું તેને ‘લેશ લાન પણ’ નહોતું એક દિવસે કોઈ રાજા અશ્વક્રીડા માટે ફરતો ફરતો ત્યાં નીકળી આવ્યો, તેને બહુ તૃપ્તિ લાગી હતી, જેથી કરીને સાનવડે બીવ આગળ પાણી માગ્યું બીવે પાણી આપ્યું શીતળ જળથી રાજા સતોષાયો પોતાને બીવ તરફથી મળેલા અમૂલ્ય જળદાનનો પ્રત્યુપકાર કરવા માટે યર્ધને બીવને સમન્તવીને સાથે લીધો નગરમાં આવ્યા પછી બીવે છદ્મગીમાં નહીં જોયેલી વસ્તુમાં તેને રાખ્યો મુદર મહેલમાં, કને અનેક અનુચરો, મનોહર છત્રપલય અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી મદમદ પવનમાં, મુગધી વિલેપનમાં તેને આનંદ આનંદ કરી આપ્યો વિવિધ વ્યતિના હીરામાણેક, મોઝિક, ગજિરજ અને રંગ ભેરંગી અમૂલ્ય ચીજો નિરતર તે બીવને જોવા માટે મોકલ્યા કરે જાળજમ્બીયામાં ફરવા હરવા મોકલે એમ રાજા તેને સુખ આપ્યા કરતો હતો કોઈ રાત્રે બધા સૂઈ રહ્યા હતા ત્યારે તે બીવને જાળજમ્બા સાલારી આવ્યા એટલે તે ત્યાંથી કઈ લીધા કર્યાવગર એકાએક નીકળી પડ્યો જર્ધને પોતાના કુટુંબીને

શ્રુતજ્ઞાનના બેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કૃશણ થવા માટે, નિર્ગ્રંથ-પ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, ચતુરુપોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય, ચંદણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ બેદ છે. પહેલાં ચાર બેદ કહે છે: *૧ આજ્ઞાવિચય (આજ્ઞાવિચય.). *૨ આવાયવિચય (અપાયવિચય.). *૩ વિદ્યાવિચય. (વિપાકવિચય) *૪ સંઘણવિચય (સંસ્થાનવિચય.). ૧ આજ્ઞાવિચય-આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ ભગવંતે [ભગવાને] ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે; એમાં શંકા કરવા જેવું નથી; કાળની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના નિરૂપેદ જવાથી, ભુદ્ધિની મંદતાથી કે એવા અન્ય કોઈ કારણથી મારી સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી. પરંતુ અદ્વૈત ભગવંતે અંશ માત્ર પણ માયાયુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથી જ કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિરુપદી હતા. મૃષા કહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં. તેમ એઓ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃષા કહે નહીં, જ્યાં અજ્ઞાન જ નથી, ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય? એવું જે ચિંતન કરવું તે ‘આજ્ઞાવિચય’ નામે પ્રથમ બેદ છે. ૨ અપાયવિચય-રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જે ચિંતન કરવું તે ‘અપાયવિચય’ નામે બીજો બેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ. ૩ વિપાકવિચય-હું જે જે ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ સહન કરું છું. ભવાટવિમાં પર્યટન કરું છું, અજ્ઞાનાદિક પામું છું, તે સઘળું કર્મનાં ફળના ઉદય વડે કરીને છે, એ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો બેદ છે. ૪ સંસ્થાનવિચય-ત્રણલોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે લોકસ્વરૂપ મુપ્રતિષ્ઠિર્જાતને આકારે છે; જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપુર છે. અસંખ્યાત યોજનની કોટાનુકોટીએ ત્રિચો લોક છે; જ્યાં અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે. અસંખ્યાતા જ્યોતિષ્ણિ, વાયુવ્યંતરાદિકના નિવાસ છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્ષયતાની વિચિત્રતા એમાં લાગી પડી છે. અહીંદ્વીપમાં જઘન્ય તીર્થંકરવિશ, ઉત્કૃષ્ઠા એકસો સિતેર હોય, તથા કેવળી ભગવાન અને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ વિચરે છે, તેઓને “વંદામિ, નમંસામિ, સક્કારેમિ, સમાણેમિ, કલાણુ, મગ્ગ, દેવય, ચેઈય, પળ્લુવાસામિ” તેમજ ત્યાં વસતાં શ્રાવક, શ્રાવિકાનાં ગુણગામ કરીએ. તે ત્રિલોકોકથકી અસંખ્યાત ગુણો અધિક ઉર્ધ્વ લોક છે. ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે. પછી ઈપત્ પ્રાચ્ચારા છે. તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે. તેને “વંદામિ, યાવત્ પળ્લુવાસામિ.” તે ઉર્ધ્વ લોકથી કંઈક વિશેષ અધી લોક છે, ત્યાં

અનંત હુ ખથી ભરેલા નર્કવાસ અને ભુવનપતિના ભુવનાદિક છે એ ત્રણ લોકના સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વરહિત કરાડીથી અનતિવાર જન્મમગ્નુ કુરી સ્પર્શી મૂક્યા છે, એમ તે ચિત્તન કરતુ તે 'સમ્યાનવિચય' નામે ધર્મ ધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે એ ચાર ભેદ વિચારીને સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રુત અને ચાગિન ધર્મની આગધના કરવી લેધી એ અનંત જન્મ મગ્નુ ટળે એ ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદ અમરણમા રાખવા

શિક્ષાપાઠ ૭૫. ધર્મધ્યાન, ભાગ ૨.—

ધર્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ કહુ છઉં ૧ આનારુચિ-એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા અગીકાર કરવાની રુચિ ઉપને તે ૨ નિર્મર્ગરુચિ-આત્મા સ્વાભાવિકપણે ભતિઅમરણાદિક જાને કરી શ્રુત સહિત ચાગિન ધર્મ ધરવાની રુચિ પામે તેને નિર્મર્ગરુચિ કહી છે ૩ સૂનરુચિ-શ્રુતજ્ઞાન અને અનંત તત્ત્વના ભેદને માટે લાખેલા ભગવાનના પવિત્ર વચનોનુ લેખા રુચન થયુ છે, તે સૂન શ્રવણ કરવા, મનન કરવા અને સાવથી પાન કરવાની રુચિ ઉપને તે સૂન રુચિ ૪ ઉપદેશરુચિ-અજ્ઞાને કરીને ઉપાન્યાં કર્મ જાને કરીને ખપાવીએ, તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવા કર્મ ન બાધીએ મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાન્યાં કર્મ તે સમ્યક્સાવથી ખપાવીએ સમ્યક્સાવથી નવા કર્મ ન બાધીએ અવેરા એ કરીને ઉપાન્યાં કર્મ તે વેરાએ કરીને ખપાવીએ અને વેરાઅવડે કરીને પાછા નવા કર્મ ન બાધીએ કપાયે કરી ઉપાન્યાં કર્મ તે ડપાય ટાળીને ખપાવીએ, એથી નવા કર્મ ન બાધીએ અશુભ યોગે કરી ઉપાન્યાં કર્મ તે શુભ યોગે કરી ખપાવીએ, શુભ યોગે કરી નવા કર્મ ન બાધીએ પાચ ઇદ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાન્યાં કર્મ તે મવડે કરી ખપાવીએ તપરૂપ સવડે કરી નવા કર્મ ન બાધીએ તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાગ છાડીને જ્ઞાનાદિક સવર માર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે તીર્થકર ભગવતનો [ભગવાનનો] ઉપદેશ મામળવાની રુચિ ઉપને તેને ઉપદેશરુચિ કહીએ એ ધર્મધ્યાનના ચાર લક્ષણ કહેવાયા

ધર્મધ્યાનના ચાર આવળન કહુ છઉં ૧ વાચના, ૨ પૃરઠના, ૩ પરાવર્તના, ૪ ધર્મકથા ૧ વાચના—એટલે વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે સૂન સિદ્ધાતના મર્મના ભણનાર શુર કે સુપુરુષ સમીપે સૂન તત્ત્વનુ વાચન લઈએ તેનુ નામ વાચનાઆવળન ૨ પૃરઠના—અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, [જનેશ્વર ભગવતનો [ભગવાનનો] માર્ગ દીપાવવાને તથા

શંકાશય નિવારવાને માટે તેમજ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પ્રદ્ન પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ. ૩ પરાવર્તના—પૂર્વે જિનભષિત સૂત્રાર્થ જે લાગ્યા હોઈએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે, નિર્ગરને અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારંવાર સંજ્ઞાય કરીએ તેનું નામ પરાવર્તનાલંબન. ૪ ધર્મકથા—વીતરાગ લગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા લઈને, અહીંને, વિશેષે કરીને, નિશ્ચય કરીને, શંકા, કંપા અને વિતિગિછા રહિતપણે, પોતાની નિર્ગરને અર્થે સલામધ્યે તે ભાવ તેવા પ્રણીત કરીએ તેને ધર્મકથાલંબન કહીએ. જેથી સાંભળનાર, સદહનાર બન્ને લગવંતની [લગવાનની] આશાના આરાધક થાય. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન કહેવાયાં. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા કહું છું. ૧ એકવાનુપ્રેક્ષા. ૨ અનિત્યાનુપ્રેક્ષા. ૩ અશરણાનુપ્રેક્ષા. ૪ સંસારાનુપ્રેક્ષા. એ ચારેનો ધોધ બારલાવનાના પાઠમાં કહેવાઈ ગયો છે. તે તમને સ્મરણમાં હશે.

શિક્ષાપાઠ ૭૬. ધર્મધ્યાન, લાગ ૩.—

ધર્મધ્યાન, પૂર્વાચાર્યોએ અને આધુનિક મુનીશ્વરોએ પણ વિસ્તારપૂર્વક બહુ સમજાવ્યું છે. એ ધ્યાનવડે કરીને આત્મા મુનિત્વલાવમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે.

જે જે નિયમો એટલે ભેદ, આલંબન અને અનુપ્રેક્ષા કહી તે બહુ મનન કરવા જેવી છે. અન્ય મુનીશ્વરોના કહેવા પ્રમાણે મેં સામાન્ય ભાષામાં તે તમને કહી; એ સાથે નિરંતર લક્ષ રાખવાની આવશ્યકતા છે કે એમાંથી આપણે ક્યો ભેદ પામ્યા; અથવા ક્યા ભેદભણી લાવના રાખી છે? એ સોજ ભેદમાંનો ગમે તે ભેદ હિતસ્તિ અને ઉપયોગી છે; પરંતુ જેવા અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનું કારણ થઈ પડે.

સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુખપાઠે કરે છે; તેના અર્થ, તેમાં કહેલાં મૂળતત્ત્વો ભણી જે તેઓ લક્ષ પહોંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મભેદ પામી શકે. કેળનાં પત્રમાં, પત્રમાં પત્રની જેમ ચમત્કૃતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મળ અને કેવળ દયામય માર્ગનો જે વીતરાગ-પ્રણીત તત્ત્વબોધ તેનું બીજું અંતકરણમાં ઉઝી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં સાઆવલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સતપુરુષના સમાગમથી પોપણ

પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષરૂપે થશે નિર્લસ અને આત્મપ્રકાશરૂપ પછી તે વૃક્ષ ક્ષણ આપશે.

શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાતવાદિયોએ બતાવ્યા છે, પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ મોળ ભેદ કલા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક ભેદ કોઈ સ્થળે નથી, એ અપૂર્વ છે એમાથી સાચાને અવશ્ય કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, સકા, કષા ટાળવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અગરણ્યતા વિચારવાનો, વૈગ ય પામવાનો, સસાગના અર્નન દુ ખ મનન કરવાનો અને વીતરાગ ભાગવતની [ભગવાનની] આજ્ઞાવડે કરીને આખા લોકાયોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે ભેદે ભેદે કરીને એના પાછા અનેક બાવ સમજાવ્યા છે.

એમાના કેટલાક બાવ સમજવાવી તપ, શાંતિ, ક્ષમા, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે

તમે કદાપિ એ સોળ ભેદનુ પઠન કરી ગયા હશો તોપણ ફરી ફરી તેનુ પરાવર્તન કરજો

શિક્ષાપાઠ ૭૭. જ્ઞાનસબધી જે બોલ, ભાગ ૧.—

જેવડે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન જ્ઞાન ગણદનો આ અર્થ છે હવે યથામતિ વિચારવાનુ છે કે એ જ્ઞાનની કઈ આવશ્યકતા છે? જે આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિના કઈ સાધન છે? જે સાધન છે તો તેને અનુકૂળ, દેરા, કાળ, ભાવ છે? જે દેશકાળાદિક અનુકૂળ છે તો ક્યામુધી અનુકૂળ છે? વિશેષ વિચારમા એ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે? જાણવારૂપ છે શુ? એના વળી ભેદ કેટલા છે? જાણવાના સાધન ક્યા ક્યા છે? કયિ કયિ વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શુ છે? એ જાણવુ અવશ્યનુ છે

૧ જ્ઞાનની સી આવશ્યકતા છે? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ આ ચતુર્દશ રજજવાત્મક લોકમા ચતુર્ગતિમા અનાદિકાળથી સકર્મસ્થિતિમા આ આત્માનુ પર્યટન છે મેવાનુમેષ પણ સુખનો જ્યા ભાવ નથી એવા નર્કનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ બહુ બહુ કાળ વારવાર સેવન કર્યા છે, અસહ્ય દુ ખોને પુન પુન અને કહો તો અર્નતિવાર સહન કર્યા છે એ ઉતાપથી નિરતર તાપતો આત્મા માત્ર સ્વકર્મ વિપાકથી પર્યટન કરે છે પર્યટનનુ કારણ

અનંત દુખ સાનાવરણીયાદિ કર્મો છે, તેવો કરીને આત્મા સ્વસ્વરૂપને પામી શકતો નથી અને ત્રિપચાદિક મોટાજાનને સ્વસ્વરૂપ માની રહ્યો છે એ સઘળાનું પરિણામ માન ઉપર ઠલું તે જ છે કે અનંત દુખ અનંત ભાવે કરીને સહેવું, ગમે તેવું અપ્રિય, ગમે તેટલું ખેદાયક અને ગમે તેવું ગૌંદ છતાં જે દુખ અનંતકાળથી અનંતિવાર સદન કરવું પડ્યું તે દુખ માન સહ્યું તે અજાનાદિક કર્મથી એ અજાનાદિક ટાળવામાટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે.

શિક્ષાપાઠ ૭૮. જ્ઞાનસખધી એ બોલ, ભાગ ૨ —

૨ હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના સાધનોવિષે કઈનિચાર કરીએ અપૂર્ણ પચાસિ વડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી એ માટે થઈને છ પચાસિયુક્ત જે દેવ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે એવો દેહ તે એક માનવદેહ છે આ મથળે પ્રશ્ન ઉઠે છે માનવદેહ પામેલા અને, આત્માનો છે, તો તે મઘળા આત્મજ્ઞાન કા પામતા નથી? એના ઉત્તરમા આપણે માની શકીશું કે જેઓ સુપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે તેઓના પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહીં હોય શ્રુતિનિના સસ્કાર નથી બે સસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા મ્હાથી હોય? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય? એ માટે માનવદેહની સાથે સર્વવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે સર્વવચનામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્થભૂમિમા મળતા નથી તો પછી માનવદેહ નું ઉપયોગનો? એ માટે થઈને આર્યભૂમિ એ પણ સાધનરૂપ છે તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપગ્રવા અને બોધ થવા માટે નિરંતર ગુરુની અવશ્ય છે દ્રવ્યે કડીને જે કુલ મિથ્યાત્વી છે, તે હુળમા થયેનો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિ રૂપ જ છે કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુખાય છે પર પરાથી પૂર્વભેદે ચલાવેલું જે દર્શન તેમા જ મલ્યાવાવના બંધાય છે એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે એ માટે ભનુ કુળ [પણ જરૂરનું છે] એ સઘળા પ્રાપ્ત કરવા માટે થઈને ભાગ્યશાળી થવું તેમા સત્પુણ્ય એટલે પુણ્યા નુબધી પુણ્ય દલાદિક ઉત્તમ સાધનો છે એ દ્વિતીય સાધન બે કલો

૩ બે સાધન છે તો તેને અનુક્રમ દેશ કાળ છે? એ ત્રીજા ભેદનો નિચાર કરીએ ભારતમા મહાવિદેહે ૬૦ કર્મભૂમિ અને તેમા પણ આર્યભૂમિ એ દેશભાવે અનુક્રમ છે ત્રિશાસ્ત્ર ભવ્ય! તમે સદા આ કાળે ભારતમા

છો, માટે બરતરદેગ અનુકૂળ છે કાળભાવ પ્રમાણ માત્ર અને શ્રુત પ્રાપ્ત કરી સકાય એટલી અનુકૂળતા છે, કારણ, આ દુ સમ પચમકાળમા પરમાવધિ, મન પર્યય અને કેવળ એ પવિત્ર જ્ઞાન 'વિગ્રહે છે.' એટલે કાળની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી

૪. દેશકાળાદિ નો અનુકૂળ છે તો ક્યા મુધી છે? એનો ઉત્તર. જોય ગ્રંથે મિદ્ધાતિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્યમનથી કાળભાવે એટલીશ હજાર વર્ષ મુધી રહેવાનું તેમાથી અઢી સહસ્ત્ર ગયાં, બાકી સાડા અઢાર હજાર વર્ષ રજા, એટલે પચમકાળની પૂર્ણતામુધી કાળની અનુકૂળતા છે દેશકાળ તે લઈને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે

શિક્ષાપાઠ ૭૬. જ્ઞાનસંબંધી જે બોલ, ભાગ ૩.—

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ

૧ આવશ્યકતા શી છે? એ મહદ્ વિચારનું આવર્તન પુનઃ વિગેય તાથી કરીએ મુખ્ય અવગ્ર્ય સ્વસ્વ પરિચિતિની શ્રેણિએ ચઢવું અનન્યદુઃખનો નાશ, દુ ખના નાશથી આત્માનુ શ્રેયિક મુખ 'અને' મુખ નિરતર આત્માને પ્રિય જ છે, પણ તે સ્વસ્વરૂપિક મુખ છે તે દેશ, કાળ, લાવને લઈને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ઇં ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યક્ભાવ સહિત ઉચ્ચેર્ગતિ, ત્યાથી મહાવિદેહમા માનવદેહે જન્મ, ત્યા સમ્યક્ભાવની પુન ઉચ્ચતિ, તરવ જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ, છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનું સત્ય પરિણામ કેવળ સર્વ દુ ખનો અભાવ એટલે અખટ, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સઘળા માટે થઈને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

૨ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે એનો વિચાર કરું છઉ એ જ્ઞાનના ભેદ અનંત છે, પણ સામાન્ય દૃષ્ટિ પરતુ સમજી શકે એટલા માટે થઈને સર્વજ્ઞ લગવાને મુખ્ય પાચ ભેદ કલા છે તે જેમ છે તેમ કરું છઉ પ્રથમ મતિ, દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મન પર્યય અને પાચમુ મપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવળ એના પાછા પ્રતિભેદ છે તેની વળી અતીદ્રિય સ્વરૂપે અનંત લગભળ છે

૩ શુ બલુવાન્ય છે? એનો હવે વિચાર કરીએ વસ્તુનું સ્વરૂપ બલુવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન, ત્યારે તો વસ્તુઓ તો અનંત છે, એને કયિ

દ્વિં આં પાડાં—૧ 'પરમ્પરામાયથી તે જ્ઞાનો જોવામા આવતા નથી'

૨ 'એ હેતુ છે કેમકે'

પંક્તિથી જાણવી? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ, તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ જોદે કરી જાણે છે અને દેખે છે; પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કયિ કયિ વસ્તુને જાણવાથી? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાંસુધી જાણી નથી ત્યાંસુધી કયિ વસ્તુને જાણતાં જાણતાં તે અનંત વસ્તુઓને અનંત રૂપે જાણીએ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ: જે અનંત વસ્તુઓ માની તે અનંત ભંજે કરીને છે. પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણિઓ છે. જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વ સ્વરૂપે નવતરત્વ કિંવા પદ્મદ્રવ્યની શ્રેણિઓ જાણવા રૂપ થઈ પડે છે. જે પંક્તિએ ચક્રતાં ચક્રતાં સર્વ ભાવે જણાઈ લોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે. એ જાણવા રૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઈ.

શિક્ષાપાઠ ૮૦. જ્ઞાન સંબંધી બે ખોલ, ભાગ ૪.—

૪. એના ઉપભોદ સક્ષેપમાં કહું છઉં. [જીવ] એ ચૈતન્ય લક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનું અનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ધ્વનિયાદિક જાણવા રૂપ છે. તેની ગતિ, વિગતિ ઈત્યાદિક જાણવારૂપ છે. તેની સંસર્ગ રીત્તિ જાણવા રૂપ છે. તેમજ ‘અજીવ’ તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગલ, આકાશાદિક વિચિત્ર ભાવ, કાળચક્ર ઇત્તિ જાણવારૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શિએ નવ શ્રેણિરૂપ નવતરત્વ કહ્યાં છે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જસ, બંધ, મોક્ષ. એમાંનાં કેટલાંક આત્મરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ, કેટલાંક ત્યાગવારૂપ છે. સ્વર્ણનાં એ તરવો જાણવારૂપ તો છે જ.

૫. જાણવાનાં સાધન: સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો બે છે જાણ્યાં છે, તોપણ વિશેષ કંઈક જાણીએ. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ જાણવું. સ્વયં કોઈક જ જાણે છે. નહીં તો નિર્મયજ્ઞાની ગુરુ જાણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનું બીજ રોપનાર કે તેને જોવનાર ગુરુ એ સાધન રૂપ છે; ‘એ સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે.’ એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કદીએ તોપણ ચાલે.

દ્વિઃ આઠ પાઠાઃ—૧ ‘એ સાધનાદિકને માટે મંસાગ્ની નિરૂપિત મોદયે શમ, જન, વાત્સલ્યદિક અન્ય સાધનો છે.’

૬. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામનાં ઉત્તરનો આશય ઉપર આવી ગયો છે; પણ કાળભેદે કંઈ કહેવાનું છે; અને તે એટલું જ કે દિવસમાં બે ઘડીનો વખત પણ નિયમિત રાખીને જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્ત્વબોધની પર્યટના કરો. વીતરાગના એક સિદ્ધાંતિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરણીયનો બહુ ક્ષયોપશમ થશે એમ હું વિવેકથી કહું છઉં.

શિક્ષાપાઠ ૮૧. પંચમકાળ.—

કાળચક્રના વિચારો અવશ્ય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. જિનેશ્વરે એ કાળચક્રના બે મુખ્ય ભેદ કલા છે: ૧ ઉત્સર્પિણી, ૨ અવસર્પિણી. એકેકા ભેદના છ છ આરા છે. આધુનિક વર્તન કરી રહેલો આરો પંચમકાળ કહેવાય છે; અને તે અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરો છે. અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો કાળ; એ ઉતરતા કાળના પાંચમા આરામાં કેવું વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે; તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે.

એઓ પંચમકાળનું સ્વરૂપ મુખ્ય આ લાવમાં કહે છે: નિર્મથ પ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મના મૂળતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે. પાખંડી અને પ્રપચી મતોનું મકન થશે. જનસમૂહની રુચિ અધર્મે ભાગી વળશે. સત્ય, દયા હળવે હળવે પરાભવ પામશે. મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. દંભી અને પાપિષ્ઠ ગુરુઓ પૂજ્યસ્થ થશે. દુષ્ટવૃત્તિનાં મનુષ્યો પોતાના ફંદમાં ફાવી જશે. મીઠા પણ ધર્ત્તવક્તા પવિત્ર મનાશે. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાદિક શીશ્યુકન પુરુષો મલિન કહેવાશે. આત્મિકજ્ઞાનના ભેદો હણાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે. અજ્ઞાનક્રિયા બહુધા સેવાશે; વ્યાકુળ વિપથોનાં સાધનો વધતાં જશે. એકાંતિક પક્ષો સત્તાધીશ થશે. શૃંગારથી ધર્મ મનાશે.

ખરા દ્વંત્રિયો વિના જૈમિ શોકચસ્ત થશે. નિર્ગાદ્ય રાજવંશીઓ વેશ્યાના વિલાસમાં મોહ પામશે. ધર્મ, કર્મ અને ખરી રાજનીતિ ભૂલી જશે; અન્યાયને જન્મ આપશે; જેમ લૂટશે તેમ પ્રબળને લૂટશે. પોતે પાપિષ્ઠ આચરણો સેવી પ્રજા આગળ તે પળાવતા જશે. રાજાખીજને નામે શૂન્યતા આવતી જશે. નીચ મંત્રિયોની મહત્તા વધતી જશે. એઓ દીનપ્રબળને ચૂસીને ભંડાર ભરવાનો રાજને ઉપદેશ આપશે. શીયળભંગ કરવાનો ધર્મ રાજને અંગીકાર કરાવશે. શૌચાદિક સદ્ગુણોનો નાશ કરાવશે. મૃગયાદિક પાપમાં અંધ બનાવશે.

રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના અધિકારથી દબારગુમી અટપડતા રાખશે વિગ્રો લાલચુ અને લોભી થઈ જશે સદ્વિદ્યાને દાટી દેશે સસારી સાધનો ધર્મ ઠરાવશે વૈશ્યો માયાવી, કેવળ મ્વાર્થો અને કહોરુ દુદ્યના થતા જશે સમગ્ર મનુષ્ય વર્ગની સદ્વૃત્તિયો ઘટતી જશે અકૃત અને લયકર કૃત્ય કરતા તેઓની વૃત્તિ અટકશે નહીં નિવેડ, નિનય, સરળતા ઇત્યાદિ સદુણે ઘટતા જશે અનુક્રપાને નામે દીનતા થશે માતા કરતા પતિમા પ્રેમ વધશે પિતા કરતા પુત્રમા પ્રેમ વધશે, એક પતિવ્રત નિયમપૂર્વક પાળનારી મુદરીઓ ઘટી જશે જ્ઞાનથી પવિત્રતા ગણાશે, ધનથી ઉત્તમકુળ ગણાશે ગુરુથી શિષ્યો અવળા ચાવરો ભૂમિનો રમ ઘટી જશે સક્ષેપમા હેવાનો ભ વાધે કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે, અને કનિષ્ઠ વસ્તુનો ઉત્થ છે પયમકાળનું સ્વરૂપ આમાનુ પ્રત્યક્ષ સૂચવન પણ કેટલું બધું કરે છે ?

મનુષ્ય સ ધર્મતત્ત્વમા પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન નહીં થઈ શકે, સપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન નહીં પામી શકે, જશુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી વ્યવચ્છેદ ગઈ

પયમકાળનું આત્મ સ્વરૂપ જાણીને વિવેકી પુત્રો તત્ત્વને ચઢણુ કરશે, કાળાનુસાર ધર્મતત્ત્વશ્રદ્ધા પામીને ઉચ્ચેર્ગતિ સાચી પરિણામે મોક્ષ સાધશે નિર્ઐશ્યપ્રવચન, નિર્ઐશ્યગુરુ ૬૦ ધર્મતત્ત્વ પામવાના સાધનો છે એની આરાધનાથી કર્મની વિરાધના છે

શિક્ષાપાઠ ૮૨ તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧.—

દશવૈકાગિકસૂત્રમા મ્થન છે કે જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અશુદ્ધ સયમમા સ્થિર કેમ રહી શકશે ? એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા અનાત્માના સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે

આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિર્ઐશ્યપ્રવચનમાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અનેક મતોમા એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે યથાર્થ નથી મહા પ્રજ્ઞાવન આચાર્યોએ કરેલા વિવેચન સહિત પ્રકાશાત્રે કહેલા મુખ્ય નવતત્ત્વને નિરેક શુદ્ધિથી જ સ્પષ્ટ કરે છે, તે સત્પુરુષ આત્મસ્વરૂપને ઓળખી શકે છે

સ્વાદ્વારૈ ની અનુપમ અને અર્નન જે ભાવથી ભરેલી છે એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જ લાણી શકે, છતાં એઓના વચનામૃતાનુમાર આગમ ઉપયોગથી યથામતિ નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું અવશ્યનું છે

એ નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધાભાવે ભણવાથી પરમ વિવેકશુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવતત્ત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની શુદ્ધિની ગતિ છે, તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પદોચ્ચાડે છે; અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉત્તરવક્ત્રતા થાય છે. તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે, તેમજ મુશીવમુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

એ નવતત્ત્વનાં નામ આગળના શિક્ષાપાઠમાં હું કહી ગયો છું; એનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોના મહાન્ મંદોદી અવશ્ય મેળવવું; કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે, તે તે વિશેષ બેદથી સમજવા માટે સંકાયભૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત મંદો છે. એ ગુરુગમ્યરૂપ પણ છે. નય, નિદેશના અને પ્રમાણભેદ નવતત્ત્વનાં જ્ઞાનમાં અવશ્યના છે; અને તેની મથાર્થ સમજણ એ પ્રજ્ઞાવંતોએ આપી છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૩. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૨.—

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકાલોકનાં સંપૂર્ણ ભાવ ભણ્યા અને જોયા તેનો ઉપદેશ ભવ્ય લોકોને કર્યો. ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે કરીને લોકાલોકનાં સ્વરૂપ વિષેના અનંત ભેદ ભણ્યા હતા; પરંતુ સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા. એથી લોકાલોકના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ આવી જાય છે. નિર્મથપ્રવચનના જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, તે [તે] તત્ત્વની દૃષ્ટિએ નવતત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે; તેમજ સઘળા ધર્મ-મતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વવિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિયો ઢકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે. એ અનંત શક્તિયો ત્યારે પ્રકૃતિત થઈ શકે કે જ્યારે નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનને સંકાયરૂપ છે. લિપ્ત લિપ્ત પ્રકારે એ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; એથી આ નિઃશંક માનવા યોગ્ય છે કે નવતત્ત્વ જેણે અનંત ભાવ ભેદે ભણ્યા તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો.

એ નવતત્ત્વ ત્રિપટીને લાવે લેવા યોગ્ય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય. એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, એમ ત્રણ ભેદ નવતત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

પ્રશ્ન:—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શામાટે પૂછવો?

ઉત્તર:—એ તમારી શંકા[નું] સહજમાં સમાધાન થઈ શકે તેવી [તેવું] છે. ત્યાગવારૂપ પણ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રધનને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવારૂપ વસ્તુને જાણવાનું મૂળતત્ત્વ આ છે કે જે તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઈ વખત સેવી જવાય. એક ગામથી બીજે પહોંચતાં ગુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે; નહીં તો જ્યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. એ ગામ જેમ પૂછ્યાં પણ ત્યાં વાસ કર્યો નહીં તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહીં. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૩.—

નવતત્ત્વનું કાળભેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન પૂર્વક જ્ઞાન કરે છે, તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાળી તેમજ ધન્ય-વાદને પાત્ર છે. પ્રત્યેક સુસાપુરુષોને મારો નિનયભાવભૂષિત એ જ બોધ છે કે નવતત્ત્વને સ્વશુદ્ધ્યાનુસાર મથાર્થ જાણવાં.

મહાવીર ભગવંતનાં [લોગવાનનાં] શાસનમાં જહ્નુ મતમતાંતર પડી ગયા છે, તેનું મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન જાણીથી ઉપાસ્યક [ઉપાસક] વર્ગનું લક્ષ ગયું. માત્ર ક્રિયાભાવપર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અંગ્રેજોના શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતિ એક અખજને ૪૦ કરોડની ગણાઈ છે; તેમાં સર્વ ગરબની મળીને જૈનપ્રજા માત્ર વીશ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસ્યક[શ્રમણોપાસક]ની છે. એમાંથી હું ધારું છઉં કે નવતત્ત્વને પદનરૂપે જે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારે જ મતમતાંતર બધી પડ્યાં છે. એક લૌકિક કથન છે કે ‘સો સાણે એક મત’ તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં ભિન્નતા જહ્નુધા આવતી નથી.

એ નવતત્ત્વ વિચાર સંબંધી પ્રત્યેક યુનિઓને મારી વિસ્તારિ છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું; એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચ મહાવ્રત દ્રઢ થશે; જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુષ્ઠાન આનંદની પ્રસાદિ [પ્રાસાદિ] મળશે; મુનિત્વવ્યાપાર પાળવામાં સરળ થઈ પડશે; જ્ઞાન અને ક્રિયાવિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

શિક્ષાપાઠ ૮૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૪.—

જે જે શ્રમણોપાસ્યક [શ્રમણોપાસક] નવતત્ત્વ પકડનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી જાદુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સજ્જાવે કરીને સમજવા. આત્મજ્ઞાન એથી ઉજ્જવળતા પામશે; અને યમનિયમાદિકનું જાદુ પાલન થશે.

નવતત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં; પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે, તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગત્સંકળ દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમ જેમ ન્યાયિ ભેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે; માત્ર વિવેક, ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને જાદુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાળભેદે કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે; બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન ‘વ્યવચ્છેદ’ છે; છતાં જેમ જેમ પૂર્ણ-શ્રદ્ધાભાવથી એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઊતરાય છે, તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફૂરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચળકાટ દિગ્ધ કરીદઈ, શુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાન[નો] તે વિચારો જાદુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનામૃતના અર્નત મુદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે મુદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયો[નું] મનન કરતાં ચાર્વાકમતિના ચચળ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહાશીલ, નિર્મળ ઊંડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

શિક્ષાપાઠ ૮૬. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૫.—

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનથી નિર્ઘેષપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઈ; તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છઉં કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા; એમણે જે બોધ કર્યો છે, તે ઝીઝી લઈ પ્રજાવેત પુરુષોએ અંગ, ઉપાંગની યોજના કરી છે; તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે; પરંતુ એ ઉપરથી આખી સૃષ્ટિનું [લોક-લોકનું] જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઈ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જૈન વચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ બેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય લાભે જાણું છઉં એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું ખરો. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાતચિત નીકળી. મેં કહ્યું એમાં આખી સૃષ્ટિનું [લોકલોકનું] જ્ઞાન આવી જાય છે; પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ બેઈએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યા; તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ શિવાય એનાથી ક્ષિપ્રભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો. પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિયો કહીને કહ્યું આ શિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં કહેતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના ભેદ કહી પૂછ્યું: એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવા માગો છો? અજીવદ્રવ્યના ભેદ કહી પૂછ્યું: કંઈ વિશેષતા કહો છો? એમ નવતત્ત્વ સંબંધી વાતચિત થઈ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું: આ તો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એક નવો ભેદ મળતો નથી; તેમ પાપપુણ્યાદિકની એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી; અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવાં આવાં તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારું લક્ષ નહોતું. આમાં આખી સૃષ્ટિનું [લોકલોકનું] તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી શકે ખરું.

શિક્ષાપાઠ ૮૭. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૬.—

એનો ઉત્તર આ લાગીથી એમ થયો કે હજી આપ આટલું કહો છો તે પણ જૈનના તત્ત્વવિચારો આપના દ્વંદ્વે આવ્યા નથી ત્યાંમુધી; પરંતુ હું મધ્યસ્થતાથી સત્ય કહું છઉં કે એમાં જે વિશુદ્ધજ્ઞાન બતાવ્યું છે તે કયાંયે

નથી, અને સર્વ મતોએ જે જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી વ્તય છે એનું કથન સ્વાદ્વાદ છે, એકપક્ષી નથી

તમે એમ કહ્યું કે કેટલેક અંશે સૃષ્ટિનું [લોકલોકનું] તત્ત્વજ્ઞાન એમાં આવી શકે ખરું, પરંતુ એ મિશ્રવચન છે આમારી સમજાવવાની અટપટતાવી એમ બને ખરું, પરંતુ એથી એ તત્ત્વોમાં કંઈ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથી જ આ કંઈ પક્ષપાતી કથન નથી વિચાર કરી આખી સૃષ્ટિ [લોકલોક] માધી એ શિવ યનુ એક દશમું તત્ત્વ શોધતા કોઈ કાળે તે મળનાર નથી એ સર્ગની પ્રસંગોપાત આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ ચર્ચા વાચ ત્યારે નિ ગકતા થાય

ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે આ ઉપરથી મને એમ તો નિ શક્તા છે કે જૈન અદ્વૈત દર્શન છે શ્રેષ્ઠિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવતત્ત્વના ભાગ કહી બતાવ્યા એથી હું એમ બેધડક કહી શકું છું કે મહાવીર ગુપ્તભેદને પામેલા પુરુષ હતો [હતા] એમ સદજ્ઞસાજ વાત કરીને ‘ઉપરેવા,’ ‘વિષનેવા,’ ‘ધુવેવા,’ એ લઘિધવાક્ય મને તેઓએ કહ્યું તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યું કે આ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમાં તો કંઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી ઉપજવું, નાશ થવું અને અચળતા, એમ એ ત્રણે શબ્દોનો અર્થ છે પરંતુ શ્રીમાન્ ગણધરોએ તો એમ દર્શાવે કયું છે કે એ વચનો [નું] ગુરુમુખથી શ્રવણ કરતા આગળના ભાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાંગીનું આશયસરિત જ્ઞાન થતું હતું એ માટે મેં કંઈક વિચારો પહોંચાડી બેંચા છતાં મને તો એમ લાગ્યું કે એ બનવું અસંભવિત છે, કારણ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ માનેતું સિદ્ધાંતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય? એ સમગ્રી તમે કંઈ લક્ષ પહોંચાડી શકો છો?

શિક્ષાપાઠ ૮૮ તત્ત્વાવબાધ, ભાગ ૭.—

ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે આ કાળમાં નહીં મહાજ્ઞાનભારતથી ‘અવરહેદ’ છે, તેમ છતાં હું કંઈ સર્વજ્ઞ કે મહાપ્રજ્ઞાવત નથી, છતાં મારું જેટલું સામાન્ય લક્ષ પહોંચે તેટલું પહોંચાડી કંઈ સમાધાન કરી શકીશ, એમ મને સંભવ રહે છે ત્યારે તેમણે કહ્યું બે તેમ સંભવ થતો હોય તો એ ત્રિપદી ઉપર ‘ના’ ને ‘હા’ વિચારે ઉતારો તે એમ કે જીવ શુ ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે ના જીવ શુ વિવિધારૂપ છે? તો કે ના જીવ શુ ધ્રુવતારૂપ છે? તો કે ના

દ્વિં આં પાઠાં—૧ ‘પરમ્પરાસાધથી તે જ્ઞાનો બેવામાં આવતા નથી’

આમ એક વખત ઉતારો અને બીજી વખત જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે હા જીવ શુ વિદ્યતારૂપ છે? તો કે હા જીવ શુ ધ્રુવરૂપે છે? તો કે હા. આમ ઉતારો આ વિચારો આખા મડળે એકત્ર કરી ચોજ્યા છે એ બે યથાર્થ કહી ન શકાય તો અનેક પ્રકારથી દૂષણ આવી શકે. વિદ્યરૂપે હોય એ વસ્તુ ધ્રુવરૂપે હોય નહીં, એ પહેલી શકા એ ઉત્પત્તિ, વિદ્યતા અને ધ્રુવતા નથી તો જીવ ક્યાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશો? એ બીજી શકા વિદ્યતા અને ધ્રુવતાને પરસ્પર વિરોધાભાસ એ ત્રીજી શકા. જીવ કેવળ ધ્રુવ છે તો ઉત્પત્તિમા હા કહી એ અસત્ય અને ચોથો વિરોધ ઉત્પન્ન યુક્ત જીવનો ધ્રુવ ભાવ કહો તો ઉત્પન્ન કોણે કર્યો? એ પાંચમો વિરોધ અનાદિપણ જતુ રહે છે એ છઠી શકા. કેવળ ધ્રુવ વિદ્યરૂપે છે એમ કહો તો આવાંકમિશ્ર વચન થયુ એ સાતમો દોષ ઉત્પત્તિ અને વિદ્યરૂપ કહેશે તો કેવળ આવાંકનો સિદ્ધાંત એ આક્રમો દોષ. ઉત્પત્તિની ના, વિદ્યતાની ના અને ધ્રુવતાની ના કહી પાછી ત્રણેની હા કહી એના પુન રૂપે છ દોષ. એટલે સર્વાંગે ચૌદ દોષ કેવળ ધ્રુવતા જતા તીર્થકરના વચન ત્રુટી જાય એ પદરમો દોષ ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા લેતા કર્તાની સિદ્ધિ થતા સર્વજ્ઞ વચન ત્રુટી જાય એ સોળમો દોષ ઉત્પત્તિ વિદ્યરૂપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્માધર્મ સઘળુ ગયુ એ સત્તરમો દોષ ઉત્પત્તિ વિદ્ય અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહીં) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થાય છે એ અઠારમો દોષ.

શિક્ષાપાઠ ૮૬. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૮.—

એટલા દોષ એ કયનો સિદ્ધ ન થતા આવે છે એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમડળને એમ કહ્યુ હતુ કે જૈનસમૂહગી નય અપૂર્વ છે, અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે નાસ્તિ, અસ્તિના એમા અગમ્યભેદ રહ્યા છે આ કથન સાલળી અમે બધા ઘેર આવ્યા પછી ચોજના કરતા કરતા આ લઙ્ઘિવાક્યની જીવપર ચોજના કરી હું ધારુ છઉં કે એવા નાસ્તિ અસ્તિના બહેભાવ જીવપર નહીં ઉતરી શકે લઙ્ઘિવાક્યો પણ કયેશરૂપ થઈ પડશે યદિ એ ભણી મારી કઈ તિસ્કારની દૃષ્ટિ નથી [આના ઉત્તરમા અમે કહ્યુ કે] આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નય જીવપર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિદોષ સેવીથી નથી, એટલે વખતે એમાથી એકાંતિક પક્ષ લેઈ જવાય, તેમ વગી હું કઈ આદ્રાદ સેવીનો યથાર્થ જાણનાર નથી મદમતિથી લેશ

ભાગ જાણું છઉં. નાસ્તિ અસ્તિ નય પણ આપે સૈદ્ધીપૂર્વક ઉતાર્યો નથી એટલે હું તર્કથી ને ઉત્તર દઈ શકું તે આપ સાંભળો.

ઉત્પત્તિમાં 'ના' એવી ને યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'જીવ અનાદિ અનંત છે.' વિદ્યતામાં 'ના' એવી ને યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'એનો કોઈ કાળે નાશ નથી.'

ધ્રુવતામાં 'ના' એવી ને યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી.'

શિક્ષાપાઠ ૯૦. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૯.—

ઉત્પત્તિમાં 'હા' એવી ને યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'જીવનો મોક્ષ થયા [થતા] મુખી એક દેહમાંથી ચ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે.'

વિદ્યતામાં 'હા' એવી ને યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'તે ને દેહમાંથી આવ્યો ત્યાંથી વિદ્ય પામ્યો; વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની આત્મિક રિદ્ધિ [ઋદ્ધિ] વિષયાદિક મરણવડે રૂંધાઈ રહી છે, એ રૂપે વિદ્યતા યોજ શકાય છે.

ધ્રુવતામાં 'હા' એવી ને યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે 'દ્રવ્યે કરી જીવ કોઈ કાળે નાશરૂપ નથી, ત્રિકાળ સિદ્ધ છે.'

હવે એથી કરીને યોજેલા દોષ પણ હું ધારું છઉં કે ટળી જશે.

૧. જીવ વિદ્યરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ. એ પહેલો દોષ ટળ્યો.

૨. ઉત્પત્તિ, વિદ્યતા અને ધ્રુવતા એ બિન્ન બિન્ન ન્યાયે સિદ્ધ થઈ એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયું એ બીજો દોષ ગયો.

૩. જીવનાં સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એટલે વિદ્યતા ગઈ. એ ત્રીજો દોષ ગયો.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.

૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.

૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.

૭. ધ્રુવતા સાથે વિદ્યતા લેતાં અજાણ થયું એટલે આર્વાકમિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિણતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ આવાકિસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯ થી ૧૪. સંક્રાંતો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદમુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં દ્વાદશવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઠારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૦.—

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છઉં કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કંઈયંધાર્ય શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે જહોળો વખત લેઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે હુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે બે આ સમાધાન યોમ્ય થયું હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સજીવન કરી લઘિધ સંબંધી કહ્યું. આપ એ લઘિધ સંબંધી શક્ર કરો કે એને દેહશરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ અતિ ઉલ્લંઘન આત્મિકશક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય લેઈએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાંસુધી લઘિધ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છઉં કે આ વેળા એ સંબંધી કહેવા બે બોલ નિરર્થક નહીં લાયક. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર ચોજી લેઈ, તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ, વ્યવન, વિશ્રામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સત્તા, આયુષ્ય, વિષય દત્ત્યાદિ અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતાં જે વિચારો એ લઘિધથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લઘ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે. પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક, સાવાર્થિક નયે આખી સૃષ્ટિ [લોકાલોક] એ ત્રણ શબ્દોમાં રહી છે, તેનો વિચાર કોઈ જ કરે છે; તે સદ્ગુણની પવિત્ર લઘિધરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે

દ્વાદશાંગી જ્ઞાન શામાટે ન થાય ? જગત્ એમ કહેતાં જ જેમ મનુષ્ય એક વર, એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ, એક ખંડ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંખ્યાંત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે ? એનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તે એ શબ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યું છે; જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો ભર્મ સમજી શકે છે; તેમજ ઋણ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ઘથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા. અને તે લબ્ધિ અદ્વૈતતાથી વિવેકે જોતાં કલેશરૂપ પણ નથી.

શિક્ષાપાઠ ૯૨. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧.—

એમજ નવતત્ત્વસંબંધી છે. જે મધ્યવચના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે, એમ બેધડક કહી કર્તાને ઉડાડ્યો હશે, તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના ગુણ ભેદ વિના કર્યું હશે ? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે જ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્તા ન હોતો અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું. એના અપક્ષપાતી અને દેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશેષવા યોગ્ય છે. જૈન દર્શનના અવર્ણવાદીઓ માત્ર જૈનને નથી જાણતા એટલે અન્યાય આપે છે, તે હું ધારું છું કે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે.

આ પછી ફેટલીક વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઈને સહર્ષ હું ત્યાંથી ઊઠ્યો હતો.

તત્ત્વાવબોધના સર્ગબંધમા આ કથન કહેવાયું, અનંત ભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વ વિચારો જેટલા કાળભેદથી જેટલા જોય થાય તેટલા જોય કરવા, આલ્પરૂપ થાય તેટલા શ્રદ્ધવા; અને ત્યાગરૂપ દેખાય તેટલા ત્યાગવા.

એ તત્ત્વોને જે ચચાર્થ જાણે છે, તે અનંત ચતુષ્ટયથી વિરાજમાન થાય છે એ હું સત્યતાથી કહું છું. એ નવતત્ત્વનાં નામ મુકવામાં પણ અરધું સૂચવન મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે !

શિક્ષાપાઠ ૯૩. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૨.—

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ, અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે એક પછી એક મુકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આઘચંત રહેલું પડશે.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિગ્નતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવળ આર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯ થી ૧૪. શકનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદમુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્વાદ્વાદવચન સહ્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાદ્ભક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઠારમો દોષ ગયો.

શિક્ષાપાઠ ૯૧. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૦.—

આપની ચોચેલી યોજના હું ધારુ છઉં કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કઈ ચથાર્ય શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે બહોળો વખત લેઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે કુંડી વાત આપને કહેવાની છે તે બે આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત બે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં ભારી વાત સજીવન કરી લલિત સંબંધી કહ્યું. આપ એ લલિત સંબંધી શકા કરો કે એને કલેશરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ અતિ ઉજ્જવળી આત્મિકશક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય લેઈએ છીએ જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાંસુધી લલિત ત્રિપે શંકા રહે ખરી, પણ હું ધારું છઉં કે આ વેળા એ સંબંધી કહેલા બે બોલ નિરર્થક નહીં બધ. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી લેઈ, તેમ એમાં પણ બહુ સૂદમ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ, સ્થવન, ત્રિશામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સત્તા, આયુષ્ય, વિવિધ ઇત્યાદિ અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતાં બે વિચારો એ લલિતથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ મહોંએ ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે. પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક, ભાવાર્થિક નયે આખી સૃષ્ટિ [લોકલોક] એ ત્રણ શબ્દોમાં રહી છે, તેનો વિચાર કોઈ જ કરે છે, તે સદ્ગુણની પવિત્ર લલિતરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે

દ્વાદશાંગી જ્ઞાન જ્ઞામાટે ન થાય ? જગત્ એમ કહેતા જ જેમ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ, એક ખડ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રયુગ્માદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે ? એનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તે એ શબ્દની બહોળ તાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યું છે, જેથી જગત્ એમ કહેતા એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે, તેમજ ઋણ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ઘેય ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા અને તે લઘિ અત્પણતાથી નિવેડે લેતા જ્યેશ્ઠરૂપ પણ નથી

શિક્ષાપાઠ ૯૨. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૧.—

એમજ નવતત્ત્વસંબંધી છે જે મધ્યવયના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે, એમ બેધડક કટી કર્તાને ઉડાડ્યો હશે, તે પુરુષે શું કઈ સર્વજ્ઞતાના ગુપ્ત ભેદ પિના કર્યું હશે ? તેમ એની નિર્દાપતા વિષે જ્યારે આપ વાચકો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા કર્તા ન હોતો અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું એના અપક્ષપાતી અને કેવળ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે જૈન દર્શનના અર્વાચીનો માત્ર જૈનને નથી જાણતા એટલે આ યાચ આપે છે, તે હું ધારુ છું કે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઈ પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન લઈને સહર્ષ હું ત્યાંથી ઊઠ્યો હતો

તત્ત્વાવબોધના સંબંધમાં આ કથન કહેવાયું, અનંત ભેદથી ભરેલા એ તત્ત્વ વિચારો જેટલા કાળભેદથી જેટલા રોય થાય તેટલા રોય કરવા, આજ રૂપ થાય તેટલા ચહવા, અને ત્યાગરૂપ દેખાય તેટલા ત્યાગના

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણે છે, તે અનંત ચતુષ્ઠયથી વિરાજમાન થાય છે એ હું સત્યતાથી કહું છું એ નવતત્ત્વના નામ મુકવામાં પણ અરધું સૂચવન મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે ।

શિક્ષાપાઠ ૯૩. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૨.—

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ, અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે હવે તે એક પછી એક મુકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આઘઅત રહેવું પડશે

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ.

મેં આગળ કહ્યું હતું કે એ નામ મુકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઈ પણ જીવ પરંતુ અજીવને નિકટતા થઈ એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બંનેને જ નિકટતા રહી છે. જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહી છે બેમટે:—

હવે જુઓ એ બંનેને કંઈ નિકટતા આવી છે? હા. કહેલી નિકટતા આવી ગઈ છે. પણ એ નિકટતા તો દ્રવ્યરૂપ છે. જ્યારે ભાવે નિકટતા આવે ત્યારે સર્વ સિદ્ધિ થાય, એ નિકટતાનું સાધન સત્પરમાત્મતત્ત્વ, સદ્ગુણતત્ત્વ અને સદ્ધર્મતત્ત્વ છે. કેવળ એક જ રૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

એ ચક્રથી એવી પણ આશંકા થાય કે જ્યારે બંને નિકટ છે ત્યારે શું બાકીનાં લાગવાં? ઉત્તરમાં એમ કહું છું કે બે સર્વ ત્યાગી શકતા હો તો ત્યાગી હો, એટલે મોક્ષરૂપ જ થયો. નહીંતો હેય, સેય, ઉપાદેયનો બોધ થયો, એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

શિક્ષાપાઠ. ૯૪. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૩.—

જે જે હું કહી ગયો તે તે કંઈ કેવળ જૈનકુળથી જન્મ પામેલાં પુરુષને માટે નથી, પરંતુ સર્વને માટે છે; તેમ આ પણ નિઃશંક માનજે કે હું જે કહું છું તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થ શુદ્ધિથી કહું છું.

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનું છે, તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થશુદ્ધિથી કહેવાનું મને કંઈ પ્રયોજન નથી; પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હું તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી

અધોગતિને શામાટે સાધું? વારંવાર હું તમને નિર્ઐશનાં વચનામૃતો માટે કહું છઉં, તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ રૂપ તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કોઈપણ કારણ ન હોતું કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃષા કે પક્ષપાતી બોધે; તેમ એઓ અજ્ઞાની ન હતા, કે એથી મૃષા બોધાર્થ જવાય. આશંકા કરશો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શા ઉપરથી જાણાય? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છઉં; અને એમ જે કરશે તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્તકોએ મને કંઈ ભૂરશી દક્ષણા આપી નથી; તેમ એ મારા કંઈ હુડુંબ પરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું કંઈપણ તમને કહું. તેમજ અન્યમતપ્રવર્તકોને મારે કંઈ દૈરઘ્નિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરું. બન્નેમાં હું તો મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છઉં. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાંસુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહું છઉં, કે પ્રિય ભવ્યો! જૈન જેવું એછે પૂર્ણ અને પવિત્રદર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એછે દેવ નથી, તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વજ્ઞદર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

શિક્ષાપાઠ ૬૫. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૪.—

જૈન એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચાર સંકળનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વખત બેઈએ. ઉપર ઉપરથી કે કોઈપ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુસંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્તવ્ય નથી. એક તળાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય, તેનું જળ ઉપરથી સમાન લાગે છે; પણ જેમ જેમ આગળ આલીએ છીએ તેમ તેમ વધારે વધારે ઉંડાપણું આવતું જાય છે; છતાં ઉપરતો જળ સપાટ જ રહે છે; તેમ જગત્તા સઘળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે, તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી બેઈને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી. એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના અઢેકા પવિત્ર સિદ્ધાંતપર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય, તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક બિંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જેણે જાણ્યો, અને સેવ્યો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા! એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ સંપૂર્ણ અને દયામય છે! એમાં દુષણ કાંઈ જ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે એવો એછે પાર-

માર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી. એક વિષયને અનંત ભેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોગનજૂતતત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આખી સૃષ્ટિમાં બે જૈન એટલે જૈનની તુલ્ય એકે દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગ્રીતા, સત્યતા અને જગત્કલિતસ્વિતા.

શિક્ષાપાઠ ૯૬. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૫.—

ન્યાયપૂર્વક આટલું મારે પણ માન્ય રાખવું જોઈએ કે જ્યારે એક દર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થયુક્તિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ. અને એ બે વાતપર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યો નથી; તોપણ થોડું થોડું કહેતો આવ્યો છઉં. મુખ્યત્વે જે વાત છે તે આ છે કે એ મારી વાત જેને સ્થિર થતી ન હોય કે અસંભવિત લાગતી હોય તેણે જૈનતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્યતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થયુક્તિથી મનન કરી ન્યાયને કાઢે તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય એટલું મહાવાક્ય નીકળશે, કે જે આગળ નગારાપર ડાંડી ઠોકીને કહેવાયું હતું તે ખરું હતું.

જગત્ ગાંડરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શિત કર્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની ભળ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધાત્મા કોઈક જ થાય છે. વિવેકથી તત્ત્વને કોઈક જ શોધે છે. એટલે મને કંઈ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્ત્વને અન્ય દર્શનિયો શા માટે ભણતા નથી? એ (ખેદ કે) આશંકા જ કરવા રૂપ નથી.

છતાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વને પામેલા, સકળદૃષણરહિત, મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્રદર્શનને પોતે તો ભણ્યું નહીં, પોતાના આત્માનું ક્ષિત તો કર્યું નહીં, પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી જઈ કેવળ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે? યદિ હું સમજું છઉં કે એ કહેનારા એનાં તત્ત્વને ભણતા ન હોતા. યજ્ઞી એના તત્ત્વને ભણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા દૂરશે, ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગળ કહેલા મતને ગાંડશે નહીં. જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે, એવા વેદોની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા

ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. એથી જૈન-તત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રુચિને મૂળથી બંધ કરવા લોકોને એવી ભ્રમભુરડી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો બિચારા ગભરુઆડર છે; એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે? એ કહેવું કેટલું અનર્થકારક અને મૂઝા છે તે જોલે વીતરાગપ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે, તે જાણે. મારું કહેવું મંદ-બુદ્ધિઓ વખતે પક્ષપાતમાં લઈ જાય.

શિક્ષાપાઠ ૯૭. તત્ત્વાવબોધ, ભાગ ૧૬.—

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવાવવામાં તેઓ એક દલીલથી મિથ્યા કાવવા ઇચ્છે છે, કે જૈનદર્શન આ જગતના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી; અને જે પરમેશ્વરને નથી માનતા તે તો નાસ્તિક જ છે. આ વાત બદિકજનોને શીઘ્ર ચોટી રહે છે. કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામાં આવે કે જૈન જગતને ભારે અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે? જગતકર્તા નથી એમ કહેવામાં એમનું નિમિત્ત શું છે? એમ એક પછી એક બેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતાપર આવી શકે જગત્ રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી? રચ્યું તો સુખ દુઃખ સુકવાનું કારણ શું હતું? રચિને મોત શા માટે સુક્યું? એ લીલા બતાવવી કોને હતી? રચ્યું તો ક્યાં કર્મથી રચ્યું? તે પહેલાં રચવાની ઇચ્છા કાં નહોતી? ઇશ્વર કોણ? જગતના પદાર્થ કોણ? અને ઇચ્છા કોણ? રચ્યું તો જગતમાં એક જ ધર્મનું પ્રવર્તન રાખવું હતું; આમ ભ્રમણામાં નાખવાની અવશ્ય શી હતી? કદાપિ એ બધું માનો કે એ બિચારાની જૂલ યર્ષા હશે! ક્ષમા કરીએ પણ એવું દોઢ કઠાપણ ક્યાંથી સૂજ્યું કે એને જ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપે? એનાં કહેલાં દર્શનને જગતમાં વિઘ્નમાનતા આપે? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનપ્રણીતકોને [પ્રવર્ત-કોને] એનાથી કંઈ દ્વેષ હતો? એ જગતકર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાલને કંઈ હાની પહોંચતી હતી? જગતકર્તા નથી, જગત અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કંઈ મહત્તા મળી જતી હતી? આવા અનેક

વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જોમ જગત્નું સ્વરૂપ હતું તેમજ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યું છે. એમાં શિવભાવ કહેવા એમને પ્રયોજન ન હોતું. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકણથી કરીને આખા જગત્ના વિચારો જેણે સર્વ ભેદે કદા છે, તેવા પુરુષોનાં પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા કયિ ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે !

શિક્ષાપાઠ ૯૮. તત્ત્વવખોધ, ભાગ ૧૭.—

જે ન્યાયથી જય મેળવી શકતો નથી તે પછી ગાળો લાડે છે. તેમ પવિત્ર જૈનના અખંડ તત્ત્વસિદ્ધાંતો શંકરાચાર્ય, દયાર્નવ સંન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન શક્યા ત્યારે પછી ‘જૈન નાસ્તિક હૈ, સો ચાર્વાકમૈસે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ’ [એમ કહેવા માંડ્યું] પણ એ સ્થળે કોઈ પ્રશ્ન કરે, કે મહારાજ ! એ વિવેચન તમે પછી કરો. એવા શબ્દો કહેવામાં કંઈ વખત, વિવેક કે જ્ઞાન જોઈતું નથી; પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કયિ વસ્તુમાં ઉતરતો છે; એનું જ્ઞાન, એનો ધોધ, એનું રહસ્ય, અને એનું સત્શીલ કેવું છે તે એકવાર કહો ! આપના વેદવિચારો કયિ બાબતમાં જૈનથી ચઢે છે ? આમ જ્યારે મર્મસ્થાનપર આવે ત્યારે મૌનતા શિવાય તેઓ પાસે બીજું કંઈ સાધન રહે નહીં. જે સત્પુરુષોનાં વચનામૃત અને યોગબળથી આ સૃષ્ટિમાં [જગતમાં] સત્ય, દયા, તત્ત્વજ્ઞાન અને મહાશીલ ઉદય પામે છે, તે પુરુષો કરતાં જે પુરુષો શૃંગારમાં રાગ્યા પડ્યા છે, સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા, જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી, તેને ચઢતા કહેવા—પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્યસ્વરૂપની અવર્ણુ લાપા બોલવી, પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાને નાસ્તિક કહેવા, એ એમની દેટલી બધી કર્મની બહોલતાનું સૂચવન કરે છે ! પરંતુ જગત્ મોહાંધ છે, મતભેદ છે ત્યાં અંધારું છે; મત્ત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્યતત્ત્વ નથી એ વાત આપણે શામાટે ન વિચારવી !

હું એક મુખ્ય વાત તમને કહું છઉં કે જે મત્ત્વરદિતની અને ન્યાયની છે, તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો, ગમે તો પછી તમારી દૃષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો, સર્વ દર્શનનાં શાસ્ત્રતત્ત્વને જુઓ, તેમ જૈનતત્ત્વને પણ જુઓ. સ્વનંત્ર આત્મિકશક્તિએ જે યોગ્ય લાગે તે અંગીકાર કરો. મારું કે બીજા ગમે તેનું બલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો.

શિક્ષાપાઠ ૯૯. સમાજની અગત્ય.—

આંગ્લલૌભિયો સંસારસંબંધી અનેક કળાકૌશલ્યમાં શાથી વિજય પામ્યા છે ? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાલ જણાશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. કળાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરુષોની ઉભી થએલી સલા કે સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યું ? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમનાં ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કળાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ લગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે, તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પડેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રકુક્ષિત કરવા એક મહાન સમાજ સદાયરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બને એ મળીને સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છઉં. પવિત્ર સ્વાદ્વાદમતનું ઢંકા-ચકું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી, ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે, પરંતુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા. મતમતાંતર તથા, વાડામાં બેસી રહેવા કરતાં એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છઉં કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગચ્છ મતભેદ ટળી, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમંડળનું લક્ષ આવે; અને મમત્વ જાયો !

શિક્ષાપાઠ ૧૦૦. મનોનિયંત્રણનાં વિધા.—

વારંવાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો તથા સત્સીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિયંત્રણને આધિન છે. મનોનિયંત્રણ થવા લક્ષ્મીની અહોળતા કરવી યથોચિત છે. એ અહોળતામાં વિઘ્નરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧. આળસ.

૪. ઉન્માદ પ્રકૃતિ.

૨. અનિયમિત લાંઘ.

૫. માયાપ્રપચ.

૩. વિશેષ આહાર.

૬. અનિયમિત કામ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૩. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૨.—

પ્ર૦—એ કર્મો ટળવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે?

ઉ૦—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

પ્ર૦—આ આત્માનો મોક્ષ કોઈવાર થયો છે!

ઉ૦—ના.

પ્ર૦—કારણ?

ઉ૦—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મભવરહિત છે. એથી પુનર્જન્મ એને નથી.

પ્ર૦—કેવલીના લક્ષણ શું?

ઉ૦—ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય અને ચાર કર્મને પાતળા પાટી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણુસ્થાનકવર્તી વિહાર કરે છે.

પ્ર૦—ગુણુસ્થાનક કેટલાં?

ઉ૦—ચૌદ.

પ્ર૦—તેનાં નામ કહો?

ઉ૦—૧. મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનક. ૨. સાસ્વાદનગુણુસ્થાનક. ૩. મિશ્ર-ગુણુસ્થાનક. ૪. અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણુસ્થાનક. ૫. દેશનિરતિગુણુસ્થાનક. ૬. પ્રમત્તસંયતગુણુસ્થાનક. ૭. અપ્રમત્તસંયતગુણુસ્થાનક. ૮. અપૂર્વકરણ-ગુણુસ્થાનક. ૯. અનિવૃત્તિઆદરગુણુસ્થાનક. ૧૦. સુદમસપસંયગુણુસ્થાનક. ૧૧. ઉપશાંતમોહગુણુસ્થાનક. ૧૨. ક્ષીણમોહગુણુસ્થાનક. ૧૩. સયોગી-દેવળીગુણુસ્થાનક. ૧૪. અયોગકિવળીગુણુસ્થાનક.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૪. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૩.—

પ્ર૦—કેવલી અને તીર્થંકર એ જાણેમાં ફેર શો?

ઉ૦—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે; પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વ તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાવૃત્ત્ય છે; તેથી વિશેષમાં બાર ગુણુ અને અનેક અતિ-શય પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્ર૦—તીર્થંકર પચ્ચટલુ કરીને શામાટે ઉપદેશ આપે છે? એ તો નિરાંતી છે.

ઉ૦—તીર્થંકર નામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવું પડે છે.

પ્ર૦—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનું છે ?

ઉ૦—શ્રમણ ભગવન્ મહાવીરનું.

પ્ર૦—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું ?

ઉ૦—હા.

પ્ર૦—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું ?

ઉ૦—તે પહેલાંના તીર્થંકરોએ.

પ્ર૦—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઈ લિખતા ખરી કે ?

ઉ૦—તત્ત્વસ્વરૂપે એક જ. પાત્રને લઈને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઈક કાળભેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને લિખતા લાગે ખરી; પરંતુ ન્યાયથી બેતાં એ લિખતા નથી.

પ્ર૦—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?

ઉ૦—આત્માને તારો; આત્માની અનંતશક્તિઓનો પ્રકાશ કરો; એને કર્મરૂપ અનંત દુઃખથી મુક્ત કરો.

પ્ર૦—એ માટે તેઓએ ક્યાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે ?

ઉ૦—અવહારનયથી સત્દેવ, સત્ધર્મ, અને સત્ગુરુનું સ્વરૂપ જાણવું; સત્દેવના ગુણગ્રામ કરવા; ત્રિવિધ ધર્મ આચરવો અને નિર્ઘેય ગુરુથી ધર્મની ગમ્યતા પામવી.

પ્ર૦—ત્રિવિધ ધર્મ કયો !

ઉ૦—સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૫. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૪.—

પ્ર૦—આત્મું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી ?

ઉ૦—કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વનાં બંધેલાં દળિયાથી અને સત્સમાગમના અભાવથી.

પ્ર૦—જૈનના મુનિઓના મુખ્ય આચારરૂપ શું છે ?

ઉ૦—પાંચ મહાવ્રત, દશવિધિ યતિધર્મ, સપ્તાદશવિધિસયમ, દશવિધિ ચૈયાવૃત્ત્ય [વૈયાવચ્ચ], નવવિધિ શ્રદ્ધચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારનો તપ ક્રોધાદિ

૭. અકરણીયવિગ્રાસ.

૮. મન.

૯. મર્યાદાઉપરાંત કામ.

૧૦. આપવડાઈ.

૧૧. તુરંતવસ્તુથી આનંદ.

૧૨. રસગારવસ્તુબદ્ધતા.

૧૩. અનિભોગ.

૧૪. પારકું અનિષ્ઠ ધર્મજનું.

૧૫. કારણવિનાનું રળનું.

૧૬. ઝાઝાનો ભેદ.

૧૭. અયોગ્યસ્થળે જવું.

૧૮. એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો.

અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંમુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે ત્યાંમુધી આ અષ્ટાદશ વિગ્રથી મનનો સંબંધ છે. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિમિત્તતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ વસ્તુ ત્યાંમુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંમુધી તે મનુષ્ય પણ આત્મસાર્યક કરવાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં, પણ કેવળ ભોગત્વાગવૃત્ત જેલું ધર્યું છે, તેમજ એ એકે દોષનું મૂળ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહદ્વાળી છે.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૧. સ્મૃતિમાં રાખનાયોગ્ય મહાવાક્યો.—

૧. એક ભેદે નિયમ એ જ આ જમતનો પ્રવર્તક છે.

૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર રહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે.

૩. ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુઃખનું મુળિયું છે.

૪. ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃખદાયક છે.

૫. સ્વમસ્વશાત્રિનું મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે.

૬. ઇદ્રિયો તમને છૂટે અને મુખ માનો તે કરતાં તેને તમે છૂટવામાં જ મુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.

૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી.

૮. મુત્રાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે.

૯. તે વસ્તુના વિચારમાં પડ્યો કે જે વસ્તુ અર્તાદ્રિય સ્વરૂપ છે.

૧૦. ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૨. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૧.—

આજે તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્વેચનવચનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છઉં.

પ્ર०—કહો ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉ०—અનાદિકાળથી આત્માની કર્મબળ ટાળવા માટે.

પ્ર०—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉ०—બન્ને અનાદિ છે જ. જીવ પહેલો હોય તો એ વિમળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઈ નિમિત્ત બેઈએ. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યા કોણે? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે જ.

પ્ર०—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉ०—રૂપી પણ ખરો; અને અરૂપી પણ ખરો.

પ્ર०—રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો.

ઉ०—દેહ નિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર०—દેહ નિમિત્ત શાથી છે?

ઉ०—સ્વકર્મના વિપાકથી.

પ્ર०—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે?

ઉ०—આઠ.

પ્ર०—કયિ કયિ?

ઉ०—^૧ જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, વેદનીય, મોહિની, નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

પ્ર०—એ આઠે કર્મની સામાન્ય સમજ કહો.

ઉ०—જ્ઞાનાવરણીય એટલે આત્માની જ્ઞાન સખંધીની જે અનંતશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું. દર્શનાવરણીય એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું. વેદનીય એટલે દેહનિમિત્તે શાતા, અશાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મથી અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઈ રહી છે. મોહિનીય કર્મથી આત્મચારિત્રરૂપ શક્તિ રોકાઈ રહી છે. નામકર્મથી અમૂર્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઈ રહી છે. ગોત્રકર્મથી અતલ અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઈ રહી છે. આયુકર્મથી અક્ષય સ્થિતિ ગુણ રોકાઈ રહ્યો છે. અંતરાય કર્મથી અનંત દાન, લાલ, વીર્ય, ભોગ, ઉપભોગ, શક્તિ રોકાઈ રહી છે.

ચાર પ્રકારનો નિગ્રહ; વિશેષમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારના; ઇત્યાદિ અનેક બેદ છે.

પ્ર૦—જૈનમુનિયોના જેવા જ સંન્યાસિયોનાં પંચ યામ છે; અ ઔદ્ધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચારમાં તો જૈનમુનિયો અ સંન્યાસિયો તેમજ બૌદ્ધમુનિયો સરખા ખરા કે?

ઉ૦—નહી.

પ્ર૦—કેમ નહીં?

ઉ૦—એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે. મહાત્મન પ્રતિભેદ જૈનમાં અતિ સૂક્ષ્મ છે. પેલા બેના સ્થૂળ છે.

પ્ર૦—સૂક્ષ્મતાને માટે દૃષ્ટાંત આપો બોધ એ?

ઉ૦—દૃષ્ટાંત દેખીતું છે. પંચયામિયો કદમૂળાદિક અબદ્ય ખાય છે; સુખશય્યામાં પોટે છે; વિવિધ જાતનાં વાહનો અને પુષ્પનો ઉપભોગ લે છે; કેવળ શીતળ જળથી વ્યવહાર છે. રાત્રિયે ઘોળન લે છે. એમાં થતો અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, અદ્યયર્થનો લંગ એની સૂક્ષ્મતા તેઓના ભણવામાં નથી તેમજ માંસાદિક અભદ્ય અને સુખશીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધમુનિયો યુક્ત છે. જૈન મુનિયો તો કેવળ એથી વિરક્ત જ છે.

શિક્ષમાઠ ૧૦૬. વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૫.—

પ્ર૦—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા ખરી કે?

ઉ૦—જૈનને કંઈ અસમંજસલાવે પ્રતિપક્ષતા નથી; પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે, તેમ જૈન દર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

પ્ર૦—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહો છો?

ઉ૦—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

પ્ર૦—વેદ દર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ?

ઉ૦—એ તો મતભેદ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે; પરંતુ ન્યાય-પૂર્વક બન્નેનાં મૂળતત્ત્વો આપ બોધ જાણે.

પ્ર૦—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટાપર છે; પરંતુ જગત્કર્તાની તેઓ ના કહે છે, અને જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કઈ કંઈ શક્ય થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ પગર બન્યે ક્યાંથી હોય?

ઉ૦—આપને જ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે; પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. ‘સમ્મતિતર્ક’ ગ્રંથનો આપ અનુભવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

પ્ર૦—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે, એથી એ ત્રુટી શકે નહીં પણ સત્ય કેમ કહેવાય ?

ઉ૦—પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનો, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કયન મૃષા હશે તો પછી જગતકર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો ? નામળોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું ? તેમ વળી એ સતપુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગતકર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૭, જિનેશ્વરની વાણી.—

(મનહર ઇંદ)

અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
અનંત અનંત નય નિરોધે આખ્યાની છે;
સકળ જગત્ દિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે;
ઉપમા આખ્યાની જેને તમા રાખવી તે બર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે;
અહો ! રાજ્યચક્ર બાળ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે. ૧.

શિક્ષાપાઠ ૧૦૮. પૂર્ણમાલિકા મંગલ.—

(ઉપનતિ)

તપ્પોષધ્યાને રવિરૂપ થાય, એ સાધિને સોમ રહી સુહાય;
મહાન તે મંગળ પક્ષિ પામે, આવે પછી તે ભુધના પ્રણામે. ૧.
નિર્ઘથ શાતા ગુરુ સિદ્ધ દાતા, કાં તો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ ખ્યાતા;
નિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ પામે, સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે. ૨.

[મોક્ષમાળા સમાપ્ત.]

મોક્ષમાળા (ખાલાવખોધ) અનુક્રમણિકા.

શિક્ષાપાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	શિક્ષાપાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
	નિવેદન	૪૫	૨૮. રાત્રિ ભોજન.		૮૧
	ઉપોદ્ધાન	૪૬	૨૯. સર્વ જીવની રક્ષા, ભાગ ૧.		૮૨
	ધર્મે (કાવ્ય)	૫૦	૩૦. " " ૨.		૮૩
૧. વાંચનારને ભલામણ.		૫૧	૩૧. પ્રત્યાખાન.		૮૪
૨. સર્વમાન્યધર્મે. (કાવ્ય)		૫૨	૩૨. વિનયવડે તપવની સિદ્ધિ છે.		૮૫
૩. કર્મના ચમત્કાર.		૫૨	૩૩. મુદ્દસાન રોક.		૮૭
૪. માનવદેહ.		૫૩	૩૪. ધર્મચર્યવિધે મુખાપિત.(કાવ્ય)		૮૮
૫. અનાથી મુનિ, ભાગ ૧.		૫૪	૩૫. નવકારમંત્ર.		૮૯
૬. " " ૨.		૫૫	૩૬. અનુપૂર્વિ.		૯૦
૭. " " ૩.		૫૭	૩૭. સામાયિક વિચાર, ભાગ ૧.		૯૧
૮. સત્ત્વેતત્ત્વ.		૫૮	૩૮. " " ૨.		૯૩
૯. સત્ધર્મેતત્ત્વ.		૫૯	૩૯. " " ૩.		૯૪
૧૦. સદ્ગુણેતત્ત્વ ભાગ ૧.		૬૦	૪૦. પ્રતિક્રમણ વિચાર.		૯૬
૧૧. " " ૨.		૬૧	૪૧. શીખારીનો ખેદ, ભાગ ૧.		૯૬
૧૨. ઉત્તમ શૃદ્ધસ્થ.		૬૨	૪૨. " " ૨.		૯૭
૧૩. જિનેશ્વરની શક્તિ, ભાગ ૧.		૬૩	૪૩. અનુપમ દેશ.		૯૮
૧૪. " " ૨.		૬૪	૪૪. રાગ.		૯૯
૧૫. ભક્તિનો ઉપદેશ (કાવ્ય)		૬૬	૪૫. સામાન્ય મનોરથ (કાવ્ય)		૧૦૦
૧૬. ખરી મદ્દતા.		૬૬	૪૬. કપિલમુનિ, ભાગ ૧.		૧૦૧
૧૭. બાહુબળ.		૬૭	૪૭. " " ૨.		૧૦૨
૧૮. ચાર ગતિ.		૬૮	૪૮. " " ૩.		૧૦૩
૧૯. સંસારને ચાર ઉપમા, ભાગ ૧. ૭૦			૪૯. તૃષ્ણાની વિચિત્રતા. (કાવ્ય)		૧૦૪
૨૦. " " ૨. ૭૧			૫૦. પ્રમાદ		૧૦૬
૨૧. બાર ભાવના.		૭૨	૫૧. વિનેક'એટલે શું?		૧૦૭
૨૨. કામદેવ શાવક.		૭૩	૫૨. જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શાખાએ		
૨૩. સત્યતા.		૭૪	બોધ્યો ?		૧૦૮
૨૪. સત્સંગ.		૭૬	૫૩. મહાવીરસાસન.		૧૦૯
૨૫. પરિમહને સંકોચનો.		૭૮	૫૪. અશુચિ કોને કહેવી.		૧૧૦
૨૬. તત્ત્વ સમજાવું.		૭૯	૫૫. સામાન્ય નિત્ય નિયમ.		૧૧૨
૨૭. યજ્ઞ.		૮૦	૫૬. ક્ષમાપના.		૧૧૩
			૫૭. વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. ૧૧૪		

શિક્ષાપાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	શિક્ષાપાઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૮.	ધર્મના મતભેદ, ભાગ ૧.	૧૧૫	૭૭.	જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ, ભા. ૧.	૧૩૯
૫૯.	" " ૨.	૧૧૬	૭૮.	" " ૨.	૧૪૦
૬૦.	" " ૩.	૧૧૭	૭૯.	" " ૩.	૧૪૧
૬૧.	સુખવિષયવિચાર, ભાગ ૧.	૧૧૯	૮૦.	" " ૪.	૧૪૨
૬૨.	" " ૨.	૧૨૦	૮૧.	પ્રેયઃકાળ.	૧૪૩
૬૩.	" " ૩.	૧૨૧	૮૨.	થી ૯૭. વરવાવબોધ.	૧૪૪
૬૪.	" " ૪.	૧૨૩	૯૮.	ભાગ ૧ થી ૧૭ થી	૧૫૮
૬૫.	" " ૫.	૧૨૪	૯૯.	સમાજની અગત્ય.	૧૫૮
૬૬.	" " ૬.	૧૨૫	૧૦૦.	મનોનિયંત્રણનાં વિધા.	૧૫૯
૬૭.	અમૃતચતુષ્વિચાર (કાવ્ય)	૧૨૭	૧૦૧.	રમુતિમાં રાખવાયોગ્ય	
૬૮.	જિતેન્દ્રિયતા.	૧૨૮		મહાવાક્યો.	૧૬૦
૬૯.	બ્રહ્મચર્યની નવવાક.	૧૨૯	૧૦૨.	વિવિધ પ્રશ્નો, ભાગ ૧.	૧૬૦
૭૦.	સનતકુમાર, ભાગ ૧.	૧૩૦	૧૦૩.	" " ૨.	૧૬૨
૭૧.	" " ૨.	૧૩૧	૧૦૪.	" " ૩.	૧૬૨
૭૨.	બત્રિરા યોગ,	૧૩૨	૧૦૫.	" " ૪.	૧૬૩
૭૩.	મોક્ષના સુખ.	૧૩૪	૧૦૬.	" " ૫.	૧૬૪
૭૪.	ધર્મધ્યાન, ભાગ ૧.	૧૩૫	૧૦૭.	જિનેશ્વરની વાણી (કાવ્ય)	૧૬૫
૭૫.	" " ૨.	૧૩૭	૧૦૮.	પૂર્ણમાલિકામંગલ. (કાવ્ય)	૧૬૫
૭૬.	" " ૩.	૧૩૮			

***મોક્ષમાળાના પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગની સંકલના.**

શિક્ષાપાઠ	વિષય	શિક્ષાપાઠ	વિષય
૧.	વાંચકને પ્રેરણા.	૧૦.	ચાર સુખ સચા
૨.	જિત દેવ	૧૧.	વ્યાવહારિક જીવોના ભેદ
૩.	નિર્જય.	૧૨.	બ્રહ્મ આત્મા.
૪.	દયાની પરમ ધર્મતા.	૧૩.	સમ્યગ્દર્શન
૫.	સાચુ બ્રાહ્મજુપણું	૧૪.	મદદગાઓની અસંગતા
૬.	મેત્રિ આદિ ચાર ભાવના.	૧૫.	સર્વોદ્દેશ સિદ્ધિ.
૭.	સત્સાત્તનો ઉપકાર	૧૬.	અનેકાવની પ્રમાણતા.
૮.	પ્રમાદના સ્વરૂપનો વિરોધ વિચાર.	૧૭.	મનભ્રાંતિ
૯.	જલુ નાતોરક.	૧૮.	વધ.

*આ, મોક્ષમાળાના 'પ્રજ્ઞાવબોધ' ભાગની સંકલના ના શ્રીમદ્દેવબાપી છે—સરોધક.

શિક્ષાપાઠ	વિષય	શિક્ષાપાઠ	વિષય
૧૮ જ્ઞાન		૫૦ વીરત્વ	
૨૦ ક્રિયા		૫૧ સદ્ગુણ સ્તુતિ	
૨૧ આરભ પરિગ્રહની નિવૃત્તિ ઉપર જ્ઞાનીને આપેલો ઘણો ભાર		૫૨ પાત્ર પરમપદવિષે વિરોધ વિચાર	
૨૨ દાન		૫૩ અવિરતિ	
૨૩ નિયમિતપણું		૫૪ અધ્યાત્મ	
૨૪ ત્રિનાગમસ્તુતિ		૫૫ મત્ર	
૨૫ નવનત્વનું સામાન્ય સંક્ષેપસ્વરૂપ		૫૬ ૩૫૬ નિઘય	
૨૬ સાર્વજનિક એય		૫૭ મોક્ષમાર્ગની અવિરોધના	
૨૭ સદ્ગુણ		૫૮ સનાતન ધર્મ	
૨૮ દેશધર્મ વિષે વિચાર		૫ સૂક્ષ્મ તત્ત્વપ્રતીતિ	
૨ મૌન		૬૦ સમિતિ શુભિ	
૩૦ શરીર		૬૧ કર્મના નિયમો	
૩૧ પુનર્જન્મ		૬૨ મહત્પુરુષની અનંત દયા	
૩૨ પૃથ્વીભૂતલ વિષે વિચાર		૬૩ નિર્જાકમ્	
૩૩ દેશબોધ		૬૪ આશાક્ષા સ્થાનકે કેમ વર્તે	
૩૪ પ્રસન્ન યોગ		૬૫ મુનિધર્મશોભતા	
૩૫ સરળપણું		૬૬ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ	
૩૬ નિરાશિમાનીપણું		૬૭ ઉન્નતતા	
૩૭ બ્રહ્મચર્યનું સર્વોત્કૃષ્ટપણું		૬૮ એક જાનમુંદુર્તી	
૩૮ આજ્ઞા		૬૯ દર્શન સ્તુતિ	
૩ સમાધિ મરણ		૭૦ વિશ્વાસ	
૪૦ વૈતાનિય અભ્યયન		૭૧ રસાસ્વાદ	
૪૧ સયોગનું અનિલપણું		૭૨ આદૃશા અને સ્વહતા	
૪૨ મહાત્માઓની અનંતસમતા		૭૩ અલ્પ સિધ્ધીપણાથી મહા દોષના જન્મ	
૪૩ માથે ન લેઈને		૭૪ પાર્માયિક સત્ય	
૪૪ (ચાર) ઉદ્યાદિ ભગ		૭૫ આત્મભાવના	
૪૫ જિનમત નિરાન્નરણું		૭૬ જિન ભાવના	
૪૬ મહા મોહનીય સ્થાનક		૭૭ થી ૯૦ મહત્પુરુષ ચરિત્ર	
૪૭ તીર્થકરપદ સપ્રાપ્તિ સ્થાનક		૮૧ થી ૧૦૦ [ભાગમા વધારો]	
૪૮ માયા		૧૦૧ થી ૧૦૬ દ્વિતીયો પ્રશ્નો	
૪૯ પરિષદ જય		૧૦૭-૮ સમાપ્તિ અવસર [૧૮૬૫-૨	

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૭ મો

કાવ્યો-પદો

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

અવધાન અમય

વર્ષ ૧૮ મુ

સવત ૧૯૪૩

ખંડ ૭ મો.

કાવ્યો-પદો.

વર્ષ ૧૬ મા પહેલાં અને અવધાનમાં
રચેલાં કાવ્યો.

સાગરને રોગ થવો

(તોટક)

અતિ રોગ થયો ગણુ સાગરને, જટ શોધ હકીમ સુનાગરને,
મુખ ફીણુ વળે નહીં સૂખ મળે, ગણુ રોગછટા વદને નિકળે । ૧ ।

પૂર્વેના સુખીઓ

(સવૈયા એકત્રિશા)

ખાણી પૂર્વજનું ખોનારા, જગ્યા આવા જેને વસા
બાપનામના બોળી બેઠા, ધિક્ક ધિક્ક એના આ અંસા
મરો છુડીને નરો બાયના, ઢાકણીમા નાખીને નીર
આર્ય કીર્તિને બાખપ દીધી એનો બટ્ટો તમને શીર

શું પ્રાચિન પૂર્વજ સભારું આખે આસૂ આવે વીર
શી ! હિમ્મત એના હૈયાની, રે શા એના નૌતમ નીર ।

(સવૈયા એકત્રિશા)

ટાળક સકટ બાળક નારી જોબાદાણુ પ્રતિબાળક પૂર્ણ,
સલાળુ જે ધરાધર્મના રુસ્મનદણ કરનારા ચૂર્ણ,

૧ બાવાય — અહો પ્રશ્નકાર ! સાગરને એક જળજલરત રોગ થયો છે તે રોગને ટાળવા માટે તું ચતુર અને લલા હકીમને જટ શોધી કા' એને સુખે ફીણુ વળ્યા કરે છે, અને બીલકૂલ સુખ જણાવુ નથી. રોગનું અંધાણુ મોટે ફીણુ વળે તે છે, માટે ઉપાયમાં સાવધાન થા (આમા ધ્વનિ બીજો છે)

- ખરાખરીના ખેતવિષે નહીં, પાછો ધન દેનારા વીર;
 *અરે! હિંદના આજ ગયા ક્યાં? રઢિઆળા એવા રણધીર. ૧.
- ધન્ય ધન્ય તે રાણી જયા, માયાને છટ છટ કરનાર,
 વીરરસે જે જયે વાણા, કરે ન કાયાની દરકાર;
 કેવળ કેસરિયાં કરનારા, અહા! કેસરિ સિંહ સરીર,
 અરે હિંદના આજ ગયા ક્યાં? રઢિઆળા એવા રણધીર. ૨.

હનુમાન સ્તુતિ.

(હરિગીત.)

- સમઠં સદા સમરણ કરીને, શાન્તતામાં મન ધરી,
 ધઠં ધ્યાન આઢે જમને, પરણામ પ્રેમેથી કરી;
 તુજ સાંચથી મુજ કામ ધારો, હામ પુરો મન તણી,
 મહાવીર શ્રી હનુમાન, તમને વંદના મારી ધણી. ૧.
- શ્રી રામકેરાં કામ કીધાં, નામ રાખ્યું જગતમાં,
 સમરણ કરી જગનાથનું, પ્રથમે પુનઃજા જમવમાં;
 અતિ હેતથી આશિષ પામ્યા, ખોવતા જયરામની,
 મહાવીર શ્રી હનુમાન, તમને વંદના મારી ધણી. ૨.
- મંગળ કરણ મતિવાન થઈ, પ્રેમે કરી પ્રખ્યાત છો,
 સંસાર તારણ કર્મમાણસ, ભક્ત કેસ જાત છો;
 વિશ્વાસથી આશા પુરો છો, સર્વ જનના મનવણી,
 મહાવીર શ્રી હનુમાન, તમને વંદના મારી ધણી. ૩.
- સીતા સતિને લાવિયા, નીતિ નીયમમાં મન ધર્યું,
 જમમાહી કેવાણા જતિ, એ ઠીક દારણ ચોધિયું;
 આ રાજચંદ્ર વાણિક વિનવે, હામથી હર્ષિત ખની,
 મહાવીર શ્રી હનુમાન તમને વંદના મારી ધણી. ૪.

(લોકરા.)

હેત ધરી હનુમાનજી, સમઠં છુ મુખકાર,
 આશા અંતરની કરો, પુરણ ભક્તાધાર

* આ દાત્રીનમસ્કના ચોવીસ સરેયા છે, તથાપિ અમને મળી શકયા નથી.

(કવિત.)

હામ ધરી હનુમંત પ્રેમે પરણામ કરું,
તોડો મારા તંત એથી પુરણુ છે વિનંતિ.
રામ તણાં કામ કર્યાં કરો છો ભગત કામ,
જગત પૂજે ॥ વારંવાર માગી સુમતિ.
નિરાદિન રટણુ કરું છું, આપ નામતાણું,
માણું છું હું અલ્પમતિ આરા પુરો હેતથી.
ચરણુકમળ તાણી કરું નિત્ય નિત્ય પુન,
કુઃખ ટાળનાર સ્વામી આપની ગતિ છતી.

કાવ્યમાં નામ જોડવું.

(અંતર્લોપિકા દોહસ.)

ચતુરતા ચિત્તમાં નથી, વંદન લાયક તાત;
તુજ ગતિમાં મોહી રહું, દઈ દે એવી ખ્યાત.
રહું સદા આનંદમાં, નામ લિધે કુઃખ ભય;
ભુજ વિષે દે ભરને કછો કુર કપાય.
જગ સમરે છે આપને, રે'મ કરો તે દેવ;
ધાર્યું માઈ નીપજે, કરતા કહી સેવ.

(દોહરા)

રાયે યરા અંદ્રોદયે, રહે વધુ જીવિ નામ;
તેવા નરને પ્રેમથી, નામ કરે પરણામ.

(શાર્દૂલવિકાસિત)

કૃષી લોક સમસ્તની મન સજી. વિદ્યાવિલાસે ગઈ;
તેથી સુજ સમાજ આ અવસરે, તે વૃક્ષે ગાજી રહી;
યાતાં દર્શન આપનાં જ મુજને, આનંદ ભારે થયો;
આપે આ મુજ સજિતને નિરખતાં, હું સારથક થઈ ગયો.

કળેડાં માટે હિંદુઓને તિરસ્કાર.

(મનહર.)

ફળમૂળપર મોહી, સળ હાથે કરી સેપો;
મૂળથડી ધૂળ કેમકે કરો નિજ બાળિકા;
કરો છો કસાઈ થડી, એ સવાઈ આર્થ ભાઈ;
નડી એ નવાઈની ભવાઈ સુખ ટાળિકા.

એતો એતો એતો રે ચતુર નર એતો ચિત્ત;
 બાળો નહીં હાથે કરી; બાળ અને બાળિકા;
 અરે રાજચંદ્ર કહો, કેમ કરી માને એહ; ,
 નદી બેડી એને કવિ; કોધ ધરી કાળિકા.

ચોપાટનો તિરસ્કાર.

(ભુજંગી)

ક્યું રાજ્ય તે ધર્મેનું ધુળધાણી, વળી ફેરબું કૌરવો શીર ચાણી !
 તજ્યું પ્રતાપે નજે નિજ રાણી, હવે બેઈ ચોપાટ વારી કમાણી !!!

“વંચ્યાપુત્ર મારવાને કોઈ ચાહ્યો જાય છે.”

(કવિત-મનહર)

પ્રેમ ધરી પૂછ્યું એક, કવિકને કામિનીએ,
 ખસકનો ખેલ આહા ! અજમ દેખાય છે,
 સર્વને સંતાનમુખ, સસારમાં સાંપડે છે,
 એજ માટે વંચ્યાતણો, જીવ તવખાય છે;
 કહો કવિશય એતું, કૃપાથી કારણ મને,
 કહે કવિ ક્યાંથી યાય ? એતું આમ યાય છે;
 ઉદરપ્રવેશ પે'લાં પ્રમુને ત્યાંથી પડાવી,
 વંચ્યાપુત્ર મારવાને, કોઈ ચાહ્યો જાય છે.

વાણીઓ અને ચંદ્રચંદ્રને હરણીયાં.

(સાદૃશ્યવિક્ષિપિત)

“જાગે સૌર્ય દમામ નામ ન મળે, સત્તા રહી ના જરી !
 પ્રેમી કાયરતાતણો અધિક છે, શાસ્ત્રે ક્યા એ ખરી,”
 બાગી જાય જગર તે જાય જયો, રે ! દેખતાં કેસારી,
 તે માટે રથ ચંદ્રને હરણીયાં, બેડી દીધાં શ્રી હરી !!!

સજાવણું.

સમાસદો અહીં મળ્યા, મદાન જે મુખામિયા;
 પ્રમા સરસ્વતિ તની, પ્રમુખરૂપ આ બા !

* સોજ અને સત્તર વર્ષની મધ્યમાં અવધાન-અવસ્થાનો આરંભ થાય છે. પ્રથમ ‘અઝાવધાન’ પછી અનુક્રમે ‘બાર,’ ‘સોજ,’ ‘બાવન’ અને છેવટે ‘રાતા-વધાન’ પર્યંત સ્થિતિકરી, ઓગાડીસમા વર્ષે એ નિમિત્ત-લોકપ્રસંગ કેવળ નિરૂપ થયો હતો —સંસોધક ચ. ર

(૭૬ ભુજંગી.)

રહ્યા છો મહા જ્ઞેગને જાળવીને લાગે બોધ લાખો તથાપિ ભવીને
નથી રાગ કે દ્વેષ કે માન કાંઈ, વધુ શું વખાણે અહો 'રાય' આંહી ?

* *

“આકારા-પુષ્પ થપ્પી વંધ્યસુતા વધાવી.”

(વસંતતિલકા વૃત)

સસારમાં મન અરે કયમ મોહ પામે ?
વૈરાગ્યમાં ઝટ પડ્યો ગતિ એ જ ભમે;
માયા અહો ગણી લહે દિલ આપ આવી,
આકારા-પુષ્પ થપ્પી વંધ્યસુતા વધાવી.

* *

* કાંકરો.

(દોહરા)

એમ સુચવે કાંકરો, દિલ ખોલીને દેખ;
મનખા કરા મુજસમા, વિના ધર્મથી શ્રેષ્ઠ

* *

ફંગની પિચકારી.

(શિખરિણી.)

બનાવી છે કેવી, સુધડ પિચકારી સુચવતી,
બધી જૂઠી માયા, મનન કર એવું મનવતી;
નથી સાચી મારી, ચટક સદુ શિક્ષા કયનમાં,
હરે ધારી જોલે, વિનયઆરજ આ મયનમાં.

* *

* ‘ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉન્નત આત્માઓનો સ્વતઃવેગ વૈરાગ્યમાં ઝૂંપવાનું એ છે’ એ કથનની સિદ્ધિ આ કાવ્યોના પ્રસંગથી જણાય છે. અવધાનની અન્ય ક્રિયાઓ પ્રત્યે દૃષ્ટિ રાખી, પરસ્પર વિરોધ પ્રસંગોની અવિરોધ મંબંધદર્શક પાદભૂતિ કરતા કે ‘કાંકરો’, ‘પિચકારી’, ‘શુચ્છો’ તેવા નિર્જીવ વિષયો પર શીખકાવ્યરચના કરતાં પશ્ચુ વૃત્તિવદ્ય, ‘ધર્મ’ અને ‘વૈરાગ્ય’ પ્રતિ દિયર થયેલ કાવ્ય-યોજના દર્શાવે છે.—સંશોધક મ. ર

ગુચ્છો.

(સાર્વલલિહિત.)

ગુચ્છાના ગુણ આ તમામ વદતા, રક્ષા કરે જંતુની
 રાખે જલવણી કરી શરીરની, આવ્યા કને અતુની,
 રે ! રક્ષા કરવી ઘટે શરણુની, એક સદા સુચરે,
 જો ઇચ્છો તરવા ભવીજન ધરો, તો તો ગુચ્છો જો કરે

કર્મની ગતિ.

(નાતત્ય)

નહોદરે પરેવ આ, સયાજીરાવ સાબરે,
 અધિપતિ નસીબની, ગતિ વતી ધરો ખરે !
 ધણી છતા મરહારાવ, કેદમા મયા અરે !
 ગતિ વિચિત્ર કર્મની, હ દર્પ સો- શુ ધરે ?

ગુનિને અણુભ.

(મનહર)

શાંતિ કે સાગર અરુ, નીતિકે નાગર નેક,
 દયા કે આગર જ્ઞાન, જ્ઞાન કે નિધાન હો,
 શુદ્ધ બુદ્ધિ બ્રહ્મચારી, સુખબાની પૂર્ણ પ્યારી,
 સખનકે દિવકારી, ધર્મકે ઉદ્યાન હો,
 રાગ દ્વેષરો રહિત, પરમ પુનીત નિલ,
 શુનસે ભચિત ચિત્ત, સમ્બળ સમાન હો,
 રાઘચંદ્ર ધૈર્ય પાળ, ધર્મ દાવ કોધકાવ,
 મુનિ તુમ-આજે મેરે, પ્રતાપ અમાન હો

(સાર્વલલિહિત)

માયા માન મનોજ મોહ મગતા મિથ્યાત મોહી મુનિ,
 ધોરે ધર્મ ધરેલ ધ્યાન ધરથી ધારેલ ધૈર્યે ધુની,
 સતોષ સુશીલ સૌમ્ય સમતા ને શીયણે ચડના,
 નીનિ રાઘ દયા, દામા, ધર મુનિ, કોટિ કરું વંદના.

અંધારંભ.

(શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્તઃ)

અંધારંભ પ્રસંગ રંગ ભરવા, કોડે કરું કામના;
 જોધું ધર્મદ મર્મ ભર્મ હરવા, છે અન્યથા કામના.
 ભાખું મોક્ષ સુજોધ ધર્મ ધનના, લોડે કથું કામના;
 એમાં તત્ત્વ વિચાર સત્ય સુખદા, પ્રેરો પ્રભુ કામના.

શ્રીઋષભદેવ વંદન.

(છંદપદ્ય.)

નાભી નંદનનાથ, વિશ્વ વંદન વિજ્ઞાની,
 ભવ બંધનના ફંદ, કરણ ખંડન સુખદાની;
 શ્રેય પંથ આદંત, ખંત પ્રેરક ભગવંતા,
 અખંડીત અરિહંત, તંત હારક જયવંતા;
 શ્રી મરણ હરણ તારણ તરણ, વિશ્વોદારણ અઘ હરે,
 તે ઋષભદેવ પરમેશ્વર, રામચંદ વંદન કરે.

પ્રભુ-પ્રાર્થના.

(દોહરા.)

- જળહળ જ્યોતિ સ્વરૂપ તું, કેવળ કૃપાનિધાન;
 પ્રેમ પુનિત તું જ પ્રેરજે, ભયભંજન ભગવાન. ૧.
- નિત્ય નિર્જન નિત્ય છો, ગજન ગજ ગુમાન;
 અભિવંદન અભિવંદના, ભયભંજન ભગવાન. ૨.
- ધર્મ ધરણ તારણ તરણ, ચરણ શરણ સન્માન;
 વિઘ્નહરણ પાવનકરણ, ભયભંજન ભગવાન. ૩.
- ભદ્રભરણ ભીતિહરણ, મુખાઝરણ શુભવાન;
 કલેશહરણ ચિંતાચુરણ, ભયભંજન ભગવાન. ૪.
- અવિનાશી અરિહંત તું, એક અખંડ અમાન;
 અજર અમર અણુજન્મ તું, ભયભંજન ભગવાન. ૫.
- આનંદી અપવર્ગી તું, અકળ ગતિ અનુમાન;
 આશિષ અનુકૂળ આપજે, ભયભંજન ભગવાન. ૬.

- નિરાકર નિર્લેપ છો, નિર્મળ નીતિનિધાન;
નિર્મોહક નારાયણા, ભયભંજન ભગવાન. ૭.
- સચરાચર સ્વયંભૂ પ્રભુ, મુખદ સૌંપજે સાન;
સૃષ્ટિનાથ સર્વેશ્વરા, ભયભંજન ભગવાન. ૮.
- સંકટ શોક સકળ હરણુ, નૌતમ જ્ઞાનનિદાન;
ધૃત્તિ વિકળ અચળ કરો, ભયભંજન ભગવાન. ૯.
- આધિ બ્યાધિ ઉપાધિને, હરો તંત તોફાન,
કરુણાળુ કરુણા કરો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૦.
- કિંકરની કકર મતિ, ભૂલ સર્વકર સાન;
શંકર તે એહે હરો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૧.
- શક્તિ શિશુને આપશો, ભક્તિ મુક્તિનું દાન;
ગુણ જીજિ જાહેર છે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૨.
- નીતિ પ્રીતિ નમ્રતા, ભક્તી ભક્તિનું જ્ઞાન;
આર્ય પ્રજાને આપશો, ભયભંજન ભગવાન. ૧૩.
- દયા શાંતિ ઔદાર્યતા, ધર્મ મર્મ મનધ્યાન;
સપ જંપ વણ-કંપ દે, ભયભંજન ભગવાન. ૧૪.
- હર આળસ એહીપણુ, હર અઘ ને અજ્ઞાન;
હર ભ્રમણા ક્ષારત તણી, ભયભંજન ભગવાન. ૧૫.
- તન મન ધનને અજનું, દે મુખ મુધા સમાન;
આ અવનિનું કર ભણું, ભયભંજન ભગવાન. ૧૬.
- વિનય વિનતિ રાયની, ધરો કૃપાથી ધ્યાન;
માન્ય કરો મહારાજને, ભયભંજન ભગવાન. ૧૭.
- [અપ્રબંધ ૬૮. સં. ૧૬૪૧. સ.નિ.]

* *

“નવ કાળ મૂકે કોઈને.”

(દરિગીત)

મોતી તણી માળા ગળામાં મૂલ્યવતી મલકતી,
હીરા તણા શુભ હારથી જાદુ કેંકડાંતિ ઝળકતી;
આભૂષણોથી ઓપતા સામ્યા મરણને લેઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૧.

- મગ્નિમય મુગટ માથે ધરીને કર્ણ દુડળ નાખતા,
કાંચનકડાં કરમાં ધરી કશીએ કચાશ ન રાખતા;
પળમાં પડ્યા પૃથ્વીપતિ એ ભાન ભૂતળ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૨.
- દશ આંગળીમાં માંગલિક મુદ્રા જડિત માણિક્યથી,
જે પરમ પ્રેમે પેરતા પોચી કળા બારીકથી;
એ વેઠ વીંટી સર્વ જોડી ચાલિયા મુખ ધોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૩.
- મુછ વાંકડી કરી ફાંકડા ચર્ધ લીંબુ ધરતા તે પરે,
કાપેલ રાખી કાતરા હરકોઈનાં હંયાં હરે;
એ સાંકડીમાં આલિયા છટક્યા તણ સહુ સોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૪.
- છો ખંડના અધિરાજ જે ચંડે કરીને નીપજ્યા;
બ્રહ્માંડમાં બળવાન થઈને ભૂપ ભારે ઉપજ્યા;
એ ચતુર ચક્રી ચાલિયા હોતા નહોતા હોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૫.
- જે રાજનીતિનિપુણતામાં ન્યાયવંતા નિવડ્યા,
અવળા કયે જેના બધા સવળા સદા પાસા પડ્યા;
એ ભાગ્યશાળી ભાગિયા ખટપટો સૌ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૬.
- તરવાર ખડાદુર ટેક ધારી પૂર્ણતામાં પેખિયા,
હાથી હલ્લે હાથે કરી એ કેસરી સમ દેખિયા;
એવા ભલા બડવીર તે અંતે રહેલા રોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મૂકે કોઈને. ૭.
- [૨. સં ૧૬૪૧. સ.નિ.]

ધર્મ વિષે.

(કવિત)

સાહજી સુખદ હોય, માનતણો મદ હોય,
ખમા ખમા ખુદ હોય, તે તે કશા કામ્

- જીવાનીનું બેર હોય, એશનો અકોર હોય,
 દોષતનો દોર હોય, એ તે મુખ નામનું;
 વનિતા વિકાસ હોય, પ્રૌઢતા પ્રકાશ હોય,
 દક્ષ જેવા દાસ હોય, હોય મુખ ધામનું;
 વદે રાયચંદ એમ, સદ્ધર્મને ધાર્યા વિના,
 ભણી લેજે મુખ એતો, બેએજ જદામનું! ૧.
- મોહ માન મોડવાને, ફેલપણું ફોડવાને,
 ભળફદ તોડવાને, હેતે નિજ હાથથી;
 કુમતિને કાપવાને, મુમતિને સ્થાપવાને,
 મમત્વને માપવાને, સકળ સિદ્ધાંતથી;
 મહામોક્ષ માણવાને, જગદીશ ભણવાને,
 અજન્મતા આણવાને, વળી ભક્તી ભાતથી;
 અઘૌઠિક અનુપમ, મુખ અનુભવવાને,
 ધર્મ ધારણને ધારો, ખરેખરી, ખાંતથી. ૨.
- દિનકર વિના જેવો, દિનનો દેખાવ દીસે,
 શશિ વિના જેવી રીને, શર્વરી સુહાય છે;
 પ્રભપતિ વિના જેવી, પ્રભ પુરતણી પેજો,
 સુરસ વિનાની જેવી, કવિતા કહાય છે;
 સલ્લિલ વિહીન જેવી, સરિતાની શોભા અને,
 ભર્તાર વિહીન જેવી, ભામિની ભળાય છે;
 વદે રાયચંદ વીર, સદ્ધર્મને ધાર્યા વિના,
 માનવી મહાન તેમ, હુકમ કળાય છે. ૩.
- આતુરો ચોપેથી ચાડી, ચિંતામણી ચિત્ત ગણે,
 પડિતો પ્રમાણે છે, પારસમણી પ્રેમથી;
 કવિઓ કટયાણુકારી, કટપતરુ કચે જેને,
 મુધાનો સાગર કચે, સાધુ શુભ દેખથી;
 આત્મના ઉદ્ધારને ઉમંગથી અનુસરો બે,
 નિર્મળ યવાને કાળે, નમો નીતિ નેમથી,
 વદે રાયચંદ વીર, એવું ધર્મચ બાણી,
 ધર્મવૃત્તિ ધ્યાન ધરો, વિલખો ન વે'મથી ૪

- ધર્મે વિના પ્રીત નહીં, ધર્મે વિના રીત નહીં,
 ધર્મે વિના દિત નહીં, કથું જન કામનું;
 ધર્મે વિના ટેક નહીં, ધર્મે વિના નેક નહીં,
 ધર્મે વિના એક્ય નહીં, ધર્મે ધામ રામનું;
 ધર્મે વિના ધ્યાન નહીં, ધર્મે વિના જ્ઞાન નહીં,
 ધર્મે વિના બાન નહીં, જીવ્યું દોના કામનું?
 ધર્મે વિના તાન નહીં, ધર્મે વિના સાન નહીં,
 ધર્મે વિના ગાન નહીં, વચન તમામનું. ૫.
- ધર્મે વિના ધન ધામ, ધાન્ય ધુળધાત્વી ધારો,
 ધર્મે વિના ધરણીમાં, ધિક્કતા ધરાય છે;
 ધર્મે વિના ધીમંતની, ધારાગ્નાઓ ધોખો ધરે,
 ધર્મે વિના ધર્મુ ધૈર્ય, ધ્રુમ ધૈ ધમાય છે;
 ધર્મે વિના ધરાધર, ધુતાયે ન ધામધુમે,
 ધર્મે વિના ધ્યાની ધ્યાન, ટોંગ ઢંગે યાય છે;
 ધારો ધારો ધવળ, ધુધર્મની ધુરંધરતા,
 ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મથી ધરાય છે. ૬.
- [૩. સં. ૧૬૪૧. સ.નિ.]

(મોક્ષમાળા)

સર્વમાન્ય ધર્મ.

(ઓપાઈ)

- ધર્મતત્ત્વ લો પૂછ્યું મને, તો સંભળાવું એહે તને;
 જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહુને દિતકાર. ૧.
- બાપ્યું લાપણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજે દયા સમાન;
 અસયદાન સાથે સતોષ, ઘો પ્રાણીને દળવા દોષ. ૨.
- સત્ય શીળ ને સઘળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
 દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહીં દેખ. ૩.
- પુષ્પપાંખડી જ્યાં દૂભાય, જિનવરની ત્યાં નહીં આજાય;
 સર્વ જીવનું દષ્ટજો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય. ૪.

સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહીં વિશેષ;

સર્વ પ્રકારે જિનનો ઓધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ! ૫.

એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે-તરિયે કરી ઉત્સાહ;

ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણુ ધર્મ સદા પ્રતિકૂળ. ૬.

તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પહોંચે શાશ્વત મુખે;

શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ. ૭.

ભક્તિનો ઉપદેશ.

(તોટક છંદ.)

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંજિ કહી;

જિનભક્તિ ગૃહો તરુકદંપ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૧.

નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;

અતિ નિર્જરતા વલુદામ ગૃહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૨.

સમભાષિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;

શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૩.

શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહાપદને સમરો;

નહિ એહ સમાન સુમંત્ર કહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૪.

કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;

નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૫.

શ્રદ્ધાચર્ય વિષે મુલાખિત.

(સોહરા.)

નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;

ગણે કાજની પૂતળી, તે ભગવાનસમાન. ૧.

આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;

એ ત્યાગી ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ. ૨.

એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;

નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દળ પુર ને અધિકાર. ૩.

વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;

લેશ મદીરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન. ૪.

- જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ મુખદાઈ;
 ભવ તેનો ભવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ બાઈ. ૫.
- મુંદર શ્રીયળમુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
 જે નરનારી સેવશે, અનુપમ કૃણ લે તેહ. ૬.
- પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
 પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન. ૭.

સામાન્ય મનોરથ.

(સવૈયા.)

- મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરખું નયને પરનારી;
 પત્યરતુલ્ય ગણું પરવેભવ, નિર્મળ તાત્ત્વિક લોભ સમારી. ૧.
- દ્વાદશ વૃત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્ત્વિક થાઉં સ્વરૂપ વિચારી;
 એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખંડ રહો ભવહારી. ૨.
- તે ત્રિશલ્લતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારું,
 નિત્ય નિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ ષોધ અનેક ઉચ્ચારું. ૩.
- સંશયગ્રીજ ઉગે નહીં અદર, જે જિનનાં કથનો અવધારું;
 રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારું. ૪.

તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.

(મનહર છંદ.)

- હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટેલાઈ અને,
 મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને;
 સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિનાઈ અને,
 આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈને;
 મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
 દીકી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈને;
 અહો ! રાજ્યચંદ્ર માનો માનો શંકરાઈ મળી,
 વધે તૃષ્ણાઈ તોય ભય ન મરાઈને. ૧.

સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહીં વિશેષ;

સર્વ પ્રકારે જિનનો બોધ, દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ! ૫.

એ ભવતારક મુંદર રાહ, ધરિયે-તરિયે કરી ઉત્સાહ;

ધર્મ સકળનું એ શુભ મૂળ, એ વણુ ધર્મ સદા પ્રતિમૂળ. ૬.

તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે, તે જન પદોએ શાશ્વત મુખે;

શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ. ૭.

ભક્તિનો ઉપદેશ.

(તોટક છંદ.)

શુભ શીતળતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી;

જિનભક્તિ શુદ્ધે તરુકંઠપ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૧.

નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે;

અતિ નિર્જરતા વણુદામ શુદ્ધો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૨.

સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જડમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;

શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ અહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૩.

શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહાપદને સમરો;

નહિ એહ સમાન મુમંત્ર કહો, ભજીને ભગવત ભવંત લહો. ૪.

કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;

નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજીને ભગવંત ભવંત લહો. ૫.

.બ્રહ્મચર્ય વિષે મુલાખિત.

(લોદરા)

નિરખીને નવયૌવના, લેશ ન વિષયનિદાન;

ગણે કાષ્ઠની પૂતળી, તે ભગવાનસમાન. ૧.

આ સઘળા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;

એ ત્યાગી ત્યાગ્યું બધું, કેવળ શોકસ્વરૂપ. ૨.

એક વિષયને છતતાં, છત્યો સૌ સંસાર;

નૃપતિ છતતાં છતિયે, દળ પુર ને અધિકાર. ૩.

વિષયરૂપ અંકુરથી, ટળે જ્ઞાન ને ધ્યાન;

લેશ મંદીરામાળથી, છાંકે જન્મ અજાન. ૪.

- જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયળ મુખદાઈ;
 લવ તેનો લવ પછી રહે, તત્ત્વવચન એ ભાઈ. ૫.
- મુંદર શીયળમુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
 જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફળ લે તેહ. ૬.
- પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;
 પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન. ૭.

સામાન્ય મનોરથ.

(સવૈયા.)

- મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરખું નયને પરનારી;
 પત્થરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ, નિર્મેળ તાત્ત્વિક લોભ સમારી. ૧.
- દ્વાદશ વૃત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્ત્વિક આઉં સ્વરૂપ વિચારી;
 એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અખંડ રહો લવહારી. ૨.
- તે ત્રિશલાતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન વિવેક વિચાર વધારું,
 નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું. ૩.
- સંશયપ્રીળ ઉએ નહાં અદર, જે જિનનાં કથનો અવધારું;
 રાજ્ય સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર થશે અપવર્ગ ઉતારું. ૪.

તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.

(મનદર બન્દ)

- હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટેલાઈ અને,
 મળી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને;
 સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિતાઈ અને,
 આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈને;
 મળી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
 દીડી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈને;
 અહો ! રાજ્યચંદ્ર માનો માનો શંકરાઈ મળી,
 વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈને. ૧.

- કરોચરી પડી દાઢી-ડાઝાંતણો દાટ વળ્યો,
 કાળી કેશપટ્ટી વિધે, ચેતતા છવાઈ ગઈ;
 મૂઘવું, સાંભળવું ને, દેખવું તે માંડી વળ્યું,
 તેમ દાંત આવરી તે, ખરી કે ખવાઈ ગઈ;
 વળી કેડ વાંકી, હાડ ગયાં અંગરંગ ગયો,
 હિંચાની આચ જતાં, લાકડી લેવાઈ ગઈ;
 અરે ! રાજચંદ્ર એમ, યુવાની હરાઈ પલુ,
 મનથી ન તોય રાંડ, મમતા મરાઈ ગઈ. ૨.
- કરોડેના કરજના, શીરપર ડંકા વાગે,
 રોગથી રુંધાઈ ગયું, શરીર સૂકાઈ ને;
 પુરપતિ પલુ માથે, પીડવાને તાકી રહ્યો,
 પેટ તણી વેઠ પલુ, શકે ન પુરાઈ ને;
 પિતૃઝને પરણી તે, મથાવે અનેક ધંધ,
 પુત્ર પુત્રી ભાખે, ખાઉં ખાઉં દુઃખદાઈ ને;
 અરે ! રાજચંદ્ર તોય જીવ જાવા દાવા કરે,
 જાંભળ છડાય નહીં, તણ તૃપનાઈ ને. ૩.
- થઈ ક્ષીણ નાડી, અવાચક જેવો રહ્યો પડી,
 જીવન દીપક પાખ્યો, દેવળ જંખાઈ ને;
 છેલ્લો ધસે પડ્યો ભાગી, ભાઈએ ત્યાં એમ ભાખ્યું,
 હવે ટાઢી માટી થાય, તો તો ઠીક ભાઈ ને;
 હાથને હલાવી ત્યાં તો, ખીજ છુટે મૂચવ્યું એ,
 ઓડ્યા વિના બેસ, બાળ તારી ચતુરાઈ ને !
 અરે ! રાજચંદ્ર દેખો, દેખો આશાપાશ કેવો ?
 જતાં ગઈ નહીં ડોશે, મમતા મરાઈ ને ! ૪.

૦૦૬

અમૃત્ય તત્ત્વ-વિચાર.

(દરિત્રાત હંદ)

જાતુ પુણ્યકેસ પુંજથી, શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
 તોયે અરે ! ભવચક્રનો, આંધો નહીં એકે ટળ્યો;

- મુખ પ્રાપ્ત કરતાં મુખ ટળે છે, લેશ એ લક્ષે લક્ષે,
 ક્ષણ ક્ષણ લાયકર લાવમરણે, કાં અહો રાત્રિ રહો ? ૧.
- લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો ?
 શું હુટુંબ કે પરિવારથી, વધવાપણું, એ નય મહો;
 વધવાપણું સંસારનું, નર દેહને હારી જવો,
 એનો વિચાર નહીં અહોહો ! એક પળ તમને હવો ! ! ! ૨.
- નિદોંપ મુખ નિદોંપ આનંદ, યો ગમે ત્યાંથી લક્ષે,
 એ દિવ્યશક્તિમાન જેથી, જંજિરેથી નીકળે ;
 પરવસ્તુમાં નહિ મુંઝવો, એની દયા મુજને રહી,
 એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્ દુઃખ તે મુખ નહીં. ૩.
- હું કોણ છું ? ક્યાંથી થયો ? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું ?
 કોના સંબંધે વળગણા છે ? રાખું કે એ પરિહરું ?
 એના વિચાર વિવેકપૂર્વક, શાંત લાવે જો કર્યાં,
 તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુભવ્યાં. ૪.
- તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું, સત્ય કેવળ માનવું ?
 નિદોંપ નરનું કથન માનો, 'તેહ' જેણે અનુભવ્યું;
 રે ! આત્મ તારો ! આત્મ તારો ! શીઘ્ર એને ઓળખો,
 સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ ઘો, આ વચનને હૃદયે લખો. ૫

જિનેશ્વરની વાણી.

(મનહર હંદ.)

અનંત અનંત લાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,
 અનંત અનંત નયનિક્ષેપે વ્યાખ્યાની છે;
 સકળ જગત હિતકારિણી હારિણી મોહ,
 તારિણી ભવાઘ્નિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે,
 ઉપમા આખ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
 આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે;
 અહો ! રાજચક્ર બાલ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
 જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે.

પૂર્ણમાસિકા મંગલ.

(ઉપનતિ.)

તપોપધ્યાને રવિરૂપ થાય, એ સાધિને સોમ રહી મુહાય;

મહાન તે મંગળ પંડિત થામે, આવે પછી તે શુધના પ્રભામે. ૧.

નિર્મથક્તાના ગુરુ સિદ્ધ દાતા, કાં તો સ્વયં શુદ્ધ પ્રપૂર્ણ ખ્યાતા;

ત્રિયોગ ત્યાં કેવળ મંદ થામે, સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી વિરામે. ૨.

[૧૮. સં. ૧૯૪૧. સ.નિ.]

* * *

(ભાવનાબોધ.)

અનિત્યભાવના.

(ઉપનતિ.)

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુધ્ય તે તો જલના તરંગ;

પુરંદરી આપ અનંગ રંગ, શું રાચીયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!

* * *

અશરણભાવના.

(ઉપનતિ.)

સર્વજનો ધર્મે મુશર્ણુ બાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;

અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન જાંલ સ્થાશે.

* * *

એકત્વભાવના.

(ઉપનતિ.)

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રલક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના રાકાય;

એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે, એકત્વ એથી નય મુચ્છ ગોતે.

* * *

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

રાણી સર્વ મળી મુચંદન ઘસી, ને ચર્યવામાં હતી;

જુઝ્યો ત્યાં ઠકળાટ ઠંકણતણો, ઓતી નમિ ભૂપતિ;

સંવાદે પણ છદથી દ્રઢ રહ્યો, એકત્વ સાચું કયું;

એવા એ મિથિયેશનું ચરિત આ, સંપૂર્ણ અત્રે થયું.

* * *

અન્યત્વભાવના.

(સાદૃશ્યવિકીરિત)

ના મારા તન રૂપ કાંતિ યુવતિ, ના પુન કે શ્રાંત ના,
ના મારા ભૂત સેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના,
ના મારા ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાતવના,
રે! રે! જીવ વિચર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના

(સાદૃશ્યવિકીરિત)

દેખી આગલિ આપ એક અડવી, વૈરાગ્ય વેગે ગયા,
છાડી રાજસમાજને ભરતજી, કૈવલ્યશાની થયા,
ચોથુ ચિત્ર પવિત્ર એજ ચરિતે, પામ્યુ અહીં પૂર્ણતા,
શાનીના મન તેજ રજન કરો, વૈરાગ્યભાવે યથા

અશુચિભાવના.

(ગીતિશૃત)

ખાણુ મૂનને મળની, રોગ જરાનુ નિવાસનુ ધામ,
કાયા એવી ગણીને, માન લજીને કર સાર્થક આમ

નિવૃત્તિઓ-૧.

(હરિગીત ૬૬)

અનંત સૌખ્ય નામ કુ ખ ત્યા રહી ન મિત્રતા!
અનંત કુ ખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યા વિચિત્રતા ! !
ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે! નિહાળ તુ,
નિવૃત્તિ શિષ્યમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ જાળ તુ

ભાવના.

(દોહરા)

જાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય, ઉત્તમ જહા વિચાર,
એ ભાવે શુભ ભાવના તે ઉતરે ભવપાર

[૧૬ સં ૧૮૪૧ સ નિ.

જાની કે અજ્ઞાનીજન, મુખ દુઃખ રહિત ન કોઈ;
'જાની વેદે ધૈર્યધી, અજ્ઞાની વેદે રોઈ.

ૐ

મંત્ર તંત્ર ઔષધ નહીં, લેધી પાપ પલાય;
વીતરાગ વણી વિના, અવર ન કોઈ ઉપાય.

જન્મ જરા ને મૃત્યુ, મુખ્ય દુઃખના ઢેલુ;
કારણ તેનાં બે કલ્પાં, રાગ-દ્વેષ અણુ-હેલુ.

વચનામૃત વીતરાગનાં, પરમ શાંતરસ મૂળ;
ઔષધ જે સર્વ રોગનાં, કાપરને પ્રતિદૂળ.

[૪/૮૩૬.

અંગત-ઉદ્ધારો.

મુખથી સદૈવી દે, અકેલી ઉદાસીનતા;
અધ્યાત્મની જનની તે ઉદાસીનતા.

લુપ્ત વયથી અદ્ભુત થયો, તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ;
એજ સૂચવે એમ કે, ગતિ આગતિ કાં શોધ ? ૧.

જો સંસ્કાર થવો થટે, અતિ અભ્યાસે કાંય;
વિના પરિશ્રમ તે થયો, સર્વ શંકા થી ત્યાંય ? ૨.

જેમ જેમ મતિ અલ્પતા, અને મોહ ઉચોત;
તેમ તેમ સર્વશંકના, અપાત્ર અંતર લ્યોત. ૩.

કરી કલ્પના દ્રઢ કરે, નાના નાસ્તિ વિચાર;
પણ અસ્તિ તે સૂચવે, એજ ખરો નિર્ધાર. ૪.

આ સર્વ વણુ સર્વ છે નહીં, એજ તર્ક અનુકૂળ;
વિચારનાં પામી ગયા, આત્મધર્મનું મૂળ. ૫

[૧૯. સં૦ ૧૯૪૩. સ નિ

લિન્ન લિન્ન મત.

જગતમાં લિન્ન લિન્ન દર્શન બેવામાં
આવે છે તે દૃષ્ટિ ભેદ છે.

- લિન્ન લિન્ન મત દેખાંચે, ભેદ દૃષ્ટિનો એહ;
એક તત્ત્વના મૂળમાં, આખ્યા માનો તેહ. ૧.
- તેહ તત્ત્વરૂપ વૃક્ષનું, આત્મધર્મ છે મૂળ;
સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે, ધર્મ તે જ અનુકૂળ. ૨.
- પ્રથમ આત્મસિદ્ધિ થવા, કરીએ જ્ઞાન વિચાર;
અનુભવિ ગુરુને સેવિયે, શુધ્ધજનનો નિર્ધાર. ૩.
- ક્ષણ ક્ષણ જે અસ્થિરતા, અને વિભાવિક મોહ;
તે જેનામાંથી ગયા, તે અનુભવિ ગુરુ બોલે. ૪.
- બાહ્ય તેમ અભ્યંતરે, અંથ અંથિ નહીં હોય;
પરમ પુરુષ તેને કહો, સરળ દૃષ્ટિથી બોલે. ૫.

[૬૨. સં. ૧૯૪૬. સ.નિ.]

લોકાલોક રહસ્ય.

(ચોપાઈ)

- લોક પુરુષ સંસ્થાને કહો, એનો ભેદ તમે કંઈ લહો?
એનું કારણ સમજ્યા કાઈ, કે સમજાવ્યાની ચતુરાઈ? ૧.
- શરીર પરથી એ ઉપદેશ, જ્ઞાન દર્શન કે ઉદ્દેશ;
જેમ જણાવો શુભિયે તેમ, કાં તો લઈએ દઈએ ક્ષેમ. ૨.

- શું કરવાથી પોતે મુખી? શું કરવાથી પોતે દુઃખી?
પોતે શુ? ક્યાંથી છે આપ? એનો માગો શીઘ્ર જવાપ. ૧.

- જ્યાં શકા ત્યાં ગણ સંતાપ જ્ઞાન તહાં શકા નહિ સ્થાપ;
પ્રભુ ભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, પ્રભુ મેળવવા ગુરુ ભગવાન. ૧.
- ગુરુ ઓળખવા ઘટ વૈરાગ્ય, તે ઉપજવા પૂર્વિત ભાગ્ય;
તેમ નહીં તો કંઈ સત્સંગ, તેમ નહીં તો કંઈ દુઃખરંગ. ૨.

- જે ગાયો તે સઘળે એક, સકળ દર્શને એ જ વિવેક;
સમજાવ્યાની શૈલી કરી, સ્વાદવાદ સમજણ પણ ખરી. ૧.

- મૂળ સ્થિતિ બે પૂછે મને, તો સૌંપી દઉં યોગી કને;
 પ્રથમ અંતને મધ્યે એક, લોકરૂપ અલોકે દેખ. ૨.
 જવાજવ સ્થિતિને બેઈ, ટાળ્યો ઓરતો શંકા ખોઈ;
 એમજ સ્થિતિ ત્યાં નહીં ઉપાય, ઉપાય ક્યાં નહીં શંકા લાય. ૩.
 એ આશ્ચર્ય લાલે તે લણ, લણે જ્યારે પ્રગટે લાણ;
 સમજે બંધમુક્તિયુત જવ, નિરખી ટાળે શોક સદીવ. ૪.
 બંધયુક્ત જવ કર્મ સહિત, પુદ્ગલ રચના કર્મ ખચીત;
 પુદ્ગલજ્ઞાન પ્રથમ લે લણ, નર દેહે પછી પામે ધ્યાન. ૫.
 બે કે પુદ્ગલનો એ દેહ, તોપણ ઓર સ્થિતિ ત્યાં છેહ;
 સમજણ બીજી પછી કહીશ, જ્યારે ચિત્તે સ્થિર થઈશ. ૬.

- જહાં રાગ અને વળી દ્વેષ, તહાં સર્વદા માનો કલેષ;
 ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ, સકળ દુઃખનો છે ત્યાં નાશ. ૧.
 સર્વ કાલનું છે ત્યાં જ્ઞાન, દેહ છતાં ત્યાં છે નિર્વાણ;
 ભવ છેવટની છે એ દશા, રામ ધામ આવીને વસ્યા. ૨.
 [૬૯. ફાગણ વદ ૧. સં. ૧૯૪૬.

અંગત ઉદ્ધારો.

- આજ મને ઉછરેમ અનુપમ, જન્મકૃતાર્થ જોગ જણાયો;
 વાસ્તવ્ય વસ્તુ, વિવેક વિવેચક, તે ક્રમ સ્પષ્ટ સુમાર્ગ ગણાયો.
 [પૃ. ૨૬૮. વૈશાખ વદ ૪ ગુરુ, સં. ૧૯૪૬.

“હોત આસવા પરિસવા.”

- હોત આસવા પરિસવા, નહિ ઇનમેં સદેહ;
 માત્ર દૃષ્ટિકી બૂલ હૈ, બૂલ ગયે ગત એહિ.
 રચના જિનઉપદેશકી, પરમોત્તમ તિનુ કાલ;
 ઇનમેં સગ મત રહત હૈ, કરતેં નિજ સંભાલ.
 જિન સોહી હૈ આતમા, અન્ય હોઈ સો કર્મ;
 કર્મ કટે સો જિન બચન, તત્ત્વગ્યાનિકો મર્મ.
 જળ જાન્યો નિઝરૂપકો, તગ જાન્યો સગ લોક;

હોત ન્યૂનસે ન્યૂનતા
 એહિ દિશાપ્રી મૃદતા, હૈ નહિ જિનપે લાવ;
 જિનસે ભાવ જિનુ કળૂ, નહિ છૂટત દુઃખદાવ.
 વ્યવહારસે દેવ જિન, નિહચેસે હૈ આપ;
 એહિ જયનસે સમજ લે, જિનપ્રવચનપ્રી છાપ.
 એહિ નહીં હૈ કલ્પના, ચેહી નહીં વિલંગ;
 જળ જાગેએ આતમા, તજ લાગેએ રંગ.

[હાથનોંધ ૧/૧૩.

“મારગ સાચા મિલ ગયા.”

મારગ સાચા મિલ ગયા, છૂટ ગયે સંદેહ;
 હોતા સો તો જલ ગયા,
 સમજ પિછે સજ સરલ હૈ, જિનુ સમજ મુશાપ્રીલ;
 ચે મુશાપ્રીલી ક્યા કર્હુ?
 ખોજ પિંડ પ્રહાંડકા, પતા તો લગ જાય;
 ચેહિ પ્રહાંડિ બાસના, જળ જાવે તજ.
 આપ આપહું જુલ ગયા, ધનસે ક્યા અંધેર!
 સમર સમર અજ હસત હૈ,
 જહાં કલપના જલપના, તહાં માનું દુઃખ છાંઈ;
 મિટે કલપના જલપના, તજ વસ્તુ તિન પાઈ.
 *ક્યા ઇચ્છત ખોવત સર્વે, હૈ ઇચ્છા દુઃખ મૂલ;
 જળ ઇચ્છાકા નાશ તજ, મિટે અનાદિ જૂલ.
 ઐસી કહાંસે મતિ લઈ, આપ આપ હૈ નાહી;
 આપનહું જળ જૂલ ગયે, અવર કહાંસે લાઈ.
 આપ આપ એ શોધસે, આપ આપ મિલ જાય;
 આપ મિલન નય જાપકો,

* * *

[હાથનોંધ ૧/૧૧.

૧ પાઠાં ‘નહિ જાન્યો નિજરૂપકો સજ જાન્યો સો ફોક’

૨ પાઠાં ‘મિત કિયા નિજ દેહ.’ ૩ પાઠાં ‘નહીં જૂલે ફેર’ ૪ પાઠાં
 ‘હૈ જવ ક્યા ઇચ્છત હવે,’

- પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહીં, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાપ,
 દીકા નહીં નિજ દોષ તો, તરિયે કોણ ઉપાય? ૧૮.
 અધમાધમ અધિકો પતિત, સકળ જગતમાં હૂંય;
 એ નિશ્ચય આજ્ઞા વિના, સાધન કરશે શુંય? ૧૯.
 પડો પડો તુળ પદપદ્મ, ફરિફરિ માગુ એજ;
 સદ્ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુળ, એ દ્રઢતા કરો દેજ. ૨૦.
 [૧૭૦. ભાદરવા શુદ્ધ ૮, ૧૯૪૭.]

શ્રી સદ્ગુરુકૃપા માહાત્મ્ય.

- બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનથી જ્ઞાત;
 સેવે સદ્ગુરુકે ચરન, ચો પાવે સાક્ષાત્. ૧.
 છુઝી ચહત બે ખ્યાસકો, હે છુઝનથી રીત;
 પાવે નહિ ગુરુગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થિત. ૨.
 એહિ નહીં હે ઠડપના, એહિ નહીં વિભગ.
 કયિ નર પચમકાળમં, દેખી વસ્તુ અભગ. ૩.
 નહીં દે તું ઉપદેશકુ, પ્રથમ લેહિ ઉપદેશ;
 સખસે ન્યારા અગમ હૈ, વો સ્નાનીકા દેશ. ૪.
 જપ તપ ઓર મતાદિ સખ, તહાં લગી ભ્રમરૂપ;
 જહાં લગી નહિ સતથી, પાઈ કૃપા અનૂપ. ૫.
 પાસાથી એ જ્ઞાત હૈ, નિજ છદનકો છોડ;
 પિછે લાગ સત્પુરુષકે, તો સખ બંધન તોડ. ૬.
 [૧૭૨. સં. ૧૯૪૭. સ.નિ.]

જનનું કર્તવ્ય.

- મનપૌત્ર નિરોધ સ્વબોધ ક્રિયો, હઠભેગ પ્રયોગ મુતાર ભયો,
 ૪૫ ભેદ જાપે તપ ત્યાહિ તપે, ઉરસંહિ ઉદાસિ લહી સખપે ૨.
- સખ ગામ્વન કે નય ધારિ દિયે, મત મડન ખડન ભેદ વિયે,
 વહ સાધન આર અનંત ક્રિયો, તદપી કષ્ટ હાથ હમ્ભૂન પયો ૩
- અખ ક્યો ન બિચારત હે મનસેં કષ્ટ ઔર રહા ઉન માધનસેં,
 બિન સદ્ગુણ કોય ન ભેદ લહે, મુખ આગમ હે કહ બાત કહે? ૪
- કેનેના હમ પાવત હે તુમકી, વહ બાત રહી મુગુન ગમકી,
 પયમેં પ્રગટે મુખ આગવસેં, જાન સદ્ગુણમ્ભૂનમુ પ્રેમ બમે ૫
- તનમેં, મનસેં, ધનસેં સખસેં, ગુરુદેવકિ આન સ્વઆત્મ બસેં,
 તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો ૬
- વહ સત્ય મુધા દરશાવહિંગે, ચતુરાગુવ હે દુઃસે મિલહે,
 રસદેવ નિરજનકો પિવહી, ગહિ ભેગ ભુગોભુગ સો જિવહી. ૭
- પર પ્રેમ પ્રવાહ બહે પ્રમુસેં, સખ આગમ ભેદ મુઠિર બસે
 વહ દેવવકો બિજ આનિ કહે, નિજકો અનુભો બતવાઈ દિયે ૮
- [૧૭૧ મં ૧૮૪૭, ભાદરવા શુ ૮

જડ-ચેતન-સ્વભાવ.

- જડભાવે જડ પરિણમે, ચેતન ચેતન ભાવ,
 કોઈ કોઈ પવટે નહીં જોડી આપ સ્વભાવ ૧
- જડ તે જડ નણ કાળમા, ચેતન ચેતન તેમ,
 પ્રગટ અનુભવરૂપ છે, સશય તેમા કેમ? ૨
- ભે જડ તણ કાળમા, ચેતન ચેતન હોય
 બધ મોક્ષ તો નહીં ઘટે નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ ન્હોય ૩
- બધ મોક્ષ સયોગથી, જ્યા લગ આત્મ અભાન,
 પણ ત્યાગ સ્વભાવનો ભાષે જિન લગવાન ૪
- વર્તે બધ પ્રસંગમા, તે નિજપદ અજ્ઞાન
 પણ જડતા નહિ આત્મને એ સિદ્ધાંત પ્રમાણ ૫
- મહે અરૂપો રૂપાને, એ અચરજની વાત
 જીવ બંધન બાપુ નહીં, કેવો જિનસિદ્ધાંત ૬.

સદ્ગુરુસ્તુતિ.

બીજાં સાધન બહુ કર્યાં, કરી કલ્પના આપ,
અથવા અસદ્ગુરુ થકી, ઉલટો વધ્યો ઉતાપ.

[૪૬૫ સં ૧૯૪૫ સ નિ.]

પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી, મળ્યો સદ્ગુરુ યોગ,
વચન મુખા શ્રવણે જતાં, થયું હૃદય ગતશોગ

નિશ્ચય એથી આર્નોધો, ટળશે અહીં ઉતાપ,
નિત્ય કર્યો સતસંગ મેં, એક લક્ષ્યથી આપ

[૪૭૭ સં ૧૯૪૬ સ નિ.]

પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ.
(લોકસ)

*હે પ્રભુ! હે પ્રભુ! શુ કહું, દીનાનાથ દયાળ,

હું તો દોષ અર્નતનુ, ભાજન છુ કરેણાળ

૧.

શુદ્ધ ભાવ મુજમા નથી, નથી સર્વ તુજ રૂપ;

નથી લગુતા કે દીનતા, શુ કહું પરમ સ્વરૂપ.

૨.

* . “આ જીવ અત્યંત માનના આવરણે દિગ્મામૃદ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ દૃષ્ટિ પ્રકાશી નથી અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દ્રઢામૃદ થયો છે, અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમા બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ મુકુરતો નથી એ આદિ જીવની વિષમદશા કહી, પ્રભુ પ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે “હે નાથ” હવે મારી કોઈ મતિ (માર્ગ) મને દેખાવી નથી, કેમકે સર્વસ્વ છુટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે, અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં, પ્રયત્ન કર્યો છો, તે ઐશ્વર્યથી વિપરિત એવાજ માર્ગ મેં આપ્યો છે, તે તે ચોતથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદ્ગુપાય એવો ને સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો સરખાવાવ તે ઉત્પન્ન થાય એવી કૃપા કર’ એવા ભાવના વીરા લોકસા કે જેમા પ્રથમવા ચ +’હે હરિ! હે હરિ! શુ કહું, દીનાનાથ દયાળ’ છે, તે . લોકસા વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ શુભ! ઝત્તિનો હેતુ છે”

[૩૫૦ સં ૧૯૫૧

† આ ઉપરથી મૂન લોકસામા ‘હે પ્રભુ! હે પ્રભુ!’ અદ્યે ‘હે હરિ! હે હરિ!’ હોય મોખ્ય છે — સત્તો ૧

- નર્થિ આજ્ઞા ગુરુદેવની, અચળ કરી ઉરમાંહિ;
 આપતણો વિશ્વાસ દ્રઢ, ને પરમાદર નાંહિ. ૩.
- ભોગ નથી સતસંગનો, નર્થો સત સેવા ભોગ;
 દેવળ અર્પણતા નથી, નર્થો આશ્રય અનુયોગ. ૪.
- હું પામર શું કરિ શકું, એવો નથી વિવેક;
 ચરણ શરણુ ધીરજ નથી, મરણ મુધીની છેક. ૫.
- અચિંત્ય ગુજ મહાત્મ્યનો, નર્થો પ્રકૃષ્ટિત ભાવ;
 અંશ ન એકે સોહનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ. ૬.
- અચળરૂપ આસક્તિ નહોં, નહોં વિરહનો તાપ;
 કથા અલ્પ ગુજ પ્રેમની, નહોં તેનો પરિતાપ. ૭.
- ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહોં, નહોં ભજન દ્રઢ ભાન;
 સમજ નહોં નિજધર્મની, નહોં શુભ દેશે સ્થાન. ૮.
- કાળહોય કળિધી થયો, નહોં મર્યાદા ધર્મ;
 તોયે નહોં જ્ઞાનતા, જુઓ પ્રભુ મુજ કર્મ. ૯.
- સેવાને પ્રતિકુળ જે, તે બંધન નર્થો ત્યાગ;
 દેહદ્રિય માને નહોં, કરે બાહ્ય પર રાગ. ૧૦.
- ગુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન નયન યમ નાહોં,
 નહોં ઉદાસ અનભક્તથી, તેમ શૃદ્ધાદિક માંહિ. ૧૧.
- અલ્પભાવથી રહિત નહોં, સ્વધર્મે સત્ય નાહોં;
 નર્થિ નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઈ. ૧૨.
- એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત હુંય;
 નહોં એક સદ્ગુણ પણ, મુખ બતાવું શુંય ? ૧૩.
- કેવળ કરુણા ભૂતિ છે, દીનબંધુ દીનનાથ;
 પાપી પરમ અનાથ છું, એહો પ્રભુજી હાથ. ૧૪.
- અનંત કાળથી આશ્રયો, વિના ભાન ભગવાન;
 સેવ્યા નહોં ગુરુ સંતને, મૂક્યું નહોં અભિમાન. ૧૫.
- સંત ચરણ આશ્રય વિના, સાધન કયાં અનેક;
 પાર ન તેથી પામોંયો, જિંજ્યો ન અંશ વિવેક. ૧૬.
- સદ્ગુ સાધન બંધન થયાં, રહ્યો ન કોઈ ઉપાય;
 સત્ સાધન સમગ્ર્યો નહોં, ત્યાં બંધન શું ભય ? ૧૭.

- પ્રથમ દેહદૃષ્ટિ હતી, તેથી ભાસ્યો દેહ;
હવે દૃષ્ટિ થઈ આત્મમાં, ગયો દેહથી નેહ. ૭
- જડ ચેતન સયોગ આ, ખાણુ અનાદિ અનંત;
કોઈ ન કર્તા તેહનો, ભાખે જિન લગવત. ૮.
- મૂળ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન નહોં, નહોં નાશ પણ તેમ,
અનુભવથી તે સિદ્ધ છે, ભાખે જિનવર એમ ૯
- હોય તેહનો નાશ નહોં, નહોં તેહ નહોં હોય;
એક સમય તે સૌ સમય, ભેદ અવસ્થા બોય ૧૦
- પરમ પુરુષ પ્રભુ સદુરુ, પરમજ્ઞાન મુખ ધામ;
જેણે આપ્યું જ્ઞાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ. ૧૧
- [૧૭૩. સં ૧૬૪૭ સ નિ

- * * *
- જડ ને ચૈતન્ય બન્ને દ્રવ્યનો સ્વભાવ ભિન્ન,
મુખતીતપણે બન્ને જોને સમબલ્ય છે,
સ્વરૂપ ચેતન નિજ, જડ છે સખધ માત્ર,
અથવા તે જોય પણ પરદ્રવ્ય માંય છે,
એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉજાસિત થયો,
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે,
કાયાની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા,
નિર્ઐશનો પંથ લવ અન્તનો ઉપાય છે ૧.
- દેહ જીવ એકરૂપે ભાસે છે અજ્ઞાન વડે,
ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ પણ તેથી તેમ થાય છે,
જીવની ઉત્પત્તિ અને રોગ શોક દુઃખ મૃત્યુ,
દેહનો સ્વભાવ જીવ પદ્મા જણાય છે,
એવો જે અનાદિ એકરૂપનો ગિથ્યાત્વભાવ,
જ્ઞાનોના વચન વડે દૂર થઈ જાય છે,
ભાસે જડચૈતન્યનો પ્રગટ સ્વભાવ ભિન્ન,
બન્ને દ્રવ્ય નિજ નિજ રૂપે સ્થિત થાય છે. ૨
- [૪/૮૩૬ સં ૧૮૫૬. સ.નિ

જિનવર પ્રણીત જ્ઞાન.

- જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો.
 લે હોય પૂર્વ ભાગેવ નવ પણ, શુવને લાગ્યો નહીં,
 તો સર્વ તે અજ્ઞાન ભાખ્યું, સાક્ષી છે આગમ અહીં;
 એ પૂર્વ સર્વ કલાં વિશેષે, શુવ કરવા નિર્મળો,
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૧.
- નહીં મંથમાંડિ, જ્ઞાન ભાખ્યું જ્ઞાન નહીં કવિ ચાતુરી,
 નહીં મંથ તંત્રો જ્ઞાન દાખ્યાં, જ્ઞાન નહીં ભાષા કરી;
 નહીં અન્ય સ્થાને જ્ઞાન ભાખ્યું, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કળો,
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૨.
- આ શુવ અને આ દેહ એવો, ભેદ લે ભાસ્યો નહીં,
 પચખાણુ કીધાં ત્યાંમુધી, મોક્ષાર્થ તે ભાખ્યાં નહીં;
 એ પાંચમે અંગે કહ્યો, ઉપદેશ કેવળ નિર્મળો,
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૩.
- કેવળ નહિ બ્રહ્મચર્યથી,
 કેવળ નહિ સંયમ થકી, પણ જ્ઞાન કેવળથી કળો,
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૪.
- શાસ્ત્રો વિશેષ સહિત પણ લે, ભણીયું નિગ્રપને,
 કાં તેહવો આશ્રય કરલો, ભાવથી સાચાં મને;
 તો જ્ઞાન તેને ભાખીયું, લે સમ્મતિ આદિ સ્થળો,
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૫.
- આઠ સમિતિ ભણીએ લે, જ્ઞાનોના પરમાર્થથી,
 તો જ્ઞાન ભાખ્યું તેહને, અનુસાર તે મોક્ષાર્થથી;
 નિજ કલ્પનાથી કોટી શાસ્ત્રો, માત્ર મનનો આમળો,
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૬.
- ચાર વેદ પુરાણુ આદિ, શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વનાં,
 શ્રીનદિસૂત્રે ભાખીયાં છે, ભેદ જ્યાં સિદ્ધાંતના;
 પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાખ્યાં, એ જ ઠકાણુ કરો,
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો. ૭.

મત નહીં પથખાણુ નહીં, નહીં લાગ વસ્તુ કોઈનો,
મહા પદ્મ તીર્થકર થશે, ટ્રેલિક દાહુંગ લેઈ લ્યો.
છેલો અર્નતા

[૪૪૯. સં ૧૯૫૨, આશી, આનંદ.]

૫૬૧.

* અપૂર્વ અવસર.

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ?
ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્ગથ લો ?
સર્વ સંબંધનું બંધન તોડણુ છેલ્લે,
વિચરશું કવ મહાપુરુષને પથ લો. અપૂર્વ ૧.
સર્વ લાજથી ઓદાસીન્ય વૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમદેતુ હોય લો;
અન્ય કારણે અન્ય કશું કંટપે નહીં,
દેહે પદ્મ કિંચિત્ મૂર્છા નવ હોય લો. અપૂર્વ ૨.
દર્શનમોહ અતીત થઈ ઉપન્યયો બોધ લે,
દેહ ભિન્ન કેવલ ચૈતન્યનું જ્ઞાન લો;
તેથી પ્રશ્નીત ચારિત્રમોહ વિલોકિયે,
વત્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન લો. અપૂર્વ ૩.
આત્મસ્થિરતા ત્રણ સંક્ષિપ્ત યોગની,
મુખ્યપણે તો વત્તે દેહપર્યંત લો;
યોર પરિપક્વ કે ઉપસર્ગ ભયે કરી,
આવી શકે નહીં તે સ્થિરતાનો અંત લો. અપૂર્વ ૪.
સંયમના દેતુથી યોગપ્રવર્તના,
સ્વરૂપલક્ષે નિનઆસા આધીન લો;

* આ 'અપૂર્વ અવસર' સવન ૧૯૫૨ ના માર્ગસર મ સ આરંભાશ્રમમાં મી.મ.ની રિશ્તિ વચાચામાં હતી ત્યારે મવારે હતાં જે ન અનુમીના ખાટના ઉપર લેવાને લખ્યા હતા, એ વખતે રીનાઈ કાગળ, ખરિયો અને કાગળ, આ સેવકે લાવી આપ્યા હતા જે વખતે કાગળમાં રૂબ પહેલું પદ ન લખેલું હતું—સંદોષક.

- તે પણ કાળ કાળ ઘટતી લત્તી સ્થિતિમાં,
અંતે ધાયે નિઃસ્વરૂપમાં લીન લે. અપૂર્વ૦ ૫.
- પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ લે:
- દ્રવ્ય ક્ષેત્રને કાળ બાવ પ્રતિબંધવળ,
વિચરતું ઉદયાધીન પણ વૌંત લોભ લે. અપૂર્વ૦ ૬.
- ક્રોધ પ્રત્યે તો વર્તે ક્રોધસ્વભાવના,
માન પ્રત્યે તો દીનપણાનું માન લે;
- માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષી બાવની,
લોભ પ્રત્યે નહીં લોભ સમાન લે. અપૂર્વ૦ ૭.
- બહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન લે;
- દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન લે. અપૂર્વ૦ ૮.
- નસભાવ, મુકભાવ સહ અત્માનતા,
અદંતધીવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ લે,
- કેશ રોમ નખ કે અંગે શૃગાર નહીં,
દ્રવ્યભાવ સયમમય નિર્મથ સિદ્ધ લે અપૂર્વ૦ ૯.
- શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે તેજ સ્વભાવ લે;
- હવિત કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ લે. અપૂર્વ૦ ૧૦.
- એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમાં,
વળી પર્વતમાં વાઘ સિદ્ધ સયોગ લે;
- અટોલ આસન ને મનમાં નહીં ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ લે. અપૂર્વ૦ ૧૧.
- ઘોર તપશ્ચર્યામાં પણ મનને તાપ નહીં,
સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્નભાવ લે;
- રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિકદેવની,
સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ લે. અપૂર્વ૦ ૧૨.

એમ પરાજય કરીને ચારિત્રમોહનો,
 આવું ત્યાં જ્યાં કરણ અપૂર્વ ભાવ લે;
 એણી ક્ષપકતણી કરીને આરુઢતા,
 અનન્ય ચિતન અનિશય શુદ્ધ સ્વભાવ લે. અપૂર્વ ૧૩.
 મોહ સ્વયંબૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી,
 સ્થિતિ ત્યાં જ્યાં ક્ષીણમોહગુણસ્થાન લે;
 અંત સમય ત્યાં પૂર્ણ સ્વરૂપ વીનરાગ થઈ,
 પ્રગટાવું નિજ દેવળજ્ઞાન નિધાન લે. અપૂર્વ ૧૪.
 આર કર્મ ઘનઘાતી તે વ્યવચ્છેદ જ્યાં,
 ભવનાં બીજતણે આત્યંતિક નાશ લે;
 સર્વભાવ સાતા દુષ્ટા સહ શુદ્ધતા,
 કૃતકૃત્ય પ્રભુ વીર્ય અનંત પ્રકાશ લે. અપૂર્વ ૧૫.
 વેદનીયાદિ આર કર્મ વર્તે જહાં,
 બળી સીંદરીવત્ આકૃતિ માત્ર લે;
 તે દેહાયુષ્ આધીન જેની સ્થિતિ છે,
 આયુષ્ પૂર્ણ મટિયે દૈહિક પાત્ર લે. અપૂર્વ ૧૬.
 મન વચન કાયા ને કર્મની વર્ગણા,
 છૂટે જહાં સકળ પુદ્ગલ સંબંધ લે;
 એવું અયોગિ ગુણસ્થાનક ત્યાં વર્તવું,
 મહાભાગ્ય મુખદાયક પૂર્ણ અબંધ લે. અપૂર્વ ૧૭.
 એક પરમાણુમાત્રની મળે ન સ્પર્શતા,
 પૂર્ણ કલંકરહિત અલોચ સ્વરૂપ લે;
 શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમૂર્તિ અનન્યમય,
 અગુરુ લઘુ અમૂર્ત સદગ્ગપદરૂપ લે. અપૂર્વ ૧૮.
 પૂર્વ પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી,
 ઉર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત મુશ્ચિત લે;
 સાદિ અનંત અર્જન સમાધિ મુખમાં.
 અનંત દર્શન, જ્ઞાન, અનંતસહિન લે. અપૂર્વ ૧૯.
 જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીકું જ્ઞાનમાં,
 કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન લે;

એવાં મૂળ જાનાદિ પામવા રે, અને જવા અનાદિ બંધ; મૂળ૦
 ઉપદેશ સદ્ગુણો પામવા રે, ટાળી સ્વછંદ ને પ્રતિબંધ. મૂળ૦ ૧૦.
 એમ દેવ જિનદે ભાર્યોયું રે, મોક્ષ માર્ગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ; મૂળ૦
 લલ્ય જનોના હિતને કારણે રે, સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ મૂળ૦ ૧૧.
 [૪૪૫. સં૦ ૧૬૫૨ ના આશો શુદ્ ૧, આનંદ.

પરમપદ પંથ.

(ગીતિ.*)

- પંથ પરમપદ બોધ્યો, જોહ પ્રમાણે પરમ વીતરાગે,
 તે અનુસરો કહીશું, પ્રણામીને તે પ્રભુ લક્ષિ રાગે. ૧.
- મૂળ પરમપદ કારણ, સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચરણ પૂર્ણ,
 પ્રણમે એક સ્વભાવે, શુદ્ધ સમાધિ ત્યાં પરિપૂર્ણ. ૨.
- જે ચેતન જડ ભાવો, અવલોક્યા છે મુનીન્દ્ર સર્વજ્ઞે,
 તેવી અન્તરૂ આસ્થા, પ્રગલ્ભે દર્શન કહ્યું છે તત્ત્વજ્ઞે. ૩.
- સમ્યક્ પ્રમાણ પૂર્વક, તે તે ભાવો જ્ઞાન વિષે બાસે,
 સમ્યક્જ્ઞાન કહ્યું તે, સંશય વિભ્રમ મોહ ત્યાં નાસે. ૪.
- વિષયારંભ નિવૃત્તિ, રાગ દ્વેષનો અભાવ જ્યાં થાય,
 સહિત સમ્યક્દર્શન, શુદ્ધ ચરણ ત્યાં સમાધિ સદુપાય. ૫.
- ત્રણે અભિન્ન સ્વભાવે, પરિણમી આત્મસ્વરૂપ જ્યાં થાય,
 પૂર્ણ પરમપદ પ્રાપ્તિ, નિશ્ચયથી ત્યાં અનન્ય મુખદાય. ૬.
- જીવ અજીવ પદાર્થો, પુણ્ય પાપ આશ્રવ તથા બંધ,
 સંવર નિર્જરા મોક્ષ, તત્ત્વ કલાં નવ પદાર્થ સંબંધ. ૭.
- જીવ અજીવ વિષે તે નવે તત્ત્વનો સમાવેશ થાય,
 વસ્તુ વિચાર વિશેષે, બિન્ન પ્રબોધ્યા મહાન્ મુનિરાય. ૮.

[૫૬૦. સં૦ ૧૬૫૩. સ નિ.

સ્વાત્મમૃતાંત.

ધન્ય રે દીવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે,
 દશ વર્ષે રે ધારા ઉલ્લસી, મળ્યો ઉદયકર્મેનો ગર્વ રે. ધન્ય૦ ૧.

* શ્રીમદ્ના દેહોત્સર્ગ પછી તેઓના વચનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે આ વિષયનો ૩૬ કે ૫૦ ગીતિ હતી. પણ પાછળથી સત્યાગ્રહપૂર્વક નહીં વચાપી ગુપ્ત થઈ છે.

- ઓગણીસે ન એકત્રીસે, આઠ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
 ઓગણીસે ન બેતાલીસે, અદ્વૈત નૈરાશ્યધાર રે. ધન્ય૦ ૨.
- ઓગણીસે ન મુડતાલીસે, સમગ્રીત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
 શ્રુત અનુભવ વધતી દશા, નિગ્ધ સ્વરૂપ અવભાસ્યું રે. ધન્ય૦ ૩.
- ત્યાં આઠ્યો રે હિદય કારમો, પરિચલ્લ કાર્ય પ્રપંચ રે,
 ભેમ ભેમ તે હડસેડીએ, તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે. ધન્ય૦ ૪.
- વધતું એમ જ આલોયું, હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
 ક્રમે કરીને રે તે જશે, એમ બાસે મનમાંડિ રે. ધન્ય૦ ૫.
- યથા હેતુ જે ચિત્તનો, સત્ત્વ ધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
 યશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિરધાર રે. ધન્ય૦ ૬.
- આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો, યશે અપ્રમત્ત યોગ રે,
 કેવળ લગભગ ભૂમિકા, સ્પર્શાનિ દેહ વિયોગ રે. ધન્ય૦ ૭.
- અવશ્ય કર્મનો ભોગ જે, ભોગવવો અવશેષ રે,
 તેથી દેહ એક જ ધારિને, જાશું સ્વપ્ન સ્વદેશ રે. ધન્ય૦ ૮.
 [હાથનોંધ, ૧/૩૧.]

આત્મભાન.

- સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, સમજે જિનનું રૂપ,
 તો તે પામે નિજદશા, જિન છે આત્મ સ્વરૂપ. ૧.
- પામ્યા શુદ્ધ સ્વભાવને, જિન તેથી પૂજ્ય,
 સમજે જિન સ્વભાવ તો, આત્મભાનનો ગુણ્ય. ૨.
- [૪૫૦. સં ૧૯૫૨, આશો વદ ૨, નડિયાદ.

સદ્ગુરુલક્ષણ.

- સ્વરૂપ સ્થિત ઇચ્છા રહિત, વિચરે પૂર્વ પ્રયોગ,
 અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ. ૩.
- [૪૫૧. સં ૧૯૫૨, આશો વદ ૨, નડિયાદ.

અંતિમ સંદેશો.

- ઇચ્છે છે જે ભોગી જન, અનંત મુખ સ્વરૂપ;
 મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ. ૧.

- આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર;
 જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર. ૨.
- જિનપદ નિજપદ એકતા, લેહ લાવ નહીં કાંઈ;
 લક્ષ થવાને તેહનો, કતાં શાસ્ત્ર સુખદાઈ. ૩.
- જિનપ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન;
 અવલંબન શ્રી સદ્ગુરુ, મુગમ અને સુખખાણુ. ૪.
- ઉપાસના જિનચરણની, અતિશય લક્ષિ સહીત;
 મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સંયમ યોગ ઘટીત. ૫.
- ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ;
 પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુવડે, જિનદર્શન અનુયોગ. ૬.
- પ્રવચન સમુદ્ર બિંદુમાં, ઉલટી આવે એમ;
 પૂર્વ ચૌદની લબ્ધિનું, ઉદાહરણ પણુ તેમ. ૭.
- વિષય વિકાર સહીત જે, રક્ષા મતિના યોગ;
 પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ. ૮.
- મંદ વિષય ને સરળતા, સહ આરા સુવિચાર;
 કરુણા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર. ૯.
- રોક્યા શબ્દાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ;
 જગત્કષ્ટ નહીં આત્મથી, મધ્ય પાત્ર મહા ભાગ્ય. ૧૦.
- નહીં તૃષ્ણા શૂન્યા તણી, મરણ યોગ નહીં કોલ;
 મહા પાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિત લોલ. ૧૧.
- આવ્યે બદ્ધ સમ દેશમાં, છાયા ભય સમાઈ;
 આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મન સ્વરૂપ પણુ બાઈ. ૧૨.
- ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર;
 અંતર્મુખ અવલોકતાં, વિલય થતાં નહીં વાર. ૧૩.

સુખધામ અનંત સુસંત ચહિ, દિન રાત્ર રહે તદ્ધ્યાન મહિ;
 પરશાન્તિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમ પદ તે વર તે જય તે.

[પટલ. અ રાજકોટ, ચૈ. શુ. ૯, ૧૯૫૭.

આત્મસિદ્ધિ.

ૐ

- જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત,
સમજવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૧.
- વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ,
વિચારવા આત્માર્થિને, લાખ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨.
- કોઈ ક્રિયા-જડ થઈ રહ્યા, શુષ્કજ્ઞાનમાં કોઈ,
માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઉપજે બેઈ. ૩.
- બાહ્ય ક્રિયામાં રાચતાં, અંતર્ભેદ ન કાંઈ,
જ્ઞાનમાર્ગ નિષેધતા, તેહ ક્રિયાજડ આંહી. ૪.
- ખંધ મોક્ષ છે કલ્પના, લાખે વાણીમાંહિ,
વર્તે મોહાવેશમાં, શુષ્કજ્ઞાનિ તે આંહિ. ૫.
- વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, બે સહ આત્મજ્ઞાન,
તેમજ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિતણાં નિદાન. ૬.
- લાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન,
અટકે લાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ બાન. ૭.
- જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ,
ત્યા ત્યા તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ. ૮.
- સેવે સદ્ગુરુચરણને, લાગી દઈ નિજપક્ષ,
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ. ૯.
- આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ,
અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત સદ્ગુરુ લક્ષણુ યોગ્ય. ૧૦.
- પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મવિચાર. ૧૧.
- સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિનરૂપ,
સમજ્યાવણુ ઉપકાર શો? સમજ્યે જિન સ્વરૂપ. ૧૨.
- આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, બેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર,
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગ નહીં, ત્યાં આધાર મુપાત્ર. ૧૩.

- અથવા સદ્ગુણો ક્યાં, જે અવગાહન કાજ,
તે તે નિત્ય વિચારવાં, કરી મતાવર ત્યાજ. ૧૪.
- ગેદે શબ સ્વછંદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ,
પામ્યા એમ અર્નત છે, બાખ્યું જિન નિર્દોષ ૧૫.
- પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગથી, સ્વછંદ તે રોકાય,
અન્ય ઉપાય કર્યા મણી, પ્રાપ્તે જમણો ધાય. ૧૬.
- સ્વછંદ, મન આમદ તણ, વર્તે સદ્ગુરુ વશ,
સમકિત તેને બાખિયુ, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ ૧૭.
- માનાદિક રાત્રુ મહા નિજછંદે ન મરાય,
જાતા સદ્ગુરુ શરણમા, અદ્ય પ્રયામે લાય. ૧૮.
- જે સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પામ્યો કેવળજ્ઞાન,
ગુરુ રદા છાત્રસ્થ પણ, વિનય કરે બગવાન. ૧૯.
- એવો માર્ગ વિનય તણો, લખ્યો થી વીતરાગ,
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ મુબામ્. ૨૦.
- અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાઝ લહે બે કાર્ષ,
મહાનોદિની કર્મથી, છુટે બવજળ માદિ ૨૧.
- હોય મુમુગુ શબ તે, સમજે એક વિચાર.
હોય મનાર્થિ શબ તે, અવશ્યે સિ નિર્ધાર. ૨૨.
- હોય મતાર્થિ તેદને, શાય ન આતમ લખ.
તેદ મતાર્થિ લખજો, અદી કલાં નિર્પખ. ૨૩.
- મતાર્થિલક્ષણઃ
- જાણવાય પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ ગન્ય,
અથવા નિજકુળધર્મના, તે ગુરુમાં જ મમન્ય. ૨૪.
- જે જિનદેદ પ્રમ જુ ને, સમવમદણાદિ મિદિ,
વર્તેન મમજે જિનનું રોકિ રહે નિજ ભુદિ. ૨૫.
- પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુયોગમા, વર્તે દૃઢિ વિમુખ,
અસદ્ગુરુને દ્રઢ કરે, નિજન નાથ મુખ્ય ૨૬.
- દેવ કે મનિ કામ્યા, જે સમજે મુજ્જન,
મ ને નિજ મનપેવનો, જ નેદ દુષ્ટિ નેદન. ૨૭.

- લહુ સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, અહુ ત્રત અભિમાન,
એકે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન. ૨૮.
- અથવા નિશ્ચયનય એકે, માત્ર શબ્દની માંય,
લોપે સદ્વ્યવહારને, સાધન રહિત થાય. ૨૯.
- જ્ઞાનદશા પામે નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ,
પામે તેનો અંગ જે, તે છુટે ભવમાંદિ. ૩૦.
- એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજમાનાર્દિ કાજ,
પામે નહીં પરમાર્થને, અન અધિકારીમાંજ. ૩૧.
- નહીં કપાય ઉપશાંતના, નહીં અંતર વરાગ્ય,
સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થિ દુર્ભાગ્ય. ૩૨.
- લક્ષણ કદાં મતાર્થિના, મતાર્થ જાવા કાજ,
હવે કહું આત્માર્થિના, આત્મઅર્થ સુખસાજ. ૩૩.
- આત્માર્થિલક્ષણ:**
- આત્મજ્ઞાન ત્યા મુનિપણુ, તે સાચા ગુરુ હોય,
બાકી કુળગુરુકલ્પના, આત્માર્થિ નહીં જોય. ૩૪.
- પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુભાસિનો, ગણે પરમ ઉપકાર,
તણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આસાધાર. ૩૫.
- એક હોય તણુ કાળમા, પરમાર્થનો પથ,
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમત. ૩૬.
- એમ વિચારી અતરે, શોધે સદ્ગુરુ યોગ,
કામ એક આત્માર્થનું બીજો નહિ મનરોગ. ૩૭.
- કપાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
લાવે ખેદ પ્રાણીદયા, ત્યા આત્માર્થ નિવાસ. ૩૮.
- દશા ન એવી જ્યા મુધી, જીવ લહે નહીં જોગ્ય,
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અતર્ રોગ. ૩૯.
- આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુજોધ મુહાય,
તે જોધે મુવિચારણા, ત્યા પ્રગટે સુખદાય ૪૦.
- જ્યાં પ્રગટે મુવિચારણા, ત્યા પ્રગટે નિજજ્ઞાન,
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ. ૪૧.

ઉપજો તે સુવિચારણા, મોક્ષમાર્ગ સમજાય,
ગુરુશિષ્ય સંવાદથી, લાણું પટ્પદ આંહી. ૪૨.

પટ્પદનામકથનઃ

આત્મા છે તે નિત્ય છે, છે કર્તા નિજકર્મ,
છે ભોક્તા વળિ મોક્ષ છે, મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ. ૪૩.

પટ્સ્થાનક સંક્ષેપર્મા, પટ્દર્શન પણ તેહ,
સમજવા પરમાર્થને, કલાં રાનિએ એહ. ૪૪.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચઃ

નથી દૃષ્ટિમાં આવતો, નથી જણાતું રૂપ,
બીજે પણ અનુભવ નહીં, તેથી ન જીવસ્વરૂપ. ૪૫.

અથવા દેહજ આત્મા, અથવા ઇન્દ્રિય પ્રાણ,
મિથ્યા જૂઠો માનવો, નહીં જૂઠું એંધાણ. ૪૬.

વળીં જો આત્મા હોય તો, જણાય તે નહીં કેમ ?
જણાય જો તે હોય તો, ઘટ પદ આદિ જેમ. ૪૭.

માટે છે નહીં આત્મા, મિથ્યા મોક્ષ ઉપાય,
એ અંતર શંકાતણે, સમજવો સદુપાય. ૪૮.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચઃ

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન,
પણ તે બન્ને બિન્ન છે, પ્રગટ લક્ષણે બાન. ૪૯.

ભાસ્યો દેહાધ્યાસથી, આત્મા દેહ સમાન,
પણ તે બન્ને બિન્ન છે, જેમ અસીને મ્યાન. ૫૦.

જે દૃષ્ટા છે દૃષ્ટિનો, જે બાણે છે રૂપ,
અજાધ્ય અનુભવ જે રહે, તે છે જીવસ્વરૂપ. ૫૧.

છે ઇન્દ્રિય પ્રત્યેકને, નિજ નિજ વિષયનું જ્ઞાન,
પાંચ ઇન્દ્રિયા વિષયનું, પણ આત્માને બાન. ૫૨.

દેહ ન બાણે તેડને, બાણે ન ઇન્દ્રિય પ્રાણ,
આત્માની સત્તાવડે, તેડ પ્રવર્તે બાણ. ૫૩.

સર્વ અવસ્થાને વિષે, ચારો સદા જણાય,
પ્રગટ રૂપ ચૈતન્યમય, એ એંધાણે સદાય. ૫૪.

- ઘટ પટ આદિ જાણુ તું, તેથી તેને માન,
જાણનાર તે માન નહીં, કદાચે કેવું જ્ઞાન ? ૫૫.
- પરમ સુદ્ધિ કૃપ દેહમાં, સ્થૂળ દેહ મતિ અદ્ય,
દેહ હોય જે આત્મા, ઘટે ન આમ વિકટપ. ૫૬.
- જડ ચેતનનો મિલ છે, કેવળ પ્રગટ સ્વભાવ,
એકપણું પામે નહીં, ત્રણે કાળ દ્વયભાવ. ૫૭.
- આત્માની શંકા કરે, આત્મા પોતે આપ,
શંકાનો કરનાર તે, અચરજ એહ અમાપ. ૫૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

- આત્માનાં અસ્તિત્વના, આપે કયા પ્રકાર,
સંભવ તેનો થાય છે, અંતર કયે વિચાર. ૫૯.
- ખીજી શંકા થાય ત્યાં, આત્મા નહીં અવિનાશ,
દેહયોગથી ઉપજે, દેહવિયોગે નાશ. ૬૦.
- અથવા વસ્તુ ક્ષણિક છે, ક્ષણે ક્ષણે પલટાય,
એ અનુભવથી પણ નહીં, આત્મા નિત્ય જણાય. ૬૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

- દેહ માત્ર સયોગ છે, વળી જડ રૂપી દૃશ્ય,
ચેતનના ઉત્પત્તિ લય, કોના અનુભવ વશ્ય ? ૬૨.
- જેના અનુભવ વશ્ય એ, ઉત્પન્ન લયનું જ્ઞાન,
તે તેથી જૂદા વિના, થાય ન કેમ ભાન. ૬૩.
- જે સયોગો દેખાયે, તે તે અનુભવ દૃશ્ય,
ઉપજે નહીં સયોગથી, આત્મા નિત્ય પ્રત્યક્ષ. ૬૪.
- જડથી ચેતન ઉપજે, ચેતનથી જડ થાય,
એવો અનુભવ કોઈને, ક્યારે કદી ન થાય. ૬૫.
- કોઈ સંયોગથી નહીં, જેની ઉત્પત્તિ થાય,
નાશ ન તેનો કોઈમાં, તેથી નિત્ય સદાય. ૬૬.
- કોપાદિ તરતમ્યતા, સર્પાદિકની માંય,
પૂર્વ જન્મ સંસ્કાર તે, જીવનિત્યતા ત્યાંય. ૬૭.

આત્મા દ્રવ્યે નિભ છે, પર્યાયે પલટાય,
 જાળાદિ વય ત્રણનું, જ્ઞાન એકને થાય. ૬૮.
 અથવા જ્ઞાન ક્ષણિકનું, જે જાણી વદનાર,
 વદનારો તે ક્ષણિક નહીં, કરે અનુભવ નિર્ધાર. ૬૯.
 પ્ર્યારે કોઈ વસ્તુનો, કેવળ હોય ન નાશ,
 ચેતન પામે નાશ તો, કેમાં બળે તથાસ. ૭૦.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

કર્તા હવ ન કર્મનો, કર્મ જ કર્તા કર્મ,
 અથવા સહજ સ્વભાવ કાં, કર્મ હવનો ધર્મ. ૭૧.
 આત્મા સદા અસંગ ને, કરે પ્રકૃતિ બંધ,
 અથવા ઈશ્વર પ્રેરણા, તેથી હવ અબંધ. ૭૨.
 માટે મોક્ષ ઉપાયનો, કોઈ ન હેતુ જણાય,
 કર્મતાણું કર્તાપણું, કાં નહીં કાં નહીં જાય. ૭૩.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચ:

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ પ્રહે તો કર્મ,
 જડસ્વભાવ નહીં પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ. ૭૪.
 જો ચેતન કરતું નથી, થતાં નથી તો કર્મ,
 તેથી સહજ સ્વભાવ નહીં, તેમજ નહીં હવધર્મ ૭૫.
 કેવળ હોત અસંગ જો, બાસત તને ન કેમ ?
 અસંગ છે પરમાર્થથી, પણ નિજ બાને તેમ. ૭૬.
 કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહીં, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ,
 અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ. ૭૭.
 ચેતન જો નિજજ્ઞાનમાં, કર્તા આપ સ્વભાવ,
 વરો નહીં નિજજ્ઞાનમાં, કર્તા કર્મ પ્રભાવ. ૭૮.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

હવ કર્મ કર્તા કહો, પણ લોકના નહીં સોય,
 શું સમજે જડ કર્મ કે, કળ પરિણામી હોય. ૭૯.

- ફળદાતા ઈશ્વર ગણ્યે, ભોક્તાપણું સધાય,
 એમ કહે ઈશ્વરતણું, ઈશ્વરપણું જ લાય. ૮૦.
 ઈશ્વર સિદ્ધ થયાવિના, જગતનિયમ નહીં હોય,
 પછી શુભાશુભ કર્મેનાં, ભોગ્યસ્થાન નહીં કોય. ૮૧.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચઃ

- ભાવકર્મ નિજકલ્પના, માટે ચેતનરૂપ,
 જીવવીર્યની સ્ફૂરણા, ચહણુ કરે જડધૂપ. ૮૨.
 જેર મુધા સમજે નહીં, જીવ ખાય ફળ થાય;
 એમ શુભાશુભ કર્મેનું, ભોક્તાપણું જણાય. ૮૩.
 એક રાંક ને એક નૃપ, એ આદિ જે ભેદ;
 કારણવિના ન કાર્ય તે, એજ શુભાશુભ વેદ. ૮૪.
 ફળદાતા ઈશ્વરતણી, એમાં નથી જરૂર,
 કર્મ સ્વભાવે પરિણમે, થાય ભોગથી દૂર. ૮૫.
 તે તે ભોગ્ય વિશેષના, સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ,
 ગહન વાત છે શિધ્ય આ, કહી સંક્ષેપે સાવ. ૮૬.

શંકા.—શિશ્ય ઉત્તરાચઃ

- કર્તા ભોક્તા જીવ હો, પણ તેનો નહીં મોક્ષ,
 વીત્યો કાળ અનંત પણ, વર્તમાન છે દોષ. ૮૭
 શુભ કરે ફળ ભોગવે, દેવાદિ ગતિ માંય,
 અશુભ કરે નકાંદિ ફળ, કર્મ રહિત ન ક્યાંય. ૮૮.

સમાધાન.—સદ્ગુરુ ઉવાચઃ

- જેમ શુભાશુભ કર્મેષદ, જાણ્યાં સફળ પ્રમાણુ,
 તેમ નિવૃત્તિ સફળતા, માટે મોક્ષ મુજાણુ. ૮૯.
 વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ,
 તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ. ૯૦.
 દેહાદિક સંયોગનો, આત્મતિક વિયોગ,
 સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત મુખ ભોગ. ૯૧.

શંકા.—શિષ્ય ઉવાચ:

- હોય કદાપી મોક્ષપદ, નહીં અવિરોધ ઉપાય,
કર્મો કાળ અનંતનાં, શાથી છેઘાં જાય? ૯૨.
- અથવા મત દર્શન ઘણાં, કહે ઉપાય અનેક,
તેમાં મત સાચો કયો, અને ન એહ ત્રિવેક. ૯૩.
- કથી જાતિમાં મોક્ષ છે, કયા વેષમાં મોક્ષ,
એનો નિશ્ચય ના અને, ઘણા ભેદ એ દોષ. ૯૪.
- તેથી એમ જણાય છે, મળે ન મોક્ષ ઉપાય,
જીવાદિ જાણ્યા તણો, શો ઉપકાર જ થાય? ૯૫.
- પાંચે ઉત્તરથી થયું, સમાધાન સર્વાંગ,
સમજી મોક્ષ ઉપાય તો, ઉદય ઉદય સદ્ભાગ્ય. ૯૬.

સમાધાન.—સંદ્રુરો ઉવાચ:

- પાંચે ઉત્તરની થઈ, આત્મા વિશે પ્રતીત,
થાશે મોક્ષોપાયની, સહજ પ્રતિત એ રીત. ૯૭.
- કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિજવાસ,
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ૯૮.
- જે જે કારણ બંધનાં, તેહ બંધનો પંથ,
તે કારણ છેદક દશા, મોક્ષપંથ જાવ અંત. ૯૯.
- રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન એ, મુખ્ય કર્મની ઘંચ,
થાય નિવૃત્તિ જોડથી, તેજ મોક્ષનો પંથ. ૧૦૦.
- આત્મા સત ચૈતન્યમય, સર્વાભાસ રહિત,
જેથી કેવળ પામીયે, મોક્ષપંથ તે રીત. ૧૦૧.
- કર્મ અનંત પ્રકારનાં, તેમાં મુખ્યે આઠ,
તેમાં મુખ્યે મોહિનિય, હણાય તે કહું પાક. ૧૦૨.
- કર્મ મોહિનિય ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ,
હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૧૦૩.
- કર્મબંધ ક્રોધાદિથી, હણે ક્ષમાદિક તેહ,
પ્રત્યક્ષ અનુભવ સર્વને, એમાં શો સંદેહ? ૧૦૪.

- છોટી મત દર્શનતબ્બો, આચહ તેમ વિકલ્પ,
કહો માર્ગ આ સાધશે, જન્મ તેહના અલ્પ. ૧૦૫.
- પદ્મપદનાં પદ્મપદ તૈ, પૂજ્યાં કરી વિચાર,
તે પદની સર્વાંગતા, મોક્ષમાર્ગ નિર્ધાર. ૧૦૬.
- જાતિ વેપનો લેદ નહીં, કહો માર્ગ જો હોય.
સાધે તે મુક્તિ લહે, એમાં લેદ ન કોય. ૧૦૭.
- કથાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ,
ભવે ખેદ અંતર દયા, તે કહિયે શ્રદ્ધાસ. ૧૦૮.
- તે જિજ્ઞાસુ શ્રવને, થાય સદ્ગુરુ જોધ,
તો પામે સમક્રીતને, વત્તે અંતર શોધ. ૧૦૯.
- મત દર્શન આચહ તણ, વત્તે સદ્ગુરુલક્ષ,
લહે શુદ્ધ સમક્રીત તે, જેમાં લેદ ન પક્ષ. ૧૧૦.
- વત્તે નિજ સ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત,
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમક્રીત. ૧૧૧.
- વર્ધમાન સમક્રીત થઈ, ટાળે મિથ્યાભાસ,
ઉદય થાય ચારિત્રનો, વીતરાગપદ વાસ. ૧૧૨.
- કેવળ નિજસ્વભાવનું, અખડ વત્તે જ્ઞાન,
કહિયે કેવળજ્ઞાન તે, દેહ છતાં નિર્વાણ. ૧૧૩.
- કોટિ વર્ધનું સ્વપ્ન પણ. જામત થતાં શમાય,
તેમ વિલાવ અનાદિનો, જ્ઞાન થતાં દૂર થાય. ૧૧૪.
- જૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહીં કર્તા તું કર્મ,
નહીં લોકા તું તેહનો, એજ ધર્મનો મર્મ. ૧૧૫.
- એજ ધર્મથી મોક્ષ છે, તુ છે મોક્ષસ્વરૂપ,
અનંત દર્શન જ્ઞાન તું, અવ્યાખાધ સ્વરૂપ. ૧૧૬.
- શુદ્ધ શુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ,
ખીલું કહિયે કેટલું, કર વિચાર તો પામ. ૧૧૭.
- નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીનો, આવી અત્ર શમાય,
ધરી ગૌનતા એમ કહો, સહજસમાધી માંધ. ૧૧૮.

શિષ્યબોધબીજપ્રાપ્તિ:

- સદ્ગુરુના ઉપદેશથી, આવ્યું અપૂર્વ જ્ઞાન,
નિજપદ નિજમાંથી લઘું, દૂર થયું અજ્ઞાન. ૧૧૯.
- ભાર્યું નિજસ્વરૂપ તે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ,
અગર અમર અવિનાશિને, દેહાતીત સ્વરૂપ. ૧૨૦.
- કર્તા બોક્ષા કર્મનો, વિભાવ વર્તે જ્યાંય,
વૃત્તિ વહી નિજભાવમાં, થયો અકર્તા ત્યાંય. ૧૨૧.
- અથવા નિજપરિણામ જે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ,
કર્તા બોક્ષા તેહનો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ. ૧૨૨.
- મોક્ષ કહો નિજશુદ્ધતા, તે પામે તે પંચ,
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં, સકળ માર્ગ નિર્મેય. ૧૨૩.
- અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર,
આ પામરપર પ્રભુ કર્યો, અહો! અહો! ઉપકાર. ૧૨૪.
- શું પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન,
તે તો પ્રભુએ આર્પોયો, વર્તું ચરણાધીન. ૧૨૫.
- આ દેહાર્દિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન,
દાસ, દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન. ૧૨૬.
- ૫૬ સ્થાનક સમજાવિને, લિખ બતાવ્યો આપ,
મ્યાનથકી તરવારવત, એ ઉપકાર અમાપ. ૧૨૭.

ઉપસંહાર.

- દર્શન પટે શમાય છે, આ ૫૬ સ્થાનક માંહિ,
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંરાય રહે ન કાંઈ. ૧૨૮.
- આત્મબ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ્ય મુળજી,
ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ્ય નહીં, ઔષધ વિચાર ધ્યાન. ૧૨૯.
- જે ઇચ્છે પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ,
સ્વસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહીં આત્માર્થ. ૧૩૦.
- નિશ્ચયવાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય,
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય. ૧૩૧.

- નય નિઘય એકાંતથી, આમાં નથી કદેલ,
એકાંતે બચહાર નહીં, બંધે સાથ રહેલ. ૧૩૨
- ગછમતની જે કલ્પના, તે નહીં સદ્બચહાર,
ભાન નહીં નિજરૂપનું તે નિઘય નહીં સાર. ૧૩૩
- આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય,
ધારો કાળ લવિધ્યમાં, માર્ગભેદ નહીં કોય. ૧૩૪
- સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય,
સદ્ગુણઆજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય. ૧૩૫
- હિપાદાનનું નામ લઈ, એ જો તજો નિમિત્ત,
પામે નહિ સિદ્ધત્વને રહે પ્રાંતિમાં સ્થિત. ૧૩૬
- મુખથી જ્ઞાન કયે અને, અંતર છૂલ્યો ન મોહ,
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ. ૧૩૭.
- દયા શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય,
હોય મુમુક્ષુ વટવિષે, એહ સદાય મુજબ. ૧૩૮.
- મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રસાંત,
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ પ્રાંત. ૧૩૯.
- મુકળ જગત્ તે એકવત્, અથવા સ્વપ્નસમાન,
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી વાચાજ્ઞાન. ૧૪૦.
- સ્થાનક પાંચ વિચારોને, છૂટે વર્તે જોહ,
પામે સ્થાનક પાંચમુ, એમાં નહીં સંદેહ. ૧૪૧.
- દેહ છતાં જોની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીનાં ચરણમાં, હો ! વદન અગણીત. ૧૪૨.

* * *

સાધન સિદ્ધદશા અહીં, કહી સર્વ સંક્ષેપ;
પદદર્શન સંક્ષેપમાં, લાખ્યા નિર્વિક્ષેપ.

[૪૪૮. સં. ૧૯૫૨, આશ્વિન વદ ૧, ગુરુવાર, નડિઆદ.

અપ્રગટ કાવ્યો.

*વીરરમરણ સવૈયા.

હાલ દળકતી ઝળક ઝળકતી, લઈ ચળકતી કર કરવાળ,
 ખરે ખરા ખુંદે રણમાં ત્યાં, મુછ મલકતી ઝમતું ભાલ;
 વેરીને વેરી લેતા ઝટ, લસત ભૂમિના ને લડવીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧.

ધીંગાણામાં ધબકારાથી, ધરા ધ્રુવે ધરધી ધીધ,
 લાલાથી લીંતર લેદી દે, લલા ભલા લડનરના લાઈ;
 સળસળતી શમશેરે શોધી, શત્રના સંહારે શીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૨.

ખળલળ ખળલળ ખલક કરીદે, ખડગ ધરીને અડગ ખચિત,
 ધક ધક ધક ધક નીક ચલાવે, રુધીર કેરી ને રણજીત;
 દુશ્મનને ખૂબ આંખી આપે, છાતી ભેદી દે બડવીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૩.

કટ કટ કટ કટ કાંડા ખોલે, ન્યાં પકડે ઉરમાં કરવાળ,
 ખાય હિંડોળા ખૂબ લટકતી, હૃદય ઉપર નેને રણમાળ;
 ધબ ધબ ધબ ધબ ધબકારાથી, પડમાં નાખે પગ શરવીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૪.

અત્ર શત્રના ભેદ અનુપમ, ધનુર્વિદ્યા ધરવાના ધર્મ,
 પૂર્ણ પહેલા માને પેટે, ક્ષત્રિવટના કેવળ કર્મ;
 રિપુ રડાવે રણમાં રોળી, તોળી તીક્ષ્ણ મારે તીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૫.

હડનારા નહીં હેળક પાગી, બહાદુર બથમાં બીડે આલ,
 પાટના પડવા સાંભળતાં, છૂટે ગર્ભોર્ણો કેરા ગાભ;
 કમર કરીને ધસી પડીને, અસી થકી ઉડાડે શીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૬.

* પૃષ્ઠ ૪ ની ટીપ્પણીમાં જણાવેલ સવૈયા આ છે. આ સવૈયા પ્રતિ પ્રકાશના ...
 સાથના અંગેમાં કરકે કરકે કપાયા હતા. (*) આ વિદ્યુતચળી કવિએ પૃષ્ઠ ૩-૪ માં
 આપી ગઈ છે. —સંશોધક.

મારે જ્યાં માથામા મુદિ, કરો નાખે ત્યાં કડકા કોડ,
 ફરી આરિ નહિ આવે પામે, મનની મુકે મગતા મોડ,
 બંકા બલુદુર બાણ કમાને, વજ્ર-વપુના મજબૂત વીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણુધીર ૭
 કદોંગે નદિ કાયાથી કપે, છતે ત્યાં જે વીર,
 રણુગીને જળરા જગી, ઉછળે જેને સૌર્ય શગીર,
 કાયરતાના માથર નદિ તે, સાચાએ સાચર શરવીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણુધીર ૮
 *ધન્ય ધન્ય રાજીના જાયા, માયાને છટ છટ કરનાર,
 વીર રમે જે જાણે વાળા કરે ન કાયાની દરકાર,
 કેવળ કેશગીયા કરનારા, અહા ! કેશરી સિંહ-શરીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણુધીર ૯
 શુદ્ધ બૂલીને યુદ્ધ ચલાવી, ચટતા જ્યારે રણુ સમામ,
 ચાક ચોં બ્રહ્માડ ચડાવે, ત્રાસ કરાવે સૌર્ય તમામ,
 આરોપે વરમાળ અપસરા, પડે કદી શરવીર શગીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણુધીર ૧૦
 દુશ્મનને દાબી નાખ્યામા કરનારા નહિ કેવળ નિલ,
 વિજય વિજય વતવિ વેગે, વિજયધ્વજ ફરકે વણુદીવ
 દેવે સૌર્ય દમામ હમેશા અને વળી હિમ્મતનુ હીર
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણુધીર ૧૧
 *ટાળક સકટ બાળક નારી, ગાંધ્યાઘણ-પ્રતિપાળક પૂર્ણ,
 સલાળક જે ધરા ધર્મના, દુશ્મન દળ કરનારા ચૂર્ણ,
 *ખરાખરીના એવ વિવે નહિ પાછો પગ દેનારા વીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણુધીર ૧૨
 શત્રુની છાતીમા સાને, મુવાપછી પણ માસ હજાર,
 નામ પડે ત્યાં પડે મૂતરી, જેના શત્રુના સરદાર,
 અને રિપુની રામા રડતી, કદી રહે નહિ લુછે નીર,
 અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ? રઢિયાળા એવા રણુધીર ૧૩
 બખતર પહેરી બહાદુર જ્યારે, કરતા પ્યારે યુદ્ધટકાર,
 મઘવાપતિ ત્યાં થરથર મુજે, લડવીરો એવા લયકાર,

શકે લહે ઇદ્રાસન એવો, ડર ઉપજે એને પણ વીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૪.

અરિ પક્ષાયન બાય કરીને, હામ થકી જ્યાં પાડે હાંક,
યમરાજને ત્યાં પહોંચાડે, રહે ઊભો બે એક કલાક;
ટકવાની તાકાત કોઈની, જેની બેડે હતી ન વીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૫.

એક બાણથી પ્રાણ હરીએ, પાણું કદીયે નહિ પડનાર,
દશરથ સુત દુશ્મન દળ છેદક, ધન્ય ધન્ય એ શર ધરનાર;
રાવણસમ રાણાને રોજ્યો, એજ શરેથી રયામ શરીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૬.

બીમ ભગીરથ ભારે ભડજે, દેવળરૂપે કાળ કરાળ,
રણભૂમિમાં ભય ઉપજાવે, યમરાજથી પણ વિકાળ;
ફૂળદીપક એ કોહીનૂરો, ધન્ય માતાનું ધાવ્યા ક્ષીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૭.

ભારથમાં ભડ પારથ કેવો ? અને વળી એનો પણ બાળ,
અભિમન્યુએ આરોપી'તી રઢિયાળી રૂડી રણમાળ;
કૌરવ ફૂળનો કાળ થવાને તણ મુંદરી એ શરવીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૮.

બાણશય્યામાં પોઠ્યા બહાદુર, લિષ્મપિતા ભારે ભયકાર,
અવધિ આપી અહા ! કાળને છમાસની જેલે તેવાર;
મહાભારતનું નામ પડ્યું તે, એનું કારણ એવા વીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૧૯.

પરાક્રમી પૃથુરાજે કાલ્યું, શહાશુદ્ધીનનું સત્યાનાથ,
ઘોર વિષે ઘા એનો સાથે, તનમાં ઉપજે જેનો જાસ;
સંયુદ્ધાને હરી શૌર્યથી, પોઠાડી દીધા પણ પીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૨૦.

અરિ હણીને અખંડ એલે, નવે ખંડમાં રાખ્યું નામ,
ખંડ અનેક ધ્રુવે એવા, રણ જંગે ધીરજના ધામ;
ધન્ય ધન્ય તે જનની એની, ધન્ય ધન્ય પહાણ શરવીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર. ૨૧.

- *પાણી પૂર્વજનું જોનારા, જામ્યા આવા બેને વંશ,
બાપ નામના જોળી બેઠા, ધિક્ક ધિક્ક એના આ વંશ;
- *મરો છુટીને નરો બાવલા, ઢાંકણીમાં નાખીને નીર,
આર્ય કીર્તિને આંખપ દીધી, તમને એનો બટો શીર ।। ૨૨.
- હા! શિવ! હા! શિવ! મળખ થયો શો? અળખ થાઉં છું નિરખી આમ,
આર્ય પરાધીન દીન થયાથી, રહેતી નથી હૈયામાં હામ;
- કાળજ કુંપે જ્યાં કરુણાથી, સ્થિતિ અવલોકીને આમ,
હળું ધરણીએ મુર્છા પામી, ભાખી હર! હર! હર! હર! રામ. ૨૩.
- *શું પ્રાચીન પૂર્વજ સંભારું! આંખે આંખુ આવે વીર,
શી દ્વિમ્બત એના હૈયાની, રે શાં એના નૌતમ નીર!
- હાય! રામ! આ ગતિ થઈ શી? હાય! હાય! શો કાળો કેર?
રાય હૃદય ફાટે છે હર! હર! નથી જોવાતી આવી પેર. ૨૪.

*
સદ્ગોષ્ઠ.
(દોહરા *)

- મળતાં અમલ મદાધને, ઝટ દઈને છકી જાય;
કહો કેમ લણુ કૂંપમા, સાગર સાત સમાય? ૧.
- હલકો જન છલકી જશે, અતિ મળતાં અધિકાર;
ટાટા કેમ ટકી શકે, ભીંત ઝીલશે ભાર. ૨.
- નીચ મીનજી મૂર્ખથી, ઓપે નહિ અધિકાર;
અબાડી મઝા ઉપર, લાયક નો'ય લગાર. ૩.
- અવળાં પણુ સવળા થશે, ઠોકર વાગ્યે ઠીક;
તખ્યા લોહને ટીપતા, મુઘરી જશે અધિક. ૪.
- કટો રિયુ કપુત છે, જાણો જીવતો ગ્રેત;
નિજ જનિતાનો જીવ લે, વીંછી જન્મ્યા વેત. ૫.
- બેટા એકજ બાપના, બિન્ન બિન્ન તોય સ્વભાવ;
સાગર સુત વિપને સુધા, મરણ-જીવનનો દાવ. ૬.

* આ ૮૦ દોહરા અમને શ્રીમદ્ રાજ્યદ્ર આશ્રમ, અગારા, તરફથી મળેલા છે તેનો મૂળ નકલ મળી નથી પણ જગસરાના એક સુમુલલાઈની નૈધમાથી લીધેલા છે આમાનો બીજો ભાગ હોવા યોગ્ય છે પણ તે મળી શક્યો નથી લાપાસૈવી બેટા શ્રીમદ્ની આ કૃતી વર્ષ ૧૬ માં પહેલાની હોવા યોગ્ય છે — સસોધક.

- મહાપુરુષ ગંધીર ગુણી, છલકે નહીં લગાર;
ભયો ઘડો છલકે નહીં, અધુરો છલકી જનાર. ૭.
- નેક નરોની નામના, કોટિ કલ્પ ગવાય;
જેમ કથન શ્રી રામનું, રામરાજ્ય વખણાય. ૮.
- ફરી ફરી મળવો નથી, ત્યાં ઉત્તમ અવતાર;
કાળિયૌદગને રવિ, આવે કોઈક વાર. ૯.
- સર્વ ધર્મની ધારણા, જાણો એક જરૂર;
નિટપ એક ડાળી લુદી, એક મૂળનું નૂર. ૧૦.
- સૌની વૃત્તિ તર્યા તણી, બૂઝ્યાની નવ હોય;
કરે કમાણી આશ સૌ, ખોવાની નહીં હોય. ૧૧.
- અતિ જ્ઞાન ઉપજે તદા, પરમાત્મા પરખાય;
પડળ ઉતરે આંખનાં, તદા સર્વ દેખાય. ૧૨.
- એકમેક સૌ મનુષ્યને, જાણો મરજ જરૂર;
મહાસાગરની મેવને, મેઘ વિશ્વનું નૂર. ૧૩.
- હોલત દેવાની નગી, પ્રભુ વિષે પલુ પોચ;
હરિભક્ત બૂખે મરે, ધરી શરીરે શોચ. ૧૪.
- દેવા સમર્થ દેવ પલુ, કૃપા ભક્ત પર કીધ,
માયા મોહ લગાડશે, એમ ગણી નવ દીધ. ૧૫.
- સદ્ગુરુ સંગતથી ટળે, અંતરનું અસાન;
વૈષ્ણવ વિદારે વેદના, આખી ઔષધ-પાન. ૧૬.
- સદ્ગુરુ-તણા સમાગમે, મનનો મેલ કપાય;
સંયોગ સાધુનો થતાં, પટકુળ પુનિત થાય. ૧૭.
- પ્રિય કાવ્ય પકિતને, દૃષ્ટાંતિકનો દાવ.
જેમ મોદથી મોદકે, શ્રાદ્ધણ જનનો ભાવ. ૧૮.
- જે જોણોથી આંધિયો, સર્વ શાસ્ત્રનો સાર;
પ્રભુ ભજે નીતિ સવો, પરકો પરોપકાર. ૧૯.
- છત્રીસ રોગ નખોહણે, જે તો કથન અસત્ય;
છત્રીસ રોગો નમ્રતા, હણે વાત એ સત્ય. ૨૦.
- પલુ વાપરતાં વિદ્રતા, આંખી ઝંટપટ થાય,
કાટ ચઢે તરવારને, ભે પડતર રહી જાય. ૨૧.

દિન દિન વૃદ્ધિ પામરો, સદ્વિદ્યા વપરાઈ;	
જળ નિર્મળ વપરાય તો, નિકર જાય ગંધાઈ.	૨૨.
અવળા ઉપયોગે થયે, વિદ્યાપણ દુઃખકાર;	
વૃત્ત પણ ઝેર બની જશે, ધોતા બહુ બહુ વાર.	૨૩.
ટાંકો ત્રણસે વાર પણ, પડી દેવ નવ જાય;	
સત વાર સોમલ ધુઓ, પણ અમૃત નવ થાય.	૨૪.
માન મળે નિજ દેવતે, રિયતિ પણ મુધરે એમ;	
મુશ વટે સોનામુખી, મિથ્યા-આવળને જેમ.	૨૫.
વણુ બેઠનું જે તરફ, ત્યાં તેનું મન જાય;	
રવિ સામું મુખ રાખશે, સૂર્યમુખીનો ન્યાય.	૨૬.
.	૨૭.
.	૨૮.
લેના મનને જે ગમ્યું, એને ઉત્તમ એહ;	
તે અશમાં ઉપયોગનાં, બંધ એસતાં બેહ.	૨૯.
વિના રસિકતા કાબનો સરસ ન લાગે સૌર;	
સૂના લાગે સર્વથા, ધણી વિનાનાં ઢોર.	૩૦.
નિજ કુળદીપકથી વડી, કરશે સપુત સવાઈ,	
ગઈ ગાદી મુજરાતની, વનરાજે લેવાઈ.	૩૧.
ચતુરા ચિત્ત અજાવશે, લલા બલાનું ભાઈ,	
દેખી રંભા અપ્સરા, શૃંગી ગયા ચલાઈ.	૩૨.
નારી નીચ સ્વલાવની, દોંગધામ અઘરૂપ;	
ધિક્ક પિંગળ પાર્પિણી, કમ્યો ભરથરી ભૂપ.	૩૩.
દેશ ઉદય ઉપયોગનાં, વીર નરોનાં શીર;	
પ્રસૂતા પીડા ટાળવા, સંધિ સપુત સરીર.	૩૪.
નિર્મળ નેહ મુખિતનો, પરમ પ્રુનિત ખચીત;	
લોહ મોહ પામે પુરો, સુંબક દેખી ચિત્ત.	૩૫.
લલા મિત્ર રાખે નહીં, સળ અળગનો ભેદ:	
સત્ય મુદામા-કૃષ્ણનો, પૂરણ	

- અલ્પ શક્તિના યોગથી, કાર્ય મહદ્ નવ થાય;
કોટ તુટે ન ફટાકીએ, કારણ હીન ઉપાય. ૩૭.
- પૂર્ણ શક્તિ ને શુદ્ધિથી, મહત્ કાર્ય પણ થાય;
મહા કોટ ઝટ કારમો, તોપે તુલ્યો બાય. ૩૮.
- પટતી વેળા પ્રથમથી, દરેક ફરશે દાવ;
મહા રોગ ઉત્પન્ન થતાં, પ્રથમ પ્રગટશે તાવ. ૩૯.
- વિનાશ વખતે વેગથી, મતિ ફેરવે કાળ;
દુત રમ્યા ડાઘા થઈ, ધર્મરાજ મહીન્ધાળ. ૪૦.
- આમ અવર્તિનો કાયદો, ઘર ફૂલે ઘર બાય;
રાજ ગયું પૃથ્વી રાજનું, ફૂલે હાહુલીશાય. ૪૧.
- શાણો શત્રુ સમજશે, કરે દયા પણ કાંઈ,
રામે રાવણ ભારતાં, કરી વિદિ-ચતુરાઈ. ૪૨.
- પર આશાની પ્રેરણા, અવલ કળાય ન કાંઈ;
છત હારની જુજિ સૌ, પાસા આશા માંહિ. ૪૩.
- હોંડા તર્ક વિના અતિ, બિચડે કામ બનેલ;
પાયા વણનો ઝટ પડે, જેમ અમુલ્ય મહેલ. ૪૪.
- જળરા કેરા જંગમાં, નિર્બળ પામે નાશ;
મહિષે મહિષ લડે તહાં, વચ્ચે વૃક્ષ વિનાશ. ૪૫.
- શઠ મુખ લાખે લાવણો, તકે કરે નવ તેમ;
પોથી કેરાં રીંગણાં, ગણે વિપ્રજ જેમ. ૪૬.
- કાળાં કર્મ ક્યાં થકી, ફળ ઉપજે કાળાશ;
શશિ ગૌતમના શાપથી, ખામ્યો રોગ-વિનાશ. ૪૭.
- મોટાની મોટાઈનો, પાર નવીય પમાય;
સાગર જંતુની નહીં, કદી ગણતરી થાય. ૪૮.
- કામિની કરતાં કાબનું, ઉત્તમપણું અપાર;
માંસ હાડની માનિની, કાબ્યસુધા સુખકાર. ૪૯.
- સતકવિતા શુભ ગીતથી, ગંડુ થાય ગુણવાન;
પંચતંત્રથી પડિતે, મૂર્ખ ક્યાં મતિમાન. ૫૦.
- બેવફરને બોધ દો, પણ લાગે નહીં લેશ;
લેસ આગળે ભાગવન, તણો જેમ ઉપદેશ. ૫૧.

- તેહ કામ લેનું હશે, તેહ તેજ કરનાર;
નખ ઉતારે નેરાણી, કતલ કરે તરવાર. ૫૨.
- શુદ્ધિહીન બહુ બહુ બકે, થાય કાંઈ નવ છેક;
દલાર ગજ હેતે ભરે, કાપે તમુ ન એક. ૫૩.
- ગેળણાણુનો દંભ તે, નફ્ટ નિકટ નભનાર;
અંધા આગળ કાનિયો, પામે પ્રાંઠ આવકાર. ૫૪.
- વિદ્યાદંભ નિમે નહીં, જ્યાં જ્ઞાની ગુણવાન;
પિત્તળ પાવક આંચથી, તજશે મર્વ-મુમાન. ૫૫.
- ગુણ બદલ અવગુણ કરે, શક્તો એવો શોધ,
ભવ ઉપર ભસ્મામુરે, કિધ કંકણુ લઈ ક્રોધ. ૫૬.
- કાવ્ય કળા-કૌશલ્યથી, કીર્તિ પરમ પમાય;
ચંદ કવિની ચાહના, જનથી દણુ ન ભય. ૫૭.
- વચને વાણતા વધે, વચને વાધે વેર;
જળથી જીવે જગત આ, કદી કરે પણ કેર. ૫૮.
- ભેમ વચનને વાપરો, તેમ તેહ વપરાય;
શમશેરે શત્રુ મરે, માર્યે મિત્ર મરાય. ૫૯.
- રોપીને રૂંડું કહે, બમણો આણે રોપ;
તાતા તેલે જળ પડે, ભડકો થાય સદોષ. ૬૦.
- વિધિએ વિરચ્યો કાક આ, બૂલી લાન હરેક.
વિપધરને મળિ આપીયો, શુધને દીનતા છેક. ૬૧.
- મૈત્રી કરવી સહેલ છે, લળવવી મુરકેલ;
અશન રસાયન સરળ પણ, જિરવતું નહિ રહેલ. ૬૨.
- પાપ રહિત પંડિતની ગુરુતા ભય ગવાઈ;
પ્રભા પ્રભાકરની જુઓ, છળ વણુ રહે છવાઈ. ૬૩.
- પણુ રાખે નિજ નામનું, એ સજ્જન સરસાઈ;
સાચવણું ઘર સાચવે, નામ ધર્મમાં ધાઈ. ૬૪.
- ગુણ બૂલી ગુરુજન તણો, અવગુણ કરે ગમાર;
પાળકને પીડા કરે, અહિ અકૃત્ય કરનાર. ૬૫.
- ગુરુ મહિમા ઓવિદ્યથી, ઉરમાં ગણો અધિક;
પ્રભુ તો પેદાકરણુ, તારણુ ગુરુ નાવિક. ૬૬.

ગુરુગુણ જે બૂલગે, શ્વાન યદી તે નીચ,	
સ્વામી-હિતકર શ્વાન પણ, આ તો કપટી ક્રીય	૬૭
નીતિ સાથે નમતા, રીતિ સાથે રામ;	
પ્રીતિ માથે પુણ્ય તે, હરેક પૂરે હામ	૬૮.
હિત હિંમતથી સાપડે, શીત મતિ સદ્ધર્મ,	
વિત વિદેશે વિચરે, ચિત ચતુર ધર મર્મ	૬૯.
શાંતિ મળે સદ્ધર્મથી, શ્રાંતિ ટળે બિલાત,	
કાંતિ દીપે કનક સમી, વિમળે વધે મન વાત	૭૦.
કર કરથી શુભ કામને, ધર ધરથી હરિ ધ્યાન,	
જતા વિદેશે જોઈએ, ભાયા કેરુ લાન	૭૧
કામા માયા ક્ષત્રિક છે, ઈન્દ્રધનુષ્યનો રંગ,	
આકાશી કિંકા અને, મૃગજળ તણા તરંગ	૭૨.
નાણાથી શાણા મૂરખ, સૌ નાણાના તેજ,	
સુવસાણા નાણા તણા, નહીં તો પાણા બેજ	૭૩.
ટીકાકાર ટોંકે ભત્રી, સત્ય કથા સુખદાઈ,	
પણ જો અસત્ય ઉચરે, તો તે આઠકલાઈ	૭૪.
બૂડા બૂપતિ આગળે, ભડવા બેળા થાય,	
વેશ્યાવાડે હોંસથી, મૂર્ખમતિ જન જાય	૭૫
હોય બધા દુર્જન વિષે, બેળા થઈ ભરાય,	
અગ અકારે ઊંટના, વાકા જેમ જણાય	૭૬.
કર્મગતિની ક'પના, શોક કરે ઉત્સાહ	
પવન વારમા થઈ પડ્યો, પાસવાન પાદશાહ	૭૭
હોય સરસ પણ ચીજ તે, યોગ્ય સ્થળે વપરાય,	
દેમ કટાંગી કનકની, પેટ વિષે વોંચાય	૭૮
કરે જનોની સર્વદા પ્રીતિ તરફ ના પૂક,	
મારવ ડ સામુ જુએ, મરણ સમય પણ જિટ	૭૯
નિજમા દૈવત હોય તો, સરસ સુયશ પથરાય,	
શક શાસ્ત્રીવાહન તણે, જેમ જગતમા ગાય	૮૦

પત્રાંક અનુક્રમ

"શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર"ની અભ્યારમુખીમાં બહાર પડેલા ચાર આવૃત્તિઓના પત્રાક્રમાં ફેરવોક ફેર છે. પ્રથમ વિભાગમાં આવેલા પત્રોના આક્રનો અનુક્રમ તે વિભાગમાં પાછા આવેલ છે. બાકીના પત્રોનો અર્થ આપીએ છીએ.

આ બીજા વિભાગમાં લખાણને મધ્યગે આવેલા આક્ર ત્રીજી આવૃત્તિ(પ્રજ્ઞાની બીજી)ના છે અને તે આક્રનું લખાણ કયા કયા પૃષ્ઠ ઉપર આવેલ છે તે પાંચમાં કોલમમાં આવેલ છે.

બીજી આવૃત્તિ ૭ પાવર્તી ને પત્રો મળેલાં તે વૃદ્ધિપત્ર ૧-૨ અને અમરકટ લખાણ નરીકે તેમાં આવેલ છે, એટલે પ્રથમની આવૃત્તિના કોલમમાં તેના આક્ર આવેલ નથી, પણ બીજી અને ત્રીજી આવૃત્તિના કોલમમાં નવાં જ આક્ર આવેલ છે.

હાથનોંધ ૧-૨-૩ ના આક્ર ચારે આવૃત્તિમાં સરખા જ હોવાથી જુદા જુદા આધ્યા નથી. ચોથી આવૃત્તિમાં હાથનોંધના લેખો જુદે જુદે સ્થળે નવા આક્ર આપી દાખલ કરેલ છે એટલે હાથનોંધનું તે લખાણ ચોથી આવૃત્તિમાં કયા આક્રમાં છે તે લખાણ પ્રસ્તુત પાંચમી આવૃત્તિમાં તે લેખો કયા પૃષ્ઠપર છે તે આવેલ છે.

વૃદ્ધિપત્ર ૩ માં આવેલ અને બીજી લખાણ સંશોધિત કરી ત્રીજી આવૃત્તિમાં લખાય કરવાનું હતું તે દરમિયાનમાં મુદ્રણી શ્રી મનમુખભાઈનો દેહવિયોગ થયો, એટલે તે લખાય થતું રહી ગયેલ, જે બાઈ મનમુખના ધીરેતચ્છે સંશોધિત કરી ચોથી આવૃત્તિમાં (બાજબોધ લિપિની બીજી આવૃત્તિમાં) લખાય કરેલ, તે પ્રસ્તુત આવૃત્તિમાં વૃદ્ધિપત્ર ૩ તરીકે આવેલ છે. તેના આક્ર જે પ્રમાણે ચોથી આવૃત્તિમાં છે તે જ પ્રમાણે અહીં આવેલ છે, ફક્ત તે આક્ર પહેલાં '૪/' મૂકેલ છે આ લખાણ આવૃત્તિ ૧-૨-૩ માં નહીં આવતું હોવાથી તે કોલમમાં તેના આક્ર આવેલ નથી.

(૧) આપુ મન્નચિન્દ ચોથી આવૃત્તિના કોલમમાં મૂકેલ છે ત્યાં તે આક્રનો પત્ર તે આવૃત્તિમાં મળી શક્યો નથી.

(૨) આપું ચિહ્ન પાંચમાં કોલમમાં આવેલ પૃષ્ઠોની બાજુમાં મૂકેલ છે તે પૃષ્ઠ પહેલાં વિભાગના છે એટલે એ પૃષ્ઠપરના પત્રનો અમુક આધ્યાત્મિક ભાગ પહેલાં વિભાગના તે પૃષ્ઠ ઉપર છે અને અહીં મૂળ પત્ર સાથે પણ છે - સંશોધક.

ઉપદેશ-છાયા ખંડ ૩.

ઉપદેશ-છાયા	આવૃત્તિ ૪	આક્ર	૬૪૩	આવૃત્તિ ૫	પૃષ્ઠ	૧ થી	૭૧
વ્યાખ્યાનસાર સંક્ષેપ	"	"	૭૫૩	"	"	૭૧ થી	૧૦૪
આવરંધક વચનસાર	"	"	૮૬૪	"	"	૧૦૫ થી	૧૩૮

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ શુભરાત્રી આંક	આવૃત્તિ ૩ શુભરાત્રી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ મંદ ૪ ૫૪
૫	૫	૫	૧૩૯	૧૮°, ૩૫
૬	૬	૬	૧૪૦	૧૮°, ૩૫
૭	૭	૭	૫૮	૧૬૬
૧૩	૧૩	૧૩	૮૮	૧૬°, ૩૫
૨૦	૨૦	૨૦	૧૪૨	૩૧
૨૨	૨૨	૨૨	૧	૩૧
૨૫	૨૫	૨૫	૬૮	૮૬
૨૬	૨૬	૨૬અ	૬૮	૩૬
૨૬	૨૬	૨૬	૭૦	૩૬
૩૬	૩૭	૩૭	૧	૩
૩૭	૩૭	૩૭અ	૫૧	૧૬°, ૪૬°, ૩
૩૮	૩૮	૩૮	■	૧૪°, ૩૭
૪૦	૪૦	૪૦	૪૮	૨૦°, ૪
૪૨	૪૨	૪૨	૨૩	૨૧°, ૬
૪૩	૪૩	૪૩	૨૮	૨૧°, ૪૪૦°, ૬
૫ ૧૮૯-૧	૪૪	૪૪	૨૬	૨૧°, ૪૪૦°, ૬
૫ ૧૮૯-૨	૫૨	૫૨	૩૮	૪૪૦°, ૧૫
૫ ૧૮૯-૨	૫૨	૫૩	૪૦	૨૨°, ૧૦૭°, ૧૬
૫ ૧૮૯-૩	૫૩	૫૩અ	૪૧	૧૯
૪૮	૪૯	૪૯	૩૫	૨૨°, ૭
૫૧	૫૪	૫૪	૧૯૨	૨૨°, ૭
૫૪	૫૭	૫૮	૫૩	૭૭°, ૮
૫૫	૫૮	૫૯	૯૩	૮
૫૭	૬૦	૬૧	૫૪	૨૩°, ૬
૫૯	૬૨	૬૩	૫૬	૧૧૦°, ૪૨૮°, ૧૦
૬૦	૬૩	૬૪	૬૪	૧૨
૬૧	૬૫	૬૬	૮૭	૨૩°, ૧૪
૬૨	૬૬	૬૭	૩૬-૨	૨૪°, ૨૩
૬૩	૬૭	૬૮	૭૨	૨૫
૬૪	૬૯	૭૦	૧૦૧	૨૪
૬૬	૭૦	૭૧	૧૦૩	૨૫

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫
૭૦	૭૪	૭૫	૧૧૧	૨૫
૭૧	૭૫	૭૬	૧૧૨	૧૦૨
૭૨	૭૬	૭૭	૧૧૪	૨૬
૭૩	૭૭	૭૮	૧૧૮	૨૬
૭૪	૭૮	૭૯	૧૧૯	૨૪",૨૬
૭૫	૭૯	૮૦	૧૨૧	૬૯",૨૬
૭૬	૮૦	૮૧	૧૨૦	૨૪",૨૭
૭૮	૮૨	૮૩	૧૧૫	૪૯",૧૧૨",૨૮
૭૯	૮૩	૮૪	૧૨૩	૨૫",૪૯",૨૬
૮૩	૮૭	૮૮	૧૨૬	૩૦
૮૪	૮૮	૮૯	૧૨૮	૩૦
૮૫	૮૯	૯૦	૧૨૯	૩૦
૮૮	૯૨	૯૩	૧૩૬-૧	૩૦
૯૧	૯૫	૯૬અ	૭૪	૩૧
૯૨	૯૬	૯૭	૧૪૪	૩૭
૯૪	૯૮	૯૯	૧૪૭	૧૧૬",૩૯
પૂ ૧૨૫	પૂ ૧૫૩	પૂ ૨૩૫	૧૪૩	૩૧
પૂ ૧૮૬-૬	૧૦૧	૧૦૨	૪૨	૨૭",૨૦
પૂ ૧૮૬-૭	૧૦૨	૧૦૩	૪૪	૨૮",૧૧૭",૧૧૮",૨૦
પૂ ૧૮૬-૮	૧૦૩	૧૦૪	૬૨	૨૮",૧૧૮",૨૨
પૂ ૧૮૬-૯	૧૦૪	૧૦૫	૧૦૭	૨૨
પૂ ૧૮૬-૧૦	૧૦૫	૧૦૬	૧૧૩	૨૮",૧૧૮",૩૯
પૂ ૧૮૬-૧૧	૧૦૬	૧૦૭	૧૫૩	૧૧૮",૪૧
પૂ ૧૮૬-૧૧	૧૦૭	૧૦૮	૨૨૨	૪૧
પૂ ૧૮૬-૧૩	પૂ ૧૭૫	પૂ ૨૬૮	૭૧	૩૧
પૂ ૧૮૬-૧૩	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૮	૮૯	૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૩	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૯	૯૪	૨૯",૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૯	૯૫	૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૬	પૂ ૨૬૯	૯૬	૩૨
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૭	પૂ ૨૭૦	૧૦૦	૧૧૬",૩૩
પૂ ૧૮૬-૧૪	પૂ ૧૭૭	પૂ ૨૭૦	૯૮	૩૩
પૂ ૧૮૬-૧૬	પૂ ૧૭૮	પૂ ૨૭૨	૧૦૬-૧	૩૪
પૂ ૧૮૬-૧૬	પૂ ૧૭૮	પૂ ૨૭૨	૧૩૨-૧	૩૪

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ અંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ અંક	પ્રત્યક્ષ આવૃત્તિ ૫ અંક ૪ ૫૭
૫ ૧૮૧-૧૯	૫ ૧૭૮	૫ ૨૭૨	૧૩૫૧	૩૪
૬૮	૧૦૬	૧૧૦	૧૫૬	૩૦°, ૪૧
૬૯	૧૦૬	૧૧૨	?	૧૧૭
૧૦૬	૧૧૧	૧૧૨	૧૫૮	૪૨
૧૦૧	૧૧૨	૧૧૩	૧૫૬	૩૦°, ૪૨
૧૦૩	૧૧૪	૧૧૫	૧૬૧	૩૧°, ૧૨૪°, ૪૨
૧૦૬	૧૧૫	૧૧૬	૧૬૩	૪૨
૧૦૬	૧૧૬	૧૧૭અ	૧૬૪૬	૫°, ૪૨
૧૦૮	૧૧૮	૧૧૯	૧૬૬	૩૧°, ૧૬૬
૧૦૯	૧૧૯	૧૨૦	૧૭૦	૪૪
૧૧૨	૧૨૨	૧૨૩	૧૭૪	૩૨°, ૪૬
૧૧૩	૧૨૩	૧૨૪	૧૮૮	૮૫
૧૧૬	૧૨૪	૧૨૫	૧૭૮	૪૫
૧૧૯	૧૨૬	૧૩૦	૧૮૪	૭૮°, ૧૨૫°, ૪૧
૧૨૧	૧૩૧	૧૩૨	૧૮૬	૪૭
૧૨૩	૧૩૩	૧૩૪	૧૭૭	૪૭
૧૨૪	૧૩૪	૧૩૫	૧૮૯	૪૮
૧૨૫	૧૩૫	૧૩૬	૧૯૨	૧૨૮°, ૪૮
૧૨૬	૧૩૬	૧૩૭	૧૯૬	૪૯
૧૨૯	૧૩૮	૧૪૦	૨૮૫	૪૮
૧૪૧	૧૪૧	૧૪૨	૧૯૯	૧૩૪°, ૪૯
૧૪૨	૧૪૨	૧૪૩	૨૦૦	૪૩૮°, ૫૦
૧૪૬	૧૪૬	૧૪૭	૨૦૫	૩૬°, ૫૦
૧૮૭	૧૪૭	૧૪૮	૨૦૭	૫૦
૧૪૯	૧૪૯	૧૬૦	૨૦૯	૫૧
૧૫૦	૧૬૦	૧૬૧	૨૧૦	૫૨
૧૫૨	૧૬૨	૧૬૩	૨૧૩	૫૨
૧૫૪	૧૬૪	૧૬૫	૨૧૭	૧૬૬
૧૫૬	૧૬૬	૧૬૭	૨૨૦	૩૬°, ૫૨
૧૬૩	૧૭૩	૧૭૪	૨૩૦	૫૩
૧૬૪	૧૭૬	૧૭૫	૨૩૧	૫૩

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫
૧૬૭	૧૭૭	૧૭૮	૨૩૫	૫૩
૧૬૮	૧૭૮	૧૭૯	૨૩૬	૫૩
૧૭૦	૧૮૦	૧૮૧	૨૩૮	૫૪
૧૭૧	૧૮૧	૧૮૨	૨૩૯	૩૭", ૧૪૨", ૫૪
૧૭૨	૧૮૨	૧૮૩	૨૪૩	૫૫
૧૭૩	૧૮૩	૧૮૪	૨૪૪	૫૫
૧૭૫	૧૮૫	૧૮૬	૨૪૫	૫૫
૧૭૮	૧૮૮	૧૮૯	૨૪૦	૫૫
૧૭૯	૧૮૯	૧૯૦	૨૫	૫૫
૧૮૧	૧૯૧	૧૯૨	૩૦૪	૧૪૩", ૫૬
૧૮૨	૧૯૨	૧૯૩	૩૩૦	૫૭
૧૮૩	૧૯૩	૧૯૪	૨૫૮	૩૭", ૫૭
૧૮૬	૧૯૬	૧૯૭	૨૬૩	૩૮", ૫૭
૧૮૮	૧૯૮	૧૯૯	૨૬૧	૫૮
૧૯૨	૨૦૨	૨૦૩	૨૬૯	૫૮
૧૯૫	૨૦૫	૨૦૬	૨૭૨	૫૮
૧૯૭	૨૦૭	૨૦૮	૨૭૦-૩	૫૯
૧૯૮	૨૦૮	૨૦૯	૨૭૬	૫૯
૧૯૯	૨૦૯	૨૧૦	૨૭૪	૫૯
૨૦૧	૨૧૧	૨૧૨	૨૮૪	૫૯
૨૦૨	૨૧૨	૨૧૩	૨૮૮	૫૯
૨૦૩	૨૧૩	૨૧૪	૨૮૯	૬૦
૨૦૫	૨૧૫	૨૧૬	૨૮૯-૧	૬૦
૨૦૬	૨૧૬	૨૨૦	૨૯૧	૬૦
૨૧૦	૨૨૦	૨૨૧	૨૯૪	૬૦
૨૧૧	૨૨૧	૨૨૨	૨૯૩-૧	૬૦
૨૧૨	૨૨૨	૨૨૩	૨૬૭-૧	૬૦
૨૧૫	૨૨૫	૨૨૬	૨૯૫	૬૦
૨૧૮	૨૨૮	૨૨૯	૨૯૮-૧	૬૧
૨૧૯	૨૨૯	૨૩૦	૨૯૮-૨	૩૯", ૬૧
૨૨૫	૨૩૫	૨૩૬	૩૦૮	૬૧
૨૩૫	૨૪૫	૨૪૬	૩૨૪	૧૫૨", ૪૧
૨૩૬	૨૪૬	૨૪૭	૩૨૮	૪૩૬", ૬૫

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ	આવૃત્તિ ૨ અજગતી	આવૃત્તિ ૩ અજગતી	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ	મરુદા આવૃત્તિ ૫ બદ ય વૃષ
અંક	અંક	અંક	અંક	
૨૩૭	૨૪૭	૨૪૮	૩૩૨	૬૫
૨૩૮	૨૪૮	૨૪૯	૧૫૧	૬૫
૨૪૧	૨૫૧	૨૫૨	૩૩૪	૪૧",૬૬
૨૪૬	૨૫૮	૨૬૦	૩૨૫	૧૫૯",૬૬
૨૫૪	૨૬૪	૨૬૫	૨૭૦ ૨	૪૨",૬૮
૨૫૫	૨૬૫	૨૬૬	૩૭૯	૬૯
૨૫૮	૨૬૮	૨૬૯	૩૫૦	૭૦
૨૬૦	૨૭૦	૨૭૧	૩૫૩	૭૦
૨૬૫	૨૭૫	૨૭૬	૩૫૯	૭૦
૨૬૮	૨૭૮	૨૭૯	૩૬૧	૭૦
૨૭૦	૨૮૦	૨૮૧	૪૬૮	૪૩",૭૦
૨૭૪	૨૮૪	૨૮૫	૩૬૦ ૨	૪૪",૭૧
૨૭૬	૨૮૬	૨૮૭	૩૭૦	૧૭૩",૭૧
૨૭૮	૨૮૮	૨૮૯	૩૭૩	૭૨
૨૮૧	૨૯૧	૨૯૨	૩૭૭	૭૨
૨૮૩	૨૯૩	૨૯૪	૩૮૦	૧૭૭",૭૩
૨૮૭	૨૯૭	૨૮૮	૩૮૪	૭૪
૨૯૧	૩૦૧	૩૦૩	૩૪૦ ૧	૭૪
૨૯૩	૩૦૩	૩૦૫	૩૨૬	૪૩૬",૭૫
૨૯૬	૩૦૬	૩૦૮	૩૪૧	૭૫
૨૯૭	૩૦૭	૩૦૮	૩૮૫	૪૫",૧૬૮
૨૯૮	૩૦૮	૩૧૦	૩૮૬	૪૫",૧૮૩",૧૬૮
૩૦૧	૩૧૧	૩૧૩	૩૯૫	૭૬
૩૦૨	૩૧૨	૩૧૪	૩૯૬	૪૫",૭૬
૩૦૩	૩૧૩	૩૧૫	૩૯૭	૭૭
૩૦૪	૩૧૪	૩૧૬	૨૯૮	૭૭
૩૦૫	૩૧૬	૩૧૮	૪૦૨	૭૭
૩૦૮	૩૧૯	૩૨૧	૪૧૧	૪૫",૭૭
૩૧૭	૩૨૮	૩૩૦	૪૨૫	૭૭
૩૨૦	૩૩૧	૩૩૩	૪૩૦	૪૬",૭૮
૩૨૧	૩૩૨	૩૩૪	૪૩૧	૭૮

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫
૩૨૪	૩૩૫	૩૩૭	૪૩૨	૭૮
૩૩૪	૩૪૫	૩૪૭	૩૦૦	૮૧
૩૪૨	૩૫૨	૩૫૫	૪૭૧	૮૧
૩૪૧	૩૫૨	૩૫૬	૪૬૫	૪૭ ^૦ , ૧૪૮
૩૪૭	૩૫૮	૩૬૦	૪૮૦	૮૧
૩૫૩	૩૬૪	૩૬૬	૪૮૮	૮૨
૩૫૪	૩૬૫	૩૬૭	૪૬૦	૮૨
૩૫૫	૩૬૬	૩૬૮	૪૬૧	૪૮ ^૦ , ૮૩
૩૬૦	૩૭૧	૩૭૩	૫૧૦	૮૩
૩૬૩	૩૭૪	૩૭૬	૮૧૮-૨	૮૪
૩૬૫	૩૭૬	૩૭૮	૬૧૬	૮૫
૩૬૬	૩૭૭	૩૭૯	૫૧૫	૮૫
૩૭૨	૩૮૩	૩૮૫	૫૨૯	૮૫
૩૭૬	૩૮૦	૩૮૨	૫૪૮	૮૫
૩૮૩	૩૮૪	૩૮૬	૫૫૩	૮૫
૫ ૩૨૨-૧	૫ ૩૨૪	૪૦૫	૪૬૭	૫૧ ^૦ , ૮૬
૫ ૩૩૨-૨	૫ ૩૨૫	૪૦૬	૪૬૪	૫૨ ^૦ , ૨૪૭ ^૦ , ૮૭
૫ ૩૨૨-૪	૫ ૩૨૭	૪૦૭	૫૨૨	૫૨ ^૦ , ૮૬
૫ ૩૨૨-૪	૫ ૩૨૭	૪૦૮	૫૨૪	૯૦
૩૬૨	૪૦૩	૪૦૬	૫૬૩ ૩	૯૦
૩૬૭	૪૦૮	૪૧૪	૫૬૮	૯૦
૪૧૨	૪૨૩	૪૨૬	૫૬૨	૯૦
૪૧૩	૪૨૪	૪૩૦	૫૬૩	૯૦
૪૧૪	૪૨૫	૪૩૧	૫૬૪	૯૧
૪૧૫	૪૨૬	૪૩૨	૫૬૬	૯૩
૪૪૪	૪૫૫	૪૬૧	૬૬૪	૯૩
૪૪૬	૪૫૭	૪૬૩	૧૯	૯૪
૪૪૮	૪૫૯	૪૬૫	૧૩૮-૧	૯૪
૪૫૦	૪૬૧	૪૬૭	૭૬૬-૧	૯૪
૪૫૨	૪૬૪	૪૬૯	૬૪૧	૯૫
૪૬૦	૪૭૨	૪૭૭	૧૩૮-૨	૯૬
૪૭૬	૪૮૮	૪૯૩	૬૮૩	૯૬

આવૃત્તિ ૧ બાજબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાજબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ અંક ૪ ૫૪
૪૭૭	૪૮૯	૪૯૪	૬૮૪	૯૬
૪૭૮	૪૯૦	૪૯૫	૬૮૫	૯૬
૪૯૭	૫૦૨	૫૧૪	૭૨૧	૪૪૧°, ૬૭
૪૯૮	૫૧૦	૫૧૫	૭૨૨	૯૭
૫૦૦	૫૧૨	૫૧૭	૭૨૪	૯૭
૫૦૨	૫૧૪	૫૧૯	૭૩૦	૯૭
૫૦૭	૫૧૯	૫૨૪	૭૩૮	૯૭
૫૨૦	૫૩૨	૫૩૭	૭૬૪	૪૪૨°, ૬૮
૫૨૧	૫૩૩	૫૩૮	૭૬૩-૧	૯૮
૫૨૩	૫૩૫	૫૪૦	૭૬૩ ૨	૯૮
૫૨૬	૫૩૮	૫૪૩	૭૮૧	૯૯
૫૨૮	૫૪૦	૫૪૫	૭૮૬	૧૬૮-૧
૫૨૯	૫૮૧	૫૪૬	૭૯૭	૧૬૮-૨
૫૩૩	૫૪૫	૫૫૦	૭૯૯	૯૯
૫૪૩	૫૫૫	૫૬૦	૪૬૨	૯૬
૫૪૭	૫૫૬	૫૬૪	૮૩૬	૧૦૦
૫૫૧	૫૬૩	૫૬૮	૮૪૬	૧૦૧
૫૫૨	૫૬૪	૫૬૯	૮૪૬	૧૦૧
૫૫૬	૫૬૮	૫૭૩	૮૫૫ ૧	૧૦૧
૫૫૬	૫૭૧	૫૭૬	૮૧૭	૭૭°, ૧૦૨
૫૭૬	૫૮૮	૫૮૮અ	૮૭૧	૧૬૮

આવૃત્તિ ૨-૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંદ ૪ પૃષ્ઠ	આવૃત્તિ ૨-૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ ખંદ ૪ પૃષ્ઠ
	૧૨	૧૨૨		૨૪૧ ૨	૧૨૭
	૧૪	૧૨૩		૨૪૮	૧૨૮
	૧૫	૧૨૩		૨૪૨ ૧	૭૦", ૧૨૮
	૧૬	૧૨૩		૨૪૫ ૨	૧૨૮
	૧૭	૧૨૩		૨૪૭	૧૨૮
	૨૦	૧૨૪		૨૬૨	૧૨૬
	૨૧	૬૮", ૧૨૪		૨૬૪ ૨	૧૨૬
	૨૪	૬૮", ૧૨૪		૨૭૫	૧૨૬
	૨૫	૬૮", ૧૨૪		૨૮૦ ૨	૧૨૬
	૩૬	૧૪૫		૨૮૧	૭૦", ૧૨૭
	૪૦	૧૨૫		૨૮૭	૧૩૧
	૪૬	૬૬", ૧૨૫		૨૮૩	૧૩૧
	૮૩	૧૨૫		૨૮૭	૭૨", ૧૩૧
	૮૪	૧૨૫		૨૯૨	૧૩૨
	૧૦૬	૧૨૫		૩૦૮ ૨	૧૩૨
	૧૧૬	૧૨૬		૩૧૬	૧૩૨
	૧૩૨ ૨	૧૪૫		૩૪૪	૧૬૮-૨
	૧૩૩	૧૪૫		૩૪૬	૭૧", ૧૩૩
	૧૩૪	૧૪૫		૩૫૧	૪૪૪", ૧૩૩
	૧૪૪	૧૪૬		૩૫૨	૧૩૪
	૧૪૫	૧૨૬		૩૫૭-૨	૭૨", ૧૩૪
	૧૬૨	૧૨૬		૩૬૪	૧૩૪
	૧૬૬	૧૨૬		૩૭૨	૧૩૪
	૧૭૫	૧૪૬		૩૮૧	૧૩૪
	૧૮૮	૧૪૭		૩૮૭	૭૨", ૧૩૬
	૧૯૦	૧૨૬		૩૯૦	૧૩૬
	૧૯૧	૩૪૬", ૧૨૭		૩૯૮ ૨	૧૪૭
	૧૯૮ ૨	૧૪૭		૪૦૦	૧૩૭
૨૨૨	૧૪૭			૬૦૩	૭૨", ૧૩૭
૨૨૮	૧૨૭			૪૧૬-૧	૭૩", ૧૩૭
૨૩૪ ૧	૧૭૦", ૧૨૭			૪૨૬	૭૩", ૧૩૮
				૪૩૪	૭૩", ૧૩૮

આવૃત્તિ ૧-૨-૩
આવૃત્તિ ૪
આવૃત્તિ ૫
આવૃત્તિ ૬
આવૃત્તિ ૭
આવૃત્તિ ૮
આવૃત્તિ ૯
આવૃત્તિ ૧૦
આવૃત્તિ ૧૧
આવૃત્તિ ૧૨
આવૃત્તિ ૧૩
આવૃત્તિ ૧૪
આવૃત્તિ ૧૫
આવૃત્તિ ૧૬
આવૃત્તિ ૧૭
આવૃત્તિ ૧૮
આવૃત્તિ ૧૯
આવૃત્તિ ૨૦
આવૃત્તિ ૨૧
આવૃત્તિ ૨૨
આવૃત્તિ ૨૩
આવૃત્તિ ૨૪
આવૃત્તિ ૨૫
આવૃત્તિ ૨૬
આવૃત્તિ ૨૭
આવૃત્તિ ૨૮
આવૃત્તિ ૨૯
આવૃત્તિ ૩૦

આવૃત્તિ ૧-૨-૩
આવૃત્તિ ૪
આવૃત્તિ ૫
આવૃત્તિ ૬
આવૃત્તિ ૭
આવૃત્તિ ૮
આવૃત્તિ ૯
આવૃત્તિ ૧૦
આવૃત્તિ ૧૧
આવૃત્તિ ૧૨
આવૃત્તિ ૧૩
આવૃત્તિ ૧૪
આવૃત્તિ ૧૫
આવૃત્તિ ૧૬
આવૃત્તિ ૧૭
આવૃત્તિ ૧૮
આવૃત્તિ ૧૯
આવૃત્તિ ૨૦
આવૃત્તિ ૨૧
આવૃત્તિ ૨૨
આવૃત્તિ ૨૩
આવૃત્તિ ૨૪
આવૃત્તિ ૨૫
આવૃત્તિ ૨૬
આવૃત્તિ ૨૭
આવૃત્તિ ૨૮
આવૃત્તિ ૨૯
આવૃત્તિ ૩૦

દા.થ. ૧૫ ૧ ૬૧.

૧	૫૬	૩૪૩, ૧૮૪
૨	૧૩૬-૨	૧૮૫
૩	૬૦	૧૮૬
૪	૬૧	૧૮૭
૫	૧૧૩ ૩	૧૮૮
૬	૧૪૬	૧૮૯
૭	૧૫૦	૧૯૦
૮	૧૫૪	૧૯૧, ૧૬૨
૯	૨૪૬	૧૯૨, ૧૬૩
૧૦	૩૩૭-૨	૧૬૪
૧૧	૨૪૬	૧૬૫
૧૨	૬૧	૧૬૬
૧૩	૧૩૫ ૨	૧૬૭
૧૪	૬૦	૧૬૮
૧૫	૬૫૧	૧૬૯
૧૬	૪૦૮-૨	૧૭૦, ૧૭૧
૧૭	૮૧	૧૭૧
૧૮	૧૪૮-૨	૧૭૨, ૧૭૩
૧૯	૧૭૪-૨	૧૭૩
૨૦	૪૦૨	૧૭૪
૨૧	૬૧૫	૧૭૫
૨૨	૬૧૬	૧૭૬
૨૩	૬૧૭	૧૭૭, ૧૭૮
૨૪	૬૧૮	૧૭૮, ૧૭૯
૨૫	૬૪૨	૧૮૦
૨૬	૬૪૩	૧૮૧, ૧૮૨
૨૭	૬૨૫	૧૮૩
૨૮	૬૨૬	૧૮૪
૨૯	૩૪૨-૨	૧૮૫, ૨૦૦

૨૯	૩૪૨-૩	૨૦૦
૩૦	૭૦૧	૨૦૦
૩૧	૭૦૨	૨૦૧
૩૨	૧૨૭	૨૦૧
૩૩	૪૦૬-૨	૩૪૧, ૨૦૨
૩૪	૫૨૭	૨૦૨
૩૫	૫૨૮	૩૬૧, ૨૦૨
૩૬	૪૨૮	૧૬, ૨૦૩
૩૭	૪૩૬	૩૪૨, ૨૦૩
૩૮	૪૩૭	૨૦૬
૩૯	૪૩૮	૨૦૭
૪૦	૪૩૯	૨૦૭
૪૧	૪૩૯	૨૦૮
૪૨	૪૪૦	૧૭, ૨૦૮
૪૩	૪૪૧	૮૦, ૨૦૮
૪૪	૪૪૨	૮૦, ૨૦૮
૪૫	૫૦૧	૨૦૬
૪૬	૪૦૮-૩	૨૦૬
૪૭	૪૨૩	૨૧૦
૪૮	૧૪૭-૩ ૧	૨૧૦
૪૯	૧૪૭-૩ ૨	૨૧૦
૫૦	૧૪૭-૩ ૩	૨૧૧
૫૧	૧૪૭-૩ ૪	૨૧૧
૫૨	૫૬૬	૨૧૨
૫૩	૬૦૦	૨૧૨
૫૪	૪૧૬-૨	૬૭, ૨૧૨
૫૫	૬૦૧	૩૬૭, ૨૧૩
૫૬	૬૦૨	૨૧૩
૫૭	૪૧૩-૨	૨૧૩
૫૮	૪૦૮-૪	૬૭, ૨૧૩

આવૃત્તિ ૧-૨-૩	આવૃત્તિ ૪ ભાગબોધ	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫	આવૃત્તિ ૧-૨-૩	આવૃત્તિ ૪ ભાગબોધ	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫
આંક	આંક	ખંડ ૪ પૃષ્ઠ	આંક	આંક	ખંડ ૪ પૃષ્ઠ
૬	૬૬૭ ૧	૩૪૫, ૨૪૧	૨૪	૬૬૭ ૨	૨૪૭
૭	૫૬૭	૬૮, ૨૪૨	૨૫	૮૩૩ ૩	૨૪૭
૮	૭૫૫	૨૪૩	૨૬	૮૦૦	૭૬, ૨૪૮
૯	૭૫૬	૩૪૬, ૨૪૩	૨૭	૭૮૦-૧	૨૪૯
૧૦	૭૫૭	૭૭, ૨૪૩	૨૮	૭૮૨	૨૪૯
૧૧	૭૫૮	૮૨, ૨૪૩	૨૯-૨	૮૩૪ ૧	૨૫૦
૧૨	૬૬૦-૨	૨૪૪	વ્યાપાર વિષયક પત્રો.		
૧૩	૭૭૭-૧	૨૪૪	૧		૧૬૯
૧૪	૭૮૩	૨૪૫	૨		૧૭૦
૧૫	૭૮૨	૨૪૫	૩		૧૭૧
૧૬	૮૩૪ ૨	૨૪૫	૪		૧૭૧
૧૭	૮૧૫	૩૬૪, ૨૪૫	૫		૧૭૩
૧૮	૭૯૦	૨૪૬	૬		૧૭૪
૧૯	૮૧૩	૭૯, ૨૪૬	૭		૧૭૬
૨૦	૭૮૬ ૧	૨૪૬	૮		૧૭૭
૨૧	૭૮૬ ૨	૨૪૭	૯	૬૩૬	૧૭૮
૨૨	૭૮૬-૩	૨૪૭	૧૧	૬૩૭	"
૨૩	૭૮૬-૪	૭૭, ૨૪૭			

આમંત્રિકશાસ્ત્ર-ખંડ ૫-પૃષ્ઠ ૧ થી ૫૮.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪
૪૩૧	૪૪૨	૪૪૮	૬૬૦
૩૩૩	૪૪૪	૪૫૦	"
૪૩૪	૪૪૫	૪૫૧	"
૪૩૫	૪૪૬	૪૫૨	"
૪૩૭	૪૪૮	૪૫૩	"
૪૩૮	૪૪૯	૪૫૪	"
૪૩૯	૪૫૦	૪૫૬	"
૪૪૦	૪૫૧	૪૫૭	"

ભાવનાબોધ-મોક્ષમાળા-ખંડ ૬-પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૬૮.

૧૬	૧૬	૧૬	૪
૧૭	૧૭	૧૭	૪

કાવ્યો-પદો-ખંડ ૭-વિષય-આંક અનુક્રમ.

વિષય	આવૃં ૧	આવૃં ૨	આવૃં ૩	આવૃં ૪	આવૃં ૫
	૫૪	૫૪	૫૪	૫૪	૫૪
સાગરને રોગ થવો.	૧૦૮-૭	૧૩૨	૨૦૩	૧	૩
પૂર્વેના ક્ષત્રીઓ.	૧૦૮-૮	૧૩૨	૨૦૩	૧	૩
હનુમાનસ્તુતિ.	૧૦૮-૮	૧૩૨	૨૦૪	૧	૪
કાવ્યમાં નામ જોડવું.	૧૦૮-૭	૧૩૨	૨૦૩	૧	૫
કળેદાં મઠિ તિરસ્કાર.	૧૦૮-૭	૧૩૨	૨૦૩	૧	૫
ચોપાઠનો તિરસ્કાર.	૧૦૮-૭	૧૩૨	૨૦૩	૧	૬
વંઝયા પુત્ર	૧૦૮-૮	૧૩૨	૨૦૩	૧	૬
ચંદ્રચને હરણીયાં.	૧૦૮-૭	૧૩૨	૨૦૨	૧	૬
સભાવર્ણન.	૧૦૮-૩	૧૨૮	૧૬૫	૧	૬
	આંક	આંક	આંક		
આકાશપુષ્પ	૧૭	૧૭	૧૭	૧	૭
કાંકરો.	"	"	"	૧	૭
ફંગની પિચકારી.	"	"	"	૧	૭
શુશ્લો.	"	"	"	૧	૮
કર્મનીગતિ.	"	"	"	૧	૮
મુનિને પ્રજ્ઞામ.	"	"	"	૧	૮
અંધારૂંભ.		અપ્રેલ ૬૮	અપ્રેલ ૬૮	૧	૯
શ્રી ઋષભદેવ વંદન.		"	"	૧	૯
પ્રભુપ્રાર્થના.		"	"	૧	૯
“નવકાળ મૂકે કોઈને”	૨	૨	૨	૨	૧૦
ધર્મવિષય.	૩	૩	૩	૩	૧૧
મર્વમાન્ય ધર્મ.	૧૬	૧૬	૧૬	૫	૧૩
બક્તિનો ઉપદેશ.	"	"	"	"	૧૪
બ્રહ્મચર્ય વિષે સુભાષિત.	"	"	"	"	૧૪
સામાન્ય મનોરથ.	"	"	"	"	૧૫
નૃપલાની વિચિત્રતા.	"	"	"	"	૧૫
અમુલ્ય તત્ત્વવિચાર.	"	"	"	"	૧૬
ત્રિનેશ્વરની વાણી.	"	"	"	"	૧૭
પૂર્ણમાલિકા મંગલ.	"	"	"	"	૧૮
અનિલભાવના.	૧૮	૧૮	૧૮	૪	૧૮

विषय	आवृ० १ आंक	आवृ० २ आंक	आवृ० ३ आंक	आवृ० ४ आंक	आवृ० ५ पृष्ठ
अगरसुभाषना	"	"	"	"	१८
ऐक्यभाषना	"	"	"	"	"
अन्यत्वभाषना	"	"	"	"	१६
अशुचिभाषना	"	"	"	"	"
निवृत्तिशोध	"	"	"	"	"
भाषना	"	"	"	८३६	२०
अंगत उद्गारो	१६	१६	१६	५०	२०
"मित्र मित्र मन देजिये"	५८	६१	६२	५२	२१
लोकश्लोक रसस्थ	६४	६८	६६	८५	२१
अंगत उद्गारो	पृ १८६-१३	पृ १७८	पृ २६८	८६	२२
"दीत आसवा परिसवा"	छा नों १/१३	छा नों १/१३	छा नों १/१३	६०	२२
"भारत साया भिव गथा"	छा नों १/११	छा नों १/१५	छा नों १/११	६१	२३
संस्कृतश्रुति	४४८	४५६	४६५	१३८	२४
	४६०	४७२	४७७	१३८	२४
प्रभुप्रये दीनत्व	१५६	१६६	१७०	२२४	२४
अवतुर्गन्ध	१६०	१७०	१७१	२२५	२६
७४-येन स्वभाव	१६२	१७२	१७३	२२६	२७
				८३६	२८
"जिना नयन पावे नदी"	१६१	१७१	१७२	२१६	२९
शिलनरश्री गीत हान	४३२	४४२	४४५	२२७	२६
अपूर्व अवसर	५४४	५५६	५६१	६५६	३०
भूगर्भा रसस्थ	६२	४३६	४४५	१४५	३३
परमपद पंच	५३३	५३५	५४०	१६८	३४
स्वात्मवृत्तान	छा नों १/३१	छा नों १/३१	छा नों १/३१	७०२	३६
आत्ममान	४३३	४४४	४५१	१६०	३५
संस्कृतश्रुति	४३४	४४५	४५१	१६०	३५
अतिम भेदशो	५७७	५८६	५८७	८७८	३६
आत्मसिद्धि	४३१	४४२	४४८	१६०	३७
अप्रमद म नो-पद					४८

શુદ્ધિ પત્રક

૫૪-નીડી અશુદ્ધ=શુદ્ધ

ખંડ ૩ ભે

૧૦-૮ સમતા=સમતા?

૧૪-૬ એકેદ્રિયાદિ=એકેદ્રિયાદિક

૧૫-૮ રાગ દ્વેષ મોળા પડે=રાગ દ્વેષ
ધટયા હોય પણ પરમાર્થે
રાગ, દ્વેષ મોળા પડે

૧૬-૧૭ અને=એને

૧૮-૬ વિશેષ=વિશેષ વિશેષ

૨૬-૫ કબાણુ=કલ્યાણુ

૨૭ ૧૮ શતા-શાતા

૨૮-૧૩ આયો-આવ્યો

૩૭ ૧૨ શુદ્ધ-ભેદ=શુદ્ધ; ભેદ

૩૭-૧૨ તે જ-અનાદિની=તે જ અના
દિની

૩૮-૧૩ સત્ત્વેષ=સત્ત્વેષ

૪૧-૨૦ ચૈતન્યથી=ચૈતન્યની

૫૦-૧૬ આબ્યાબાધ=અબ્યાબાધ

૫૩ ૧૮ હોય=જ્ઞાની હોય

૬૩-૧૦ ભુદ્ધિવાળા=મુદ્ધિવાળા સાચી
ભુદ્ધિવાળા

૬૪-૧૫ આરો=છૂટવાનો આરો

૬૬-૧૪ નિરાપેક્ષી=પાઠાં નિર્પેક્ષી

૬૬-૧૭ મયો=મટયો

૬૭-૧૧ માનવુ જ=માનવુ એ જ

૬૮-૨૫ માર્યે=માર્ચે તો

૭૨-૧૨ પાજરામા પુરેવો=પાજરામા
પુરેનો સિંહ પાજરાથી પ્રત્યક્ષ
જુલે છે તોપણ બહાર નીક
ળવાને સામર્થ્ય રહિત છે
તેમજ ઓગ

૫૪-નીડી અશુદ્ધ=શુદ્ધ

૭૫-૨૬ ફરીથી=ફરીથી આવવાના

૭૫-૨૮ તે છે=છે તે

૭૮-૧૦ નિર્મળતા=નિર્મળતાએ

૯૪-૭ કમે=કમે કમે

૯૪-૧૧ રાગ, દ્વેષ=ગાગ, દ્વેષ છોડો.
રાગ, દ્વેષ

૮૫-૧૬ ગુણસ્થાનકાળો=ગુણસ્થાનક
વાળો

૧૧૧-૭ તત્ત્વોનો=તત્ત્વોનો યથાર્થ

૧૧૧-૧૨ પરપર પદરભેદ=પરપર યવા
રૂપે પદર ભેદ

૧૧૭-૧ સારા નહીં, આયુધની=સારા
નહીં, આયુધ્ય ઓગ દુર્લેક્ષ
મગ્ધી જેવા સંજોગો વારંવાર
બને તેથી આયુધની

૧૨૩-૨૬ પ્રમાણે એટલે=પ્રમાણે પહેલા
એટલે

૧૨૮ ૧૮ આત્માનો=આત્માના

૧૩૧-૧૫ વિષય-વિષ

૧૩૨ ૨૧ કોડા મેડિનો-૭૦ કોડા કોડિનો

૧૩૫ ૨ રથૂળ=રથળ

૧૩૬-૮ થાય છે તે=થાય છે તે
ખંડ ૪ થો

૨૮ ૨૪ દુર્લભ=દુર્લભ

૨૮ ૩૨ શુદ્ધયુ=શુદ્ધયુ

૩૦ ૩૦ ભૂલી-ગયે=ભૂલી ગયે-

૩૧-૨૭ મૂઝી-પાઠાં=મુખ

૩૪-૧૫ વાચા=પાઠાં=વાચા

૩૪-૨૬ ચાચ્ય-ચોચ્ય

૩૫ ૩૫ એમ=પાઠાં=આ

૩૬-૯ શબ્દના=શબ્દનો

૫૪-લીલી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૩૬-૩૪ સંસારબીજ=સંસાર બીજ

૪૧-૬ અખંધુ=પાડાં-અખંધુ

૪૩-૨૬ આપને=આપને પાડાં-ઉ-
પાધિ યુક્ત શામાટે ન રાખે?

૪૪-૩૧ [°=આ નોટ ૫૪ ૪૩ માં
લેઈએ]

૫૧-૩૪ રહેતા=રહેતો

૫૩-૨૪ મુક્તવાં=પાડાં-મુક્તવવાં

૫૮-૨૬ પ્રમાણુ=પ્રણામ

૫૮-૩૨ લેવેથી ન=લેવેથી ન

૬૦-૧૬ પ્રવર્તનાના=પ્રવર્તન નાં

૬૧-૧૧ વાટે=માટે

૬૧-૨૫ છે ને=પાડાં-છે છે તે

૬૧-૨૫ નેને વિષે=નેને

૮૨-૨૨ માટે=તે માટે

૮૨-૨૮ જાણવવાનું=જાણવવાનું

૯૦-૧૪ આત્મારિયતિ=આત્મરિયતિ

૯૩-૧૮ સખવાય=સખાવાય

૯૪-૨ રયામતા=રયામતા

૯૪-૧૦ જનતિ=જનને

૯૫-૨૨ હો તો=હોય તો

૯૬-૧૭ જન=જન

૧૦૩-૫ અપ્રોલ્લ૦ ૬+=અપ્રોલ્લ૦ ૬

૧૦૩-૧૭ આવાનો=આવતો

૧૦૩-૨૫ એવા=એવો

૧૦૮-૨૦ પુત્રપથી=તરૂથી

૧૧૫-૩૦ ભૂતા=ભૂવા

૧૧૬-૨ પમિદ્ધ=પરિમદ્ધ

૧૧૬-૩૨ સમાખનું=સમાખનું

૧૧૮-૮ પર ફે=ફે પર

૧૨૪-૧૪ મુરખીઓસ=મુરખીઓને

૫૪-લીલી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૧૨૪-૧૬ [આંક ૪/૨૧ નો પત્ર બે વખત
છપાયો છે. તે એક વખત
લેઈએ]

૧૨૫-૫ આમત્રેયમાં=આત્મત્રેયમાં

૧૨૭-૧૧ ફલદ્ય=ફલદ્ય

૧૩૨-૧૨ વર્તનું અન્વર્તનું એ

૧૩૬-૧૨ વિષય=વિરોધ.

૧૪૪-૧ કાર્ધ=કોર્ધ

૧૫૬-૧૯ ખસા=ખસો

૧૬૬-૨૩ પ્રિતિબંધ=પ્રતિબંધ.

૧૭૨-૧૪ દ્યાર્ધ=દ્યોર્ધ

૧૭૭-૩૨ ઇચ્છ્યુ=ઇચ્છ્યું

૧૮૩-૬ સ્વલોચનાથી=સ્વલોચનાથી

૨૦૮-૪ મમાર્ધ્ય=મમાર્ધ્ય પાડાં-
મમાર્ધ્ય

ખંડ ૫ મો.

૩-૨૦ અમે=અમે

૫-૧૮ અસાતાએ=અસાતાએ

૮-૧૪ પ્રમાણુ=પ્રમાણુ

૧૨-૧૭ ક્રિયા=ક્રિયા

૧૫-૧૦ બૃદ્ધિ=બૃદ્ધિ

૨૦-૬ એવાં=એવા

૨૧-૧૪ સાધનદિન=સાધનરદિન

૨૧-૧૬ પાઓ=પાઓ

૨૩-૫ સદુકયામ=સદુકયામ

૨૫-૧૬ એ પદનો=એ ઉ પદનો

૨૬-૧૨ તેથી=તેથી ન

૨૬-૨૨ હોય, તો=હોય તો,

૨૬-૨૨ યાય=યાય

૩૪-૨ ૧૬૮૨=૧૬૫૨

૪૧-૨૭ ૧૬૮૨=૧૬૫૨

૫૩-૨૫ દેદા=દેદાર્ધ

पं० ६ को.

५४-दीदी अशुद्ध=शुद्ध.

- ३-७ कवायत=कवचित
 ६-१४ तात्वज्ञानचंद्र=तात्वज्ञानचंद्र
 १-२६ छेसे=छेदेरो
 ७-२५ छपदेरी गुं=छपदेगीगुं
 ८-१९ चितवधुं=चितवधुं
 ११-२२ धरयो=पयो
 १५-२६ पितृनवामां=पितृनवामां
 १८-२२ दूवे=दूवे
 १६-११ छे "विप्र"="छे विप्र"
 १६-२४ दंश=दंश
 २२-७ पदरस=पदरस
 २६-२४ आयुवम=आयुवम
 २८-२ अकवर्त्तापी=अकवर्त्तापी
 २८-८ भद्रिज्ञा=भरीज्ञा
 २८-२२ न्यूनाधिकतायी=न्यूनाधिकतायी
 २८-२३ छेयुं=छेयुं
 २६-१८ न्याय नेत्रने=न्यायनेत्र ने
 ३२-५ मत=मत
 ३२-२७ पुत्र=पुत्र
 ३४-२५ नागां=नागां
 ३५-१० पश्युं=पश्युं
 ३८-४ कुंरिक्त=कुंरिक्त
 ३६-२४ पीगणनना=पीगणनना
 ४०-१६ विटाधि=विटाधि
 ४१-२६ आशय=आशय
 ४७-१६ सप्तसदि=सप्तसदि
 ४८-२ न्यूनाधिक=न्यूनाधिक
 ४८-६ दणवा=दणवा
 ४८-८ आशयनोधि=आशयनोधि

५४-दीदी अशुद्ध=शुद्ध.

- ४६-२३ अशुद्ध=अशुद्ध
 ४६-२७ भारमाधिक=भारमाधिक
 ५१-२१ ह्याशु=ह्याशु
 ५२-१६ सिद्ध=सिद्ध
 ५३-५ दिन=दीन
 ६०-१० अभायुं=अभायुं
 ६३-२० कथां कथां=कथां कथां
 ६७-११ योकरा=योकरा
 ६७-१३ निरसय=निरसय
 ७१-४ अश्वि=अश्वि
 ७४-५ अट्टास्थ=अट्टास्थ
 ७४-१७ विचारतां=विचारतां
 ७४-२६ छि=छि
 ७४-२६ रहीरा के=रही राके
 ७८-२५ अके=अके
 ८०-२४ ते मयना=तेम मना
 ८८-१० देव, दुहुली=देवदुहुली
 ८९-२४ पंचपमेष्टि, भंत्र=पंचपमेष्टि.
 भन
 ८९-२७ कथां=कथां
 ९२-६ सामाधिक=सामाधिक
 ९२-१० छवि=छवि
 ९२-१८ छउं=छउं
 ९६-२२ यत्रापूर्वक=यत्रापूर्वक
 ९७-६ स्वमे=स्वमे
 १००-२२ विरधुं=निरधुं
 १००-२८ गदि=गदि
 १०२-१२ अनिष्ट=अनिष्ट
 १०२-२२ उरी=उरी
 १०२-२६ भारपं=भारपं

૧૪-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૧૦૩-૨૩ અધુ=અર્ધુ

૧૦૪-૧૭ નિરૂપાધિ=નિરૂપાધિ

૧૦૪-૨૧ કૈવલ્યજ્ઞાનને=કૈવલ્યજ્ઞાનને

૧૦૪-૨૧ પામ્યો=પામ્યો

૧૦૫-૧૩ ડાહી=દાહી

૧૦૫-૧૫ સૂધતું=સૂધતું

૧૦૭-૨૩ કંડવારા=કંડવારા,

૧૧૦-૧૧ ન્યુનાધિક=ન્યુનાધિક

૧૧૨-૩૦ પ્રતીકમણું=પ્રતીકમણું

૧૧૮-૨૭ વાક્ય=વાક્ય

૧૨૨-૮ ત્યાંથી=અહીંથી

૧૨૪-૨૭ અને અને=અને

૧૨૬-૨૭ અનુકૂળ=અનુકૂળ

૧૨૭-૧૩ નહિ=નહિ

૧૩૦-૧૬ હોય=હોય?

૧૪-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૧૩૨-૪ પરિક્ષા=પરીક્ષા

૧૩૨-૧૮ ન્યુનાધિકતાથી=ન્યુનાધિક-
તાથી

૧૩૮-૨૧ કયાં=કયા

૧૩૯-૨૨ કયાં કયાં=કયાં કયાં

૧૩૯-૨૭ કાળ=કાળ,

૧૪૪-૬ પન્નિવત=પતિવત

૧૪૬-૨૦ ભોગવાનનાં=ભગવાનનાં

૧૪૭-૨૮ નિર્ભગ=નિર્ભગ,

૧૪૯-૭ શિવયનું=શિવાયનું

૧૫૦-૬ કયાં=કયાં

૧૫૪-૩ જવ પરંતુ અજવને=જવ
અજવને

૧૫૪-૪ એમ નથી=પરંતુ એમ નથી

૧૬૦-૧૮ મુજિધું=મૂજિધું

ખંડ ૭ મો.

૫-૩ વિનંતિ=વિનતિ

૫-૨૧ ચંદ્રોદયે=ચંદ્રોદયે

૮-૨૮ ધોયે=ધોરી

૧૭-૨૮ રાજચંદ=રાજ્યચંદ

૧૮-૪ ભુધના=ભુધનાં

૧૯-૪ સેદિયો=સેદિયો